كشف البارى

عما في

صحيح البخارى

تصنیف

حضرت مولانا سلیم اللہ خان

كشف البارى

عما فى

صحيح البخارى

تاليف ← صدر وفاق المدارس مولانا سليم الله خان شيخ الحديث

جامعه فاروقيه كراچئ

كتاب الصلاة (٢)

خصوصيات

جلد (٢٤)

- ← داحاديثو تخريج
- ← د تعليقات بخارى تخريج
- ← داسماء الرجال مختصر تعارف
- ← د گرانو لغاتو لغوى صرفى اونحوى حل
- ← ماقبل باب سره د ربط پوره تحقيق
- ← دشرحې دهرې خبرې لاندې په حاشيه كښې حواله
- ← د ترجمة الباب مقصد بيانولو كښې پوره تحقيق
- ← د مختلفو مذاهبو تحقيقى بيان اوبيا د مذهب حنفى ترجيح
- ← د بخارى د احاديثو اطراف خودل

خورونكى: ← فيصل كتب خانه محله جنگى پيښور

موبائل:- ۰۳۲۱۹۰۹۱۸۳۵........۰۳۱۵۹۵۹۵۷۱۷

دکتاب نوم:- كشف البارى عما فى صحيح البخارى

شارح:- صدر وفاق المدارس مولانا سليم الله خان

شيخ الحديث جامعه فاروقيه کراچئ

د ملاويدو پتې: د فيصل كتب خانه پيښور څخه علاوه

- رحيمى كتب خانه خوست -- ۰۷۹۹۱۶۱۳۱۳
- اسلامى كتب خانه خوست--
- ديوبند كتب خانه خوست-- ۰۷۹۹۸۸۶۶۸۰
- روغانيول كتب خانه جلال آباد
- دعوت كتب خانه جلال آباد-- ۰۷۷۶۰۹۷۹۶۵
- رشيديه جديد كتب خانه كابل
- انتشارات نعمانيه كابل
- انتشارات علامه تفتازانى كابل ۰۷۷۷۴۹۰۵۰۰--
- قدرت كتب خانه كابل --
- واحدى كتب خانه خوست
- صداقت كتب خانه كابل-- ۰۷۰۰۳۰۵۴۰۷
- مكتبة القرآن والسنة كابل
- مكتبه صديقيه غزنى
- مكتبه فريديه خوست
- مسلم كتب خانه جلال اباد-- ۰۷۷۶۰۰۶۴۱۶
- غزنوى كتب خانه غزنى -- ۰۷۴۸۵۷۵۱۹۹

خورونكى: ← فيصل كتب خانه محله جنګى پيښور

موبائل:- ۰۳۲۱۹۰۹۱۸۳۵ .... ۰۳۱۵۹۵۹۵۷۱۷

اجمالی فہرست

شمیرہ	مضمون	صفحہ

تفصیلی فهرست

٢١ — باب: الصَّلَاةِ عَلَى الخُمْرَةِ

٢٢ — باب: الصَّلَاةِ عَلَى الفِرَاشِ

۲۳-بَاب: السُّجُودِ عَلَى الثَّوْبِ فِي شِدَّةِ الْحَرِّ

۲۴-بَاب: الصَّلاَةِ فِي النِّعَالِ

۲۵- بَاب: الصَّلاَةِ فِي الخِفَافِ

۲۶- بَاب: إِذَا لَمْ يُتِمَّ السُّجُودَ

۲۷- بَاب: يُبْدِي ضَبْعَيْهِ وَيُجَافِي فِي السُّجُودِ

۱۰-ابواب القبلة

۱-باب: فَضْلِ اسْتِقْبَالِ الْقِبْلَةِ

۲- بَابُ قِبْلَةِ أَهْلِ الْمَدِينَةِ وَأَهْلِ الشَّامِ وَالْمَشْرِقِ

۳-باب: قَوْلِ اللّٰهِ تَعَالَى: {وَاتَّخِذُوا مِنْ مَقَامِ إِبْرَاهِيمَ مُصَلًّى}

۴-بَاب: التَّوَجُّهِ نَحْوَالقِبْلَةِ حَيْثُ كَانَ

۵- باب: بَابُ مَا جَاءَ فِي الْقِبْلَةِ، وَمَنْ لَا يَرَى الإِعَادَةَ عَلَى مَنْ سَهَا، فَصَلَّى إِلَى غَيْرِ الْقِبْلَةِ

۱۱- أبواب المساجد

۱- بَابُ حَكِّ الْبُزَاقِ بِالْيَدِ مِنَ الْمَسْجِدِ

۲ - بَابُ حَكِّ الْمُخَاطِ بِالْحَصَى مِنَ الْمَسْجِدِ

۳ - بَابُ : لَا يَبْصُقْ عَنْ يَمِينِهِ فِي الصَّلَاةِ

۴- بَابٌ: لِيَبْزُقْ عَنْ يَسَارِهِ، أَوْتَحْتَ قَدَمِهِ الْيُسْرَى

۵- بَابٌ: كَفَّارَةِ الْبُزَاقِ فِي الْمَسْجِدِ

۶- بَابٌ: دَفْنِ النُّخَامَةِ فِي الْمَسْجِدِ

۷- بَابٌ: إِذَا بَدَرَهُ الْبُزَاقُ فَلْيَأْخُذْ بِطَرَفِ ثَوْبِهِ

۸- بَابٌ: عِظَةِ الإِمَامِ النَّاسَ فِي إِتْمَامِ الصَّلَاةِ، وَذِكْرِ القِبْلَةِ

۹- بَابٌ: هَلْ يُقَالُ: مَسْجِدُ بَنِي فُلَانٍ؟

۱۰- بَابٌ: القِسْمَةِ، وَتَعْلِيقِ القِنْوِ فِي المَسْجِدِ

۱۱ - بَابٌ: مَنْ دَعَا لِطَعَامٍ فِي الْمَسْجِدِ وَمَنْ أَجَابَ فِيهِ

۱۲ - بَابُ الْقَضَاءِ وَاللِّعَانِ فِي الْمَسْجِدِ بَيْنَ الرِّجَالِ وَالنِّسَاءِ

۱۳ - بَابٌ: إِذَا دَخَلَ بَيْتًا يُصَلِّي حَيْثُ شَاءَ أَوْ حَيْثُ أُمِرَ وَلَا يَتَجَسَّسُ

۱۴-بَابٌ: الْمَسَاجِدِ فِي الْبُيُوتِ

۱۵ - بَابٌ: التَّيَمُّنِ فِي دُخُولِ الْمَسْجِدِ وَغَيْرِهِ

۱۶ - بَابٌ: هَلْ تُنْبَشُ قُبُورُ مُشْرِكِي الْجَاهِلِيَّةِ، وَيُتَّخَذُ مَكَانُهَا مَسَاجِدَ

۱۷ - بَابٌ: الصَّلَاةِ فِي مَرَابِضِ الْغَنَمِ

۱۸ - بَابٌ: الصَّلَاةِ فِي مَوَاضِعِ الْإِبِلِ

۱۹- بَابٌ: مَنْ صَلَّى وَقُدَّامَهُ تَنُّورٌ أَوْنَارٌ، أَوْشَيْئٌ مِمَّا يُعْبَدُ، فَأَرَادَ بِهِ اللّٰه

۲۰- بَابٌ: كَرَاهِيَةِ الصَّلَاةِ فِي الْمَقَابِرِ

۲۱-بَاب: الصَّلَاةِ فِي مَوَاضِعِ الْخَسْفِ وَالْعَذَابِ

۲۲-بَابٌ: الصَّلَاةِ فِي الْبِيعَةِ

۲۳-بَابٌ: قَوْلِ النَّبِيِّ ﷺ (جُعِلَتْ لِيَ الْأَرْضُ مَسْجِدًا وَطَهُورًا)

۲۴-بَابٌ: نَوْمِ الْمَرْأَةِ فِي الْمَسْجِدِ

۲۵-بَابٌ: نَوْمِ الرِّجَالِ فِي الْمَسْجِدِ

۲۶ - بَابٌ: اَلصَّلاَةِ إِذَا قَدِمَ مِنْ سَفَرٍ

۲۷ - بَابٌ: إِذَا دَخَلَ الْمَسْجِدَ فَلْيَرْكَعْ رَكْعَتَيْنِ

بسم الله الرحمن الرحيم

١٩ – (١) بَابُ إِذَا أَصَابَ ثَوْبُ الْمُصَلِّي امْرَأَتَهُ إِذَا سَجَدَ

دا باب دې په دې باره کښې چه کله دَ مونځ ګذار کپړې دَ سجدې په وخت هغه ښځې سره اولګی (نود مونځ څه حکم دې؟)

دَ ترجمة الباب مقصد: علامه عینی رحمه الله فرمائی چه دَامام بخاری رحمه الله عادت دادې چه په ترجمة الباب کښې دا قسم عبارت هغه وخت راوړی کله چه په یو شرعی حکم کښې دَ یوامام اختلاف وی لیکن په دې مقام کښې خلاف عادت داسې مسئله بیان شوې ده په کوم کښې چه دَ چا هم اختلاف نشته دې. (٢)

دَ حضرت شیخ الحدیث صاحب رحمه الله رائې: شیخ الحدیث صاحب رحمه الله فرمائی چونکه مس مرأة دَ بعضو په نیز ناقضِ وضو دې نوممکن ده چه چاته دا وهم وی چه که چرې دَمونځ ګذار کپړا ښځې سره اولګی دَ مونځ په حالت کښې، نو دا به دَ کراهت سبب وی. په دې وجه امام بخاری رحمه الله دا وهم دفع کوی او فرمائی چه په دې سره په مونځ کښې هیڅ خلل نه راځی. مګر ما بیان کړې دې چه امام بخاری رحمه الله خوپه مس مرأة سره دَ اودس کولو قائل دې او نه دَ ذکر په مس کولو سره، او نه په قهقهې سره. هغه په مسائلو کښې نه دَ احنافو سره دې اونه دَ شوافع سره دې.

اودَ امام بخاری رحمه الله دویم غرض دا هم کیدې شی چه په احنافو باندې رد دې ځکه چه احناف محاذاة مرأة مفسد صلاة ګرځوی او دلته په روایت کښې دَ "حذاء" لفظ موجود دې لیکن په دې سره په احنافو باندې رد نه شی کیدې ځکه چه احناف مطلقًا محاذات مفسد نه منی بلکه دَ هغې دَ پاره څه شرطونه دی. مثلاً چه امام دَ ښځې دَ امامت نیت کړې وی او ښځه دَ هغه سره په مونځ کښې شریکه وی. لیکن چونکه امام بخاری رحمه الله استدلال کوی په دې وجه ممکن ده چه دَ "حذاء" دَ لفظ نه ئې استدلال کړې وی. (٣)

حدیث باب: [حدیث نمبر ٣٧٢ صفحه ٤٤]

-٣٧٩ حَدَّثَنَا مُسَدَّدٌ عَنْ خَالِدٍ قَالَ حَدَّثَنَا سُلَيْمَانُ الشَّيْبَانِيُّ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ شَدَّادٍ عَنْ مَيْمُونَةَ قَالَتْ (٤) كَانَ رَسُولُ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - يُصَلِّي وَأَنَا حِذَاءَهُ وَأَنَا حَائِضٌ وَرُبَّمَا أَصَابَنِي ثَوْبُهُ إِذَا سَجَدَ. قَالَتْ وَكَانَ يُصَلِّي عَلَى الْخُمْرَةِ.

---

(١) کشف الباری کښې دَ ډاکټر مصطفی دیب البغا چه کومه نسخه دَ متن په توګه بنیاد جوړ کړې شوې دې دَ هغه نسخې مطابق دَدې باب نمبر ١٨ دې. خوپه نورو نسخوکښې کوم چه فتح الباری، عمدة القاری او ارشاد الساری وغیره کښې دی دَهغې مطابق دَدې باب نمبر ١٩ دې.

(٢) عمدة القاری: ١٦٠/٤.

(٣) الکنز المتواری: ٤/٦٥-٦٤، تقریر بخاری شریف: ١٣٥/٢، سراج القاری: ٤٠٨/٢.

(٤) مر تخریجه فی کشف الباری، کتاب الحیض، باب، رقم الحدیث: ٣٣٣.

ترجمه حديث د حضرت ميمونه رضي الله عنها نه روايت دي چه رسول الله ﷺ مونځ كولو او زه د حضورپاكﷺ په اړخ كښې ملاسته ووم په داسې حال كښې چه زه حائضه ووم. او كله كله به چه حضورپاكﷺ سجدې ته تلو نو د حضورپاكﷺ كپړې به زما بدن سره لګيدلې. حضرت ميمونه رضي الله عنها فرمائي چه حضورپاك به په پوزكى باندې مونځ كولو.

تراجم رجال: په مذكوره حديث مبارك كښې پنځه رجال دى:

① **مسدد رحمه الله**: دا مسدد بن مسرهد بن مسربل بن مرعيل اسدى رحمه الله دې. د دوى تذكره كشف البارى كتاب الصلاة باب: من الإيمان أن يحب لأخيه ما يحب لنفسه، كښې تيرشوې دې.(1)

② **خالد رحمه الله**: دا خالد بن عبد الله بن عبد الرحمن الطحان الواسطى رحمه الله دې. د دوى تذكره كشف البارى كتاب الوضو، باب: من مضمض واستنشق من غرفة واحدة كښې تيره شوې ده.(2)

③ **سليمان الشيباني رحمه الله**: دا سليمان بن ابى سليمان ابو اسحاق شيبانى كوفى رحمه الله دې. د دوى تفصيلي احوال كشف البارى كتاب الحيض، باب: مباشرة الحائض د دويم حديث لاندې تير شوى دى.(3)

④ **عبد الله بن شداد رحمه الله**: د دوى تفصيلي احوال كشف البارى كتاب الحيض باب: مباشرة الحائض د دويم حديث لاندې تيرشوى دى.(4)

⑤ **ميمونه رضي الله عنها**: دا ام المؤمنين حضرت ميمونه بنت الحارث رضي الله عنها ده. د دوى تذكره كشف البارى كتاب العلم، باب: السمر في العلم كښې تيره شوې ده.(5)

شرح حديث: د مذكوره حديث مبارك مكمل شرح د كتاب الحيض د آخرى باب لاندې تيره شوې ده. صرف د "وانا حذاءه" تركيبي حالت باره كښې عرض دې چه "حذاءه" منصوب او مرفوع دواړه شان لوستل صحيح دى. "نصب" به د ظرفيت په وجه وى او مرفوع به د خبر په توګه. د ظرفيت په صورت كښې به جمله ((أنا مفترشة حذاء النبي صلى الله عليه وسلم)) وى.(6)

قوله: على الخُمرة: بضم الخاء المعجمة وسكون الميم، د كهجورو د پاڼرو نه جوړ شوې پوزكې، جائې نماز ته وائي. د دې پوره تشريح هم د كتاب الحيض د آخرى باب لاندې تيره شوې ده.

د حديث مبارك د ترجمة الباب سره مناسبت: د مذكوره حديث مبارك د ترجمة الباب سره مناسبت واضح دې چه په ترجمه كښې "إذا أصاب ثوب المصلي امرأته إذا سجد" دې او هم دغه خبره د حديث شريف جملې "ربما أصابني ثوبه إذا سجد" كښې موجود ده.

---

(1) كشف البارى: ۲/۲.

(2) كشف البارى، كتاب الوضو، باب: من مضمض واستنشق من غرفة واحدة.

(3) كشف البارى كتاب الحيض باب، مباشرة الحائض، الحديث الثانى، ص: ۲۵۰.

(4) كشف البارى كتاب الحيض باب مباشرة الحائض، الحديث الثانى، ص: ۲۵۰.

(5) كشف البارى: ۴۲۰/۴.

(6) شرح الكرمانى: ۴۴/۴، عمدة القارى: ۱۶۰/۴.

دَ حدیث مبارک نه مستفاد امور او اداب: ددې حدیث مبارک نه ډیر امور او اداب مستنبط کیږي مثلاً:

① دَ حائضه ښځې بدن ناپاکه نه وي، ځکه که چرته دَ حائضه ښځې بدن نجس وي نو نبی کریم ﷺ به مانځه کښې خپلې کپړې دَ حضرت میمونه رضي الله عنها سره لګولو ته نه پریخودې او هم دغه حکم دَ نفاس والا ښځې هم دې.

② حائضه ښځه که مونځ ګذار سره نیزدې وي نو په دې سره په مونځ کښې هیڅ خرابی نه پیدا کیږي. ③ حائضې ښځې ته مونځ معاف دې.

④ دکهجورو دَ پاڼرونه جوړ شوې پوزکی باندې مونځ کول صحیح دی.(۱)

۲۰– باب: الصَّلاَةِ عَلَى الحَصِيرِ

دا باب دې په پوزکی باندې دَ مونځ کولو باره کښې

دَترجمة الباب مقصد: حضرت شیخ الحدیث صاحب رحمه الله فرمائی بعضې شارحینو دلته حدیث ((جعلت لی الأرض مسجدا وطهورا)) ذکرکولو سره په غیرارض باندې دَ مونځ دَ جواز ذکرکړې دې. خوزما په نیز دَ امام بخاری رحمه الله غرض یوه بله مسئله بیانول دی. هغه دا چه غالباً ابن ابی شیبه رحمه الله دَ حضرت عائشه صدیقه رضي الله عنها نه نقل کړی دی چه هغوی ((صلوة علی الحصیر)) ته مکروه وائی اودَ هغوی استدلال دَدې آیت مبارک ﴿وَجَعَلْنَا جَهَنَّمَ لِلْكٰفِرِيْنَ حَصِيْرًا﴾ نه دې. نوچونکه الله تعالی جهنم دَ کافرانو دَپاره حصیر جوړ کړې دې نودلته اشتراك اسمی موندلې شی. لهذا په حصیر باندې به مونځ مکروه وي. نو اوس امام بخاری رحمه الله دَ حضرت عائشه صدیقه رضي الله عنها په قول باندې رد کوی چه دَ حضورپاك نه خو ((صلوة علی الحصیر)) ثابت دې.(۲) حافظ ابن حجر رحمه الله هم دې نکتې طرف ته اشاره کړې ده.(۳)

دَحضرت عائشه رضي الله عنها دَ اثر تخریج: دَ حضرت عائشه رضي الله عنها مذکوره اثر په مسند ابی یعلی الموصلی کښې موجود دې. پوره اثر اوګورئی: ((حدثنا أبوبكر حدثنا يزيد بن مقدام عن المقدام بن شريح، عن أبيه أنه سأل عائشة: أكان رسول الله صلى الله عليه وسلم يصلي على الحصير؟ فإني سمعت في كتاب الله ﴿وَجَعَلْنَا جَهَنَّمَ لِلْكٰفِرِيْنَ حَصِيْرًا﴾ قالت: "لم يكن يصلي عليه")).(۴)

په ظاهره داسې معلومیږی چه دَامام بخاری رحمه الله په نیز مذکوره اثر ثابت نه دې. یا هغوی دا شاذ ګرځولو سره رد کړې دې. ځکه چه دَدې معارض دَدې نه قوی حدیث موجود وو لکه حدیث باب. بلکه امام بخاری رحمه الله باب: صلوة اللیل کښې دَ حضرت ابو سلمه په طریق سره دَ

---

(۱) شرح الکرمانی: ۴/۴۴، عمدة القاری: ۳/۳۷۱، ۴/۱۶۰.
(۲) تقریر بخاری شریف: ۲/۱۳۸-۱۳۷، الکنز المتواری: ۴/۶۵، سراج القاری: ۲/۴۰۹.
(۳) فتح الباری: ۱/۶۳۶.
(۴) مسند أبی یعلی الموصلی، مسند عائشة، رقم الحدیث: ۴۴۳۱، ۴/۷۵.

حضرت عائشه رضي الله عنها روايت نقل كړې دې په كوم كښې چه د حضورپاك په پوزكى باندې د مونځ كولو تصريح دے.[1]

دغه شان په صحيح مسلم كښې د حضرت ابوسعيد خدرى رضي الله عنه روايت موجود دې چه هغه پخپله جناب نبى كريم صلى الله عليه وسلم په پوزكى باندې په مونځ كولو اوليدلو[2]

دارنگ په المصنف لابن ابى شيبه كښې د حضرت ابوسعيد خدرى رضي الله عنه مرفوع روايات او د حضرت ابن عمر، حضرت جابر بن عبدالله، حضرت مكحول، حضرت ثابت بن عبيدالله او د حضرت زيد بن ثابت رضي الله عنهم آثار موجود دى. د كوم نه چه په حصير (پوزكى) باندې مونځ ادا كولو صحيح كيدل ثابتيږى.[3]

د حصير تعريف: د كهجورو د پاڼو نه جوړشوې پوزكې يا بوجئ ته حصير وئيلې شى. دا د خمرة نه لوئى وى او په عام توگه د انسان دقد برابر وى دا په كورونو كښې خورولې شى.[4]

تعليق: ((وَصَلَّى جَابِرُ بْنُ عَبْدِ اللهِ، وَأَبُو سَعِيدٍ: «فِي السَّفِينَةِ قَائِمًا»))

دتعليق ترجمه: حضرت جابر او حضرت ابوسعيد خدرى رضي الله عنهما په كشتئ كښې په ولاړه باندې مونځ اوكړو.

د تعليق تخريج: دا تعليق موصولاً ابن ابى شيبه رحمه الله په المصنف كښې ذكركړې دې، وئى كورئى: ((حدثنا أبوبكر قال: حدثنا مروان بن معاوية، عن حميد، قال: سئل أنس عن الصلاة في السفينة، فقال عبدالله بن أبي عتبة مولى أنس وهو معنا جالس: سافرت مع أبي سعيد الخدري، وأبي الدرداء، وجابر بن عبدالله، قال حميد: وأناس قد سماهم، فكان إمامنا يصلي بنا في السفينة قائما، ونحن نصلي خلفه قياما، ولو

---

[1]) حدثنا إبراهيم بن المنذر، قال: حدثنا ابن أبى فديك، قال: حدثنا ابن أبى ذئب، عن المقبرى، عن أبى سلمة بن عبدالرحمن، عن عائشة رضى الله عنها، أن النبى صلى الله عليه وسلم كان له حصير، يبسطه بالنهار، ويحتجره بالليل، فثاب إليه ناس، فصلوا وراءه. (صحيح البخاري، كتاب الأذان، باب: صلاة الليل، رقم الحديث ٧٣٠).

[2]) حدثنى عمرو الناقد، وإسحاق بن إبراهيم - واللفظ لعمرو- قال: حدثنى عيسى بن يونس، حدثنا الأعمش، عن أبى سفيان، عن جابر، حدثنى أبوسعيد الخدرى أنه دخل على النبى صلى الله عليه وسلم قال: فرأيته يصلى على حصير يسجد عليه قال: ورأيته يصلى فى ثوب واحد متوشحابه.(صحيح مسلم، كتاب الصلاة باب: فى الصلاة على الحصير، رقم الحديث: ٥١٩) .

[3]) (١)حدثنا أبومعاوية، عن الأعمش، عن أبى سفيان، عن جابر، عن أبى سعيد أن رسول الله صلى الله عليه وسلم صلى على حصير (٢)حدثنا وكيع، قال: حدثنا العمرى، عن إسحاق بن عبدالله بن أبى طلحة، عن أنس، أن النبى صلى الله عليه وسلم صلى على حصير. (٣)حدثنا وكيع، عن سفيان، عن توبة العنبرى، عن نافع، عن ابن عمر، أنه كان يصلى على حصير. (٤) حدثنا وكيع قال: حدثنا عمر بن ذر، عن يزيد الفقير قال رأيت جابر بن عبدالله، يصلى على حصير من بردى. (٥)حدثنا وكيع، عن هشام بن الغاز، عن مكحول قال: رأيته يصلى على الحصير ويسجد عليه. (٦)حدثنا حفص، عن حجاج، عن ثابت بن عبيدالله قال: رأيت زيد بن ثابت، يصلى على حصير يسجد عليه (المصنف لابن أبى شيبة، كتاب الصلاة، باب:فى الصلاة على الحصير،رقم الحديث: ٤٠٤٣، ٤٠٥٦، ١/٣٩٩-٣٩٨)

[4]) تاج العروس من جواهر القاموس، مادة: ح، ص، ر: ٢٨/١١، لسان العرب: ١٠٣/٣، المعجم الوسيط، ص: ١٧٩، إعلام الحديث للخطابى: ٣٧٢/١.

شئنا لأرفأنا وخرجنا)(۱)

دَ تعليق رجال: دې تعليق كښې دوه راويان دى

① **جابر رضي الله عنه:** دا مشهور صحابى رسول ﷺ جابر بن عبدالله انصارى رضي الله عنه دې. دَ دوى تفصيلى احوال كشف البارى، كتاب الوضو، باب: من لم يرالوضوء إلا من المخرجين من القبل والدبر. لاندې تير شوى دى. (۲)

② **ابوسعيد رضي الله عنه:** دا مشهور صحابى رسول حضرت سعد بن مالك بن سنان بن عبيد الانصارى الخزرجى رضي الله عنه دې. دَ دوى تفصيلى حالات كشف البارى، كتاب الايمان، باب: من الدين الفرار من الفتن لاندې تير شوى دى. (۳)

دَتعليق دَ ترجمة الباب سره مناسبت:

دَ حضرت شيخ الحديث صاحب رحمه الله رائې: حضرت شيخ الحديث رحمه الله فرمائى چه په دې باندې اشكال دې چه دَ سفينې ذكر ئې دَ حصير په باب كښې څنګه راوړې دې؟ كومو خلقو چه دَ باب غرض دا خودلې دې چه غير ارض باندې مونځ كول دَ ((جعلت لى الأرض)) خلاف معلوميږى په هغوى باندې رد دې. دَ هغه خلقو په نيز هُم څه اشكال نشته ځكه چه سفينه او حصير دواړه غير ارض دى مګر زما په رائې كښې به په دې باندې اشكال راځى او جواب دَ هغې دادې چه بعض وخت ترجمه كښې استدلال دَ عادت نه كيږى. نو چونكه په عام توګه په سفينه كښې دننه دَ حصير خورولو عادت دې نودَې عادت په رڼړا كښې لكه په سفينه كښې مونځ په شان دَ صلاة حصير دې. (۴)

دَ علامه ابن المنير رحمه الله رائې: علامه ابن المنير رحمه الله ليكى ((الصلاة على الحصير)) په ترجمه كښې ((الصلاة فى السفينة)) دَ داخلولو وجه داده چه په پوزكى او كشتئ كښې مونځ اداكول په غير زمكه باندې مونځ اداكول دى. يعنى دواړه په دې امر كښې شريك دى او مصنف رحمه الله داسې ځكه اوكړل چه دا وهم پيدا نه شى چه دَمونځ ګذار دَپاره په مانځه كښې دَ زمكې سره الصاق ضرورى دې. (۵)

هم دغه خبره شيخ بدرالدين به جماعة په "مناسبات تراجم البخارى" كښې (۶)

---

۱) المصنف لابن أبي شيبة، كتاب الصلاة، من صلى فيها قائما، رقم الحديث: ۶۶۶۶، ۴۳۱/۴.
۲) كشف البارى، كتاب الوضو، باب: من لم يرالوضوء إلا من المخرجين من القبل والدبر.
۳) كشف البارى: ۸۲/۲.
۴) تقرير بخارى: ۱۳۶/۲.
۵) المتوارى على أبواب البخارى، ص: ۸۵.
۶) مناسبات تراجم البخارى، ص: ۴۶.

او قاضي بدرالدين دماميني رحمه الله په "مصابيح الجامع" کښې ذکر کړې ده.[1]

دَحافظ ابن حجر رحمه الله رائې: حافظ ابن حجر رحمه الله ليکلي دي چه دَدې نه امام بخاري رحمه الله دَ امام ابوحنيفه رحمه الله دَخلاف طرف ته اشاره کړې ده. دَهغوی په نيز بغيردَ عذر نه، يعنې په قيام باندې دَ قدرت لرلو باوجود هم په کشتۍ کښې په ناسته مونځ کول جائز دي.[2]

دَ علامه عيني رائې: علامه عيني رحمه الله ليکي چه دې سره قوي مناسبت دادې چه څنګه مصله او جائې نماز په زمکه باندې وي دغه شان کشتۍ په اوبو باندې وي لهذا په دواړو باندې مونځ کول جائز دي.[3]

په کشتۍ کښې دَ مونځ کولو حکم او مسئلې: که چرې کشتۍ يا سمندري جهاز روان وي نو دَ امام ابوحنيفه رحمه الله په نيزبغيردَ عذر نه په ناسته فرض او واجب مونځ کول جائز دي ليکن دَ افضل خلاف اومکروه دي او په کشتۍ کښې په ناسته باندې دَمونځ اداکولو په صورت کښې هم مونځ، دَ رکوع، سجدې سره ادا کول ضروري دي. په ناسته په اشارې سره ادا کول جائز نه دي. اودَ امام ابويوسف رحمه الله او امام محمد رحمه الله په نيز په کشتۍ کښې بغيردَ عذر نه په ناسته مونځ کول جائز نه دي اودَ عذر په صورت کښې دَهغوی په نيز هم جائز دي. په دې اختلافي صورت کښې دَ صاحبين رحمهما الله مسلك مختار او قوي دې.

اوکه چرې کشتۍ په اوبو کښې روانه نه وي بلکه غاړې ته تړلې شوې وي نو په هغې کښې دَ داسې سرې دَ پاره په ناسته مونځ کول جائز نه دي چه په قيام باندې قادر وي. څکه چه په دې صورت کښې دا کشتۍ دَ زمکې په مثل ده لهذا څه داسې عذر دَ کوم په وجه چه په زمکه ناسته مونځ کول جائز وي هم دَ هغې عذر دَ وجې نه کشتۍ کښې په ناسته باندې مونځ کول هم جائز وي اوکه چرې کشتۍ په درياب کښې دننه ولاړه وي يعنې په ژورو اوبو کښې لنګر انداز وي، تړلې شوې وي ليکن دَ هوا په وجه ډيره زياته خوزيږي نو دغه دَ روانې کشتۍ په حکم کښې ده او که لږه خوزيږي نو دَ ولاړې کشتۍ په حکم کښې ده. دارنګ په کشتۍ کښې دَمونځ ادا کولو په وخت قبلې ته مخ کول ضروري دي. اوکه چرې کشتۍ دَ قبلې طرف نه واوړي نو مونځ ګذار دې هم خپل مخ دَ قبلې طرف ته اوګرځوي. که سره دَ قدرته دَ قبلې طرف ته نه تاويږي نو دَهغه مونځ به جائز نه وي.[4]

دَ حافظ بن حجر رحمه الله يو قول اودَ هغې جواب: حافظ ابن حجر رحمه الله دَ مناسبت لاندې داخبره

---

[1] مصابيح الجامع للدماميني: ۱۰۲/۲.

[2] فتح الباري: ۶۴۳/۱.

[3] عمدة القاري: ۱۶۳/۴.

[4] المبسوط للسرخسي، کتاب الصلاة، باب: في الصلوات في السفينة: ۲/۲ ردالمحتار، کتاب الصلوة، مطلب: في الصلاة في السفينة: ۵۷۲-۵۷۳/۲، مراقي الفلاح شرح نورالإيضاح، کتاب الصلوة، الصلاة في السفينة، ص: ۴۰۸.

ذکر کړي ده چه امام بخاری رحمه الله د امام ابوحنیفه رحمه الله خلاف طرف ته اشاره کړې ده.(۱)
نو واضحه دې وی چه په دې مسئله کښې د امام صاحب رحمه الله استدلال د حضرت انس رضی الله عنه د حدیث نه دې. دویمه خبره دا چه حضرت حسن بن زیاد رحمه الله په خپل کتاب کښې د سوید بن غفله په سند سره روایت کړې دې چه ما د حضرت ابوبکر او حضرت عمر فاروق رضی الله عنهما نه په کشتئ کښې د مونځ کولو باره کښې سوال اوکړو نو دواړو حضراتو اوفرمائیل چه د کشتئ د تلو په حالت کښې په ناسته مونځ کوه او د اودریدو په حالت کښې په ولاړه مونځ کوه.

دریمه خبره دا چه د کشتئ د تلو په حالت کښې اکثر دوران راس وی. لهذا د سبب په ځائې مسبب اوګرلې شو اوهم داسې کیږی هم، خاص کر چه کله په مسبب باندې واقفیت ګران وی یا هغه داسې وی چه د سبب په موجودګئ کښې د هغې نه موجودیدل ډیر نادر وی. څنګه چه امام صاحب رحمه الله مباشرت فاحشه د منی د خروج قائمقام دې لهذا حکم په اکثری حالت باندې ورکړې شو.(۲)

حضرت مجاهد، حضرت ابن سیرین، حضرت ابوقلابه، حضرت طاؤس او د حضرت جناده بن ابی امیه رحمهم الله هم دغه مؤقف دې(۳)

دویم تعلیق: وَقَالَ الحَسَنُ: «قَائِمًا مَالَمْ تَشُقَّ عَلَى أَصْحَابِكَ تَدُورُ مَعَهَا وَإِلَّا فَقَاعِدًا»

د تعلیق ترجمه: او حضرت حسن بصری رحمه الله فرمائیلي دی چه په کشتئ کښې په ولاړه باندې مونځ کولې شی ترکومې پورې چه ستا ملګرو ته ګرانه نه وی. (که چرې کشتئ تاؤ شی) نو ته کشتئ سره تاویږه (ترهغې پورې چه ستا مخ قبلې طرف ته شی) ګنی په ناسته باندې مونځ کوه.

د تعلیق تخریج: دا تعلیق ابن ابی شیبه رحمه الله موصولاً ذکر کړې دې، وئی ګورئی: «حدثنا حفص عن عاصم عن الشعبی والحسن وابن سیرین أنهم قالوا: صل فی السفینة قائما، وقال الحسن: "لا تشق علی أصحابك"»(۴)

د تعلیق راوی: حسن رحمه الله: دا مشهور تابعی ابوسعید بن ابی الحسن یسار البصری رحمه الله دې. د دوی تفصیلی احوال کتاب الإیمان باب: وإن طائفتان من المؤمنین اقتتلوا، فأصلحوا بینهما لاندې

---

(۱) فتح الباری: ۶۳۴/۱.

(۲) بدائع الصنائع، کتاب الصلاة، فصل: أما أرکانها: ۵۱۵/۱.

(۳) حدثنا أبوبکر قال: حدثنا عبدالله بن إدریس، عن حصین، عن مجاهد، قال: کنا نغزو مع جنادة بن أبی أمیة البحر، فکنا نصلی فی السفینة قعودا. حدثنا هشیم، عن یونس، أن ابن سیرین، قال:خرجت مع أنس، إلی بنی سیرین فی سفینة عظیمة، قال: فأمنا فصلی بنا فیها جلوسا رکعتین، ثم صلی بنا رکعتین أخراوین. حدثنا ابن علیة، عن خالد، عن أبی قلابة، "أنه کان لا یری بأسا بالصلوة فی السفینة جالسا". حدثنا وکیع، عن أبی خزیمة، وطاوس، قال: صل فیها قاعدا. المصنف لابن أبی شیبة، کتاب الصلوة، من قال: صل فی السفینة جالسا، رقم الحدیث: ۶۵۶۳-۶۵۶۰ المصنف لابن عبدالرزاق، کتاب الصلاة، باب: الصلاة فی السفینة، رقم الحدیث: ۴۵۵۶-۴۵۵۳.

(۴) المصنف لابن أبی شیبة، کتاب الصلاة، من قال: صل فی السفینة قائما، رقم الحدیث: ۶۶۲۸.

تير شوى دى(١)

تشريح: "قائما" حال دې دَفعل محذوف "تصلى"نه، دغه شان به دا جمله دَ سائل دَ سوال جواب جوړ شى چه سوال كونكى تپوس اوكړو چه په كشتئ كښې مونځ په ولاړه ادا كړې شى كه په ناسته؟ نوجواب وركړې شو چه ته په كشتئ كښې دَ اودريدو په حالت كښې مونځ ادا كوه تركومې پورې چه ستا دَ پاره داسې كول سخت نه وى. اوكله چه دَ كشتئ په روانيدو سره ستا دَپاره په ولاړه باندې مونځ كول ګران شى اودَ پريوتلو انديښنه وى نو په ناسته باندې مونځ كوه. ځكه چه په دې صورت كښې هم په ولاړه مونځ اداكول دَ مونځ ګذارد پاره دَ حرج سبب دې اوحرج مدفوع دې.(٢)

دَ حضرت حسن بصرى رحمه الله دَدې خبرې نه درې مسئلې معلومې شوې: ① په كشتئ كښې كه څه عذر نه وى نو په ناسته دې مونځ نه كوى بلكه په ولاړه دې كوى.

② په كشتئ كښې هم دَ قبلې طرف ته مخ كول ضرورى دى. كه چرې دَ مونځ دوران كښې كشتئ تاؤ شى نودَ مونځ ګذار دَ پاره هم ضرورى دى چه هغه دې هم تاؤ شى هم دغه حكم په ترين كښې دَ مونځ كولو دې.

③ كه چرې په كشتئ كښې مونځ كول ګران وى نو دَ كشتئ نه بهروتلوسره مونځ كول افضل دى. شيخ الحديث صاحب رحمه الله فرمائى چه علامه قسطلانى رحمه الله دَدې جملې مطلب دا ليكى چه كشتئ كوم خوا ځى دې هم په هغه طرف دې روانه وى. زما په نيز دَدې مطلب دادې چه كه چرې كشتئ دَ قبلې دَ طرف نه په بل طرف باندې تاؤ شى نومونځ ګذار دې خپل مخ دَ قبلې طرف ته تاؤ كړى نه چه دَ كشتئ سره تاويږى راتاويږى. زما دَ پلار رحمه الله په نيز دې دې هم دكشتئ سره سره راتاويږى. يعنى په كوم ځائى كښې چه دغه كشتئ دَ قبلې طرف ته اخوا شى نوهلته دې دغه مونځ ګذار قبلې طرف ته راتاويږى.(٣)

حديث باب: [حديث نمبر ٣٧٣]

- ٣٨٠ حَدَّثَنَا عَبْدُ اللهِ قَالَ أَخْبَرَنَا مَالِكٌ عَنْ إِسْحَاقَ بْنِ عَبْدِ اللهِ بْنِ أَبِي طَلْحَةَ عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ(٤) أَنَّ جَدَّتَهُ مُلَيْكَةَ دَعَتْ رَسُولَ اللهِ -صلى الله عليه وسلم- لِطَعَامٍ صَنَعَتْهُ لَهُ،

---

(١) كشف البارى: ٢٢٠/٢.

(٢) عمدة القارى: ١٦٢/٤.

(٣) إرشاد السارى: ٥٨٢/١، الأبواب والتراجم: ١٩٦/٢، سراج القارى: ٤٠٩/٢.

(٤) رواه البخارى أيضا فى الجماعة، باب: المرأة وحدها تكون صفاً، رقم الحديث: ٧٢٧وفى صفة الصلاة، باب: وضوء الصبيان، رقم الحديث: ٨٦٠، وباب: صلاة النساء خلف الرجال رقم الحديث: ٨٧١وفى التطوع، باب: ......

فَأَكَلَ مِنْهُ ثُمَّ قَالَ «قُومُوا فَلأُصَلِّ لَكُمْ». قَالَ أَنَسٌ فَقُمْتُ إِلَى حَصِيرٍ لَنَا قَدِ اسْوَدَّ مِنْ طُولِ مَا لُبِسَ، فَنَضَحْتُهُ بِمَاءٍ، فَقَامَ رَسُولُ اللَّهِ -صلى الله عليه وسلم- وَصَفَفْتُ وَالْيَتِيمَ وَرَاءَهُ، وَالْعَجُوزُ مِنْ وَرَائِنَا، فَصَلَّى لَنَا رَسُولُ اللَّهِ -صلى الله عليه وسلم- رَكْعَتَيْنِ ثُمَّ انْصَرَفَ.

ترجمه حديث: د حضرت انس بن مالك رضي الله عنه نه روايت دې چه د هغه نيا مليكه رسول الله ﷺ ته د خوراك دعوت وركړو كوم چه هغې (خاص) د رسول الله ﷺ د پاره تيار كړې وو. نو حضورپاك د هغه خوراك نه اوخوړلو بيائې اوفرمائيل: راځئ اودريږئ چه زه (ستاسو په كوركښې د خير اوبركت دپاره) تاسو ته مونځ دركړم.

حضرت انس رضي الله عنه وائې چه زه پاسيدم يو پوزكې مې راوړو چه د ډير استعمالولو د وجې نه تور شوې وو. بيا ما په هغې باندې اوبه چنړكاؤ كړې (يعنى هغه مې اووينځلو) بيا حضورپاك په هغې باندې اودريدو. ما او يو يتيم وړوكى هلك حضورپاك پسې شاته صف جوړ كړو او بوډئى نيا مونږ پسې شاته اودريده. بيا حضورپاك مونږ ته دوه ركعته مونځ راكړو بيا حضورپاك واپس تشريف يوړو.

تراجم رجال: په دې حديث مبارك كښې ټول څلور رجال دى:

① **عبدالله بن يوسف رحمه الله:** دا عبد الله بن يوسف تنيسى دمشقى رحمه الله دې. د دوى تذكره كشف البارى، كتاب بدء الوحي په دويم حديث او تفصيلى تعارف كتاب العلم، باب: ليبلغ الشاهد الغائب لاندې تيرشوې دې[1]

② **مالك رحمه الله:** دا مشهور امام مالك بن انس بن مالك الاصبحى المدنى رحمه الله دې. د دوى تذكره كشف البارى، كتاب بدء الوحي په دويم حديث او تفصيلى تعارف كتاب الإيمان، باب: من الدين الفرار من الفتن لاندې تيرشوې دې[2]

③ **اسحاق بن عبدالله بن ابى طلحه رحمه الله:** دا اسحاق بن عبدالله بن ابى طلحه انصارى نجارى مدنى رحمه الله دې. د دوى د نيكه ابوطلحه نوم زيد بن سهيل دې. د دوى تذكره كشف البارى، كتاب العلم، باب: من قعد حيث ينتهي به المجلس ومن رأى فرجة في الحلقة فجلس فيها لاندې تيره شوى ده[3]

...... ماجاء تطوع مثنى مثنى، رقم الحديث ١١٦٤. ومسلم في صحيحه، في المساجد، باب: جواز الجماعة في النافلة والصلاة على حصير، رقم الحديث: ٦٥٩- ٦٦٠. وأبوداؤد في سننه، في الصلاة، باب: إذا كانوا ثلاثة كيف يقومون؟ رقم الحديث: ٦١٢ وفي الصلاة على الحصير، رقم الحديث: ٦٥٧. والترمذي في جامعه، في الصلاة، باب: ماجاء في الرجل يصلي ومعه الرجال والنساء، رقم الحديث: ٢٣٤. والنسائي في سننه، في المساجد، باب: الصلاة على حصير، رقم الحديث ٧٣٨، وفي الإمامة، باب: إذا كانوا ثلاثة وامرأة، رقم الحديث: ٨٠٢ وفي جامع الاصول، حرف الصاد، الكتاب الأول: في الصلاة القسم الأول: في الفرائض وأحكامها، الباب الأول: في الصلاة وأحكامها، الفصل السادس: في شرائط الصلاة، الفرع الرابع: في أمكنة الصلاة وما يصلى عليه، النوع الأول، فيما يصلى عليه، رقم الحديث: ٤٦٥/٥-٦٥٤.

[1] كشف البارى: ٢٨٩/١، ١١٣/٤.

[2] كشف البارى: ١٨٠/٢/ ٢٩٠.

[3] كشف البارى: ٢١٣/٣.

⑥ انس بن مالك رضي الله عنه: دامشهور او معروف صحابى رسول حضرت انس بن مالك بن نضر خزرجي انصاری رضي الله عنه دي. دَ دوی تذکره کشف الباری، کتاب الایمان، باب: من الإيمان أن يحب لأخيه مايحب لنفسه لاندې تيره شوې ده.[1]

مُليكه: دا لفظ دَ میم په ضمې سره دې ليكن دَ أُصيلى په نيز دا لفظ دَميم په فتحې او لام په کسرې سره دې. په دې دواړو اقوالو کښې رومبې قول صحيح دې دويم صحيح نه دې. علامه نووی رحمه الله په شرح مسلم کښې دَ دويم قول دَ ذکرکولو نه پس فرمائيلى دى «وهذا ضعيف مردود»[2] او په مشارق الانوار کښې دى «ولا يصح»[3]

دَ "جدته" دَ ضمير مرجع: په روايت کښې «جدته مُليكة» الفاظ دى يعنى دَ حضرت انس رضي الله عنه دَ نيا نوم مليكه وو. بيا په دې کښې اختلاف دې چه دَ جدته دَ ضمير غائب "ه" مرجع څه څيز دې؟ دَ ابن عبدالبر، عبدالحق اوقاضی عياض رحمهم الله په نيز دَدې ضمير مرجع اسحاق راوى دې. يعنى دَاسحاق بن عبدالله بن ابى طلحه نيا، امام نووى رحمه الله دا قول صحيح گرځولې دې.[4]

علامه قسطلانی رحمه الله هم دا قول اختيار کړې دې.[5] خودَ ابن سعد ابن منده اودَ ابن الحصار رحمهم الله په نيز دَ "ه" ضمير مرجع حضرت انس رضي الله عنه دې.

علامه عينى رحمه الله نقل کړى دى چه علامه ابن حبان فوائد العراقيين کښې دَ اسحاق بن عبدالله بن ابى طلحه روايت نقل کړې دې په کوم کښې چه هغه دَ حضرت انس رضي الله عنه نه نقل کوى چه هغوى اوفرمائيل زما نيا نبى کريم صلى الله عليه وسلم ته دَ دعوت پيغام اوليږلو دَهغې نوم مُليكه وو. حضورپاك تشريف راوړو بيا دَ مونځ وخت شو نو دَ مونځ دَ پاره په يو پوزکى باندې اودريدو. الخ.[6]

علامه انورشاه کشميرى رحمه الله فرمائى چه په دواړو کښې چه هر يو مرجع اوګرځولې شى په دې کښې هيڅ تضاد نشته دې. ځکه چه دَ حضرت انس رضي الله عنه دَ مور نوم اُم سليم وو دَهغې دَ مور نوم مُليكه وو. بله دا چه دَ اُم سليم دَ رومبى خاوند نوم مالك بن النضر وو. دَ چا نه چه حضرت انس رضي الله عنه پيدا شوې وو. دَ هغه دَ وفات نه پس ام سليم دَ ابوطلحه سره واده اوکړو دَچا نه چه عبدالله پيدا شو اودَ هغه نه اسحاق.

دغه شان ام سليم نيا جوړه شوه دَاسحاق اودَ هغه مور يعنى مُليكه دَ قرنيکه نِښځه جوړه شوه

---

[1]) کشف الباري: ٤/٢.
[2]) شرح النووي على صحيح مسلم، كتاب الصلاة، باب: جواز الجماعة في النافلة، رقم الحديث ١٤٩٧، ١٦٤/٤.
[3]) مشارق الأنوار، حرف الكاف، فصل الإختلاف والوهم غيرماتقدم: ٣٩٩/١.
[4]) شرح النووي على صحيح مسلم، كتاب الصلاة، باب: جواز الجماعة في النافلة رقم الحديث: ١٤٩٧، ٥/١٦٤.
[5]) إرشاد الساري: ٣٣/٢.
[6]) عمدة القاري: ١٦٣/٤.

چونكه په عربي ژبه كښې دَ جدة لفظ نيا او دَ قرنيكه ښځې دواړو دَپاره وئيلې شي په دې وجه دَهغوى طرف ته نسبت صحيح شو اودَ حضرت انس ﷺ طرف ته هم نسبت صحيح شو.[1]

الدكتوراحمد الشاكر دَ سنن ترمذي په حاشيه كښې دَدې پوره تحقيق نقل كړې دې چه په ډيرو فوائدو باندې مشتمل دې اودَ كتلو سره تعلق لرى.[2]

شرح حديث: **أَنَّ جَدَّتَهُ مُلَيْكَةَ دَعَتْ رَسُولَ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لِطَعَامٍ صَنَعَتْهُ لَهُ**

دَ حضرت انس ﷺ نيا مليكه رسول الله ﷺ دَ خوراك دَ پاره راؤغوښتلو كوم چه دَ حضورپاك دَ پاره تيار كړې شوې وو. "**لطعام**" كښې لام اجليه دې يعنى "**لأجل لطعام**"[3]

په پوشان واقعاتو كښې دَ حضورپاک مختلف طرزعمل: بعضې شارحينو ليكلى دى چه دې لفظِ طعام سره دې طرف ته اشاره كول مقصود دى چه حضورپاك ته دعوت صرف دَدې دَ

---

[1] قوله: (إن جَدَّتَهُ)، قيل: الضمير إلى إسحاق، وقيل: إلى أنس رضى الله عنه، وكلا هما صحيح، فإن أم سليم والدة أنس رضى الله عنه كانت تزوجت بعده أباطلحة رضى الله عنه، فصار عبدالله أخا لأنس رضى الله عنه، وصارت مُلَيْكَةُ جَدَّةً لإسحاق بن عبدالله. (فيض البارى: ٣٢/٤).

[2] "مُلَيْكَة" بضم الميم، وفتح اللام، وقد أخطأمن ضبطه بفتح الميم وكسر اللام. وقوله: جدته اختلف فى الضمير العائد، هل هو عائد على أنس، فتكون مليكة جدته هو؟ أو على إسحاق بن عبدالله بن أبى طلحة، فتكون جدة إسحاق؟ وقد ادعى ابن عبدالبر أن مليكة هى أم أنس بن مالك، وأنها هى أم سليم بنت ملحان زوج أبى طلحة الأنصارى، وأن الضمير فى جدته عائد على إسحاق بن عبدالله بن أبى طلحة، واستدل لذلک برواية عبدالرزاق لهذا الحديث عن مالک عن إسحاق عن أنس: أن جدته مليكة، يعنى: جدة إسحاق، وذكر الحديث بمعنى مافى المؤطأ. وقلد كثير من العلماء ابن عبدالبر فى ذلک، ورواية عبدالرزاق رواها أحمد فى المسند رقم: ١٢٧٠٨، ج:٣،ص: ١٦٤، وليس فيها قوله: يعنى:جدة إسحاق.وما ذهب إليه ابن عبدالبر خطأ. فإن أم سليم بنت ملحان اختلف لإسمها: فقيل الغميصاء، وقيل: الرميصاء، وقيل: رميلة، وقيل: رميثة، وهذه الأسماء بضم الأول فيها كلها، ولم يقل أحد أن اسمها مليكة، وأما مليكة، فهى أمها، وهى جدة أنس لأمه، وهى جدة إسحاق بن عبدالله بن أبى طلحة، لأنها جدة أبيه عبدالله لأمه. كانت ابنتها أم سليم تحت مالک بن النضر، فولدت له أنسا فى الجاهلية، وأسلمت مع السابقين من الأنصار، فغضب مالک وخرج إلى الشام ومات بها، فتوزجها بعده أبوطلحة زيد بن سهل الأنصارى، فولدت له عبدالله وأبا عمير، وهؤلاء بنو ملحان معروفون، إخوة أشقاء: سليم وزيد وحرام وعباد وأم سليم وأم حرام، أبوهم: ملحان، بكسر الميم وإسكان اللام، واسمه: مالک بن خالد بن زيد بن حرام، من بنى النجار، وأمهم: مليكة بنت مالک بن عدى بن زيد بن مناة بن عدى، من بنى النجار. (انظر الإصابة، ج:٨، ص: ١٩١-١٩٠، وطبقات ابن سعد، ج:٣، ص: ٧٢-٧١، ج:٨، ص:٣١٠). ويؤيد هذا مانقله السيوطى فى شرح المؤطأ (١٦٩:١)عن فوائدالعراقيين لأبى الشيخ من طريق القاسم بن يحيى المقدمى عن عبدالله بن عمر عن إسحاق بن أبى طلحة عن أنس قال: "أرسلنى جدتى إلى النبى صلى لله عليه وسلم، واسمها مليكة، فجاءنا فحضرت الصلاة". فهذا صريح فى أنها جدة أنس لأمه. وانظر فتح البارى (٤١٢/١-٤١١)(حاشية لأحمدالشاكر على سنن الترمذى، كتاب الصلاة، الرجل يصلى ومعه رجل، تحقيق أن مليكة جدة أنس: ٤٥٥/١-٤٥٤مطبعة مصطفى البابى الحلبى).

[3] فتح البارى: ٦٣٥/١.عمدة القارى: ١٦٤/٤. التوشح للسيوطى: ٣١٣/١.

پاره ورکړې شوې وو چه حضورپاك خوراك اوکړی په خلاف د حضرت عتبان بن مالك د قصې.[1]

چه په هغې کښې حضورپاك ته د برکت د حاصلولو په غرض سره د مونځ ورکولو د پاره دعوت ورکړې شوې وو. چنانچه د هغوی په قصه کښې حضورپاك اول مونځ ورکړو بیا ئې خوراك اوکړو او په دې قصه کښې ئې اول خوراك اوکړو بیائې مونځ ورکړو یعنی په کوم غرض سره چه دعوت ورکړې شوې وو هغه ئې مخکې کړو.

په دې باندې علامه عینی رحمه الله فرمائی چه دا ضروری نه دی چه ملیکه دې صرف هم د خوراك د پاره راغوښتې وی بلکه په ظاهره دا خبره ده چه د هغې مقصود هم د برکت د پاره د مونځ ورکولو له راغوښتل وو. البته دا وئیلې کیدې شی چه هغوی کره خوراك تیار وو په دې وجه حضورپاك اول خوراك اوکړو او مونځ ئې ادا کړو. او د حضرت عتبان بن مالك رضی الله عنه په قصه کښې خوراك هغه وخت تیار نه وو په دې وجه اول ئې هلته مونځ اوکړو بیا ئې خوراك اوکړو. لهذا دا چه په دواړو واقعاتو کښې څه منافات نشته دې چه د تطبیق یا جمع کولو نوبت پیښ شی.[2]

قوله: فَأَكَلَ مِنْهُ، ثُمَّ قَالَ: «قُومُوا فَلِأُصَلِّ لَكُمْ»: چنانچه حضورپاك هغه خوراك اوخوړلو بیائې اوفرمائیل تاسو اودریږئی دې د پاره چه زه تاسو ته «د خیر اوبرکت» د پاره مونځ درکړم.

د «فَلِأُصَلِّ لَكُمْ» ترکیبی حیثیت: د کشمیهنی په روایت کښې دا لفظ د لام نه بغیر دې یعنی "فَأُصَلِّي" او د اصیلی په روایت کښې په شروع کښې "لام امر" او په آخر کښې د "ي" په حذف

---

[1]) حدثنا سعيد بن عفير، قال:حدثني الليث، قال: حدثني عقيل، عن ابن شهاب، قال: أخبرني محمود بن الربيع الأنصاري، أن عتبان بن مالك وهو من أصحاب رسول الله صلى الله عليه وسلم ممن شهد بدرا من الأنصار أنه أتى رسول الله صلى الله عليه وسلم، فقال: يا رسول الله قد أنكرت بصري، وأنا أصلي لقومي، فإذا كانت الأمطار سال الوادي الذي بيني وبينهم، لم أستطع أن آتي مسجدهم فأصلي بهم، ووددت يا رسول الله! أنك تأتيني فتصلي في بيتي، فأتخذه مصلى، قال: فقال له رسول الله صلى الله عليه وسلم: سأفعل إن شاء الله، قال عتبان: فغدا رسول الله صلى الله عليه وسلم وأبوبكر حين ارتفع النهار، فاستأذن رسول الله صلى الله عليه وسلم، فأذنت له، فلم يجلس حتى دخل البيت، ثم قال: أين تحب أن أصلي من بيتك؟ قال: فأشرت له إلى ناحية من البيت، فقام رسول الله صلى الله عليه وسلم فكبر، فقمنا فصففنا فصلى ركعتين ثم سلم، قال وحبسناه على خزيرة صنعناهاله، قال: فآب في البيت رجال من أهل الدار ذوو عدد، فاجتمعوا، فقال قائل منهم: أين مالك بن الدخيشن أو ابن الدخشن؟فقال بعضهم: ذلك منافق لا يحب الله ورسوله، فقال رسول الله صلى الله عليه وسلم: لا تقل ذلك، ألا تراه قد قال: لا إله إلا الله، يريد بذلك وجه الله، قال : الله ورسوله أعلم، قال فإنا نرى وجهه ونصيحته إلى المنافقين، قال رسول الله صلى الله عليه وسلم: فإن الله قد حرم على النار من قال: لا إله إلا الله، يبتغي بذلك وجه الله، قال ابن شهاب: ثم سألت الحصين بن محمد الأنصاري_ وهوأحد بني سالم – وهو من سراتهم، عن حديث محمود بن الربيع الأنصاري: فصدقه بذلك. (صحيح البخاري، كتاب الصلاة، باب: المساجد في البيوت، الرقم: ٤٢٥).

[2]) عمدة القاري: ٤/١٦٤فتح الباري: ١/٦٣٤.

سره دي. امر چه کله غائب او متکلم دپاره وی نو د هغې شروع د "لام" نه کيږی او کله چه د مخاطب د پاره وی نو د "لام" د حذف او ذکرکول دواړه صحيح وی. الغرض په دې صورت کښې به دا صيغه په جواب امر کښې وی او لام به لام امر وی. او د کشميهنی د روايت والا لفظ به خبر شی د مبتدا، محذوف د پاره يعنی "قوموا، فأنا أصلی".

دريم احتمال دادې چه ابتدائی لام "لأم کي" وی او "ي" مفتوح وی په دې صورت کښې به د لام نه پس ان مصدريه محذوف وی. په دې صورت کښې د "ي" نه تخفيفاً فتحه حذف کولو سره "فلأصلي" وئيل هم جائز دی.

څلورم احتمال دادې چه دا لام مفتوح وی د تاکيد دپاره او دا جمله جواب شی د قسم محذوف يعنی "قوموا: إن قمتم فوالله لأصلي لکم" ليکن دا احتمال ضعيف دې.(١)

د "لکم" نه مراد هم "لأجلکم" دې. يعنی ستاسو د خاطره (چه تاسو برکت حاصل کړئی يا تاسو مشاهدة مونځ زده کړئی) مونځ درکوم.(٢)

قوله: قَالَ أَنَسٌ: فَقُمْتُ إِلَى حَصِيرٍ لَنَا، قَدِ اسْوَدَّ مِنْ طُولِ مَا لُبِسَ: حضرت انس رضی الله عنه فرمائی چه ما يو پوزکې راوړو چه د ډير استعمال د وجې نه تور شوې وو. د "اسود" نه مراد رنګ بدليدل دی.(٣)

قوله: "طُولِ مَا لُبِسَ" نه مراد اوږدې زمانې پورې د دې استعمالول دی. ليکن په دې ځائی کښې د دې نه مراد فائده اوچتول دی لکه چه تاج العروس اولسان العرب کښې مصرح دی.(٤)

علامه ابن ملقن رحمه الله ليکي چه د دلته يوه خبره دا هم معلومه شوه چه په افتراش باندې د لُبس اطلاق کيدې شی او شرعاً او لغةً به د هر څيز لُبس د هغه په اعتبار سره ځان له او جدا وی. لهذا افتراش حصير ته به عرفاً لباس نه شی وئيلې. په دې سره د امام مالک رحمه الله د مسئلې رد هم اوشو چه د هغوی په نيز که چرې يو سړې د «لا يلبس ثوبًا» په الفاظو سره قسم اوخوری او بيا هم په هغه ثوب باندې کينی نو د امام مالک رحمه الله په نيز هغه به حانث شی. ځکه چه د

---

(١) (قوموا فأصلي) هي عند الكشميهني بغير لام ساكنة الياء، وهي واضحة صحيحة، ورواها غيره: "فأصلي" بلام مكسورة، وفتح الياء على أنها لام كي على زيادة الفاء، وقد رويت بفتح اللام وسكون الياء، كقوله تعالى: ﴿إِنْ كَادَ لَيُضِلُّنَا﴾ وقال ابن سيد: يرويه كثير من الناس بالياء، ومنهم: من يفتح اللام ويسكن الياء، ويتوهمونه قسما، وذلك غلط، لأنه لا وجه للقسم، ولو كان لقال: "فلأصلين" بالنون، وإنما الرواية الصحيحة "فلأصل" على معنى الأمر، والأمر إذا كان للمتكلم والغائب كان باللام أبدا، وإذا كان للمخاطب كان باللام بغير اللام. (التنقيح لألفاظ الجامع الصحيح، كتاب الصلاة، رقم الحديث: ٣٨٠، ١/١٠٠)، فتح الباري: ١/٦٣٥، عمدة القاري: ٤/١٦٥.

(٢) فتح الباري: ١/٦٣٥.

(٣) بذل المجهود، كتاب الصلوة، باب: إذا كانوا ثلاثة كيف يقومون؟ رقم الحديث: ٦١٠، ٢/٥٢٩.

(٤) تاج العروس: ١٦/٤٦٦، لسان العرب: ٦/٢٠٢.

قسمونو دارومدار په عرف باندې وی او په عرف کښې افتراش ته لباس نه وائي اودلته قسم خوړونکی دَ نه اغوستو قسم خوړلې وو. لهذا قسم خوړونکې به حانث نه وی.[1]

امام نووی رحمه الله هم دلته هم دغه فرمائی چه ((من طول لُبس)) کښې دَ قرينې دَ وجې دَ لُبس نه مراد افتراش دې.[2]

دَ حافظ صاحب په احنافو باندې رد اودَ هغې جواب: دارنګ حافظ ابن حجر رحمه الله دلته کښې "لُبس" دَ افتراش په معنی اغستلې دې او دَ امام ابوحنيفه رحمه الله نوم اخستو نه بغير ئې په هغه باندې رد کړې دې چه نبی کريم ﷺ دَ مطلق ريښم دَ استعمال نه منع فرمائيلې ده. په دې عمومی نهی کښې ريښم اغوستل او يا خورولو سره په هغې کيناستل او دَ ريښمو په تکيه ګانو باندې ډډه لګول داخل دی. لهذا دَ امام ابوحنيفه رحمه الله قول (چه دَ ريښمو په بستره باندې کيناستلو او ډډه لګولو کښې هيڅ حرج نشته دې) صحيح نه شو ځکه چه په لبس باندې افتراش کيږی.[3]

علامه عينی رحمه الله دَ دغه ټولو رد کولو سره فرمائی چه "لُبس" څنګه دَ اغوستلو په معنی کښې استعماليږی هم دغه شان دَدې استعمال دَ نفع اوچتولو په معنی کښې هم کيږی اوهم دغه دلته مراد دې نه چه صرف افتراش. په دې سره چه دَ حافظ صاحب کوم رد دې دَهغې هم جواب اوشو.[4]

قوله: فَنَضَحْتُهُ بِمَاءٍ: بيا ما په دغه پوزکی باندې دَ اوبو څاڅکی چنړکاؤ کړل. دَ "نضح" مطلب دَ اوبو چنړکی اچول (څاڅکی کول) دی. علامه جوهری رحمه الله ليکلی دی چه دَدې اطلاق کله په وينځلو باندې هم کيږی ليکن رومبې معنی زياته مشهوره ده.[5]

په پوزکی باندې دَ اوبو چنړکاؤلو مقصد دَ هغه کهجورو دَ پاڼو نه جوړ شوې پوزکې نرمول وو. يا دَ هغې دوړې لرې کول وو. قاضی سليمان مالکی رحمه الله هم دغه وضاحت کړې دې[6]
دَ قاضی عياض مالکی رحمه الله په نيز دَ اوبو چنړکاؤ دَدې دَ پاره وو چه دَنجاست شك لرې شي. دَ مالکيه دَمذهب مطابق دَمشکوك څيز دَ طهارت دَپاره دَ وينځلو ضرورت نه وی صرف دَ اوبو څاڅکی کول کافی وی.[7]

قوله: فَقَامَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، وَصَفَفْتُ وَالْيَتِيمَ وَرَاءَهُ، وَالْعَجُوزُ مِنْ وَرَائِنَا: بيا رسول الله ﷺ

---

[1] التوضيح لشرح الجامع الصحيح لابن الملقن: ۳۷۲/۵، الإعلام بفوائد عمدة الأحكام، باب الصلاة، باب: تسوية الصفوف، الحديث الثالث: ۵۳۰/۲.
[2] شرح النووی، كتاب الصلاة، باب: جواز الجماعة فی النافلة، رقم الحديث: ۱۴۹۷، ۱۶۶/۵.
[3] فتح الباري: ۶۳۵/۱.
[4] عمدة القاری: ۱۶۴/۱.
[5] مختار الصحاح للجوهری، ص: ۲۷۷.
[6] شرح النووی، كتاب الصلاة، باب: جواز الجماعة فی النافلة، رقم الحديث: ۱۴۹۷، ۱۶۶/۵.
[7] إكمال المعلم، كتاب الصلاة، باب: جواز الجماعة فی النافلة، رقم الحديث: ۱۴۹۷، ۶۳۶/۲.

(په دغه پوزکی باندې) اودریدو او ما او يو يتيم (وړوکي ماشوم) حضورپاك پسې شاته صف جوړکړو او بوډئی (زما نيا) زمونږ نه شاته صف کښې اودريده.

قوله: "وَصَفَفْتُ أَنَاوَالْيَتِيمَ": دَ صحيح البخاری په اکثر نسخوکښې دا جمله دغه شان ده ليکن دَ مستملی او حمودی په روايت کښې دا جمله "**صففت والیتیم**" ده ، دَ لفظ أنا نه بغير اول ذکر شوې جملې سره دَ نحويانونه دَ بصرييڼو مذهب ته تقويت ملاويږی څنګه چه دَهغوی په نيز قاعده داده چه کله دَ اسم ظاهر ضمير عطف مرفوع متصل باندې کول وی نو اول دَ دغه ضمير مرفوع متصل تاکيد په ضمير منفصل سره راوړی بيا پرې عطف کوی، لکه چه قرآن کريم کښې دی: ﴿اسْكُنْ أَنتَ وَزَوْجُكَ الْجَنَّةَ﴾ (البقرة: ۳۵) اودَ کوفيينو په نيز په داسې موقعوباندې تاکيد راوړل څه ضروری نه دی ليکن په دوی دواړو کښې دَ بصرييڼو مذهب زيات فصيح دې.(١)

دَ يتيم معنی اومطلب: هغه نابالغ ماشوم دَ چا پلار چه مړ شی هغه ته يتيم وائی. او په څناوروکښې دَ چا چه مور مړه شی هغه يتيم يادېږی. دَدې جمع **أيتام، يتامٰی، يَتَمَةٌ، يَتَمَةٌ** او **يتائِمْ** راځی.(٢)

علامه ابن اثير رحمه الله ليکی چه دَ بلوغت نه پس لفظ يتيم استعمالول صحيح نه دی اوکه چرته استعمال شوې وی نو مجازاً به استعماليږی.(٣)

په دې لفظ باندې رفع او نصب دواړه وئيل جائز دی. دَ رفع په صورت کښې به دَدې عطف په "**أنا**" ضمير باندې وی کوم چه دَ ظرفيت په وجه مرفوع دې. او دويم احتمال دادې چه "**اليتيم**" مبتداء وی او "**وراءنا**" خبر وی او پوره جمله حال وی. او نصب به په هغه صورت کښې ممکن وی کله چه "**واؤ**" دَمع په معنی کښې واخلی يعنی "**وصففت أنا مع اليتيم**".(٤)

په حديث مذکوره کښې دَ يتيم مصداق څوک دې؟ دَ حديث مبارك په دې جمله کښې چه دکوم يتيم ذکر راغلی دې دَهغې نه مراد څوك دې؟ دَدې په تعيين کښې ډيرزيات اختلافی اقوال دی: ملاعلی قاری رحمه الله ليکی چه دا لفظ اسم عَلَم دې دَ حضرت انس رضي الله عنه دَ رورر.(٥) ليکن علامه سهارنپوری رحمه الله ليکی چه دا قول سوا دَ ملاعلی قاری رحمه الله نه دَ بل چا نه دې ملاؤ شوې.(٦)

علامه کرمانی رحمه الله فرمائی چه دَ هغه نوم "**ضُمَيْرة**" وو.(٧)

---

(١) فتح الباری: ۶۳۶/١، عمدة القاری: ۱۶۵/٤، التنقيح لألفاظ الجامع الصحيح، کتاب الصلاة، رقم الحديث: ۳۸۱، ١٠١/١.
(٢) معجم الصحاح للجوهری، ص: ۱۱۶۷، لسان العرب: ۱۲/۶۴۵، الإعلام بفوائد عمدة الأحکام: ۲/۵۳۲.
(٣) النهاية فی غريب الحديث والأثر: ۲/۹۲۵، لسان العرب: ۱۲/۶۴۵.
(٤) شرح الکرمانی: ٤/٤٦، التوضيح لابن ملقن: ۵/۳۷۳، التنقيح لألفاظ الجامع الصحيح، کتاب الصلاة، رقم الحديث: ۳۸۱، ١٠١/١.
(٥) مرقاة المفاتيح، کتاب الصلاة، باب: الموقف، رقم الحديث: ۱۱۰۸، ۷۵/۳.
(٦) بذل المجهود، کتاب الصلاة، باب: إذا کانوا ثلاثة کيف يقومون؟ رقم الحديث: ۶۱۰، ۵۲۹/۲.
(٧) شرح الکرمانی: ٤/٤٦.

علامه عيني رحمه الله نور ليکي چه د هغه پلار د نبي کريم ﷺ ازاد کړې شوې غلام وو صحابي وو او د قبيله حمير نه وو، د هغه نوم سعد وو.[1]

د العجوز مصداق: په مذکوره عبارت کښې د "العجوز" نه مراد د حضرت انس رضي الله عنه نيا ده. د چا ذکر چه په شروع کښې تير شوې دې.[2]

قوله: **فَصَلَّى لَنَا رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ رَكْعَتَيْنِ**: بيا رسول الله ﷺ مونږ ته دوه رکعته مونځ راکړو.

قوله: "لنا" کښې لام اجليه دې يعنى زمونږ د خاطره يا زمونږ د زړه ساتنې د پاره يا زمونږ د خودنې د پاره دوه رکعته مونځ راکړو.[3]

قوله: **ثُمَّ انْصَرَفَ**: بيا حضورپاك تشريف يوړو. د دې جملې دوه مطلبونه بيان کړې شوى دى. يو دا چه "انْصَرَفَ" د "سلّم" په معنى کښې دې او دويم دا چه "رجع" په معنى کښې دې. يعنى "رجع إلى بيته".[4]

علامه کورانى رحمه الله دې دويم قول ته ترجيح ورکړې ده.[5]

د مذکوره حديث شريف نه مستنبط شوې امور او احکام: شارحين حديث د دې حديث مبارك نه ډير احکام او آداب اخذ کړى دى. د هغې نه څه دلته لاندې ذکر کولې شي:

① د خوراك دعوت اګرکه هغه د وليمې د دعوت نه علاوه وى، قبلول مستحب دى.

② دعوت قبلول د رسول الله ﷺ په تواضع باندې دلالت کوى.

③ نوافل کښې افضل دادى چه په کور کښې اداکړې شى.

④ د اکرام کونکى د اکرام په بدله کښې څه نا څه احسان کول پکار دى لکه چه حضورپاك دغه کور والو ته نفل مونځ ورکړو.

⑤ د کور صفا ستره ساتل مستحب دى.

⑥ د ماشومانو مونځ هم صحيح دې.

⑦ د ماشومانو د لويو په صف کښې اودريدو سره مونځ کول صحيح دى.

⑧ د ښځو په جمع سره مونځ کښې د اودريدلو مقام آخرى صف دې.

⑨ په کپړو او پوزکى وغيره کښې اصل دادې چه هغه پاك وى خو که د هغې د ناپاکه کيدو يقين اوشى نو بيا هغه پاکول ضرورى دى.

⑩ لکه څنګه چه مونځ په زمکه باندې کيږى دغه شان په کپړه، پوزکى وغيره باندې هم

---

[1] عمدة القارى: ١٦٥/٤.

[2] فتح البارى: ٦٣٦/١،عمدة القارى: ١٦٥/٤.

[3] عمدة القارى: ١٦٥/٤، إرشاد السارى: ٣٣/٢.

[4] الإعلام بفوائد الأحكام، كتاب الصلاة، باب: تسوية الصفوف: ٥٣٨/٢.

[5] الكوثر الجارى: ٦٨/٢.

كيږي.(١)

⑪ بعضې حضراتو دا هم ذکرکړی دی چه په دې حديث کښې دلالت دې چه هغه ځيزونه کوم چه په اور باندې پخ شوې وی دَهغې خوړلو سره اودس نه ماتيږی ځکه حضورپاك په دې واقعه کښې اودس نه دې کړې اوداَ مونځ دَ پاره اودريدلو.

ليکن حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائی چه دې کښې نظر دې. ځکه چه امام دارقطنی رحمه الله غرائب مالك کښې "عن البغوى عن عبدالله بن عون عن مالك" په سند سره روايت ذکر کړې دې په کوم کښې چه دا الفاظ دی: ((صنعت مليكة لرسول الله صلى الله عليه وسلم طعاما، فأكل منه، وأنا معه، ثم دعا بالوضوء....)) يعنی په دې طريق کښې دَ اودس کولو ذکر موجود دې(٢)

دَ صف جوړولو ترتيب: علامه کورانی رحمه الله هم دغه ذکرکړی دی(٣)

په مذکوره حديث کښې چه څنګه دَ صف جوړولو ذکر راغلې دې احناف هم دَ دغه طريقې قائل دی چه دَ ټولو نه مخکښې امام، دَ هغه نه شاته بالغ سړی اودَ هغوی نه شاته ماشومان. اوکه چرې ښځې هم وی نوهغوی دَ ټولو نه شاته. اوکه چرې سړې هم يو وی او ماشوم هم يو وی نو دواړه دې په يو ځائی يو صف کښې يعنی دَ امام نه شاته صف کښې او ښځه دَ ټولو نه آخری صف کښې، هم دغه مذهب دَ ډيرو زياتو فقهاؤ کرامو دې.(٤)

دَ حضرت ابن مسعود رضي الله عنه مذهب: په صحابه کرامو کښې دَ حضرت عبدالله بن مسعود رضي الله عنه مذهب په دې مسئله کښې دادې چه که چرې دوه مقتديان وی نو امام به دَدغه دوو په مينځ کښې اودريږی، دَ هغوی نه به په جدا صف کښې نه اودريږی.(٥)

---

(١) أعلام الحديث للخطابی: ٣٧٣/١، الإعلام بفوائد عمدة الأحكام، كتاب الصلاة، باب: تسوية الصفوف: ٥٦٣-٥٣٨/٢، الشرح الميسر لصحيح البخاری: ٤٣٤/١، شرح الكرمانی: ٣٦/٤، عمدة القاری: ١٦٥/١-١٦٤.

(٢) فتح الباری: ٦٣٦/١.

(٣) الكوثر الجاری: ٨٦/٢.

(٤) الدرالمختار مع ردالمحتار، كتاب الصلاة، باب: الإمامة: ٣١٦/٢-٣١٤، بدائع الصنائع، كتاب الصلاة، فصل فی بيان مقام الإمام والمأموم: ٦٧٤/١، الفتاوى الهندية، كتاب الصلاة الباب الخامس فی الصلاة، الفصل الخامس فی بيان المقام الإمام والمأموم: ٨٨/١.

(٥) حدثنا محمدبن العلاء الهمدانی أبو كريب، قال: حدثنا أبومعاوية، عن الأعمش، عن إبراهيم، عن الأسود، وعلقمة، قالا: أتينا عبدالله بن مسعود فی داره، فقال: أصلی هؤلاء خلفكم؟ فقلنا: لا، قال: فقوموا فصلوا، فلم يأمرنا بأذان ولا إقامة، قال: وذهبنا لنقوم خلفه، فأخذ بأيدينا فجعل أحدنا عن يمينه والآخر عن شماله، قال: فلما ركع وضعنا أيدينا على ركبنا، قال: فضرب أيدينا وطبق بين كفيه، ثم أدخلهما بين فخذيه، قال: فلما صلى، قال: إنه ستكون عليكم أمراء يؤخرون الصلاة عن ميقاتها، ويخنقونها إلى شرق الموتى، فإذا رأيتموهم قد فعلوا ذلك، فصلوا الصلاة لميقاتها. واجعلوا صلاتكم معهم سبحة، وإذا كنتم ثلاثة فصلوا جميعا، وإذا كنتم أكثر من ذلك، فليؤمكم أحدكم، وإذا ركع أحدكم فليفرش ذراعيه على فخذيه، وليجنأ، وليطبق بين كفيه، فلكأنی أنظر إلى اختلاف أصابع رسول الله صلى الله عليه وسلم فأراهم. (صحيح مسلم، كتاب الصلاة، باب: الندب إلى وضع الأيدی على الركب فی الركوع ....

دَ ابن الملقن رحمه الله دَ احنافو طرف ته دَ يوې مسئلې په نسبت کښې سهو: علامه ابن الملقن رحمه الله "التوضيح لشرح الجامع الصحيح" کښې دَ احنافو مذهب هم دغه نقل کړې دې.[1]

دَمذکوره سهو رد: علامه عيني رحمه الله په دې باندې رد کولوسره فرمائيلي دي چه دَ علامه ابن الملقن رحمه الله دا نسبت کول صحيح نه دی. بلکه دَ احنافو مذهب په دې مسئله کښې هم هغه دې کوم چه په حديث کښې ذکر شو چه امام کله دَ دوو مقتديانو امامت کوی نو پخپله به وړاندې اودريږی او دواړه مقتديان به شاته صف کښې اودريږی نه چه هم په دغه صف کښې دَ امام نه ښی او ګس طرف ته. البته دَ امام ابويوسف رحمه الله يو روايت دې چه امام به دَ دغه دواړو په مينځ کښې اودريږی.[2]

دَ حضرت ابن مسعود رضي الله عنه دَ مذهب جواب: دَ حضرت عبدالله بن مسعود رضي الله عنه دَ دې موقف درې جوابونه ورکړې شوې دی:

① هغوی ته به دَ حضرت انس رضي الله عنه دا مذکوره حديث نه وی رسيدلې.[3]

② هغوی به داسې دَ جمات دَ تنګيدو يا بل څه عذر دَ وجې نه کړې وی نه دَ سنت ګڼړلو دَ وجې.[4]

③ امام بيهقي رحمه الله په معرفة السنن والآثار کښې ذکرکړی دی چه حضرت ابن مسعود رضي الله عنه رسول الله صلى الله عليه وسلم په مونځ کولو اوليدلو او حضرت ابوذر رضي الله عنه دَ حضورپاك ښی طرف ته ولاړ وو مونځ ئې کولو. په دې دواړو کښې هر يو خپل مونځ ادا کولو. (يعنی داسې نه وو چه هغه دواړه حضراتو په جمع سره مونځ کولو). نوحضرت ابن مسعود رضي الله عنه هغه دواړو حضراتو پسې شاته اودريدو نو حضورپاك هغه ته اشاره اوکړه چه ګس طرف ته اودريږه. نو هغه ګمان اوکړو چه دَ اودريدو هم دغه سنت طريقه ده حالانکه حقيقت دادې چه هغه ته دَدې خبرې علم نه وو چه هغه دواړه حضرات ځان له مونځ کونکی دی يا په جمع مونځ کوی. تردې ځائې پورې چه کوم روايت دَ حضرت ابوذر رضي الله عنه نه نقل دې په هغې کښې داخبره ذکرده چه په مونځ کښې هر يوکس خپل مونځ کولو.[5]

.... رقم الحديث: (١٢٢١). والمذكور فی "تزهة الألباب فی قول الترمذی: وفی الباب هذا: "أما حديث ابن مسعود"، فرواه مسلم:١/٣٧٨، وأبوعوانة فی مستخرجه: ٢/١٨١-١٨٠، والنسائی فی المجتبی:٢/٦٦، والكبری: ١/٣٧٨، وأحمد:١/٤١٨، ٤١٣، ٤وغيرهم.(نزهة الألباب وفی قول الترمذی: "وفی الباب". كتاب الصلاة: ٢/٥٥٤)

[1]) التوضيح لشرح الجامع الصحيح لابن الملقن: ٥/٣٧٤.

[2]) عمدة القاری: ٤/١٦٧.

[3]) البناية، كتاب الصلاة، باب: الإمامة: ٢/٣٤١.

[4]) شرح معانی الآثار، كتاب الصلاة، باب: الرجل يصلی بالرجلين، رقم الحديث: ١٨٩٣، ١/٣٠٧.

[5]) "فأما ما روی فی ذلک عن ابن مسعود فقد قال محمدبن سيرين: كان المسجد ضيقا، وقد قيل إنه رأی النبی صلی الله عليه وسلم يصلی، وأبوذر عن يمينه يصلی، كل واحد منهما يصلی لنفسه، فقام ابن مسعود خلفهما، فأومأ إليه النبی صلی الله عليه وسلم بشماله فظن عبدالله أن ذلک سنة الموقف، ولم يعلم أنه لا يؤمهما، وعلمه أبوذر حتی قال فيما روی عنه: يصلی كل رجل منا لنفسه". (معرفة السنن والآثار للبيهقی، كتاب الصلاة، باب: موقف الإمام والمأموم، المسألة: ٢٨٣، كيفية الوقوف لصلاة الجامعة وموضع وقوف الإمام والمأموم: ٤/١٧٦).

د نوافل د جمع شرعی حکم: هم د دې حدیث مبارک نه شوافع د نفل په جمع باندې استدلال کړې دی[۱]

لیکن د احنافو مذهب مختار دا دې چه د نوافل جمع على سبيل التداعى مکروه تحریمی ده که په رمضان کښې وی او که په غیر رمضان کښې حکم عام دې.

د احنافو په نیز د ذکرشوی حدیث نه چه د نوافلو په جمع سره د کولو جواز معلومیږی هغه بغیر تداعی کښې داخل دې لهذا دا حدیث د احنافو خلاف نه دې.

د تداعی مطلب اوحکم: د تداعی مطلب دا دې چه اعلان او اهتمام اوکړې شی لهذا که بغیرد تداعی یعنی بغیرد اعلان اودعوت وی بیا څه حرج نشته دې.

فقهاؤ کرامو د تداعی په حد کښې لیکلی دی که چرې یو یا دوه مقتدیان وی نو تداعی نه ده او که چرې درې مقتدیان وی نو هغه وخت د دې په تداعی کښې دکیدو یا نه کیدو کښې اختلاف دې. او که چرې څلور مقتدیان وی نو دا بهرحال د تداعی په صورت کښې داخل دی.[۲]

د علامه انور شاه کشمیری رحمه الله رائې: علامه انورشاه کشمیری رحمه الله فرمائي "د نفل جمع على سبيل التداعى مکروه ده لیکن په تداعی کښې د دریو یا څلورو تحدید د صاحب مذهب نه نقل نه دی. دا خو په عملی توګه متعین کړې شوې دی. په دې وجه د تداعی نه مراد دا اخستل چه د نفلو د جمع د پاره راؤغوښتلې شی نو زیات بهتر دی په نسبت د تحدید. والله اعلم بالصواب"[۳]

---

[۱]) شرح النووی علی صحیح مسلم، کتاب الصلاة، باب: جوازالجماعة فی النافلة، رقم الحدیث: ۱۴۹۷، ۱۶۴/۵. التوضیح لشرح الجامع الصحیح: ۳۷۳/۵.

[۲]) الدرالمختار، کتاب الصلاة، باب الوتر والنوافل: ۴۹/۲، الحلبی الکبیر، کتاب الصلاة، فصل فی النوافل، ص: ۴۸، حاشیة الطحطاوی علی الدر المحتار، کتاب الصلاة، باب: الوتر والنوافل: ۲۴۰/۱، الفتاوی التاترخانیة، کتاب الصلاة، صلاة التراویح، نوع آخر فی المتفرقات: ۶۷۰/۱.

[۳]) ولاجماعة عندنا، وکره له التداعی، وهوعلی اللغة عندی، فإن الله سبحانه لما جعلنا فی مکنة من ترکها وفعلها رأسا، فأین ینبغی أن نتداعی له الناس؟فالنداء من خصائص المکتوبة. وفسرالحلوانی بما فوق الثلاث قلت: وإنما أراد الحلوانی ضبطه لیتمشی علیه العوام لا تفسیره، فإن اللفظ منکشف فی معناه، بین فی مراده لا یحتاج إلی تفسیر، فما ذکره أنسب للفتوی، ثم تتبعت النوافل الداخلة فی بنیة الصلاة، فوجدتها کذلک، لا جماعة فیها أیضا، وکل فیها أمیر نفسه، وهوالشاکلة فی جملة الأذکار الداخلة فی صلب الصلاة، فتجد کلها علی المقتدی أیضا، وذلک لأن کلا منهم منفرد فیها یفعلها لنفسه، فالتضمن إنما روعی حیث کان الشیئ فرضا، ولیعلم أن النیابة تجری فی الأقوال دون الأفعال، فهی علی الکل ثم النیابة فی الأقوال، إنما اعتبرت حیث کان القول مما لا بدمنه کالقراءة، أما الأقوال التی لو ترکت رأسا لم تکن علیه تبعة فإنها لا تحتاج إلی عبرة النیابة، فإن قلت: إن صلاة الکسوف والاستسقاء والتراویح سنة، فلزم أن لا تکون جماعة قلت: کأن تلک مستثناة من ذلک. (فیض الباری، کتاب الصلاة، باب: صلاة النوافل، رقم الحدیث: ۱۱۸۶، ۵۸۶/۲)، وکذا فی فیض الباری، کتاب الصلاة، إذا دخل بیتا یصلی حیث شاء، رقم الحدیث: ۴۲۲، ۵۵/۲ وأیضا الباب، طول السجود فی قیام اللیل، رقم الحدیث: ۱۱۲۳، ۵۵۴/۲.

د بعضې اکابرو په رمضان کښې نوافل په جمع سره اداکول: بعضې اکابرینوبه د خپل تحقیق په بنیاد په رمضان المبارك کښې د تراویح نه علاوه نوافلو کښې هم توله شپه قرآن کریم وئیلو او اورولو به نی. مګر دا د احنافو اصل مذهب نه دې. په دغه اکابرینو حضراتو باندې د هغوی د تبحر او تدین د وجې نه په هغوی باندې اعتراض نه شي کولې او نه به دهغوی په اتباع کښې د اصل مذهب نه اوختې شي(١)

د محاذاة مسئله: حضرت مولانامحمدانور شاه کشمیري رحمه الله فرمائي چه د حدیث الباب نه معلومه شوه چه که هلك چرته یوازې وی نوهغه د سړو په صف کښې اودرول پکاردی لیکن که ښځه یوازې وی نوبیا هم د سړو په صف کښې نه شي اودرولې هغه روستو کول ضروری دی یعنی د هلکانو روستوالي د استحباب په درجه کښې اود ښځو دوجوب په درجه کښې دې.

په دې سره د امام صاحب رحمه الله د محاذاة د مسئلې استنباط هم واضح شو. لهذا د مولانا عبدالحئ صاحب لکهنوي رحمه الله دادې حنفی مسئلې تضعیف کول یا داسې وئیل چه امام صاحب رحمه الله سره ددې مسئلې هیڅ دلیل نشته دې غلط شو. او زه وایم چه دا مسئله قوی ده څکه چه مسئله اجتهادی ده او مجتهد ته حق دې چه د دقیق فروق په رڼرا کښې هغه تاخیر بیان د سنت په مرتبه کښې اوګرځوی او د ښځو تاخیر په مرتبه د شرطیت او ووجوب کښې. مثلاً د احادیثو نه په جدا صف کښې ځان له په اودریدوکراهت ثابت دې تردې چه امام احمد رحمه الله خوداسې مونځ باطل ګرځوی. لیکن ددې باوجود حضورپاك په دې واقعه کښې ښځه شاته صف کښې ځان له یوازې اودروله او حضورپاك کله هم څوك ښځه د سړو په صف کښې اودرولو ته پرنیخوده په خلاف د هلکانو چه دهغوی ځائی هم اګرچه د سړو د صفونونه شاته دې مګر ځان له هلك د سړو په صف کښې د صف د پوره کولو دپاره د اودرولو ثبوت موجود دې.

ددې نه هم دغه خبره واضح کیږی چه د شارع علیه السلام په نظر کښې دهلك دپاره د سړو په صف کښې د اودریدلو تحمل په بعضې صورتونو کښې کیدې شي لیکن د ښځود پاره ددې تحمل په هیڅ صورت کښې هم نه شي کیدې. په داسې صورت کښې د امام صاحب رحمه الله د ښځو محاذاة د مونځ د پاره مبطل ګرځول د شریعت غراء ترجمانی نه ده نو نور څه دی؟

حضرت رحمه الله نوراوفرمائیل چه مولانا عبدالحئ رحمه الله په صاحب هدایه باندې هم اعتراض کړې دې چه هغه حدیث ((اخروهن من حیث اخرهن الله)) ته خبر مشهور وئیلې دې. ددې جواب دادې چه دهغوی مراد د اصولیینو اصطلاح ده یعنی دا حدیث متلقی بالقبول دې. بیا حضرت رحمه الله اوفرمائیل چه دا امر هم په ذهن کښې ساتل پکار دی چه په لحاظ دنظر د شارع علیه السلام په ډیرو کارونو کښې د ښځو مرتبه د سړو نه کمه ده. مثلاً د دوی د جمع مونځ نشته دې او که چرې کوی هم نو امام به د سړو په شان د صف مخې ته نه اودریږی. لکه څنګه چه د بربنډو جمع کیدې شي. بیا دمونځ د امامت په شان هغوی د نبوت د شرف نه هم محروم دی(٢)

---

(١) فتاوی محمودیه، کتاب الصلاة، باب: السنن والنوافل: ٢٤٩/٧.

(٢) انوارالباری: ١٦١/١٢،فیض الباری:٣٢/٢-٣٣.

٢١- باب: الصَّلاةِ عَلَى الخُمْرَةِ

دا باب دې په پوزکي باندې دَ مونځ (جائزکیدو) په بیان کښې

دَ ترجمة الباب مقصود: علامه عینی رحمه الله فرمائی چه که چرته یو سړې دا اعتراض اوکړی چه په دې باب کښې ذکرشوې حدیث هم اوس دوه احادیثه وړاندې خو تیرشوې دې بیا دَدې دوباره ذکرکولو نه څه مقصود دې؟

نودَدې جواب دادې چه هلته دا روایت دَمسدد په طریق سره مفصل ذکر وواو دلته دَ ابوالولید په طریق سره مختصر ذکر دې نودا دوباره کول صرف دَهغه دَ موافقت دَپاره دې.(١)

دَ شیخ الحدیث صاحب رحمه الله رائې: حضرت شیخ الحدیث صاحب رحمه الله فرمائی چه دې نه مخکښې باب منعقد فرمائیلې وو. باب الصلاة علی الحصیر، اوس دَدې ځائی نه "خمرة" باندې دَ مونځ حکم ښائی. "خمرة" دَ حصیر نه وړوکې وی.

زمونږ دَ شیخ المشائخ حضرت شاه ولی الله محدث دهلوی رحمه الله ارشاد دې: دلته نه مقصود دَ توهم لرې کول دی ځکه چه "جعلت لی الأرض طهورا" نه معلومیږی چه صرف هم په زمکه باندې به ئی مونځ کولو. لیکن زما خیال دا دې چه دا توجیه دَ راتلونکی باب سره زیاته مناسب ده او زما په نیز دَدې باب غرض دادې چه دَ حضرت عمر بن عبدالعزیز رحمه الله نه نقل دی چه هغوی به په خمره باندې مونځ نه کولو اوکه چرې ضرورت به راتلو هم نودا به ئی په خاوره کښې ککړوله.

زما والد صاحب فرمائی چه خمره چونکه دَحصیر نه وړوکې وی نو په دې باندې دَ مونځ کولو په صورت کښې دَ بدن بعضې حصه دَ وړوکې کیدو دَ وجې نه په زمکه باندې وی نودَدې ځائی نه دا خودَل مقصود دی چه که چرې بعضې حصه په حصیر باندې او بعضې حصه په زمکه باندې وی نو په مونځ کښې څه بدیت نشته دې(٢)

حدیث باب [حدیث نمبر ٣٧٤]

٣٧٨- حَدَّثَنَا أَبُو الْوَلِيدِ قَالَ حَدَّثَنَا شُعْبَةُ قَالَ حَدَّثَنَا سُلَيْمَانُ الشَّيْبَانِيُّ عَنْ عَبْدِ اللهِ بْنِ شَدَّادٍ عَنْ مَيْمُونَةَ قَالَتْ(٣) كَانَ النَّبِيُّ -صلى الله عليه وسلم- يُصَلِّي عَلَى الْخُمْرَةِ.

ترجمه حدیث: حضرت میمونه رضی الله عنها فرمائی چه نبی اکرم صلی الله علیه وسلم به په پوزکی باندې مونځ ادا کولو.

تراجم رجال: په مذکوره حدیث شریف کښې ټول پنځه رجال دی:

① **ابوالولید رحمه الله:** دا ابو الولید هشام بن عبد الملک طیالسی، باهلی بصری رحمه الله دې. دَدوی

١) عمدة القاري: ١٦٧/٤.
٢) تقریر بخاری شریف: ١٢٦/٢ م ١٢٧، لامع الدراری: ١٥٢/١، الکنز المتواری: ٧٠/٤.
٣) مرتخریجه فی کشف الباری، کتاب الحیض، باب: رقم الحدیث: ٣٣٣.

مختصر تذکره کشف الباری، کتاب الإیمان، باب: علامة الإیمان حب الأنصار کښې او تفصیلی تذکره کتاب العلم، باب: إثم من کذب علی النبی صلی الله علیه وسلم دَ دویم حدیث لاندې تیره شوې ده[1]

④ شعبه رحمه الله: دا امیر المؤمنین شعبه بن الحجاج بن الورد عتکی الواسطی بصری رحمه الله دې. دَ دوی تذکره کشف الباری، کتاب الإیمان، باب: المسلم من سلم المسلمون من لسانه ویده، لاندې تیره شوې ده[2]

③ سلیمان الشیبانی رحمه الله: دا مشهور محدث سلیمان بن ابی سلیمان ابو اسحاق شیبانی کوفی رحمه الله دې. دَدوی تفصیلی تذکره کشف الباری، کتاب الحیض، باب: مباشرة الحائض، دویم حدیث لاندې تیره شوې ده[3]

④ عبدالله بن شداد رحمه الله: دا مشهور محدث عبد الله بن شداد بن الهاد لیثی رحمه الله دې. دَدوی تفصیلی تذکره کشف الباری، کتاب الحیض، باب: مباشرة الحائض، دَدویم حدیث لاندې تیره شوې ده[4]

⑤ حضرت میمونه رضی الله عنها: دا أم المؤمنین حضرت میمونه بنت الحارث رضی الله عنها ده. دَدوی تفصیلی تذکره کشف الباری، کتاب العلم، باب: السمر فی العلم، لاندې تیره شوې ده[5]

شرح حدیث: دَ مذکوره حدیث مبارك تشریح او متعلقه مباحث کتاب الحیض، باب: مباشرة الحائض[6] او کتاب الصلاة، باب: إذا أصاب ثوب المصلی امرأته إذا سجد کښې تیرشوی دی[7]

۲۲ – باب: الصَّلَاةِ عَلَى الفِرَاشِ

دا باب په تورشك باندې دَ مونځ کولو په جواز کښې دې

"فراش" دَ فاء زیر سره، دې نه مراد تورشك دې که دَ کپړې وی او که دَ وړئی وغیره وی چه دَ کیناستو یا سملاستو دَپاره په زمکه باندې خور کړې شی دې ته فراش یعنی تورشك وائی دَدې جمع فُرُوش او أفرِشة راځی[8]

---

[1] کشف الباری: ۲/۳۸، ۴/۱۵۹.
[2] کشف الباری: ۱/۶۷۷.
[3] کشف الباری، کتاب الحیض، باب: مباشرة الحائض، دویم حدیث ص: ۲۵۰.
[4] کشف الباری، کتاب الحیض، باب: مباشرة الحائض، دویم حدیث ص: ۲۵۰.
[5] کشف الباری: ۴/۴۲۰.
[6] کشف الباری، کتاب الحیض، باب: مباشرة الحائض، ص: ۲۳۹-۲۶۰.
[7] کشف الباری، کتاب الصلاة، باب: إذا أصاب ثوب المصلی امرأته إذا سجده.
[8] لسان العرب، المادة: ف. ر. ش: ۶/۳۳۸۲، تاج العروس، المادة: ف.ر.ش: ۱۷/۲۹۹.

دَترجمة الباب مقصد: حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائی دا باب په تورشك باندې دَمونځ جائز كيدو په بيان كښې دې چه په دغه تورشك باندې دغه مونځ گذار سره څوك بنځه اوده شوې وي. اوكه غالبًا امام بخاري رحمه الله په دې ترجمة الباب سره دَ هغه حديث طرف ته اشاره كوي كوم چه ابوداؤد رحمه الله وغيره دَ حضرت عائشه رضي الله عنها روايت دَ اشعث په طريق سره نقل كړې دې چه هغوي اوفرمائيل: نبي كريم ﷺ به زمونږ بړستن كښې مونځ نه اداكولو.(۱)
لكه چه دَ امام بخاري رحمه الله په نيز دا روايت ثابت نه دې يا يو داسې رائې ده چه دَ قبليدو قابل نه ده (۲)

دَ حضرت گنگوهي رحمه الله رائې: حضرت گنگوهي رحمه الله فرمائي چه دې باب كښې او مخكښنو ابوابو كښې دَمغايرت كيدو هيڅ شك نشته دې. په دې باب كښې آثار او دَ صحابه كرامو او افعال راوړلو سره ئې دا ثابت كړې دی چه په تورشك باندې مونځ اداكول جائز دی. برابر دي چه دَ مونځ گذار ټول اندامونه په دغه تورشك باندې راځي اوكه نه راځي، يعنی هغه تورشك وړوكې وي. لكه چه راتلونكي باب "السجود على الثوب" نه ثابتيږي.(۳)
دَ حضرت مونا رشيد احمد گنگوهي رحمه الله په دې عبارت باندې دَ "لامع الدراري" په حاشيه كښې حضرت شيخ الحديث صاحب رحمه الله ليكي: زما په نيز زياته بهتر توجيه داده چه دَدې ترجمة الباب نه مقصود هغه اعتراض ختمول دي كوم چه دَ نبي ﷺ دَ قول ((جعلت لي الأرض مسجدا وطهورا)) نه پيدا كيږي چه دَ مونځ جواز صرف دَ زمكې سره مخصوص نه دې بلكه په تورشك وغيره باندې هم مونځ اداكول جائز دي. نو رئې اوفرمائيل چه دا اعتراض دې هم نه كيږي چه دا مقصود خودَ سابقه دوؤ ابوابو نه حاصل شوې دې. بيا دَدې باب نه څه مقصود دې؟ ځكه چه هغه دواړه بابونه په لوئې پوزكي او وړوكې پوزكي باندې دَ مونځ كولو دَ جواز په تخصيص باندې دلالت كوي اودا باب تخصيص بعد التعميم دَ قبيل نه دې.(۴)

تعليق اول: وَصَلَّى أَنَسٌ «عَلَى فِرَاشِهِ»

دَ تعليق ترجمه: اوحضرت انس رضي الله عنه په خپل تورشك باندې مونځ اداكړو.

دَ تعليق راوي: دا مشهور صحابي رسول حضرت انس بن مالك رضي الله عنه مشهور اومعروف دَ رسول الله ﷺ صحابي دې. دَدوي تذكره كشف الباري، كتاب الإيمان، باب: من الإيمان أن يحب لأخيه مايحب لنفسه، لاندې تيره شوې ده.(۵)

---

(۱) حدثنا عبيدالله بن معاذ، حدثنا أبي، حدثنا الأشعث، عن محمد ابن سيرين، عن عبدالله بن شقيق عن عائشة، قالت: كان رسول الله صلى الله عليه وسلم لا يصلي في شُعُرِنا، أو لُحُفنا. قال عُبيدالله: شكَّ أبي. (سنن أبي داؤد، كتاب الصلاة، باب: الصلاة في شعر النساء، رقم الحديث: ۳۶۷).
(۲) فتح الباري: ۱/۶۳۷.
(۳) لامع الدراري: ۱/۱۵۳-۱۵۲.
(۴) الكنزالمتواري: ۴/۷۲-۷۱.
(۵) كشف الباري: ۲/۴.

دتعلیق تخریج: مذکوره اثر موصولاً المصنف لابن ابی شیبه کښې ابن مبارك عن حمید عن انس په طریق سره ذکر دې او هم دا طاؤس ﷫ حکایت کړې دې.(۱)

دویم تعلیق: وَقَالَ أَنَسٌ: «كُنَّا نُصَلِّي مَعَ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَيَسْجُدُ أَحَدُنَا عَلَى ثَوْبِهِ»

دَ تعلیق ترجمه: حضرت انس ﷜ فرمائی چه مونږ به دَ نبی کریم ﷺ سره مونځ کولو نو په مونږ کښې به بعضې کسانو په خپله کپړا باندې سجده کوله.

دتعلیق تخریج: مذکوره تعلیق سنداً هم دَ صحیح البخاری وړاندې باب کښې راغی.(۲)

تشریح: دمذکوره تعلیق مکمل تشریح خو به هم په وړاندې باب کښې بیانولې شی ان شاء الله دلته صرف دومره کافی دی چه دَ "أحدنا" نه مراد "بعضنا" دې.

اودَ "علی ثوبه" په مصداق کښې دوه احتمالات دی. یو دا چه ممکن ده چه سجده هم په هغه کپړا باندې واقع کیږی کومه چه ئې اغوستې وه. او دویم احتمال دا دې چه دَ اغوستونکې کپړې نه جدا څه کپړا وی، لکه څادر، رومال وغیره. اوداسې به دَ سجدې دَ ځائی دَ سخت ګرم کیدو دَ وجې نه کیدل یعنی دَ هغې دَ ګرمئ نه دَ بچ کیدو دَپاره(۳)

دتعلیق ترجمة الباب سره مناسبت: ددې دواړو تعلیقاتو دَ ترجمة الباب سره مناسبت ښکاره دې چه کله سجده په کپړا باندې کیدله نو دا به هم په فراش باندې شمیرلې کیږی ځکه چه فراش په هر هغه څیز باندې صادق راځی کوم چه خور کړې شی.(۴)

حدیث باب (رومبې حدیث) [حدیث نمبر ۳۷۵/۳۷۷]

۳۸۲- حَدَّثَنَا إِسْمَاعِيلُ قَالَ حَدَّثَنِي مَالِكٌ عَنْ أَبِي النَّضْرِ مَوْلَى عُمَرَ بْنِ عُبَيْدِ اللَّهِ عَنْ أَبِي سَلَمَةَ بْنِ عَبْدِ الرَّحْمَنِ عَنْ عَائِشَةَ زَوْجِ النَّبِيِّ -صلى الله عليه وسلم- أَنَّهَا قَالَتْ(۵) كُنْتُ

---

(۱) حدثنا أبوبكرقال: نا ابن مبارك، عن حميد، عن أنس: "كان يصلى على فراشه". حدثنا أبوبكر قال: نا حفص، عن ليث، عن طاؤس "أنه كان يصلى على الفراش الذى مرض عليه" (المصنف لابن أبى شيبة، كتاب الصلاة، باب: فى الصلاة على الفراش، رقم الحديث: ۲۸۲۶، ۲۸۲۷، ۵۱۱/۲).

(۲) صحيح البخارى، كتاب الصلاة، باب: السجود على الثوب فى شدة الحر، رقم الحديث: ۳۸۵.

(۳) عمدة القارى: ۱۶۸/۴، إرشادالسارى: ۴۶/۲.

(۴) عمدة القارى: ۱۶۸/۴.

(۵) أخرجه البخارى فى الصلاة فى الثياب، باب: الصلاة على الفراش، رقم الحديث: ۳۸۲، ۳۸۳، ۳۸۴. وفى سترة المصلى، باب التطوع خلف المرأة، رقم الحديث: ۵۱۳، وفى سترة المصلى، باب: الصلاة إلى السرير، رقم الحديث: ۵۰۸، وباب: استقبال الرجل وهو يصلى، رقم الحديث: ۵۱۱، وباب: الصلاة خلف النائم، رقم الحديث: ۵۱۲، وباب: من قال: لا يقطع الصلاة شئ، رقم الحديث: ۵۱۴، وباب: هل يغمز الرجل امرأته عندالسجود لكى يسجد، رقم الحديث: ۵۱۹، وفى الوتر، باب إيقاظ النبى صلى الله عليه وسلم أهله بالوتر، رقم الحديث: ۹۹۷، وفى الاستئذان، باب السرير، رقم الحديث: ۶۲۷۶. ورواه مسلم فى صحيحه، فى الصلاة، باب: الاعتراض بين يدى المصلى، رقم الحديث: ۵۱۲ وأبوداؤد فى سننه، فى الصلاة، باب: من المرأة لا تقطع الصلاة، رقم الحديث: ۷۱۱، ۷۱۲، ۷۱۳، ۷۱۴. والنسائى فى سننه، فى الطهارة، باب: ترك الوضوء من مس الرجل امرأته من غير شهوة، رقم الحديث: ۱۶۶، ۱۶۷، ۱۶۸، وفى القبلة، باب: الرخصة فى الصلاة خلف النائم، رقم الحديث: ۷۶۰. وفى جامع الأصول، حرف الصاد، الكتاب الأول فى الصلاة، القسم الأول فى الفرائض، الباب الأول فى الصلاة، الفصل السادس فى شرائط الصلاة، الفرع السابع فى قبلة المصلى، النوع الأول فى المعترض بين يدى المصلى، رقم الحديث: ۳۷۱۹، ۵۰۴/۵.

أنَامُ بَيْنَ يَدَيْ رَسُولِ اللّٰهِ-صلى الله عليه وسلم-وَرِجْلَايَ فِي قِبْلَتِهِ،فَإِذَاسَجَدَ غَمَزَنِي،فَقَبَضْتُ رِجْلَي،فَإِذَاقَامَ بَسَطْتُهُمَا.قَالَتْ وَالْبُيُوتُ يَوْمَئِذٍ لَيْسَ فِيهَا مَصَابِيحُ.

ترجمه: د حضورپاك زوجه مطهره حضرت عائشه رضی الله عنها فرمائي چه ((اكثروختونو كښې به حضورپاك په تورشك باندې تهجد مونځ كولو او هغه وخت به)) څه د حضورپاك په مخكښې اوده ووم او زما خپې به د حضورپاك په قبلې كښې (يعنى د حضورپاك د سجدې كولو په ځائې كښې به) خورې وې. كوم وخت چه به حضورپاك سجدې ته تلو نو زور به ئې پرې كولو نو ما به خپلې خپې راغوندولې. بيا چه به حضورپاك د سجدې نه اودريدو نو ما به خپلې خپې دوباره خورولې. حضرت عائشه رضی الله عنها ((دا هم)) اوفرمائيل چه په هغه زمانه كښې به په كورونو كښې ډيوې نه وې.

تراجم رجال: د مذكوره حديث شريف ټول پنځه رجال دى.

① اسماعيل رحمه الله: دا ابو عبدالله اسماعيل ابى اويس عبدالله بن عبدالله بن اويس اصبحى مدنى رحمه الله دې. د دوى تفصيلى تذكره كشف البارى، كتاب الإيمان، باب: "تفاضل أهل الإيمان في الأعمال"، لاندې تيره شوې ده.(1)

② مالك رحمه الله: دا امام دارالهجره مالك بن انس بن مالك بن ابى عامر الاصبحى المدنى رحمه الله دې. د دوى تفصيلى احوال كشف البارى، كتاب الإيمان، باب: "من الدين الفرار من الفتن"، لاندې تير شوى دى.(2)

③ ابى نضر مولى عمر بن عبيدالله رحمه الله: دا ابوالنضر سالم بن ابى اميه دې. د عمر بن عبيدالله آزاد كړې شوې غلام رحمه الله دې. د دوى احوال كشف البارى، كتاب الوضوء، باب: "المسح على الخفين"، لاندې تير شوى دى.(3)

④ ابى سلمه بن عبدالرحمن رحمه الله: دا د حضرت عبدالرحمن بن عوف رضی الله عنه خوئى دې. د دوى احوال كشف البارى، كتاب الإيمان، باب: "صوم رمضان احتسابا من الإيمان" لاندې تير شوى دى.(4)

⑤ عائشه رضی الله عنها: دا ام المؤمنين زوجهٔ رسول، بنت ابى بكر صديق حضرت عائشه رضی الله عنها ده. د دوى احوال كشف البارى، كتاب بدء الوحى د دويم حديث لاندې تيرشوى دى(5)

د حديث شرح: عَنْ عَائِشَةَ زَوْجِ النَّبِيِّ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، أَنَّهَا قَالَتْ: «كُنْتُ أَنَامُ بَيْنَ يَدَيْ رَسُولِ اللّٰهِ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَرِجْلَايَ فِي قِبْلَتِهِ.

1) كشف البارى: ۱۱۳/۲.
2) كشف البارى: ۸۰/۲.
3) كشف البارى كتاب الوضوء، باب: "المسح على الخفين".
4) كشف البارى: ۳۲۳/۲.
5) كشف البارى: ۲۹۱/۱.

د نبی کریم ﷺ بی بی حضرت عائشه رضي الله عنها فرمائی چه زه به د حضورپاك مخې ته اوده ووم په داسې حال کښې چه زما خپې به دَ قبلې په خائې کښې خورې وې.
دلته مطلقًا اوده کیدل وئیل مقصود نه دی بلکه مقصود دادې چه کله دَ شپې دَ تهجد دَ نوافلو دَ پاره حضورپاك اودریدو هغه وخت په تیاره کښې به زه دَ حضورپاك مخې ته اوده ووم. په دې عبارت کښې «وَرِجْلَايَ فِي قِبْلَتِهِ» جمله حالیه ده. دَدې مطلب "فِي مَكَانِ سُجُودِهِ" دې چه د حضورپاك دَ سجدې کولو په خائې کښې به اوده کیدلم[1]
"فَإِذَا سَجَدَ غَمَزَنِي": بیا چه کله به سجدې ته تلو نو زور به ئې ورکولو. دَ "غَمَزَنِي" مطلب اشاره کول دی که هغه په سترګه وی او که په لاس سره وی.[2]
دې خائې کښې "غمزباليد" مراد دې.[3]
دَدې معنې طرف ته واضح اشاره دَ سنن ابی داؤد په روایت کښې ملاویږی چه حضرت عائشه رضي الله عنها اوفرمائیل چه کله به حضورپاك دَ سجدې کولو اراده کوله نو حضورپاك به زما خپه اووهله نو ما به هغه راغونډه کړه.[4]
"فَإِذَا قَامَ بَسَطْتُهُمَا": بیا چه به کله حضورپاك سجده اوکړه او اودریدلو به نو ما به خپلې خپې (دوباره) خورولې. "بَسَطْتُهُمَا" کښې "هُمَا" ضمیر دَتثنیه دې لیکن دَ مستملی په روایت کښې دلته هم دَ واحد ضمیر دې.[5]
"وَالْبُيُوتُ يَوْمَئِذٍ لَيْسَ فِيهَا مَصَابِيحُ": په هغه زمانه کښې به په کورونو کښې ډیوې نه وې. په دې جمله کښې "الْبُيُوتُ" مبتداء ده اوباقی جمله دَدې خبر دې.[6] "یومئذ" نه مراد "وقتئذ" دې یعنی کوم وخت چه نبی کریم ﷺ ژوندې وو.[7]
حضرت شیخ الحدیث صاحب رحمه الله فرمائی: دلته نه حضرت عائشه صدیقه رضي الله عنها دفع دَ دخل مقدر فرمائی چه په ما اعتراض اونه کړې شی چه ما به خپې ولې نه راغونډولې؟ په دې وجه چه په هغه ورځو کښې ډیوه خو وه نه چه څه ښکاریدل اودا پته نه لګیدله چه دَ حضورپاك

---

[1] فتح الباري: ٦٣٨/١، عمدة القاري: ١٦٩/٤.
[2] بعضهم فسّر الغمز في بعض الأحاديث بالإشارة، كالرمز بالعين أو الحاجب أو باليد. (النهاية في غريب الحديث والاثر: ٣٢١/٢، تاج العروس، المادة: غ م ر: ٢٦١/١٥).
[3] عمدة القاري: ١٦٩/٤.
[4] حدثنا مسدد، حدثنا يحيى، عن عبيدالله، قال: سمعت القاسم يحدث عن عائشة، قالت: بئسما عدلتمونا بالحمار والكلب، لقد رأيت رسول الله يصلي وأنا معترضة بين يديه، فإذا أراد أن يسجد غمز رجلي، فضممتها إلي، ثم يسجد. (سنن أبي داؤد، في الصلاة، باب: من قال: المرأة لا تقطع الصلاة، رقم الحديث: ٧١٢).
[5] عمدة القاري: ١٦٩/٤، إرشادالساري: ٤٦/٢.
[6] عمدة القاري: ١٦٩/٤.
[7] فتح الباري: ٦٣٨/١، الكوثر الجاري: ٧٠/٢.

قيام به څومره اورد وي؟ څلور او پنځه سپارې به حضورپاك تلاوت کولو په دې وجه به نی خپې دوباره خوروليې[1]

دَ حديث دَترجمة الباب سره مناسبت: دَمذکوره حديث دَ ترجمة الباب سره مناسبت دَ "کنتُ أنام" په وجه دې هغه داسې چه اوده کيدل په عام توګه باندې هم په بستره باندې وی او ترجمة الباب هم "الصلاة على الفراش" دې. بله دا چه په آخرى حديث کښې دَدې تصريح هم موجود ده چه مونږ به په کومه بستره باندې اوده کيدلو زه هم په هغې باندې اوده ووم[2]

دَمذکوره حديث شريف نه مستنبط فوائد او احکام: دَمذکوره حديث شريف نه ډير فوائد او احکام مستنبط کيږی. په هغې کښې څه لاندې ذکرکولې شی:

① دَدې حديث نه دَ ښځې طرف ته مخ کول او ودريدلو سره دَ مونځ کولو جواز معلوميږی. بعضې ائمه حضراتو دَ شارع ﷺ نه علاوه بل چاله داسې کول منع کړی دی. په دې وجه چه په دې کښې دَ فتنې ويره ده او دَ زړه او دَ نظر دَ دغه ښځې طرف ته متوجې کيدل دی. البته حضورپاك خودَدې نه پاك وو په دې وجه په هغوی باندې څه حرف نه شی راتلې. بل دا چه دَ شپې وخت وو په هغه دور کښې ډيوه وغيره هم نه وو.

② دَدې حديث نه دَ اوده کس دَ مونځ دَ پاره دَ پاسولو استحباب هم معلوميږی.

③ دا هم معلوم شو چه په مونځ کښې په قليل عمل سره څه حرج نه واقع کيږی.

④ داهم معلوم شو چه په تورشك باندې مونځ کول جائز دی.

⑤ دَ ښځې دَ مونځ ګذار مخې ته کيدل مونځ نه باطلوی.[3]

دَمونځ ګذار مخې ته که څوک ښځه وی نودَ مونځ حکم: دَجمهور فقهاء کرام په کومو کښې چه امام ابو حنيفه، امام مالك، امام شافعي رحمهم الله شامل دی په نيز دَ يوې ښځې طرف ته مخ کول اومونځ اداکول يا دَ ښځې دَ مونځ ګذار مخې ته تيريدل مونځ نه باطلوی البته دَ امام احمدبن حنبل رحمه الله په نيز دې سره مونځ باطليږی.[4]

علامه عينى رحمه الله فرمائى په کوم حديث کښې چه دی چه دَ ښځې، خر او دَ سپی دَ مونځ ګذار په مخکې په تيريدو سره مونځ فاسديږی. دَ هغې جواب دادې چه دَ دوی په تيريدو سره مونځ ناقص کيږی ځکه چه زړه دغه څيزونو سره مشغوليږی. دَدې نه مراد دا نه دې چه دَدوی په تيريدو سره مونځ باطليږی. وجه داده چه زړه دغه څيزونو سره مشغوليږی. ځکه چه دَ ښځې طرف ته کتلوسره وسوسه پيدا کيږی او خر مکروه آوازونه اوباسی او سپې په فتنه کښې اچوی او اضطراب پيدا کوی. چونکه دا څيزونه دَ مونځ دَمنقطع کولو ذريعه جوړيږی په دې وجه په دې باندې دَ مونځ دَ منقطع کيدو اطلاق اوکړې شو.

---

[1] سراج القاري: ۴۱۳/۲، تقرير بخاري شريف: ۳۰۶/۲.

[2] فتح الباري: ۶۳۸/۱،عمدة القاري: ۱۶۸/۴، الكوثر الجاري: ۷۰/۲.

[3] فتح الباري: ۶۳۸/۱،عمدة القاري: ۱۶۹/۴، الكوثر الجاري: ۷۰/۲.

[4] المبسوط للسرخسي، كتاب الصلاة باب: الحدث فى الصلاة: ۱۹۱/۱.

دويمه خبره دا چه د امام احمد رحمه الله مستدل حديث منسوخ دې او ناسخ د حضرت ابو سعيد خدری رضی الله عنه حديث دې چه رسول الله ﷺ فرمائيلى دى چه مونځ هيڅ يو څيز نه ماتوى (او د مونځ په حالت كښې خپلې مخې ته تيريدونكى) تاسو په خپل قوت سره ورديكه كړئ هغه شيطان دې.

او شارع عليه السلام مونځ اداكړو په داسې حال كښې چه د حضور پاك او د قبلې په مينځ كښې حضرت عائشه رضى الله عنها وه. بل دا چه په حديث كښې دى چه خره د مونځ ګذارو مخې ته خريدله او په دې باندې چا هم انكار اونه كړو.

حضرت ابن عباس رضى الله عنهما او عطاء رحمه الله اوفرمائيل چه كومه ښځه مونځ منقطع كوى د هغې نه مراد حائضه ښځه ده. اوكه چرې دا اعتراض اوكړې شى چه بعضې احاديثو كښې راغلى دى چه سپى، خنزير، يهودى او نصرانى مونځ منقطع كوى نو د دې جواب دادې چه دا حديث ضعيف دې.(١)

د مس مرأة د وجې نه د اودس حكم: د دې حديث شريف نه يوه داخبره هم معلوميږى چه ښځې سره د لاس لګولو د وجې نه اودس نه ماتيږى. په دې باره كښې د مذاهبو تفصيل دادې چه د احنافو په نيز د ښځې سره د لاس لګولو د وجې نه اودس نه ماتيږى. مګر چه مباشرت فاحشه اوشى(٢)

د شوافع په نيز ښځې سره لاس لګول ناقض وضو دى. ليكن د هغوى په نيز په دې كښې ډير مختلف اقوال دى مثلاً:

په يو روايت كښې د غير محرم سره په لاس لګولو سره اودس ماتيږى. په دويم كښې محرم سره لاس لګول، په يو روايت كښې بغير د حائل نه لاس لګولو سره اودس ماتيږى. او په يو بل روايت كښې حائل سره هم لاس لګولو سره اودس ماتيږى. په يو روايت كښې د خوند سره لاس لګولو د وجې اودس ماتيږى. او په يو بل روايت كښې بغير د خوند نه هم ناقض دې. اوبيا ملموس (كوم له چه لاس اورلې شى) باره كښې هم دوه روايتونه دى د ماتيدو او نه ماتيدو. اكثرو ترجيح ماتيدلو ته وركړې ده.(٣)

د امام مالك رحمه الله په نيز كله چه په خوند سره لاس اولګولې شى نو د اودس ماتونكې دې(٤)

د امام احمد بن حنبل رحمه الله په دې مسئله كښې درې روايتونه دى: يو د احنافو مطابق، دويم د شوافع مطابق او دريم د مالكيو مطابق(٥)

ذكرشوې حديث مبارك د احنافو دليل دې چه نبى كريم ﷺ به د سجدې كولو په وخت د

---

(١) عمدة القارى: ١٧٠/٤-١٦٩.

(٢) الدرالمختار، كتاب الطهارة، أركان الوضوء، ص: ٢٥. الفتاوى العالمكيرية، كتاب الطهارة، الباب الأول فى الوضوء، الفصل الخامس فى النواقض: ١٥/١، تحفة الملوك، كتاب الطهارة، نواقض الوضوء، ص: ٤٢.

(٣) المجموع شرح المهذب، كتاب الطهارة، باب: الأحداث التى ينقض الوضوء: ٢٦/٢.

(٤) بداية المجتهد، الطهارة، الضوء، نواقض الوضوء، المسألة الثالثة: ٤٤/١-٤٣.

(٥) المغنى لابن قدامة، الطهارة، انتقاض الوضوء بملامسة النسآء: ٢١٩/١.

حضرت عائشه رضي الله عنها خپې سره لاس لګولو هغې به راغونډولې بیا به حضور پاک سجده کوله.
علامه کرماني رحمه الله فرمائي چه ممکن ده چه د دغه لاس لګولو په وخت حائل موجود وي.(۱)
دې په جواب کښې علامه ابن بطال رحمه الله وغیره د دې تردید کړې دې چه په خپو کښې اصل هم دا دې چه هغه بغیر د حائله وي لکه چه لاس بغیر د حائل وي.(۲)
حافظ ابن حجر رحمه الله هم یو احتمال بیان کړې دې چه ممکن دی چه دا د نبی کریم ﷺ خصوصیت وي چه بغیر د حائل لاس لګولو سره د حضور پاك اودس نه ماتیږي.(۳) علامه عینی رحمه الله فرمائي چه د خصوصیت دا دعوی بې د دلیله ده.(۴)

حدیث باب (دویم حدیث) [حدیث نمبر ۳۷۶]

۳۸۳- حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ بُكَيْرٍ قَالَ حَدَّثَنَا اللَّيْثُ عَنْ عُقَيْلٍ عَنِ ابْنِ شِهَابٍ قَالَ أَخْبَرَنِي عُرْوَةُ أَنَّ عَائِشَةَ أَخْبَرَتْهُ (۵) أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ -صلى الله عليه وسلم- كَانَ يُصَلِّي وَهِيَ بَيْنَهُ وَبَيْنَ الْقِبْلَةِ عَلَى فِرَاشِ أَهْلِهِ، اعْتِرَاضَ الْجَنَازَةِ.

ترجمه: حضرت عروه رحمه الله فرمائي چه حضرت عائشه رضي الله عنها هغه ته خبر ورکړو چه نبی کریم ﷺ به (د هغې په حجره کښې) د خپلې بی بی په تورشك باندې اودریدو او داسې مونځ کولو چه زه به د نبی کریم ﷺ او د قبلې په مینځ کښې داسې سملاستلم لکه د جنازې کټ.

تراجم رجال: د مذکوره حدیث شریف ټول شپږ رجال دي:

① **یحیی بن بکیر رحمه الله**: دا ابوزکریا یحیی بن عبدالله بن بکیر القرشي المخزومي رحمه الله دې. د دوی احوال کشف الباری، کتاب بدء الوحی، باب: کیف کان بدء الوحی د دریم حدیث لاندې تیر شوی دی.(۶)

② **اللیث رحمه الله**: دا امام ابوالحارث اللیث بن سعد بن عبدالرحمن رحمه الله دې. د دوی احوال کشف الباری، کتاب بدء الوحی، باب: کیف کان بدء الوحی د دریم حدیث لاندې تیر شوی دی.(۷)

③ **عقیل رحمه الله**: دا عُقیل بن خالد بن عَقیل رحمه الله دې. د دوی مختصر احوال کشف الباری، کتاب بدء الوحی، باب: کیف کان بدء الوحی دریم حدیث لاندې او تفصیلی احوال کتاب العلم باب: فضل العلم لاندې تیر شوی دی.(۸)

---

(۱) شرح الکرماني: ۴/۴۷.
(۲) شرح ابن بطال: ۲/۵۱.
(۳) فتح الباري: ۱/۶۳۸.
(۴) عمدة القاري: ۴/۱۷۰.
(۵) مرتخریجه في کشف الباري تحت الحدیث السابق، الرقم: ۲۸۲.
(۶) کشف الباري: ۱/۳۲۳.
(۷) کشف الباري: ۱/۳۲۴.
(۸) کشف الباري: ۱/۳۲۵، ۳/۴۵۵.

④ ابن شهاب رحمه الله: دا ابوبکر محمدبن مسلم، بن عبیدالله، بن عبدالله بن شهاب الزهری المدنی رحمه الله دي. د دوی احوال کشف الباری، کتاب بدء الوحی، باب: کیف کان بدء الوحی د دریم حدیث لاندې تیر شوی دی.[1]

⑤ عروه رحمه الله: دا عروه بن زبیر بن عوام رحمه الله دي. د دوی مختصر احوال کشف الباری، کتاب بدء الوحی، د دویم حدیث لاندې او تفصیلی احوال کتاب الایمان باب: أحب الدین إلی الله أدومه لاندې تیر شوی دی.[2]

⑥ حضرت عائشه رضی الله عنها: دا ام المؤمنین حضرت عائشه بنت ابی بکر صدیق رضی الله عنهما ده. د دوی احوال کشف الباری، کتاب بدء الوحی، د دویم حدیث لاندې تیر شوی دی.[3]

شرح حدیث: د مذکوره حدیث مبارك تشریح دې نه مخکښې حدیث کښې تیره شوې ده. البته "اعتراض الجنازة" نه یوه مسئله معلومیږی چه د ښځې د جنازې مونځ اداکولو په وخت به امام د ښځې په مینځ کښې اودریدو سره مونځ کوی. دا د احنافو مختار مذهب دې او راجح مذهب د سینې مقابل د اودریدو دې.[4]

علامه انورشاه کشمیری رحمه الله لیکی چه اشارة النص کله د عبارة النص نه هم وړاندې کیږی څکه چه د عبارة النص نه خو صرف د یو جزئیه صراحت ملاویږی لیکن د اشارة النص نه زیاته خبره حاصلیږی. مثلاً د حضرت عائشه رضی الله عنها د تشبیه نه دا هم معلومه شوه چه د مخکښې نه په ذهنونو کښې دا خبره موجود ده چه جنازه مخامخ به مینځ کښې وی څکه چه د مشبه به په توګه هم هغه څیز بیانولې شی چه د مخکښې نه ټولو ته معلوم وی.[5]

"اعتراض الجنازة" دا لفظ د حرف جر مقدر سره دې یعنی "کاعتراض الجنازة" او دا به د مصدر محذوف صفت جوړشی یعنی تقدیری عبارت به داسې جوړشی: "وهی معترضة بینه وبین القبلة اعتراضا کاعتراض الجنازة".[6]

"جنازة" د جیم په فتحې سره هغه تخت ته وئیلی شی په کوم چه مړې کیخودې شی.[7]

د روایت د ترجمة الباب سره مناسبت: د مذکوره روایت د ترجمة الباب سره مناسبت ښکاره دې چه په دواړو په کښې فراش یعنی په تورشك باندې د مونځ اداکولو ذکر دې.[8]

---

[1] کشف الباری: ۱/۳۲۶.
[2] کشف الباری: ۱/۲۹۱، ۲/۴۳۶.
[3] کشف الباری: ۱/۲۹۱.
[4] بدائع الصنائع، کتاب الصلاة، فصل: فی کیفیة الصلاة علی الجنازة: ۲/۳۴۰-۳۳۹، الفتاوی الهندیة، کتاب الصلاة، الباب الحادی والعشرون فی الجنائز، الفصل الخامس فی الصلاة علی المیت: ۱/۱۶۴، ردالمحتار، کتاب الصلاة، باب: صلاة الجنازة، مطلب: هل یسقط فرض الکفایة بفعل الصبی: ۳/۱۱۸.
[5] فیض الباری: ۲/۳۴، انوار الباری: ۱۲/۱۶۳.
[6] عمدة القاری: ۴/۱۷۱، مصابیح الجامع للدمامینی: ۱/۱۰۶.
[7] المصباح للجوهری، ص: ۱۹۲، النهایة فی غریب الحدیث والاثر: ۱/۲۹۹.
[8] عمدة القاری: ۴/۱۷۱.

حدیث باب (دریم حدیث) [حدیث نمبر ۳۷۷]

۳۸۳- حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ يُوسُفَ قَالَ حَدَّثَنَا اللَّيْثُ عَنْ يَزِيدَ عَنْ عِرَاكٍ عَنْ عُرْوَةَ (۱) أَنَّ النَّبِيَّ -صلى الله عليه وسلم- كَانَ يُصَلِّي وَعَائِشَةُ مُعْتَرِضَةٌ بَيْنَهُ وَبَيْنَ الْقِبْلَةِ عَلَى الْفِرَاشِ الَّذِي يَنَامَانِ عَلَيْهِ.

ترجمه حدیث: د حضرت عروه رحمه الله نه روایت دې چه نبی کریم ﷺ به په هغه بستره باندې مونځ کولو په کوم چه به هغوی (یعني حضورپاك) او حضرت عائشه رضي الله عنها اوده کیدل. په داسې حال کښې چه حضرت عائشه رضي الله عنها به دَ حضورپاك او دَ قبلې په مینځ کښې پرته وه.

تراجم رجال: دَمذکوره حدیث شریف ټول شپږ رجال دی:

① **عبدالله بن یوسف** رحمه الله: دا عبدالله بن یوسف تنیسی دمشقی رحمه الله دې. دَ دوی احوال کشف الباری، کتاب الإیمان، باب: بدء الوحی دَ دزیم حدیث لاندې تیر شوی دی (۲)

② **اللیث** رحمه الله: دا امام ابوالحارث اللیث بن سعد بن عبدالرحمن رحمه الله دې. دَ دوی احوال کشف الباری، کتاب بدء الوحی، باب: کیف کان بدء الوحی دریم حدیث لاندې تیر شوی دی (۳)

③ **یزید** رحمه الله: دا ابورالرجاء یزید بن ابی حبیب رحمه الله دې. دَ دوی احوال کشف الباری، کتاب الإیمان، باب: إطعام الطعام من الإسلام لاندې تیر شوی دی (۴)

④ **عراك** رحمه الله: دا عراك بن مالك الغفاری الکنانی المدنی رحمه الله دې. (۵) دَ بنی حماس سره ئې تعلق دې. (۶) دکومو استاذانو او مشائخونه چه هغوی روایت کړې دې په هغوی کښې عروه بن زبیر، طلحه بن عبیدالله بن کریز الخزاعی، عبدالله بن عمر بن خطاب، ابوسلمه بن عبدالرحمن بن عوف، ابوهریره، عبید بن عبدالله بن عتبه، عبدالمالك بن ابوبکر بن عبدالرحمن بن حارث بن هشام، محمدبن مسلم بن شهاب الزهری، نوفل بن معاویه الدبلی، حفصه بنت عبدالرحمن بن ابی بکر صدیق، زینب بنت ابی سلمه او ام المؤمنین حضرت عائشه رضي الله عنها و رضي الله عنهم وغیره شامل دی.

اودَ دوی نه روایت کونکو کښې یزید بی ابی حبیب مصری، عبدالله بن عراك بن مالك، خثیم بن عراك بن مالك، عبدالعزیز بن عمر بن عبدالعزیز، سلیمان بن یسار، عبدالله بن ابی سلمه ماجشون، مکحول شامی، یحیی بن سعید انصاری اوخالد بن ابی صلت وغیر رحمهم الله شامل دی (۷)

---

(۱) مرتخریجه تحت رقم الحدیث: ۳۸۲.
(۲) کشف الباری: ۱/۲۷۹.
(۳) کشف الباری: ۱/۳۲۴.
(۴) کشف الباری: ۱/۶۹۴.
(۵) الکاشف: ۲/۲۵۵، التاریخ الکبیر للبخاری: ۷/۸۸.
(۶) تهذیب الکمال: ۱۹/۵۴۷.
(۷) تهذیب الکمال: ۱۹/۵۴۶، تقریب التهذیب: ۷/۱۷۲.

دَ حضرت عائشه رضي الله عنها نه دَدوی په سماع باندې اعتراض هم کړې شوې دې. حضرت موسی بن هارون رحمه الله فرمائي چه مونږ ته دَ عراك دَ حضرت عائشه رضي الله عنها نه دَ سماع هيڅ علم نشته دې.(۱) او ابن حبان رحمه الله دوی په ثقاتو کښې ذکر کړی دی.(۲) احمد بن عبدالله العجلی رحمه الله فرمائي چه دې ثقه وو او دَ اوچتې درجې دَ تابعينو نه وو.(۳) ابوزرعه رحمه الله او ابو حاتم رحمه الله فرمائي :ثقة.(۴) دَ حضرت عمر بن عبدالعزيز خوئې عبدالعزيز رحمه الله وائي چه زما پلار (عمربن عبدالعزيز) به دَعراك بن مالك رحمه الله برابر هيڅوك نه شميرل.(۵) حضرت عمر بن عبد العزيز رحمه الله فرمائي چه ما دَ عراك بن مالك رحمه الله نه زيات څوك مونځ كونكې نه دې ليدلې. هغوی به دَ هرلسو آياتونو نه پس ركوع كوله او بيا به ئې سجده كوله. په يو بل روايت كښې داسې دی چه هغوی به په هر لس آياتونو باندې ركوع كوله.(۶) معن بن عيسى به دَ ثابت بن قيس نه روايت كولو سره فرمائيل چه دوی صائم الدهر وو.(۷) دَ منذر بن عبدالله نه روايت دې چه دَ حضرت عمر بن عبدالعزيز رحمه الله په ملګرو كښې عراك بن مالك رحمه الله په دې معامله كښې دَ ټولو نه سخت وو چه بنی مروان په اموال فئی اودَ خلقو په مالونو كښې بې ځايه ظالمانه قبضه كړې وه چه هغه دې دَ هغه نه واپس واخستې شی. كله چه يزيد بن عبد الملك والی جوړ شو نوهغه عبدالواحد بن عبدالله نصری دَ مدينې والی جوړ كړو. عبد الواحد بن عبد الله نصری به حضرت عراك رحمه الله خپل ځان ته ډير نيزدې ساتلو. هغه به ئې خپل ځان سره په تخت باندې كينولو. هيڅ يو كار به ئې دَ هغه دَ مشورې نه بغير نه كولو او فرمائيل به ئې چه عراك رحمه الله يو نيك ملګرې دې.(۸)

محمد بن سعد او مفضل بن غسان الغلانی قول دی چه دې دَ يزيد بن عبدالملك دَ خلافت په زمانه كښې وفات شو(۹). ابن سعد رحمه الله په طبقات كښې داهم ليكلی دی چه دَهغوی وفات په مدينه منوره كښې شوې دې.(۱۰) دا هم وئيلې شوی دی چه دَ حضرت عمر بن عبد العزيز رحمه الله دَ وفات نه پس دَ يزيد بن عبدالملك خلافت په يو سل يو هجری كښې وو او دَخلورو كالو نه لږ شان زيات قائم پاتې وو.(۱۱)

---

(۱) تقريب التهذيب: ۱۷۴/۷، ميزان الاعتدال: ۶۳/۳.
(۲) الثقات لابن حبان: ۲۸۱/۵.
(۳) تهذيب الكمال:۵٤۷/۱۹،تهذيب التهذيب: ۱۷۲/۷.
(۴) الجرح والتعديل: ۵۳/۷.
(۵) تهذيب الكمال:۵٤۷/۱۹،تهذيب التهذيب: ۱۷۲/۷.
(۶) تهذيب الكمال:۵٤۷/۱۹،تهذيب التهذيب: ۱۷۲/۷.
(۷) الكاشف: ۵۵/۲، الطبقات لابن سعد: ۲۵۳/۵.
(۸) تهذيب الكمال:۵٤۷/۱۹،تهذيب التهذيب: ۱۷۲/۷.
(۹) الكاشف: ۲۲۵/۲، الثقات لابن حبان: ۲۸۱/۵.
(۱۰) الطبقات لابن سعد: ۲۵۳/۵.
(۱۱) سير أعلام النبلاء: ۶٤/۵،تهذيب الكمال: ۵٤۹/۱۹.

⑤ **عروه رحمه الله**: دا عروه بن زبير بن عوام رحمه الله دي. دَ دوی مختصر احوال كشف الباري، كتاب بدء الوحي، دَ دويم حديث لاندې او تفصيلي احوال كتاب الإيمان باب: أحب الدين إلى الله أدومه لاندې تير شوی دی[1]

⑥ **حضرت عائشه رضي الله عنها**: دا ام المؤمنين حضرت عائشه بنت ابی بكر صديق رضي الله عنهما ده. دَ دوی احوال كشف الباري، كتاب بدء الوحي، دَدويم حديث لاندې تير شوی دی[2]

شرح حديث: دَزير بحث ترجمة الباب لاندې امام بخاري رحمه الله درې احاديث راوړی دی. دَ ترجمة الباب دَ اثبات دَ پاره هم رومبې حديث كافي وو ځكه چه ظاهره ده چه په كومه بستره باندې حضرت عائشه رضي الله عنها ملاسته وه په هغې باندې رسول الله ﷺ مونځ كولو. ليكن دا امر په اول حديث كښې په صراحت سره نقل نه وو. په دې وجه ئې دويم حديث ذكر كړو چه په هغې كښې تصريح وه چه دَ خپل كور والا په بستره باندې حضور پاك مونځ كولو او حضرت عائشه رضي الله عنها مخې ته دَ جنازې په شان ملاسته وه. دې نه پس په دريم روايت كښې نور تفصيل راغلو چه دا هغه بستره وه په كومه چه به دې دواړو حضراتو آرام كولو.

الغرض دَدې دريواړو رواياتو نه دَ امام بخاري رحمه الله مقصد پوره شو چه دَ خورولو كوم يو څيز هم وی بورئې، پوزكې، تورشك وغيره اگركه هغه دَ اوده كيدو په كار راځي په هغې باندې مونځ اداكول صحيح دی.

دا دريم حديث اگرچه مرسل دې ليكن دا په دې خبره باندې محمول دې چه حضرت عروه رحمه الله به دا حديث هم دَحضرت عائشه رضي الله عنها نه اوريدلې وی لكه څنګه چه هم دا امر دَ ماقبل حديث مسند نه مترشح كيږی. او دَدې حديث مرسل دَ راوړلو نه مقصود په دې خبره باندې تنبيه ده چه بستره به ددې دواړو حضراتو دَ اوده كيدو دَ پاره استعماليدله اودا نكته هم ده چه مذكوره حديث مرسلاً او مسنداً دواړه طريقو نقل دې[3]

دَ روايت دَ ترجمة الباب سره مناسبت: دَ روايت دَترجمة الباب سره په مناسبت پوره شان سره واضح دې.

٢٣ - بَاب: السُّجُودِ عَلَى الثَّوْبِ فِي شِدَّةِ الحَرِّ

داباب دې دَمونځ كذارد تيزې گرمئ دَوجې نه په كپرا باندې دسجدې كولو (دَجواز) باره كښې
دَ ترجمة الباب مقصد: حافظ ابن حجر رحمه الله اوعلامه عيني رحمه الله فرمائي چه دَدې باب نه مقصود دَ مونځ كذار دَ گرمئ دَ سختئ نه دَ بچ كيدو په خاطر دَ خپلې كپړې په غاړه يا پلو مثلاً لمن،لستونړې وغيره باندې دَ سجدې كولو جواز بيانول دی. البته دَ "الحر" قيد دَ راتلونكی حديث دَ الفاظو دَ موافقت او محافظت دَپاره دی. ځكه چه په يخنئ كښې هم داسې كول

[1] كشف الباري: ١/٢٩١، ٢/٤٣٦.
[2] كشف الباري: ١/٢٩١.
[3] عمدة القاري: ٤/١٧٢.

جائزدی بلکه کوم حضرات چه په کپړا باندې د سجدې کولو دَ جواز قائل دی هغوی دا دَ څه حاجت سره مقید نه منی.[1]

حضرت شیخ الحدیث صاحب نورالله مرقده فرمائی چه په دې باب کښې امام بخاری رحمه الله په شوافع باندې ردکوی. څکه چه دَهغوی په نیز په ثوب متصل باندې سجده کول مکروه دی. بلکه منفصل کیدل پکاردی. اودَ جمهورو په نیز دا جائز دی. امام بخاری رحمه الله دَ جمهورو سره دی.[2]

علامه أنورشاه کشمیری رحمه الله فرمائی چه په رومبی بابِ کښې امام بخاری رحمه الله په خپله کپړا باندې دَ سجدې کولو جواز مطلقًا خودلې وو اودلته دَ سختې ګرمئ دَ وخت قید لګولو سره دَهغې مسئله ئې هم جدا بیان کړې ده. څکه چه دَ آثارو نه هم دَواړه شان جواز ثابتیږی. څکه چه په علم معانی کښې دا امر فیصله شوې دې چه کله په یو مقید باندې حکم کولې شی نوهم قیود ملاحظه وی. لکه جاءنی زید، جاءنی زید راکبا او جاءنی زید راکبا أمس کښې فرق دې څکه چه قیود زیاتیدو سره دَهغې فائدې هم زیاتیږی.[3]

تعلیق: وَقَالَ الْحَسَنُ: «كَانَ الْقَوْمُ يَسْجُدُونَ عَلَى الْعِمَامَةِ وَالْقَلَنْسُوَةِ وَيَدَاهُ فِي كُمِّهِ»

دَ تعلیق ترجمه: حضرت حسن بصری رحمه الله اوفرمائیل: خلقو (یعنی صحابه کرامو رضی الله عنهم) به په پټکی او توپئ باندې سجده کوله، په داسې حال کښې چه دَهغوی لاسونه به په لستونړو کښې وو.

دَتعلیق تخریج: دا تعلیق ابن ابی شیبه رحمه الله اوعبد الرزاق رحمه الله موصولاً نقل کړې دی. دَحضرت حسن بصری رحمه الله مذکوره قول په دواړو کتابونو کښې دَ هشام رحمه الله په طریق سره ذکر دې وئې ګورئې:

«حدثنا أبو أسامة، عن هشام، عن الحسن قال: إن أصحاب النبي صلى الله عليه وسلم يسجدون وأيديهم في ثيابهم، ويسجد الرجل منهم على عمامته»[4]

او په مصنف عبد الرزاق کښې مذکوره اثر دادې: «عبد الرزاق عن هشام بن حسان عن الحسن قال: أدركنا القوم وهم يسجدون على عمائمهم ويسجد أحدهم ويديه في قميصه»[5]

دَ تعلیق رجال:

الحسن رحمه الله: دا مشهور تابعی ابوسعید حسن بن ابی الحسن یسار بصری رحمه الله دې. دَ دوی تفصیلی احوال کشف الباری، کتاب الإیمان، باب: وإن طائفتان من المؤمنین اقتتلوا فأصلحوا، فسماهم

---

[1]) فتح الباری: ۶۳۹/۱،عمدة القاری: ۱۷۳/۴.

[2]) تقریر بخاری شریف: ۳۷/۳،سراج القاری: ۴۱۴/۲.

[3]) انوارالباری: ۱۶۴/۱۲، فیض الباری: ۳۴/۲.

[4]) المصنف لابن أبی شیبة، کتاب الصلاة، باب: فی الرجل یسجد ویداه فی ثوبه، رقم الحدیث: ۲۷۵۴، ۴۹۷/۲.

[5]) المصنف لعبدالرزاق، کتاب الصلاة، باب: السجود علی العمامة، رقم الحدیث: ۱۵۶۶، ۴۰۰/۱.

المؤمنين لاندې تير شوی دی.(١)

دَ تعليق تشريح: حضرت حسن بصری رحمه الله فرمائی صحابه كرامو رضی الله عنهم به په پټکی او توپئ باندې سجده کوله. "القوم" نه مراد اصحاب رسول صلی الله علیه وسلم دی.(٢)

دَ "القلنسوة" نه مراد توپئ ده. المعجم الوسيط کښې ليکلی دی: "لباس للرأس، مختلف الأنواع والأشكال" دَ سر هغه لباس کوم چه په مختلف شکلونو کښې وی په دې لفظ کښې څو لغات دی: قُلَنْسِيَة، او جمع ئې قلانِس، قلانِيس، قَلاسِيّ راځی.(٣)

"يداه في كمه" دَ بخاری رحمه الله په اکثر نسخو کښې هم دا شان دې. البته د کشميهنی په روايت کښې "يديه في كمه" دې.(٤)

دَ اکثرو دَ قول مطابق "يداه" مرکب اضافی به مبتداء شی او "في كمه" دَ خپل متعلق سره خبر او پوره جمله به حال شی. تقديری عبارت به داسې شی: "ويدا كل واحد في كمه" هسې مقام تقاضا کوله چه "وأيديهم في أكمامهم في ثيابهم" وې لکه څنگه چه دَ المصنف لابن ابی شيبه په روايت کښې "وأيديهم في ثيابهم" دې.(٥)

او دَ کشميهنی دَ روايت مطابق به "يديه" به حالت دَ نصب کښې وی، دَ فعل محذوف دَ وجې نه، يعنی "يجعل كل واحد يديه في كمه".(٦)

دَ تعليق دَ ترجمة الباب سره مناسبت: علامه عينی رحمه الله فرمائی چه دَدې اثر دَ ترجمة الباب سره مناسبت سره ډير کوشش کولو سره ثابتولې شی څکه چه ترجمة الباب دلالت کوی "السجود على الثوب" باندې. او دَ ثوب اطلاق په عمامه او توپئ باندې نه کيږی ليکن دا باب او دَدې نه روستو درې ابوابو کښې "غيروجه الأرض" باندې دَ سجدې کولو جواز بيان شو بلکه په هغه شی باندې دَ سجدې کولو جواز معلوم شو کوم چه په زمکه باندې خور شوې يا کيخودې شوې وی. مثلاً وړوکې پوزکې، غټ پوزکې، تورشک، پټکې او توپئ وغيره(٧).

---

١) كشف الباري: ٢/٢٢٠.

٢) عمدة القاري: ٤/١٧٣، إرشاد الساري: ٢/٤٨.

٣) المعجم الوسيط، ص: ٧٥٤، معجم الصحاح للجوهري، ص: ٨٨٠.

٤) فتح الباري: ١/٦٣٩، عمدة القاري: ٤/١٧٣.

٥) حدثنا أبوبكر قال: نا أبو أسامة، عن هشام، عن الحسن، قال: كان أصحاب النبي صلى الله عليه وسلم يسجدون وأيديهم في ثيابهم، ويسجد الرجل منهم على عمامته. (المصنف لابن أبي شيبة، كتاب الصلاة، باب: في الرجل يسجد ويداه في ثوبه، رقم الحديث: ٢٧٥٤، ٢/٤٩٧).

٦) فتح الباري: ١/٦٣٩، عمدة القاري: ٤/١٧٣، إرشاد الساري: ٢/٤٨.

٧) عمدة القاري: ٤/١٧٣.

لهذا په دې اعتبار سره مناسبت ثابتيږي.

په لستونړي باندې دَ سجدې کولو شرط: په لستونړي باندې دَ سجدې کولو شرط دادې چه دَ لستونړي يا لمن کپړا پاکه وي او هغه ځائي هم پاك وي. که چرې هغه ځائي پاك نه وي نو سجده به صحيح نه وي. دغه شان په هر هغه څيز باندې دَ سجدې کولو هم دغه حکم دې کوم چه دَ مونځ ګذار دَ بدن سره لګيدلې دې. کله چه دَ هغه لاندې ځائي پاك وي نو سجده جائز او صحيح ده، اګرچه هغه ملاؤ شوې ځائي دَمونځ ګذار جزء وي ليکن لستونړې او دَدې نه علاوه دَ متصل کپړې دَ سجدې دَ پاره بغيردَ عذر نه خورول مکروه دي. ځکه چه دا دَ کبر کار دې. لهذا که دَ کبر دَ وجې نه داسې اوکړی نو مکروه تحريمي دې او که دَ کبر اراده ئې نه وي او بغيردَ ضرورت او بغيردَ عذر نه وي نو مکروه تنزيهي دې. که چرې عذر يعنی خاوره وي، کانړي وي يا دَ يخنئ او ګرمئ وغيره دَ تکليف ويره وي نو مباح دی.[1]

دَ پټکي په ول باندې دَ سجدې کولو حکم: دَ پټکي په ول باندې بغيردَ عذر نه سجده کول صحيح دی ليکن مکروه تنزيهي دی. کله چه ول په ټول تندی باندې وي يا دَ تندی په څه حصه باندې وي لکه بعضې وخت ول سست شي او تندی له راشي.

او دَ پټکي په ول باندې دَ سجدې دَ جائز کيدو شرط دادې چه دَ سجدې ځائي پاك وي او دَ ول لاندې نه دَ زمکې سختوالې مونځ ګذار ته داسې محسوسيږي چه که سرئې نور دباؤ کړو نو نه به دباويږي. نو که تندې ئې کلك نه شو بلکه صرف ورسره اولګيدو چه که چرې دباؤ ئې کړی نو دباؤ به شي نو په داسې حال کښې سجده اونه شوه دير خلق ددې نه غافل دی. که چرې ول ئې په لږه شان حصه باندې دې دَ تندی باقی حصه زمکې باندې لګی نو سجده جائز ده. او که دَ پټکي ول صرف دَ مونځ ګذار په سر باندې دې (تندی باندې نه دې) او صرف په ول باندې سجده اوکړی په زمکه باندې دَ هغه تندې اونه لګی نو سجده جائز نه ده، اکثر خلق ددې نه هم غافل دی.[2]

حديث باب [حديث نمبر ۳۷۸]

-۳۸۵ حَدَّثَنَا أَبُو الْوَلِيدِ هِشَامُ بْنُ عَبْدِ الْمَلِكِ قَالَ حَدَّثَنَا بِشْرُ بْنُ الْمُفَضَّلِ قَالَ حَدَّثَنِي غَالِبٌ الْقَطَّانُ عَنْ بَكْرِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ[3] قَالَ كُنَّا نُصَلِّي مَعَ

---

[1]) عمدة الفقه، كتاب الصلاة، فرائض الصلاة: ۹٤/۲.

[2]) عمدة الفقه، كتاب الصلاة، فرائض الصلاة: ۹۵/۲.

[3]) أخرجه البخاري أيضا وفي مواقيت الصلاة، باب وقت الظهر عندالزوال، رقم الحديث: ۵٤۲. وفي كتاب العمل في الصلاة، باب: بسط الثوب في الصلاة في السجود، رقم الحديث: ۱۲۰۸. ومسلم في صحيحه، كتاب المساجد، باب: استحباب تقديم الظهر في أول الوقت في غير شدة الحر، رقم الحديث: ٦۲۰. وأبوداؤد في سننه، كتاب الصلاة، في الصلاة، باب: الرجل يسجد على ثوبه، رقم الحديث: ٦٦۰. والترمذي في سننه، في الصلاة، باب: ما ذكر من الرخصة في السجود على الثوب في الحر والبرد، رقم الحديث: ۵۸٤. والنسائي في سننه، كتاب الصلاة، باب: السجود على الثياب في الحر والبرد، رقم الحديث: ۱۰۳۳. وفي جامع الأصول، حرف الصاد، الصلاة، القسم الأول في الفرائض، الباب الأول في الصلاة وأحكامها، الفصل السادس في شرائط الصلاة، الفرع الرابع في الأمكنة، النوع الأول فيه يصلى عليه، رقم الحديث: ۳۲٦۰، ٤٦۸/۵.

النَّبِي -صلى الله عليه وسلم- فَيَضَعُ أَحَدُنَا طَرَفَ الثَّوْبِ مِنْ شِدَّةِ الْحَرِّ فِي مَكَانِ السُّجُودِ.

ترجمه حديث: حضرت انس بن مالک رضی الله عنه فرمائی چه مونږ به د نبی کریم ﷺ سره مونځ کولو نو په مونږ کښې به بعضې خلقو د ګرمئ د سختوالی د وجې نه د خپلې (اغوستې شوې) کپړو غاړه د سجدې کولو په ځائې کيخودله.

تراجم رجال: مذکوره حديث شريف کښې ټول پنځه رجال دي.

① **ابوالوليد هشام بن عبدالملک رحمه الله**: دا ابوالوليد هشام بن عبدالملک الباهلی الطيالسی المصری رحمه الله دې. د دوی مختصر تذکره کشف الباری، کتاب الإيمان، باب علامة الإيمان حب الأنصار لاندې او تفصيلی تذکره کتاب العلم، باب: إثم من كذب على النبي صلى الله عليه وسلم لاندې تيره شوې ده.[1]

② **بشر بن المفضل رحمه الله**: دا بشر بن المفضل بن الاحق البصری رحمه الله دې. د دوی تذکره کتاب العلم، باب: قول النبي صلى الله عليه وسلم: رب مبلغ أوعى من سامع لاندې تيره شوې ده.[2]

③ **غالب القطان رحمه الله**: د دوی پوره نوم ابو سليمان غالب بن خُطاف دې. چاته چه ابی غيلان القطان وئيلی شی. دوی ته ابو عفان البصری هم وئيلې شی.[3]

دې د يو قول مطابق مولی عبدالله بن عامر بن کُريز دې. دويم قول د مولی بن تميم دې دريم قول د مولی بن غنم دې او د څلورم قول مطابق دا مولی بنی راسب دې.[4]

خَطاف: د خاء په فتحې سره د امام احمد بن حنبل رحمه الله نه نقل دې. او د خاء په ضمې سره د ابن معين رحمه الله او علی بن المدينی رحمه الله نه نقل دې.[5]

دې چه دکومو استاذانو او شيوخو نه روايت کوی په هغوی کښې بکر بن عبدالله المزنی، ابوالجوزاء، اوس بن عبدالله الربعی، الحسن البصری، سعيد بن جبير، سليمان بن الاعمش، عمرو بن شعيب، مالک بن دينار، محمدبن سيرين، ابوالمهزم التيمی وغيره رحمهم الله شامل دی.

او د دوی نه روايت کونکو کښې بشر بن المفضل، اسماعيل بن عليه، حزم بن ابی حزم القطعی، حماد بن معقل البصری، خالد بن عبدالرحمن السلمی، الخليل بن ذکريا الشيبانی، دويدبن مجاشع، الربيع بن صُبيح، سهيل بن ابی حزم القُطعی، سلام بن ابی مطيع، شعبه بن الحاج رحمهم الله وغيره شامل دی.[6]

---

[1]) کشف الباري: ۲/۳۸، ۴/۱۵۹.

[2]) کشف الباري: ۴/۲۲۲.

[3]) تهذيب الكمال: ۲۳/۸۴ التاريخ الكبير للبخاري: ۴/۱۰۰-۹۹.

[4]) الثقات لابن حبان: ۷/۳۰۸، الجرح والتعديل: ۷/۶٤.

[5]) تهذيب الكمال: ۲۳/۸٤ تهذيب التهذيب: ۵/۲٤۲.

[6]) تهذيب الكمال: ۲۳/۸۵ تهذيب التهذيب: ۸/٤٤۲.

دَ دوی باره کښې امام احمد بن حنبل رحمه الله فرمائی **ثقة، ثقة**.[1] يحيى بن معين رحمه الله او امام نسائی رحمه الله فرمائی: **ثقة**.[2] ابوحاتم رحمه الله فرمائی: **صدوق صالح**[3]. عمار بن عمر بن المختار دَخپل پلار نه روايت کولو سره وائی: **حدثنا غالب القطان وكان والله من خيار الناس**.[4] ابن حبان رحمه الله دَدوی تذکره کتاب الثقات کښې کړې ده.[5] دَ دوی روايات بخاری، مسلم او ابن ماجه کښې دَ بشر بن المفضل رحمه الله په واسطې سره نقل دی.[6]

③ **بكر بن عبدالله** رحمه الله: دا بکر بن عبد الله بن عمرو بن هلال المزنی رحمه الله دې. دَ دوی تفصيلی تذکره **کشف الباری، کتاب الغسل، باب: عرق الجنب وأن المسلم لاينجس** لاندې تيره شوې ده[7]

④ **انس بن مالک** رضي الله عنه: دا مشهور صحابی رسول حضرت انس بن مالک رضي الله عنه دې. دَ دوی تذکره **کشف الباری، کتاب الإيمان أن يحب لأخيه مايحب لنفسه** لاندې تيره شوې ده[8]

شرح حديث: "**طرف ثوبه**" دا جمله دَ "**يضع**" فعل دَ پاره مفعول جوړيږی. مراد دا چه دَ ګرمئ دَ سختوالی دَ وجې نه دَ سجدې په ځائی کښې به هرسړی خپله کپړا کيخودله. اوس دا کپړا خپله اغوستې شوې کپړا وه يا دَ بدن نه چرته جدا پرته وه، کومه چه به ئی خوروله او په هغې باندې به سجده کولې شوه؟

نوکه دَ هغه زمانې په اعتبار سره اوکتلې شی نو ښکاره خبره ده چه دَ کپړو دَ قلت زمانه وه. لهذا هم هغه کپړا مراد کيدې شی کومه چه اغوستې شوې وه نه چه جدا کپړا، خاص کر دَ کپړې اضافت هم دا ښائی.[9]

اوددې نه هم واضحه الفاظ په صحيح مسلم، سنن ابی داؤد او سنن ابن ماجه کښې دی چه "**بسط ثوبه فيسجد عليه**".[10]

---

[1]) سير أعلام النبلاء: ٢٠٦/٦، الجرح والتعديل: ٦٤/٧.
[2]) الطبقات لابن سعد: ٢٧١/٧، تهذيب الكمال: ٨٦/٢٣.
[3]) الجرح والتعديل: ٦٤/٧، تقريب التهذيب: ٣/٢.
[4]) تهذيب التهذيب: ٢٤٢/٨، تهذيب الكمال: ٨٥/٢٣.
[5]) الثقات لابن حبان: ٣٠٨/٧.
[6]) ميزان الإعتدال: ٣٣١/٣، تهذيب الكمال: ٨٧/٢٣.
[7]) كشف الباري، كتاب الغسل، باب: عرق الجنب وأن المسلم لا ينجس.
[8]) كشف الباري: ٢/٤.
[9]) عمدة القاري: ١٧٤/٤.
[10]) حدثنا يحيى بن يحيى، حدثنا بشربن المفضل، عن غالب القطان، عن بكر بن عبدالله، عن أنس بن مالك قال: كنا نصلي مع رسول الله صلى الله عليه وسلم فى شدة الحر، فإذا لم يستطع أحدنا أن يمكن جبهته من الأرض، بسط ثوبه، فسجد عليه. (صحيح مسلم، كتاب الصلاة، باب السجود على الثوب فى شدة الحر، رقم الحديث: ٦٢٠). حدثنا أحمدبن حنبل، حدثنا بشر – يعني: ابن المفضل –، حدثنا غالب القطان، عن بكر بن عبدالله عن أنس........

اودَ سنن نسائى په روايت كښې دى «كنا إذا صلينا خلف رسول الله صلى الله عليه وسلم بالظهائر سجدنا على ثيابنا اتقاء الحر» (١)

اودَ المصنف په روايت كښې دى «كنا نصلى مع النبى صلى الله عليه وسلم فى شدة الحر والبرد، فيسجد على ثوبه» (٢)

دَ حديث دَ ترجمة الباب سره مناسبت: دَمذكوره حديث شريف دَ ترجمة الباب سره مناسبت په پوره شان سره واضح دې (٣)

دَحديث شريف نه مستفاد امور او اداب: ① دَمذكوره حديث شريف نه معلومه شوه چه په مانځه كښې په قليل عمل سره مونځ نه فاسديږى.

② كپړا دَ تندې لاندې خورول او په هغې سجده كولو سره هم په مونځ كښې څه فرق نه راځى كه هغه كپړا متصل وى اوكه غير متصل.

په كپړا باندې دَ سجدې كولو باره كښې دَ ائمو مذاهب: دَ ګرمئ يا يخنئ دَ سختوالى په وخت كله چه تندې په زمكه باندې نه لګى. په خپل بدن باندې دَ اغوستې شوې كپړې څه حصه خورول او په هغې باندې سجده كول دَ امام ابوحنيفه رحمه الله، امام مالك رحمه الله او امام احمدبن حنبل رحمه الله په نيز جائز دى (٤)

...... بن مالك، قال:كنا نصلى مع رسول الله صلى الله عليه وسلم فى شدة الحر، فإذا لم يستطع أحدنا أن يمكن وجهه من الأرض بسط ثوبه، فسجد عليه. (سنن أبي داؤد، كتاب الصلاة، باب: الرجل يسجد على ثوبه، رقم الحديث: ٦٦٠). حدثنا إسحاق بن إبراهيم بن حبيب قال: حدثنا بشر بن المفضل، عن غالب القطان، عن بكر بن عبدالله عن أنس بن مالك، قال:كنا نصلى مع رسول الله صلى الله عليه وسلم فى شدة الحر، فإذا لم يقدر أحدنا أن يمكن جبهته، بسط ثوبه، فسجد عليه. (سنن ابن ماجة، كتاب الصلاة، باب: السجود على الثياب فى الحر والبرد، رقم الحديث: ١٠٣٣).

(١) أخبرنا سويد بن نصر، قال: أنبأنا عبدالله بن المبارك، عن خالد بن عبدالرحمن هوالسلمى، قال: حدثنى غالب القطان، عن بكربن عبدالله المزنى، عن أنس قال:كنا إذا صلينا خلف رسول الله صلى الله عليه وسلم بالظهائر سجدنا علي ثيابنا اتقاء الحر.(سنن النسائي، كتاب الصلاة، السجود على الثياب، رقم الحديث ١١١٧).

(٢) حدثنا أبوبكر قال: نابشر بن الفضل، عن غالب، عن بكر، عن أنس، قال: كنا نصلى مع النبى صلى الله عليه وسلم فى شدة الحر، فإذا لم يستطع أحدنا أن يمكن وجهه من الأرض بسط ثوبه فسجد عليه (المصنف لابن أبى شيبة، كتاب الصلاة، باب: فى الرجل يسجدعلى ثوبه من الحر والبرد، رقم الحديث ٢٧٨٥، ٣٦٩/١)

(٣) عمدة القاري: ١٧٤/٤.

(٤) بدائع الصنائع، كتاب الصلاة، فصل: وأما سننها فكثيرة: ١/٦٤٠، البحرالرائق، كتاب الصلاة، فصل: فى اللغة فرق ما بين الشيئين: ٢١٢٠/١، حاشية الطحطاوى على مراقى الفلاح، كتاب الصلاة، باب: شروط الصلاة: ١٥٥/١، المدونة الكبرى كتاب الصلاة، السجود على الثياب والبسط: ١٧١/١، مواهب الجليل فى الشرح الكبير، كتاب الصلاة، فى فرائض الصلاة، فرع: فرش خمرة فوق البساط وصلى عليها: ٢٥٧/٢، المغنى لابن قدامة، كتاب الصلاة، فصل: مباشرة الأعضاء والسجود للمصلى: ١٩٧/٢، الإنصاف، كتاب الصلاة، صفة الصلاة: ٦٨/٢، المبدع شرح المقنع، كتاب الصلاة، فى صفة الصلاة: ٤٠٣/١.

خو امام شافعي رحمه الله ددې قائل نه دې. دهغوی په نيز د بدن سره متصل کپړا خورول او په هغې سجده کول خو جائز نه دی خو چه کومه کپړا د بدن نه جدا وي نو په هغې باندې سجده کولو کښې څه حرج نشته دې. يعنی کومه کپړا چه په بدن باندې د پاسه ده دهغې څه حصه دسجدې په ځائې کيږدي او هغه حصه دمونځ گذار په حرکت سره خوزيږي نو په هغې باندې سجده کول جائز نه دی. او که هغه کپړا دومره لويه ده چه د سجدې کولو په ځائی هغه پرته وی او د هغې باقی حصه مونځ گذار اغوستې ده، که هغه رکوع ته ځی يا سجده کوی يا قيام کوی نو په دې تولو حالتونو کښې هغه کپړا نه خوزيږی نو بيا په داسې کپړا باندې د سجدې کولو اجازت دې. يا بيا د مونځ نه خارج کپړا باندې د سجدې کولو اجازت دې. د هغوی په نيز ددې وجه داده چه د مونځ گذار په بدن باندې کومه کپړا وی هغه هم د بدن د جزء په شان کيدو د وجې د مونځ کونکی سره ده لهذا لکه څنگه چه د بدن په څه حصه باندې سجده نه شی کيدې بلکه په زمکه باندې سجده کول ضروری دی. دغه شان په دغه متصل کپړا باندې سجده کول هم صحيح نه دی.([1])

۲۴-باب: الصَّلاَةِ فِي النِّعَالِ

داباب دې په بيان د څپلو سره د مونځ د حکم باره کښې

"فی النعال" دا فی د علی په معنی ده. يا د باء په معنی؟علامه عينی رحمه الله فرمائي چه دا د ظرفيه په معنی اخستل صحيح نه دی.([2]) په دې صورت کښې به مطلب داشی چه څپلو سره يعنی څپلئ اچولو سره مونځ کول څنگه دی؟

نعال جمع ده د نعل، ددې معنی ده څپلئ او هرهغه څيز کوم سره چه خپه بچ کولې شی.([3])

د مذکوره باب د ماقبل سره مناسبت: ددې باب او د ماقبل باب مناسبت دادې چه هلته د مخ د هغه کپړې سره لگيدل وو په کوم چه سجده کولې شوه. او س د خپې دهغه څپلئ سره لگيدل دی کومه چه په خپه کښې اچولې شوې ده.([4])

حديث باب [حديث نمبر ۳۷۹]

-۳۸۶حَدَّثَنَا آدَمُ بْنُ أَبِي إِيَاسٍ قَالَ حَدَّثَنَا شُعْبَةُ قَالَ أَخْبَرَنَا أَبُو مَسْلَمَةَ سَعِيدُ بْنُ يَزِيدَ الأَزْدِيُّ قَالَ سَأَلْتُ أَنَسَ بْنَ مَالِكٍ([5]) أَكَانَ النَّبِيُّ صلى الله عليه وسلم يُصَلِّي فِي نَعْلَيْهِ قَالَ نَعَمْ.

---

[1]) العزيز شرح الوجيز، كتاب الصلاة، كيفية الصلاة: ۵۲۱/۱، الحاوی الكبير للماوردی، كتاب الصلاة، باب: صفة الصلاة: ۱۶۴/۲، روضة الطالبين، كتاب الصلاة، باب: فی صفة الصلاة: ۳۶۳/۱.

[2]) عمدة القاری: ۱۷۶/٤.

[3]) معجم الصحاح للجوهری، ص: ۱۰۵۳.

[4]) فتح الباری: ۶٤٠/۱، عمدة القاری: ۱۷٤/٤.

[5]) أخرجه البخاری أيضاً فی اللباس، باب: النعال السبتية، رقم الحديث: ۵۸۵ ومسلم فی صحيحه، فی المساجد، باب: جواز الصلاة فی النعلين، رقم الحديث: ۵۵۵ والترمذی فی جامعه، فی الصلاة، باب: ما جاء فی الصلاة فی النعال، رقم الحديث: ٤٠٠ والنسائی فی سننه، فی القبلة، باب الصلاة فی النعلين، رقم الحديث: ۷۷۶ وابن ماجة فی سننه، فی الصلاة، باب: الصلاة فی النعال، رقم الحديث: ۱۰۳۷ وفی جامع الأصول، حرف الصاد، الكتاب الأول: فی الصلاة، الباب الأول: فی الصلاة وأحكامها، الفصل السادس: فی شرائط الصلاة، الفرع الثانی: فی طهارة اللباس، رقم الحديث: ۳۶۱۸، ٤٤۵/۵.

ترجمه حديث: حضرت سعيد بن يزيد رحمه الله وائي چه ما د حضرت انس بن مالك رضي الله عنه نه تپوس اوكړو چه آيا نبي كريم ﷺ به په خپلو څپلو (پڼړو) كښې مونځ كولو؟ نو هغوى جواب راكړو چه آو (نبي كريم ﷺ د څپلو سره مونځ كولو).

تراجم رجال: د مذكوره حديث شريف ټول څلور رجال دي.

① __آدم بن ابي اياس رحمه الله__: دا ابو الحسن آدم بن ابي اياس عبد الرحمن العسقلاني رحمه الله دې. د دوى تذكره كشف البارى، كتاب الإيمان، باب: المسلم من سلم المسلمون من لسانه ويده لاندې تيره شوې ده[1]

② __شعبه رحمه الله__: دا امير المؤمنين شعبه بن الحجاج بن الورد عتكى الواسطى بصرى رحمه الله دې. د دوى تذكره كشف البارى، كتاب الإيمان، باب: المسلم من سلم المسلمون من لسانه ويده، لاندې تيره شوې ده[2]

③ __ابومسلمه سعيد بن يزيد الازدي رحمه الله__: د دوى پوره نوم سعيد بن يزيد بن مسلمه الا زدي دې. دوى ته الطاحي هم وئيلى شي[3]. الطاحي د قاضي په شان دې چه د الا زد يوه محله الطاحيه طرف ته منسوب دې.[4] دا نسبت ابن حبان رحمه الله د الطاحي په ځائې الطحان ذكركړې دې.[5] علامه مغلطائي رحمه الله دا نسبت ذكركول جيد نه دى ګرځولى.[6]

د دوى كنيت ابو مسلمه البصرى القصير دې.[7]

مَسلمه په ميم فتحه، د سين سكون او د لام فتحې سره دې. بعضې خلق دا د ميم ضمې او لام كسرې سره نقل كوى هغه صحيح نه دې.[8]

دوى چه د كومو استاذانو اومشائخو نه روايت كوى په هغوى كښې انس بن مالك، ابونضره، عكرمه، ابى قلابه، مطرف، يزيد بن عبد الله بن الشخير، حسن بصرى، شقيق بن نور وغيره رحمهم الله شامل دى. او د دوى نه روايت كونكو كښې شعبه، ابراهيم بن طهمان، حماد بن زيد، عبادبن عوام، خالدبن عبد الله، بشر بن المفضل، ابن عُليه، يزيد بن زريع وغيره رحمهم الله شامل دى.[9]

---

[1]) كشف البارى: ١/٦٧٨.
[2]) كشف البارى: ٦٧٧/١.
[3]) تاريخ البخارى الكبير: ٥٢٠/٢، الكاشف: ٣٢٨/١، إكمال تهذيب الكمال: ٣٧٢/٥.
[4]) تهذيب الكمال: ١٠٠/٤، إحكام الأحكام شرح عمدة الأحكام: ٢٥٨/١.
[5]) الثقات لابن حبان: ٢٧٩/٤.
[6]) إكمال تهذيب الكمال: ٣٧٢/٥.
[7]) التاريخ الكبير للبخارى: ٥٢٠/٢ تهذيب الكمال: ١١٤/١١.
[8]) إكمال تهذيب الكمال: ٣٧٣/٥.
[9]) تهذيب الكمال: ١١٥/١١، تهذيب التهذيب: ١٠٠/٤.

ابو حاتم رحمه الله دَدوی باره کښې فرمائی: صالح.(١) يحيى بن معين رحمه الله او امام نسائی رحمه الله فرمائی: ثقة(٢). حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائی چه ابن سعد، العجلی او ابوبکر ابزار هم دَدوی توثيق کړې دې.(٣) ابن حبان رحمه الله دوی په الثقات کښې بيان کړی دی.(٤)

④ انس بن مالك رضي الله عنه: دامشهور معروف صحابی رسول حضرت انس بن مالك بن نضر خزرجی انصاری رضي الله عنه دې. دَ دوی تذکره کشف البارى، کتاب الايمان، باب: من الإيمان أن يحب لأخيه مايحب لنفسه لاندې تيره شوی ده.(٥)

دَ ترجمة الباب مقصد: حضرت شيخ الحديث صاحب رحمه الله فرمائی چه دَ حضرت امام بخاری رحمه الله مقصد دادې که څپلو سره څوك مونځ اوکړی نو په دې کښې څه بديت نشته دې ځکه چه په قرآن پاك کښې دی ﴿فَاخْلَعْ نَعْلَيْكَ﴾ او مونځ خودَ وادی مقدس نه هم افضل دې. ځکه چه "المصلى يناجى ربه" راغلې دې. نو ابهام به راتلو چه مونځ هم په څپلو کښې نه دی جائز کيدل پکار. چنانچه امام بخاری رحمه الله په دې باب سره دَ دې جواز ثابتوی. بعضې علماء داسې فرمائی چه دَعربو په څپلو کښې خو مونځ جائز دې په هندی څپلو کښې نه دې. دَدې وجه داده چه دَ هغوی څپلئ بالکل دَ چپړو په شان وی لکه دَ نعلين شريفين دَ نقشې مبارکې نه معلوميږی.(٦)

شرح حديث: دَ مذکوره حديث شريف نه داخبره ثابتيږی چه څپلو سره مونځ اداکول په دې شرط سره جائز دې چه هغه پاکې وی. اودا خبره دَ رسول الله ﷺ، صحابه کرامو رضي الله عنهم او دَ تابعينو رحمهم الله دَ آثارو نه ثابته ده.

علامه سيوطی رحمه الله داخبره دَدې امت دَ خصوصياتو نه شمير کړې ده.(٧)

علامه مقرئی رحمه الله په خپل کتاب فتح المتعال في مدح النعال کښې دَ حافظ زين الدين العراقی رحمه الله يو سوال او جواب نقل کړې دې په کوم کښې چه حافظ صاحب رحمه الله ليکلی دی چه (دَ بخاری شريف دَدې حديث نه) معلوميږی چه په څپلو کښې مونځ اداکول دَ حضور پاك عادت مستمره وو.(٨)

---

(١) الجرح والتعديل: ٤/٧٤.

(٢) خلاصة الخزرجي،ص:١٤٥، تهذيب الكمال:١١/١١٥.

(٣) تهذيب التهذيب: ٤/١٠١.

(٤) الثقات لابن حبان: ٤/٢٧٩.

(٥) كشف البارى: ٢/٤.

(٦) سراج القارى: ٢/٤١٦.

(٧) أنموذج اللبيب فى خصائص الحبيب، الباب الأول: فى خصائص التى اختص بهادون جميع الأنبياء، الفصل الثاني: فيما اختص به فى شرعه وأمته فى الدنيا، ص: ٩٠.

(٨) فتح المتعال فى مدح النعال، بحث جواز الصلاة فى النعل،ص: ٩٣، دارالقاضى للتراث.

ددې جواب علامه عبدالحئ لکهنوي رحمه الله په خپل کتاب غاية المقال فيما يتعلق بالنعال کښې دا ورکړې دې چه د حافظ عراقي رحمه الله د دوام او استمرار والا خبره د منلو قابل نه ده ځکه چه په حديث کښې په دې خبره باندې دلالت کونکې هيڅ څيز نشته دې. آو دا ممکن ده چه په حديث کښې موجود لفظ "کان" نه استدلال کړې شوې وی چه دا د استمرار معنی پيدا کوی ليکن په دې باره کښې په دې خبره ځان پوهول پکار دی چه لفظ "کان" اصالةً په دوام او استمرار باندې دلالت نه کوی لکه چه امام نووي رحمه الله په خپله شرح مسلم کښې ليکلی دی. (۱) لهذا ددې نه به هم دليل نيول صحيح نه وی (۲)

ابن دقيق العيد رحمه الله ليکی چه ددې حديث شريف نه د څپلو اچولو سره د مونځ ادا کولو د جواز علم کيږی. ليکن دا مناسب نه دی چه ددې عمل د استحباب قول اختيار کړې شی ځکه چه دا امر د مونځ مطلوب معنی کښې داخل نه دې. په دې باندې که اعتراض اوکړې شی چه څپلئ اچولو سره ښائست حاصليږی. چنانچه لکه څنګه په مانځه کښې د خو کپړو په ذريعه ښائست حاصلول مطلوب دی، دغه شان په دې معامله کښې هم کيدل پکار دی؟

نو ددې جواب دادې چه ستاسو خبره منلې شوې ده مګر خبره داده چه مونږ څپلئ اچولو سره په زمکه باندې ګرځو حالانکه په زمکه باندې پليتئ پرتې وی دکوم په وجه چه څپلئ هم پليتيږی. ددې په وجه په مونځ کښې د څپلو د وجې نه د حاصليدونکې ښائست حکم ساقطيږی. دغه شان دلته د څپلو د ښائست او د خپل ځان نه د نجاست والا څيزونه لرې کولو کښې تعارض پيدا څو. د کوم په ذريعه چه به د نجاست ختمولو ته ترجيح ورکولې شی. لهذا په مونځ کښې به څپلئ کوزولو سره مونځ کولو ته ترجيح ورکولې شی ځکه چه هغه نجاست سره ککړ وی او د څپلو په ذريعه به ښائست حاصلول مرجوح شی. (۳)

علامه شامي رحمه الله ذکر کړی دی چه تاتارخانيه کښې دی چه د يهودو د مخالفت په غرض پاکې څپلئ يا موزې اچولو سره مونځ اداکول افضل دی (۴)

طبراني رحمه الله المعجم الکبير کښې حديث نقل کړې دې «صلوا فی نعالکم ولا تشبهوا باليهود» (۵)

علامه سيوطي رحمه الله په جامع الصغير کښې دا حديث صحيح ګرځولې دې. هم په دې وجه حنابله دا فعل سنت ګرځوی اګرچه ددې په اچولو سره په لارو کوڅو کښې ګرځيدلې شی

---

(۱) شرح النووي، کتاب الحج، باب: الاشتراک في الهدی واجزاء البقرة، رقم الحديث: ۴/۴۶۱، ۳۳۲۷.

(۲) إحكام الأحكام شرح عمدة الأحكام، رقم الحديث: ۹۴، الصلاة في النعلين، ص: ۵۰. غاية المقال فيما يتعلق بالنعال، مسألة: يجوز الصلاة في النعلين، ص: ۲۱.

(۳) إحكام الأحكام شرح عمدة الأحكام، الحديث: ۹۴، الصلاة في النعلين، ص: ۲۰.

(۴) التاترخانيه، کتاب الصلاة، الفصل الرابع: في بيان مايكره للمصلي: ۱/۵۷۱.

(۵) عن هلال بن ميمون، عن يعلى بن شداد، عن أبيه، أو غيره من أصحاب النبي صلى الله عليه وسلم، شک هلال، قال: قال رسول الله صلى الله عليه وسلم: صلوا في نعالكم، ولا تشبهوا باليهود. (المعجم الكبير للطبراني، رقم الحديث: ۷۱۶۴، ۷/۲۹۰).

ځکه چه نبی کریم ﷺ او صحابه کرامو ﷺ به څپلو سره د مدينې په لارو کوڅو کښې گرځيدل اوبيا به ئې هم دغې کښې مونځ اداکولو.
علامه شامي رحمه الله فرمائی زه وايم که چرې د څپلو د وجې نه د جمات گرد او دوړې وغيره سره ککړ کيدل ثابتيږی نو بيا بغيرد څپلو نه اداکول بهتر دی اگرچه پاکې وی. مسجد نبوی خو د حضور پاك په زمانه کښې هم داسې وو چه ددې په فرش باندې به کانړی او باجری وغيره خواره وو په خلاف زمونږ د زمانې چه نن صبا خو په مسجد نبوی او نورو جماتونو کښې قالينونه وغيره خواره دی.
او په عمدة المفتی کښې د ذکر شوې قول چه په جمات کښې څپلئ اچولو سره داخليدل بې ادبی ده، محمل به ئې هم دغه وی.(۱)
علامه انور شاه کشميری رحمه الله فرمائی زما رائې داده چه په څپلو کښې مونځ کول زيات نه زيات د مباح (بلاکراهت) په درجه کښې دې مستحب نه دې. لهذا په شامی کښې يو ځائی دې باره کښې مستحب ليکل اوبل ځائی مکروه تنزيهی د تحقيق خلاف دی. زما په نيز حقيقت امر دادې چه حضرت موسی عليه السلام ته په کوه طور باندې د رسيدو په وخت د نعلين د کوزولو د حکم نه يهودو مطلقا ممانعت گنړلې وو. په دې وجه د هغوی په نيز په يو صورت کښې هم نعلين سره مونځ کول جائز نه دی. هم دغه غلطی او سختئ شريعت محمديه اصلاح کړې ده او مطلق جواز ئې باقی ساتلې دې. بعضې رواياتو کښې "خالفوا اليهود" هم راغلې دې. معلومه شوه چه په کومو رواياتو کښې څپلو سره د مونځ حکم راغلې دې هغه هم د يهودو د مخالفت د پاره دې د دې د پاره نه چه هغه فی نفسه د شريعت مطلوب دې چه گنی مستحب دې او گنړلې شی.
موطا امام مالك کښې د کعب احبار رحمه الله نه روايت موجود دې چه د حضرت موسی عليه السلام نعلين د مر خر د څرمن وې په دې وجه د هغې د کوزولو حکم شوې وو(۲)
ما د قرآن پاك د ظاهر نه داگنړلی دی چه د نعلين کوزولو حکم "تادبا" وو هم په دې وجه ددې نه مخکښې ﴿إِنِّي أَنَا رَبُّكَ﴾ فرمائيلی شوی دی. لکه چه سبب د خلع طرف ته اشاره ده. لهذا دې نه به عدم جواز هم نه ثابتيږی. غرض دا چه په ادب سره د جواز تعليم ملاويږی که امر خلع ددې وجې نه اوگنړلې شی کوم چه کعب ذکر کړې دې يا په دې وجه وی د کوم طرف ته چه قرآنی الفاظ اشاره کوی. اود يهودو د عدم جواز والا د حکم هيڅ گنجائش نشته دې. شريعت محمديه دغه شان په نورو ډيرو مواضعو کښې هم د يهودو دگمانونو تغليط او اصلاح کړې ده. يعنی په کومو امورو کښې چه هغوی غلط شوی دی او هغوی د حقيقت نه لرې شوی دی زمونږ شريعت حقيقت واضح کولو سره د هغوی د غلطيانو اصلاح کړې ده(۳)

---

۱) ردالمحتار، کتاب الصلاة، باب: مايفسد الصلاة وما يکره فيها، مطلب: فی أحکام المسجد: ۱۹۹/۴ دار الثقافة.
۲) مؤطاامام مالک، الجامع، ماجاء فی النعال، رقم الحديث: ۳۳۹۶.
۳) انوارالباری: ۱۶۵/۱۲، فيض الباری: ۳۵/۲-۳۴.

دَنعال نه څه مراد دي؟: علامه کشمیري رحمه الله فرمائي چه دهغه زماني نعال (څپلئ) زمونږ د زماني دَ څپلو نه مختلف وې اوغالب دادی چه په دې څپلو کښې به مونځ صحیح هم نه وی ځکه چه خپې په دې کښې دننه وی په زمکه باندې نه لګی بلکه پورته زوړندې وی لهذا سجده به کامل نه وی.(١)

علامه شبیراحمدعثماني رحمه الله فرمائي چه دلته دا خبره په خیال کښې اوساتئ چه په عربو کښې نعل صرف څپلو ته نه شی وئیلې بلکه نعل په اصل کښې چپرو ته وئیلې شی اودَ عربو چپړې به داسې وې چه دَهغې په اچولو سره به دَ خپو ګوتې بالکلیه دَ زمکې نه جدا نه پاتې کیدې بلکه دَ هغې په (اچولوسره به هم) خپې زمکې سره ملصق وې. باقی دا نن صبا زمونږ چه کومې څپلئ دی مثلاً بوټ، دې ته په عربي کښې نعل نه وائی بلکه مداس ورته وائی. دا بوټ یا دَدې قسم چه کومې څپلئ هم وی دکوم په اچولو سره چه سجدې ته تللو کښې خپې دَ زمکې نه اوچتې وی داسې څپلئ اچولو سره مونځ صحیح نه دې ځکه چه دَ سجدې په وخت خپې زمکې سره لګیدل پکاردي.

داخبره هم په خیال کښې ساتئ چه کومه څپلئ دَعربو دَ نعل په شان وی (اوپاکې هم وی) په هغې کښې مونځ اګرچه جائز دې مګر نن صبا دَ دې په اچولو سره جمات ته نه دی تلل پکار ځکه چه نن صبا په جماتونو کښې قیمتی فرش وی (هغه څپلئی په ګرد او دوړو وغیره) سره ککړې وی. په مسجد نبوی کښې خو فرش نه وو شنګیړ خور وو.(٢)

علامه سهارنپوري رحمه الله فرمائي په څپلو کښې دَ مونځ اداکولو حکم دَیهودو دَ مخالفت دَ وجې نه ورکړې شوې دې او زمونږ په دې زمانه کښې مناسب دادی چه بربنډې خپې دَمونځ اداکولو حکم ورکړې شی ځکه چه هغوی دَ څپلو سره خپل عبادت کوی.(٣)

دَحدیث دَ ترجمة الباب سره مناسبت: دَمذکوره حدیث دَ ترجمة الباب سره مناسبت په پوره شان واضح دې.(٤)

۲۵- باب: الصَّلاَةِ فِي الخِفَافِ

داباب په موزو کښې دَ مونځ کولو باره کښې دې.

"**خفاف**" بکسر الخاء دَ خف جمع ده. دَدې معنی دَ څرمن نه جوړې شوې موزې دی.(٥)

دَترجمة الباب مقصد:

حضرت شیخ الحدیث صاحب نورالله مرقده فرمائي چې شراح ددې باب باره کښې هم دا فرمائي چې چونکه خفاف په لباس کښې داخل دې په دې وجه ئې ددې ذکر اوفرمائیلو. او

---

(١) فیض الباري: ٣٤/٢، العرف الشذي، کتاب الصلاة، باب: ماجاء في الصلاة في النعال، رقم الحدیث ٩٣،١٢٧/١، انوارالباري:١٦٥/١٢.

(٢) فضل الباري:١٠١/٣، فتح الملهم، کتاب الصلاة، باب: جواز الصلاة في النعلین، رقم الحدیث:٦٠.

(٣) بذل المجهود، کتاب الصلاة، باب: الصلاة في النعل، رقم الحدیث: ٦٥٢، ٣٢١/٤-٣٢٠.

(٤) عمدة القاري: ١٧٦/٤.

(٥) القاموس المحیط: ١٣١/٣، المعجم الوسیط، ص:٢٧٧.

زما رائې دا ده چه د صلاة فی الخفاف اولویت بیانوی، ځکه چه په ابوداؤد کښې دی: خالفوا الیهود، فإنهم لایصلون فی نعالهم ولا خفافهم،، نوپه دې باب کښې امام بخاری رحمه الله دې اولویت طرف ته اشاره فرمائیلې ده.[1]

حدیث باب [حدیث نمبر ۳۸۰]

-۳۸۷ حَدَّثَنَا آدَمُ قَالَ حَدَّثَنَا شُعْبَةُ عَنِ الأَعْمَشِ قَالَ سَمِعْتُ إِبْرَاهِيمَ يُحَدِّثُ عَنْ هَمَّامِ بْنِ الْحَارِثِ[2] قَالَ رَأَيْتُ جَرِيرَ بْنَ عَبْدِ اللَّهِ بَالَ ثُمَّ تَوَضَّأَ، وَمَسَحَ عَلَى خُفَّيْهِ، ثُمَّ قَامَ فَصَلَّى، فَسُئِلَ فَقَالَ رَأَيْتُ النَّبِيَّ -صلى الله عليه وسلم- صَنَعَ مِثْلَ هَذَا. قَالَ إِبْرَاهِيمُ فَكَانَ يُعْجِبُهُمْ، لأَنَّ جَرِيرًا كَانَ مِنْ آخِرِ مَنْ أَسْلَمَ.

ترجمه حدیث: حضرت همام بن حارث رحمه الله فرمائی چه ما حضرت جریر به عبدالله رضی الله عنه اولیدلو چه هغوی متیازې اوکړې، بیائی اودس اوکړو او په خپلو دواړو موزو باندې ئی مسح اوکړه او مونځ ئی اوکړو. د هغه نه تپوس اوکړې شو (چه دا تاسو څه اوکړه) نوهغوی جواب ورکړو چه ما رسول الله صلی الله علیه وسلم په داسې کولو لیدلې دې.

حضرت ابراهیم نخعی رحمه الله فرمائی داحدیث دخلقو ډیر خوښ وو ځکه چه حضرت جریر بن عبدالله رضی الله عنه په اسلام قبلونکو کښې د آخری سړو نه وو.

تراجم رجال: د دې حدیث ټول شپږ رجال دی:

① آدم بن ابی ایاس رحمه الله: دا ابوالحسن آدم بن ابی ایاس عبدالرحمن العسقلانی رحمه الله دې. د دوی تذکره کشف الباری، کتاب الإیمان، باب: المسلم من سلم المسلمون من لسانه ویده لاندې تیره شوې ده.[3]

② شعبه رحمه الله: دا امیر المؤمنین شعبه بن الحجاج بن الورد عتکی الواسطی بصری رحمه الله دې. د دوی تذکره کشف الباری، کتاب الإیمان، باب: المسلم من سلم المسلمون من لسانه ویده. لاندې تیره شوې ده.[4]

③ اعمش رحمه الله: دا ابومحمد سلیمان بن مهران اسدی کوفی الاعمش رحمه الله دې. د دوی تذکره

---

۱) تقریر بخاری شریف: ۲/ ۱۳۷.

۲) رواه مسلم فی الطهارة، باب: المسح علی الخفین، رقم الحدیث: ۲۷۲ وأبوداؤد فی سننه، فی الطهارة، باب: المسح علی الخفین، رقم الحدیث: ۱۵٤ والترمذی فی جامعه، فی الطهارة، باب: فی المسح علی الخفین، رقم الحدیث: ۹۳ والنسائی فی سننه، فی الطهارة، باب: المسح علی الخفین، رقم الحدیث: ۱۱۸ وابن ماجة فی سننه، فی الطهارة، باب: ماجاء فی المسح علی الخفین، رقم الحدیث: ٥٤۳ وفی جامع الأصول، حرف الطاء، الکتاب الأول: فی الطهارة، الباب الرابع: فی الوضوء، الفصل الثالث: فی المسح علی الخفین، الفرع الأول: فی جواز المسح، رقم الحدیث: ٥۲۷٤، ۷/ ۲۳۷.

۳) کشف الباری: ۱/ ٦۷۸.

٤) کشف الباری: ۱/ ٦۷۸.

كشف الباري، كتاب الإيمان، باب: ظلم دون ظلم، لاندې تيره شوې ده.[1]

④ ابراهيم رحمه الله: دا ابوعمران ابراهيم بن يزيد بن قيس بن اسود نخعي رحمه الله دې. دَ دوى احوال

كشف الباري، كتاب الإيمان، باب: ظلم دون ظلم، لاندې تير شوې دى.[2]

⑤ همام بن حارث رحمه الله: دَدوى پوره نوم همام بن الحارث النخعي الكوفي رحمه الله دې.[3] دې دَ اهل شام دَ طبقه اولى تابعي وو[4]. دَدوى په استاذانو اومشائخو کښې حضرت جرير بن عبدالله البجلي، حذيفه بن اليمان، عبدالله بن مسعود، عدي بن حاتم، عمار بن ياسر، عمر بن الخطاب، مقداد بن الاسود، ابو مسعود الانصاري او ام المؤمنين حضرت عائشه صديقه رضي الله عنها و رضي الله عنهم وغيره شامل دى.

اودَدوى نه روايت کونکو کښې ابراهيم نخعي، سليمان بن يسار او وبره بن عبدالرحمن وغيره رحمهم الله شامل دى.[5]

ابن حبان رحمه الله دې په ثقاتو کښې ذکرکړې دې.[6] يحيى بن معين رحمه الله دَدوى باره کښې فرمائي: ثقة.[7] ابوالحسن المدائني رحمه الله دوى دَ اهل کوفه په عبادوکښې ذکرکوى.[8] دې به دَ شپې لړشان وخت اوده کيدو اکثر به ئې شپه په وينښه په عبادت کښې تيروله.

اواکثر به ئې دا دعا کوله "اللهم اشفني من نوم يسير، واجعل سهري في طاعتك"[9] کله چه به دوى اوده شو اوپاسيدل به نودَ هغوى مخ ته په کتو به پته لګيدله چه دې تولـه شپه نه دې اوده شوې[10]. دَ دوى دَ وفات باره کښې ابن حبان رحمه الله ليکلى دى چه دې دَ يزيد بن معاويه په زمانه کښې په ۶۳هجرى کښې وفات شو. او "قيل" سره يو قول داهم ذکرکړې شوې دې چه دې دَ عبدالله بن يزيد په امارت کښې ۶۵هجرى کښې وفات شوې دې[11]. خو په تاريخ دَ ابن قانع کښې دى چه په ۶۱هجرى کښې وفات شوې دې. او تاريخ خليفه کښې دى چه ۶۲هجرى کښې وفات شوې دې[12].

---

[1] كشف الباري: ۲۵۱/۲.
[2] كشف الباري: ۲۵۳/۲.
[3] التاريخ الكبير للبخاري: ۲۳۶/۴، خلاصة الخزرجي، ص: ۴۱۱.
[4] الطبقات الكبرى لابن سعد: ۱۱۸/۶.
[5] تهذيب الكمال: ۲۹۷/۳۰، تهذيب التهذيب: ۶۶/۱۱.
[6] كتاب الثقات لابن حبان: ۵۱۰/۵.
[7] الجرح والتعديل: ۱۳۱/۹، سيرأعلام النبلاء: ۲۸۴/۴.
[8] حلية الأولياء: ۱۷۸/۴.
[9] الطبقات الكبرى لابن سعد: ۱۱۶/۶، سيرأعلام النبلاء: ۲۸۴/۴.
[10] إكمال تهذيب الكمال: ۱۶۴/۱۲.
[11] الثقات لابن حبان: ۵۱۰/۵، تهذيب التهذيب: ۶۶/۱۱.
[12] إكمال تهذيب الكمال: ۱۶۴/۱۲، تهذيب التهذيب: ۶۶/۱۱.

⑥ جرير بن عبدالله رضي الله عنه: دا مشهور صحابی حضرت جرير بن عبد الله بجلی کوفی رضي الله عنه دې. دَ دوی تذکره کشف الباری، کتاب الإيمان، باب: قول النبی صلی الله عليه وسلم الدين النصيحة، لاندې تیره شوې ده.(1)

شرح حديث: عَنْ هَمَّامِ بْنِ الْحَارِثِ، قَالَ: رَأَيْتُ جَرِيرَ بْنَ عَبْدِ اللهِ «بَالَ، ثُمَّ تَوَضَّأَ وَمَسَحَ عَلَى خُفَّيْهِ، ثُمَّ قَامَ فَصَلَّى»: حضرت همام بن حارث رحمه الله روايت کوی چه ما حضرت جرير بن عبد الله رضي الله عنه اوليدلو چه هغوی متيازې اوکړې بيائی اودس اوکړو او په خپلو موزو باندې ئې مسح اوکړه، بيا دَ مانځه دَ پاره اودريدو او مونځ ئې اداکړو.

دَ دومره خبرې ظاهر هم دادې چه هغوی هم په موزو کښې مونځ اداکړو. ځکه چه که چرې هغوی موزې کوزې کړې وې نو په هغوی باندې به خپې وينځل ضروری کيدل دَ کوم په وجه چه به هغوی خپې وينځلې. چنانچه که چرې دا قول هرڅه کيدل نو دا به نقل کولې هم شو اودلته دا قول هرڅه ذکر نه دی. دکوم نتيجه چه دا شوه چه داسې هيڅ نه دی شوی.(2)

قوله: قِيلَ: نو حضرت جرير بن عبد الله رضي الله عنه نه دَ هغوی په موزو باندې دَ مسح کولو او هم په موزو کښې دَ مونځ اداکولو باره کښې پوښتنه اوکړې شوه چه دا تاسو څه اوکړل؟(3)

سائل څوک وو؟: طبرانی رحمه الله يو روايت ذکر کړې دې دکوم نه چه معلوميږی چه دَ حضرت جرير بن عبد الله رضي الله عنه نه تپوس کونکې حضرت همام بن الحارث رحمه الله وو.(4)

او هم په معجم الکبير کښې امام طبرانی رحمه الله يو روايت نقل کړې دې په کوم کښې چه دی: «فعاب ذلك عليه رجل من القوم».(5)

قوله: فَقَالَ: «رَأَيْتُ النَّبِيَّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ صَنَعَ مِثْلَ هَذَا»: نو حضرت جرير بن عبد الله رضي الله عنه اوفرمائيل چه ما نبی کريم صلی الله عليه وسلم په داسې کولو ليدلې دې. يعنی نبی کريم صلی الله عليه وسلم هم داسې په

---

(1) كشف الباري: ٢/٧٦٤.

(2) فتح الباري: ٦٤١/١، عمدة القاري: ١٧٨/٤.

(3) فتح الباري: ٦٤١/١، عمدة القاري: ١٧٨/٤.

(4) حدثنا أسلم بن سهل الواسطي، ثنا محمد بن حسان البرجناني، ثنا محمد بن يزيد الواسطي، عن جعفر بن الحارث، عن سليمان، عن إبراهيم، عن همام بن الحارث، قال: بال جرير ثم توضأ ومسح على خفيه، فقلت له: أتفعل هذا وقد بلت؟ قال: فإني رأيت رسول الله صلى الله عليه وسلم بال ثم توضأ، ومسح على خفيه. (المعجم الكبير للطبراني، باب الجيم، جرير بن عبدالله البجلي، رقم الحديث: ٢٤٢٨، ٣٤٣/٢).

(5) حدثنامحمد بن النضر الأزدي، ثنا معاوية بن عمرو، ثنا زائدة: عن الأعمش، عن إبراهيم، عن همام بن الحارث، قال: بال جرير، فتوضأ ومسح على الخفين، فعاب ذلک عليه رجل من القوم، فقال جرير: إن أفعل فقد رأيت رسول الله صلى الله عليه وسلم فعل هذا. (المعجم الكبير للطبراني، باب الهمام بن الحارث، رقم الحديث ٢٤٢٣، ٧٤١/٢).

نوټ: فتح الباری اوعمدة القاری کښې "فعاب عليه ذلک" دی، خو په اصل کتاب کښې "فعاب ذلک عليه" دی يعنی دَ ذلک او عليه تقديم وتاخير دې. اوګورئ: فتح الباري: ٦٤١/١ عمدة القاري: ١٧٨/٤.

موزو باندې مسح اوکړه اوبيائی هم په هغه موزو کښې مونځ اداکړو.[١]

قوله: قَالَ إِبْرَاهِيمُ: «فَكَانَ يُعْجِبُهُمْ لِأَنَّ جَرِيرًا كَانَ مِنْ آخِرِ مَنْ أَسْلَمَ». حضرت ابراهيم رحمه الله فرمائی چه دا حديث دَخلقو ډير خوښ وو ځکه چه دَحضرت جرير رضي الله عنه اسلام قبلول په آخره زمانه کښې وو. دَ ابراهيم نه مراد هم ابراهيم نخعی رحمه الله دې کوم چه په سند کښې ذکر دې.[٢]

دَ "فكان" ضمير مرجع به "حديثِ جرير" وی کوم چه دَ سياق اوسباق نه په پوهه کښې راځی. او "يعجبهم" کښې "هم" ضمير دَ قوم طرف ته راګرځی.[٣]

دَ حضرت جريربن عبدالله رضي الله عنه دا حديث خلقوته ځکه ډير خوښ وو چه کوم خلق دَ نبی کريم صلى الله عليه وسلم دَ حيات طيبه په آخره کښې مسلمانان شوی وو په هغوی کښې حضرت جرير رضي الله عنه هم وو. لهذا دَهغوی په اودس کښې په موزو باندې مسح کول اوبيا دا وئيل چه ما دغه شان په موزو باندې مسح کولو سره نبی کريم صلى الله عليه وسلم هم ليدلې دې. دادې خبرې دليل دې چه دَ رسول الله صلى الله عليه وسلم په موزو باندې ر مسح کولو عمل تر آخره پورې وو.

دَ صحيح مسلم په روايت کښې دَ حضرت جرير رضي الله عنه باره کښې دا الفاظ دی «لأن إسلام جرير كان بعد نزول المائدة».[٤]

اوسنن ابی داوٗد کښې دَ شهربن حوشب په روايت کښې دا الفاظ دی: «إنما كان ذلك قبل نزول المائدة، قال: ما أسلمت إلا بعد نزول المائدة».[٥]

او سنن الترمذی کښې دَ شهربن حوشب په روايت کښې دی چه هغوی تپوس اوکړو چه تاسو نبی کريم صلى الله عليه وسلم دَ سورة مائده دَ نزول نه مخکښې په داسې کولو ليدلې دې که روستو؟ نوهغوی جواب ورکړو چه زه خو مسلمان شوې دَ سورة المائدة دَ نزول نه پس يم يعنی هم دَ نزول مائده نه پس ما نبی کريم صلى الله عليه وسلم په داسې کولو ليدلې دې.

---

[١]) إرشادالساري: ٥٠/٢.

[٢]) عمدة القاري: ١٧٨/٤، إرشادالساري: ٥٠/٢.

[٣]) عمدة القاري: ١٧٨/٤، إرشادالساري: ٥٠/٢.

[٤]) حدثنا يحيى بن التميمي، وإسحاق بن إبراهيم، وأبو كريب، جميعا عن أبي معاوية،ح، وحدثناأبوبكر بن أبي شيبة، حدثنا أبومعاوية ووكيع واللفظ ليحيى، قال أخبرنا أبومعاوية، عن الأعمش، عن إبراهيم، عن همام، قال: بال جرير، ثم توضأ، ومسح على خفيه، فقيل: تفعل هذا؟ فقال: نعم، رأيت رسول الله صلى الله عليه وسلم بال، ثم توضأ ومسح على خفيه. قال الأعمش: قال إبراهيم: كان يعجبهم هذا الحديث لأن إسلام جرير، كان بعد نزول المائدة. (صحيح مسلم، كتاب الطهارة، باب: المسح على الخفين، رقم الحديث: ٢٧٢).

[٥]) حدثنا على بن الحسين الدرهمي، حدثنا ابن داؤد، عن بكير بن عامر، عن أبي زرعة بن عمرو بن جرير أن جريرا بال ثم توضأ فمسح على الخفين، وقال: ما يمنعنى أن أمسح وقد رأيت رسول الله صلى الله عليه وسلم يمسح، قالوا: إنما كان ذلك قبل نزول المائدة، قال: ما أسلمت إلا بعد نزول المائدة. (سنن أبي داؤد، كتاب الطهارة، باب: المسح على الخفين، رقم الحديث: ١٥٤).

امام ترمذی رحمه الله فرمائی چه دا حدیث مفسر دې ځکه چه بعضې منکرین په موزو باندې مسح باره کښې دا خبره ذکرکوی چه په موزو باندې مسح نبی کریم ﷺ د سورت مائده نزول نه مخکښې کړې وه خو حضرت جریر رضي الله عنه په دې حدیث کښې دا خبره ذکرکوی چه هغه د سورت مائده د نزول نه پس نبی کریم ﷺ په موزو باندې په مسح کولو لیدلې دې.[1]

د علامه کشمیری رحمه الله قول: علامه کشمیری رحمه الله فرمائی چه د سورت مائده آیت: ﴿وَامْسَحُوا بِرُءُوسِكُمْ وَأَرْجُلَكُمْ إِلَى الْكَعْبَيْنِ﴾ نه حضرات صحابه کرامو رضي الله عنهم په اودس کښې د خپو د وینځلو فرضیت گنړلې وو. په دې وجه د حضرت جریر رضي الله عنه په فعل او روایت مذکوره باندې دې زیات خوشحاله شوې وو ځکه چه په دې آیت سره په موزو باندې د مسح خفین د منسوخ کیدو وهم کیدې شو. اوهغه د هغه فعل او د روایت د وجې نه ختم شوې وو. اودا خبره واضحه شوې وه چه په موزو باندې د مسح حکم د مائده د مذکوره آیت نه پس هم هغه شان باقی دې. لیکن د صحابه کرامو رضي الله عنهم د علم اوفهم خلاف روافضو دا گنړلی چه د مائده د مذکوره آیت مطابق په اودس کښې دننه په هرحالت کښې او بغیره موزو هم په خپو باندې مسح کول پکار دی. وینځل ئې فرض نه دی. اود خوارجو او امامیؤ په نیز په موزو باندې مسح صحیح نه ده. هغوی هم ددې سورت مائده د آیت نه دا گنړلی ده چه د مسح حکم صرف د خپو د پاره دې لهذا د موزو اچولو په حالت کښې به په دې باندې مسح کول جائز نه وی.

ددې دواړو فرقونو نه علاوه ټولو ائمه مجتهدینو اود ټولو علماء کرامو سلف اوخلف هم دغه مذهب دې چه بغیرد موزو نه په اودس کښې د خپو وینځل فرض دی اود موزو په حالت کښې په دې باندې مسح کول جائز دی.

او په صحابه کرامو رضي الله عنهم کښې صرف د حضرت عائشه رضي الله عنها، ابن عباس، اود حضرت ابوهریره رضي الله عنهم طرف ته د عدم جوازمسح علي الخفین قول منسوب کړې شوې دې. اول خودا نسبت ضعیف دې. بل دا چه هم ددې حضراتو نه د جواز د ثبوت د پاره قوی روایات موجود دی. او داهم ممکن دی چه اول ئې هغه خیال وو او بیا ئې د هغې نه رجوع کړې وی. والله تعالی اعلم.

په ائمه کښې د امام مالك رحمه الله طرف ته هم انکار منسوب شوې دې لیکن علامه ابن عبدالبرمالکی رحمه الله فرمائیلی دی ماته معلومه نه ده چه د فقهاء سلف نه چاهم په موزو د مسح نه انکار کړې وی. البته د امام مالك رحمه الله طرف ته ددې نسبت کړې شوې دې مگر په

[1]) ویروی عن شهربن حوشب، قال: رأیت جریر بن عبدالله توضأ، ومسح علی خفیه، فقلت له فی ذلک، فقال: رأیت النبی صلی الله علیه وسلم توضأ، ومسح علی خفیه، فقلت له: أقبل المائدة، أم بعد المائدة؟ فقال: ما أسلمت إلا بعد المائدة، حدثنا بذلک قتیبة، قال: حدثنا خالد بن زیاد الترمذی، عن مقاتل بن حبان، عن شهر بن حوشب، عن جریر. وروی بقیة، عن إبراهیم بن أدهم، عن مقاتل بن حبان، عن شهربن حوشب، عن جریر. وهذا حدیث مفسر لأن بعض من أنکر المسح علی الخفین تأول أن مسح النبی صلی الله علیه وسلم علی الخفین کان قبل نزول المائدة، وذکر جریر فی حدیثه أنه رأی النبی صلی الله علیه وسلم مسح علی الخفین بعد نزول المائدة. (سنن الترمذی، کتاب الطهارة، باب:المسح علی الخفین، رقم الحدیث: ۹۴).

هغې کنبې چه کوم صحيح روايات دی هغه دَ ثبوت صراحت کوی.[1]

په موزو باندې مسح يو اجماعی مسئله ده: صاحب بدائع الصنائع فرمائی چه دَ صحابه کرامو په موزو باندې مسح باره کنبې قولاً او فعلاً اجماع ده. تردې چه حضرت حسن بصری رحمه الله فرمائی چه ما اویا بدری صحابه رضی الله عنهم ليدلی دی چه هغوی ټولو به په موزو دَ مسح روايت کولو.

هم په دې وجه دَ امام ابوحنيفه رحمه الله په نيز په موزو باندې دَ مسح دَ جواز عقيده ساتل دَ اهل سنت والجماعت دَ شرطونو نه يو شرط دې. هغوی اوفرمائيل چه دَ اهل سنت علامت دادې چه تاسو شيخين (حضرت ابوبکر او حضرت عمرفاروق رضی الله عنهما) ته فضيلت ورکړئی او دوو خومانو (حضرت عثمان او حضرت علی رضی الله عنهما) سره محبت اوساتئ، په موزو باندې مسح جائز اوګنړئی او دَ کهجورو نبيذ حرام مه ګرځوئی.

دَ امام ابوحنيفه رحمه الله نه روايت دې چه ما ترهغه وخته پورې په موزو باندې مسح جائز اونه ګرځوله ترکومې پورې چه دَ دې جواز په ما باندې دَ رنړا ورځې په شان واضح نه شو. او دَ دې نه انکار کول په صحابه کرامو رضی الله عنهم باندې رد کول دی او هغوی په خطا باندې ګرځول دی. په دې وجه علامه کرخي رحمه الله فرمائيلی دی څوک چه په موزو باندې دَ مسح نه انکار اوکړې ماته په هغه باندې دَ کفر ويره ده. دَ حضرت عائشه رضی الله عنها او براء بن عازب رضی الله عنه نه روايت دې چه حضورپاك دَ سورت مائده دَ نازليدو نه پس مسح کړې ده. او دَ حضرت جرير بن عبدالله البجلی رضی الله عنه نه روايت دې چه هغوی نبی کريم صلی الله عليه وسلم اوليدلو چه حضورپاك اودس اوکړو او په موزو باندې ئی مسح اوکړه. دَ هغه نه پښتنه اوکړې شوه چه دَ سورت مائده دَ نازليدلو نه پس حضورپاك داسې اوکړه؟ نو هغوی جواب ورکړو چه ما خو هم دَ سورت مائده دَ نازليدلو نه پس اسلام قبول کړې دې.[2]

دَمذکوره حديث دَ ترجمة الباب سره مناسبت: دَترجمة الباب سره مناسبت دَ حديث شريف دَدې جملې ((ومسح علی خفيه، ثم قام، فصلی)) نه پوره واضح دې.[3]

دَ حديث شريف نه مستنبط فوائد او احکام: دَ مذکوره حديث شريف نه ډير فوائد مستنبط کيږی، مثلاً:

① دَخلقو په موجودګئ کنبې متيازې کول جائز دی، اګرچه سنت دادی چه دَخلقو نه دې لرې لاړشی او دې کړی.[4]

② په موزو باندې مسح کول جائز دی.[5]

---

[1] انوار الباري: ۱۶۷/۱۲، فيض الباري: ۳۶/۲.

[2] بدائع الصنائع، کتاب الطهارة، باب: المسح علی الخفين: ۱۳۰/۱ دارالکتب العلميه.

[3] عمدة القاري: ۱۷۷/۴.

[4] عمدة القاري: ۱۷۹/۴، الشرح الميسر: ۴۳۹/۱.

[5] عمدة القاري: ۱۷۹/۴، الشرح الميسر: ۴۳۹/۱.

③ په احكام كښې دَ يو حكم به باقي پاتې كيدو يعنى نه منسوخ كيدو باندې دَ خوشحالۍ اظهاركول خوښ كړې شوې امر دې.[۱]

④ موزې اچولو سره مونځ كول جائز دې.[۲]

حديث باب: دويم حديث [حديث نمبر ۳۸۱]

-۳۸۸ حَدَّثَنَا إِسْحَاقُ بْنُ نَصْرٍ قَالَ حَدَّثَنَا أَبُو أُسَامَةَ عَنِ الأَعْمَشِ عَنْ مُسْلِمٍ عَنْ مَسْرُوقٍ عَنِ الْمُغِيرَةِ بْنِ شُعْبَةَ قَالَ[۳] وَضَّأْتُ النَّبِيَّ -صلى الله عليه وسلم- فَمَسَحَ عَلَى خُفَّيْهِ وَصَلَّى.

ترجمه حديث: حضرت مغيره بن شعبه ﷺ فرمائى ما په حضورپاك باندې اودس اوكړو نو حضورپاك په خپلو موزو باندې مسح اوكړه او مونځ ئې اوكړو.

تراجم رجال: په مذكوره حديث مبارك كښې ټول شپږ رجال دى:

① **اسحاق بن نصر** رحمه الله: دا اسحاق بن ابراهيم بن نصر البخارى السعدى رحمه الله دې. دَ دوى احوال كشف البارى، كتاب الغسل، باب: من اغتسل عريانا وحده فى الخلوة و من تستر فالستر أفضل لاندې تير شوې دى.[۴]

② **ابواسامه** رحمه الله: دا ابواسامه حماد بن اسامه بن زيد قرشى كوفى رحمه الله دې. دَ دوى احوال كشف البارى، كتاب العلم، باب: فضل من علِم وعلَّم، لاندې تير شوې دى.[۵]

③ **اعمش** رحمه الله: دا ابومحمد سليمان بن مهران اسدى كوفى الاعمش رحمه الله دې. دَ دوى تذكره كشف البارى، كتاب الإيمان، باب: ظلم دون ظلم، لاندې تيره شوې ده.[۶]

④ **مسلم** رحمه الله: دا مسلم بن صبيح رحمه الله دې يا مسلم بن عمران رحمه الله، دَدې باره كښې دوه قسمه احتمالات دى ځكه چه دا دواړه حضرات دَ اعمش رحمه الله نه روايت كوى. علامه كرمانى رحمه الله فرمائى چه دا مسلم يا خو ابن عمران دې كوم چه په ابطين سره مشهوردې يا بيا ابن صبيح دې كوم چه په ابوالضحى سره مشهوردې. ليكن ظاهر دادى چه دلته مراد رومبې دې.[۷] علامه عينى رحمه الله فرمائى چه دَعلامه كرمانى رحمه الله دغه مذكوره دعوىٰ كول صحيح نه دى ځكه چه دلته دويم مراد اخستل زيات ظاهر دى لكه چه امام مزى رحمه الله په "اطراف" كښې تصريح كړې ده.[۸]

---

[۱] عمدة القارى: ۱۷۹/٤.
[۲] التوضيح لابن الملقن: ۳۶۸/٤، الشرح الميسر: ٤۳۹/۱.
[۳] مرتخريجه تحت كتاب الوضوء، باب: الرجل يوضئ صاحبه.
[۴] كشف البارى، كتاب الغسل، باب: من اغتسل عريانا وحده فى الخلوة و من تستر، فالستر أفضل.
[۵] كشف البارى: ٤۱٤/۳.
[۶] كشف البارى: ۲۵۱/۲.
[۷] شرح الكرمانى: ۵۰/٤.
[۸] عمدة القارى: ۱۸۰/٤.

حافظ ابن حجر رحمه الله هم د حفاظو قول ذکر کولو سره هم مسلم بن صبيح ته ترجيح ورکړې ده[1] کوم صورت هم چه وی په دې کښې هيڅ حرج نشته دې ځکه چه دواړه هم د صحيح بخاری راويان دی او دواړه ثقه دی.[2]

که چرې مسلم بن صبيح مراد وی نو د دوی ذکر کتاب الصلاة، باب: الصلاة فی الجهة الشامية، ص:۳۵۸ کښې تير شوې دې او که چرې مسلم بن عمران مراد وی نو د دوی ذکر وړاندې کتاب العيدين، باب: فضل العمل فی أيام التشريق کښې راځی.

⑤ **مسروق رحمه الله**: دا مسروق بن الاجدع بن مالك بن اميه وداعی همدانی رحمه الله دې. د دوی احوال كشف الباری، كتاب الإيمان، باب: علامة المنافق، لاندې تير شوې دی[3]

⑥ **مغيرة بن شعبه رضی الله عنه**: دا مغيره بن شعبه رضی الله عنه دې. د دوی احوال كشف البارى، كتاب الوضوء، باب: الرجل الذی يوضئ صاحبه، لاندې تير شوې دی[4]

شرح حديث: د مذكوره حديث مكمل تشريح كتاب الوضوء كښې تيره شوې ده.

د مذكوره حديث د ترجمة الباب سره مناسبت: د دې حديث شريف مناسبت د ترجمة الباب سره واضح دې ځکه چه په دواړو کښې په موزو سره د مونځ د اداکولو ذکر دې[5]

۲۶ـ باب: إِذَا لَمْ يُتِمَّ السُّجُودَ

دا باب دې چه کله مونځ گذار سجده پوره نه کړی (نو د هغه مونځ باطل دې)

د ترجمة الباب مقصد: دا باب او د دې نه پس راتلونکې باب "يبدی ضبعيه ويجافی فی السجود" د اشکال سبب جوړ شوی دی. ځکه چه امام بخاری رحمه الله د ستر مسائل او د مصلی د طهارت مسائل بيانوی. خو دلته "إذا لم يتم السجود" ترجمه نه ستر سره متعلق ده او نه د طهارت مصلی سره متعلق ده. بلکه د دې تعلق خو د صفت صلاة سره دې او د صفت صلوة ابواب وړاندې راځی او هلته هم دا دواړه ترجمې راروانې دی چنانچه د دې ذکر بې محله دې.

د تکرار اشکال خو به هلته وی کله چه دا دوباره راشی. دلته خو په اول ځل راځی ليکن د بې محل کيدو اشکال بهرحال موجود دې. د اصيلی په نسخه کښې دا دواړه ابواب موجود دی او د مستملی په نسخه کښې دا دواړه ابواب نشته دی، نو دا د نساخو غلطی ده[6]

د حضرت شاه ولی الله رحمه الله رائې: حضرت شاه ولی الله رحمه الله فرمائی د فربری نه دا نقل دی چه د

[1] فتح البارى: ۶۴۲/۱.
[2] عمدة القارى: ۱۸۰/٤.
[3] كشف البارى: ۲۸۱/۲.
[4] كشف البارى، كتاب الوضوء، باب: الرجل الذی يوضئ صاحبه.
[5] عمدة القارى: ۱۷۹/٤.
[6] فتح البارى: ۶۴۲/۱.

بخاري بعضې پانړې جدا جدا وې. بعضې کاتبانو او ناسخينو ته دا مغالطه مخې ته شوه. هغوی ددې پانړو ابواب بې محله دلته ذکر کړل. دا ددې ابوابو مقام او محل نه دې. خبره هم يوه ده چه دا د ناسخينو غلطي ده[1]

د حافظ ابن حجر رحمه الله رائې: حافظ صاحب رحمه الله فرمائي دَمستملی نسخه زياته معتبره ده. بل ځکه چه دَ هرباب په خپل مقام باندې راتلل زيات مناسب دی او بيا مصنف يعنی دَ امام بخاری رحمه الله عادت هم دا نه دې چه هغه دې ابواب مکرر راوړی. اوکه چرې دَ مناسبت لټون کول غواړی نو دا هم ممکن دی مثلاً دَدې رومبی باب مناسبت دا جوړيدې شی چه چا په شرائطو دَ مونځ کښې څه شرط موقوف کړو نودا هم داسې دی لکه چه هغه دَ مونځ يو رکن ترك کړو. يعنی دَ دواړو مونځ به نه کيږی. نو دلته ئې دَ سجدې نه پوره کولو سره دَ مونځ عدم تماميت بيان کړې دې. او راتلونکی دَ دويم باب ماقبل سره مناسبت داسې جوړيدې شی چه په سجده کښې مجافات (يعنی متې دَخيتې نه لرې ساتل) دَستر منافی نه دی، لهذا په دې سره به مونځ نه باطليږی. ليکن فی الجمله اصل خبره هم هغه ده چه دَ دې ابوابو دلته ذکر کيدل دَ کاتبانو غلطي ده. دې سره به مونځ نه باطليږی[2]

دَعلامه عينی رحمه الله رائې: علامه عينی رحمه الله دَ حافظ صاحب رحمه الله ذکرکړې شوې آخری خبره (چه زما په نيز راجح هم دا دی چه دا دَ کاتبانو دَ غلطئ دَ وجې نه دی) ذکرکولو نه پس ليکی چه دامام بخاری رحمه الله ددې دواړو ابوابو اعاده کول بغيرد څه وجې نه دی بلکه ددې وجه شته ځکه چه دَ امام بخاری رحمه الله عادت دې چه دَ څه فائدې دَ وجې نه تکرار کوی اوهغه دلته موجود ده. مثلاً ترجمة الباب دې: "إذالم يتم السجود" او وړاندې راتلونکی باب کښې عنوان "باب: إذالم يتم الركوع" دې.

او په دې ځائی کښې دَ امام بخاری رحمه الله استاذ الصلت ابن محمد دې چه دَ عن مهدی عن واصل عن أبي وائل عن حذيفة أنه رأى رجلا........إلخ په سند سره روايت کوی. او وړاندې راتلونکی باب کښې دَ امام بخاری رحمه الله استاذ حفص بن عمر رحمه الله دې چه دَ عن شعبة عن سليمان قال: سمعت زيد بن وهب قال: رأى حذيفة رجلا.....إلخ په سند سره روايت کوی. دې نه علاوه په متن کښې هم څه قدرې تغاير شته. البته دَ دويم باب دې ځائی کښې ذکر بې محله دې. ځکه چه بالکليه دا باب هم ددې ترجمې، متن او رواتو سره وړاندې راځی.

او که چرې دا سوال اوکړې شې چه دَ اصيلی په روايت کښې خودا دواړه ابواب موجود دی. نو بيا په دې صورت کښې به ددې ابوابو دَ ماقبل ابوابو سره څه مناسبت وی؟ نوددې جواب دادې چه مناسبت ښکاره دې چه ماقبل ابواب هم او دا دواړه ابواب هم دَ سجدو دَ حکم سره

---

[1]) تراجم أبواب صحيح البخاري للدهلوي، ص: ۳۱.
[2]) فتح الباري: ۶۴۲/۱.

متعلق دی([1])

دَعلامه كشميري رحمه الله رائې: علامه محمد انور شاه كشميري رحمه الله فرمائي چه دا خبره ممكن ده چه دا اوونيلې شي چه فقهاؤ كرامو دَ سجدې دَ پاره شرطونه ذكركړي دي لكه دَ سجدې په حالت كښې دزمكې سختوالې محسوسول وغيره، نو په اعتدال سره سجده كول هم دې جهت سره دَمانځه اودَ سجدې دَ شرطونو نه دې، نو په دې مناسبت ئې دا ذكركړل([2])

علامه بدر عالم صاحب ميرټهي رحمه الله هم دلته فرمائي چه په دې سره دَ سجدې تماميت دَ مانځه دَ شرطونو نه كيدل مراد دي([3])

دَحضرت شيخ الحديث صاحب رحمه الله رائې: حضرت شيخ الحديث مولانامحمد ذكريا كاندهلوي رحمه الله فرمائي دا دواړه ابواب په صفحه ۱۱۲ باندې راځي او باب: "لايكف ثوبه في الصلاة" په صفحه ۱۱۳ باندې دې. اوس شراح دا وائي چه دلته خو ابواب الثياب روان وو په مينځ كښې دا دوه ابواب څنګه راغله؟ كه وي او كه نه وي خودا دَ يوكاتب تصرف دې چه په غلط ځائي باندې راغلي دي. اودَ لباس دوه ابواب كوم چه په صفحه ۱۱۳ باندې راروان دي هغه په ابواب السجود كښې لاړل، داهم دَكاتب تصرف دې.

دَحضرت شاه ولي الله صاحب محدث دهلوي رحمه الله وغيره هم دا رائې ده اوهغوي دَ فربري نه دَدې تائيد نقل كړې دې چه هغوي فرمائي چه دَ بخاري شريف په نقل كښې بعضې بعضې غلطيانې واقع شوي دي. حافظ صاحب رحمه الله فرمائي چونكه دَ بخاري شريف په نسخو كښې دا باب دلته موجود دې. په دې وجه دَدې توجيه دا كيدې شي چه امام بخاري رحمه الله په قياس او نظر سره دَسترِ عورت اهميت ثابتوي چه "من ترك شرطا لا تصح صلوته كمن ترك ركنا".

مګر زما رائې داده چه هرباب په خپل ځائې باندې دې هغه داسې چه امام بخاري رحمه الله ابواب الثياب ذكركول نو امام صاحب رحمه الله باب: يبدي ضبعيه لګولو سره دا اوخودل كه چرې كپړې ورې وري وي نو په سجده كښې دې اخفاء نه كوي بلكه ابداء دې اوكړي. ځكه چه پخپله نبي كريم ﷺ دَ كپړې ورې كيدو باوجود ابداء اوكړه. كه چرې كپړا وره نه وې نودَ ترخ مبارك سپينوالې به ئې څنګه ښكاريدو. اودَدې دَ اثبات دَ پاره ئې باب: إذالم يتم السجود قائم كړو چه كه چرې تجافي نه كوي نو اتمام سجود به نه وي او هلته په حيثيت دَ سجدو كيفيت راځي په كوم چه به مستقل كلام وي.([4])

---

[1] عمدة القاري: ۱۸۰/٤.

[2] فيض الباري: ۳۷/۲ أنوار الباري: ۱۷۱/۱۲.

[3] البدر الساري إلى فيض الباري: ۳۷/۲.

[4] تقرير بخاري شريف: ۱۳۸/۲، الكنز المتواري: ٧٦/٤، سراج القاري: ۴۱۹/۲.

حديث باب [حديث نمبر ۳۸۲]

-۳۸۹ أَخْبَرَنَا الصَّلْتُ بْنُ مُحَمَّدٍ أَخْبَرَنَا مَهْدِيٌّ عَنْ وَاصِلٍ عَنْ أَبِي وَائِلٍ عَنْ حُذَيْفَةَ (۱) رَأَى رَجُلاً لَا يُتِمُّ رُكُوعَهُ وَلَا سُجُودَهُ، فَلَمَّا قَضَى صَلَاتَهُ قَالَ لَهُ حُذَيْفَةُ مَا صَلَّيْتَ- قَالَ وَأَحْسِبُهُ قَالَ- لَوْمُتَّ مُتَّ عَلَى غَيْرِ سُنَّةِ مُحَمَّدٍ- صلى الله عليه وسلم-.

ترجمه حديث: د حضرت حذيفه بن يمان رضي الله عنه نه روايت دې چه هغوى يو سړې (په مونځ كولو) اوليدلو چه هغه خپله ركوع او سجده پوره شان سره نه اداكوله. بيا چه كله هغه خپل مونځ پوره كړو نوحضرت حذيفه رضي الله عنه هغه سړى ته اووئيل چه تا مونځ (په كامل طريقه سره) ادا نه كړو (يعنى په تاباندې دې مونځ واپس راګرځول واجب دى) حضرت ابو وائل رضي الله عنه وائى چه زما خيال دې چه حضرت حذيفه رضي الله عنه دا هم فرمائيلې وو چه كه چرې ته (په دې حالت كښې) مړ شوې نو ته به د حضرت محمد صلى الله عليه وسلم په طريقه باندې نه مرې.

تراجم رجال: ددې حديث په سند كښې ټول پنځه راويان دى:

① **صلت بن محمد رحمه الله:** د دوى پوره نوم ابوهمام الصلت بن محمد بن عبدالرحمن بن أبي مغيرة البصري رحمه الله دې (۲)

دې چه د كومو مشائخو نه روايت كوى په هغوى كښې مهدى بن ميمون، ابراهيم بن حميد بن عبدالرحمن الرؤاسى، ابو اسامه حماد بن اسامه، حماد بن زيد، سفيان بن رىينه، عبدالله بن عبدالعزيز الليثى، عبدالواحد بن زياد وغيره رحمهم الله شامل دى.

او د ده نه روايت كونكو كښې امام بخارى، ابراهيم بن المستمر العروفى، احمدبن محمدبن ابى بكرالمقدمى، روح بن حاتم ابوغسان البصرى، عباس بن عبد العظيم العنبرى، عبدالرحمن بن محمد بن حبيب وغيره رحمهم الله شامل دى. (۳)

ابن حبان رحمه الله دې په كتاب الثقات كښې ذكر كړې دې. (۴) د ده تعلق د طبقه عاشره سره وو. (۵)

ابوحاتم رحمه الله د دوى باره كښې وئيلى دى: صالح الحديث. (۶) دارقطنى رحمه الله فرمائيلى دى: ثقة. (۷)

---

(۱) أخرجه البغاری أیضا فی صحیحه، کتاب الأذان، باب: إذا لم یتم الرکوع، رقم الحدیث: ۷۹۱، وباب: إذا لم یتم السجود، رقم الحدیث: ۸۰۸ والنسائی فی سننه، کتاب السهو، باب: تطفیف الصلاة، رقم الحدیث: ۱۳۱۳. وفی جامع الأصول، حرف الصاد، الکتاب الأول: فی الصلاة، القسم الأول: فی الفرائض، الباب الأول: فی الصلاة، الفصل الخامس: فی کیفیة الصلاة، الفرع الرابع: فی الرکوع والسجود النوع الأول: مقدار الرکوع والسجود، رقم الحدیث: ۳۴۹۵، ۳۶۷/۵. وفی تحفة الأشراف، حدیث: حذیفة بن الیمان، رواه عنه زید بن وهب الجهنی، رقم الحدیث: ۳۳۲۹، ۳۲/۳، ورواه عنه شقیق بن سلمة أبو وائل الأسدی، رقم الحدیث: ۳۳۴۴، ۳۹/۳.

(۲) التاریخ الکبیر للبخاری: ۳۰۴/۴، سیر أعلام النبلاء: ۴۲۶/۱۰.

(۳) تهذیب الکمال: ۲۲۸/۱۳، تهذیب التهذیب: ۴۳۵/۴.

(۴) الثقات لابن حبان: ۳۲۴/۸.

(۵) تقریب التهذیب: ۴۴۰/۱.

(۶) الجرح والتعدیل: ۴۰۸/۴، الکاشف: ۳۲/۲.

(۷) تهذیب التهذیب: ۴۳۶/۴.

ابوبكرالبزار رحمه الله فرمائيلي دي: كان ثقة.[1] ابن حجر رحمه الله په تقريب كښې د دوی د پاره د صدوق لفظ استعمال كړې دې.[2]

(۲) مهدي رحمه الله: د دوی پوره نوم مهدي بن ميمون الأزدي المعولي رحمه الله دې.[3] معولي د ميم په كسرې او عين سكون سره اود واؤ فتحې سره دې.[4] د دوی كنيت ابويحيی دې.[5] د كومو مشائخو نه چه دوی روايت كړې دې په هغوی كښې واصل مولی ابی عيينه، ابوالوازع جابر بن عمرو الراسبي، حسن بصری، سعيد الجريری، شعيب بن الحجاب، عبدالله بن صبيح البصری، عبيدالله بن ابی بكر، انس بن مالك، عثمان ابن عبيد الراسبي، عمرو بن مالك النكري، عمران القصير، غيلان بن جرير او محمدبن سيرين وغيره رحمهم الله شامل دی.
او د چانه چه دوی روايت كوی په هغوی كښې ابو همام الصلت بن محمد الخاركی، اسد بن موسی، جباره بن مُغَلس، حبان بن هلال، حجاج بن منهال، حسن بن ربيع البجلی، خالد بن خداش او سريع بن النعمان وغيره رحمهم الله شامل دی.[6]
عبدالله بن ادريس رحمه الله وائی ما شعبه رحمه الله ته اووئيل چه تاسو د مهدی بن ميمون باره كښې څه وايئ؟ هغوی په جواب كښې اوفرمائيل ثقة.[7] د امام احمدبن حنبل رحمه الله د ځوی عبدالله بيان دې چه ما د خپل پلار احمدبن حنبل رحمه الله نه اوريدلی دی هغوی به فرمائيل مهدی بن ميمون ثقة، وهو أحب إلى من سلام بن مسكين وأبی الأشهب، وحوشب بن عقيل.[8] ابن سعد رحمه الله وائی كان كُرديا، وكان ثقة.[9] ابن حبان رحمه الله د هغوی ذكر كتاب الثقات كښې كړې دې.[10] ابن معين رحمه الله، النسائی رحمه الله او ابن خراش رحمه الله فرمائی ثقة.[11] دوی د طبقة سادسه سره تعلق لرلو.[12] ابوحاتم رحمه الله بيان كړې دې چه دې د مهدی په زمانه كښې وفات شوې دې.[13] د ابن حبان

[1] إكمال تهذيب الكمال: ۳۹۵/۶، تهذيب التهذيب: ۴۳۶/۴.
[2] تقريب التهذيب: ۴۴۰/۱.
[3] تهذيب الكمال: ۵۹۳/۲۸، تقريب التهذيب: ۲۱۸/۲.
[4] تقريب التهذيب: ۲۱۸/۲، حاشية تهذيب التهذيب: ۳۲۶/۱۰.
[5] التاريخ الكبير للبخاری: ۴۲۵/۴، الطبقات الكبری لابن سعد: ۲۸۰/۷.
[6] تهذيب الكمال: ۵۹۳/۲۸، تهذيب التهذيب: ۳۲۶/۱۰.
[7] تهذيب الكمال: ۵۹۳/۲۸، الجرح والتعديل: ۳۸۵/۸.
[8] الجرح والتعديل: ۳۸۶/۸، تهذيب التهذيب: ۳۲۶/۱۰.
[9] الطبقات الكبری لابن سعد: ۲۸۰/۷.
[10] الثقات لابن حبان: ۵۰۱/۷.
[11] تهذيب الكمال: ۵۹۵/۲۸، تهذيب التهذيب: ۳۲۷/۱۰.
[12] تقريب التهذيب: ۲۱۸/۲.
[13] الجرح والتعديل: ۳۸۵/۸.

رحمه الله د بيان مطابق د دوی وفات ۱۷۱ یا ۱۷۲ هجری کښې شوې دې.[1] او د محمد بن محبوب رحمه الله او د امام ترمذی رحمه الله د بیان مطابق ۱۷۲ هجری کښې وفات شوې دې.[2]

③ **واصل** رحمه الله: دا واصل بن حیان احدب اسدی کوفی رحمه الله دې. د دوی احوال کشف الباری، کتاب الإیمان، باب: وإن طائفتان من المؤمنين اقتتلوا، فأصلحوا بینهما، لاندې تیر شوي دی.[3]

④ **ابی وائل** رحمه الله: دا مشهور تابعی ابووائل شقیق بن سلمه اسدی کوفی رحمه الله دې. د دوی احوال کشف الباری، کتاب الإیمان، باب: خوف المؤمن من أن يحبط عمله وهو لا يشعر، لاندې تیر شوي دی.[4]

⑤ **حذیفه** رضي الله عنه: دا مشهور صحابی رسول حضرت حذیفه بن الیمان رضي الله عنه دې. د دوی احوال کشف الباری، کتاب العلم، باب: قول المحدث: حدثنا وأخبرنا وأنبأنا، لاندې تیر شوي دی.[5]

شرح حديث: عَنْ حُذَيْفَةَ، رَأَى رَجُلًا لَا يُتِمُّ رُكُوعَهُ وَلَا سُجُودَهُ

ترجمه: حضرت حذیفه رضي الله عنه یو داسې سړې اولیدلو چا (چه خپل مونځ ادا کولو په وخت) خپلې رکوع او سجدې په ښه شان سره نه اداکولې.

"رجلًا" دا رجل څوك وو؟ په دې باره کښې چرته تصریح نشته دې[6]. لفظ "رجلًا" موصوف دې او وراندې جمله "لا يتم ركوعه ولا سجوده" د دې صفت دې.[7]

قوله: فَلَمَّا قَضَى صَلَاتَهُ:

ترجمه: بیا چه کله هغه مونځ پوره کړو.

"قضى" د ادا په معنی کښې دې او هم داسې کیږی لکه چه قرآن پاك کښې دی ﴿ فَإِذَا قُضِيَتِ الصَّلٰوةُ فَانْتَشِرُوْا فِي الْأَرْضِ ﴾[8] "صلاته" نه مراد ناقص مونځ دې یعنی په کوم کښې چه رکوع او سجده په کاملې طریقې سره نه وه ادا کړې شوې.[9]

قوله: قَالَ لَهُ حُذَيْفَةُ: «مَا صَلَّيْتَ؟»:

ترجمه: حضرت حذیفه رضي الله عنه هغه سړی ته اووئیل چه تا مونځ نه دې کړې.

---

[1] الثقات لابن حبان: ۵۰۱/۷.
[2] التاریخ الکبیر للبخاری: ٤٢٥/٤، تهذیب الکمال: ۵۹۵/۲۸.
[3] کشف الباری: ۲۳۷/۲.
[4] کشف الباری: ۵۵۹/۲.
[5] کشف الباری: ۱۰۹/۳.
[6] إرشاد الساری: ۵۱/۲.
[7] عمدة القاری: ۱۸۱/۳، إرشاد الساری: ۵۱/۲.
[8] عمدة القاری: ۱۸۱/۳، إرشاد الساری: ۵۱/۲.
[9] إرشاد الساری: ۵۱/۲.

دلته سوال دا پیدا کیږی چه هغه خو مونځ کړې وو، البته رکوع او سجده ئې په کاملې طریقې سره نه وه کړې، بیا حضرت حذیفه رضی الله عنه د هغه د مکمل مونځ نفی ولې اوکړه؟
نودې جواب دادې چه دلته چونکه جزء مفقود وو نو د هغې په نه کیدو سره لکه چه هم کل مفقود شو. چنانچه د رکوع نه پوره کیدل د رکوع نه کیدو لره مستلزم دی او د رکوع نه کیدل د مونځ نه کیدو لره مستلزم دی. هم دغه شان د سجدو حکم هم دې.(۱)

وَأَحْسِبُهُ قَالَ: «لَوْ مُتَّ مُتَّ عَلَى غَيْرِ سُنَّةِ مُحَمَّدٍ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ»: "واحسبه" کښې د "احسب" فاعل "ابووائل دې" او د "ه" ضمیر مرجع حضرت حذیفه رضی الله عنه دې.(۲)

"لومت" دا د مخاطب صیغه ده. د "میم" په ضمې سره د "مات یموت" د باب نه دې. دا د میم په کسرې سره هم لوستلې شوې دې په دې صورت کښې به د "مات یمات" نه وی.(۳)

"علی غیر سنة" کښې د "سنة" نه مراد طریقه ده کوم چه فرض او نفل دواړو ته شامل ده.(۴)

علامه ابن بطال رحمه الله فرمائی "ماصلیت" کښې نفی د کمال ده او د پوره عمل د تمامیت نفی ئې ځکه اوکړه چه هلته د تجوید قلت وو. دا خبره مشهوره ده چه کله یو عمل ناقص اوکړې شی نو داسې وئیلې کیږی چه تا خو دا عمل هډو کړې نه دې. مراد دغه ځائې کښې د کمال نفی وی چه تا په پوره اهتمام او کامل طریقه دا عمل اونه کړو. چنانچه د صحابی رسول حضرت حذیفه رضی الله عنه دا قول "علی غیر سنة" په دې خبره باندې دلالت کوی چه طمانینت په مونځ کښې مسنون دې.(۵)
علامه عینی رحمه الله فرمائی چه د ابن بطال رحمه الله مذکوره تاویل د هغه کسانو د پاره خو صحیح دې چه په رکوع او سجدو کښې د طمانینت مسنون کیدو قائل دی. د دوی نه علاوه د امام ابویوسف رحمه الله او امام شافعی رحمه الله په نیز خو طمانینت فرض دې نه چه مسنون، د دې تفصیلی د وضاحت وړاندې راروان دې(۶)
یو بل روایت کوم چه د صحیح بخاری کتاب الاذان کښې راځی په هغې کښې دا الفاظ دی «مت علی غیر الفطرة التی فطر علیها محمد».(۷)

---

(۱) عمدة القاری:۱۸۱/۳، إرشادالساری: ۵۱/۲.
(۲) عمدة القاری:۱۸۱/۳، إرشادالساری: ۵۱/۲ الکوثر الجاری: ۷۵/۲.
(۳) عمدة القاری:۱۸۱/۳، إرشادالساری: ۵۱/۲.
(۴) عمدة القاری:۱۸۱/۳، إرشادالساری: ۵۱/۲ الکوثر الجاری:۷۵/۲.
(۵) شرح ابن بطال: ۵٤/٦.
(٦) عمدة القاری:۱۸۱/٤.
(۷) حدثنا حفص بن عمر، قال: حدثنا شعبة وعن سلیمان، قال: سمعت زید بن وهب، قال: رأی حذیفة رجلا لا یتم الرکوع والسجود، قال: ما صلیت ولومت مت علی غیر الفطرة التی فطرالله محمدا صلی الله علیه وسلم علیها. (صحیح البخاری، کتاب الصلاة، أبواب الأذان، باب: إذا لم یتم الرکوع، رقم الحدیث: ۸۰۸).

دا روايت دلالت کوی چه حضرت حذيفه رضي الله عنه په دغه ارکانو کښې د طمانينت د وجوب قائل وو او هم په دې باندې اکثر ائمه دی.(١)

د فطرت نه څه مراد دې؟ د دې روايت مطابق تشريح کولو سره علامه عثمانی فرمائی فطرت ئی د سنت په معنی کښې اخستې دې اوکه چرې د فطرت لغوی معنی مراد واخستې شي نوهغه هم ممکن ده. د فطرت معنی ده چه په کومو خصلتونو باندې انسان پيدا شوې وي کوم ته چه جبلی خصلت وئيلی شی. هر سړې دې خپل وجدان طرف ته اوګوری که چرې هغه د يو بادشاه يا حاکم دربار کښې حاضر وی نود هغه ځائی تعظيمی آداب به څنګه په ځائي راوړی؟ سکون، تسلئ، سنجيدګئ او متانت سره يا هسې په منډو ترړو لکه چه څوك د هغه په سر باندې څپلئ نيولې ولاړ دې؟ ښکاره خبره ده چه په اولنی صورت کښې به وی لهذا په مانځه کښې دننه کوم چه په اصل کښې د احکم الحاکمين په دربار کښې د حاضرئی کولو نه عبارت دې. تادی کونکې په جبلی خصلت باندې قائم نه دې.(٢)

په مانځه کښې د تعديل ارکان حکم: د دې حديث شريف نه د تعديل ارکان مسئله هم راوځی. د صحيح قول مطابق رکوع، سجده، قومه او جلسه په تسلئ سره په ښه شان سره اداکول واجب دی. تعديل د ارکان ، د اندامونو داسې سکون ته وائی چه د مونځ ګذار ټول جوړونه کم نه کم د يو ځل تسبيح (سبحان الله) په اندازه باندې اودريږی يعنی خپل حرکت ختم کړی او په سکون کښې راشی.(٣)

د طرفينو په نيز رکوع او سجدو کښې اطمينان او قرار واجب دې اود امام ابو يوسف رحمه الله په نيز فرض دې. هم د دې قائل امام شافعی رحمه الله هم دې. تردې چه که يو مونځ ګذار اعتدال پريږدی نود طرفينو په نيز به ئی مونځ اوشی البته واجب الاعاده به وی. اود امام ابو يوسف رحمه الله او امام شافعی رحمه الله په نيز هډو مونځ ئی نه کيږی.(٤)

د علامه انورشاه کشميری رحمه الله رائې: علامه محمد انورشاه صاحب کشميری رحمه الله فرمائی په څومره اندازه سره چه تاکيد د مونځ د ارکانو تعديل دی بل د يو څه څيز نشته. تقريبا په دې کښې ٥٠ احاديث راغلی دی او دې ته ئی فطرة نبی وئيلې دې کوم چه د اهميت د اظهار د پاره کافی دې.

تعديل ارکان دا دې چه بدن خپل طبعی شکل ته اورسی او حرکت انتقال مبدل به سکون شی. حافظ ابن حجر رحمه الله ليکلی دی چه مطلوبه طمانينت په مونځ کښې دا دې چه حرکت دې لاړشی څنګه تفسير چه د ابی حميد رضي الله عنه په حديث کښې راځی. «باب: اطمانينة حين يرفع رأسه من الركوع» کښې ابو حميد رضي الله عنه وئيلی دی چه حضورپاك صلى الله عليه وسلم به خپل سر مبارك اوچتولو او

---

(١) الکوثر الجاری: ٧٥/٢.
(٢) فضل الباری، کتاب الصلاة، کتاب الاذان، باب: إذا لم يتم الركوع: ٦٦١/٣.
(٣) عمدة الفقه، کتاب الصلاة، فصل دوم: واجبات نماز: ٩٩/٢.
(٤) بدائع الصنائع، کتاب الصلاة، باب: صفة الصلاة، الواجبات: ١٥٧/٢.

برابر به شو، تردې چه هر يو اندام به په خپل ځائی قرار نیولو(۱)

دَعلامه عثمانی رحمه الله رائې: علامه عثمانی رحمه الله په خپل تقریر بخاری(۲) کښې فرمائیلی دی چه امام طحاوی رحمه الله په دې مسئله کښې زمونږ دَ ائمه ثلاثه رحمهم الله مسلك دا نقل کړې چه دَ هغوی تولو په نیز تعدیل دَ ارکان فرض دې، دَ طرفینو خلاف ئې بیان نه کړو(۳)

زمونږ بعضې فقهاؤ هم دا اختیار کړی دی چه په دې مسئله کښې زمونږ ائمه ثلاثه په فرضیت متفق دی. او (امام ابویوسف رحمه الله په شان) طرفین هم دَ جمهورو سره دی. دَ علامه عینی رحمه الله میلان هم دې طرف ته معلومیږی(۴).

چنانچه هغوی دَ امام طحاوی رحمه الله نقل پیش کولو سره دا شعراولیکلو:

إذا قالت حزام فصدقوها   فإن القول ما قالت حذام

مګر عام توګه باندې فقهاء په دې مسئله کښې دَ طرفینو رحمهما الله خلاف نقل کوی. علامه عثمانی رحمه الله نور فرمائی دلته په یوه کوتاهئ باندې خبرداري کوم، هغه دا چه اکثر حنفی خلق عملاً دَ تعدیلِ ارکان بالکل اهتمام نه کوی حالانکه دَ امام ابوحنیفه رحمه الله په نیز فرض نه سهی واجب خو ضرور دی. او دَ امام طحاوی رحمه الله دَ نقل په وجه خو ورته فرض وئیل پکار دی.

یو حنفي عالم (علامه محی الدین محمد پیر علي رومی معروف به برکلی رحمه الله، متوفی: ۹۸۱ھ) دَ دې مسئلې متعلق یوه رساله په نوم دَ معدّل الصلاة لیکلې ده. په هغې کښې دوی شمیر کړې دې چه دَ تعدیلِ ارکان پرواه نه کولو باندې ۳۰ آفتونه او ۳۵۰ نه زیات مکروهات متفرع کیږی.

اوس پاتې شوه مسئله دَ تعدیل ارکان په کوم کښې چه اختلاف کیږی. دَ دې متعلق زما په زړه کښې دا خیال تیریږی چه کله کله دَ یو څیز مختلف او متفاوت مرتبې وی. بیا دَ نظر کونکو نظر چه په کومه مرتبه باندې وی هغه هم دَ هغې متعلق حکم لګوی. په واقع کښې څه حقیقی اختلاف نه وی صرف لفظی شان جګړه وی.

دلته هم دا کیفیت معلومیږی په طمانینت او تعدیل کښې مختلف مرتبې دی. دَ رکوع لغوی

---

(۱) انوار الباري، كتاب الصلاة، باب: إذا لم يتم الركوع: ۱۶/۴۵۴.

(۲) فضل الباري، كتاب الصلاة، كتاب الأذان، باب: أمر الذي لا يتم ركوعه بالإعادة: ۳/۶۶۳.

(۳) وعبارة الطحاوي....... وخالفهم في ذلک آخرون فقالوا: مقدار الركوع أن يركع حتى يستوي راكعا. ومقدار السجود أن يسجد حتى يطمئن ساجدا. فهذا مقدار الركوع والسجود الذي لا بن منه........ وهذا قول أبي حنيفة وأبي يوسف ومحمد رحمهم الله تعالى. (شرح معاني الآثار. كتاب الصلاة باب: مقدار الركوع والسجود الذي لا يجزئي أقل منه: ۱/۲۳۲دارعالم الكتب).

(۴) علامه عینی رحمه الله په عمدة القاري کښې په دې مقام باندې یعنی: کتاب الاذان کښې هم اختلاف نقل کړې دې. دَ امام طحاوی نقل ئې نه دې پیش کړې. البته یو بل ځائی کښې (باب: وجوب القراءة للإمام والمأموم: ۶/۴۵) کښې په دې مسئله باندې کلام کولو سره فرمائی: (أما الطحاوي الذي هو العمدة في بيان اختلاف العلماء في الفقه، فإنه لم ينصب الخلاف بين أصحابنا الثلاثة على هذا الوجه) بیائې وړاندې مذکوره شعر هم نقل کړې دې.

معنى "انحناء" اودَ سجود معنى "وضع الجبهة على الأرض" ده. دكومې يوه درجه خودا ده چه بس لغةً مفهوم انحناء او مفهوم وضع الجبهة صادق راشي. او يوه دا ده چه په دغه انحناء او وضع الجبهة باندې قرار او مكث يعنى په دغه حالت باندې لږ شان ايسار شي. بيا په دغه مكث اوقرار كښې هم مختلف مراتب دي. يو دا چه في الجملة ادنیٰ مكث وی په كوم سره چه دا ركوع او سجود په غرض دَ تعظيم او تعبد اوګڼرلې شي صرف لوبې توقې اودَ خندا په شان نه وی.

قرآن پاك چه ﴿ وَارْكَعُوا وَاسْجُدُوا وَاعْبُدُوا ﴾ سره دِ كومې ركوع او سجود حكم وركړې دې هغه صرف لغوی انحناء او وضع الجبهة نه ده، لكه څنګه چه ظاهره بلكه دَ الله تعالى دَ طرف نه هغه انحناء او وضع الجبهة مطلوب ده چه په طريقه دَ تعظيم او تعبد وی. كما نبه عليه الشيخ ولى الله الدهلوى رحمه الله. نو في الجمله مكث اوقرار كوم سره چه دَ تعبد اودَ تعظيم استشعار او تحقق وی او دَ لوبو توقو دَ صورت يا دَ مسخرو نه جدا شي، نو دومره مكث اوقرار خو فرض كيدل پكار دی لكه څنګه چه جمهور وائی ځكه چه كه بالكل مكث نه وی بلكه صرف ټيټيدل او پاسيدل وی كوم ته چه په اردو كښې "الك بېك" وائی نو په دې كښې تعظيم او اجلال چرته دې؟ دا خو يو قسم دَ لوبو توقو اودَ مسخرو صورت جوړيږی.

باقی دامكث كم نه كم څومره كيدل پكاردی؟ دَدې تحديد مشكل دی. بيا اګرچه مونږ دَدې پوره تحديد اونه كړې شو خوبيابه هم دامنل وی چه دَدې يوه مرتبه داسې ضرور ده كومه چه فرض كيدل پكاردی. او يوه درجه دَدې نه څه دَ زيات مكث ده هغه به فرض نه وی. نو زما وينا داده چه دَتعديل او طمانينت مرتبې مختلف دی. هيڅ لرې نه ده چه دَ مجتهدينو أنظار چونكه په مختلف مرتبو باندې پريوتې وی وجه دا اختلاف پيدا شوی دې.

بيا دَدې متعلق دا څيز هم دَ غور قابل دې چه دَطما نينت او تعديل په ترك كولو باندې سخت وعيد راغلې دې. او په قرآن كريم كښې چه كوم كوم ځائی دَمونځ دَ فرضيت بيان دې هلته عموماً ﴿ وَأَقِيمُوا الصَّلَوٰةَ ﴾ لفظ راغلې دې. لفظ "صلوا" نه دې راغلې. اودَ اقامت صلاة معنى داده چه دَدې دَ حقوقو او شروطو سره ادا كړې شي صرف سرسری پاسيدو كيناستو ته اقامت صلاة نه شی وئيلې. دَ مونځ دَ فرضيت دَ بيان په موقع په كثرت سره ﴿ أَقِيمُوا الصَّلَوٰةَ ﴾ راغلې دې. البته په موقع دَ ذم او تقبيح كښې "مصل" په لفظ سره تعبير كړې شوې دې لكه چه ﴿ فَوَيْلٌ لِّلْمُصَلِّينَ ۝ الَّذِينَ هُمْ عَن صَلَاتِهِمْ سَاهُونَ ۝ ﴾ (الماعون: ۴،۵) او لكه ﴿ قَالُوا لَمْ نَكُ مِنَ الْمُصَلِّينَ ۝ ﴾ (المدثر: ۴۳) دلته ئی "ويل للمقيمين الصلاة" نه دې فرمائيلې.

اودَ "صلوا" او "اقيموا الصلاة" په مينځ كښې دا فرق په پوره طريقې سره دَ صلاة الخوف دَ آيت نه واضيح كيږی. چنانچه الله تعالى فرمائی: ﴿ وَإِذَا كُنتَ فِيهِمْ فَأَقَمْتَ لَهُمُ الصَّلَوٰةَ ﴾ (النساء: ۱۰۲) چونكه حضورپاك ته په هرحال كښې طمانينت حاصل وو يو وخت به هم په مونځ كښې

خشوع او حضور دَ زړه او طمانينت بالكليه مفقود نه وو. په دې وجه دَ ويرې دَ حالت مونځ ئې هم دَ حضورپاك په حق په كښې "اقامتِ الصلاة" سره تعبير كړو. ليكن نور خلق كه هغه په هره درجه كښې وى دَ رسول الله ﷺ مرتبې ته نه شى رسيدلې. او دَ دښمن دَ مقابلې دَ وخت خارجى تكليفونه او پريشانئ هغوى داسې ګډوډ كولې شى چه دَ زړه طمانينت ورته نه شى حاصليدې. په دې وجه ئې دَ هغوى په حق كښې "فليصلوا" اووئيلې. (چنانچه ارشاد دې. ﴿وَلْتَأْتِ طَآئِفَةٌ أُخْرَى لَمْ يُصَلُّوا فَلْيُصَلُّوا مَعَكَ﴾ النساء: ۱۰۲) "فليقيموا الصلاة" ئې اونه فرمائيلو يعنى كه چرې ته طمانينت معتد بها حاصل نه كړې شې او په مامور بها اقامتِ صلاة باندې پوره قابو حاصله نه كړې شې نو چه څنګه هم ممكن وى هغه وخت مونځ ادا كړه. اوس چونكه دَ طمانينت دَ نه حاصليدلو دَ وجې په اقامتِ صلاة كښې نقصان راغلو نو لكه چه دا هم اضطرارى وو په دې وجه دَدې دَ تلافى دَ پاره وړاندې فرمائى: ﴿فَإِذَا قَضَيْتُمُ الصَّلٰوةَ فَاذْكُرُوا اللَّهَ﴾ (النساء: ۱۰۳) څكه چه په ذكر الله سره طمانينت قلب حاصليږى. فرمائى: ﴿الَّذِينَ آمَنُوا وَتَطْمَئِنُّ قُلُوبُهُمْ بِذِكْرِ اللَّهِ أَلَا بِذِكْرِ اللَّهِ تَطْمَئِنُّ الْقُلُوبُ﴾ (الرعد: ۲۸) دې نه پس چه كله دا دَ ويرې حالت ختم شى نو هغه وخت چونكه دَ اقامتِ صلاة دَ پاره طمانينت ضرورى دې مونځ څنګه چه دَدې حق دې هغه شان اداكول پكاردى. په دې وجه وړاندې فرمائى: ﴿فَإِذَا اطْمَأْنَنْتُمْ فَأَقِيمُوا الصَّلٰوةَ﴾ (النساء: ۱۰۳). اوس چونكه دَ ټولو حقوقو خيال ساتل ضرورى او مطلوب دى څنګه ئې "فصلوا" اونه وئيل، بلكه ﴿فَأَقِيمُوا الصَّلٰوةَ﴾ ئې اوفرمائيل.

الغرض دَ "اقيموا الصلاة" تقاضا دا ده چه مونځ په طمانينت سره ادا شى، لهذا دَ طمانينت او تعديلِ اركان ښه خيال ساتل پكار دى.[1]

دَ ترجمة الباب سره مناسبت: ترجمة الباب وو "إذا لم يتم السجود" اوهم دغه څيز پوره توګه باندې په حديث كښې موجود دې.[2]

دَحديث شريف نه مستفاد امور: دَ پورته ذكر شوى حديث شريف نه ډير امور مستفاد كيږى مثلاً:

① په مونځ كښې تعديل دَ اركانو واجب دې.
② دَ سنت په اهميت باندې متعينه ژوند كښې ښكاره كيږى.
③ دَ ښه خاتمې دَ حاصلولو دَ پاره دنياوى ژوندون دَ سنت مطابق برابرول پكاردى.
④ دَ نورو سره دَ خير خواهئ جذبه ساتل هم معلوميږى چه يو صحابى رسول ﷺ په كوم فكر مندئ سره بل كس خبردار كړو وغيره وغيره.[3]

---

[1] فضل البارى، كتاب الصلاة، كتاب الأذان، باب: أمر الذى لا يتم ركوعه بالإعادة: ۳/۶۶۸-۶۶۵.
[2] عمدة القارى: ۴/۱۸۱.
[3] عمدة القارى: ۳/۱۸۱.

۲۷- باب: يُبْدِي ضَبْعَيْهِ وَيُجَافِي فِي السُّجُودِ

دا باب په سجده کښې د دواړو متو کولاؤ ساتلو اود
(دواړو اړخونونه) دجدا ساتلو په بيان کښې دي.

د ترجمة الباب مقصد: د سابقه باب د ترجمة الباب د مقصد لاندې چه کوم بحث تيرشوې دې هم هغه بحث ددې باب د ترجمة الباب مقصد هم دې، هلته ئې اوګورئې.

د ترجمة الباب د ماقبل سره مناسبت: په وړاندې باب کښې د اتمام السجود بيان وو چه د سجدو په پوره کولو کښې څنګه چه دا ضروري دی چه تمکن وجه على الأرض کيدل پکاردی. هم دغه شان د سجدو په پوره کولو کښې دا هم ضروري دی چه سرې دې خپلې متې د خپلو ترخونو او تشو نه جدا اوساتی. لکه چه دا باب د مخکينی باب تتمه ده.

علامه عيني رحمه الله فرمائی چه په دې ځائی کښې کله صحيح بخاری کښې ذکرشوی باب که صحيح اومنلې شی نو په دواړو ابوابو کښې به مناسبت دا سې شی چه ماقبل باب کښې په سجدو کښې د طمانينت حکم وو او په دې باب کښې د دواړه متو اود دواړو اړخونو د يوځائی حکم دې اودا ټولې خبرې د احکام سجود سره متعلق دی.(۱)

قوله: "يبدي" د باب افعال نه د "إبداء" مصدر فعل مضارع واحد مذکر غائب صيغه ده. مطلب ددې "ښکاره کول" دی. "ضبعيه" دا د ضبع تثنيه ده دې نه مراد مټ دې.(۲) د پورته طرف نه د ترخ نه واخله تر نيم مټ پورې حصې ته ضبع وئيلی شی(۳). "يجافي" دا د باب مفاعله نه د مضارع معروف واحد مذکر صيغه ده. ددې معنی ده لرې کول، جدا ساتل، مطلب به ئې دا جوړيږي چه کله سجدې ته لاړشی نوخپل لاسونه دې ښه کولاؤکړی اود اړخونونه دې جدا اوساتی(۴). د "يجافي" مفعول به محذوف وی اوهغه دادې "جنبيه" جنب اړخ يعنی تشی ته وائی(۵)

حديث باب [حديث نمبر ۳۸۳]

-۳۹۰ أَخْبَرَنَا يَحْيَى بْنُ بُكَيْرٍ حَدَّثَنَا بَكْرُ بْنُ مُضَرَ عَنْ جَعْفَرٍ عَنِ ابْنِ هُرْمُزَ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ مَالِكٍ ابْنِ بُحَيْنَةَ(۶) أَنَّ النَّبِيَّ -صلى الله عليه وسلم- كَانَ إِذَا صَلَّى فَرَّجَ بَيْنَ يَدَيْهِ حَتَّى

---

۱) عمدة القاري: ۱۸۲/۴.
۲) معجم الصحاح للجوهري، ص: ۶۱۳، سراج القاري: ۴۲۱/۲.
۳) المعجم الوسيط، ص: ۵۳۳، سراج القاري: ۳۲۱/۲.
۴) المعجم الصحاح للجوهري، ص: ۱۲۸.
۵) عمدة القاري: ۱۸۲/۴.
۶) اخرجه البخاری أيضا فی صفة الصلاة، باب: يبدی ضبعيه ويجافی السجود، رقم الحديث: ۸۰۷ وفی کتاب الأنبياء، باب: صفة النبی صلی الله عليه وسلم، رقم الحديث: ۳۵۶۴. ومسلم فی صحيحه، فی الصلاة، باب: ما يجمع صفة الصلاة، وما يفتتح به ويختم به، رقم الحديث: ۴۹۵. والنسائی فی سننه، فی الافتتاح، باب: صفة السجود، رقم الحديث: ۱۱۰۶. وفی جامع الأصول، حرف الصاد، کتاب الصلاة، القسم الأول: فی الفرائض، الباب الأول: فی الصلاة، الفصل الخامس: فی کيفية الصلاة، الفرع الرابع: فی الرکوع والسجود، النوع الأول: هيئة الرکوع والسجود، رقم الحديث: ۳۵۰۷، ۳۷۴/۵.

يَبْدُوَبَيَاضُ إِبْطَيْهِ.

ترجمه حديث: حضرت عبدالله بن مالك ابن بحينه رضي الله عنه فرمائى چه نبى كريم ﷺ چه به كله مونځ كولو نو دَ خپلو دواړو متو په مينځ كښې به ئى دومره فاصله ساتله چه دَ حضورپاك دَ ترخونو مباركو سپينوالې به ښكاريدلو.

تراجم رجال: دَ مذكوره حديث شريف رجال تول پنځه دى:

① **يحيى بن بكير رحمه الله:** دا ابوذكريا يحيى بن عبدالله بن بكير القرشى المخزومى رحمه الله دې. دَ دوى احوال كشف البارى، كتاب بدء الوحى دَ دريم حديث لاندې تير شوې دى[1]

② **بكربن مُضر رحمه الله:** دَ دوى پوره نوم بكر بن مُضر بن محمد بن حكيم بن سلمان المصرى رحمه الله دې دَ دوې دَ كنيت باره كښې دوه اقوال دى، ابو محمد او ابو عبدالملك. دې دَ ربيعه بن شرحبيل آزاد كړې شوې غلام وو.

دَ دوى په استاذانو كښې حضرت جعفر بن ربيعه بن شرحبيل بن حسنه، ابراهيم بن ابى عبله، حمزه النصيبى، خالد بن يزيد مصرى، ربيعه بن سيف، سعيد بن بشير، صخر بن عبدالله بن هرمله مُدلجى وغيره رحمهم الله اودَ يو لوئى جماعت نوم ملاويږى.

اودَ دوى نه فيضياب كيدونكو كښې يحيى بن عبدالله بكير، خلف ابن عبدالله، عبدالرحمن بن قاسم، عثمان بن صالح سهمى، عمرو بن خالد حرانى، قتيبه بن سعيد ثقفى وغيره رحمهم الله شامل دى.

ددوى دَ پيدائش باره كښې يو قول دَ يوسل دوه هجرى او دويم قول دَ سلمې هجرئ دې. امام احمدبن حنبل رحمه الله دَ دوى باره كښې فرمائى: **ثقة ليس به بأس.** يو بل ځائى كښې فرمائيلى دى: **إنه كان رجلا صالحا.** ابن معين، نسائى او ابو حاتم وغيره رحمهم الله ددوى دَ توثيق اقوال ذكر كړى دى. دَ دوئ دَ وفات باره كښې دَ ۱۷۳ او ۱۷۴ اقوال ملاويږى. په نهم دَ ذى الحجه او دَ نهې په ورځ وفات شوې دې. په ائمه سته كښې دَ ابن ماجه نه علاوه ټولو دَ دوى روايات په خپلو كتابونو كښې نقل كړى دى. رحمه الله رحمة واسعة[2]

③ **جعفر رحمه الله:** دا ابو بشر جعفر بن اياس يشكرى واسطى بصرى رحمه الله دې. دَ دوى احوال كشف البارى، كتاب العلم، باب: من رفعه صوته بالعلم، لاندې تير شوې دى[3]

④ **ابن هُرمُز رحمه الله:** دا ابو داؤد عبدالرحمن بن هُرمُز مدنى قرشى رحمه الله دې. دَ دوى احوال كشف البارى، كتاب الإيمان، باب: حب الرسول من الإيمان، لاندې تير شوې دى[4]

---

[1]) كشف البارى: ۳۲۳/۱.

[2]) التاريخ الكبير للبخارى: ۹۵/۲، الجرح والتعديل: ۵۹۲/۱، الثقات لابن حبان: ۱۰۴/۶، الطبقات الكبرى لابن سعد: ۵۱۷/۷، تهذيب الكمال: ۲۲۹/۴-۲۲۷.

[3]) كشف البارى: ۷۱/۳.

[4]) كشف البارى: ۱۱/۲.

⑤ عبدالله بن مالك ابن بُحَينه رضي الله عنه: دا صحابی رسول حضرت عبد الله بن مالك بن القشب رضي الله عنه دې. دَ دوی نوم جندب بن نضله بن عبد الله بن رافع بن محصن دې. دَ دوی كنيت ابو محمد دې. دَ بنو المطلب حليف وو. دَ دوی شهرت په ابن بحينه سره شوې دې. بحينه ددوی دَ مور نوم وو كومه چه دَ الأرت لور وه.

واضحه دې وی چه بُحَينه دَ عبد الله مور ده دَمالك نه ده. هم په دې وجه ابن بحينه په الف سره به ليكلې شي ځكه چه دَ مالك صفت نه دې بلكه دَ عبد الله صفت دې. دَ محمد بن سعد رحمه الله بيان دې چه ددوی پلار ابو مالك بن القشب دَ مطلب بن عبد مناف حليف وو. هغوی بحينه بنت حارث بن مطلب سره واده اوكړو، دَ دوی نه عبد الله پيدا شو دَ چا كنيت چه ابو محمد وو. هغه اسلام قبول كړو اودَ نبی كريم ﷺ صحبت ئې اختيار كړو. دې ډير فاضل او صائم الدهر وو. دَ مدينې نه ديرش ميله فاصله باندې بطن ريم كښې اوسيدلو. دَهغوی وفات په مدينه كښې اوشو. هغه وخت په مدينه كښې دَمروان بن حكم حكومت وو، اودَ ولايت اوحكومت موده ئې دَ ۵۴ هجرى نه واخله تر ذی قعده ۵۸ هجرى پورې وو.

دې دَ نبی كريم ﷺ نه روايت كوی او دَده نه روايت كونكو كښې عبد الرحمن بن هرمز مز الأعرج، حفص بن عاصم بن عمر بن خطاب، ابو جعفر محمد بن علی بن حسين، محمد بن يحيى بن حبان اوپخپله دَ دې صحابی ځوئې علي بن عبد الله بن بحينه رحمهم الله شامل دی. امام بخاری رحمه الله او امام مسلم رحمه الله دَ دوی دَ روايت تخريج كړې دې. سنن ابی داؤد او سنن ترمذی كښې دَدوی روايت نشته دې.[1]

شرح حديث: «كَانَ إِذَا صَلَّى فَرَّجَ بَيْنَ يَدَيْهِ حَتَّى يَبْدُوَ بَيَاضُ إِبْطَيْهِ»

ترجمه: كله چه به حضورپاك مونځ فرمائيلو نو (سجده كښې) به ئې دَخپلو دواړو متو په مينځ كښې دومره فاصله ساتله چه دَ حضورپاك دَ ترخ مبارك سپينوالې به ښكاريدلو.

"فَرَّجَ" دَ باب تفعيل نه دَماضی معروف واحد مذكر غائب صيغه ده. دادَ سجدې كولو دَحالت بيان دې چه دَ رسول الله ﷺ متې به دَ حضورپاك دَ اړخو يعنی تشو نه جدا وې. په داسې كولو كښې داحكمت كيدې شی چه په دې كښې دَ تواضع اوعاجزئې يو ښكلې نمونه وه. اوداسې كولو كښې تندې په زمكه باندې په پوره قوت سره او په سختئ سره كيخودل ممكن وی كوم چه په هغې سره سجده په كامل طريقه اداكيږی. اوداسې كولو كښې مونځ گذار دَ سستو بنديگانو دَ مشابهت نه په پوره شان سره اوځی.

"بَيْنَ يَدَيْهِ" دا لفظ په خپل حقيقت باندې محمول دې يعنی دَ حضورپاك په سجده كښې كولاؤ والې اختيارول به دَ خپلې مخې طرف ته وو.[2]

دَ نبی كريم ﷺ دَ سجدې شكل: دَ حضورپاك دَ سجدې دَ هيئت باره كښې په احاديثو

[1]) تهذيب الكمال: ۵۰۸/۱۵، تهذيب التهذيب: ۳۸۲/۵-۳۸۱، أسد الغابة: ۳۵۰/۳، الطبقات الكبرى: ۳۴۲/۴، الجرح والتعديل: ۱۸۴/۵، التاريخ الكبير للبخارى: ۱۰/۵، الثقات لابن حبان: ۲۱۶/۳.

[2]) عمدة القاري: ۱۸۳/۴.

مبارکو کښې مختلف الفاظ راغلی دی چه ټول هم په دې کيفيت باندې پوره وضاحت سره دلالت کوی. مثلاً صحيح مسلم کښې دی. ((إذا سجد يُجَنِّحُ في سجوده حتى يُرى وضح إبطيه)) [1]

يعنی چه کله به حضورپاک سجدې ته تلو نو خپل مرونډونه به ئې د زمکې نه داسې اوچتول لکه چه مرغئ خپلې وزرې اوچتوی. او د حضورپاک داسې سجدې کولو سره به د حضورپاک د ترخونو مبارکو سپينوالې ښکاريدو.

"يُجَنِّحُ" د باب تفعيل نه فعل مضارع معروف دې. د دې مطلب د مرغئ د وزر اوچتولو په شان متې د زمکې نه اوچتول دی. "وضح إبطيه" نه مراد د ترخونو سپينوالې دې. [2]

هم د صحيح مسلم په يو روايت کښې دی: ((كان صلى الله عليه وسلم إذا سجد لوشاءت بهمة أن تمر بين يديه، لمرت)) [3]

يعنی چه کله به حضورپاک سجده کوله نو د هغوی د ترخونو د مينځ په مينځ کښې که چرې د چيلئ وروکی بچی تيريدل غوښتل نو تيريدې شو (مطلب دا چه د حضورپاک بدن مبارک به د سجدې په حالت کښې دومره کولاؤ وو).

قوله: "بهمة" د چيلئ وروکی بچی ته وائی که هغه مذکر وی او که مؤنث وی. [4]

هم د صحيح مسلم په يو بل روايت کښې دی: ((كان رسول الله صلى الله عليه وسلم إذا سجد خوّى بيديه، يعني: جنّح، حتى يُرى وضح إبطيه من ورائه)) [5]

يعنی نبی کريم ﷺ چه به کله سجده کوله نو د مرغئی د وزرو اوچتولو په شان خپلې متې اوچتولو سره به ئې سجده کوله تردې چه که چا د حضورپاک د شا د طرف نه کتلې نو هغه ته به د حضورپاک د ترخونو مبارکو سپينوالې ښکاريدو.

---

[1]) حدثنا عمرو بن سواد، أخبرنا عبدالله بن وهب، أخبرنا عمرو بن الحارث، والليث بن سعد، كلاهما عن جعفر بن ربيعة، بهذا الإسناد، وفي رواية عمرو بن الحارث، كان رسول الله صلى الله عليه وسلم إذا سجد يجنح في سجوده، حتى يُرى وضح إبطيه، وفي رواية الليث، أن رسول الله صلى الله عليه وسلم كان إذا سجد فرج يديه عن إبطيه حتى إني لأرى بياض إبطيه. (صحيح مسلم، كتاب الصلاة، باب: مايجمع صفة الصلاة، رقم الحديث: ١١٣٤).

[2]) عمدة القاري: ١٨٣/٤.

[3]) حدثنا يحيى بن يحيى، وابن أبي عمر، جميعا عن سفيان، قال يحيى: أخبرنا، سفيان بن عيينة، عن عبيدالله بن عبدالله بن الأصم، عن عمه يزيد بن الأصم، عن ميمونة، قالت: كان النبي صلى الله عليه وسلم إذا سجد لوشاءت بهمة أن تمر بين يديه لمرت. (صحيح مسلم، كتاب الصلاة، باب: ما يجمع صفة الصلاة، رقم الحديث: ١١٣٥).

[4]) عمدة القاري: ١٨٣/٤.

[5]) حدثنا إسحاق بن إبراهيم الحنظلي، أخبرنا مروان بن معاوية الفزاري، قال: حدثنا عبيدالله بن عبدالله بن الأصم، عن يزيد بن الأصم، أنه أخبره عن ميمونة زوج النبي صلى الله عليه وسلم قالت: كان رسول الله صلى الله عليه وسلم إذا سجد خوّى بيديه، يعني: جنح، حتى يُرى وضح إبطيه من ورائه. وإذا قعد اطمأن على فخذه اليسرى. (صحيح مسلم، كتاب الصلاة، باب: ما يجمع صفة الصلاة، رقم الحديث:١١٣٥).

"مخوّی" مطلب دادې چه خپله خيټه مبارکه به ئې د زمکې نه لرې ساتله او پورته به ئې ساتله او خپلې څنګلې به ئې د خپلو اړخونو يعنی تشو نه جدا ساتلې.[1]

المستدرك علي الصحيحين كښې دی: «عن ابن عباس، قال: أتيت النبی صلی الله عليه وسلم من خلفه فرأيت بياض إبطيه وهو مُجخٌ، وفرج يديه»[2]

يعنی حضرت ابن عباس رضی الله عنهما فرمائی چه زه به د نبی کريم ﷺ شاته راتلم او کتل به مې نو د حضورپاك د ترخونو مبارکو سپينوالې به ښکاريدو. او حضورپاك به خپلې متې د خپلو تشو نه لرې ساتلې.

قوله: "مجخ" هغه هيئت ته وائی چه يو سړې خپلې متې د خپلو تشو نه لرې کړی.[3]

او په صحيح ابن خزيمه كښې دی: «أن النبی صلی الله عليه وسلم كان إذا سجد جافی حتی يُرى بياض إبطيه»[4]

يعنی كله چه به نبی كريم ﷺ سجده كوله نو په كولاؤ انداز سره به ئې سجده كوله تردې چه د حضورپاك د ترخونو مباركو سپينوالې به ښكاريدلو.

او سنن ابی داؤد كښې دی: «ثم كبر وسجد ووضع كفيه علی الأرض، ثم جافی بين مرفقيه حتی استقر كل شيئ منه»[5]

---

[1] عمدة القاري: ۱۸۳/٤.

[2] أخبرناه أبوبكر محمد بن المؤمل، ثنا الفضل بن محمد الشعراني، ثنا النفيلي، ثنا زهير، ثنا أبوإسحاق، عن التميمی الذی يحدث بالتفسير، عن ابن عباس، قال: أتيت النبی صلی الله عليه وسلم من خلفه فرأيت بياض إبطيه وهو مجخ، وفرّج يديه. (المستدرک علی الصحيحين، كتاب الصلاة، باب: كان رسول الله صلی الله عليه وسلم إذا سجد رؤی وضح إبطيه، رقم الحديث: ۸۲۹، ۲۲۸/۱).

[3] عمدة القاري: ۱۸۳/٤.

[4] نامحمد بن يحيی، ومحمدبن رافع، وعبدالرحمن بن بشر قالوا: حدثنا عبدالرزاق، أخبرنا معمر، عن منصور، عن سالم بن أبی الجعد، عن جابر بن عبدالله، أن النبی صلی الله عليه وسلم كان إذا سجد جافی حتی يُری بياض إبطيه. قال الأعظمی: إسناده صحيح. (صحيح ابن خزيمة، كتاب الصلاة، باب: التجافی فی السجود، رقم الحديث: ٦٤٩، ۳۲٦/۱).

[5] حدثنازهير بن حرب، حدثنا جرير، عن عطاء بن السائب، عن سالم البراد قال: أتينا عقبة بن عمرو الأنصاری أبامسعود فقلنا له: حدثنا عن صلاة رسول الله صلی الله عليه وسلم فقام بين أيدينا فی المسجد. فكبر، فلما ركع وضع يديه علی ركبتيه، وجعل أصابعه أسفل من ذلک، وجافی بين مرفقيه، حتی استقر كل شيئ منه، ثم قال: سمع الله لمن حمده، فقام حتی استقر كل شيئ منه، ثم كبروسجد ووضع كفيه علی الأرض، ثم جافی بين مرفقيه حتی استقركل شيئ منه، ثم رفع رأسه فجلس حتی استقر كل شيئ منه، ففعل مثل ذلک أيضا، ثم صلی أربع ركعات مثل هذه الركعة، فصلی صلاته، ثم قال: هكذا رأينا رسول الله صلی الله عليه وسلم يصلی. (سنن أبی داؤد، كتاب الصلاة، باب: صلاة من لا يقيم صُلبه فی الركوع، رقم الحديث: ۸٦۲).

يعنى (په حالت د سجدې کښې به) حضورپاك په خپلو دواړو څنګلو کښې کولاؤ والى پيداکولو تردې چه هر يو اندام به په سکون سره په قرار اونيولو.

د سجدې د مذکوره هيئت حکمتونه: امام بخاري رحمه الله د دې ترجمة الباب لاندې چه کوم حديث ذکر کړې دې د هغې نه د سجدې مذکوره هيئت استحباب معلوميږي. د دې هيئت د استحباب حکمتونه بيانولو سره حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائي:

① يو حکمت دادې چه په دې سره په مخ باندې بوج کميږي او پوزه او تندې په زمکه باندې کيخودو کښې هيڅ تکليف نه وي.

② دويم خيال دادې چه په دې هيئت کښې تواضع ده سستي نشته دې.

③ دريمه خبره داده چه په دې هيئت کښې د يو اندام په بل اندام باندې اعتماد نه پاتې کيږي بلکه هر يو اندام لکه چه په مستقل توګه باندې سجدې له ځي. دا حکمت د يو حديث شريف نه ماخوذ دې چه حضورپاك فرمائيلي دي چه د ځناور په شان په زمکه باندې لاسونه مه خوروئى، صرف د لاس په تلو باندې اعتماد مه کوئى، متې جدا اوساتئ، کله چه تاسو داسې سجده کوئى نو لکه چه ستاسو هريو اندام به سجدې ته لاړشى.

حافظ صاحب رحمه الله فرمائي د دې احاديثو ظاهر خودادې چه په سجده کښې د کولاؤ والى دا هيئت واجب اوګرځولې شي. مګر چونکه په ابوداؤد کښې د حضرت ابوهريره رضي الله عنه روايت دې په کوم کښې چه فرمائيلې شوى دى چه صحابه کرامو د سجدې د اوږديدو د مشقت شکايت اوکړو. نو حضورپاك اوفرمائيل: «استعينوا بالركب» او د دې دا مطلب اخستې شوې دې چه که چرې په سجده کښې تکليف وي نو څنګلې په زنګونونو باندې کيخودل هم جائز دى مکروه نه دى. په دې وجه دا هيئت د واجب ګرځولو په ځائې مستحب يا مسنون ګرځولې شوې دې.[1]

د علامه کشميري رحمه الله په حافظ صاحب رحمه الله باندې رد: علامه انورشاه کشميري رحمه الله فرمائي چه حافظ صاحب رحمه الله ليکلي دي چه د حديث الباب نه متې جدا ساتلو سره د سجدې وجوب معلوميږي او حديث ابى داؤد نه د دې استحباب فهم ته راځي. په کوم کښې چه دي چه صحابه کرامو رضي الله عنهم د سجدې د اوږدوالى په صورت کښې د سجدې د مشقت شکايت اوکړو نو حضورپاك اوفرمائيل چه د زنګونونو نه امداد واخلئ، يعنى په دې باندې څنګلې لګولو سره. حالانکه دا صورت د دې نه جدا دې او متې د سجدې په حالت کښې په عام حالاتو کښې د جدا ساتلو حکم ورکړې شوې دې. او دا خاص صورت دې چه د سجدې د اوږدوالى په حالت کښې ستومانتيا لرې کولو د پاره د زنګونونو نه امداد واخستې شي. دا لکه چه خاص صورت حالت د عذر دې.

امام ترمذي رحمه الله د استعانت بالرکب حکم نه د سجدې نه د قيام د پاره د پاسيدو وخت مراد اخستې دې. او امام طحاوي رحمه الله د قومې نه پس سجدې ته د تلو په وخت استعانت بالرکب

---

[1] فتح الباري، كتاب الصلاة، باب: يبدي ضبعيه ويجافي في سجوده، رقم الحديث: ٨٠٧، ٢/٣٨١-٣٨٠.

مراد اخستې دي. غرض دا چه څلور صورتونه جدا جدا دي او امام بخاري رحمه الله دلته د سجدې صحيح او مشروع او مسنون صورت دَ عام حالت دَ پاره بيان كړې دې[١]

دَ حديث دَ ترجمة الباب سره مناسبت: علامه عيني رحمه الله فرمائي چه دَ مذكوره حديث شريف دَ ترجمة الباب سره مناسبت دَ "كان إذا صلى" په وجه دې. ځكه چه مذكوره حديث شريف كښې په لفظ "صلى" نه "سجد" مراد اخستې شي نو دا به اطلاق الكل علي الجزء دَ قبيل نه وي. مراد به داشي چه كوم وخت په سجده كښې حضورپاك خپل دواړه لاسونه كولاؤ ساتل نو ددې لا زمى نتيجه داده چه دَ حضورپاك متې دَ هغوى دَ اړخونو يعنى تشو نه جدا وي. او هم دغه دَ ترجمة الباب نه ثابتيږي[٢]

دَحديث شريف نه مستنبط فوائد اواحكام: دَمذكوره حديث شريف نه چه كوم امور مستنبط كيږي دَ هغې نه دلته څه ذكر كولې شي:

① په مونځ كښې سنت دادې چه دَ سجدې په حالت كښې دَ دواړو لاسونو په مينځ كښې كولاؤوالې وي، په متو او تشو كښې فاصله وي. دا طريقه دَ سړو دَپاره مسنون ده دَ ښځو دَپاره نه ده بلكه دَهغوى په حق كښې خودَ سجدې په حالت كښې خپل بدن راغونډول او يوځائې ساتل دي. يعنى چه څومره ممكن وي هغوى دې هم دومره زمكې پورې لگيدو سره سجده كوي. ځكه چه په ښځو كښې مطلوب او محمود ستر دې او هغه هم دغه شان حاصليدې شي.[٣]

دَ ښځو او سړو په مونځ كښې په ډيرو مقاماتو كښې فرق دې كوم چه دَ احاديث نبوى نه ثابت دي. او هغه به ان شاء الله په خپل مقام باندې په تفصيل سره راشي.

② په مونځ كښې دَ اطمينان او اعتدال دَ وجوب هم معلومات اوشو.[٤]

③ په مونځ كښې دَ سجدې مذكوره هيئت په اظهار دَ خضوع او دَ الله تعالى دَ پاره په بندگئى باندې هم دلالت كوي[٥]

تعليق: وَقَالَ اللَّيْثُ: حَدَّثَنِي جَعْفَرُ بْنُ رَبِيعَةَ نَحْوَهُ [٧٧٤، ٣٣٧١]

دَ تعليق ترجمه: او ليث رحمه الله اوئيل چه ماته جعفر بن ربيعه رحمه الله دَدې په شان بيان اوكړو.

دَتعليق تخريج: دا تعليق امام مسلم رحمه الله صحيح مسلم كښې موصولاً نقل كړې دې. وئى كورتى: ((حدثنا عمرو بن سواد، أخبرنا عبد الله بن وهب، أخبرنا عمرو بن الحارث، والليث بن سعد، كلاهما

[١] انوار البارى، كتاب الصلاة، باب: يبدى ضبعيه ويجافى فى السجود، رقم الحديث: ٨٠٧، ٤٧٣/١٦.
[٢] عمدة القارى: ١٨٢/٤، شرح الكرمانى: ٥٣/٤.
[٣] التوضيح لابن الملقن: ٣٩٩/٤، عمدة القارى: ١٨٣/٤ الشرح الميسر: ٤٤١/١.
[٤] التوضيح لابن الملقن: ٣٩٩/٤.
[٥] الشرح الميسر: ٤٤١/١.

عن جعفر بن ربيعة)) دَدې سند مطابق دَ جعفر بن ربيعه رحمه الله نه روايت کونکی دَ هغوی دوه شاګردان دي. يو عمرو بن سواد رحمه الله او دويم الليث بن سعد رحمه الله دواړو رواياتو کښې لږ شان فرق دې وئی ګورئی:

((وفي رواية عمرو بن الحارث: كان رسول الله صلى الله عليه وسلم إذا سجد يجنح في سجوده، حتى يُرى وضح إبطيه. وفي رواية الليث: أن رسول الله صلى الله عليه وسلم كان إذا سجد فرج يديه عن إبطيه حتى إني لأرى بياض إبطيه))[1]

دَتعليق رجال: دَمذکوره تعليق دوه رجال دي.

① **الليث رحمه الله:** دا امام ابوالحارث الليث بن سعد بن عبدالرحمن فهمي رحمه الله دې. دَ دوی احوال کشف الباری، کتاب بدء الوحي دريم حديث لاندې تير شوی دی[2].

② **جعفر بن ربيعه رحمه الله:** دا ابوشرحبيل جعفر بن ربيعه بن شرحبيل بن حسنه القرشی الکندی المصری الازدی الحسنی رحمه الله دې. دَ دوی احوال کشف الباری، کتاب التيمم، باب: التيمم في الحضر إذا لم يجد الماء، رقم الحديث: ۳۳۷ لاندې تير شوی دی[3].

دَتعليق مقصد: علامه کرمانی رحمه الله فرمائی چه په دې تعليق کښې دَ راوی دَ طرف نه تحديث دې يعنی ليث بن سعد رحمه الله دَ حدثني په صيغې سره روايت کړې دې او په ماقبل حديث کښې عنعنه ده يعنی هلته راوی دَعن صيغه استعمالولو سره روايت کړې دې. يعنی صرف دَ سند فرق خودل مقصود دی.[4]

....

[1] صحيح مسلم، كتاب الصلاة، باب: ما يجمع صفة الصلاة، رقم الحديث: ۱۱۳٤، تغليق التعليق: ۲۲۰/۲.

[2] کشف الباري: ۱/۳۲٤.(دَدوی باره کښې ډير ښه تفصيل اومفيد کلام انوارالباري: ۱۷۴-۱۷۷/۱۲ کښې اوګورئی).

[3] کشف الباری، کتاب التيمم ، باب التيمم فی الحضر إذا لم يجد الماء، رقم الحديث: ۳۳۷ص: ۱۶۰.

[4] شرح الکرمانی: ۵۳/٤.

بسم الله الرحمن الرحيم

۱۰ – ابواب القبلة (۱)

۱ – باب: فَضْلِ اسْتِقْبَالِ الْقِبْلَةِ

دا باب (مونځ کښې) قبلې ته د مخ کولو د فضیلت په بیان کښې دې

قوله: "بسم الله الرحمن الرحيم" علامه رشید احمد ګنګوهي رحمه الله فرمائي چه امام بخاري رحمه الله بسم الله سره د يو باب يا کتاب شروع هغه وخت کوي کوم وخت چه د سابقه باب او د موجوده باب په ليکلو کښې څه موده او وقفه تيره شوې وي، چنانچه دلته هم دغه شان اوشو (۲)

په دې باندې شيخ الحديث صاحب رحمه الله فرمائي د بخاري شريف هندوستاني نسخه او د علامه کرماني رحمه الله شرح المسمیٰ الکوکب الدراري کښې باب فضل استقبال القبلة نه مخکښې بسم الله موجود ده. خو اکثر په مصري نسخو کښې، دارنګ فتح الباري، عمدة القاري او ارشاد الساري کښې دې ځائې کښې بسم الله موجود نه ده. او نه دې دريوارو شارحينو د دې متعلق څه کلام کړې دی. البته زمونږ مشائخ فرمائي چه کله امام بخاري رحمه الله ته د خپل کتاب په ليکلو کښې وقفه واقع کيږي نو د نوي مجلس شروع د بسم الله نه کوي. (۳)

د مذکوره باب د ماقبل باب سره مناسبت: په ماقبل کښې د سترعورت باره کښې ابواب روان وو. کله چه امام بخاري رحمه الله د سترعورت د بيان نه فارغ شو نو د استقبال قبله بيان ئې شروع کړو ځکه چه مونځ ګذار اول د سترعورت محتاج وي. کله چه هغه خپل ستر پټ کړي نو بيا به د قبلې طرف ته د مخ کولو محتاج کيږي په دې وجه ئې د دې بيان شروع کړو. لهذا د سابقه ابوابو سره مناسبت ښکاره دې. (۴)

قوله: يَسْتَقْبِلُ بِأَطْرَافِ رِجْلَيْهِ قَالَ أَبُو حُمَيْدٍ: عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ [ر: ۷۹۴]

ترجمه: (مونځ ګذار دې په مانځه کښې د سجدې په حالت کښې) د خپلو خپو ګوتې هم د قبلې طرف ته اوساتي، دا ابوحميد رحمه الله د نبي کريم ﷺ نه نقل کړې دی.

د دې جملې متعلق د شيخ الحديث صاحب رحمه الله رائې: حضرت شيخ الحديث صاحب رحمه الله

---

(۱) کشف الباري کښې چه د الدکتور مصطفی ديب البغا کومه نسخه د متن په توګه بنياد جوړ کړې شوې دې د هغه نسخې مطابق دې ځائې کښې د "ابواب القبلة" لوئې عنوان دې. د کوم لاندې چه د باب نمبر ۱ نه سلسله شروع شوې ده. خو په نورو نسخوکښې مثلاً: فتح الباري، عمدة القاري، ارشاد الساري وغيره مطابق د دې باب نمبر ۲۸ دې.

(۲) لامع الدراري: ۳۶۰/۲، الکنز المتواري: ۷۷/٤.

(۳) الکنز المتواري: ۷۷/٤، تقرير بخاري شريف: ۳۵٤/۲، سراج القاري: ٤۲۳/۲.

(۴) عمدة القاري: ۱۸٤/٤، سراج القاري: ٤۲۳/۲.

فرمائي چونکه د مانځه شرطونه بيانيدل په دې وجه ئې اول دا اودس ذکر اوکړو ځکه چه دا د ټولو نه اهم دې اوبيا ئې د لباس او بيائې د قبلې طرف ته د مخ کولو ذکر اوکړو. او شروع ئې د دې د فضيلت نه اوکړه. مګر دلته دوه اشکالات دی بلکه درې اشکال دی.

① اول دا چه اوس خو د قبلې طرف ته د مخ کولو د فضيلت ذکر شروع شو نو د هم د اوس نه ځنګه چه "استقبال اطراف رجليه الى القبلة" ته اورسيدو؟ حالانکه د اطراف رجلين استقبال په سجده کښې کيږي نو پکار دا وه چه اول ئې د استقبال، قيام وغيره ذکرکړې وې او بيائې وار په وار د استقبال اطراف رجلين ذکر کړې وې.

② دويم اشکال دادې چه صفحه ۱۱۲ باندې "باب: يستقبل القبلة بأطراف رجليه" راځي نو دا باب مکرر شو؟

③ اودريم اشکال دادې چه په ترجمه کښې ئې "اطراف رجلين" که چرته ذکر کړې دې نو د دې روايت ئې نه دې ذکرکړې. په دې وجه که چرې "قال أبوحميد عن النبي صلى الله عليه وسلم" او وئيل (کوم کښې چه د اطراف رجلين د استقبال ذکر دې) نو هغه روايت خو تراوسه پورې رانغلو چه هم د هغې نه اشاره شوې وې، ولې چه دا روايت به په "صفة الصلوة" کښې راځي؟

اوس جوابونه واورئ: امام بخاري رحمه الله "يستقبل القبلة بأطراف رجليه القبلة" د ترجمې جزء جوړ نه کړو او "مُثْبَتْ" په فتحې د باء ئې اونه ګرځولو بلکه "مُثْبِت" په کسرې سره ئې اوګرځولو او غرض ئې په دې ذکر سره د استقبال تاکيد او فضل د استقبال واضح کول دی چه استقبال په دې درجه مؤکد دې چه په حالت د سجدې کښې هم نه شي پريخودې او د خپو د ګوتو پورې کولې شي.

او قال أبوحميد سره ئې د هغه روايت طرف ته اشاره اوکړه کوم چه وړاندې راځي. اوس هيڅ اشکال باقي پاتې نه شو ځکه چه د ټولو اشکالو مدار هم دا وو چه دائې د ترجمې جزء ګرځولې وې. هم په دې وجه تکرار هم لا زميدو، د روايت هم ضرورت پيښيدو او ځه بې ترتيبي هم معلوميدله. پاتې شو دا اشکال چه ترجمه مکرر ده نو د دې شارحينو دا جواب ورکړې دې چه دلته دا باب بالتبع دې او هلته په صفحه ۱۱۲ باندې بالقصد راځي.[1]

د تعليق تخريج: د ابو حميد رضي الله عنه روايت کړې شوې حديث په مکمل سند سره صفة الصلاة کښې باب: سنة الجلوس في التشهد کښې راځي. بيا دې نه پس امام بخاري رحمه الله دا تکړه ترجمة الباب جوړولو سره هم ذکر کړې ده. يعنی باب: يستقبل القبلة بأطراف رجليه[2]

---

[1]) تقرير بخاري شريف: ۱۳۹/۲، الكنز المتواري: ۴۸/۴، سراج القاري: ۴۲۴/۲.

[2]) عمدة القاري: ۱۸۴/۴. حدثنا يحيى بن بكير، قال: حدثنا الليث، عن خالد، عن سعيد، عن محمد بن عمرو بن حلحلة، عن محمد بن عمرو بن عطاء، وحدثنا الليث، عن يزيد بن أبي حبيب، ويزيد بن محمد، عن محمد.......

دَتعليق رجال:

قوله: ابو حميد رضي الله عنه دا صحابى رسول حضرت ابو حميد الساعدى الانصارى المدنى رضي الله عنه دى. دَدوى دَ نوم باره كښې ډير اقوال دى. رومبې قول دَ عبدالرحمن دى. دويم قول دَ المنذر بن سعد ابن المنذر دې. دريم قول دَ المنذر بن سعد بن مالك دې. او څلورم قول المنذر بن سعد بن عمرو بن سعد بن المنذر بن سعد بن خالد بن ثعلبه ابن عمرو بن الخزرج دې.

دَدوى باره كښې وئيلى شى چه دې دَ حضرت سهل بن سعد الانصارى رضي الله عنه تره دې. دې صرف دَ نبى كريم صلى الله عليه وسلم نه احاديث نقل كوى. او دَ دوى نه روايت كونكو كښې اسحاق بن عبدالله بن عمر بن الحكم، جابر بن عبدالله، دَ دوى نمسې سعد بن المنذر بن ابى حميد الساعدى، عباس بن سهل بن سعد الساعدى، عبدالرحمن بن ابى سعيد الخدرى وغيره رحمهم الله شامل دى.

دَ واقدى رحمه الله بيان دې چه دَدوى وفات دَحضرت امير معاويه رضي الله عنه دَ خلافت په آخرى زمانه كښې شوې دې او دويم قول دادې چه دَ دوى وفات دَ يزيد بن معاويه دَ شروع په زمانه كښې شوې دې.[1]

دَتعليق مقصد: حافظ ابن حجر رحمه الله ليكي چه دَ امام بخارى رحمه الله دا مذكوره تعليق په دې ځائى كښې دَ ذكركولو مقصود دادې چه دَ مونځ ګذار دَ پاره په څومره اندازه باندې هم خپل اندامونه دَ قبلې طرف ته كول ممكن وى هغه هومره دې اوكړى.[2] ليكن علامه عينى رحمه الله دَ حافظ صاحب رحمه الله دا خبره ردكولو سره فرمائى چه معامله داسې نه ده ځكه چه ترجمة الباب دَ استقبال قبله دَ فضيلت خودلو دَ پاره قائم كړې شوې دې دَ مشروعيت دَ پاره نه دې. او دَ حافظ صاحب رحمه الله دَ خبرې نه دَمشروعيت علم كيږى دَ فضيلت نه.[3]

...... بن عمرو بن حلحلة، عن محمد بن عمرو بن عطاء، أنه كان جالسا مع نفر من أصحاب النبى صلى الله عليه وسلم فذكرنا صلاة النبى صلى الله عليه وسلم، فقال أبوحميد الساعدى: أنا كنت أحفظكم لصلاة رسول الله صلى الله عليه وسلم، رأيته إذا كبر جعل يديه حذاء منكبيه، وإذا ركع أمكن يديه من ركبتيه، ثم هصر ظهره، فإذا رفع رأسه استوى حتى يعود كل فقار مكانه، فإذا سجد وضع يديه غير مفترش ولا قابضهما، واستقبل بأطراف أصابع رجليه القبلة، فإذا جلس فى الركعتين جلس على رجله اليسرى، ونصب اليمنى، وإذا جلس فى الركعة الآخرة قدم رجله اليسرى، ونصب الأخرى وقعد على مقعدته. وسمع الليث يزيد بن أبى حبيب، ويزيد من محمد بن حلحلة، وابن حلحلة من ابن عطاء، قال أبوصالح، عن الليث: كل فقار، وقال ابن المبارك: عن يحيى بن أيوب، قال: حدثنى يزيد بن أبى حبيب، أن محمد بن عمرو حدثه، كل فقار. (صحيح البخارى، كتاب صفة الصلاة، باب: سنة الجلوس فى التشهد، رقم الحديث: ۸۲۸)(وكتاب الأذان، باب: يستقبل القبلة بأطراف رجليه، رقم الحديث: ۱۳۱).

[1]) تهذيب الكمال: ۲٦۵/۳۳-۲٦٤، تهذيب التهذيب: ۱۲/۸۰-۷۹، الكاشف: ۳۱۱/۳، الإصابة فى تمييز الصحابة: ٤٦/٤، الجرح والتعديل: ۲٤۲/۵، التاريخ الكبير للبخارى: ۳۵٤/۷، إسعاف المؤطا برجال المؤطا للسيوطى: ۳٦٦/۲، أسد الغابة فى معرفة الصحابة: ۳٤۹/۲، ۳۹۱/٤، ۷۸/۵، معرفة الصحابة لأبى نعيم، ص: ۲۵۱۵، الإستيعاب فى معرفة الأصحاب، ص: ٤٤۹.

[2]) فتح البارى: ٦٤۳/۱.

[3]) عمدة القارى: ۱۸۵/٤.

دَتعليق دَ ترجمة الباب سره مناسبت: علامه عيني رحمه الله فرمائي كله چه دَ استقابل قبله فرضيت اودَ دې استقبال فضيلت اوپيژندلې شي نو بيا به دَ تعليق اوترجمة الباب مناسبت هم واضح شي. اودا دواړه امور بديهي دي چه دَ مونځ ګذار نه دَخپل بدن اندامونه څومره دَ قبلې طرف ته کول ممکن وي هم هغه هومره قبلې ته کول فرض دي اودا عمل مسنون دې چه دَ خپو دَ ګوتو پورې دې قبلې طرف ته کړي. چنانچه په تعليق کښې هم دَ رسول الله ﷺ دَ سجدې په حالت کښې دَ خپو دَ ګوتو دَ قبلې طرف ته کول ذکر دی او هم په دې کښې دَ ترجمة الباب سره مطابقت دی.(١)

حديث باب ﴿رومبی حديث﴾[حديث نمبر ٣٨٥/٣٨٤]

- ٣٩ـ حَدَّثَنَا عَمْرُو بْنُ عَبَّاسٍ قَالَ حَدَّثَنَا ابْنُ الْمَهْدِيِّ قَالَ حَدَّثَنَا مَنْصُورُ بْنُ سَعْدٍ عَنْ مَيْمُونِ بْنِ سِيَاهٍ عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ قَالَ(٢) قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ـ صلى الله عليه وسلم ـ مَنْ صَلَّى صَلاَتَنَا، وَاسْتَقْبَلَ قِبْلَتَنَا، وَأَكَلَ ذَبِيحَتَنَا، فَذَلِكَ الْمُسْلِمُ الَّذِي لَهُ ذِمَّةُ اللَّهِ وَذِمَّةُ رَسُولِهِ، فَلاَ تُخْفِرُوا اللَّهَ فِي ذِمَّتِهِ».

ترجمه حديث: د حضرت انس بن مالك رضي الله عنه نه روايت دې چه رسول الله ﷺ ارشاد اوفرمائيلو کوم سړې چه زمونږ دَ مونځ په شان مونځ اوکړي او هم زمونږ په شان استقبال قبله اوکړي. او زمونږ ذبح کړې شوې ځاروې اوخوري نو هغه به داسې مسلمان شميرلې شي دَ چا دَ پاره چه دَ الله اُو هغه دَ رسول دَ طرف نه دَ امان وعده ده نو تاسو دَ الله تعالى په دغه وعده کښې خيانت مه کوئ.

تراجم رجال: په مذکوره حديث شريف کښې پنځه رجال دي:

① <u>عمرو بن عباس رحمه الله</u>: دا عمرو بن العباس الباهلی البصری الاهوازی الرزی رحمه الله دې دَدوی کنيت ابو عثمان دې. دې چه دَ کومو مشائخو نه روايت کوی په هغوی کښې عبد الرحمن بن مهدی، ابراهيم بن صدقه، ابراهيم بن ناصح، سفيان بن عيينه، محمد بن جعفر المنذر، محمد بن مروان العجلی او يزيد بن هارون وغيرهم رحمهم الله شامل دی.

اودَ دوئ نه روايت کونکو کښې امام بخاری، حرب بن اسماعيل الکرمانی، عباس بن عبد العظيم العنبری، عبدان بن احمد الاهوازی، عيسى بن شاذان، محمد بن ابراهيم بن جناد، محمد بن عمرو ابن عباد بن جبله بن ابی رواد او ابوبکر بن سليمان البزار وغيرهم رحمهم الله شامل دی.

ابن حبان رحمه الله دوی په الثقات کښې شمير کړی دی. دَ دوی وفات ذوالحجه ٢٣٥هجری کښې شوې دې.

---

١) عمدة القاری: ١٨٤/٤.

٢) أخرجه البخاری أيضا تحت رقم الحديث: ٣٩٣-٣٩٢ والنسائی فی الأيمان، باب: صفة المسلم، رقم الحديث: ٤٩٩٧ وفی جامع الأصول، حرف الهمزه، الكتاب الأول: فی الإيمان والإسلام، الباب الأول: فی تعريفها، الفصل الأول: فی حقيقتها، رقم الحديث: ١٨، ٢٣٥/١.

⑵ ابن مهدي رحمه الله: دا عبدالرحمن بن مهدي بن حسان بن عبدالرحمن العنبري الازدي رحمه الله دې. علامه مزي رحمه الله دَدوی دَمشائخو او شاگردانو یو ډیر اوږد فهرست ذکر کړې دې. دَدوی نه یو څو دلته ذکرکولې شي:

مشائخو کښې منصور بن سعد، ابان بن یزید العطار، ابراهیم بن سعد الزهري، ابراهیم بن نافع المکي، اسرائیل بن یونس، الاسود بن شیبان، حماد بن سلمه، سلام بن ابي مطیع وغیره رحمهم الله شامل دي. او په شاگردانو کښې عمرو بن عباس الباهلي الرزي، عبدالله بن المسندي، علي بن المدیني، عمرو بن علي الفلاس، محمد بن المثنی، اسحاق بن راهویه وغیره رحمهم الله شامل دي.

دَدوی پیدائش په ۱۳۵هجري کښې شوې دې. ابوعبدالله رحمه الله وائي چه ما بصره کښې دَ یحیی بن سعید او عبدالرحمن غوندې بنده نه دې لیدلې او په دواړو کښې هم زیات فقیه عبدالرحمن وو. علي بن المدیني رحمه الله به ډیر کرتې وئیل "عبدالرحمن اعلم الناس". علي بن احمد الازدي رحمه الله دَ علي بن المدیني رحمه الله نه روایت کوي چه یحیی بن سعید أعلم بالرجال وو او عبدالرحمن رحمه الله أعلم بالحدیث وو. اوفرمائیل به ئې چه دَعبدالرحمن دَ علم بالحدیث باره کښې به زما دا شبهه پیدا کیدله چه دَ هغوی علم جادوئي علم دې. ده به هره شپه نیم قرآن لوستلو او دوو شپو کښې به ئې قرآن پاك ختمولو. ابو بکر الاثرم رحمه الله وائي چه ما احمد بن حنبل رحمه الله نه داسې اوریدلی دي چه کله عبدالرحمن بن مهدي رحمه الله دَ یو سړي نه روایت اوکړي نو هغه سړې به هم حجت وي. دَ دوی وفات ۱۹۸هجري کښې شوې دې.[1]

⑶ منصور بن سعد رحمه الله: دا منصور بن سعد البصري رحمه الله دې. دې دَ صاحب اللؤلؤ په نوم باندې مشهور دې. دَدوی په مشائخو کښې میمون بن سیاه، بدیل بن میسري العقیلي، ثابت البناني، حماد بن ابي سلیمان، عباد بن کثیر، فرزدق شاعر او عمار بن ابي عمار وغیرهم رحمهم الله شامل دي. او په شاگردانو کښې ئې عبدالرحمن بن مهدي، جارود بن یزید، حسان بن ابراهیم او ابو سلمه موسی بن اسماعیل وغیرهم رحمهم الله شامل دي.

دَدوی باره کښې یحیی بن معین فرمائي: ثقة. علي بن المدیني رحمه الله فرمائي: لم یکن به بأس. امام نسائي رحمه الله فرمائي: ثقة. ابن حبان کتاب الثقات کښې دَ دوی ذکر کړې دې.[2]

⑷ میمون بن سیاه رحمه الله: دا میمون بن سیاه البصري رحمه الله دې. دَ دوی کنیت ابوبحر دې. دې دَ حضرت انس بن مالك رضي الله عنه، جندب بن عبدالله البجلي، حسن بصري او حوشب وغیره رحمهم الله نه روایت کوي. اودَ دوی نه روایت کونکو کښې منصور بن سعد اللؤلؤي، حزم القطعي،

---

[1]) تهذیب الکمال:۴۳۲/۱۷-۴۳۰، الطبقات الکبری لابن سعد: ۲۹۷/۷، الثقات لابن حبان: ۳۷۳/۸، سیرأعلام النبلاء: ۱۹۲/۹، تهذیب التهذیب: ۲۷۹/۶، خلاصة الخزرجي:۱۲رقم الترجمة:۴۲۵۹.

[2]) تهذیب الکمال:۵۲۷/۱۸، الجرح والتعدیل:۸رقم الترجمة: ۷۶۰، الطبقات لابن حبان:۴۷۵/۷، تهذیب التهذیب: ۳۰۷/۱۰، الکاشف:۳رقم الترجمة: ۵۷۳۴.

حماد بن جعفر، حميد الطويل وغيرهم رحمهم الله شامل دى.
په دوى باندې بعضې ائمهٔ رجال كلام كړې دې ليكن هغه كلام داسې نه دې دَ كوم په وجه چه دَ هغه راوى حديث په ضعف شديد كښې داخل شي خكه چه ډيرو زياتو ائمه حضراتو ددوى تعديل هم كړې دې مثلاً يحيى بن معين رحمه الله دَ دوى باره كښې وئيلى دى: ضعيف. ابوداؤد رحمه الله دَدوى باره كښې وئيلى دى: "ليس بذاك". ابن حبان رحمه الله دَدوى ذكر كتاب الثقات كښې كړې دې. او وئيلى ئې دى: يخطئ، دې نه پس ابن حبان رحمه الله المجروحين كښې هم دَدوى ذكر كړې دې او فرمائيلى ئې دى چه دې دَ مشاهيرِ نه منكر روايت بيانولو كښې منفرد وې اوكله چه دې منفرد وى نو هغه وخت دَ دوى دَ روايت نه حجت نيول زما خوښ نه دى.
ابوحاتم رحمه الله دې ثقه ګرځولي دې. امام دارقطنى رحمه الله هم فرمائيلى دى: يحتج به. حسن بن سفيان رحمه الله فرمائى: دا سيد القرآء وو او حزم القطعى رحمه الله فرمائى چه ده به نه دَ چاغيبت كولو او نه به ئې اوريدلو. دَده په مجلس كښې چه به غيبت شروع كيدو نو رتلو به ئې ګنى دَ مجلس نه به پاسيدو.
حافظ ابن حجر رحمه الله اول دَ جرح كلمات نقل كړى دى بيانى دَ تعديل كلمات ذكر كړى او فرمائيلى ئى دى چه امام بخارى رحمه الله او امام نسائى رحمه الله دَدوى روايت نقل كړې دې.
الدكتور بشار عواد اول دَ ضعيف اقوال اوبيا دَ تعديل كلمات ذكر كړى دى. اوبيائى دَ ابن عدى رحمه الله قول نقل كړې دې چه دې دَ بصرې دَ لويو زاهدانو او عابدانو نه يو وو. او زاهد خلق احاديث داسې نه ضبط كوى لكه څنګه چه ضرورى دى. زما اميد دې چه دَ دوى په احاديثو كښې به څه جرح نه وى. امام بخارى رحمه الله دَ دوى صرف هم يو روايت نقل كړې دې.([1])
⑤ انس بن مالك رضي الله عنه: دامشهور او معروف صحابى رسول حضرت انس بن مالك رضي الله عنه دې.
دَ دوى په احوالو باندې تفصيلى كلام كشف البارى، كتاب الايمان، باب: من الإيمان أن يحب لأخيه مايحب لنفسه لاندې تير شوى دې.([2])
شرح حديث: «مَنْ صَلّٰى صَلَاتَنَا وَاسْتَقْبَلَ قِبْلَتَنَا، وَأَكَلَ ذَبِيحَتَنَا
حضرت انس بن مالك رضي الله عنه فرمائى چه رسول الله ﷺ ارشاد اوفرمائيلو كوم سړې چه زمونږ دَ مونځ كولو په شان مونځ اوكړى، او زمونږ دَ قبلې طرف ته مخ كړى او زمونږ ذبح كړې شوې څناور اوخورى.
قوله: "من صلى صلاتنا"، أى: صلى كما نصلى، يعنى چه څنګه قيام، قراءت ركوع سجود وغيره

---

[1]) تهذيب الكمال: ٢٠٤/٢٩، الثقات لابن حبان: ٤١٢/٥، تهذيب التهذيب: ٣٨٩/١٠-٣٨٨، الطبقات الكبرى لابن سعد: ١٥٢/٧، خلاصة الخزرجى: ١٣رقم الترجمة: ٧٣٥٠، تقريب التهذيب: ٢٣٣/٢، تحرير تقريب التهذيب: ٤٤٥/٣، هدى السارى لابن حجر، ص: ٦٢٩.
[2]) كشف البارى: ٤/٢.

سره مونځ کوو هغه شان هغوی مونځ اوکړی. لفظ "صلاتنا" منصوب بنزع الخافض دې. نفس الامرکښې دا لفظ دَ محذوف مصدر صفت دې. پوره جمله به داسې شی: "صلی صلاة کصلاتنا" بیا تخفیفا مصدر او خافض یعنی "ك" تشبیه حذف کړې شو او "صلی صلاتنا" باقی پاتې شو.(۱)

دَ مسلمانیدودَپاره ضروری امور: په مذکوره حدیث شریف کښې درې کارونه کونکې کس مسلمان ګرځولې شوې دې. په دې کښې ئې اولنئ خبره "من صلی صلاتنا" په دې وجه ذکرکړه چه زمونږ په شان مونځ کونکې هغه سړې کیدې شی چه دَ توحید او رسالت اقرار کونکې وی. او کوم سړې چه دَ توحید او رسالت اقرار کونکې وی هغه به یقیناً "جمیع ما جآء به رسول الله صلی الله علیه وسلم من الله تبارك وتعالیٰ" هم اقرار کونکې وی. او دَدې معنی داده چه هغه مسلمان شو. ځکه چه هم هغه خو مسلمان وی څوك چه تصدیق کوی دَ هغه پوره دین او شریعت کوم چه رسول الله ﷺ راوړې دې. نوداسې مونځ کول به دَ هغه دَ اسلام علامت شی لهذا هغه به مسلمان ګرځولې شی(۲)

قوله: "واستقبل قبلتنا" اوزمونږ دَ قبلې طرف ته مخ کولو سره مونځ اداکړی.

استقبال قبله مستقلاً ذکرکولو حکمت: په دې جمله باندې اشکال راځی چه دَاستقبال قبله ذکر خو په صلاة کښې موجود وو نوبیا دا ځان له ولې ذکرکړې شو؟

نودَې جواب دادې چه قبله په مقابله دَ مونځ کښې زیاته مشهوره ده. بې شمیره کسان وی چه دَ مونځ دَ کولو دَ آدابو، شرطونو او اصولو وغیره نه ناخبره او جاهل وی لیکن هغوی هم قبله پیژنی او هغوی ته معلومه وی چه زمونږ قبله کومه ده او کوم طرف ته ده.

دې نه علاوه بله خبره هم ده چه دَ مونځ ډیر ارکان داسې دی چه زمونږ مونځ او دَ نورو په مونځونو کښې مشترك دی مثلاً قیام: زمونږ په مونځ کښې هم دې اودَ یهودو په مونځ کښې هم دې. قراءت زمونږ په مونځ کښې هم دې اودَ یهودیانو په مونځ کښې هم دې. لیکن قبله کښې زمونږ اودَ هغوی فرق دې. په دې وجه ئې دَ "من صلی صلاتنا" نه پس "واستقبل قبلتنا" ذکر اوفرمائیلو(۳)

علامه عینی رحمه الله فرمائی(۴) کله چه دَهغه عبادتونو ذکر اوکړې شو دَ کوم په ذریعه چه به په مسلم اوغیرمسلم کښې فرق کیدلو نودَ هغې نه پس ئې هغه څیز ذکرکړو چه عبادت او

(۱) عمدة القاري: ۱۸۶/٤، ذخيرة العقبى شرح سنن النسائي، كتاب المحاربة، باب: تحريم الدم، رقم الحديث: ۳۹٦۷، ۲۲٦/۳۱.

(۲) عمدة القاري: ۱۸٦/٤، تحفة الأبرار شرح مصابيح السنة، كتاب الإيمان، رقم الحديث: ۸۰، ٤۷/۱.

(۳) فتح الباري: ٦٤٤/۱، عمدة القاري: ۱۸٦/٤، إرشادالساري: ۵۳/۲، ذخيرة العقبى شرح سنن النسائي، كتاب المحاربة، باب: تحريم الدم، رقم الحديث: ۳۹٦۷، ۲۲٦/۳۱.

(٤) عمدة القاري: ٦٤٤/۱.

عادت د دواړو په اعتبارو سره مسلم اوغير مسلم کښې فرق ښکاره کوی. اوهغه دې زمونږ دَ ذبيحې استعمالول، دَدې طرف ته ئې اشاره کولو سره اوفرمائيل.

دَ "أكل ذبيحة" دَ شرط اهميت: "أكلوا ذبيحتنا" دا جمله په اصل کښې په دې خبره باندې ذلالت کوی چه څنګه من حيث العبادة زمونږ او دَ نورو په مينځ کښې په ډيرو کارونو کښې فرق دې. دغه شان ډير څيزونه داسې هم دی چه من حيث العبادة او من حيث العادة زمونږ اودَ هغوی په مينځ کښې فرق دې. " اكل ذبيحه" مسئله هم داسې ده چه عادت هم دغه دې چه دَ يو ملت خلق دِ بل ملت ذبيحه نه استعمالوی اودَ عبادت په نقطه نظر سره هم دَ يو ذبيحه دِ بل دَ پاره صحيح اوتيك نه شی ګرځولې کيدې. په دې وجه ئې په حديث کښې "واستقبل قبلتنا" نه پس "وأكل ذبيحتنا" ذکر کړو.(١)

دَ علامه ګنګوهي رحمه الله رائې: علامه رشيد احمد ګنګوهی رحمه الله فرمائی چه دَ "أكلوا ذبيحتنا" قيد دَ هغه کافرانو (دَ اسلام نه جدا ساتلو يا) دَ ويستلو دَپاره دې کوم چه دَمسلمانانو ذبيحه نه خوری ګنی مشرکان او يهوديان او نصاری خودَ مسلمانانو ذبيحه خوری. دَ دې نه احتراز مقصود نه دې.(٢)

دَحضرت شيخ الحديث صاحب رحمه الله رائې: دَدې په شرح کښې حضرت شيخ الحديث رحمه الله ليکی چه دَدې عبارت په ذريعه حضرت شيخ رحمه الله دَدې اعتراض جواب ورکړې دې چه مشرکان او اهل کتاب خودَ مسلمانانو ذبيحه خوری نوبيادَ هغوی ذکرولې اوکړې شو؟

نوحضرت ګنګوهی رحمه الله چه کوم جواب ورکړو دَهغې حاصل دادې چه بعضې مشرکانو او بعضې اهل کتابو به دَمسلمانانو ذبيحه نه خوړله او بعضې هغه وو چه دَ غير الله دَ پاره به ئې ذبح کوله. نودَ اول الذکر په رد کښې "أكل ذبيحتنا" اوفرمائيل او دَ ثانی الذکر دَ رد دَپاره دَ رواياتو نه په يو روايت کښې " ذبحوا مثل ذبيحتنا" الفاظ هم ملاويږی.(٣)

دَ علامه طيبی رحمه الله رائې: که په حديث شريف کښې مذکوره کلام دَ يهودو په مقابله کښې شمير کړې شی نو معامله آسانه ده چه دَاستقبال عطف په صلاة باندې کول اوبيا دَ ذبيحې ځان له په خاص توګه باندې ذکر کولو سره ټول کارونه آسانيږی. ځکه چه يهودو به دَ مسلمانانو ذبيحه نه خوړله. داخو هغه خلق وو چا چه مسلمانانو ته هغه وخت پيغورونه ور کړی وو کوم وخت چه مسلمانانو ته دَ کعبې طرف ته مخ ګرځولو حکم شوې وو. دَ کوم طرف ته چه قرآن پاك اشاره اوکړه: ﴿مَا وَلَّاهُمْ عَنْ قِبْلَتِهِمُ الَّتِي كَانُوا عَلَيْهَا﴾ چنانچه په حديث شريف

---

(١) عمدة القاري: ١٨٦/٤ الكاشف عن حقائق السنن المعروف بشرح الطيبي، كتاب الإيمان ، رقم الحديث:١٣، ١٣١/١.

(٢) لامع الدراري: ٢٦٢/٢.

(٣) الكنز المتواري: ٨٠/٤.

کښې هغوی د مسلمانانو نه د جدا کولو دپاره اوفرمائيلې شو چه هغوی دې زمونږ په شان مونځ اوکړی او قبلې طرف ته مخ کولو باره کښې او زمونږ د ذبیحې دخوړلو نه دمنع کیدلو باره کښې دې مونږ سره جګړه پریږدی نو هغوی به مسلمانان شمیرلې شی.(۱)

"ذبیحة" د فعیلة په وزن باندې د مفعولة په معنی دې او "التاء" د جنس د پاره ده لکه "الشاة" کښې نو معنی به ئې ذبح کړې شوې څناور وی(۲)

قوله: فَذَلِكَ الْمُسْلِمُ الَّذِي لَهُ ذِمَّةُ اللَّهِ وَذِمَّةُ رَسُولِهِ، فَلَا تُخْفِرُوا اللَّهَ فِي ذِمَّتِهِ»

نو هغه به داسې مسلمان شمیرلې شی د چا د پاره چه د الله او د هغه د رسول د طرف نه د امان وعده ده. نو تاسو د الله تعالی په دغه وعده کښې خیانت مه کوئی.

قوله: "فذلك" اسم اشاره ده د دې مشار الیه به "من جمع هذه الأوصاف الثلاثة" شی. مطلب به داشی چه هغه سړې څوك چه دا دریواړه صفات په خپل ځان کښې راجمع کړی هغه به مسلمان وی. نو "ذلك" به د خپل مشار الیه سره مبتداء شی او د دې خبر به وړاندې پوره جمله شی.(۳) بیا به جمله اسمیه د شرط د پاره جزاء جوړه شی.(۴)

"ذمة الله" د ذمة نه مراد امان، وعده او کفالت دې. یعنی داسې سړې د الله په امان کښې، د الله په حفاظت کښې او د الله په کفالت کښې دې(۵)

د دې پوره جملې مطلب به داشی چه کوم سړې دغه مذکوره دریواړه کارونه اوکړی هغه به د الله او د هغه د رسول ﷺ په حفاظت کښې راشی د کافرانو د وبال نه یعنی کافرانو سره چه کوم قتل وغیره مشروع دی د دغه سړی نه به دغه حکم اوچت کړې شی. د "ذمة" لفظ مکرر ذکر کړې شوې دې د الله سره هم او د رسول سره هم، په دې سره دا خودل مقصود دی چه د دواړو ذمه، امان او حفاظت د دنیا مقصود دې اګرچه اصل ذمه خو هم د الله ده او داهم مقصود دی چه دواړه یو بل سره لازم دی. هم په دې وجه وړاندې جملې "فلا تخفروا الله فی ذمته" کښې صرف د "ذمة الله" په ذکر باندې اقتصار اوکړې شو(۶)

"فلا تخفروا" دا د باب افعال نه د نهی صیغه ده. "خفر" د نصر ینصر او ضرب یضرب نه د امان او حفاظت په معنی کښې استعمالیږی او کله چه دا په باب افعال کښې مستعمل وی نو همزه د افعال به د سلب او ازالې په معنی کښې استعمالیږی. مطلب به داشی چه امان مات کړې

---

(۱) الکاشف عن حقائق السنن المعروف بشرح الطیبی، کتاب الإیمان، رقم الحدیث: ۱۳، ۱۳۱/۱.

(۲) مرقاة المفاتیح، کتاب الإیمان، رقم الحدیث: ۱۳، ۱۵۲/۱ ضیاء الساری فی مسالک أبواب البخاری: ۲۵۷/۵.

(۳) مرقاة المفاتیح، کتاب الإیمان، رقم الحدیث: ۱۳، ۱۵۲/۱ .

(۴) عمدة القاری: ۱۸۶/۴، إرشاد الساری: ۵۳/۲.

(۵) الصحاح للجوهری، ص: ۳۷۵، النهایة لابن اثیر: ۶۱۲/۱، مصابیح الجامع للدمامینی: ۱۰۸/۲.

(۶) فتح الباری: ۶۴۴/۱، عمدة القاری: ۱۸۲/۱، مرقاة المفاتیح، کتاب الإیمان، رقم الحدیث: ۱۳، ۱۵۲/۱.

شو، دَ حفاظت نه اوویستلې شو، په وعده کښې خیانت اوکړې شو. چنانچه "فلاتخفروالله" معنی به دا شی تاسو الله سره خیانت مه کوئی اودَ هغه ورکړې شوې امان مه ماتوئی.(۱)

"ذمته" کښې دَ "ه" ضمیر مرجع کښې دوه احتمالات دی یو دا چه دَدې مرجع الله وی اودویم دا چه دَدې مرجع مسلم وی. په اول الذکر کښې به مطلب داشی چه دَدې مسلمان دَ ځان، مال، عزت او ناموس پسې کیدوسره دَ الله تعالی په ورکړې شوی امان کښې دَ خیانت مرتکب مه جوړیږئی. او په ثانی الذکر کښې به مطلب داشی چه دَدې مسلمان باره کښې دَ الله تعالی وعده مه ماتوئی.(۲)

علامه خطابی رحمه الله دَدې جملې مطلب دا بیان کړې دې: "معناه: لاتخونوا الله فی تضییع حق من هذا سبیله" چه څوك دغه دریواړه اعمال اختیار کړی دَ دې په لار روان شوی وی نو تاسو دَ هغوی حقوق ختمولو سره دَ الله تعالی سره خیانت مه کوئی.(۳)

دَ حدیث دَ ترجمة الباب سره مناسبت: دَمذکوره حدیث شریف دَترجمة الباب سره مناسبت دَ "واستقبل قبلتنا" دَ لفظ دَ وجې. دَدې جملې ذکر دَ قبلې په شان باندې دَ تنبیه په توګه ذکر دې ځکه چه استقبال قبله خو من جمله دَ نورو شرائطو "من صلی صلاتنا" کښې شامل وو.(۴)

دَ حدیث مبارک نه مستفاد امور او احکام: دَمذکوره حدیث شریف نه ډیر امور او احکام مستنبط کیږی په کوم کښې چه یو څو دلته لاندې نقل کولې شی:

① دَ مذکوره حدیث نه دَ قبلې شان او عظمت معلومیږی چه دَ دې طرف ته مخ کول په مونځ کښې افضل ترین عبادت ګرځولې شوې دې. کوم سړې چه عمداً قبلې طرف ته مخ نه کړی دَ هغه مونځ قبول نه دې.(۵)

② په مانځه کښې قبلې ته مخ کول مطلقًا شرط دې سوا دَ ویرې دَ حالت نه، چه په داسې حالت کښې دَمونځ ګذار نه دا شرط مرتفع کیږی. بیا په دې کښې نور تفصیل دادې چه کوم سړې په مسجد حرام کښې وی دَ هغه دَ پاره دَ عین قبلې استقبال شرط دې او کوم سړې چه دَ مسجد حرام نه بهروی دَ هغه دَ پاره دَ قبلې طرف کافی دې.(۶)

③ دَمسلمانانو په علامت کښې دَ ذبیحې خوړل هم معلوم شو ځکه چه دَ اهل کتابو یو

---

(۱) الصحاح للجوهری، ص: ۳۰۶، النهایة فی غریب الحدیث والأثر: ۵۱۰/۱، عمدة القاری: ۱۸۶/۴، فتح الباری: ۶۴۴/۱، إرشادالساری: ۵۳/۲.

(۲) مرقاة المفاتیح، کتاب الإیمان، رقم الحدیث: ۱۳، ۱۵۲/۱، عمدة القاری: ۱۸۶/۴، إرشادالساری: ۵۳/۲.

(۳) أعلام الحدیث فی شرح صحیح البخاری: ۳۷۵/۱.

(۴) عمدة القاری: ۱۸۷/۱، منارالقاری: ۴/۲.

(۵) عمدة القاری: ۱۸۵/۴، إرشادالساری: ۵۴/۲، مصابیح الجامع للدمامینی: ۱۰۸/۲.

(۶) عمدة القاری: ۱۸۵/۴، إرشادالساری: ۵۴/۲، مصابیح الجامع للدمامینی: ۱۰۸/۲، اللامع الصبیح للبرماوی: ۱۳۲/۳.

جماعت او بت پرست دَ مسلمانانو ذبيحه نه خوري.[1]

④ دَمسلمان دَ عزت، ناموس، مال او ځان حفاظت زمونږ دَ ټولو ذمه واري ده.[2]

⑤ دا حديث په دې خبره باندې هم دلالت کوي چه يو سړې صرف دَ شهادتين دَ وجې معصوم الدم نه ګرځي نه بلکه په هغه باندې لازم دي چه دَ شهادتينو حقوق هم اداکړي او په حقوقو کښې دَ ټولو نه مؤکدحکم دَ مونځ دې. هم په دې وجه ئې دا په خاص توګه ذکرکړو.[3]

⑥ يوه اهم خبره دا معلومه شوه چه خلقو کښې دَ بعضو امور دَ نورو بعضو دَپاره دَهغوي په ظاهر باندې محمول وي نه چه دَهغوي په باطن باندې. اودا خبره چه کوم سړې دَ دين شعائر اودَ دين والو طور طريقې خپلوي نو په هغوي باندې هم دَ دين اودَ دين والو احکام جاري کولې شي کله چه دَهغوي باطن معلوم نه وي. لکه چه يو مسافر سړې راشي اودَ هغه ظاهري شکل او صورت دَمسلمانانو په شان وي نوهغه به هم مسلمان شميرلې شي يعنې هغه سره به هم دَمسلمانانو سلوك کولې شي ترکومې پورې چه دَهغه نه دَ اسلام خلاف څه خبره ښکاره نه شي.[4]

حافظ ابن حجر رحمه الله هم داسې ليکي چه دَ حديث نه معلومه شوه چه دَخلقو احوال اومعاملات دَهغوي په ظاهر باندې محمول کول پکاردي. لهذا چه کوم سړې دَ دين شعائر ښکاره کړي په هغه باندې به هم دَ مسلمانانو احکام جاري کولې شي ترکومې پورې چه دَهغه نه دَدين خلاف څه خبره ښکاره نه شي.[5]

دَ اسلام دَپاره هُم دَ دغه دريو امورو دَانتخاب حکمت: علامه کرماني رحمه الله فرمائي چه که چرې څوك اعتراض اوکړي چه دَ دين دَ ټولو ارکانو او واجباتو نه ئې هم دا درې ولې په خصوصيت سره ذکرکړل؟

نو دَدې جواب دادې چه دا دريواړه څيزونه په دين اسلام کښې دَ ډيرې لوئې درجې دي. په دې باندې عمل کونکې ډير زر په نورو خلقو کښې ممتاز کيږي ځکه چه په ابتدائي ملاقات کښې اکثر وختونو کښې ملاويدونکې دَخپل کورپه باره کښې دَ هغه په مونځ باندې پابندي کول پيژني په خلاف دَ روژې يا حج. اول ذکر شوې (روژه) خودَ امر باطن نوم دې اود فرض روژې په ذريعه امتياز خو په پوره کمال کښې يوه مياشت کښې کيدې شي اودَ دويم ذکر شوي (حج) معامله هم دغه شان ده. په څه کسانو باندې خودا دَ سر نه واجب نه وي او چه په چا باندې واجب وي دَهغوي نه دَدې کار پيژندګلو کښې مياشتې او کلونه لګيدې شي.[6]

اهلِ قبله سره متعلق يو تحقيق: علامه انورشاه صاحب کشميري رحمه الله فرمائي چه هم دَدې

---

[1] عمدة القاري: ١٨٧/٤، الشرح الميسر لصحيح البخاري: ٤٤٣/٢.

[2] الشرح الميسر لصحيح البخاري: ٤٤٣/٢، منارالقاري: ٤/٢.

[3] فتح الباري لابن رجب حنبلي: ١٠٨/٢، منارالقاري: ٤/٢.

[4] للامع الصبيح للبرماوي: ١٣٢/٣، كوثرمعاني الدراري في كشف خبايا صحيح البخاري: ١١/٧.

[5] فتح الباري: ٦٤٤/١.

[6] شرح الكرماني: ٥٥/٤.

احاديثو نه د اهلِ قبله لقب د اهلِ اسلام دپاره اخذ کړې شوې دې. وجه داده چه دا د اهلِ اسلام ډير لوئې اوښکاره علامات دي. په کوم سره چه ډير په آسانئ سره د اسلام د دين والا د نورو مذاهبو د خلقو نه ممتاز کيږي. ځکه چه هغه خلق زمونږ د ذبيحې نه پرهيز کوي. زمونږ په شان مونځ نه کوي او په خپلو عبادتونو کښې زمونږ د قبلې طرف ته هم نه مخ کوي. لهذا دا دريواړه څيزونه د اسلام دپاره د شعار په درجه کښې دي. ليکن دا مطلب نه دې چه په کومو خلقو کښې دا درې څيزونه وي هغه به خامخا مسلمان ګڼلې شي او مسلمان به ورته وئيلې شي که هغوی د دين د (ضروري) څيزونو نه انکار هم اوکړي. او که هغوی د حضور پاك ﷺ د ارشاد مطابق د دينِ اسلام نه خارج هم شي. څنګه چه غشې د لندې نه لرې کيږي. او ښکاره خبره ده که يو سړې پوره دين منی او په هغې باندې عمل هم کوي خو که د قرآن پاك د يو وړوکی نه وړوکی سورت نه هم انکار اوکړي يا د هغې حکم اونه منی يا ښه پوهيدو سره د هغې غلطه معنې اوکړي نو د هغه په کفر کښې شك نه شی کيدې. څه چه يو سړې د نبوت دعوی اوکړي، د انبياء عليهم السلام سپکاوې اوکړي، د هغوی د شان خلاف سخت نامناسب الفاظ استعمال کړي. د دين تحريف اوکړي. د رسول الله ﷺ د احاديثو، اخبارو، واقعاتو او د معجزاتو انکار او مسخرې اوکړي وغيره نو دغه خلق څنګه په اسلام کښې داخل ګرځولې کيدې شی؟

چنانچه زمونږ په زمانه کښې مرزا غلام احمد قادياني دَدې ټولو موجبات کفر ارتکاب اوکړو. حالانکه دَدې نه د يو کار ارتکاب هم دکفر د ثبوت دپاره کافی وو. مګر افسوس چه زمونږ په دې د جهالت دور کښې بعضې اهل علم هم چا ته چه د فقهې په کتابونو، د عقيدو او کلام په کتابونو باندې پوهه نه وه حاصله. د مرزا په تکفير کښې ئې تردد اوکړو او وئې وئيل چه مونږ احتياط کوو او په دې باندې ئې ځان پوهه نه کړو لګه څنګه چه اکفارِ مسلم باندې بهادرې کول ګناه ده بالکل هم دغه شان عدم اکفارِ کفار هم ګناه ده. او هم په دې وجه خليفه اول حضرت ابوبکر صديق رضي الله عنه د زکوة نه ورکونکو د جنګ باره کښې د حضرت عمر رضي الله عنه تردد ته کتلو سره فرمائيلي وو: «أجبار في الجاهلية وخوار في الإسلام؟» يعنی د جاهليت په زمانه کښې خو ډير لوئې بهادر اوتکړه وې، اوس د اسلام په زمانه کښې بزدلی او کمزوری څنګه؟ دې نه پس بيا زر حضرت عمر رضي الله عنه خپله رائې بدله کړه او وئې فرمائيل چه زما زړه هم د هغه خبرې د پاره کولاؤ شو د کومې د پاره چه د حضرت ابوبکر رضي الله عنه زړه کولاؤ شوې وو. او هغه پوهه شو چه د احتياط تقاضا هم هغه وه کومه چه حضرت ابوبکر رضي الله عنه اختيار کړې وه[1]

د اهلِ قبله تعريف: ملاعلی قاری رحمه الله د اهلِ قبله تکفير کولو او نه کولو بحث په مقام باندې د ټولو نه مخکښې د اهلِ قبله تعريف کولو سره فرمائی: "إعلم أن المراد بأهل القبلة، الذين اتفقوا على ما هو من ضروريات الدين كحدوث العالم، وحشر الأجساد، وعلم الله بالكليات والجزئيات، وما أشبه ذلك من المسائل، فمن واظب طول عمره على الطاعات والعبادات مع اعتقاد قدم العالم، أو نفي الحشر، أو نفي علمه

[1] انوار الباری: ۱۲/۱۷۹.

سبحانه بالجزئيات لايكون من أهل القبلة([1])

ترجمه: دا خبره پيژندل پکار دي چه دَ اهل قبله نه مراد هغه خلق دي چه په ټولو ضروورياتو دينيه باندې اتفاق لري، مثلاً: عالم حادث دې (يعنى الله تعالى دا پيدا کړې دې) او خلق به دَ خپلو بدنونو سره په قيامت کښې يو ځائې کيږي. او الله تعالى دَ ټولو کلياتو او جزئياتو علم لري. او دَدې په شان نور مسائل هم هغه سړې مني. نو چه کوم سړې ټول عمر دَ طاعاتو او عباداتو پابندی کوي ليکن دَ هغه عقيده دا وي چه عالَم قديم دې (يعنى دَ هميشه نه دې) او په قيامت کښې به خلق دَ خپلو بدنونوسره نه راېوځائې کيږي يا الله تعالى ته دَ جزئياتو (يعنى دهرڅيز) علم نشته دې نو داسې سړې دَاهل قبله نه نه دې.

بيا نور فرمائي: ((وإن المراد بعدم تكفير أحد من أهل القبلة عند أهل السنة أنه لايكفر مالم يوجد شيئ من أمارات الكفر وعلاماته ولم يصدر عنه شيئ من موجباته)([2])

ترجمه: اودَ اهل سنت په نيز دَاهل قبله تکفير نه کولو مراد دادې چه دَهغوي به ترهغه وخته پورې تکفير نه شي کولې ترکومې پورې چه په هغوي کښې دَ کفر نښو اوعلامو نه څه څيز موجود نه شي اوترکومې پورې چه دَهغوي نه دَ موجبات کفر نه څه خبره صادرنه شي

دَملاعلي قاري رحمه الله مذکوره بحث ته کتلو سره دَحديث الباب وضاحت کيږي چه هلته دَ دريو کارونو کونکو دَ پاره دَ الله اودَ هغه دَ رسول ﷺ د ضمان اعلان کړې شوې دې نو هلته په ظاهرې توګه باندې دَ دغه دريواړو کارونو کونکي به صرف ترهغه وخته پورې مسلمان ګنړلې شي ترکومې پورې چه دَهغوي نه دَ دين دَ نورو ضرورياتو نه انکار مخې ته رانه شي اوکله چه دهغوي نه دَ نورو ضروريات دينيه خلاف څه خبره صادرشي نوبيا دَهغوي دَپاره دَ الله اودَ هغه دَ رسول ﷺ ضمان نشته دې. بلکه دَهغوي تکفير به کيږي. يعنى هغوي سره به دَ مسلمانانو والا سلوك نه شي کولې. کتب علم الکلام والعقائد کښې دَدې امر پوره تصريح موجود ده.

دَ ابن اميرالحاج رحمه الله تشريح: محقق ابن امير الحاج رحمه الله فرمائي: ((أهل القبلة، هو الموافق على ماهو من ضروريات الإسلام كحدوث العالم وحشر الأجساد من غير أن يصدر عنه شيئ من موجبات الكفر قطعا من اعتقاد راجع إلى وجود إله غير الله تعالى، أو إلى حلوله فى بعض أشخاص الناس، أو إنكار نبوة محمد صلى الله عليه وسلم أو ذمه، أو استخفافه، ونحو ذلك المخالف فى أصول سواها مما لا نزاع أن الحق فيه واحد كمسألة الصفات وخلق الأعمال وعموم الإرادة، وقدم الكلام ولعل إلى هذا أشار المصنف ماضيا بقوله إذ تمسكه بالقرآن، أو الحديث، أو العقل إذ لاخلاف فى تكفير المخالف فى ضروريات الإسلام من حدوث العالم وحشر الأجساد ونفى العلم بالجزئيات، وإن كان من أهل القبلة المواظب طول العمر على الطاعات، وكذا المتلبس

---

[1]) شرح الفقه الأكبر للملاعلي القاري، مسئلة: استحلال المعصية ولو صغيرة كفر.ص: ۲۵۸.

[2]) شرح الفقة الأكبر للملاعلي القاري:مسئلة: استحلال المعصية ولو صغيرة كفر، ص: ۲۸۵.

بشيئ من موجبات الكفر ينبغي أن يكون كافرا بلاخلاف، وحينئذ ينبغي تكفير الخطابية لما قدمناه عنهم في فصل شرائط الرواي، وقد ظهر من هذا أن عدم تكفير أهل القبلة بذنب ليس على عمومه إلا أن يحمل الذنب على ماليس بكفر، فيخرج المكفر به كما أشار إليه السبكي)) (1)

ترجمه: اهل قبله هغه دی څوك چه موافق وی د دين د ټولو ضروریاتو لکه د عالم حدوث او حشر اجساد، په داسې توګه چه د دوی نه څه څيز د موجبات کفر نه اونه شی مثلاً، داسې عقيدة چه د الله تعالى سره چرته بل يو خدائى اله منلو طرف ته بونه څی يا د الله تعالى په يو سړی کښې د حلول کيدلو طرف ته يا د نبى اکرم ﷺ د نبوت نه د انکار طرف ته، يا د رسول الله ﷺ د مذمت او استخفاف طرف ته بونه څی، يا د دې په شان نورو خبرو طرف ته بونه څی (تردې چه مصنف رحمه الله فرمائی چه) دې نه معلومه شوه چه د اهل قبله د څه ګناه د وجې د تکفير نه کولو حديث په خپل عموم باندې نه دې. البته که د ګناه نه مراد د کفر نه علاوه څه بله معنى واخستې شی لکه چه د هغې طرف ته ملا سبکى رحمه الله اشاره کړې ده نوعموم مراد اخستې شی.

د علامه تفتازانى رحمه الله تشريح: په شرح المقاصد کښې علامه تفتازانى رحمه الله فرمائى: ((ومعناه أن الذين اتفقوا على ما هو من ضروريات إسلام كحدوث العالم وحشر الأجساد، وما أشبه ذلك، واختلفوا في أصول سواها كمسألة الصفات، وخلق الأعمال، وعموم الإرادة، وقدم الكلام، وجواز الرؤية، ونحو ذلك مما لانزاع أن الحق فيها واحد، هل يكفر المخالف للحق بذلك الاعتقاد والقول به أم لا؟ فلانزاع في كفر أهل القبلة المواظب طول العمر على الطاعات باعتقاد قدم العالم ونفي الحشر، ونفي العلم بالجزئيات، ونحو ذلك، وكذا بصدور شيئ من موجبات الكفر عنه)) (2)

ترجمه: کوم خلق چه په ضروريات اسلام باندې خو متفق دی مثلاً حدوث عالم او حشر وغيره منی، او د دې نه علاوه په نورو اصولو کښې اختلاف کوی لکه مسئلهٔ صفات او خلق افعال او عموم اراده او د کلام الله قديم کيدل او د رؤيت د الله جواز وغيره، په کوم کښې چه هيڅ څه جګړه نشته دې چه په دې کښې حق هم يو دې نو آيا د دې عقيدې او د دې د قائل کيدو د وجې نه د دغه حق مخالفت کونکی تکفير به کولې شی که نه؟ نو د داسې اهل قبله په تکفير کښې هيڅ اختلاف نشته دې چه ټول عمر په هميشه والى سره د قديم عالم او نفى د حشر او نفى د علم بالجزئيات وغيره قائل وی او هم دغه شان د موجبات کفر نه د يو څيز په صادر کيدو سره د هغه په کفر کښې هيڅ اختلاف نشته دې.

د صاحب غاية التحقيق علامه عبدالعزيز البخارى رحمه الله تشريح: علامه عبدالعزيز بن احمد ابن

---

1) التقرير والتحبير لابن أمير الحاج على التحرير في أصول الفقه، المقالة الثالثة: في الاجتهاد وما يتبعه من التقليد والافتاء: ۴۰۲/۳.

2) شرح المقاصد للتفتازاني، المبحث السابع: في حكم مخالف الحق في أهل القبلة: ۲۲۸/۵.

محمد البخاري رحمه الله دَ اصول فقه کتاب دَ حسامی په شرح غاية التحقيق کښې فرمائي: ((إن غلا فيه (أي: في هواه) حتى وجب الكفارة به لايعتبر خلافه ووفاقه أيضا لعدم دخول في مسمى الأمة المشهود لها بالعصمة وإن صلى إلى القبلة واعتقد نفسه مسلما، لأن الأمة ليست عبارة عن المصلين إلى القبلة بل، عن المؤمنين، وهو كافر، وإن كان لايدري أنه كافر)) [1]

ترجمه: كه چرې يو سړی په خپلو نفساني خواهشاتو کښې غلو اوکړه تردې چه دَهغه تكفير واجب شو نو ددې (تكفير) دَخلاف به اعتبار نه شي كولې. ځكه چه دا سړې دَامت په هغه طبقه کښې شامل نه دې دَچا دَ پاره چه دَ حفاظت اوعصمت وعده کړې شوې ده. اګر كه دا سړې دَ قبلې طرف ته مخ كولو سره مونځ هم كوی او خپل ځان مسلمان هم ګڼړی. ځكه چه امت دَ قبلې طرف ته مخ كولو سره دَ مونځ كونكو نوم نه دې بلكه امت خودَ مؤمنانو نوم دې او داسې سړې (چه غلو كونكې وی) كافر دې اګرچه هغه ته دَ خپل كفر علم نه وی.

دَعلامه عبدالعزيز الفرهاوی رحمه الله تشريح: علامه عبد العزيز الفرهاوی رحمه الله دَ شرح العقائد شرح النبراس کښې فرمائي: ((ومن قواعد أهل السنة أن لايكفر" مجهول من التكفير، وهو النسبة إلى الكفر "أحد من أهل القبلة" معناه اللغوي: من يصلي إلى القبلة، أو يعتقدها قبلة، وفي اصطلاح المتكلمين: من يصدق بضروريات الدين، أي: الأمور التي علم ثبوتها في الشرع واشتهر، فمن أنكر شيئا من الضروريات كحدوث العالم وحشر الأجساد وعلم الله سبحانه بالجزئيات وفرضية الصلاة والصوم، لم يكن من أهل القبلة، ولوكان مجاهدا في الطاعات وكذلك مَن باشر شيئا مِن أمارات التكذيب كسجود الصنم والإهانة بأمر شرعي والاستهزاء عليه، فليس مِن أهل القبلة، ومعنى عدم تكفير أهل القبلة أن لايكفر بارتكاب المعاصي ولا بإنكار الأمور الخفية غير المشهورة، هذا ماحققه المحققون، فاحفظه)) [2]

ترجمه: دَ اهل سنت دَ قواعدو نه يوه قاعده داده چه دَ اهل قبله تكفير به نه شي كولې. اهل قبله دَمعنى لغوى مطابق هغه سړی ته وئيلی شي چه دَ قبلې طرف ته مخ كولوسره مونځ اداكونكې وی. يا دَ قبلې دَ قبله كيدو عقيده لرونكې وی. اودَ متكلمينو په اصطلاح کښې هغه سړې دې چه دَدين دَ ټولو ضرورياتو تصديق كوی. يعنې دَ هغه امورو دَكوم ثبوت چه په شريعت کښې معلوم اومشهور وی. نو چه څوك انكار اوكړی دَ يو دَ دين دَ ضرورياتونه، لكه حدوث عالم، حشر، علم الله بالجزئيات او فرضيت دَمونځ او روژې نو هغه به دَ اهل قبله نه وی. سره ددې چه هغه دَ طاعاتو پابند وی. او دغه شان هغه سړې به هم دَ اهل قبله نه وی چه څه داسې كار اوكړی كوم چه دَتكذيب ښكاره علامت وی لكه بت ته سجده كول، يا يو داسې كار اوكړی چه په هغې سره دَ شريعت دَ يو امر سپكاوې كيږی نوهغه دَ

---

[1] غاية التحقيق، ص: ٢٠٨، مير محمد كتب خانه، كراتشي.
[2] النبراس على شرح العقائد، الاستهزاء على الشريعة كفر، ص: ٥٧٢-٥٧١.

اهل قبله نه نه دي. او د اهل قبله د تکفير نه کولو مطلب دادې چه د ګناه د کولو د وجې دې د هغه تکفير اونه کړې شي يا د يو داسې پټ غير مشهور څيز د انکار د وجې دې د هغه تکفير اونه کړې شي. دا هغه تحقيق دې کوم چه محققينو صحيح ګرځولې دې، دا محفوظ کړئ.

دعلامه شمس الدين محمدبن عبدالرحمن السخاوي رحمه الله تشريح: علامه شمس الدين محمدبن عبدالرحمن السخاوي رحمه الله "فتح المغيث شرح الفية الحديث" کښې فرمائي: ((إذلا يكفرأحد من أهل القبلة إلا بإنكار قطعي من الشريعة))[1] يعنى مونږ د اهل قبله نه د چا تکفير نه کوو مګر د شريعت د يو قطعي امر نه د انکار د وجې.

دغه شان شارح هدايه المسمي ب العناية علامه بابرتي رحمه الله [2]

اوعلامه الغنيمي الميداني رحمه الله [3]

وغيره هم په شرح العقيدة الطحاويه کښې په دې باره کښې ښه بحث کړې دې.

دعلامه انورشاه کشميري رحمه الله تشريح:

داهل قبله دتکفير مسئله: دعلامه انورشاه کشميري رحمه الله فرمودات بيانولو سره علامه بجنوري رحمه الله انوارالباري کښې فرمائي چه امام بخاري رحمه الله دلته د باب: **فضل استقبال القبلة** لاندې چه کوم احاديث دحضرت انس رضي الله عنه نه نقل کړې دي د هغې نه واضحه کيږي چه څوک هم د توحيد شهادت ورکړي او زمونږ د قبلې طرف ته مخ کړي، زمونږ په شان مونځ اوکړي او زمونږ ذبيحه خوري هغه مسلمان دې، هغه د الله تعالى پناه او ذمه وارئ کښې راغلو.

---

[1]) فتح المغيث شرح ألفية الحديث، تنبيهات: ۳۱۰/۱.

[2]) (ونسمى أهل قبلتنا مسلمين مؤمنين ما داموا بما جاء به النبى صلى الله عليه وسلم معترفين، وله بكل ما قال وأخبر مصدقين)، لقوله عليه السلام: "من صلى إلى قبلتنا، وأكل ذبيحتنا فهومنا"، فإذا كانوا معترفين بما جاء به النبى صلى الله عليه وسلم من الشرع والدين، ومعتقدين التوحيد، ومتمسكين بالشريعة، نسميهم مؤمنين ونحكم عليهم بجميع أحكام المؤمنين، ونراعى ظواهر هم ونكل ضمائر هم إلى الله، يقوله عليه السلام: "بعثت أتولى الظواهر، والله يتولى السرائر". وإنما قال: "ما داموا بما جاء به النبى صلى الله عليه وسلم معترفين"، لأن مجردالتوجه إلى قبلتنا لا يدل على الإيمان مالم يصدق النبى صلى الله عليه وسلم. فيما جاء به من الشريعة، فإن الغلاة من الرافضة الذين يدعون أن جبر يل غلط فى الوحى لمحمد، فإن الله أرسله إلى عليّ، وبعضهم قالوا: بأنه إله، فهؤلاء وإن صلوا إلى القبلة ليسوا بمؤمنين. (شرح عقيدة الطحاوية للبابرتى، بيان شرط تسمية أهل القبلة مؤمنين، ص:۸۹)

[3]) (ونسمى أهل قبلتنا) وهم الذين شهدوا شهادتنا، واستقبلوا قبلتنا، وصلوا صلاتنا، وأكلوا ذبيحتنا (مسلمين) و (مؤمنين) وإن وصفوا بإرتكاب الكبائر فاسقين (ماداموا) أى: مدة دوامهم (بما) أى: بالذى (جاء به النبى صلى الله عليه وسلم معترفين، وله) صلى الله عليه وسلم (بكل ما قال وأخبر) به (مصدقين) جازمين به (غيرمكذبين)، ففى صحيح البخارى عن، أنس بن مالک رضى الله عنه قال: قال رسول الله صلى الله عليه وسلم: "من صلى صلاتنا، واستقبل قبلتنا، وأكل ذبيحتنا، فذلک المسلم الذى له ذمة الله وذمة رسوله، فلا تخفروالله فى ذمته"، وفيه : عن أنس رضى الله عنه قال: قال رسول الله صلى الله عليه وسلم: أمرت أن أقاتل الناس حتى يقولوا: لا إله إلا الله، فإذا قالوها وصلوا صلاتنا، واستقبلوا قبلتنا، وذبحوا ذبيحتنا، فقد حرمت علينا دماؤهم وأموالهم إلا بحقها، وحسابهم على الله. (شرح عقيدة الطحاوية للغنيمى الميدانى، إيمان من صدق بكل ما جاء به النبى، ص: ۱۰۳)

لهذا د الله تعالى په پناه کښې دې ځواك خالل اندازي نه كوي د ټولو فرض دي چه د هغه د ځان او مال حرمت ګڼړلو سره د هغې حفاظت او كړي بغير د دې نه چه هغه پخپله خپل ځان په قصاص وغيره يا په څه مواخذه كښې اخته نه كړي وغيره.

د دې احاديثو نه يوه اصولي مسئله په پوهه كښې راځي چه د يو اهل قبله تكفير دې او نه كړې شي. ليكن د دې دا مطلب هيڅ كله نه شي كيدې چه د دې دريواړو خبرو سره د هغه عقيده او اعمال څنګه د حق خلاف او د قرآن او حديث خلاف وي نو هغه به اهل قبله پاتې شي؟ ځكه چه په دې احاديثو كښې هم د توحيد شهادت وغيره سره اشاره دې طرف ته موجود ده چه د عقيدې په لحاظ د توحيد د شهادت د تقاضو خلاف هيڅ يو كار د ده نه اونه شي او په لحاظ د عمل د قبلې او د ذبيحې باره كښې هغه د عام مسلمانانو نه جدا څه طريقه نه وي اختيار كړې.

ټولو ته معلومه ده چه ډير زيات احاديثو كښې صرف توحيد نه ټول ايمانيات او عقيدې مراد اخستې شوې دي. لكه «من قال لا إله إلا الله دخل الجنة» او د مسلم وغيره نه دلته هم مونږ ذكر كړې دي چه حضور پاك په هغه ټولو څيزونو باندې ايمان راوړل ضروري ګرځولي دي كوم چه هغوي راوړې دي. او دا هم ښكاره خبره ده چه څوك زمونږ د ذبيحې نه پرهيز كوي هغه به خامخا زمونږ د عقيدې نه مختلف عقيده لري. يا كوم سړې چه مونږ سره يا زمونږ امام پسې خپل مونځ جائز نه ګڼړي هغه به زمونږ نه د مخالف عقيدې والا وي.

د يوې مغالطې ازاله: بعضې خلق د كم علمۍ او كم نظر په سبب په دې مغالطه كښې راګير دي چه اهل قبله او د اهل تاويل تكفير صحيح نه دې. حضرت شاه صاحب رحمه الله په خپله رساله اكفار الملحدين كښې په دې مسئله باندې ډير بحث كړې دې د كوم نه پس چه د يو اهل علم او نظر د پاره د مذكوره مسئلې صحيح په صورت باندې پوهيدو كښې هيڅ مشكل نه شي راتلې. حضرت ﷺ او فرمائيل د اهل قبله د تكفير ممانعت اصل ماخذ د سنن ابی داؤد داحديث دې چه درې څيزونه اصل ايمان دې. ① د لا اله الا الله د اقرار كونكې ځان او مال ته تعرض نه كول. ② د يو ګناه د ارتكاب په وجه چاته كافر نه وئيل. ③ د يو عمل په وجه څوك د اسلام نه خارج نه ګڼړل. (ابوداؤد، كتاب الجهاد، باب: فى الغزو مع ائمة الجور: ٣٤٢/١)

د دې حديث شريف نه دوه خبرې په خاص توګه معلومې شوې. يوه دا چه د يوې ګناه د كولو د وجې يو مسلمان كافر يا د اسلام نه خارج نه دې ګڼړل پكار. بل دا چه د مذكوره ارشاد زيات تعلق د ائمه جور سره دې هم په دې وجه د مذكوره دريو خبرو د ذكر كولو نه پس حضور پاك او فرمائيل چه د جهاد دا حكم به زما د بعثت نه د دجال پورې خامخا جاري وي كه ائمه عدل سره او كړې شي يا د ائمه جور په ملګرتيا كيدو كښې كول وي. په دې وجه امام ابوداؤد رحمه الله داحديث د مذكوره عنوان لاندې راوړې دې او زمونږ د حضرت شاه صاحب رحمه الله رائې هم دغه ده چه د عدم تكفير اهل قبله تعلق په اصل كښې امراء او حكمرانانو سره دې چه د هغوي پوره تابعداري ضروري ده او تر كومې پورې چه د هغه نه څه ښكاره كفر داسې اونه وينې چه د هغې په كفر كيدو باندې د قرآن او حديث په رڼا كښې دليل او ثبوت موجود

وی دَ هغې خلاف بغاوت کول جائز نه دی. لکه چه د بخاری شریف او مسلم شریف احادیثو کښې نقل دی. ددې نه دا هم معلومه شوه چه داسې ښکاره کفر که چرې په چا کښې اولیدلې شی نو بیا ددې ضرورت باقی نه پاتې کیږی چه هغه قائل کولو سره بې جوابه هم کړې شی یا دَ هغه د ښکاره قولی یا فعلی کفر او شرك باره کښې دَ هغه نه تاویل معلوم کړې شی (ځکه چه دَ هغه معامله دَ دغه کتونکو اهل علم او نظر په فیصله او رائې باندې محمول کړې شوې ده دَ چا نظر چه دَ قرآن او حدیث په دلائلو او براهینو باندې حاوی وی. دَ یو گناه دَ وجې دَ عدم تکفیر خبره امام ترمذی رحمه الله ابواب الإیمان کښې باب: ماجاء لایزنی الزانی وهو مؤمن لاندې اختیار کړې ده دکوم حواله چه حضرت شاه صاحب رحمه الله دَ اکفار الملحدین په حاشیه کښې ورکړې ده.

حضرت رحمه الله دا مغالطه هم لرې کړه چه ډیرو جاهلانو دَ امام اعظم رحمه الله طرف ته هم دَ عدم تکفیر اهلِ قبله خبره مطلقاً منسوب کړې ده حالانکه محقق ابن امیر الحاج رحمه الله په شرح تحریر کښې دَ امام صاحب رحمه الله قول هم "ولانکفر أهل القبلة بذنب" نقل کړې دې. او دَ هغوی دا ارشاد دَ علامه نوح آفندی رحمه الله دَ تحقیق مطابق صرف دَ معتزلؤ او خوارجو دَ تردید دَ پاره دې (چه خوارج دَ کبیره گناه دَ وجې نه مسلمان ته کافر وائی او معتزله هغوی دَ ایمان نه خارج او مخلد فی النار گرځوی. لیکن مونږ اهل سنت والجماعت نه هغه ته دَ کبیره گناه دَ وجې کافر وایو او نه ئې دَ اسلام نه خارج او مخلد فی النار گنړو بلکه مسلمان او دَ مغفرت لائق ئې منو). دَ امام صاحب رحمه الله طرف ته غلطه خبره ځکه هم منسوب شوه چه ټولو دَ امام صاحب رحمه الله قول دَ "منتقی" په حواله بغیر دَ "بذنب" نه نقل کړې دې. مثلاً په شرح مقاصد او مسایره وغیره کښې بغیر دَ بذنب دَ قید موجود وو او هم په دې وجه حافظ ابن تیمیه رحمه الله هم په خپل کتاب الایمان کښې لیکلې دی چه کله مونږ دا وایو چه اهل سنت په دې خبره باندې متفق دی چه دَ گناه دَ وجې یو مسلمان ته کافر او نه وائیلی شی نو دَ دغه گناه نه مراد زنا، شراب ځکل وغیره گناهونه دی. علامه نووی رحمه الله هم په شرح عقیدة الطحاویه کښې دَ دې پوره وضاحت کړې دې. او لیکلی ئې دی چه دَ بذنب قید ښائی چه دَ عقیدې دَ فساد دَ وجې به ورته خامخا کافر وئیلی شی. (نقله الملاعلی قاری فی شرح الفقه الاکبر، ص: ۱۹۶)

خلاصه داده چه: ① دَ عدم تکفیر اهلِ قبله حکم دَ غیر ضروریات دین او غیر قطعی الثبوت امورو سره متعلق دی.

② دَ حکم عدم تکفیر اهلِ قبله تعلق دَ امراؤ او حکمرانانو سره دې.

③ دَ مذکوره حکم تعلق دَ ذنوب سره دې نه چه دَ عقائدو او ایمانیاتو سره.

مونږ دَ اکفار الملحدین دَ مضامینو خلاصه پورته پیش کړې ده. باقی علماؤ او اهلِ تحقیق او نظر له دَ پوره کتاب مطالعه کول پکاردی. گنی دَ لرې نه به هغوی هم دا خیال کوی چه "دارالتکفیر" والو به هسې بې تحقیقه څه لیکلی لوستلی وی. "والناس أعداء لما جهلوا"

دَ ایمان، اسلام او ضروریاتِ دین تشریح: دَ قرآن، حدیث او اجماع نه ثابت شوې ټول امور

غیبیه او دَ طاعت اعمال مثل ایمان دې او دَ اعمالو اداکول اسلام دې. بیا دې ټول ثابت شوی امورو ته دَ دین ضروریات وائی او ددې نه انکار یا تاویل باطل کفر دې.
حضرت مجاهد رحمه الله او قتاده رحمه الله دَ آیت: ﴿یَا أَیُّهَا الَّذِینَ آمَنُوا ادْخُلُوا فِی السِّلْمِ کَافَّةً﴾ (بقره) په تفسیر کښې فرمائیلی دی چه دا آیت مبارك مسلمانانو ته دَ شریعت محمدیه دَ هر یو جز دَ طاعت دَالتزام دعوت ورکوی که هغه فرائض وی یا مستحبات، واجب علی الأعیان وی یا واجب علی الکفایه. که چرې فرض عین وی نو دَ فرضیت په اعتقاد سره به دَهغې اداکول هم فرض وی او که چرې مستحبات وی نو دَ هغې دَ استحباب عقیده به لازم وی او عمل به ئې صرف دَ مستحب په درجه کښې وی.
غرض دا چه دَ کومو څیزونو هم په دین کښې داخلیدل ټولو ته معلوم شوی دی هغه ټول په ایمانیات کښې داخل دی ځکه چه ایمان دَ رسول الله ﷺ کاملې او مکملې تابعدارئ کولو نوم دې. حضرت شاه صاحب رحمه الله دَ دین دَ ضروریاتو دَتشریح نه پس فرمائی: مثلاً.
① مونځ کول فرض دی او ددې دَ فرض کیدو عقیده هم فرض ده او مونځ زده کول هم فرض دی او دَ فرض نه ځان ناواقفیت یا دَ دې نه انکار کفر دې.
② مسواك کول سنت دی مګر ددې دَ سنت کیدو عقیده فرض ده او ددې دَ مسنون کیدو نه انکار کفر دې. ددې علم حاصلول سنت دی ناخبری دَمحرومتیا سبب دې او په دې باندې عمل نه کول دَعتاب نبوی او دَ ترك سنت دَدرجې دَعذاب سبب دې.
ددې دَمسنون کیدو انکار ځکه کفر دې چه ددې په معمولات نبوی کښې کیدل ټولو عامو او خاصو ته معلوم دی او کوم څیزهم چه ددې درجې وی هغه ددین په ضروریاتو کښې داخل دې.
حضرت شاه عبدالعزیز رحمه الله هم په خپله فتاوی کښې پوره تفصیل سره دایمان او کفر بحث ذکر کړې دې. هغوی فرمائی کوم سرې هم چه دَ دین دَ ضروریاتو نه انکارکوی هغه اهل قبله (او مسلمان) پاتې کیږی نه ځکه چه ددین ضروریات هم هغې ته وئیلی شی چه دَ کتاب الله او احادیث متواتره او دَ اجماع امت نه ثابت شوی دی. ددې ذریعو په ذریعه چه څومره هم عقائد او اعمال، فرض نفل وغیره ثابت دی هغه ټول مثل ضروری دی. بیا عقائد پیژندل مستحب او عمل به هم صرف دَ مستحب په درجه کښې وی. لیکن دَ دین دَ ضروریاتو نه دَ یو څیز انکار به هم کفر وی.
ددین دَ ضروریاتو تفصیل: په دې لاندې حقیقتونو باندې ایمان او یقین ساتل دَ یو مؤمن دَپاره ضروری دی:
① دَ الله تعالی وجود سره دَ ټولو صفاتو دَ کمال په داسې شان چه هغه دَ خپل ذات او صفاتو عالیؤ په لحاظ سره یو، بې مثال او ازلی، ابدی دې. او دَ صفات عیوب او نقصان، دَ مخلوق دَ صفاتو نه دَهغه ذات سبحانه وتعالی منزه او مبرا دې.
② **حدوث عالَم:** چه دَالله تعالی نه سوا مخکښې هیڅ نه وو. دَ هغه نه سوا ټول موجودات عالَم (علوی او سفلی) دَهغه دَ قدرت او ارادې لاندې موجود او پیدا شوی دی.

③ **په قضاء اوقدر باندې ايمان:** چه تراوسه پورې څه په دنيا کښې شوي دي يا اوس کيږي او يا به راتلونکي وخت کښې کيږي هغه ټول د الله تعالىٰ د ازلي علم مطابق دي. او هم د هغه په اراده او قدرت کامله سره ظهور او وجود حاصلوي. او بنديګان چه د کومو اعمالو مکلف جوړکړې شوي دي د هغې د پاره بنديګانو ته هم په اندازه د ضرورت اختيار او اراده ورکړې شوې ده. يعني بنده نه صرف مجبور دې او نه مختار مطلق او په کومه درجه کښې چه هم هغه ته اختيار او اراده ورکړې شوې هم د هغې اندازې د اعمالو جزا او سزا ورله مقرر کړې شوې ده. کوم چه سراسر انصاف دې. په دې وجه د دې خلاف عقيده لرل چه بنده ته هيڅ هم اختيار نشته يا هغه په مکمل توګه سره مختار مطلق دې دواړه خبرې د ايمان خلاف او کفر کښې داخل دي.

④ فرښتې، پيريان او انسانان د هغه د ټولو نه اهم مخلوقات دي.

⑤ بنيادم ته ئې په خپلو ټولو مخلوقاتو باندې عزت ورکړې دې او دې ئې په دنيا کښې خپل خليفه جوړکړې دې او د زمکې او آسمان ټول ځيزونه ئې د ده د پاره مسخر کړل.

⑥ د بنيادمونه ئې انبياء عليهم السلام منتخب کړل او هغوی ئې د نبوت په شرف او رسالت ورکولو سره ئې د جناتو او انسانانو د هدايت د پاره راؤليږل.

⑦ د هدايت او نيغې لار خودنې د پاره ئې د وحی سلسله قائمه کړه او کتابونه ئې نازل کړل مثلاً تورات، زبور، انجيل او قرآن مجيد.

⑧ د انبياؤ عليهم السلام شمير الله تعالى ته معلوم دې. دا سلسله په آخری پيغمبر سرور دوعالم افضل الرسل حضرت محمد ﷺ باندې ختمه شوه. د حضور پاك نه پس به دنيا ته يو نوې نبی نه راځی.

⑨ په آخره زمانه کښې به حضرت عيسیٰ عليه السلام د آسمان نه راکوزيد و سره د دين محمدی تائيد او تقويت کوی. هغه آسمان ته ژوندې اوچت کړې شوې وو او دې وخت کښې هم هلته ژوندې موجود دې او دنيا ته په راتلو سره به خپل مفوضه يعنی ورکړې شوی کارونو د پوره کولو نه پس وفات کيدو سره د رسول الله ﷺ په روضه مطهره مقدسه کښې دفن کيږی. (د قرآن مجيد او صحيح متواتر احاديثو نه دا ټولې خبرې ثابتې دی).

⑩ د انبياؤ عليهم السلام نه پس مرتبه د حضور پاك د صحابه کرامو ده. د هغوی نه پس د تابعينو، تبع تابعينو، علماؤ او د امت د اولياؤ درجې دی.

⑪ د انبياؤ عليهم السلام د کومو معجزاتو ثبوت چه د قرآن او حديث نه شوې دې هغه ټولې صحيح بغير د څه تاويل نه منل ضروری دی.

⑫ د شريعت محمدی ټول احکام کوم چه د قرآن مجيد، حديث، اجماع او قياس نه ثابت دی د هغې ټول منل او درجه په درجه په هغې باندې عمل کول ضروری دی. يعنی فرائض، واجبات، سنن او مستحبات د دين ټول هم د دين جزمنل او يقين کول خو ضروری دی. باقی د عمل په لحاظ فرض باندې عمل کول فرض (په واجب باندې عمل کول واجب، په سنت باندې عمل کول سنت او په مستحب باندې عمل کول) به مستحب وی وغيره. د غه شان د

نواهي او د منكراتو د دين حكم دې.

⑬ دَ مرګ نه پس به هر سړي دَ آخرت په رومبي منزل كښې مقيم وي كوم ته چه برزخ وائي.

⑭ دَ قيامت دَ ورځې يقين، چه يوه ورځ به دَ الله تعالى په حكم سره ټوله دنيا، دَ زمكې او آسمان څيزونه فناه كيږي.

⑮ ورځ دَ جزاء يعنى دَ حساب كتاب ورځ چه دَ هرمكلف ټولو اعمالو جائزه اخستو سره به دَ جزاء او سزا حكم كولې شي.

⑯ دَ جنت او دوزخ وجود حق دې. په جنت كښې به دَ ابدى نعمتونو مستحق هميشه اوسيږي او په دوزخ كښې به دَ ابدى عذاب مستحق هميشه اوسيږي او دَ چا دَ پاره به مرګ نه وي.

⑰ دَ الله تعالى دَمقربو او بزرګانو بنديګانو شفاعت به دَ ګناهګارانو بنديګانو دَپاره به دَ الله په اذن او اجازت كيږي.

⑱ په جنت كښې به دَ الله تعالى دَ هميشه خوشحالئ اودَ الله تعالى دَ ديدار دولت هم حاصليږي چه دَ ټولو نعمتونو نه به اوچت او غوره وي.

دَكفر خبرې: پورته ذكر شوى ټول دَ دين ضروريات او كوم چه په نورو كتابونو دَعقائدو او كلام كښې په تفصيل سره درج دى په ټولو باندې ايمان اويقين ساتل دَمؤمن دَ پاره ضرورى دى اود يو څيز انكار هم دَ كفر په پوله كښې دَ داخلولو دَپاره كافى دى. مثلاً دَ الله تعالى دَتوحيد يا يو صفت، يا دَ حدوث عالم نه انكار، اودَ جناتو او ملائكو دَ وجود، جنت، جهنم اومعجزات وغيره يا دَ اسلام دَ احكامونه دَ يو نه انكار يا تاويل هم كفر دې. دغه شان دَ يو نبى دَ نبوت نه انكار يا دَ يو قرآنى آيت نه انكار اوتحريف، يا دَ خاتم النبيين نه پس دَ يو نبى دَ نبوت اقرار، يا عالم قديم ګنړل، يا دَ الله تعالى، انبياؤ او ملا نكو باره كښې دَ سپكاوى الفاظ استعمالول، او په چا كښې دَ كفر خبرې موجوديدو باوجود هغه كافر نه ګنړل، يا هغه ته كافر وئيلو كښې تامل اوتردد كول هم كفر دې. ځكه چه دَدې نه ثابتيږي چه هغه دَ كفر او ايمان په خبرو كښې فرق نه كوي. والله اعلم. دَنور تفصيل او دلا ئلو دَ پاره اكفار الملحدين او دَ كتب عقائدو كلام مطالعه دې اوكړې شي. والله الموفق.[1]

حديث باب (دويم حديث) [حديث نمبر ۳۸۵]

- ۳۹۲ حَدَّثَنَا نُعَيْمٌ قَالَ حَدَّثَنَا ابْنُ الْمُبَارَكِ عَنْ حُمَيْدٍ الطَّوِيلِ عَنْ أَنَسِ[2] بْنِ مَالِكٍ قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - «أُمِرْتُ أَنْ أُقَاتِلَ النَّاسَ حَتَّى يَقُولُوا لاَ إِلَهَ إِلاَّ اللَّهُ. فَإِذَا قَالُوهَا وَصَلَّوْا صَلاَتَنَا، وَاسْتَقْبَلُوا قِبْلَتَنَا، وَذَبَحُوا ذَبِيحَتَنَا، فَقَدْ حَرُمَتْ عَلَيْنَا دِمَاؤُهُمْ وَأَمْوَالُهُمْ إِلاَّ بِحَقِّهَا، وَحِسَابُهُمْ عَلَى اللَّهِ».

ترجمه: دَ حضرت انس بن مالك رضي الله عنه نه روايت دې چه نبى كريم ﷺ ارشاد اوفرمائيلو چه ماته

---

[1]) انوارالبارى: ۱۲/۱۹۳-۱۷۹.

[2]) مرتخريجه تحت الحديث السابق رقمه: ۳۹۱.

دَخلقو سره د هغه وخته پورې د جنګ کولو حکم راکړې شوې دې ترکومې پورې چه هغوی لا اله الا الله اونه وائی. بیا چه کله هغوی دا اووائی او زمونږ په شان مونځ اوکړی او زمونږ دَ قبلې طرف ته مخ کړی او زمونږ ذبیحه اوخوری نو په مونږ باندې دَ هغوی ځان اومال حرام شو، مګر په حق باندې اودَ هغوی حساب به الله تعالی ته حواله وی.

تراجم رجال: په مذکوره حدیث شریف کښې ټول څلور رجال دی:

① **نعیم** رحمه الله: دا ابوعبدالله نعیم بن حماد بن معاویه بن الحرث المروزی رحمه الله دې. دَ دوی تفصیلی احوال کشف الباری، کتاب الوضوء، باب: دفع السواك إلى الأكبر کښې تیر شوی دی.(۱)

② **ابن المبارك** رحمه الله: دا مشهور امام عبدالله بن مبارك رحمه الله دې. دَ دوی احوال کشف الباری، کتاب بدء الوحی پنځم حدیث لاندې تیر شوی دی.(۲)

③ **حمید الطویل** رحمه الله: دا ابوعبیده حمید بن ابی حمید الطویل الخزاعی البصری رحمه الله دې. دَ دوی احوال کشف الباری، کتاب الإیمان، باب: خوف المؤمن من أن یحبط عمله وهو لایشعر دَ دویم حدیث لاندې تیر شوی دی.(۳)

④ **انس بن مالك** رضي الله عنه: دامشهوراو معروف صحابئ رسول حضرت انس بن مالك رضي الله عنه دې. دَ دوی په احوالو باندې تفصیلی کلام کشف الباری، کتاب الایمان، باب: من الإیمان أن یحب لأخیه مایحب لنفسه لاندې تیره شوی ده.(۴)

شرح حدیث: «أُمِرْتُ أَنْ أُقَاتِلَ النَّاسَ حَتَّى يَقُولُوا لاَإِلَهَ إِلاَّ اللهُ» یعنی ماته حکم راکړې شوې دې چه زه دَخلقو سره جنګ اوکړم ترهغې پورې چه هغوی (دَتوحید کلمه) لا اله الا الله اونه وائی.

"أُمِرتُ" صیغه دَمجهول ده، مراد دَدې نه دا دې چه الله تعالی ماته حکم راکړې دې. دَمعروف په ځائی دَ مجهول صیغه ځکه استعمال کړې شوه چه فاعل مشهور اومعروف دې او په دې کښې فاعل (دَالله تعالی) تعظیم هم دې(۵). "النّاس" نه مراد مشرکین دی.(۶)

دَ توحید اقرار سره دَ رسالت اقرار دَ نه ذکرکولو حکمت: "حتی یقولوا" تردې چه هغوی دَ توحید دکلمې اقرار اوکړی. دلته دَ توحید اقرار سره دَ رسالت دَ اقرار ذکر اونه کړې شو. دَدې وجه داده چه دلته کنایةً دَ رسالت اقرار ذکردې. هغه داشان چه مونځ په محمدی طریقې اداکول، دَ قبلې طرف ته مخ کول، په محمدی طریقه باندې ځناور ذبح کول، ټول امور دَ رسالت دَ

---

۱) کشف الباری: کتاب الوضوء، باب: دفع السواک إلى الأکبر.

۲) کشف الباری: ۴۶۲/۱.

۳) کشف الباری: ۵۷۱/۲.

۴) کشف الباری: ۴/۲.

۵) عمدة القاری: ۱۸۸/٤، الکوثر الجاری: ۷۸/۲، إرشادالساری: ۵٤/۲.

۶) عمدة القاری: ۱۸۸/٤، الکوثر الجاری: ۷۸/۲، إرشادالساری: ۵٤/۲.

اقرار طرف ته اشاره کونکی دی. ځکه چه دا دربواړه امور د شریعتِ محمدی ﷺ خواص دی. دا ځکه چه صرف لا اله الا الله ویونکی د یهودو مونځ د رکوع نه خالی وو او د هغوی قبله د کعبې نه علاوه بله وه او د هغوی ذبیحه به هم زمونږ د ذبیحې په شان نه وه. نو صرف د لا اله الا الله اقرار هم د رسالت اقرار هم دې.

لکه چه څوك اووائي چه ما د ﴿الٓمٓ ۚ ذٰلِكَ الْكِتٰبُ﴾ قراءت اوکړو نو د دې نه مراد صرف هم دا الفاظ نه وی بلکه د پوره سورت قراءت مراد وی. چنانچه اوس به وئیلې شی چه د یو کس دې ژبانې وینا سره د هغه فعل ملاؤ شو یعنی کله چه خلق په ژبه باندې دا کلمه اووائی او فعل سره د دې کلمې معنی ثابته کړی نو د هغه د ځان او مال حرمت به د نورو مسلمانانو په شان شی.(۱)

قوله: "صلوا صلاتنا" نه مراد د رکوع او سجدې والا مونځ دې(۲).

قوله: "ذبحوا ذبیحتنا" په مصری نسخو کښې په دې ځائی کښې هم داسې دی یعنی "ذبحوا" لیکن په هندی نسخو کښې د "ذبحوا" په ځائی "أكلوا" دې.(۳) هم دغه وجه ده چه په لامع الدراري کښې په دې مقام باندې "قوله: ذبیحتنا" وئیلو سره تشریح کړې شوې ده(۴).

علامه برماوی رحمه الله لیکی چه تقاضا خو دا ده چه دې ځائی کښې "أكلوا" وې نه چه "ذبحوا". چنانچه دې نه مراد دادې چه "ذبحوا مثل ذبیحتنا"(۵).

قوله: "ذبیحتنا" نه مراد "مذبوحتنا" دې یعنی ذبح کړې شوې ځناور، دغه شان "ذبیحة" د فعیلة په وزن باندې "مذبوح" په معنی کښې دې نو عبارت به داسې شی: "ذبحوا المذبوح مثل مذبوحنا"(۶).

یو لغوی اشکال او د هغې جواب: په دې مقام باندې علامه کرمانی رحمه الله یو اعتراض او د هغې جواب لیکی چه که څوك اعتراض اوکړی چه "فعیل" کله د مفعول په معنی کښې وی نو په هغې کښې مذکر او مؤنث دواړه برابر وی نو په دې ځائی کښې چه (فعیل د مفعول په معنی کښې دې نو) دې سره "التاء" ولې یو ځائی کړې شوې ده؟ (کومه چه صرف په مؤنث باندې دلالت کوی).

نو د دې جواب دادې چه داسې په دې لفظ باندې د اسمیت د غلبې د وجې نه کړې شوی دی

(۱) عمدة القاری: ۱۸۸/٤، إرشاد الساری: ۵٤/۲.
(۲) للامع الصبیح شرح الجامع الصحیح للبرماوی: ۱۳۳/۳، إرشاد الساری: ۵٤/۲.
(۳) صحیح البخاری: ۵٦/۱، قدیمی: ۱۱۷/۱، الطاف سنز کراتشی.
(٤) لامع الدراری: ۲٦۱/۲.
(۵) لامع الصبیح شرح الجامع الصحیح للبرماوی: ۱۳۳/۳.
(٦) لامع الصبیح شرح الجامع الصحیح للبرماوی: ۱۳۳/۳، عمدة القاری: ۱۸۸/٤، تحفة الباری: ۹٦/۲.

(دويمه خبره داچه) د فعيل په وزن كښې مذكر او مؤنث هغه وخت برابر وي كله چه دا د موصوف سره ذكر وي، اوچه كله دا لفظ د موصوف نه بغير ذكر وي نو هغه وخت په دې كښې مذكر او مؤنث برابر نه وي[1].

قوله: لَقَدْ حَرُمَتْ عَلَيْنَا دِمَاؤُهُمْ وَأَمْوَالُهُمْ: يعنى د دوى وينې او د دوى مالونه به په مونږ باندې حرام شى. "حرمت"، د حاء زبر او راء پيش سره دې يعنى كَرُمَ يَكْرُمُ د باب نه، په دې كښې دويم لغت داهم دې چه دا د باب تفعيل نه د فعل ماضى مجهول صيغه "حُرِّمَتْ" وى. علامه سيوطى رحمه الله او ابن حجر رحمه الله اول ذكر شوى ته ترجيح وركړې ده[2]. اوعلامه برماوى رحمه الله دويم ته[3]. ليكن په دې باندې حافظ ابن حجر رحمه الله رد كړې دې او هم اول رائې ئې راجح ګرځولې ده[4].

قوله: إِلَّا بِحَقِّهَا: مګر په حق باندې. علامه عينى رحمه الله ليكى: أى: إلا بحق الدماء والأحوال[5]. يعنى كه چرې په داسې كس باندې د مال يا ځان تاوان او قصاص واجب شو نوهغه به د هغه نه خامخا وصول كولې شى اودا وصول كول به زمونږ هغه سره د كړې شوې وعدې او ذمې خلاف نه متصور كيږى.

---

[1] شرح الكرمانى: ٥٥/٤. د دې اعتراض جواب كوم تفصيل چه په عمدة القاري كښې نقل كړې شوې دې هغه دا شان دې: "فإن قلت: "فعيل" إذا كان بمعنى المفعول يستوى فيه المذكر والمؤنث، فلاتدخله التاء. قلت: لما زال عنه معنى الوصفية وغلبت الاسمية عليه، واستوى فيه المذكر والمؤنث، فدخله التاء، وقد يقال: إن الاستواء فيه عند ذكر الموصوف معه وأما إذا انفرد عنه منه فلا". (عمدة القاري: ١٨٨/٤) په دې عبارت كښې يوه جمله "واستوى فيه المذكر والمؤنث" (كومه چه د عمدة القاري په نورو نسخو كښې هم دغه شان ده) محل نظر ده، ځكه چه په دې مقام باندې علامه عينى رحمه الله د معترض جواب وركوى چه معترض صاحب ستا بيان كړې شوې قاعده ټيك ده ليكن دا هغه وخت دى كله چه "فعيل" سره د دې موصوف هم ذكر كړې شوې وى چنانچه په داسې صورت كښې په دې باندې تاء نه داخليږى. ليكن چه كله "فعيل" نه معنى د وصفيت زائل شى او په دې باندې اسميت غالب راشى (لكه څنګه چه زمونږ مبحوث عنها عبارت كښې دى) نو په دې باندې تاء داخليږى. چنانچه "غلبت الاسمية عليه" نه پس عبارت "واستوى فيه المذكر والمؤنث" د جواب او د قاعدې مطابق نه جوړيږى. په دې وجه چه دلته خود استوى نفى كول غوارى نو بيائى دلته دا څنګه ذكركړو؟ نو يا خو به داسې وئيلى شى چه دا د علامه عينى رحمه الله يا د ناقلينو او كاتبينو وغيره د طرف نه تسامح شوې ده يا يو د لرې تاويل كولو سره به داسې وئيلى شى چه د دې جملې نه مراد دادې چه كله د "فعيل" په وزن كښې اسميت غالب راشى نو هغه وخت په دې كښې مذكر او مؤنث دواړه د حكم په اعتبارسره برابر دى چه په دې كښې به هر يو مستقل حكم لرى په دواړو كښې به يو د بل تابع نه وى. بلكه د حكم په اعتبار سره هريو په مستقل كيدو كښې برابردې. بله دا چه دې نه پس جمله "فدخله التاء" باندې هم فاء نه دى داخلول پكار ځكه چه دا جمله د لما جواب دې او د لما په جواب باندې فاء نه داخليږى.

[2] التوضيح للسيوطى: ٤٨٤/٣، فتح البارى: ٦٤٤/١.

[3] للامع الصبيح شرح الجامع الصحيح للبرماوى: ١٣٤/٣.

[4] فتح البارى: ٦٤٤/١.

[5] عمدة القارى: ١٨٨/٤.

حضرت شیخ الحدیث صاحب رحمه الله لیکی: "أی: بحق الکلمة والإسلام" او دَ حق اسلام مطلب دادې چه که چرې څوك داسې کار اوکړی په کوم باندې چه په اسلام کښې حفظ دم وغیره نه وی مثلاً څوك هغه قتل کړی یا محصن سره زنا اوکړی نو رومبې سړې به قصاصا قتلولې شی او دویم به رجم کولې شی.(۱)

قوله: وَحِسَابُهُمْ عَلَى اللَّهِ: او دَ هغوی حساب الله تعالی ته حواله دې.

دَ حضرت شیخ الحدیث صاحب رحمه الله په نیز دَدې جملې تعلق دَ منافقانو سره دې چه دَهغوی حساب الله تعالی ته حواله دې یعنی دَ روایت نه صفًا معلومیږی چه کوم سړې په ظاهری توګه دَ اسلامی کلمې اقرار اوکړی، اسلامی شعائر ښکاره کړی مثلاً صرف په خلې اووائی چه زه مسلمان شوم یا ایمانی کلمه اووائی نو اوس ده ته تعرض جائز نه دې البته دَ ده معامله الله تعالی سره ده چه دَ هغه په زړه کښې منافقت دې که اسلام. ځکه چه دَ زړه حالت خو هم هغه پیژنی.(۲)

قوله: "علی الله" علی لفظ په دې مقام باندې صرف دَتشبیه دَ پاره دې چه دَ یو امر دَ وقوع په تحقق کښې دا داسې دې لکه چه دَ الله په ذمه څه څیز لازم وی ګنی په حقیقت کښې خو په الله باندې هیڅ څیز لازم نه دې. یا بیا په دې ځائی کښې "علی" دَ لام په معنی دې یا "إلی" په معنی دې. چنانچه معنی به دا شی چه "حسابهم موکول أو مفوض إلی الله" چه دَ دوی حساب الله تعالی ته حواله دې.(۳)

علامه خطابی رحمه الله فرمائی چه دَدې باب رومبې حدیث په دې باره کښې وو چه کوم کس شعائر اسلام ښکاره کونکې وی نو هغه ته څه تعرض مه کوئی نه دَ هغه په ځان کښې او نه دَ هغه په مال کښې. تردې چه دَ دغه کس نه دَ دین دَ شعائرو خلاف څه کار اونه شی. او دویم حدیث په دې باره کښې دې چه کوم کس دَ شعائرِ دین منونکې نه وی نو هغه پسې شئ تردې چه هغه دغه شرائط اومنی.(۴)

تعلیق: -۳۹۳ قَالَ ابْنُ أَبِي مَرْيَمَ أَخْبَرَنَا يَحْيَى حَدَّثَنَا حُمَيْدٌ حَدَّثَنَا أَنَسٌ عَنِ النَّبِيِّ -صلی الله علیه وسلم-.

دتعلیق تخریج: ددې تعلیق په تخریج کښې حافظ ابن حجر رحمه الله هدي الساري کښې لیکی:

((ورواية ابن أبي مريم عن يحيى هو ابن أيوب وصلها محمد بن نصر المروزي في كتاب "تعظيم الصلاة"، والبيهقي

---

(۱) تقریر بخاری شریف: ۱۳۹/۲.

(۲) سراج القاری: ۴۲۷/۲-۴۲۶.

(۳) عمدة القاری: ۱۸۸/٤، إرشادالساری: ٥٤/۲، مرقاة المفاتیح، کتاب الإیمان، رقم الحدیث: ۱۱، ۱۵۱/۱.

نوټ: دَمذکوره حدیث دَ تشریح سره متعلقه ډیر اهم مباحث کشف الباری، کتاب الإیمان، باب: فإن تابوا وأقاموا الصلاة...... کښې تیر شوی دی. اوګورئی: کشف الباری: ۱۵۲/۲-۱۳٦.

(۴) أعلام الحدیث للخطابی: ۳۷۷/۲.

وابن منده في الإيمان»[1]

يعنى دا تعليق موصولاً المروزى، البيهقى او ابن منده رحمهم الله بيان كړې دې. محمد بن نصر بن الحجاج المروزى رحمه الله په خپل كتاب "تعظيم قدر الصلاة" كښې په دې سند سره مذكوره تعليق موصولاً نقل كړې دې: «حدثنا محمد بن يحيى ثنا ابن أبي مريم أنا يحيى يعني: ابن أيوب، قال: أخبرني حميد أنه سمع أنس بن مالك، يقول: إن رسول الله صلى الله عليه وسلم قال: أمرت أن أقاتل الناس حتى يشهدوا أن لا إله إلا الله، وأن محمداً رسول الله، فإذا شهدوا أن لا إله إلا الله، وأن محمدا رسول الله، وصلوا صلاتنا، واستقبلوا قبلتنا، وأكلوا ذبيحتنا، حرمت علينا أموالهم ودماؤهم إلا بحقها، له ما للمسلمين وعليه ما عليهم»[2]

او امام بيهقى رحمه الله په دې لاندينى سند سره مذكوره تعليق موصولاً نقل كړې دې: «أخبرنا علي بن محمد بن عبد الله بن بشران العدل ببغداد، أنبأ أبو الحسن علي بن محمد المصري، ثنا يحيى بن أيوب، ثنا سعيد بن أبي مريم، ثنا يحيى بن أيوب، حدثني حميد أنه سمع أنس بن مالك رضي الله عنه يقول: إن رسول الله صلى الله عليه وسلم قال: "أمرت أن أقاتل المشركين حتى يشهدوا أن لا إله إلا الله وأن محمدا رسول الله، فإذا شهدوا أن لا إله إلا الله وأن محمدا رسول الله، وصلوا صلاتنا، واستقبلوا قبلتنا، وأكلوا ذبيحتنا، حرمت علينا أموالهم ودماؤهم إلا بحقها، له ما للمسلم، وعليه ما على المسلم"»[3]

او ابن منده رحمه الله په خپل كتاب الايمان كښې د مذكوره تعليق موصولا چه كوم تخريج كړې دې هغه دا دې: «أخبرنا عمرو بن الربيع بن سليمان، ثنا يحيى بن أيوب المصري، حدثني حميد الطويل أنه سمع أنس بن مالك يقول: إن رسول الله صلى الله عليه وسلم قال: "أمرت أن أقاتل المشركين حتى يشهدوا أن لا إله إلا الله وأن محمدا رسول الله، وصلوا صلاتنا، واستقبلوا قبلتنا، وأكلوا ذبيحتنا، حرمت علينا أموالهم ودماؤهم إلا بحقها، لهم ما للمسلمين، وعليهم ما على المسلمين"»[4]

د تعليق رجال: په مذكوره تعليق كښې څلور رجال دى:

① **ابن أبي مريم رحمه الله:** دا ابو محمد سعيد بن الحكم بن محمد بن سالم جمحى المصرى رحمه الله دې. د دوى تفصيلى احوال كشف البارى، كتاب العلم، باب: من سمع شيئا فراجع حتى يعرفه كښې تير شوى دى.[5]

---

[1]) هدى السارى، الفصل الرابع في بيان السبب في إيراده للأحاديث المعلقة، ص: ۳۰.
[2]) تعظيم قدر الصلوة للمروزى، أول فريضة بعد الإخلاص بعبادة الله، رقم الحديث: ۱۰، ۹۳/۱.
[3]) سنن الكبرى للبيهقى، كتاب الصلاة، باب: لا يأتم مسلم بكافر لقول، رقم الحديث: ۵۳۴۷، ۹۲/۳.
[4]) الإيمان لابن منده، ذكر الأخبار التى جاءت عن النبى صلى الله عليه وسلم الدالة على أساس الإيمان وشعبه، رقم الحديث: ۱۹۱، ۳۵۵/۱.
[5]) كشف البارى: ۱۰۶/۴.

② یحیی رحمه الله: دا یحیی بن ایوب الغافقی المصری رحمه الله دی. دَ دوی تفصیلی احوال کشف الباری، کتاب الوضوء، باب: البزاق والمخاط ونحوه فی الثوب کښې تیر شوی دی.[1]

③ حمید رحمه الله: دا ابوعبیده حمید بن ابی حمید الطویل الخزاعی البصری رحمه الله دی. دَ دوی احوال کشف الباری، کتاب الإیمان، باب: خوف المؤمن من أن یحبط عمله وهو لا یشعر دَ دویم حدیث لاندې تیر شوی دی.[2]

④ انس بن مالک رضی الله عنه: دا مشهور او معروف صحابئ رسول حضرت انس بن مالک بن نضر خزرجی انصاری رضی الله عنه دی. دَ دوی تذکره کشف الباری، کتاب الایمان، باب: من الإیمان أن یحب لأخیه ما یحب لنفسه لاندې تیره شوی ده.[3]

دَ تعلیق مقصد: امام بخاری رحمه الله په دې باب کښې دَ خالد بن حارث روایت ذکر کړې وو کوم چه دَ حمید الطویل رحمه الله نه نقل کونکې وو. اوس په دې تعلیق کښې ئې دَ یحیی بن ایوب رحمه الله روایت دَ حمید الطویل رحمه الله نه ذکر کولو سره متابعت کړې دې او په دې کښې ئې دَ حمید رحمه الله دَ حضرت انس رضی الله عنه نه دَ سماع تصریح کړې ده.[4]

امام بخاری رحمه الله دا تعلیق ځکه ذکر کړې دې چه دَ حمید الطویل رحمه الله متعلق دَ تدلیس قول نقل دې. او هغوی دَ ترجمة الباب په دویم روایت کښې دَ حضرت انس بن مالک رضی الله عنه نه په صیغه دَ عن نقل کړې دې او دَ مدلس په عنعنه کښې دَ تدلیس احتمال وی. په دې وجه دَ تحدیث ثابتولو دَ پاره ئې دا روایت ذکر کړو.[5]

دویم تعلیق: وَقَالَ عَلِيُّ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ حَدَّثَنَا خَالِدُ بْنُ الْحَارِثِ قَالَ حَدَّثَنَا حُمَيْدٌ قَالَ سَأَلَ مَيْمُونُ بْنُ سِيَاهٍ أَنَسَ بْنَ مَالِكٍ قَالَ يَا أَبَا حَمْزَةَ، مَا يُحَرِّمُ دَمَ الْعَبْدِ وَمَالَهُ فَقَالَ مَنْ شَهِدَ أَنْ لاَ إِلَهَ إِلاَّ اللَّهُ، وَاسْتَقْبَلَ قِبْلَتَنَا، وَصَلَّى صَلاَتَنَا، وَأَكَلَ ذَبِيحَتَنَا، فَهُوَ الْمُسْلِمُ، لَهُ مَا لِلْمُسْلِمِ، وَعَلَيْهِ مَا عَلَى الْمُسْلِمِ.

دَ تعلیق ترجمه: حمید رحمه الله اووئیل چه میمون بن سیاه رحمه الله دَ حضرت انس بن مالک رضی الله عنه نه تپوس اوکړو چه اې ابوحمزه! کوم یو څیز دَ سړی ځان او مال حراموی؟ نو هغه جواب ورکړو چه کوم سړې دَدې خبرې ګواهی ورکړی چه دَ الله نه سوا بل څوک معبود نشته، او زمونږ دَ قبلې طرف ته مخ کړی، زمونږ په شان مونځ اوکړی، او زمونږ دَ ذبح کړې شوې ځناور غوښه اوخوری نو هغه مسلمان دې کوم چه دَ مسلمانانو حق وی هم هغه دده دَ پاره دې او کوم چه په مسلمانانو باندې لازم دې هم هغه په ده باندې لازم دې.

---

[1] کشف الباري، کتاب الوضوء، باب: البزاق والمخاط ونحوه في الثوب.
[2] کشف الباري: ۵۷۱/۲.
[3] کشف الباري: ۴/۲.
[4] عمدة القاري: ۱۸۸/۴.
[5] تقریر بخاري شریف: ۱۴۰/۲، الکنز المتواري: ۷۹/۴.

دَ تعليق رجال: دَ ذكرشوى تعليق توك څلور رجال دي:

① **علي بن عبدالله** رحمه الله: دا ابو الحسن علي بن عبد الله بن جعفر بن نجيح سعدي بصري رحمه الله دي. دَ ابن المديني په نوم سره مشهور دي. دَ دوئ احوال كشف البارى، كتاب العلم، باب: المفهم في العلم كښې تير شوى دى.(۱)

② **خالد بن الحارث** رحمه الله: دَدوى پوره نوم خالد بن الحارث بن عبيد بن سليمان بن عبيد بن سفيان بن مسعود رحمه الله دي. دَدوى كنيت ابوعثمان البصرى دي. دَ سليمان بن حارث رور دي. دَ تميم قبيلې شاخ بنوالعنبر دَ شاخ بنوالهجيم سره تعلق لري.
دَ دوى دَ استاذانو او مشائخو يو اوږد فهرست دي. دَهغوى نه حميد الطويل، حاتم بن ابى مغيره، سعيد بن ابى عروبه، سفيان الثورى، شعبه بن الحجاج، عبد الله بن عون، عبدالحميد بن جعفر وغيره رحمهم الله هم دى. اودَ دوى نه روايت كونكو كښې علي بن عبدالله ابن المدينى، ابو الشعث احمد بن مقدام عجلى، اسحاق بن راهويه، عبد الله بن وهاب الحجبى او عمرو بن علي وغيره رحمهم الله او يو لوئى جماعت دي.
يحيى بن سعيد رحمه الله وائى چه ما دَ سفيان او خالد بن الحارث نه بهتر بل څوك نه دي ليدلي.
ابوزرعه رحمه الله فرمائى چه دَ هغوى باره كښې وئيلې شى: خالد الصدوق. ابو حاتم رحمه الله فرمائى: إمام ثقة. امام نسائى رحمه الله فرمائى: ثقة ثبت. په ۱۲۰هجرى كښې پيدا شوي دي او ۱۸۶هجرى كښې وفات شوي دي(۲)

③ **ميمون بن سياه** رحمه الله: دَ دوى پيژندګلو دَ كشف البارى هم دې جلد كښې، باب: فضل استقبال القبلة لاندې تيره شوې ده.(۳)

④ **انس بن مالك** رضي الله عنه: دامشهور او معروف صحابئ رسول حضرت انس بن مالك بن نضر خزرجى انصارى رضي الله عنه دي. دَ دوى تذكره كشف البارى، كتاب الايمان، باب: من الإيمان أن يحب لأخيه ما يحب لنفسه لاندې تيره شوى ده.(۴)

دَ تعليق شرح: "يا أبا حمزه" دا دَ حضرت انس بن مالك رضي الله عنه كنيت دي.(۵)

قوله: "وما يحرم؟" دَ اصيلى په روايت كښې دَدې جملې په شروع كښې "و" نشته دي. دَ اثبات په صورت كښې په دې "واؤ" كښې دوه احتمالات دى. يو دا چه استينافيه وى او دَ "ما يحرم"

---

(۱) كشف البارى: ۲۹۷/۳.
(۲) تهذيب الكمال: ۳۸/۸-۳۵، الطبقات الكبرى لابن سعد: ۲۹۱/۷، سير أعلام النبلاء: ۱۲۶/۶، تهذيب التهذيب ۸۲/۳، إكمال تهذيب الكمال للمغلطائى: ۳۰۹/۱.
(۳) كشف البارى، كتاب الصلاة، باب: فضل استقبال القبلة، ص: ۱۸۰.
(۴) كشف البارى: ۴/۲.
(۵) عمدة القارى: ۱۸۹/۴، إرشاد السارى: ۵۵/۲.

نه کلام مستانفه وی. او دویم احتمال د "واؤ د عاطفه" کیدو دي. په دې صورت کښې به دَدې معطوف علیه "شیئ" محذوف وی. یعنی عبارت به داسې وی: "سأل عن شیئ ثم قال: وما یحرم؟" (۱)

یواشکال اودَ هغې جواب: دلته دا اشکال دې چه جواب دَ سوال مطابق نه دې ځکه چه دَ حضرت انس رضي الله عنه نه دَ تحریم دَ سبب (یعنی کوم یو څیز دَ سړی ځان اومال حراموی) متعلق سوال کړې شوې وو. دَدې په جواب هغوی "من شهد أن لا إله إلا الله" اوفرمائیل نوښکاره خبره ده چه جواب دَ سوال مطابق نه شو؟

نودَدې جواب دادې چه حضرت انس بن مالك رضي الله عنه په اصولی توګه جواب ورکړو په دې معنی چه کوم سړې دَ شهادت دَ کلمې اقرار اوکړی، زمونږ په طریقه باندې مونځ اوکړی، زمونږ دَ قبلې طرف ته مخ کړی، او زمونږ ذبیحه استعمال کړی نوداسې سړې مسلمان دې او دَ مسلمان وینه بهیول اودَ هغه مال پسې لګیدل حرام دی. یعنی هغوی چه په کومه اندازه باندې جواب ورکړو دَهغې نه پخپله پته اولګیدله چه کوم څیز دَمسلمانانو ځان اومال حراموی. (۲)

قوله: ما للمسلم: مراد چه کومه منافع او فوائد مسلمانانوته رسیږی هم هغه به دې مسلم ته ملاویږی.

قوله: ما علی المسلم: مراد چه کوم تکلیف دَمسلمانانودَ پاره وی هم هغه به دَدې مسلم دَ پاره وی. (۳)

دَتعلیق مقصد: امام بخاری رحمه الله دا یو بل استاذ پیش کوی. وړاندې دَهغوی استاذ په اول حدیث کښې عمرو بن عباس رضي الله عنه وو په دویم حدیث کښې نعیم رحمه الله وو او دلته دَ علی بن المدینی رحمه الله روایت بیانوی. هم دَدې باب په رومبی حدیث کښې ئې دَ میمون بن سیاه رحمه الله روایت پیش کړې وو. دلته دَ هغه تقویت بیانول مقصود دې. هلته دَمیمون نه نقل کونکې منصور بن سعد رحمه الله وو او دلته حمید الطویل رحمه الله دې. په دې وجه دا دَ حمید روایت دَمنصور دَ روایت متابع دې. او دا دواړه دَ میمون رحمه الله نه روایت کوی دغه شان تائید اوشو اودَ سماع تصریح هم اوشوه. په رومبی روایت کښې عن انس بن مالك رضي الله عنه وو او دلته "سأل" دې نودا سماع شوه. (۴)

......

۱) فتح الباری: ۶۴۵/۱، عمدة القاری: ۱۸۹/٤، إرشادالساری: ۵۵/۲.
۲) فتح الباری: ۶۴۵/۱، عمدة القاری: ۱۸۹/٤.
۳) عمدة القاری: ۱۸۹/٤، إرشادالساری: ۵۵/۲.
۴) عمدة القاری: ۱۸۹/٤، إرشادالساری: ۵۵/۲.

٢ - (١) بَابُ قِبْلَةِ أَهْلِ المَدِينَةِ وَأَهْلِ الشَّأْمِ وَالمَشْرِقِ

«لَيْسَ فِي المَشْرِقِ وَلَا فِي المَغْرِبِ قِبْلَةٌ» لِقَوْلِ النَّبِيِّ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «لَا تَسْتَقْبِلُوا القِبْلَةَ بِغَائِطٍ أَوْ بَوْلٍ، وَلَكِنْ شَرِّقُوا أَوْ غَرِّبُوا»

دَترجمة الباب مقصد:

دَحضرت شيخ الحديث رحمه الله **رائې:** حضرت شيخ الحديث صاحب رحمه الله فرمائي چه ما بيان کړي دي چه دَامام بخاري رحمه الله ټوله ګټه دَهغوی تراجم دی او ما دا هم بيان کړي وو چه چونکه دَ امام بخاري رحمه الله وظيفه دَ استنباط طريقه ده په دې وجه دَتعليم په لحاظ سره بخاري شريف په دريمه درجه کښې دې. اګرچه دَ فضيلت په لحاظ سره دَ ټولو نه مقدم دې او دَ بخاري ټول روايات صحيح دی. که چرته چا کلام کړې دې نو غلط ئې کړی دی. نو دَهغوی دَ تراجمو اثبات پخپله يو معرکة الآراء څيز دې او بيا ما باب: "من بدأ بالحلاب والطيب" کښې دا وئيلي وو چه څه تراجم داسې هم دی په کوم کښې چه شراحو او مشائخو دَ خپلې طبع مطابق کوشش کړې دې. او بيا داهم نه ده معلومه چه دَ امام بخاري رحمه الله غرض دَدې ابوابو نه څه دې؟ اګرچه توجيه هرځائې کوی نو دلته به هم توجيه بيانوم ځکه چه دا باب هم دَ هغه ابواب نه دې کوم چه معرکة الآراء دی.

حضرت امام بخاري رحمه الله فرمائي: "باب قبلة أهل المدينة وأهل الشام" دَ اهل مدينه قبله خو په جنوب کښې ده ځکه چه مکه دَ مدينې نه دَ جنوب طرف ته واقع ده او دَ اهل شام قبله هم جنوب کښې ده. ځکه چه شام دَ مدينې نه په شمال کښې واقع دې تردې پورې خو هيڅ اشکال نشته مګر وړاندې چه کوم "والمشرق" امام بخاري رحمه الله اضافه کړې دې دا په هيڅ شان سره نه صحيح کيږی. ځکه چه دَ بعضې شارحينو رائې خودا ده چه دا دَکاتب غلطی ده. اودَ بعضې شارحينو رائې داده چه دا اشکال هغه وخت کيږی چه کله "والمشرق" په جر سره اولوستلې شی او که چرې دا "والمشرقُ" چه رفع سره اولوستلې شی او خبر شی محذوف اومنلې شی نو بيا هيڅ اشکال نشته. په دې صورت کښې به تقديری عبارت داسې شی: "والمشرقُ بخلافهما" يعنی "قبلةُ أهل المشرق قبلةُ أهلِ مدينة والشام" مګر په دې توجيه باندې دا اشکال دې چه بيا په دې مخالفت کښې دَمشرق څه تخصيص دې؟ دَ مغرب قبله هم دَدې دواړو خلاف ده. علامه عيني رحمه الله دَدې جواب ورکوی چه دلته "والمغرب" محذوف دې، على طريقة قوله تعالى: ﴿ سَرَابِيلَ تَقِيكُمُ الْحَرَّ ﴾ أی: والبرد يعنی دَ: أحد المتقابلين په ذکر ئې اکتفاء اوکړه. ځکه چه دويم به په خپله په پوهه کښې راشی مګر په دې مجموعه باندې دوه اشکالات

(١) کشف الباري کښې دَ الدکتور مصطفی ديب البغا چه کومه نسخه دَمتن په توګه بنياد جوړکړې شوې دې دَهغه نسخې مطابق دَدې باب نمبر دَ "ابواب القبلة" لاندې دويم دې. خو په نورو نسخوکښې کوم چه فتح الباري، عمدة القاري او ارشاد الساري وغيره کښې دَ هغې مطابق دَدې باب نمبر ٢٩ دې.

راځي. يو خو دا چه بيا دا ترجمه دَ بخاري رحمه الله د شان موافق نه پاتې کيږي ځکه چه دا خبره خو بالکل ښکاره ده چه کومه دَ يو طرف والو قبله وي دَ بل طرف والو به نه وي. دويم اشکال دادې چه حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائي: "والمشرق" چه په کوم روايت کښې ذکر دې هغه په جر سره دې.

اوس تاسو دا واورئي چه "والمشرق" نه په جر سره دې او نه په رفع سره. اوس چه دلته کوم اشکال راځي دَهغې وجه داده چه "والمشرق" نه عام مراد مراد اخستې شوې دې. حالانکه دَ امام بخاري غرض دَدې نه عام نه دې بلکه خاص دې. او دَ خاص کيدو مطلب دادې چه دَدې نه دَ خاص خطې خلق مراد دي کوم چه دَبخارا او مرو وغيره دي. دا علاقې په هغه زمانه کښې مشرق ياديدلې او شام چونکه دَدې نه مغرب کښې واقع دې په دې وجه به ئې هغې ته مغرب وئيلو. نو دلته دَ مشرق نه مراد خاص بخارا او مرو وغيره دي کوم چه دَ شام په مقابل کښې مراد دي او اهل شام دَهغې په مقابل کښې په مغرب کښې دي. او دَ بخارا، مرو وغيره نه قبله دَ جنوب په طرف کښې ده لهذا کومه چه دَ اهل مدينه او شام قبله ده هم هغه دَ اهل مشرق خاص يعني دَ اهل بخارا او مرو وغيره قبله شوه. مګر مرو وغيره لږ شان مشرق طرف کښې واقع دي په دې وجه دَ حضرت عبدالله بن مبارک رحمه الله نه امام ترمذي رحمه الله په ترمذي شريف کښې "واختار ابن المبارك لأهل مرو التياسر" نقل کړې دې چه لږ شان ګس طرف ته مائل کيدو سره دې مونځ وغيره کوي. اوس اشکال پاتې نه شو او دَ کوکب الدري صفحه ۱۴۲ جلد اول په حاشيه کښې دي چه کوم ځائې دَ حضرت ابن المبارک رحمه الله دا مقوله ترمذي کښې ذکر ده هلته دَ بخارا، مرو، مکه، مدينه او دَ شام صورت جوړولو سره ما دا واضحه کړې ده چه مطلق دَ اهل مشرق قبله مغرب ده لکه چه مونږ بالکل په مشرق کښې واقع يو لهذا قبله مغرب ده([1])

دَ حضرت کشميري رحمه الله رائې: دَامام بخاري رحمه الله مقصد دادې چه دَ اهل مدينه او دَ کعبې په لحاظ سره هم دَدې په طرف کښې واقع دَ شام ملك او مدينه طيبه نه دَمشرق والا ښارونو قبله دَ هغوي مشرقي اومغربي طرف کښې نه ده او هم دَدې دَ پاره حضور پاک عليه السلام ارشاد اوفرمائيلو چه دَ اودس ماتي په وخت دَ مشرق اومغرب طرف کښې ستاسو دَ پاره دَ مخ کولو اجازت دې چه دا دَ کعبې معظمې په تعظيم کښې مخل نه دې. دَ امام بخاري رحمه الله دا مطلب نه دې چه دَ دنيا دَ هرې حصې دَ خلقو دَ پاره هم دَ مشرق اومغرب په طرف کښې قبله نشته دې ځکه چه دَ امام بخاري رحمه الله په شان جليل القدر دَ زمانې علامه نه دَدې څه توقع نه شي کيدې.

بيا هم علامه ابن بطال رحمه الله دَ امام رحمه الله هم دغه مراد ګرځولو سره دَدې دَ صحيح کولو توجيه کړې چه دَ کعبې په مشرق او مغرب کښې هم چه کومو ښارونه دَ هغه خط لاندې واقع دي چه دَ مشرق اومغرب پورې دَ کعبې دَ پاسه تيريږي، صرف هغه پريخودو سره باقي دَ هغه

---

[1]) تقرير بخاري شريف: ۱۴۴/۲-۱۴۳.

تولو د پاره چه دَدغه خطې شي او كس طرف ته اباد دي د انحراف د وجې نه د جواز گنجائش دي. لكه څنگه چه حضرت ابو ايوب رضي الله عنه او كړه چه شام ته تلو سره دَ عيسايانو دَ زمانې دَ قبلې طرف ته جوړو شوو بيت الخلاگانو استعمال ئې په انحراف سره او كړو او چونكه دَدې معمولي انحراف هغوى عادت نه وو نو هغه ئې طبعًا او عادةً مكروه گڼړلو سره استغفار هم اختيار كړو.

محقق عيني رحمه الله دَعلامه موصوف رحمه الله دا توجيه ذكر كولو سره په دې باندې نه صرف دا چه څه نقد اونه كړو بلكه دائي نوره زياته سنبالولو سره وړاندې كړې ده. كوم سره چه دواړه توجيهات په خپل خپل ځائي صحيح كيږي. يعني دَ امام بخاري رحمه الله مراد صرف اهلِ مدينه، اهلِ شام او دَ مدينې نه دَ مشرق طرف ته پراته دَعربو ښارونه وى نو بيا خو خبره صفا ده ليكن كه چرې دَ ابن بطال رحمه الله والا توجيه مراد وى نو بيا هم څه حرج نشته دې چه دَ مشرق او مغرب نه مراد دَ مشرق او مـ رب طرف ته ټول طرفونه كيدې شي. ټيك دَمينځ خط مشرق او مغرب پريخودو سره دَجنوب او شمال طرف ته لږ شان انحراف هم دَ اودس ماتي وَخت كښې كافي دې او هم دغه تشريق اوتغريب دې. په كوم كښې چه دَ كعبې معظمې دَ تعظيم خلاف څه خبره نشته دې او چونكه ټيك دَ مينځمى خط والا به په نسبت دَ نورو طرفونو ډير كم خلق وى. دَهغوى طرف ته لكه چه په دې عام حكم كښې څه تعرض نه دې كړې شوې. محقق عيني رحمه الله په دې توجيه كښې په خاص توګه دَمذكوره انحراف سره دَ اودس ماتي هم قيد ښكاره كړې دې دې دَپاره چه معلومه شى لكه څنگه چه دلته دَامت نه دَ تنګئ لرې كولو دَپاره دَ عند الغائط په وخت لږ شان انحراف په طرف دَ شمال او جنوب شريعت كافي گرځولى دى. دغه شان بل طرف ته هم دَتنګئ دَ لرې كولو دَپاره په مونځ كښې دَ قبلې طرف ته مخ كولو په واسطه دَ دائرې دَ څلورمې حصې پورې توسع جائز كړې شوې ده. په دواړو ځايونو كښې توسع ملحوظ ده، ولله در المحقق العيني رحمه الله او كيدې شى چه هم دَدې دَ پاره عيني دَدې بحث په شروع كښې دا الفاظ ادا كړى دى چه دلته مونږ له قلم ته زور وركولو سره لږ شان زور دار ليكل پكار دى ځكه چه بعضې نورو خلقو خامخا دَ دوه مخيزو بحثونو لار اختيار كړې ده.

دلته دَ ترمذى دَ دويم حديث وغيره مراد هم واضح شو په كوم كښې چه "ما بين المشرق والمغرب قبلة" راغلې دې. محقق عيني رحمه الله ليكلى دى چه هغه هم صرف مدينې او دَدې په طرف كښې واقع ښارونو اوملكونو دَ پاره دې اولكه څنگه چه دَهغوى دَ پاره وسعت دې هم دغه شان وسعت به دَ مشرق اومغرب طرف ته اوسيدونكو دَپاره هم دَ جنوب اوشمال په لحاظ سره وى اودې سره دَقبلې په طرف كښې دَ دائرې دَ څلورمې حصې پورې دَ وسعت جواز هم ملاويږى. يعنى لكه څنگه چه دَ مدينې والو دَ كعبې معظمې نه په شمال كښې دَ نورو اوسيدونكو دَپاره دَ قبلې طرف مابين المشرق والمغرب وسيع دې. دغه شان به دَ اهلِ مشرق دَ پاره مابين الشمال والجنوب وسعت وى.[1]

---

[1]) انوار الباري: ۱۲/۱۹۴-۱۹۳.

دَعلامه شبير احمدعثماني صاحب رحمه الله رائې: حضرت عثماني رحمه الله فرمائي دلته دَ "والمشرق" څه مطلب دې؟ په دې کښې شارحينو ډير ګړبړ کړې دې. په حقيقت کښې دَ امام بخاري رحمه الله مطلب دادې چه دَمدينې او دَ شام والو قبله کوم طرف ته ده. (هغه به په دې باب کښې بيانوم) "والمشرق" يعنی دَ اهل مشرق قبله کومه ده؟ هغه به هم معلومه شی. (امام بخاري رحمه الله دلته صرف دَمشرق ذکرکړې دې، دَ مغرب ذکر ئې نه دې کړې لکه چه مراد هغه هم دې مګر مشرق اومغرب (دَدې دوؤ) ضدين نه ئې صرف دَ يو ذکر کول کافي اوګڼل، مراد دواړه دی. لکه چه ﴿ وَّجَعَلَ لَكُمْ سَرَابِيلَ تَقِيكُمُ الْحَرَّ ﴾ (النحل: ۸۱) (کښې ضدين يعنی حروبرد نه صرف دَ يو ذکر کړې شوې دې اګرچه دواړه مراد دی). الغرض مطلب دادې چه دَمدينې او شام والو قبله خو به په خاص توګه ذکرکوم. دا دواړه په حديث کښې منصوص دی، هم په دې سره به دَ اهل مشرق اواهل مغرب قبله معلومه شی.([1])

دَ حضرت کاندهلوی رحمه الله رائې: حضرت مولانا محمد ادريس کاندهلوی رحمه الله فرمائي چه دَدې ترجمې نه مراد دادې چه دَ اهل مدينه او اهل شام قبله دَمشرق اومغرب طرف ته نه ده بلکه دَ جنوب اوشمال طرف ته ده. دليل دادې چه نبی کريم ﷺ دَ اهل مدينه اودَ اهل شام دَ پاره دَمشرق او مغرب طرف ته مخ کولو سره اودس ماتې مباح ګرځولې دې. اودَ مشرق نه مراد دَ عربو دَ ښارونو مشرق طرف دې نه چه دَ ټولې دنيا مشرق. خلاصه دَ کلام داده چه دَ امام بخاري رحمه الله مقصود دَدې ترجمې نه صرف دَ اهل مدينه او اهل شام دَ قبلې ذکر کول دی نه چه دَ ټولې دنيا والو دَ قبلې طرف ذکر.([2])

دَعلامه ابن بطال رحمه الله او علامه کوراني رحمه الله رائې: په دې باره کښې دَ صحيح بخاري ډير پخواني شارح علامه ابن بطال رحمه الله يوه داسې توجيه بيان کړې ده کومه چه روستونو دَ حديث شارحينو نه يو شارح هم نه ده قبوله کړې. هغه دا چه ترجمة الباب کښې دَ ذکر شوی لفظ مشرق نه صرف دَ اهل مدينه يا اهل شام مشرق مراد نه دې بلکه دَدې نه مراد دَ ټولې دنيا مشرق والا خلق دی او په ظاهره هم دَدې په تائيد کښې علامه کوراني رحمه الله هم خپله دَ بخاري شريف په شرح الکوثرالجاري کښې هم دا قول ذکر کړې دې([3])

چنانچه دَدې په ترديد کښې دَټولو نه تفصيلی کلام علامه انور شاه کشميری رحمه الله کړې دې. هغوی دَدې قول خرابيانې بيان کړی دی. دَدې نه علاوه اکثر شراحو (حافظ ابن حجر رحمه الله، علامه عينی رحمه الله، علامه قسطلانی رحمه الله، شيخ الحديث محمدزکريا کاندهلوی رحمه الله او مولانا محمد ادريس کاندهلوی رحمه الله) دا توجيه نه ده اختيارکړې بلکه دَ مشرق نه مراد هم دَاهل مدينه مشرق مراد دې([4])

---

[1]) فضل الباري: ۳/۱۰۵-۱۰۴.
[2]) تحفة القاري: ۳/۴۶۲.
[3]) شرح ابن بطال: ۲/۶۲-۶۱ الکوثر الجاري: ۲/۸۰-۷۹.
[4]) فيض الباري: ۲/۴۱-۴۰،فتح الباري: ۱/۶۴۶، عمدة القاري: ۴/۱۹۱-۱۹۰،ارشادالساري: ۲/۵۶، الکنزالمتواري: ۴/۸۲، تحفة القاري: ۲/۴۶۲.

دَكلام خلاصه: دا ترجمه په مشكل تراجمو كښې شميرلې شي ليكن مشكل نه ده. داسې اوګنړئ چه بعضې نسخې خو هغه دي په كوم كښې چه "ليس في المشرق ولا في المغرب قبلة" راغلې دي. يعنې دَ "ليس في المشرق ولا في المغرب" نه پس لفظ "قبلة" ذكر دې. كومه نسخه چه زمونږ مخې ته ده په دې كښې هم دغه شان دي. په دې صورت كښې به دا ونيلې شي چه لفظ "باب" مضاف دې او "قبلةُ أهلِ المدينة" كښې لفظ "قبلة" مضاف اليه مضاف دې او "أهل المدينة، وأهلِ الشام، والمشرق" دا دريواړه دَ عطف په ذريعه دَ لفظ "قبلة" مضاف اليه دي اومعنى داده چه دا باب دَ اهلِ مدينه او اهلِ شام اودَ اهلِ مشرق دَقبلې دَ بيانولو دَ پاره دې. په دې دريواړو كښې اهلِ مدينه او اهلِ شام خو مشهور ښارونه دي او په آخره كښې چه كوم مشرق دې ددې نه مراد مشرق مدينه دې. دَ مدينې په مشرق كښې چه كوم خلق آباد دي لكه دَ نجد او عراق والا، دَهغوئ قبله بيانول غواړي. سوال اوشو چه دَهغوى قبله كومه ده؟

جواب وركړې شو چه "ليس في المشرق ولا في المغرب" دَهغوى قبله نه په مشرق كښې ده اونه په مغرب كښې بلكه دَ جنوب طرف ته ده. مطلب دا چه دا يوه جمله دَ سوال دَ جواب وركولو دَپاره راوړلې شوې ده او "ليس في المشرق ولا في المغرب" كښې دَ "المشرق" نه مراد عام مشرق نه دې بلكه مشرق دَ أهلِ مدينه او مغرب دَ اهلِ مدينه مراد دې. داخو يو حل شو دَ عبارت چه بالكل واضح دې. دلته يو وړوكې شان اشكال پيدا كيږي چه امام بخارى رحمه الله "قبلة أهلِ المدينة وأهلِ الشام والمشرق" كښې صرف دَ مشرق ذكر كړې دې دَمغرب ذكر ئې نه دې كړې. دَدې وجه داده چه دَاهلِ مدينه په مشرق كښې خودَ مسلمانانو يوه لويه آبادي وه په دې وجه ئې دَ هغوى ذكر اوكړو او مغربِ مدينه كښې خو آبادي نه وه په دې وجه ئې دَ هغې ذكر اونه كړو.

ړومبې لفظ "المشرق" كوم چه دَ اهلِ مدينه او اهلِ شام نه پس ذكر شو، دې نه مراد دَ اهلِ مدينه مشرق دې. په دې كښې دَ نجد اوعراق علاقه داخل ده او دويمه جمله كومه چه "ليس في المشرق ولا في المغرب" ده. دا جمله مستانفه ده په دې وجه بغيردَ واؤ راوړلې شوې ده. داجمله به په حقيقت كښې دَ يو سوال جواب جوړيږي چه تاسو دَدې دريواړو قبله بيانول غواړئ. نو اوښايئ جواب وركړې شو چه ددې دريواړو قبله نه په مشرق مدينه كښې ده او نه په مغرب مدينه كښې ده. لهذا اوس دوه طرفونه پاتې شو يا جنوب مدينه يا شمال مدينه. ښكاره خبره ده چه شمال مدينه كښې خو بيت المقدس راځي نو په جنوب مدينه كښې كعبه واقع شوه لهذا معلومه شوه چه دَ هغوى قبله دَ مدينې په جنوب كښې ده.

دويم صورت: چرته چه "ليس في المشرق ولا في المغرب" نه پس لفظ "قبلة" نشته دې. بعضې نسخو كښې داسې هم دي نو په دې صورت كښې به لفظِ "بابٌ" باندې تنوين لوستلې شي او "قبلةُ" به مرفوع وي او "أهلِ المدينة، وأهل الشام، والمشرق" خپلو معطوفاتو سره "قبلةُ" دَمضاف

دَ پاره به مضاف الیه کیدو سره مبتداء شی او دَدې دَ پاره "لیس لنی المشرق ولا لنی المغرب" خبر شی. مطلب به دا شی چه دَاهلِ مدینه، اهلِ شام او اهلِ مشرق قبله نه خو مشرق کښې ده او نه په مغرب کښې.

په دې توجیه باندې یو اشکال پیدا کیږی چه "لیس لنی المشرق ولا لنی المغرب" کښې "لیس" نه بلکه، "لیست" راتلل پکار وو ځکه چه دَ "لیس" مذکر ضمیر دَ "قبلة" طرف ته راګرځی حالانکه مرجع مؤنث ده. نودَدې جواب دادې چه "قبلة" به دَ مستقبل په معنی واخستې شی اودَ "لیس" مذکر ضمیر به دَهغې طرف ته راؤګرځولې شی.

دَ مذکوره تفصیل نه پس دا اشکال کول چه امام بخاری رحمه الله وئیلی دی چه "لیس لنی المشرق ولا لنی المغرب" په مشرق یا مغرب کښې خو هډو قبله نشته دې حالانکه دَ اهلِ هند او اهلِ بخارا او اهلِ چین وغیره دَ ټولو قبله دَمغرب طرف ته ده. نودَدې جواب هم ورکړې شو چه دلته دَ مشرق نه مشرقِ مدینه او دَ مغرب نه مغربِ مدینه مراد دی. مطلقًا عام دَ مشرق طرف او عام دَ مغرب طرف مرَاد نه دی.

دویمه خبره داده چه دلته مذکوره حدیث یا باب کښې صرف دَ اهلِ مدینه، اهلِ شام او دَ اهلِ مشرق قبله خودل مقصود دی. دَ ټولې دنیا قبله بیانول مقصود نه دَی. ځکه چه که دَ اهلِ هند قبله په مغرب کښې وی او کوم خلق چه دَ مغرب په آخره کښې آباد دی نودَهغوی قبله دَ مشرق طرف کښې وی نو بالکل کیدې شی. دې نه دلته هډو تعرض مقصود نه دی[1]

تعلیق: لِقَوْلِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «لَا تَسْتَقْبِلُوا القِبْلَةَ، بِغَائِطٍ أَوْبَوْلٍ، وَلَكِنْ شَرِّقُوا أَوْغَرِّبُوا»

دَ تعلیق ترجمه: (دَ اهلِ مدینه، اهلِ شام او اهلِ مشرق قبله نه مشرق کښې ده او نه مغرب کښې) دَدې دلیل دَ وجې چه نبی کریم ﷺ ارشاد فرمائیلی دی: (قضائې حاجت) غټې متیازې یا وړې متیازې کولو وخت کښې دَ قبلې طرف ته مه مخ کوئی، لیکن دَمشرق یا مغرب طرف ته مخ کوئی.

دَتعلیق تخریج: مذکوره تعلیق هم په دغه الفاظو سره امام نسائی رحمه الله په خپل سنن کښې موصولاً نقل کړې دې وئی ګورئی: «أخبرنا محمد بن منصور قال: حدثنا سفیان، عن الزهری، عن عطاء بن یزید، عن أبی أیوب رضی الله عنه، أن النبی صلی الله علیه وسلم قال: لا تستقبلوا القبلة ولا تستدبروها لغائط أو بول، ولکن شرقوا أو غربوا»[2]

---

[1]) ملخص از فتح الباری: ۶۴۵/۱، عمدة القاری: ۱۹۱/۴-۱۹۰، إرشادالساری: ۵۶/۱، فیض الباری: ۴۱/۲-۳۹، لامع المتواری: ۳۶۴-۳۶۲.

[2]) عمدة القاری: ۱۹۱/۴.

(نوټ) په دې موضوع باندې (یعنی مذاهب ائمه باندې) تفصیلی کلام کشف الباری، کتاب الوضوء، باب: لا تستقبلوا القبلة بغائط أو بول إلا عند البناء: جدار أو نحوه کښې تیرشوې دې.

دتعليق مقصد: علامه عينى رحمه الله فرمائى چه امام بخارى رحمه الله ددې حديث د عموم نه دليل نيولې دې چه صحرا او آبادئى په دې حكم كښې برابر دى چه په دغه دواړو ځايونو كښې د اودس ماتى په وخت نه قبلې ته مخ كول جائز دى او نه قبلې ته شاه كول. او مذكوره حديث ئې د ترجمة الباب د اثبات دپاره دليل جوړ كړې دې.

د احنافو فقهاؤ كثرالله سوداهم هم دغه مذهب دې اود امام احمد رحمه الله هم يو روايت هم ددې مطابق دې. خو امام مالك رحمه الله او امام شافعى رحمه الله دې خبرې طرف ته تلى دى چه د اودس ماتى په وخت قبلې ته مخ كول په صحرا كښې خو ناجائز دى ليكن په آبادئى كښې جائز دى.

حضرت شيخ الحديث صاحب رحمه الله فرمائى چه حضرت امام بخارى رحمه الله لِقَوْلِ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «لَا تَسْتَقْبِلُوا الْقِبْلَةَ، بِغَائِطٍ أَوْ بَوْلٍ وَلَكِنْ شَرِّقُوا أَوْ غَرِّبُوا» ذكر كولو سره يو خودا ثابته كړه چه په مشرق اومغرب كښې د اهلِ مدينه "ومن على سمتهم" قبله نه ده. هم دې سره ئې د هغه خلقو په قول باندې هم رد او كړو خوك چه وائى چه د "ولكن شرقوا أو غربوا" خطاب عام دې. اهلِ مدينه اود هغوى نه علاوه ټول د مشرق اومغرب طرف ته په حالت د استنجاء كښې قبلې ته مخ كولې شى كه قبله مخې ته وى يا شاته ولې نه وى[1]

حديث باب [حديث نمبر ۳۸۶]

- ٣٨٦ حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ قَالَ حَدَّثَنَا سُفْيَانُ قَالَ حَدَّثَنَا الزُّهْرِيُّ عَنْ عَطَاءِ بْنِ يَزِيدَ عَنْ أَبِي أَيُّوبَ الأَنْصَارِيِّ[2] أَنَّ النَّبِيَّ -صلى الله عليه وسلم- قَالَ «إِذَا أَتَيْتُمُ الْغَائِطَ فَلَا تَسْتَقْبِلُوا الْقِبْلَةَ وَلَا تَسْتَدْبِرُوهَا، وَلَكِنْ شَرِّقُوا أَوْ غَرِّبُوا». قَالَ أَبُو أَيُّوبَ فَقَدِمْنَا الشَّأْمَ فَوَجَدْنَا مَرَاحِيضَ بُنِيَتْ قِبَلَ الْقِبْلَةِ، فَنَنْحَرِفُ وَنَسْتَغْفِرُ اللَّهَ تَعَالَى.

ترجمه حديث: دحضرت ابوايوب انصارى رضي الله عنه نه روايت دې چه رسول الله صلى الله عليه وسلم ارشاد اوفرمائيلو كله چه تاسو د اودس ماتى دَ پاره ځئ نو د قبلې طرف ته مه مخ كوئى اومه شاه كوئى. البته د مشرق يا مغرب طرف ته مخ كوئى.

د حضرت ابوايوب انصارى رضي الله عنه بيان دې چه بيا مونږ د شام ملك ته اورسيدو نو مونږ هلته بيت الخلاء د قبلې په طرف باندې جوړې شوې اوليدلې نو (د اودس ماتى په وخت) مونږ خپل مخ د قبلې طرف نه لرې شان اړولو اود الله تعالى نه به مو مغفرت غوښتلو.

تراجمِ رجال: د مذكوره حديث شريف په سند كښې ټول پنځه رجال دى:

① **على بن عبدالله رحمه الله:** دا حضرت ابوالحسن على بن عبد الله بن جعفر بن نجيح سعدى البصرى رحمه الله دې. د ابن المدينى رحمه الله په نوم مشهوردې. د دوى تفصيلى احوال كشف البارى،

---

[1] تقرير بخارى شريف: ۲/۱۴۴، الكنز المتوارى: ۸۲/۴، سراج القارى: ۲/۴۳۰.

[2] مرتخريجه رقم الحديث: ۱۴۴، كشف البارى، كتاب الوضوء، باب: "لاتستقبل القبلة بغائط أو بول إلا عندالبناء: جدار أو نحوه".

کتاب العلم، باب: الفهم فی العلم کښې تیر شوی دی.([1])

② سفیان رحمه الله: دا مشهور امام حدیث، تبع تابعی حضرت ابوعبدالله سفیان بن سعید بن مسروق ثوری کوفی رحمه الله دی. دَ دوی تفصیلی حالات کتاب الإیمان، باب: علامة المنافق دَ دویم حدیث لاندې تیر شوی دی.([2])

③ زهری رحمه الله: دا امام محمد بن مسلم، بن عبیدالله، بن شهاب الزهری رحمه الله دې. دَ دوی مختصر حالات کشف الباری، کتاب بدء الوحی دَ دریم حدیث لاندې تیر شوی دی([3])

④ عطاء بن یزید اللیثی رحمه الله: دا ابومحمد یا ابو یزید عطاء بن یزید اللیثی، ثم الجندعی المدنی، ثم الشامی رحمه الله دې. دَ دوی تفصیلی احوال کشف الباری، کتاب الوضوء، باب: لا تستقبل القبلة بغائط أو بول إلا عند البناء، جدار أو نحوه لاندې تیر شوی دی.([4])

⑤ حضرت ابوایوب انصاری رضی الله عنه: دادَ رسول الله میزبان، حضرت ابو ایوب خالد بن زید بن کلب بن ثعلبه بن عبدعوف بن غنم الانصاری النجاري الخزرجی رضی الله عنه دې. دَ دوی هم تفصیلی احوال کشف الباری، کتاب الوضوء، باب: لا تستقبل القبلة بغائط أو بول إلا عند البناء، جدار أو نحوه لاندې تیر شوی دی.([5])

شرح حدیث: «إِذَا أَتَيْتُمُ الْغَائِطَ فَلَا تَسْتَقْبِلُوا الْقِبْلَةَ، وَلَا تَسْتَدْبِرُوهَا وَلَكِنْ شَرِّقُوا أَوْ غَرِّبُوا»

حضرت رسول الله ﷺ ارشاد فرمائیلي دي چه کله تاسو دَ اودس ماتی دَ پاره لاړشئ نو دَ قبلې طرف ته مه مخ کوئ اومه شاه کوئ البته دَ مشرق یا مغرب طرف ته مخ کوئ

ددې جملې تشریح، متعلقه مسئله، دَ علماؤ اختلاف او دَ احنافو دَ ترجیح وجه په پوره تفصیل سره کشف الباری، کتاب الوضوء، باب: لا تستقبل القبلة بغائط أو بول إلا عند البناء، جدار أو نحوه رقم الحدیث: ۱۴۴ کښې تیره شوې ده.

قوله: قَالَ أَبُو أَيُّوبَ: «فَقَدِمْنَا الشَّامَ فَوَجَدْنَا مَرَاحِيضَ بُنِيَتْ قِبَلَ الْقِبْلَةِ فَنَنْحَرِفُ، وَنَسْتَغْفِرُ اللَّهَ تَعَالَى»

یعنی دَ حضرت ابو ایوب انصاری رضی الله عنه بیان دی چه بیا مونږ دَ شام ملك ته اورسیدو نو مونږ هلته بیت الخلاء دَ قبلې په طرف جوړې شوې اولیدلې نو (دَ اودس ماتی په وخت) به مونږ خپل مخ دَ قبلې نه لږ شان کږخولو او دَ الله تعالی نه به مو مغفرت غوښتلو.

---

[1]) کشف الباری: ۲۹۷/۳.

[2]) کشف الباری: ۲۷۸/۲.

[3]) کشف الباری: ۱/۳۲۶.

[4]) کشف الباری، کتاب الوضوء، باب:لا تستقبل القبلة بغائط أو بو إلا عندالبناء، جدار أو نحوه رقم الحدیث:۱۴۴.

[5]) کشف الباری، کتاب الوضوء، باب:لا تستقبل القبلة بغائط أو بو إلا عندالبناء، جدار أو نحوه رقم الحدیث:۱۴۴.

حضرت شیخ الحدیث صاحب رحمه الله فرمائی چه اوس تاسو دا واؤرئی چه امام بخاری رحمه الله دا تکره هلته ذکر نه کړه چرته چه د استقبال او استدبار ذکر دې. صرف د حضرت ابن عمر رضی الله عنه روایت ئې نقل کړو ځکه چه هغه د هغوی موافق وو.[۱]

قوله: "فَقَدِمْنَا الشَّامَ": د حضرت ابوایوب انصاری رضی الله عنه بیان دې چه بیا مونږ د شام ملك ته اورسیدو.

د حضرت ابوایوب انصاری رضی الله عنه دا مذکوره کلام په شام کښې اوشو که په مصر کښې؟: د صحیح بخاری په مذکوره حدیث شریف کښې دی چه حضرت ابو ایوب انصاری رضی الله عنه خبره د شام د ملك نقل کړې ده خود سنن نسائی په روایت کښې دی چه د حدیث راوی حضرت رافع بن اسحاق رحمه الله د حضرت ابوایوب انصاری رضی الله عنه نه اوریدلی دی په داسې حال کښې چه هغه په مصر کښې وو...... الخ[۲]

نو په دې باره کښې علامه سیوطی رحمه الله د شیخ ولی الدین العراقی رحمه الله په حواله او علامه سندهی رحمه الله فرمائی چه اګرچه د صحیحین په روایت کښې دا دی چه دا معامله د شام په ملك کښې پیښه شوې ده لیکن په دې دواړو روایتونو کښې هیڅ تعارض نشته دې اونه دا دواړه د یو بل معارض دی. ځکه چه د دې خبرې امکان موجود دې چه د ابوایوب انصاری رضی الله عنه دا کلام په مصر کښې هم شوې وی او په شام کښې هم.[۳]

او شیخ مختار بن محمد الشنقیطي رحمه الله خپله شرح سنن النسائی "شروق أنوار المنن الکبری الإلهیه" کښې د دې خبرې متعلق نور فرمائی چه (د علامه عراقی رحمه الله او علامه سندهی رحمه الله) دا خبره ډیره قرین قیاس ده په خاص توګه چه کله د دواړو احادیثو مخرج هم مختلف دې ځکه چه د امام نسائی رحمه الله د تخریج کړې شوی حدیث سند د نورو تخریج کړې شوې ائمو د سند نه مختلف دې. هغه داسې چه د اکثر ائمه ذکر کړې شوې روایت د امام زهری رحمه الله دې. کوم چه هغوی د عطاء بن یزید اللیثي رحمه الله نه روایت کوی او د امام نسائي رحمه الله روایت د اسحاق بن عبدالله رحمه الله دې کوم چه هغه د رافع بن اسحاق رحمه الله نه روایت کوی.[۴]

---

[۱] تقریر بخاری شریف: ۱٤۲/۲.

[۲] أخبرنا محمد بن سلمة والحارث بن مسکین قراءة علیه وأنا أسمع واللفظ له عن ابن قاسم قال حدثني مالك عن إسحاق بن عبدالله بن أبي طلحة عن رافع بن إسحاق أنه سمع أبا أيوب الأنصاري وهو بمصر يقول: والله ما أدري كيف أصنع بهذه الكرابيس وقدقال رسول الله صلى الله عليه وسلم : "إذا ذهب أحدكم إلى الغائط أو البول فلا يستقبل القبلة ولا يستدبرها" (سنن النسائي، كتاب الطهارة، النهي عن استدبار القبلة عند الحاجة، رقم الحديث: ۲۰).

[۳] حاشية السيوطي، والسندهي على سنن النسائي، كتاب الطهارة، باب: النهي عن استقبال القبلة عند قضاء الحاجة، رقم الحديث: ۲۰، ۲۵/۱. ذخيرة العقبى شرح سنن النسائي، كتاب الطهارة، باب: النهي عن استقبال القبلة عند قضاء الحاجة، رقم الحديث: ۲۰، ٤٤۳/۱.

[۴] شرح سنن النسائي المسمى ب شروق أنوار المنن الكبرى الإلهيه، كتاب الطهارة، باب: النهي عن استقبال القبلة عند قضاء الحاجة، رقم الحديث: ۱٤۷/۱، ۲۰.

حضرت شيخ الحديث صاحب رحمه الله فرمائيلي دی چه علماؤ د نسائی رحمه الله دا روايت غلط ګرځولي دي او علماء موجهين فرمائی چه قدوم ئی په شام کښې وو او روايت ئی په مصر کښې بيان کړې وو.[1]

قوله: "الشام": دا مشهور ښار دې. دَدې استعمال دَ مذکر او مؤنث دواړو شان سره کيږی دَدې همزه تسهيلاً په الف سره هم لوستلې کيږی. دَدې ملك نوم دَ حضرت نوح عليه السلام دَ خوی سام بن نوح په نوم باندې کيخودې شوې وو. بيا عجمی لفظ کيدو دَ وجې نه سين په شين سره بدل کړې شو.[2]

قوله: "مَراحِيض": **بفتح الميم، وبالحاء المهملة والضاد المعجمة**، جمع ده دَ "مِرحاض" په کسرې دَ ميم دا دَ يو داسې مکان نوم دې کوم چه دَ اودس ماتی دَ پاره تياروليې شی.[3]

قوله: "فننحرف": دادَ انحراف نه دې يعنی مونږ به دَ قبلې دَ طرف نه تاويدو. دَ يوې نسخې مطابق دا لفظ "ننتحرف" دَ التحرف نه دې. دَ دواړو مراد هم يو دې.[4]

قوله: "ونستغفر الله تعالٰی" اودَ الله تعالی نه به مو په خپلو ګناهونو باندې مغفرت غوښتلو.

دَانحراف عن القبله مطلب: دَانحراف عن القبله دوه معنې کيدې شی. يو دا چه مونږ به دَ شام ملك کښې دَ بيت الخلاګانو مخ دَقبلې طرف ته اوليدلو نو مونږ به واپس کيدلو، هغه به مو نه استعمالولې اودَ الله تعالی نه به مو استغفار کولو.

انحراف عن القبله باندې دَ استغفار وجه: په دې معنی باندې اشکال کيدې شی چه کله هغوی استعمالولې نه نوبيائی استغفار په کومه خبره کولو؟ دَدې اشکال اولنې جواب خو دادې چه دا استغفار دَ جوړونکو دَپاره وو چه هغوی دا څنګه خراب کار اوکړو.[5]

دَدې جواب باره کښې حضرت شيخ الحديث صاحب رحمه الله فرمائی چه کومو خلقو چه وئيلی دی چه دائی دَ هغې دَجوړونکو دَ پاره استغفار کولو نودا غلط دی. ځکه چه دَدې جوړونکی خو کافران وو دَهغوی دَپاره دَ استغفار څه مطلب؟[6]

دَدې جواب داکيدې شی چه دَدوې استغفار به په هغه جوړونکودَدې دَ پاره وو چه دَ شام په

---

[1]) تقريربخاری شريف: ۱۴۱/۲.

[2]) تخب الأفكار فی تنقيح مبانی الأخبارفی شرح معانی الآثار، كتاب الكراهة، باب: استقبال القبلة بالفروج للغائط والبول: ۱۸۹/۱۳،عمدة القاری: ۱۹۲.

[3]) تهذيب اللغة، المادة: رحض: ۲۰۳/۴،لسان العرب، المادة: رح ض: ۱۵۳/۷، تخب الأفكار فی تنقيح مبانی الأخبارفی بشرح معانی الآثار، كتاب الكراهة، باب: استقبال القبلة بالفروج للغائط والبول: ۱۸۹/۱۳.

[4]) عمدة القاري: ۱۹۲/۴.

[5]) عمدة القاری: ۱۹۲/۴،الكوثرالجاری: ۸۰/۲، إرشادالساری: ۵۷/۲، نخت الأفكار فی تنقيح مبانی الأخبار فی شرح معانی الآثار، كتاب ا لكراهة، باب: استقبال القبلة بالفروج للغائط والبول: ۱۸۹/۱۳، كوثر المعانی الدراری في كشف خبايا صحيح البخاری الحديث الثالث: ۱۸/۷.

[6]) تقريربخاری شريف: ۱۴۲/۲،الكنزالمتواری: ۸۴/۴-۸۳.

ملك کښې د حضرت عیسی علیه السلام شریعت موجود وو دهغې باوجود هغه خلقو د قبلې طرف ته بیت الخلاء جوړې کړې یعنی په هغوی باندې انکار کولو سره ئې استغفار کولو[1]
دویم جواب دادې چه مونږ به استغفار کولو د قبلې طرف ته مخ کولو نه چه اې الله مونږ د اودس ماتې وخت کښې د قبلې طرف ته د مخ کولو نه همیشه محفوظ او ساتې. مونږ تا نه په دې خبره باندې معافی غواړو چه د اودس ماتې په وخت د قبلې طرف ته مخ کولو سره کینو یا شاه کولو سره کینو[2]
یو دریم جواب داهم کیدې شی چه کله به هم مونږ ته دا خبره ښکاریدله چه خلقو په داسې طریقه باندې بیت الخلا گانې جوړې کړې دی نو مونږ ته به خپله گناه یادیدله لکه چه څنګه هغوی دا غلطی کړې ده او د گناه کار ئې کړې دې دغه شان مونږ هم د گناه ډیرزیات کارونه کړی دی. په دې وجه به مونږ په خپلو گناهونو باندې استغفار کولو. د تقوی دارو خلقو دا شان وی چه د ...ی د چا غلطی او گوری نو د خپلو غلطونه استغفار کوی.[3]
څلورم جواب دا کیدې شی چه ډیر څل انسان څه منکر یا خرابه خبره لیدو سره استغفرالله وائی اګرچه هغه گناه د هغه نه صادر شوې نه وی، فلا اشکال.[4]
دانحراف عن القبله دویمه معنی دا کیدې شی چه مونږ به دغه بیت الخلا گانې استعمالولې لیکن د خپل وس مطابق به په کګیدو سره کیناستو لیکن بیا به هم لږه ډیره غلطی کیدله او کوتاهی به واقع کیدله. په دې وجه د دغه کوتاهئ کیدو باندې به مونږ استغفار کولو[5]
په دې باره کښې حضرت شیخ الحدیث صاحب رحمه الله فرمائی چه قاعده داده چه مشغول خلق اودس ماتې له هغه وخت ځی کله چه سخته تقاضا وی. د صحابه کرامو رضی الله عنهم هم دغه حال وو چه ډیر مشغول وو او کله چه به په سختئ سره په طبیعت باندې تقاضا کیدله نو بیا به د بیت الخلاء طرف ته تلل او په تادئی کښې به د دې خیال نه پاتې کیدو او په دغه مراحیض کښې کوم چه د قبلې طرف ته جوړکړې شوې وو کیناستل به، خو چه کله به یادیدل نو خپل مخ به ئې اړولو او په خپله غلطئ باندې لکه چه په هیره باندې به کیدله خپیمانه کیدل او استغفار به ئې کولو. بهرحال دې حضراتو به په خپل فعل باندې استغفار کولو[6]

---

[1]) الکوثر الجاری: ۸۰/۲.
[2]) عمدة القاری: ۱۹۲/٤، إرشادالساری: ۵۷/۲،نخب الأفکار فی تنقیح مبانی الأخبار فی شرح معانی الآثار، کتاب الکراهة، باب: استقبال القبلةُ بالفروج للغائط والبول: ۱۸۹/۱۳، کوثرالمعانی الدراری فی کشف خبایا صحیح البخاری، الحدیث الثالث: ۱۸/۷.
[3]) عمدة القاری: ۱۹۲/٤، ،نخب الأفکار فی تنقیح مبانی الأخبار فی شرح معانی الآثار، کتاب الکراهة، باب: استقبال القبلةُ بالفروج للغائط والبول: ۱۸۹/۱۳، کوثرالمعانی الدراری فی کشف خبایا صحیح البخاری، الحدیث الثالث: ۱۸/۷.
[4]) الکوثرالجاری: ۸۰/۲.
[5]) الکوثرالجاری: ۸۰/۲.
[6]) تقریر بخاری شریف: ٤۲/۲ الکنزالمتواری: ۸٤/٤-۸۳ سراج القاری: ٤۳۱/۲.

دَ حديث شريف نه مستنبط شوي فوائد: دَ مذكوره حديث شريف نه ډيرې فائدې مستنبط كيږي په كوم كښې چه څه لاندې نقل كولې شي:

① دَ اودس ماتي وخت كښې قبلې ته مخ كول او شاه كول دواړه ناجائز دي.[1]

② قبلې ته دَ مخ كولو او شاه كولو كراهت په صحرا او آبادئ دواړو ځايونو كښې دې.[2]

③ دَ شعائر الله تعظيم او احترام باندې تنبيه معلوميږي.[3]

④ اهلِ مدينه او اهلِ شام دَ پاره دَ قبلې طرف په مشرق او مغرب كښې كيدل معلوميږي.[4]

تعليق: وَعَنِ الزُّهْرِيِّ، عَنْ عَطَاءٍ، قَالَ: سَمِعْتُ أَبَا أَيُّوبَ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مِثْلَهُ[ر: ۱۴۴]

دَتعليق تخريج: امام بخاري رحمه الله دَ سابقه حديث متابعت دَ پاره يو بل سند پيش كړې دې.

چنانچه دَ "وعن الزهري" عطف سابقه سند كښې "حدثنا سفيان عن الزهري" باندې دې يعنى سابقه سند "حدثنا علي بن عبد الله قال: حدثنا سفيان قال: حدثنا الزهري، عن عطاء بن يزيد، عن أبي أيوب الأنصاري رضي الله عنه" وو او موجوده سند "وعن الزهري عن عطاء قال سمعت أبا أيوب عن النبي صلى الله عليه وسلم وسلم مثله" دې. دَدې طريق فائده داده چه په دې طريق كښې دَدې خبرې تصريح ده چه عطاء دَ حضرت ابو ايوب رضي الله عنه نه سماع كړې ده او په مخكښيني طريق كښې سماع ثابته نه وه.[5]

او علامه كرماني رحمه الله فرمائي چه سماع دَ عنعنې نه قوي وي ليكن په دې كښې ضعف دې "عن الزهري" دَتعليق په جهت سره.[6]

---

[1]) عمدة القاري: كتاب الوضوء، باب: لا تستقبل القبلة بغائط أو بول إلا عندالبناء، جدار أو نحوه، رقم الحديث: ١٤٤، ٤٢٢/٢. الشرح الميسر للصابوني، كتاب الوضوء، باب: لا تستقبل القبلة بغائط أو بول إلا عندالبناء، جدار أو نحوه، رقم الحديث: ١٤٤، ٢٣٥/١.

[2]) التوضيح لشرح الجامع الصحيح لابن ملقن، كتاب الوضوء، باب: لا تستقبل القبلة بغائط أو بول إلا عندالبناء، جدار أو نحوه، رقم الحديث: ١٤٤، ١٠٦/٤. الشرح الميسر للصابوني، كتاب الوضوء، باب: لا تستقبل القبلة بغائط أو بول إلا عندالبناء، جدار أو نحوه، رقم الحديث: ١٤٤، ٢٣٥/١.

[3]) عمدة القاري: كتاب الوضوء، باب: لا تستقبل القبلة بغائط أو بول إلا عندالبناء، جدار أو نحوه، رقم الحديث: ١٤٤، ٤٢٤/٢. الشرح الميسر للصابوني، كتاب الوضوء، باب: لا تستقبل القبلة بغائط أو بول إلا عندالبناء، جدار أو نحوه، رقم الحديث: ١٤٤، ٢٣٥/١.

[4]) أعلام الحديث للخطابي، كتاب الوضوء باب: لا تستقبل القبلة بغائط أو بول إلا عندالبناء، جدار أو نحوه، رقم الحديث: ١٤٤، ٢٣٩/١. الشرح الميسر للصابوني، كتاب الوضوء، باب: لا تستقبل القبلة بغائط أو بول إلا عندالبناء، جدار أو نحوه، رقم الحديث: ١٤٤، ٢٣٥/١.

[5]) فتح الباري: ٦٤٦/١، عمدة القاري: ١٩٣/٤-١٩٢، الكوثر الجاري: ٨٠/٢، اللامع الصبيح شرح الجامع الصحيح للبرماوي: ١١٨/٣.

[6]) شرح الكرماني: ٥٨/٤.

نو حافظ ابن حجر رحمه الله او علامه عینی رحمه الله ددې جواب ورکړې دې چه په ظاهره خود علامه کرمانی رحمه الله خبره صحیح ده لیکن هم دغه حدیث په مسند اسحاق بن راهویه کښې مسنداً موجود دې لهذا اوس څه اشکال باقی نه پاتې کیږی (۱)

۳- باب: قَوْلِ اللّٰهِ تَعَالَى: {وَاتَّخِذُوا مِنْ مَقَامِ إِبْرَاهِيمَ مُصَلًّى} [البقرة: ۱۲۵]

دَ الله تعالى ارشاد مبارك دې چه دَ ابراهيم عليه السلام دَ قيام ځائی دَمونځ ځائی جوړ کړئی

دَترجمة الباب غرض:

دَ حضرت شيخ الحديث صاحب رحمه الله رائې: دَ حضرت امام بخاری رحمه الله دَدې باب نه څه غرض دې؟ دَبعضې علماؤ رائې داده چه "اتخذوا" دَ امر صيغه ده، دَدې نه په ظاهره وجوب په پوهه کښې راځی. نوحضرت امام بخاری رحمه الله داباب قائمولو سره اوخودل چه امر ايجابی نه دې او هم دغه زما دَ والد صاحب قدس سره رائې ده. اودَ بعضې علماؤ رائې داده چه "اتخذوا" دَ خپل اطلاق دَ وجې مطلقًا په اتخاذ صلوة باندې دلالت کوی. نو امام بخاری رحمه الله دا ترجمه کردان کولوسره او روايتونه ذکرکولو سره اوخودل چه دې نه خاص رکعتی الطواف مراد دی. او دَ بعضې علماؤ رائې داده چه دَ من مقام ابراهيم دَ لفظ نه په ظاهره دَدغه مقام تخصيص معلوميدلو. نو امام بخاری رحمه الله روايات ذکرکولوسره اشاره اوفرمائيله چه هيڅ تخصيص نشته بلکه دَدې سره خواؤشا حصه هم په مقام ابراهيم کښې داخله ده. خاص مقام مراد نه دې (۲)

او په سراج القاري کښې دَ حضرت شيخ الحديث صاحب رحمه الله په نسبت سره دَ لامع الدراری اوالكنزالمتواری دَ تحريرونو خلاصه داسې پيش کړې شوې ده چه "اتخذوا" دَ امر صيغه ده اودَ امر اصل وجوب دې اومقام ابراهيم هغه کاڼړې دې په کوم باندې چه اودريدوسره حضرت ابراهيم عليه السلام دَ بيت الله تعمير کړې وو. او په دغه کاڼړی باندې دَ حضرت ابراهيم عليه السلام دَ دواړو خپو مبارکو نښې موجود دی. دا کاڼړې دَ بيت الله مخامخ نصب دې. او دَ "مصلی" مطلب قبله ده. اوس لکه چه دَ آيت مفهوم دا شو چه مقام ابراهيم طرف ته دې مونځ اوکړې شی. حالانکه دَمقام ابراهيم طرف ته مونځ کول څوك ضروری نه ګڼړی. په دې وجه لامحاله ياخودې "اتخذوا" کښې دَ وجوب نه علاوه څه بله معنی اختيار کړې شی يادې په مقام ابراهيم کښې توسع اختيار کړې شی. چنانچه اکثرو حضراتو "اتخذوا" کښې دَ وجوب په ځائی استحباب مراد اخستې دې اومقام ابراهيم نه مراد ئی هم هغه کاڼړې اخستې دې په

---

۱) فتح الباری: ۶۴۶/۱ عمدة القاری: ۱۹۳/۴.
۲) تقريربخاری شريف: ۱۲۵/۲.

کوم چه د ابراهیم علیه السلام د خپو نښې موجود دی. په دې صورت کښې چه کوم مونځ په مقام ابراهیم کښې دکولو حکم ورکړې شوې دې هغه صرف دَ تحیة الطواف دوه رکعته دی یعنی هغه دوه رکعته کوم چه د طواف نه پس ادا کیږي. دَهغې دَ پاره دَ ټولو مقاماتو نه اوچت مقام مقامِ ابراهیم دې. یعنی هغه ځائی چرته چه دا کانړې کیخودلې شوې دې. اوکه چرې "اتخذوا" په خپل اصل معنی یعنی وجوب باندې محمول کړې شی نو په داسې صورت کښې به مقام ابراهیم کښې توسع کولو سره دَدې نه مراد کعبة الله اخستې شی. ځکه چه کعبه حضرت ابراهیم علیه السلام جوړه کړې ده او ښکاره خبره ده چه کعبه چونکه دَ مونځ قبله ده. په دې وجه هر سړې مکلف دې چه ددې طرف ته مخ کولو سره مونځ اوکړي. په دې صورت کښې به صیغه دَ امر په خپل اصل یعنی دَ وجوب په معنی وی اودَ مقام ابراهیم نه مرادبه کعبه وی.(۱)

دَعلامه فخرالدین احمد صاحب رحمه الله رائې: صدر المدرسین دارالعلوم دیوبند لیکی چه "اتخذوا" صیغه دَ امر دَ وجوب دَپاره نه ده بلکه دَ استحباب دَپاره ده. لیکن په دې صورت کښې مشکلات دادی چه امام بخاری رحمه الله چه دَ ترجمة الباب لاندې کوم درې روایتونه ذکر کړی دی په دې تقدیر باندې به دَ دغه دریواړو روایتونو نه رومبې روایت خو دَ ترجمې سره بغیردَ څه تکلف نه منطبق شی لیکن دَباقی دوو روایتونو دَمنطبق کولو دَپاره به دَتکلفاتو نه کار اخستلې کیږي. ځکه چه دَامام بخاری رحمه الله دَ ذکرکړې شوی روایاتو په رڼا کښې بهتر دا معلومیږي چه "اتخذوا" خو په خپل اصل معنی یعنی وجوب باندې محمول کړې شی او په مقام ابراهیم کښې توسع کولو سره دَدې نه مراد بیت الله شریف واخستې شی، ځکه چه بیت الله هم حضرت ابراهیم علیه السلام جوړ کړې دې اوښکاره خبره ده چه بیت الله دَ مونځ قبله ده په دې وجه هر سړې مکلف دې چه بیت الله طرف ته دې مخ کولو سره مونځ کوی. په دې صورت کښې صیغه دَ امر په خپل اصل یعنې دَ وجوب په معنی پاتې شو اودَ مقام ابراهیم معنی بیت الله شوه په دې صورت کښې به دَ دریواړو روایاتو انطباق کښې هیڅ مشکل نه وی(۲)

دَمقامِ ابراهیم په مرادکښې یو څو اقوال: په دې سلسله کښې دَامت دَعلماؤ مختلف اقوال دی: ① هغه مقام چرته چه هغه کانړې کیخودې شوې دې په کوم چه دَابراهیم علیه السلام دَ خپو نښې دی. ② بیت الله شریف. ③ مسجد حرام. ④ پوره حرم شریف.

ددې څلورو مشهورو اقوالو نه مونږ دَویمه معنی مراد اخستې ده. په دریمه او څلورمه معنی کښې دیر زیات توسع ده اودَ آیت مبارک مراد دادې: "دَبیت الله شریف دَ هرې یوې حصې استقبال په مونځ کښې فرض دې، چونکه بیت الله هغه مقام دې کوم چه حضرت ابراهیم علیه السلام قائم کړو او جوړ کړې وو او ستاسو ملت، ملتِ ابراهیمی دې په دې وجه بیت الله ستاسو قبله مقرر کړې شوه.

---

۱) سراج القاری: ۴۳۲/۲، لامع الدراری: ۱۵۵/۱-۱۵٤، الکنزالمتواری: ٤/۸۵-۸٤.

۲) إیضاح البخاری: ۱۱۸/۳-۱۱۷.

دامعنی مراد اخستلو يوه فائده خو داده چه د امام بخاری رحمه الله ذکر کړې شوې روايت د بې تکلفه ترجمې سره منطبق کيږي. بله دا چه امام بخاری رحمه الله دا باب، ابواب قبله کښې ذکر کړې دې. که چرې "اتخذوا" په استحباب باندې محمول کړې شی او دَ مقام ابراهيم نه مراد هغه خاص کاڼرې واخستې شی نو ابواب قبله سره به دَدې ربط کمزورې شی. والله اعلم.[1]

دَعلامه عثمانی رحمه الله رائې: حضرت مولانا شبيراحمد عثمانی صاحب رحمه الله صرف دومره خبره کوی چه دَ قبلې په ابوابو کښې دا باب راوړلو سره (امام بخاری رحمه الله) دَ مذکوره آيت ﴿وَاتَّخِذُوا مِن مَّقَامِ إِبْرَاهِيمَ مُصَلًّى﴾ دَتفسير طرف ته اشاره کړې ده څکه چه مقام ابراهيم لره دَ مصلې جوړولو ظاهری مطلب به دا ګڼړلې شی چه په دې باندې اودريدو سره مونځ اوکړی. امام بخاری رحمه الله (دا باب قائمولو سره) اوخودل چه دا مطلب نه دې بلکه مراد دادې چه مقام ابراهيم دَ قبلې په شان مخې ته کولو سره مونځ کوئی.[2]

حديث باب (رومبې حديث) [حديث نمبر ٣٨٧]

-٣٩٥ حَدَّثَنَا الْحُمَيْدِيُّ قَالَ حَدَّثَنَا سُفْيَانُ قَالَ حَدَّثَنَا عَمْرُو بْنُ دِينَارٍ قَالَ سَأَلْنَا ابْنَ عُمَرَ عَنْ رَجُلٍ طَافَ بِالْبَيْتِ الْعُمْرَةَ، وَلَمْ يَطُفْ بَيْنَ الصَّفَا وَالْمَرْوَةِ، أَيَأْتِي امْرَأَتَهُ فَقَالَ قَدِمَ النَّبِيُّ -صلى الله عليه وسلم- فَطَافَ بِالْبَيْتِ سَبْعًا، وَصَلَّى خَلْفَ الْمَقَامِ رَكْعَتَيْنِ، وَطَافَ بَيْنَ الصَّفَا وَالْمَرْوَةِ، وَقَدْ كَانَ لَكُمْ فِي رَسُولِ اللَّهِ أُسْوَةٌ حَسَنَةٌ.[3]

ترجمه حديث: دحضرت عمرو بن دينار رحمه الله نه روايت دې چه مونږ د حضرت عبدالله بن عمر رضی الله عنهما نه دَ هغه سړی باره کښې تپوس اوکړو چاچه دَ عمرې دَ پاره دَ بيت الله طواف اوکړو او صفا مروه کښې ئې سعی اونه کړه، آيا هغه خپلې بی بی سره کوروالې کولې شی؟ نو حضرت ابن عمر رضی الله عنهما په جواب کښې ارشاد اوفرمائيلو چه نبی کريم ﷺ دَ (حجة الوداع په موقع باندې مکې) ته تشريف راوړو، (نو) حضورپاك اووه څل دَ بيت الله طواف اوکړو او دَ مقام ابراهيم شاته ئې دوه رکعته مونځ اوکړو اوبيائې دَ صفا مروه په مينځ کښې سعی اوکړه. او بيشکه ستاسو دَپاره دَ رسول الله ﷺ په ذات اقدس کښې بهترينه نمونه موجود

---

[1] إيضاح البخاری: ٣/١١٨-١١٧، للامع الصبيح بشرح الجامع الصحيح: ٣/١٣٩.

[2] فضل الباری: ٣/١٠٦.

[3] أخرجه البخاری أيضاً فی الحج، فی باب: صلی النبی صلی الله عليه وسلم لسبوعه رکعتين رقم الحديث: ١٦٢٣، وفی باب: من صلی رکعتی الطواف خلف المقام، رقم الحديث: ١٦٢٧. وفی باب: ماجاء فی السعی بين الصفاء والمروة، رقم الحديث: ١٦٤٥، ١٦٤٧. وفی باب: متی يحل المعتمر، رقم الحديث: ١٧٩٣. ومسلم فی صحيحه، فی الحج، باب: بيان أن المحرم بعمرة لا يتحلل بالطواب قبل السعی وأن المحرم بحج لا يتحلل بطواف القدوم وكذلک القارن، رقم الحديث: ١٢٣٤. والنسائی فی سننه، فی الحج، باب: طواف من أهل بعمرة، رقم الحديث: ٢٩٣٣. وابن ماجة فی سننه، فی الحج، باب: الرکعتين بعدالطواف، رقم الحديث: ٢٩٥٩. وفی جامع الأصول، حرف الحاء، الکتاب الأول: فی الحج والعمرة، الباب الثامن: فی التحلل وأحکامه، الفصل الثانی: فی وقت التحلل وجوازه، رقم الحديث: ١٦١٢، ٣/٣٠٧.

ده. (لهذا دعمرې دپاره په صفا مروه کښې سعی ضرور کول پکار دی).
حضرت عمرو بن دینار رحمه الله وائی چه هم دغه سوال مونږ د حضرت جابر بن عبد الله رضی الله عنه نه اوکړو. هغوی صراحةً اوفرمائیل داسې سړې دې هیڅ کله خپلې بی بی سره کوروالې نه کوی ترهغې پورې چه د صفامروه په مینځ کښې سعی اوکړی.
تراجم رجال: په دې حدیث شریف کښې ټول څلور رجال دی:
① **الحمیدی رحمه الله:** دا ابوبکرعبد الله بن زبیر بن عیسیٰ قریشی، اسدی، حمیدی، مکی، رحمه الله دې. د وی مختصر احوال کشف الباری، کتاب بدء الوحی، ړومبی حدیث لاندې او تفصیلی احوال کتاب العلم، باب: قول المحدث: حدثنا أو أخبرنا وأنبأنا لاندې تیر شوی دی.[1]
② **سفیان رحمه الله:** دا مشهور محدث، سفیان بن عیینه بن ابی عمران هلالی کوفی رحمه الله دې. د دوی مختصر احوال کشف الباری، کتاب بدء الوحی ړومبی حدیث لاندې او تفصیلی احوال کتاب العلم، باب: قول المحدث: حدثنا أو أخبرنا وأنبأنا لاندې تیر شوی دی.[2]
③ **عمرو بن دینار رحمه الله:** دا ابومحمد عمرو بن دینار مکی جُحمی رحمه الله دې. د دوی احوال کشف الباری، کتاب العلم، باب: کتابة العلم د دریم حدیث لاندې تیر شوی دی.[3]
④ **ابن عمر رضی الله عنهما:** دا مشهور صحابئ رسول حضرت عبد الله بن عمر بن خطاب رضی الله عنهما دې. د دوی احوال کشف الباری، کتاب الإیمان، باب: بنی الإسلام علی خمس کښې تیر شوی دی.[4]
شرح حدیث: طاف بالبیت العمرة: (د حضرت عمرو بن دینار رحمه الله نه روایت دې چه مونږ د حضرت عبد الله بن عمر رضی الله عنهما نه د هغه سړی باره کښې تپوس اوکړو چه) چا د عمرې د پاره د بیت الله طواف اوکړو.

په دې جمله کښې لفظ "العمرة" د حرف جر لام په حذف سره دې. دا د مستملی او حموی روایت دې. دې ځائې کښې حرف جر محذوف منلو نه بغیر معنی نه صحیح کیږی په دې وجه تقدیر منل ضروری دی. او په نورو ډیرو نسخو کښې دا لفظ د "العمرة" په ځائې "للعمرة" دې.[5] علامه برماوی رحمه الله لیکلی دی چه د لام نه بغیر هم صحیح دې په دې صورت کښې به دا مفعول له وی او "العمرة" به د اعتمار په معنی کښې واخستلې شی.[6]

---

[1] کشف الباري: ۲۳۷/۱، ۹۹/۳.
[2] کشف الباري: ۲۳۸/۱، ۱۰۲/۳.
[3] کشف الباري: ۴/۳۰۹.
[4] کشف الباري: ۱/۶۳۷.
[5] الکوکب الدراری: ۵۹/۴، مصابیح الجامع: ۱۱۲/۲، عمدة القاري: ۱۹۴/۴.
[6] للامع الصبیح بشرح الجامع الصحیح: ۱۳۹/۳.

داهم ممکن دی چه "العمرة" نه مخکښې لفظ دَ طواف په توګه دَ مضاف محذوف او منلې شي بيا مضاف حذف کولو سره دَدې په ځائې مضاف اليه قائم مقام کړې شي.[1]

قوله: "ولم يطف بين الصفا والمروة" او دَ صفا مروه په مينځ کښې ئې سعی او نه کړه.

قوله: "لم يطف" دا لفظ دَ "لم يسع" په معنى دې يعنې "ولم يسع بين الصفا والمروة" چه هغه دَ صفا مروه په مينځ کښې سعی او نه کړه. سعی لره په طواف سره دَ تعبير کولو وجه دا کيدې شي چه سعی هم دَ طواف يو قسم دې. يا دَ مشاکلت او بيت الله دَ طواف مصاحب کيدو دَ وجې نه ئې سعی په طواف سره تعبير کړې ده.[2]

قوله: "أيأتي امرأته": آيا هغه خپلې بی بی سره کوروالې کولې شي؟

همزه دَ استفهام دَپاره ده يعنې سوال ئې او کړو چه عمره کښې دَ صفا مروه په مينځ کښې دَسعی کولو نه مخکښې عمره کونکې به حلال وی که نه؟ او هم په دې وجه دداسې سړی دَ پاره به خپلې ښځې سره صحبت کول جائز وی که نه؟ په دې مقام باندې سوال صرف دَ ښځې سره دَ مجامعت دَ حلال کيدو يا نه کيدو باره کښې په دې وجه کړې شوې دې چه بی بی له راتلل دَ احرام په حالت کښې دَ کړې شوو حرامو کارونو کښې دَ ټولو نه لوئی حرام کار دې ګنې دَ احرام نه حلاليدو نه مخکښې دَټولو محرماتو حکم هم دا دې چه دَ هغې ارتکاب جائز نه دې.[3]

قوله: "فَقَالَ: قَدِمَ النَّبِيُّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ": نو حضرت ابن عمر رضي الله عنه په جواب کښې ارشاد او فرمائيلو (نبی کريم ﷺ دَ حجة الوداع په موقع باندې مکې ته) تشريف راوړو.

قوله: "فقال" نه مراد "فأجاب" دې يعنې حضرت عبد الله بن عمر رضي الله عنه دَدې سوال جواب ورکړو په دې جواب کښې اهم خبره داده چه هغوی نيغ په نيغه سخت جواب ورکولو په ځائې دَ نبی کريم ﷺ فعل پيش کولو سره او فرمائيل چه دَخپل فعل دَ پاره دَ نبی کريم ﷺ دَ عمل نه دليل حاصل کره ځکه چه الله تعالى دَ ژوند تيرولو دَپاره بهترينه نمونه دَ خپل حبيب محمد رسول الله ﷺ په ذات اقدس کښې کيخودې ده. خاص کر دَ حج په معاملاتو کښې خو دَ حضور پاک عليه السلام صريح قول ((لتأخذوا مناسككم)).[4]

---

[1] مصابيح الجامع: ١١٢/٢، کوثر المعانی الدراری فی کشف خبايا صحيح البخاری: ٢٢/٧.

[2] الكواكب الدراري: ٥٩/٤، اللامع الصبيح بشرح الجامع الصحيح: ١٣٩/٣، عمدة القاري: ١٩٥/٤، فتح الملهم، كتاب الحج، باب: بيان أن المحرم بعمرة لا يتحلل بالطواف قبل سعي: ١٠٣/٦.

[3] الكواكب الدراري: ٥٩/٤، اللامع الصبيح بشرح الجامع الصحيح: ١٣٩/٣، عمدة القاري: ١٩٥/٤، كوثر المعاني الدراري في كشف خبايا صحيح البخاري: ٢٢/٧، فتح الملهم، كتاب الحج، باب: بيان أن المحرم بعمرة لا يتحلل بالطواف قبل سعي: ١٠٤/٦.

[4] عن جابر رضى الله عنه يقول: رأيت النبى صلى الله عليه وسلم يرمى على راحلته يوم النحر، ويقول: "لتأخذوا مناسككم، فإنى لا أدرى لعلى لا أحج بعد حجتى هذه". (صحيح مسلم، كتاب الحج، باب: استحباب رمى الجمرة العقبة يوم النحر راكباً، وبيان قوله صلى الله عليه وسلم: "لتأخذوا مناسككم"، رقم الحديث: ١٢٩٧.....

تفسير ابن كثير كښې دَدې آيت: ﴿ لَقَدْ كَانَ لَكُمْ فِي رَسُولِ اللَّهِ أُسْوَةٌ حَسَنَةٌ ﴾ تشريح كښې (چه كوم دليل حضرت ابن عمر رضي الله عنهما پيش كړې دې) علامه ابن كثير رحمه الله ليكى: "هذه الآية الكريمة أصل كبير في التأسي برسول الله صلى الله عليه وسلم في أقواله، وأفعاله، وأحواله"(١).

. يعنى دا آيت دَ نبى كريم ﷺ دَ اقوالو، افعالو او احوالو اتباع كولو كښې ډيرلوئى بنيادى حيثيت لرى. او په دې مسئله كښې چونكه نبى كريم ﷺ دَ سعى كولو نه پس حلال شوې وو په دې وجه دَ سعى كولو نه مخكښې بى بى سره كوروالې كول جائز نه دى(٢)

دَعمرې نه حلاليدو باره كښې دَ حضرت ابن عباس رضي الله عنهما مذهب: دَعمرې نه دَحلاليدو باره كښې دَحضرت ابن عباس رضي الله عنهما مذهب په مذكوره حديث كښې دَ بيان شوى مذهب نه خلاف دې اوهغه دا چه كله دَچا نظر په بيت الله باندې پريوځى نو دَ هغه احرام به كولاشى. لهذا داسې سړى دَ پاره خپلې ښځې سره صحبت كول جائز وى يعنى دَ طواف نه پس دَسعى نه مخكښې به هغه حلال شى. هم په دې وجه يو صحابى دَ حضرت عبد الله بن عمر رضي الله عنهما نه سوال كړې وو نو هغوى اشارةً جواب وركړې وو چه دَ رسول الله ﷺ اتباع اوكړه. قاضى عياض رحمه الله، علامه نووى رحمه الله او حافظ ابن حجر رحمه الله وغيره دَدې خبرې تصريح كړې ده چه په دې باره كښې دَ حضرت ابن عباس رضي الله عنهما مذهب دَجمهورو صحابه كرامو سره نه وو(٣)

دَ حديث شريف دَ ترجمة الباب سره مناسبت: دَمذكوره حديث دَ ترجمة الباب سره مناسبت "وصلى خلف المقام ركعتين" كښې دې.(٤) دَ امام بخارى رحمه الله مقصد صرف "وصلى خلف المقام ركعتين" سره دې. اوس كه چرې ﴿ وَاتَّخِذُوا مِن مَّقَامِ إِبْرَاهِيمَ مُصَلًّى ﴾ كښې "اتخذوا" په استحباب باندې محمول كړې شى نوبياهم مطابقت ښكاره دې چه دَتحية الطواف دَ پاره دَ ټولو نه اوچت او اعلى مقام مقام ابراهيم دې، ضرورى دَ چا په نيز هم نه دې. اوكه چرې "اتخذوا" په وجوب باندې حمل كړې شى نود مقام ابراهيم نه مراد به بيت الله وى. په دې صورت كښې دَ روايت دَ ترجمة الباب سره انطباق ښكاره دې چه په مونځ كښې دې كعبه قبله جوړه كړى

...... بيت الأفكار، هم موجود دى.) الكواكب الدرارى: ٥٩/٤. كوثر المعانى الدرارى فى كشف خبايا صحيح البخارى: ٢٢/٧، فتح الملهم، كتاب الحج، باب: بيان أن المحرم بعمرة لا يتحلل بالطواف قبل السعى: ١٠٤/٦.

(١) تفسيرابن كثير، سورة الأحزاب: ٣١، ٣٩١/٦

(٢) كمال المعلم بفوائدمسلم، كتاب الحج، باب: مايلزم من أحرم بالحج، ثم قدم مكة، من الطواف والسعى: ٣١٢/٤، المنهاج شرح صحيح مسلم، كتاب الحج، باب: بيان أن المحرم بعمرة لا يتحلل بالطواف قبل السعى: ٢١٩/٨.

(٣) شرح ابن بطال، كتاب الحج، باب: متى يحل المعتمر، رقم الحديث: ١٥٦٧: ٢٩٨/٤، دارالكتب العلمية. إكمال المعلم بفوائد مسلم، كتاب الحج، باب: ما يلزم من أحرم بالحج، ثم قدم مكة، من الطواف والسعى: ٣١٢/٤.المنهاج شرح صحيح مسلم، كتاب الحج، باب: بيان أن المحرم بعمرة لا يتحلل بالطواف قبل السعى: ٢١٩/٨. فتح البارى: ٦٤٧/١. كوثرالمعانى الدرارى فى كشف خبايا صحيح البخارى: ٢٢/٧.

(٤) فتح البارى: ٦٤٧/١.عمدة القارى: ١٩٤/٤. كوثرالمعانى الدرارى فى كشف خبايا صحيح البخارى: ٢٢/٧.

شی لکه چه په روایت کښې د حضورپاك د عمل نه هم دغه ثابت دی.[۱]

حضرت مولانا انورشاه کشمیری رحمه الله فرمائی چه د ترجمې مطابقت "وصلی خلف المقام" نه حاصل شو کوم چه په اول حدیث الباب کښې ذکردې او محقق عینی رحمه الله هم د دې صراحت کړې دې. بیا نه ده معلومه چه للامع الدراري ۱۵۴/۱ کښې داسې ولې اولیکل چه په ترجمة الباب باندې دا اشکال دې چه امام بخاری رحمه الله په دې کښې قرآنی آیت ذکر کړې دې په کوم کښې چه په مقام ابراهیم باندې د مونځ کولو امر دې. بیا هغه چه کوم روایتونه د دې ترجمې لاندې راوړی دی په هغې کښې مقام ابراهیم لره په مصلي جوړولو باندې هیڅ دلالت نشته دې. بیائی لیکلی دی چه حضرت اقدس مولانا ګنګوهی رحمه الله هم د دې اشکال دوه جوابونه ورکړی دی الخ. حیرانتیا ده چه حضرت شیخ الحدیث دامت برکاتهم عدم مطابقت هم په ګوته کړې دې او په ظاهره د حضرت ګنګوهی رحمه الله په نیز هم دلته د عدم مطابقت څه اشکال نشته دې بلکه هغوی خود امام بخاری رحمه الله دا مراد واضح کول غواړی چه د مقام ابراهیم سره خواکې د مونځ د حکم باوجود هم د فرض استقبال کعبه په تاکد کښې فرق نه راځی. ځکه چه حضورپاك خو صلوة خلف المقام سره هم د استقبال کعبه ترك نه دې فرمائیلې. دویمه خبره حضرت د امام بخاری رحمه الله داخودلې ده چه په آیت کښې اګرچه امر دې مګر هغه د سنیت یا استحباب د پاره دې د وجوب د پاره نه دې. ځکه چه که چرې د وجوب د پاره وې نو حضورپاك به مواجهه بیت الله کښې مونځ نه کولو، کوم چه په دویم او دریم حدیث باب کښې ذکر دې.[۲]

ځکه چه په دې صورت کښې خو مقام ابراهیم د حضورپاك شاته وو وړاندې نه وو او وړاندې

---

[۱] إيضاح البخاري: ۱۷۳/۳.

[۲] الدرالمختار مع ردالمحتار، كتاب الصلاة، باب: الإمامة:۳۱٦/۲-۳۱٤.بدائع الصنائع،كتاب الصلاة، فصل فی بيان مقام الإمام والمأموم: ٦٧٤/١. الفتاوی الهندية، كتاب الصلاة، الباب الخامس فی الصلاة، الفصل الخامس فی بيان المقام الإمام والمأموم: ٨٨/١ (٢) حدثنا محمد بن العلا، الهمدانی أبوكريب، قال: حدثنا أبومعاوية، عن الأعمش، عن إبراهيم، عن الأسود، وعلقمة، قالا: أتينا عبدالله بن مسعود فی داره، فقال: أصلی هؤلاء خلفكم؟ فقلنا: لا، قال: فقوموا فصلوا، فلم يأمرنا بأذان ولا إقامة، قال: وذهبنا لنقوم خلفه، فأخذ بأيدنا فجعل أحدنا عن يمينه والآخر عن شماله، قال: فلما ركع وضعنا أيدينا على ركبنا، قال: فضرب أيدينا وطبق بين كفيه، ثم أدخلهما بين فخذيه، قال: فلما صلی، قال: إنه ستكون عليكم أمراء يؤخرون الصلاة عن ميقاتها، ويخنقونها إلى شرق الموتى، فإذا رأيتموهم قد فعلوا ذلک، فصلواالصلاة لميقاتها، واجعلوا صلاتكم معهم سبحة، وإذا كنتم ثلاثة فصلوا جميعا، وإذا كنتم أكثر من ذلک، فيؤمكم أحدكم، وإذا ركع أحدكم فليفرش ذراعيه على فخذيه، وليجنأ، وليطبق بين كفيه، فلكأنی أنظر إلى اختلاف أصابع رسول الله صلى الله عليه وسلم فأراهم. (صحيح مسلم، كتاب الصلاة، باب الندب إلى وضع الأيدی على الركب فی الركوع، رقم الحديث: ۱۲۲۱). والمذكور فی "نزهة الألباب فی قول الترمذی: وفی الباب هذا: "أما حديث ابن مسعود ، فرواه مسلم: ۳۷۸/۱، وأبوعوانة فی مستخرجه: ۱۸۱/۲-۱۸۰، والنسائی فی المجتنبی: ٦٦/۲، والكبرى: ۳۷۸/۱،وأحمد: ٤۱۳ و ٤۱۸/۱، وغيرهم. (نزهة الألباب وفی قول الترمذی: " وفی الباب ، كتاب الصلاة: ٥٥٤/۲)]

صرف كعبة وه. دې نه علاوه داخبره په خپل ځائې هم صحيح نه ده چه د باب په رواياتو کښې مقام ابراهيم لره په مصلى جوړولو باندې څه دلالت نشته دې. هم په ړومبى حديث کښې د حضورپاك په مقام ابراهيم کښې د مونځ کولو ذکر په صراحت سره موجود دې. دا خو په پوره شان سره د ترجمة الباب د آيت په مصداق باندې عمل وو ليکن په دې باندې د عمل کولو باوجود داهم ښکاره کول ضرورى وو چه مقام ابراهيم سره مونځ کول د شرف، برکت او اجر زياتيدو موجب دې. دا سې نه ده چه د دې په وجه د بيت الله د استقبال اهميت څه کم شو. بلکه د حضرت گنگوهي رحمه الله د تحقيق مطابق د دې نور تاکيد مفهوم شو چه دې سره مونځ هم په صحت د استقبال کعبه معظمه باندې موقوف دې او هم د دې د پاره حضورپاك هلته هم په مونځ کښې استقبال ترك نه کړو(١)

دمذکوره حديث شريف نه مستنبط شوى احکام: د مذکوره حديث نه چه کوم فوائد او احکام مستنبط کيږى په هغې کښې يو څو دادى:

① په اتفاق د علماؤ په عمره کښې سعى واجب ده. دې نه بغيرعمره کونکې نه شى حلاليدې(٢)

② د سعى د پاره اووه چکرې لا زمى دى(٣)

③ دوه رکعته مونځ مقام ابراهيم سره کول واجب دى. په دې کښې د سيدالمرسلين ﷺ اقتداء ده. دا د احنافو په نيز دى کنى د شوافع په نيز دا دوه رکعته سنت دى. (٤)

تعليق: وَسَأَلْنَا جَابِرَبْنَ عَبْدِاللَّهِ، فَقَالَ: «لَا يَقْرَبَنَّهَا حَتَّى يَطُوفَ بَيْنَ الصَّفَا وَالْمَرْوَةِ»

دتعليق ترجمه: حضرت عمرو بن دينار رحمه الله وائى چه هم دغه سوال مونږ د حضرت جابر بن عبدالله رضي الله عنه نه اوکړو نو هغوى (په صراحت سره) اوفرمائيل چه دا سې سړې دې هيڅ کله د خپلې بى بى سره کوروالې نه کوى، ترڅو چه د صفا مروه په مينځ کښې سعى اوکړى.

دتعليق تخريج: دا روايت مسند حميدى(٥)

او مصنف ابن ابى شيبه(٦) کښې موصولاً موجود دې.

---

(١) أنوارالبارى: ١٩٥/١٢.

(٢) فتح البارى: ٦٤٧/١، الشرح الميسر لصحيح البخارى: ٤٤٤/١، كوثرالمعانى الدرارى فى كشف خبايا صحيح البخارى: ٢٢/٧.

(٣) الشرح الميسر لصحيح البخارى: ٤٤٤/١.

(٤) فتح البارى: ٦٤٧/١، الشرح الميسر لصحيح البخارى: ٤٤٤/١، كوثرالمعانى الدرارى فى كشف خبايا صحيح البخارى: ٢٢/٧.

(٥) حدثنا الحميدى، قال: حدثنا سفيان، قال: حدثنا عمرو بن دينار، قال: سألنا جابر بن عبدالله، فقال: لا تقربها حتى تطوف بين الصفا والمروة. (مسندالحميدى، كتاب الحج، باب: أيقع الرجل بإمرأته قبل أن يسعى، رقم الحديث: ٦٨٤، ٥٤١/١).

(٦) حدثنا أبوبكر قال: حدثنا ابن عيينة عن عمرو قال: سألت جابر بن عبدالله عن رجل اعتمر، فطاف بالبيت، ثم اراد أن يقع على أهله قبل أن يطوف بين الصفا والمردة؟ فقال: لا، حتى يطوف بين الصفا والمروة.(المصنف لابن أبى شيبة، كتاب الحج، باب: فى المعتمر يطوف بالبيت، أيقع على أهله، رقم الحديث: ١٤٩٢٧، ٤٩٢/__)

د تعليق مقصد: د دې تعليق مقصد صرف دا خبره واضح كول دي چه مخكښيني روايت كښې حضرت عبدالله بن عمر رضي الله عنه په صراحت سره د سائل د سوال جواب نه وو وركړې بلكه صرف د رسول الله ﷺ عمل ئې پيش كړې وو چه په دې كښې ستاسو د پاره لار خودنه موجود ده د دې مطابق عمل اوكړئى. ليكن په مذكوره تعليق كښې د دې خبرې وضاحت موجود دې چه حضرت جابر بن عبدالله رضي الله عنه په واضحه توګه باندې اوخودل چه معتمر هغه وخته پورې حلاليدې نه شى تر كومې پورې چه سعى اونه كړى[1]

حديث باب (دويم حديث) [حديث نمبر ۳۸۸]

۳۸۷- حَدَّثَنَا مُسَدَّدٌ قَالَ حَدَّثَنَا يَحْيَى عَنْ سَيْفٍ قَالَ سَمِعْتُ مُجَاهِدًا[2] قَالَ أُتِيَ ابْنُ عُمَرَ فَقِيلَ لَهُ هَذَا رَسُولُ اللَّهِ -صلى الله عليه وسلم- دَخَلَ الْكَعْبَةَ. فَقَالَ ابْنُ عُمَرَ فَأَقْبَلْتُ وَالنَّبِيُّ -صلى الله عليه وسلم- قَدْ خَرَجَ، وَأَجِدُ بِلاَلاً قَائِمًا بَيْنَ الْبَابَيْنِ، فَسَأَلْتُ بِلاَلاً فَقُلْتُ أَصَلَّى النَّبِيُّ -صلى الله عليه وسلم- فِي الْكَعْبَةِ قَالَ نَعَمْ رَكْعَتَيْنِ بَيْنَ السَّارِيَتَيْنِ اللَّتَيْنِ عَلَى يَسَارِهِ إِذَا دَخَلْتَ، ثُمَّ خَرَجَ فَصَلَّى فِي وَجْهِ الْكَعْبَةِ رَكْعَتَيْنِ.

ترجمه حديث: حضرت مجاهد رحمه الله روايت كوى چه حضرت ابن عمر رضي الله عنه له يو سړې راغلو او وئى وئيل چه اوګوره رسول الله ﷺ كعبې معظمې ته دننه تشريف اوړې دې. د حضرت ابن عمر رضي الله عنه بيان دې چه زه هلته اورسيدم نو حضورپاك بهر تشريف راوړې وو او (لكه) چه زه بلال رضي الله عنه (اوس هم) وينم چه دواړه د دروازې په مينځ كښې ولاړ دى. ما د حضرت بلال رضي الله عنه نه تپوس اوكړو چه رسول الله ﷺ په كعبه كښې دننه مونځ كړې دې؟ نو هغوى اووئيل چه آو، دوه ركعته د هغه ستنو په مينځ كښې كومې چه د بيت الله د داخليدو په وخت نبى او ګس طرف ته وى. بيا حضورپاك بهر راغلو او دوه ركعته ئى د كعبې مواجهه كښې اوكړل.

---

[1] فتح البارى: ۶٤۷/۱، عمدة القارى: ۱۹۵/٤.

[2] أخرجه البخارى أيضاً وفى المساجد، باب: الأبواب والغلق للكعبة والمساجد، رقم الحديث: ٤۶۸، وفى سترة المصلى، باب: الصلاة بين السوارى فى جماعة، رقم الحديث: ۵۰٤، ۵۰۵، ۵۰۶، وفى التطوع، باب: ماجاء فى التطوع مثنى مثنى، رقم الحديث: ۱۱۶۷، وفى الحج، باب: إغلاق البيت ويصلى فى أى نواحى البيت شاء، رقم الحديث: ۱۵۹۸، وباب: الصلاة فى الكعبة، رقم الحديث: ۱۵۹۹، وفى الجهاد، باب الردف على الحمار، رقم الحديث: ۲۹۸۸، وفى المغازى، باب: دخول النبى صلى الله عليه وسلم من أعلى مكة، رقم الحديث: ٤۲۸۹، باب: حجة الوداع، رقم الحديث: ٤٤۰۰، ومسلم فى صحيحه، فى الحج، باب: استحباب دخول الكعبة للحاج وغيره، رقم الحديث: ۳۲۳۰، ۳۲۳۱، ۳۲۳۲، ۳۲۳۳، ۳۲۳٤، ۳۲۳۵، ۳۲۳٤، وأبوداؤد فى سننه، فى المناسك، باب: الصلاة فى الكعبة، رقم الحديث: ۲۰۲۳، والترمذى فى سننه، فى الحج، باب ماجاء فى الصلاة فى الكعبة، رقم الحديث: ۸۷٤ والنسائى فى سننه، فى المساجد، باب: الصلاة فى الكعبة، رقم الحديث: ۶۹۳ وفى القبلة، باب: مقدار ذلك، رقم الحديث: ۶۵۰ وفى الحج، باب: دخول البيت، رقم الحديث: ۲۹۰۸، ۲۹۰۹، وباب: موضع الصلاة بالبيت، رقم الحديث: ۲۹۱۰، ۲۹۱۱، وابن ماجة فى سننه، فى المناسك، باب: ۳۰۶۳، وفى جامع الأصول، حرف الحاء، الكتاب الأول: فى الحج والعمرة، الباب الرابع: فى الطواف والسعى ودخول البيت، الفصل الثالث: فى دخول البيت، رقم الحديث: ۱۵۱٤، ۲۲۵/۳.

تراجم رجال: دمذکوره حدیث شریف په سند کښې ټول پنځه رجال دي:

① **مسدد** رحمه الله: دا مسدد بن مسرهد بن مسربل بن مرعبل الاسدی البصری رحمه الله دې. او د بعضو په نیز د دوی نوم عبدالملك بن عبدالعزیز دې. د دوی مختصر حالات کشف الباری، کتاب الإیمان، باب: من الإیمان أن یحب لأخیه مایحب لنفسه، لاندې او تفصیلی حالات کتاب العلم، باب: من خص بالعلم قوما دون قوم کراهیة أن لایفهموا لاندې تیر شوی دی.(1)

② **یحیی** رحمه الله: دا یحیی بن سعید بن فروخ القطان تمیمی رحمه الله دې. د دوی کنیت ابوسعید دې د دوی مختصرحالات کشف الباری، کتاب الإیمان، باب: من الإیمان أن یحب لأخیه مایحب لنفسه لاندې تیر شوی دی.(2)

③ **سیف** رحمه الله: دا سیف بن سلیمان المخزومی المکی رحمه الله دې. د دوی کنیت ابو سلیمان المکی دې(3). دوی ته سیف بن ابی سلیمان هم وئیلې شو(4)
ابن معین رحمه الله وائی سیف بن سلیمان المکی او سیف بن ابی سلیمان هم د یو کس دوه نومونه دي(5). د دوی شمیر په طبقه سادسه کښې کیدلو(6). دا د بنی مخزوم آزاد کړې شوې غلام وو(7)

دوی چه د کومو مشائخو نه روایت کوی په هغوی کښې مجاهد بن جبر، عبدالله بن ابی نجیح، قیس بن سعد المکی، عدی بن عدی الکندی، عمرو بن دینار، ابو امیه عبدالکریم بن ابی المخارق البصری، وغیره رحمهم الله شامل دی.(8) او د دوی نه روایت کونکو کښې یحیی بن سعید القطان، ابواسامه حماد بن اسامه، زید بن الحباب، سفیان الثوری، معتمر بن سلیمان، عبدالله ابن المبارک، مسلم بن خالد الزنجی، زید بن الحباب، عبدالله بن نمیر وغیره رحمهم الله شامل دی.(9)

امام بخاری رحمه الله فرمائی چه یحیی القطان رحمه الله وائی "کان عندنا ثقة ممن یصدق ویحفظ"(10) هم دا قول ابو حاتم رحمه الله د علی ابن المدینی رحمه الله نه داسې نقل کړې دې چه ما د یحیی بن سعید نه

---

(1) کشف الباری: ۲/۲، ۵۸۸/۴.
(2) کشف الباری: ۲/۲.
(3) تهذیب الکمال: ۳۲۰/۱۲.
(4) الجرح والتعدیل: ۴۲۵/۶، تهذیب التهذیب: ۲۹۴/۴.
(5) تاریخ ابن معین: ۸۴/۳.
(6) موسوعة رجال الکتب التسعة: ۱۳۳/۲، تقریب التهذیب: ۴۹۸/۱.
(7) التاریخ الکبیر للبخاری: ۱۷۱/۴، تهذیب التهذیب: ۲۹۴/۴.
(8) تهذیب الکمال: ۳۲۰/۱۲ تهذیب التهذیب: ۲۹۴/۴.
(9) تهذیب الکمال: ۳۲۰/۱۲ تهذیب التهذیب: ۲۹۴/۴.
(10) التاریخ الکبیر للبخاری: ۱۷۱/۴.

دَسيف بن سليمان باره كښې تپوس او كړو نوهغوى اوفرمائيل "كان عندنا ثبت ممن يصدق ويحفظ"[1]. صالح بن احمد رحمه الله وائى چه زما پلار احمدبن حنبل رحمه الله فرمائيلى دى: سيف ثقة. ابومحمد رحمه الله وائى چه زما والد نه د سيف بن سليمان رحمه الله باره كښې پوښتنه اوكړې شوه نوهغوى اوفرمائيل: لابأس به.[2] عجلى رحمه الله او ابوبكر البزار رحمه الله دَ هغوى باره كښې فرمائى: ثقة.[3] ابوزرعه الدمشقى رحمه الله فرمائى: ثبت.[4] ابن عدى رحمه الله دَ هغوى باره كښې فرمائى: حديثه ليس بالكثير، وأرجوأنه لابأس به.[5] امام نسائى رحمه الله دَهغوى باره كښې اوفرمائيل ثقة ثبت.[6] ابن حبان رحمه الله هغوى په الثقات كښې ذكركړى دى.[7] يحيى ابن معين رحمه الله به وئيل چه سيف بن سليمان او زكريا بن اسحاق دواړه قدرى وو[8]. حافظ ذهبى رحمه الله فرمائى چه دَ ابن معين رحمه الله دَدې تعنت باوجود يحيى بن سعيد القطان رحمه الله دَهغوى نه روايت كړې دې.[9]

حافظ ذهبى رحمه الله فرمائى چه ابن عدى رحمه الله په الكامل فى ضعفاء الرجال كښې دَهغوى ذكر كړې دې اودَهغوى دا حديث ئى نقل كړې دې: «عن قيس بن سعيد، عن عمرو بن دينار، عن ابن عباس، "أن النبى صلى الله عليه وسلم قضى باليمين مع الشاهد الواحد"». (الكامل فى ضعفاء الرجال: ۴۳۸/۳) او عباس دَ يحيى ابن معين نه دَدې حديث باره كښې تپوس اوكړو نوهغوى جواب وركړه: "ليس بمحفوظ، وسيف قدرى". حافظ ذهبى رحمه الله فرمائى چه زه وايم چه دا حديث عبدالرزاق عن محمد بن مسلم الطائفى، عن عمرو په سند سره روايت كړې دې او دا عن داؤد العطار، عن عمرو په سند سره هم روايت كړې شوې دې. ابن عدى رحمه الله دَدې پوره بحث نه پس اوفرمائيل: أرجوأنه لا بأس به.[10] الساجى رحمه الله وائى: أجمعوا على أنه صدوق ثقة، غيرأنه اتهم بالقدر.[11]

---

[1]) يعنى دَ ثقة په ځائى ثبت لفظ استعمال كړې دې. الجرح والتعديل: ۲۵٤/٤،تهذيب الكمال: ۳۲۱/۱۲
[2]) الجرح والتعديل: ۲۵٤/٤ تهذيب الكمال: ۳۲۱/۱۲.
[3]) تهذيب التهذيب: ۲۹٤/٤.
[4]) تهذيب الكمال: ۳۲۰/۱۲ تهذيب التهذيب: ۲۹٤/٤.
[5]) تهذيب الكمال: ۳۲۰/۱۲ تهذيب التهذيب: ۲۹٤/٤.
[6]) الكاشف: ٤۷۵/۱، تهذيب التهذيب: ۲۹٤/٤.
[7]) الثقات لابن حبان: ۱۸۳/۱.
[8]) تاريخ ابن معين برواية الدورى: ۷۷/۳.
[9]) ميزان الأعتدال: ۲۵۵/۲ سير أعلام النبلاء: ۳۳۸/۶.
[10]) ميزان الاعتدال: ۲۵۵/۲ سير أعلام النبلاء: ۳۳۹/۶-۳۳۸.
[11]) تهذيب التهذيب: ۲۹٤/٤ هدى السارى، ص: ۵۷٤.

ابوعبید الآجری رحمه الله وائی چه ما د ابوداؤد رحمه الله نه د هغه باره کښې تپوس اوکړو نوهغوی اوفرمائیل: ثقة، ما عرض اوکړو: یرمی بالقدر نوهغوی جواب ورکړو: أعلمه.[1] حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائی: ثقة ثبت، رمی بالقدر.[2]

خلاصه دا چه په هغوی باندې کړې شوې دا جرح دَجمهور ائمة الرجال دَتعدیل په مقابله کښې مذموم نه ده. حافظ ابن حجر رحمه الله هم مقدمه فتح الباري هدي الساري کښې په دې باندې تفصیلی کلام کړې دې. دَهغوی دَعمر آخری حصه بصره کښې تیره شوه او وفات ئې ۱۵۶ هجری کښې شوې دې.[3] دَهغوی دَ وفات باره کښې دویم قول دَ ۱۵۱ هجری دې.[4]

④ مجاهد رحمه الله: دا ابوالحجاج مجاهد بن جبر مکی قرشی مخزومی رحمه الله دې. دَدوی حالات کشف الباری، کتاب العلم، باب: الفهم في الحديث لاندې تیرشوی دی.[5]

⑤ ابن عمر رضي الله عنه: دا مشهور صحابی رسول حضرت عبد الله بن عمر بن خطاب رضي الله عنه دې. دَ دوی احوال کشف الباری، کتاب الإيمان، باب: بني الإسلام على خمس کښې تیرشوی دی.[6]

شرح حدیث: أُتِيَ ابْنُ عُمَرَ فَقِيلَ لَهُ: هَذَا رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ دَخَلَ الْكَعْبَةَ

یعنی حضرت ابن عمر رضي الله عنه له څوك سړې راغلو او وئې وئیل چه ګوره رسول الله ﷺ کعبې معظمې ته دننه تشریف اوړې دې.

قوله: "أُتِيَ" دَهمزې په ضمې سره دَمجهول صیغه ده.[7] حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائی ماته دَ دغه سړي دَنوم علم اونه شو چاچه حضرت ابن عمر رضي الله عنه ته خبر ورکړې وو.[8]

قوله: فَأَقْبَلْتُ: دَ حضرت ابن عمر رضي الله عنهما بیان دې چه زه هلته اورسیدم.

حضرت شیخ الحدیث صاحب رحمه الله فرمائی چونکه حضرت ابن عمر رضي الله عنهما سخت دَسنتو تابعدار وو په دې وجه چه کله هغوی ته دا خبر ملاؤ شو چه حضورپاك کعبې ته داخل شو نوهغه هم ورغلو چه اوګوری چه حضورپاك هلته لاړو نوچه څه څه ئې اوکړه او کوم څه چه حضورپاك اوکړه چه هم هغه زه هم اوکړم، مګر حضورپاك بهر تشریف راوړې وو.[9]

قوله: وَالنَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَدْ خَرَجَ: په داسې حال کښې چه نبی کریم بهرتشریف راوړې

---

[1] تهذيب الكمال: ۳۲۱/۱۲ تهذيب التهذيب: ۲۹۴/۴.

[2] تقريب التهذيب: ۴۹۸/۱ تحرير تقريب التهذيب: ۱۰۰/۲.

[3] الجرح والتعديل: ۴۲۵/۶ تقريب التهذيب: ۴۹۸/۱.

[4] الكاشف: ۴۷۵/۱.

[5] كشف الباري: ۳۰۷/۳.

[6] كشف الباري: ۶۳۷/۱.

[7] عمدة القاري: ۱۹۶/۴ الكوثر الجاري إلى رياض أحاديث البخاري: ۸۲/۲.

[8] فتح الباري: ۶۴۸/۱ التوضيح لمبهمات الجامع الصحيح، ص: ۵۲.

[9] تقرير بخاري شريف: ۱۴۵/۲، الكنز المتواري: ۸۶/۴.

وو د "خرج" صله "من الكعبة" ده.

قوله: وَأَجِدُ بِلاَلاً قَائِمًا بَيْنَ الْبَابَيْنِ: ماحضرت بلال رضي الله عنه د بيت الله د دوارو دروازو په مينځ كښې ولاړ اوليدو. دلته "اجد" دمضارع صيغه ده ليكن د ماضي "وجدت" په معنی كښې ده. اودې نه مقصود د حال حكايت كول دی ياد تيرې شوې زمانې، هغه صورت په ذهن كښې حاضر ساتل دی.(١)

يعنې ماضی ئې د استقبال صيغې سره تعبير كړه. ماضی د استقبال صيغې سره تعبير كولو مطلب دا وی چه هغه واقعه دې وخت كښې زما د سترګو مخې ته راتاو شوې ده څنګه چه هغه وخت زما د سترګو په وړاندې وه.

علامه سيوطی رحمه الله فرمائی "بين البابين" نه مراد "بين المصراعين" دې. اود حموی په روايت كښې خو په دې ځائی د "بين الناس" لفظ دې.(٢)

علامه برماوی رحمه الله فرمائی "بين البابين" نه مراد "مصراعی الباب" هم كيدې شی ځكه چه هغه وخت د كعبې هم يوه دروازه وه اودې نه مراد دوه دروازې هم كيدې شی چه د حضرت ابراهيم عليه السلام په زمانه كښې دكعبې دوه دروازې وې. هم په دې وجه حضرت عبدالله بن زبير رضي الله عنه په خپل دوركښې دكعبې هم دوه دروازې كړې وې. اوبعضې نسخو كښې د "البابين" په ځائی "الناس" لفظ هم دې.(٣)

قوله: فَسَأَلْتُ بِلاَلاً، فَقُلْتُ: أَصَلَّى النَّبِيُّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِي الْكَعْبَةِ؟ قَالَ: «نَعَمْ، رَكْعَتَيْنِ، بَيْنَ السَّارِيَتَيْنِ اللَّتَيْنِ عَلَى يَسَارِهِ إِذَا دَخَلْتَ:

يعنې ما د حضرت بلال رضي الله عنه نه تپوس اوكړو چه آيا نبی كريم صلی الله عليه وسلم په كعبه كښې دننه مونځ كړې دې؟ هغوی اوونيل آو. حضورپاك د دغه دوو ستنو په مينځ كښې چه ستا د داخليدو په وخت ګس لاس ته راځی دوه ركعته كړی دی.

قوله: "نعم! ركعتين" نه مراد "نعم! صلی ركعتين" دې(٤). "الساريتين" نه مراد "الأسطوانتين" دی. او "علی يساره" نه مراد "يسار الداخل" دې. يا "يسار البيت" دې. يا بيا په دې مقام باندې د حاضر نه د غائب طرف ته التفات كړې شوې دې. ګنی د مقام مناسب خو "يسارك" كيدل پكار وو.

---

(١) شرح الكرماني: ٥٩/٤، التوشيح شرح الجامع الصحيح للسيوطی: ٤٨٦/٣، اللامع الصبيح بشرح الجامع الصحيح: ١٤٠/٣.

(٢) التوضيح شرح الجامع الصحيح للسيوطی: ٤٨٦/٣. يعنې داخبره نه ده چه هغه وخت د كعبې دوه دروازې وې. يعنې يوه دروازه د داخليدو د پاره اودويمه د وتلو د پاره. او نبی كريم صلی الله عليه وسلم د دغه دوو دروازو په مينځ كښې ولاړ وو. بلكه د دوو دروازو نه مراد د يوې دروازې دوه تنبې دی دكومې په مينځ كښې چه نبی كريم صلی الله عليه وسلم ولاړ وو. (ازمرتب)

(٣) اللامع الصبيح بشرح الجامع الصحيح: ١٤٠/٣، وكذا فی شرح الكرمانی: ٥٩/٤.

(٤) التوشيح شرح الجامع الصحيح للسيوطی: ٤٨٦/٣.

نبی اکرم ﷺ په کعبه کښې دننه څو رکعته مونځ کړې دې؟ د روایت ددې مقام نه معلومیږی چه حضرت ابن عمر رضی الله عنه د حضرت بلال رضی الله عنه نه سوال اوکړو چه نبی کریم ﷺ څو رکعته مونځ کړې دې نو په دې باندې هغه جواب ورکړو چه دوه رکعته ئې کړې دی. خو په بعضې روایتونو کښې ذکر دی چه حضرت عبد الله بن عمر رضی الله عنه په ډیر افسوس سره فرمائی چه (افسوس) ما د حضرت بلال رضی الله عنه نه ولې تپوس اونه کړوچه نبی کریم ﷺ په کعبه کښې دننه څو رکعته مونځ اداکړو[1]

نو ددې اشکال مختلف جوابونه ورکړې شوی دی. ① علامه عینی رحمه الله فرمائی چه ددې بهتر جواب دادې چه حضرت عبد الله بن عمر رضی الله عنه هغه وخت صرف دا سوال کړې وو چه حضورپاك بیت یعنی کعبه کښې دننه څه اوکړه؟ نو حضرت بلال رضی الله عنه د لاس په دوو ګوتو سره اشاره اوکړه[2]

د کوم نه چه ئې دوه رکعته اوګڼړل. بیا په زبانی توګه باندې ددې وضاحت کول د حضرت ابن عمر رضی الله عنه نه هیرشوې وو په کوم چه ئې افسوس کولو[3]

② حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائی چه حضرت عبد الله بن عمر رضی الله عنه د "رکعتین" کوم لفظ چه ذکرکړې دې هغه د ده خپل کلام دې د حضرت بلال رضی الله عنه نه دې. په ظاهره هغوی د مونځ تحقیقی مقدار باندې اعتماد کولو سره خپل دا قول ذکرکړې دې. هغه داسې چه د حضرت بلال رضی الله عنه د طرف نه دا جواب خو ملاؤ شو چه حضورپاك مونځ کړې دې بل طرف ته د رسول

---

[1]) کما رواه البخاری فی صحیح البخاری: حدثنا أبوالنعمان، وقتیبة بن سعید، قالا: حدثنا حماد بن زید، عن أیوب، عن نافع، عن ابن عمر: "أن النبی صلی الله علیه وسلم قدم مکة فدعا عثمان بن طلحة، ففتح الباب، فدخل النبی صلی الله علیه وسلم وبلالا وأسامة بن زید وعثمان بن طلحة، ثم أغلق الباب، فلبث فیه ساعة، ثم خرجوا .قال ابن عمر: فبدرتُ فسألتُ بلالا فقال: صلی فیه، فقلت: فی أی؟ قال:بین الأسوانتین، قال:ابن عمر: فذهب علی أسأله کم صلی.(کتاب الصلاة، باب: الأبواب والغلق للکعبة والمساجد، رقم الحدیث: ٤٦٨،دارطوق النجاة) ورواه أیضا: حدثنا یحیی بن بکیر، حدثنا اللیث، قال یونس: أخبرنی نافع، عن عبدالله رضی الله عنه:أن رسول الله صلی الله علیه وسلم أقبل یوم الفتح من أعلی مکة علی راحلته مردفا أسامة بن زیاد، ومعه بلال، ومعه عثمان بن طلحة من الحجبة، حتی أناخ فی المسجد، فأمره أن یأتی بمفتاح البیت، ففتح، ودخل رسول الله صلی الله علیه وسلم ومعه أسامة وبلال وعثمان، فمکث فیها نهارا طویلا، ثم خرج، فاستبق الناس، وکان عبدالله بن عمر أول من دخل، فوجد بلالا وراء الباب قائما، فسأله:"أین صلی رسول الله صلی الله علیه وسلم؟ فأشار له إلی المکان الذی صلی فیه، قال عبدالله: فنسیت أن أسأله کم صلی من سجدة.(کتاب الجهاد والسیر، باب الردف علی الحمار، رقم الحدیث: ۲۹۸۸، دارطوق النجاة).

[2]) حدثنا إسحاق بن یوسف، حدثنا ابن أبی داؤد، عن نافع، عن ابن عمر، قال: صعد رسول الله صلی الله علیه وسلم البیت وبلال خلفه، قال: وکنت شابا، فسعدت، فاستقبلنی بلال، فقلت له: ما صنع رسول الله صلی الله علیه وسلم هاهنا؟ قال: فأشار بیده، أی: صلی رکعتین. (مسندأحمد بن حنبل، حدیث بلال، رقم الحدیث: ۲۳۹۲۱، ۳۴۳/۳۹، مؤسسة الرسالة).

[3]) عمدة القاري: ١٩٧/٤.

اکرم ﷺ نه په ورخ کښې د دوو رکعتونه زيات کول نقل نه دی نو ددې مقدماتو لازمی نتیجه به هم دا راوځی چه په کعبه کښې دننه د حضور پاك علیه السلام مونځ کم نه کم دوه رکعته خو وو. هم په دې وجه حضرت عبدالله بن عمر رضی الله عنهما د "رکعتين" لفظ اووئيلو.

حافظ رحمه الله فرمائی چه بيا ماته دخپلې ددې خبرې تائيد هم ملاؤ شو هغه داسې چه عمر بن شبه رحمه الله کتاب مکه کښې دعبدالعزيز بن ابی رواد په طريق سره دا روايت نقل کړې دې:

((عن نافع، عن ابن عمر: "....فاستقبلنی بلال، فقلت: ماصنع رسول الله صلى الله عليه وسلم ههنا، فأشار بيده، أی: صلی رکعتين بالسبابة والوسطى")). لهذا دحضرت عبدالله ابن عمر رضی الله عنهما دا قول: "نسيت أن أسأله کم صلی" به په دې خبره باندې محمول کولې شی چه هغه په ژبې سره نه دا سوال اوکړو اونه حضرت بلال رضی الله عنه په ژبې سره ددې جواب ورکړو يعنی دوه رکعته مونځ ئې د هغه په اشاره سره اوګنړلو نه چه دهغه کلام کولوسره. خلاصه د کلام دا چه د حضرت بلال رضی الله عنه دا قول "نسيت أن أسأله کم صلی" به په دې خبره باندې محمول وی چه هغه ته ددې خبرې تحقيق اونه شو چه رسول الله ﷺ دوه رکعته مونځ کړې دې که ددوؤ نه زيات؟[1]

علامه کورانی رحمه الله ددې خبرې په جواب کښې فرمائی چه دا خو داسې جواب دې چه هيڅوك به هم ددې قائل نه شی. ځکه چه حضرت ابن عمر رضی الله عنهما په دې کښې دا فرمائی چه ما د حضرت بلال رضی الله عنه نه تپوس اوکړو چه آيا نبی کريم ﷺ (په کعبه کښې دننه) مونځ اوکړو؟ نوهغوی جواب راکړو چه آو، د دوو ستنو په مينځ کښې ئې دوه رکعته اوکړه. نوددې خبرې سوچ څنګه کيدې شی چه دا قول د حضرت ابن عمر رضی الله عنهما خپل قول دې. صحيح جواب داکيدې شی چه حضورپاك دوه ځل کعبه کښې دننه داخل شو، يو ځل د فتح مکې په موقع باندې او په دويم ځل د حجة الوداع په موقع باندې. (د تعدد دخول يا د تعدد واقعه) دليل دادې چه په دې مقام کښې (يعنی حجة الوداع په موقع کعبې ته د داخليدو په واقعه کښې) دادی چه حضرت ابن عمر رضی الله عنهما د بيت طرف ته راغلو. هغوی ته خبر ورکړې شو چه رسول الله ﷺ کعبې ته داخل شو. او د مکې دفتحې په موقع کعبې ته دداخليدو په حديث کښې دی چه حضرت ابن عمر رضی الله عنهما خلقو ته خبر ورکړو چه رسول الله ﷺ مکې ته تشريف راوړو او بيت الله کښې داخل شو او دروازه ئې بنده کړه او دائی هم اوفرمائيل چه حضرت بلال رضی الله عنه ما د کعبې د دروازې شاته ولاړ اوليدو. او د حجة الوداع والا واقعه کښې ئې فرمائيلی وو چه ما حضرت بلال رضی الله عنه د دواړو درواز په مينځ کښې ولاړ ليدلې وو. نو چه کوم سړې هم په دواړو قسم احاديثو کښې غور اوفکر کوی هغه به دا ښکاره فرق ښه شان سره اوپيژنی[2]

---

[1] فتح الباری: ۶٤۸/۱ شرح الزرقانی علی المؤطا للإمام مالک، کتاب الحج، الصلاة فی البيت: ۲٤۹/۲.

[2] الکوثرالجاری إلی رياض أحاديث البخاری: ۸۲/۲ خلاصه دا چه حديث باب د حجة الوداع د موقع دی. دا جواب قياس ته ډير نيزدې دی په دې اعتبار سره چه فتحه مکه اول پيښه شوې وه او حجة الوداع روستو. نودا خبره عين ممکن ده چه اول پيښيدونکې واقعه کښې هغه دا تپوس اونه کړې شو چه حضورپاك څو رکعته اداکړل او روستو پيښيدونکې واقعه کښې هغه تپوس هم اوکړو او هغه ته جواب هم ملاؤ شو، فلا تعارض. والله أعلم بالصواب. (ازمرتب).

حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائی چه بعضې متاخرینو دا دواړه متضاد روایتونه داسې د جمع کولو کوشش کړې دې چه کله حضرت بلال رضي الله عنه حضرت ابن عمر رضي الله عنهما ته دا حدیث بیان کړو نو حضرت ابن عمر رضي الله عنهما نه د حضرت بلال رضي الله عنه نه دا سوال کول هیر شوی وو. بیا دوباره ملاقات اوشو نو حضرت ابن عمر رضي الله عنهما د هغه نه سوال هم اوکړو. حافظ صاحب رحمه الله فرمائی چه په دې جواب یا احتمال کښې دوو طریقو سره نظر دې یو دا چه دا قصه (یعنی د حضرت ابن عمر رضي الله عنهما د حضرت بلال رضي الله عنه نه په کعبه کښې د نبی کریم ﷺ د مونځ کولو باره کښې پوښتنې والا) یو ځل پیښه شوې ده نه چه ډیر ځل. په دې باندې دلیل دادې چه دواړو روایتونو کښې د سوال جواب په مقام د "فاء" تعقیبیه استعمال موجود دې. اوګورئی په رومبی روایت کښې ((فأقبلتُ، ثم قال: فسألتُ بلالا)) دې او دویم روایت کښې ((فبدرتُ، فسألتُ بلالا)) دې نو د فاء تعقیبیه استعمال د دې خبرې دلیل دې چه مذکوره سوال هم یو ځل او هم په یو وخت شوې وو. دویمه خبره دا چه د حضرت ابن عمر قول "ونسيتُ....إلخ" روایت کونکې د هغوی آزاد کړې شوې غلام نافع دې چه د ډیرې اوږدې مودې نه د هغوی سره اوسیدلو لیکن په آخری وخت کښې دې د حضرت ابن عمر رضي الله عنهما سره نه وو بلکه د هغوی نه جدا شوې وو. نو دا خبره عین ممکن ده چه په دغه آخری وخت کښې ابن عمر رضي الله عنهما په خپل دې نسیان اوهیرې والا قول باندې باقي پاتې نه وې بلکه هغوی د دوو رکعتو والا صریح قول اختیار کړې وی[1]

علامه عینی رحمه الله د حافظ ابن حجر رحمه الله ذکرکړې شوې د نظر وجوهات بیانولو نه پس د حافظ صاحب رحمه الله نوم اخستلو نه بغیر فرمائی چه د مذکوره وجوهات په نظر سره تعبیر کولو کښې هم په ډیرو اعتباراتو سره نظر دې:

① اول خبره دا چه د دې قصې متعدد کیدو دعوی کول بلا دلیل دی. د دې قصې د متعدد کیدو نه څه څیز مانع دې؟ هغه دې ذکرکړې شی.

② دویمه خبره د فاء تعقیبیه کیدو نه استدلال کولو سره د تعدد نفی کول صحیح نه دی ځکه چه د "فاء" استعمال صرف د تعقیب د پاره نه کیږی بلکه د فاء استعمال د ثم معنی د تراخئ د پاره هم کیږی. لکه چه د الله تعالی په دې قول: ﴿ ثُمَّ خَلَقْنَا النُّطْفَةَ عَلَقَةً فَخَلَقْنَا الْعَلَقَةَ مُضْغَةً ﴾ کښې فخلقنا باندې داخلیدونکې فاء او د دې نه وړاندې ﴿ فَخَلَقْنَا الْمُضْغَةَ ﴾ او د دې نه وړاندې ﴿ فَكَسَوْنَا ﴾ باندې داخلیدونکې فاء د ثم په معنی د تراخئ د پاره دې. او که چرې د دې فاء د تعقیب د پاره ګڼل او منلې شی نو بیا هم په یو څیز کښې تعقیب معنی هم د هغه څیز په اعتبار سره مراد اخستل صحیح وی. آیا دا خبره نه ده چه د عربو په نیز دا وئیلی شی "تزوج فلان، فولد له" حالانکه د تزویج او ولادت په مینځ کښې پوره موده د حمل د وخت موجود ده. دغه شان

---

[1]) فتح الباري: ٦٤٨/١؛ ذخيرة العقبى شرح سنن النسائي، كتاب المساجد، الصلاة فى الكعبة: ٥٠٩/٨-٥١٠، دار المعراج.

ونيلي شي: "دخلت البصرة، فبغداد" دلته په بغداد باندې فاء دَتعقيب دَ پاره ده ليكن دَ بصرې اوبغداد په مينځ كښې دَ دوو ښارونو مسافت موجود دې لهذا دا نظر هم قابلِ تسليم نه دې.

③ دريمه خبره دا وينا چه دَحضرت ابن عمر رضي الله عنهما آزاد كړې شوې غلام دَ نافع دَهغوى نه جدا كيدل او بيا دَ هغوى آخرى اوږد عمر كښې پخپله دا احتمال پيدا كول چه هغوى به خپل قول بدل كړې وى دَاهم بې بنياده خبره ده. ځكه چه انسان خو ماخوذ دَ نسيان نه دې. لهذا چه كله داسې ده نو دَدې احتمال هم څه وقعت باقى نه پاتې كيږى.([1])

④ علامه ولى الدين العراقى رحمه الله فرمائى زما پلار (علامه زين الدين العراقى رحمه الله) بيان كړې دې چه يو احتمال دا دې چه ابن عمر رضي الله عنهما پخپله په دې باره كښې سوال نه وو كړې بلكه دَهغوى دَ تپوس نه بغير حضرت بلال رضي الله عنه هغوى ته خبر وركړې وو. ليكن په دې كښې بُعد دې ځكه چه كه چرې داسې وې نو په دې صورت كښې په پخپل تپوس نه كولو باندې هغه خپل ځان نه ملامته كولو.([2])

⑤ دغه شان يو احتمال دا دې چه ابن عمر رضي الله عنهما دَ دوو ركعتو كولو ذكر دَ حضرت بلال رضي الله عنه نه دَ تپوس كولو نه مخكښې كړې وى اوبيائى روستو دَهغه نه تپوس كړې وى يا بيا حضرت بلال دَ دوو ركعتو اداكولو باره كښې حديث دَ حضرت ابن عمر رضي الله عنهما دَدې قول نه روستو بيان كړې وى. ليكن په دې كښې هم بُعد دې ځكه چه دَ ابن عمر رضي الله عنهما بعضې احاديث چه په دې باره كښې دَ هغوى نه نقل دى هغه دهغوى نه دَ حضرت بلال دَ وفات نه پس اوْريدلې شوې دى

⑥ يو احتمال دا دې چه حضرت ابن عمر رضي الله عنهما دا تپوس كول هير كړې وو چه رسول الله صلى الله عليه وسلم دَ دوو ركعتونه زيات كړى وو كه نه.(حواله بالا)

⑦ حضرت مولانا انور شاه كشميرى رحمه الله فرمائى چه حضرت شاه صاحب رحمه الله په دې موقع باندې فرمائى چه بعضې علماؤ ليكلى دى چه حضرت ابن عمر رضي الله عنهما په خپله زمانه كښې دَ حضرت عمر رضي الله عنه نه دَخپلې زمانې په لحاظ سره افضل وو هغه كيدې شى چه دَدې په شان وجوه سره دې چه حضرت ابن عمر ته هر وخت دَ سنتو دَ اتباع كولو شوق لګيدلې وو اوكه چرې څه خبره دَتحقق نه پاتې شوې وى نو دَ هغې افسوس به ئى كولو. دا دَهغوى عجيبه اوحيرانونكى شان دَ فضيلت خاصه موجب وو. نور فرمائى دلته چه كوم دَ حضرت ابن عمر رضي الله عنهما په يقين سره دَ دوو ركعتو ذكر اوفرمائيلو هغه دَدې دَ پاره نه وو چه دَ حضرت بلال رضي الله عنه نه ئى تپوس كړې وو بلكه په دې وجه چه كم نه كم مونځ هم دوه ركعته وى نو هم دَدې قائل شو([3])

---

[1]) عمدة القارى: ۱۹۸/٤.

[2]) طرح التثريب فى شرح التقريب، باب: دخول الكعبة والصلاة فيها، هل كانت هذا الصلاة تحية الكعبة؟ وهل يستدل بها على جواز صلاة الفريضة فى جوف الكعبة؟ ذكر المذاهب فى ذلک: ۱۳۹/۸، دار إحياء التراث العربى. ذخيرة العقبى شرح سنن النسائى، كتاب المساجد، الصلاة فى الكعبة: ۵۱۰/۸-۵۰۹، دار المعراج.

[3]) أنوارالبارى: ۱۹٦/۱۲، فيض البارى: ٤۲/۲.

نبي کريم ﷺ کعبه کښې په کوم ځائې کښې مونځ اداکړو؟: کله چه نبي کريم ﷺ کعبه کښې داخل شو نو حضورپاك کوم ځائې کښې په کعبه کښې مونځ اداکړو؟ په دې باره کښې مختلف قسم روايات نقل دی[1].

تقرير بخاری شريف کښې حضرت شيخ الحديث صاحب نورالله مرقده دَدې روايتونو په مينځ کښې ډير بهترين تطبيق کړې دې. شيخ الحديث صاحب رحمه الله فرمائی چه په مذکوره حديث کښې يوه جمله ده: ((الساريتين اللتين على يساره)) بعضې رواياتو کښې دَدې عکس راغلې دې ((على يمينه)) او بعضې رواياتو کښې ((بين العمودين المقدمين)) دې او بعضې کښې دا دې چه دَحضورپاك مخې ته درې ستنې وې. دَدې مختلف رواياتو دَ وجې نه دَ دغه ځائې په تعيين کښې اختلاف پيدا شو.

زما والد صاحب اعلى الله مراتبه فرمائی چه په هغه زمانه کښې به په عام توګه ستنې بې ترتيبه وې. هوارې او بالکل نيغې په يو خط کښې او په يو لائن کښې به نه وې. نو دَ هغه زمانې نقشه دَدې قسم وه او حضورپاك داسې ولاړ وو چه په يسار کښې هم دوه ستنې وې او په يمين کښې هم دوه ستنې وې. په دې توګه دَحضورپاك بين الساريتين کيدل هم صادق شو او دا چه دَحضورپاك مخې ته هم دوه ستنې وې ځکه چه درې دی داسې يو خوا بل خوا مقابله کښې دوه دی هم دَدې ذکر ئی اوکړو[2].

---

[1]) ابوزرعه ولی الدين، ابن العراقی رحمه الله "تقريب الأسانيد وترتيب المسانيد" شرح "طرح التثريب" کښې دغه مختلف روايات او په هغې باندې تشريحی کلام نقل کولونه پس دَخپل پلار ابوالفضل زين الدين العراقی رحمه الله اخذ کړې شوې نتيجه ذکرکوی چه ښه جامع اومانع ده، مقصود ته دَ رسيدو دَپاره دَهغې نقل کول مفيد معلوميږی، وئی ګورئی: عن ابن عمر "أن رسول الله صلى الله عليه وسلم دخل الكعبة...... فقال جعل عمودا عن يساره، وعمودين عن يمينه، وثلاثة أعمدة وراءه وكان البيت يومئذ على ستة أعمدة، ثم صلى". وفى رواية ابن القاسم عن مالك: "وجعل بينه وبين الجدار نحوا من ثلاثة أذرع"، وفى رواية البخارى: "عمودا عن يمينه وعمودا عن يساره"، وفى رواية لمسلم: "عمودا عن يمينه وعمودين عن يساره"، وله فى رواية: "بين العمودين اليمانيين".

قال والدي: "فى شرح الترمذى وهى موافقة لكونه مقابل الباب، وفى رواية فى الصحيح أيضا "صلى بين العمودين اليمانين" وإذا تقرر ترجيح الرواية الأولى فلا ينافيها قوله فى الرواية الثانية عمودا عن يمينه وعمودا عن يساره لأن معناها صلى بين عمودين وإن كان بجانب أحدالعمودين عمود آخر ولاقوله فى الرواية الأخيرة بين العمودين اليمانيين فإن لعمد الثلاثة أحدها يمانى وهوالأقرب إلى الركن اليمانى والآخر وهوالأقرب إلى الهجر شامى والأوسط بينهما إن قرن بالأول قيل: اليمانيان وإن قرن بالثانى قيل الشاميان. ذكر المحب الطبرى، وهو واضح، وأما الرواية الثالثة: فإنه يتعذر الجمع بينها وبين الأولى، فهى ضعيفة لشذوذها ومخالفتها رواية الأكثرين كما تقدم، والرواية الروابعة: فهى مقطوع بوهمها إذ ليس هناك أربعة أعمدة حتى يكون عن يمينه اثنان وعن يساره اثنان" (طرح التثريب فى شرح التقريب، كتاب الحج، باب: دخول الكعبة، والصلاة فيها، حديث: أن رسول الله صلى الله عليه وسلم دخل الكعبة هو وأسامة بن زيد، فائدة: إثبات صلاته عليه السلام فى الكعبة: ۵/۱۳۶).

[2]) تقرير بخاری شريف: ۲/۱۴۴ الكنزالمتوارى: ۴/۸۷-۸۶.

قوله: ثُمَّ خَرَجَ، فَصَلَّى فِي وَجْهِ الْكَعْبَةِ رَكْعَتَيْنِ» بيا نبى كريم ﷺ دَ بيت الله نه بهر اووتلو بيائى دَ كعبې «دَ دروازې» مخامخ دوه رکعته مونځ ادا کړو.

قوله: "وجه الكعبة" نه مراد "مواجهة باب الكعبة" دې. يعنى دكعبې مكرمې دَ دروازې مخې ته.[1]

علامه برماوى رحمه الله فرمائى چه دَدې لفظ "وجه الكعبة" دَ ظاهر نه معلوميږى چه دا دوه رکعته دَ مقام ابراهيم سره ادا کړې شوى وو او دَ وجهٔ کعبه نه عموم مراد اخستلو احتمال هم شته چه دَ کعبې دَ دروازې په جهت کښې ئى مونځ اوکړو.[2]

حضرت شيخ الحديث صاحب نورالله مرقده فرمائى چه دې "وجه الكعبة" سره تعميم هم اوشو ځکه چه "وجه الكعبة" کښې ئى کله ادا کړو نومقام ابراهيم شاته پاتې شو نو هغه رکعتين کوم چه دَ مقام ابراهيم سره متعلق دى دَ هغې ايجاب پاتې نه شو.[3]

دَ روايت دَ ترجمة الباب سره مطابقت: دَ مذكوره روايت دَ ترجمة الباب سره مطابقت دَ روايت آخرى جملې "فصلى فى وجه الكعبة" کښې دې. هغه داسې چه "وجه الكعبة" نه مراد دَ کعبې دَ دروازې طرف دې کوم ته چه مقام ابراهيم وائى.

دَ حديث نه مستنبط شوى احكام او فوائد: دَمذكوره حديث شريف نه ډير زيات احكام او فوائد مستنبط کيږى. په هغې کښې يو څو لاندې درج کولې شى:

① بيت الله ته دننه داخليدل جائز دى.[4] المغنى کښې ذکر دى چه کوم سړې حج اوکړى نو دَ هغه دَ پاره مستحب دى چه هغه دې بيت الله ته هم داخل شى او هلته دې دوه رکعته مونځ اوکړى لکه چه څنګه حضورپاک ﷺ کړى وو. او بيت الله کښې دې څپلۍ اوموزې وغيره کوزولو سره داخل شى.[5]

② بيت الله کښې دوه رکعته مونځ کول مستحب دى.[6]

③ داحديث دَ هغه حضراتو دليل دې څوك چه دَدې خبرې قائل دى چه په ورځ کښې دوه رکعته کول افضل دى.[7]

---

[1] التوشيح شرح الجامع الصحيح للسيوطى: ٤٨٧/٣.

[2] ظاهره: عند مقام إبراهيم، وبه تحصل مطابقة الترجمة، ويحتمل جهة الباب عموما. (اللامع الصبيح بشرح الجامع الصحيح: ١٤٠/٣).

[3] تقريربخارى شريف: ١٤٥/٢.

[4] الإعلام بفوائد الأحكام لابن ملقن، كتاب الحج، باب: دخول مكة وغيرها، الحديث الثالث: ١٨٠/٦،عمدة القارى: ١٩٧/٤.

[5] المغنى لابن قدامة الحنبلى، كتاب الحج، باب: الفدية وجزاء الصيد، مسئلة مالزم من الدماء، فصل: يستحب لمن حج أن يد كل البيت ويصلى: ٥٦٤/٥.

[6] الإعلام بفوائد الأحكام لابن ملقن، كتاب الحج، باب: دخول مكة وغيرها، الحديث الثالث: ١٨٠/٦،عمدة القارى: ١٩٨/٤.

[7] عمدة القارى: ١٩٨/٤.

④ داحدیث دَ ابن جریر طبری رحمه الله خلاف په دې مسئله کښې حجت دې چه هغه دَدې خبرې قائل دې چه په کعبه کښې مونځ کول جائز نه دی که هغه فرض وی او که نفل وی.[1]
⑤ دَدې حدیث نه دَ حضرت ابن عمر رضی الله عنهما عظیم منقبت معلومیږی چه هغوی دَ احکامو زده کولو او هرځائی او هروخت دَ رسول الله ﷺ دَ آثارو په لټون او اتباع باندې ښه حریص وو.
⑥ په خبر واحد باندې دَعمل کولو ثبوت هم کیږی.[2]

بیت الله شریف کښې دننه دَ داخلیدو اداب او متعلقه مسائل: معلم الحجاج (مؤلفه: مفتی سعید احمد مظاهری رحمه الله) کښې بیت الله شریف ته دننه داخلیدو آداب باره کښې مفیدبحث موجود دې هغه بعینه لاندې نقل کولې شی.[3]

مسئله نمبر①: بیت الله ته دننه داخلیدل مستحب دی په دې شرط چه دَ داخلیدو موقع په آسانئ سره وی. پخپله تکلیف اوچتول یا بل ته تکلیف ورکولو سره داخلیدو نه بچ کیدل پکاردی. بل ته تکلیف ورکول حرام دی. اکثر خلق په شوق کښې داسې لیونی کیږی چه دَ بل دَ تکلیف هډو پرواه نه کوی. داسې شوق په کوم سره چه دَحرام ارتکاب وی دَ الله تعالی دَ ناراضګئی سبب دې نه چه دَ ثواب موجب.[4]

مسئله نمبر②: بیت ته دَ کنجئ والا ته څه ورکولو سره داخلیدل حرام دی. نن صبا په عام توګه دَ بیت الله دربان بغیردَ څه اخستو داخلیدو ته نه پریږدی. دا اخستل او ورکول حرام دی ځکه چه رشوت دې. (دربان دَ داخلیدو په وخت دَ رشوت نوم نه اخلی بلکه بخشش وائی داهم رشوت دې. لکه داسې اوګنړئی چه *شراب کهنه درجام نو*).[5]

مسئله نمبر③: بیت الله ته کله دَ داخلیدو موقع ملاؤ شی نومستحب دی چه مونځ اوکړی او دعا اوغواړی او بربنډې خپې دې داخل شی. اول دې ښې خپه کیږدی او په ډیره خشوع اوخضوع سره دې داخل شی. چت طرف ته دې نه ګوری او نه دې اخوادیخوا ګوری، دا بې ادبی ده. او کوم ځائی چه حضورپاك مونځ کړې وو نوهغه ځائی کښې دې نفل اوکړی. یعنی دَ دروازې نه داخلیدو سره دې نیغ لاړشی کله چه مغربی دیوال درې لاسه پاتې شی نو هم په دغه ځائی دوه یا څلور رکعته نفل کولو سره دې خپل مخ په دیوال باندې کیږدی او دَ الله تعالی حمد او ثنا دې اوکړی اودَ تهلیل، تکبیر او درود نه پس دې دعا اوغواړی.

(مسئله: کعبه کښې ددوو ستنو په مینځ کښې شین بلاط "دَ شین کاڼړی فرش") عوام دې ته

---

[1] الإعلام بفوائد الأحکام لابن ملقن، کتاب الحج، باب: دخول مکة وغیرها، الحدیث الثالث: ۱۸۰/۶، عمدة القاری: ۱۹۸/۴.

[2] الإعلام بفوائد الأحکام لابن ملقن، کتاب الحج، باب: دخول مکة وغیرها، الحدیث الثالث: ۱۸۰/۶.

[3] معلم الحجاج بیت اللہ شریف کے اندر داخل ہونے کے آداب اور متعلقہ مسائل، ص: ۱۴۲، کاپا سنز، کراچی.

[4] غنیة الناسک، باب: السعی بین الصفاوالمروة، مطلب فی دخول البیت، ص: ۱۳۸. إرشاد الساری، فصل: یستحب دخول البیت، ص: ۵۴۷-۵۴۶.

[5] غنیة الناسک، باب: السعی بین الصفاوالمروة، مطلب فی دخول البیت، ص: ۱۳۸- ۱۳۹. إرشاد الساری، فصل: یستحب دخول البیت، ص: ۵۴۷-۵۴۶.

د پيغمبر ﷺ مصلی وائی دا صحيح نه ده.(۱)

مسئله: دکعبې هرې ستنې سره نيزدې هم دعا غوارې دا دَ رسول الله ﷺ دَفعل نه ثابته خبره ده. كما رواه الإمام أحمد في المسند. البته ستن له غاړه ورکول ثابت نه دی. دَ امام مالک رحمه الله نه تپوس اوکړې شو نو وئی فرمائيل دکعبې ستن له دې غاړه نه ورکوی ځکه چه پيغمبر ﷺ چه کله کعبې ته داخل شو نو ما نه دی اوريدلی چه حضور پاک ستن له غاړه ورکړې وی. كذا ذكره العزبن جماعة.(۲)

مسئله نمبر④: حطيم هم دَ بيت الله حصه ده. که چرې يو سړی ته دَ بيت الله دَ داخليدو موقع ملاؤ نه شی نو حطيم کښې دې داخل شی.(۳)

مسئله نمبر⑤: دکعبې شريفې په مينځ کښې يو ميخ دې هغې ته عوام "سرة الدنيا" (دَدنيا نوم) وائی او په هغې باندې خپل نوم ايږدی يا مخامخ ديوال کښې يوه کړه ده هغې ته "عروة الوثقى" وائی دا ټولې دَعوامو دَ ځانه خبرې دی داسې دې هيڅ کله نه کوی(۴)

مسئله: کعبه کښې ځان له يا په جمع سره مونځ کول جائز دی او هلته دا شرط هم نشته چه دَامام او مقتديانو مخ دې هم يو طرف ته وی ځکه چه هلته هرطرف ته قبله ده. البته دا ضروری دی چه مقتدی دې دَ امام نه وړاندې نه وی. که يو مقتدی دَ امام طرف ته مخ کولو سره مونځ کوی نو مونځ به ئې اوشی مګر داسې مونځ کول مکروه دی او په دې صورت کښې دې مقتدی امام نه مخکښې کوی. دَ وړاندې کيدو صورت دادې چه دَ مقتدی او امام دواړو مخ هم يو طرف ته وی او چه مقتدی وړاندې وی نو په دې صورت کښې دَ مقتدی مونځ نه کيږی(۵)

(۱) غنية الناسک، باب: السعی بين الصفاوالمروة، مطلب فی دخول البيت، ص: ۱۳۹-۱۳۸. إرشاد الساری، فصل: يستحب دخول البيت، ص:۵۴۷-۵۴۶.

(۲) غنية الناسک، باب: السعی بين الصفاوالمروة، مطلب فی دخول البيت، ص: ۱۳۹. إرشاد الساری، فصل: يستحب دخول البيت، ص:۵۴۶.

(۳) مجمع الزوائد، كتاب الحج، باب: الحجر من البيت: ۴۶۴،۴۷۵/۴.

(۴) الدرالمختار، كتاب الحج، باب الهدی: ۶۲۴/۲ غنية الناسک، باب: السعی بين الصفاوالمروة، مطلب فی دخول البيت، ص: ۱۳۹.

(۵) الفتاوی عالمكيرية، كتاب الصلاة، ومما يتصل بذلک الصلاة فی الكعبة: ۶۵/۱ الفتاوی التاترخانية، كتاب الصلاة، الفرائض: ۴۲۶/۱.

حديث باب (دريم حديث) [حديث نمبر ٣٨٩]

- ٣٩٨ حَدَّثَنَا إِسْحَاقُ بْنُ نَصْرٍ قَالَ حَدَّثَنَا عَبْدُ الرَّزَّاقِ أَخْبَرَنَا ابْنُ جُرَيْجٍ عَنْ عَطَاءٍ قَالَ سَمِعْتُ ابْنَ عَبَّاسٍ (١) قَالَ لَمَّا دَخَلَ النَّبِيُّ -صلى الله عليه وسلم- الْبَيْتَ دَعَا فِي نَوَاحِيهِ كُلِّهَا، وَلَمْ يُصَلِّ حَتَّى خَرَجَ مِنْهُ، فَلَمَّا خَرَجَ رَكَعَ رَكْعَتَيْنِ فِي قُبُلِ الْكَعْبَةِ وَقَالَ «هَذِهِ الْقِبْلَةُ».

ترجمه حديث: حضرت عطاء رحمه الله وائي چه ما د حضرت ابن عباس رضي الله عنه نه واوريده چه كله حضورپاك بيت الله ته داخل شو نوحضورپاك دَ هغې په ټولو ګوټونو كښې دعا اوكړه او بهرته د تشريف راوړو پورې ئې مونځ اونه كړو. بيائې چه كله بهر تشريف راوړو نو دوه ركعته ئې دَ كعبې مخامخ اوكړل، او وئې فرمائيل چه هم دغه قبله ده.

تراجم رجال: دَ مذكوره حديث شريف په سند كښې ټول پنځه رجال دي:

① اسحاق بن نصر رحمه الله: علامه عيني رحمه الله فرمائي چه امام بخاري رحمه الله په څو مقاماتو باندې دهغوی نه حديث روايت كړې دې. نو امام صاحب رحمه الله كله دَ هغوی نوم اسحاق بن ابراهيم بن سعد ذكركوی اوكله دهغوی نسبت دَ هغوی دَ نيكه طرف ته نسبت كولو سره اسحاق بن نصر وئيلو سره ئې ذكركوی. دَدوی تفصيلی حالات كشف الباری، كتاب الغسل، باب: من اغتسل عريانا وحده في خلوة لاندې تيرشوی دی (٢)

② عبد الرزاق رحمه الله: دا ابوبكر عبد الرزاق بن همام صنعاني يماني رحمه الله دې. دَدوی حالات كشف الباری، كتاب الإيمان، باب: حسن إسلام المرء دويم حديث لاندې تيرشوی دی (٣)

③ ابن جريج رحمه الله: دَ دوی پوره نوم عبد الملك بن عبد العزيز بن جريج رحمه الله دې. دَدوی حالات كشف الباری، كتاب الحيض، باب: غسل الحائض رأس زوجها وترجيله كښې تيرشوی دی (٤)

④ عطاء رحمه الله: دا ابومحمد عطاء بن ابی رباح مكی قرشي رحمه الله دې. دَدوی تفصيلی حالات كشف الباری، كتاب العلم، باب: عظة الإمام النساء وتعليمهن لاندې تيرشوی دی (٥)

---

(١) أخرجه البخاري، أيضاً في الحج، باب: من كبر في نواحي الكعبة، رقم الحديث: ١٦٠١، وفي المغازي، باب: أين ركز النبي صلى الله عليه وسلم الراية يوم الفتح، رقم الحديث: ٤٢٨٨. ومسلم في الحج، باب: استحباب دخول الكعبة للحاج، رقم الحديث: ١٣٣١. والنسائي في الحج، باب: التكبير في نواحي ا لكعبة، رقم الحديث: ٢٩١٦وفي باب: موضع الصلاة من الكعبة، رقم الحديث: ٢٩٢. وفي جامع الأصول، حرف الحاء، الكتاب الأول: في الحج والعمرة، الباب الرابع: في الطواف والسعي ودخول البيت، الفصل الثالث: في دخول البيت، رقم الحديث: ١٥١٣، ٢٢٥/٣.

(٢) كشف الباري، كتاب الغسل، باب: من اغتسل عريانا وحده في خلوة.

(٣) كشف الباري: ٤٢١/٢.

(٤) كشف الباري، كتاب الحيض، غسل الحائض، رأس زوجها وترجيله: ٢٠٤.

(٥) كشف الباري: ٣٩/٤.

⑤ ابن عباس رضي الله عنهما: دا مشهور صحابى رسول حضرت عبدالله بن عباس رضي الله عنهما دي. دَ دوى مختصراحوال كشف البارى، كتاب بدء الوحى ثلورم حديث لاندې او تفصيلى حالات كتاب الإيمان، باب: كفران العشير، وكفر دون كفر لاندې تيرشوى دى. (١)

شرح حديث:

قوله: عَنْ عَطَاءٍ، قَالَ: سَمِعْتُ ابْنَ عَبَّاسٍ، قَالَ: لَمَّا دَخَلَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ الْبَيْتَ، دَعَا فِي نَوَاحِيهِ كُلِّهَا: يعنى حضرت عطا رحمه الله وائى چه ما دَ حضرت ابن عباس رضي الله عنهما نه واوريده چه كله حضورپاك بيت الله ته داخل شو نو حضورپاك دَهغې په ټولو ګوټونو كښې دعا اوكړه.

قوله: "نواحيه" جمع ده دَ "ناحية" اودې نه مراد طرف دي. (٢)

قوله: وَلَمْ يُصَلِّ حَتَّى خَرَجَ مِنْهُ، فَلَمَّا خَرَجَ رَكَعَ رَكْعَتَيْنِ فِي قُبُلِ الْكَعْبَةِ: اوبهرتشريف راوړو پورې ئې مونځ اونه كړو، بيائى بهر تشريف راوړو نو دوه ركعته ئى دَ كعبې مخامخ اوكړه.

"ركع ركعتين" نه مراد "صلى ركعتين" دي. جزء ذكركولو سره كل مراد اخستې شوې دي. (٣)

قوله: "فى قُبُل الكعبة" كښې "قُبُل" دَ قاف او باء په ضمې سره دې اودې نه مراد دَ يوڅيز مخې ته كيدل دى. يعنى دَ كعبې مكرمې دَ دروازې مخې ته دَ مقام ابراهيم سره. (٤)

ابن رجب حنبلى رحمه الله فرمائى چه دې نه مراد وجهٔ كعبه ده يعنى دَ بيت الله دروازې سره لكه چه دَ حضرت ابن عمر رضي الله عنهما ماقبل حديث شريف كښې چه تير شو. (٥)

قوله: وَقَالَ: «هَذِهِ القِبْلَةُ»: او ارشاد ئى اوفرمائيلو چه هم دغه قبله ده.

قوله: "هذه" اسم اشاره ده او مشاراليه كعبه ده. (٦)

دَ "هذه القبلة" وئيلو مطلب اومقصد: علامه خطابى رحمه الله فرمائى چه حضورپاك دَدې جملې په ذريعه لكه چه دا اراده اوفرمائيله چه دَ قبلې معامله هم په دې بيت الله باندې په دې قرار نيولې. اوس دَدې نه علاوه بلې قبلې طرف ته مخ اونه كړې شى. دائى په دې وجه ارشاد اوفرمائيلو چه دې نه مخكښې به دَ بيت المقدس طرف ته هم مخ كولوسره مونځ كولې شو. بيا دَ بيت المقدس قبله كيدل منسوخ شو او قبله دَ كعبې طرف ته راؤګرځولې شوه. لكه چه حضورپاك اوفرمائيل چه دَ نن نه پس به ستاسو قبله نه شى بدليدې. نو تاسو هميشه دكعبې

---

(١) كشف البارى: ٣٥/١، ٢٠٥/٢.
(٢) عمدة القارى: ١٩٩/٤.
(٣) شرح الكرمانى: ٦٠/٤، اللامع الصبيح: ١٤١/٣، عمدة القارى: ١٩٩/٤.
(٤) التنقيح لألفاظ الجامع الصحيح: ١٥٠/١، مصابيح الجامع: ١١٣/٢، اللامع الصبيح: ١٤١/٣، عمدة القارى: ١٩٩/٤، حاشية السندى على سنن النسائى، كتاب المناسك، رقم الحديث: ٢٩٠٨، ٢٣٦/٥، دارالمعرفة.
(٥) فتح البارى لابن رجب حنبلى: ١١٩/٢.
(٦) عمدة القارى: ١٩٨/٤ الكوثر الجارى: ٨٨/٢.

طرف ته مخ كولو سره مونځ كوئى هم دغه ستاسو قبله ده.
دَ دې جملې په مطلب كښې دويم احتمال دا دې چه رسول الله ﷺ خپلو صحابه كرامو ﷺ ته دَهغوى دَ امام دَ اودريدو مسنون ځائى اوخودلو چه امام دې مواجهه بيت كښې اودريږى نه چه دَ بيت الله په كونړونو او يا باقى دريواړو طرفونو نه يو طرف ته. اګرچه دَ بيت الله دَ اطرافو نه يو طرف كښې اودريدو سره هم مونځ كول جائز دى.
دَ دې جملې په مطلب كښې دريم احتمال دا دې چه په دې سره ئې صرف دَ هغه خلقو حكم اوخودلو څوك چه دَ بيت الله مشاهده اومعائنه كوى چه دهغوى دَ پاره مواجهه بيت عياناً ضرورى دې. دَ خپلې اجتهادى رائې نه كار نه شې اخستې.
علامه نووى رحمه الله يو بل احتمال ذكر كړې دې چه دَدې معنى دا ده چه دا مسجد حرام دكوم دَ استقبال چه تاسو ته حكم دركړې شوې دې هم دغه قبله ده نه چه ټول حرم او نه مكه او نه هر هغه جمات كوم چه دكعبې نه چاپيره وى بلكه قبله هم صرف دغه ده.(١)
نبى كريم ﷺ په بيت الله كښې دننه مونځ اوكړو كه نه؟: هم دَدې باب دَمذكوره حديث نه مخكښې دَ حضرت ابن عمر رضي الله عنهما په روايت كښې دَحضرت بلال رضي الله عنه دا ارشاد تير شو چه رسول الله ﷺ په كعبه كښې دوه ركعته مونځ ادا كړو(٢)
خو په مذكوره حديث شريف كښې دَ حضرت ابن عباس رضي الله عنهما دا ارشاد ذكر دې چه نبى كريم ﷺ په بيت الله كښې دننه دعا اوغوښتله ليكن مونځ ئې ادا نه كړو.
په متعارض احاديثو كښې تطبيق: دَ احاديثو دا تعارض دَ تطبيق، توفيق او ترجيح په لار سره لرې كړې شوې دې. تطبيق وركونكى حضراتو كښې امام زرقانى رحمه الله دې هغوى فرمائى:
① مهلب رحمه الله فرمائى چه په دې باره كښې احتمال دې چه حضور پاك دوه ځل بيت الله كښې داخل شوې وى. يو ځل داخليدو كښې ئې مونځ كړې دې او په دويم ځل داخليدو كښې ئې مونځ نه دې كړې. ابن حبان رحمه الله فرمائى چه زما په نيز دواړه قسم احاديث دَ راجمع كولو بهترين صورت دا دې چه دواړه خبرې دوه مختلفو مواقعو كښې پيښيدل اوګرځولې شى. چنانچه كله دَ فتح مكه په موقع حضورپاك كعبه كښې داخل شو نو حضورپاك هلته مونځ

---

(١) شرح النووى على صحيح مسلم، كتاب الحج، باب: استحباب دخول الكعبة للحاج وغيره، رقم الحديث: ٨٣/٩علامه ابن رجب حنبلى رحمه الله فرمائى:"وزعم غيره أن مراده: أن القبلة هى الكعبة نفسها، لا المسجد ولا الحرم، وهذا قاله بعض من يرى أن الواجب على البعيد الاستقبال على العين. (فتح البارى لابن رجب حنبلى: ١٢٠/٢). وقال السندى رحمه الله:"الإشارة إلى الكعبة المشرفة، أو جهتها، وعلى الثانى الحصر واضح، وعلى الأول باعتبار من كان داخل المسجد، أو من كان بمكة. (حاشية السندى على سنن النسائى، كتاب المناسك، رقم الحديث: ٢٩٠٨، ٢٣٦/٥، دالمعرفة).

(٢) حدثنا مسدد قال: حدثنا يحيى، عن سف قال: سمعت مجاهداً قال: أتى ابن عمر، فقيل له: هذا رسول الله صلى الله عليه وسلم دخل الكعبة، فقال ابن عمر: فاقبلت والنبى صلى الله عليه وسلم قد خرج، وأجد بلالاً قائمًا بين البابين، فسألت بلالاً فقلت: أصلى النبى صلى الله عليه وسلم فى الكعبة؟ قال: نعم، ركعتين، بين السارتين اللتين على يساره إذا دخلت، ثم خرج، فصلى فى وجه الكعبة ركعتين. (صحيح البخارى: رقم الحديث: ٣٩٧).

او کړو لکه چه حضرت ابن عمر رضی الله عنهما د حضرت بلال رضی الله عنه نه روايت کړی دی او حضرت ابن عباس رضی الله عنهما چه کوم په کعبه کښې د مونځ کولو نفی کړې ده هغه د حجة الوداع په موقع باندې کعبه کښې د داخليدو موقع ده. او هغوی دې نسبت د حضرت اسامه رضی الله عنه طرف ته کړې دې لهذا تعارض ختم شو.[1]

ليکن امام نووی رحمه الله په دې تاويل باندې اعتراض کړې دې چه په دې خبره کښې هيڅ اختلاف نشته دې چه نبي اکرم صلی الله علیه وسلم د فتح مکه په ورځ بيت الله ته داخل شوې وو، نه چه د حجة الوداع په ورځ. اوددې خبرې شهادت هغه حديث دې کوم چه الازرقی رحمه الله خپل کتاب مکه (اصل نوم اخبار مکه دې) کښې ذکر کړې دې: "حضرت سفيان رضی الله عنه د ډيرو اهل علم نه داخبره نقل کړې ده چه نبی کريم صلی الله علیه وسلم د فتح مکه په کال بيت الله ته صرف يو ځل داخل شوې وو. بيا حضورپاک حج او کړو نو بيت الله ته داخل نه شو".[2]

نوچه کله خبره داسې ده نو دا خبره ممتنع نه ده چه حضورپاک د فتح مکه په کال دوه ځل بيت الله ته داخل شوې وی. او د ابن عيينه رحمه الله په حديث کښې چه دکوم وحدة ذکر دې د هغې نه مراد دې وحدت سفر وی نه چه وحدت دخول په داسې حال کښې چه د دارقطنی د يو ضعيف حديث نه هم دې جمعې ته تقويت ملاوېږی. والله اعلم.[3]

په يو بل مقام باندې فرمائی چه دا په دې خبره باندې دليل دې چه د حضورپاک کعبې ته د داخليدو او هلته مونځ کولو باره کښې چه کوم احاديث ذکر دی هغه (دخول کعبه) د فتح مکه په موقع باندې وو او په دې کښې د چاهم اختلاف نشته دې اوهغه ورځ د حجة الوداع ورځ نه وه.[4]

② بعضې هغه حضرات چه په بيت الله کښې دننه مونځ کول مکروه ګرځوی. هغوی دا دواړه متعارض روايات داسې راجمع کړی دی چه په کوم حديث کښې د مونځ کولو ذکر راغلې دې په هغې کښې د صلاة نه مراد لغوی صلاة (يعنی دعاوغيره) مراد دی او په کومو احاديثو کښې چه د مونځ نه کولو ذکردې په هغې کښې د مونځ نه مراد شرعی مونځ دې.

---

[1]) قال المهلب: "يحتمل أنه دخل البيت مرتين، صلى فى إحداهما، ولم يصل فى الأخرى ..... وقال ابن حبان: "الأشبه عندى فى الجمع أن يجعل الخبران فى وقتين، فلما دخل الكعبة فى الفتح، صلى فيها على مارواه ابن عمر عن بلال..... إلخ ونفى ابن عباس الصلاة فيها فى حجة الوداع، لأنه نفاها وأسنده إلى أسامة، وابن عمر أثبتها، وأسنده إلى بلال وإلى أسامة أيضا، فبطل التعارض، وهذا جمع حسن . (شرح الزرقانى على المؤطا للإمام مالک، كتاب الحج، الصلاة فى البيت: ٢٤٧/٤).

[2]) قال: حدثنا أبوالوليد، قال: وحدثنى جدى، قال: سمعت سفيان يقول: سمعت غير واحد من أهل العلم يذكرون أن رسول الله صلى الله عليه وسلم إنما دخل الكعبة مرة واحدة عام الفتح، ثم حج، فلم يدخلها. (أخبارمكة وما جاء فيها من الآثار للأزرقى، الصلاة فى الكعبة، رقم الحديث: ٣٣٤، مكتبة الأسدى) .

[3]) نيل الأوطار، باب صلاة التطوع فى الكعبة، رقم الحديث: ٦١٩، ١٦٤/٢.شرح الزرقانى على المؤطا للإمام مالک، كتاب الحج، الصلاة فى البيت: ٢٤٧/٤. كوثرالمعانى الدرارى فى كشف خبايا صحيح البخارى: ٣٧/٧.

[4]) شرح النووى على صحيح مسلم، كتاب الحج،استحباب دخول الكعبة للحاج وغيره، رقم الحديث: ٣٨٩، ٨٢/٩.

ليکن دا توجيه په دې خبره باندې رد کړې شوې ده چه په کومو احاديثو کښې د مونځ د اثبات ذکر دې په هغې کښې د رکعتونو د تعداد هم ذکر دې. په دې صورت کښې د صلاة نه مراد صلاة لغوی مراد اخستل څنګه صحيح کيدې شي؟

③ امام قرطبی رحمه الله فرمائی چه د مالکيه د مذهب مطابق دا دواړه متعارض احاديث داسې راجمع کول ممکن دی چه د حضرت بلال رضی الله عنه د قول "أنه صلى فيها" نه نفل مونځ مراد واخستې شی او د حضرت اسامه رضی الله عنه د قول "إنه لم يصل" نه فرض مونځ مراد واخستې شی.[1]

علامه محمد يوسف صاحب بنوری رحمه الله فرمائی چه زمونږ شيخ (علامه کشميری رحمه الله) فرمائی چه دا خبره ممکن ده چه اثبات او نافی دواړه روايتونه په مختلف واقعاتو باندې محمول کولو سره توفيق او تطبيق ورکړې شی ليکن محدثين حضرات دې طرف ته مائل نه شو بلکه د دغه حضراتو خيال د ترجيح طرف ته تللې دې.[2]

په دې باندې علامه بنوری رحمه الله فرمائی چه (د حضرت کشميری رحمه الله خبره په خپل ځائی ليکن) راقم وائی چه (تطبيق والا لار اختيارولو سره د محدثينونه) علامه زرقانی رحمه الله فرمائی......[3]. امام نووی رحمه الله فرمائی چه د حضرت بلال رضی الله عنه اثبات او د حضرت اسامه رضی الله عنه نفی داسې جمع کړې شی چه کله دا ټول حضرات بيت الله ته داخل شو نو په دعا کښې مشغول شو. نو حضرت اسامه رضی الله عنه نبی کريم صلی الله عليه وسلم په دعا کښې مشغول اوليدلو نو حضرت اسامه رضی الله عنه هم په يو ګوټ کښې کيناستو دعا کښې مشغول شو په داسې حال کښې چه نبی کريم صلی الله عليه وسلم په دويم ګوټ کښې وو. بيا نبی کريم صلی الله عليه وسلم مونځ شروع کړو نو حضرت بلال رضی الله عنه اوليدلو ځکه چه هغه نبی کريم صلی الله عليه وسلم ته ډير نيزدې وو او حضرت اسامه رضی الله عنه د لرې کيدو د وجې نه او په خپله دعا کښې د مشغوليدو د وجې نه اونه ليدلې شو. دا وجه هم کيدې شی چه د بيت الله دروازه بنده وه او په کعبه کښې دننه ډيرې ستنې هم وې. چنانچه هغوی د خپل ګمان د وجې نفی اوکړه.[4]

په متعارض احاديثو کښې ترجيح: بعضې نورو حضراتو په دې دواړو روايتونو کښې د تطبيق په ځائې د ترجيح لار اختيار کړې ده. چنانچه علامه خطابی رحمه الله فرمائی چه بهرحال د ابن عباس رضی الله عنهما قول "أن رسول الله صلى الله عليه وسلم لم يصل في الكعبة" نافی دې، خو د حضرت بلال رضی الله عنه د روايت نه دا خبره ثابته ده چه نبی کريم صلی الله عليه وسلم په بيت الله کښې مونځ کړې دې، په داسې حال کښې چه نبی کريم صلی الله عليه وسلم د هغه سره بيت الله کښې داخل شوې وو. او د مُثبِت قول د نافِي د

---

[1]) ويمكن أن يجمع بين حديث أسامة وبلال على مقتضى مذهب مالک، فيقال: إن قول بلال: "أنه صلى فيها. يعنى به: "التطوع. وقول أسامة: "إنه لم يصلى فيها. يعنى به: "الفرض. (المفهم لما أشكل من تلخيص كتاب مسلم، كتاب الحج، باب: ماجاء فى دخول النبى صلى الله عليه وسلم الكعبة: ٣/٤٣١).

[2]) معارف السنن، باب: الصلاة فى الكعبة: ٦/١٧٣فيض البارى: ٢/٤٢.

[3]) معارف السنن، باب: الصلاة فى الكعبة: ٦/١٧٤-١٧٣.

[4]) شرح النووى على صحيح مسلم، كتاب الحج، استحباب دخول الكعبة للحاج وغيره، رقم الحديث: ٣٨٩، ٩/٨٢.

قول نه افضل وی(١)

محب طبري رحمه الله فرمائي چه بيت الله ته دَ داخليدو نه پس حضرت اسامه رضي الله عنه به دَ څه حاجت دَ وجې نه دَ بيت الله نه وتلې وی په دې وجه دَ نبی کريم صلى الله عليه وسلم په مونځ باندې خبر نه شو(٢). په دې باندې شاهد هغه روايت دې کوم چه ابوداؤد الطيالسی رحمه الله په خپل مسند کښې نقل کړې دې چه حضرت اسامه رضي الله عنه اوفرمائيل زه رسول الله صلى الله عليه وسلم سره کعبې ته داخل شوم هلته رسول الله صلى الله عليه وسلم جوړشوی تصويرونه اوليدل نو حضورپاك دَ اوبو ډولچه راؤغوښتله، زه لاړم راؤړم. بيا حضورپاك په دغه اوبو سره هغه تصويران وران کړل(٣)

امام قرطبی رحمه الله فرمائی چه حضرت اسامه رضي الله عنه دَ خپل ډير زر واپس راتلو دَ وجې نه دَ حضورپاك مونځ نه کولو باندې قياس کړو.(٤)

حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائي چه عمر بن شبه خپل کتاب "کتاب مکه" کښې دَ علی بن بذيمه رحمه الله په طريق سره يو روايت نقل کړې دې چه نبی کريم صلى الله عليه وسلم کعبې ته داخل شو په داسې حال کښې چه حضورپاك سره حضرت بلال رضي الله عنه هم وو او حضرت اسامه رضي الله عنه دَ بيت الله دروازې سره نيزدې کيناستو. بيا چه کله دا حضرات دَ بيت الله نه اووتل نو هغوی حضرت اسامه رضي الله عنه احتباء سره ناست اوليدلو (يعنی هغه په خپلو کوناټوباندې داسې ناست وو چه هغه خپل زنګونونه اودرولې وو اودَ خپلې ملا او زنګونونو نه چاپيره ئې لاسونه راتاؤ کړې شوې تړلې وو) إلخ. نو عين ممکن ده چه دَ احتباء په حالت کښې هغه آرام کول غوښتل، بيا په هغه باندې پرکالې راغلو نو په دې وجه هغه دَ رسول الله صلى الله عليه وسلم مونځ کول اونه ليدلې شو. نوچه کله دَ هغه نه دَ نبی پاك عليه السلام په کعبه کښې دَ مونځ باره کښې تپوس اوکړې شو نوهغوی نفی اوکړه. بهرحال چه په دې ټوله قصه کښې هغه دَ خپل رؤيت نفی کړې ده نه چه دَ نفس الامر.(٥)

---

(١) أعلام الحديث للخطابي: ٣٨١/١.

(٢) فتح الباري، كتاب الحج، باب: من كبر في نواحي الكعبة، رقم الحديث: ١٦٠١، ٤٦٩/٣.

(٣) حدثنا أبوداؤد، قال: حدثنا ابن أبي ذئب، عن عبدالرحمن ابن مهران، قال: حدثني عمير مولى ابن عباس، عن أسامة بن زيد، قال: دخلت على رسول الله صلى الله عليه وسلم في الكعبة، ورأى صورا، قال: فدعا بدلو من ماء، فأتيته به، فجعل يمحوها، ويقول: "قاتل الله قوما يصورون مالا يخلقون". (مسندأبي داؤد الطيالسي، مسند أسامة بن زيد، رقم الحديث: ٦٥٧، ١٧/٢).

واضح دې وی چه مذکوره جواب به دَ حضرت اسامه رضي الله عنه په باره کښې صحيح شي ليکن دَ حضرت فضل بن عباس رضي الله عنه حديث جواب دا نه شي جوړيدې ځکه چه په کوم حديث کښې چه دَ هغې باره کښې نقل دي چه هغه هم کعبه کښې داخل شو په هغې کښې داسې هيڅ خبره نشته ده چه نبی کريم صلى الله عليه وسلم هغه دَ څه کاردَ پاره بهر ليږلې وی، بلکه په ظاهره خو به هغه هم دننه وی. نود هغوی باره کښې به هم هغه جواب ورکولې شي کوم چه پورته په متن کښې دَ امام نووی رحمه الله دَ طرف نه ذکر کړې شوې دې.

(٤) المفهم لما أشكل من تلخيص كتاب مسلم، كتاب الحج، باب: ماجاء في دخول النبي صلى الله عليه وسلم الكعبة: ٤٣١/٣.

(٥) فتح الباري، كتاب الحج، باب: من كبر في نواحي الكعبة، رقم الحديث: ١٦٠١، ٤٦٩/٣.

حافظ ابن حجر رحمه الله نورفرمائی ښکاره دې وی چه حضرت ابن عباس رضي الله عنهما په خپله بيت الله ته......

چه هغوى د نبى كريم ﷺ مونځ نه ادا كول ليدلو سره ارشاد اوكړو چه نبى كريم ﷺ په بيت الله كښې دننه دعا خو اوغوښتله ليكن مونځ ئې اونه كړو بلكه هغه د دغه نفى نسبت كله د حضرت اسامه رضي الله عنه طرف ته منسوب كوى.(۱)

اوكله ئې د خپل رور فضل بن عباس طرف ته(۲)

باوجود د دې چه د هغه رور فضل بن عباس نبى كريم سره بيت الله ته داخليدل د يو شاذ روايت نه علاوه بل چرته نه ملاويږى. د دې نه علاوه د حضرت اسامه رضي الله عنه په نسبت سره د حضرت ابن عباس رضي الله عنهما كوم چه د نبى كريم ﷺ د مونځ كولو نفى ذكر ده نو د دې باره كښې عرض دا دې چه هم د حضرت اسامه رضي الله عنه نه د نبى كريم ﷺ په كعبه كښې د مونځ كول هم ذكر دى(۳)

په دې وجه د مونځ د نفى باره كښې احاديث مختلف شو خو د مونځ د اثبات متعلق احاديثو كښې اختلاف نشته دې. په دې وجه به مثبت له په نافى باندې ترجيح وركولو سره دا وئيلې شى چه نبى كريم ﷺ په بيت الله كښې دننه مونځ كړې دې(۴)

بيت الله كښې د مونځ د جواز يا د عدم جواز حكم: يوه مسئله د حديث باب لاندې دا هم راځى چه بيت الله كښې مونځ كول، فرض وى كه نفل، جائز دې يا ناجائز؟

...... نه وو داخل شوې.) ځكه چه بيت الله ته د داخليدو په وخت نبى اكرم سره داخليدونكى صحابه كرامو رضي الله عنهم كښې صرف د دريو ذكر ملاويږى. په هغوى كښې حضرت ابن عباس رضي الله عنهما نشته دې بلكه حضرت بلال، حضرت اسامه بن زيد او حضرت عثمان بن طلحه رضي الله عنهم دى، اوګورئى: عن ابن شهاب، عن سالم عن أبيه أنه قال: دخل رسول الله صلى الله عليه وسلم البيت هو وأسامة بن زيد وبلال وعثمان بن طلحة، فأغلقوا عليهم..... إلخ.(صحيح البخارى، كتاب المناسك، باب: إغلاق البيت، ويصلى فى أى نواحى البيت شاء، رقم الحديث: ۱۵۹۸).

(۱) حدثنا إسحاق بن إبراهيم وعبد بن جميد جميعا عن ابن بكر قال عبد: أخبرنا محمد بن بكر أخبرنا ابن جريج قال: قلت لعطاء: أسمعت ابن عباس يقول: إنما أمرتم بالطواف، ولم تؤمروا بدخوله؟ قال: لم يكن ينهى عن دخوله، ولكنى سمعته يقول: أخبرنى أسامة بن زيد أن النبى صلى الله عليه وسلم لما دخل البيت، دعا فى نواحيه كلها، ولم يصل فيه حتى خرج..... إلخ(صحيح مسلم، كتاب الحج، باب: استحباب دخول الكعبة للحاج وغيره والصلاة فيها والدعاء فى نواحيها كلها، رقم الحديث: ۱۳۳۰).

(۲) حدثنا يونس بن محمد، حدثنا حماد بن سلمة، عن عمرو بن دينار عن ابن عباس عن الفضل بن عباس: أن النبى صلى الله عليه وسلم قام فى الكعبة، فسبح، وكبر، ودعا الله عزوجل، واستغفر، ولم يركع، ولم يسجد. (مسند أحمد، رقم الحديث: ۱۷۹۵، ۳۱۳/۳). د فضل بن عباس رضي الله عنهما هم دغه حديث مسند احمد كښې هم په يو بل طريق (حدثنا أبوكامل، حدثنا حماد – يعنى: ابن سلمة – عن عمرو بن دينا عن ابن عباس عن الفضل بن عباس..... إلخ) سره روايت دې، اوګورئى: (مسند أحمد، رقم الحديث: ۱۸۳۰، ۳۳۱/۳).

(۳) حدثنا أبوقطن، حدثنا المسعودى، عن أبى جعفر عن أسامة: "أن رسول الله صلى الله عليه وسلم صلى فى الكعبة". (مسند أحمد، رقم الحديث: ۱۷۹۷، ۱۳۰/۳٦).

(۴) فتح البارى، كتاب الحج، باب: من كبر فى نواحى الكعبة، رقم الحديث: ۱٦۰۱، ۳/٤٦۹.

نو په دې مسئله کښې د جمهور علماء کرامو[1]

په نيز په کعبه کښې مونځ کول نه صرف جائز بلکه مستحب دي. خو دَ امام مالک رحمه الله په نيز فرض مونځ په بيت الله کښې دننه کول ډير سخت مکروه دي او په وخت کښې دننه دَ دغه مونځ راګرځول مستحب دي. نفل که چرې غيرمؤکده وي نو بيت الله کښې دننه کول مستحب دي او که چرې مؤکده وي نو مکروه دي مګر دَ راګرځولو ضرورت نشته دي[2]

او دَ امام احمد بن حنبل رحمه الله په نيزپه کعبه کښې نفل کول خو جائز دي ليکن فرائض کول جائز نه دي. صرف دا صورت کيدې شي چه بيت الله کښې دننه يو ديوال سره داسې متصل اوکړي چه دَ ده نه شاته څه حصه پاتې نه شي[3].

هم دې طرف ته اشاره کولو سره امام ترمذي رحمه الله فرمائي: "والعمل عليه عند أكثر أهل العلم لا يرون بالصلاة بأسا، وقال مالك بن أنس: لا بأس بالصلاة النافلة في الكعبة، وكره أن يصلى المكتوبة في الكعبة". [4]

دَ صاحب هدايه رحمه الله يوه سهو: صاحب هدايه علامه مرغيناني رحمه الله نه په دې مقام باندې دَمذاهب په نقل کولو کښې سهو شوې ده. هغوی په کعبه کښې دننه دَمونځ نه جائز کيدل دَ امام شافعي رحمه الله طرف ته منسوب کړي دي.[5]

---

[1]) دَ جمهور علماؤ نه مراد احناف او شوافع دي: اوګورئي: عند الأحناف: فتح القدير، كتاب الصلاة، باب: الصلاة في الكعبة: ۱۶۰/۱، دارالكتب العلمية. التنوير مع الدر، كتاب الصلاة، باب: الصلاة في الكعبة، ص: ۱۲۵، دارالكتب العلمية. البحرالرائق، كتاب الصلاة، باب: الصلاة في الكعبة: ۱۳۵/۲. البته دَ شوافعو په نيز که دَ بيت الله دروازه کولاؤ وي نو دننه دَدې مخامخ اودريدو سره به مونځ صحيح نه وي. عندالشوافع: الحاوي في فقه الشافعي، كتاب الصلاة، باب: صفة الصلاة، فصل في الخشوع: ۲۰۶/۲. المجموع شرح المهذب، كتاب الصلاة، باب: استقبال القبلة: ۱۹۶/۳. الحاوي الكبير للماوردي، كتاب الصلاة، باب صفة الصلاة وعدد سجود القرآن: ۲۰۶/۲.

[2]) مواهب الجليل لشرح مختصر خليل، كتاب الصلاة، فصل في استقبال القبلة: ۲۰۰/۲. الذخيرة للقرافي، كتاب الصلاة، الباب الثالث في شروط الصلاة، الشرط الخامس: استقبال القبلة: ۱۱۲/۲. الاستذكار لابن عبدالبر، كتاب الحج، باب: الصلاة في البيت وقصر الصلاة: ۱۲۷/۱۳-۱۲۲.

[3]) دَامام احمدبن حنبل رحمه الله په نيز دَ يو مشهور قول مطابق په کعبه کښې اودَ کعبې په چت باندې فرض مونځ کول جائز نه دي. البته نفل مونځ کول جائز دي. اوګورئي: المقنع، كتاب الصلاة، باب اجتنب النجاسة، رقم المسئلة: ۳۴۳ ولا تصح الفريضة في الكعبة ولا على ظهرها: ۳۱۳/۳. الشرح الكبير، كتاب الصلاة، باب اجتناب النجاسة، رقم المسئلة: ۳۴۳ ولا تصح الفريضة في الكعبة ولا على ظهرها: ۳۱۳/۳. المبدع شرح المقنع، كتاب الصلاة باب: اجتناب النجاسات: ۳۵۱/۳. او په يو قول کښې دَ امام احمد رحمه الله نه دا هم نقل دی چه په کعبه کښې دننه فرض وي اوکه نفل دواړه قسم مونځ جائز دي. اوګورئي علامه مرداوي رحمه الله فرمائي: "وعنه تصح، واختارها الآجري وصاحب الفائق". (الإنصاف في معرفة الراجح من الخلاف على مذهب الإمام أحمد بن حنبل، كتاب الصلاة، باب اجتناب النجاسة، رقم المسئلة: ۳۴۳، ولا تصح الفريضة في الكعبة ولا على ظهرها: ۳۱۳/۳)

[4]) سنن الترمذي، أبواب الحج، باب ماجاء في الصلاة في الكعبة، تحت رقم الحديث: ۸۷۴.

[5]) الصلاة في الكعبة جائزة فرضها ونفلها خلافا للشافعي فيهما. (الهداية، كتاب الصلاة، باب: الصلاة في الكعبة: ۴۳۵/۱ مكتبة البشرى).

حالانكه امام شافعي رحمه الله په كعبه كښې د مونځ د جواز قائل دې. د دې تصريح علامه ابن همام[1] علامه عينى[2] كړې ده.

دَمذكوره حديث شريف دَ ترجمة الباب سره مناسبت: دَمذكوره حديث شريف دَ ترجمة الباب سره مناسبت دَحديث دَ جملې "قُبُلَ الكعبة" كښې دې. چه دَدې نه مراد مقامِ ابراهيم دې كوم چه دَ بيت الله دروازې سره نيزدې دې.[3]

۴-باب: التَّوَجُّهِ نَحْوَ القِبْلَةِ حَيْثُ كَانَ

دا باب په دې باره كښې دې چه مونځ ګذار چرته هم وى،
په مونځ كښې دې خپل مخ قبلې طرف ته كړى.

قوله: "نحو القبلة" نه مراد جهةُ القبلة او ناحية القبلة دې. او حيث كان كښې كان تامه دې. لكه چه دَ الله تعالى قول: ﴿وَحَيْثُ مَا كُنْتُمْ﴾ [البقرة: ۱۴۴] كښې كان تامه دې. دَدې فاعل به شخص وى. چنانچه دَحيث كان مطلب به دا شى چه يو كس په كوم ځائې كښې هم وى، په سفر كښې وى يا په حضر كښې په هغه باندې په فرض مونځ كښې دَ قبلې طرف ته مخ كول لازم دى.[4]

دَ ترجمة الباب مقصد: علامه عينى رحمه الله فرمائى چه امام بخارى رحمه الله په دې باب كښې دَ فرض مونځ دَ پاره دَ قبلې طرف ته دَ توجو كولو ضرورت او فرضيت خودلې دې كه مونځ ګذار په سفر كښې وى او كه په حصر كښې.[5]

---

[1]) خلافا للشافعي، سهو، فإن الشافعي رحمه الله يرى جواز الصلاة فيها. (فتح القدير، كتاب الصلاة، باب: الصلاة في الكعبة: ۱۶۰/۱، دارالكتب العلمية)،

) وقول المصنف: (خلافا للشافعي) ش: أي: في الفرض والنفل ليس كما ينبغي.قال: السغناقي: كأن هذا اللفظ وقع سهوا من الكاتب، فإن الشافعي يرى جواز الصلاة في الكعبة فرضها ونفلها، كذا أورده أصحابه في كتبهم عن "الوجيز" و "الخلاصة" و "والذخيرة" وغيرهما، ولم يرد أحد من علمائنا أيضا هذا الخلاف فيما عندي من الكتب "كالمبسوط" و "الأسرار" و "والإيضاح" و "المحيط" و شروح الجامع الصغير وغيرها ما خلا أنه يشترط السترة المتصلة بالأرض اتصال قرار إذا كان المصلي في عرصة الكعبة كالحجر والشجر. (البناية، كتاب الصلاة، باب: الصلاة في الكعبة: ۲۸۱/۳، دارالكتب العلمية). وغيره) دلته صاحب النهايه دَ صاحب هدايه دَدې مذاهبو دَ نقل كولو تاويل كولو سره يو جواب ذكر كړې دې چه دَ صاحب هدايه رحمه الله مراد دا كيدې شى چه كله يو سړې په بيت الله كښې دننه دهغې كولاؤ دروازې ته مخامخ داسې اودريږى چه مونځ اوكړى چه دَ هغې مخې ته څه سترا وغيره نه وى نو دَ شوافع په نيز مونځ نه كيږى. لهذا دا تاويل دَدې نه بهتر دې چه دَ صاحب هدايه رحمه الله كلام په سهو باندې محمول كړې شى اګرچه دَ صاحب هدايه رحمه الله دَ كلام ظاهر دَدې تاويل نفى كوى. اوګورئې: وقال صاحب النهاية...... وأجيب بأن مراده ما إذا توجه إلى الباب وهو مفتوح، وليست العتبة مرتفعة قدر مؤخرة الرحل، وهو خير من الحمل على السهو إلا أن إطلاق الكلام ينافيه. (النهاية، كتاب الصلاة، باب: الصلاة في الكعبة: ۱۶۰/۱دارالكتب العلمية).

[2]) عمدة القاري: ۱۹۹/۴، مصابيح الجامع: ۱۱۳/۲.

[3]) اللامع الصبيح: ۱۴۲/۳ضياء الساري في مسالك أبواب البخاري: ۲۸۰/۵، التوشيح: ۴۸۸/۲.

[5]) عمدة القاري: ۲۲۰/۴.

حضرت شيخ الحديث صاحب رحمه الله فرمائي چه دَ شراحو رائې په "حيث كان" كښې داده چه سفر او حضر چرته هم چه وى نو مونځ كښې دې مخ قبلې ته كوى. او چونكه ﴿فَأَيْنَمَا تُوَلُّوا فَثَمَّ وَجْهُ اللَّهِ﴾ نه به دا په پوهه كښې راتله چه په سفر كښې دَ قبلې طرف ته مخ كول شرط نه دې بلكه چه څنګه هم درنه كيږى مونځ كوه هم دغه قبله ده. ځكه چه آيت په سفر كښې دننه دې نو امام بخارى رحمه الله دا وهم لرې كولو سره اوخودل چه نه مسافر له به هم خپل مخ قبلې ته كول وى.

او زما رائې داده چه دَ حضرت امام بخارى رحمه الله غرض دَ ترجمة الباب نه دادې چه چرته هم دَ قبلې قبليت متحقق شى نو ورمخ دې كړى كه هغه دَ مونځ په شروع كښې وى او كه په مينځ كښې وى يا په آخره كښې وى او كه هغه مسافر وى او كه هغه مقيم وى. ټولو دَ پاره داحكم عام دې. لكه چه دَ تحرى په مسئله كښې دى چه كله هم او كوم طرف ته هم تحرى وى هم هغه طرف ته دې مخ كړى.(١)

تعليق: وَقَالَ أَبُو هُرَيْرَةَ: قَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «اسْتَقْبِلِ القِبْلَةَ وَكَبِّرْ» [ر: ٥٨٩٧]

دَ تعليق ترجمه: حضرت ابوهريره رضي الله عنه او فرمائيل چه نبى كريم صلى الله عليه وسلم ارشاد او فرمائيلو چه خپل مخ دَ قبلې طرف ته كړه او (دَ مونځ شروع كولو دَ پاره) تكبير تحريمه اووايه.

دَ تعليق تخريج: مذكوره تخريج دهغه اوږد حديث يوه ټكړه ده كوم چه نبى كريم صلى الله عليه وسلم مسيئ الصلاة ته ارشاد فرمائيلې وو. امام بخارى رحمه الله دا تعليق مكمل مسنداً هم په هغه الفاظو سره كتاب الاستيذان كښې ذكر كړې دې.(٢)

وئى كورئى: «حدثنا إسحاق بن منصور، أخبرنا عبد الله بن نمير، حدثنا عبيد الله، عن سعيد بن أبي سعيد المقبري، عن أبي هريرة رضي الله عنه: أن رجلا دخل المسجد، ورسول الله صلى الله عليه وسلم جالس في ناحية المسجد، فصلى، ثم جاء فسلم عليه، فقال له رسول الله صلى الله عليه وسلم: "وعليك السلام، ارجع، فصل، فإنك لم تصل"، فرجع، فصلى، ثم جاء، فسلم، فقال: "وعليك السلام، فارجع، فصل"، فإنك لم تصل، فقال في الثانية، أو في التي بعدها: علمني يا رسول الله، فقال: "إذا قمت إلى الصلاة، فأسبغ الوضوء، ثم استقبل القبلة، فكبر، ثم اقرأ بما تيسر معك من القرآن، ثم اركع حتى تطمئن راكعا، ثم ارفع حتى تستوي قائما، ثم اسجد حتى تطمئن ساجدا، ثم ارفع حتى تطمئن جالسا، ثم اسجد حتى تطمئن ساجدا، ثم ارفع حتى تطمئن جالسا، ثم افعل ذلك في صلاتك كلها"»(٣).

---

(١) تقرير بخارى شريف: ١٤٤/٢. بل دا چه دَ تقرير بخارى شريف په حاشيه كښې ذكر دى: "وفيه حيث توجهت به". يعنى په نوافل كښې په اتفاق دَ علماؤ كوم طرف ته چه سورلى ځى هم هغه طرف ته مخ كولو سره دې مونځ كوى. ليكن بعضې علماء دا وائى چه دَ تكبير تحريمه دَ پاره دې خپله سورلى دَ قبلې طرف ته كړى او بيا چه كله مونځ شروع كړى نو چه كوم طرف ته ئى مخ وى هيڅ مضائقه نشته. خو دا دَ جمهورو خلاف دې ځكه چه بعضې وخت چه دا كله خپل طرف ته راتا ووى دَ تكبير تحريمه نه پس نو كيدې شى چه هغه اونړيږى او بيا دَ عمل كثير ضرورت پيښ شى. (تقرير بخارى شريف: ١٤٥/٢).

(٢) فتح البارى: ٦٥٠/١.

(٣) صحيح البخارى، كتاب الاستيذان باب: من رد، فقال: عليك السلام، رقم الحديث: ٥١٦٢.

دتعليق مقصد: دتعليق نه مقصود دترجمة الباب اثبات دې چه مذکوره حديث کښې هم د مونځ حالت کښې د قبلې طرف ته مخ کول لا زم کرځولې شوى دى.

د ترجمة الباب سره مناسبت: د مذکوره تعليق د ترجمة الباب سره مناسبت هم صفا ښکاره دې چه په دواړو کښې د استقبال قبله ذکر دې.

حديث باب (دوېم حديث) [حديث نمبر ۳۹۰]

۳۹۱- حَدَّثَنَا عَبْدُ اللّٰهِ بْنُ رَجَاءٍ قَالَ حَدَّثَنَا إِسْرَائِيلُ عَنْ أَبِي إِسْحَاقَ عَنِ الْبَرَاءِ بْنِ عَازِبٍ -رضى الله عنهما- (۱) قَالَ كَانَ رَسُولُ اللّٰهِ -صلى الله عليه وسلم- صَلَّى نَحْوَ بَيْتِ الْمَقْدِسِ سِتَّةَ عَشَرَ أَوْ سَبْعَةَ عَشَرَ شَهْرًا، وَكَانَ رَسُولُ اللّٰهِ -صلى الله عليه وسلم- يُحِبُّ أَنْ يُوَجَّهَ إِلَى الْكَعْبَةِ، فَأَنْزَلَ اللّٰهُ (قَدْ نَرَى تَقَلُّبَ وَجْهِكَ فِي السَّمَاءِ) فَتَوَجَّهَ نَحْوَ الْكَعْبَةِ، وَقَالَ السُّفَهَاءُ مِنَ النَّاسِ -وَهُمُ الْيَهُودُ- مَا وَلَّاهُمْ عَنْ قِبْلَتِهِمُ الَّتِي كَانُوا عَلَيْهَا (قُلْ لِلّٰهِ الْمَشْرِقُ وَالْمَغْرِبُ يَهْدِي مَنْ يَشَاءُ إِلَى صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ) فَصَلَّى مَعَ النَّبِيِّ -صلى الله عليه وسلم- رَجُلٌ ثُمَّ خَرَجَ بَعْدَ مَا صَلَّى، فَمَرَّ عَلَى قَوْمٍ مِنَ الأَنْصَارِ فِي صَلَاةِ الْعَصْرِ نَحْوَ بَيْتِ الْمَقْدِسِ فَقَالَ هُوَ يَشْهَدُ أَنَّهُ صَلَّى مَعَ رَسُولِ اللّٰهِ -صلى الله عليه وسلم- وَأَنَّهُ تَوَجَّهَ نَحْوَ الْكَعْبَةِ. فَتَحَرَّفَ الْقَوْمُ حَتَّى تَوَجَّهُوا نَحْوَ الْكَعْبَةِ.

د حديث ترجمه: دحضرت براء بن عازب رضی الله عنه نه روايت دې چه رسول الله ﷺ ۱۶ يا ۱۷ مياشتو پورې د بيت المقدس طرف ته مخ کولو سره مونځ ادا کړو او حضورپاك (د زړه نه) دا غوښتل چه (مونځ) د کعبې طرف ته مخ کولو سره اوکړې شى. نو الله تعالى آيت: ﴿قَدْ نَرٰى تَقَلُّبَ وَجْهِكَ فِي السَّمَآءِ﴾ (چه اې پيغمبره مونږ ستا د آسمان طرف ته بار بار مخ اوچتول وينو) نازل کړو نو حضورپاك په (مونځ کښې) د قبلې طرف ته مخ کړو. په دې باندې بې وقوفانو خلقو کوم چه "يهوديان وو" طنز اوکړو چه اوس د دوى د اولنۍ قبلې نه چا واړول؟ (الله تعالى حضورپاك ته اوفرمائيل) دوى ته اووايه مشرق اومغرب دواړه هم د الله تعالى دى هغه چه چاته غواړى د نيغې لارې هدايت ورکوى. حضورپاك سره يو سړى مونځ اوکړو او بيا هغه د انصارو د يو قبيلې سره تيريد و چه د مازيګر مونځ ئې د بيت المقدس طرف ته مخ کولو سره کولو. نو هغه ورته اووئيل چه الله ګواه دې چه ما د رسول الله ﷺ سره مونځ اوکړو او راغلم او الله ګواه دې چه حضورپاك د کعبې طرف ته مونځ کول شروع کړى دى. په دې باندې هغه قبيلې والا (د بيت المقدس نه) تاؤ شو او هغوى د کعبې طرف ته مخ کړو.

تراجم رجال: د مذکوره حديث شريف ټول څلور رجال دى:

① <u>عبدالله بن رجاء رحمه الله</u>: واضحه دې وى چه عبد الله بن رجاء دوه دى. يو عبد الله بن رجاء بن عمر الغُدانى او دويم عبد الله بن رجاء المكى البصرى دې. په دې حديث کښې اول ذکر شوې (عبد الله بن رجاء)، مراد دې څنګه چه ددې تصريح علامه عينى رحمه الله کړې ده.(۲) د دوى

(۱) مرتخريجه فى كتاب الإيمان، باب: الصلاة من الإيمان، رقم الحديث: ۴۰ (كشف البارى: ۲/۳۶۶، ۴۰۷)
(۲) عمدة القارى: ۴/۲۲۰.

تفصیلی احوال کشف البارى، کتاب الصلاة، باب: وجوب الصلاة في الثياب وقول الله تعالى ﴿خُذُوا زِينَتَكُمْ عِندَ كُلِّ مَسْجِدٍ﴾ ومن صلى ملتحفا في ثوب واحد کښې تیرشوی دی[1]

② اسرائيل رحمه الله: دا اسرائيل بن يونس بن ابى اسحاق سبعى رحمه الله دي. دَدوی احوال کشف البارى، كتاب العلم، باب: من ترك بعض الاختيار مخافة أن يقصر فهم بعض الناس عنه فيقعوا في أشد منه لاندې تیرشوی دی[2]

③ ابواسحاق رحمه الله: دَدوی پوره نوم ابواسحاق عمرو بن عبد الله الكوفى رحمه الله دې. دَدوى تذكره کشف البارى، كتاب الإيمان، باب: الصلاة من الإيمان لاندې تيره شوې ده[3]

④ براء بن عازب رضي الله عنه: دا مشهور صحابئ رسول حضرت براء بن عازب بن حارث بن عدی انصاری رضي الله عنه دې. دَدوی تذکره کشف البارى، كتاب الإيمان، باب: الصلاة من الإيمان لاندې تیره شوې ده[4]

شرح حديث: كَانَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ صَلَّى نَحْوَ بَيْتِ الْمَقْدِسِ، سِتَّةَ عَشَرَ أَوْ سَبْعَةَ عَشَرَ شَهْرًا يعنى دَ حضرت براء بن عازب رضي الله عنه نه روايت دې چه رسول الله ﷺ ۱۶ يا ۱۷ مياشتو پورې دَ بيت المقدس طرف ته مخ کولو سره مونځ اوکړو.

قوله: "بيت المقدس" دا لفظ "الْمَقْدِسُ" هم لوستلې شی او "الْمُقَدَّسُ" هم.[5]

قوله: "سِتَّةَ عَشَرَ أَوْ سَبْعَةَ عَشَرَ شَهْرًا" دكلمهٔ او په ذريعه چه دکوم شك اظهار کيږي په ظاهره هغه دَ راوی دَ طرف نه دې. دَ بيت المقدس طرف ته مخ کولو سره ۱۶ یا ۱۷ میاشتې مونځ اداکول دَ مدينې منورې طرف ته دَ هجرت کولو نه پس زمانه کښې وو. ځکه چه په مکه مکرمه کښې خو مکمل موده هم دَ بيت المقدس طرف ته مخ کولو سره مونځ ادا کيدلو[6]. او په صحيح مسلم کښې ۱۶ میاشتې جزمًا ذكر کړې شوی دی.[7] دا تعارض اود دفع کولو دَ تعارض او تطبيق باندې تفصيلى بحث كشف البارى، كتاب الايمان كښې تيرشوې دې[8]

قوله: وَكَانَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يُحِبُّ أَنْ يُوَجَّهَ إِلَى الْكَعْبَةِ، فَأَنْزَلَ اللهُ: ﴿قَدْ نَرَى تَقَلُّبَ وَجْهِكَ فِي السَّمَاءِ﴾ [البقرة: ۱۴۴]، فَتَوَجَّهَ نَحْوَ الْكَعْبَةِ: او حضورپاك دَ (زړه نه) دا غوښتل چه (مونځ) دَ كعبې

---

[1] كشف البارى، كتاب الصلاة، باب: ص: ۲۴۱.
[2] كشف البارى: ۵۴۶/۴.
[3] كشف البارى: ۳۷۰/۲.
[4] كشف البارى: ۳۷۵/۲.
[5] شرح الكرماني: ۶۱/۴، التنقيح لألفاظ الجامع الصحيح، ص: ۳۳.
[6] شرح الكرماني: ۶۲/۴ عمدة القارى: ۲۰۱/۴.
[7] صحيح مسلم كتاب المساجد، باب: تحويل القبلة من القدس إلى الكعبة، التنقيح لألفاظ الجامع الصحيح، ص: ۳۳.
[8] كشف البارى، كتاب الإيمان، باب: الصلاة من الإيمان: ۲/۳۸۲-۳۷۸.

طرف ته مخ کولو سره ادا کړې شي، نو الله تعالی آیت: ﴿قَدْ نَرَىٰ تَقَلُّبَ وَجْهِكَ فِي السَّمَاءِ﴾ (چه اې پیغمبره مونږ ستا د آسمان طرف ته بار بار مخ اوچتول وینو) نازل کړو، نو حضورپاک په (مونځ کښې) د کعبې طرف ته مخ کړو.[1]

قوله: "یُوَجَّهَ" د مضارع مجهول صیغه ده، مراد دادې چه د کعبې طرف ته مخ کولو سره د مونځ ادا کولو حکم ملاؤ شي.[2]

قوله: "فَتَوَجَّهَ" چنانچه دَدې آیت نازلیدو نه پس حضورپاک مونځ کښې قبلې طرف ته مخ کړو څکه چه په پوره آیت کښې ﴿فَوَلِّ وَجْهَكَ شَطْرَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ﴾ هم دې. د آیت مبارک په دې تکړه کښې "المسجد" نه مراد کعبه ده.[3]

قوله: وَقَالَ السُّفَهَاءُ مِنَ النَّاسِ، وَهُمُ الْيَهُودُ: {مَا وَلَّاهُمْ} [البقرة: ۱۴۲] عَنْ قِبْلَتِهِمُ الَّتِي كَانُوا عَلَيْهَا، قُلْ لِلَّهِ الْمَشْرِقُ [ص: ۸۹] وَالْمَغْرِبُ يَهْدِي مَنْ يَشَاءُ إِلَىٰ صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ فَصَلَّى مَعَ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ رَجُلٌ، ثُمَّ خَرَجَ بَعْدَ مَا صَلَّى، فَمَرَّ عَلَى قَوْمٍ مِنَ الْأَنْصَارِ فِي صَلَاةِ الْعَصْرِ نَحْوَ بَيْتِ الْمَقْدِسِ:

په دې باندې بې وقوفانو خلقو کوم چه یهودیان وو طنزاوکړو چه اوس دوی د خپل اولنۍ قبلې نه چا واړول؟ (الله تعالی حضورپاک ته اوفرمائیل) دوی ته اووایه چه مشرق اومغرب دواړه هم د الله دی، هغه چه چاله غواړی د نیغې لار هدایت ورکوی. حضورپاک سره یو سړی مونځ اوکړو او بیا هغه د انصارو د یوې قبیلې سره تیر شو چه د مازیګر مونځ ئې بیت المقدس طرف ته مخ کولو سره کولو.

قوله: "رجل" د بخاری شریف په بعضې نسخو کښې مثلاً د مستملی او حموی په نسخو کښې د رجل په ځائې رجال د جمع صیغه استعمال شوې ده. دَدغه نسخې مطابق که یو څوک اعتراض اوکړی چه که چرې رجال د جمع صیغه صحیح اومنلې شی نو بیا د حدیث پاک په وړاندې جمله کښې د "خرج" فعل ضمیر رجال د جمع طرف ته څنګه راګرځی؟ نو د هغې جواب به دا شی چه د ضمیر مرجع به هغه وی په کوم چه رجال دلالت کوی او هغه مفرد دې یا به د "خرج" معنی "خرج خارج" وی لهذا هیڅ اشکال نشته. او د حافظ ابن حجر رحمه الله د تصریح مطابق به "خرج بعض أولائك الرجال" تقدیراً راویستلی شی.[4]

---

[1]) شرح الکرمانی: ۶۲/۴.

[2]) شرح الکرمانی: ۶۲/۴ اللامع الصبیح بشرح الجامع الصحیح للبرماوی: ۱۴۴/۳، فتح الباری: ۶۵۱/۱، عمدة القاری: ۲۰۱/۴.

[3]) شرح الکرمانی: ۶۲/۴ اللامع الصبیح بشرح الجامع الصحیح للبرماوی: ۱۴۴/۳،

[4]) شرح الکرمانی: ۶۲/۴ اللامع الصبیح بشرح الجامع الصحیح للبرماوی: ۱۴۴/۳ فتح الباری: ۶۵۱/۱ التوشیح لشرح الجامع الصحیح للسیوطی: ۲۸۸/۲ عمدة القاری: ۲۰۱/۴.

"رجل" نه څوک مراد دي؟: دَدې "رجل" نه څوك مراد دي؟ په دې باره کښې دَ دوو کسانو نومونه ملاويږي. عباد بن بشر دې يا عباد بن نَهيك[1]، او ابن الملقن رحمه الله يو بل نوم ذکر کړې دې: عباد بن وهب[2]

قوله: فِي صَلاَةِ العَصْرِ نَحْوَبَيْتِ المَقْدِسِ: دا جمله دَ کشميهني رحمه الله په روايت کښې "فِي صَلاَةِ العَصْرِ يُصَلُّونَ نَحْوَبَيْتِ المَقْدِسِ" ده. په ظاهره په دې جمله کښې زيات وضاحت او فصاحت دې[3]

قوله: "صَلاَةِ العَصْرِ" دَدې حديث نه معلوميږي چه دَ دغه سړي تيريدل په قباء کښې دَ انصارو دَ قبيلې سره دَ سحر په مونځ کښې شوی وو. نو په دغه دوارو روايتونو کښې څه منافات نشته دې. داسې چه هغه سړې مدينه منوره کښې دَ يو جماعت سره تيرشونو دَ مازيګر وخت وو. بيا به هغه سفر کولو سره دمدينې نه بهر دَ قباء.والو ته رسيدلې وی نوهلته دَ سحر وخت وو[4]

په دې تعارض، دفع دَ تعارض او تطبيق باندې تفصيلي بحث کشف الباری کتاب الايمان کښې تيرشوې دې.[5]

قوله: "فقال" دَدې فعل ضمير او "هو" ضمير دَ "رجل" طرف ته راګرځي. يعنی هغه سړی "هو" ضمير نه خپل ځان مراد واخستلو. دَمتکلم خپل ځان دَ غائب په صيغې سره تعبيرکول جائز دی. دا دَ التفات په توګه وی. يو احتمال داهم دې چه راوی دَ حديث دَ دغه رجل دَ کلام معنی نقل کړې وی په داسې توګه چه دَ هغه اصل کلام "أنا أشهد" وو[6]

دَ روايت دَ ترجمة الباب سره مناسبت: دَمذکوره حديث شريف دَترجمة الباب سره مناسبت دَ حديث "فتوجه نحو الکعبة" جمله کښې دې. چه په باب کښې هم دغه ذکر دی او حديث کښې هم.[7]

دَ حديث شريف نه مستفاد شوی فوائد او احکام: دَمذکوره حديث شريف نه ډير فوائد مستنبط کيږي. دَ هغه نولو نه يو څو دلته ذکرکولې شی چه:

① دَدې حديث شريف نه دَ احکامو دَ منسوخ کيدو جواز معلوميږي.[8]

---

[1] التنقيح لألفاظ الجامع الصحيح، ص: ٣٣. فتح الباري: ٩٧/١. عمدة القاري: ٢٠١/٤.

[2] الإعلام بفوائد عمدة الإحكام، كتاب الصلاة، باب: استقبال القبلة، الحديث الثانى: حديث عبدالله بن عمر: ٤٨٧/٢.

[3] فتح الباري: ٦٥١/١التوشيح لشرح الجامع الصحيح للسيوطى: ٢٨٨/٢ عمدة القاري: ٢٠١/٤.

[4] شرح الكرماني: ٦٢/٤.

[5] كشف الباري، كتاب الإيمان، باب: الصلاة من الإيمان: ٢/ ٣٩٠-٣٨٨.

[6] شرح الكرماني: ٦٢/٤ اللامع الصبيح بشرح الجامع الصحيح للبرماوى: ١٤٤/٣ فتح الباري: ٦٥٢ التوشيح لشرح الجامع الصحيح للسيوطى: ٢٨٨/٢ عمدة القاري: ٢٠١/٤.

[7] عمدة القاري: ٢٠٠/٤.

[8] الإعلام بفوائد عمدة الإحكام، كتاب الصلاة، باب: استقبال القبلة، الحديث الثاني: حديث عبدالله بن عمر: ٤٩٧/٢، عمدة القاري: ٢٠٢/٤.

② په دې حديث شريف كښې دَ نسخ السنة بالقرآن دليل دې.(١)

③ په دې حديث شريف كښې دَ خبر واحد په قبليدو باندې دليل دې(٢)

④ دَ قبلې طرف ته مخ كول او مونځ كول اودَ كعبې قبله كيدو باندې دَ اجماع كيدل هم معلوميږى(٣)

⑤ دَ مكلف سړى په حق كښې به دَ احكامو منسوخ كيدل هغه وخت معتبر وى كله چه دَ دغه منسوخ كيدو هغه ته خبر اورسيږى(٤)

⑥ په دې حديث شريف كښې دَدې خبرې هم دليل دې چه دكعبې طرف ته مخ كولو نه مخكښې دَ بيت المقدس طرف ته مخ كولو سره ادا كړې شوى مونځونه دَ الله تعالى په نيز مقبول دى دَ هغې اعاده به نه شى كولې(٥)

حديث باب ‹دويم حديث›[حديث نمبر ٣٩١]

--٣٠٠٠ حَدَّثَنَا مُسْلِمٌ قَالَ حَدَّثَنَا هِشَامٌ قَالَ حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ أَبِي كَثِيرٍ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ عَبْدِ الرَّحْمَنِ عَنْ جَابِرٍ قَالَ(٦) كَانَ رَسُولُ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - يُصَلِّي عَلَى رَاحِلَتِهِ حَيْثُ تَوَجَّهَتْ، فَإِذَا أَرَادَ الْفَرِيضَةَ نَزَلَ فَاسْتَقْبَلَ الْقِبْلَةَ.

د حديث ترجمه: حضرت جابر رضي الله عنه اوفرمائيل چه نبى كريم صلى الله عليه وسلم به په خپله سورلئ باندې كه دَهغې مخ به هرطرف ته وو (نفل) مونځ به ئى كولو. ليكن چه كله به ئى فرض مونځ كول غوښتل نود سورلئ نه به راكوزيدلو اودَ قبلې طرف ته به ئى مخ كولو سره مونځ كولو.

تراجم رجال: دَ مذكوره حديث شريف په سند كښې ټول پنځه رجال دى:

① **مسلم** رحمه الله: دا مسلم بن ابراهيم القصاب ازدى بصرى رحمه الله دې. دَدوى تفصيلى احوال كشف البارى، كتاب الإيمان، باب: زيادة الإيمان ونقصانه لاندې تيرشوى دى(٧)

---

(١) الإعلام بفوائد عمدة الإحكام، كتاب الصلاة، باب: استقبال القبلة، الحديث الثانى: حديث عبدالله بن عمر: ٤٩٧/٢، عمدة القارى: ٢٠٢/٤.

(٢) أعلام الحديث للخطابى: ٣٨٣/١. الإعلام بفوائد عمدة الإحكام، كتاب الصلاة، باب: استقبال القبلة، الحديث الثانى: حديث عبدالله بن عمر: ٤٩٧/٢، عمدة القارى: ٢٠٢/٤.

(٣) عمدة القارى: ٢٠٢/٤.

(٤) الإعلام بفوائد عمدة الإحكام، كتاب الصلاة، باب: استقبال القبلة، الحديث الثانى: حديث عبدالله بن عمر: ٤٩٧/٢، عمدة القارى: ٢٠٢/٤.

(٥) أعلام الحديث للخطابى: ٣٨٣/٤.

(٦) أخرجه البخارى أيضًا فى تقصير الصلاة، باب: صلاة التطوع على الدابة وحيثما توجهت، رقم الحديث: ١٠٩٤، وباب: ينزل للمكتوبة، رقم الحديث: ١٠٩٩، وفى المغازى، باب: غزوة أنمار، رقم الحديث: ٤١٤٠. وفى جامع الأصول، حرف الصاد، الكتاب الأول فى الصلاة، الباب الأول فى الصلاة وأحكامها، الفصل الرابع فى استقبال القبلة، رقم الحديث: ٣٣٨٠، ٢٩٨/٥.

(٧) كشف البارى: ٤٥٥/٢.

② هشام رحمه الله: دا ابوبکر هشام بن ابوعبدالله بصری الدستوائی رحمه الله دې. دَدوی تفصیلی احوال کشف الباری، کتاب الإیمان، باب: زیادة الإیمان ونقصانه لاندې تیرشوی دی[1]

③ یحیی بن ابی کثیر رحمه الله: دا یحیی بن ابی کثیر طائی یمامی رحمه الله دې. دَدوی تفصیلی احوال کشف الباری، کتاب العلم، باب: کتابة العلم دَ دویم حدیث لاندې تیرشوی دی[2]

④ محمد بن عبدالرحمن رحمه الله: دا محمد بن عبدالرحمن بن المغیره بن الحارث قرشی عامری مدنی رحمه الله دې. دَدوی تفصیلی احوال کشف الباری، کتاب العلم، باب: حفظ العلم دَ دویم حدیث لاندې تیرشوی دی[3]

⑤ جابر رضی الله عنه: دا مشهور صحابی رسول حضرت جابر بن عبدالله الانصاری رضی الله عنه دې. دَدوی احوال کشف الباری، کتاب الوضوء، باب: من لم یر الوضوء إلا من المخرجین من القبل والدبر لاندې تیرشوی دی[4]

دَ حدیث شرح: «کَانَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يُصَلِّي عَلَى رَاحِلَتِهِ، حَيْثُ تَوَجَّهَتْ»:
حضرت جابر رضی الله عنه فرمائی چه نبی کریم صلی الله علیه وسلم به په خپله سورلئ باندې که دَهغې هر طرف ته مخ وو (نفل) مونځ ئې کولو.

قوله: "علی راحلته" دَ راحله نه مراد هغه اوښه ده چه دَ سور دَ اوړلو صلاحیت لری. اوداهم وئیلې شی چه راحله دَ اوښ سورلی ده. عام ده چه هغه اوښ وی که اوښه وی.[5]
دَ حدیث شریف دَدې جملې نه دلیل نیولو سره احنافو او مالکیۍ فرمائیلی دی چه دَ پیدل تلونکی دَ پاره په روانه روانه نوافل ادا کول جائز نه دی. خودَ شوافع او حنابله په نیز په دې حالت کښې هم دَ نوافلو اداکول جائز دی.[6]

قوله: "حیث توجهت" دَ کشمیهنی روایت کښې "توجهت" نه پس دَدې صله "به" هم ذکرده.[7]
علامه ابن ملقن رحمه الله لیکې چه په حالت دَسفر کښې په سورلئ باندې په ناسته دَ نوافل کولو وجه به دا وه چه دَ سفر دَ وجې نه دَ الله تعالی عبادت پاتې نه شی یا مسافر دَ نوافلو نه محروم پاتې نه شی.[8]

---

[1]) کشف الباری: ۴۵۶/۲.
[2]) کشف الباری: ۲۶۷/۴.
[3]) کشف الباری: ۴۴۲/۴.
[4]) کشف الباری، کتاب الوضوء، باب: "من لم یر الوضوء إلا من المخرجین من القبل والدبر".
[5]) الإعلام بفوائد عمدة الإحکام، کتاب الصلاة، باب: استقبال القبلة، الحدیث الأول: حدیث عبدالله بن عمر: ۴۹۷/۲، عمدة القاری: ۲۰۳/۴.
[6]) الإعلام بفوائد عمدة الإحکام، کتاب الصلاة، باب: استقبال القبلة، الحدیث الأول: حدیث عبدالله بن عمر: ۴۸۲/۲،
[7]) عمدة القاری: ۲۰۳/۴.
[8]) الإعلام بفوائد عمدة الإحکام، کتاب الصلاة، باب: استقبال القبلة، الحدیث الأول: حدیث عبدالله بن عمر: ۴۸۱/۲.

قوله: «فَإِذَا أَرَادَ الفَرِيضَةَ نَزَلَ فَاسْتَقْبَلَ القِبْلَةَ» لیکن چه کله به ئې فرض مونځ کول غوښتل نو دَ سورلۍ نه به کوزیدلو او دَ قبلې طرف ته مخ کولو سره مونځ اداکول.

دَ حدیث شریف دَ ترجمة الباب سره مناسبت: دَمذکوره حدیث دَترجمة الباب سره مناسبت دَحدیث په دې جملې "فاستقبل القبلة" کښې دې.(۱)

دَ حدیث شریف نه مستنبط فوائد او احکام: دَمذکوره حدیث شریف نه ډیر فوائد مستنبط کیږي. دَهغې نه څه دادي چه:

① دَ سفرپه حالت کښې چه کوم طرف ته هم مخ وی، دَ سوریدو په حالت کښې نوافل ادا کول جائز دی.(۲)

② فرائضو کښې دَ قبلې طرف ته نه مخ کول صحیح نه دی. په دې وجه به حضورپاك دَ فرض دَ پاره دَ سورلۍ نه کوزیدو سره قبلې طرف ته مخ کولو او مونځ به ئې اداکولو. البته دَ سختې ویرې حالت ددې نه مستثنٰی دې او دَ مجبورئی او معذورئی په حالت کښې په سورلۍ باندې هم فرض مونځ کول صحیح کیږی.(۳)

دَمذکوره حدیث شریف لاندې دوه مسئلې زیر بحث راځي. یو په سورلۍ باندې دَ مونځ (فرض وی که نفل) کولو حکم او دویم په سورلۍ باندې مونځ کولو سره دَ قبلې طرف ته دَ مخ کولو حکم، لاندې دواړه مسئلې په تفصیل سره ذکر کولې شي:

په سورلۍ باندې دمونځ (فرض وی که نفل) کولو حکم: دَ فرض مونځ دَ صحیح کیدو چه کوم شرائط دی که په سورلۍ باندې دَ سوریدو په حالت کښې هم دَ هغې پوره کیدل ممکن وی نو په سورلۍ باندې به دَ فرض مونځ ادا کیدل صحیح وی اوکه چرې ټولو شرائطو سره دَ فرائضو ادا کول ممکن نه وی نو دَ دغه فریضې ادا کول به په سورلۍ صحیح نه وی.

په ښاریه کښې دننه دَ مقیم سړی دَ پاره په څناور باندې سوریدو سره نفل مونځ ادا کول دَ امام ابوحنیفه رحمه الله په نیز جائز نه دی. او دَ امام ابویوسف رحمه الله په نیز په ښاریه کښې هم بغیردَ څه کراهت نه جائز دي اودَ امام محمد رحمه الله په نیز دَ کراهت سره جائز دې.

دَ ښارې نه بهر وتلو نه پس مسافر (شرعی) دَ پاره دَ ټولو فقهاؤ په نیز او دَ غیرمسافردَ پاره دَ اکثر فقهاؤ په نیز (تردې چه که یو سړې دَ خپلو پټو وغیره طرف ته یا دَ ښار گردونواح ته تلې وی، دَ هغه دَ پاره هم) په سورلۍ باندې سوریدو سره نفل کول جائز دی. دَ ښار نه بهر وتلو دَ حد نه مراد هغه ځائی دې دکوم ځائی نه چه دَمسافردَ پاره قصر کول جائز کیږی. دَ هغه ځائی نه په سورلۍ باندې نفل کول جائز کیږی. سنت مؤکده او غیرمؤکده ټول دَ نفل په حکم کښې دی بغیردَ سحر دَ سنتو نه چه دا دَ امام صاحب په نیز په سورلۍ باندې کیناستو

---

(۱) عمدة القاري: ۲۰۲/۴.

(۲) الإعلام بفوائد عمدة الإحكام، كتاب الصلاة، باب: استقبال القبلة، الحديث الأول: حديث عبدالله بن عمر: ۴۸۳/۲.

(۳) عمدة القاري: ۲۰۳/۴.

سره ادا كول جائز نه دى ځكه چه دَدې ډيرزيات تاكيد راغلي دې[1]

هم دغه حكم دَ هرقسم سورلئ دې كه هغه دَ پخوانئى زماني وى (لكه اوښ، قچر او خر وغيره) اوكه دموجوده زماني (لكه جهاز، ريل گاډې، بس، موټر وغيره)[2]

په ريل گاډى كښې دَ سفر كولو په حالت كښې دَ مونځ حكم: په ريل گاډى كښې دَ سفر كولو په وخت چه دَ مانځه وخت راشى نومونځ كول فرض دى. چونكه په ريل گاډى كښې قيام كول او دَ قبلې طرف ته مخ كول ممكن وى په دې وجه په مكمل مونځ كښې قبلې ته مخ كولو سره په ولاړه مونځ اداكول ضرورى دى. تردې كه په مونځ كښې ريل گاډې دَ قبلې نه تاؤ شى نو دَ مونځ گذار دَ پاره هم خپل مخ تاوول ضرورى دى.[3]

په ريل گاډى كښې دسفركولوپه وخت كښې كه ډيره بيړه وى، دَ اودريدو ځائى نه وى نودَ خپل سفردَ ملگرو نه دَ مونځ دَ پاره ځائى غوښتل پكار دى، كه چرې ځائى ملاؤ شى نوښه ده گنى په هغه وخت په ناسته سره مونځ ادا كول پكاردى ليكن روستو ئى بيا راگرځول لا زم دى[4]

په سورلئ باندې دَمونځ كولو وخت كښې قبلې ته دَ مخ كولو حكم: په سورلئ باندې دَ فرض مونځ دَ صحيح كيدو دَ پاره دَ قيام په شان دَ قبلې طرف ته مخ كول هم ضرورى دى گنى مونځ به نه كيږى. البته په سورلئ باندې دَ نفل كولو په حالت كښې (كه په ولاړه وى او كه په ناسته) قبلې ته مخ كول فرض نه دى. په ډيرو زياتو احاديثو كښې دَ نبى كريم ﷺ پاره كښې دا نقل دى چه حضورپاك به په سورلئ باندې نفل مونځ كولو كه سورلى به هر طرف ته هم تلله. اوگورئى: دَحضرت عامر بن ربيعه رضي الله عنه نه روايت دې چه رسول الله ﷺ مې په سورلئى باندې نفل مونځ دَ سر په اشارې سره كونكې ليدلې دې. كوم طرف ته چه به هم سورلى وه هم

---

[1] قال الحصكفي رحمه الله: (و)يتنفل المقيم (راكبا خارج المصر) محل القصر (موميا) فلو سجد اعتبر إيماء لأنها إنما شرعت بالإيماء (إلى أي جهة توجهت دابته). قال ابن عابدين رحمه الله: قوله: (ويتنفل المقيم راكبا.....إلخ)أي: بلا عذر، أطلق النفل، فشمل السنن المؤكدة إلا سنة الفجر، كما مر، وأشار بذكر المقيم إلى أن المسافر كذلک بالأولى، واحترز بالنفل عن الفرض والواجب بأنواعه كالو تر والمنذور وما لزم بالشروع والإفساد وصلاة الجنازة وسجدة تليت على الأرض، فلا يجوز على الدابة بلا عذر لعدم الحرج كما في البحر، قوله: (راكبا) فلا تجوز صلاة الماشي بالإجماع، بحر عن المجتبى، قوله: (خارج المصر) هذا هو المشهور، وعندهما يجوز في المصر، لكن بكراهة عندمحمد لأنه يمنع من الخشوع، وتمامه في الحلية. قوله: (محل القصر) بالنصب بدل من خارج المصر، وفائدته شمول خارج القرية وخارج الأخبية ح: أي المحل الذي يجوز للمسافر قصر الصلاة فيه، وهوالصحيح، بحر. وقيل: إذا جاوز ميلا، وقيل: فرسخين، أو ثلاثة. قهستاني. (ردالمحتار مع الدرالمختار، كتاب الصلاة، مطلب: في الصلاة على الدابة: ۲/۴۸۷-۴۸۶).

[2] الموسوعة الفقهية الكويتية، مادة: الصلاة، الصلاة على الراحلة: ۲۷/۲۲۹.

[3] الفتاوى الهندية، كتاب الصلاة، الباب الثالث في شروط الصلاة، الفصل الثالث في استقبال القبلة: ۱/۶۳.

[4] العذر إن كان من قبل الله لا تجب الإعادة، وإن كان من قبل العبد، وجبت الإعادة. (البحرالرائق، كتاب الطهارة، باب: التيمم: ۱/۱۴۲).

هغه طرف ته به ئى مخ كولو. او رسول الله ﷺ به داسې فرض مونځ كښې نه كول.[1]

حديث باب (دريم حديث) [حديث نمبر ٣٩٢]

٤٠١- حَدَّثَنَا عُثْمَانُ قَالَ حَدَّثَنَا جَرِيرٌ عَنْ مَنْصُورٍ عَنْ إِبْرَاهِيمَ عَنْ عَلْقَمَةَ قَالَ قَالَ عَبْدُ اللَّهِ صَلَّى النَّبِيُّ -صلى الله عليه وسلم-- قَالَ إِبْرَاهِيمُ لاَ أَدْرِي زَادَ أَوْ نَقَصَ - فَلَمَّا سَلَّمَ قِيلَ لَهُ يَا رَسُولَ اللَّهِ، أَحَدَثَ فِي الصَّلاَةِ شَيْءٌ قَالَ «وَمَا ذَاكَ». قَالُوا صَلَّيْتَ كَذَا وَكَذَا. فَثَنَى رِجْلَيْهِ وَاسْتَقْبَلَ الْقِبْلَةَ، وَسَجَدَ سَجْدَتَيْنِ ثُمَّ سَلَّمَ، فَلَمَّا أَقْبَلَ عَلَيْنَا بِوَجْهِهِ قَالَ «إِنَّهُ لَوْ حَدَثَ فِي الصَّلاَةِ شَيْءٌ لَنَبَّأْتُكُمْ بِهِ، وَلَكِنْ إِنَّمَا أَنَا بَشَرٌ مِثْلُكُمْ، أَنْسَى كَمَا تَنْسَوْنَ، فَإِذَا نَسِيتُ فَذَكِّرُونِي، وَإِذَا شَكَّ أَحَدُكُمْ فِي صَلاَتِهِ فَلْيَتَحَرَّ الصَّوَابَ، فَلْيُتِمَّ عَلَيْهِ ثُمَّ يُسَلِّمْ، ثُمَّ يَسْجُدُ سَجْدَتَيْنِ».[2]

د حديث ترجمه: حضرت عبد الله بن مسعود رضي الله عنه فرمائى چه رسول الله ﷺ مونځ وركړو. ابراهيم وائى چه ماته (اوس) معلومه نه ده چه د مانځه (ركعتونو كښې) كمې اوشو كه زياتې بيا چه كله حضورپاك سلام اوګرځولو نو حضورپاك ته عرض اوكړې شو چه يارسول الله! آيا دمونځ (ادا كولو باره) كښې څه نوې حكم نازل شوې دې؟ حضورپاك تپوس اوكړو چه هغه څه؟ خلقو اووئيل تاسو دومره دومره ركعتونه اوكړل. دې اوريدو سره حضورپاك خپلې خپې راغونډې كړې اود قبلې طرف ته ئې مخ كړو اود (سهو) دوه سجدې ئې اوكړې اود

---

[1]) عن عامر بن ربيعة قال: رأيت رسول الله صلى الله عليه وسلم وهو على الراحلة يسبح، يومئ برأسه قِبَلَ أى وجهٍ توجه، ولم يكن رسول الله صلى الله عليه وسلم يصنع ذلك فى الصلاة المكتوبة. (صحيح البخارى، كتاب الصلاة، باب: ينزل للمكتوبة، رقم الحديث: ١٠٩٧). وكذا عن ابن عمررضى الله عنهما قال: كان النبى صلى الله عليه وسلم يصلى على راحلة تطوعا جنما توجهت به وهو جاء من مكة إلى المدينة، ثم قرأ ابن عمر هذه الآية: ﴿ وَلِلَّهِ الْمَشْرِقُ وَالْمَغْرِبُ فَأَيْنَمَا تُوَلُّوا فَثَمَّ وَجْهُ اللَّهِ ﴾ فقال ابن عمر: هذا أنزلت هذه الآية. (سنن الترمذى، أبواب التفسير، من سورة البقرة، رقم الحديث: ٢٩٥٨).

[2]) أخرجه البخارى فى الصلاة، باب: ماجاء فى القبلة ومن لا يرى الاعادة على من سها، فصلى إلى غير القبلة. رقم الحديث: ٤٠٤، وفى كتاب السهو، باب: إذا صلى خمسًا، رقم الحديث: ١٢٢٦، وفى الأيمان، باب: إذا حنث ناسيًا فى الأيمان، رقم الحديث: ٦٦٧١، وفى كتاب أخبار الآحاد، باب: ماجاء فى إجازة خبر الواحد الصدوق فى الأذان والصلوة والصوم والفرائض والأحكام، رقم الحديث: ٧٢٤٩. ومسلم فى صحيحه، كتاب المساجد ومواضع الصلاة، باب: السهو فى الصلاة والسجودله، رقم الحديث: ٥٧٢. وأبوداؤد فى سننه، فى كتاب الصلاة، باب: إذا صلى خمسًا، رقم الحديث: ١٠١٩، ١٠٢٠، ١٠٢١، ١٠٢٢. والترمذى فى جامعه، فى الصلاة، باب: ماجاء فى سجدتى السهو بعد السلام والكلام، رقم الحديث: ٣٩٢، ٣٩٣. والنسائى فى سننه، فى السهو، باب: ما يفعل من صلى خمسًا، رقم الحديث: ١٢٥٥، ١٢٥٦، ١٢٦٠. وابن ماجة فى سننه، فى كتاب إقامة الصلوة والسنة فيها، باب: من صلى الظهر خمسًا وهو ساه، رقم الحديث: ١٢٠٥، وفى باب: ماجاء فيمن شك فى صلاته، فتحرى الصواب، رقم الحديث: ١٢١١، ١٢١٢، وفى جامع الأصول، حرف الصاد، الكتاب الأول: فى الصلاة القسم الأول: فى الفرائض وأحكامها، الباب الأول: فى الصلاة وأحكامها، الفصل السابع: فى السجدات، الفرع الأول: فى سجودالسهوالقسم الثانى: فى السجود بعد التسليم، رقم الحديث: ٣٧٦٦، ٥٤١/٥.

هغې نه پس ئې سلام اوګرځولو. بیائې زمونږ طرف ته مخ کړو او ارشاد ئې اوفرمائیلو. که چرته په مونځ کښې څه نوې حکم نازل شوې وې نو ما «به د مونځ نه مخکښې» تاسو نه خودلې دې، لیکن زه خو هم ستاسو په شان یو انسان یم، لکه څنګه چه تاسونه هیرېږي هغه شان ما نه هم هیرېږي. په دې وجه چه کله مانه هیره اوشي نوتاسو ماته رایادوئ راکوئ. اوکله چه په تاسو کښې دچا په مونځ کښې شك پیدا شي نو د صحیح خبرې معلومولو کوشش دې اوکړي اوهم د هغې مطابق دې مونځ پوره کړي. بیا دې سلام ګرځولو سره دوه سجدې د «سهو» اوکړي.

تراجم رجال: دمذکوره روایت په سند کښې ټول شپږ رجال دي:

① **عثمان** رحمه الله: دا عثمان بن محمد بن قاضي ابوشیبه ابراهیم کوفي رحمه الله دې. ددوی احوال کشف الباري کتاب العلم، باب: من جعل لأهل العلم أياما معلومة لاندې تیرشوی دی[1]

② **جریر** رحمه الله: دا جریر بن عبدالحمید بن قرط رازي رحمه الله دې. ددوی احوال کشف الباري کتاب العلم، باب: من جعل لأهل العلم أياما معلومة لاندې تیرشوی دی[2]

③ **منصور** رحمه الله: دا منصور بن المعتمر السلمي الکوفي رحمه الله دې ددوی احوال کشف الباري کتاب العلم، باب: من جعل لأهل العلم أياما معلومة لاندې تیرشوی دی[3]

④ **ابراهیم** رحمه الله: دا ابوعمران ابراهیم بن یزید النخعي رحمه الله دې. ددوی احوال کشف الباري کتاب الإیمان، باب: ظلم دون ظلم لاندې تیرشوی دی[4]

⑤ **علقمه** رحمه الله: دا علقمه بن قیس بن عبدالله نخعي رحمه الله دې. ددوی احوال کشف الباري کتاب الإیمان، باب: ظلم دون ظلم لاندې تیرشوی دی[5]

⑥ **عبدالله** رضي الله عنه: دامشهور صحابئ رسول حضرت عبدالله بن مسعود رضي الله عنه دې. ددوی احوال کشف الباري کتاب الإیمان، باب: ظلم دون ظلم لاندې تیرشوی دی[6]

شرح حدیث: قَالَ عَبْدُاللهِ صَلَّى النَّبِيُّ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: حضرت عبدالله بن مسعود رضي الله عنه اوفرمائیل چه نبي کریم ﷺ مونځ ورکړو.

دا کوم یو مونځ وو؟ د یو قول مطابق دا د ماسپښین مونځ وو اود دویم قول مطابق دا د مازیګر مونځ وو. طبراني رحمه الله هم ددې راوي د ابراهیم رحمه الله حدیث نقل کړې دې د طلحه بن

---

[1] کشف الباري: ۲۶۶/۳.
[2] کشف الباري: ۲۶۸/۳.
[3] کشف الباري: ۲۷۰/۳.
[4] کشف الباري: ۲۵۳/۲.
[5] کشف الباري: ۲۵۶/۲.
[6] کشف الباري: ۲۵۷/۲.

مصرف په طريق، په هغې كښې د مازيګر د مونځ تصريح ده[1]
او هم د دوي روايت ئې د شعبه عن حماد په طريق سره نقل كړې دې په هغې كښې د ماسپښين د مونځ ذكر دې[2]

قوله: قَالَ إِبْرَاهِيمُ: لَا أَدْرِي زَادَ أَوْ نَقَصَ: راوي ابراهيم رحمه الله اووئيل چه ماته (اوس) معلومه نه ده چه د مونځ (ركعتونو) كښې كمې شوې وو كه زياتې. "ابراهيم" دا ابن يزيد النخعي دې. او يو قول دا هم دې چه دا ابن سويد النخعي دې[3]

قوله: "زَادَ أَوْ نَقَصَ" د دواړو افعالو ضميرونه د نبي كريم ﷺ طرف ته راجع دي. اودا دواړه افعال په دې مقام باندې متعدي دي.[4]

د راوئ حديث بيان دې چه زما خيال كښې نشته چه په مونځ كښې څه زياتې شوې وو كه كمې، ليكن لږ شان وړاندې هم د دې راوئ حديث په يو بل سند سره راروان دې د هغې نه معلوميږي چه په مونځ كښې زياتوالې شوې وو يعنى د څلورو په ځائى باندې ئې پنځه ركعته كړې وو. د هغوي شك د سجده سهو د سبب په بنياد باندې واقع شو چه سجده سهو په ركعتونو كښې د كمې پيښيدو د وجې نه اوكړې شو اوكه په ركعتونو كښې زياتې كيدو د وجې نه كړې شوې وه[5]. علامه كرمانى رحمه الله فرمائي چه دا پوره جمله د راوي منصور ادراج دې.[6]

قوله: فَلَمَّا سَلَّمَ قِيلَ لَهُ: يَا رَسُولَ اللَّهِ، أَحَدَثَ فِي الصَّلَاةِ شَيْءٌ؟: بيا چه كله حضورپاك سلام اوګرځولو نو حضورپاك ته عرض اوكړې شو چه يا رسول الله! آيا مونځ (ادا كولو باره) كښې څه نوې حكم نازل شوې دې؟

"أ" همزه د استفهام د پاره دې او "حدث" د دال په فتحې سره د "وقع" معنى دې. مطلب د دې جملې دا دې چه آيا د وحى په ذريعه د مونځ باره كښې څه داسې حكم نازل شوې دې چه هغې د مونځ مخكينئ طريقه بدله كړې ده. يعنى د څلورو په ځائى د پنځو ركعتو حكم راغلې

---

[1] عن طلحة بن مصرف عن إبراهيم عن علقمة عن عبدالله قال: صلى بنا رسول الله صلى الله عليه وسلم العصر، فنهض في الرابعة، ولم يجلس حتى صلى بنا الخامسة، فقيل: يا رسول الله! صليت بنا خمسًا، فاستقبل القبلة، وكبر، وسجد سجدتين. (المعجم الكبير للطبراني، تابع عبدالله بن مسعود، رقم الحديث: ۹۸۳۶، ۳۴/۱۰).

[2] عن شعبة عن حماد عن إبراهيم عن علقمة عن عبدالله أن رسول الله صلى الله عليه وسلم صلى الظهر خمساً، فقيل: يارسول الله! زيد في الصلوة؟ قال: "وما ذاک؟" قالوا: صليت خمساً، فسجد سجدتين.(المعجم الكبير للطبراني، تابع عبدالله بن مسعود، رقم الحديث: ۹۸۳۹، ۳۵/۱۰).

[3] اللامع الصبيح بشرح الجامع الصحيح للبرماوي: ۱۴۶/۳.

[4] اللامع الصبيح بشرح الجامع الصحيح للبرماوي: ۱۴۶/۳. په دې مقام باندې علامه ابن حجر رحمه الله تصريح كړې ده چه دا ابراهيم بن يزيد نخعي رحمه الله دې ځوك چه د دې ابراهيم نه مراد كښې د بل چا ذكر كوى هغه په خطا باندې دې. (فتح الباري: ۶۵۲/۱).

[5] عمدة القاري: ۲۰۵/۴ الكوثر الجاري: ۹۲/۲.

[6] شرح الكرماني: ۶۳/۴ اللامع الصبيح بشرح الصحيح للبرماوي: ۱۴۶/۳.

دي(١)

قوله: قَالَ: «وَمَا ذَاكَ»، قَالُوا: صَلَّيْتَ كَذَا وَكَذَا: حضورپاك تپوس اوكړو چه هغه څه؟ خلقو اوئيل چه تاسو دومره دومره ركعتونه كړي دي.

دَ "وَمَا ذَاكَ" استعمال دَ داسې سړي دَ طرف نه كيږي چاته چه هيڅ خبر نه وي چه دَ هغه نه څه كار شوې دې نه په يقيني توګه او نه په غالب ګمان سره.(٢)

دَخبرو اترو كولو نه پس دَمونځ دَ باقي كيدو حكم: دلته يو اشكال پيدا كيږي چه نبي كريم ﷺ سلام ګرځولې وو دَ هغې نه پس حضورپاك "وَمَا ذَاكَ؟" په ذريعه سوال اوكړو نودَې خبرو اترو كولو نه پس حضورپاك دَ مونځ بنا څنګه اوكړه؟ نودَ احنافو دَ طرف نه دا جواب وركړې شوې دې چه دَ خبرو اترو كولو دا واقعه په مونځ كښې دكلام دَ حرمت نه دَ مخكښې وخت دي(٣)

يو بل سوال پيدا كيږي چه دلته خو تلقين من خارج الصلاة موندلې شي يعنى دَ مونځ كونكي دَ پاره دَ خپل غير په خبره باندې عمل كول خو جائز نه وي بيا څنګه حضورپاك دَ بل چا په خبره باندې عمل كولو سره خپل مونځ مكمل كړو؟ نودَې دا جواب وركړې شوې دې چه نبي كريم ﷺ دَ "وَمَا ذَاكَ" په ذريعه چه كوم سوال كړې وو هغه په مونځ كښې دَ خپلې غلطۍ دَ پيژندلو دَپاره وو. كله چه دَ صحابه كرامو په خودلو سره حضورپاك پوهه شو نودَ خپل علم په بنياد باندې حضورپاك خپل مونځ مكمل كړو نه دا چه صرف دَ غير په خبره باندې ئې عمل اوكړو(٤)

په دې باندې علامه عيني رحمه الله فرمائي چه په اصل كښې په دې جمله كښې په شافعيه مذهب باندې اشكال لا زميږي. هغه داسې چه دَ هغوى په نيز په مونځ كښې دَمونځ ګذار دَځان نه غير طرف ته رجوع كول جائز نه دي. كه هغه امام وي اوكه مقتدي. بلكه هم دَ خپل زړه په خبره باندې عمل كول لا زم دي. په دې وجه امام نووي رحمه الله هغه جواب وركړوكوم چه پورته دَ شرح الكرماني په حواله ذكركړې شوې دې. په دې جواب باندې اشكال كولوسره علامه عيني رحمه الله فرمائي چه دلته دا جواب وركول چه نبي كريم ﷺ دَ "وَمَا ذَاكَ" په ذريعه چه كوم سوال كړې وو هغه په مونځ كښې دَ خپلې غلطۍ پيژندلو دَ پاره وو، دَمنلو قابل نه دي. ځكه چه دَ ذواليدين په قصه كښې چه دَحضورپاك دَهغوى طرف ته رجوع ده هغه دَ خبرو اترو او سوال اوجواب دَ پاره ده نه يوازې دا چه دَخپل نفس دَ تسلۍ دَ پاره. فافهم.(٥)

قوله: "كَذَا وَكَذَا" سره كنايه ده دَ هغه ركعتونو دَ شمير طرف ته كوم چه په ذهن كښې كم يا

---

١) شرح الكرماني: ٦٣/٤ اللامع الصبيح بشرح الصحيح للبرماوي: ١٤٦/٣ فتح الباري: ٦٥٢/١ عمدة القاري: ٢٠٥/٤.
٢) فتح الباري: ٦٥٢/١، عمدة القاري: ٢٠٥/٤.
٣) شرح الكرماني: ٦٥/٤.
٤) شرح الكرماني: ٦٥/٤.
٥) عمدة القاري: ٢٠٩/٤.

زيات شو.[1]

په مونځ کښې دَ خبرو اترو کولو حکم: دَ جمهور فقهاؤ په نیز په قصد سره داسې خبرې اترې کولو سره مونځ باطليږي کوم چه دَ مونځ دَ اصلاح په خاطر نه وي.[2]

دَ احنافو مذهب: دَ احنافو په نیز په مونځ کښې په دريو شرطونو سره[3] خبرې اترې کولو سره مونځ فاسديږي. که هغه خبرې لږې وي او که ډيرې او که په هيره سره وي (يعنى مونځ کول ورته ياد نه وي، خپل ځان دَ مونځ نه بهر ګنړلوسره خبرې اترې اوکړي) يا په خطا سره (مثلاً ارادهٔ خو ئې په خله "ياايهاالناس" وئيل غوښتل، ليکن دَخلې نه ترې اووتل "يا زيد")، که دَ جهالت دَ وجې نه وي (يعنى هغه ته پته نه وي چه په خبرو اترو سره مونځ فاسيديږي) يا که دَ چا په مجبورولو باندې وي او که يا عمداً وي (يعنى په خپله اراده او خوشئ سره ئې کلام اوکړو) که دَ مونځ دَ اصلاح دَ پاره وي (مثلاً امام دَ قعدې په موقع باندې اودريدو او مقتدى هغه ته اووئيل چه کينه يا دَ قيام په موقع باندې کيناستو نو مقتدى ورته اووئيل اودريږه. حالانکه وئيل پکار وو سبحانه الله يا الله اکبر) اوکه دَ اصلاح دَ پاره نه وي اودَ راجح قول مطابق په مونځ کښې په اوده کيدو سره وي او که په بيدارئى کښې وي، په هرحال کښې به مونځ فاسديږي.[4]

دَ شوافعو مذهب: دَ شوافعو په نيز په مونځ کښې دننه کلام کونکې که چرته يو داسې سړې وي چه په هيره سره کلام اوکړي يا هغه په دغه کلام کولو باندې دَ مرتب کيدونکى حکم نه جاهل وي اوقليل کلام اوکړي نو مونځ ئې نه فاسديږي.[5]

دَ مالکيؤ مذهب: دَمالکيؤ په دې مسئله کښې دوه روايتونه دي. يو دَ احنافو مطابق او دويم دادې چه که چرې کلام دَ مونځ دَ اصلاح دَ پاره وي نو په دې سره مونځ نه فاسديږي اودَدې

---

[1]) شرح الكرماني: ٦٤/٤ اللامع الصبيح بشرح الجامع الصحيح للبرماوي: ١٤٦/٣.

[2]) يتكلم عامداً لا لمصلحة الصلاة فتبطل صلاته بالإجماع، نقل الإجماع، فيه ابن المنذر وغيره لحديث معاوية بن الحكم السابق وحديث ابن مسعود وحديث جابر و حديث زيد بن أرقم وغيره من الأحاديث التى سنذكرها إن شاء الله تعالى. (المجوع شرح المهذب، كتاب الصلاة، مسائل تتعلق بالكلام فى الصلاة: ٨٥/٤).

[3]) (۱) دَ ژبې نه وتلې کلام کم نه کم په دوو حروفو باندې مشتمل وي، دَ يو حرف په وئيلو سره مونځ نه فاسديږي. (۲) چه هغه کلام داسې وي چه دَ خلقو په خپل مينځ کښې خبرو اترو کښې چليږي. يعنى دَ مونځ سره متعلق اذکار وغيره نه وي، دَ مونځ سره متعلق اذکار وغيره سره مونځ نه فاسديږي. (۳) چه هغه کلام دومره آواز سره وي چه پخپله اوريدل ئې ممکن شي. که چرې ددې نه کم آواز کښې دغه کلام وي نو مونځ به نه فاسديږي. (عمدة الفقه: ٢٤٥/٢).

[4]) البحرالرائق، كتاب الصلاة، باب ما يفسد الصلاة وما يكره فيها: ٥/٢-٣. ردالمحتار مع الدرالمختار، كتاب الصلاة، باب: ما يفسد الصلاة ومايكره فيها: ٣٧١/٢-٣٧٠. حشية الطحطاوى على مراقى الفلاح، كتاب الصلاة، باب: مايفسد الصلاة، ص: ٣٢٢-٣٢١.

[5]) المجوع شرح المذهب، كتاب الصلاة، مسائل تعلق بالكلام فى الصلاة: ٨٥/٤. المهذب، كتاب الصلاة، فصل فى الضحک والكلام فى الصلاة: ٢٨٩/٢. نهاية المحتاج إلى شرح المنهاج، كتاب الصلاة، باب: صفة الصلاة: ٣٨/٢.

برعكس كلام سره مونځ فاسديږي.[1]

دَ حنابلو مذهب: دَ حنابلو په دې مسئله كښې څلور روايتونه دي. درې روايتونه خو دَ ئمه ثلاثو دَ مذهب مطابق دي او څلورم روايت دا دې چه كه يو سړې دا اوګڼړي چه زه په مونځ كښې نه يم او كلام اوكړي نو په دې سره به مونځ نه فاسديږي، اګرچه هغه په مونځ كښې وي. او دا دې برعكس كه يو كس په دې خبره باندې پوهيدو سره كلام اوكړي چه هغه مونځ كوي نو دَ هغه مونځ به فاسديږي.[2]

دَ احنافو ړومبې دليل: دَ احنافو دليل دَ ټولو نه وړومبې دَ قرآن پاك نه دې. دَ الله تعالى ارشاد دې: ﴿وَقُومُوا لِلَّهِ قَانِتِينَ﴾ په دې آيت كښې دَ "قانتين" معنى سكوت او خاموشي ده. دَ ډيرو زياتو صحابه كرامو ﷺ نه دَدې آيت دَ شان نزول باره كښې دا خبره نقل ده چه دا آيت په مونځ كښې دَ كلام بندولو دَ پاره نازل شوې دې.[3]

بيا په دې آيت كښې څه تفصيل نشته دې چه دَ كوم قسم كلام نه منع كړې شوې ده. لهذا دَ هرنوعيت دكلام منع كيدل به مراد وي.[4]

دويم دليل: دويم دليل دَ حضرت زيد بن ارقم ﷺ حديث دې په كوم كښې چه هغوى فرمائى

---

[1]) بداية المجتهد، كتاب الصلاة، الباب السابع فى معرفة التروك المشترطة فى الصلاة: ۱۱۹/۱. مواهب الجليل فى شرح مختصر خليل، كتاب الصلاة، باب فى السهو:۲۳۲/۲. الشرح الكبير للدردير. كتاب الصلاة، فصل فى سن سجود السهو: ۳۰۵/۱. طرح التثريب فى شرح التقريب، كتاب الصلاة، باب السهو فى الصلاة، حديث سجود السهو، فائدة: تعمد الكلام فى الصلاة لإصلاحها، الثالثة والعشرون: ۱۶/۳.

[2]) طرح التثريب فى شرح التقريب، كتاب الصلاة، باب السهو فى الصلاة، حديث سجود السهو، فائدة: تعمد الكلام فى الصلاة لإصلاحها، الثالثة والعشرون: ۱۶/۳. الشرح الكبير للمقدسى، كتاب الصلاة باب سجودالسهو، فصل فإن تكلم فى هذه الحال..... لغير مصلحة الصلاة..... بطلت صلاته: ۳۰/٤-۲۹. الإنصاف فى معرفة الراجح من الخلاف للمرداوى" تحت "الشرح الكبير للمقدسى"، كتاب الصلاة، باب سجودالسهو، فصل فإن تكلم فى هذه الحال...... لغير مصلحة الصلاة...... بطلت صلاته: ۳۰/٤-۲۹.

[3]) عبدالرزاق عن الثورى عن منصور عن مجاهد قال: كانوا يتكلمون فى الصلاة، ويعلم الرجل أخاه. حتى نزلت هذه الآية: ﴿وَقُومُوا لِلَّهِ قَانِتِينَ﴾، فقطعوا الكلام، قال: القنوت هوالسكوت، والقنوت: الطاعة. (المصنف لعبدالرزاق. كتاب الصلاة، باب: الكلام فى الصلاة، رقم الحديث: ۳۵۷٤، ۳۳۱/۲). أخبرنا فضيل عن عطية فى قوله: ﴿وَقُومُوا لِلَّهِ قَانِتِينَ﴾ قال: كانوا يتكلمون فى الصلاة بحوائجهم، حتى نزلت: ﴿وَقُومُوا لِلَّهِ قَانِتِينَ﴾، فتركوا الكلام فى الصلاة. (تفسير الطبرى، القول فى تأويل قوله تعالى: ﴿وَقُومُوا لِلَّهِ قَانِتِينَ﴾: ۳۷۸/٤). وكذا فى تفسير الراغب الأصفهانى: ٤۹۲/۱، وتفسير السمعانى: ۲٤٤/۱، وتفسير ابن كثير: ٦۵۵/، وتفسير الماتريدى: ۲۱۲/۲، وتفسير السعدى: ۱۰٦/۱.

[4]) إن أحاديث ابن مسعود وزيد بن أرقم ومعاوية بن الحكم وغيرها صحيحة صريحة فى تحريم الكلام من غير تخصيص أو استثناء، فهى نص فى الباب بوصف مطرد معلوم منضبط معقول المعنى، بل وقع بعضها بيانًا لنص القرآن القطعى الثبوت..... إلخ. (معارف السنن، كتاب الصلاة، باب ماجاء فى الرجل يسلم فى الركعتين من الظهر والعصر: ۵٤۱/۳).

چه مونږ به په مونځ کښې خبرې اترې کولې. يو سړی به په خپل خوا کښې ولاړ مونځ کونکی سره (په وخت دَ ضرورت) خبرې اترې کولې. بيا چه کله آيت ﴿وَقُومُوا لِلَّهِ قَانِتِينَ﴾ نازل شو نو مونږ ته په مانځه کښې دَ خاموشه پاتې کيدو حکم راکړې شو او دَ خبرو اترو نه منع کړې شو. دا حديث په کتب صحاح کښې موجود دې(١)

دريم دليل: دريم دليل دَ حضرت عبدالله بن مسعود رضي الله عنه حديث دې په کوم کښې چه هغوی فرمائی چه مونږ به رسول الله ﷺ ته په مانځه کښې سلام کولو، حضورپاک به جواب راکولو. مونږ چه کله دَ حبشې دَ ملك نه واپس راغلو نو حضورپاك ته ما سلام اوکړو حضورپاك جواب رانه کړو. ماته خپل نيزدې اولرې فکرونه راپيدا شو (يعنی دَ قسم قسم پخوانی او نوی نوی خيالات راتلل) اودَ دې خبرې افسوس کيدو چه حضورپاك په څه وجه جواب رانه کړو؟ کوم وخت چه حضورپاك دَ مونځ نه فارغ شو نوارشاد ئی اوفرمائيلو الله تعالی چه کله غواړی نوې فرمان جاری کولې شی. اوس الله تعالی دا حکم نازل کړې دې چه په مونځ کښې خبرې اترې مه کوئی(٢)

څلورم دليل: څلورم دليل دَ حضرت معاويه بن حکم سلمی رضي الله عنه حديث دې هغوی فرمائی چه ما حضورپاك سره مونځ کولو چه ناڅاپی په جمع کښې يو سړی ته انتروشې راغلو نو ما هغه ته "يرحمك الله" اووئيل. په دې باندې ماته خلق برندشو نو ما اووئيل "واثكل أمياه" (دا دَ عربو يوه محاوره ده کومه چه دَ مذکوره نوعيت په ماحول کښې استعماليږی) په تاسو څه چل شوې دې چه تاسو ماته داسې ګورئې. خلقو په خپلو فتونانو باندې لاسونه وهل شروع کړه، نو زه پوهه شوم چه دا خلق ماته دَ چپ کيدو دَ پاره وائی دَ عثمان (يو بل راوی) په روايت کښې دی چه کله ما اوکتل چه خلق ماته دَ چپ کيدو دَ پاره وينا کوی نو زه چپ شوم. کله چه حضورپاك دَ مونځ نه فارغ شو نو زما مور پلار دې په حضورپاك باندې قربان شی چه هغوی نه زه اورټلم او نه ئی راته بدې ردې اووئيلې البته دومره ئی راته اوفرمائيل چه دا مونځ دې او په دې کښې خبرې کول جائز نه دی بغيرد تسبيح او تکبير او تلاوت دَ قرآن نه. يا ئی څه داسې خبره ارشاد اوفرمائيله(٣)

---

(١) عن زيدبن أرقم قال: كنا نتكلم خلف رسول الله صلى الله عليه وسلم فى الصلاة، يكلم الرجل مناصاحبه إلى جنبه، حتى نزلت: ﴿وَقُومُوا لِلَّهِ قَانِتِينَ﴾ [البقرة: ٢٣٨] فأمرنا بالسكوت، ونهينا عن الكلام. (سنن الترمذى، كتاب الصلاة، ماجاء فى نسخ الكلام فى الصلاة، رقم الحديث: ٤٠٥).

(٢) عن ابن مسعود قال كنا نسلم على النبى صلى الله عليه وسلم، فيرد علينا السلام حتى قدمنا من أرض الحبشة، فسلمت عليه ، فلم يرد على، فأخذنى ما قُرب وما بعد، فجلست حتى إذا قضى الصلاة قال: "إن الله عزوجل يحدث من أمره ما يشاء، وإنه قد أحدث من أمره أن لا يتكلم فى الصلاة".(سنن النسائى، كتاب الصلاة، باب الكلام فى الصلاة، رقم الحديث: ١٢٢٤).

(٣) عن معاوية بن الحكم السلمى قال: صليت مع رسول الله صلى الله عليه وسلم، فعطس رجل من القوم، فقلت: يرحمك الله، فرمانى القوم بأبصارهم، فقلت: واثكل أمياه، ما شأنكم تنظرون إلى؟ فجعلوا يضربون بأيديهم على أفخاذهم، فعرفت أنهم يصمتونى – فقال عثمان: فلما رأيتهم يسكتونى لكنى سكت – قال: ....

د ائمه ثلاثو دليل: د ائمه ثلاثه رحمهم الله دليل حديث د ذواليدين دې چه د درېو صحابه كرامو رضي الله عنهم نه په سپارلسو طرقو سره نقل دې. پوره تفصيل شرح معاني الآثار كښې ذكر دې.([1])

امام طحاوي رحمه الله په ډېر تفصيل سره په دې مسئله كلام كړې دې. هم دغې خلاصه حضرت بنوري رحمه الله په معارف السنن كښې ذكر كړې ده([2])

كومه چه د كتو قابل ده. د هغې حاصل دا دې چه د شوافعو په نيز حديث ذواليدين دا سې دليل جوړيږي چه د ذواليدين كلام د حكم د ناواقفيت په وجه باندې وو او د نبي كريم صلى الله عليه وسلم كلام نسياناً وو. د امام مالك رحمه الله په نيز دا ټولې خبرې اترې د مونځ د اصلاح په خاطر وې په كوم سره چه مونځ نه فاسديږي. د امام احمد رحمه الله په نيز د نبي كريم صلى الله عليه وسلم د طرف نه خبرې اترې كيدل خو ددې وجې نه وو چه د حضورپاك په ګمان كښې مونځ پوره شوې وو. او د ذواليدين كلام هم په دې ګمان باندې وو ځكه چه دلته دا احتمال موجود وو چه په مونځ كښې به د ركعتونو د كمې حكم نازل شوې وي. نو هم ددې احتمال د وجې نه د مونځ پوره كيدو ګمان جوړ شو. بيا هغوي د تصديق په خاطر د حضورپاك نه تپوس او كړو.

د ائمه ثلاثو د دليل رومبې جواب: خو د احنافو په نيز دا واقعه په كومه كښې چه په مونځ كښې كلام شوې وو د "نسخ الكلام في الصلاة" نه مخكښې ده. زمونږ په دې خبره باندې [چه دا واقعه د "نسخ الكلام في الصلاة" نه د مخكښې وخت ده] رومبې دليل هغه ټول روايات دي په كوم كښې چه نبي كريم صلى الله عليه وسلم د امام نه د غلطئ كيدو په وخت د مونځ د تصحيح د پاره مقتديانو ته د سرو كيدو په صورت كښې د سبحان الله يا الله اكبر وئيلو او د ښځو كيدو په صورت كښې د تصفيق يعنې لاس په لاس باندې د وهلو تلقين كوي. ځنګه چه كه په مونځ كښې خبرې اترې كول مشروط پاتې وې نو د تسبيح او تصفيق د تلقين به هيڅ ضرورت نه پاتې كيدو. ددې په ځائې به مونځ ګذار هم په مونځ كښې خبرې كولو سره وئيل چه امام صاحب تاسو غلطي كړې ده. داسې نه ده بلكه داسې او كړئې، ليكن تاسو ته پته ده چه داسې نه كيږي.([3])

دويم جواب: دويم دليل د حضرت معاويه بن خديج رضي الله عنه حديث دې چه يو ځل د نبي كريم صلى الله عليه وسلم نه په هيره يو ركعت پاتې شو. حضورپاك ته خبر وركړې شو نو حضورپاك د اذان او اقامت حكم وركړو. ددې نه پس حضورپاك يو ركعت مونځ وركړو. حالانكه د ټولو په دې باندې اتفاق دې چه په مونځ كښې اذان او اقامت وئيل مونځ باطلوي. خو د حديث مطابق رسول

.... فلما صلى رسول الله صلى الله عليه وسلم، بأبي وأمي ما ضربني، ولا كهرني، ولا سبني، ثم قال: إن هذه الصلاة لا يحل فيها شيئ من كلام الناس هذا، إنما هو التسبيح والتكبير وقرءة القرآن، أو كما قال رسول الله صلى الله عليه وسلم. (سنن أبي داؤد، كتاب الصلاة، باب تشميت العاطس في الصلاة، رقم الحديث: ٩٣٠).

[1]) شرح معاني الآثار، كتاب الصلاة، الكلام في الصلاة لما يحدث فيها من السهو: ٥٨١-١/٥٦٩.

[2]) معارف السنن، كتاب الصلاة، باب ماجاء في الرجل يسلم في الركعتين من الظهر والعصر: ٥٠٤/٣.

[3]) شرح معاني الآثار، كتاب الصلاة، الكلام في الصلاة لما يحدث فيها من السهو: ٥٧٣-٥٧٤/١.

الله ﷺ هم داسې اوكړه. نو ددې نه معلومه شوه چه حضورپاك داسې په هغه وخت يا هغه دور كښې كړى وو كوم وخت چه په مونځ كښې خبرې كول مباح وو، په دې سره به مونځ نه فاسديدو. ليكن روستو په مانځه كښې خبرې اترې كول بند شو. هم په دې وجه خو په دې مسئله باندې [چه په مانځه كښې اذان او اقامت وئيل مونځ باطلوى د ټولو اتفاق دې. لهذا حديث ذواليدين به هم په هغه زمانه باندې محمول كولې شى.(۱)

دريم جواب: دريم دليل دادې چه د حديث ذواليدين والا واقعه كښې شريك د يو جليل القدر صحابى نه د حضرت عمر فاروق رضي الله عنه په زمانه كښې د يو مونځ د امامت په دوران كښې غلطى اوشوه. په دوو ركعتو باندې ئى په هيره سره سلام اوګرځولو حالانكه مونځ څلور ركعتيز وو. د مونځ نه پس خلقو ورياده كړه نو خليفة المسلمين د دغه خبرو اترو كيدو نه پس د نوى سر نه څلور ركعته اوكړه، نه دا چه هم په هغه دوو ركعتو باندې ئى بنا اوكړه. ددې نه هم معلومه شوه چه دغه وخت په مانځه كښې خبرې اترې كول بند شوى وو ګنى د خلقو د خبردارولو نه پس به ئى صرف دوه ركعته كول ليكن هغوى داسې اونه كړه ځكه چه هغوى ته معلومه وه چه په مونځ كښې خبرې كول منسوخ شوى دى.(۲)

څلورم جواب: څلورم جواب دادې چه دې وخت كښې د پوره امت اجماعى مسئله ده چه كه د امام نه غلطى اوشى نو هغه له خبردارې وركولو دپاره به سبحان الله وئيلى شى، خبرې اترې كولو سره به ورته نه شى خودلې. خوبل طرف ته په حديث ذى اليدين كښې صحابه كرامو رضي الله عنهم د سبحان الله وئيلو په ځائې خبرې اترې اوكړې او نبى پاك عليه السلام د هغوى په دې فعل باندې هيڅ نكير اونه كړو. ددې نه هم معلوميږى چه دا واقعه په مونځ كښې د خبرو اترو د منسوخ كيدو نه د مخكښې وخت ده.(۳)

عقلى دليل: بيا امام طحاوى رحمه الله خپل عقلى دليل (كوم چه په نظر طحاوى سره تعبيركولې شى) پيش كوى. چه ډير مختلف قسم عبادتونه داسې دى چه د هغې د شروع كولو نه پس نور ډير كارونه ممنوع كيږى. مثلاً د مونځ شروع كولو نه پس خبرې او نور منافى الصلاة كارونه ممنوع كيږى. د روژې ساتلو نه پس خوراك څښاك اوجماع ممنوع كيږى. د اعتكاف په حالت كښې كوروالې، د جمات نه وتل وغيره. اود حج اوعمرې د احرام په حالت كښې خوشبوئى، كنډلې شوې كپړې اوجماع وغيره ممنوع كيږى. ددې تفصيل نه پس پوهه شئ چه په اتفاق د فريقينو په دې ټولو عبادتونو كښې د منع كړې شوو كارونو كولو سره كه په قصد سره وى اوكه په هيره سره وى دا عبادتونه فاسديږى. نودغه شان مونځ هم يو ډير اهم عبادت دې. په دې كښې د قصد او هيرې د قيد نه بغيرخبرو په موجوديدو سره مونځ فاسد

---

(۱) شرح معانى الآثار، كتاب الصلاة، الكلام فى الصلاة لما يحدث فيها من السهو: ۵۷۴/۱.

(۲) شرح معانى الآثار، كتاب الصلاة، الكلام فى الصلاة لما يحدث فيها من السهو: ۵۷۵/۱.

(۳) معارف السنن، كتاب الصلاة، باب ماجاء فى الرجل يسلم فى الركعتين من الظهر والعصر: ۵۴۳/۳.

نوټ: د ائمه ثلاثه د طرف نه په دې دلائلو باندې اعتراضات اود هغې بنه په تفصيل اومدلل جوابونه د شوق لرونكو دپاره د معارف السنن طرف ته مراجعت به ډير د فرحت سبب وى.

كيدل پكاردى. لكه څنګه چه (د ائمه ثلاثه په نيز) قصدا كلام سره مونځ فاسديږى. دغه شان په هيره سره خبرې سره هم مونځ فاسديدل پكاردى.(۱)

قوله: فَثَنَى رِجْلَيْهِ: دې اوريدو سره رسول الله ﷺ خپلې دواړه خپې راغونډې کړې.

قوله: "فَثَنَى" دا د باب ضرب يضرب نه د ماضى صيغه ده دكوم معنى چه د تاوولو ده. يعنى حضورپاك خپلې خپې مباركې راتاؤ كړې او داسې كيناستو لكه چه په قعده كښې د تشهد وئيلو د پاره كينى.(۲)

قوله: "رِجْلَيْهِ" دا د كشميهنى او اصيلى د روايت مطابق دې. ګنى په نورو نسخو كښې "رجله" د واحد صيغه ده.(۳)

د سجده سهو كولو متعلق د حضرت كشميرى رحمه الله رائې:

قوله: "فَثَنَى رِجْلَيْهِ وَسَجَدَ سَجْدَتَيْنِ" باندې حضرت كشميرى رحمه الله فرمائيلى دى چه كه چرې اووئيلې شى چه هغه وخت كلام په مونځ كښې جائز وو نو د سجده سهو څه ضرورت وو؟ زه وايم چه هغه په مونځ كښې أجزاء صلوة د غير د دخل اندازئى په سبب وه. دا باب اګرچه علماؤ نه دې ذكر كړې مګر غالبًا هغه وخت به هم دغه مسئله وه چه كلام وغيره سره د مونځ د نه فاسد كيدو سره سره د هغې تلافى به په سجده سهو سره كيدله.(۴)

قوله: وَاسْتَقْبَلَ الْقِبْلَةَ، وَسَجَدَ سَجْدَتَيْنِ، ثُمَّ سَلَّمَ: او د قبلې طرف ته ئى مخ كړو او د (سهو) دوه سجدې ئى اوكړې او دې نه پس ئى سلام اوګرځولو.

حضرت شيخ الحديث كاندهلوى رحمه الله فرمائى چه دلته حضورپاك د سجده سهو د پاره قبلې طرف ته مخ كړو. د دې نه زما استدلال دې په دې باندې چه چرته هم وى، كه د مونځ آخره وى او كه شروع، قبلې ته به مخ كولې شى.(۵)

د پنځو ركعتو والا مونځ، د ماسپښين مونځ څنګه جوړشو؟ په دې حديث شريف كښې د صحابه كرامو رضي الله عنهم د طرف نه خبر وركړې شو چه حضورپاك د ماسپښين د څلورو ركعتو په ځائې دومره دومره ركعتونه مونځ اوكړو. د وړاندې باب حديث كښې په تصريح سره د دغه شو ركعتونو ذكرموجود دې چه هغه پنځه ركعته وو. بيا حضورپاك په آخره كښې سجده سهو اوكړه. اوس دا د ماسپښين څلور ركعته څنګه جوړشو؟

په دې باره كښې علامه كشميرى رحمه الله فرمائى چه په داسې صورت كښې د احنافو په نيز په څلورم ركعت كيناستل ضرورى دى ګنى فرض مونځ به نفل جوړ شى. ليكن د شوافعو په مسلك باندې په دې (قعده) كيناستل ضرورى نه دى. بهرصورت د فرض په توګه به صحيح

(۱) شرح معانى الآثار، كتاب الصلاة، الكلام فى الصلاة لما يحدث فيها من السهو: ۱/۵۸۰-۵۷۹.
(۲) شرح الكرمانى: ۴/۶۴، اللامع الصبيح بشرح الجامع الصحيح للبرماوى: ۳/۱۴۶، عمدة القارى: ۴/۲۰۵.
(۳) فتح البارى: ۱/۶۵۲، عمدة القارى: ۴/۲۰۵.
(۴) انوارالبارى: ۱۲/۲۰۳.
(۵) تقرير بخارى شريف: ۲/۱۴۵، فتح البارى: ۱/۶۵۲.

شی زمونږ جواب دادې چه مسئله اجتهادی ده چاسره هم شرعی دلیل نشته دې. البته مونږ سره د تفقه په لحاظ سره قوی دلیل موجود دې. هغه دا چه په دینِ محمدی کښې مونځ په درې قسمه دې. دوو رکعتو والا، دریو رکعتو والا او څلورو رکعتو والا. او ښکاره خبره ده چه د مونځ د دوؤ یاڅلور رکعتو کیدو تحقق چه د دین د متواتراتو نه دی صرف په قعدې سره کیږی. لهذا هغه هم فرض او ضروری شوه ځکه چه د واجب مقدمه به هم واجب وی. په دې وجه احنافو اووئیل چه د یو رکعت نه دکم رفض او ترک جائز دې په خلاف د دې چه د پوره رکعت کیدو نه پس به د مونځ اهتمام فرض شی. ځکه چه دا د دین د متواتراتو نه دی یعنی شریعت دا معتدبه امر ګرځولې دې کوم چه نه شی ترک کولې. ځکه چه په دې سره د دین د یو متواتر، مسلم امر ماتیدل یا دا بې وقعته کول لازمیږی.(۱)

فَلَمَّا أَقْبَلَ عَلَيْنَا بِوَجْهِهِ، قَالَ: «إِنَّهُ لَوْ حَدَثَ فِي الصَّلاَةِ شَيْءٌ لَنَبَّأْتُكُمْ بِهِ: بیائی زمونږ طرف ته مخ کړو او وئی فرمائیل که چرې په مونځ کښې څه نوې حکم نازل شوې وې نو ما به «د مونځ نه مخکښې» تاسو ته خودلې وې.

قوله: "لَنَبَّأْتُكُمْ بِهِ" کښې لام د تاکید د پاره دې اود بعضو په نیز دا د "لو" په جواب کښې راتلونکې لام دې. "لَنَبَّأْ" د هغه افعالو نه دې کوم چه د دریو مفعولونو تقاضا کوی. چنانچه دلته رومبې مفعول د مخاطب "كُمْ" ضمیر دې. دویم مفعول جار مجرور یعنی "بِهِ" دې. په دې کلمه کښې "ه" ضمیر د هغه حدوث طرف ته راګرځی کوم چه د رسول الله ﷺ قول «لوحدث فی الصلوة شیئ» نه مفهوم کیږی.

اودریم مفعول محذوف دې. یعنی که چرې په مونځ کښې د بدلیدو څه حکم راغلې وې نو د مونځ نه وړاندې به ما تاسو خلقو ته د هغه بدلون باره کښې وئیلی وی چه هغه دادې(۲)

قوله: وَلَكِنْ إِنَّمَا أَنَا بَشَرٌ مِثْلُكُمْ: لیکن زه هم ستاسو په شان یو انسان یم.

قوله: "إِنَّمَا" کلمهٔ حصر ده دکوم مقتضاء لغوی چه داده چه د حضورپاك بشریت د عامو انسانانو سره په مماثل کیدو کښې محصور دې. لیکن واضحه دې وی لکه څنګه چه د جنس لاندې انواع وی دغه شان د جنس بشریت لاندې هم ډیر زیات درجات دی. په کوم کښې چه د ټولو نه په اوچته درجه باندې رسول الله ﷺ دې. چنانچه په نفس بشریت کښې خو مماثلت شته لیکن هغه د هغې درجې دې چه بل یو انسان هغه درجې ته نه شی رسیدې. ځکه چه د عامو انسانانو په شان د حضورپاك هم دوه سترګې، دوه لاسونه او داسې نور اندامونه دی لیکن د اوصافو په اعتبار سره رسول الله ﷺ د کمال په هغه اوچتوالی باندې دې چه عام انسان د هغې تصور هم نه شی کولې. یعنې دلته حصر مطلق نه دې بلکه حصر مخصوص دې کوم چه د سیاق او سباق نه معلومیږی(۳)

---

(۱) انوارالباری: ۲۰۳/۱۲.

(۲) شرح الکرمانی: ۶۴/۴ اللامع الصبیح بشرح الجامع الصحیح للبرماوی: ۱۴۶/۳ عمدة القاری: ۲۰۵/۴.

(۳) ملخص من عمدة القاری: ۲۰۵/۴.

نبی کریم ﷺ نور وو که بشر؟ د قران، حدیث، صحابه کرام ﷺ، سلف صالحین، مفسرین کرام، محدثینِ عظام او د ائمه اربعه رحمهم الله تعلیمات، تحقیقات او تصریحات مخې ته کیخودو سره د رسول الله ﷺ نور او بشر کیدو باره کښې د اهل سنت والجماعت عقیده داده چه حضورپاك ﷺ په یو وخت بشرهم دې او نور هم لیکن د جنس او ذات په اعتبارسره بشر دې. او د صفاتو او د هدایت په اعتبارسره نور دې. اودواړه اعتباراتو د (نور اوبشر کیدو اعتبار) سره حضورپاك په داسې مقام او درجه باندې فائز دې چه نه د حضورپاك نه مخکښې او نه روستو څوك د حضورپاك په شان تیرشوې دې.

قاضی عیاض مالکی ﷫ فرمائی چه حضرت محمد ﷺ او باقی ټول انبیاء کرام او رسولان علیهم الصلوة والسلام بشر وو. او د حضورپاك بدن مبارك او ظاهری خواص بشری وو. حضورپاك باندې هغه ټول هرڅه جائز دی چه په نورو انسانانو باندې طاری کیږي. مثلاً تکلیفونه، مصیبتونه، آلام، بیمارئی او د مرګ پیالئ څکل وغیره ددې ټولو امورو د وجې نه د رسول الله ﷺ په شان کښې څه کمې یا نقص نه راځی(۱)

البته هم په دې خبره کښې دوه رائې نشته چه حضورپاك افضل البشر وو، خاص الخواص وو. چنانچه علامه شامی ﷫ فرمائی:

د بشر درې قسمونه دی: خواص: لکه حضرات انبیاء کرام علیهم السلام او د مینځمې درجې لکه حضرات صحابه کرام ﷺ وغیرهم او عوام: لکه نور خلق(۲)

نبیِ کریم ﷺ په دې توګه د سرنه ترخپو پورې نور ګرځول چه په هغې سره د بشریت، آدمیت او د انسانیت کیدو نه انکار او کړې شی دا د صریح اوقطعی نصوصو خلاف دی. او دې سره سره چه یو سړې دا اووائی چه ماته پته نشته چه حضورپاك انسان ووکه پیرې، نو فقهاؤ ذکرکړې دی چه داسې سړې کافر دې مسلمان نه دې. بلکه داعقیده لرل ضروری دی چه حضورپاك په اعتبارد جنس بشر او په اعتبار د ایمان اوهدایت نور وو(۳)

---

(۱) وقد قدمنا أنه علیه الصلوة والسلام وسائر الأنبیاء والرسل من البشر وأنه جسمه وظاهره خالص للبشر، یجوز علیه من الآفات والتغییرات والآلام والأسقام وتجرعُ کأس الحِمام ما یجوز علی البشر، وهذا کله لیس بنقیصة فیه، لأن الشیئ إنما یسمی ناقصًا بالإضافة إلی ما هو أتم منه وأکمل من نوعه...... فقد مرض صلی الله علیه وسلم، واشتکی، وأصابه الحر والقر، وأدرکه الجوع والعطش، ولحقه الغضب والضجر، وناله الإعیاء والتعب، ومسه الضعف والکبر، وسقط فجحش شقه، وشجه الکفار، وکسروا رباعیته، وسُقِی السم، وسحر، وتداوی، واحتجم، وتنشر، وتعوذ، ثم قضی نحبه، فتوفی صلی الله علیه وسلم ولحق بالرفیق الأعلی، وتخلص من دارالامتحان والبلوی، وهذه سمات البشر التی لا محیص عنها. (الشفابتعریف حقوق المصطفی، القسم الثالث: فیما یجب النبی للنبی صلی الله علیه وسلم،الباب الثانی: فیما یخصهم فی الأمور النبویة ومایطرأ علیهم من العوارض البشریة: ۱۷۸/۲،دارالکتب العلیمة).

(۲) وحاصله أنه قسم البشر إلی ثلاثة أقسام: خواص، کالأنبیاء، وأوساط، کالصالحین من الصحابة وغیرهم، وعوام، کباقی الناس. (ردالمحتار، کتاب الصلوة، مطلب: فی تفضیل البشر علی الملائکة: ۲/۲٤۲دارعالم الکتب).

(۳) ومن قال: لا أدری أن النبی صلی الله علیه وسلم کان إنسیًا أو جنیًا، یکفر، کذا فی الفصول العمادیة. (الفتاوی الهندیة، کتاب السیر، الباب التاسع فی أحکام المرتدین، موجبات الکفر: ۲۶۳/۲رشیدیة).

قوله:- أَنْسَى كَمَا تَنْسَوْنَ، فَإِذَا نَسِيتُ-: لكه څنګه چه تاسو نه هيره كيږي داسې مانه هم هيره كيږي، په دې وجه چه كله مانه هيرشي.

قوله:- أَنْسَى- همزهٔ مفتوحه او سين مخففه سره دې. او چاچه همزهٔ مضموم او سين مشدد سره ذكر كړې دې هغه صحيح نه دې.[1]

دَنسيان معنى: دَ نسيان لغوى مطلب، او اصطلاحى مطلب: دَ يو څيزنه دَ زړه غافل كيدو نوم دې. دَ نسيان يوه معنى دَ پريخودو هم راځى لكه چه دَ الله تعالى قول: ﴿ نَسُوا اللَّهَ فَنَسِيَهُمْ ﴾ كښې دَ نسيان معنى دَ ترک كولو ده.[2]

دَ انبياء كرامو عليهم السلام نه هيره ممكن ده كه نه؟: دَ حديث مبارك دَ دې جملې نه معلوميږى چه دَ انبياء كرامو عليهم السلام نه په افعالو كښې دَ نسيان صدور ممكن دې. ليكن په دې خبره باندې دَعلماؤ كرامو اتفاق دې چه دَ الله تعالى دَ طرف نه دَ هغوى په نسيان باندې خبردار كولې شى. هغوى په نسيان باندې برقرار پاتې كيږى. بيا بعضې علماء دَدې خبرې قائل دى چه انبياء كرام دَهغوى په نسيان باندې فورى خبردار كولې شى او دَ بعضو په نيز فورى توګه باندې خبردار كول ضرورى نه دى. بلكه ترژونده پورې هغوى خبرول صحيح دى.[3]

علامه نووى رحمه الله فرمائى چه دَ رسول الله ﷺ اقوال بلاغيه (يعنى امور تبليغيه) كښې دَ سهو واقع كيدل په اجماع دَ امت ممكن نه دى. يعنى چه حضور پاك عليه السلام دَ الله تعالى په احكاماتو دَ تبليغ كښې سهوه يا نسيان كښې اخته شى او امت ته غلطه خبره اورسوى داممكن نه دى. البته په دنياوى معاملاتو كښې او عباداتو كښې اكثر وختونو كښې به په حضور پاك باندې نسيان راتلو. ليكن هم په هغه وخت دَ الله تعالى دَ طرف نه په حقيقت حال باندې خبردار كولې شو او په هغه نسيان كښې اخته كيدل به هم په حقيقت كښې دَ امت دَ تربيت دَ پاره فعلاً نمونه جوړيدله.[4]

علامه ابن دقيق العيد رحمه الله فرمائى چه داحديث دَ انبياء كرامو عليهم السلام نه دَ سهو په صادريدو باندې دلالت كوى. عامة العلماء په دې باره كښې هم دغه مذهب دې لكه چه نبى كريم ﷺ پخپله ارشاد فرمائى چه مانه هم ستاسو دَهيرې په شان هيره كيږى. او په غلو كښې مبتلا يو دلې په دې باره كښې نظريه داده چه په نبى باندې سهو نه شى راتلې بلكه نبى خو قصداً دَ نسيان والا صورت اختياروى دې دَ پاره چه امت ته فعلى تبليغ اوكړې شى. نو دا نظريه په قطعى توګه باندې باطله ده. ځكه چه نبى كريم ﷺ خو پخپله خبر وركوى چه مانه هيره اوشوه. او دويمه خبره داده چه دَ داسې سرى صورت جوړول په چا چه هيره راځى

---

[1] اللامع الصبيح بشرح الجامع الصحيح للبرماوى: ١٤٦/٣.
[2] عمدة القارى: ٢٠٥/٤.
[3] عمدة القارى: ٢٠٥/٤.
[4] المنهاج شرح صحيح مسلم للنووى، كتاب الصلاة، مواضع الصلاة، صلاة المسافر، رقم الحديث: ٥٧٢، ٦٢/٥-٦١.

نو دا خو عمداً د یو فعل د اختیارونکی په شان شو او افعال عمد یه مونځ باطلوی[1]
ددې اقوالو خلاصه دا ده چه دلته دوه څیزونه دی یو افعال نبی او دویم اقوال نبی. دَ افعال نبی ﷺ باره کښې تحقیقی خبره داده چه په دغه افعالو کښې قصداً نسیان یا سهوه موجودیدل خو ممتنع ده یعنې دَ نبی نه ممکن نه ده. او سهواً دَ هیرې موجودیدل ممکن دی لیکن داسې به دَ الله تعالی دَ طرف نه کیدل دې دَ پاره چه امت ته تعلیم اوشی او په هغې باندې به فوری یا څه وخت پس حضورپاک خبرولې شو. اوکه چرې اقوال نبوی ﷺ به دَ دینی امورو سره متعلق وو نو هم په هغې کښې سهو یا نسیان نه کیدلو. اوکه چرې اقوال نبی ﷺ دَ دنیاوی امورو سره متعلق وو نو په هغې کښې دَ نسیان دَ مضر نه کیدو دَ وجې دَ هغې واقع کیدل محال نه دی[2]

قوله: "فَذَكِّرُونِي": نو تاسو ماته رایادوئی. مراد دادې چه په مانځه کښې دَ تسبیح یا تکبیر په ذریعه ماته رایادوئ[3]

نبی کریم ﷺ ته څوځل سهو پیښه شوې وه؟: علامه انورشاه کشمیری رحمه الله دَ علامه تقی الدین ابن دقیق العید رحمه الله په حواله لیکلی دی چه هغوی فرمائیلی دی چه رسول الله ﷺ نه څلور ځل په مونځ کښې سهو شوې ده. په هغې کښې دَ دوو ذکر خو صحیح البخاری کښې دې. یو دا واقعه چه په مذکوره حدیث کښې بیان شوه چه حضورپاک دَ څلورو رکعتو په ځائې پنځه رکعته مونځ اوکړو. دلته صراحت نشته دې لیکن وړاندې صراحت هم موجود دې.
دویمه واقعه دا شوې وه چه حضورپاک دَ څلورو رکعتو په مونځ کښې په دوو رکعتو باندې سلام اوګرځولو دَدې ذکر هم موجود دې.
دریمه واقعه داده چه دَ حضورپاک نه نسیاناً قعده اولی پاتې شوه. دا صورت امام ابوداؤد رحمه الله ذکر کړې دې.
څلورمه واقعه داده چه حضورپاک نه په مانځه کښې یو آیت هیر شو نودَ مونځ نه پس حضورپاک دَ حضرت عبدالله بن مسعود رضی الله عنه نه تپوس اوکړو ولې ته په مونځ کښې نه وې؟ هغوی اوونیل آو جی زه موجود ووم. حضورپاک اوفرمائیل نو تا بیا ولې ماته هغه آیت رایاد نه کړو؟ دا څلور واقعات هغه دی کوم چه ابن دقیق العید رحمه الله ذکر کړی دی. خودَ حضورپاک دَ سهو یو پنځم مقام هم په کتابونو کښې ملاویږی او هغه دادې چه حضورپاک دَمابنام په مونځ کښې دَ دریو رکعتو په ځائې دوه رکعتو باندې سلام ګرځولې وو.[4]

---

[1] إحكام الأحكام شرح عمدة الأحكام، كتاب الصلاة، باب: سجود السهو، جواز السهو على الأنبياء، الحديث: ١٠٥، ١/٢٧٤.
[2] عمدة القاري: ٤/٢٠٦.
[3] شرح الكرماني: ٤/٦٤عمدة القاري: ٤/٢٠٥.
[4] فيض الباري: ٢/٤٥،العرب الشذي، كتاب الصلاة، باب: ماجاء في سجدتي السهو قبل السلام، رقم الحديث: ٣٩١، ١/٣٧٠. رومبې واقعه صحيح البخاری کښې موجود ده. اوګورئی: حدثنا عثمان، قال: حدثناجرير، عن منصور، عن إبراهيم، عن علقمة، قال: قال قال عبدالله صلى النبي صلى الله عليه وسلم، قال إبراهيم: لا أدري، زاد أو نقص، فلما سلم قيل له: يارسول الله! أحدث في الصلاة شيئ؟ قال: وماذاك؟ قالوا: صليت كذا وكذا.......

د امام بخارى رحمه الله په نيز په مونځ كښې د كلام الناس د جواز حكم: علامه انورشاه كشميرى رحمه الله فرمائى چه امام بخارى رحمه الله د سهو حديث څوځل ذكركړې دې او مختلف تراجم قائمولو سره ئى دَهغې نه دَ متعددو مسئلو استنباط كړې دې. ليكن ترجمه اوعنوان "جواز كلام الناس" ئى چرته نه ده قائم كړې. معلومه شوه چه په دې مسئله كښې هغوى دَ احنافو موافقت كړې دې. والله تعالى اعلم(١)

قوله: "وَإِذَا شَكَّ أَحَدُكُمْ فِي صَلَاتِهِ": اوچه كله په تاسو كښې چاته په مانځه كښې شك شي.

دَ شك معنى اومفهوم: شك په لغت كښې خلافِ يقين ته وائى او اصطلاح كښې دَ شك نه

...... فثنى رجليه، واستقبل القبلة، وسجد سجدتين، ثم سلم، فلما أقبل علينا بوجهه، قال: إنه لو حدث فى الصلاة شيئ لنبأتكم به، ولكن إنما أنا بشرمثلكم، أنسى كما تنسون، فإذا نسيت فذكرونى، وإذا شك أحدكم فى صلاته، فليتحر الصواب، ليتم عليه، ثم ليسلم، ثم يسجد سجدتين. (صحيح البخارى، كتاب الصلاة، باب: التوجه نحوالقبلة حيث كان، رقم الحديث: ٤٠١). دويمه واقعه هم صحيح البخارى كښې موجود ده. وئى ګورئى:حدثنا مسدد، قال: حدثنا يحيى، عن شعبة، عن الحكم، عن إبراهيم، عن علقمة عن عبدالله، قال: صلى النبى صلى الله عليه وسلم الظهر خمسا، فقالوا: أزيد فى الصلاة؟ قال: وما ذاك؟ قالوا: صليت خمسا، فثنى رجليه وسجد سجدتين. (صحيح البخارى كتاب الصلاة، باب: ماجاء فى القبلة ومن لا يرى الإعادة على من سها نصلى إلى غير القبلة، رقم الحديث: ٤٠٤).دريمه واقعه سنن ابى داؤد كښې موجود ده اوګورئى:حدثنا القعنبى، عن مالك، عن ابن شهاب، عن عبدالرحمن الأعرج عن عبدالله ابن بحينة أنه قال: صلى لنا رسول الله صلى الله عليه وسلم ركعتين، ثم قام فلم يجلس، فقام الناس معه، فلما قضى صلاته وانتظرنا التسليم كبر، فسجد سجدتين وهو جالس قبل التسليم، ثم سلم صلى الله عليه وسلم. (سنن أبى داؤد كتاب الصلاة، باب: من قام من ثنتين ولم يتشهد، رقم الحديث: ١٠٣٦). څلورمه واقعه شرح السنة للبغوى كښې موجود ده. ليكن په دې واقعه كښې دَ حضورپاك عليه السلام سوال دَ حضرت أبى رضى الله عنه نه وو، وئى ګورئى:عن عبدالله بن عمر أن النبى صلى الله عليه وسلم صلى صلاة، فقرأفيها، فلبس عليه، فلما انصرف، قال: لأبى: أصليت معنا؟ قال: نعم، قال: فما منعك؟ ومعقول أن المرادمنه: ما منعك أن تفتح على. (شرح السنة للبغوى، كتاب الصلاة باب: قعود بين السجدتين، رقم الحديث: ٦٦٥). اودَ سنن ابى داؤد په روايت كښې دَدوى نه علاوه دَ يو متعين صحابى نه بغيردا قصه موجود ده، وئى ګورئى:عن المسوربن يزيد ا لمالكى أن رسول الله صلى الله عليه وسلم قال يحيى وربما قال شهدت رسول الله صلى الله عليه وسلم يقرأفى الصلاة، فترك شيئالم يقرأه، فقال له رجل يا رسول الله! تركت آية كذا وكذا، فقال رسول الله صلى الله عليه وسلم: "هلا أذكرتنيها" (سنن أبى داؤد، كتاب الصلاة، باب: الفتح على الإمام فى الصلاة، رقم الحديث: ٩٠٧). اوپنځمه واقعه المستدرك على الصحيحين للحاكم كښې موجود ده وئى ګورئى:أخبرنا أبوعمرو عثمان بن أحمد بن سماك، ببغداد، ثنا على بن إبراهيم الواسطى، ثنا وهب عن جرير بن حازم، قال: سمعت يحيى بن أيوب، يحدث، عن يزيد بن أبى حبيب، عن سويد بن قيس، عن معاوية بن خديج، قال: صليت مع رسول الله صلى الله عليه وسلم المغرب فسها، فسلم فى ركعتين، ثم انصرف، فقال له رجل: يارسول الله! إنك سهوت فسلمت فى ركعتين، فأمر بلالا فأقام الصلاة، ثم أتم تلك الركعة، فسألت الناس عن الرجل الذى، قال: يارسول الله! إنك سهوت، فقيل لى: تعرفه، قلت: لا، إلا أن أراه، فمر بى رجل، فقلت: هو هذا، فقالوا: هذا طلحة بن عبيدالله. اختصره الليث بن سعد، عن أبى حبيب. (المستدرك على الصحيحين للحاكم، كتاب الصلاة، تحت باب التأمين، رقم الحديث: ٩٦٠).

(١) فيض البارى: ٢/٤٥، انوارالبارى: ٢/٢٠١.

مراد هغه کيفيت دې چه يو سړې د پوهيدو او نه پوهيدو د کيفيت په مينځ کښې وى، يو طرف ته دَ هغه خيال نه وى. اوچه كله يو طرف ته دَهغه خيال لاړ شى ليكن په بل طرف دَ ذهن نه جتهكه ورنه شى نو دې ته ظن يعنى گمان وائى اوكله چه هغه ته جتهكه وركړې شى نوهغې ته غالب گمان وائى كوم چه دَ يقين قائم مقام وى(۱)

قوله: "فَلْيَتَحَرَّ الصَّوَابَ": نودَ صحيح خبرې معلومولو كوشش دې اوكړى.

تحرى وائى دَ يو شئ دَ طلب كولو ښه كوشش كول. علامه كرمانى رحمه الله فرمائى چه دَ "فليتحر" معنى ده "فليجتهد".(۲)

دَ صحيح بخارى كتاب الايمان كښې راتلونكى روايت كښې دا الفاظ دى: "فيتحرى الصواب".(۳)

دَ سنن النسائى او ابن ماجه روايت كښې "فليتحر أقرب ذلك من الصواب" الفاظ دى.(۴)

دَ صحيح مسلم يو روايت كښې "فليتحر الذى هو الصواب" الفاظ ملاويږى.(۵)

---

(۱) وقيل: الشك، ما استوى طرفاه، وهو الوقوف بين الشيئين لا يميل القلب إلى أحدهما، فإذا ترجح أحدهما ولم يطرح الآخر فهوظن، فإذا طرحه فهو غالب الظن، وهو بمنزلة اليقين. (التعريفات للجرجاني، باب:الشين، رقم التعريف: ۱۰۲۲، ص: ۱۱۰). وكذا المصباح المنير فى غريب الشرح الكبير، كتاب الشين: ۴۳۶/۱.

(۲) شرح الكرمانى: ۶۴/۴،اللامع الصبيح بشرح الجامع الصحيح للبرماوى: ۱۴۶/۳.

(۳) حدثنا إسحاق بن إبراهيم، سمع عبدالعزيز بن عبدالصمد، حدثنا منصور، عن إبراهيم، عن علقمة، عن ابن مسعود رضى الله عنه أن نبى الله صلى الله عليه وسلم صلى بهم صلاة الظهر، فزاد أو نقص منها، قال منصور: لا أدرى إبراهيم وهم أم علقمة، قال: قيل: يارسول الله! أقصرت الصلاة أم نسيت؟ قال: وما ذک؟ قالوا: صليت كذا وكذا، قال: فسجد بهم سجدتين، ثم قال: هاتان السجدتان لمن لا يدرى، زاد في صلاته أم نقص فتحرى الصواب، فيتم ما بقى، ثم يسجد سجدتين. (صحيح البخارى فى الأيمان، باب: إذا حنث ناسيًا فى الأيمان، رقم الحديث: ۶۶۷۱).

(۴) أخبرنا إسمعيل بن مسعود، قال: حدثنا خالد بن الحارث، عن شعبة، قال: كتب إلى منصور، وقرأته عليه وسمعته يحدث رجلا، عن إبراهيم، عن علقمة، عن عبدالله، أن رسول الله صلى الله عليه وسلم صلى صلاة الظهر، ثم أقبل عليهم بوجهه فقالوا: أحدث فى الصلاة حدث؟ قال: وما ذاک؟ فأخبروه بصنيعه، فثنى رجله، واستقبل القبلة، فسجد سجدتين، ثم سلم، ثم أقبل عليهم بوجهه، فقال: إنما أنا بشر أنسى كما تنسون، فإذا نسيت فذكرونى وقال: لوكان حدث فى الصلاة حدث أنبأتكم به وقال: إذا أوهم أحدكم فى صلاته فليتحر أقرب ذلک من الصواب ثم ليتم عليه، ثم يسجد سجدتين. (سنن النسائى، كتاب الصلاة، باب: ما يفعل من صلى خمسًا، رقم الحديث: ۱۲۴۳).

(۵) حدثنا محمد بن بشار، حدثنا محمد بن جعفر، حدثنا شعبة، عن منصور، قال شعبة: كتب إلى وقرأته عليه، قال: أخبرنى إبراهيم، عن علقمة، عن عبدالله، قال: صلى رسول الله صلى الله عليه وسلم صلاة لاندرى أزاد أو نقص، فسأل، فحدثناه، فثنى رجله، واستقبل القبلة، وسجد سجدتين، ثم سلم، ثم أقبل علينا بوجهه، فقال: لوحدث فى الصلاة شيئ لأنبأتكموه، وإنما أنا بشر أنسى كما تنسون، فإذا نسيت فذكرونى، وأيكم ما شک فى الصلاة فليتحر أقرب ذلک من الصواب، فيتم عليه ويسلم ويسجد سجدتين. (سنن ابن ماجه، كتاب: إقامة الصلوة والسنة فيها، باب: ما جاء فيمن شک فى صلاته فتحرى الصواب، رقم الحديث. ۱۲۱۱).

هم دَ سنن النسائي يو روايت كښې "فليتحر الذي يرى أنه الصواب"[1]

او په يو بل روايت كښې "فلينظر أحرى ذلك إلى الصواب" الفاظ هم ملاويږي.[2]
مقصود دَ ټولو نه هم يو دې چه په دوؤ امورو كښې دَ يو طلب كولو ته تحرى وئيلې شي په داسې حال كښې چه ددې نه به يو صحيح وي.[3]

علامه كرمانى رحمه الله فرمائى چه دَ "الصواب" معنى: "الأخذ باليقين" او "البناء على الأقل" ده. خودَ امام ابو حنيفه رحمه الله په نيز دَدې معنى: "البناء على غالب الظن" ده.[4]

دلته يو سوال پيدا كيږي چه دَ راوى خو بيان دې چه "لاادري، زاد او نقص" يعنى دَ هغه شك و نوچه چرته شك وو هلته صواب ته (يعنى صحيح خبرې ته) څنګه رسيدې شى؟ نو ددې جواب دادې چه داسې تحرى كوم چه يقين سره لاحق شى اختيار روئى.[5]

دَ شک په وخت كړى دَتحرى په بنياد باندې دَ مونځ پوره كولو حكم: په دې ځائې كښې نبى اكرم ﷺ حكم وركړو چه كله تاسو ته دَ ركعتونو په شمير كښې شك پيدا شى نو بيا دَ ركعتونو شمير په ښه شان سره دَ سوچ او فكر په ذريعه متعين كړئې. داسې قسم رواياتو كښې تتبع نه پس دا خبره مخې ته راځى چه دَ شك په مسئله كښې دَ نبى كريم ﷺ نه درې قسم روايات نقل دى:

---

[1]) وحدثنا عثمان، وأبوبكر، ابنا أبي شيبة، وإسحاق بن إبراهيم، جميعا عن جرير، قال عثمان: حدثنا جرير، عن منصور، عن إبراهيم، عن علقمة، قال: قال عبدالله: صلى رسول الله صلى الله عليه وسلم، قال إبراهيم: زاد أو نقص، فلما سلم قيل له: يارسول الله! أحدث في الصلاة شيئ؟ قال: وما ذاك؟ قالوا: صليت كذا وكذا، قال: فثنى رجليه، واستقبل القبلة، فسجد سجدتين، ثم سلم، ثم أقبل علينا بوجهه فقال: إنه لو حدث في الصلاة شيئ أنبأتكم به، ولكن إنما أنا بشر أنسى كما تنسون، فإذا نسيت فذكروني، وإذا شك أحدكم في صلاته فليتحر الصواب، فليتم عليه، ثم ليسجد سجدتين. (صحيح مسلم، كتاب المساجد ومواضع الصلاة، باب: السهو في الصلاة والسجودله، رقم الحديث: ٥٧٢) .

[2]) أخبرنا محمد بن رافع، قال: حدثنا يحيى بن آدم، قال: حدثنا مفضل وهو ابن مهلهل، عن منصور، عن إبراهيم، عن علقمة، عن عبدالله، يرفعه إلى النبى صلى الله عليه وسلم قال: إذا شك أحدكم في صلاته فليتحر الذي يرى أنه الصواب فيتمه، ثم يعني: يسجد سجدتين، ولم أفهم بعض حروفه كما أردت. (سنن النسائي في السهو، باب: ما يفعل من صلى خمسًا، رقم الحديث: ١٢٤٠).

[3]) أخبرنا سويد بن نصر، قال: أنبأنا عبدالله، عن مسعر، عن منصور، عن إبراهيم، عن علقمة، عن عبدالله، قال: صلى رسول الله صلى الله عليه وسلم فزاد أو نقص، فلما سلم قلنا: يارسول الله! هل حدث في الصلاة شيئ؟ قال: لوحدث في الصلاة شيئ أنبأتكموه، ولكني إنما أنابشر أنسى كما تنسون، فأيكم ما شك في صلاته فلينظر أحرى ذلك إلى الصواب، فليتم عليه، ثم ليسلم وليسجد سجدتين. (سنن النسائي في السهو، باب: ما يفعل من صلى خمسًا، رقم الحديث: ١٢٤٢).

[4]) شرح الكرماني: ٦٤/٤، اللامع الصبيح بشرح الجامع الصحيح للبرماوي: ١٤٦/٣.

[5]) شرح الكرماني: ٦٥/٤.

درومبې قسم د روايت مطابق په ركعتونو كښې د شك پيښيدو په وخت دې د سره مونځ ادا كړى. دا روايت د حضرت عبد الله بن عمر رضي الله عنه نه نقل دې كوم چه په مصنف ابن ابى شيبه كښې موجود دې. دارنګ د اسحاق بن يحيى په طريق سره د حضرت عباده بن صامت رضي الله عنه روايت په مجمع الزوائد كښې موجود دې.(١)

دويم روايت دادې كوم چه د صحيح بخارى په دې باب كښې موجود دې.(٢)

په دې كښې دا خبره ذكر شوې ده چه د تحرى كولو نه پس دې په غالب ګمان باندې عمل كولو سره مونځ پوره كړى او د هغې نه پس دې سجد سهو اوكړى.

او دريم قسم روايت دادې چه بناء على الاقل دې اوكړى مثلاً چه په دريو او څلورو كښې ئې شك وى نو چونكه د دريو ادا كول يقينى دى نوهم درې ګڼړلوسره دې مونځ پوره كړى او په آخره كښې دې سجده سهو اوكړى. د دې روايت راوى حضرت عبد الرحمن بن عوف رضي الله عنه دې اودا په سنن ترمذى كښې موجود دې.(٣)

د دې نه علاوه د حضرت ابو سعيد الخدرى رضي الله عنه روايت هم د دې مطابق دې كوم چه په سنن ابوداؤد كښې موجود دې(٤)

احنافو د شك راتلو په صورت كښې دا دريواړه روايتونه جمع كړى دى. هغه داسې چه په مونځ كښې په شك پيدا كيدو باندې په درجاتى اعتبار سره درې صورتونه دى:

---

(١) عن ابن عمر رضي الله عنهما قال: "أما أنا فإذا لم أدر كم صليت، فإني أعيد". وأيضًا عن ابن عمر: في الذي لا يدرى ثلاثًا صلى أو أربعًا، قال: يعيد حتى يحفظ. (المصنف لابن أبي شيبة، كتاب الصلاة، من قال: إذا شك فلم يدركم صلى أعاد، رقم الحديث: ٤٤٥٤، ٤٤٥٥، ٣/٤٣٥).

دارنګ دا قول هم په المصنف كښې د حضرت ايوب، سعيد بن جبير، شعبى، شريح، طاؤس، عطاء او ميمون وغيره كبار تابعينو رحمهم الله نه هم نقل دې. (اوګورئى: رقم الحديث: ٤٤٥٦ — ٤٤٦٤). عن عبادة بن الصامت: "أن رسول الله صلى الله عليه وسلم سئل عن رجل سها في صلوته، فلم يدركم صلى؟ قال: ليعد صلاته، وليسجد سجدتين قاعداً. رواه الطبراني في الكبير هكذا، وإسحاق بن يحيى لم يسمع من عبادة، والله أعلم. (بُغية الرائد في تحقيق" مجمع الزوائد ومنبع الفوائد، كتاب الصلاة، باب السهو في الصلاة، رقم الحديث: ٢٩٢٣، ٢/٣٥٥-٣٥٤).

(٢) صحيح البخارى، كتاب الصلاة، باب: التوجه نحوالقبلة حيث كان، رقم الحديث: ٤٠١.

(٣) عن عبدالرحمن ابن عوف قال سمعت النبي صلى الله عليه وسلم يقول: "إذا سها أحدكم في صلاته فلم يدر واحدة صلى أو ثنتين، فليبن على واحدة، فإن لم يدر ثنتين صلى أو ثلاثًا فليبن على ثنتين، فإن لم يدر ثلاثًا صلى أو أربعًا فليبن، على ثلاث، وليسجد سجدتين قبل أن يسلم".(سنن الترمذي، أبواب الصلاة، باب ماجاء في الرجل يصلي فيشك في الزيادة والنقصان، رقم الحديث: ٣٩٨).

(٤) حدثنا محمد بن العلاء، حدثنا أبوخالد، عن ابن عجلان، عن زيد بن أسلم، عن عطاء بن يسار عن أبي سعيد الخدري، قال: قال رسول الله صلى الله عليه وسلم: إذا شك أحدكم في صلاته فليلق الشك، وليبن على اليقين، فإذا استيقن التمام سجد سجدتين، فإن كانت صلاته تامة كانت الركعة نافلة والسجدتان، وإن كانت ناقصة كانت الركعة تماما لصلاته وكانت السجدتان مرغمتي الشيطان. (سنن أبي داؤد، كتاب الصلاة باب: إذا شك في الثنتين والثلاث، من قال: يلقى الشك، رقم الحديث: ١٠٢٤).

① که چرې داسې شك ئې په اول ځل شوې دې نو مونځ دې د سره اوکړي. په اول ځل شك كيدو نه څه مراد دې؟ په دې كښې د فقهاؤ كرامو يو څو اقوال دي دكوم نه چه صحيح دا دې چه په مونځ كښې هيريدل دهغه عادت نه وي، معنى دا ده چه كله په عمر كښې سهو شوې نه وي دا په اول روايت باندې عمل دې.

② كه د شك واقع كيدل ئې معمول وي يعنې اكثر ورته شك پيدا كيږي نو په ښه شان سره دې سوچ اوفكر اوكړي او د غالب گمان مطابق دې عمل اوكړي. اود بعضې مشائخو په نيز دې سجده سهو نه كوي خود اكثرو مشائخو په نيزدې سجده سهو اوكړي. دا په دويم روايت باندې عمل شو.

③ اوكه چرې غالب گمان ئې نه قائميږي نو يقيني امر يعنې د كم شمير مطابق دې مونځ پوره كړي او په آخره كښې دې سجده سهو اوكړي. دا د دريم روايت مطابق عمل شو[1]

خود شوافعو په نيز صرف اوصرف بناءعلى الأقل دې اوكړي يعنې كه د ركعت پاتې كيدو باره كښې شك پيدا شي چه هغه يو ركعت كړې دې كه دوه، يا درې ركعته يا څلور ركعته نو په ده باندې لازم دي چه د كم والا صورت دې اختياركړي لكه چه دوه ركعته ادا كړې شوي دي كه درې؟ نو په دې كښې د دوؤ ادا كيدل خو يقيني دي د دريم شك دې. لهذا دې دې دوه ركعته شمير كولوسره خپل مونځ پوره كړي. هم دغه شان د باقي صورتونو حكم دې. الغرض ددې حضراتو په نيز صرف په يو قسم روايت باندې عمل كولې كيږي[2]

حضرت مولانا انورشاه كشميري رحمه الله فرمائي چه د احاديثو نه تائيد هم زمونږ د مذهب راوځي. ځكه چه بيا د سره د مونځ كولو روايت هم دې. مثلاً مصنف ابن ابي شيبه كښې تحري او اخذ بالاقل روايت هم دې. لكه څنگه چه په مسلم شريف او دا بخاري شريف كښې دې. لهذا مونږ په ټولو احاديثو باندې عمل اوكړو او شافعيه صرف د اقل والا باندې عمل اوكړو اود باقي ټولو ئې تاويل اوكړو. او تحري صواب ئې هم په اقل باندې محمول كړو حالانكه په لغت كښې بالكل ددې خلاف دي اوددې اصل معنى لغو كول صحيح نه ده. خاص كر په شريعت كښې د غالب گمان اعتبار په ډيرو ابوابو كښې موجود هم دې. لهذا دې نوع لره دلته د غير معتبر گرځولو هيڅ وجه نشته. بل د هغوي په مذهب باندې به يو نوع د هغې د حكم نه بلكليه خالي كول لازم راشي كوم چه صحيح نه دې[3]

قوله: "فَلْيُتِمَّ عَلَيْهِ": اوهم ددې مطابق دې خپل مونځ پوره كړئي.

د "تَمَّ" صله چه كله "على" وي نودا د اتمام په معنى وي. دتحري كولو نه پس د غالب گمان

---

[1]) البحرالرائق كتاب الصلوة، باب سجود السهو: ۱۹۲/۲.الجوهرة النيرة، كتاب الصلوة، باب سجودالسهو: ۹۳/۱. ردالمحتار مع الدرالمختار، كتاب الصلوة، باب سجودالسهود: ۵۶۱/۲-۵۶۰.

[2]) المجموع شرح المهذب كتاب الصلاة، باب سجود السهو: ۳۹/٤. العزيز شرح الوجيز المعروف ب الشرح الكبير: كتاب الصلاة، الباب السادس في السجدات، القول في سجود السهو: ۸۲/۲. الحاوي الكبير للماوردي، كتاب الصلاة، باب سجود السهو وسجود الشكر: ۲۱۲/۲.

[3]) انوارالباري: ۲۹۱/۱۲.

مطابق خپل مونځ پوره کول د امام صاحب ابو حنيفه رحمه الله په نيز دی او په يقين باندې بنياد کيخودل د امام شافعی رحمه الله په نيز دی.([1])

قوله: "ثُمَّ لِيُسَلِّمْ، ثُمَّ يَسْجُدُ سَجْدَتَيْنِ": بيا سلام گرځولو سره دې دوه سجدې د (سهو) اوکړی.

په يو روايت کښې د "ثم يسجد سجدتين" په ځائې "ثم ليسجد سجدتين" الفاظ دی. مراد دادې چه د سهو د وجې نه دې دوه سجدې اوکړه.([2])

په مذکوره روايت باندې يو اشکال او دهغې جواب: په مذکوره حديث کښې يو تعارض معلوميږی هغه داسې چه د حديث باب په شروع کښې د سلام نه مخکښې په سجده کولو باندې دلالت وو او په آخر حديث کښې روستو د سلام نه سجده سهو کولو باندې دلالت دې. ددې جواب دا ورکړې شوې دې چه په دې سره د دواړو امورو د جواز طرف ته اشاره کړې شوې ده.([3])

سجده سهو به د سلام نه مخکښې کولې شی که د سلام نه پس؟: د حديث پاک په دې آخری جمله کښې د حضور پاک ﷺ فرمان دې چه د سلام گرځولو نه پس د سهو دوه سجدې اوکړئی. د دې نه ثابتيږی چه د سجده سهو وخت د سلام نه پس دې نه چه مخکښې.

د احنافو مذهب: په دې باره کښې د مختلف قسم احاديثو د راتلو د وجې ائمه کرامو رحمهم الله په مينځ کښې هم اختلاف پيدا شوې دې. چنانچه د امام ابو حنيفه رحمه الله په نيز افضل دادی چه د سلام نه پس دې دوه سجدې اوکړې شی.([4])

د سجده سهو د پاره د سلام گرځولو طريقه: د سلام باره کښې د احنافو په نيز درې اقوال دی. يو مونځ گذار دې د خپلې مخې ته کتلو سره، ښی اوکس طرف ته د کتلو نه بغير سلام اووائی او د دې نه پس دې دوه سجدې اوکړی. دا قول مفتی به نه دې. دويم ښی اوگس دواړو طرفو ته مخ گرځولو سره دې سلام اوگرځوی. صاحب هدايه رحمه الله دا قول صحيح گرځولې دې.([5])

---

[1]) عمدة القاري: ۲۰۶/٤.

[2]) اللامع الصبيح بشرح الجامع الصحيح للبرماوي: ۱٤۷/۳، عمدة القاري: ۲۰۶/٤. علامه انور شاه کشميری رحمه الله فرمائی چه حافظ ابن حجر رحمه الله "ثم ليسلم، ثم يسجد سجدتين" باندې خاموشی اختيار کړه او بغير د جواب ورکولو نه وړاندې لاړو. په داسې موقع چه په خپل مذهب کښې کمزوری وی، خاموشی وی، او چرته چه څه قوت وی نو په نورو باندې نکير کښې د اعتدال د حد نه وړاندې کيدل، د اهل ادب او تحقيق د پاره مناسب نه دی. (انوار الباری: ۱۹۹/۲).

[3]) الکوثر الجاری: ۹۲/۲.

[4]) الدرالمختار مع ردالمحتار، کتاب الصلاة، باب سجود السهو: ٥٤۰/۲. الهداية، کتاب الصلاة، باب سجود السهو: ۳۳۱/۱. بدائع الصنائع، کتاب الصلاة، باب: سجود السهو، فصل فی بيان محل سجود السهو: ۷۱۱/۱.

[5]) ويأتی بتسليمتين، هو الصحيح. (الهداية، کتاب الصلاة، باب: سجو السهو: ۳۳۱/۱، المکتبة البشری).

اودې ته په بدائع الصنائع کښې دَ عامة العلماء قول وئيلې شوې دې[۱]
دريم صرف ښي طرف ته سلام ګرځولو سره دوه سجدې اوکړی شي، په دې قول فتوی ده.[۲]

دَ شوافعو مذهب: دَ شوافعو په نيز سجده سهو کول واجب نه ده بلکه سنت ده. اودَ اصح قول مطابق دَ سلام ګرځولو نه مخکښې به سجده سهو کولې شي. دې نه علاوه دوه روايتونه نور دي. يو روايت دَ امام مالک رحمه الله مطابق دې او دَدې قائل امام مزنی رحمه الله دې. اودويم روايت دَهغوی قديم قول دې چه دَ غلطئ کيدو په وجه مونځ ګذار ته اختيار دې چه دَ سلام نه مخکښې سجده سهو اوکړی يا دَ سلام نه پس.[۳]

دَ اصح قول مطابق به دَ سجده سهو طريقه دا شي چه په قعده آخره کښې تشهد، درود، دعا ټول هرڅه وئيلو نه پس به دوه سجدې کولې شي اودَدې نه پس به سلام ګرځولې شي. دَ شوافعو دليل دَ نبی کريم ﷺ هغه حديث دې کوم چه امام بخاری رحمه الله [۴]

دَ حضرت عبدالله بن بُحَينَه رضی الله عنه نه روايت کړې دې په کوم کښې چه دی: ((كبر قبل التسليم، فسجد سجدتين وهو جالس، ثم سلم)).

علامه رشيداحمد صاحب ګنګوهی رحمه الله فرمائی چه شوافع په خپل مذهب باندې داسې استدلال کړې دې چه دَ سجده سهو قبلِ السلام والا دَ حديث راوی متأخر الإسلام دې لهذا دا حديث به هم دَ روستو وخت وی. نودَدې جواب ظاهر دې چه دا خو بې بنياد دَ نسخ دعوی

---

[۱]) وعامتهم على أنه يسلم بتسليمتين عن يمينه وعن يساره قول النبى صلى الله عليه وسلم: "لكل سهو سجدتان بعد السلام"، ذكر السلام بالألف واللام، فينصرف إلى الجنس أو إلى المعهود، وهما تسليمتان. (بدائع الصنائع، كتاب الصلاة، باب سجودالسهو، فصل فى قدر سلام السهو وصفته: ۷۱۶/۱).

[۲]) هذا قول الجمهور، منهم شيخ الإسلام وفخر الإسلام. وقال فى الكافى: إنه الصواب، وعليه الجمهور، وإليه أشار فى الأصل اهـ. (حاشية ابن عابدين، كتاب الصلاة، باب سجودالسهو: ۵۴۰/۲). أحدهما: "انه يسلم عن يمينه فقط، وصححه فى المجتبى". ثانيهما لو سلم التسليمتين سقط عنه سجود السهو لأنه بمنزله الكلام. حكاه الشارح عن خواهر زاده، فقد اختلف التصحيح فيها. والذى ينبغى الاعتماد عليه تصحيح المجتبى أنه يسلم عن يمينه فقط لأن السلام عن اليمين معهود وبه يحصل التحليل فلاحاجة إلى غيره. (البحرالرائق، كتاب الصلاة، باب سجودالسهو: ۱۶۵/۲). وقال ابن عابدين فى حاشيته المسمى بمنحة الخالق تحت قوله: "أحدهما أنه يسلم عن يمينه فقط" والحاصل أن ما صححه فى المجتبى هو بعينه ما تقدم أنه قول الجمهور وأنه الأصوب والصواب. (منحة الخالق على البحرالرائق، كتاب الصلاة، باب سجودالسهو: ۱۶۵/۲).

[۳]) العزيزشرح الوجيز المعروف ب الشرح الكبير للقزوينى، كتاب الصلاة، باب سجودالسهو: ۲/۹۹-۹۷. منهاج الطالبين وعمدة المفتين للنووى، كتاب الصلاة، باب سجودالسهو، ص: ۱۱۲. المغنى المحتاج إلى معرفة معانى المنهاج، كتاب الصلاة، باب سجودالسهو: ۳۲۳/۱.

[۴]) حدثنا عبدالله بن يوسف، أخبرنا مالك بن أنس، عن ابن شهاب، عن عبدالرحمن الأعرج، عن عبدالله ابن بحينة رضى الله عنه، أنه قال: صلى لنا رسول الله صلى الله عليه وسلم ركعتين من بعض الصلوات، ثم قام، فلم يجلس، فقام الناس معه، فلما قضى صلاته ونظرنا تسليمه، كبر قبل التسليم، فسجد سجدتين وهو جالس، ثم سلم. (صحيح البخارى، كتاب اصلاة، أبواب ما جاء فى السهو، رقم الحديث: ۱۲۲۴).

ده. ځکه چه د راوی متاخر الإسلام کیدو سره د حدیث مؤخر کیدل نه لا زمیږی.[۱]

د مالکیو مذهب: د مالکیه په نیز که په مونځ کښې څه کمې پاتې شوې وی نو د سلام نه مخکښې به دوه سجدې کولې شی او په مانځه کښې که د یو فعل زیاتوالې واقع شوې وی نو د سلام نه پس به دوه سجدې کولې شی.[۲]

اوکه چرې د یو مونځ په څه رکن کښې کمې هم اوشی او زیاتې هم، نو د مالکیو په نیز سجده سهو به د سلام نه مخکښې وی ځکه چه د هغوی په نیز نقص ته په زیاتی باندې غلبه ورکولې شی.[۳]

علامه رشید احمد گنگوهی رحمه الله فرمائی چه مالکیو په احادیث نبویه کښې غور کولو نه پس دا ثابت کړې وو چه د کمې کیدو په صورتونو کښې نبی کریم ﷺ سجده سهو مخکښې د سلام نه کړې وه او په مونځ کښې د زیاتی کیدو په صورتونو کښې نبی کریم ﷺ سجده سهو د سلام نه پس کړې وه. نو د دې جواب دادې چه د سنن الترمذی باب ماجاء فی الإمام ینهض فی الرکعتین ناسیًا کښې یو روایت تیر شوې دې.[۴]

چه حضرت مغیره بن شعبه رضی الله عنه مونځ ورکړو او په دوو رکعتو باندې د تشهد وئیلو نه بغیر اودریدو. مقتدیانو سبحان الله اووئیل نو په جواب کښې هغوی هم سبحان الله اووئیل بیا د مونځ په آخره کښې هغوی د سلام گرځولو نه پس دوه سجدې اوکړې او بیانی اوفرمائیل چه رسول الله ﷺ هم داسې کړې وو. اوس غور اوکړئی چه په دې حدیث کښې په مونځ کښې د کمې باوجود سجده سهو د سلام گرځولو نه پس اوکړې شوه لهذا دا حدیث به د امام مالک رحمه الله خلاف حجت وی.[۵]

په دې باندې شیخ الحدیث حضرت مولانا محمدزکریا کاندهلوی رحمه الله فرمائی چه د مالکیو مذهب د هغه احادیثو هم خلاف دې په کوم کښې چه دا حکم دې چه په مونځ کښې د شک پریوتلو په صورت کښې دې مونځ گذار په یقین باندې بناء اوکړی او دوه سجدې به مخکښې د سلام نه اوکړی. اوس غور اوکړئی چه په دې احادیثو کښې مونځ گذار ته دا شک دې چه هغه مونځ پوره کړې دې او که په دغه مونځ کښې ئی څه زیاتې کړې دې او په داسې

---

[۱]) الکوکب الدری، کتاب الصلاة، باب ماجاء فی سجدتی السهو قبل السلام: ۱۷۳/۱ سعید.

[۲]) بدایة المجتهد، کتاب الصلاة، الجملة الرابعة فی قضاء الصلاة وجبر ما یقع فیها من خلل، الباب الثالث من الجملة الرابعة فی سجودالسهو، الفصل الثانی فی معرفة مواضع سجودالسهو: ۱۹۲/۱. متن الأخضری فی العبادات علی مذهب الإمام مالک، کتاب الصلاة، باب فی السهو، ص:۱۶. بُلغة السالک لأقرب المسالک المعروف ب حاشیة الصاوی علی شرح الصغیر، کتاب الصلاة، فصل فی بیان سجودالسهو، السجودالقبلی والبعدی للسهو: ۳۵۶/۱.

[۳]) الکوکب الدری، کتاب الصلاة، باب ماجاء فی سجدتی السهو قبل السلام: ۱۷۲/۱، سعید.

[۴]) عن شعبی قال: صلی بنا المغیرة بن شعبة، فنهض فی الرکعتین، فسبح به القوم، وسبح بهم، فلما قضی صلاته سلم، ثم سجد سجدتی السهو، وهوجالس، ثم حدثهم أن رسول الله صلی الله علیه وسلم فعل به مثل الذی فعل. (سنن الترمذی، کتاب الصلاة، باب ماجاء فی الإمام ینهض فی الرکعتین ناسیًا، رقم الحدیث: ۳۶۴).

[۵]) الکوکب الدری، کتاب الصلاة، باب ماجاء فی سجدتی السهو قبل السلام: ۱۷۳/۱، سعید.

صورت کښې دَ مالکيؤ په نيز سجده سهوه روستو د سلام نه کول پکار دی. حالانکه په دې احاديثو کښې مخکښې دَ سلام نه دَ سجده سهو کولو حکم دې. کيدې شي چه هم په دې وجه علامه باجی رحمه الله وغيره په داسې رواياتو کښې دَ تاويل نه کار اخستې دې.(۱)

دَ حنابلؤ مذهب: دَ حنابلؤ په نيز که چرته دَ مونځ گذار نه داسې غلطي اوشي کومه چه دَ حضورپاك نه نقل ده په هغې کښې به سجده سهو داسې کولې شي لکه څنګه چه په حديث کښې راغلې دی. اوکه چرې دَ مونځ گذار نه داسې غلطي او سهو اوشي کومه غلطي او سهو چه دَ حضورپاك نه ثابته نه وی، په هغې کښې دَ امام احمد رحمه الله مذهب دَ شوافع مطابق دې. يعنې سجده سهو به دَ سلام نه مخکښې وی(۲)

بادی النظر کښې دَ حنابلو مذهب ډير زيات زړه راښکونکې دې ليکن حقيقت دادې چه کما حقه په دغه مذهب باندې عمل کول ممکن نه دی ځکه چه حضرت مغيره بن شعبه رضي الله عنه په حديث کښې دی چه نبی کريم ﷺ په مونځ کښې قعده اولی هيره کړه نو حضورپاك دَ سلام نه پس سجده سهوه اوکړه.(۳)

اود حضرت عبدالله بن بحينه روايت کښې دی چه دَحضورپاك نه دَ ماسپښين په مونځ کښې قعده اولی هيره شوه او اودريدو نو حضورپاك مخکښې دَ سلام نه سجده اوکړه(۴)

دا دواړه احاديث صحيح دی. ليکن اوس دَ امام احمد بن حنبل رحمه الله مذهب مخې ته کيخودو سره چه سوچ اوکړې شی چه په دوؤ صحيح احاديثو کښې هم په يو قسم غلطۍ باندې دوه شان عملونه موجود دی، نو اوس په دې باندې دَ عمل کولو څه صورت ممکن دې؟

دَ احنافو دلائل: په دې مسئله کښې دَ احنافو استدلال دَ حضرت عبد الله بن مسعود رضي الله عنه دَ حديث نه دې کوم چه امام بخاری رحمه الله روايت کړې دې:

«عن عبدالله بن مسعود أن رسول الله صلى الله عليه وسلم صلى الظهر خمسًا، فقيل له: أزيد في الصلاة؟ فقال: وما ذاك؟ قال: صليت خمسًا، فسجد سجدتين بعد ما سلم»(۵)

دويم دليل هم دَ صحيح بخاری حديث دې کوم چه په مذکوره باب کښې تيرشوې دې په کوم

---

۱) الكوكب الدرى، كتاب الصلاة، باب ماجاء فى سجدتى السهو قبل السلام: ۱۷۳/۱، سعيد.

۲) المغنى لابن قدامة، كتاب الصلاة، باب سجدتى السهو، مسئلة: وما عدا من السهو فسجوده قبل السلام: ۴۱۵/۲. الشرح الكبير للمقدسى مطبوع تحت "المقنع"، كتاب الصلاة، باب سجودالسهو: ۱۹/۴. الإنصاف فى معرفة الراجح من الخلاف للمرداوى مطبوع مع المقنع والشرح الكبير، كتاب الصلاة، باب سجودالسهو: ۲۱/۴-۱۹.

۳) عن شعبى قال: صلى بنا المغيرة بن شعبة، فنهض فى الركعتين، فسبح به القوم، وسبح بهم، فلما قضى صلاته سلم، ثم سجد سجدتى السهو، وهوجالس، ثم حدثهم أن رسول الله صلى الله عليه وسلم فعل به مثل الذى فعل. (سنن الترمذى، كتاب الصلاة، باب ماجاء فى الإمام ينهض فى الركعتين ناسيًا، رقم الحديث: ۳۶۴).

۴) عن عبدالله بن بحينة الأسدى، حليف بنى عبدالمطلب: أن النبى صلى الله عليه وسلم قام فى صلاة الظهر وعليه جلوس، فلما أتم صلاته سجد سجدتين، يكبر فى كل سجدة وهو جالس، قبل أن يسلم وسجدهما الناس معه مكان مانسى من الجلوس. (سنن الترمذى، كتاب الصلاة، باب ماجاء فى سجدتى السهو قبل السلام، رقم الحديث: ۴۰۰).

۵) صحيح البخارى كتاب الصلاة، باب إذا صلى خمسًا، رقم الحديث: ۱۲۲۶.

کښې چه صفا په وضاحت سره دی: ((فليتحر الصواب، فليتم عليه، ثم ليسلم، ثم يسجد سجدتين))[1]

دريم دليل دَ حضرت عبدالله بن جعفر رضي الله عنهما حديث دې کوم چه امام ابوداؤد رحمه الله روايت کړې دې: ((عن عبدالله بن جعفر أن رسول الله صلى الله عليه وسلم قال: "من شك في صلاته، فليسجد سجدتين بعد ما يسلم"))[2].

څلورم دليل دَ حضرت عمران بن حصين روايت دې کوم چه امام مسلم رحمه الله روايت کړې دې دَهغې آخره کښې دی: ((فصلى الركعة التي كان ترك، ثم سلم، ثم سجد سجدتي السهو، ثم سلم))[3]

پنځم دليل هغه آثار دَ صحابه کرامو رضي الله عنهم دی کوم چه په سجده سهو مخکښې دَ سلام باندې دلالت کوی. په هغوی کښې دَ حضرت عبدالله بن عباس، حضرت عبدالله بن مسعود، حضرت علی، حضرت سعد بن ابی وقاص، حضرت عمار، حضرت عبدالله بن زبير رضي الله عنهم وغيره شامل دی. اوګورئی: شرح معانی الآثار او مصنف لابن ابی شيبه.[4]

شپږم دليل عقلی دې چه روستو دَ سلام نه سجده کولو کښې عبادت او مشقت زيات دې ځکه چه په دغه صورت کښې التحيات دوه ځل وئيلې کيږی نو دا صورت افضل ګرځول بهتر دی[5].

اووم دليل نظرِ طحاوی دې چه سجده سهوه دَ نورو سجوو واجبة في الصلاة په شان نه وی چه د هغې واجبيدو سره فوری اداکول ضروری وی بلکه دَدې واجبيدل علی سبيل التاخير وی. اوس دا تاخير څومره کيدل پکاردی؟ نو په دې کښې دَ ائمه مجتهدينو اختلاف دې. دَ بعضې رجحان دې طرف ته شو چه دَ سلام نه علاوه دَ باقی ټولو افعالو دَ مونځ نه روستو کيدل پکاردی او دَ بعضو رجحان دا جوړ شو چه دَ سلام نه هم روستو کول پکاردی. ليکن دا غور کولو سره راجح دا معلوميږی چه کله په اتفاق سره دَ سلام نه علاوه دَ باقی ټولو افعالو نه دا روستو کولې شی او باقی افعال په دغه سجده باندې مقدم کولې شی نو دَ قياس او نظر تقاضا دا جوړيږی چه دَ نورو کارونو په شان دې سلام هم دَ دغه دوو سجدو نه مقدم وی

---

[1]) صحيح البخاري، كتاب الصلاة، باب التوجه نحو القبلة حيث كان، رقم الحديث: ٤٠١.

[2]) سنن أبي داؤد، كتاب الصلاة، باب من قال بعدالتسليم، رقم الحديث: ١٠٣٣.

[3]) وحدثنا إسحاق بن إبراهيم، أخبرنا عبدالوهاب الثقفي، حدثنا خالد وهو الحذاء، عن أبي قلابة، عن أبي المهلب، عن عمران بن حصين، قال: سلم رسول الله صلى الله عليه وسلم في ثلاث ركعات، من العصر، ثم قام فدخل الحجرة، فقام رجل بسيط اليدين، فقال: أقصرت الصلاة يارسول الله؟ فخرج مغضبا، فصلى الركعة التي كان ترك، ثم سلم، ثم سجد سجدتين السهو، ثم سلم. (صحيح مسلم، كتاب الصلاة، باب السهو في الصلاة والسجود له، رقم الحديث: ٥٧٤)

[4]) شرح معاني الآثار، كتاب الصلاة، باب سجودالسهو في الصلاة، هل هو قبل التسليم أو بعده: ٥٦٩-١/٥٦٣. المصنف لابن أبي شيبة، كتاب الصلاة، في السلام في سجدتي السهو: قبل السلام أو بعد، رقم الحديث: ٤٤٧٠، ٤٤٨١، ومن ان يقول: اسجدهما قبل أن تسلم، رقم الحديث: ٤٤٨٢، ٤٤٨٣.

[5]) معارف السنن، كتاب الصلاة، باب ماجاء في سجدتي السهو قبل السلام، رقم الحديث: ٤٠٠، ١/٤٨٩.

اودا سجدې دې د سلام نه روستو وی(۱).

دَ احنافو دَ مذهب دَ ترجيح وجه: احنافو ته په دې تو گه وجه ترجيح حاصله ده چه په دې باب کښې احاديث فعليه او قوليه دواړه قسم دی. په کوم کښې چه په غور کولو سره دا خبره مخې ته راځي چه دَ حضورپاك فعل په دواړه طريقو سره ملاويږی. مخکښې دَ سلام نه هم او روستو دَ سلام نه هم. چنانچه احنافو دَ حضورپاك هغه فعل ته ترجيح ورکړه دَ کوم مطابق چه دَ حضورپاك قول هم وو. دغه شان دَ احنافو په نيز په قول او فعل دواړو باندې عمل اوشو.

په دې باندې دَ شوافعو دَ طرف نه دا اعتراض کيږی چه لکه څنګه دَ احنافو سره دَ فعلی سره سره قولی حديث هم شته. دغه شان شوافعو سره هم دواړه احاديث موجود دی. نودَ دې جواب دادې چه په احاديث قوليه کښې چه کله تعارض پيدا شی نودَ قياس په ذريعه ترجيح ورکولې شی. دَ قياس تقاضا داده چه دَ سلام په ذريعه په سجده سهو کښې فصل کيدل پکاردی. ځکه چه سجده سهو دَ مونځ دکمی پوره کولو شئ دې اودَ يو شئ کمی پوره کونکې شئ دَ هغه ځيز غير وی. لکه په فرض مونځونو کښې دننه دَ سنتو کوتاهی دَ مونځ نه پس سنت او ذکرونه دغه کمې پوره کوی. لهذا دلته هم سجده سهو دَ سلام نه پس راتلل پکاردی دې دَ پاره چه دَ کمی پوره کونکی شئ سره جدائی راشی اودا دَ اصل شئ غير ثابت وی. ليکن چونکه دواړه طريقې سجده سهو مخکښې دَ سلام نه او روستو دَ سلام دَ حضورپاك نه قولاً او فعلاً ثابتې دی لهذا مونږ څوك نه شو منع کولې(۲).

په مذکوره مسئله کښې دَ مذاهبو دَ اختلاف حيثيت: دَ سلام نه مخکښې يا روستو سجده سهو کولو کښې دَ ائمه اختلاف دَ جواز او عدم جواز نه دې بلکه دَ افضل او غير افضل دې، يعنی دواړه جائز دی(۳).

دَ حضرت ګنګوهی رحمه الله يوه سهو او صحيح خبره: په دې مقام باندې دَ حضرت مولانا رشيد احمد ګنګوهی نه سهوه شوې ده. دَ مذاهبو دَ نقل کولو په وخت هغوی ليکلی دی چه دَ امام شافعی رحمه الله مذهب دادې چه سجده سهوه به پس دَ سلام نه کيږی ليکن مخکښې دَ سلام نه سجده کول جائز نه دی ځکه چه دَ هغوی په نيز دَ هغوی د مستدل حديث نه علاوه باقی ټول منسوخ دی نو په منسوخ حديث باندې عمل کول څنګه جائز دی(۴)؟

شيخ الحديث صاحب رحمه الله فرمائی چه حضرت ګنګوهی رحمه الله دَ امام ترمذی رحمه الله راتلونکې قول چه "سجدة السهو قبل التسليم" والا احاديث دَ نورو احاديثو دَپاره ناسخ دی، دَدې نه استدلال کړې دې چه دَ شوافعو په نيز سجده سهوه هډو جائز نه ده ځکه چه په منسوخ حديث باندې

---

(۱) شرح معانی الآثار، كتاب الصلاة، باب سجودالسهو فی الصلاة، هل هو قبل التسليم أو بعده؟: ۵۶۹-۱/۵۶۸.

(۲) الكوكب الدری، كتاب الصلاة، باب ماجاء فی سجدتی السهو قبل السلام: ۱/۱۷۳-۱۷۲، سعيد.

(۳) الدرالمختار مع ردالمحتار، كتاب الصلاة، باب سجودالسهو: ۲/۵٤۱، الهداية، كتاب الصلاة، باب سجودالسهو: ۱/۳۳۱. اللامع الصبيح بشرح الجامع الصحيح للبرماوی: ۳/۱٤۸.

(٤) الكوكب الدری، كتاب الصلاة، باب ماجاء فی سجدتی السهو قبل السلام: ۱/۱۷۲، سعيد.

عمل صحیح نه وي. لیکن د شوافعو دمذهب اکثر ناقلینو په دې باندې اجماع نقل کړې ده چه دواړه شان جائز دي. چنانچه حافظ رحمه الله فتح الباري کښې دماوردي رحمه الله نه نقل کړې دي چه په دواړو د سجده سهوه کولو په جواز باندې اجماع ده. اختلاف خود افضلیت دې. دغه شان امام نووي رحمه الله د اجماع قول نقل کړې دې، "انتهى كذا فى الاوجز"[1].

دحدیث د ترجمة الباب سره مناسبت: دمذکوره حدیث د ترجمة الباب سره مناسبت د حدیث دې جملې "فثنى رجليه واستقبل القبلة" سره دې[2].

دمذکوره حدیث نه مستنبط شوی احکام او فوائد: ددې حدیث شریف نه ډیرې زیاتې فائدې مستنبط کیږي. د هغې نه یو څو لاندې لیکلې شي:

① د صحابه کرامو رضي الله عنهم په دې سوال "أحدث فى الصلاة شيئ؟" سره د نسخ جواز معلومیږي[3].

② د انبیاء کرامو علیهم السلام نه سهوه او نسیان واقع کیدل هم معلومیږي[4].

③ ددې حدیث شریف نه هغه فقهاء کرامو دلیل نیسي څوك چه ددې خبرې قائل دي چه په هیره سره کلام کولو سره مونځ نه فاسدیږي[5].

④ په دې حدیث کښې په دې خبره باندې دلیل دې چه د سهو دوه سجدې وي[6].

⑤ په دې حدیث کښې په دې خبره باندې دلیل دې چه د سهو دوه سجدې د سلام نه پس دي نه چه مخکښې[7].

⑥ ددې حدیث نه دا هم معلومیږي چه د (هغه) مونځ نه پس (په کوم کښې چه د فرضو نه پس سنت نه وي نو) امام دې د مقتدیانو طرف ته راګرځیدو سره کیني[8].

⑦ تابع ته د متبوع طرف نه د دې خبرې حکم ورکول چه کله مانه هیره اوشي نوما ته رایادوئې، هم معلومیږي[9].

⑧ دا هم معلومیږي چه د یو خبرې وضاحت دهغې د حاجت د وخت نه روستو کول نه دي پکار لکه چه حضورپاك اوفرمائیل «لوحدث فى الصلاة شيئ لنبأتكم به»[10].

---

[1] الكوكب الدري، كتاب الصلاة، باب ماجاء في سجدتي السهو قبل السلام: ١٧٢/١، سعيد.

[2] فتح الباري: ٦٥٢/١، عمدة القاري: ٢٠٥/٤، كوثر المعاني الدراري في كشف الخبايا صحيح البخاري: ٤٦/٧، الكنز المتواري: ٩١/٤.

[3] عمدة القاري: ٢٠٦/٤.

[4] عمدة القاري: ٢٠٦/٤.

[5] عمدة القاري: ٢٠٦/٤.

[6] عمدة القاري: ٢٠٦/٤.

[7] عمدة القاري: ٢٠٦/٤. كوثر المعاني الدراري في كشف الخبايا صحيح البخاري: ٥٣/٧.

[8] عمدة القاري: ٢٠٦/٤.

[9] المنهاج للنووي، كتاب الصلاة، مواضع الصلاة، صلاة المسافرين، رقم الحديث: ٥٧٢، ٦٢/٥-٦١.

[10] فتح الباري: ٦٥٣/١عمدة القاري: ٢٠٦/٤.

⑨ په دې حدیث شریف کښې دَ احنافو دلیل دې چه کله په مونځ کښې چاته دَ رکعتونو په تعداد کښې شك واقع شی نو هغه دې تحری کولو سره خپل مونځ پوره کړی[1].

⑩ په دې خبره باندې هم دلیل دې چه سجده سهو دَ متعدد اسبابو په وجه سره معتدد کیږی نه، بلکه چه څومره هم غلطیانې وی دَ هغې په تدارك کښې صرف هم دوه سجدې دی لکه چه په دې واقعه کښې حضورپاك په رکعتونو کښې هم سهوه شو اودې نه پس دَ حضورپاك نه کلام هم صادر شو[2].

۵-باب: بَابُ مَا جَاءَ فِي الْقِبْلَةِ، وَمَنْ لَا يَرَى الْإِعَادَةَ عَلَى مَنْ سَهَا، فَصَلَّى إِلَى غَيْرِ الْقِبْلَةِ

داباب دَ هغه روایاتو باره کښې دې کوم چه دَ قبلې باره کښې راغلی دی اودَ هغه حضراتو باره کښې دې څوك چه دَدې خبرې قائل دی چه په هیره سره دَ غیرقبلې طرف ته مونځ کونکی باندې دَ مونځ واپس راګرځول واجب نه دی.

دَترجمة الباب وضاحت: "وَمَنْ لَا يَرَى الْإِعَادَةَ" او بعضې نسخو کښې "وَمَنْ لَا يَرَ الْإِعَادَةَ" دې یعنی "لایری" په ځائې باندې "لم یر" دې. مقصود دَ دواړو نه هم یو دې. دَ "وَمَنْ لَا يَرَى الْإِعَادَةَ" عطف په "القبلة" باندې دې. په دې صورت کښې به پوره عبارت "باب ماجاء فی من لایری الإعادة علی من سها، فصلی إلی غیرالقبلة" شی.[3]

علامه کرمانی رحمه الله فرمائی چه کلمة "فصلی" کښې فاء تفسیریه ده او "فصلی" لفظ تفسیر دې دَ کلمه "سها"[4].

علامه عینی رحمه الله دَدې په جواب کښې فرمائی: په دې تشریح کښې بُعد دې بهتر توجیه داده چه فاء سببیه جوړه کړې شی نه چه تفسیریه. لکه چه دَ الله تعالی قول: ﴿أَلَمْ تَرَ أَنَّ اللَّهَ أَنْزَلَ مِنَ السَّمَاءِ مَاءً فَتُصْبِحُ الْأَرْضُ مُخْضَرَّةً﴾ کښې فاء سببیه ده نه چه تفسیریه. او که چرې دَ "فصلی" په ځائې باندې "وصلی" وې نو زیاته بهتر به وه[5]. علامه عینی رحمه الله نور فرمائی. دا باب دَ ماقبل والا باب نه جدا دې، هلته دَ قبلې طرف ته دَ مخ کولو بیان وو او دلته دا خودل مقصود دی چه که یو سړې په غلطئ سره دَ قبلې نه علاوه بل طرف ته مخ کولو سره مونځ اوکړی نودَ هغه مونځ به اوشی او که نه؟ دَامام بخاری رحمه الله خپل مسلك په دې باره کښې دادې چه داسې سړې

---

[1]) عمدة القاری: ۲۰۶/٤.

[2]) عمدة القاری: ۲۰۶/٤.

[3]) عمدة القاری: ۲۱۳/٤.

[4]) شرح الکرمانی: ٤/٦٦.

[5]) عمدة القاری: ۲۱۳/٤.

به خپل مونځ واپس نه راګرځوی[1].

دَ ترجمة الباب مقصد: حضرت شیخ الحدیث صاحب رحمه الله فرمائی چه دَ شارحینو په نیز "ومن لا یر الإعادة علی من سهی" تفسیر دې دَ "ماجاء في القبلة". او زمونږ په نیز "ماجاء في القبلة" جدا دې او "ومن لا یر الإعادة علی من سهی" جدا دې. ځکه چه دَ قبلې باب اوس ختمیږي او قاعده ده چه هر یو مصنف دَ باب په ختمیدو باندې یو باب دَ مسائل شتی لیکي. په دې اعتبار سره دلته هم مسائل شتی امام بخاري رحمه الله لیکي[2].

دَ قبلې مشتبه کیدو په صورت کښې دَ مونځ حکم: دَدې مسئلې باره کښې دَ ائمو اختلاف دې. دَ احنافو په نیز مسئله داده چه کله دَ یو مونځ ګذار په قبله کښې شك پیدا شي او څوك دَ قبلې خودونکې نه وي او مونځ ګذار تحري او اجتهاد کولو سره یو طرف دَ قبلې دَ پاره متعین کړي او مونځ اوکړي. روستو ورته معلومه شي چه قبله خو بل طرف ته وه، نو دَ داسې سړي دَ پاره دَ دغه مونځ واپس راګرځول لازم نه دي[3]. دَ حنابلو په نیز هم مسئله هم دغه شان ده[4]. دَ مالکیه په دې باره کښې دَوه اقوال دي. یو خو هم هغه کوم چه دَ احنافو په نیز دې او دویم دا چه په وخت کښې دننه دننه معلومیدو په صورت کښې به اعاده کوي[5]. دَ شوافعو په نیز مسئله دا ده چه دَمونځ نه فارغیدو نه پس ښکاره شو چه هغه خو مونځ دَ غیر قبلې طرف ته ادا کړې دې، نو دې به دَ سره مونځ اداکوي دا حکم په هغه صورت کښې دې کله چه ده ته په خپله خطا باندې کیدل بغیر دَ کوشش نه معلوم شوي وي. او که باقاعده غور او فکر کولو سره هغه ته دَ خپلې غلطۍ علم وي نو په هغه باندې اعاده واجب نه ده[6].

---

[1]) عمدة القاری: ۲۱۳/٤.

[2]) الکنزالمتواری: ٤/٩٤-٩٣، سراج القاری: ٤٤٢/٢.

[3]) البحرالرائق، کتاب الصلاة، شروط الصلاة: ۱/۵۰۲-٤۹۸. الهدایةو کتاب الصلاة، باب شروط الصلاة التی نتقدمها: ۱/۱۸۰-۱۷۹،مکتبة البشری. الفتاوی الهندیةو کتاب الصلاة، الباب الثالث: فی شروط الصلاة، الفصل الثالث فی استقبال القبلة: ۱/٦٤.

[4]) المقنع مع الشرح الکبیر والإنصاف، کتاب الصلاة، باب استقبال القبلة، مسئلة: ومن صلی بالاجتهاد إلی جهة، ثم علم أنه أخطأ القبلة: ۳۵٤/۳. الکافی لابن قدامة المقدسی، کتاب الصلاة، باب استقبال: ۱/۲٦۰. المحرر فی فقه المذهب للإمام أحمد بن حنبل، کتاب الصلاة، باب استقبال القبلة: ۵۲/۱.

[5]) بدایة المجتهد، کتاب الصلاة، الجملة الثانیة فی الشرط، الباب الثالث من جملة الثانیة فی القبلة: ۱۱۱/۱. المدونة الکبری، کتاب الصلاة الأول، فیمن صلی إلی غیر القبلة ۱/۱۷٤. الشرح الکبیر للدردیر و حاشیة الدسوقی، کتاب الصلاة، فصل شروط صحة الصلاة، الشرط الرابع وهو استقبال القبلة: ۲۲۵/۱.

[6]) الأم کتاب الصلاة، باب استقبال القبلة، فیمن استبان الخطأ بعد الاجتهاد: ۲۱۳/۲. تحفة الحبیب علی شرح الخطیب المعروف ب حاشیة البجیرمی علی الخطیب،کتاب الصلاة،فصل فی شروط الصلاة، القول فی مراتب القبلة وتعلم أدلتها: ۱۳۲/۲. الحاوی فی فقه الشافعی، کتاب الصلاة، باب استقبال القبلة وأن لا فرض إلا الخمس: ۸٦/۲.

تعلیق: «وَقَدْ سَلَّمَ النَّبِيُّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِي رَكْعَتَيِ الظُّهْرِ، وَأَقْبَلَ عَلَى النَّاسِ بِوَجْهِهِ ثُمَّ أَتَمَّ مَا بَقِيَ» [ر: ۴۶۸]

دَ تعلیق ترجمه: او تحقیق نبی کریم ﷺ دَ ماسپښین په دوو رکعتو کښې سلام ګرځولو سره دَخلقو طرف ته مخ کړو، دې نه پس چه کوم باقی پاتې شوې وو هغه ئې پوره کړې وو.

دَ تعلیق تخریج: دعلامه ابن بطال رحمه الله ګمان دې چه دا حدیث دَحضرت عبدالله بن مسعود رضی الله عنه دَ حدیث ټکړه ده[۱]. علامه ابن حجر رحمه الله او علامه عینی رحمه الله فرمائی په دې معامله کښې ابن بطال رحمه الله ته وهم شوې دې. په دې وجه چه دَ حضرت ابن مسعود رضی الله عنه په حدیث کښې په دوو رکعتو دَ سلام ګرځولو هډو ذکرنشته دې. بلکه دا تعلیق حو دَ حدیث ابوهریره رضی الله عنه په کوم کښې چه ذوالیدین ذکر دې[۲]. دَهغې ټکړه ده[۳].

دَ تعلیق ترجمة الباب سره مناسبت: علامه عینی رحمه الله فرمائی چه دَمذکوره تعلیق ترجمة الباب سره مناسبت په دې اعتبار سره دې چه څنګه دَ ترجمة الباب نه معلومیږی چه کوم سړې په هیره سره دَ غیر قبلې طرف ته مخ کولو سره مونځ اوکړی نو په هغه باندې مونځ راګرځول واجب نه دی اوهم دا څیز دَ مذکوره تعلیق نه معلومیږی. هغه داسې چه حضورپاك په غلطئ سره په دوو رکعتو باندې سلام اوګرځولو. دې نه پس دَ مقتدیانو طرف ته مخ کولو سره کیناستو. بیا چه کله په غلطئ باندې خبر کړې شو نوبیائی قبلې ته مخ کولو سره مونځ پوره کړو. اوس چه څومره وخت حضورپاك دَ خلقو طرف ته متوجه دې دومره وخت دَ قبلې نه تاؤشوې دې حالانکه هغه وخت هم دَ حضورپاك شمیر هم په مونځ کښې وو. او روستو بیا حضورپاك دَ مونځ اعاده هم اونه کړه[۴].

---

[۱]) وقد أشار البخاری فی ترجمته إلى هذا الاستدلال من حديث ابن مسعود فقال: وقد سلم النبی علیه السلام فی رکعتی الظهر وأقبل على الناس بوجهه....... إلخ. (شرح ابن بطال: ۷۸/۲).

[۲]) حدثنا إسحاق، قال: حدثنا النضر بن شميل، أخبرنا ابن عون، عن ابن سيرين، عن أبی هريرة، قال: صلى بنا رسول الله صلى الله عليه وسلم إحدى صلاتی العشاء. قال ابن سيرين: سماها أبوهريرة ولكن نسيت أنا، قال: فصلى بنا ركعتين، ثم سلم، فقام إلى خشبة معروضة فی المسجد، فاتكأ عليها كأنه غضبان، ووضع يده اليمنى على اليسرى، وشبک بين أصابعه، ووضع خده الأيمن على ظهركفه اليسرى، وخرجت السرعان من أبواب المسجد، فقالوا: قصرت الصلاة؟ وفی القوم أبوبكر وعمر، فهابا أن يكلماه، وفی القوم رجل فی يديه طول، يقال له: ذواليدين، قال: يارسول الله! أنسيت أم قصرت الصلاة؟ قال: لم أنس ولم تقصر، فقال: أكما يقول ذواليدين؟ فقالوا: نعم، فتقدم فصلى ما ترک، ثم سلم، ثم كبر وسجد مثل سجوده أو أطول، ثم رفع رأسه وكبر، ثم كبر وسجد مثل سجوده أو أطول، ثم رفع رأسه وكبر، فربما سألوه: ثم سلم؟ فيقول: نبئت أن عمران بن حصين، قال: ثم سلم. (صحيح البخاری، كتاب الصلاة، باب تشبيک الأصابع فی المسجد وغيره، رقم الحديث: ۴۸۲).

[۳]) فتح الباری: ۶۵۴/۱، عمدة القاری: ۲۱۳/۴.

[۴])(۱ فتح الباری: ۶۵۴/۱، عمدة القاری: ۲۱۳/۴).حضرت شیخ الحدیث صاحب رحمه الله فرمائی: دَدې تعلیق نه داسې استدلال دې چه حضورپاك په هیره سره سلام اوګرځولو اوخلقوته ئې مخ کړو، دَ قبلې طرف نه ئې مخ واړولو. بیا دَ صحابه کرامو رضی الله عنهم په خبردارولوسره ئې قبلې ته مخ کړو باقی مونځ ئې پوره کړو. سجده سهو کولوسره ئې سلام اوګرځولو. دلته دا عرض کول دې چه که هغه رومبې مونځ صحیح نه وو نو څنګه اوشوه او پوره کیدل ئې څنګه صحیح شو؟ او سجده ئې څنګه اوکړه؟ که چرې ....

حديث باب (دومبي حديث) [حديث نمبر ۳۹۴-۳۹۳]

۴۰۲- حَدَّثَنَا عَمْرُو بْنُ عَوْنٍ قَالَ حَدَّثَنَا هُشَيْمٌ عَنْ حُمَيْدٍ عَنْ أَنَسٍ (۱) قَالَ قَالَ عُمَرُ وَافَقْتُ رَبِّي فِي ثَلَاثٍ، فَقُلْتُ يَا رَسُولَ اللَّهِ لَوِ اتَّخَذْنَا مِنْ مَقَامِ إِبْرَاهِيمَ مُصَلًّى فَنَزَلَتْ (وَاتَّخِذُوا مِنْ مَقَامِ إِبْرَاهِيمَ مُصَلًّى) وَآيَةُ الْحِجَابِ قُلْتُ يَا رَسُولَ اللَّهِ، لَوْ أَمَرْتَ نِسَاءَكَ أَنْ يَحْتَجِبْنَ، فَإِنَّهُ يُكَلِّمُهُنَّ الْبَرُّ وَالْفَاجِرُ. فَنَزَلَتْ آيَةُ الْحِجَابِ، وَاجْتَمَعَ نِسَاءُ النَّبِيِّ -صلى الله عليه وسلم- فِي الْغَيْرَةِ عَلَيْهِ فَقُلْتُ لَهُنَّ عَسَى رَبُّهُ إِنْ طَلَّقَكُنَّ أَنْ يُبْدِلَهُ أَزْوَاجًا خَيْرًا مِنْكُنَّ. فَنَزَلَتْ هَذِهِ الآيَةُ.

د حديث ترجمه: د حضرت انس بن مالک رضی الله عنه نه روايت دې چه د دريو معاملاتو (باره) كښې حضرت عمر فاروق رضی الله عنه اوفرمائيل چه زما رائې زما پروردګار سره موافق شوه. يو دا چه ما عرض اوکړو يا رسول الله! که چرې مونږ مقام ابراهيم مصلى (د مانځه ځائی) جوړکړو نو بهتر به وى. چنانچه دا آيت مبارك ﴿وَاتَّخِذُوا مِنْ مَقَامِ إِبْرَاهِيمَ مُصَلًّى﴾ نازل شو. دويمه موقع د حجاب يعنى پردې د آيت ده. ما عرض اوکړو يارسول الله! که چرې تاسو ازواج مطهرات ته په پرده کښې د اوسيدو حکم ورکړئى نو دا به بهتر وى. ځکه چه هغوى سره خبرې اترې کونکو کښې ښه او خراب هرقسم خلق وى. چنانچه دا آيت د حجاب ﴿وَإِذَا سَأَلْتُمُوهُنَّ مَتَاعًا فَسْأَلُوهُنَّ مِنْ وَرَاءِ حِجَابٍ﴾ نازل شو. دريمه موقع دا شوه چه د رسول اکرم صلى الله عليه وسلم ازواج مطهرات د حضورپاك په خدمت کښې د ځان خودونکو جذباتو په وجه راجمع شوې نو ما د زجر په توګه هغوى ته اووئيل که چرې رسول الله صلى الله عليه وسلم خفه شى او تاسو ټولو ته طلاق درکړى نو هيڅ عجيبه نه ده چه ستاسو پروردګار حضورپاك ته ستاسو نه بهترې بيبيانې ورکړى، نو هم ددې مضمون آيت نازل شو. ﴿عَسَىٰ رَبُّهُ إِنْ طَلَّقَكُنَّ أَنْ يُبْدِلَهُ أَزْوَاجًا خَيْرًا مِنْكُنَّ مُسْلِمَاتٍ مُؤْمِنَاتٍ قَانِتَاتٍ تَائِبَاتٍ عَابِدَاتٍ سَائِحَاتٍ ثَيِّبَاتٍ وَأَبْكَارًا﴾

تراجم رجال: د مذکوره حديث شريف په سند کښې ټول پنځه رجال دى:

① **عمرو بن عون رحمه الله:** دا ابوعثمان عمرو بن عون بن اوس بن الجعد السلمي الواسطى

...... حضورپاك د دغه وخته پورې هم په مونځ کښې وو نو بنا صحيح شوه. لهذا صلاة إلى غيرالقبلة ساهيًا لا زم شو او حضورپاك په هغې باندې بنا اوکړه. ښکاره دې وى چه صلاة إلى غير القبلة سهواً سره مونځ فاسد يږى. (تقرير بخارى شريف: ۳۱۳/۲).

(۱) أخرجه البخارى أيضًا فى تفسير سورة البقرة، باب قوله تعالى: ﴿وَاتَّخِذُوا مِنْ مَقَامِ إِبْرَاهِيمَ مُصَلًّى﴾، رقم الحديث: ۴۴۸۳ — وفى تفسير سورة الأحزاب، باب قول الله تعالى: ﴿لَا تَدْخُلُوا بُيُوتَ النَّبِيِّ إِلَّا أَنْ يُؤْذَنَ لَكُمْ﴾، رقم الحديث: ۴۷۹۰ — وفى سورة التحريم، باب قوله تعالى: ﴿عَسَىٰ رَبُّهُ إِنْ طَلَّقَكُنَّ أَنْ يُبْدِلَهُ أَزْوَاجًا خَيْرًا مِنْكُنَّ﴾، رقم الحديث: ۴۹۱۶. وأخرجه مسلم فى صحيحه، فى فضائل الصحابة، باب من فضائل عمر، من حديث ابن عمر، رقم الحديث: ۲۳۹۹. وأخرجه الترمذى فى جامعه، فى التفسير، باب ومن سورة البقرة، رقم الحديث: ۲۹۶۰. وأخرجه ابن ماجه فى سننه، فى صلاة، باب القبلة، رقم الحديث: ۱۰۰۹. وفى جامع الأصول، حرف التاء، الكتاب الأول فى تفسير القرآن، سورة البقرة، رقم الحديث: ۴۷۴، ۹/۲.

الرزاز رحمه الله دي. د ابو العجفاء السلمي ازاد کړي شوي غلام وو. د بصرې اوسیدونکي وو دَدوی په مشهورو استاذانو کښې هشيم بن بشير، اسحاق بن يونس الازرق، حماد بن زيد، خالد بن عبدالله الواسطي وغيره رحمهم الله شامل دی. او د دوی په مشهورو شاګردانو کښې امام بخاري، امام ابوداؤد، امام دارمي، احمدبن سليمان الرهاوي، احمد بن محمد وزير الواسطي وغيره رحمهم الله شامل دی.
يحيى بن معين، العجلي، يزيد بن هارون، ابوزرعه او ابو حاتم وغيره رحمهم الله ټولو د دوی توثيق کړي دي. ابن حبان رحمه الله كتاب الثقات کښې د دوی ذکر کړې دې. د ابن حبان، امام بخاري، امام ابوداؤد او امام حاتم رحمهم الله دَ اقوالو مطابق دَ دوی وفات ۲۲۵هجری کښې شوې دې[1].

② هُشيم رحمه الله: دا ابومعاويه هُشيم بن بشير بن قاسم الواسطي رحمه الله دې. دَ دوی احوال کشف الباري، كتاب التيمم، باب قول الله تعالى: ﴿فَلَمْ تَجِدُوا مَاءً فَتَيَمَّمُوا صَعِيدًا طَيِّبًا فَامْسَحُوا بِوُجُوهِكُمْ وَأَيْدِيكُمْ مِنْهُ﴾ دَ دويم حديث لاندې تيرشوی دی.[2]

③ حميد رحمه الله: دا ابوعبيده حميد بن ابى حميد الطويل الخزاعي البصري رحمه الله دې. د دوی احوال کشف الباري، كتاب الإيمان، باب: خوف المؤمن من أن يحبط عمله وهو لا يشعر، لاندې تير شوی دی.[3]

④ انس رضي الله عنه: دا انس بن مالك رضي الله عنه دې. دَدوی احوال کشف الباري، كتاب الإيمان، باب: من الإيمان أن يحب لأخيه مايحب لنفسه لاندې تير شوی دی[4].

⑤ عمر رضي الله عنه: دا امير المؤمنين حضرت عمر بن خطاب رضي الله عنه دې. دَدوی مختصر احوال کشف الباري، كتاب الإيمان، باب: بدء الوحي رومبي حديث کښې او تفصيلي احوال كتاب الإيمان، باب: أحب الدين إلى الله أدومه لاندې تير شوی دی[5].

د حديث شرح قَالَ عُمَرُ بْنُ الْخَطَّابِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ: "وَافَقْتُ رَبِّي فِي ثَلَاثٍ": حضرت عمر فاروق رضي الله عنه د دريو معاملاتو (باره) کښې اوفرمائيل چه زما رائې زما دَ پروردګار موافق شوې ده.
قوله: "وَافَقْتُ رَبِّي" دَ اکثرو شارحينو دَ حديث په نيز حضرت عمر رضي الله عنه دَ ادب دَ وجې نه داسې اوفرمائيل ګنی حضرت عمر رضي الله عنه يوه خبره اوکړه او الله تعالى دَ هغه دَ خبرې مطابق وحى

---

[1] تهذيب الكمال: ۱۸۰/۲۲-۱۷۷، الطبقات لابن سعد: ۳۱۶/۷، تاريخ الكبير للبخاري: ۶ رقم الترجمة: ۲۶۳۸، الثقات لابن حبان: ۴۵۸/۸، سير أعلام النبلاء: ۴۵۰/۱۰، تهذيب التهذيب: ۸۷/۸-۸۶.
[2] کشف الباري، كتاب التيمم، ص: ۸۴.
[3] کشف الباري: ۷۱/۲.
[4] کشف الباري: ۴/۲.
[5] کشف الباري: ۲۳۹/۱، ۲۷۴/۲.

نازل کړه. لکه چه موافقت د الله تعالیٰ د طرف نه شوې دې. لیکن په باب مفاعله کښې فعل چونکه من الجانبین وی په دې وجه د ادب رعایت کولو سره حضرت عمر رضي الله عنه داسې او وئیل چه ما د خپل رب موافقت اوکړو اودا عنوان ئې بې ادبی اوګنړله چه الله تعالیٰ زما موافقت اوکړو. په دې وجه ئې وَافَقَنِيْ رَبِّيْ اونه وئیل.

علامه برماوی رحمه الله فرمائی چه دَدې تشریح ضرورت نشته دې، دلته د موافقت اصطلاحی معنی یعنی امتثال اوامر رب عزوجل مراد نه دې بلکه د موافقت لفظ په خپل اطلاق باندې استعمال شوې دې. یعنی کومه خبره چه د حضرت عمر رضي الله عنه وه د قرآن پاک آیت هم د هغې موافق نازل شو[1].

علامه کورانی رحمه الله هم دا خبره ذکرکولوسره نور فرمائیلی دی چه که چرې د ادب د رعایت د وجې "وَافَقْتُ رَبِّيْ" وینا کول اومنلې شی نو بیا د صحیح بخاری کتاب التفسیر کښې هم دَدې آیت په نازلیدو باندې د حضرت عمر رضي الله عنه "وَافَقَنِيْ رَبِّيْ" وئیل نقل دی، دَدې به څه جواب وی[2]؟علامه کرمانی رحمه الله د تمییز "أمورا" ذکرکړې دې او په دې باندې یو اشکال ذکرکولوسره د هغې جواب ورکړې دې چه "أموراً" جمع ده د "أمر"، کوم چه مذکردې. دَدې تقاضا داده چه لفظ "ثلاث" مؤنث وې نودَدې جواب ئې دا ورکړو چه تمییز ذکر نه وی (لکه څنګه چه دلته دې) نود عدد مذکر یا مؤنث راوړلو کښې اختیار وی[3]. خو علامه برماوی رحمه الله فِيْ ثَلَاثٍ" نه مراد قضایا اخستې دې[4] او حافظ ابن حجر رحمه الله لیکلی دی چه "فِيْ ثَلَاثٍ" نه مراد "ثلاثة وقائع" دې[5].

موافقات عمر رضي الله عنه: دلته د دریو مقاماتو ذکر دې چه په دې دریو مقاماتو کښې وحی د حضرت عمر رضي الله عنه د رائې موافق راغلې ده. دا (درې مقامات) غالبا د مقام اومصلحت په رعایت سره بیان کړې شوې دی چه د هغه مقام اود هغه ځائی د مصلحت تقاضا دَدې دریو د ذکر وه په دې وجه ئې د دریو ذکر اوکړو[6]. یا به داسې وئیلې شی چه اقل عدد د اکثر نفی نه کوی[7].

یوه توجیه دا هم ممکن ده چه دَدې قول په وخت صرف هم په دریو امورو کښې موافقت

---

[1] اللامع الصبیح بشرح الجامع الصحیح للبرماوی: ۱۵۰/۳.

[2] الکوثرالجاری للکورانی: ۹۵/۲.

[3] شرح الکرمانی: ۶۶/٤.

[4] اللامع الصبیح بشرح الجامع الصحیح للبرماوی: ۱۵۰/۳.

[5] فتح الباری: ۶۵٤/۱.

[6] التوضیح لشرالجامع الصحیح لابن ملقن: ٤۱۱/۵، اللامع الصبیح بشرح الجامع الصحیح للبرماوی: ۱۵۰/۳،فتح الباری: ۶۵٤/۱.

[7] شرح الکرمانی: ۶۶/٤، فتح الباری: ۶۵٤/۱.

مخې ته راغلې وی او باقی مواقع ددې قول نه پس حاصل شوې وی[1]. دا مذکوره توجیه د علامه کرمانی رحمه الله ذکر کړې ده. علامه عینی رحمه الله دَ مذکوره توجیه ذکرکولو نه پس په دې باندې رد کولوسره فرمائی چه په دې توجیه کښې نظر دې ځکه چه حضرت عمر رضی الله عنه دَدې موافقاتو خبر دَ نبی کریم صلی الله علیه وسلم دَ وفات نه پس ورکړې وو لهذا مذکوره احتمال صحیح کیدې نه شی[2].

علامه انورشاه کشمیری رحمه الله فرمائی چه دَ تعداد اهتمام غالبًا دَ وحی قرآن مجید دَ موافقت دَ وجې نه ښکاری کنې دَ ابن عمر رضی الله عنه دَ ارشاد مطابق مطلق دَ وحئ نبوت موافقت په کثیر تعداد باندې موجود دې. او که دَدې ټولو هم دَ شمیر طرف ته توجه کولې نو عدد به ډیر زیاتیدو.[3]

دَموافقات عمر رضی الله عنه تعداد: حقیقت دادې چه دَ حضرت عمر رضی الله عنه موافقت په ډیرو مقاماتو کښې ثابت دې. چنانچه حافظ ابن حجر رحمه الله پنځلس مقامات شمیر کړی دی.[4] او امام سیوطی رحمه الله دا شل او یویشتو ته رسولی دی.[5] بلکه دَ دوی (امام سیوطی رحمه الله) خو په دې باره کښې مستقل یو منظوم کلام هم دې.[6]

---

[1]) شرح الکرمانی: ۶۶/٤ التوضیح لشرح الجامع الصحیح لابن ملقن: ٤١١/٥.

[2]) عمدة القاری: ۲۰۵/٤.

[3]) انوارالباری: ۲۰٤/۱۲.

[4]) فتح الباری: ۶۵٤/۱.

[5]) تاریخ الخلفاء للسیوطی رحمه الله فصل فی موافقات عمر رضی الله عنه قد وصلها بعضهم إلی أکثر من عشرین، ص: ۸۵-۸۳.

[6]) دَ دغه منظوم کلام نوم "قطف الثمر فی موافقات عمر" دې. کوم چه دَ امام سیوطی رحمه الله دَ مجموعه رسائل "الحاوی للفتاوی: ۳۷۷/۱" جزء دې او دَ هغې سره چهاپ شوې دې. وئی کورئی:

الحمد لله و صلى الله ... على تنبيه الذى اجتباه

يا سائلى والحادثات تكثر ... عن الذى وافق فيه عمر

وما يرى أنزل الكتاب ... موافقاً لرأيه الصواب

عد ما سألت منه فى أبيات ... منظومة تأمن من شتات

ففى المقام وأسارى بدر ... و آيتى تظاهر و ستر

وذكر جبريل لأهل الغدر ... و آيتين أنزلا فى الخمر

وآية الصيام فى حل الرفث ... وقوله نساؤكم حرث يحث

و قوله لا يؤمنون حتى ... يحكموك إذ يقتل الفتى

وآية فيها لبدر أوبه ... ولا تصل آية فى التوبة

وآية فى النور هذا بهتان ... وآية فيها بها الاستئذان

فى ختام آية فى المؤمنين ... تبارك الله بحفظ المتقين

وثلة من فى صفات السابقين ... فى سواء آية المنافقين

وعددوا من ذاك نسخ الرسم	لآية قد أنزلت في الرجم
وقال لولا هو في التوراة قد	ثبته كعب عليه فسجد
وفي الأذان الذكر للرسول	رأيته في خبر موصول
وفي القرآن جاء بالتحقيق	ما هو من موافق الصديق
كقوله هو الذي يصلي	عليكم أعظم به من فضل
وقوله في آخر المجادله	لاتجد الآية في المخالله
فهذه ما رأيته منقولا	والحمد لله على ما أولى

دَ فائدې دَ پاره هغه ۱۶ آياتونه لاندې ذکرکولې شي. په وخت دَ ضرورت دې سره متعلقه تفصيلي مباحث او دې شان نزول په تفاسيرو کښې کتلې شي:

(۱) آيت: ﴿قُلْ مَنْ كَانَ عَدُوًّا لِجِبْرِيلَ فَإِنَّهُ نَزَّلَهُ عَلَى قَلْبِكَ بِإِذْنِ اللَّهِ مُصَدِّقًا لِمَا بَيْنَ يَدَيْهِ وَهُدًى وَبُشْرَى لِلْمُؤْمِنِينَ ۝ مَنْ كَانَ عَدُوًّا لِلَّهِ وَمَلَائِكَتِهِ وَرُسُلِهِ وَجِبْرِيلَ وَمِيكَالَ فَإِنَّ اللَّهَ عَدُوٌّ لِلْكَافِرِينَ ۝﴾ (البقرة: ۹۸-۹۷)

(۲) آيت: ﴿وَإِذْ جَعَلْنَا الْبَيْتَ مَثَابَةً لِلنَّاسِ وَأَمْنًا وَاتَّخِذُوا مِنْ مَقَامِ إِبْرَاهِيمَ مُصَلًّى وَعَهِدْنَا إِلَى إِبْرَاهِيمَ وَإِسْمَاعِيلَ أَنْ طَهِّرَا بَيْتِيَ لِلطَّائِفِينَ وَالْعَاكِفِينَ وَالرُّكَّعِ السُّجُودِ ۝﴾ (البقرة: ۱۲۵)

(۳) آيت: ﴿يَسْأَلُونَكَ عَنِ الْخَمْرِ وَالْمَيْسِرِ قُلْ فِيهِمَا إِثْمٌ كَبِيرٌ وَمَنَافِعُ لِلنَّاسِ وَإِثْمُهُمَا أَكْبَرُ مِنْ نَفْعِهِمَا﴾ (البقرة: ۲۱۹)

(۴) آيت: ﴿أُحِلَّ لَكُمْ لَيْلَةَ الصِّيَامِ الرَّفَثُ إِلَى نِسَائِكُمْ هُنَّ لِبَاسٌ لَكُمْ وَأَنْتُمْ لِبَاسٌ لَهُنَّ عَلِمَ اللَّهُ أَنَّكُمْ كُنْتُمْ تَخْتَانُونَ أَنْفُسَكُمْ فَتَابَ عَلَيْكُمْ وَعَفَا عَنْكُمْ فَالْآنَ بَاشِرُوهُنَّ وَابْتَغُوا مَا كَتَبَ اللَّهُ لَكُمْ وَكُلُوا وَاشْرَبُوا حَتَّى يَتَبَيَّنَ لَكُمُ الْخَيْطُ الْأَبْيَضُ مِنَ الْخَيْطِ الْأَسْوَدِ مِنَ الْفَجْرِ ثُمَّ أَتِمُّوا الصِّيَامَ إِلَى اللَّيْلِ وَلَا تُبَاشِرُوهُنَّ وَأَنْتُمْ عَاكِفُونَ فِي الْمَسَاجِدِ تِلْكَ حُدُودُ اللَّهِ فَلَا تَقْرَبُوهَا كَذَلِكَ يُبَيِّنُ اللَّهُ آيَاتِهِ لِلنَّاسِ لَعَلَّهُمْ يَتَّقُونَ ۝﴾ (البقرة: ۱۸۷)

(۵) آيت: ﴿فَلَا وَرَبِّكَ لَا يُؤْمِنُونَ حَتَّى يُحَكِّمُوكَ فِيمَا شَجَرَ بَيْنَهُمْ ثُمَّ لَا يَجِدُوا فِي أَنْفُسِهِمْ حَرَجًا مِمَّا قَضَيْتَ وَيُسَلِّمُوا تَسْلِيمًا ۝﴾ (النساء: ۶۵)

(۶) آيت: ﴿كَمَا أَخْرَجَكَ رَبُّكَ مِنْ بَيْتِكَ بِالْحَقِّ وَإِنَّ فَرِيقًا مِنَ الْمُؤْمِنِينَ لَكَارِهُونَ ۝﴾ (الانفال: ۵)

(۷) آيت: ﴿مَا كَانَ لِنَبِيٍّ أَنْ يَكُونَ لَهُ أَسْرَى حَتَّى يُثْخِنَ فِي الْأَرْضِ تُرِيدُونَ عَرَضَ الدُّنْيَا وَاللَّهُ يُرِيدُ الْآخِرَةَ وَاللَّهُ عَزِيزٌ حَكِيمٌ ۝ لَوْلَا كِتَابٌ مِنَ اللَّهِ سَبَقَ لَمَسَّكُمْ فِيمَا أَخَذْتُمْ عَذَابٌ عَظِيمٌ ۝﴾ (الأنفال: ۶۸)

(۸) آيت: ﴿وَلَا تُصَلِّ عَلَى أَحَدٍ مِنْهُمْ مَاتَ أَبَدًا وَلَا تَقُمْ عَلَى قَبْرِهِ إِنَّهُمْ كَفَرُوا بِاللَّهِ وَرَسُولِهِ وَمَاتُوا وَهُمْ فَاسِقُونَ ۝﴾ (التوبة: ۸۴)

(۹) آيت: ﴿ثُمَّ خَلَقْنَا النُّطْفَةَ عَلَقَةً فَخَلَقْنَا الْعَلَقَةَ مُضْغَةً فَخَلَقْنَا الْمُضْغَةَ عِظَامًا فَكَسَوْنَا الْعِظَامَ لَحْمًا ثُمَّ أَنْشَأْنَاهُ خَلْقًا آخَرَ فَتَبَارَكَ اللَّهُ أَحْسَنُ الْخَالِقِينَ ۝﴾ (المؤمنون: ۱۴)

(۱۰) آيت: ﴿وَلَوْلَا إِذْ سَمِعْتُمُوهُ قُلْتُمْ مَا يَكُونُ لَنَا أَنْ نَتَكَلَّمَ بِهَذَا سُبْحَانَكَ هَذَا بُهْتَانٌ عَظِيمٌ ۝﴾ (النور: ۱۶)

(۱) آيت: ﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لِيَسْتَأْذِنْكُمُ الَّذِينَ مَلَكَتْ أَيْمَانُكُمْ وَالَّذِينَ لَمْ يَبْلُغُوا الْحُلُمَ مِنْكُمْ ثَلَاثَ مَرَّاتٍ مِنْ قَبْلِ صَلَاةِ الْفَجْرِ وَحِينَ تَضَعُونَ ثِيَابَكُمْ مِنَ الظَّهِيرَةِ وَمِنْ بَعْدِ صَلَاةِ الْعِشَاءِ ثَلَاثُ عَوْرَاتٍ لَكُمْ لَيْسَ عَلَيْكُمْ وَلَا عَلَيْهِمْ جُنَاحٌ بَعْدَهُنَّ طَوَّافُونَ عَلَيْكُمْ بَعْضُكُمْ عَلَى بَعْضٍ كَذَلِكَ يُبَيِّنُ اللَّهُ لَكُمُ الْآيَاتِ وَاللَّهُ عَلِيمٌ حَكِيمٌ ۝﴾ (النور: ۵۸)

(۲) آيت: ﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَدْخُلُوا بُيُوتَ النَّبِيِّ إِلَّا أَنْ يُؤْذَنَ لَكُمْ إِلَى طَعَامٍ غَيْرَ نَاظِرِينَ إِنَاهُ وَلَكِنْ إِذَا دُعِيتُمْ فَادْخُلُوا فَإِذَا طَعِمْتُمْ فَانْتَشِرُوا وَلَا مُسْتَأْنِسِينَ لِحَدِيثٍ إِنَّ ذَلِكُمْ كَانَ يُؤْذِي النَّبِيَّ فَيَسْتَحْيِي مِنْكُمْ وَاللَّهُ لَا يَسْتَحْيِي مِنَ الْحَقِّ وَإِذَا سَأَلْتُمُوهُنَّ مَتَاعًا فَاسْأَلُوهُنَّ مِنْ وَرَاءِ حِجَابٍ ذَلِكُمْ أَطْهَرُ لِقُلُوبِكُمْ وَقُلُوبِهِنَّ وَمَا كَانَ لَكُمْ أَنْ تُؤْذُوا رَسُولَ اللَّهِ وَلَا أَنْ تَنْكِحُوا أَزْوَاجَهُ مِنْ بَعْدِهِ أَبَدًا إِنَّ ذَلِكُمْ كَانَ عِنْدَ اللَّهِ عَظِيمًا ۝﴾ (الاحزاب: ۵۳)

(۳) آيت: ﴿ثُلَّةٌ مِنَ الْأَوَّلِينَ ۝ وَثُلَّةٌ مِنَ الْآخِرِينَ ۝﴾ (الواقعة: ۴۰)

او امام ترمذي رحمه الله په صحيح سند سره د حضرت ابن عمر رضي الله عنه روايت ذکر کړې دې. چه کله به څه خبره پيښيدله او په هغې کښې به د رائې اختلاف کيدو. خلقو به يوه خبره کوله او حضرت عمر رضي الله عنه به بله خبره کوله نو قرآن پاک به د حضرت عمر رضي الله عنه د رائې مطابق نازليدلو(١).

رب سره د موافقت وجه: د دې نه معلوميږي چه يو څو مقاماتو کښې نه بلکه ډيرو مقاماتو کښې به په کثرت سره داسې کيدل چه وحی به د حضرت عمر رضي الله عنه د رائې په موافقت کښې نازليدله. د دې وجه دا معلوميږي چه حضرت عمر رضي الله عنه محدَث دې.(٢) محدث هغه سړی ته وائي د چا په زړه کښې چه د الله تعالى د طرف نه صحيح خبره اچولې کيږي. يا هغه سړی ته وائي د چا د ژبې نه چه بغير د ارادې صحيح خبره جاري کيږي(٣).

د خطاء نه محفوظ صرف انبياء کرام عليهم السلام دي: د رسول الله صلى الله عليه وسلم د حضرت عمر فاروق رضي الله عنه باره کښې د مذکوره او نورو ډيرو بشارتونو مطلب داهم نه دې چه هغوی د خطاء او غلطۍ نه محفوظ وو. ځکه چه د الله تعالى د طرف نه د خطاء نه حفاظت صرف او صرف د انبياؤ عليهم السلام کيږي خو د دې برخلاف اصحاب رسول صلى الله عليه وسلم نه خطاګاني صادر شوی. او په دې باب کښې هم د امت مرحومه د پاره اسوهٔ نبوی صلى الله عليه وسلم مخې ته راغله خو بياهم دومره ضروري دی چه د دغه پاک دامن جماعت قدسيه د الله تعالى د طرف نه هم په دنيا کښې د خلاصي، د ګناهونو نه د پاکيدو او د الله تعالى د رضاکيدو اعلان اوشو. ﴿رَضِيَ اللّٰهُ عَنْهُمْ وَرَضُوْا عَنْهُ﴾.

چنانچه د حضرت عمر فاروق رضي الله عنه محدث او ملهم کيدو او د دې په سبب ډير قرآني موافقات کيدو باوجود د هغوی نه څو ځل خطاء هم شوې او روستو د هغې نه رجوع هم شوې. مثلاً

---

(۱۴) آيت: ﴿سَوَآءٌ عَلَيْهِمْ أَسْتَغْفَرْتَ لَهُمْ أَمْ لَمْ تَسْتَغْفِرْ لَهُمْ ۚ لَنْ يَّغْفِرَ اللّٰهُ لَهُمْ ۚ إِنَّ اللّٰهَ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الْفٰسِقِيْنَ﴾ (المنافقون: ۶).

(۱۵) آيت: ﴿عَسٰى رَبُّهٗ إِنْ طَلَّقَكُنَّ أَنْ يُّبْدِلَهٗ أَزْوَاجًا خَيْرًا مِّنْكُنَّ مُسْلِمٰتٍ مُّؤْمِنٰتٍ قٰنِتٰتٍ تٰٓئِبٰتٍ عٰبِدٰتٍ سٰٓئِحٰتٍ ثَيِّبٰتٍ وَّأَبْكَارًا﴾ (التحريم: ۵).

(۱۶) آيت: ﴿إِنْ تَتُوْبَآ إِلَى اللّٰهِ فَقَدْ صَغَتْ قُلُوْبُكُمَا ۚ وَإِنْ تَظٰهَرَا عَلَيْهِ فَإِنَّ اللّٰهَ هُوَ مَوْلٰىهُ وَجِبْرِيْلُ وَصَالِحُ الْمُؤْمِنِيْنَ ۚ وَالْمَلٰٓئِكَةُ بَعْدَ ذٰلِكَ ظَهِيْرٌ﴾ (التحريم: ۴).

(١) عن ابن عمر أن رسول الله صلى الله عليه وسلم قال: "إن الله جعل الحق على لسان عمر وقلبه"، وقال ابن عمر: ما نزل بالناس أمر قط، فقالوا فيه، وقال فيه عمر، أو قال ابن الخطاب فيه – شک خارجة – إلا نزل فيه القرآن على نحوما قال عمر. (سنن الترمذي، المناقب، باب في مناقب عمر بن الخطاب رضى الله عنه، رقم الحديث: ٣۶٨٢).

(٢) عن أبي هريرة رضى الله عنه قال قال رسو الله صلى الله عليه وسلم: لقد كان فيما قبلكم من الأمم محدثون، فإن يک في أمتي أحد، فإنه عمر. زاد زكريا بن أبي زائدة عن سعد عن أبي سلمة عن أبي هريرة قال قال النبي صلى الله عليه وسلم: "لقد كان فيمن كان قبلكم من بني إسرائيل رجال، يكلمون من غير أن يكونوا أنبياء، فإن يكن من أمتي منهم أحد فعمر" قال ابن عباس رضى الله عنهما: "من نبي ولا محدث". (صحيح البخاري، كتاب المناقب، باب مناقب عمر بن الخطاب رضى الله عنه، رقم الحديث:٣۶٨٩).

(٣) الكاشف عن حقائق السنن، كتاب المناقب، مناقب عمر، رقم الحديث: ۶٠٥٣، ١٢/٣٨٥٤. إرشاد الساري للقسطلاني، كتاب المناقب، باب مناقب عمر بن الخطاب رضى الله عنه، رقم الحديث:٣۶٨٩، ۶/١٠٣.

① دَ صلح حدیبیه په موقع باندې چه کله بغیرد عمرې صلح کیدو په وجه دَ واپس تلو حکم اوشو نو دَ حضرت عمر ؓ په دې باندې سینه کولاؤ نه وه. دَ کوم په وجه چه هغه دَ حضورپاك په خدمت کښې حاضر شو او په دې باره کښې ئې ډیر اوږده سوالونه او جوابونه اوکړه. اودې نه پس ئې هم هغه سوال او جواب دَ حضرت صدیق اکبر ؓ نه هم اوکړه. دَ الله تعالی شان ته گوره چه دَ هغوی جوابونه هم بالکل هغه شان وو کوم چه دَ نبی کریم ﷺ وو. روستو بیا دَ حضرت عمر ؓ فرمان هم ملاویږی چه هغوی به په خپلو دغه جذباتو باندې خپیمانتیا کوله[1].

② دویمه موقع هغه وه چه کله دَ رسول الله ﷺ انتقال اوشو نو هغه وخت حضرت عمر ؓ توره راویستله او اودریدو. هغوی دَ نبی کریم ﷺ دَ وفات نه انکاراوکړو او اعلان ئې اوکړو چه که چرې چا داسې اووئیل چه نبی کریم ﷺ وفات شوې دې نوزه به دَ هغه سر قلم کړم. بلکه په رسول الله ﷺ خو هسې سکته راغلې ده څنګه چه موسی ؑ راغلې وه. الله

---

[1] صحیح بخاری کښې دَ صلح حدیبیه په تفصیلاتو باندې ډیر اوږد حدیث شریف موجود دې. دَ افادهٔ عام په خاطر دَ متعلقه واقعه ترجمه لاندې ذکرکولې شي:
دَ عمرې کولو نه بغیر چه کله دَ واپسۍ حکم اوشو نو په عامو مسلمانانو باندې دَ هغوی واپس کیدل سخت تیر شو. دَ حضرت عمر نه صبر اونه شو اوعرض ئې اوکړو یا رسول الله! ولې تاسو دَ الله تعالی په حقه نبی نه یئ؟ حضورپاك اوفرمائیل ولې نه. حضرت عمر عرض اوکړو آیا مونږ په حقه او هغوی په باطله باندې نه دي؟ حضورپاك اوفرمائیل بې شکه. حضرت عمر ؓ عرض اوکړو یا رسول الله! بیا مونږ دا ذلت ولې برداشت کړو؟ حضورپاك اوفرمائیل زه دَ الله تعالی رسول او په حقه نبی یم دَ هغه دَ حکم نه خلاف نه شم کولې او هغه زما ملګرې او امدادی دې. حضرت عمر ؓ عرض اوکړو یا رسول الله! تاسو دا نه وو فرمائیلي چه مونږ به دَ بیت الله طواف کوو؟ حضورپاك ارشاد اوفرمائیلو آیا ما وئیلی وو چه دې کال به طواف کوو؟ حضرت عمر ؓ جواب ورکړو چه نه، حضورپاك اوفرمائیل چه بیا په دې کښې هیڅ شك نشته چه ته به بیت الله ته اورسې او دَ هغې طواف به کوې.
حضرت عمر ؓ بیان اوکړو چه بیا زه حضرت ابوبکر ؓ له لاړم او دَ هغوی نه مې هم دغه تپوس اوکړو چه اې ابوبکر! ولې داحقیقت نه دې چه حضورپاك دَ الله تعالی نبی ﷺ دې؟ هغوی هم اوفرمائیل ولې نه؟ ما وئیل ولې مونږ په حقه باندې نه یو او زمونږ دښمن په باطله باندې دې؟ هغوی وئیل ولې نه. ماتپوس اوکړو چه بیا مونږ دَ دین په معامله کښې ولې نیکته شو؟ حضرت ابوبکر ؓ اوفرمائیل حضورپاك بغیر دَ شك او شبهې دَ الله رسول دې او هغوی دَ خپل رب دَ حکم نه ډډه نه شي کولې او دَ هغوی رب هم دَ هغوی مددګار دې. پس دَ هغوی رسۍ په مضبوطیا سره اونیسه الله ګواه دې چه هغوی په حق باندې دی. ما ورته اووئیل چه ولې حضورپاك مونږ ته دا نه وو وئیلي چه مونږ به زر بیت الله ته اورسو او دَ هغې طواف به کوو؟ هغوی جواب ورکړو چه دا هم صحیح ده لیکن حضورپاك تاته فرمائیلي وو چه هم دې کال کښې به ته بیت الله ته رسیږې؟ مااووئیل نه. حضرت ابو بکر ؓ اوفرمائیل بیا په دې کښې هیڅ شك شبه نشته چه ته به بیت الله ته رسیږې او دَ هغې طواف به کوې. (صحیح البخاري، کتاب الشروط، باب الشروط فی الجهاد والمصالحة مع أهل الحرب وکتابة الشروط، رقم الحدیث: ۲۷۳۱).
حضرت عمر ؓ فرمائي چه روستو زه په دغه خپله ګستاخۍ باندې ډیر خپیمانه شوم او دَ دې په کفاره کښې مې ډیرزیات مونځونه اوکړه، روژې مې اوساتلې او صدقې او خیراتونه مې اوکړل او ډیر زیات غلامان مې آزاد کړل. (سیرت مصطفی صلی الله علیه وسلم، صلح حدیبیه، شرائط صلح: ۳۴۶-۳۴۷/۲).

تعالى به هغه دوباره دې مخکښې په شان کوی او هغه وخت به حضورپاك د داسې وينا کونکو خپې لاسونه پرې کوی. هغه وخت حضرت ابوبکر رضی الله عنه تشريف راوړو او حضرت عمر رضی الله عنه ئې خاموش کړو او په منبر باندې وراوختو او د قرآن پاك دا آيت ئې تلاوت کړو: ﴿إِنَّكَ مَيِّتٌ وَإِنَّهُم مَّيِّتُونَ﴾ [الزمر: ٣٠]. ﴿وَمَا مُحَمَّدٌ إِلَّا رَسُولٌ قَدْ خَلَتْ مِن قَبْلِهِ الرُّسُلُ ۚ أَفَإِن مَّاتَ أَوْ قُتِلَ انقَلَبْتُمْ عَلَىٰ أَعْقَابِكُمْ ۚ﴾ [آل عمران: ١٤٤] دې آياتونو اوريدو سره حضرت عمر رضی الله عنه فرمائی چه ما دا آياتونه واؤريدل نو سکته کښې راغلم او ماته داسې محسوسه شوه چه زما خپې لاسونه به زما بوج اوچت نه کړې شی او زه به په زمکه باندې راپريوځم[1].

③ يو دريمه موقع هم ده چه د حضورپاك عليه السلام د وفات نه پس کله چه حضرت ابوبکر رضی الله عنه د مرتدينو سره د جنګ اراده اوکړه نو حضرت عمر رضی الله عنه د حضرت ابوبکر رضی الله عنه مخالفت اوکړو. ليکن هغه په خپله فيصله باندې کلك ولاړ وو. په دې باندې روستو چه کله د حضرت ابو بکر رضی الله عنه په دې اقدام باندې ښه اثرات مخې ته راغلل نو حضرت عمر رضی الله عنه به فرمائيل په الله قسم الله تعالى په دغه معامله کښې د هغوی سينه کولاؤ کړې وه او ما اوپيژندلو چه هغه په حق باندې وو.[2]

---

[1] صحيح البخاري کښې دا واقعه په تفصيل سره په ډيرو مقاماتو کښې موجود ده. د افادهٔ عام په خاطر د متعلقه واقعې ترجمه لاندې ذکر کولې شی:

حضرت عبدالله بن عباس رضی الله عنهما بيان کړې دې چه.....حضرت ابوبکر رضی الله عنه تشريف راوړو نو حضرت عمر رضی الله عنه خلقوته خه وئيل. حضرت ابوبکر رضی الله عنه اوفرمائيل اې عمر کينه. ليکن حضرت عمر رضی الله عنه د کيناستو نه انکاراوکړو. په دې کښې خلقو حضرت عمر رضی الله عنه پريخودو او حضرت ابوبکر رضی الله عنه له لاړل. هغوی دا آيت تلاوت کړو: ﴿وَمَا مُحَمَّدٌ إِلَّا رَسُولٌ قَدْ خَلَتْ مِن قَبْلِهِ الرُّسُلُ ۚ أَفَإِن مَّاتَ أَوْ قُتِلَ انقَلَبْتُمْ عَلَىٰ أَعْقَابِكُمْ ۚ﴾ اما بعد! تاسو کښې چه چا هم د حضرت محمد صلی الله علیه وسلم عبادت کولو نو هغه ته دې معلومه وی چه هغوی وفات شوی دی او چا چه د الله تعالى عبادت کولو نو (د هغه معبود) الله هميشه ژوندې پاتې کيدونکې دې او په هغه باندې کله هم مرګ نه راځی. الله تعالى پخپله فرمائيلی دی: "محمد صرف رسول دې، د دوی نه مخکښې هم رسولان تيرشوی دی.......الخ" .... د زهری رحمه الله بيان دې چه ماته سعيد بن مسيب رحمه الله خبر راکړو چه حضرت عمر رضی الله عنه اوفرمائيل خدائی ګواه دې چه ماته هغه وخت هوش راغلو کوم وخت چه ما د حضرت ابوبکر رضی الله عنه نه د دې آيت تلاوت واؤريدو. کله چه ما د هغوی نه تلاوت کولو سره واؤريده چه حضورپاك وفات شوې دې نو زه سکتې کښې راغلم او داسې مې محسوس کړه چه زما خپې به زما بوج اوچت نه کړې شی او زه به په زمکه راپريوځم. (صحيح البخاری، کتاب المغازی، باب مرض النبی صلى الله عليه وسلم ووفاته، رقم الحديث: ٤٤٥٤).

[2] صحيح بخاری کښې د دې واقعې تفصيل موجود دې. د افادهٔ عام په خاطر د متعلقه واقعې ترجمه لاندې ذکرکولې شی:

حضرت ابوهريره رضی الله عنه بيان کړې دې چه کله حضورپاك وفات شو نو حضرت ابوبکر رضی الله عنه خليفه جوړشو. بل طرف ته د عربو ډيرو قبائلو (د خلافت او زکوة وغيره) نه انکار شروع کړو نو (د هغوی په انکار باندې حضرت ابوبکر رضی الله عنه د هغه منکرينو سره د جنګ قصه اوکړو په دې باندې) حضرت عمر رضی الله عنه اوفرمائيل تاسو د حضورپاك د دې فرمان چه ماته حکم راکړې شوې دې چه زه به خلقو سره ترهغې پورې جنګيږم ترکومې پورې چه هغوی د لا اله الا الله ګواهی ورنه کړی او کوم سړې چه د دې ګواهی ورکوی........

په حضرت عمر فاروق رضي الله عنه باندې يو اشکال او د هغې جواب: علامه ابن جوزي رحمه الله د حضرت عمر فاروق رضي الله عنه باره کښې يو اعتراض ذکر کړې دې چه څه وجه وه چه هغه په شريعت محمدی علی صاحبها الف الف تحيات باندې اکتفاء نه کوله، حالانکه نبی کريم صلی الله عليه وسلم هغه يو ځل منع کړې هم وو کوم وخت چه هغه د توريت څو پاڼې راوړې وې نو حضورپاك هغه ته اوفرمائيل: ((أمطها عنا يا عمر)). بيا ابن جوزي رحمه الله ددې اعتراض جواب نقل کړې دې. دَتتبع کتب نه دا خبره مخې ته راځی چه دا جواب په اصل کښې علامه خطابی رحمه الله ذکر کړې دې.(١) دکوم تسهيل چه ابن جوزي رحمه الله نقل کړې دې. هغه دا چه د حضرت عمر رضي الله عنه مخې ته د قرآن دوه روايات وو، يو: ﴿إِنِّي جَاعِلُكَ لِلنَّاسِ إِمَامًا﴾ [سورة بقره: ١٢٤] او دويم: ﴿أَنِ اتَّبِعْ مِلَّةَ إِبْرَاهِيمَ حَنِيفًا﴾ [النحل: ١٢٣]. په اول آيت کښې حضرت ابراهيم عليه السلام د پوره انسانيت د پاره امام اوګرځولې شو او دويم آيت کښې دَملت ابراهيمی دَ اقتداء حکم ورکړې شو. نو هغه ددې خبرې نه په دې پوهه شو چه دَ نورو انبياء کرامو نه جدا دوی لره امام جوړول او دَدوی اقتداء کول مشروع دی. بيا دا خبره هم دَ هغوی مخې ته وه چه دَ بيت الله نسبت هم دَ دوی طرف ته دې چه هغوی ددې پاك کور تعمير اوکړو. بيائی دَ الله تعالی په حکم سره خلق ددې کور طرف ته راؤغوښتل. بله دا خبره هم دَهغوی مخې ته وه چه مقام ابراهيم کوم چه يو کاڼړې دې په کوم چه دَ حضرت ابراهيم عليه السلام دَ قدم مبارك نښه هم باقی ده. دا داسې ده لکه چه يو سړې يو عمارت جوړ کړی او دَ يادګار دَ پاره په هغې باندې خپل نوم اوليکی دې دَ پاره چه دَ هغه دَ مرګ نه پس هم د هغه نوم باقی وی. چنانچه دَ حضرت عمر رضي الله عنه په زړه کښې دا خبره راغله چه په دې مقام باندې دوه رکعته مونځ ادا کړې شی دا به هم داسې وی چه يو آباد کړې شوې کور ته راتلونکې سړې هلته ليکلې شوې دَ هغه عمارت دَ جوړونکې نوم لولی. نودَهغوی په دې رائې باندې دَ الله تعالی دَ طرف نه تائيد اوشو او په حضورپاك باندې وحی نازل شوه. ليکن داسې اتباع يا دَ اتباع رائې دَ حضرت ابراهيم عليه السلام نه علاوه دَ بل نبی باره کښې نه ده شوې(٢).

...... نو زما دَ طرف نه به دَ هغه مال او ځان محفوظ وی. دَ هغه حق او دَ هغه حساب دَ الله تعالی په ذمه وی، په موجودګئ کښې څنګه هغوی سره جنګ کولې شې؟ په دې باندې حضرت ابوبکر رضي الله عنه هغه ته جواب ورکړو په الله قسم زه به هر هغه سړی سره جنګ کوم څوك چه په زکوة او مونځ کښې فرق کوی. څکه چه زکوة دَ مال حق دې په الله قسم که هغوی (زکوة کښې) دَ څلورو مياشتو د بچی ورکولو نه هم انکار اوکړو لکه څنګه چه به هغوی رسول الله صلی الله عليه وسلم ته ورکولو نو زه به هم هغوی سره جنګيږم. حضرت عمر رضي الله عنه روستو اوفرمائيل په خدائی چه دا خبره دَ هغې نتيجه وه چه الله تعالی دَ حضرت ابوبکر رضي الله عنه سينه کولاؤ کړې وه او روستو زه هم په دې نتيجه باندې اورسيدم چه حضرت ابوبکر رضي الله عنه په حقه باندې وو. (صحيح البخاری، کتاب الزکوة، باب وجوب الزکوة، رقم الحديث: ١٣٩٩).

(١) أعلام الحديث للخطابی: ٣٨٥/١.

(٢) کشف المشکل من حديث الصحيحين لابن الجوزی، مسند عمر بن الخطاب، الحديث الرابع عشر: ٨٢/١. او ګورئ دا اشکال او جواب علامه ابن الملقن رحمه الله په خپله شرح البخاری (التوضيح لشرح الجامع ......

فَقُلْتُ يَارَسُولَ اللّٰهِ، لَوِاتَّخَذْنَا مِنْ مَقَامِ إِبْرَاهِيمَ مُصَلًّى، فَنَزَلَتْ: ﴿وَاتَّخِذُوا مِن مَّقَامِ إِبْرٰهِيمَ مُصَلًّى﴾ (البقرة: ۱۲۵). (یو دا چه) ما عرض اوکړو یا رسول الله ﷺ که چرې مونږ مقام ابراهیم مصلی (د مونځ ځائی) جوړ کړو نو بهتر به وی. نو آیت مبارک: ﴿وَاتَّخِذُوا مِن مَّقَامِ إِبْرٰهِيمَ مُصَلًّى﴾ نازل شو.

قوله: "لَوِاتَّخَذْنَا" کښې د کلمه "لو" جواب به محذوف وی یعنی "لکان خیراً" یا به کلمه "لو" د تمنی د پاره ده. په دې صورت کښې جواب د "لو" ضرورت نشته[1].

قوله: "وَاتَّخِذُوا" کښې دوه قراءتونه دی یو: "وَاتَّخِذُوا" په کسرې د خاء دا قراءت د ابن کثیر، عاصم، ابوعمرو، حمزه او کسائی رحمهم الله نه نقل دې. او دویم قراءت: "وَاتَّخَذُوا" په فتحې د خاء د نافع رحمه الله او ابن عامر رحمه الله نه نقل دې.[2]

قوله: وَآيَةُ الْحِجَابِ، قُلْتُ: يَارَسُولَ اللّٰهِ، لَوْ أَمَرْتَ نِسَاءَكَ أَنْ يَحْتَجِبْنَ، فَإِنَّهُ يُكَلِّمُهُنَّ الْبَرُّ وَالْفَاجِرُ، فَنَزَلَتْ آيَةُ الْحِجَابِ:

دویمه موقع د حجاب د آیت ده. ما عرض اوکړو چه یا رسول الله ﷺ که چرې تاسو ازواج مطهرات ته په پرده کښې د اوسیدو حکم اوکړئی نو بهتره به وی. ځکه چه هغوی سره خبرې اترې کونکو کښې ښه او بد هر قسم خلق وی. چنانچه د حجاب آیت نازل شو.

قوله: "وَآيَةُ الْحِجَابِ" د دې عطف په ماقبل کښې په مقدر عبارت "اتخاذ المصلی فی مقام ابراهیم" باندې وی کوم چه د سیاقِ عبارت نه معلومیږی. لفظ "آیة" باندې کسره وئیل زیات ظاهر دی په دې صورت کښې به دا لفظ د عبارت د لفظ "ثلاث" نه بدل شی[3].

...... الصحیح: ٤١١٢/٥-٤١١) کښې د علامه ابن الجوزی رحمه الله په نسبت سره په دې الفاظو "فإن قلت: ما السر فی أن عمر لم يقنع بما فی شريعتنا حتى طلب الا ستكان بملة إبراهيم، وقد نهاه الشارع عن مثل هذا حين أتى بأشياء من التوراة، فقال له: أمثلها منك يا عمر" ذکر کړې دې لیکن په دې کښې په ظاهره د کاتب د غلطئ د وجې نه په دوو مقاماتو کښې سهوه شوې ده: یو لفظ "استکان" او بل د شارع علیه السلام قول "أمثلها منک یا عمر". ځکه چه د علامه ابن الجوزی رحمه الله کتاب "کشف المشکل من حدیث الصحیحین" کښې چه د دې اشکال کوم عبارت دې په هغې کښې دا سې نه دې. اصل عبارت او ګورئی: "فإن قيل: فما السر فی أن عمر لم يقنع بما فی شريعتنا حتى طلب الاستنان بملة إبراهيم، وقد نهاه رسول الله عن مثل هذا حين أتى بأشياء من التوراة. فقال: أمطها عنا يا عمر. (كشف المشكل من حديث الصحيحين لابن الجوزی، مسند عمر بن الخطاب، الحديث الرابع عشر: ۸۲/۱).

[1]) شرح الكرمانی: ٦٦/٤ اللامع الصبيح بشرح الجامع الصحيح للبرماوی: ۱۵۱/۳.

[2]) جامع البيان عن تأويل آی القرآن المعروف بتفسير الطبری، سورة البقرة، رقم الآية: ۱۲۵. ۵۲۲/۲ وقال الإمام الطبری رحمه الله: والصواب من القول والقراءة فی ذلک عندنا: ﴿وَاتَّخِذُوا﴾ بكسر الخاء على تأويل الأمر باتخاذ مقام إبراهيم مصلى. (أيضًا: ۲/۵۲٤) الجامع لأحكام القرآن المعروف بتفسير القرطبی، سورة البقرة.. رقم الآية: ۱۲۵. ۳۷۳/۲.

[3]) شرح الكرمانی: ۶۷/۴-۶۶.

ددې نه علاوه دا لفظ مبتدا ګرځولو سره مرفوع لوستل هم صحيح دى.([1]) په دې صورت کښې به خبر محذوف "كذلك" شى([2]).

دَ حجاب دَ ايت په مصداق کښې اختلاف: دَعلامه کرمانی رحمه الله او علامه برماوی رحمه الله دَ تصريحاتو مطابق دَ حجاب آيت: ﴿يَآيُّهَا النَّبِيُّ قُلْ لِّأَزْوَاجِكَ وَبَنٰتِكَ وَنِسَآءِ الْمُؤْمِنِيْنَ يُدْنِيْنَ عَلَيْهِنَّ مِنْ جَلَابِيْبِهِنَّ﴾ دې([3]).

خو علامه کورانی رحمه الله دَدې دواړو حضراتو دَدې آيت تعيين ته دَ بعضې خلقو قول وئيلو سره سهوه ګرځولې ده او دَ حجاب دَ آيت نه مراد ئې هم دَ سورت احزاب آيت نمبر ۵۳:

﴿يَآيُّهَا الَّذِيْنَ اٰمَنُوْا لَا تَدْخُلُوْا بُيُوْتَ النَّبِيِّ اِلَّآ اَنْ يُّؤْذَنَ لَكُمْ اِلٰى طَعَامٍ غَيْرَ نٰظِرِيْنَ اِنٰىهُ وَلٰكِنْ اِذَا دُعِيْتُمْ فَادْخُلُوْا فَاِذَا طَعِمْتُمْ فَانْتَشِرُوْا وَلَا مُسْتَاْنِسِيْنَ لِحَدِيْثٍ اِنَّ ذٰلِكُمْ كَانَ يُؤْذِي النَّبِيَّ فَيَسْتَحْيٖ مِنْكُمْ وَاللّٰهُ لَا يَسْتَحْيٖ مِنَ الْحَقِّ وَاِذَا سَاَلْتُمُوْهُنَّ مَتَاعًا فَسْــَٔلُوْهُنَّ مِنْ وَّرَآءِ حِجَابٍ ذٰلِكُمْ اَطْهَرُ لِقُلُوْبِكُمْ وَقُلُوْبِهِنَّ وَمَا كَانَ لَكُمْ اَنْ تُؤْذُوْا رَسُوْلَ اللّٰهِ وَلَآ اَنْ تَنْكِحُوْٓا اَزْوَاجَهٗ مِنْۢ بَعْدِهٖٓ اَبَدًا اِنَّ ذٰلِكُمْ كَانَ عِنْدَ اللّٰهِ عَظِيْمًا﴾ ګرځولې دې([4]).

قوله: وَاجْتَمَعَ نِسَاءُ النَّبِيِّ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِي الْغَيْرَةِ عَلَيْهِ، فَقُلْتُ لَهُنَّ: (عَسٰى رَبُّهٗٓ اِنْ طَلَّقَكُنَّ اَنْ يُّبْدِلَهٗٓ اَزْوَاجًا خَيْرًا مِّنْكُنَّ)، فَنَزَلَتْ هٰذِهِ الْاٰيَةُ "قَالَ أَبُوعَبْدِاللّٰهِ:

دريمه موقع دا شوه چه دَ نبى کريم ﷺ ازواج مطهرات دَ حضورپاك په خدمت کښې دَ غيرت دَ جذباتو دَ وجې نه راجمع شوې نو ما زجراً هغوی ته اووئيل چه که رسول الله ﷺ خفه شو او تاسو ټولو ته ئې طلاق ورکړو نو هيڅ عجيبه نه ده چه دَهغوی پروردګار حضورپاك ته تاسو نه بهترې بيبيانې ورکړى. نو هم دَدې مضمون آيت نازل شو.

دَدې آيت دَ نزول پس منظر تفصيلاً كتاب التفسير سورة التحريم کښې راځى([5]).

قوله: "فَنَزَلَتْ آيَةُ الْحِجَابِ": حضرت شيخ الحديث صاحب رحمه الله ليکلى دى چه روايت تير شوې دې په باب: خروج النساء إلي البراز کښې چه حضرت سوده رضي الله عنها بهر اووتله. حضرت عمر رضي الله عنه اووئيل چه مونږ اوپيژندله چه سوده ده. دَغه وخت دَ حجاب آيت نازل شو([6]).

حضرت عمر رضي الله عنه له په کومه خبره غيرت راغلو؟:

قوله: "وَاجْتَمَعَ نِسَاءُ النَّبِيِّ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِي الْغَيْرَةِ عَلَيْهِ" غيرت خو يا په دې خبره باندې وو چه حضرت ماريه رضي الله عنها سره ئې صحبت اوکړو يا په دې وجه چه حضرت ام سلمه رضي الله عنها کره ئې شات اوڅکل. دا پوره واقعه به په خپل ځائې راشى. هغه دا چه يو ځل حضرت عمر رضي الله عنه څه اوفرمائيل په دې باندې دَ هغه بى بى هغه اورټلو. حضرت عمر رضي الله عنه اوفرمائيل ته څوك ئې

---

[1]) اللامع الصبيح بشرح الجامع الصحيح للبرماوى: ۱۵۱/۳، تحفة البارى: ۱۰۸/۲.
[2]) ضياء السارى فى مسالک أبواب البخارى: ۲۹۵/۵.
[3]) شرح الکرمانى: ۶۷/۴، اللامع الصبيح بشرح الجامع الصحيح للبرماوى: ۱۵۱/۳.
[4]) الکوثرالجارى للکورانى: ۹۶/۲.
[5]) شرح الکرمانى: ۶۷/۴، اللامع الصبيح بشرح الجامع الصحيح للبرماوى: ۱۵۱/۳.
[6]) تقرير بخارى شريف: ۱۴۸/۲.

خبرې کونکې؟ او ددې وجه دا وه چه د انصارو ښځو به همیشه خپلو خاوندانو سره بلاتکلف اونیغ په نیغه خبرې اترې کولې اود قریشو ښځې بالکل چپ او د خپلو خاوندانو مخې ته به ډیرې غلې اوسیدې صحابه کرامو ﷺ چه کله هجرت اوکړو او مدینې منورې ته راغله نو د انصارو ښځو نه د قریشو ښځو دهغوی عادتونه او طور طریقې زده کړې خربوزه خربوزې ته په کتو سره رنګ نیسی. ښځې ورته عرض اوکړو. خپلې لور ته نه ګورې چه رسول الله ﷺ ته څنګه جواب ورکوی. حضرت عمر ﷺ دې اوریدو سره ام المؤمنین حضرت حفصه ﷺ کره تشریف یوړو او ورته ئې اوفرمائیل چه بیا هیڅ کله داسې اونه کړې اوخپلې بنې سره ضد مه کوه هغه د خپل حسن د وجې نه نیازبینه ده. که ستا څه ضرورت وی نو ماته وایه. حضرت عمر ﷺ بیا ام سلمه ﷺ له راغلو او ورته ئې اوفرمائیل چه ما اوریدلی دی چه ته حضورپاک ته جواب ورکوې. حضرت ام سلمه ﷺ اووئیل اې عمرا (ته) د حضورپاک د بیبیانو باره کښې په هره خبره کښې خپه تاووې. غرض دا چه د شاتو څکلو واقعه یا د حضرت ماریه ﷺ خبره پیښه شوه او حضورپاک په مشربه کښې قیام اوکړو(1).

د حدیث مبارک ترجمة الباب سره مناسبت: علامه کرمانی ﷺ او علامه برماوی ﷺ فرمائی چه داحدیث د ترجمة الباب په اول جزء باندې دلالت کوی او وړاندې حدیث د ترجمة الباب په جزء اخیر باندې دلالت کوی. دلالت به په دې توګه وی چه د مقام ابراهیم د مصداق باره کښې علماء مختلف دی. نوچه کوم علماء د مقام ابراهیم نه مراد کعبه اخلی نو دهغوی په نیز خو مطابقت اودلالت واضح دې او کوم علماء چه دمقام ابراهیم نه مراد پوره حرم اخلی دهغوی په نیز به ﴿وَاتَّخِذُوا مِن مَّقَامِ إِبْرَاهِيمَ مُصَلًّى﴾ کښې کلمه "مِن" تبعیضیه وی. (لکه چه حضرت عمر ﷺ غوښتنه ښکاره کړه چه یا رسول الله! زما زړه غواړی چه مقام ابراهیم یعنی د پوره حرم څه حصه قبله جوړه شی).

اود ﴿مُصَلًّى﴾ نه مراد به قبله یا دَدې طرف ته مخ کولوسره دَمونځ کولو ځائی وی. یا د ترجمة الباب نه مراد "ماجاء في القبلة ومايتعلق بها" واخستې شی اوهم دا زیاتـه ښکاره ده ځکه چه متبادر الى الفهم د مقام نه هغه کاڼړې مراد دې په کوم چه حضرت ابراهیم ﷺ ولاړ وو اود دې د نصب کیدو ځائې مشهور اومعروف دې(2).

علامه خطابی ﷺ لیکلی دی چه حضرت عمر فاروق ﷺ د نبی کریم ﷺ نه دې باره کښې تپوس اوکړوچه که چرې دا کاڼړې مونځ ګذار د قبلې او خپل مینځ کښې کړی په کوم چه حضرت ابراهیم ﷺ اودریدو سره تعمیر اوکړو او مونځ اداکړی نو څنګه دې؟ نو دَدې تپوس کولو باندې د الله تعالی د طرف نه مذکوره آیت مبارك نازل شوې وو(3).

ابن رجب الحنبلی ﷺ فرمائی چه امام بخاری ﷺ دا حدیث په دې باب کښې ذکرکړو دَدې

---

(1) تقرير بخاری شریف: ۱۴۹/۲-۱۴۸.

(2) شرح الكرماني: ۶۷/۴ اللامع الصبيح بشرح الجامع الصحيح للبرماوي: ۱۵۱/۳، تحفة الباري: ۱۰۹/۲.

(3) أعلام الحديث للخطابي: ۳۸۵/۱.

مقصد دادې چه هغوی دَ الله تعالی دَدې قول: ﴿وَاتَّخِذُوا مِن مَّقَامِ إِبْرَاهِيمَ مُصَلًّى﴾ تفسیر بیت الله یعنی دَ کعبې (کومه چه حضرت ابراهیم علیه السلام تعمیر کړې وه) طرف ته مخ کولو سره مونځ اداکولو سره کړې دې[۱].

دَ بعضې شارحینو وینا ده چه زیاته مناسب خبره دا وه چه امام بخاری رحمه الله دا حدیث ماقبل باب کښې ذکرکړې وې. نو حافظ ابن حجر رحمه الله دَدې په جواب کښې لیکلی دی چه داسې وینا کول صحیح نه دی ځکه چه هلته حدیث ابن عمر رضی الله عنهما کښې دَ مقام ابراهیم مصلی جوړولو تصریح وه او دلته حدیث عمر رضی الله عنه کښې دَدې تصریح نشته دې[۲].

تعليق: وحَدَّثَنَا ابْنُ أَبِي مَرْيَمَ، قَالَ: أَخْبَرَنَا يَحْيَى بْنُ أَيُّوبَ، قَالَ: حَدَّثَنِي حُمَيْدٌ، قَالَ: سَمِعْتُ أَنَسًا بِهَذَا [۴۴۸۳، ۴۴۸۳، ۴۴۲۲، ۴۲۱۳]

دَ ابوعبدالله نه مراد امام بخاری رحمه الله پخپله دې. هغوی داتعلیق په دې مقام باندې اوکتاب التفسیر کښې تعلیقًا ذکرکړې دې. دَدې تعلیق نه مقصود صرف دادې چه په دې تعلیق کښې دَ حمید رحمه الله راوی دَ حضرت انس رضی الله عنه نه دَ سماع تصریح ده. په کوم سره چه دَ تدلیس نه امن حاصلیږی. او ماقبل روایت کښې عنعنه وه یعنی "عن حميد عن أنس" سره روایت ذکر وو اودلته "حدثني حميد قال: سمعت أنسًا" دې[۳].

حدیث باب (دویم حدیث) [حدیث نمبر ۳۹۵]

۳۹۵- حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ يُوسُفَ قَالَ أَخْبَرَنَا مَالِكُ بْنُ أَنَسٍ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ دِينَارٍ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عُمَرَ قَالَ[۴] بَيْنَا النَّاسُ بِقُبَاءٍ فِي صَلَاةِ الصُّبْحِ إِذْ جَاءَهُمْ آتٍ فَقَالَ إِنَّ رَسُولَ اللَّهِ

---

[۱]) فتح الباری لابن رجب الحنبلی: ۳۸۵/۱.

[۲]) فتح الباری لابن حجر: ۶۵۵/۱-۶۵۴، ضیاء الساری فی مسالک أبواب البخاری: ۲۹۵/۵.

[۳]) فتح الباری: ۵۲۰/۱، عمدة القاری: ۲۰۵/۴.

[۴]) أخرجه البخاری أيضًا فی التفسير، سورة البقرة، باب قوله الله تعالى: ﴿وَمَا جَعَلْنَا الْقِبْلَةَ الَّتِي كُنتَ عَلَيْهَا إِلَّا لِنَعْلَمَ مَن يَتَّبِعُ الرَّسُولَ﴾ رقم الحديث: ۴۴۸۸ وباب: ﴿وَلَئِنْ أَتَيْتَ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ بِكُلِّ آيَةٍ مَّا تَبِعُوا قِبْلَتَكَ﴾ رقم الحديث: ۴۴۹۰ وباب: ﴿الَّذِينَ آتَيْنَاهُمُ الْكِتَابَ يَعْرِفُونَهُ كَمَا يَعْرِفُونَ أَبْنَاءَهُمْ﴾ رقم الحديث: ۴۴۹۱ وباب: ﴿وَمِنْ حَيْثُ خَرَجْتَ فَوَلِّ وَجْهَكَ شَطْرَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ﴾ رقم الحديث: ۴۴۹۳ وباب: ﴿وَمِنْ حَيْثُ خَرَجْتَ فَوَلِّ وَجْهَكَ شَطْرَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ﴾ رقم الحديث: ۴۴۹۴. وفی اخبارالآحاد، باب ماجاء فی إجازة خبر الواحد الصدوق، رقم الحديث: 7251. ورواه مسلم فی صحيحه، فی المساجد، باب: تحويل القبلة، رقم الحديث: ۵۲۶. ورواه الترمذی فی جامعه، فی الصلاة، باب: ماجاء فی ابتداء القبلة، رقم الحديث: ۳۴۱. ورواه النسائی فی سننه، فی القبلة، باب: استبانة الخطأ بعد الاجتهاد، رقم الحديث: ۴۹۴. وفی جامع الأصول، حرف التاء الكتاب الأول: فی تفسير القرآن وأسباب نزوله، سورة البقرة، رقم الحديث: ۴۷۹، ۱۴/۲. علامه ابن الملقن رحمه الله په التوضيح کښې لیکلی دی چه دَ حضرت ابن عمر رضی الله عنهما مذکوره حدیث صحیح البخاری کتاب الصلاة کښې په دوو نورو ځایونو کښې هم راځی او کتاب التفسیر کښې به څلور ځل راځی. اوګورئی. والكلام عليه من أوجه: أحدها: هذا الحديث سيأتی إن شاء الله فی الصلاة فی موضعين، وفی التفسير فی أربعة مواضع، وفی خبر الواحد، وقد سلف فی الإيمان من حديث البراء. (التوضيح لابن الملقن: ۴۱۴/۵-۴۱۳). خو معلومیږی داسې چه دَ علامه ابن الملقن رحمه الله نه په دې باره کښې سهوه شوې ده. ځکه چه دا حدیث کتاب الصلاة کښې صرف هم په یو مقام باندې او کتاب التفسیر کښې پنځو مقاماتو کښې راغلې دې.

-صلى الله عليه وسلم- قَدْ أُنْزِلَ عَلَيْهِ اللَّيْلَةَ قُرْآنٌ، وَقَدْ أُمِرَ أَنْ يَسْتَقْبِلَ الْكَعْبَةَ فَاسْتَقْبِلُوهَا، وَكَانَتْ وُجُوهُهُمْ إِلَى الشَّامِ، فَاسْتَدَارُوا إِلَى الْكَعْبَةِ.

د حديث ترجمه: حضرت عبدالله بن عمر رضي الله عنهما اوفرمائيل چه مونږه په قبا كښې د سحر مونځ كولو چه په دې كښې يو سړې راغلو هغه اووئيل چه په رسول الله ﷺ باندې تيره شپه د قرآن پاك آياتونه نازل شوى دى او هغه ته دكعبې طرف ته (په مونځ كښې د مخ) كولو حكم شوې دې. لهذا تاسو هم د قبلې طرف ته مخ كړئى. دغه وخت هغوى د شام (ملك) طرف ته مخ كړې ولاړ وو په دې وجه هغوى د كعبې طرف ته راتاؤ شو.

تراجم رجال: د مذكوره حديث شريف په سند كښې ټول څلور رجال دى:

① **عبدالله بن يوسف رحمه الله:** دا عبدالله بن يوسف تنيسى دمشقى رحمه الله دې. د دوى مختصر تذكره كشف البارى، كتاب بدء الوحى، الحديث الثانى او تفصيلى تذكره كتاب العلم، باب: ليبلغ العلم الشاهد الغائب لاندې تيره شوې ده([1]).

② **مالك بن انس رحمه الله:** دا مالك بن انس بن مالك بن ابى عامر المدنى رحمه الله دې. د دوى تفصيلى تذكره كشف البارى كتاب الإيمان باب: من الدين، الفرار من الفتن لاندې تيره شوې ده([2]).

③ **عبدالله بن دينار رحمه الله:** دا ابوعبدالرحمن عبدالله، بن دينار ورشى عدوى مدنى رحمه الله دې. د دوى تفصيلى تذكره كتاب العلم، باب: قول المحدث: حدثنا وأخبرنا وأنبأنا لاندې تيره شوې ده([3]).

④ **عبدالله بن عمر رضي الله عنهما:** دا د مشهور صحابى حضرت عمر فاروق رضي الله عنه ځوئى حضرت عبدالله بن عمر رضي الله عنهما دې. د دوى احوال كشف البارى، كتاب الإيمان، باب: الإيمان وقول النبى صلى الله عليه وسلم: بنى الإسلام على خمس لاندې تير شوى دى([4]).

د حديث شرح: قَالَ: بَيْنَا النَّاسُ بِقُبَاءٍ فِي صَلَاةِ الصُّبْحِ: حضرت عبدالله بن عمر رضي الله عنهما فرمائى چه مونږه په قبا كښې د سحر مونځ كولو.

قوله: "بَيْنَا": دا كلمه نورو نسخو كښې په ميم سره يعنى "بَيْنَمَا" ده مطلب د دې "بَيْنَ أَوقات كذا" دې. يعنى د هغه اوقاتو په مينځ كښې چه خلق په قباء كښې...... إلخ.([5]) كلمه "بَيْنَا" صيغه د ظرف ده د مفاجاة په معنى كښې. د دې استعمال د جملې طرف ته په اضافت سره كيږى اودا د خپل معنوى تماميت د پاره د جواب هم محتاج وى. چنانچه په دې مقام باندې د دې

[1]) كشف البارى: ١/٢٨٩، ٤/١١٣.
[2]) كشف البارى: ١١/٢٩٠، ٢/٨٠.
[3]) كشف البارى: ١/٢٥٨، ٣/١٢٥.
[4]) كشف البارى: ١/٦٣٧.
[5]) التوضيح لابن الملقن: ٥/٤١٤.

کلمې د اضافت مبتداء او خبر (الناس بقباء فى صلاة الصبح) طرف ته دي. لهذا مضاف او مضاف اليه ملاويدو نه پس دَدې جواب به راتلونکې جمله (إذجاء هم آتٍ) وي([1]).

قوله: "النَّاسُ" کښې الف لام عهدي ذهني دې. مراد اهل قباء او هغه کسان دي چه هغه وخت هلته حاضر وو([2]).

قوله: "قُبَاءٍ" د صحيح مشهور قول مطابق دا کلمه په مد سره لوستلې کيږي. او د مد نه علاوه قصر سره، مذکرهم، مؤنث هم، منصرف هم او غير منصرف هم استعماليږي. دا مدينې سره نيزدې د مدينې عوالي کښې د يو ځائې نوم دې.([3]) او دې نه مراد مسجد قباء دې([4]).

د قبلې د بدليدو حکم په کوم مونځ کښې اوشو؟:

قوله: "صَلَاةِ الصُّبْحِ" په دې حديث کښې د سحر د وخت ذکردې خو دې نه مخکښې باب: "التوجه نحو القبلة" کښې د مازيګر د وخت ذکر دې. نو په دې دواړو کښې څه منافات نشته دې. تطبيق ممکن دې. هغه داسې چه کوم سړې مدينه کښې اوسيدونکې وو هغه ته خبر د مازيګر په وخت کښې رسيدلې وو او کوم چه د مدينې نه بهر (مثلاً قباء وغيره کښې) اوسيدونکې وو هغه ته خبر په صبائې ورځ د سحر په مونځ کښې به رسيدلې وي([5]).

قوله: إِذْجَاءَهُمْ آتٍ، فَقَالَ: «إِنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَدْ أُنْزِلَ عَلَيْهِ اللَّيْلَةَ قُرْآنٌ»: چه په دې کښې يو سړې راغلو هغه اووئيل چه په رسول الله ﷺ باندې تيره شپه د قرآن آياتونه نازل شوي دي.

دا راتلونکې سړې څوک وو؟: "إِذْجَاءَهُمْ آتٍ" دا راتلونکې څوک وو؟ په دې باره کښې علامه کرماني رحمه الله ليکلي دي چه دهغه نوم عباد بن ابي بشر وو([6]). او علامه ابن الملقن رحمه الله درې نومونه ذکرکړي دي په دې دريو کښې يو وو عباد بن نهيك، عباد بن ابن بسر او عباد بن ابن وهب([7]).

قوله: "أُنْزِلَ عَلَيْهِ اللَّيْلَةَ" په دې کښې لفظ "اللَّيْلَةَ" مطلق دې دکوم نه مراد چه تيره شوې ورځ او هغې سره متصل شپه ده([8]).

قوله: "قُرْآنٌ" نه مراد دَمکمل قرآن نازليدل نه دي بلکه د بعضې قرآن نازليدل مراد دي. ځکه

---

[1] عمدة القاري: ٢١٩/٤.
[2] فتح الباري: ٦٥٥/١، عمدة القاري: ٢١٩/٤.
[3] شرح الكرماني: ٦٨/٤، التوضيح لابن الملقن: ٤١٤/٥، عمدة القاري: ٢١٩/٤.
[4] فتح الباري: ٦٥٥/١.
[5] شرح الكرماني: ٦٨/٤، په دې موضوع باندې تفصيلي کلام کشف الباري: ٣٩٤/٢-٣٩٢ کښې تيرشوې دې.
[6] شرح الكرماني: ٦٨/٤، عمدة القاري: ٢١٩/٤.
[7] التوضيح لابن الملقن: ٤١٤/٥، الإعلام بفوائد عمدة الأحكام لابن الملقن: ٤٨٩/٢.
[8] فتح الباري: ٦٥٥/١، عمدة القاري: ٢١٩/٤.

چه په دې باندې تنوين دتبعيض دې يعني د قران يوڅو اياتونه نازل شوی دی[۱]. او دغه اياتونو نه مراد ﴿قَدْ نَرٰى تَقَلُّبَ وَجْهِكَ فِي السَّمَآءِ﴾ والا آياتونه دی[۲].

قوله: وَقَدْ أُمِرَ أَنْ يَسْتَقْبِلَ الْكَعْبَةَ، فَاسْتَقْبِلُوهَا: او هغوی ته دَ كعبې طرف ته (په مانځه كښې دَ مخ) كولو حكم شوې دې. لهذا تاسو هم قبلې طرف ته مخ كړئ.

قوله: "وَقَدْ أُمِرَ" حضرت محمد ﷺ ته حكم وركړې شو[۳]. هم په دې كښې دا امر موجود دې چه دَ حضورپاك نه صحط سره دَ حضورپاك امت ته هم داحكم وركړې شوې. هم دَدې نه هم دامعلوميږى چه دامت د پاره دَ حضورپاك دَ افعالو تابعدارى كول هم هغه شان ضرورى دى څنګه چه دَ رسول الله ﷺ دَ اقوالو تابعدارى كول، ترهغه وخته پورې چه دَ دغه فعلِ نبوى باره كښې څه قرينه قائم شى چه دا فعل نبى اكرم ﷺ سره خاص دې[۴].

قوله: "فَاسْتَقْبِلُوهَا" په دې كلمه كښې دوه احتمالات دى. رومبې احتمال دادې چه دادَ امر صيغه وى (دَ حديث ترجمه كښې هم دَدې مطابق ترجمه كړې شوې ده) اودويم احتمال دادې چه دا فعل ماضى وى په دې صورت كښې به داجمله دَ خبر دَ پاره وى چه نبى كريم ﷺ او صحابه كرامو ﷺ په مونځ كښې خپل مخ دَ قبلې طرف ته كړې دې[۵].

ابن الملقن رحمه الله فرمائى چه دادَ امر صيغه لوستل دَ ماضى صيغه لوستلونه زياته بهتر او مشهوره ده. ابن عبد البر رحمه الله ليكلى دى چه دَ بخارى اكثر رواة هم په دې باندې دى[۶].

قوله: وَكَانَتْ وُجُوهُهُمْ إِلَى الشَّامِ، فَاسْتَدَارُوا إِلَى الْكَعْبَةِ: هغه وخت هغوى دَ شام (ملك) طرف ته مخ كړې شوې وو. په دې وجه هغوى دكعبې طرف ته تاؤ شو. مذكوره دواړه جملې دَ حضرت ابن عمر رضي الله عنهما دى نه چه دَ دغه خبر وركونكى سړى[۷].

دَ حديث مبارک دَ ترجمة الباب سره مناسبت: علامه كرمانى رحمه الله ليكى چه دَدې حديث دَ ترجمة الباب دَ رومبى جزء سره مطابقت خو "فاستقبلوها" دَ امر په صيغه كښې دې. اوپه دويم جزء باندې دلالت په دې جهت سره دې چه دَمانځه شروع هغه خلقو دَ داسې قبلې طرف ته مخ كولو سره كړې وه كومه چه منسوخ شوې وه. دكوم علم چه هغوى ته نه وو. چنانچه هغوى دَ هيرونكو په شان شو. بيا دَ اعلان كونكى اعلان اوريدوسره هغوى ته دَ صحيح قبلې علم

---

[۱] شرح الكرمانى: ۶۸/۴، اللامع الصبيح بشرح الجامع الصحيح للبرماوى: ۱۵۲/۳، فتح البارى: ۶۵۵/۱.
[۲] عمدة القارى: ۲۱۹/۴.
[۳] عمدالقارى: ۲۱۹/۴.
[۴] فتح البارى: ۶۵۵/۱.
[۵] شرح الكرمانى: ۶۸/۴.
[۶] التوضيح لابن الملقن: ۴۱۴/۵. خو علامه دمامينى رحمه الله دَدې برعكس ذكر كړى دى چه دَ جمهورو رواتو مطابق دادماضى صيغه ده اودَ أصيلى په روايت كښې دَ امر صيغه ده. وئى ګورئى: المصابيح الجامع الدمامينى: ۱۱۵/۲، والله اعلم بالصواب.
[۷] شرح الكرمانى: ۶۸/۴، اللامع الصبيح بشرح الجامع الصحيح للبرماوى: ۱۵۳/۳، عمدة القارى: ۲۱۹/۴.

اوشو. ددې نه پس هغوی هم په مونځ کښې خپل مخ تاؤ کړو نوچه کوم مونځ دهغوی د غیر قبلې طرف ته اوشو د هغه مونځ هغوی ته د راګرځولو حکم اونه کړې شو. اوهم دغه خبره د ترجمة الباب په دويم جزء کښې ذکرده[1].

ابن الملقن رحمه الله صرف هم دومره خبره کړې ده چه ددې حدیث مطابق د انحراف قبلې په صورت کښې هم د مونځ د راګرځولو حکم نه ورکول هم داسې دی لکه "مجتهدفی القبلة" چه په هغه باندې هم د مونځ واپس راګرځول لازم نه دی[2].

د حدیث مبارک نه مستنبط شوی فوائد او احکام: د مذکوره حدیث شریف نه ډیر احکام مستنبط کیږی په هغې کښې څه لاندې نقل کولې شی:

① معلومه شوه چه د حضورپاك په توسط سره دهغوی امت ته هم داحکم ورکړې شو. هم ددې نه داهم معلومیږی چه د امت د پاره د حضورپاك د افعالو تابعداری کول هم هغه شان ضروری دی څنګه چه د حضورپاك د اقوالو تابعداری کول ترهغه وخته پورې چه د فعلِ نبوی باره کښې څه قرینه قائم شی چه دا فعل د نبی کریم ﷺ سره خاص دې[3].

② د افعال نبوی ﷺ تابعداری کولو کښې که ددې عمل په وجوب باندې څه قرینه قائم وی نو د دې فعل اتباع کول به واجب وی، په بل صورت کښې به د دلیل په قائمیدو باندې د تابعدارئی حکم متعین کیږی[4].

③ ددې حدیث نه د خبر واحد د مقبول کیدو علم کیږی[5].

④ داهم معلومه شوه چه که مونځ ګذار سړې د غیر مونځ ګذار خبره واؤری نوداد هغه د پاره نقصانی نه ده[6].

⑤ داهم معلومیږی چه کومو کسانو ته د ورځې یو حکم نه وی رسیدلې نو د هغوی نه به د دغه حکم تپوس پوښتنه نه کیږی ترکومې چه هغه د دین حکم هغوی ته اونه رسیږی[7].

⑥ ددې حدیث نه د احکامو د منسوخ کیدو د جواز علم هم کیږی[8].

---

[1] شرح الكرماني: ٦٨/٤.

[2] التوضيح لابن الملقن:٤١٤/٥، المصابيح الجامع للدماميني: ١١٥/٢، اللامع الصبيح بشرح الجامع التصحيح للبرماوي: ١٥١/٣، فتح الباري: ٦٥٥/١، عمدة القاري: ٢١٨/٤.

[3] فتح الباري: ٦٥٥/١، عمدة القاري: ٢٢٠/٤.

[4] عمدة القاري: ٢٢٠/٤.

[5] عمدة القاري: ٢٢٠/٤الإعلام بفوائد الأحكام لابن الملقن: ٤٩٨/٢.

[6] عمدة القاري:: ٢٢٠/٤.

[7] الإعلام بفوائدعمدة الإحكام لابن الملقن: ٤٩٩/٢، عمدة القاري: ٢٢٠/٤. واضحه دې وی چه دا حکم دارالاسلام کښې د آزاد عاقل بالغ د پاره نه دی بلکه دهغوی د پاره خو بخپله د بلوغت نه مخکښې یا د بلوغت نه پس متصل احکامات دینیه زده کول ضروری دی. دهغوی داسې عذر چه مونږ ته خو داسې حکم هډورسیدلې نه دې د الله تعالی په نیز به مسموع نه وی. والله اعلم بالصواب.

[8] الإعلام بفوائدعمدة الإحكام لابن الملقن: ٤٩٧/٢.

⑤ داهم معلومیږی چه د "اللیلة" اطلاق په تیره شوې شپه باندې خو صحیح دې لیکن د راتلونکې شپې دپاره صحیح نه دې[1].

حدیث باب: (دریم حدیث) [حدیث نمبر ۳۹۶]

-۳۹۶- حَدَّثَنَا مُسَدَّدٌ قَالَ حَدَّثَنَا يَحْيَى عَنْ شُعْبَةَ عَنِ الْحَكَمِ عَنْ إِبْرَاهِيمَ عَنْ عَلْقَمَةَ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ قَالَ[2] صَلَّى النَّبِيُّ -صلى الله عليه وسلم- الظُّهْرَ خَمْسًا فَقَالُوا أَزِيدَ فِي الصَّلاَةِ قَالَ «وَمَا ذَاكَ». قَالُوا صَلَّيْتَ خَمْسًا. فَثَنَى رِجْلَيْهِ وَسَجَدَ سَجْدَتَيْنِ.

دحدیث ترجمه: د حضرت ابن مسعود رضی الله عنه نه روایت دې چه یو ځل رسول الله ﷺ د ماسپښین مونځ ورکړو او پنځه رکعتونه ئې اوکړه. نوخلقو عرض اوکړو آیا په مونځ کښې څه د زیاتی حکم کړې شوې دې؟ حضورپاک اوفرمائیل څه مطلب؟ خلقو عرض اوکړو تاسو پنځه رکعته اوکړل. دې اوریدو سره حضورپاک خپلې خپې راغونډې کړې او دوه سجدې ئې اداکړې.

تراجم رجال. د مذکوره حدیث شریف په سند کښې ټول اووه رجال دی:

① **مسدد رحمه الله:** دا مسدد بن مسرهد بن مسر بل بن مرعبل الاسدی بصری رحمه الله دې. د بعضو په نیز د دوی نوم عبد الملك بن عبد العزیز دې. د دوی مختصر حالات کشف الباری کتاب الإیمان، باب: من الإیمان أن یحب لأخیه مایحب لنفسه ، لاندې او تفصیلی حالات کتاب العلم، باب: من خص بالعلم قوما دون قوم کراهیة أن لایفهموا د دویم حدیث لاندې تیرشوې دی.[3]

② **یحیی رحمه الله:** دا یحیی بن سعید بن فروخ القطان تمیمی رحمه الله دې. د دوی کنیت ابوسعید دې. د دوی مختصر حالات کشف الباری کتاب الإیمان، باب: من الإیمان أن یحب لأخیه مایحب لنفسه لاندې تیر شوی دی[4].

③ **شعبه رحمه الله:** دا امیر المؤمنین شعبه بن الحجاج بن واسطی بصری رحمه الله دې. د دوی تذکره کشف الباری، کتاب الإیمان، باب: المسلم من سلم المسلمون من لسانه ویده، لاندې تیره شوې ده[5].

④ **حکم رحمه الله:** دا حکم بن عتیبه الکندی الکوفي رحمه الله دې. د دوی احوال کشف الباری، کتاب العلم، باب: السمر فی العلم لاندې تیر شوی دی[6].

---

[1]) الإعلام بفوائد عمدة الإحکام لابن الملقن: ۵۰۱/۲.
[2]) مرتخریجه رقم الحدیث: ۳۹۲.
[3]) کشف الباری: ۲/۲، ۵۸۸/٤.
[4]) کشف الباری: ۲/۲.
[5]) کشف الباری: ۶۷۸/۱.
[6]) کشف الباری: ٤١٤/٤.

⑤ ابراهيم رحمه الله: دا ابوعمران ابراهيم بن يزيد النخعي رحمه الله دي. دَ دوی احوال کشف الباری، کتاب الإيمان، باب: ظلم دون ظلم، لاندې تیر شوي دی[1].

⑥ علقمه رحمه الله: دا علقمه بن قيس بن عبد الله نخعي رحمه الله دي. دَدوی احوال کشف الباری کتاب الإيمان، باب: ظلم دون ظلم لاندې تیرشوی دی[2].

⑦ عبدالله رحمه الله: دامشهور صحابئ رسول حضرت عبدالله بن مسعود رضي الله عنه دي. دَدوی احوال کشف الباری کتاب الإيمان، باب: ظلم دون ظلم لاندې تیرشوی دی[3].

دَ حدیث شرح: دَ مذکوره حدیث مکمل شرح ماقبل باب: "التوجه نحو القبلة حيث كان" کښې حدیث نمبر ۴۰۱ لاندې تیره شوې ده. په دې باب کښې هم دَ هغه سابقه حدیث څه ټکړه ذکرکولو نه مقصود صرف داخودل یا واضح کول دی چه په غلطئ سره سلام ګرځولو نه پس حضورپاك دَ قبلې نه تاویدو سره دَخلقو طرف ته مخ کړو او کیناستو. په سهوه باندې خبردار کولو نه پس دوباره قبلې طرف ته تاؤ شو او سجده سهوه ئې اوکړه. که چرته دَ قبلې نه تاویدو سره حضورپاك دَ مونځ نه وتلې وې نوصرف په سجده سهوه باندې به ئې اکتفاء نه کوله بلکه مونځ به ئې راګرځولو لیکن حضورپاك داسې اونه کړل. لهذا دَدې نه معلومه شوه چه په خطا دَ قبلې نه تاویدل مونځ واپس راګرځول نه واجبوی[4].

دَحدیث شریف دَ ترجمة الباب سره مناسبت: دَمذکوره حدیث دَترجمة الباب سره مناسبت ښکاره دې چه حضورپاك سهوه شو او حضورپاك صرف سجده سهوه اوکړه مونځ ئې راؤنه ګرځولو اوهم دغه څیز په ترجمة الباب کښې ذکردې[5].

....

[1] کشف الباري: ۲/۲۵۳.
[2] کشف الباري: ۲/۲۵۶.
[3] کشف الباري: ۲/۲۵۷.
[4] عمدة القاري: ۴/۲۲۰.
[5] عمدة القاري: ۴/۲۲۰.

بِسْمِ اللهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيْمِ

١١- أبواب المساجد

ماقبل سره مناسبت: علامه عيني رحمه الله فرمائي چه دَ احكام قبله نه پس اوس دَ ابواب مساجد په مينځ كښې مناسبت واضح دې. دَدې باب نه واخله تر باب سترة الامام پورې دَ ټولو ابوابو تعلق هم دَمساجدو سره دې.(١)

١- بَابُ حَكِّ الْبُزَاقِ بِالْيَدِ مِنَ الْمَسْجِدِ

داباب په جمات كښې دَپريوتلې توكانړې او بلغم په خپلو لاسونو سره دَ صفا كولو په بيان كښې دې.

دَ ترجمة الباب مقصد:

دَحضرت شيخ الحديث صاحب رحمه الله رائې: حضرت شيخ الحديث صاحب رحمه الله فرمائي چه چونكه دَ قبلې ذكرشروع وو نو امام بخارى رحمه الله ٥٥ ابواب مساجد سره متعلق دَ باب (حك البزاق باليد من المسجد نه ترباب المساجد على طرق المدينة) منعقد كړل او دَ ټولو خلاصه داده چه د مساجدو باره كښې تشديدات اووعيدات په كثرت سره راغلى دى. په يو روايت كښې دى چه يو سړى په جمات كښې فضول خبرې كولې. حضورپاك اوفرمائيل «لا ردها الله عليك» او په كنزالعمال كښې دَ جماتونو په آدابو كښې داسې روايات ذكركړې شوى دى دَ كوم تقاضا چه داده چه په جماتونو كښې دې هيڅ قسم كلام اونه كړى صرف تلاوت قرآن، دَ الله ذكر او مونځ دې اوكړى. چنانچه په يو روايت كښې دى چه په جمات كښې خندا په قبر كښې دَ تيارو سبب دې. يو ځل حضرت عمر رضى الله عنه په مسجدنبوى كښې دوه كسان په زوره خبرې كولو باندې اوليدل نو وئى فرمائيل چه كه تاسو دَدې ځائى اوسيدونكې وئى نو تاسو به مې وهلى وئى. نو امام بخارى رحمه الله ابواب المساجد اوتړل او په دې كښې ئى دوه څيزونه ذكركړى دى. يو خو هغه چه دَ امام بخارى رحمه الله په نيز په آدابو كښې داخل دى. هغه ئې ثابت كړو لكه "حك بزاق" او بل ئى دَ هغه څيزونو استثناء اوكړه دَ كوم چه په جمات كښې كول جائز دى. لكه چه دَدې عموم ئى مقيد كړو لكه چه "من دعى الى الطعام فى المسجد".

امام بخارى رحمه الله په ترجمة الباب كښې دَ "يد" قيد لګولې دې دَ "يد" ذكر صرف په يو روايت كښې دې. حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائى چه په ترجمه كښې تعميم دې دَ باليد او بغيره، "يد" احترازى قيد نه دې او دَ بعضې علماؤ رائې داده چه امام بخارى رحمه الله دَ "باليد" په قيد سره "تولى بنفسه" طرف ته اشاره اوكړه چه پخپله كول پكاردى. اوس ئى كه په لاس سره لرې كوى او كه په بل څيز سره.

او دَ حضرت شاه ولى الله صاحب رحمه الله رائې مبارك په خپلو تراجمو كښې داده چه دَ امام

١) عمدة القارى: ٢٢٠/٤.

بخاري رحمه الله مقصد كله كله ابواب نه وي بلكه روايات وي. چنانچه دلته هم غرض ابواب نه دي بلكه روايات دي او باب ئې د رواياتو د الفاظو لحاظ كولو سره د تفنن په توګه اوتړلو ګنې د دواړه بابونو (باب البزاق او باب المخاط) غرض هم يو دې او هغه ده ازاله.

اوزما رائې داده چه امام بخاري رحمه الله دوه بابونه تړلو سره بزاق ومخاط کښې فرق اوکړو چه بزاق کښې خو يد کافي کيږي ځکه چه په دې کښې دننه لزوجت نه وي او مخاط کښې يد نه کافي کيږي بلکه ددې د پاره د حصئ وغيره ضرورت وي ځکه چه په دې کښې لزوجت وي.([1])

دعلامه شبيراحمدعثماني رحمه الله رائې: علامه شبيراحمد عثماني صاحب رحمه الله فرمائي چه د "حك البزاق باليد" دوه مطلبونه کيدې شي ① بعضو وئيلي دي چه "باليد"، د "بالعصا ونحوه" په مقابله کښې دې يعنې لرګي وغيره سره نه بلکه بغير د واسطې په لاس سره دې هغه لرې کړي. ② بعضو وئيلي دي چه "باليد"، د "بالغير" په مقابله کښې دې يعنې پخپله په خپل لاس سره دې هغه لرې کړي، بل ته دې حکم نه کوي.([2])

دعلامه ابن رجب الحنبلي رحمه الله رائې: علامه ابن رجب الحنبلي رحمه الله فرمائي چه د امام بخاري رحمه الله ددې تبويب نه دا خبره معلوميږي چه حضورپاك پخپله او بغير د څه حائله په خپل لاس مبارك سره هغه بلغم صفا کړو. په دې باندې دليل دادې چه ددې باب نه پس ئې باب "حك المخاط بالحصى من المسجد" په عنوان سره قائم کړې شوې دې. يعنې راتلونکي باب کښې د "بالحصى" قيد او په دې باب کښې د "باليد" قيد احترازي دې نه چه واقعي.([3])

---

[1]) تقرير بخاري شريف: ۲/۱۵۰-۱۴۹، الكنز المتواري: ۴/۹۷. سراج القاري کښې د حضرت شيخ الحديث صاحب رحمه الله يو بل تقرير نقل دې: "حک البزاق باليد" په تشريح کښې حضرت شيخ الحديث صاحب رحمه الله فرمائي چه ددې باب لاندې امام بخاري رحمه الله درې روايتونه نقل کړي دي ليکن د "يد" ذکر صرف په رومبي روايت کښې دې. حافظ ابن حجر رحمه الله او علامه عيني رحمه الله فرمائي "أي سواء كان بآلة أم لا" مطلب دادې چه د يد قيد، قيد احترازي نه دې بلکه په ترجمه کښې تعميم دې که هغه په لاس وي او که په بل څيز سره وي مقصد دغه ګندګي د الله تعالى د کور نه لرې کول دي. صحيح مسلم او سنن ابوداؤد کښې د حضرت جابر رضي الله عنه بيان دې چه نبي کريم صلى الله عليه وسلم زمونږ جمات ته تشريف راوړو او د حضورپاك په لاس مبارك کښې عرجون (دکهجورې د غنچې جړه کومه چه ګکه وي او د غنچې پرې کيدو باندې په ونه کښې اوچيدو سره باقي پاتې کيږي) ابن طاب وو. په دې کښې د حضورپاك نظر مبارك په جمات کښې قبلې طرف ته پروت بلغم باندې پريوتلو نو حضورپاك هغه د عرجون په ذريعه صفا کړو. دې نه پس زمونږ طرف ته متوجه شو وئې فرمائيل: (أيكم يحب أن يعرض الله عنه بوجهه، ثم قال: إن أحدكم إذا قام يصلي، فإن الله قبل وجهه، فلا يبصقن قبل وجهه، ولا عن يمين، وليبزق عن يساره تحت رجله اليسرى، فإن عجلت به بادرة، فليقل بثوبه هكذا، ووضعه على فيه ثم دلكه، الحديث). ددې نه معلومه شوه چه د حضورپاك په لاس مبارك کښې چه کوم لرګې وو د هغې په مدد سره ئې هغه بلغم صفا کړو. (سراج القاري: ۲/۴۴۹-۴۴۸).

[2]) فضل الباري: ۳/۱۱۶.

[3]) فتح الباري لابن رجب الحنبلي: ۳/۱۰۸.

حديث باب (رومبي حديث) [حديث نمبر ۳۹۷]

۴۰۵- حَدَّثَنَا قُتَيْبَةُ قَالَ حَدَّثَنَا إِسْمَاعِيلُ بْنُ جَعْفَرٍ عَنْ حُمَيْدٍ عَنْ أَنَسٍ (۱) أَنَّ النَّبِيَّ - صلى الله عليه وسلم - رَأَى نُخَامَةً فِي الْقِبْلَةِ، فَشَقَّ ذَلِكَ عَلَيْهِ حَتَّى رُئِيَ فِي وَجْهِهِ، فَقَامَ فَحَكَّهُ بِيَدِهِ فَقَالَ «إِنَّ أَحَدَكُمْ إِذَا قَامَ فِي صَلاَتِهِ، فَإِنَّهُ يُنَاجِي رَبَّهُ - أَوْ إِنَّ رَبَّهُ بَيْنَهُ وَبَيْنَ الْقِبْلَةِ - فَلاَ يَبْزُقَنَّ أَحَدُكُمْ قِبَلَ قِبْلَتِهِ، وَلَكِنْ عَنْ يَسَارِهِ، أَوْ تَحْتَ قَدَمَيْهِ». ثُمَّ أَخَذَ طَرَفَ رِدَائِهِ فَبَصَقَ فِيهِ، ثُمَّ رَدَّ بَعْضَهُ عَلَى بَعْضٍ، فَقَالَ «أَوْ يَفْعَلُ هَكَذَا».

ترجمه حديث: د حضرت انس بن مالك رضی الله عنه نه روايت دې چه يو ځل حضورپاك د قبلې طرف ته ديوال باندې بلغم لګيدلې اوليدلو نو په حضورپاك باندې دا خبره ډيره سخته اولګيدله تردې چه د حضورپاك په مخ مبارك باندې د دې اثر ښكاره شو. بيا حضورپاك په ولاړه باندې هغه په خپل لاس مبارك سره اوتوكلو. بيائې اوفرمائيل په تاسو كښې چه څوك د مونځ د پاره اودريږي نو هغه خپل پروردګار سره مناجات كوي. نور ئې اوفرمائيل لكه چه بيشكه د هغه رب د هغه او د قبلې په مينځ كښې وي. په دې وجه دې يو كس هم خپل د قبلې طرف ته هيڅ كله نه توكئ آو خپل ګس طرف ته يا د خپو لاندې د توكلو ګنجائش شته. ددې نه پس حضورپاك دخپل څادر مبارك غاړه اونيوله او په هغې كښې اوتوكل او وئې مروړلو او وئې فرمائيل يل دې داسې كوي.

تراجم رجال: د مذكوره حديث شريف د ټولو رجالو ذكر ماقبل كښې تيرشوې دې(۲).

شرح حديث: أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ رَأَى نُخَامَةً فِي الْقِبْلَةِ، فَشَقَّ ذَلِكَ عَلَيْهِ: يو ځل حضورپاك د قبلې په ديوال باندې بلغم لګيدلې اوليدلو نو په حضورپاك باندې دا خبره ډيره سخته تيره شوه.

قوله: "نُخَامَة" ابن اثير رحمه الله ليكلي دي چه نخامه هغه بلغم وي چه د حلق د آخر او د خاء معجمه د مخرج نه راوځي.(۳) علامه طيبي رحمه الله هم دغه ذكر كړې دې(۴).

ليكن لرې ياد كښې راځي چه ملا علي قاري رحمه الله په دې رد كړې دې(۵). او په مُعْرب كښې ئې

---

(۱) مر تخريجه في كتاب الوضوء باب: البصاق والمخاط ونحوه في الثوب، رقم الحديث: ۲۴۱.

(۲) د مذكوره حديث مبارك مكمل سند كتاب الإيمان، باب: خوف المؤمن أن يحبط عمله كښې تيرشوې دې. د رجال د احوال د پاره اوګورئي: كشف الباري: ۵۷۱/۲.

(۳) النهاية في غريب الحديث والأثر، المادة: ن خ م: ۷۲۳/۲.

(۴) الكاشف عن حقائق السنن المعروف بشرح الطيبي، كتاب الصلاة، باب المساجد ومواضع الصلاة، رقم الحديث: ۷۴۶، ۲۵۹/۲.

(۵) ملاعلي قاري رحمه الله ليكلي دي چه د علامه ابن اثير رحمه الله خبره صحيح نه ده ځكه چه د خاء معجمه مخرج أقصى الحلق نه بلكه أدق الحلق دې. (يعني د ابن اثير رحمه الله د قول مطابق نخامه هغه توكانړې يا بلغم دې ګوم چه د اقصى حلق او مخرج خاء نه راوځي، خو مخرج خاء اقصى حلق نه بلكه ادق حلق دې، چنانچه توكانړې په يو وخت د دغه دواړو مقاماتو نه نشي وتلې). مرقاة المفاتيح، كتاب الصلاة، باب المساجد ومواضع الصلاة، رقم الحديث: ۷۴۶، ۴۲۰/۲.

ليکلی دی چه هغه بلغم چه د پوزې سونړ کولو په وخت د پوزې نه اوځی(١).

په دې باره کښې حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائی چه نخامه باره کښې وئیلی شوی دی چه دې نه مراد هغه بلغم دې کوم چه دَ سینې نه اوځی اودا هم وئیلی شوی دی چه که دا لفظ په عین سره وی یعنی نخاعة نودې نه مراد دَ سینې نه وتونکې بلغم دې او که دا لفظ په میم سره وی یعنی نخامة نودې نه مراد دَ سر دَ طرف نه راتلونکې بلغم دې(٢).

قوله: "فی القبلة" نه مراد هغه دیوال دې کوم چه دَ قبلې طرف ته وو(٣).

قوله: "فشق ذلك" دَ ذلك مشارٌ إليه به هغه منظر شی کوم چه دَ حضورپاك مخې ته دَ قبلې دَ دیوال راغلې وو. یعنی دا منظر په حضورپاك باندې ډیر سخت تیر شو یا دَ مشقت سبب جوړ شو.

قوله: حَتّٰى رُئِيَ فِي وَجْهِهِ، فَقَامَ فَحَكَّهُ بِيَدِهِ: تردې چه دَ حضورپاك په مخ مبارك باندې دَدې اثر راښکاره شو. بیا حضورپاك اودریدو او دا ئې په خپل لاس مبارك سره اوتوکل.

قوله: "رُئِيَ" فعل مجهول دې، دَدې ضمیر کوم چه به نائب فاعل جوړیږی. دَدې مرجع به دَ "نشق ذلك علیه" معنی شی کراهت، ناخوښی اوبد لګیدل وغیره(٤). په روایاتو کښې دا هم ذکر دې چه دَدې منظر دَ وجې نه دَ ناخوښئ اثرات دَ حضورپاك په مخ مبارك باندې اولیدلې شو(٥).

اودَ سنن النسائی په روایت کښې دی چه دَ غصې دَ وجې نه دَ حضورپاك مخ مبارك تك سور شو(٦). دې نه علاوه په صحیح بخاری کښې "العمل فی الصلاة" او "الأدب" کښې دَ حضرت ابن عمر رضی الله عنهما یو حدیث دې په کوم کښې چه دی چه نبی کریم ﷺ دَدې منظر دَ وجې په جمات والو باندې غصه هم شو(٧).

---

(١) المغرب فی ترتیب المعجم، المدة: ن خ م: ٢/٢٩٤.

(٢) فتح الباري: ١/٦٥٨.

(٣) شرح الکرمانی: ٤/٧٠، مرقاة المفاتیح، کتاب الصلاة، باب المساجد ومواضع الصلاة، رقم الحدیث: ٧٤٦، ٢/٤٢٠.

(٤) شرح الکرمانی: ٤/٧٠ مرقاة المفاتیح، کتاب الصلاة، باب المساجد ومواضع الصلاة، رقم الحدیث: ٧٤٦، ٢/٤٢٠.

(٥) اللامع الصبیح بشرح الجامع الصحیح: ٣/١٥٥، عمدة القاری: ٤/٢٢١.

(٦) أخبرنا إسحاق بن إبراهیم قال: حدثنا عائذ بن حبیب قال: حدثنا حمید الطویل، عن أنس بن مالك قال: رأى رسول الله صلى الله علیه وسلم نخامة فی قبلة المسجد، فغضب حتى احمر وجهه، فقامت امرأة من الأنصار فحکتها وجعلت مکانها خلوقا، فقال رسول الله صلى الله علیه وسلم: ما أحسن هذا. (سنن النسائی، کتاب المساجد، تخلیق المساجد، رقم الحدیث: ٧٢٨)

(٧) حدثنا سلیمان بن حرب، حدثنا حماد، عن أیوب، عن نافع، عن ابن عمر رضی الله عنهما: أن النبی صلى الله علیه وسلم رأى نخامة فی قبلة المسجد، فتغیظ على أهل المسجد، وقال: إن الله قبل أحدکم، فإذا کان فی صلاته فلا یبزقن أو قال: لا یتنخمن، ثم نزل فحتها بیده وقال ابن عمر رضی الله عنهما: إذا بزق أحدکم فلیزق على یساره. (صحیح البخاری، أبواب العمل فی الصلاة، باب: مایجوز من البصاق والنفخ فی الصلاة، ......

قوله: "فَقَامَ فَحَكَّهُ بِيَدِهِ" په دې جمله کښې اشاره ده چه د قوم سردار د هغوی خادم وی. په دې وجه نبی ﷺ پخپله اودريدو او په خپل مبارك لاس باندې ئې صفا كړو اودا صفا كول د الله تعالى د پاره تواضع او عاجزى اختيارول وو. او د الله تعالى كور د جمات سره د محبت وجه وه او د ضعيف امت د طرف نه د عوض په توګه وو[۱].

قوله: فَقَالَ: «إِنَّ أَحَدَكُمْ إِذَا قَامَ فِي صَلَاتِهِ فَإِنَّهُ يُنَاجِي رَبَّهُ» بيائى اوفرمائيل په تاسو كښې چه څوك كله د مانځه د پاره اودريږى نو هغه خپل پروردګار سره مناجات كوى.

قوله: "إِذَا قَامَ فِي صَلَاةٍ" په دې جمله كښې تعميم دې چه هغه په جمات كښې مونځ كونكې وى يا د جمات نه علاوه چرته بل ځائى كښې مونځ اداكونكې وى[۲].

قوله: "فَإِنَّهُ يُنَاجِي رَبَّهُ" يعنى كله چه مونځ ګذار په مانځه كښې قراءت، ذكر او دعاكوى نو دې په ژبه د الله تعالى سره خبرې كوى. او كله چه ركوع سجده او قعده وغيره كښې د يو حالت نه بل حالت ورېدليږى نو د خپل بدليدو په احوالوسره د الله تعالى سره خبرې كوى[۳].

علامه كرمانى رحمه الله ليكلى دى چه كلمه "فإنه" د كأنه په معنى ده. د كوم معنى چه به دا شى لكه چه هغه د خپل رب سره مناجات كوى[۴].

قوله: أَوْإِنَّ رَبَّهُ بَيْنَهُ وَبَيْنَ الْقِبْلَةِ، فَلَا يَبْزُقَنَّ أَحَدُكُمْ قِبَلَ قِبْلَتِهِ: او وئى فرمائيل لكه چه بيشكه د هغه رب، د هغه او د قبلې په مينځ كښې وى. په دې وجه دې يو كس د خپلې قبلې طرف ته هيڅ كله توكانړې نه توكى. د مستملى اوحموى په نسخه كښې "أوإن ربه" په ځائى "وإن ربه" دې[۵] "أوإن ربه بينه وبين القبلة" علامه كرمانى رحمه الله ليكلى دى چه د دې جملې ظاهرى معنى مراد اخستل خو ممكن نه دى ځكه چه الله تعالى خو په يو مكان وغيره كښې د راكوزيدو وغيره نه بې نيازه دې نو دلته صرف تشبيه مراد ده چه دې وخت لكه چه الله تعالى د دغه مونځ ګذار او د قبلې د ديوال په مينځ كښې موجود دې[۶].
علامه بغوى رحمه الله شرح السنة كښې د دې جملې په معنى كښې ليكى چه ظاهراً خو مونځ ګذار قبلې ته مخ كولو سره اودريږى. ليكن په دغه اودريدو كښې هغه د الله تعالى قصد كوى.

.... رقم الحديث: (۱۲۱۳). حدثنا موسى بن إسماعيل، حدثنا، جويرية، عن نافع، عن عبدالله رضى الله عنهما، قال: بينا النبى صلى الله عليه وسلم يصلى، رأى فى قبلة المسجد نخامة، فحكها بيده، فتغيظ، ثم قال: إن أحدكم إذا كان فى الصلاة، فإن الله حيال وجهه، فلا يتنخمن حيال وجهه فى الصلاة. (صحيح البخارى، كتاب الأدب، باب: مايجوز من الغضب والشدة لأمرالله، رقم الحديث: ٦١١١).

[۱] مرقاة المفاتيح، كتاب الصلاة، باب المساجد ومواضع الصلاة، رقم الحديث: ٧٤٦، ٤٢٠/٢.
[۲] مرقاة المفاتيح، كتاب الصلاة، باب المساجد ومواضع الصلاة، رقم الحديث: ٧٤٦، ٤٢٠/٢.
[۳] مرقاة المفاتيح، كتاب الصلاة، باب المساجد ومواضع الصلاة، رقم الحديث: ٧٤٦، ٤٢٠/٢.
[۴] شرح الكرمانى: ٧٠/٤.
[۵] اللامع الصبيح بشرح الجامع الصحيح: ١٥٥/٣، فتح البارى: ٦٥٨/١.
[۶] شرح الكرمانى: ٧٠/٤.

نو لکه چه هغه هم د الله تعالی په مخکې ولاړ دې یعنی د دغه مونځ ګذار او د قبلې د دیوال په مینځ کښې الله تعالی موجود دې. چنانچه حضورپاك د دغه طرف د خیال د ساتلو او د توکاڼو توکلو وغیره نه د دې د حفاظت کولو حکم ورکړې دې[1].

علامه خطابی رحمه الله فرمائیلی دی چه د دې جملې معنی داده چه د مونځ ګذار قبلې ته د مخ کولو مقصد قبله نه ده بلکه د هغه رب دې نو لکه چه د مونځ ګذار رب د هغه او د قبلې په مینځ کښې دې. هم په دې وجه حکم ورکړې شو چه د دغه طرف حفاظت دې اوکړې شی دغه طرف ته دې توکاڼې توك نه کړې شی او نه دې متیازې اوکړې شی[2].

قوله: "فَلَا يَبْزُقَنَّ أَحَدُكُمْ قِبَلَ قِبْلَتِهِ" د قبلې طرف ته د اشرف الجهات کیدو په سبب د هغې طرف ته د توکاڼې توکلو نه په تاکید سره منع کړې شوې ده[3].

ابن بطال رحمه الله د امام مهلب رحمه الله طرف ته نسبت کولو سره لیکلی دی چه په دې حکم کښې د قبلې اعزاز، اکرام او هغه د ګندګئ وغیره نه پاك صفا ساتل دی. ځکه چه مونځ ګذار خپل رب سره مناجات کوی نو په هغه باندې لازم دی چه د قبلې داسې اکرام اوکړی لکه د مخلوقاتو سره د خبرو اترو کولو په وخت چه د هغوی طرف ته مخ کولو سره خبرې اترې کوی. یعنی ځنګه چه د دغه مخلوقاتو اکرام کولې شی هم دغه شان دې د الله تعالی هم اکرام اوکړی ځکه چه الله تعالی خو د مخلوقاتو په مقابله کښې د ډیر زیات اکرام لائق دې.

د طاؤس تابعی رحمه الله قول دې چه د الله تعالی د قبلې اکرام کوئی داسې چه د هغې طرف ته مخ کولو سره مه توکئ. نبی کریم ﷺ داخبره واضحه کړه چه د قبلې طرف ته د توکاڼو توکلو نه د ممانعت وجه د الله تعالی سره مناجات کول دی کوم چه مونځ ګذار په خپل مونځ کښې د قبلې طرف ته مخ کولو سره د الله تعالی سره کوی. څومره لوئی ظلم او بې ادبی ده چه یو سړې د رب الارباب او شهنشاه په مخکښې ولاړ وی او د هغه طرف ته مخ کولو سره توکاڼې اوتوکی[4].

قوله: «وَلَكِنْ عَنْ يَسَارِهِ أَوْ تَحْتَ قَدَمَيْهِ»: آو خپل ګس طرف ته یا د خپلو خپو لاندې د توکلو ګنجائش شته.

قوله: "عَنْ يَسَارِهِ" به د فعل محذوف "لِيَبْصُقْ" سره متعلق وی.[5]

---

[1]) شرح السنة للبغوی، کتاب الصلاة، باب: کراهية البزاق فی المسجف ونحو القبلة، رقم الحدیث:۴۹۲، ۳۱۲/۲. علامه طیبی رحمه الله هم دغه خبره د علامه بغوی رحمه الله طرف ته د نسبت کولو نه بغیر ذکرکړې ده. وئی ګورئی: الکاشف عن حقائق السنن المعروف بشرح الطیبی، کتاب الصلاة، باب المساجد ومواضع الصلاة، رقم الحدیث: ۷۴۶، ۲/۲۵۹.

[2]) أعلام الحدیث للخطابی: ۳۸۶/۱.

[3]) مرقاة المفاتیح، کتاب الصلاة، باب المساجد ومواضع الصلاة، رقم الحدیث: ۷۴۶، ۴۲۰/۲.

[4]) شرح ابن بطال: ۶۸/۲.

[5]) مرقاة المفاتیح، کتاب الصلاة، باب المساجد ومواضع الصلاة، رقم الحدیث: ۷۴۶، ۴۲۰/۲.

قوله: "تَحْتَ قَدَمَيْهِ" كښې دَ قدم نه مراد هم ګس قدم دې.(۱)

علامه خطابی رحمه الله فرمائی چه ګس طرف ته دَ توکلو حکم ئې ځکه ورکړو چه په دې کښې دَ ښی طرف تحفظ هم وو ځکه چه په بعضې رواياتو کښې دا هم راغلی دی چه ښی طرف ته مه توکئ ځکه چه ښی طرف ته فرښته وی. او ګس طرف ته دَ توکلو حکم هم هغه وخت دې کله چه ګس طرف ته بل مونځ ګذار نه وی يعنی که چرته ګس طرف ته هم څوک مونځ ګذار وی نو بيا دې ګس او ښی يو طرف ته هم نه توکی بلکه دَ خپو لاندې يا په خپله کپړا کښې دې اوتوکی څنګه چه حضورپاك اوکړل(۲).

علامه نووی رحمه الله ليکلی دی چه دَ ضرورت په وخت په دغه دواړو طرفونو کښې دَ توکلو حکم هغه وخت دې کله چه مونځ بهر دَ جمات نه ادا کولې شی خو چه کله مونځ په جمات کښې ادا کولې شی او بيا دَ توکلو ضرورت راغلو نو صرف هم په خپله کپړا کښې دې توکی، ښی، ګس طرف ته يا دَ خپو لاندې دې نه توکی(۳).

دَ علامه نووی رحمه الله په دې خبره باندې ملاعلی قاری رحمه الله دَحافظ ابن حجر رحمه الله دَ طرف نه يو اشکال نقل کولو سره دَ هغې جواب ورکړې دې. چنانچه فرمائی: حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائی چه [دَعلامه نووی رحمه الله] په دې توجيه کښې نظر دې. ځکه چه کله مونځ ګذار په جمات کښې څه کپړا يا جائی نماز وغيره خورولو سره مونځ کوی نو دَ ضرورت په وخت دَ هغه دَ پاره جائز دی چه خپل ګس طرف ته يا خپو لاندې دې توکی ځکه چه مقصود دا وو چه دَ توکانړو، قرينګ يا بلغم نه څه هم په جمات کښې پرينوځی لکه څنګه چه دلته دې مونځ ګذار په خپله کپړا باندې پريوځی نه چه دَ جمات په فرش باندې.

په دې باندې ملاعلی قاری رحمه الله فرمائی چه دَ علامه نووی رحمه الله ذکرکړې شوی تفصيل کښې دَ څه قسم اشکال نه پيدا کيږی ځکه چه دَ حديث شريف دَ جملې "إلاّ فى ثوبه" دَ مطلق کيدو نه چه څه مفهوم کيږی هغه صحيح او صريح دې په دې کښې دَ څه قسم نظر نشته دې. عملی صورت ددې جملې دا دې چه حضورپاك دَ خپل څادر مبارك يو ګوټ اونيولو او په هغې کښې ئې اوتوکل. ځکه چه په عامه توګه باندې خلق په مونځ کښې جدا دَ ځان لاندې څه کپړا نه خوروی(۴). ابن الملقن رحمه الله هم دَ علامه نووی رحمه الله تائيد کړې دې(۵).

قوله: ثُمَّ أَخَذَ طَرَفَ رِدَائِهِ، فَبَصَقَ فِيهِ ثُمَّ رَدَّ بَعْضَهُ عَلَى بَعْضٍ، فَقَالَ: «أَوْ يَفْعَلُ هٰكَذَا»:

دې نه پس حضورپاك دَ خپل څادر مبارك يو ګوټ اونيولو او په هغې کښې توکلو سره

---

(۱) كما فى حديث أبى هريرة فى الباب الذى بعده.

(۲) أعلام الحديث للخطابى: ۱/۳۸۷-۳۸۶.

(۳) شرح النووى، كتاب المساجد ومواضع الصلاة، باب: النهى عن البصاق فى المسجد فى الصلاة، رقم الحديث: ۵۵۰. ۵/۴۱.

(۴) مرقاة المفاتيح، كتاب الصلاة، باب المساجد ومواضع الصلاة، رقم الحديث: ۷۴۶، ۲/۴۲۱.

(۵) التوضيح لابن الملقن: ۵/۴۱۹.

او مرلو او ارشادئي اوفرمائيلو يا دي داسې کوي.

قوله: "ثُمَّ أَخَذَ رِدَاءَهُ" نه واخله ترآخر پورې په وخت دَ ضرورت دَ بلغم دَ غورزولو طريقه اوخودلې شوه. اودا دَ بيان بالفعل دَ قبيل نه دې ځکه چه دا طريقه دَ سامع دَ پاره اوقع في النفس وي(١).

قوله: "أَوْيَفْعَلُ" دَدې" عطف به دَ لکن حرف استدراك نه پس په فعل محذوف باندې وي. تقديرى عبارت به داسې شي: "ولکن يبزق عن يساره او يفعل هکذا"(٢). علامه عيني رحمه الله فرمائي چه کلمه دَ او دَ شك دَ پاره نه ده بلکه دَتنويع دَ پاره ده. دَ کوم معنى چه به دا وي چه هغه ته په دواړو عملونو کښې اختيار دې کوم هم چه کوي(٣).

دَحديث مبارك دَدې جملې نه معلوميږي چه توکل کونکي ته دَ دواړو کارونونه دَ يو دَکولو اختيار دې ليکن دَ څلورو ابوابو نه پس ذکرشوى يو باب کښې دَ راتلونکي روايت دَ وجې مصنف دغه آخرى عمل بهتر ګرځولې دې(٤).

دَ بلغم دَ پاکوالى يا ناپاکوالى حکم: دَ حديث شريف په آخره کښې دَ ذکرکړې شوې طريقې نه معلوميږي چه بلغم پاك وي نجس نه وي. اودا حکم اجماعي دې. دَدې خلاف چه دَکومو ائمه حضراتو چه څه اقوال دي هغه دَ شاذ په حکم کښې دي. لکه قاضي عياض رحمه الله فرمائي چه توکل دَ هغه سړي په حق کښې ګناه ده چه هغه ښخ نه کړي اوکه يو سړي دَ توکلو نه پس هغه په خاوره يا شګه کښې ورښخ کړي يا داسې ممکن نه کيدو دَ وجې په څه څيز هغه اوتوګى نو دَ هغه په حق کښې ګناه نشته(٥).

دَحديث شريف دَ ترجمة الباب سره مناسبت: علامه کرماني رحمه الله فرمائي اګرچه په ترجمة الباب کښې دَ حك باليد ذکر دې ليکن حديث باب کښې دَ "حك" تصريح خو شته اودَ باليد تصريح نشته دې. ليکن متبادر الى الفهم داخبره موجود ده چه حضورپاك به دَ ديوال نه هغه بلغم وغيره هم په خپل لاس سره صفا کړې وي(٦).

دَ حديث شريف نه مستفاد امور او اداب: دَمذکوره حديث شريف نه دَ ډيرو امورو او آدابو استنباط کيږي دَ هغې نه يو څو لاندې ذکرکولې شي:

① دَدې حديث شريف نه دَ نبي طرف دَ ګس طرف نه افضل کيدل معلوميږي(٧).
② دَ بدن فضلات دَ جمات نه دَ لرې ساتلو حکم معلوميږي(٨).

---

(١) فتح الباري: ١/٦٥٩.
(٢) اللامع الصبيح بشرح الجامع الصحيح: ٣/١٥٦.
(٣) عمدة القاري: ٤/٢٢٢.
(٤) فتح الباري: ١/٦٥٩.
(٥) التوضيح لابن الملقن: ٥/٤١٩.
(٦) شرح الكرماني: ٤/٧١، اللامع الصبيح بشرح الجامع الصحيح: ٣/١٥٦، عمدة القاري: ٤/٢٢١.
(٧) التوضيح لابن الملقن: ٥/٤١٩، عمدة القاري: ٤/٢٢٢.
(٨) عمدة القاري: ٤/٢٤٢.

③ دَ قبلې دَ طرف تعظيم هم معلوميږي.[1]

④ دَ جمات دَ صفائي مستحسن كيدل معلوميږي.[2]

⑤ دَ توكانړو، بلغم وغيره پاك كيدل معلوميږي ځكه چه مونځ ګذار ته په حالت دَ مانځه كښې په خپله كپړا كښې دَ توكلو حكم دَدې أمر تقاضا كوی چه هغه دې پاك وی. ګنې دَ مونځ ګذار كپړا ناپاكه كيدل اودَ دغه نجس كپړې دَ وجې به مونځ نه كيدل لا زم شي دكوم چه هيڅوك هم قائل نه دی[3].

حديث باب: (دويم حديث)[حديث نمبر ٣٩٨]

٤٠٦ - حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ يُوسُفَ قَالَ أَخْبَرَنَا مَالِكٌ عَنْ نَافِعٍ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عُمَرَ.[4] أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - رَأَى بُصَاقًا فِي جِدَارِ الْقِبْلَةِ فَحَكَّهُ، ثُمَّ أَقْبَلَ عَلَى النَّاسِ فَقَالَ «إِذَا كَانَ أَحَدُكُمْ يُصَلِّي، فَلاَ يَبْصُقْ قِبَلَ وَجْهِهِ، فَإِنَّ اللَّهَ قِبَلَ وَجْهِهِ إِذَا صَلَّى».

دحديث ترجمه: د حضرت عبد الله بن عمر رضي الله عنهما نه روايت دې چه نبي كريم ﷺ د قبلې طرف ته ديوال باندې بلغم لګيدلې اوليدلو نو هغه ئې اوتوګل. بيائې خلقو طرف ته متوجه كيدو سره ارشاد أوفرمائيلو كله چه تاسو كښې څوك مونځ كوی نو خپلې مخې ته دې نه توكی، ځكه چه الله تعالى دَ مونځ ګذار مخې ته وی.

تراجم رجال: دَ مذكوره حديث شريف په سند كښې ټول څلور رجال دی:

① عبدالله بن يوسف رحمه الله: دا عبد الله بن يوسف تنيسي دمشقي رحمه الله دې. دَ دوی مختصر احوال كشف البارى، كتاب بدء الوحي په دويم حديث كښې او تفصيلي احوال كتاب العلم، باب: ليبلغ الشاهد الغائب لاندې تيرشوې دې[5].

② مالك بن انس رحمه الله: دا مشهور امام مالك بن انس بن مالك الاصبحي المدني رحمه الله دې. دَ دوی احوال كشف البارى، كتاب بدء الوحي په دويم حديث كښې او تفصيلي تعارف كتاب

---

[1]) عمدة القاري: ٢٢٢/٤.

[2]) عمدة القاري: ٢٢٢/٤.

[3]) عمدة القاري: ٢٢٢/٤.

[4]) رواه البخاري أيضًا في صفة الصلاة، باب: هل يلتفت لأمر ينزل به، رقم الحديث: ٧٥٣، وفي العمل في الصلاة، باب: مايجوز من البصاق والنفخ في الصلاة، رقم الحديث: ١٢١٣، وفي الأدب، باب: ما يجوز من الغضب والشدة لأمرالله تعالى، رقم الحديث: ٦١١١، ورواه مسلم في صحيحه في المساجد، باب: النهي عن البصاق في المسجد، رقم الحديث: ٥٤٧، ورواه أبوداؤد في سننه في الصلاة باب: في كراهية البزاق في المسجد، رقم الحديث: ٤٧٩، ورواه النسائي في سننه في المساجد، باب: النهي عن أن يتنخم الرجل في قبلة المسجد، رقم الحديث: ٧٢٥، وفي جامع الأصول، حرف الميم، الكتاب السادس في المساجد وما يتعلق به، الفصل الثاني في أحكام تتعلق بالمسجد، الفرع الأول في البصاق، رقم الحديث: ٨٧٢٩، ١٩١/١١.

[5]) كشف الباري: ٢٨٩/١، ١١٣/٤.

الإيمان، باب: من الدين الفرار من الفتن لاندې تيرشوې دي[1].

③ نافع رحمه الله: دا مولى عبدالله بن عمر القرشى رحمه الله دې. دَ دوى احوال كشف البارى، كتاب العلم، باب: ذكر العلم والفتيا فى المسجد لاندې تير شوى دى[2].

④ عبدالله بن عمر رضي الله عنهما: دا مشهور صحابئ رسول دَ حضرت عمر فاروق رضي الله عنه خوئى حضرت عبدالله بن عمر رضي الله عنهما دې. دَ دوى احوال كشف البارى، كتاب الإيمان، باب: الإيمان وقول النبى صلى الله عليه وسلم: بنى الإسلام على خمس كښې تير شوى دى[3].

دَ حديث شرح: "فِي جِدَارِ الْقِبْلَةِ" كښې دَ القبلة الف لام دَ عهد ذهنى دَ پاره دې يعنى فى جدار قبلة المسجد، دَمستملى په روايت كښې "فى جدار المسجد" الفاظ دى[4].

هم په صحيح البخارى كښې دَ كتاب الصلاة په آخر كښې دَ "ايوب عن نافع" په طريق سره يو روايت موجود دې په هغې كښې دَ "فى قبلة المسجد" الفاظ دى. او په دې روايت كښې دَ "ثم نزل، فحتها بيده" الفاظو زياتوالې هم دې. دَدې زياتوالى نه معلوميږى چه حضورپاك خطبه ارشاد فرمائيله كوم وخت چه حضورپاك په ديوال باندې بلغم اوليدلو[5].

قوله: "فَإِنَّ اللَّهَ قِبَلَ" يعنى الله تعالى ستاسو دَ مخ په طرف كښې دې. په دې حديث شريف كښې دا جمله دَ تشبيه په توګه وئيلې شوې ده. يعنى لكه چه الله تعالى دَ مونځ ګذار مخ ته مخامخ دې. لهذا دغه طرف ته مه توكئ ځكه چه په دې عمل كښې دَ هغه پاك ذات تخفيف لا زميږى.[6]

دَ حديث مبارك دَ ترجمة الباب سره مناسبت: دَدې حديث شريف به دَ ترجمة الباب سره مناسبت په دې حيثيت سره قائميږى چه په دې حديث كښې دَ "حك" نسبت دَ نبى كريم صلى الله عليه وسلم طرف ته دې نو په پوهه كښې راتلونكې خبره هم داده چه دَ دغه بلغم توكل به هم دَ لاس په ذريعه شوې وى.

دويمه خبره دا چه په حديث كښې "جدار القبلة" نه مراد "جدار قبلة مسجد رسول الله صلى الله عليه وسلم" دې. په دې تقدير سره به هغه اعتراض هم ختم شى كوم چه دَ بعضې كسانو دَ طرف نه كړې شوې دې چه دَدې حديث دَترجمة الباب دَ كل سره نه بلكه دَ جزء سره مطابقت دې ځكه

---

[1] كشف البارى: ۲/۱۸۰/۲۹۰.
[2] كشف البارى: ۱/۶۴۸.
[3] كشف البارى: ۱/۶۳۷.
[4] عمدة القارى: ۴/۲۲۳.
[5] صحيح البخارى، العمل فى الصلاة، باب: مايجوز من البصاق والنفخ فى الصلاة، رقم الحديث: ۱۲۱۳.
[6] عمدة القارى: ۴/۲۲۳.

چه ترجمة الباب کښې "جدار المسجد" ذکر دي او حديث کښې "جدار القبلة" ذکر دي[۱].

حديث باب: دريم حديث [حديث نمبر ۳۹۹]

-۴۰۷ حَدَّثَنَا عَبْدُ اللهِ بْنُ يُوسُفَ قَالَ أَخْبَرَنَا مَالِكٌ عَنْ هِشَامِ بْنِ عُرْوَةَ عَنْ أَبِيهِ عَنْ عَائِشَةَ أُمِّ الْمُؤْمِنِينَ[۲] أَنَّ رَسُولَ اللهِ - صلى الله عليه وسلم - رَأَى فِي جِدَارِ الْقِبْلَةِ مُخَاطًا أَوْ بُصَاقًا أَوْ نُخَامَةً فَحَكَّهُ.

د حديث ترجمه: د ام المؤمنين حضرت عائشه رضي الله عنها نه روايت دې چه رسول الله ﷺ د قبلې طرف ته ديوال باندې قرينګ، توکانړې يا بلغم لګيدلې اوليدلو نو هغه نې اوتوګلو.

تراجم رجال: دَ مذکوره حديث په سند کښې ټول پنځه رجال دي:

① **عبدالله بن يوسف رحمه الله:** دا عبدالله بن يوسف تنيسى دمشقى رحمه الله دې. دَ دوى مختصر احوال کشف البارى، کتاب بدء الوحى دَ دويم حديث او تفصيلى احوال کتاب العلم، باب: ليبلغ الشاهد الغائب لاندې تيرشوى دى[۳].

② **مالك بن انس رحمه الله:** دا مالك بن انس المدنى رحمه الله دې. دَ دوى احوال کشف البارى، کتاب بدء الوحى دَ دويم حديث او تفصيلى تعارف کتاب الإيمان، باب: من الدين الفرار من الفتن لاندې تيرشوى دى[۴].

③ **هشام بن عروه رحمه الله:** دا هشام بن عروه بن زبير رحمه الله دې. دَ دوى مختصر احوال کشف البارى، کتاب بدء الوحى دَ دويم حديث او تفصيلى احوال کتاب الإيمان، باب: أحب الدين إلى الله أدومه لاندې تيرشوى دى[۵].

④ **عروه رحمه الله:** دا عروه بن زبير بن عوام رحمه الله دې. دَ دوى مختصر احوال کشف البارى، کتاب بدء الوحى، دويم حديث لاندې او تفصيلى احوال کتاب الإيمان باب: أحب الدين إلى الله أدومه لاندې تير شوى دى[۶].

⑤ **حضرت عائشه رضي الله عنها:** دا ام المؤمنين حضرت عائشه بنت ابى بکر صديق رضي الله عنهما ده. دَ

---

[۱]) عمدة القارى: ۲۲۳/۴.

[۲]) أخرجه مسلم فى صحيحه فى المساجد، باب: النهى عن البصاق فى المسجد، رقم الحديث: ۵۴۹. وفى جامع الأصول، حرف الميم، الكتاب السادس فى المساجد وما يتعلق به، الفصل الثانى فى أحكام تتعلق بالمسجد، الفرع الأول فى البصاق، رقم الحديث: ۸۷۳۳، ۱۹۵/۱۱.

[۳]) کشف البارى: ۲۸۹/۱، ۱۱۳/۴.

[۴]) کشف البارى: ۲۹۰/۱، ۸۰/۲.

[۵]) کشف البارى: ۲۸۹/۱، ۱۱۳/۴.

[۶]) کشف البارى: ۲۹۱/۱، ۴۳۲/۲.

دوی احوال کشف الباری، کتاب بدء الوحی، دَدویم حدیث لاندې تیر شوی دی([1]).

دَحدیث شرح: دَ مذکوره حدیث تشریح وړاندې تیر شوی دواړو احادیثو کښې تیره شوې ده.

دَحدیث شریف دَ ترجمة الباب سره مناسبت: دَ حدیث مبارك دَ ترجمة الباب سره مناسبت واضح دې چه متبادرالی الفهم هم دادی چه دغه بلغم به ئې هم په خپل لاس مبارك سره توکلې وی([2]).

۲ - بَابُ حَكِّ الْمُخَاطِ بِالْحَصَى مِنَ الْمَسْجِدِ

داباب دې دَ جمات نه دَ وړوکی کانړی په ذریعه دَ بلغم توکلو باره کښې

دَ مذکوره باب دَ ماقبل سره مناسبت: علامه عینی رحمه الله فرمائی چه سابقه باب کښې په لاس سره توکانړې یا بلغم دَ لرې کولو بیان وو اودلته په قوتکانړی یا کانړی وغیره سره دَ لرې کولو بیان دې. په دواړوکښې فرق دادې چه دَ "مخاط" رطوبت یالزوجت په نسبت دَ بلغم یا دَ توکانړو زیات وی لهذا دا دَ جمات نه په مکمله توګه لرې کولو دَ پاره صرف لاس کافی نه وی بلکه په څه څیز وغیره سره دَ لرې کولو ضرورت وی. په دې وجه په وړوکی کانړی سره دَ صفا کولو بیان په دې حدیث مبارك کښې ذکرشو. په دې مقام باندې یو اشکال پیدا کیږی چه ترجمة الباب کښې خو دَ "مخاط" ذکردې خو په حدیث مبارك کښې دَ "نخامه" ذکردې.

نوددې جواب دادې چه دا دواړه دَ انسانی بدن پاك فضلات دی. په دې دواړو کښې دَ حکم په اعتبارسره هیڅ فرق نشته دې. علامه عینی رحمه الله فرمائی چه دا جواب علامه کرمانی رحمه الله ذکرکړې دې. زما په نیز زیات بهتر جواب دادې چه اګرچه په دې دواړو کښې څه فرق دې چه "مخاط" دَ پوزې نه وتونکې بلغم وی او "نخامه" دَ سینې نه وتونکې بلغم. لیکن په ترجمة الباب کښې دَ "مخاط" ذکر او حدیث شریف کښې دَ "نخامه" ذکر دَدې خبرې خبر ورکوی لکه څنګه چه دواړه په خپل ځان کښې دَ غورِوالی او تینګوالی په اعتبار سره برابر دی نو هم دغه شان دواړه په حکم کښې هم برابردی([3]).

حضرت شاه ولی الله محدث دهلوی رحمه الله فرمائی چه دَ امام بخاری رحمه الله دَدې ترجمې قائمولو مقصد په هغه بعضې حضراتو باندې رد کول دی چاچه دَ پوزې اوبه او رطوبت پلیت ګرځولې دې اودلیل ئې دَدې حدیث مبارك نه نیولې دې. کوم چه امام بخاری رحمه الله په دې باب کښې ذکرکړې دې. اودې بنیاد ئې دا ګرځولې دې چه نبی اکرم ﷺ پخپله دا رطوبت صفا کول صرف دَ جمات دَ صفائی او نظافت په خاطر نه وو کړې بلکه جمات دَ دغه نجاست نه پاکول هم وو. نو عین ممکن دی چه امام بخاری رحمه الله دَداسې کسانو دَتردید دَپاره دا ترجمه قائمه کړې وی. خاص کر دَ ابن عباس رضی الله عنهما اثربه ئې هم دَدې دَ پاره قائم کړې وی چه دَ دغه اثر

---

[1]) کشف الباری: ۱/۲۹۱.

[2]) عمدة القاری: ۲۲۲/۴.

[3]) عمدة القاری: ۲۲۴/۴.

نه د هغه بعضې حضراتو ترديد كيدلو.
حضرت شاه صاحب رحمه الله فرمائي چه يو ښه توجيه زما په نيز دا ده چه امام بخاري رحمه الله سره كه چرې يو حديث په مختلف طرق سره وي نو د هغوى عادت دا دې چه دغه ټول طرق د يو عنوان لاندې نه راجمع كوى بلكه هر روايت د مستقل عنوان لاندې ذكر كوى. د حديث الفاظ مخې ته ساتلو سره ترجمة الباب او عنوان كښې تنويع پيدا كوى. او اصل مقصد د حديث طرق بيانول وى هم دغه شان دلته هم شوى دى(۱).
د صحيح بخارى د بعضې نسخو مطابق امام بخارى رحمه الله د حضرت ابن عباس رضي الله عنهما يو اثر د دې ترجمة الباب جزء جوړولو سره تعليقاً نقل كړې دې هغه هم لاندې نقل كولې شي.
تعليق نمبر(۲): وَقَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ: «إِنْ وَطِئْتَ عَلَى قَذَرٍ رَطْبٍ، فَاغْسِلْهُ وَإِنْ كَانَ يَابِسًا فَلاَ»
د تعليق تخريج: د حضرت عبدالله ابن عباس رضي الله عنهما دا اثر ابن ابى شيبه رحمه الله خپل مصنف كښې ذكر كړې دې، وئى گورئى:
«حدثنا حفص بن غياث، عن الأعمش، عن يحيى بن وثاب قال: سئل ابن عباس عن رجل خرج إلى الصلاة فوطئ على عذرة؟ قال: إن كانت رطبة غسل ما أصاب، وإن كانت يابسة لم تضره»(۳)
د تعليق ترجمه: حضرت ابن عباس رضي الله عنهما فرمائي چه كه چرې ستا خپې په څه لمده گندگئ باندې اولگى نو هغه اووينځه او كه چرې په اوچه گندگئ باندې اولگى نو د وينځلو ضرورت نشته.
د تعليق د ترجمة الباب سره مناسبت: حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائي چه په دې نهى كښې لوئى او اهم علت د قبلې احترام دې صرف د رطوبت د نفرت قابل كيدل نه دى، اگرچه د دې قابل نفرت كيدل هم يو سبب دې ليكن د قبلې د احترام په مقابله كښې د كمې درجې سبب دې.
هم دغه وجه كيدې شي چه د جمات په معامله كښې د رطوبت صفا كولو كښې د دې د لوند يا د اوچيدو فرق نه دې كړې شوې (په خلاف د دې كه چرې د نهى علت صرف د دې د نفرت قابل كيدل وى نو هلته په دواړو كښې فرق كيدل پكار دى چه چرته په اوچ رطوبت باندې خپه راشى نو څه د حرج خبره نه ده ليكن چه كوم ځائې په لوند رطوبت باندې خپه راشى نو هغه وخت دغه رطوبت وينځل پكار دى. چنانچه وئيلې شى چه د ابن عباس رضي الله عنهما په اثر كښې په رطوبت باندې د خپې راتلو واقعه د جمات نه وى بلكه د جمات نه به د بهر وى. په دې وجه د جمات په معامله كښې به د رطوبت لوند كيدو يا اوچ كيدو ته نه شى كتلې بلكه دا به صفا كولې شي).(۴)

---

(۱) الأبواب والتراجم للدهلوى فى بداية صحيح البخارى، باب: حك المخاط بالحصى، ص: ۳۰.
(۲) مذكوره تعليق الدكتور مصطفى ديب البغا والا نسخه كوم چه د كشف البارى د پاره بنياد جوړ كړې شوې دې، كښې نشته دې ليكن شراح حديث په دې كلام كړې دې. په دې وجه كشف البارى كښې هم د دې تشريح كړې شوې ده.
(۳) المصنف لابن أبى شيبة، كتاب الطهارة، باب فى الرجل يتوضأ فيطأ على العذرة، رقم الحديث: ۶۱۳، ۴۲۶/۱.
(۴) فتح البارى: ۶۶۰.

علامه عيني رحمه الله د حافظ ابن حجر رحمه الله په رد کښې فرمائي چه داسې صحيح نه دی. په دې کښې ډير بعد دې بلکه علت د ممانعت "د قبلې احترام" سره سره د تکليف موجوديدل هم دی ځکه چه لږ شان روستو د حضرت ابو سهله رضي الله عنه روايت راځي چه حضور پاك ارشاد فرمائيلې دې «إنك آذيت الله ورسوله»، د دې ارشاد نه په واضحه توګه باندې د تکليف حصول علت ممانعت کيدل معلوميږي.

د ترجمة الباب سره د حضرت ابن عباس رضي الله عنهما د دې اثر مناسبت په دې توګه باندې هم ممکن دی چه ترجمه کښې "حك المخاط بالحصى" دې او د روايت نه دا خبره هم معلوميږي چه د پوزې هغه رطوبت اوچ وو ځکه خو په کاڼړی سره صفا کول ممکن کيدې شي ګنې په کاڼړی سره به په ځائې د صفا کيدو نور زيات خوريدلو. چنانچه مذکوره اثر په اوچ او لوند نجاست کښې د فرق د پاره راوړلې شوې دې. سره د دې چه ظاهر حديث کښې په دې باندې څه دلالت نشته دې. چنانچه اثر او ترجمه کښې په دې حيثيت سره مناسبت دې او دومره مقدار د مناسبت کافي دې[1].

د تعليق د ترجمة الباب سره مناسبت: د مذکوره اثر يا تعليق د ترجمة الباب سره مناسبت په پورته دواړو اقوالو کښې واضح شوې دې.

حديث باب: ړومبې حديث [حديث نمبر ۴۰۰]

۴۰۸و۴۰۹- حَدَّثَنَا مُوسَى بْنُ إِسْمَاعِيلَ قَالَ أَخْبَرَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ سَعْدٍ أَخْبَرَنَا ابْنُ شِهَابٍ عَنْ حُمَيْدِ بْنِ عَبْدِ الرَّحْمَنِ أَنَّ أَبَا هُرَيْرَةَ وَأَبَا سَعِيدٍ[2] حَدَّثَاهُ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - رَأَى نُخَامَةً فِي جِدَارِ الْمَسْجِدِ، فَتَنَاوَلَ حَصَاةً فَحَكَّهَا فَقَالَ «إِذَا تَنَخَّمَ أَحَدُكُمْ فَلاَ يَتَنَخَّمَنَّ قِبَلَ وَجْهِهِ وَلاَ عَنْ يَمِينِهِ، وَلْيَبْصُقْ عَنْ يَسَارِهِ أَوْ تَحْتَ قَدَمِهِ الْيُسْرَى».

دحديث ترجمه: د حضرت ابوهريره رضي الله عنه او حضرت ابوسعيد رضي الله عنه بيان دې چه نبي اکرم صلى الله عليه وسلم د جمات په ديوال باندې بلغم اوليدلو نو يو کاڼړې ئې راواخستلو او هغې سره ئې اوګرولو، بيائې اوفرمائيل کله چه تاسو کښې څوك بلغم توکی، نو نه دې خپلې مخې طرف ته توکی او نه دې خپل ښی طرف ته بلکه خپل ګس طرف ته يا د خپو لاندې دې توکی.

تراجم رجال: د مذکوره حديث شريف په سند کښې ټول شپږ راويان دی.

---

[1]) عمدة القاري: ۴/۲۲۵-۲۲۴.

[2]) أخرجه البخاري أيضًا في المساجد، باب: لا يبصق عن يمينه في الصلاة، رقم الحديث: ۴۱۰، ۴۱۱، ۴۱۴، ۴۱۶. ومسلم في صحيحه في المساجد، باب النهي عن البصاق في المسجد، رقم الحديث: ۵۴۸. وأبوداؤد في سننه في الصلاة، باب في كراهية البزاق في المسجد، رقم الحديث: ۴۸۰. والنسائي في سننه في المساجد، باب ذكر نهي النبي صلى الله عليه وسلم عن يبصق الرجل بين يديه أو عن يمينه وهو في صلاته، رقم الحديث: ۷۲۶. وابن ماجة في سننه في المساجد، باب كراهية النخامة في المسجد، رقم الحديث: ۷۶۱. وفي جامع الأصول، حرف الميم. الكتاب السادس، في المساجد وما يتعلق به أو لا وآخرا، الفصل الثاني: في أحكام تتعلق بالمساجد، الفرع الأول: في البصاق، رقم الحديث: ۸۷۳۰، ۱۱/۱۹۳.

① **موسى بن اسماعيل رحمه الله**: دا ابو سلمه موسى بن اسماعيل التبوذكي البصري رحمه الله دې. دَ دوی مختصر احوال كشف البارى، كتاب بدء الوحى دَ څلورم حديث او تفصيلي احوال كتاب العلم، باب: من أجاب الفتيا بإشارة اليد والرأس لاندې تيرشوي دي[1].

② **ابراهيم بن سعد رحمه الله**: دا ابو اسحاق ابراهيم بن سعد بن ابراهيم الزهري رحمه الله دې. دَ دوی مختصر احوال كشف البارى، كتاب الإيمان باب: من كره أن يعود في الكفر كما يكره أن يلقى في النار من الإيمان او تفصيلي احوال كتاب العلم، باب: ما ذكر في ذهاب موسى عليه السلام في البحر إلى الخضر...... لاندې تيرشوي دي[2].

③ **ابن شهاب رحمه الله**: دا ابوبكر محمد بن مسلم، بن عبيد الله، بن عبد الله بن شهاب الزهري المدني رحمه الله دې. دَ دوی احوال كشف البارى، كتاب بدء الوحى دريم حديث لاندې تير شوی دی.[3]

④ **حميد بن عبد الرحمن رحمه الله**: دا حميد بن عبد الرحمن بن عوف رحمه الله دې. دَ دوی احوال كشف البارى، كتاب الإيمان، باب: تطوع قيام رمضان من الإيمان لاندې تير شوی دی[4].

⑤ **ابوهريرة رضي الله عنه**: دا مشهور صحابئ رسول حضرت ابوهريره رضي الله عنه دې. دَ دوی احوال كشف البارى، كتاب الإيمان، باب: امور الإيمان لاندې تير شوی دی[5].

⑥ **ابوسعيد رضي الله عنه**: دا مشهور صحابئ رسول حضرت ابوسعيد خدری رضي الله عنه دې. دَ دوی احوال كشف البارى، كتاب الإيمان، باب: من الدين الفرار من الفتن لاندې تير شوی دی[6].

دَ حديث شرح: دَ مذكوره حديث شريف تشريح وړاندې باب كښې تيره شوې ده. نور دَ تشريح قابل څه څيز نشته دې. سوا دَدې نه چه په دې روايت كښې "فحكها" لفظ دې خودَ كشميهني په روايت كښې هم دغه لفظ "فحتها" دې خبره په دواړو كښې هم يوه ده.

دَ حديث مبارک دَ ترجمة الباب سره مناسبت: دَ حديث مبارك ترجمة الباب سره مناسبت هم او په دې باندې يو اشكال او جواب هم دَ باب په شروع كښې تير شوې دې.

......

[1]) كشف البارى: ۱/٤۳۲، ۱/٤۷۷.
[2]) كشف البارى: ۲/۱۲۰، ۳/۳۳۳.
[3]) كشف البارى: ۱/۳۲٦.
[4]) كشف البارى: ۲/۳۱٦.
[5]) كشف البارى: ۱/٦٥۹.
[6]) كشف البارى: ۲/۸۲

۳- بَابُ: لَايَبْصُقْ عَنْ يَمِينِهِ فِي الصَّلَاةِ

په دې باب کښې ذکر کړې شوې دی چه مونځ ګذار دې د مونځ په وخت خپل ښی طرف ته نه توکی.

د ترجمة الباب مقصد:

د حضرت شيخ الحديث صاحب نورالله مرقده رائې: حضرت شیخ الحدیث صاحب نورالله مرقده فرمائې چه شارحینو دې ابوابو ته هیڅ تعرض نه دې کړې بلکه دا فرمائی چونکه د مذکوره روایاتو نه مختلف أحکام ثابتیدل په دې وجه أمام بخاری رحمه الله په هریو باندې مستقل باب اوتړلو. خوزما په نیز د هریوباب نه خانله یو غرض دې. چنانچه د دې باب غرض دادې چه په دې کښې اختلاف چه د بصاق عن اليمين نهی د صلوة سره خاص ده او که عام ده صلوة اوغیرصلوة تهولو ته ځکه چه روایات دواړه شان دی.

د حضرت امام مالك رحمه الله نه تخصيص بالصلوة نقل دې او امام نووی رحمه الله فرمائی چه عام دې. اودَدې اختلاف وجه اختلاف في التعليل دې. کوم خلق ئې چه عام منی هغوی وائی چه نهی د بصاق إلى اليمين معلل کړې شوې ده د فرښتې د ښی طرف ته په کیدو سره. اوهغه هروخت انسان سره وی لهذا نهی عام ده، ځکه چه دا د هغې د احترام خلاف ده. مګر په دې باندې اشکال دا کولې شی چه ګس طرف ته خو هم د ګناهونو ليکونکې فرښته وی. ويراعى للأمير مالا يراعى للمأمور. دې نه علاوه د نيکو ليکونکې فرښتې لره بدی ليکونکې فرښته د ګناه ليکلو نه منع کوی. لهذا د هغې په مونږ باندې احسان دې په دې وجه مونږ له هم د هغې احترام کول پکاردی.

او حضرت امام بخاری رحمه الله "في الصلاة" زياتولو سره د امام مالك رحمه الله تائيد کړې دې. اوزما رائې هم دغه ده چه نهی د صلاة سره خاص ده اوکوم علت چه شارحينو بيان کړې دې او د "ملك" نو "كاتبين حسنات" مراد اخستې دې دا زما په نيز صحيح نه دی. اګرچه د مشرانو نه نقل دی اود صحیح نه کیدو وجه داده چه کاتب سيئات اګرچه کاتب سيئات ده مګر فرښته خوبيا هم ده او فرښتې تول په تولې مکرم دی. "هم عباد مكرمون" بلکه دا چه هغه خود سيئات کتابت پخپله نه کوی بلکه هغه مامور ده لهذا د هغې هم احترام کیدل پکاردی. بلکه دا خبره چه توکانړې ښکته پريوځی او فرښته پورته وی. لهذا زما په نیز دا صحيح نه ده چه د "ملك" نه مراد کاتب حسنات وی بلکه دې نه مراد دَدې نه علاوه بله فرښته ده چه خاص هم په مونځ کښې راځی او ښی طرف ته اودريږی او دَده د زړه حفاظت کوی. او يو شيطان راځی کوم چه ګس طرف ته اودريږی اود ده په زړه کښې وسوسې اچوی. نودَدغه فرښتې نه مراد دا فرښته ده او چونکه دا لاندې ولاړه وی په دې وجه که توکی نو هغه توکل به په دې باندې

پریوځي(۱).

دَ حضرت مولانا محمدادریس کاندهلوی رحمه‌الله رائې: ترجمة الباب کښې "في الصلاة" نه دې خبرې طرف ته اشاره کيږي چه دا ممانعت صرف دَمونځ دوران کښې دې دَ مانځه نه بهر نه دې. لکه چه امام بخاری رحمه‌الله دَ هغه حضراتو رد کوی څوك چه په مونځ کښې او دَ مونځ نه بهر هرحالت کښې توکل منع کوی. اګرچه ادب ته نيزدې خبره هم دا ده چه په هرحالت کښې دَ قبلې طرف ته توکل منع وی ځنګه چه به دَ حضرت ابن مسعود، حضرت معاذبن جبل، حضرت عمر بن عبد العزيز رحمه‌الله وغيره دَ مونځ نه بهر هم قبلې طرف ته توکل مکروه ګرځول(۲).

حديث باب (رومبي حديث) [حديث نمبر ۴۰۱]

۴۰۱- حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ بُكَيْرٍ قَالَ حَدَّثَنَا اللَّيْثُ عَنْ عُقَيْلٍ عَنِ ابْنِ شِهَابٍ عَنْ حُمَيْدِ بْنِ عَبْدِ الرَّحْمَنِ أَنَّ أَبَا هُرَيْرَةَ وَأَبَا سَعِيدٍ (۳) أَخْبَرَاهُ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - رَأَى نُخَامَةً فِي حَائِطِ الْمَسْجِدِ، فَتَنَاوَلَ رَسُولُ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - حَصَاةً فَحَتَّهَا ثُمَّ قَالَ «إِذَا تَنَخَّمَ أَحَدُكُمْ فَلاَ يَتَنَخَّمْ قِبَلَ وَجْهِهِ وَلاَ عَنْ يَمِينِهِ، وَلْيَبْصُقْ عَنْ يَسَارِهِ، أَوْ تَحْتَ قَدَمِهِ الْيُسْرَى».

دَ حديث ترجمه: دَ حضرت ابوهريره او حضرت ابوسعيد خدری رضي‌الله‌عنهما بيان دې چه نبی اکرم ﷺ دَ جمات په ديوال باندې بلغم اوليدلو نو يو کاڼړې ئې راواخستلو او هغې سره ئې اوګرولو، بيائې اوفرمائيل کله چه تاسو کښې څوك بلغم توکی، نو نه دې خپلې مخې طرف ته توکی او نه دې خپل ښي طرف ته بلکه خپل ګس طرف نه يا دَ خپو لاندې دې توکی.

تراجم رجال: دَمذکوره حديث شريف په سند کښې ټول اووه راويان دی:

① يحيى بن بكير رحمه‌الله: دا ابوزکريا يحيى بن عبد الله بن بکير القرشی المخزومی رحمه‌الله دې. دَ دوی احوال کشف الباری، کتاب بدء الوحی، باب: کيف کان بدء الوحی دريم حديث لاندې تير شوی دی(۴).

② الليث رحمه‌الله: دا امام ابوالحارث الليث بن سعد بن عبد الرحمن رحمه‌الله دې. دَ دوی احوال کشف الباری، کتاب بدء الوحی، باب: کيف کان بدء الوحی دريم حديث لاندې تير شوی دی(۵).

③ عقيل رحمه‌الله: دا عُقيل بن خالد بن عَقيل رحمه‌الله دې. دَ دوی مختصر احوال کشف الباری، کتاب بدء الوحی، باب: کيف کان بدء الوحی دريم حديث لاندې او تفصيلی احوال کتاب العلم باب: فضل

(۱) تقرير بخاری شريف: ۲/۳۶۲.
(۲) تحفة القاری للکاندهلوی: ۲/۴۷۱.
(۳) مرتخريجه تحت رقم الحديث: ۴۰۰.
(۴) کشف الباری: ۱/۳۲۳.
(۵) کشف الباری: ۱/۳۲۴.

العلم لاندې تير شوى دى(۱).

④ ابن شهاب رحمه الله: دا ابوبكر محمدبن مسلم، بن عبيدالله، بن عبدالله بن شهاب الزهرى المدنى رحمه الله دې. دَ دوى احوال كشف البارى، كتاب بدء الوحى دريم حديث لاندې تير شوى دى(۲).

⑤ حميد بن عبدالرحمن رحمه الله: دا حميد بن عبدالرحمن بن عوف رحمه الله دې. دَ دوى احوال كشف البارى، كتاب الإيمان، باب: تطوع قيام رمضان من الإيمان لاندې تير شوى دى(۳).

⑥ ابوهريرة رضي الله عنه: دا مشهور صحابئ رسول حضرت ابوهريره رضي الله عنه دې. دَ دوى احوال كشف البارى، كتاب الإيمان، باب: امور الإيمان لاندې تير شوى دى(۴).

⑦ ابوسعيد رضي الله عنه: دا مشهور صحابئ رسول حضرت ابوسعيدخدرى رضي الله عنه دې. دَ دوى احوال كشف البارى، كتاب الإيمان، باب: من الدين الفرار من الفتن لاندې تير شوى دى(۵).

دَ حديث شرح: دَ مذكوره حديث مبارك مكمل شرح وړاندې تيره شوې ده په دې كښې هيڅ څه نوې خبره نشته دې. وړاندې او دې موجوده حديث شريف كښې صرف څه لفظى فرق دې په كوم سره چه په معنى او مباحثو باندې هيڅ فرق نه پريوځى. مثلاً هلته "جدار المسجد" وو او دلته "حائط المسجد" دې هلته "فحكها" وو اودلته "فحتها" دې هلته "فلايتنخمن" وو او دلته "فلايتنخم" دې. هلته "تحت قدمه" وو اودلته "تحت قدمه اليسرى" دې.

دَ حديث مبارک دَ ترجمة الباب سره مناسبت: دَحديث مبارك دَ ترجمة الباب سره مناسبت په دې جمله "فلايتنخم قبل وجهه ولاعن يمينه" كښې دې. كه چرې دا اعتراض اوكړې شى چه ترجمة الباب كښې خو دى: "لايبصق عن يمينه" او په حديث مبارك كښې دَ "لايتنخم" الفاظ دى نودَدې جواب دادې چه دَ حكم په اعتبار سره "نخامه" او "بصاق" يو كړځولې شوى دى دَ نورو احاديثو نه ددې تساوى اشاره ملاويږى.(۶)

....

(۱) كشف البارى:۱/۳۲۵، ۳/۴۵۵.
(۲) كشف البارى: ۱/۳۲۶.
(۳) كشف البارى: ۲/۳۱۶.
(۴) كشف البارى: ۱/۶۵۹.
(۵) كشف البارى: ۲/۸۲.
(۶) عمدة القارى: ۴/۲۲۶. مثلاً لږ شان روستو راتلونكې حديث شريف كښې دى (لا يبزقن فى قبلته ولكن عن يساره) حضورپاك دا جمله دَ قبلې په ديوال كښې "نخامه" ليدلونه پس ارشاد فرمائيلې وه. دا دلالت دې چه نخامه او بزاق دَ حكم په اعتبار سره برابر دى. (عمدة القارى: ۴/۲۲۶).

حدیث باب (دویم حدیث) [حدیث نمبر ۴۰۲]

- ۴۱۳ حَدَّثَنَا حَفْصُ بْنُ عُمَرَ قَالَ حَدَّثَنَا شُعْبَةُ قَالَ أَخْبَرَنِي قَتَادَةُ قَالَ [1] سَمِعْتُ أَنَسًا قَالَ قَالَ النَّبِيُّ - صلى الله عليه وسلم - «لاَ يَتْفِلَنَّ أَحَدُكُمْ بَيْنَ يَدَيْهِ وَلاَ عَنْ يَمِينِهِ، وَلَكِنْ عَنْ يَسَارِهِ أَوْ تَحْتَ رِجْلِهِ».

د حدیث ترجمه: حضرت انس رضي الله عنه فرمائي چه نبي اکرم ﷺ اوفرمائيل چه تاسو کښې دې څوك خپلې مخې ته نه توکې او نه دې خپل ښي طرف ته لیکن (چه د توکلو ضرورت پیښ شي نو) خپل گس طرف او د خپو لاندې توکلې شي.

تراجم رجال: دَ مذکوره حدیث شریف په سند کښې ټول څلور راویان دي.

① **حفص بن عمر رحمه الله:** دا حفص بن عمر، ابن الحرث الحوضي رحمه الله دې. دَ دوی احوال کشف الباری، کتاب الوضوء، باب: إذا شرب الکلب فی إناء أحدکم فلیغسله سبعًا، الحدیث الرابع لاندې تیر شوی دی.[2]

② **شعبه رحمه الله:** دا امیر المؤمنین شعبه بن الحجاج بن الورد عتکی الواسطی بصری رحمه الله دې. دَ دوی تذکره کشف الباری، کتاب الإیمان، باب: المسلم من سلم المسلمون من لسانه ویده، لاندې تیره شوې ده[3].

③ **قتادة رحمه الله:** دا قتاده بن دعامه رحمه الله دې. دَ دوی تذکره کشف الباری، کتاب الإیمان، باب: من الإیمان أن یحب لأخیه مایحب لنفسه لاندې تیره شوې ده[4].

④ **انس رضي الله عنه:** دامشهور معروف صحابئ رسول حضرت انس بن مالك بن نضر خزرجي انصاری رضي الله عنه دې. دَ دوی تذکره کشف الباری، کتاب الایمان، باب: من الإیمان أن یحب لأخیه مایحب لنفسه لاندې تیره شوی ده.[5]

دَ حدیث شرح: دَمذکوره حدیث شریف تشریح او وضاحت هم وړاندې تیر شوې دې. "لایتفلن" دا صیغه دَ باب نصر او ضرب دواړو نه مستعمل دې. یعنی دَ فاء کسره او ضمه دواړه شان لوستلې کیدې شي. دَدې معنی دَتوکلو ده. "لایتفلن" او "لایبزقن" یا "لایبصق" دَدې ټولو هم یوه معنی ده[6].

---

[1] مرتخریجه تحت رقم الحدیث: ۲٤۱،فی کشف الباری، کتاب الوضوء، باب: البزاق والمخاط ونحوه فی الثوب.
[2] کشف الباري: ۶۷۸/۱.
[3] کشف الباري: ۶۷۸/۱.
[4] کشف الباري: ۳/۲.
[5] کشف الباري: ٤/۲.
[6] عمدة القاري: ۲۲۷/٤.

د حديث مبارک د ترجمة الباب سره مطابقت: د مذکوره حديث د ترجمة الباب سره مطابقت بالکل واضح دې چه په دواړو کښې هم يوه خبره ذکر ده[1].

۴- بَابٌ: لِيَبْزُقْ عَنْ يَسَارِهِ، أَوْ تَحْتَ قَدَمِهِ الْيُسْرَى

دا باب دې په دې باره کښې چه (مونځ گذار له) پکار دی چه (د ضرورت په وخت) خپل گس طرف ته توکی يا د خپلې گسې خپې لاندې

د باب د عنوان بعضې نسخو کښې "ليبزق" په ځائې "ليبصق" دې. د دواړو معنی هم يوه ده[2].

د ترجمة الباب مقصد: حضرت شيخ الحديث صاحب رحمه الله فرمائي چه امام بخاري رحمه الله په دې باب سره يو اختلاف طرف ته اشاره کړې ده او هغه دا چه قاضي عياض رحمه الله فرمائي چه بصاق في المسجد جائز دې او د دې نه دفن کول گناه ده. او امام نووي رحمه الله فرمائي بصاق في المسجد گناه ده او د دې کفاره د دې دفن کول دی.

ما بيان کړي وو چه دا دواړه د پخوانو شارحينونه دی. قاضي عياض رحمه الله مقدم دې اومالکي دی. او امام نووي رحمه الله مؤخر دې او شافعي دی. نو اکثر وختونو کښې د حديث معاني بيانولو کښې دواړه اختلاف کوی او بيا د هغوی نه پس راتلونکی دوه فريق شو. يو د امام عياض رحمه الله موافقت کوی او دويم د امام نووي رحمه الله تائيد کوی. هم د دغې نه دا اختلاف هم دې. امام بخاري رحمه الله د مختار قاضي عياض رحمه الله طرف ته اشاره فرمائيلې ده. د مختار قاضي عياض رحمه الله دا مطلب نه دې چه امام بخاري رحمه الله مختار عياض رحمه الله گڼړلو سره د هغه طرف ته اشاره کړې ده. چونکه شهرت هم په امام عياض رحمه الله سره شوې وو په دې وجه هغه طرف ته منسوب کړې شو[3].

حديث باب (رومبې حديث) [حديث نمبر ۴۰۳]

۴۰۳- حَدَّثَنَا آدَمُ قَالَ حَدَّثَنَا شُعْبَةُ قَالَ حَدَّثَنَا قَتَادَةُ قَالَ سَمِعْتُ أَنَسَ بْنَ مَالِكٍ[4] قَالَ قَالَ النَّبِيُّ -صلى الله عليه وسلم- «إِنَّ الْمُؤْمِنَ إِذَا كَانَ فِي الصَّلَاةِ فَإِنَّمَا يُنَاجِي رَبَّهُ، فَلَا يَبْزُقَنَّ بَيْنَ يَدَيْهِ وَلَا عَنْ يَمِينِهِ، وَلَكِنْ عَنْ يَسَارِهِ أَوْ تَحْتَ قَدَمِهِ».

د حديث ترجمه: حضرت انس رضي الله عنه فرمائي چه رسول الله صلى الله عليه وسلم ارشاد اوفرمائيلو مؤمن چه کله په مانځه کښې وی نو هغه د خپل پروردگار سره مناجات کښې مشغول وی. چنانچه د (توکلو حاجت راتلو په وخت) دې خپل مخامخ يا خپل ښي طرف ته نه توکی بلکه خپل گس طرف ته يا د خپو طرف ته دې توکی.

تراجم رجال: د مذکوره حديث شريف په سند کښې ټول څلور راويان دی:

---

[1] عمدة القاري: ۲۲۷/٤.
[2] فتح الباري: ۶۶۲/۱ عمدة القاري: ۲۲۷/٤.
[3] تقرير بخاري شريف: ۱۵۱/۲.
[4] مرتخريجه رقم الحديث: ۳۹۷.

① آدم رحمه الله: دا آدم بن ابى اياس العسقلانى رحمه الله دي. دَ دوى احوال كشف البارى، كتاب الايمان، باب: المسلم من سلم المسلمون من لسانه ويده لاندې تير شوى دى.[1]

② شعبه رحمه الله: دا امير المؤمنين شعبه بن الحجاج بن الورد عتكى الواسطى بصرى رحمه الله دي. دَ دوى تذكره كشف البارى، كتاب الإيمان، باب: المسلم من سلم المسلمون من لسانه ويده، لاندې تيره شوې ده[2].

③ قتادة رحمه الله: دا قتاده بن دعامه رحمه الله دي. دَدوى تذكره كشف البارى، كتاب الإيمان، باب: من الإيمان أن يحب لأخيه مايحب لنفسه لاندې تيره شوې ده[3].

④ انس بن مالك رضي الله عنه: دامشهور او معروف صحابئ رسول حضرت انس بن مالك بن نضر خزرجى انصارى رضي الله عنه دي. دَ دوى تذكره كشف البارى، كتاب الايمان، باب: من الإيمان أن يحب لأخيه مايحب لنفسه لاندې تيره شوى ده.[4]

دَ حديث شرح: دَمذكوره حديث شريف تشريح ماقبل كښې تيره شوې ده.

دَمذكوره حديث دَ ترجمة الباب سره مناسبت: دَمذكوره حديث دَترجمة الباب سره مناسبت "ولكن عن يساره أو تحت قدمه" كښې دې. معنى دَدې جملې داده چه پكاردى چه خپل كس طرف ته اونه توكى. واضحه دې وى چه ماقبل ترجمة الباب كښې دَ في الصلاة قيدوو خو په دې روايت كښې دا قيد نه وو. اودلته په ترجمة الباب كښې دا قيد نشته دې خو په حديث شريف كښې دا قيد موجود دې[5].

حديث باب (دويم حديث) [حديث نمبر ۴۰۴]

۴۰۳- حَدَّثَنَا عَلِي قَالَ حَدَّثَنَا سُفْيَانُ حَدَّثَنَا الزُّهْرِي عَنْ حُمَيْدِ بْنِ عَبْدِ الرَّحْمَنِ عَنْ أَبِي سَعِيدٍ. [6] أَنَّ النَّبِي -صلى الله عليه وسلم- أَبْصَرَ نُخَامَةً فِي قِبْلَةِ الْمَسْجِدِ فَحَكَّهَا بِحَصَاةٍ، ثُمَّ نَهَى أَنْ يَبْزُقَ الرَّجُلُ بَيْنَ يَدَيْهِ أَوْ عَنْ يَمِينِهِ، وَلَكِنْ عَنْ يَسَارِهِ أَوْ تَحْتَ قَدَمِهِ الْيُسْرَى. وَعَنِ الزُّهْرِي سَمِعَ حُمَيْدًا عَنْ أَبِي سَعِيدٍ نَحْوَهُ.

د حديث ترجمه: د حضرت ابوسعيد خدرى رضي الله عنه نه روايت دې چه نبى كريم صلى الله عليه وسلم د جمات قبلې طرف (ديوال) باندې بلغم اوليدلو نو حضورپاك په يو كانړى باندې هغه اوكرولو. بيا

[1] كشف البارى: ۶۷۸/۱.
[2] كشف البارى: ۶۷۸/۱.
[3] كشف البارى: ۳/۲.
[4] كشف البارى: ۴/۲.
[5] عمدة القارى: ۲۲۷/٤.
[6] مرتخريجه تحت رقم الحديث: ٤٠٠.

حضور پاك منع اوفرمائیله چه یو کس دې هم خپل مخې طرف ته یا خپل ښې طرف ته نه توکی بلکه (د ضرورت په وخت) دې خپل کس طرف ته یا د خپلې کسې خپې لاندې توکی.

تراجم رجال: دَمذکوره حدیث شریف په سند کښې ټول پنځه رجال دی:

① **علی رحمه الله:** دا علی بن عبد الله المدینی رحمه الله دې. دَ دوی احوال کشف الباری، کتاب العلم، باب: الفهم في العلم لاندې تیر شوی دی[1].

② **سفیان رحمه الله:** دا سفیان بن عیینه رحمه الله دې. دَ دوی مختصر احوال کشف الباری، کتاب بدء الوحی، الحدیث الأول او تفصیلی حالات کتاب العلم، باب: قول المحدث: حدثنا أو أخبرنا وأنبأنا لاندې تیر شوی دی.[2]

③ **زهری رحمه الله:** دا امام محمد بن مسلم، بن عبید الله، بن شهاب الزهری رحمه الله دې. دَ دوی مختصر حالات کشف الباری، کتاب بدء الوحی دَ دریم حدیث لاندې تیر شوی دی[3].

④ **حمید بن عبد الرحمن رحمه الله:** دا حمید بن عبد الرحمن بن عوف رحمه الله دې. دَ دوی احوال کشف الباری، کتاب الإیمان، باب: تطوع قیام رمضان من الإیمان لاندې تیر شوی دی[4].

⑤ **ابوسعید رضي الله عنه:** دا مشهور صحابئ رسول حضرت ابوسعید خدری رضي الله عنه دې. دَ دوی تفصیلی تذکره کشف الباری، کتاب الإیمان، باب: من الدین الفرار من الفتن لاندې تیر شوی دی[5].

دَ حدیث شرح: دا روایت هم واضح دې. دَدې تشریح هم ماقبل ابواب کښې بیان شوې ده.

دَ مذکوره حدیث دَ ترجمة الباب سره مناسبت: دَ مذکوره حدیث دَ ترجمة الباب سره مناسبت "ولکن عن یساره أو تحت قدمه" کښې دې. معنی دَدې جملې داده چه پکاردی خپل کس طرف ته اونه توکی[6].

قوله: وَعَنِ الزُّهْرِيِّ، سَمِعَ حُمَيْدًا، عَنْ أَبِي سَعِيدٍ نَحْوَهُ: دَدې ټکړې په ذریعه امام بخاری رحمه الله دا اشاره کول غواړی چه مذکوره حدیث ماقبل سند کښې زهری رحمه الله دَ حمید بن عبد الرحمن رحمه الله نه په عنعنه سره روایت کړې وو او دَ زهری رحمه الله دَ حمید بن عبد الرحمن رحمه الله نه سماع هم ثابته ده. چنانچه دا سند هم په دغه سماع باندې دلالت کوی[7].

---

[1]) کشف الباری: ۲۹۷/۳.

[2]) کشف الباری: ۲۳۸/۱، ۱۰۲/۳.

[3]) کشف الباری: ۳۲۶/۱.

[4]) کشف الباری: ۳۱۶/۲.

[5]) کشف الباری: ۸۲/۲.

[6]) عمدة القاری: ۲۲۷/٤.

[7]) شرح الکرمانی: ۷۳/٤، عمدة القاری: ۲۲۸/٤.

دَدې تکرې باره کښې علامه کرماني رحمه الله فرمائي چه دا تعليق دې.(۱) خو حافظ ابن حجر رحمه الله دَهغوی دَ نوم اخستو نه بغير نقد کولو سره فرمائي چه دا تعليق ګرځول دَ شراحو وهم دې بلکه دا موصول دې لکه چه دَدې نه مخکښې هم داسې شوی دی.(۲) په دې باندې علامه عيني رحمه الله دَ علامه کرماني رحمه الله طرف داری کولو سره دَدې تعليق کيدل راجح ګرځولی دی(۳).

۵- بَابٌ: كَفَّارَةِ الْبُزَاقِ فِي الْمَسْجِدِ

دا باب دَدې باره کښې دې چه په جمات کښې دَ بلغم غورزولو کفاره څه ده؟

دَ ترجمة الباب مقصد: حضرت شيخ الحديث صاحب رحمه الله فرمائي چه په دې باب سره امام بخاري رحمه الله دَ امام نووي رحمه الله مختار (مذهب) طرف ته اشاره کړې ده. (او دَ سابقه ابوابو نه دَ قاضي عياض رحمه الله دَ مذهب تائيد کيدلو)(۴).

په جمات کښې دَ توکلو يا نه توکلو دَ احکاماتو خلاصه: دَ تيرو شوو ابوابو دَمقاصدو خلاصه به دا راؤځي چه په جمات کښې دَمونځ دروان کښې يا دَ مونځ نه بهر که چرته دَ توکانړو توکلو مجبوري پيښه شي نو دَ احاديثو مطابق په جمات کښې خپل ګس طرف ته يا دَ خپلې ګسې خپې لاندې دَ توکلو تصريح ذکر ده. هغه په دې شرط سره چه جمات کچه وي دکوم په بنياد چه هغه توکانړې په خاوره وغيره سره پټول ممکن وي نو داسې دې کوي خو که جمات پوخ دې نو بيا دَ جمات په فرش باندې دَ توکلو اجازت نشته دې. په دې صورت کښې په خپله کپړا وغيره کښې توکلو سره هغه مرِل پکار دی. زمونږ دَدې خبرې تائيد دَ ابوداؤد شريف دَ يو روايت نه هم کيږي.(۵)

حديث باب [حديث نمبر ۴۰۵]

٤٠٥ - حَدَّثَنَا آدَمُ قَالَ حَدَّثَنَا شُعْبَةُ قَالَ حَدَّثَنَا قَتَادَةُ قَالَ سَمِعْتُ أَنَسَ بْنَ مَالِكٍ قَالَ(۶) قَالَ النَّبِيُّ -صلى الله عليه وسلم- «الْبُزَاقُ فِي الْمَسْجِدِ خَطِيئَةٌ، وَكَفَّارَتُهَا دَفْنُهَا».

---

(۱) شرح الكرماني: ۷۳/۴.

(۲) فتح الباري: ۶۶۲/۱.

(۳) عمدة القاري: ۲۲۸/۴.

(۴) تقرير بخاري شريف: ۱۵۲/۲.

(۵) عن عبدالرحمن بن أبي حدرد الأسلمي قال سمعت أباهريرة يقول: قال رسول الله صلى الله عليه وسلم: "من دخل هذا المسجد، فبزق فيه، أو تنخم، فليحفر، فليدفنه، فإن لم يفعل، فليبزق في ثوبه ثم ليخرج به". (سنن أبي داؤد، كتاب الصلاة، كراهية البزاق في المسجد، رقم الحديث: ۴۷۷).

(۶) أخرجه مسلم في صحيحه في المساجد، باب: النهي عن البصاق في المسجد، رقم الحديث: ۱۲۶۰. وأبوداؤد في سننه، في الصلاة، باب: في كراهية البزاق في المسجد، رقم الحديث: ۴۷۴، ۴۷۵، ۴۷۶. والترمذي في جامعه، في الصلاة، باب: ماجاء في كراهية في المسجد، رقم الحديث: ۵۷۲. والنسائي في سننه في المساجد، باب: البصاق في المسجد، رقم الحديث: ۸۰۴. وفي جامع الأصول، حرف الميم، الكتاب السادس: في المساجد، الفصل الثاني: في أحكام تتعلق بالمساجد، الفرع الأول: في البصاق، رقم الحديث: ۸۷۳۲ ۱۹۴/۱۱.

د حديث ترجمه: حضرت انس رضي الله عنه فرمائي چه رسول الله ﷺ اوفرمائيل چه جمات كښې توكل ګناه ده او ددې كفاره دفن كول دي.

تراجم رجال: د مذكوره حديث په سند كښې ټول څلور راويان دي:

① **آدم رحمه الله:** دا آدم بن ابى اياس العسقلانى رحمه الله دې. د دوى احوال كشف البارى، كتاب الإيمان، باب: المسلم من سلم المسلمون من لسانه ويده لاندې تير شوى دى.[1]

② **شعبه رحمه الله:** دا شعبه بن الحجاج رحمه الله دې. د دوى احوال كشف البارى، كتاب الإيمان، باب: المسلم من سلم المسلمون من لسانه ويده، لاندې تير شوى دى.[2]

③ **قتادة رحمه الله:** دا قتاده بن دعامه رحمه الله دې. د دوى تذكره كشف البارى، كتاب الإيمان، باب: من الإيمان أن يحب لأخيه مايحب لنفسه لاندې تيره شوې ده.[3]

④ **انس بن مالك رضي الله عنه:** دامشهور او معروف صحابئ رسول حضرت انس بن مالك بن نضر خزرجى انصارى رضي الله عنه دې. د دوى تذكره كشف البارى، كتاب الايمان، باب: من الإيمان أن يحب لأخيه مايحب لنفسه لاندې تيره شوى ده.[4]

د حديث شرح: قَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: الْبُزَاقُ فِي الْمَسْجِدِ خَطِيئَةٌ: نبى كريم ﷺ اوفرمائيل چه په جمات كښې توكانړې توكل ګناه ده.

قوله: "الْبُزَاقُ فِي الْمَسْجِدِ" د صحيح بخارى د روايت الفاظ خودادى ليكن د صحيح مسلم په روايت كښې د "البزاق" په ځائې د "التفل" لفظ دې يعنى "التفل فى المسجد" معنى د دواړو هم يوه ده.[5]

قوله: "فِي الْمَسْجِدِ" دا ظرف دې د وقوع فعل د پاره يعنى دا خبره ضرورى نه ده چه فاعل دې هم په ظرف كښې دننه وى بلكه فاعل د ظرف نه بهر وى او دغه فعل په ظرف كښې دننه واقع وى نو بيا به هم ممانعت متوجه وى. چنانچه توكونكې كه په جمات كښې دننه وى كه بهر وى په دواړو صورتونو كښې توكانړې په جمات كښې غورزيدل ګناه ده.[6]

قوله: وَكَفَّارَتُهَا دَفْنُهَا: او ددې كفاره دفن كول دى.

په جمات كښې كه چرته خاوره، شګه يا واړه كانړى وغيره وى نود دفن كولو نه مراد دادې چه د جمات په خاوره وغيره كښې دې هغه توكانړې پټې كړى. او كه دغه ذكرشوى څيزونه نه

---

[1]) كشف البارى: ۱/۶۷۸.

[2]) كشف البارى: ۶۷۸/۱.

[3]) كشف البارى: ۳/۲.

[4]) كشف البارى: ٤/۲.

[5]) أخرجه مسلم فى صحيحه فى المساجد، باب: النهى عن البصاق فى المسجد، رقم الحديث: ۱۲۶۰.

[6]) عمدة القارى: ۲۲۹/٤.

وی مثلاً پوخ فرش وی یا قالینونه وغیره خواره وی نو د دفن کولو نه مراد به دا وی چه توکانړې یا بلغم دَ جمات نه اوباسی یعنی وئی گروی یا ئی په څه کپړا وغیره باندې ئی صفا کړی(۱).

دَ سنن ابوداؤد حدیث کښې دَدې امر طرف ته اشاره موجود ده وئی گورئی: ((عن عبدالرحمن بن أبي حدرد الأسلمي قال سمعت أباهريرة يقول: قال رسول الله صلى الله عليه وسلم: "من دخل هذا المسجد، فبزق فيه، أوتنخم، فليحفر، فليدفنه، فإن لم يفعل، فليبزق في ثوبه ثم ليخرج به")) (۲).

امام نووی رحمه الله فرمائی چه دا حکم دَ جمات نه دَ بهرسری دې نه چه په جمات کښې دَ داخل سری، په جمات کښې دَ داخل سری حکم خودادې چه هلته دې هډو توکی نه اوکه چرې دَ توکلو حاجت راغلو نو په خپله کپړا کښې دې اوتوکی(۳).

علامه عینی رحمه الله دَدې خبرې په تردید کښې فرمائیلو سره لیکی چه ((دَ علامه نووی رحمه الله په دې خبره باندې دیر زیات احادیث دال دی چه دا ټول احکام په جمات کښې دَ دننه توکلو او صفاکولو سره متعلق دی.)(۴) علامه قرطبی رحمه الله فرمائی چه په توکانړو باندې به دَ گناه اطلاق هغه وخت کیږی کله چه هغه بغیرَدَ دفن کولو نه هم داسې پریخودې شی صرف دَتوکلو دَ وجې نه به دَ گناه حکم نه لاگو کیږی(۵).

علامه عینی رحمه الله دَ حضرت سعید بن منصور رحمه الله یو اثر نقل کړې دې چه حضرت ابوعبیده رضي الله عنه ته یو ځل دَ شپې دَ مجبورئی په صورت کښې توکل پیښ شو بیا هغه صفا کول هیر کړل اوخپل کور ته لاړو. کور ته چه اورسیدو نو ورته یاد شو دَ اور شغله ئی دَ رنړا دَ پاره راوړه جمات طرف ته راؤگرځیدو جمات ته په رسیدو ئی توکانړې اولټولې اوهغه ئی دفن کړې. یعنی صفا ئی کړې. بیائی اوفرمائیل ټول ثنا اوصفت هم دَ الله تعالی دَ پاره دی چه هغه زما په عمل نامه کښې دَ شپې دغه خطا اونه لیکله(۶).

دَ حدیث مبارک دَ ترجمة الباب سره مطابقت: دَ حدیث شریف دَ ترجمة الباب سره مطابقت بالکل واضح دې چه په دواړو کښې هم یوه خبره ذکر ده.

---

(۱) عمدة القاري: ۲۲۹/٤.

(۲) سنن أبي داؤد، كتاب الصلاة، كراهية البزاق في المسجد، رقم الحديث: ٤٧٧.

(۳) شرح النووي على صحيح مسلم، كتاب الصلاة، كتاب المساجد، باب النهي عن البصاق في المسجد في الصلاة وغيرها: ۳۹/٥.

(٤) عمدة القاري: ۲۲۹/٤.

(٥) المفهم لما أشكل من تلخيص كتاب مسلم للقرطبي، كتاب الصلاة، باب النهي عن الاختصار، وما يجوز من العمل فيها، وماجاء في البصاق في المسجد، رقم الحديث: ۱٤۹، ۱٥٥/۲.

(٦) عمدة القاري: ۲۲۹/٤.

۶ - بَابٌ: دَفْنِ النُّخَامَةِ فِي المَسْجِدِ

دا باب په جمات کښې دَ بلغم دَ دفن کولو باره کښې دې

دَ ترجمة الباب مقصد: حضرت شيخ الحديث صاحب رحمه الله فرمائي چه نخامه په جمات کښې دفن کول جائز دي. علامه روياني رحمه الله وائي چه جمات دَ تحت الثرىٰ نه واخله تر آسمانه پورې دې. لهذا که په جمات کښې دفن کړې شو نو هم په جمات کښې به وي او حك دَ جمات دَ احترام دَ وجې نه کيږي نو اوس هم دَ احترام خلاف شو، لهذا دَ فن نه مراد دَدې بهر کول دي.
حضرت امام بخاري رحمه الله دَ دفن جواز ثابتوي. ځکه چه اوس هغه (بلغم) دَ خاورې لاندې شوې دې او دَدې نه لاندې نه ده معلومه چه څومره څيزونه دي، مرې هم وي. لهذا دا ددې خلاف دى او دويم غرض دا دې چه دفن دَ جمات سره خاص دې دَ جمات نه بهر نه دې[1].

حديث باب [حديث نمبر ۴۰۶]

۴۰۶- حَدَّثَنَا إِسْحَاقُ بْنُ نَصْرٍ قَالَ حَدَّثَنَا عَبْدُ الرَّزَّاقِ عَنْ مَعْمَرٍ عَنْ هَمَّامٍ سَمِعَ أَبَا هُرَيْرَةَ[2] عَنِ النَّبِيِّ - صلى الله عليه وسلم - قَالَ: «إِذَا قَامَ أَحَدُكُمْ إِلَى الصَّلَاةِ فَلَا يَبْصُقْ أَمَامَهُ، فَإِنَّمَا يُنَاجِي اللَّهَ مَا دَامَ فِي مُصَلَّاهُ، وَلَا عَنْ يَمِينِهِ، فَإِنَّ عَنْ يَمِينِهِ مَلَكًا، وَلْيَبْصُقْ عَنْ يَسَارِهِ أَوْ تَحْتَ قَدَمِهِ، فَيَدْفِنُهَا».

دَ حديث ترجمه: حضرت ابوهريره رضي الله عنه دَ نبي اکرم صلى الله عليه وسلم نه نقل کوي چه حضور پاك ارشاد فرمائيلي دي کله چه تاسو نه څوك دَ مانځه دَ پاره اودريږي نو هغه دې خپلې مخې ته نه توکي، ځکه چه ترکومې پورې هغه په خپل مونځ کښې مشغول وي نو ترهغه وخته پورې الله تعالى سره مناجات کوي. او خپل ښي طرف ته دې هم نه توکي، ځکه چه دَ هغه ښي طرف ته يو فرښته وي البته خپل ګس طرف ته يا دَ خپلو خپو لاندې دې توکي بيا دې هغه دفن کړي.
تراجم رجال: دَمذکوره حديث شريف په سند کښې ټول پنځه راويان دي:

① **اسحاق بن نصر رحمه الله:** دا اسحاق بن ابراهيم بن نصر رحمه الله دې. دَ دوی احوال کشف الباري، **کتاب الوضوء، باب: من اغتسل عريانا وحده في خلوة** لاندې تير شوې دی[3].

② **عبد الرزاق رحمه الله:** دا عبد الرزاق بن همام بن نافع صنعاني رحمه الله دې. دَ دوی احوال کشف

---

[1] تقرير بخاري شريف: ۱۵۲/۲، سراج القاري: ۴۵۸/۲، الکنز المتواري: ۱۰۶/۴. دَ تقرير بخاري شريف په حواشي کښې دَ مولوي سلمان صاحب طرف ته منسوب تقرير کښې يوه بله خبره ذکر ده چه دَ بعضې علماؤ نه دَ نخامه دَ دفن کولو ممانعت نقل کړې شوې دې دَ احترام دَ خلاف کيدو دَ وجې، نوزمونږ دَ طرف نه دَدې جواب دادې چه دا دَ احترام مخالفت ترهغې به هله وي چه هغه پخپله ناپاك وي. بزاق پخپله ناپاکه نه دې بلکه دَ استقذار دَ وجې دفن کولې شي او په دې حيثيت سره دَ احترام خلاف نه دې. (حاشيه تقرير بخاري شريف: ۱۵۲/۲).
[2] تقدم تخريجه تحت رقم الحديث: ۴۰۰.
[3] کشف الباري، کتاب الوضوء، باب: من اغتسل عريانا وحده في خلوة.

الباری، کتاب الإیمان، باب: حسن إسلام المرء لاندې تیر شوې دی(۱).

④ معمر رحمه الله: دا ابوعروه معمر بن راشد الازدی رحمه الله دې. دَ دوی مختصر احوال کشف الباری، کتاب بدء الوحی څلورم حدیث او تفصیلی احوال کتاب العلم، باب: کتابة العلم لاندې تیر شوې دی(۲).

④ همام رحمه الله: داهمام بن منبه بن کامل یمانی صنعانی رحمه الله دې. دَ دوی مختصر احوال کشف الباری، کتاب الإیمان، باب: حسن إسلام المرء او تفصیلی احوال کتاب العلم، باب: کتابة العلم دَدریم حدیث لاندې تیر شوې دی(۳).

⑤ ابوهریرة رضی الله عنه: دا مشهور صحابئ رسول حضرت ابوهریره رضی الله عنه دې. دَ دوی احوال کشف الباری، کتاب الإیمان، باب: أمور الإیمان لاندې تیر شوې دی(۴).

دَ حدیث شرح: إِذَا قَامَ أَحَدُكُمْ إِلَى الصَّلَاةِ، فَلَا يَبْصُقْ أَمَامَهُ: حضرت ابوهریره رضی الله عنه دَ نبی کریم ﷺ نه نقل کوی چه حضورپاك ارشاد اوفرمائیلو کله چه تاسو کښې څوك دَ مانځه دَ پاره اودریږی نوهغه دې خپلې مخې ته نه توکی.

قوله: "فَلَا يَبْصُقْ" دا دَ نهی غائب واحد مذکر غائب صیغه ده.

قوله: فَإِنَّمَا يُنَاجِي اللَّهَ مَا دَامَ فِي مُصَلَّاهُ: ځکه چه ترکومې پورې هغه په خپل مونځ کښې مشغول وی نو ترهغه وخته پورې دَ الله تعالی سره مناجات کوی. دَ کشمیهنی په روایت کښې "فإنه يناجي" الفاظ دی(۵).

قوله: "مَا دَامَ فِي مُصَلَّاهُ" څو پورې، چه په مونځ کښې مشغول وی ترهغه وخته پورې.

په جمات کښې دَتوکلو ممانعت صرف دَ مونځ دوران کښې دې که دَ مونځ نه بهر هم دې؟: په دې باندې اشکال راځی چه دَدې روایت مطابق دَ توکلو ممانعت صرف دَ مونځ په حالت کښې دې حالانکه دَ روایت په کوم کښې چه دَدې وجه مسلمان ته تکلیف رسول خودلې شوې وو، تقاضا خو داده چه ممانعت دې دَ مانځه سره خاص نه وی بلکه مطلق وی.

دَدې جواب دا ورکړې شوې دې چه دَدې ممانعت مختلف درجې دی. دا کار په مانځه کښې کول ډیره سخته ګناه ده او بیا دَ جمات دَ نورو حصو په نسبت دَ قبلې دیوال باندې کیدل نوره هم سخته ګناه ده وغیره وغیره(۶).

---

۱) کشف الباری: ۴۲۱/۲.

۲) کشف الباری: ۴۶۵/۱، ۳۲۱/۴.

۳) کشف الباری: ۴۲۸/۲، ۳۱۷/۴.

۴) کشف الباری: ۶۵۹/۱.

۵) فتح الباری: ۶۶۴/۱، عمدة القاری: ۲۳۰/۴.

۶) فتح الباری: ۶۶۴/۱، عمدة القاری: ۲۳۰/۴.

قوله: وَلَاعَنْ يَمِينِهِ، فَإِنَّ عَنْ يَمِينِهِ مَلَكًا: اوخپل ښى طرف ته دې هم نه توكى ځكه چه دَده ښى طرف ته يوه فرښته ده.

قوله: "مَلَكًا" په يو روايت كښې دا لفظ "ملك" استعمال شوې دې په دې صورت كښې به دادَ لفظ "إن" خبر وى اودَ "إن" اسم به ضمير الشان وى[۱].

كس طرف ته توكلو كښې ولې دَ فرښتې بې احترامى نشته؟: په دې عبارت باندې يو اشكال دا راځى چه ښى طرف ته دَ فرښتې دَ كيدو د وجې نه دَ هغې په اكرام كښې ښى طرف ته توكل منع دى. خو فرښته خو كس طرف ته هم وى لهذا كس طرف ته توكل څنګه جائز كيدې شى؟
نو ددې مختلف جوابات وركړې شوى دى:
يو جواب علامه كرمانى رحمه الله وركړې دې چه مونځ كوم چه ام الحسنات دې ددې دَ اداكيدو په وخت كښې دَ بدئى دَ ليكونكې فرښتې هيڅ عمل دخل نه وى لهذا دَ مونځ په حالت كښې هغه فرښته نه وى. يا بيا دا هم مراد كيدې شى چه دَ كراما كاتبين نه علاوه څه بله فرښته ورسره وى لهذا هيڅ اشكال نشته[۲].
ليكن علامه عينى رحمه الله دا جوابات رد كولو سره يو خپل جواب نقل كړې دې چه هر انسان سره يوه فرښته او يو قرين (شيطان) وى، دَ فرښتې ځائى ښى طرف ته او دَ قرين ځائى كس طرف ته وى. نو كيدې شى چه كس طرف ته توكلې بلغم په شيطان باندې پريوځې په فرښته باندې نه[۳]. هم ددې طرف ته دَ طبرانى رحمه الله په يو روايت كښې اشاره هم ملاويږى[۴].
حضرت شيخ الحديث صاحب رحمه الله فرمائى چه دا فرښته كاتب حسنات نه ده بلكه دا هغه فرښته ده چه مصلي له راشى ښى طرف ته اودريږى او الماِم حسنات كوى[۵].

قوله: وَلْيَبْصُقْ عَنْ يَسَارِهِ، أَوْتَحْتَ قَدَمِهِ، فَيَدْفِنُهَا: البته خپل كس طرف ته يا دَ خپلو خپو لاندې دې اوتوكى او بيا دې هغه دفن كړى.

قوله: "وَلْيَبْصُقْ" دا لفظ دَ يو بل روايت مطابق "وليبزق" دې[۶].

---

[۱]) شرح الكرماني: ٤/٧٤، اللامع الصبيح بشرح الجامع الصحيح: ٣/١٦٢.
[۲]) شرح الكرماني: ٤/٧٤، اللامع الصبيح بشرح الجامع الصحيح: ٣/١٦٢.
[۳]) عمدة القاري: ٤/٢٣٠.
[۴]) عن أبى أمامة قال قام رسول الله صلى الله عليه وسلم ذات يوم، فاستفتح الصلاة، فرأى نخامة فى القبلة فخلع نعليه، ثم مشى إليها فحتها، ففعل ذلك ثلاث مرات، فلما قضى صلاته، أقبل على الناس بوجهه، فحمدالله وأثنى عليه، ثم قال: "أيهاالناس! إن أحدكم إذا قام فى الصلاة فإنه فى مقام عظيم، يسأل أمرا عظيما الفوز بالجنة، والنجاة من النار، وإن أحدكم إذا قام فى الصلاة، فإنه يقوم بين يدى الله مستقبل ربه وملكه عن يمينه، وقرينه عن يساره، فلا يتفلن أحدكم بين يديه، ولا عن يمينه، ولكن عن يساره تحت قدمه اليسرى.......".(المعجم الكبير للطبراني، صدى بن العجلان أبو أمامة الباهلي، رقم الحديث: ٧٨٠٨، ٨/١٩٩).
[۵]) الكنزالمتواري: ٤/١٠٢، سراج القاري: ٢/٤٥٩، اللامع الصبيح بشرح الجامع الصحيح: ٣/١٦٢.
[۶]) مصابيح الجامع شرح الجامع الصحيح للإمام البخاري: ٢/١١٨.

قوله: "فَیَدْفِنُهَا" په دې فعل باندې دریواړه اعراب (نصب، رفع او جزم) لوستل جائز دي. دَ نصب لوستلو په صورت کښې به دا صیغه دَ امر واقع کیږي. دَ رفع په صورت کښې به مبتداء محذوف "هو" خبر وي او دَ جزم لوستلو په صورت کښې به دَدې عطف په امر "لیبصق" باندې وي[۱].

قوله: "فَیَدْفِنُهَا" دَ هاء ضمیر مرجع به "البُصْقَة" جوړولې شي په کوم چه دَ حدیث شریف قول "ولیبصُق" دلالت کوي[۲].

علامه کرماني رحمه الله یو اشکال ذکرکولو سره دَ هغې جواب هم ورکړې دې چه ترجمة الباب خو "دفن نخامة" په ذکر باندې دې اوحدیث شریف "دفن بزاق" باندې دلالت کوي. نودَدې جواب دادې چه دَ حکم په اعتبار سره دواړه (نخامه او بزاق) برابر دي[۳].

توکانړې په جمات کښې دَ دفن کولو صورت:

قوله: "فَیَدْفِنُهَا" یو صورت خودا دې چه دَمونځ پوره کولونه پس په هغې باندې لږه ډیره خاوره اچولو سره پټ کړې شي نودلته دامعنی مراد نه ده. ځکه چه په دې صورت کښې به داخطره باقي پاتې وي چه هلته دَ چا خپه راشي یا هغه هم په دغه ځائې باندې کینی نو په دې سره به هغه ته تکلیف او پریشاني اورسي. بلکه دَدې دَ دفن کولو طریقه به دا مراد وي چه باقاعده لږه شان زمکه اوکنی دَ هغې په خاوره کښې دغه بلغم پټ کړې شي. اوس ښکاره خبره ده چه دا په هغه صورت کښې ممکن کیدې شی کله چه دَ جمات فرش کچه وي خو که فرش پوخ وي نودا خبره بیا وړاندې تیره شوې ده چه په دې صورت کښې دَ جمات په فرش باندې اونه توکلی شی بلکه دَخپلې کپړې په یوه غاړه کښې دې اوتوکی او اودې مږي. اوکه هم په هغه فرش باندې توکل اوشو نو په دې صورت کښې به دَ مونځ نه پس په کپړا یا اوبو سره هغه توکانړې صفا کول مراد وي[۴].

دَ ترجمة الباب سره مناسبت: دَمذکوره حدیث شریف دَ ترجمة الباب سره مناسبت دَ روایت لفظ په "فَیَدْفِنُهَا" کښې دې په دې توګه چه بزاق او نخامه هم په یو حکم کښې دي[۵].

---

[۱]) شرح الکرماني: ۷٤/٤، اللامع الصبیح بشرح الجامع الصحیح: ۱۶۲/۳، عمدة القاري: ۲۳۰/٤.
[۲]) عمدة القاري: ۲۳۰/٤.
[۳]) شرح الکرماني: ۷٤/٤.
[۴]) فتح الباري: ۶۶٤/۱.
[۵]) اللامع الصبیح بشرح الجامع الصحیح: ۱۶۲/۳، فتح الباري: ۶۶٤/۱ عمدة القاري: ۲۲۹/٤.

٧- بَابٌ: إِذَا بَدَرَهُ الْبُزَاقُ فَلْيَأْخُذْ بِطَرَفِ ثَوْبِهِ

دا باب په دې باره کښې دې چه کله مونځ گذار باندې دَ توکلو غلبه راشي نوهغه دې دا توکافرې دَ کپړې په غاړه کښې واخلي.

دَترجمة الباب مقصد: په دې باب کښې دا خودل مقصود دی چه که مونځ گذار دَ توکلو وغيره دَ پاره مجبوره شي نودَ هغه دَ پاره په کپړا کښې توکل هم جائز دی.(١)

حضرت شيخ الحديث صاحب رحمه الله فرمائي چه امام بخاري رحمه الله تنبيه فرمائي چه په روايت کښې ئې "بصاق في اليسار" او "تحت القدم" او "في الثوب" کښې تسويه فرمائيلې ده. دا مطلب ئې نه دې چه په کپړه کښې دې واخلي اودې مړې بلکه دا هغه وخت دی کله چه بصاق په ده غالب راشي او بل څه لار نه وي نودا سې دې اوکړي. اگرچه ترجمه شارحه ده او ما بيان کړې دې چه دَ امام بخاري رحمه الله دَ اصول نه دی چه هغه کله ترجمهٔ شارحه ترې. په کوم کښې چه دَ ابهام توضيح او دَ خاص تعميم او دَعام تخصيص وي(٢).

---

١) انوار الباري: ٣٢٣/١٣.مولانا بجنوري رحمه الله په دې مقام باندې ليکی چه په دې موقع باندې امام بخاري رحمه الله "بدره" دَ عربيت خلاف ليکلی دی صحيح "بدر إليه" وو لکه چه جوهري وغيره اهل لغت او تصريف ليکلی دی. محقق عيني رحمه الله ليکلی دی حافظ ابن حجر رحمه الله چه په دې موقع باندې دَ امام بخاري رحمه الله کوم بې ځايه حمايت کړې دې هغه پخپله دَ هغه دَعلم تصرف نه دَ ناواقفيت دليل دې. (عمده: ٣٢٤/٣). دلته په دې خبره باندې حيرانتيا نه دی کول پکار چه امام بخاري رحمه الله يا حافظ ابن حجر رحمه الله په علم تصرف کښې کمزورې وو ځکه چه لکل فن رجال دې، دا کله ضروري دی چه امام بخاري رحمه الله او حافظ ابن حجر رحمه الله دَعلم حديث او رجال امامان وي نودَ لغت او تصريف دې هم امامان وي. علامه کشميري رحمه الله په درس دَ بخاري شريف کښې په څو مواقعو دَ امام بخاري رحمه الله په عربيت باندې نقد کړې اوفرمائيلي ئې وو چه ده له خو په جرح او تعديل دَ رواة کښې کيدل پکار دی دلته خو به هم دَ زمخشري رحمه الله اتباع کولې شي ځکه چه هغه دَعربيت مالك دې. يوځائي کښې داهم فرمائيلي دی چه که دَ امام بخاري رحمه الله عربيت کامل وې نوهغه به دَ مجاز القرآن نه په نقل کولو باندې اکتفاء نه کوله بلکه پخپله به ئې هم څه ليکل. دا هم داسې دی لکه چه حافظ ابن تيميه رحمه الله دَ امام نحو سيبويه غلطياني ښائي حالانکه په قول دَ حضرت کشميري رحمه الله هغه به په کتاب سيبويه باندې پوره شان سره پوهه شوې هم نه وي. (انوار الباري: ٣٢٣/١٣، وكذا في عمدة القاري: ٢٣٠/٤.

٢) تقريربخاري شريف: ١٥٢/٢.په دې مقام دَ تقريربخاري شريف په حاشيه کښې يوه بله توجيه ذکرده: زما په نيز دَ امام بخاري رحمه الله غرض يوې بارِيکې طريقې سره تنبيه کول دی. هغه دا چه په کثرت سره دامضمون راغلې دې چه "لكن عن يساره أو تحت قدمه، أو يفعل هكذا". نوحضرت امام بخاري رحمه الله "إذا بدره البزاق" زياتولو سره اوخودل چه دا په کپړې سره بلغم مړل دَ لاندې توکلو برابر نه دې لکه چه لفظ "أو" نه معلوميږي. بلکه دا مقيد دې "إذا بدره" سره اودَدې درجه دَ لاندې توکلو نه کمه ده او لاندې توکل دَدې فعلِ ثوب نه وړاندې شوې دې. (كذافي تقرير مولوي احسان).

حديث باب [حديث نمبر ۴۰۷]

۴۱۷- حَدَّثَنَا مَالِكُ بْنُ إِسْمَاعِيلَ قَالَ حَدَّثَنَا زُهَيْرٌ قَالَ حَدَّثَنَا حُمَيْدٌ عَنْ أَنَسٍ (۱) أَنَّ النَّبِيَّ -صلى الله عليه وسلم- رَأَى نُخَامَةً فِي الْقِبْلَةِ فَحَكَّهَا بِيَدِهِ، وَرُئِيَ مِنْهُ كَرَاهِيَةٌ - أَوْ رُئِيَ كَرَاهِيَتُهُ لِذَلِكَ وَشِدَّتُهُ عَلَيْهِ - وَقَالَ «إِنَّ أَحَدَكُمْ إِذَا قَامَ فِي صَلاَتِهِ فَإِنَّمَا يُنَاجِي رَبَّهُ - أَوْ رَبُّهُ بَيْنَهُ وَبَيْنَ قِبْلَتِهِ - فَلاَ يَبْزُقَنَّ فِي قِبْلَتِهِ، وَلَكِنْ عَنْ يَسَارِهِ أَوْ تَحْتَ قَدَمِهِ» . ثُمَّ أَخَذَ طَرَفَ رِدَائِهِ فَبَزَقَ فِيهِ، وَرَدَّ بَعْضَهُ عَلَى بَعْضٍ، قَالَ «أَوْ يَفْعَلُ هَكَذَا» .

د حديث ترجمه: حضرت انس بن مالك رضي الله عنه روايت كوى چه نبى كريم صلى الله عليه وسلم د جمات د قبلې والا ديوال باندې بلغم لګيدلې اوليدلو نو حضورپاك هغه په خپل لاس مبارك سره صفا كړو په داسې حال كښې چه د ناخوښئ آثار د حضورپاك په مخ مبارك باندې اوليدلې شو. يا «راوى اوفرمائيل چه» په دغه ديوال د جمات باندې د بلغم د پريوتلو د وجې نه د خفګان آثار د حضورپاك په مخ مبارك باندې اوليدلې شو. بيا حضورپاك اوفرمائيل كله چه تاسو كښې څوك د مانځه د پاره اودريږى نو هغه د خپل رب سره مناجات كوى. يا «داسې ئې اوفرمائيل چه» د هغه رب لكه چه د هغه او د هغه د قبلې په مينځ كښې وى. لهذا هغه دې د قبلې طرف ته نه توكى بلكه خپل ګس طرف ته يا د خپلو خپو لاندې دې توكى. بيا حضورپاك د خپل څادر مبارك غاړه اونيوله په هغې كښې ئې اوتوكل اوهغه ئې اومږله او وئې فرمائيل يادې داسې كوى.

تراجم رجال: د مذكوره حديث شريف په سند كښې ټول څلور راويان دى:

① مالك بن اسماعيل رحمه الله: دا مالك بن اسماعيل ابوغسان النهدى رحمه الله دې. د دوى احوال كشف البارى، كتاب الوضوء، باب: الماء الذى يغسل به شعر الإنسان، رقم الحديث: ۱۷۰ لاندې تير شوى دى(۲).

② زهير رحمه الله: دا زهير بن معاويه بن حُديج جعفى كوفى رحمه الله دې. د دوى احوال كشف البارى، كتاب الإيمان، باب: الصلاة من الأيمان لاندې تير شوې دى(۳).

③ حميد رحمه الله: دا حميد بن ابى حميد الطويل ابوعبيده بصرى رحمه الله دې. د دوى احوال كشف البارى، كتاب الإيمان، باب: خوف المؤمن من أن يحبط عمله وهو لا يشعر د دويم حديث لاندې تير شوى دى.(۴)

④ انس بن مالك رضي الله عنه: دامشهور او معروف صحابئ رسول حضرت انس بن مالك رضي الله عنه دې.

---

(۱) مرتخريجه تحت كتاب الوضوء، باب: البزاق والمخاط ونحوه فى الثوب، رقم الحديث: ۲۴۱.
(۲) كشف البارى، كتاب الوضوء ، باب: الماء الذى يغسل به شعر الإنسان، رقم الحديث: ۱۷۰
(۳) كشف البارى: ۳۶۷/۲.
(۴) كشف البارى: ۵۷۱/۲.

دَ دوی په احوالو باندې تفصیلی کلام کشف الباری، کتاب الایمان، باب: من الإیمان أن یحب لأخیه مایحب لنفسه لاندې تیر شوی دی.([1])

دَ حدیث شرح: عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ، أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ رَأَى نُخَامَةً فِي الْقِبْلَةِ، فَحَكَّهَا بِيَدِهِ وَرُئِيَ مِنْهُ كَرَاهِيَةٌ: حضرت انس بن مالک رضی الله عنه روایت کوی چه نبی کریم ﷺ دَ جمات دَ قبلې والا دیوال باندې بلغم لګیدلې اولیدلو نو حضورپاک په خپل لاس مبارک سره صفا کړو په داسې حال کښې چه دَ خفګان آثار دَ حضورپاک په مخ مبارک باندې اولیدلې شو.

قوله: "وَرُئِيَ مِنْهُ كَرَاهِيَةٌ" حضرت شیخ الحدیث رحمه الله فرمائی چه قاعده دا ده چه کله یو سړې ښکلې وی نو غم اوخفګان، خوشحالی او راحت دَ هغه په مخ نه ښکاری. اودَ حضورپاک نه زیات حسین اوجمیل څوک کیدې شی؟ نه دَ حضورپاک په شان ښکلې څوک پیدا شوې دې او نه به پیدا شی. چنانچه دَ حضورپاک دَ زیات حسن دَ وجې نه به په مخ مبارک باندې چه کومه خبره وه هغه به ښکاره معلومیدله([2]).

قوله: أَوْرُئِيَ كَرَاهِيَتُهُ لِذَلِكَ وَشِدَّتُهُ عَلَيْهِ: یا (راوی اوفرمائیل چه) په دغه دیوال دَ جمات باندې دَبلغم دَ پریوتلو دَ وجې نه دَ خفګان آثار دَ حضورپاک په مخ مبارک باندې اولیدلې شو.

"او" نه دَ راوی دَ شك بیان دې او شك په هغه امر کښې دې چه دَ لفظ "کراهیة" دَ "هو" ضمیر طرف ته اضافت دې که نه. بعضې نسخو کښې دا لفظ دَ یاء نه بغیر او په اضافت سره دې یعنی "کراهته"([3]).

قوله: "شِدَّتُهُ" مرفوع او مجرور دواړه شان لوستل صحیح دی. دَ مرفوع په صورت کښې به دَدې عطف په "کراهیته" باندې وی اودَ مجرور لوستلو په صورت کښې به دَدې عطف په "ذلك" باندې وی([4]).

دَ روایت دَ ترجمة الباب سره مناسبت: ترجمة الباب کښې دوه اجزاء دی. اول "إذا بدره البزاق" او دویم "فلیأخذ بطرف ثوبه". خو په روایت کښې دَ رومبی هیڅ ذکر نشته دې البته دَ دویم جز ذکر موجود دې اوهغه دا دې "ثم أخذ طرف ردائه فبزق فیه، ورد بعضه علی بعض" لیکن "إذا بدره البزاق" چه کوم جز وو دَ هغې ذکر په روایت کښې نشته دې. "إذا بدره البزاق" معنی ده چه داسې توکانړې ورته راغلې چه دَهغې غورزول ضروری وی تیرولې نه شی.

نودَدې جواب دادې چه امام مسلم رحمه الله روایت نقل کړې دې: ((وإن عجلت به بادرة، فلیأخذها

---

[1]) کشف الباری: ۴/۲.
[2]) تقریر بخاری شریف: ۱۵۲/۲.
[3]) شرح الکرمانی: ۷۵/۴.
[4]) شرح الکرمانی: ۷۵/۴، اللامع الصبیح بشرح الجامع الصحیح: ۱۶۳/۳، عمدة القاری: ۲۳۱/۴.

بطرف ثوبه[۱] امام بخاري رحمه الله دَدې روايت طرف ته په ترجمة الباب کښې اشاره کول غواړي اودلته هغوی باب کښې دترجمې دغه جز سره متعلق څه حديث نه دي نقل کړې. اوداسې هغه وخت کيږي کله چه هغه حديث دَ امام بخاري رحمه الله دَ شرائطو مطابق نه وی نو بيا امام بخاري رحمه الله هغه دَ خپل ترجمة الباب جز جوړوي. يا دَ هغې طرف ته اشاره کوی.
علامه سندي رحمه الله اوفرمائيل چه امام بخاري رحمه الله دَدې ترجمې په ذريعه دې خبرې طرف ته اشاره کوی چه په باب کښې کوم مطلق حديث دې هغه به دَدې روايت دَ وجې "إذا بدرة" سره مقيد وی کوم چه امام صاحب رحمه الله نه دي ذکرکړې او امام مسلم رحمه الله هغه ذکرکړې دې[۲].
حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائيلي چه دی داسې روايات صحيح مسلم، سنن ابوداؤد اومصنف ابن ابی شيبه کښې موجود دی[۳].
دَ حديث مبارک نه مستنبط شوی احکام اومسائل: دَدې حديث شريف نه ډيرزيات مسائل مستنبط کيږي. په کوم کښې چه يو څو لاندې ذکرکولې شي:
① معلومه شوه چه توکانړې ناپاکه نه وی، بلکه پاکې وی[۴].
② توکانړې توکل مونځ نه باطلوی[۵].

---

۱) تفصيل وړاندې په حاشيه نمبر ۴ کښې راځي.
۲) حاشية السندي على الجامع الصحيح: ۱۲۲/۱، الطاف سنز.
۳) فتح الباري: ۶۶۵/۱. صحيح مسلم کښې دَ مذکوره حديث متعلقه حصه: ((ثم مضينا حتى أتينا جابر بن عبدالله فى مسجده...... أتانا رسول الله صلى الله عليه وسلم فى مسجدنا هذا...... قال [رسول الله صلى الله عليه وسلم]: "فإن أحدكم إذا قام يصلى، فإن الله تبارك وتعالى قبل وجهه، فلا يبصقن قبل وجهه، ولا عن يمينه، وليبصق عن يساره، تحت رجله اليسرى، فإن عجلت به بادرة، فليقل بثوبه هكذا" ثم طوى ثوبه بعضه على بعض......(صحيح مسلم، كتاب الزهد، باب: حديث جابر الطويل وقصة أبى اليسر، رقم الحديث: ۳۰۰۸))). سنن ابى داؤد کښې مذکوره حديث شريف: ((عن أبى سعيد الخدرى: أن النبى صلى الله عليه وسلم كان يحب العراجين ولا يزال فى يده منها، فدخل المسجد فرأى نخامة فى قبلة المسجد فحكها، ثم أقبل على الناس مغضبا فقال: أيسر أحدكم أن يبصق فى وجهه، إن أحدكم إذا استقبل القبلة فإنما يستقبل ربه عزوجل والملك عن يمينه، فلا يتفل عن يمينه ولا فى قبلته، وليبصق عن يساره أو تحت قدمه، فإن عجل به أمر فليقل هكذا – ووصف لنا ابن عجلان ذلك – أن يتفل فى ثوبه ثم يرد بعضه على بعض))(سنن أبى داؤد، كتاب الصلاة، باب: فى كراهية البزاق فى المسجد، رقم الحديث: ۴۸۰، ۴۸۵). مصنف ابن ابی شيبه کښې مذکوره حديث شريف: ((عن أبى سعيد قال دخل رسول الله صلى الله عليه وسلم وبيده عرجون – وكان يحب العرجون –، فرأى نخامة فى القبلة، فحكها، ثم أقبل على الناس فقال: "أيها الناس، إن أحدكم إذا قام يصلى استقبله الله، وعن يمينه، ملك، أفيحب أحدكم أن يستقبله الرجل فيبزق فى وجهه؟ فلا يبزق أحدكم فى القبلة و لا عن يمينه، وليبزق تحت رجله اليسرى أو عن يساره، فإن عجلت به بادرة فليقل هكذا". يعنى: فى ثوبه. (المصنف لابن أبى شيبة. كتاب الصلاة، من كره أن يبزق تجاه المسجد، رقم الحديث: ۷۵۲۷، ۱۴۴/۵)))
۴) شرح الكرمانى: ۷۵/۴، اللامع الصبيح بشرح الجامع الصحيح: ۱۶۳/۳، عمدة القارى: ۲۳۱/۴.
۵) شرح الكرمانى: ۷۵/۴، اللامع الصبيح بشرح الجامع الصحيح: ۱۶۳/۳، عمدة القارى: ۲۳۱/۴.

③ دَقبلې طرف محترم اومکرم کيدل اودا صفا ساتل هم معلومیږي(١).

④ داهم معلومیږی چه دَمونځ په حالت کښې مونځ ګذار دَ خپل رب سره مناجات کښې مشغول وی(٢).

⑤ دَدې امر ډیره لویه خطا کیدل هم معلوم شو چه دَ مونځ ګذار توجه بواسطه جانب قبله دَ الله تعالی طرف ته وی، په دې وجه دغه طرف ته توکانړې توکل دَ ادب خلاف کیدو دَ وجې نه ممنوع دی(٣).

⑥ نبی اوکس طرفونو نه دَ نبي طرف افضل کیدل معلوم شو(٤).

⑦ جمات دَ ناخوښه څیزونو نه پاك صفا ساتل هم معلوم شو(٥).

⑧ دَ جمات دَ امام دَ پاره دَ جمات دَ احوالو کتل او خیال ساتل هم مستحن اومستحب دی(٦).

٨- بَابٌ: عِظَةِ الإِمَامِ النَّاسَ فِي إِتْمَامِ الصَّلَاةِ، وَذِكْرِ القِبْلَةِ

داباب امام له خلقو ته دَ مونځ دَ پوره کولو اود قبلې دَ ذکر نصیحت کولو بیان کښې دی

دَترجمة الباب ماقبل سره مناسبت او مقصد: علامه شبیراحمد عثمانی رحمه الله فرمائی:دَدې باب کښې دلته ابواب سره هیڅ تعلق نه وو په دې وجه هم پخپله امام بخاری رحمه الله "وذكر القبلة" لفظ زیات کړو، چه (دا باب) دَ هغه ابوابو سره مناسب شی(٧).

حضرت شیخ الحدیث صاحب رحمه الله فرمائی چه زما په نیز ابواب المساجد شروع شو لیکن دَدې باب دَ مسجد سره تعلق نه معلومیږی. بل وړاندې چه کوم دویم جز دَ باب دې یعنی "وذكر القبلة" په دې باندې اشکال پیدا کیږی چه په دې صورت کښې دَدې تعلق باب: استقبال القبلة سره شو، ابواب المساجد سره نه شو. زما رائې داده چه دَ قبلې ذکر تنبیهاً او استطراداً راغلې دې اومقصود اول جز دی او په عام توګه خلق په جمع سره مونځونه په جماتونو کښې کوی په دې اعتبار سره دا ابوابِ مساجد سره متعلق شو(٨).

د مسجد مصالح ډیر دی د هغه تولو نه یو دا چه جهلاء جمات ته راشی دَ علماؤ عبادت ته په کتلو سره خپل عبادت صحیح کولې شی. وغیره وغیره. دَدې نه یو داهم دې چه امام دې دَ

---

١) شرح الكرماني: ٧٥/٤، اللامع الصبيح بشرح الجامع الصحيح: ٤٢٢/٥، اللامع الصبيح بشرح الجامع الصحيح: ١٦٣/٣.
٢) شرح الكرماني: ٧٥/٤، اللامع الصبيح بشرح الجامع الصحيح: ١٦٣/٣.
٣) شرح الكرماني: ٧٥/٤، اللامع الصبيح بشرح الجامع الصحيح: ١٦٣/٣.
٤) شرح الكرماني: ٧٥/٤، اللامع الصبيح بشرح الجامع الصحيح: ١٦٣/٣، عمدة القاري: ٢٣١/٤.
٥) التوضيح لشرح الجامع الصحيح: ٤٢٢/٥، فتح الباري: ٦٦٥/١، عمدة القاري: ٢٣١/٤.
٦) فتح الباري: ٦٦٥/١، عمدة القاري: ٢٣١/٤.
٧) فضل الباري: ٣/١٢٢.
٨) حاشیه تقریر بخاری: ١٥٣/٣.

قوم نكرانی کوی او دَ هغوی په غلطیانو باندې دې تو کې او هغوی دې پوهه کوی. مګر روره دا خو هم ضروری دی چه خپل حالات دَ مخکښې نه صحیح کړی(١).

علامه انور شاه کشمیری رحمه الله فرمائی چه دَ امام بخاری رحمه الله دا عادت دې چه يوه سلسله روانه وی په مينځ کښې ځه خاص فائده دَ هغه سلسلې دَ روایاتو نه مستفاد کیږی نو امام بخاری رحمه الله دَ لږ ساعت دَ پاره هغه سلسله کټ کړی او په هغه فائده جليله باندې تنبيه کوی. شاه صاحب رحمه الله فرمائی چه ما دَدې نوم "انجاز" کیخودې دې. دلته چونکه دَ استقبال قبلې سلسله روانه وه په دې کښې يو خاص خبره مينځ کښې راغله په هغې باندې خبرداره کولو دَ پاره امام بخاری رحمه الله دا ترجمه قائمه کړه(٢).

په رومبی باب کښې ئی ادب خودلې وو چه دَمونځ په حالت کښې دَ بلغم دَ توکلو غلبه وی نودَدې دَ دفع کولو په وخت دَ قبلې دَطرف عظمت او ادب په خیال کښې اوساته. په دې باب کښې دَ مونځ دَ ارکانو پوره شان سره ادا کولو حکم ئی اوخودلو او په دې کښې هم دَ قبلې طرف ته مخ کولو ذکر ضمناً راغلې دې. لهذا سابقه باب سره ئی مناسبت معلوم دې.

او هم دا توجيه په کلی توګه محقق عينی رحمه الله او په جزوی توګه حافظ ابن حجر رحمه الله ذکر کړې ده. ددې دواړو اکابرو توجيه او مناسبت ابواب لره بعيد او ابعد ګرځولو سره دَ لامع الدراری دا توجيه مونږ اوجه منلو کښې په تردد کښې يو چه په دواړو ابوابو کښې جمات او دَجمعې احکامو باندې دې خبرداري ورکړې شوې دی ځکه چه نه بابِ سابق "إذا بدره البزاق فليأخذ بطرف ثوبه" کښې دَ جمات او جمع ذکر وو اونه په دې باب "عظة الإمام" کښې دَ اتمام صلوة حکم دَ جمات او جمع سره مخصوص دې. اتمام صلوة خو په هر مونځ کښې ضروری دې که هغه ځان له وی او که په جمع سره وی، که په جمات کښې وی اوکه غير دَ جمات نه وی. او حضرت شاه ولی الله رحمه الله چه کوم مصالح "حجة الله" کښې ذکر کړی دی هغه هم دَ مساجد سره خاص نه دی، مطلق دَ جمع دَ پاره دی او پخپله امام بخاری رحمه الله هم دلته "ابواب المساجد" عنوان چرته قائم کړې دې؟ کتاب الصلوة لاندې مساجد او غير مساجد دَ ټولو احکام ئی مختلف عنوانات قائمولو سره بيان کړی دی. والله اعلم. واضحه دې وی چه دَ شاه ولی الله رحمه الله رساله شرح تراجم ابواب البخاری کښې باب عظة الإمام اودَ دې نه مخکښې هم دَ ډيرو ابوابو ذکر نشته دې(٣).

....

(١) الكنز المتوارى ١٠٨/٤، سراج القارى: ٤٦١/٢.

(٢) فيض البارى: ٥١/٢.

(٣) انوار البارى: ١٤/٥.

حديث باب «رومبي حديث» [حديث نمبر ۴۰۸]

-۴۰۸ حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ يُوسُفَ قَالَ أَخْبَرَنَا مَالِكٌ عَنْ أَبِي الزِّنَادِ عَنِ الْأَعْرَجِ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - قَالَ «هَلْ تَرَوْنَ قِبْلَتِي هَا هُنَا فَوَاللَّهِ مَا يَخْفَى عَلَيَّ خُشُوعُكُمْ وَلَا رُكُوعُكُمْ، إِنِّي لَأَرَاكُمْ مِنْ وَرَاءِ ظَهْرِي».[1]

دَ حديث ترجمه: دَ حضرت ابوهريره رضي الله عنه نه روايت دې چه رسول الله ﷺ ارشاد فرمائيلي دي تاسو څه ګنړئ چه زما قبله هم دې طرف ته ده؟ زه قسم خورم وايم چه زما نه نه ستاسو خشوع پټه ده اونه ركوع، بيشكه زه خو تاسو دَ خپل شا طرف نه هم وينم.

تراجم رجال: دَمذكوره حديث شريف په سند كښې ټول پنځه راويان دي:

① **عبدالله بن يوسف رحمه الله:** دا عبدالله بن يوسف تنيسي رحمه الله دې. دَ دوی مختصر احوال كشف البارى، كتاب بدء الوحى په دويم جديث او تفصيلى احوال كتاب العلم، باب: ليبلغ الشاهد الغائب لاندې تيرشوي دي[2].

② **مالك رحمه الله:** دا امام مالك بن انس رحمه الله دې. دَ دوی مختصر احوال كشف البارى، كتاب بدء الوحى په دويم حديث او تفصيلى احوال كتاب الإيمان، باب: من الدين الفرار من الفتن لاندې تيرشوي دي[3].

③ **ابى الزناد رحمه الله:** دا ابوالزناد عبدالله بن ذكوان مدنى قرشى رحمه الله دې. دَ دوی احوال كشف البارى، كتاب الإيمان، باب: حب الرسول صلى الله عليه وسلم من الإيمان لاندې تيرشوي دي[4].

④ **الاعرج رحمه الله:** دا ابوداؤد عبدالرحمن بن هرمز مدنى قريشى رحمه الله دې. دَ دوی احوال كشف البارى، كتاب الإيمان، باب: حب الرسول صلى الله عليه وسلم من الإيمان لاندې تيرشوي دي[5].

⑤ **ابوهريرة رضي الله عنه:** دا مشهور صحابئ رسول حضرت ابوهريره رضي الله عنه دې. دَ دوی احوال كشف البارى، كتاب الإيمان، باب: امور الإيمان لاندې تير شوی دی[6].

---

[1]) أخرجه البخاري في صفة الصلاة، باب: الخشوع في الصلاة، رقم الحديث: ۷۴۱، ومسلم في صحيحه، في الصلاة، باب: الأمر بتحسين الصلاة واتمامها والخشوع فيها، رقم الحديث:۴۲۵، وفي جامع الأصول، حرف الصاد، القسم الأول: في الفرائض وأحكامها وما يتعلق بها، الباب الثاني في صلاة الجماعة، الفصل الرابع في أحكام المأموم، الفرع الثالث: في آداب المأموم، رقم الحديث: ۳۹۱۲، ۶۴۳/۵

[2]) كشف الباري: ۲۸۹/۱، ۱۱۳/۴.

[3]) كشف الباري: ۲۹۰/۱،۸۰/۲.

[4]) كشف الباري: ۱۰/۲.

[5]) كشف الباري: ۱۱/۲.

[6]) كشف الباري: ۶۵۹/۱.

دَ حديث شرح: عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ، أَنَّ رَسُولَ اللّٰهِ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: هَلْ تَرَوْنَ قِبْلَتِي هٰهُنَا:
دَ حضرت ابوهريره رضي الله عنه نه روايت دي چه رسول اكرم ﷺ ارشاد اوفرمائيلو تاسو څه ګنړئ چه زما قبله هم دې طرف ته ده؟

قوله: "هَلْ تَرَوْنَ" دا استفهام انكاري دې او "ترون" نه مراد حقيقي رؤيت نه دې بلكه داد "تظنون" په معنى دې يعنى آيا تاسو دا ګمان كوئى....

قوله: "قِبْلَتِي" دې نه مراد اصطلاحي قبله نه ده بلكه دَ مونځ ګذار دَ مخې طرف مراد دې يعنى كوم طرف ته چه ما مخ كړې دې[1].

قوله: "هٰهُنَا" ځكه چه عام قاعده خو دغه ده چه كله يو طرف ته مخ كړې شي نودَ هغې په مقابل طرف ته شاه راځي[2]..

اوس به دَدې جملې مكمل مراد دا شي اې زما صحابه كرامو دا تاسو چه دا ګنړئ چه په مانځه كښې زما مخ قبلې طرف ته وى وستاسو طرف ته مې شا وى په دې وجه ماته ستاسو دَ افعالو څه خبر نه وى نو ستاسو دا ګنړل صحيح نه دى بلكه زه چه څنګه دَ مخې نه ګورم هم دغه شان دَ شا نه هم ګورم[3].

قوله: فَوَاللّٰهِ مَا يَخْفَى عَلَيَّ خُشُوعُكُمْ وَلَا رُكُوعُكُمْ: زه قسم خورم او وايم چه زما نه نه ستاسو خشوع پټه ده او نه ركوع. په يو روايت كښې "ركوعكم ولاخشوعكم" الفاظ راغلى دى[4].
حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائى چه دلته مراد ټول اركان دى نه چه صرف ركوع اوسجود. او يو احتمال داهم دې چه دَ ركوع ذكركولوسره سجود مراد اخستې شوې وى، ځكه چه دَ سجدې په حالت كښې دَ پوره درجې خشوع وى. په دې حال كښې چه دَ صحيح مسلم حديث كښې ركوع سره دَ سجود ذكر په تصريح سره موجود دې[5]. چه په دې صورت كښې دَ سجود نه مراد ټول اركان واخستې شى نو بيا به دَ ركوع ذكر دَ تخصيص بعد التعميم دَ قبيل نه وى يا په دې وجه چه ركوع دَ نورو اركانو په نسبت يو لوئى ركن دې په دې اعتبار چه امام په ركوع كښې موندونكې دَ ركعت حاصلونكې ګرځولې شوې دې. اودَ ركوع نه پاتې كيدونكې دَ ركعت فوت كونكې ګرځولې شوې دې[6].

---

[1] عمدة القارى: ٢٣٢/٤. شرح العلامة الزرقانى على المواهب اللدنيه بالمنح المحمديه، المقصد الثالث فيما فضله لله تعالى به، الفصل الأول فى كمال خلقته وجمال صورته صلى الله عليه وسلم: ٢٦٤/٥.
[2] ايضاً
[3] اللامع الصبيح بشرح الجامع الصحيح: ١٦٥/٣، فتح البارى: ٦٦٦/١، عمدة القارى: ٢٣٢/٤.
[4] شرح العلامة الزرقانى على المواهب اللدنيه بالمنح المحمديه، المقصد الثالث فيما فضله لله تعالى به، الفصل الأول فى كمال خلقته وجمال صورته صلى الله عليه وسلم: ٢٦٤/٥.
[5] فتح البارى: ٦٦٦/١.
[6] عمدة القارى: ٢٣٢/٤، شرح العلامة الزرقانى على المواهب اللدنيه بالمنح المحمديه، المقصد الثالث فيما فضله لله تعالى به، الفصل الأول فى كمال خلقته وجمال صورته صلى الله عليه وسلم: ٢٦٤/٥.

حضرت شيخ الحديث صاحب رحمه الله فرمائی چه بعضې علماؤ د رکوع لفظ ليدو سره د خشوع تفسير په سجود سره کړې دې مګر زما په نيز اولی دا دی چه خشوع په خپل عموم باندې اوساتلې شی دې د پاره چه د مانځه ټولو افعالو ته شامل شی. ګنی په صورت اولی کښې به صرف د سجدې او رکوع ذکروی د باقی به نه وی. او چه کله د مونځ ټول افعال په خشوع کښې دننه راغله اوبيا په خاص توګه ئې رکوع ځکه ذکر کړه چه زيات ګړېږ هم په رکوع کښې کيږی، هم دَدې اتمام نه کيږی، سجده خو لږه ډيره بيا هم اوشی ځکه چه په سجده کښې سر په زمکه باندې کيخودې شی. په دې وجه هلته لږ ساعت ايساريږی په خلاف د رکوع او ډير خلق خو داسې دی چه د هغوی د تأدئې د وجې د هغوی هډو رکوع نه کيږی(۱).

په اصل کښې مشهوره خوداده چه دَخشوع تعلق دَ زړه سره دی اودَ خضوع تعلق دَ جوارحو سره دې. ليکن حقيقت دادې چه خشوع دَ زړه سره محدود ګول صحيح نه دی ځکه چه دَخشوع تعلق ځنګه چه زړه سره دې لکه چه دَ قرآن پاك په دې آيت: ﴿أَلَمْ يَأْنِ لِلَّذِينَ آمَنُوا أَنْ تَخْشَعَ قُلُوبُهُمْ لِذِكْرِ اللَّهِ﴾ کښې ذکر دی، هم دغه شان دَ خشوع تعلق دَ اصواتو سره هم دې لکه چه: ﴿وَخَشَعَتِ الْأَصْوَاتُ لِلرَّحْمَٰنِ﴾ او دغه شان دَ خشوع تعلق دَ سترګو سره هم دې لکه چه قرآن پاك کښې راغلی دی: ﴿خَاشِعَةً أَبْصَارُهُمْ﴾.

قوله: إِنِّي لَأَرَاكُمْ مِنْ وَرَاءِ ظَهْرِي: بيشکه زه تاسو دَ خپل شا طرف نه هم وينم. دا جمله به ماقبل جمله کښې موجود جواب قسم "مايخفى على خشوعكم ولا ركوعكم" بدل يا بيان جوړ شی(۲).

دَ نبی کريم ﷺ دَ شاته کتلومطلب: دَ نبی کريم ﷺ شاته ليدل حقيقی کتل وو ادراکی يعنی عقلی نه وو. دَ اهل سنت والجماعة په نيز هم دغه حق دی چه دکتلو دَ پاره دَ يوخاص اندام کيدل يا مخامخ کيدل شرط نه دې(۳) اودَ امام بخاری رحمه الله هم دغه مسلك معلوميږی. زمونږ

---

(۱) تقرير بخاری شريف: ۱۵۳/۲.

(۲) اللامع الصبيح بشرح الجامع الصحيح: ۱٦۵/۲، عمدة القاری: ۲۳۲/٤، شرح العلامة الزرقانی علی المواهب اللدنيه بالمنح المحمديه، المقصد الثالث فيما فضله الله تعالى به، الفصل الأول فی كمال خلقته وجمال صورته صلی الله عليه وسلم: ۲٦٤/۵.

(۳) قاضی ابوالوليد الباجی رحمه الله فرمائی: بعضې حضرات دَدې خبرې طرف ته تلی دی چه "إنی لأراكم من وراء لظهری" معنی "لأعلم بأفعالكم" ده ځکه چه رؤيت دَعلم په معنی کښې هم وی لکه چه دَ الله تعالی فرمان دې: ﴿أَلَمْ تَرَ كَيْفَ فَعَلَ رَبُّكَ بِأَصْحَابِ الْفِيلِ﴾ [الفيل: ۱] په دې آيت کښې د "الم تر" معنی "الم تعلم" ده. او جمهوردَې خبرې قائل دی چه دې ځائی کښې رؤيت حقيقی مراد دی. قاضی ابوالوليد رحمه الله نور فرمائی: زما په نيز صحيح هم دغه ده [کوم چه پورته د جمهورو مسلك بيان شو] ځکه چه که چرې دَدې نه رؤيت علمی مراد واخستې شی نودَ رسول الله ﷺ دَدې قول "من وراء ظهری" به هيڅ معنی باقی پاتې نه شی. ځکه چه کله دَدې نه مراد علم واخستې شی نو شاته کتو او مخې ته کتو کښې به څه فرق باقی پاتې نه شی. بلکه رسول الله ﷺ خو خبر ورکړې دې لکه ځنګه چه زه تاسو دَ خپل وړاندې کيدو په حالت کښې وينم هم دغه شان چه کله تاسو شاته شئ نو زه بياهم تاسو وينم. (المنتقی شرح مؤطأ مالك، كتاب الصلوة، باب: فی العمل فی جامع الصلاة، رقم الحديث: ۳۹٦، ۳۱۸/۲)، عمدة القاری: ۲۳۲/٤.

دَدې خبرې تائيد دَ صحيح مسلم دَهغه روايت نه هم كيږي په كوم كښې چه دي: «إني لأبصر من وراني كما أبصر من بين يدي»(١)

علامه سيوطي رحمه الله الخصائص الكبري كښې دَجمهورو مذهب هم دا نقل كړې دې(٢). ابن عبدالبر رحمه الله فرمائي چه څه خلقو تاويلاً دلته "أرى" دَ "أعلم" په معنى اخستې دې لكه چه الله تعالى په قرآن حكيم كښې دَ حضرت شعيب عليه السلام قول: ﴿إِنِّيٓ أَرَىٰكُم بِخَيۡرٖ﴾ نقل كړې دې كوم چه هغوى خپل قوم ته وئيلې وو. دَدې مطلب كتل نه وو بلكه پيژندل وو، چه هغوى اوفرمائيل زه ښه شان سره پوهيږم چه تاسو مالدار يئ. چنانچه په دې صورت كښې به دَحديث مبارك مطلب دا شي چه نبى كريم ﷺ فرمائي چه زه ستاسو دَ خشوع او ستاسو دَ ركوع تماميت پيژنم الله تعالى ستاسو دَ احوالو معرفت زما په زړه كښې اچوى.

ابن عبدالبر رحمه الله دَدې په جواب كښې فرمائي چه په دې دعوى كښې پهَ ظاهر مخالفت كولو سره دَرسول الله ﷺ دا صفت محدود كول دى حالانكه څنګه چه نور خرق عادت امور دى او معجزات نبويه دى دغه شان دا بيانِ نبوى ﷺ دې هم خرق عادت او معجزه تصور كړې شى اودَ دې هم ظاهرى معنى دې مراد وَاخستې شي. البته دَدغه كتلو كيفيت به څه وو نودا دَ نبوت دَ اعلامو اومعجزاتو نه يو معجزه كيدو دَ وجې نه پيژندل ممكن نه دى.

دَ ابوبكر الاثرم رحمه الله وينا ده چه ما دَ امام احمدبن حنبل رحمه الله نه دَ حضورپاك دَدې قول: «أني لأراكم من وراء ظهرى» باره كښې تپوس اوكړو نو هغوى جواب راكړو چه حضورپاك به څنګه خپلې مخې ته كتل هم هغه شان به ئې خپل شاته هم كتل. ما وئيل چه دَ يو انسان نه دا خبره څنګه ممكن ده هغه خو خپلې مخې ته يا خپل ښى اوګس طرف والا ليدلې شى نو په دې باندې هغوى ډيره په مضبوطه طريقه رد اوكړو(٣).

دَدې شاته كتو په تشريح كښې بعضې حضراتو وئيلى دى چه دې نه مراد دادې چه دَوحى او الهام په ذريعه به حضورپاك ته دَ هغوى دَحالت علم كيدلو اګرچه چرې هغوى به شاته وو. ليكن دا توجيه ضعيف ده څكه چه دَ وحى او الهام په ذريعه دَهغوى علم كيدل دا خو بيا دَ مونځ سره مخصوص نه دى دَ مانځه نه علاوه هم كيدې شى(٤).

بعضې حضراتو وئيلى دى چه دَدې مطلب دادې چه كله تاسو ښى او ګس طرف ته يئ يا

---

(١) حدثنا أبوكريب محمد بن العلاء الهمداني، حدثنا أبواسامة، عن الوليد يعنى ابن كثير، حدثنى سعيد بن أبى سعيد المقبرى، عن أبيه، عن أبى هريرة، قال: صلى رسول الله صلى الله عليه وسلم يوما ثم انصرف فقال: يا فلان! ألاتحسن صلاتك؟ ألا ينظر المصلى إذا صلى كيف يصلى؟ فإنما يصلى لنفسه، إنى والله لأبصر من ورائى كما أبصر من بين يدى.(صحيح مسلم، كتاب الصلاة، باب: الأمر بتحسين الصلاة وإتمامها والخشوع فيها، رقم الحديث: ٤٢٣).

(٢) الخصائص الكبرى، باب: المعجزه والخصائص فى عينيه الشريفتين: ١٠٦/١، فتح البارى: ٦٦٦/١ عمدة القارى: ٢٣٢/٤.

(٣) الاستذكار لابن عبدالبر، كتاب الصلاة، باب: حديث أبى هريرة: "أترون قبلتى هاهنا؟": ٢٧٤/٦-٢٧٣.

(٤) فتح البارى: ٦٦٦/١، شرح الزرقانى على المؤطا، كتاب الصلوة، العمل فى جامع الصلاة: ٣٠٢/١.

شاته يئ نو زه تاسو ته د سترګي د ګوټ نه ګورم او ستاسو کيفيت زمانه پټ نه وی. دا توجيه هم ضعيف ده(۱). لهذا دلته به دا وئيلی شی چه دلته د کوم رؤيت حضورپاك ذکر فرمائی دا رؤيت کشفيه نه دې يا دا رؤيت د سترګي په ګوټ نه دې بلکه دا رؤيت هم داسې دې لکه چه مخامخ څه څيز وی او هغه انسان وينی. حضورپاك فرمائی چه کله تاسو شاته يئ نو ماته تاسو هغه وخت هم داسې ښکارئی. امام احمدبن حنبل رحمه الله فرمائيلی دی چه په دې کښې د حيرانتيا هيڅ خبره نشته. د سړی غوږ مخامخ آواز هم اوری، د ښې طرف او د ګس طرف آواز هم اوری او شاته آواز هم اوری. دغه شان د انسان قوت شامه ده د مخې نه يا شانه خوشبوئی يا بدبوئی راځی د هغې هم هغه احساس کوی. د ښی يا ګس طرف نه چه کومه خوشبوئی يا بدبوئی راځی د هغې هم احساس کوی. لکه څنګه چه د قوت سامعه او قوت شامه د پاره مقابل او د مخې طرف ته کيدل ضروری نه دی نو دغه شان څه لرې خبره ده چه الله تعالی رسول الله ﷺ ته هم هغه طاقت ورکړې وی چه د عامو انسانانو قوت سامعه او قوت شامه ته حاصل وی(۲).

نورحضرات دا فرمائی چه په اصل کښې به د رسول اکرم ﷺ د شاته مونځ ګذارو کيفيت منکشف کيدلو. په دې وجه به د هغوی عکس د قبلې په ديوال کښې منعکس کيدلو(۳).

بعضې حضراتو دا وئيلی دی چه د حضورپاك په ملا کښې د سم الخياط برابر، بعضو وئيلې دی چه دوه او بعضو وئيلی دی چه دوه سترګې وې. او د کپړو په مينځ کښې حائل کيدل د ابصار او د رؤيت د پاره مانع نه وو او حضورپاك به د خرق عادت په توګه او د معجزې په توګه په هغه سترګو کومې چه د حضورپاك په شا کښې وې شاته طرف ته مونځ ګذار کتل(۴).

ليکن دا خبره د دلائلو په اعتبار سره قوی نه ده تردې چه علامه قسطلانی رحمه الله دا خبره "المواهب اللدنية" کښې نقل کولو سره وئيلې دی چه که چرې دا خبره د حضورپاك نه په صحيح طريقې سره ثابته شی نو بيا به دا قبلولې شی او دا به د خرق عادت د قبيل نه ګرځولې شی. په بل صورت کښې به دا د ظاهر حديث نه د مخالف کيدو په وجه قبلول صحيح نه وی. شارح المواهب علامه زرقانی رحمه الله هم د دې خبرې تائيد کړې دې(۵).

---

(۱) المنتقى شرح مؤطأ مالک، كتاب الصلوة، باب: في العمل في جامع الصلاة، رقم الحديث: ۳۹۶، ۳۱۸/۲.إكمال إكمال المعلم، كتاب الصلاة، خروج النبي صلى الله عليه وسلم لبني عمرو بن عوف ليصلح بينهم: ۱۷۹/۲-۱۷۸، فتح الباري: ۶۶۶/۱،عمدة القاري: ۲۳۲/۴.

(۲) شرح العلامة الزرقاني على المواهب اللدنيه بالمنح المحمديه، المقصد الثالث فيما فضله الله تعالى به، الفصل الأول في كمال خلقته وجمال صورته صلى الله عليه وسلم: ۲۶۶/۵.

(۳) فتح الباري: ۶۶۶/۱، عمدة القاري: ۲۳۲/۴، شرح الزرقاني على المؤطأ، كتاب الصلوة، العمل في جامع الصلاة: ۳۰۲/۱.

(۴) فتح الباري: ۶۶۶/۱، عمدة القاري: ۲۳۲/۴، شرح الزرقاني على المؤطأ، كتاب الصلوة، العمل في جامع الصلاة: ۳۰۲/۱. الخصاص الكبرى، باب: المعجزه والخصائص في عينيه الشريفتين: ۱۰۷/۱.

(۵) شرح العلامة الزرقاني على المواهب اللدنيه بالمنح المحمديه، المقصد الثالث فيما فضله الله تعالى به، الفصل الأول في كمال خلقته وجمال صورته صلى الله عليه وسلم: ۲۶۷/۵.

دمنکرینو اشکالات او دهغوی دلائل: د عقل نه دخالي خلقو يو جماعت دا حديث شريف ردکړي دي. دهغوی وينا ده چه دا حديث څنګه قبلولې شي حالانکه دَدې برعکس احاديث موجود دی. مثلاً دَ حضرت ابوبکره ﷺ حديث کوم کښې چه دی چه هغوی امام په رکوع کښې ليدو سره دَ صف نه شاته نيت تړلو سره رکوع کړې وه او دَدې نه پس قدم په قدم تلو سره صف ته اورسيدلو. بيا چه کله نبی کريم ﷺ دَ مونځ نه فارغ شو نو رسول الله ﷺ تپوس اوکړو چه هغه څوك سړې دې چه دَ صف نه شاته اودريدو سره ئې رکوع اوکړه بيا تلو سره په صف کښې شامل شو؟ نو حضرت ابوبکره ﷺ جواب ورکړو چه ما. نو نبی کريم ﷺ ورته اوفرمائيل الله تعالی دې ستا په حرص کښې نوره هم اضافه اوکړی خو بيا داسې مه کوه. (بلکه په صف کښې شامليدو سره مونځ شروع کوه)(١) دغه شان د حضرت انس ﷺ حديث دې په کوم کښې چه هغه دَ نبی کريم ﷺ نه روايت کوی چه يو سړې تيز تيز راتګ سره راغلو او صف کښې داخل شو، نو دَ هغه سا تيزه چليدله. بيا چه کله هغه په صف کښې داخل شو نو هغه اووئيل: "الحمدلله حمداً کثيراً طيباً مبارکاً فيه". بيا دَ مونځ نه فارغيدو باندې نبی ﷺ تپوس اوکړو هغه سړې څوك دې چه دا کلمات ئې اووئيل......(٢)

چنانچه دغه جماعت ددې قسم احاديث نقل کولو نه پس وئيلی دی چه ولې نه ګورئ چه رسول الله ﷺ ته دَدې خبرې علم اونه شو چه دَ صف نه شاته رکوع کولو سره صف کښې شامليدونکې څوك دې. ترديې چه رسول الله ﷺ دَدې باره کښې تپوس اوکړو او دَ دويم حديث مطابق حضورپاك ته دَ دغه کلماتو دَ ويونکی هم علم اونه شو ترديې چه حضورپاك تپوس اوکړو چه دا کلمات چا اووئيل. نو بيا دا صحيح کيدل څنګه ممکن کيدې شي چه نبی ﷺ به په مانځه کښې دَ خپل شاطرف نه هم کتل. که چرې داسې کيدې نو دَ مذکوره دواړو احاديثو په شان واقعه به نه پيښيدله.

دَ اشکالاتو جواب: دَدې په جواب کښې ابن عبدالبر ﷫ وائی چه دَ پورته دلې دَ اشکال جواب دادې چه په هره يوه راتلونکې لمحه کښې به دَ نبی کريم ﷺ فضائل په مقابله دَ سابقه لمحې زياتيدل يعنی په هغې کښې به زياتوالې کيدو. او داسې دَ نبی ﷺ دَ دنيا نه پرده کولو پورې کيدل لکه دا خبره دَتولو په مخکښې ده چه رسول الله ﷺ ارشاد اوفرمائيلو چه زه د نبوت ملاويدو نه مخکښې يو بنده ووم او دَ رسول جوړولو نه مخکښې

---

(١) عن الحسن أن أبابكرة جاء ورسول الله صلى الله عليه وسلم راكع فركع دون الصف، ثم مشى إلى الصف، فلما قضى النبي صلى الله عليه وسلم صلاته قال: "أيكم الذي ركع دون الصف ثم مشى إلى الصف؟ فقال أبوبكرة: أنا، فقال النبي صلى الله عليه وسلم: "زادك الله حرصا ولا تعد". (سنن أبي داؤد، كتاب الصلاة، باب: الرجل يصلى وحده خلف الصف، رقم الحديث: ٦٨٣).

(٢) عن أنس أن رجلا جاء فدخل الصف وقد حفزه النفس، فقال: "الحمدلله حمداً كثيراً طيبًا مباركا فيه". فلما قضى رسول الله صلى الله عليه وسلم صلاته فقال: "أيكم المتكلم فالكمات؟". فأرمّ القوم. فقال: "أيكم المتكلم بها؟ فإنه لم يقل بأساً". فقال رجل: جئت وقد حفزني النفس فقلتها. فقال: "لقد رأيت اثنى عشر ملكاً يبتدرونها أيهم يرفعها". (صحيح مسلم، كتاب الصلاة، باب: ما يقال بين تكبيرة الإحرام والقراءة، رقم الحديث: ١٣٥٧).

يونبي ووم. دغه شان نبي كريم ﷺ ارشاد اوفرمائيلو چه تاسو كښې څوك «زما باره كښې» دا مه وايئ چه زه دَحضرت يونس بن متى عليه السلام نه بهتر يم. يو سړي حضورپاك ته "ياخير البرية" وئيلوسره مخاطب كړو نوحضورپاك ارشاد اوفرمائيلو "خير البرية" خوحضرت ابراهيم عليه السلام وو.

دغه شان يو سړي حضورپاك ته "ياسيد ابن السادة" يا "ياشريف ابن الشرفاء" وئيلوسره مخاطب كړو نو حضورپاك ارشاد اوفرمائيلو چه هغه خو حضرت يوسف بن يعقوب بن اسحاق بن ابراهيم عليه السلام دي. نو دَ حضورپاك دا مبارك ارشاد په حضورپاك باندې دَ سورة الفتح دَ نازليدو نه دَمخكښې وخت دې. بيا چه كله سورة الفتح نازل شو او په هغې كښې دا آيت: ﴿لِيَغْفِرَ لَكَ اللَّهُ مَا تَقَدَّمَ مِن ذَنبِكَ وَمَا تَأَخَّرَ﴾ نازل شو په داسې حال كښې چه دَ حضورپاك نه مخكښې دَچا هم سابقه ګناهونه معاف شوې نه وو. الغرض چه كله داسې اوشو نو هغه وخت حضورپاك ارشاد اوفرمائيلو: «أنا سيد ولد آدم ولا فخر». او هم هغه وخت حضورپاك ارشاد اوفرمائيلو الله تعالى ښه شان سره پوهيږي چه زه تاسو خلق دَ شا نه وينم.

الغرض دَ حضورپاك فضائل ورځ په ورځ زياتيدلـه كميدل نه. «نوچه كله داسې ده نو دا وئيلې شى چه دَ معترضينو پيش كړې شوى نظائر به دَ شروع دَ دور وى روستو دَحضورپاك دَ طرف نه دا ارشاد مبارك مخې ته راغلو چه زه تاسو دَ خپل شا طرف نه وينم». (١)

دَ حضرت شيخ الحديث صاحب رحمه الله ذكركړې شوې تشريح: حضرت شيخ الحديث صاحب رحمه الله فرمائي چه په دې روايت كښې دَ شارحينو حضراتو پنځه اقوال دى. كوم چه مختلفو شراحو جدا جدا ذكركړې دى. ماته چرته يو ځائى نه دى ملاؤ شوى:

① اول داچه التفات سره به ئې كتل. مګرپه دې باندې دااشكال دې چه په دې كې دَ حضور پاك څه خصوصيت دې؟ دَحضورپاك نه علاوه بل څوك خوهم په التفات سره كتلې شي.

② دويم قول دادې چه دَ وحى په ذريعه علم شوې وو. دا دَ اول نه زيات صحيح دې. مګر په دې صورت كښې دَ "إنى لأراكم" وئيلو نه زيات مناسب "إنى لأوحى" وو.

③ دريم قول دادې چه دَ قبلې ديوال به دَ حضورپاك دَ پاره دَ آئينې په مثال كيدلو. صحابه كرامو رضي الله عنهم چه به څه كول هغه به حضورپاك ته ښكاريدل. عام مشائخو دا اختياركړې ده.

④ څلورم قـول دادې چه دَ حضـورپاك دَ سټ شاته دوه سترګې وې په كـوم سره چه بـه حضورپاك كتل كول مګر دا محققينو ردكړې دې. په دې وجه چه كه چرې دا خبره صحيح وې نود حضورپاك په احوالو كښې به خامخا دَدې تذكره كيدله.

⑤ او پنځم قول دَ اوريدو نه مخكښې يو تمهيد واؤرئى هغه دا چه دَ الله تعالى ليدل په دنياكښې ممكن نه دى اودَ اهل سنت والجماعة عقيده ده چه دا څيز به په جنت كښې وى. ليكن معتزلؤ انكاركړې دې. داخكه چه په دې سره خودا لا زم راځى چه دَ الله تعالى دَ پاره جهت وى. مرئى دَ رائى مخامخ وى. دَدې جواب دا وركړې شوې دې چه دَ رؤيت دَ پاره دَ

(١) الاستذكار لابن عبدالبر، كتاب الصلاة، باب: حديث أبي هريرة: "أترون قبلتي هاهنا؟": ٦/٢٧٢ - ٢٧٣.

جهت كيدل دَدې عالم سره خاص دې د اخرت په عالم كښې به جهت ضروري نه وي. نولكه څنګه چه به په آخرت كښې تول كسان الله تعالى بغير دَ جهت نه ګوري دغه شان څه عجيبه ده چه په دنيا كښې دَ حضورپاك دَ پاره په مونځ كښې دا خصوصيت وي چه حضورپاك مقتديان بغير دَ جهت نه ګوري. هم دا زما په نيز راجح دې[1].

دكلام خلاصه: دَ پوره بحث نه څه اهم دَ نتيجې خبرې معلوميږي چه مختصراً لاندې نقل كولې شي:

① علامه سهيلي الشامي رحمه الله ليكلي دي چه قاضي رحمه الله فرمائيلي دي چه حضورپاك ته دَدې صفت حاصليدل دَ معراج دَ شپې نه په واپسۍ باندې شوي وو. لكه څنګه چه موسى عليه السلام الله تعالى سره په كوه طور باندې كلام كړې وو نو دَ هغې نه پس دَ هغوي په بصيرت كښې ډيره زياته اضافه شوې وه. تردې چه هغوي به په توره تياره شپه كښې دَ لسو فرسخو دَ فاصلې نه هم تور ميږې ليدلو.[2]

② دا رؤية رؤية ادراك وو او رؤية دَ اهل حق په نيز دَ يو اندام، رنړا يا بل څه څيز مخې ته راتلو سره نه حاصليږي. دا شان دَ حق تعالى شانه دې. چه هغه دكتلو دَ پاره نه يو اندام مثلاً ستركه وغيره محتاج دې او نه دَ هغې دَ كتلو دَ پاره دَ څه رنړا ضرورت وي او نه دَ الله تعالى دَ كتلو دَ پاره دا ضروري دي چه څوك به دَ هغه مخې ته راځي نو بيا به دَ هغه دَ طرف نه دكتلو فعل صادريږي. لكه انسان چه ترهغه وخته پورې به هغه كتونكې نه ياديږي تركومې پورې چه دَ هغه مخې ته دَ مذكوره دريو امورو نه يو امر په وجود كښې رانه شي.

دا خو تفصيل وو دَ خالق دَ ليدو، پاتې شو مخلوق نو دَ هغوي كتل خو به هم په دغه دريو څيزونو باندې موقوف وي. چنانچه دَ چا ستركې خو شته ليكن تياره ده او دَ هغه دَ ستركې مخې ته څوك هم نشته نو دا نه شي كتلې دَ خالق په نسبت سره چونكه نبي كريم صلى الله عليه وسلم هم مخلوق دې لهذا دَ هغوي دكتلو صفت به هم په دغه امورو باندې موقوف وي. البته هغه ذات اقدس چه په ستركه كښې بصارت پيدا كولو باندې قادر دې هم هغه په دې خبره باندې هم قادر دې چه دَ ستركې نه علاوه په بل اندام كښې دَ ليدو صفت راپيدا كړي. چنانچه دَ حضورپاك شانه ليدل به هم دَ خرق عادت په توګه هم دَدې قبيل نه وي.[3]

③ قرطبي رحمه الله فرمائيلي دي چه دَ حضورپاك دا خبر دَدې په ظاهر باندې محمول كول اولى دي. څكه چه په دې امر كښې دَ نبي كريم صلى الله عليه وسلم دَ كرامت او دَ بزرګۍ په اوچته درجه كښې اظهاردې.[4]

---

[1] تقرير بخاري شريف: ۲/۱۵۳.

[2] سُبل الهدى والرشاد فى سيرة خير العباد، جماع أبواب صفة جسده الشريف صلى الله عليه وسلم، الباب الخامس: فى صفة عينيه وحاجبيه صلى الله عليه وسلم، تنبيهات: ۳۶/۲.

[3] سبل الهدى والرشاد فى سيرة خير العباد، جماع أبواب صفة جسده الشريف صلى الله عليه وسلم، الباب الخامس: فى صفة عينيه وحاجبيه صلى الله عليه وسلم، تنبيهات: ۳۶/۲ - ۳۷.

[4] سبل الهدى والرشاد فى سيرة خير العباد، جماع أبواب صفة جسده الشريف صلى الله عليه وسلم، الباب الخامس: فى صفة عينيه وحاجبيه صلى الله عليه وسلم، تنبيهات: ۳۶/۲ - ۳۷.

دَ نبي كريم ﷺ د پاره دعلم غيب په ثبوب باندې يو غلط استدلال: حضرت شيخ الحديث صاحب رحمه الله فرمائي "من وراء ظهري" بعضې خلقو دې نه علم غيب مراد اخستې دې. ليكن دا بالكل غلطه ده ځكه چه دَدې مطلب دادې چه زه پخپله دَ مونځ گذارو حالات وينم اوداسې ماته علم كيږي. بل دا حالت كُلي هم نه دې پخپله دَ حضرت ابوبكره رضي الله عنه په روايت كښې دي چه هغه جمات ته راغلو هلته جمع كيدله، هغه هم دَ لرې نه ركوع اوكړه. دَمانځه نه پس حضورپاك ته دا خبره په تپوس كولوسره معلومه شوه.

دغه شان يوروايت كښې دي چه يو سړې سانيولې راغلو اودَ ركوع نه اوچتيدو سره ئې لږ په اوچت آواز سره "حمداً طيبًا كثيراً مباركًا" اووئيل. حضورپاك دَ مونځ نه پس تپوس اوكړو نو بيا ورته معلومه شوه چه فلانكې سړې وو. لهذا قاعده كليه نه شوه او بعضې ظاهريه دَ خپل ظاهربين دَ وجې نه داسې وائي چه دَدې ظاهري معنى مراد ده. يعنې دَ حضورپاك په سټ مبارك كښې دوه ستركې لګيدلې وې. ليكن دا صحيح نه ده. كه چرې داسې وې نو خامخا به چرته نه چرته يو حديث كښې دَدې تذكره ملاويدله لكه مهر نبوت، په ډيرو احاديثو كښې دَدې ذكردې(١).

علامه شبيراحمدعثماني رحمه الله فرمائي چه دا تنبيه هغه خلقو ته وه چه تر دغه وخته پورې (په ايمان او يقين كښې) پاخه شوي نه وو، څه كمزوري پاتې شوي وو گني دَ صحابهٔ كاملين رضي الله عنهم په حق كښې دَ الله تعالى كتل (دَدې دَپاره) كافي وو (چه مونځونه په مكمل خشوع اوخضوع سره اوكړي، ځكه) چه كاملينو ته خو دَ احسان مرتبه حاصله وي. البته قاصرين تردغه وخته پورې چه دَ احسان مرتبې ته نه وو رسيدلي دَهغوي په حق كښې خپل مرشد مثلاً دَ حضورپاك كتل ډير مؤثر دي ځكه چه دَ حضورپاك كتل بالكل مشاهد، ظاهر او باهر دي.(٢)

ترجمة الباب سره دَ حديث شريف مناسبت: علامه عيني رحمه الله فرمائي چه دَ حديث شريف دَ ترجمة الباب سره مناسبت په داسې جوړيږي چه په حديث كښې مونځ گذارو ته نصيحت اوكړې شو. هغوي ته دا وينا كولو سره تنبيه اوكړې شوه چه دَ نبي كريم ﷺ نه دَ مونځ گذارو ركوع، سجده او دَهغوي خشوع اوخضوع پټه نه پاتې كيږي ځكه چه نبي كريم ﷺ ارشاد اوفرمائيلو چه زه خپل شا طرف ته هم كتلې شم لكه چه وړاندې ګورم(٣).

علامه شبيراحمدعثماني رحمه الله فرمائي چه دا شبه كيدې شي چه په حديث باب كښې بيشكه لفظ دَ قبلې راغلو مگر صرف په لفظ راتلو سره خو ترجمة الباب قائميدې نشي؟ دَ ترجمة الباب (لاندې ذكركړې شوې حديث) كښې خو دَمذكوره عنوان سره متعلق څه مسئله ذكركيدل پكاردي.

---

(١) حاشيه تقرير بخاري: ۱۵۳/۳.
(٢) فضل الباري: ۱۲۲/۳.
(٣) عمدة القاري: ۲۳۲/۴.

جواب دادې چه دلته امام بخاري رحمه الله په ډېر مزيدار او عجيبه انداز سره دَ يوې مسئلې استنباط کوی کومه چه هم دَ قبلې سره متعلق ده. هغه دا چه انحراف عن القبله چه بعضې وختونو کښې مونځ مفسد کوی په دې انحراف کښې دَ کوم يو اندام اعتبار دې؟ (يعنى دَ کوم يو اندام منحرف عن القبله کيدو سره مونځ فاسديږی.) نو معلومه دې وی چه دَ انحراف درې صورتونه دی.

① يو دا چه په سينې سره انحراف وی يعنى دَمونځ گذار سينه دَ قبلې نه واوړی.

② دويم دا چه صرف په مخ سره انحراف وی (يعنى مخ دَ قبلې نه واوړی).

③ دريم دا چه صرف نظر او سترگه اخوا (يعنى دَ قبلې نه) اخوا شی.

زمونږ فقهاء ليکی چه رومبې صورت مفسد صلوة دې، دويم مکروه دی او دريم دَ ضرورت په وخت بغيردَ څه کراهت نه جائز دی، بغيردً ضرورت نهداهم مکروه دې مگر دَدې کراهت دَ دويم (دکراهت نه) کم دې. غالبًا هم دَدې مسئلې طرف ته امام بخاری رحمه الله څه قدرې اشاره کوی چه اوگوري حضورپاك فرمائی چه زه دَ شانه هم گورم يعنى په مونځ کښې. نو معلومه شوه چه دَانحراف عن القبله په مسئله کښې دَ نظر اوبصر اعتبار نشته (دَدې په منحرف کيدو باندې به مونځ نه فاسديږی) گنی په شاته کتلو سره به دَ حضورپاك مونځ معاذالله فاسد يا مکروه گرځی. نو په انحراف کښې به اعتبار صرف دَ سينې او مخ وی. (الغرض) په حديث کښې دَ قبلې سره متعلق دَ يوې مسئلې طرف ته لطيف اشاره ده، لهذا اوس شبه پاتې نه شوه).([1])

دَ حديث شريف نه مستنبط شوی امور او احکام: دَ مذکوره حديث شريف نه ډېر احکام مستنبط کيږی دَهغې نه څه لاندې ذکرکولې شی:

① دَدې حديث نه معلومه شوه چه مونځ په ډېره خشوع اوخضوع سره، او ټول ارکان په کاملې طريقې سره ادا کول پکاردی.([2])

② دَ يوې خبرې دَ مؤکد کولودَپاره قسم سره دَ بيانولو گنجائش معلوميږی([3]).

③ امام له پکاردی چه دَمقتديانو نه په چا کښې دَ دينی امورو سره متعلق څه کمې کوتاهې اوگوری نو هغه خلق دې خبردار کړی او هغوی لره دې دکمال پورې دَ بوتللو کوشش اوکړی([4]).

....

[1]) فضل الباری: ۱۲۲/۳.

[2]) شرح النووی، کتاب الصلاة، باب: الأمر بتحسين الصلاة، رقم الحديث: ۴۲۳۰، ۱۵۰/۴.

[3]) شرح النووی، کتاب الصلاة، باب: الأمر بتحسين الصلاة، رقم الحديث: ۴۲۳۰، ۱۵۰/۴.

[4]) عمدة القاری: ۲۳۲/۴.

حدیث باب (دویم حدیث) [حدیث نمبر ۴۰۹]

- ۴۰۹ - حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ صَالِحٍ قَالَ حَدَّثَنَا فُلَيْحُ بْنُ سُلَيْمَانَ عَنْ هِلَالِ بْنِ عَلِيٍّ عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ[۱] قَالَ صَلَّى بِنَا النَّبِيُّ - صلى الله عليه وسلم - صَلَاةً ثُمَّ رَقِيَ الْمِنْبَرَ، فَقَالَ فِي الصَّلَاةِ وَفِي الرُّكُوعِ «إِنِّي لَأَرَاكُمْ مِنْ وَرَائِي كَمَا أَرَاكُمْ».

د حدیث ترجمه: حضرت انس ﷺ فرمائی چه یوه ورځ نبی کریم ﷺ مونږ ته مونځ راکړو. بیا په منبر باندې تشریف فرماشو اود مونځ او رکوع باره کښې ئې اوفرمائیل. زه تاسو د شا نه هم داسې وینم لکه څنګه چه (د مخې نه) وینم.

تراجم رجال: د مذکوره حدیث شریف په سند کښې ټول څلور راویان دي.

① **یحیی بن صالح** ﷫: دا ابوزکریا یحیی بن صالح الوحاظی ﷫ دې. د دوی احوال کشف الباری، کتاب الصلاة، باب: إذا کان الثوب ضیقًا، الحدیث الأول لاندې تیرشوي دي[۲].

② **فلیح بن سلیمان** ﷫: دا ابویحیی فلیح بن سلیمان بن ابی المغیره الخزاعی ﷫ دې. د دوی احوال کشف الباری، کتاب العلم، باب: من سئل علما وهو مشتغل فی حدیثه، فأتم الحدیث ثم أجاب السائل لاندې تیرشوي دي[۳].

③ **هلال بن علی** ﷫: دا هلال بن علی بن اسامه قرشی ﷫ دې. د دوی احوال کشف الباری، کتاب العلم، باب: من سئل علما وهو مشتغل فی حدیثه، فأتم الحدیث ثم أجاب السائل لاندې تیرشوي دي[۴].

④ **انس بن مالك** ﷺ: دا مشهور صحابئ رسول حضرت انس بن مالك ﷺ دې. د دوی احوال کشف الباری، کتاب الإیمان أن یحب لأخیه ما یحب لنفسه لاندې تیرشوي دی[۵].

د حدیث شرح: عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ، قَالَ: صَلَّى بِنَا النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ صَلَاةً، ثُمَّ رَقِيَ الْمِنْبَرَ: حضرت انس بن مالك ﷺ فرمائی چه یوه ورځ مونږ ته رسول الله ﷺ مونځ راکړو، بیا په منبر باندې تشریف فرما شو.

---

۱) رواه البخاری أیضًا فی الصلاة، باب: الخشوع فی الصلاة، رقم الحدیث: ۷۴۲. وفی کتاب الأیمان والنذور، باب: کیف کانت یمین النبی صلی الله علیه وسلم، رقم الحدیث: ۶۶۴۴. ومسلم فی صحیحه، فی الصلاة، الأمر بتحسین الصلاة، واتمامها والخشوع فیها، رقم الحدیث: ۴۲۵. والنسائی فی سننه، فی الصلاة، فی الافتتاح، باب: الأمر باتمام الرکوع، رقم الحدیث: ۱۰۵۵. وفی جامع الأصول، حرف الصاد، الکتاب الأول: فی الصلاة، القسم الأول: فی الفرائض وأحکامها، الفصل الخامس: فی کیفیة الصلاة، الفرع الرابع: فی الرکوع والسجود، النوع الأول: فی الرکوع والسجود، الاعتدال، رقم الحدیث: ۳۴۹۰، ۳۶۳/۵.

۲) کشف الباری، کتاب الصلاة، باب: إذا کان الثوب ضیقًا، الحدیث الأول، ص: ۳۰۶.

۳) کشف الباری: ۵۵/۳.

۴) کشف الباری: ۶۲/۳.

۵) کشف الباری: ۴/۲.

قوله: "صَلَّى بِنَا" په دې روايت کښې دَ صلي صله "ب" ده خودَ ابوذر، اصيلي او ابن عساکر په روايت کښې ددې صله "لام" استعمال شوې ده. يعنى "صلي لنا" په دې صورت کښې به معنى دا شي "صلي لاجلنا" چه زمونږ دَ خاطره ئې مونځ اوکړو[1].

قوله: فَقَالَ فِي الصَّلَاةِ وَفِي الرُّكُوعِ: «إِنِّي لَأَرَاكُمْ مِنْ وَرَائِي كَمَا أَرَاكُمْ»: اودَ مونځ او رکوع باره کښې ئې اوفرمائيل: زه تاسو ته دَ شانه هم داسې ګورم لکه څنګه چه دَ (مخې نه) ګورم.

قوله: "فَقَالَ فِي الصَّلَاةِ وَفِي الرُّكُوعِ" په دې جمله کښې حذف دې، تقديرى عبارت داسې دې:

"فقال في شأن الصلاة وفي أمرها" يعنى حضورپاك دَ مونځ او رکوع په باب کښې اوفرمائيل چه زه تاسو ته دَ شانه هم داسې ګورم لکه څنګه چه دَمخې نه وينم[2].

دَرکوع ذکر خاص په دې وجه اوکړې شو چه رکوع دَ نورو ارکانو په نسبت يو لوئى رکن دې په دې توګه چه امام لره په رکوع کښې موندونکې دَرکعت حاصلونکې ګرځولې شوې دې. اودَ رکوع نه پاتې کيدونکې دَ رکعت فوت کونکې ګرځولې شوې دې. په دې وجه ئې په دې باندې دتنبيه کولو دَ پاره جدا دَدې رکن ذکراوکړو[3].

قوله: "إِنِّي لَأَرَاكُمْ مِنْ وَرَائِي كَمَا أَرَاكُمْ" په دې حديث کښې چه مطلقًا دا فرمائيلې شوى دى چه زه تاسو دَ شانه ګورم، دَدې دَ اطلاق تقاضادا ده چه دا (دَ شانه کتل) دَ مونځ حالت او غيردَ مونځ دواړو ته عام وى. ليکن دَ سياقِ حديث تقاضا داده چه دا کيفيت هم په مونځ کښې وى[4].

حافظ ابن حجر رحمه الله ليکلى دى چه ظاهر دَ حديث خودا دلالت کوى چه دا کيفيت دې هم دَ مونځ سره خاص وى ليکن دا احتمال موجود دې چه دا کيفيت په ټولو احوالو کښې وى. لکه چه د بقى بن مخلد رحمه الله نه نقل دى چه نبى اکرم ﷺ به په تياره کښې هم هغه شان ليدل لکه چه په رڼړا کښې[5]. "مِنْ وَرَائِي" بعضې رواياتو کښې داکلمه دَ "ي" نه بغيرده يعنى: "من وراء"[6].

قوله: "كَمَا أَرَاكُمْ" په دې روايت کښې دَدې فعل مفعول به ذکر نه دې خو په نورو رواياتو کښې بالتصريح ذکر دې. اودې سره به عبارت "كما أراكم من أمامي" وى.[7]

---

[1]) إرشادالسارى: ۷۶/۲.

[2]) شرح الكرمانى: ۷۷/٤، عمدة القارى: ۲٤/٤، التوشيح للسيوطى: ٤۹۹/۲.

[3]) شرح الكرمانى: ۷۷/٤، عمدة القارى: ۲٤/٤، التوشيح للسيوطى: ٤۹۹/۲،شرح العلامة الزرقانى على المواهب اللدينه بالمنح المحمديه، المقصد الثالث فيما فضله الله تعالى به، الفصل الأول فى كمال خلقته وجمال صورته صلى الله عليه وسلم: ۵/۲۶٤.

[4]) عمدة القارى: ۲۳٤/٤.

[5]) فتح البارى: ۶۶۷/۱.

[6]) شرح الكرمانى: ۷۷/٤، عمدة القارى: ۲۳٤/٤.

[7]) التوشيح للسيوطى: ٤۹۹/٤.

دي نه علاوه دَمسلم په روايت کښې خو په تصريح سره داخبره ده: "إني لأبصر من ورائي كما أبصر من بين يدي" چه زه دَ خپل شا طرف نه هم داسې ګورم لکه چه دَخپلې مخې طرف نه[1]. "كما أراكم" کښې کاف دَتشبيه دَ پاره دې. مشبه "لأراكم من ورائي" دې او مشبه به ما بعد والا کلام يعنى "أراكم من أمامي"[2].

نور تول بحثونه دَماقبل حديث شريف لاندې تيرشوى دى.

۹ - بَابٌ: هَلْ يُقَالُ: مَسْجِدُ بَنِي فُلَانٍ؟

داباب په دې باره کښې دې چه آيا (دَ يو جمات باره کښې) وئيلې شى چه دا جمات دَ فلانکو خلقو دې؟

دَترجمة الباب دَ ماقبل ابوابو سره مناسبت: په مخکينو بابونو کښې دَ جماتونو متعلق احكام ذکر وو او په دې باب کښې هم دَ جمات دَ احكامو نه يو حکم (يعنى دَ جمات نسبت دَ يوسړى طرف ته دَ كولو) ذکر دې لهذا دَ دومره مناسبت موجوديدل كافى دى.[3]

دَ ترجمة الباب مقصد: دَدې باب مطلب دادې چه قرآن پاك کښې: ﴿ وَأَنَّ الْمَسْجِدَ لِلَّهِ ﴾ راغلې دې په دې سره شبه کيږى چه جماتونه خو دَ الله تعالى دى. لهذا دَ يو سړى يا دَ يو قبيلې طرف ته به دَدې اضافت صحيح نه وى؟ په سلفو کښې بعضې حضراتو لکه حضرت ابراهيم نخعى رحمه الله دې ته مکروه وئيلى دى.[4] ليکن حديث باب دا نظر يه رد کوى.

امام بخارى رحمه الله داخودل غواړى چه "مسجد بنى فلان" يا "دَ فلانکى جمات" وئيلو کښې هيڅ حرج نشته دې يعنى دَ جمات نسبت يو قبيلې يا يوکس طرف ته کول جائز دى. پاتې شوه داخبره کومه چه په قرآن پاك کښې ذکر ده. نو دَدې مطلب دادې چه په حقيقت کښې خو جماتونه هم دَ الله تعالى دَ پاره جوړولې شى ليکن دا چه وئيلى شى چه دا جمات دَ فلانکې قبيلې والو دې يا دا جمات دَ فلانکى سړى دې نو داسې وينا کول صرف دَ پيژندګلو دَ پاره وى، دَ فرق او امتياز دَ پاره وى. دَدې دا مطلب هيڅ كله نه دې چه اسناد يا اضافت حقيقى دَ فلانکې قبيلې او يا فلانکى سړى طرف ته دې[5].

---

[1]) حدثنا أبوكريب محمد بن العلاء الهمداني، حدثنا أبوأسامة، عن الوليد يعنى ابن كثير، حدثنى سعيد بن أبى سعيد المقبرى، عن أبى هريرة قال: صلى رسول الله صلى الله عليه وسلم يوما ثم انصرف فقال: يا فلان! ألا تحسن صلاتك؟ ألا ينظر المصلى إذا صلى كيف يصلى؟ فإنما يصلى لنفسه، إنى والله لأبصر من ورائى كما أبصر من بين يدى. (صحيح مسلم، كتاب الصلاة، باب: الأمر بتحسين الصلاة وإتمامها والخشوع فيها، رقم الحديث: ۴۲۳).

[2]) عمدة القارى: ۲۳۴/۴.

[3]) عمدة القارى: ۲۳۴/۴.

[4]) حدثنا هشيم عن مغيرة عن إبراهيم أنه كان يكره أن يقول: "مسجد بنى فلان . ولا يرى بأسا أن يقول: "مصلى بنى فلان . (المصنف لابن أبى شيبة، كتاب الصلاة، باب: فى المسجد ينسب إلى قوم، يقال: مسجد بنى فلان، رقم الحديث: ۸۱۵۴، ۳۴۱/۵).

[5]) عمدة القارى: ۲۳۴/۴.

حضرت شيخ الحديث صاحب رحمه الله فرمائي چه د امام بخارى رحمه الله مقصد د دغه مقولې جواز خودل دى څکه چه نسبت دَتعريف دې نه چه دَ تخصيص. ورانديې روايت دكتاب الجهاد دې. دَ حضورپاك په زمانه كښې به جنګ مخامخ كيدلو اودَ هغې دَ پاره به دَ اسونو زغلول كيدل. خير محل دَ ترجمې صرف دادې چه په روايت كښې مسجد بنى زريق راغې. ددې نه ثابته شوه چه دَ فلانكى دَ څوئى جمات وئيل جائز دى ليكن بيا اشكال پيدا كيږى چه كله دا ثابته ده اودَدې دَ پاره روايت هم پيش كوى چه مسجدبنى فلان وئيل جائز دى نو بيا په ترجمه كښې به "هل" ولې اولكولې شو؟

نوددې جواب دادې چه دَ "هل" مقصد طالبعلمان خبردار كول دى چه خبره خو هم داسې ده ليكن په دې كښې څه نور څه هم دى او هغه دا چه په روايت كښې دَمسجد بنى زريق كوم لفظ راغلې دې. دَ حضورپاك په زمانه كښې هم دا نوم وو او كه دَ حضورپاك نه پس دَ صحابه كرامو رضي الله عنهم په زمانه كښې كيخودلې شوې دې؟ په دې كښې لږ شان غور اوكړئى.[1]

حديث باب[حديث نمبر ۴۱۰]

۴۲۰ - حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ يُوسُفَ قَالَ أَخْبَرَنَا مَالِكٌ عَنْ نَافِعٍ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عُمَرَ[2] أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - سَابَقَ بَيْنَ الْخَيْلِ الَّتِي أُضْمِرَتْ مِنَ الْحَفْيَاءِ، وَأَمَدُهَا ثَنِيَّةُ الْوَدَاعِ، وَسَابَقَ بَيْنَ الْخَيْلِ الَّتِي لَمْ تُضْمَرْ مِنَ الثَّنِيَّةِ إِلَى مَسْجِدِ بَنِي زُرَيْقٍ، وَأَنَّ عَبْدَ اللَّهِ بْنَ عُمَرَ كَانَ فِيمَنْ سَابَقَ بِهَا.

د حديث ترجمه: د حضرت عبدالله بن عمر رضي الله عنهما نه روايت دې چه رسول الله صلى الله عليه وسلم هغه اسونه كوم چه (دجهاد دَ پاره) تيار كړې شوې وو دَ مقام حفياء نه تر مقام ثنية الوداع پورې اوزغلول. او چه كوم اسونه تيار كړې شوې نه وو دَ هغوى منډه ئى دَ ثنية الوداع نه واخله دَمسجد بنى زريق پورې اوكړه او حضرت عبدالله بن عمر رضي الله عنهما دَهغه خلقو نه وو چا چه په دغه منډه كښې حصه واخستله.

تراجم رجال: دَ مذكوره حديث شريف په سند كښې څلور رجال دى:

① عبدالله بن يوسف رحمه الله: دا عبدالله بن يوسف تنيسى رحمه الله دې. دَ دوى مختصر احوال كشف

---

[1] الأبواب والتراجم: ۲۱۰/۲، سراج القارى: ۴۶۳/۲.

[2] رواه البخارى أيضًا فى الجهاد، باب: السبق بين الخيل، رقم الحديث: ۲۸۶۸، وباب: إضمار الخيل للسبق، رقم الحديث: ۲۸۶۹، وباب: غاية السبق للخيل المضمرة، رقم الحديث: ۲۸۷۰، وفى الاعتصام، باب: ما ذكر النبى صلى الله عليه وسلم وحضّ على اتفاق أهل العلم، رقم الحديث: ۷۳۳۶. ومسلم فى صحيحه، فى الإمارة، باب: المسابقة بين الخيل وتضميرها، رقم الحديث: ۱۸۷۰. وأبوداؤد فى سننه، فى الجهاد، باب: فى السبق، رقم الحديث: ۲۵۷۵. والترمذى فى جامعه، فى الجهاد، باب: ماجاء فى الرهان والسبق، رقم الحديث: ۱۶۹۹. والنسائى فى سننه، فى الخيل، باب: إضمار الخيل للسبق، رقم الحديث: ۳۶۱۴. وابن ماجة، فى الجهاد، باب: السبق والرهان، رقم الحديث: ۲۸۷۷. وفى جامع الأصول، حرف السين، الكتاب الثالث: فى السبق والرمى، الفصل الأول: فى أحكامها، رقم الحديث: ۳۰۳۵، ۳۸/۵.

الباری، کتاب بدء الوحي په دويم حديث او تفصيلي احوال کتاب العلم، باب: ليبلغ الشاهد الغائب لاندې تيرشوې دی([1]).

③ مالك رحمه الله: دا امام مالك بن انس رحمه الله دی. دَ دوی مختصر احوال کشف الباری، کتاب بدء الوحي په دويم حديث او تفصيلي احوال کتاب الإيمان، باب: من الدين الفرار من الفتن لاندې تيرشوې دی([2]).

③ نافع رحمه الله: دا مولی عبدالله بن عمر القرشی رحمه الله دی. دَ دوی احوال کشف الباری، کتاب العلم، باب: ذکر العلم والفتيا في المسجد لاندې تير شوی دی([3]).

④ عبدالله بن عمر رضي الله عنهما: دا مشهور صحابئ رسول حضرت عبدالله بن عمر رضي الله عنهما دی. دَ دوی احوال کشف الباری، کتاب الإيمان، باب: استثناء في الإيمان کښې تير شوی دی([4]).

دَ حديث شرح : عَنْ عَبْدِاللّٰهِ بْنِ عُمَرَ،«أَنَّ رَسُوْلَ اللّٰهِ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ سَابَقَ بَيْنَ الْخَيْلِ الَّتِي أُضْمِرَتْ مِنَ الْحَفْيَاءِ، وَأَمَدُهَا ثَنِيَّةُ الْوَدَاعِ: دَ حضرت عبدالله بن عمر رضي الله عنهما نه روايت دې چه رسول الله ﷺ دَ هغه اسونو کوم چه (دَ جهاد دَ پاره) تيارکړې شوې وو ، دَمقام حفياء نه تر مقام ثنية الوداع پورې دَمنډې مقابله اوکړه.

دَمسابقه نه مراد: "سَابَقَ" دا دَ باب مفاعله نه فعل ماضی معروف دی. دَ باب مفاعله خاصه ده چه په دې کښې دَ اشتراك معنی وی. اومصدری معنی ده منډه لګول چنانچه هغه منډه په کوم کښې چه دوه يا دَ دوو نه زيات کسان شريك وی هغې ته به مسابقه وئيلی شی. اودا دمنډې مقابله دَ اسونو په مينځ کښې اوکړې شوه. په دغه منډه کښې دَ رسول الله ﷺ اس هم شريك شوې وو. دَ هغه نوم السکب وو. دَ بنو فزاره نه دا حضورپاك اخستې وو. دَهغوی په نيز دَ ده نوم ضرس وو. عجيبه خبره دا ده چه دا اولنې اس وو کوم چه حضورپاك اخستې وو او هم دا هغه رومبې اس دې په کوم چه کيناستو سره حضورپاك په جهاد کښې شرکت کړې وو. او بيا دا هم چه دغه اس په مقابله کښې شريك شو او گټه ئې هم اوکړه. چنانچه دَ حضورپاك اس مبارك تـه دا فضيلت او درجه حاصله شوه نو په دې سره حضورپاك اودَ حضورپاك صحابه کرام رضي الله عنهم ته هم خوشحالي اوشوه([5]).

علامه ابی رحمه الله فرمائی دَ "سابق" معنی "أذن في المسابقة" ده. او بعضو "أمرللمسابقة" ذکرکړې دی([6]). او بعضو "أمربالسباق" يا "أباحه" معنی ذکرکړې ده([7]).

---

[1]) کشف الباری: ۲۸۹/۱، ۱۱۳/۴.
[2]) کشف الباری: ۱۸۰/۲/ ۲۹۰.
[3]) کشف الباري: ۶۵۱/۳.
[4]) کشف الباری: ۱/۶۳۷.
[5]) عمدة القاری: ۲۳۵/٤.
[6]) إكمال إكمال المعلم للأبی، کتاب الإمارة باب:الخيل فی نواصيها الخيرإلی يوم القيامة، رقم الحديث: ۱۸۷۰ و ۲۱۷/۵.
[7]) ذخيرة العقبی، کتاب الخيل، غاية السبق للتی لم تضمير، رقم الحديث: ۳۶۱۰، ۲۳/۳۰.

دَ تضمیر دَدوو معنو بیان: "اُضمرت" دَ اضمار مطلب دا وی چه اس باندې زین اچوی او بیا دَ هغې دَ پاسه زَل (څادر) اچولې شی او هغه دغه شان مسلسل په زین کښې تړلې او په زَل (څادر) کښې پټ وی. ښه خولې پرې راځی نو دَ هغه دَ بدن پوستوالې ختمیږی او دَ هغه بدن دَ اوسپنې په شان سختیږی.(¹)

دَ اضمار یوبله طریقه هم ده چه په اس باندې ښه خوراك کوی او په ښه شان سره دَ هغه خدمت کوی. کله چه هغه ښه چاق او تازه شی نو بیا هغه په یوه کوټه کښې بندوی. چرته چه ډیره ګرمی وی. په دغه زمانه کښې په هغه باندې اوچ واښه خوری. په دې سره دَ هغه په بدن باندې ښه خوله راځی. په کوم سره چه دَهغه په بدن کښې چه څومره وازګه وی او زیاتی غوښه وی هغه ویلی کیږی او قوت او طاقت ئی باقی پاتې کیږی. دې اسونو ته مضمرونیلی شی اودا عمل اضمار او تضمیر یادیږی.(²)

حفیاء نه مراد: "الحَفیَاءِ": دَحاء فتحه او فاء سکون سره دَ یو ځائی نوم دې. دَ هغه ځائی نه دَ مقام ثنیة الوداع فاصله په قول دَ حضرت سفیان ثوری رحمه الله پنځه یا شپږ میله دې او په قول دَ حضرت موسیٰ بن عقبه رحمه الله په نیز شپږ یا اووه میله دې. دَدې لفظ استعمال ممدود یعنی "حفیاء" او مقصوره یعنی "حفیاء" دواړه شان صحیح دې(³).

علامه نووی رحمه الله فرمائی چه صاحب دَ مطالع ذکر کړې دې چه بعضې خلقو دا دَ حاء ضمې سره هم لولی هغه په خطا باندې دې. بل دا لفظ دَ یاء تقدیم سره "حیفاء" هم لوستلې شی. لیکن دحدیث په کتابونو کښې یاء مؤخر کولو سره حفیاء لوستل مشهوردی(⁴).

قوله: "أَمَدُها" همزه او میم مفتوحه سره دې. دَدې معنی دَ غایت او حد ده. او مطلب دا چه دَمنډې شروع دَمقام حفیاء نه اوشوه او ختمیدل ثنیة الوداع باندې اوشو(⁵).

دَ ثنیة الوداع دَ تسمیې وجه او مطلب: "ثَنِیَّةُ الوَدَاعِ" دادَ ثاء فتحه نون کسره او یاء تشدید سره مستعمل دې. "ثنیة" معنی دَ دوو غرونو مینځ کښې تلونکې لار او "وداع" نه مراد رخصت

---

¹) عمدة القاری: ٢٣٥/٤.

²) معالم السنن للخطابی، کتاب الجهاد، باب: السبق: ٢٤٥/٢. عمدة القاری: ٢٣٥/٤. الکوکب الوهاج والروض البهاج، کتاب الإمارة، باب: الخیل فی نواصیها الخیر إلی یوم القیامة، رقم الحدیث: ١٨٧٠، ١٥٥/٢٠.

³) إکمال إکمال المعلم للأبی، کتاب الإمارة، باب: الخیل فی نواصیها الخیر إلی یوم القیامة، رقم الحدیث: ١٨٧٠، ٢٨٥/٦.الدیباج علی صحیح مسلم للسیوطی، کتاب الإمارة، باب: الخیل فی نواصیها الخیر إلی یوم القیامة، رقم الحدیث: ١٨٧٠، ٤٦٨/٤.

⁴) المنهاج شرح صحیح مسلم، کتاب الإمارة، باب اخلیل فی نواصیها الخیر إلی یوم القیامة، رقم الحدیث: ١٨٧٠، ١٤/١٣. عمدة القاری: ٢٣٥/٤.

⁵) الکوکب الوهاج والروض البهاج،کتاب الإمارة، باب: الخیل فی نواصیها الخیر إلی یوم القیامة، رقم الحدیث: ١٨٧٠، ١٥٥/٢٠.

ګول دی. چنانچه په دې تناظر کښې د "ثنية الوداع" معنی به دا جوړیږی چه دا د مدینې منورې سره څوک د يو وادئ نوم دې. کوم ځائی پورې چه به د مدینې خلق د رخصت کولو دپاره تلل. هم ددې وجې نه ددې وادئ نوم ثنية الوداع مشهور شو[۱].
هم ددې طرف ته په دې شعرونو کښې اشاره ده چه دنبی کریم ﷺ په استقبال کښې د مدینې نه بهر راتلو سره د مدینې ماشومانو جینکو وئیل: طلع البدر علینا من ثنيات الوداع.[۲]
دې نه علاوه ددې لفظ وجه تسميه کښې نور اقوال هم دی، مثلاً: کله چه نبی کریم ﷺ د مدینې طرف ته هجرت اوکړو نو هغه وخت دغه مقام نه خپل ځان سره راتلونکی کسان واپس رخصت کړل په دې وجه ددې ځائی نوم ثنية الوداع مشهور شو. بعضې ذکر کړې دې چه دا هغه ځائی وو د کوم ځائی نه چه بعضې لښکرې د جهاد د پاره رخصت کړې او صحيح هم هغه دی کوم چه پورته ذکر شو چه اهل مدینه به د چا د رخصت کولو دپاره ددې مقام پورې تلل[۳].
قوله: وَسَابَقَ بَيْنَ الْخَيْلِ الَّتِي لَمْ تُضْمَرْ مِنَ الثَّنِيَّةِ إِلَى مَسْجِدِ بَنِي زُرَيْقٍ: اوکوم اسونه چه نه وو تيار کړې شوې دهغوی منډه ئی د ثنية الوداع نه واخله تر مسجد بنی زريق پورې ورکړه.
د بنی زريق مصداق: "بني زُرَيْق" دا د تصغير صيغه ده. فُعَيْلٌ په وزن باندې دې. دانصار مدينه مشهور قبيلې خزرج يو ښاخ بنوزريق بن عامر مراد دې. د دغه غير مضمر اسونو دمنډې مقابلې ختميدل مسجد بنی زريق باندې شوې وو. علامه ابی مالکی رحمه الله ليکلی دی چه ثنية الوداع او مسجد بنی زريق په مينځ کښې د يو ميل فاصله وه[۴].
قوله: وَأَنَّ عَبْدَ اللَّهِ بْنَ عُمَرَ كَانَ فِيمَنْ سَابَقَ بِهَا: او حضرت عبد الله بن عمر رضی الله عنهما د هغه خلقو نه وو چاچه په دغه منډه کښې حصه واخستله.
قوله: "سَابَقَ بِهَا" کښې د هاء ضمير مرجع الخيل هم کيدې شي او المسابقة هم. يعنی حضرت عبد الله بن عمر رضی الله عنهما هم په هغه خلقو کښې شامل وو چاچه د اسونو منډه کښې حصه واخسته. د حديث شريف د مذکوره ټکرې باره کښې امکان دې چه دا پخپله هم د حضرت ابن عمر رضی الله عنهما قول وی چه هغوی د خپل طرف نه په طريق د حکايت نقل کړې وی.[۵] او دا هم امکان دې چه دا د هغوی د شاګرد نافع رحمه الله قول وی[۶].

[۱]) إكمال المعلم بفوائد مسلم، فى الإمارة، باب المسابقة بين الخيل وتضميرها، رقم الحديث:۱۸۷۰، ۲۸۵/۶. الديباج على صحيح مسلم للسيوطي، كتاب الإمارة، باب: الخيل فى نواصيها الخير إلى يوم القيامة، رقم الحديث: ۱۸۷۰، ۴۶۸/۴.
[۲]) ذخيرة العقبى، كتاب الخيل، غاية السبق للتى لم تضمر، رقم الحديث: ۳۶۱۰، ۲۳/۳۰.
[۳]) بذل المجهود، كتاب الجهاد، باب فى السبق: ۷۵/۱۲.
[۴]) إكمال المعلم بفوائد مسلم، فى الإمارة، باب المسابقة بين الخيل وتضميرها، رقم الحديث:۱۸۷۰، ۲۸۵/۶.
[۵]) عمدة القاري: ۲۳۵/۴، بذل المجهود، كتاب الجهاد، باب فى السبق: ۸۵/۱۲.
[۶]) عمدة القاري: ۲۳۵/۴.

داسونو زغلولو حکم: د مذکوره حدیث شریف په رنړا کښې دټولو ائمه حضراتو په نیز د جهاد په نیت سره اسونه تیارول اود هغوی په مینځ کښې مقابله کول جائز دی. البته که په مقابله کښې شرط اولګولې شی نو په هغې کښې څه تفصیل دې. کوم چه به ان شاء الله کتاب الجهاد کښې بیانولې شی[1].

---

[1]) کشف الباري، کتاب الجهاد، باب: السبق بین الخیل، رقم ا لحدیث: ۲۸۶۸، وباب: إضمار الخیل للسبق، رقم الحدیث: ۲۸۶۹، وباب: غایة السبق للخیل المضمرة، رقم الحدیث: ۲۸۷۰. دلته اختصاراً د اسونو دمقابلې جائز صورتونو حکم نقل کولې شي:

داسونو د زغلولو جائز صورتونه: داسونو زغلولو ټولوجائز صورتونوکښې دوه شرطونه لا زمی دی: ① چه ددې مقصد صرف لوبې او تماشې نه وی بلکه قوت جهاد یا جسمانی ورزش وی. ② کوم انعام چه مقرر کړېشی هغه معلوم او متعین وی مجهول یا غیرمتعین نه وی.

رومبې صورت: مشروط رقم باندې د اسونو زغلولو جائز صورت یودادې چه فریقین څوك چه خپل خپل اسونه زغلولو سره بازی لګوی په خپل مینځ کښې د یو بل نه اخستل ور کول نه وی، بلکه د حکومت یا دریم سړی یا جماعت د طرف نه د انعام په توګه رقم ګټونکی د پاره مقرر وی.

دویم صورت: د ګټونکې د پاره رقم یا انعام د فریقینو نه وی مګر چه صرف د یو طرف نه وی دواړو طرفونه شرط نه وی. مثلاً زید اوعمر د اسونو زغلولو کښې بازې لګوی. زید اووائی چه که عمر وړاندې شو نو زه به هغه له زر روپې انعام ورکوم. د بل طرف نه یعنې دعمر د طرف نه دا شرط نه وی چه که زید مخکښې شو نوعمربه هغه ته زر روپئی ورکوی. د دوو طرفو شرط صورت دجوارئی دې کوم چه حرام دې.

دریم صورت: د دوو طرفو شرط هم په یو خاص صورت کښې جائز دې هغه دا چه فریقین یو دریم په اس سورته مثلاً خالد خپل ځان سره شریك کړی، د کوم چه دوه صورتونه دی: ① چه د شرط صورت دا اوګرځی چه زید وړاندې شی نو عمر به زر روپئی هغه ته ورکوی او که عمر وړاندې شو نو زید به دومره رقم هغه ته ادا کوی او که خالد وړاندې شی نو هغه ته څه ورکول د چا په ذمه نشته. ② چه شرط داسې وی چه خالد وړاندې شی نو زید اوعمر دواړه به زر زر روپئی ورکوی او زید اوعمر دواړه یا د دوی نه یو که وړاندې شو نود خالد په ذمه هیڅ نشته. خوکه په زید اوعمر کښې دواړو نه یو وړاندې شی په دواړو کښې به په یوباندې هغه ته زر روپئی ادا کول لا زم راځی. په دې دواړو صورتونو کښې چه کوم دریم سړې شریك کړې شوې دې هغه ته په حدیث کښې محلل وئیلې شوې دې. په یو صورت کښې هم به هغه ته څه ورکول نه وی. دې نه علاوه ددې حدیث د وجې نه داهم ضروری دی چه دریم اس د زید اوعمر اسونو سره یوشان حیثیت لری د کوم په وجه چه د هغه د وړاندې کیدو یا روستو پاتې کیدو دواړه احتمال مساوی وی. داسې نه وې چه د کمزورئی یا عیب د وجې نه د هغه شاته پاتې کیدل عادةً یقینی وی یا د زیات قوې او چالاك کیدو د وجې نه دهغه وړاندې کیدل یقینی وی.

د اسونو د زغلولو ناجائز صورتونه: ① د اسونو دزغلولو بازې صرف لوبه تماشه یا د روپو طمع د پاره وی اود قوت جهاد نیت نه وی. ② دمعاوضه یا انعام شرط فریقین کښې دوطرفه وی او یو دریم فریق (محلل) په مذکوره بالا طریق باندې ورسره نه وی یوځائې کړې. ③ د منډې مروجه شکل چه د اسونو زغلول د یو کمپنئې یا کلب د طرف نه وی. اسونه د کمپنئې ملکیت او سواره هم د کمپنئې نوکران وی او نور نورخلق د اسونو په نمبر باندې خپل داؤ لګوی دکوم فیس چه هغوی داخلوی. دکوم نمبر اس چه مخکښې لاړو په هغې باندې داؤ لګونکې ته دانعام رقم ملاویږی باقی د ټولو خلقو فیس ضبط کیږی. دا صورت مطلقاً قمار او جوارې ده اوحرام دې. بیا په دې کښې د جهاد یا بدنی ورزش څه تعلق نشته خکه چه بازی لګونکې نه اسونه ساتی اونه د سورلئی مشق سره دهغوی څه تعلق وی.

تنبیه: کوم احکام چه د جائز او ناجائز تفصیل د اسونو په زغلولو کښې لیکلې شوې دې هم دغه حکم د اوبنانو په زغلولو او خپې ابله منډې او د نښې ویشتلو هم دې. (ماخوذ از مسائل بہشتی زیور، مفتی عبدالواحد زید مجدہ، باب: قمار اور جوے کا بیان: ۲۶۱/۳-۲۶۰، مجلس نشریات اسلام، کراچی)

د اسونو زغلولو په شركاؤ كښې د نبى كريم ﷺ دانعام تقسيمول: ابن الملقن رحمه الله التوضيح كښې د ابن التين په حواله سره ذكركړې دې چه نبى كريم ﷺ د اسونو زغلول اوكړل. په دې موقعه حضورپاك له د يمن نه څڅې وغيره راغلې وې نوحضورپاك په اول نمبر راتلونكى ته درې څڅې وركړې په دويم نمبر باندې راتلونكى ته دوه او په دريم نمبر راتلونكى ته ئې يو څڅه وركړه. په څلورم نمبر باندې راتلونكى ته ئې يو دينا ر وركړو. پنځم نمبر باندې راتلونكى ته ئې يو درهم وركړو او په شپږم نمبر راتلونكى ته ئې د چاندئى لږه شان حصه وركړه او ټولو ته ئې د بركت دعا اوكړه[1].

د حديث شريف ترجمة الباب سره مناسبت: د مذكوره حديث شريف ترجمة الباب سره مناسبت د راوى قول "إلى مسجد بني زريق" كښې دې[2].

د حديث مبارك نه مستنبط شوې فوائد اواحكام: د مذكوره حديث شريف نه ډيرزيات فوائد او احكام مستنبط كيږى. د كوم نه چه يو څو دلته نقل كولې شى:

① علامه نووى رحمه الله فرمائى په دې حديث سره د اسونو مينځ كښې د زغلولو د جواز علم كيږى اود دې د تضمير د جواز هم علم كيږى. دا دواړه امور د ټولو په نيز اتفاقى دى. ځكه چه د جنګ د پاره د تيز صحت مندا و كلكو اسونو ضرورت وى. لهذا د اسونو په تضمير كښې اود هغوى د زغلولو په مقابله كولو كښې په اسونو كښې مطلوبه صفتونه پيدا كولې شى[3].

② په دې كښې دليل دې چه د پيژندګلو د پاره جمات د هغې د جوړونكى يا يو سړى يا د قبيلې وغيره طرف ته منسوب كولو سره يادول جائز دى[4].

③ د اسونو د تضمير جواز معلوميږى[5].

④ د يو كار د حكم وركونكى طرف ته د هغه كار نسبت كول هم صحيح دى. لكه څنګه چه ددې حديث د رومبې جملې "سابق" نه معلومه شوه چه حضورپاك خود د غه مقابلې اجازت وركړې وو يا ئې مباح ګرځولې وه يائې حكم فرمائيلې وو. ليكن انداز د تعبير دا اختيار كړې شو چه حضورپاك په خپله په مقابله كښې حصه واخسته[6].

---

[1]) التوضيح لابن الملقن: ٤٢٨/٥.

[2]) التوضيح لابن الملقن: ٤٢٦/٥، عمدة القارى: ٢٣٥/٤.

[3]) المنهاج شرح صحيح مسلم، كتاب الإمارة، باب: الخيل فى نواصيها الخير إلى يوم القيامة، رقم الحديث: ١٨٧٠، ١٤/١٣.

[4]) فتح البارى: ٦٦٧/١،عمدة القارى: ٢٣٦/٤، المنهاج شرح صحيح مسلم، كتاب الإمارة، باب: الخيل فى نواصيها الخير إلى يوم القيامة، رقم الحديث: ١٨٧٠، ١٥/١٣.

[5]) عمدة القارى: ٢٣٦/٤، تحفة الأحوزى، كتاب الجهاد، باب: ماجاء فى الرهان والسبق، رقم الحديث: ١٦٩٩، ٣٥٠/٥، ذخيرة العقبى، كتاب الحيل، غاية السبق للتى لم تضمر، رقم الحديث: ٣٦١٠، ٢٥/٣٠.

[6]) فتح البارى: ٦٦٧/١،عمدة القارى: ٢٣٦/٤، تحفة الأحوزى، كتاب الجهاد، باب: ماجاء فى الرهان والسبق، رقم الحديث: ١٦٩٩، ٥/٣٥٠، ذخيرة العقبى، كتاب الحيل، غاية السبق للتى لم تضمر، رقم الحديث: ٣٦١٠، ٢٥/٣٠.

⑤ دَ اسونو دَ زغلولو مقامات ابتداء او انتهاء مقرر کولو دَ مشروعیت هم علم کیږی[1].
⑥ څناورو سره بغیردَ ضرورتَ نه چه کوم معـاملات ناجائز دی مثلاً (اوګي ساتل او هغه دَ ضرورت نه زیات زغلول وغیره) هم هغه معاملات دی چه په وخت دَ ضرورت (مثلاً: دَ جهاد دَ تیاری دَ پاره) جائز کیږی[2].
⑦ څناورو سره دَ هغوی دَ طاقت او قوت په اعتبار سره معامله کولو طریقه معلومیږی. لکه چه په مذکوره حدیث کښې مخې ته راغله چه دَ مضمر اسونو منډه تر پنځو یا شپږو میلو پورې اوکړې شوه (ځکه چه په دغه اسونوباندې دَ منډې ښه مشق کړې شوې وی) اودَ غیر مضمر اسونو منډه صرف یو میل پورې اوکړې شوه (ځکه چه دا اسونه دَ ډیرې زیاتې منډې عادت نه وی اونه دَ مشق)[3].

۱۰ - بَابٌ: القِسْمَةِ، وَتَعْلِيقِ القِنْوِفِي المَسْجِدِ

دا باب په جمات کښې (دَ یوځیز) دَ سیم اودَ کهجورو غونچه زوړندولو دَ جواز په بیان کښې دې.

دَ ترجمة الباب مقصد اودَ حضرت ګنګوهی رحمه الله رائې: لامع الدراری کښې حضرت ګنګوهی رحمه الله فرمائی چونکه په احادیث مبارکه کښې په جمات کښې دَ عباداتو نه علاوه دَ نورو امورو ممانعت موجود دې. مثلاً دیوحدیث مفهوم دې چه په دې جماتونو کښې دَ خلقو (دنیا سره متعلق) کارونونه څه کول جائز نه دی. دَدې حدیث ظاهر خودا تقاضا کوی چه دَ عبادت نه علاوه دې هیڅ یو کار هم په جمات کښې جائز نه وی. لیکن (دَمذکوره حدیث نه معلومیږی چه په سابقه حدیث کښې دَ ذکر شوی) امورو نه مراد دَ دغه امورو نه علاوه دی دکوم چه هم په جمات کښې ضرورت وی.
حضرت شیخ الحدیث صاحب نورالله مرقده لامع الدراری کښې په دې حدیث باندې دَ حضرت ګنګوهی رحمه الله په دې کلام باندې حاشیه کښې تحریر کوی چه (کوم حدیث چه حضرت ګنګوهی رحمه الله ذکرکړې دې) دَ دغه حدیث معنی مختلف الفاظو سره په احادیثو کښې ذکر دی. مثلاً جمع الفوائد کښې دَ صحیح مسلم یو روایت دَ حضرت ابوهریره رضي الله عنه موجود دې چه کوم کس بل سړې په جمات کښې دَ خپل ورك شوی څیز اعلان کولو سره واوَری نو هغه ته دې اووائي چه الله تعالی دې تاته ستا ورك شوې څیز واپس نه کړی ځکه چه دا جماتونه دَدې کارونودَ پاره نه دی جوړشوی.
په یوبل حدیث کښې دی چه یو سړی په جمات کښې دَخپل ورك شوی اوښ باره کښې اعلان

---

[1]) عمدة القاري: ۲۳۶/۴، تحفة الأحوزي، كتاب الجهاد، باب: ماجاء في الرهان والسبق، رقم الحديث: ۱۶۹۹، ۳۵۰/۵، ذخيرة العقبى، كتاب الحيل، غاية السبق للتي لم تضمر، رقم الحديث: ۳۶۱۰، ۳۰/۲۵.
[2]) التوضيح لابن الملقن: ۴۲۷/۵ ، عمدة القاري: ۲۳۶/۴، ذخيرة العقبى، كتاب الحيل، غاية السبق للتي لم تضمر، رقم الحديث: ۳۶۱۰، ۲۵/۳۰.
[3]) ذخيرة العقبى، كتاب الحيل، غاية السبق للتي لم تضمر، رقم الحديث: ۳۶۱۰، ۲۵/۳۰.

کولو نو حضورپاك هغه ته او فرمائيل چه (الله دې او کړي چه) ستا او بنې ملاؤ نه شي. دا جماتونه دَدې (قسم اعلانونو) دَ پاره نه دي جوړ شوي.
په يو بل حديث کښې حضورپاك په جمات کښې دَ خرڅولو او اخستلو، دَ ورك شوو څيزونو دَ اعلان کولو او اشعار وغيره لوستلو نه منع کړې ده.
په يو بل حديث کښې دي چه دَ طائف دوو کسانو په جمات کښې په اوچت آواز سره خبرې کولې نو حضرت عمر رضي الله عنه هغوی ته او فرمائيل که چرې تاسو دَدې ښار وئی نو تاسو ته به مې دردناکه سزا درکړې وه. دې نه علاوه يو بل حديث کښې دی چه په جمات کښې خندا کول دَ قبر تياره ده. په يو بل روايت کښې دی چه بغير دَ قرآن، دَ الله تعالی دَ ذکر او دَ خير دَ سوال جواب نه هر قسم خبره او کار په جمات کښې دننه فضول دې.
چنانچه دَدې قسم رواياتو په رڼا کښې امام بخاري رحمه الله په راتلونکو ابوابو کښې په تفصيل سره دَهغه رواياتو ذکر کړې دې په کوم کښې چه دَهغه امورو ذکر دې دَ کوم کول چه دَ نبی کريم صلی الله عليه وسلم نه نقل دی[1].
دَحضرت شيخ الحديث صاحب نورالله مرقده رائې: حضرت شيخ الحديث صاحب رحمه الله فرمائی چه دَ حضرت امام بخاري رحمه الله مقصد دادې چه په جمات کښې دَ يو څيز تقسيم جائز دې. دارنګ دَ کهجورې غونچې دَ زوړندولو جواز هم ثابتول دی او دَ دويمې مسئلې په خاص توګه سره ضرورت ځکه پيښ شو چه حضرت امام بخاري رحمه الله په دې سره دَ عوف بن مالك اشجعي رضي الله عنه دَ روايت طرف ته اشاره کړې ده. په کوم کښې چه دی چه رسول الله صلی الله عليه وسلم جمات ته تشريف راوړو وئی کتل چه يو سړي په جمات کښې حشف يعنی دَ ردی کهجورو غونچه زوړنده کړې ده. دَ حضورپاك په لاس مبارك کښې همسا وه. حضورپاك هغه غونچه په همسا باندې وهلو سره او فرمائيل که چرته صدقه ورکونکي غوښتل نو دَدې نه دَ بهتر صدقه ئی هم کولې شوه. او په يو بل روايت کښې دی چاسره چه دومره کهجورې (لس وسق) وی نو هغه دې زکوة هم اداکړي او يوه غونچه دې راوړي دَاصحاب صفه دَپاره دې جمات کښې زوړنده کړي.
او دَ امام بخاري رحمه الله قاعده داده چه دَ روايت طرف ته په ترجمة الباب کښې اشاره فرمائی.
بله دا چه دَ حضرت امام احمد رحمه الله په نيز دَ جمات په مينځ کښې ميوه داره ونه کرل جائز نه دی ځکه چه خامخا به هر قسم خلق ميوې شوکولو له راځی. نو دَ هغوی دَدې قول ترديد کول دی.
امام بخاري رحمه الله خو په ترجمه کښې هغه روايت ذکر کړې دې په کوم کښې چه دَ بحرين دَ مال دَ راتلو ذکر دې نو دَدې نه خو قسمت ثابت شو ليکن دَ کهجورې غونچه زوړندول ثابت نه شو. نو دَدې به ئی دلالة النص يا اشارة النص په ذريعه ثابت کړو[2].

---

[1] لامع الدراري مع حواشيه: ۱۶۰/۱.
[2] سراج القاري: ۴۶۶/۲. تقرير بخاري شريف کښې دی: قسمت هم دَ دغه استثناءاتو نه دې دَکوم چه په جمات کښې کول جائز دی. او زوړندول دَ کهجورې دَ غونچې دَ ابن بطال رحمه الله په نيز امام بخاري رحمه الله ته غفلت شوې دې او دَدې ئی څه دليل نه دې ذکر کړې. بعضې خلقو دَ امام بخاري رحمه الله دَ طرف نه دا جواب ورکړې دې چه دَهغوی اراده دَ ليکلو وه خو وئی نه ليکلې شو. بياض ئی پريخودې دې......

دحضرت كشميري صاحب رحمه الله رائې: صاحب انوار الباري علامه بجنوري رحمه الله په دې مقام باندې ليکلي دي چه حضرت شاه صاحب رحمه الله اوفرمائيل:(١) امام بخاري رحمه الله دَدې ځاني نه دَ هغه افعالو ذکرشروع کړو کوم چه دَ جِنس مونځ او ذکرونو نه خارج دي او بيا هم په جمات کښې اوکړې شو او په دې سره هغه دَ خپل وسيع مسلك تائيد کول غواړي. چنانچه په دې حديث کښې ئې دَ مال تقسيم ثابت کړو خو زمونږ فقهاء په جمات کښې دننه کلام طعام وغيره مکروه ګرځوي اودَمال تقسيم وغيره هم ځکه چه جماتونه دَدې کارونودَ پاره موزون نه دي. امام بخاري رحمه الله ترلرې پورې داسې احاديث ذکرکوي حالانکه هغه ټول خاص واقعات وو دکوم نه چه فقهاء هم انکار نه کوي او هغوی دا امور صرف په توګه دَ عادت اختيارول مکروه ګرځوي. که يوځل دوه داسې اوشي نودَهغوی په نيز هم جائز دي. لهذا که چرې امام بخاري رحمه الله دې جزوي واقعاتو نه دَ جمات احکاماتو کښې توسع پيدا کول غواړي نو په دې سره دَهغه مقصد نه شي پوره کيدې ځکه چه کوم نور افعال چه احياناً ثابت شوي دي. ښکاره خبره ده چه جماتونه دَدې دَ پاره نه دي جوړشوي. بيا دَ نفل مونځونودَ پاره هم مستحب دادي چه هغه دې په کورونو کښې اوکړې شي او په جماتونو کښې دې صرف فرائض ادا کړې شي. نودَ نورو اعمالو اوافعالو دَ پاره په مستقل توګه باندې دَ ګنجائش ويستلو کوشش کولو څه موقع ده؟ قضادَ احنافو په نيز په جمات کښې هم جائز ده ځکه چه هغه دَ عبادت په حکم کښې ده. دَ شافعيه په نيز ممنوع ده. په تدريس کښې هم اختلاف دي. احناف دا په جمات کښې بغير دَ اجرت جائز او اجرت سره ناجائز ګرځوي. (ځکه چه دا دَعبادت په حکم کښې پاتې نه شو).

② حضرت رحمه الله نور فرمائي چه زما په دې امر کښې هم تردد دې چه دَاموالو تقسيم دَ بحرين وغيره معاملات جمات کښې پيښ شوې وې ځکه چه علامه سمهودي رحمه الله ذکرکړي دي چه

...... کوم چه کاتبانو ملاؤ کړو. بعضې وائي چه دَ شرط موافق ورته څه روايت ملاؤ نه شو يا ترې هير شو وغيره وغيره. مګر زما په نيز دالفظ صحيح دي او حضرت امام بخاري رحمه الله دَ ابوداؤد شريف دَ يو روايت طرف ته کوم چه کتاب الزکاة کښې دې اشاره کړې ده. په هغه روايت کښې دي چه حضورپاك جمات ته تشريف راوړو وئي کتل چه يو سړي حشف يعنې د ردی کهجورو يوه غونچه په جمات کښې زوړنده کړې ده. د حضوپاك په لاس مبارك کښې همسا وه. حضورپاك هغه غونچه په هغې اووهله او وئې فرمائيل که چرې دې غونچې والا غوښتلي نودَدې نه ئې بهتر صدقه کولې شوه. په يو روايت کښې دي چه حضورپاك حکم اوفرمائيلو چه دهرباغ نه دې يوه غونچه په جمات کښې د مسکينانودپاره زوړنده کړې شي. اودَ حضرت امام بخاري رحمه الله قاعده داده چه دَ رواياتو طرف ته په ترجمة الباب سره اشاره کوي. اوزما رائې داده چه په قياس سره ئې ثابته کړه. ځکه چه په روايت کښې دَ قسمت الدنانير ذکر دې او دنانير اوکهجورې تقريباً دِ رنګ او مقدار په اعتبار سره برابر وي. دا قياس هم صحيح دي ځکه چه د حضورپاك په زمانه کښې د تسبيح په وجود باندې د کهجورې د هدوکو والا رواياتو نه استدلال کيدې شي. نو دلته هم شرکت في التقسيم وغيره نه استدلال کيدې شي او بعضې مشائخ فرمائي چه قسمت اوتعليق قنو چونکه دَنفع عامه خيزونه دي په دې وجه څنګه چه قسمت جائز دې تعليق قنو به هم جائز وي. (تقرير بخاري شريف: ١٥٥/٢).

(١) انوارالباري: ١٨/١٤.

دَمسجد نبوي قبله اول د بيت المقدس طرف ته وه بيا چه کله تحويل قبله اوشو نو په بل مقابل طرف کښې شوه اوهغه حصه مسقف شوه او اوله حصه صفه ياديدله. دَ فقهې په کتابونو کښې دا هم دی چه دَ جمات يوه حصه په وخت دَ ضرورت دَدې نه خارج کولې هم شي[1] لهذا دا ټول توسعات کوم چه امام بخاري رحمه الله ذکر کړي دي. په اوله حصه کښې به شوي وي کومه چه روستو دَ جمات په حکم کښې داخل پاتې نه شوه. راويانو هم توسع کولو سره دې ته هم جمات اووئيل اوعرفًا دَدې گنجائش هم وو. علامه ذهبي رحمه الله هم ليکلي دي چه صفه دَ اجزاء مسجد نه وه بيا دَدې نه خارج کړې شوې وه.[2] په دې تحقيق باندې دَ امام بخاري رحمه الله مقصد نه پوره کيږي اودې دَ پاره به دا اجمالي جواب هرځائې جاري کيږي.

③ دَدې نه علاوه داهم وئيلې شي چه دادَ بحرين مال (چه تقريبًا يو لاکه درهم وو) په جمات کښې دَدې دَ پاره هم جمع کړې شوی وو چه هغه وخت بيت المال نه وو اودا يو صحابي سره کيخودل هم دَ بدگمانۍ سبب جوړيدې شو او پخپله حضورپاك هم دَ دنيا دا متاع په خپل کور کښې کيخودل نه خوښول.

---

[1] دَ جمات يوه حصه بالکليه دَ جمات نه خارجول، ويستل شرعًا جائز نه دي. کوم ځائې چه يو ځل شرعي جمات جوړ شو هغه ځائې دَ جمات کيدو نه دَ چا په ويستلو سره هم نه شي وتلې. البته بعضې وخت داسې ممکن دی چه عوام الناس ته دَ لارې دَ تنگيدو وغيره دَ وجې نه په جمات کښې دَ بار بار تيريدو ضرورت پيښيږي اوِ دَ جمات هغه حصه دغه وخت دمونځ وغيره دَ ضرورت نه زياتي هم وي يعنی دَ جمات باقي حصه دَ مونځ دَ پاره کافي هم وي نو په داسې صورت کښې عوام الناس ته دَ هغوی دَ ضرورت دَ وجې دَ جمات هغه متعلقه حصه دَ لارې په توگه دَ استعمالولو تر هغه وخته پورې اجازت ورکولې شي ترکومې پورې چه دَ متبادل لارې بندوبست اونه شي. ليکن په دغه اجازت سره دَ جمات هغه حصه دَ جمات کيدو نه نه شي وتلې بلکه دَ هميشه دپاره به هم جمات وي. اوگورئې: ردالمحتار، کتاب الوقف، مطلب: فى الوقف إذا خرب ولم يمكن عمارته: ٣٧٨/٤، دارالفكر. وفى البحرالرائق، كتاب الوقف: ٢٧٦/٥، دار الكتاب الإسلامي.

[2] دَحضرت شاه صاحب رحمه الله دَ طرف نه چه دَ علامه سمهودي رحمه الله کومه خبره ذکرکړې شوې ده هغه خبره دَهغوې کتاب وفاء الوفاء، کښې ملاؤ نه شوه. معلوميږي دا چه علامه کشميري رحمه الله دَهغوي دا خبره صرف دَ بحث په توگه ذکرکړې ده. ځنگه چه فيض الباري کښې دَدې قول دَ نقل کولونه پس كذا ذكره السمهودي وئيلوسره دَ پوره خبرې حواله په هغوی باندې واچوله، نه يوازې دا بلکه دَ دغه عبارت دَ نقل کولو نه پس خپله نتيجه ذکرکوي. دَ کوم حاصل چه دا جوړيږي چه دَ نبي کريم ﷺ په جمات کښې دَ غنيمت مال تقسيمول دَ هغه وخت دَ هنگامي حالت دَ وجې نه شوی وو. دَدې عبارت نه معلوميږي چه دَ حضرت کشميري رحمه الله په نيز هم صفه دَ مسجد نبوي حصه ده دَ هغې نه خارج نه ده. که چرې شاه صاحب رحمه الله دَ علامه سمهودي رحمه الله خبره په توگه دَ جواب ذکر کړې وې اوِ دَ حضرت شاه صاحب رحمه الله په نيز صفه شرعي مسجد نه کيدل راجح وې نو په آخره کښې به ئې داسې جواب نه ورکولو دَ کوم مدار چه صفه دَ جمات حصه منلو باندې مبني دي. اوفرض کړه که دا اومنلې شي چه دَحضرت شاه صاحب رحمه الله رائې هم دا وه چه صفه دَ جمات نه خارج کړې شوې وه نو په ظاهر به دَدې نه مراد دا وي چه جمات کيدل خو ئې باقي وو ليکن دَ ضرورت په وجه دَ صفه په حصه کښې دَدې کارونو اجازت ورکړې شوې وو کوم چه په عام توگه په جماتونو کښې منع دي. او په دې اعتبار سره به دا وينا کول هم صحيح شي چه دَ دغه تقسيم په وخت صفه دَ عين جمات حصه نه وه. بل دا چه دَدې گنجائش دَ فقهې په کتابونو کښې ملاويږي هم، ځنگه چه پورته تير شوی دی. والله اعلم بالصواب.

دَدې تولو شواهدو او قرائنو په موجودګئ کښې که چرې حضورپاك هغه ټول مال په مسجد نبوی کښې ډهيرې کړو او فوری توګه باندې ئې تقسيم هم کړو نو آيا دا خبره موزون او مناسب ګرځولې شي چه دا قاعده اوکليه جوړه کړې شي؟ نه بلکه دا په توګه دَ يوې واقعې خاصې جزئيې ګڼړل زيات بهتر دی او هر انصاف خوښونکې به هم دغه فيصله کوی.

فائده مهمه: حضرت شاه صاحب رحمه الله او فرمائيل چه امام بخاری رحمه الله دَ تراجم ابواب دَ وضع په باره کښې سباق غايات دې يعنی دَ هغوی دا فضيلت او مزيت بې مثال دې مګر په دې کښې چه يو طرف ته دَ امت محمديه دَپاره غيرمعمولی منافع او فوائد دی نو بل طرف ته يو دير لوئی مضرت اونقصان هم دې ځکه چه يو حديث دَ يوخاص حادثه په موقع باندې راغلی وی او قرائن ښائی چه هغه وخت حضورپاك کوم حکم او دَ څه وجې نه ورکړې وو. مګر دَ امام بخاری رحمه الله دَ ترجمة الباب او دَ توسع دَ وجې نه بل سړې په مغالطه کښې پريوځی اودغه حکم نبوی حکم مطرد اوعام ګڼړی[1].

تعليق او يو وضاحت: قَالَ أَبُوعَبْدِاللهِ: القِنْوُالعِذْقُ وَالِاثْنَانِ قِنْوَانِ وَالجَمَاعَةُ أَيْضًا قِنْوَانٌ مِثْلَ صِنْوٍوَصِنْوَانٍ: ابوعبدالله (امام بخاری رحمه الله) فرمائی چه "قنو"عذق يعنی دَ کهجورې غونچې ته وائی دَدې تثنيه او جمع دَ قنوان په وزن باندې راځی په شان دَ صنو او صنوان.

دا تعليق مصطفٰی ديب البغا والا نسخه کښې نشته دې کوم چه په کشف البارى کښې دَمتن په توګه لګولې شی. البته زمونږ په هندی نسخو او شروحاتو کښې دَدې تعليق ثبوت ملاويږی. علامه قسطلانی رحمه الله ليکی چه دا تعليق دَ ابی ذر، ابن عساکر او ابی الوقت په نسخو کښې ملاويږی ليکن دَدې نه علاوه نورو نسخو کښې دا روايت نه ملاويږی.

دَ تعليق مقصد اوتشريح: "ابوعبدالله" نه مراد پخپله امام بخاری رحمه الله دې. هغه په ترجمة الباب کښې موجود دَ يو لفظ قنولغوی تشريح کوی. دَ ټولو نه اول دَ قِنو دَ قاف په کسرې سره، معنی ښائی چه دَدې معنی "العِذق" دَ عين په کسرې سره يعنی دَ کهجورې غونچه ده او نور ئی اوخودل چه دَدې لفظ تثنيه اوجمع دواړو هم په يو وزن دې يعنی قنوان. لهذا کله چه دَدې استعمال دَتثنيه دَ پاره مقصود وی نوهم دا لفظ به وی ليکن دَ نون په کسرې سره او کله چه دَدې استعمال دَ جمع دَ پاره مقصود وی نودَدې اعراب به دَ ضرورت مطابق وی. لکه چه صنو دَدې تثنيه او جمع هم په دې وزن باندې راځی او فرق دَ نون دَ کسرې سره او دکسرې نه بغير سره کولې شی[2].

....

[1] انوارالبارى: ٤١/٢٠-١٩.

[2] إرشادالسارى: ٧٨/٢.

حديث باب [حديث نمبر ۴۱۱]

۴۱۱- وَقَالَ إِبْرَاهِيمُ (۱) عَنْ عَبْدِ الْعَزِيزِ بْنِ صُهَيْبٍ (۲) عَنْ أَنَسٍ (۳) - رضي الله عنه - قَالَ أُتِيَ النَّبِيُّ - صلى الله عليه وسلم - بِمَالٍ مِنَ الْبَحْرَيْنِ فَقَالَ «انْثُرُوهُ فِي الْمَسْجِدِ». وَكَانَ أَكْثَرَ مَالٍ أُتِيَ بِهِ رَسُولُ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم -، فَخَرَجَ رَسُولُ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - إِلَى الصَّلاَةِ، وَلَمْ يَلْتَفِتْ إِلَيْهِ، فَلَمَّا قَضَى الصَّلاَةَ جَاءَ فَجَلَسَ إِلَيْهِ، فَمَا كَانَ يَرَى أَحَدًا إِلاَّ أَعْطَاهُ، إِذْ جَاءَهُ الْعَبَّاسُ فَقَالَ يَا رَسُولَ اللَّهِ، أَعْطِنِي فَإِنِّي فَادَيْتُ نَفْسِي وَفَادَيْتُ عَقِيلاً. فَقَالَ لَهُ رَسُولُ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - «خُذْ». فَحَثَا فِي ثَوْبِهِ، ثُمَّ ذَهَبَ يُقِلُّهُ فَلَمْ يَسْتَطِعْ فَقَالَ يَا رَسُولَ اللَّهِ، أُؤْمُرْ بَعْضَهُمْ يَرْفَعْهُ إِلَيَّ. قَالَ «لاَ». قَالَ فَارْفَعْهُ أَنْتَ عَلَيَّ. قَالَ «لاَ». فَنَثَرَ مِنْهُ، ثُمَّ ذَهَبَ يُقِلُّهُ، فَقَالَ يَا رَسُولَ اللَّهِ، أُؤْمُرْ بَعْضَهُمْ يَرْفَعْهُ عَلَيَّ. قَالَ «لاَ». قَالَ فَارْفَعْهُ أَنْتَ عَلَيَّ. قَالَ «لاَ». فَنَثَرَ مِنْهُ، ثُمَّ احْتَمَلَهُ فَأَلْقَاهُ عَلَى كَاهِلِهِ ثُمَّ انْطَلَقَ، فَمَا زَالَ رَسُولُ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - يُتْبِعُهُ بَصَرَهُ حَتَّى خَفِيَ عَلَيْنَا، عَجَبًا مِنْ حِرْصِهِ، فَمَا قَامَ رَسُولُ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - وَثَمَّ مِنْهَا دِرْهَمٌ.

د حديث ترجمه: د حضرت انس رضي الله عنه نه روايت دې چه د نبی کريم ﷺ په خدمت کښې د بحرين نه مال راوړلې شو نو حضورپاك اوفرمائيل چه دا جمات کښې واچوئې. دا مال د هغه ټولو مالونونه زيات وو کوم چه تر دغه وخته پورې د حضورپاك په خدمت کښې راليږلې شو. بيا رسول الله ﷺ د مونځ د پاره اووتلو نو دغه مال طرف ته ئې توجه هم اونه کړه. بيا ئې چه کله مونځ ادا کړو نو حضورپاك راغلو او مال سره کيناستو. بيا چه به حضورپاك چاته هم کتل مال به ئې ورکولو. په دې کښې حضورپاك له (د هغوی تره) حضرت عباس رضي الله عنه تشريف راوړو هغوی اووئيل اې د الله رسول! ماته هم راکړه ځکه چه ما خپله او د عقيل (دواړو) فديه هم اداکړې وه. نو حضورپاك ارشاد اوفرمائيل (څومره چه غواړې) واخله نو حضرت عباس رضي الله عنه په خپله کپړا کښې مال (بنه شان سره) ډك کړو. بيائې دغه پنډ اوچت کړو نو (د بوج زياتيدو د وجې) ئې اوچت نه کړې شو. نو هغوی اووئيل اې د الله رسول! تاسو

---

۱) حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائی چه مونږ سره چه کومې نسخې دی په هغې کښې د دې راوی "ابراهيم" سره د هغه د پلار نوم يعنی ابن طهمان هم ذکر دې او هم دغه صحيح دی. خو د دې نسخې نه علاوه کښې دا لفظ "ابراهيم" د خپل پلار د نسبت نه بغير ذکر دی. (فتح الباري: ۶۶۸/۱).

۲) د دې راوی باره کښې هم حافظ ابن حجر رحمه الله ليکلی دی چه زمونږ په نسخو کښې دا لفظ عبدالعزيز بن صهيب دی خو د دې نه علاوه نسخو کښې د پلار طرف ته د نسبت نه بغير صرف عبدالعزيز دې. (فتح الباري: ۶۶۸/۱).

۳) أخرجه البخاري أيضا في الجهاد، باب: فداء المشركين، رقم الحديث: ۳۰۴۹. وباب: ما أقطع النبي صلى الله عليه وسلم من البحرين وما وعد من مال البحرين والجزية ولمن يقسم الفيئ والجزية، رقم الحديث: ۳۱۵۶. وفي جامع الأصول، حرف الجيم، الكتاب الأول: في الجهاد، الباب الثاني: في فروع الجهاد الفصل الثالث: في الغنائم والفيئ، الفرع الرابع: في الفيئ، رقم الحديث: ۱۲۰۷، ۷۱۱/۲.

چاته اووايئ چه (زما امداد اوكړى او ما سره) ئى اوچت كړى. حضورپاك اوفرمائيل نه، نوهغه اووئيل ښه ده بيا تاسو ئى ماته اوچت كړئى. حضورپاك اوفرمائيل نه، پخپله ئې اوچت كړه. په دې باندې هغه دَ هغه پنډ نه څه مال كم كړو بيا ئې (اوچت كړو ليكن دَ بوج دَ وجې اوچت نه كړې شو په دې باندې هغوى بيا) اووئيل اې دَ الله رسول! تاسو چاته اووايئ چه (زما امداد اوكړى اوما سره دا) اوچت كړى. حضورپاك اوفرمائيل نه، نوهغه اووئيل ښه بيائى تاسو ماته اوچت كړئى. حضورپاك اوفرمائيل نه ته ئى پخپله اوچت كړه. په دې باندې هغه دَ هغه پنډ نه څه نور مال كم كړو اوبيائى په خپله اوګه باندې اوچت كړو او لاړو. حضورپاك دَ هغه په مال باندې حرص ليدو سره هغه (تر دَ تللوپه وخت) يو شان كتلو تردې چه هغه زمونږ دَ نظرونو نه غيب شو. بيا چه تركومې پورې يو درهم هم باقى پاتې شو حضورپاك ترهغه وخته پورې هم هلته حصار وو.

تراجم رجال: دَمذكوره حديث شريف په سند كښې ټول درې راويان دى:

① **ابراهيم رحمه الله:** دا ابراهيم بن طهمان رحمه الله دې. دَ دوى احوال كشف البارى، كتاب الغسل، باب: من اغتسل عريانا وحده فى الخلوة، ومن تستر فالستر أفضل، رقم الحديث: ٢٧٩ لاندې تير شوى دى. [1]

② **عبدالعزيز بن صهيب رحمه الله:** دا عبدالعزيز بن صهيب بنانى نصرانى رحمه الله دې. دَدوى احوال كشف البارى، كتاب الإيمان، باب: من الإيمان أن يحب لأخيه مايحب لنفسه لاندې تير شوى دى. [2]

③ **انس رضي الله عنه:** دامشهور او معروف صحابئ رسول حضرت انس بن مالك رضي الله عنه دې. دَ دوى احوال كشف البارى، كتاب الايمان، باب: من الإيمان أن يحب لأخيه مايحب لنفسه لاندې تيره شوى ده. [3]

دَ حديث شرح: عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، قَالَ: أُتِيَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بِمَالٍ مِنَ البَحْرَيْنِ، فَقَالَ: «انْثُرُوهُ فِي المَسْجِدِ» وَكَانَ أَكْثَرَ مَالٍ أُتِيَ بِهِ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عليه وسلم: دَ حضرت انس رضي الله عنه نه روايت دې چه دَ نبى كريم صلى الله عليه وسلم په خدمت كښې دَ بحرين نه مال راوړلې شو نو حضورپاك اوفرمائيل چه دا جمات كښې واچوئى. دا مال دَ هغه ټولو مالونو نه زيات وو چه تردغه وخته پورې دَ حضورپاك په خدمت كښې راليږلې شوې وو.

دَ بحرين نه څنګه او څومره مال راوليږلې شو؟

قوله: "بِمَالٍ مِنَ البَحْرَيْنِ" حافظ ابن حجر رحمه الله ليكلى دى چه ابن ابى شيبه رحمه الله دَ حميد بن هلال په طريق سره دَ يو روايت تخريج كړې دې. [4] چه دا مال يو لاكهـ وو [1] اودا مال خراج يا

---

[1] كشف البارى، كتاب الغسل، باب: من اغتسل عريانا وحده فى الخلوة، ومن تستر فالستر أفضل، رقم الحديث: ٢٧٩
[2] كشف البارى: ١٢/٢.
[3] كشف البارى: ٤/٢.
[4] حدثنا أبوأسامة، عن سليمان بن المغيرة، عن حميد بن هلال، قال: بعث العلاء بن الحضرمى إلى ....

دَ جزیې مال وو کوم چه دَ بحرین والو نه وصول کړې شوې وو. ونیلی شوی دی چه دا دَ تېولو نه رومبې خراج وو کوم چه دَ نبی کریم ﷺ په خدمت کښې راولیږلې شو. او رالیږونکې حضرت علاء بن الحضرمی ﷛ وو.

امام بخاري ﷫ کتاب الجزیه کښې دَ حضرت عمرو بن عوف ﷛ روایت نقل کړې دې.(۲) چه نبی کریم ﷺ دَ بحرین خلقو سره صلح اوکړه او په هغوی باندې ئې حضرت العلاء بن الحضرمی ﷛ امیر جوړ کړو او دَ هغوی طرف ته ئې حضرت ابوعبیده بن الجراح ﷛ اولیږلو چه دَ هغه ځائې نه جزیه واخلي او رائې وړي. نو چه کله انصارو ته دَ هغوی دَ راتلو خبر اورسیدو نو هغوی دَ سحر مونځ حضور پاك سره اوکړو. کله چه نبی کریم ﷺ هغوی اولیدل

......رسول الله صلى الله عليه وسلم بثمان مائة ألف من خراج البحرين، وكان أول خراج قدم به على رسول الله صلى الله عليه وسلم، فأمر به فنثر على حصير في المسجد، وأذن المؤذن فخرج إلى الصلاة فصلى، ثم جاء إلى المال فمثل عليه قائما فلم يعط ساكتا ولم يمنع سائلا، فجعل الرجل يجيئ فيقول: أعطني، فيقول: خذ قبضة، ثم يجيئ الرجل فيقول: أعطني، فيقول: خذ قبضتين، ويجيئ الرجل فيقول: أعطيني، فيقول: خذ ثلاث قبضات، فجاء العباس، فقال: يارسول الله! أعطني من هذا المال، فإني أعطيت فداي وفداء عقيل يوم بدر، ولم يكن لعقيل مال، قال: فأخذ يبسط خميصة كانت عليه، وجعل يحثي من المال، فحثا فيها، ثم قام به فلم يطق حمله، فقال: يارسول الله! احمل علي، فنظر إليه النبي صلى الله عليه وسلم فتبسم حتى بدا ضاحكه، وقال: أنقص من المال وقم بقدر ما تطيق، فلما ولى العباس قال: أما إحدى اللتين وعدنا الله فقد أنجز لنا إحداهما، ونحن ننتظر الأخرى، قوله تعالى: ﴿يَأَيُّهَا النَّبِيُّ قُل لِّمَن فِي أَيْدِيكُم مِّنَ الْأَسْرَىٰ إِن يَعْلَمِ اللَّهُ فِي قُلُوبِكُمْ خَيْرًا﴾ (الأنفال:۷۰)إلى آخر الآية. قد أنجزها الله لنا ونحن ننتظر الأخرى. (المصنف لابن أبي شيبة، كتاب الأوائل، باب: أول ما فعل ومن فعله، رقم الحديث: ۳۶۹۵۵، ۵۳۳/۱۹-۵۳۲).

۱) حافظ ابن حجر ﷫ فتح الباری کښې په حواله دَ المصنف لابن ابی شیبه لیکلی دی چه دَ جزئیې مقدار یو لاکهـ وو. (دراهم وو که دنانیر؟ دَدې تصریح نشته دې.) خو چه په المصنف کښې کوم روایت دې په هغې کښې دَ اتو لاکهو ذکر دې نه چه دَ یو لاکهـ او ابن سعد، یعقوب بن سفیان او امام حاکم رحمهم الله دَ روایت مطابق اتیا زره وو. شیخ عوامه ﷾ په حاشیه دَ المصنف کښې دا تفصیل ذکر کړې دې.
(قوله: "بثمان مائة ألف : كذا في النسخ، وفي فتح الباري: ۵۱۷/۱ أول الصفحة عن المصنف: "أنه كان مئة ألف ، والذي عند ابن سعد، ويعقوب بن سفيان والحاكم: بثمانين ألف. [حاشية المصنف للشيخ عوامة، كتاب الأوائل، باب: أول ما فعل ومن فعله، رقم الحديث: ۳۶۹۵۵، ۵۳۳/۱۹-۵۳۲]).

۲) حدثنا أبواليمان أخبرنا شعيب عن الزهري قال حدثني عروة بن الزبير عن المسور بن مخرمة أنه أخبره أن عمرو بن العوف الأنصاري وهو حليف لبني عامر بن لؤي، وكان شهد بدرا، أخبره، أن رسول الله صلى الله عليه وسلم بعث أبا عبيدة بن الجراح إلى البحرين يأتي بجزيتها، وكان رسول الله صلى الله عليه وسلم هو صالح أهل البحرين وأمر عليهم العلاء الحضرمي، فقدم أبوعبيدة بمال من البحرين، فسمعت الأنصار بقدوم أبي عبيدة، فوافقت صلاة الصبح مع النبي صلى الله عليه وسلم، فلما صلى بهم انصرف، فتعرضوا له، فتبسم رسول الله صلى الله عليه وسلم حين رآهم، وقال: "أظنكم قد سمعتم أن أبا عبيدة قد جاء بشيئ ،قالوا: أجل يارسول الله، قال: "فأبشروا وأملوا ما يسركم، فوالله لا الفقر أخشى عليكم، ولكن أخشى عليكم أن تبسط عليكم الدنيا، كما بسطت على من كان قبلكم، فتنافسوها كما تنافسوها، وتهلككم كما أهلكتهم. (صحيح البخاري، كتاب الجزية، باب: الجزية والموادعة مع أهل الذمة والحرب، رقم الحديث: ۲۹۸۸).

نو مسکي شو او ارشاد ئې اوفرمائيلو چه زما خيال دې چه تاسو د ابوعبيده د بحرين نه د واپس راتلو خبر اوريدلې دې چه هغه څه راوړی راغلې دې....... الحديث.

قوله: "انْثُرُوهُ فِي الْمَسْجِدِ" دَ دې معنی "صبوه" ده يعنی په جمات کښې ئې واچوئې.(۱)

په جمات کښې دَمال ډهيرې کولو وجه: علامه شبير احمد عثمانی رحمه الله فرمائی چه دې وخته پورې باقاعده او مستقل دَ څه بيت المال بندوبست نه وو شوی او حضورپاك عليه السلام په خپل کور کښې مال او دولت کيخودل نه خوښول. بيا دَ بل چا په کور کښې کيخودو سره دَ جنګ جګړې او يو بل نه دَ وړاندې کيدو انديښنه وه. په دې وجه (دَ مال) په جمات کښې کيخودلې شو(۲).

قوله: فَخَرَجَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ إِلَى الصَّلاَةِ وَلَمْ يَلْتَفِتْ إِلَيْهِ، فَلَمَّا قَضَى الصَّلاَةَ جَاءَ فَجَلَسَ إِلَيْهِ، فَمَا كَانَ يَرَى أَحَدًا إِلاَّ أَعْطَاهُ:

بيا رسول الله ﷺ دَ مانځه دَ پاره اووتلو نو دَ هغه مال طرف ته ئې توجه هم اونه فرمائيله. بيائې چه کله مونځ اداکړو نو حضورپاك راغلو او مال سره کيناستو. بيا چه به نبی عليه السلام څوك هم ليدل نو هغه ته به ئې مال ورکولو.

قوله: إِذْ جَاءَهُ العَبَّاسُ، فَقَالَ يَا رَسُولَ اللَّهِ: أَعْطِنِي، فَإِنِّي فَادَيْتُ نَفْسِي وَفَادَيْتُ عَقِيلًا، فَقَالَ لَهُ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «خُذْ» فَحَثَا فِي ثَوْبِهِ، ثُمَّ ذَهَبَ يُقِلُّهُ فَلَمْ يَسْتَطِعْ، فَقَالَ: يَا رَسُولَ اللَّهِ، اؤْمُرْ بَعْضَهُمْ يَرْفَعْهُ إِلَيَّ، قَالَ: «لاَ»:

په دې کښې حضورپاك له (دَ حضورپاك تره) حضرت عباس رضي الله عنه تشريف راوړو. هغوی اووئيل اې دَ الله رسوله! ماته (هم) راکړه ځکه چه ما خپله اودَ عقيل (دواړو) فديه اداکړې وه. نو حضورپاك ارشاد اوفرمائيلو (څومره چه غواړې) واخله، نو حضرت عباس رضي الله عنه په خپله کپړا کښې مال (په ښه شان) سره ډك کړو. بيائې دغه پنډ اوچتولو نو (دَ بوج دَ زياتوالی دَ وجې ئې) اوچت نه کړې شو. نو هغه اووئيل اې دَ الله رسوله! تاسو چاته اووايئ (چه زما امداد اوکړی يوځائې به شی دا) رااوچت کړو. حضورپاك اوفرمائيل نه.

دَ حضرت عباس رضي الله عنه دَ سوال کولو وجه:

قوله: "أَعْطِنِي" دَ حضرت عباس رضي الله عنه دا سوال کول دَ غربت دَ وجې نه نه وو بلکه دَ دې وجه وړاندې راغی چه هغه فديه اداکړې وه(۳).

---

۱) عمدة القاري: ۲۳۸/٤.

۲) فضل الباري: ۱۲٦/۳.

۳) حضرت شيخ الحديث صاحب رحمه الله فرمائی چه دَ دې مطلب بعضې حضراتو دا بيان کړې دې چه دَ حضورپاك تره حضرت عباس بن عبدالمطلب رضي الله عنه دا فرمائی چه زه غريب شوی يم مګر دا صحيح نه دی ځکه چه کله چرې دامعنی وی نو په دې صورت کښې به دهغه روايت معنی صحيح نه شی په کوم کښې چه دا مضمون دې چه حضورپاك دَ دوو کالو زکاة دَ حضرت عباس رضي الله عنه نه پيشګی اخستې وو. بلکه مطلب دا دې چه زما خرچه زياته شوې ده. (لامع الدراری: ٦١/۱ الأبواب والتراجم: ۲۱۱/۲-۲۱۰).

د فديې ورکولو مطلب:

قوله: "فَادَيْتُ عَقِيلاً" دا د ابو طالب ځوئي وو يعني د حضرت علی رضی الله عنه رور وو په غزوه بدرکښې حضرت عباس رضی الله عنه اودا قيديان جوړکړې شوی وو. نو حضرت عباس رضی الله عنه خپله او د ده فديه ادا کولو سره د قيد نه خلاصې حاصل کړې وو.(١)

قوله: "يَحْثُا فِي ثَوْبِهِ" کښې د حثاء ضمير او د ثوبه ضمير د حضرت عباس رضی الله عنه طرف ته راګرځي.(٢)

قوله: قَالَ: فَارْفَعْهُ أَنْتَ عَلَيَّ، قَالَ: «لاَ» فَنَثَرَ مِنْهُ، ثُمَّ ذَهَبَ يُقِلُّهُ، فَقَالَ: يَا رَسُولَ اللَّهِ، اؤْمُرْ بَعْضَهُمْ يَرْفَعْهُ عَلَيَّ، قَالَ: «لاَ» قَالَ: فَارْفَعْهُ أَنْتَ عَلَيَّ، قَالَ: «لاَ» فَنَثَرَ مِنْهُ، ثُمَّ احْتَمَلَهُ، فَأَلْقَاهُ عَلَى كَاهِلِهِ، ثُمَّ انْطَلَقَ، فَمَا زَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يُتْبِعُهُ بَصَرَهُ حَتَّى خَفِيَ عَلَيْنَا - عَجَبًا مِنْ حِرْصِهِ:

نو هغوی اووئيل ښه ده تاسو بيا ماته دا راوچت کړئی. حضورپاك اوفرمائيل نه ته ئی پخپله اوچت کړه. په دې باندې هغه د دغه پنډ نه څه مال کم کړو بيائی (اوچتولو خو د بوج د وجې نه ئی اوچت نه کړې شو په دې باندې هغه بيا) اووئيل اې د الله رسوله! تاسو چاته اووايئ چه (زما امداد اوکړی او دا ماته) راوچت کړی. حضورپاك اوفرمائيل نه. نو هغه اووئيل ښه ده بيا تاسو ماته دا راوچت کړئی حضورپاك اوفرمائيل نه ته ئی پخپله اوچت کړه. په دې باندې هغه د دغه پنډ نه لږ نور مال کم کړو بيائی په خپلو اوګو باندې راوچت کړو او لاړو. حضورپاك د هغه د مال دا حرص ليدلو سره هغه (ته) مسلسل کتل تردې چه هغه زمونږ د نظرونو نه غيب شو.

قوله: "يُقِلُّهُ" دا د باب افعال نه د فعل مضارع صيغه ده. د دې معنی اوچتول دی(٣).

نبی کريم صلی الله عليه وسلم د حضرت عباس رضی الله عنه امداد ولې اونه کړو؟: دلته دا سوال پيداکيږی چه کله حضرت عباس رضی الله عنه نبی کريم صلی الله عليه وسلم ته درخواست اوکړو چه چاته اووايئ چه دا پنډ راسره اوچت کړی نو حضورپاك چاته د داسې وئيلو نه انکارولې اوکړو؟ بله دا چه حضرت عباس رضی الله عنه بيا نبی کريم صلی الله عليه وسلم ته درخواست اوکړو چه ښه ده تاسو چاته نه وايئ نو بيا پخپله ئی

---

(١) فتح الباري: ٦٦٩/١ عمدة القاري: ٢٣٨/٤. حضرت شيخ الحديث صاحب رحمه الله فرمائی چه حضرت عباس رضی الله عنه چه دا څه وئيلی وو چه ماته هم راکړه ځکه چه ما د خپل ځان او عقيل بن ابی طالب فديه ادا کړې وه او دوچند مې اداکړې وه. په اصل کښې جنګ بدرکښې دا دواړه حضرات د قريشو د کافر انو د طرف نه راغلی وو. کافرانو ته چه کله ماتې اوشوه نود هغوی ٧٠ کسان مسلمانانو قيديان کړی وو. کوم چه روستو د فديې په بدله کښې پريخودې شو. حضرت عباس رضی الله عنه مالدار سړې وو اود هغه وراره عقيل غريب او نادار وو. په دې وجه د دواړو فديه حضرت عباس رضی الله عنه اداکړې وه. اوس د دغه واقعې په موقع دواړه مسلمانان شوی وو اود حضرت د خپلولۍ د وجې د غنيمت د مالونو نه خمس او فئ کښې د دغه خلقو هم حق وو. په دې وجه حضرت عباس رضی الله عنه سوال اوکړو حضورپاك اوفرمائيل واخله. هغه په کپړا کښې دومره مال اوتړلو چه اوچتول ئی ورته ګران شو. (سراج القاري: ٥٠٥/٢).

(٢) فتح الباري: ٦٦٩/١، عمدة القاري: ٢٣٨/٤.

(٣) قال ابن أثير: "يقال: أقل الشيئ يقله، واستقله يستقله، إذا رفعه وحمله . (النهاية فی غريب الحديث والأثر لابن آثير: ٤٨٧/٢).

را سره او چت كړه. نو نبي كريم ﷺ ددې نه هم انكار اوكړو ددې څه وجه وه؟
دَدې دا جواب وركړې شوې دې چه دَدې انكار وجه داوه چه حضرت عباس ﷺ په دې خبره باندې خبردار شي چه دَمال كثرت څه خوښ كړې شوې څيز نه دې. يا دَ دغه انكار وجه داكيدې شي چه په دې طريقې سره نصيحت كول مقصود وو چه دَ خپل ضرورت مطابق اخستو باندې اكتفاء كوه. يا دَ دغه عمل په ذريعه دَ آخرت دَ معاملې طرف ته توجه وركول مقصود وو چه صبا به څوك هم دَ چابوج نه اوچتوى([1]).

قوله: "كَاهِلِهِ" مطلب "بين كتفيه" دې چه په خپله شا باندې ئې دَ اوګو په مينځ كښې واچولو([2]). "يُتْبِعُهُ بَصَرَهُ" دَ حضورپاك ترلرې پورې هغه ته كتل په مال باندې دَ هغه حرص كتلوَ وجې وو.

قوله: فَمَا قَامَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَثَمَّ مِنْهَا دِرْهَمٌ: بياتر كومې پورې چه يو درهم هم باقي پاتې وو حضورپاك ترهغه وخته پورې هم هلته حصار وو.

قوله: "ثَمَّ" په معنى دَ هناك دې.([3]) دا آخرى جمله حال دې چه دَ حضورپاك هلته كښې قيام دَ آخرى درهم ختميدو پورې باقي وو([4]).

دَ حديث شريف ترجمة الباب سره مناسبت: علامه عيني رحمه الله فرمائى چه په دې باب كښې اودَدې لاندې راتلونكې حديث سره متعلق كه څوك اعتراض اوكړى چه ترجمة الباب خو په دوو خبرو باندې مشتمل دې. يو په جمات كښې څه څيز تقسيمول او دويم په جمات كښې يو څيز زوړندول. خو حديث باب صرف دَ اولنى خبرې سره متعلق دې او په حديث كښې دَ دويمې خبرې سره متعلق هيڅ هم نشته دې. نو ددې جواب دا دې چه كله داسې هم كيږى چه امام بخاري رحمه الله په ترجمة الباب كښې څه امر ذكركوى ليكن دَ هغوى دَ شرائطو مطابق حديث نه ملاويدو دَ وجې دَ حديث ذكر نه كوى. چنانچه په يو حديث كښې داخبره موجود ده چه نبي كريم ﷺ دَ كهجورو دَ باغ خلقو ته حكم فرمائيلې وو چه غونچې په جمات كښې زوړندې كړئى دې دَ پاره چه چا سره څه څيز نه وى نوهغه به دا اوخورى.
دويم جواب دا دې چه په جمات كښې دَ مال تقسيمولو په شان غونچې په جمات كښې زوړندول هم دى. څنګه چه په جمات كښې مال اچول او هغه تقسيمول دَ حديث په رڼرا كښې جائز اوګرځولې شو دغه شان دَغونچې زوړندول اودَ هغې نه خوړل هم صحيح شو([5]).

دَ حديث نه مستنبط شوى فوائد اواحكام: دَ مذكوره حديث شريف نه ډير فوائد او احكام معلوميږى، مثلاً:

---

[1]) عمدة القاري: ٤/٢٣٩.
[2]) عمدة القاري: ٤/٢٣٩.
[3]) فتح الباري: ١/٦٦٩.
[4]) عمدة القاري: ٤/٢٣٩.
[5]) عمدة القاري: ٤/٢٣٧.

① دَ نبی کریم ﷺ کریم کیدل او دَ مال طرف ته خیال نه کول معلومیږي. که هغه مال ډیر وي او که لږ.[1]

② دَوخت دَ امام دَ پاره دا مناسب دي چه مال دَ مستحقینو په مینځ کښې تقسیمولو کښې تاخیر اونه کړي[2].

③ دَ وخت امام له په خپل اختیار باندې دَ مال تقسیمول هم معلومیږي[3].

④ دا هم معلومیږي چه کله امام ته دَ خلقو دَ حاجت علم وي نو مال ذخیره کول او ساتل نه دي پکار بلکه دَ خلقو په حاجتونو کښې خرچ کول پکار دي[4].

⑤ په جمات کښې دَ داسې څیزونو کیخودو جواز معلوم شو دَ کوم په استعمال کښې چه خلق مشترك وي[5].

۱۱ - بَابٌ: مَنْ دَعَا لِطَعَامٍ فِي الْمَسْجِدِ وَمَنْ أَجَابَ فِيهِ

دا باب دَ هغه سړي باره کښې دې چه په جمات کښې یو سړې دَ خوراك خوړلو دَپاره راغواړي او دَ هغه سړي باره کښې دې چه په جمات کښې دغه دعوت قبول کړي.

دَترجمة الباب تشریح: په دې ترجمة الباب کښې "فی المسجد" لفظ به دَ "دعا" سره متعلق وي. مطلب به دا شي چه څوك جمات ته لاړ شي او هلته موجود سړي ته دَ خوراك دعوت ورکړي.

قوله:"من أجاب فيه"، دَ صحیح بخاري په اکثرو نسخو کښې دَ "من أجاب منه" الفاظ دي. دکشمیهني په روایت کښې دَ "من أجاب إليه" الفاظ دي.[6]

دَ دواړو روایتونو مطابق څه لویه تبدیلي نه راځي. په اول صورت کښې چه "منه" وي نو "ه" ضمیر به دَ جمات طرف ته راګرځي او که چرې "إليه" وي نو ضمیر به دَ طعام اوخوراك طرف ته راګرځي، بهرصورت معنی صحیح ده[7].

دَ ترجمة الباب مقصد: حضرت شاه ولي الله محدث دهلوي رحمه الله فرمائي چه دَدې باب مقصد په جمات کښې دَ مباح خبرو اترو جائز کیدل خودل دي. ځکه چه جماتونه دَ عبادتونو دَ پاره جوړولې شي او په حدیث کښې دَ دنیاوي خبرو اترو نه ممانعت هم موجود دې. لهذا په دې باب سره دغه وهم لرې کړې شوې دې[8].

---

[1] فتح الباري: ۶۶۹/۱، عمدة القاري: ۲۳۹/٤.

[2] عمدة القاري: ۲۳۹/٤.

[3] عمدة القاري: ۲۳۹/٤.

[4] عمدة القاري: ۲۳۹/٤.

[5] عمدة القاري: ۲۳۹/٤.

[6] فتح الباري: ۶۷۰/۱، إرشاد الساري: ۷۹/۲.

[7] عمدة القاري: ۲٤۰/٤، إرشاد الساري: ۸۰/۲.

[8] شرح تراجم أبواب البخاري، ص: ۲۱.

حضرت شيخ الحديث صاحب رحمه الله فرمائي چونكه دعوت وغيره دَ ديني امورو نه دي او حديث كښي «إن هذه المساجد لا تصلح لشيئ من هذا البول ولا القذر إنما هي لذكر الله عزوجل والصلاة وقراءة القرآن» وغيره راغلي دي. لهذا امام بخاري رحمه الله دَدې جواز ثابتوي ځكه چه په روايت كښې دَدې ثبوت دې.(١)

علامه عيني رحمه الله فرمائي چه دَ امام بخاري رحمه الله دَدې باب نه مقصد دې خبرې طرف ته اشاره كول دي چه دا كارونه په جمات كښې دننه مباح دي. دَدې شمير "امور لغويه ممنوعه في المسجد" كښې نه راځي.(٢)

حديث باب [حديث نمبر ٤١٢]

-٤٢٢- حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ يُوسُفَ أَخْبَرَنَا مَالِكٌ عَنْ إِسْحَاقَ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ سَمِعَ أَنَسًا(٣) قَالَ وَجَدْتُ النَّبِيَّ -صلى الله عليه وسلم- فِي الْمَسْجِدِ مَعَهُ نَاسٌ فَقُمْتُ، فَقَالَ لِي «آرْسَلَكَ أَبُو طَلْحَةَ» قُلْتُ نَعَمْ. فَقَالَ «لِطَعَامٍ». «قُلْتُ نَعَمْ. فَقَالَ لِمَنْ حَوْلَهُ «قُومُوا». فَانْطَلَقَ وَانْطَلَقْتُ بَيْنَ أَيْدِيهِمْ.

دَ حديث ترجمه: دَ حضرت انس رضي الله عنه نه روايت دې چه هغوى اوفرمائيل ما نبي كريم صلى الله عليه وسلم په جمات كښې څه خلقو سره اوليدلو. زه اودريدم نوحضورپاك زما نه تپوس اوكړو آيا ته ابوطلحه رالېږلې ئې؟ نوما عرض اوكړو آوجي، حضورپاك تپوس اوكړو دَ خوراك دَپاره ئې (غوښتې يو)؟ ما عرض اوكړو آوجي. نو حضورپاك خپل نيزدې موجود خلقو ته اوفرمائيل پاسئ (اوما سره لاړشئ) بيا حضورپاك روان شو نوزه دَ هغوى ټولو نه وړاندې روان ووم.

تراجم رجال: دَمذكوره حديث مبارك سند كښې ټول څلور راويان دي:

① عبدالله بن يوسف رحمه الله: دا عبد الله بن يوسف تنيسي رحمه الله دې. دَ دوى مختصر احوال كشف الباري، كتاب بدء الوحي په دويم حديث او تفصيلي احوال كتاب العلم، باب: ليبلغ الشاهد الغائب لاندې تيرشوې دي.(٤)

② مالك رحمه الله: دا مشهور امام مالك بن انس رحمه الله دې. دَ دوى مختصر احوال كشف الباري،

---

(١) تقرير بخاري شريف: ٣١٩/٢.

(٢) عمدة القاري: ٢٤٠/٤.

(٣) أخرجه البخاري أيضًا في الأنبياء، باب: علامات النبوة في الإسلام، رقم الحديث: ٣٥٧٨، وفي الأطعمة، باب: من أكل حتى يشبع، رقم الحديث: ٥٢٨١، وباب: من أدخل الضيفان عشرة عشرة، رقم الحديث: ٥٤٥٠، وفي الأيمان والنذور، باب: إذا حلف أن لا يأتدم فأكل تمرا بخبز وما يكون منه الأدم، رقم الحديث: ٦٦٨٨، و في مسلم في صحيحه، في الأشربة، باب: جواز استباعه غيره إلى دار من يثق برضاه، رقم الحديث: ٢٠٤٠، والترمذي في جامعه، في المناقب، باب: ١١، رقم الحديث: ٣٦٣٤، وفي جامع الأصول، حرف النون، الكتاب الأول: في النبوة، الباب الخامس: في معجزاته ودلائل النبوة، الفصل الثالث: في زيادة الطعام والشراب، رقم الحديث: ٨٩١٠، ٣٥٦/١١.

(٤) كشف الباري: ٢٨٩/١، ١١٣/٤.

كتاب بدء الوحي په دویم حدیث او تفصیلي احوال کتاب الإیمان، باب: من الدین الفرار من الفتن لاندې تیرشوې دی.(۱)

④ إسحاق بن عبدالله رحمه الله: دا اسحاق بن ابراهیم بن مخلد، ابن راهویه رحمه الله دې. دَدوی احوال کشف الباری، کتاب العلم، باب: فضل مَن عَلِم وعلَّم لاندې تیر شوی دی.(۲)

④ انس بن مالك رضي الله عنه: دامشهور اومعروف صحابئ رسول حضرت انس بن مالك رضي الله عنه دې. دَ دوی تفصیلي حالات کشف الباری، کتاب الایمان، باب: من الإیمان أن یحب لأخیه مایحب لنفسه لاندې تیر شوی دی.(۳)

دَ حدیث شرح: دَمذکوره حدیث شریف تشریح تقریبًا واضحه ده، څه خاص خبره دَ ذکر قابل په کښې نشته دې. البته په دې حدیث کښې ذکرشوې واقعه په دې مقام باندې ډیره اجمال سره ده. امام بخاری رحمه الله دَ خپل عادت موافق محض ترجمة الباب سره متعلق ټکړا نقل کړې ده. پوره تفصیل به ئې کتاب علامات النبوة کښې راځی.(۴)

---

(۱) کشف الباری: ۲/۱۸۰/۲۹۰.

(۲) کشف الباری: ۳/۴۲۸.

(۳) کشف الباری: ۲/۴.

(۴) په دې واقعه باندې مشتمل باب علامات النبوة کښې موجود دَ حدیث خلاصه دلته نقل کولې شي. یوځل ابوطلحه زید بن سهل انصاری رضي الله عنه خپلې بی بی ام سلیم (چه دَحضرت انس رضي الله عنه مور بی بی ده) ته اووئیل ماته نن د حضورپاك په آواز کښې ضعف محسوس شو داسې معلومیږي چه هغوی اوګې دی، تاسره د خوراك څه شته؟ حضرت ام سلیم رضي الله عنها څه وږې مرې روټئ راویستلې اودَ خپلې لوپټې په یو پلؤ کښې ئې راغونډې کړې اودَ حضرت انس رضي الله عنه په ترخ کښې ئې وردننه کړې اوباقي لوپټه ئې په ښه شان سره دَ حضرت انس رضي الله عنه دَ لاس نه راتاؤ کړه اودَ حضورپاك خدمت کښې ئې اولیږلو. دَ حضرت انس رضي الله عنه بیان دې چه کله زه لاړم نو حضورپاك مې ۷۰ یا ۸۰ کسانو سره ناست اولیدلو. دې حالت لیدو سره زه اودریدم نو حضورپاك تپوس اوکړو ته ابوطلحه ته رالیږلې ئې؟ ما اووئیل آوجي. تپوس ئې اوکړو دَ خوراك دَ دعوت دپاره؟ ما اووئیل آوجي. نو حضورپاك هغه ټولو خلقو ته اووئیل کوم چه دَ هغوی نه چاپیره ناست وو چه پاسئ روان شئ هغه ټول روان شو نو زه دَهغوی نه مخکښې مخکښې په تیزئ سره کور ته اورسیدم اوحضرت ابوطلحه رضي الله عنه ته مې ټوله خبره اوکړه. هغوی زما مور ام سلیم رضي الله عنها ته اووئیل چه اوس به څه چل کیږي؟ حضورپاك خو پوره دلې سره تشریف راوړي. هغوی ته خوراك ورکولو دپاره خو مونږ سره دَ خوراك څه نشته دې. ام سلیم رضي الله عنها جواب ورکړو الله اودَ هغه رسول زمونږنه زیات پوهیږي. ابوطلحه رضي الله عنه دَ حضورپاك دَ راوستلو دپاره دَ کور نه بهر اووتلو او په لارکښې ئې ټوله خبره رسول الله صلی الله علیه وسلم ته بیان کړه. حضورپاك او ابوطلحه رضي الله عنه مخکښې مخکښې او باقي خلق وروسته شاشاته کورته اورسیدل. حضورپاك اوفرمائیل ام سلیم څه چه تاسره دی هغه راوړه. ام سلیم هم هغه روټئ وړاندې کړې. روسل الله هغه روټئ ماتې کړې او چورې ئې کړې. بیا ئې دَ ام سلیم رضي الله عنها دَ تیلو کپئ په هغې باندې نچوړې کړه اودَ هغې نه ئې ترکاری جوړه کړه. بیا حضورپاك په هغې باندې څه دعاګانې اووئیلې او ابوطلحه رضي الله عنه ته ئې اوفرمائیل چه لسو سلو کسانو له دَ دننه راتلو اجازت ورکوه. لس کسان به راغلل په مړه خیټه به ئې خوراك اوکړو بیا به لاړل. تردې چه هغه ټولو خوراك اوکړو. (صحیح البخاری، کتاب الأنبیاء، باب: علامات النبوة فی الإسلام، رقم الحدیث: ۳۵۷۸).

دَ حدیث دَ ترجمة الباب سره مناسبت: علامه عینی رحمه الله فرمائی چه د حدیث شریف ترجمة الباب سره مناسبت بالکل واضح دې. دَ ترجمة الباب دوه اجزاء دی. رومبې "من دعا الطعام فی المسجد" او دویم "من أجاب منه" دَ رومبی جز مناسبت به په دې صورت کښې وی چه کله دَ "فی المسجد" تعلق دَ دعا سره وی څکه چه په دې صورت کښې به معنی وی چه کوم سړې جمات کښې راوبلې او که چرې "فی المسجد" تعلق دَ طعام سره شی نو بیا به دَ ترجمة الباب سره مناسبت قائم نه شی څکه چه په دې صورت کښې به معنی وی چه کوم سړې په جمات کښې دَ خوراك کولو دعوت ورکړې یعنی خوراك په جمات کښې وی.

اودَ دویم جز مناسبت به داسې قائمیږی چه په حدیث شریف کښې موجود دی چه حضور پاك خپل څان سره ناستو صحابه کرامو ته اشاره اوکړه چه پاسئ دَ خوراك دَ پاره روان شئ. نو دَ حضور پاك داکلام دَ دعوت قبلولو لره مستلزم دې. په دې تقریر سره دَ هغه خلقو اشکال لرې شو څوك چه دَدې خبرې قائل دی چه دَدې حدیث دَ ترجمة الباب سره مناسبت صرف دَدویم جز سره جوړیږی نه چه اول جز سره. (۱)

دَ حدیث شریف نه مستفاد امور او احکام: دَمذکوره حدیث شریف نه ډیر احکام او آداب مستنبط کیږی. په هغې کښې یو څو دلته ذکر کولې شی:

① دَدې حدیث نه دَ خوراك دَ دعوت ورکولو دَ جواز علم اوشو اګرچه هغه خوراك دَ ولیمې نه وی. (۲)

② خوراك که لږ شان هم ولې نه وی ډیر خلق راغوښتو کښې هیڅ حرج نشته دې. (۳)

③ دعوت قبلونکی ته چه معلومه وی چه زما دَ څان سره نه راغوښتې شوې خلقو بوتلو سره به راغوښتونکی ته څه قسم خفګان نه وی نو خپل څان سره نور څوك هم بوتلل جائز دی. (۴)

④ دَ یو کشر دَ خپل مشر نه مخکښې تګ په غرض دَ لارخودنې جائز دی. (۵)

....

(۱) عمدة القاري: ۲۴۰/۴.
(۲) فتح الباري: ۶۷۰/۱،عمدة القاري: ۲۴۰/۴.
(۳) فتح الباري: ۶۷۰/۱،عمدة القاري: ۲۴۰/۴.
(۴) فتح الباري: ۶۷۰/۱،عمدة القاري: ۲۴۰/۴.
(۵) عمدة القاري: ۲۴۰/۴.

۱۲ - بَابُ القَضَاءِ وَاللِّعَانِ فِي المَسْجِدِ بَيْنَ الرِّجَالِ وَالنِّسَاءِ

دا باب په جمات کښې د سړو او ښځو په مینځ کښې
د قضاء او لعان کولو د جواز په بیان کښې دې

د ترجمة الباب تشریح، د قضاء لغوی او اصطلاحي تعریف: "القَضَاء" په لغت کښې د قضاء معنی فیصله کول، مضبوطول، د یو څیز د هغې آخرې ته رسولو وغیره ده.[1] د فقهاء کرامو په اصطلاح کښې د لازم کولو په توګه د یوشرعی حکم خبر ورکولو ته قضاء وائی. علامه شامي رحمه الله لیکلي دی چه په خاص طریقه باندې جګړه ختمول او د هغې فیصله کول قضاء ده.[2]

په جمات کښې د قضاء حکم: د امام ابوحنیفه رحمه الله، امام مالک رحمه الله او د امام احمد رحمه الله په نیز د وخت قاضی په جمات کښې کیناستو سره د خصوماتو فیصلې کولې شي. بلکه د هغه د پاره هم په جمات کښې کیناستل او فیصلې کول بهتر دی. دې د پاره چه صاحب حق او حاجت، په آسانئ سره جمات ته راشی او د قاضی په مخکښې خپله مدعا بیان کړې شی. بل په جمات

---

[1]) النهاية في غريب الحديث والأثر: ٤٦٧/٢. وفيه أيضاً: وقال الزهري: القضاء في اللغة على وجوه، مرجعها إلى انقطاع الشيئ وتمامه، وكل ما أحكم عمله، أو أتم، أو ختم،أو أدى، أو أوجب، أو أعلم، أو أنفذ، أمضى، فقد قضى، وقدجاءت هذه الوجوه كلها في الحديث. (المصدر السابق).

[2]) "قوله: (وشرعا فصل الخصومات إلخ)عزاه في البحر إلى المحيط، ولا بد أن يزاد فيه على وجه خاص، وإلا دخل فيه نحوالصلح بين الخصمين" (حاشية ابن عابدين، كتاب القضاء: ۲۰/۸-۱۹،دارعالم الكتب). "ابواب فقه کښې چه د قضاء په موضوع باندې په کوم تفصیل، شرح او بسط سره مستقل کتابونه لیکلي شوی دی او په دې سلسله کښې ئې یو یو جز واضح کړې دې. شاید چه چرته په بله موضوع باندې داسې توجه ورکړې شوې وی. په کوم کښې چه د قاضی ابوالحسن ماوردی رحمه الله "ادب القاضی"، د ابوبکرخصاف حنفی "ادب القضاء" او په دې باندې د صدر الشهید شرح، اودارنګ هم په دې نوم سره د ابن الدم حموی رحمه الله کتاب، د علامه قرافی رحمه الله کتاب "الحكام في تمييز الفتاوى عن الأحكام"، د ابن فرحون "تبصرة الحكام"، د ابن شحنه حنفی "لسان الحكام"، د قاضی علاء الدین طرابلسی "معين الأحكام"، او علامه ابوالقاسم سمنانی "روضة القضاء وطريق النجاة" دیر اهم کتابونه دی. د قاضی عمادالدین اشورقانی حنفی "صنوان القضاء وعنوان الفتاء" (چه اوس اوس د حضرت مولانا قاضی مجاهدالاسلام قاسمی په تحقیق اوتعلیق سره چهاپ شوی دې) او د فقهې په عامو کتابونوکښې د کتاب القضاء لاندې چه کوم مباحث راغلی دی هغه ددې نه علاوه دې. د اردو ژبې لمن باوجود د خپل وسعت ددې موضوع نه محروم وه اګرچه چه بعضې مختصر رسائل، د قضاء تاریخ، او قضاء سره متعلق بعضې مخصوص مسائلو باندې موجود وې مګر یو داسې کتاب موجود نه وو چه وضاحت او د احکامو استیعاب سره د اسلام قانون معدلت پیش کړی. د مولانامجاهدالاسلام قاسمی قاضی القضاة امارات شرعیه بهار واړیسه کتاب "اسلامی عدالت" (مطبوعه: ۱۹۸۸ء) الحمدلله دا کمې پوره کړې ده. خو بیاهم د قضاء متعلق نور مباحث، دعوې شهادت، اقرار، صلح وغیره موضوعاتو باندې په اردو ژبه کښې د کار ضرورت دې. امید دې چه د مذکوره کتاب د دویمې حصې په ذریعه باند به د دغه ضرورت پوره والې اوشی" وبالله التوفيق وهوالمستعان (قاموس الفقه: ٥٢٣/٤-٥٢٢).

کښې کيناستو سره فيصله کولو کښې يوه فائده داهم ده چه د جمات د تقدس په رڼړا کښې به خلق د دروغو وينا نه کوي.[1]

خو د امام شافعي رحمه الله په نيز د قضاء انعقاد په جمات کښې مناسب نه دې ځکه چه په دې کښې د خصمينو خبرې اترې او شور غوبل سره د جمات د تقدس خرابيدل لازم راځي. ددې نه علاوه په جمات کښې د فيصلې کولو په غرض به مشرك هم داخليږي حالانکه هغه نجس دې او د نجس جمات ته داخليدل جائز نه دي. چنانچه ددې خبرې په رڼړا کښې حضرت عمر بن عبدالعزيز رحمه الله قاضي تميم بن عبدالرحمن په جمات کښې د قضاء د انعقاد نه منع کړې وو.[2]

د لعان لغوي او اصطلاحي تعريف: لعان د باب مفاعله مصدر دې، د لعنت نه مشتق دې. د لعنت معنى لريوالي او محرومتيا ده. په دې اعتبار سره د لعان لغوي معنى دا شوه چه ددوو يا زياتو کسانو په خپل مينځ کښې په يو بل باندې لعنت کول. او په اصطلاح کښې د لعان تعريف داسې دې داسې څلور شهادتونه چه په قسم سره مؤکد وي. خاوند په خپل شهادت سره په خپل ځان باندې لعنت وئيلي وي اوښځې په خپل ځان باندې د الله تعالى د غضب دعا کړې دی، د سړي په حق کښې ګواهيانې حدقذف دی او د ښځې په حق کښې حد د زنا.[3]

کيږي داسې چه که چرې يو سړې په خپله ښځه باندې د زناتهمت اولګوي يا د پيدا کيدونکي بچي د نسب انکار اوکړي اوښځه د دغه تهمت نه انکار اوکړي نو اول په سړي باندې لعان واجب دې او کله چه سړې لعان اوکړي نو بيا په ښځه باندې هم لعان واجب دې.[4]

---

[1] بدائع الصنائع، كتاب القضاء، فصل: وأما آداب القضاء: ۱۳/۷. حاشية ابن عابدين، كتاب القضاء: ۸/۴۸-۴۷، دارعالم الكتب. المدونة الكبرى، كتاب القضاء: ۱۴۴/۱۲. الذخيرة، كتاب القضاء، الباب الرابع فى آداب القضاة: ۵۸/۱۰. المقنع،مع الشرح الكبير، مع الإنصاف، كتاب القضاء، باب: أدب القاضي، مسألة: ويستعين بالله ويتوكل عليه...... فصل: لا يكته القضاء فى الجامع والمساجد....: ۳۳۷/۲۸.

[2] الحاوى فى فقه الشافعي، كتاب القاضي، القول فى حكم القضاء، القضاء فى غيرالمسجدوكراهة القضاء فيه: ۳۰/۱۶. جواهر العقود، كتاب القضاء، أدب القاضي: ۳۵۷/۲.

[3] هولغة: مصدر لاعن كقاتل، من اللعن: وهوالطرد والإبعاد، سمى به لا بالغضب للعنه نفسه قبلها، والسبق من أسباب الترجيح. وشرعًا: (شهادات)أربعة كشهودالزنا (مؤكدات بالأيمان مقرونة شهادته) باللعن وشهادتها بالغضب لأنهن يكثراللعن، فكان الغضب أردع لها (قائمة)شهاداته (مقام حد القذف فى حقه و) شهاداتها (مقام حدالزنا فى حقها)أي: إذا تلاعنا سقط عنه حد القذف وعنها حد الزنا، لأن الاستشهاد بالله مهلك كالحد بل أشد. (الدرالمختار، كتاب الطلاق، باب: اللعان، ص: ۲۴۱).

[4] د لعان پس منظر دادې: چه په اسلام کښې د انساني عزت او ناموس ډير اهميت دې. په دې وجه په شريعت کښې چه څومره د زنا سزاسخته کيخودې شوې ده نو د بل يو جرم سزا دومره سخته نه ده. دغه شان که په يو سړي باندې د بدئي تهمت اولګولې شي نودا د اسلام په نظر کښې يو لوئې جرم دې. اوددې سزا اتيا (۸۰) کوړې پخپله قرآن مجيد مقرر کړې ده. (سورة النور: ۵-۴). نوکه په يوه پاکدامنه ښځه يا سړي باندې د زنا تهمت اولګولې شي اود څلورو کسانو په ګواهئ سره دا ثابته نه کړې شي.......

د لعان طریقه: قاضی به د تولو نه مخکښې خاوند ته وائي چه څلور ځل داسې اووایه چه زه الله تعالی ګواه جوړوم چه زه په فلانکۍ ښځه باندې د زنا دعوی کښې رښتوني یم او په پنځم ځل دې اووائی که چرې زه په دغه خپله دعوی کښې دروغژن یم نو په ما دې د الله تعالی لعنت وی.

دې نه پس به قاضی دغه شان په ښځه باندې څلور ځل داسې اووائی چه زه الله تعالی ګواه جوړوم چه زما خاوند په ما باندې د زنا په الزام لګولو کښې دروغژن دې او په پنځم ځل به وائی چه که هغه په خپل الزام لګولو کښې رښتوني وی نو په ما دې د الله تعالی غضب وی.

دا ټول تفصیل پخپله په قرآن پاك کښې موجود دې. اوکه چرې دواړه دغه شان لعان اوکړی نو د دواړو په مینځ کښې به قاضی تفریق یعنی جدائی راولی.[۱]

قوله: "بين الرجال والنساء" علامه عینی رحمه الله فرمائی چه دا الفاظ زیاتی واقع شوی دی هم دغه وجه ده چه د دې الفاظو زیادت صرف د مستملی په روایت کښې دی د بل چا په روایت کښې نشته.[۲]

حضرت شیخ الحدیث صاحب رحمه الله فرمائی چه شراح اعتراض کوی چه په دې ځائی کښې امام بخاری رحمه الله لغوه کلام کړې دې ځکه چه لعان خو هم دسړی او ښځې په مینځ کښې وی نه چه د سړی او سړی په مینځ کښې یا په ښځه او ښځه کښې. نو د "بين الرجال والنساء" څه مطلب دې؟ د حافظ ابن حجر رحمه الله سره د نورو حضراتو هم دغه رائې ده چه دا کلام لغوه دې او هم دغه وجه ده چه بین السطور "هذا حشو" لیکلې شوې دې او د مستملی نه علاوه بله یوه نسخه کښې هم دا نشته دې.

...... نو دغه الزام به دروغ ګنړلې شی او هغه ته به اتیا (۸۰) کوړې ورکولې شی. د قرآن دا حکم عام وو او په ظاهر د دې اطلاق په هغه سړو باندې هم کیدو څوك چه په خپله بی بی باندې داسې تهمت اولګوی. چنانچه حضرت هلال بن امیه رضی الله عنه خپله بی بی د شریك ابن سحماء سره متهم کړه. حضورپاك د عمومی قاعدې مطابق اوفرمائیل چه ګواه پیش کړه ګنی ستا په شا باندې به حد جاری کیږی. حضرت هلال رضی الله عنه عرض اوکړو چه ښه ده مونږ کښې دې څوك سړې خپله بی بی په داسې حال کښې اوګوری او بیا دې ګواه لټوی؟ لیکن حضورپاك مسلسل د هغه نه د ثبوت اصرار کولواو فرمائیلې ئې ګنی حد به در باندې جاری کیږی. تردې چه پخپله په قرآن مجید کښې دا آیت د لعان نازل شو. (سورة النور: ۶-۱۰). بعضې روایاتو کښې د حضرت هلال بن امیه رضی الله عنه په ځائی د عویمر عجلانی ذکردې.

چونکه د ښځې خاوند معامله د خصوصی نوعیت حامل ده او د ښځې ګنده کیدل نیغ په نیغه د خاوند مفاد او د هغه عزت نفس مجروح کوي. بل د ګواهانو نه مهیا کیدو د وجې که هغه چپ پاتې شی لیکن د دغه صورت حال نه خبریدو نه پس د یو شریف سړی او ښځې په مینځ کښې کورنې ژوند مضبوط او د خوشحالۍ تعلقات په ځائی پاتې کیدل ممکن نه وی. په دې وجه په دې معامله کښې دا خصوصی حکم ورکړې شو چه د خاوند او ښځې نه به دې مخصوص الفاظو سره قسم واخستلی شی او په هغوی باندې دې د لعنت او غضب سره د خیرو الفاظ اووئیلی شی او بیا دې دا دواړه جدا کړې شی. ځکه چه داسې بې اعتمادئی اوبې اعتبارئی سره دارشته په ځائی ساتل به د دواړو د پاره د بې آرامئ او اضطراب سبب وی.

[۱] ردالمحتار مع الدرالمختار، کتاب الطلاق، باب: اللعان: ۱۵۷/۵.

[۲] عمدة القاری: ۲۴۱/۴، فتح الباری: ۶۷۱/۱.

قوله: "عندي: هذا صحيح" په دې توګه چه کوم دَ "بين" لفظ دې دا دَ لعان متعلق نه دې بلکه دَ قضاء متعلق دې او مطلب دا شو چه "باب: القضاء في المسجد بين الرجال والنساء" يعنى په جمات کښې فيصله دَ سړو او ښځو په مينځ کښې، نو دَدې نه دَ سړو او سړو يا دَ ښځو او ښځو په مينځ کښې به فيصله په طريق اولى ثابتيږى (۱)

حديث باب [حديث نمبر ۴۱۳]

- ۴۲۳ - حَدَّثَنَا يَحْيَى قَالَ أَخْبَرَنَا عَبْدُ الرَّزَّاقِ قَالَ أَخْبَرَنَا ابْنُ جُرَيْجٍ قَالَ أَخْبَرَنِي ابْنُ شِهَابٍ عَنْ سَهْلِ بْنِ سَعْدٍ (۲) أَنَّ رَجُلًا قَالَ يَا رَسُولَ اللَّهِ، أَرَأَيْتَ رَجُلًا وَجَدَ مَعَ امْرَأَتِهِ رَجُلًا أَيَقْتُلُهُ فَتَلَاعَنَا فِي الْمَسْجِدِ وَأَنَا شَاهِدٌ.

دَ حديث ترجمه: دَ حضرت سهل بن سعد رضي الله عنه نه روايت دې چه يو سړى اووئيل يا رسول الله! تاسو اووايئ چه يو سړې خپلې ښځې سره څوك سړې (بدکارى کولوسره) اووينى نو آيا هغه دې قتل کړى؟ بيا دغه دواړو (ښځې خاوند) په جمات کښې لعان اوکړو په داسې حال کښې چه زه هلته موجود ووم.

تراجم رجال: دَمذکوره حديث شريف په سند کښې ټول پنځه راويان دى:

① **يحيى رحمه الله:** دا ابو زکريا يحيى بن موسى بلخى رحمه الله دې. دَ دوى احوال کشف البارى، کتاب الحيض، باب: دلك المرأة إذا تطهرت من المحيض، کيف تغتسل، وتأخذ فرصة ممسکة، فتتبع أثر الدم کښې تير شوى دى. (۳)

② **عبدالرزاق رحمه الله:** دا عبد الرزاق بن همام صنعانى رحمه الله دې. دَدوى احوال کشف البارى، کتاب الإيمان باب: حسن إسلام المرء لاندې تير شوى دى. (۴)

---

(۱) هامش اللامع: ۱۶۲/۱، الأبواب والتراجم: ۲۱۱/۲، سراج القاری: ۴۷۱/۲.

(۲) أخرجه البخاري أيضًا في التفسير، سورة النور، باب: قوله عزوجل: ﴿وَالَّذِينَ يَرْمُونَ أَزْوَاجَهُمْ وَلَمْ يَكُن لَّهُمْ شُهَدَاءُ﴾ رقم الحديث: ۴۷۴۵. وباب: ﴿وَالْخَامِسَةُ أَنَّ لَعْنَتَ اللَّهِ عَلَيْهِ إِن كَانَ مِنَ الْكَاذِبِينَ﴾ رقم الحديث: ۴۷۴۶. وفي الطلاق، باب: من جوز طلاق الثلاث، لقول الله تعالى: ﴿الطَّلَاقُ مَرَّتَانِ فَإِمْسَاكٌ بِمَعْرُوفٍ أَوْ تَسْرِيحٌ بِإِحْسَانٍ﴾ رقم الحديث: ۵۲۵۹. وباب اللعان ومن طلق بعد اللعان، رقم الحديث: ۵۳۰۹. وفي المحاربين، باب: من أظهر الفاحشة واللطخ والتهمة بغير بينة، رقم الحديث: ۶۸۵۴. وفي الأحكام، باب: من قضى ولاعن في المسجد، رقم الحديث: ۷۱۶۵، ۷۱۶۶. وفي الاعتصام، باب: ما يكره من التعمق والتنازع في العلم والغلو في الدين والبدع، رقم الحديث: ۷۳۰۴. ومسلم في صحيحه، في كتاب اللعان، رقم الحديث: ۱۴۹۲. وأبوداؤد في سننه، في الطلاق، باب: في اللعان، رقم الحديث: ۲۴۵، ۲۲۴۶، ۲۲۴۷، ۲۲۴۸، ۲۲۴۹، ۲۲۵۰، ۲۲۵۱، ۲۲۵۲. والنسائي في سننه، في الطلاق، باب: بدء اللعان، رقم الحديث: ۳۴۹۶. وفي جامع الأصول، حرف اللام، الكتاب الثالث: في اللعان ولحاق الولد، الفصل الأول: في اللعان وأحكامه، رقم الحديث: ۸۳۸۱، ۷۱۳/۱۰.

(۳) كشف الباري، كتاب الحيض، باب: دلك المرأة إذا تطهرت من المحيض، كيف تغتسل، وتأخذ فرصة ممسكة، فتتبع أثر الدم، ص: ۳۷۴.

(۴) كشف الباري: ۴۲۱/۲.

③ ابن جریج رحمه الله: دا عبد الملک بن عبد العزیز بن جریج رحمه الله دي. دَدوی احوال کشف الباری، کتاب الحیض باب: غسل الحائض رأس زوجها وترجیله لاندې تیرشوی دی. ([1])

④ ابن شهاب رحمه الله: دا محمد بن مسلم ابن شهاب الزهری رحمه الله دي. دَ دوی احوال کشف الباری، کتاب بدء الوحی، دریم حدیث لاندې تیر شوی دی. ([2])

⑤ سهل بن سعد رضی الله عنه: دا صحابئ رسول حضرت سهل بن سعد بن مالک بن خالد خزرجی ساعدی رضی الله عنه دي. دَ دوی حالات کشف الباری، کتاب الوضو، باب: غسل المرأة أباها الدم عن وجهه لاندې تیرشوی دی. ([3])

دَ حدیث شرح: قوله: "أن رجلا" دَمحدثینو او شارحینو په دې امر کښې اختلاف دې چه دا رجل څوک وو؟ نو دې باره کښې درې نومونه ذکرشوی دی. ([4]) ① هلال بن امیه ② عاصم بن عدی ③ عویمر عجلانی. صحیح بخاری کښې دَ عویمر عجلانی دَ سائل کیدو تصریح موجود ده. ([5])

قوله: "أرأیت رجلاً؟" ړومبې همزه استفهامیه ده. مطلب دادې چه اې دَ الله رسول! ماته اووایئ که یو سړې چرته خپلې ښځې سره پردې سړې اووینی نو آیا هغه به قتلوی که نه؟ ([6])

قوله: "فتلاعنا" دَ سائل په سوال اودَدې جملې په مینځ کښې ډیره زیاته خبره محذوف ده. کومه چه دَ نورو روایتونو سره راښکاره کیږی. دَ کوم خلاصه داده چه سائل دا سوال اوکړو

---

[1]) کشف الباری، کتاب الحیض باب: غسل الحائض رأس زوجها وترجیله، ص: ۲۰۴

[2]) کشف الباری: ۱/۳۲۶.

[3]) کشف الباری، کتاب الوضوء، باب: غسل المرأة أباها الدم عن وجهه.

[4]) مصابیح الجامع شرح الجامع الصحیح للإمام البخاری: ۱۲۴/۲، عمدة القاری: ۲۴۲/۴. یوڅلورم نوم حضرت سعد بن عباده رضی الله عنه هم نقل دې. چه په حیثیت دَ سائل صحیح مسلم کښې ذکر دې. ونی گورئی: حدثنی عبیدالله بن عمر القواریری، وأبوکامل فضیل بن حسین الجحدری، واللفظ لأبی کامل، قالا: حدثنا أبوعوانة، عن عبدالملک بن عمیر، عن وراد، کاتب المغیرة، عن المغیرة بن شعبة، قال: قال سعد بن عبادة: لورأیت رجلا مع امرأتی لضربته بالسیف غیر مصفح عنه، فبلغ ذلک رسول الله صلی الله علیه وسلم، فقال: أتعجبون من غیرة سعد، فوالله لأنا أغیر منه، والله أغیرمنی، من أجل غیرة الله حرم الفواحش، ما ظهرمنها، وما بطن، ولا شخص أغیر من الله، ولا شخص أحب إلیه العذر من الله، من أجل ذلک بعث الله المرسلین، مبشرین ومنذرین، ولا شخص أحب إلیه المدحة من الله، من أجل ذلک وعدالله الجنة. (صحیح مسلم، کتاب اللعان، رقم الحدیث: ۱۴۹۹).

[5]) صحیح البخاری، کتاب التفسیر، سورة النور، باب: قوله عزوجل: ﴿وَالَّذِینَ یَرْمُونَ أَزْوَاجَهُمْ وَلَمْ یَكُن لَّهُمْ شُهَدَاءُ﴾ رقم الحدیث: ۴۷۴۵، وباب: ﴿وَالْخَامِسَةُ أَنَّ لَعْنَتَ اللَّهِ عَلَیْهِ إِن كَانَ مِنَ الْكَاذِبِینَ﴾ رقم الحدیث: ۴۷۴۶، وکتاب الطلاق، باب: من جوز طلاق الثلاث: لقول الله تعالی: ﴿الطَّلَاقُ مَرَّتَانِ فَإِمْسَاكٌ بِمَعْرُوفٍ أَوْ تَسْرِیحٌ بِإِحْسَانٍ﴾ رقم الحدیث: ۵۲۵۹، وباب اللعان ومن طلق بعداللعان، رقم الحدیث: ۵۳۰۹.

[6]) شرح الکرمانی: ۸۲/۴، عمدة القاری: ۲۴۳/۴.

چه هغه لیدونکې سړی ایا خپله ښځه قتل کړی که څه اوکړی؟ بیا الله تعالی د هغه په شان کښې د لعان دا حکم رانازل کړو. نو نبی کریم ﷺ ارشاد اوفرمائیلو چه واخله ستا او ستا د ښځې باره کښې د الله تعالی د طرف نه فیصله راغلې ده. بیا په دواړو باندې په جمات کښې لعان اوکړې شو. راوی وائی چه زه هم دغه وخت په جمات کښې موجود ووم.(۱)

د حدیث مبارک د ترجمة الباب سره مناسبت: په مذکوره حدیث شریف کښې ذکر شو چه حضورپاك د سړی او د ښځې د دواړو په مینځ جمات کښې لعان اوکړو او په ترجمة الباب کښې هم دغه ذکرشوی دی.(۲)

۱۳-بَابٌ: إِذَا دَخَلَ بَيْتًا يُصَلِّي حَيْثُ شَاءَ أَوْ حَيْثُ أُمِرَ وَلَا يَتَجَسَّسُ

داباب په دې باره کښې دې چه کله د چا کورته لاړشي نو چه په کوم ځائی کښې غواړې مونځ دې اوکړی، یا (د مالك مکان د طرف نه، چه هغه ته په کوم ځائی کښې د مونځ کولو د پاره اووئیلې شی، هم هلته دې اوکړی او تجسس دې نه کوی)

دترجمة الباب مقصد: ترجمة الباب کښې دکلمه "او" په ذریعه دوه خبرې ذکردی: ① د چا کورته تلونکې که هلته مونځ کول غواړی نو هغه ته اختیار دې چه بغیرتپوس نه چرته چه غواړی مونځ دې اوکړی. اوکه غواړی نو د کور والا نه دې معلومه کړی چه د مونځ اداکولوځائی کوم یو دې. بیا دې هلته مونځ اداکړی. البته ډیر تجسس او اخوا دیخوا کتل وغیره دې نه کوی. ② دویم دا چه په ترجمة الباب کښې سوال کولې شی چه د چا کورته تلونکې که هلته مونځ اداکول غواړی نو څه به کوی؟ هلته په خپله مرضئ چه هر چرته وی مونځ دې اداکړی یا د کور والو نه دې د مونځ د ځائی معلومات کولو سره مونځ اداکړی؟ نو ددې سوال جواب د حدیث باب نه ملاویږی چه هغه دې د کور د خلقو نه تپوس اوکړی هغوی چه چرته د مونځ کولو اووائی هم هلته دې مونځ اداکړی. او په دې صورت کښې هم د تجسس نه ځان ساتل پکاردی.(۳)

---

(۱) عمدة القاری: ۲۴۳/۴.

(۲) ایضاح البخاری: ۲۰۸/۳.

(۳) حضرت مولانا محمدانورشاه کشمیری رحمه الله فرمائی چه د بخاری شریف شارحینو دواړه صورتونه د امام بخاری رحمه الله مقصد خودلې دې چه کوم غواړی اختیاردې کړی. مګر زه ګنړم چه دترجمې مقصد حسب امر صاحب الدارخودې مګر بیا دا خیال کولوسره چه د شارع علیه السلام حکم هم په دې باندې منحصر اونه ګڼرلې شی، دویم صورت ئې هم ذکرکړو. احقر عرض کوی چه کیدې شی هم ددې د پاره تجسس منع کړې شو ځکه چه چرته غواړی مونځ کولو کښې دا هم کیدې شی چه هغه ئې په داسې ځائی کښې کول غواړی چرته چه د کور والو خوښه نه وی. یا د پردې او ستر خلاف وی یا په هغه ځائی کښې داسې کورنې سامان وی کوم چه هغه ته خودل نه غواړی وغیره. او دا خبره ده که چرته د کورمالك عام اجازت ورکړی چه چرته غواړی مونځ دې اوکړی بیا څه باك نشته. داخو عام خبره شوه لیکن که یو سړې څوك ولی یا بزرګ راوغواړی د خپل کور څه حصه بابرکته جوړولو د پاره یا د مونځ دپاره یو ځائی مقررکول غواړی نو بهتر هم دغه ده چه هغه بزرګ ځائی معلوم کړی لکه چه حضورپاك معلوم کړو. والله اعلم. په دې حدیث سره د صالحینو په آثارو سره د برکت حاصلولو ثبوت معلوم شو او سلفی حضرات.......

حضرت شيخ الحديث صاحب رحمه الله ليکي چه دعام شراحو رائې داده چه د ترجمې دوه جزه دی. يو "يصلي حيث شاء" او دويم "حيث أمر" اوس اختلاف په "لايتجسس" کښې پيدا کيږی چه دَ څه متعلق دې؟ دَ اول جز که دَ دويم سره. دَ شارحينو رائې داده چه دَ دويم جز سره متعلق دې او مطلب دادې چه چرته حکم ورکړې شی هم هلته دې مونځ اوکړی. تجسس دې نه کوی او اخوا ديخوا دې نه ګوری. اود حضرت شاه ولی الله محدث دهلوی رحمه الله رائې داده چه دَ دواړو سره متعلق کيدې شی.

اوس دلته دا واؤرئی چه دلته دَ روايت نه صرف "حيث أمر" کيدې شی څکه چه حضورپاك تپوس کړې وو چه چرته مونځ اوکړم؟ په دې باندې حضرت عتبان رضي الله عنه اووئيل چه فلانکی ځائی کښې، دا حيث أمر شو. اودَ حيث شاء په روايت کښې چرته ذکر نشته. حضرت شاه ولی

.... کوم چه دا کارونه بې حيثيت ګرځوی په هغې رد اوشو. حرمين شريفين کښې دَهغه تبرکاتو نښې تردې چه دِ نبی کريم دَ پيدا کيدو ځائی اودَ حضرت خديجه رضي الله عنها کور ئې معطل او بې نښې کړې دې اودې ته دَ خالص توحيد نوم ورکولې شی. يعنی دَ هغه يوڅوك کسانو نه علاوه دَ ټولې دنيا دَ کروړونو عام مسلمانان او علماؤ ټول دَ توحيد په مقابله کښې ناخالص دی. مګر ولې هم دغه حديث دَ بخاری شريف ددې خبرې کامل ثبوت نه دې چه دَ حضورپاك څرته په يو ځائی باندې صرف نفل مونځ کولو سره به صحابه کرامو هغه ځائی څومره دَ برکت ګڼرلو. آيا دا څوك وئيلې شی چه هغه ځائی حضرت عتبان بن مالك رضي الله عنه دَ بت پرستو په شان دَ عبادت ځائی جوړ کړې وو؟ بيا څه وجه ده چه په کوم کور مبارك کښې دَ حضورپاك پيدائش شوې دې په کالونو حضورپاك په هغې کښې عبادت کړې دې، شپې ورځې ئې تيرې کړی دی. اودَ حضرت خديجه رضي الله عنها په کور کښې به څوځل دَ الله تعالی دَ طرف نه وحي نازل شوې وی او په هغې کښې حضورپاك په سوونو نوافل بلکه فرائض هم ادا کړې وی. بيا دا چه دَ ديارلسو سوو کالو پورې دَ هر دور حجاج او زائرينو دَ دغه مبارکو مقاماتو زيات کولو اودَ حضرت عتبان رضي الله عنه په شان هلته ئې دَ برکت دَ حاصلولو دَ پاره نفل مونځونه هم کول. څوارلسمه صدی راتلو سره دغه مقدس مقامات صرف يو دَ وهم خطره جوړولو په وجه چه خلق به هلته شرك کوی دَهغې نښې ئې هم ختمې کړې يا ئې هغه بندې کړې آيا هلته هم دَ نورو جماتونو اومدينې طيبې په شان دَ سپاهيانو څوکئ کينولو سره صرف دمزعوم شرك بندول نه شو کيدې. دَ نورو صحابه کرامو ډير واقعاتو نه استبراك ثابت دې نو آيا دَ هغوی نه زيات دا خلق دَ څه خالص توحيد منونکی دی؟ زما دعاجزئی درخواست دَ موجوده دَ نجد دَ علماؤ او امراؤ ته دې چه هغوی دې دَ تلافی مافات طرف ته ډير زر توجه اوکړی. علامه ابن قيم رحمه الله دَ زادالمعاد هم په شروع کښې دَ حضرت اسماء بنت ابي بکر رضي الله عنها حديث دَمسلم شريف نه نقل کړې دې چه هغې جبه مبارکه راويستله او وئې فرمائيل چه دا دَ حضرت عائشه صديقه رضي الله عنها سره تر آخره پورې وه دَ هغې دَ وفات نه پس ماله راغله. چونکه نبی کريم صلى الله عليه وسلم به دا اچوله په دې وجه مونږ دا وينځو او بيمارانو له هغه اوبه ورکوو او هغوی ته شفا ملاويږی. او حضرت ابو ايوب انصاری رضي الله عنه چاسره چه حضورپاك په مدينه منوره کښې تر اووه مياشتو پورې ميلمه اوسيدلو، دَ حضرت ابوايوب رضي الله عنه او بی بی ئې دا معمول وو چه دواړه وخته به ئې حضورپاك له خوراك راؤړو او څه چه به حضورپاك ته پاتې شو هغه به ئې خوړلو. څوك نجدي مزاج داسې وئيلې شی چه داسې خو ټول کوی مګر اوس نور اوګورئې چه حضرت ابوايوب رضي الله عنه به دَ برکت حاصلولو دَپاره هم هلته ګوتې لګولې چرته چه به ئې دَ حضورپاك دَ ګوتو نښې ليدلې. (زرقانی، وفا الوفاء، حاکم، اصابه) افسوس دې چه زمونږ نجدی رونړه اودهغوی په شان خيال لرونکی داسې خبرې مهمل ګڼړی. (انوارالباري: ۴۸/۱۲).

الله رحمه الله فرمائی چه د امام بخاری رحمه الله د اصولو نه دادی چه د روایت دویم طریق طرف ته اشاره فرمائی نو دلته امام بخاری رحمه الله یو بل طریق طرف ته اشاره اوکړه په کوم کښې چه تخییر موجود دې. اودویم قول دادې چه دلته "هل" مقدر دې او مطلب دادې چه "إذا دخل بيتا هل يصلي حيث شاء أو حيث أمر" اود روایت نه دَدې جواب معلوم شو "أى: يصلي حيث أمر" او بعضې حضرات فرمائی چه د امام بخاری رحمه الله مقصد دادې چه مسئله محل د غور اوفکر ده څکه چه د روایت د لفظ نه امر ثابتیږی او راغوښتل دلیل دې دَدې خبرې چه اختیار دې چرته چه غواړې مونځ دې اوکړی.(١)

دَ چاکور ته دَ تلو ادب: "ولايتجسس" دَدې لفظ نه معلومیږی چه یو سړې دَ چا کور ته لاړشی نو دَ هغه دَ پاره مناسب او بهتر هم دغه ده چه هغه دَ تجسس او تفتیش په نظر سره کورکښې اخوادیخوا نه ګوری راګوری بلکه خپل کارسره دې کار لری اودَ هغه ځائی نه دې واپس راشی.(٢)

حدیث باب [حدیث نمبر ۴۱۴]

- ٤٢٤ - حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ مَسْلَمَةَ قَالَ حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ سَعْدٍ عَنِ ابْنِ شِهَابٍ عَنْ مَحْمُودِ بْنِ الرَّبِيعِ عَنْ عِتْبَانَ بْنِ مَالِكٍ(٣) أَنَّ النَّبِيَّ - صلى الله عليه وسلم - أَتَاهُ فِي مَنْزِلِهِ فَقَالَ «أَيْنَ تُحِبُّ أَنْ أُصَلِّيَ لَكَ مِنْ بَيْتِكَ». قَالَ فَأَشَرْتُ لَهُ إِلَى مَكَانٍ، فَكَبَّرَ النَّبِيُّ - صلى الله عليه وسلم - وَصَفَفْنَا خَلْفَهُ، فَصَلَّى رَكْعَتَيْنِ.

د حدیث ترجمه: د حضرت عتبان بن مالک رضی الله عنه نه روایت دې چه رسول الله صلی الله علیه وسلم د هغه کور ته تشریف راوړو او وئې فرمائیل ته په خپل کور کښې چرته خوښوې چه زه هغه ځائی کښې

---

(١) تقریربخاری شریف: ١٥۶/٢.

(٢) فیض الباری: ٥٥/٢.

(٣) أخرجه البخاری أيضًا فی المساجد، باب: المساجد فی البیوت، رقم الحدیث: ٤٢٥. وفی الجماعة، باب: الرخصة والمطر والعلة أن يصلی فی رحله، رقم الحدیث: ۶۶۷. وباب: إذا زار الإمام قومًا فأمهم، رقم الحدیث: ۶۸۶. وفی صفة الصلاة، باب: يسلم حين يسلم الإمام، رقم الحدیث: ٨٣٨. وباب: من لم يرد السلام على الإمام، واكتفى بتسليم الصلاة، رقم الحدیث: ٨٤٠. وفی التطوع، باب: صلاة النوافل جماعة، رقم الحدیث: ١١٨۶. وفی المغازی، باب: شهودالملائكة بدراً، رقم الحدیث: ٤٠٠٩، ٤٠١٠. وفی الأطعمة، باب: الخزيرة، رقم الحدیث: ٥٤٠١. وفی الرقاق، باب: العمل الذی يبتغى به وجه الله، رقم الحدیث: ۶٤٢٣. وفی استتابة المرتدين، باب: ماجاء فی المتأولين، رقم الحدیث: ۶٩٣٨. ومسلم فی صحيحه، فی الإيمان، باب: الدليل على أن من مات على التوحيد، رقم الحدیث: ٣٣. وفی المساجد، باب: الرخصة فی التخلف، رقم الحدیث: ٢۶٣. والنسائی فی سننه، فی الإمامة، باب: إمامة الأعمى، رقم الحدیث: ٧٨٩. وباب: الجماعة للنافلة، رقم الحدیث: ٨٤٥. وفی السهو، باب: تسليم المأمون حين يسلم الإمام، رقم الحدیث: ١٣٢٨. وفی جامع الأصول، حرف الصاد، الكتاب الأول: فی الصلاة، القسم الأول: فی الفرائض وأحكامها، الباب الأول: فی الصلاة وأحكامها، الفصل السادس: فی شرائط الصلاة، الفرع الرابع: فی أمكنة الصلاة، النوع الرابع: فی أحادیث متفرقة، رقم الحدیث: ٣۶٨۶، ٤٨٤/٥.

مونځ اوکړم؟ د هغه وينا ده چه ما د يو ځائې طرف ته اشاره اوکړه نو نبي کريم ﷺ تکبير اووئيلو او مونږ حضورپاك پسې شاته صف جوړ کړو نو حضورپاك مونږ ته دوه رکعته مونځ راکړو.

تراجم رجال: دَمذکوره حديث شريف ټول رجال پنځه دي:

① عبدالله بن مسلمه رحمه الله: دا عبد الله بن مسلمه بن قعنب حارثي بصري رحمه الله دې. دَ دوی احوال کشف الباري، کتاب الإيمان، باب من الدين الفرار من الفتن لاندې تير شوی دی. (1)

② ابراهيم بن سعد رحمه الله: دا ابو اسحاق ابراهيم بن سعد بن ابراهيم قرشي مدني رحمه الله دې. دَ دوی احوال کشف الباري، کتاب الإيمان، باب: تفاضل أهل الإيمان في الأعمال او تفصيلي احوال کتاب العلم، باب: ما ذکر موسى عليه السلام في البحر إلى الخضر لاندې تير شوی دی. (2)

③ ابن شهاب رحمه الله: دا محمد بن مسلم بن عبيد الله بن عبد الله بن شهاب الزهري رحمه الله دې. دَ دوی احوال کشف الباري، کتاب بدء الوحي، دريم حديث لاندې تير شوی دی. (3)

④ محمود بن الربيع رحمه الله: دا محمود بن الربيع بن سراقه خزرجي انصاري رحمه الله دې. دَ دوی احوال کشف الباري، کتاب ، باب: متی يصح سماع الصغير لاندې تير شوی دی. (4)

⑤ حضرت عتبان بن مالك رضي الله عنه: دَدوی پوره نوم عتبان بن عمرو بن عجلان بن زيد دې. دوی انصاري دی. دَ دوی مور بي بي دَ قبيله مزينه نه وه. دَ دوی واده دَ ليلى بنت رتاب ابن حنيف بن رتاب بن اميه سره شوې. دَ چانه چه ئې يو ځوئې عبدالرحمن پيدا شو. قبا سره نيزدې (يعنی مدينې نه دوه درې ميله فاصله باندې) دَ دوی کور وو. دَ خپلې قبيلې سردار اودَ دوی امام وو.

دَ دوی دَ جمات او کور په مينځ کښې يوه وادي وه. کله چه به باران کيدو نو په هغې کښې به اوبه جمع کيدې. دَ نظر دَ کمزورئې دَ وجې نه په دغه اوبو کښې تيريدل او جمات ته تلل به ئې ډير سخت محسوسول. نو هغوی دَ حضورپاك نه اجازت اوغوښتو چه ماته په جمع کښې دَ شرکت په ځائې هم په کورکښې دَ مونځ کولو اجازت راکړه. حضورپاك تپوس اوکړو چه ته دَ اذان آواز اورې عرض ئې اوکړو چه آوجي، نو حضورپاك دوی ته اجازت ورنه کړو.

دَ عبدالواحد بن ابي عون رحمه الله نه روايت دې چه رسول الله ﷺ دَ هغوی او حضرت عمر بن خطاب رضي الله عنه په مينځ کښې رورولي قائمه کړې وه. هغوی په غزوه بدر، غزوه احد او غزوه خندق کښې شرکت کړې دې. باقي غزواتو کښې ئې دَ نابينا کيدو دَ وجې نه شرکت اونه کړې شو.

(1) کشف الباري: ٢/ ٨٠.
(2) کشف الباري: ٣/ ٣٣٣.
(3) کشف الباري: ١/٣٢٦.
(4) کشف الباري: ٣/ ٢٩٣.

د جمهورو په نیز د بدری صحابه کرامو نه وو. لیکن ابن اسحاق رحمه الله د بدر په شرکاؤ کښې د دوی ذکر نه دې کړې. هم په دې زمانه کښې د دوی نظر لاړو نو دوی نبی کریم ﷺ ته درخواست اوکړو چه تاسو زما کورته تشریف راوړئی او زما په کور کښې چرته یو ځائی کښې مونځ اداکړئی دې د پاره چه زه هغه ځائی د ځان د پاره د مونځ ځائی جوړکړم. نو حضورپاک هم داسې اوکړه.

د محمد بن عمر رحمه الله بیان دې چه ترننه پورې خلق مدینه کښې د دوی په کور کښې د برکت د حاصلولو د پاره هغه ځائی کښې مونځ کوی. دوی د حضرت معاویه بن ابی سفیان رضي الله عنه د خلافت په دوران کښې تقریباً ۵۲هـ کښې وفات شوی دوی وخت کښې د دوی څه اولاد هم موجودنه وو.(۱)

د حدیث شرح:

قوله: عَنْ عِتْبَانَ بْنِ مَالِكٍ، أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَتَاهُ فِي مَنْزِلِهِ: د حضرت عتبان بن مالک رضي الله عنه نه روایت دې چه نبی کریم ﷺ د هغوی کورته تشریف راوړو.

نبی کریم ﷺ پخپله راغلو؟ یا حضورپاک راغوښتې شوې وو؟: د دې روایت نه معلومیږی چه نبی کریم ﷺ پخپله تشریف راوړې وو. خو په حقیقت کښې په دې روایت کښې ډیر اختصار دې. په تفصیلی روایت کښې دا خبره ملاویږی چه حضرت عتبان بن مالک رضي الله عنه د جمعې په ورځ د نبی کریم ﷺ په خدمت کښې حاضر شو او عرض ئې اوکړو چه اې د الله رسوله! زه غواړم چه تاسو زما کور ته تشریف راوړئی. نو حضورپاک د هفتې په ورځ د دوی کور ته تشریف یوړو. او حضورپاک سره حضرت ابوبکر او حضرت عمر رضي الله عنهما هم وو.(۲)

بعضې روایاتو کښې دی چه هغه پخپله هم نه دې راغلې بلکه هغه د حضورپاک په خدمت کښې یو سړې پیغام ورکولو سره لیږلې وو. ابن حبان رحمه الله په خپل صحیح کښې دا روایت نقل کړې دې.(۳)

---

(۱) أسدالغابة: رقم الترجمة: ۳۵۳۵. معرفة الصحابة: رقم الترجمة: ۲۳۳۳،ص: ۲۲۲۵. الطبقات الكبرى لابن سعد: رقم الترجمة: ۲۶۰، ۵۰۹/۳.

(۲) عن محمود بن الرابيع الأنصاري أخبرني عتبان بن مالك: أنه كان إمام قومه وقد شهد بدراً، فقال للنبي صلى الله عليه وسلم أنه لما ساء بصري شقت على إجازة الوادي إذا سال بيني وبين مسجد قومي، فقال للنبي صلى الله عليه وسلم يوم الجمعة: رأيتني يارسول الله! لواتيتني، فصليت في مكان من بيتي، أتخذه مصلى؟ فقال له: سأفعل، فغدالنبي صلى الله عليه وسلم يوم السبت ومعه أبوبكرو عمر رضي الله عنهما، فدخل، فما جلس حتى قال: أين تحب أن أصلي في بيتك؟ فأشرت إلى الناحية التي أردت، فصلى فيها ضحى، وحبسناه على خزيرة يصنع له. (المعجم الكبير للطبراني، عتبان بن مالك، رقم الحديث: ۱۴۷۶۱، ۳۱/۱۸).

(۳) عن أبي هريرة رضي الله عنه أن رجلا من الأنصار عمي، فبعث إلى رسول الله صلى الله عليه وسلم أن تعال، فاخطُط في داري مسجداً أتخذه مصلى، فجاء رسول الله صلى الله عليه وسلم واجتمع اليه قومه، وبقي رجل منهم فقال رسول الله صلى الله عليه وسلم: "أين فلان؟"، فغمزه بعض القوم: إنه وإنه، فقال رسول الله صلى الله عليه وسلم: "أليس قد شهد بدراً؟"، قالوا بلى يارسول الله! ولكنه كذا وكذا، فقال رسول الله صلى الله عليه وسلم: "........

قوله: فَقَالَ: «أَيْنَ تُحِبُّ أَنْ أُصَلِّيَ لَكَ مِنْ بَيْتِكَ؟»: او وئې فرمائيل چه ته په خپل کور کښې چرته خوښوې چه زه هغه ځائې کښې مونځ اداکړم؟

دَمستملي په روايت کښې صرف دَ "أن يصلى لك" الفاظ دي. دَ "من بيتك" الفاظ په کښې نشته دې. او دَ کشميهني په روايت کښې دَ "من بيتك" په ځائې دَ"في بيتك" الفاظ دي. (۱)

علامه عيني رحمه الله دې ځائې کښې يو سوال او دَ هغې جواب نقل کړې دې چه مونځ خو دَ الله تعالى دَ پاره اداکيږي بيا دلته دَ حضورپاك دا فرمائيل چه زه ستا دپاره مونځ اوکړم دا به څنګه صحيح وی؟ نو ددې جواب دا ورکړې شوې دې چه نفس مونځ خو دَ الله تعالى دَپاره دې او ادا کول هغه ځائې کښې وو کوم چه دَ مانځه دَ پاره خاص کول وو. لکه چه حضورپاك دا اوفرمائيل چه کوم ځائې ته دَ مونځ دَ اداکولو دَپاره مخصوص کول غواړې هغه اوښايه چه زه په هغه ځائې کښې مونځ اوکړم. (۲)

قوله: قَالَ: فَأَشَرْتُ لَهُ إِلَى مَكَانٍ، فَكَبَّرَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، وَصَفَفْنَا خَلْفَهُ، فَصَلَّى رَكْعَتَيْنِ: دَ هغه وينا ده چه ما دَ يو ځائې طرف ته اشاره اوکړه نو نبی کريم ﷺ تکبير اووئيلو، او مونږ دَ حضورپاك شاته صف جوړکړو، نو حضورپاك مونږ ته دوه رکعته مونځ راکړو.

په دې عبارت کښې دَ بعضې رواياتو مطابق دَ "فصففنا" لفظ دې دَ "وصففنا" په ځائې. او بعضې نسخو کښې دَ "صففنا" په ځائې دَ "فصفّنا" لفظ دې. په اول صورت کښې به مطلب دا وی چه مونږ صف جوړکړو او دويم صورت کښې به مطلب دا وی چه نبی کريم ﷺ دَ خپل ځان شاته زمونږ صف جوړکړو. (۳)

دَ نوافلو دَ جمع حکم: دَ مذکوره حديث شريف نه دا خبره مخې ته راځی چه نبی کريم ﷺ دَ نفل مونځ جمع اوکړه. نو پوهيدل پکاردی چه دا دَ نبی کريم ﷺ دَ هميشه معمول نه وو او نه ډيره لوئی جمع وه، او نه ددغه جمع دَ پاره څه باقاعده دعوت ورکړې شوې وو. بلکه دلته خو حضرت عتبان رضي الله عنه صرف حضورپاك ته درخواست کړې وو چه حضورپاك تشريف راوړی او زما په کورکښې مونځ اوکړی چه ماته په دغه ځائې کښې برکت حاصل شی او بيا زه هم هغه ځائې کښې مونځ کوم. هغه خو راتلوسره پخپله نبی کريم ﷺ ځان سره سيدنا صديق اکبر او فاروق اعظم رضي الله عنهما راوستل او په کور کښې ئې مونځ ادا کړو نو دا تهول بغيردَ څه دعوت نه اوشو. دې نوعيت لره مخې ته ساتلوسره ائمه کرام په دې مسئله کښې مختلف شو.

دَ احنافو مسلک: دَ احنافو په نيز که چرې دَ نوافلو دَ فرائضو په شان اهتمام اوکړې شی او دَ اذان او دَ اقامت يا په بل څه طريقه خلق راؤغوښتې شی نو جمع کول مکروه تحريمی دی.

......لعل الله اطلع على أهل بدر، فقال: اعملوا ما شئتم فقد غفرت لكم".(صحيح ابن حبان، كتاب الجهاد، باب الخروج وكيفية الجهاد، رقم الحديث: ۴۷۹۸، ۱۱/۱۲۳).

(۱) فتح الباري: ۱/۶۷۲، عمدة القاري: ۴/۲۴۵.

(۲) عمدة القاري: ۴/۲۴۵.

(۳) عمدة القاري: ۴/۲۴۵.

که چرته کله کله اذان او اقامت یا د تداعی (رابللو) نه بغیر د امام نه علاوه یو، دوه یا دري کسان دَ جمات په یو گوټ کښې نفل مونځ په جمع سره اوکړي نو څه حرج نشته. اوکه چرته دَ امام نه علاوه څلور کسان دَ هغه سره په جمع کښې شریك وي نو په دې کښې اختلاف دې. دَ صحیح قول مطابق دامکروه تحریمي دی. او په دې باره کښې دَ رمضان اوغیر رمضان څه تفریق هم نشته دې. (١)زمونږ دَ استاذانو نه دَ حضرت مولانا سید حسین احمد مدنی رحمه الله ذاتی خیال او رائې په رمضان کښې دَ نوافلو په جمع سره دَ کولو دَ جواز وه لیکن دا دَ حضرت اقدس ذاتی رائې وه دَ جمهورو احنافو نه دَدې په خلاف قول نقل دی. والله تعالی اعلم بالصواب. (٢)

---

[١] أن التطوع بالجماعة إذا كان على سبيل التداعي يكره في الأصل للصدر الشهيد. أما إذا صلوا بجماعة بغير أذان وإقامة في ناحية المسجد لا يكره. وقال شمس الأئمة الحلواني: إن كان سوى الإمام ثلاثة لا يكره بالاتفاق، وفي الأربع اختلف المشايخ. والأصح أنه يكره اهـ. كذا في شرح المنية. وقال ابن عابدين في منحة الخالق تحت قوله: "أما إذا صلوا بجماعة إلخ" لا محل لهذه الجملة هنا، وإنما محلها فيما بعد عند ذكر حكم تكرارها. (البحرالرائق، كتاب الصلاة، باب: الإمامة: ١/٦٠٤،٦٠٦ دارالكتب العلمية). أن الجماعة في التطوع ليست بسنة إلا في قيام رمضان، وفي الفرض واجبة أو سنة مؤكدة، .... لأن الجماعة من شعائر الإسلام، وذلك مختص بالفرائض أو الواجبات دون التطوعات. (البدائع الصنائع، كتاب الصلاة، فصل: فيما يفارق التطوع الفرض: ٣٠١/٢). وكذا في الفتاوى الهندية، كتاب الصلاة، الباب الخامس في الإمامة، الفصل الأول في الجماعة: ١/٨٣.

[٢] حضرت مولانا مفتی محمد تقی عثمانی مدظله په خپله یوه مقاله کښې دَ حضرت اقدس مولانا سید حسین احمد مدنی قدس سره په دې مسئله کښې دلائل دَ هغې جوابونه او دَ جمهور فقهاء احناف مسلك په ډیر تفصیل سره ډیر په مدلل انداز کښې لیکلې دې. کوم چه فقهي مقالات، دویم جلد او فتاوی عثمانی اول جلد کښې موجود دې. ددې طرف ته مراجعت به فائده مند وي. دَ مذکوره مسئلې باره کښې دَ انوارالباري څلورم جلد کښې هم ډیر تفصیلي بحث موجود دې کوم چه دَ کتلو قابل دې. په دې کښې په دغه باره کښې دَ اکابر علماء دیوبند چه کوم معمول نقل کړې شوې دې دَ عام فائدې په خاطر صرف هغه ذکر کولې شي:

په دې سلسله کښې دَ اکابرعلماء دیوبند نه دَ حضرت مولانا رشید احمد گنگوهی رحمه الله چه په دغه ډله کښې دَ حدیث اوفقهې دواړو مسلم امام وو ارشاد دی: "دَ نوافلو جمع بغیرد هغه موقعو نه کوم چه دَ حدیث نه ثابت دی که چرې تداعي سره وي نو په فقه کښې مکروه تحریمي دی اود تداعي نه مراد دَ څلورو مقتدیانو موجودیدل دی، لهذا صلوة کسوف، تراویح او استسقاء صحیح دی. باقی ټول مکروه دی. (كذافي كتب الفقه، فتاوى رشيديه، ص: ١٢٨/١)".

بل ځائې کښې ئې فرمائیلي دي: "دَ نوافلو جمع که تهجد وی اوکه غیر تهجد، سوا دَ تراویح، کسوف او استسقاء نه که چرته څلور مقتدیان وي نود احنافو په نیز مکروه تحریمي ده. برابره خبره ده که پخپله راجمع شوي وي اوکه دَ چا په راغوښتو سره راغلي وي اود دریو په صورت کښې اختلاف دې. البته په دوو کښې کراهت نشته. (كذافي كتاب الفقه، ص: ٦٦/٢)".

دَ حضرت شیخ الهند مولانا محمودالحسن صاحب رحمه الله په رمضان کښې دَ احیاء لیالي او دَ قرآن مجید اوریدو ډیر شوق وو په دې وجه ئې اول دا معمول وو چه بغیرد تداعي به ئې په تهجد کښې قرآن مجید اوریدو، خاص میلمنو به شرکت کولو چه دَ دوه یا دَ څلورو نه به زیات نه وو. دَ مکان دَ بهر دروازه به ئې بندوله. حضرت مولانا مفتی محمد شفیع صاحب دیوبندی، صدر مفتی دارالعلوم دیوبند دام ظلهم لیکلي دی: چه زما په نیز په زیر بحث کښې فتوی هم دغه ده چه د تراویح نه علاوه په ....

...... رمضان كښې بل څه دَ نفل مونځ په جمع صحيح نه دې. جمهور محدثين او فقهاء هم په دې باندې دی او هم په دې باندې دَ اكابر علماء ديوبند عمل دې. سيدي و سندي حضرت شيخ الهند قدس سره دَ چا معمول چه په پوره رمضان كښې دَ شپې دَ بيدارئې او په نفلونو كښې دَ قرآن دَ اوريدو وو. كله چه خلقو په دغه جمع كښې دَ شريكيدو خواهش ښكاره كړو نو ددې اجازت ئې ورنه كړو. دَ كور دروازه ئې بنده كړه. دَ حافظ كفايت الله صاحب په اقتداء كښې به ئې قرآن مجيد اوريدو او په كور كښې به جمع كيده په كومه كښې به چه ۴۰/۵۰ كسان شريكيدل. دا آخر يخپله هم دَ حضرت رحمه الله دَ مالټا دَ قيد كيدو نه مخكښې دوه كاله هم په دغه جمع كښې شريك شوې نه دې. كوم چه دَ تراويح جمع وه. دَ نفل او تهجد جمع حضرت رحمه الله كله هم نه ده برداشت كړې. دَ حضرت مدنى اوچت شان او علمي مقام په خپل ځائې دې ليكن چه كله جمهور احنافو دَ محقق ابن همام رحمه الله تفردات دَ عمل قابل اونه ګڼړلو. او دَ حضرت شاه ولى الله رحمه الله او مولانا اسماعيل شهيد رحمه الله تفردات ئې معمول جوړنه كړل نو دَ روستو راتلونكو علماؤ معامله اهون ده.

والله سبحانه وتعالى اعلم. بنده محمد شفيع عفاالله عنه (دارالعلوم كراچى ۱/ ۴ شوال ۱۳۷۸ھ).

دغه پورتنې چهاپ شوې عبارت "فتوى متعلقه جماعت تهجد و رمضان" نه نقل كړې شوې دې. كوم چه ادارة المعارف لسبيله چوك كراچئ نه چهاپ شوې دې. په دې كښې دَ مفتي محمد سهول صاحب سابق صدر مفتي دارالعلوم ديوبند فتوى هم دَ كراهت متعلق دَ تهجد په جمع درج ده. په كوم كښې چه تفصيلى دلائل پيش كړې شوى دى:

حكيم الامت حضرت علامه تهانوى رحمه الله چه په حديث او فقه كښې دَ يو سمندر په شان عالم وو امداد الفتاوى جلد اول كښې دَ نوافلو جمع علاوه دَ تراويح نه مكروه ګرځولې ده. مګر دا چه صرف دوه مقتديان وى او په دريو كښې ئې اختلاف ليكلې دې. بلكه دا چه دويم ځائې كښې ئې دَ شبينه رمضان په سلسله كښې ليكلى دى كه چرې دا دَ تراويح نه پس په نوافلو كښې وى نو په وجه دَ ډيرې جمع مكروه ده. مولانا خليل احمدصاحب سهارن پورى مهاجر مدنى قدس سره حافظ وو او په تهجد كښې به ئې دَ قرآن مجيد تلاوت كولو او دوه حافظانو مقتديانو به اوريدو. دَ مولانا اسد الله صاحب مدظلهٔ بيان دې چه يو شپه زه هم مقتدى جوړ شوم نو حضرت دَ مونځ نه پس زما غوږ اونيولو او جدا ئې كړم.

دَ حضرت شاه صاحب رحمه الله دَ علم او تبحر به څه وايئ، په درس دَ بخارى شريف كښې "باب : طول السجود فى قيام الليل" باندې ئې عجيبه تحقيق كړې دې چه دلته دَ ذكر قابل دې. وئې فرمائيل چه دلته په حديث كښې دَ حضورپاك دَ اوږدو سجدو اندازه خودلې شوې ده. لكه څومره وخت كښې چه څوك ۵۰ آياتونه اووائى په دې وجه حضورپاك خپل صحابه كرام تَ دَ خپل ځان سره دَ تهجد په مونځ كښې دَ اقتداء كولو نه منع كړى وو ځكه چه په دې كښې دَ فرض مونځونو په شان دَ ضعيفانو او مريضانو رعايت نه شو كولې. بيائې اوفرمائيل چه دې نه دا هم معلوم شو چه دَ تهجد مونځ ځان له بغيرد جمع كولو ځيز دې او هم ددې طرف ته په قرآن مجيد كښې اشاره موجود ده. الله تعالى دې ته ﴿نَافِلَةً لَّكَ﴾ فرمائيلو سره دَ پنځو فرض مونځونو نه جدا كړلو كوم ئې چه: ﴿أَقِمِ الصَّلَوٰةَ لِدُلُوكِ الشَّمْسِ إِلَىٰ غَسَقِ اللَّيْلِ وَقُرْآنَ الْفَجْرِ﴾ سره بيان كړې وو. ددې پنځومونځونودپاره ئې دَ اقامت حكم اوفرمائيلو دكوم منشاء چه دا ده چه په اوچت آواز سره په جماتونوكښې په اذان او اقامت سره ادا كړې شي. بيا ئې دَ تهجد ذكر اوفرمائيلو نو ﴿وَمِنَ اللَّيْلِ فَتَهَجَّدْ بِهِ نَافِلَةً لَّكَ﴾ كښې ئې دا په ﴿نَافِلَةً﴾ سره تعبير كړه ځكه چه په دې كښې دَ جمع شركت نشته دې. او په پنځو فرض مونځونوكښې نور ټول هغوى سره شريك دى لكه څنګه چه به په مال غنيمت كښې حصې ملاويدې او نفل (په خاص توګه عطيه كښې) دَ ټولو څه حق نه وو. دغه شان دَ تهجد مونځ دَ حضورپاك دَ پاره نافلهٔ دې لهذا نور خلق به حضورپاك سره په مونځ كښې داخل نه وى. نو دا دَ حضورپاك يو جدا حالت او دَ حضورپاك ځان له وظيفه ده. په حقيقت كښې هم په دې امورو باندې نظر ساتلو سره زمونږ امام اعظم رحمه الله دا فيصله اوكړه چه دَ شپې په نوافلو كښې تداعي مكروه ده او زما په نيز دَ تداعى نه مراد هم هغه معنى ده كومه چه په عام عرف كښې ګڼړلې شي چه خلق ددې دَ پاره راوغوښتې شي. ....

دَ تداعي نه مراد: تداعي یو فقهي اصطلاح ده د کوم لغوي مطلب دا دې چه: بعضې کسان بعضې نورو ته دَ یو کار دعوت ورکړي او دَ هغې دَ پاره ئې راوغواړي.(۱) او په اصطلاح کښې دَدې اطلاق په هغه جمع باندې کیږي په کومه کښې چه دَ امام نه علاوه څلور کسان شریك وي یا دَ څلورو نه زیات. او که چرې دَ څلورو نه کم وي نو بیا تداعي نه ده.(۲)

واضحه دې وي چه دا خبره دَ فقهې په کتابونو کښې ذکرخو ده لیکن په کتاب او سنت کښې دَدې په تحدید باندې څه اصل نه ملاویږي. لهذا دَعرف په اعتبار سره صحیح خبره دا معلومیږي چه کله دَ یو نفل مونځ دَ جمعې دَ پاره نورو ته دعوت ورکړې شي نو هغې ته به تداعي ونیلې شي او دَدې په خلاف که دَ جمعې دَ پاره دعوت ورنه کړې شي نو بیا به دا تداعي نه وي. حضرت علامه کشمیري رحمه الله فیض الباري کښې هم دې طرف ته خپل میلان ښکاره کړې دې.(۳)

دَمالکیوُ مذهب: دَ مالکیوُ په نیز نفل په جمع سره ادا کولو کښې مختلف صورتونه ممکن دي. مثلاً که دَ نوافلو جمع په جمات کښې اوکړې شي، یا په جمع کښې ډیر کسان شریك وي، یا جمع په داسې مکان کښې قائم کړې شي چه هلته دَ خلقو تګ راتګ عام وي نو په دې دریواړو صورتونو کښې به دَ نوافل جمع مکروه وي. او که چرته په دغه جمع کښې کسان کم وي او داسې ځائې کښې اداکړې شي چه هلته دَ خلقو تګ راتګ بغیردَ منع کولو نه ممکن نه وي نو بیا داسې ځائې کښې دَ نوافلو جمع کولو کښې هیڅ حرج نشته. که غور اوکړې شي نو دَ احنافو او مالکیوُ په مذهب کښې څه خاص فرق نشته دې.(۴)

دَ حنابلوُ مذهب: دَ حنابله په نیز دَ نوافعل جمع مباح ده.(۵)

.... او دا کومو مفتیانو صاحبانو چه دوه یا درې مقتدیان لیکلي دي هغه ئې په غرض دَ تحدید عمل لیکلي دي ددې دَ پاره نه چه دغه د صاحب مذهب نه نقل دي.

دغه شان حضرت شاه صاحب رحمه الله دَ "باب صلاة النفل" په درس کښې اوفرمائیل چه دَ احنافو په نیز دَ نفلو جمع مکروه ده بغیردَ رمضان نه. بعضې خلقو دا اوګنړل چه په رمضان کښې دَ هر نفل جمع جائز ده حالانکه د فقهاؤ مراد ددې نه صرف دَ تراویح نوافل وو. نور هیڅ نه وو. بیائې اوفرمائیل په دې ځان په ښه شان سره پوهه کړئې ځکه چه علم ډیر تحقیق، پوخ نظر، کوشش او تجربې نه پس حاصلیږي. (تفصیل دَپاره اوګورئې: انوارالباري: ۲۴۶/۴-۲۳۸)

(۱) المغرب، المادة: د ع و: ۲۸۹/۲.

(۲) البحرالرائق، کتاب الصلاة، باب: الإمامة: ۶۰۴، ۶۰۶/۱ دارالکتب العلمیة، وکذا فی الفتاوی الهندیة، کتاب الصلاة، الباب الخامس فی الإمامة، الفصل الأول فی الجماعة: ۸۳/۱.

(۳) "ثم التداعی علی عرف اللغة، و لا تحدید فی أصل المذهب وإن عینه المشائخ".(فیض الباری، کتاب الصلاة، باب: إذا دخل بیتا یصلی حیث شاء، أو حیث أمر، ولا یتجسس: ۶۳/۲).

(۴) حاشیة الدسوقی علی الشرح الکبیر، کتاب الصلاة، فصل: فی بیان حکم صلاة الجماعة: ۳۲۰/۱. شرح منح الجلیل علی مختصر العلامة خلیل، کتاب الصلاة، فصل فی بیان حکم فعل الصلاة فی جماعة: ۲۱۱/۱. مواهب الجلیل، کتاب الصلاة، فصل فی صلاة الجماعة: ۳۹۵/۲.

(۵) ولا بأس بالجماعة فیه، قال فی الفروع: ویجوز جماعة، وأطلقه بعضهم. قلت: منهم الشیخ فی المغنی، الکافی، والشارح، و شرح ابن رزین والرعایتین، والحاوی الصغیر. وقیل: ما لم یتخذ عادة وسنة، قطع به ....

د شافعيوٌ مذهب: د شوافعو په نيزد نوافل جمع كه هرڅومره لويه وي جائز ده. د هيڅ قسم څه كراهت نشته. ليكن جمع مستحب هم نه ده. مذكوره حديث شريف شوافع د خپل دليل په توګه باندې پيش كوي. خود احنافو په نيز په دې حديث شريف كښې بغيرد تداعى د جمع د مونځ صورت جوړشوې دې لهذا هم د دې مطابق به د دغه جمع حكم وي د كوم تفصيل چه پورته ذكركړې شوې دې.(١)

د سلف صالحينو په اثار سره د تبرك حكم: د دې حديث شريف نه يو مسئله د انبياء كرامو عليهم الصلوات والتسليمات په آثارو سره د بركت حاصلولو هم مخې ته راځي چه حضرت عتبان بن مالك رضي الله عنه حضورپاك ته درخواست اوكړو چه تاسو زما كور ته تشريف راوړو سره دوه ركعته مونځ اوكړئى دې د پاره چه زه بيا هم هغه ځائى كښې مونځ اداكوم او په هغې سره زه بركت حاصل كړم. د جمهور اهل سنت والجماعة عقيده هم دغه ده چه په دغه آثارو سره بركت حاصلول جائز دى. په دې باره كښې ډير بهترين تفصيل د علامه شبيراحمد عثماني رحمه الله په تقرير بخاري شريف كښې موجود دې. هغوى د سعودى بادشاه په وړاندې ډيرى مدلل خبرې كړې وې دكوم په اوريدو سره چه هغه هم لاجواب شوې وو.(٢)

........لمجد فى شرحه، ومجمع البحرين. وقيل: يستحب. اختاره الآمدي. وقيل: يكره. (الإنصاف فى معرفة الراجح من الخلاف على مذهب الإمام أحمد بن حنبل، كتاب الصلاة، باب: صلاة التطوع: ١٨٦/٢). الكافى لموفق الدين، كتاب الصلاة، باب: صلاة التطوع: ٣٥٤/١. المغنى، كتاب الصلاة، صلاة التطوع، رقم المسألة: ٢٣٩، ٥٦٧/٢.

(١) الثامن: قد سبق أن النوافل لا تشرع الجماعة فيها إلا فى العيدين والكسوفين والاستسقاء، وكذا باقى النوافل كالسنن الراتبة مع الفرائض والضحى والنوافل المطلقة فلا تشرع فيها الجماعة. أى: لا تستحب. لكن لو صلاها جماعة جاز، ولا يقال: أنه مكروه، وقد نص الشافعى رحمه الله فى مختصرى البوطى والربيع على أنه لا بأس بالجماعة فى النافلة. ودليل جوازها جماعة أحاديث كثيرة...... إلخ. (المجموع شرح المهذب، كتاب الصلاة، باب: صلاة التطوع: ٥٤٨/٣). الوسيط فى المهذب، كتاب الصلاة، الباب السابع فى صلاة التطوع: ٢١٥/٢. حاشية قليوبى وعميرة على منهاج الطالبين، كتاب الصلاة، باب: صلاة النفل: ٢١٠/١.

(٢) د مذكوره موضوع د اهميت په رڼا كښې د علامه عثماني رحمه الله د تقرير بخارى "فضل البارى" نه هغه مكمل بحث لفظ په لفظ نقل كولې شي:

د صالحينو په اثارو د تبرك مسئله: دا كوم چه حضرت عتبان بن مالك رضي الله عنه حضورپاك ته عرض اوكړو چه "وددت يا رسول الله، أنك تأتينى، فتصلى فى بيتى، فأتخذه مصلى" داهم تبرك بالآثار وو حضورپاك په دې باندې انكار اونه كړو بلكه وعده ئى اوكړه چه "سأفعل إن شاء الله" اوبيا هغه پوره هم كړه. نودا حديث شريف يو ډير لوئى اصل دې د تبرك بآثار الصالحين د (ثبوت) د پاره، لكه څنګه چه امام نووى رحمه الله غوندې لوئى لوئى محققينو حضراتو تصريح كړې ده. بلكه د دې نه زيات د دې (حديث) نه طلب التبريك منهم (يعنى د بزرګانونه د هغوى د يو څيزنه د بركت حاصلولو درخواست كول) هم ثابتيږي. څكه چه حضرت عتبان رضي الله عنه طلب اوكړو او حضورپاك عليه السلام انكار اونه كړو بلكه د هغه درخواست قبلولو سره ئى هغه ته عزت وركړو.

دحجاز دبادشاه، شاه ابن سعودپه خصوصى جلسه كښې په مذكوره مسئله باندې اوردې خبرې اترې: زه (حضرت عثماني رحمه الله) په كال ١٣٤٤هـ كښې د جمعيت علماء هند د طرف نه د ملك الحجاز ابن سعود په دعوت باندې مؤتمر العالم الاسلامى كښې شريك شوې ووم. هلته د ټولې دنيا مشاهير بللې........

.... شوی وو. نو یوه ورځ یوه خاص جلسه اوشوه په کومه کښې چه بادشاه هم شریك وو. هغه وخت په یو څو مسئلو باندې ما خبرې اترې اوکړې په کومو کښې چه یوه مسئله د کتاب په شروع کښې د هرقل د حدیث لاندې په عنوان د "شرك جلي او شرك خفي" اود سجود تعظیم متعلق تیر شوی دی. هم د دغه مسئلو نه یوه مسئله دا "تبرك بآثار الصالحين" هم وه. په دغه خاص جلسه کښې مسلسل پوره ګهنټه تقریر ما اوکړو په کوم سره چه بادشاه ډیر متأثر شو او وئې فرمائیل زه عالم نه یم په دې وجه زه ستا خبره نه رد کولې شم او نه ئې قبلولې شم. تاسو زمونږ علماؤ سره په دې خبرې اترې اوکړئ. بیا چه د بحث نه پس څه فیصله وی دخپل ستې طرف ته ئې اشاره کولو سره اووئیل چه د عبدالعزیز دا ستې د هغې فیصلې لاندې دې. ما وئیل ډیره ښه ده. چنانچه بیا یوه ورځ شیخ الاسلام عبدالله بن بلیهد نجدی سره په خصوصي توګه خبرې اترې اوشوې.

دغه خلقو خود حضورپاك ډیر آثار قدیمه لکه د حضرت خدیجه رضي الله عنها کور اود حضورپاك د پیدائش ځائی وغیره بالکل ختم کړی وو اود کومو د ختمولو نه چه عاجز پاتې وو لکه غار ثور، غارحرا وغیره هلته ئې د خلقو تګ راتګ بند کړو او څوکئ ئې پرې کینولې ځکه چه هغه خلق داسې تبرك بالآثار بدعت او ناجائز ګڼړی.

د تبرک بالآثار په ثبوت باندې د ټولو نه قوی او صریح دلیل: ددې مسئلې متعلق چه کوم دلائل هلته ما پیش کړی وو او په هغې کښې د ټولو نه زیات قوی او صریح هم دغه د عتبان بن مالك رضي الله عنه حدیث وو. خیال کوئی چه د عتبان بن مالك رضي الله عنه مصلی په کوم باندې چه حضورپاك په ټول عمر کښې یو ځل دوه رکعته مونځ کړې وو په دې وجه که چرې دغه مصلې متبرك کیدې شی نو د خدیجه رضي الله عنها کورچرته چه حضورپاك په کلونو شپې ورځې د الله تعالی عبادت کړې وو اوغارحرا په کوم کښې چه حضورپاك عليه السلام په میاشتو خاص کیفیت سره د عبادت د پاره قیام فرمائیلې وو اوچرته چه شپه ورځې حضورپاك عليه السلام په عبادت کښې مشغول پاتې شوې وونو آیا دا ټول مقامات زمونږ د پاره د برکت ځایونه نه شی کیدې؟

دویم دلیل: دویم دلیل کوم چه ما پیش کړی وو هغه د صحیح بخاری: "باب المساجد بين المكة والمدينة" کښې د ابن عمر رضي الله عنهما یو اوږد حدیث دې په کوم کښې چه دا ذکرکړې شوی دی چه حضرت ابن عمر رضي الله عنهما د مکې اومدینې په مینځ لاره کښې چه د حضورپاك کوم مآثر او موضع صلوة دی (په کوم کښې چه حضورپاك عليه السلام مونځ کړې وو) هغه به ئې ښه په اهتمام او کوشش سره لټولو او هم هلته به ئې مونځ کولو. دې نه علاوه چه په کوم ځائی کښې کوم یو کار هم حضورپاك کړې وو حضرت ابن عمر رضي الله عنهما به هم هغه کار هلته کولو. دا مقامات چرته چه حضورپاك اتفاقی توګه باندې یو ځل دوه مونځ کړې وو یا یو ځل نیم ئې تشریف اوړې وو نو په دې وجه دغه مقامات د حضرت ابن عمر رضي الله عنهما د پاره متبرك کیدې شی نونن د امت د پاره د خدیجه رضي الله عنها کور اوغارثور وغیره مقامات څنګه متبرك کیدې نه شی؟

دریم دلیل: بیا په آخره کښې ما اووئیل چه پریږدئی داخبرې د لیلة الاسراء یو اوږد تفصیلی حدیث دې په هغې کښې دا اجزاء هم ذکر دی چه : "مربارض ذالت نخل، فقال له جبريل: انزل فصل، فنزل فصلى، فقال: صليت بيثرب" (یعنی د حضورپاك عليه السلام تیریدل په یوداسې ټکره د زمکې باندې اوشو چرته چه ډیرې زیاتې د کهجورو ونې وې جبرئیل عليه السلام اوفرمائیل دلته راکوز شه او مونځ اوکړه، حضورپاك عليه السلام مونځ ئې اوکړو نو جبرائیل عليه السلام اوفرمائیل چه تاسو د یثرب یعنی د مدینې په زمکه باندې مونځ ادا کړو) بیا وړاندې تلو نه پس جبرائیل عليه السلام اوفرمائیل "انزل فصل، فنزل فصلى، فقال: صليت بطور سيناء حيث كلم الله موسى" (دلته هم راکوز شه او مونځ اوکړه، حضورپاك عليه السلام راکوز شو مونځ ئې اوکړو نو جبرائیل عليه السلام اوفرمائیل چه تاسو په طور سیناء کښې مونځ اوکړو چرته چه موسی عليه السلام ته الله د خبرو کولو په توګه عزت ورکړې وو). ....

.... جبل طور په کوم چه الله تعالی حضرت موسی علیه السلام سره خبرې کړې وې که هغه جبل طور د نبی آخر الزمان علیه السلام د پاره متبرك كيدې شي، تردې چه په هغه خاص سفرکښې چه کله نبی علیه السلام ته دعوت ورکړې شوې وو اوملا اعلی اوخاص د الله تعالی دربار ته ئې تشریف اوړلو په لاره کښې حضورپاك علیه السلام کوزول او هلته پرې مونځ اوکړې شو نو ولې هغه غارحرا په کوم کښې چه الله تعالی په سیدالانبیاء علیه الصلاة والسلام باندې د ټولونه غوره کتاب (قرآن کریم) اوخپل قدیم کلام نازلول شروع کړل نن هغه زمونږ ګناهګارانو امتيانو د پاره متبرك كيدې نه شی چه مونږ یو وخت لاړ شو او هلته دوه رکعته مونځ خاص د الله تعالی د پاره اوکړو؟

بیا وړاندې تلوسره حضرت جبرائیل علیه السلام اووئیل "انزل، فنزل فصلی، قال: صلیت ببیت اللحم حیث ولد عیسی" دلته کوز شه حضورپاك راکوز شو او مونځ ئې اوکړو نو حضرت جبرائیل علیه السلام اوفرمائیل تاسو په بیت لحم کښې مونځ اوکړه دې چرته چه د حضرت عیسی علیه السلام پیدائش شوې وو. دا بیت لحم چه د حضرت عیسی علیه السلام د پیدا کیدو ځائې دې که چرته دا د حضورپاك غوندې هستئ د پاره متبرك كيدې شي نو څه وجه ده چه د حضورپاك د پیدائش هغه مبارك مقام نن مونږ امتیانو د پاره متبرك كيدې نه شي؟

بیا وړاندې تلو سره حضرت جبرائیل علیه السلام اوفرمائیل: "انزل فصل، فنزل فصلی، قال: صلیت بمدین" ،مسکن شعیب علیه السلام که د شعیب علیه السلام مسکن او د موسی علیه السلام مورد (چرته چه ئې الله تعالی سره خبرې شوی وې) د سید المرسلین په حق کښې دومره اندازه باندې متبرك ګرځیدې شي نو پخپله د سید المرسلین مسکن اومکان د هغوی د امتیانو د پاره ولې نه شی متبرك كيدې؟ زما مراد د دغه مسکن نه د حضرت خدیجه رضی الله عنها کور دې په کوم کښې چه حضورپاك په کلونو باندې اوسیدلو او د الله تعالی د وحی سلسله شپه، ورځ جاری وه. مناسك کښې ملاعلی قاری رحمه الله د طبرانی رحمه الله نه نقل کړې دی چه هغه په دې باندې د اجماع دعوی کوی چه په مکه کښې د حرم شریف نه پس هیڅ یو مکان د حضرت خدیجه رضی الله عنها د کور نه غوره نه دې.

د مذکوره حدیث حواله اود دې درجه: کله چه ما دلا ئل بیانول نو شیخ الاسلام (عبدالله بن بلیهد) په یوه خبره باندې هم هیڅ اونه وئیل، صرف په دې اخیری دلیل حدیث اسراء باندې هغه تپوس اوکړو چه دا روایت چرته دې؟ نو ما په حیرانتیا سره اووئیل چه تاسو خو فرمائیل چه الحمدلله ماته د حدیث په کتابونو وغیره کافی علم حاصل دې. په دې وجه ما حواله ورکول ضروری اونه ګڼل. داحدیث د حافظ ابن حجر رحمه الله په فتح الباري کښې موجود دې. او حافظ رحمه الله ددې نقل کولو نه پس خاموشی اختیارکړې ده. هیڅ کلام ئې نه دې کړې دا دلیل دې د دې خبرې چه دا حدیث د حسن نه کم نه دې ځکه چه حافظ رحمه الله په مقدمه د فتح الباري کښې تصریح کړې ده چه په کوم روایت باندې زه خاموشی اختیارکړم نو په هغې هیڅ کلام مه کوئی هغه به زما په نیز د حسن د درجې نه کم نه وی.

تبرک باثار الصالحین باندې د مخالفینو شبهات اود هغې جواب: ددې دلا ئلو په مقابله کښې شیخ الاسلام هیڅ دلیل رانوړلی شو صرف د سیر چه کوم یو روایت دې چه حضرت عمر رضی الله عنه شجرة الرضوان پرې کړې وه. رواها ابن سعد فی الطبقات من طریق نافع عن عمر، دائې وړاندې کړو. مګر اول خو په دې کښې یوه ډیره لویه خبره داده چه هغه ونه کومه چه حضرت عمر رضی الله عنه پرې کړې وه اوکومه چه خلقو شجرة رضوان متعین کړې وه اود هغې نه ئې تبرك حاصلولو د هغې په واقع کښې شجرة متبركه کیدل د کوم لاندې چه د صحابه کرامو رضی الله عنهم نه بیعت رضوان اخستې شوې وو هم دغه خیزمتیقن نوکه باندې ثابت نه دې. چنانچه په صحیح بخاری کښې یو صریح روایت دې د حضرت مسیب رضی الله عنه چه پخپله په دغه بیعت رضوان کښې شریك وو هغه وائی چه د بیعت رضوان نه یو کال پس مونږ هلته لاړو نوهغه ونه مونږ ته یاده نه وه چه کومه یوه وه یعنی په تعیین سره مونږ ته پته اونه لګیده. نوخامخا یو غیر متعین موهوم خیز متبرك او معظم ګرځول، دا خوك هم جائز نه ګڼی. مونږ چه د تبرك بالاثار قائل یو نوځکه ....

او زمونږ په دې تقرير كښې هم په دې موضوع باندې مخكښې هم خبره شوې ده. (١)

دَ حديث دَ ترجمة الباب سره مناسبت: علامه عينى رحمه الله ذكر كړې دى چه دَ ترجمة الباب دوه اجزاء دى. يو "يصلى حيث شاء" او دويم "حيث أمر" دَ دواړو اجزاؤ سره به دَ حديث شريف مطابقت هله جوړيږى چه كله معطوف عليه "يصلى حيث شاء" كښې دَ "يصلى" نه مخكښې همزهٔ استفهام محذوف راوويستلې شى گنې مطابقت به صرف دَ دويم جز سره وى. (٢)

دَ حديث شريف نه مستفاد امور اواحكام: دا حديث شريف دلته مختصر دې تفصيلى روايت به وړاندې باب كښې راځى. نودَ حديث شريف سره متعلق اهم امور او احكام به هم په وړاندې باب كښې ذكركولې شى دې دَ پاره چه تكرار لا زم رانه شى.

.... قائل يو چه كله دَ يو څيز متبرك كيدل يعنى دَ يو نيك مثلاً دَ حضورپاك سره دَ څه قسم نسبت لرل په متعين او متيقن توگه باندې ثابت شى. اوكه چرته چا هسې بغيردَ دليل او بغيردَ سند وغيره نه دعوىٰ اوكړه چه دَ حضورپاك قميص مبارك دې يا نعل شريف دى نو مونږ هغه متبرك نه گڼړو لكه څنگه چه دا نن صبا اهل هوا يوه پيشه گرځولې ده، هيڅ كله نه. -

(بهرحال) مونږ داسې وهابيان هم نه يو چه دَ يو څيز متبرك كيدل ثابتيدو نه پس هم دَ هغې تعظيم اونه كړو او نه ئې په خپل سر او سترگو باندې كيږدو او داسې بدعتيان هم نه يو چه موهوم، بې ثبوت، بې دليل او بې سند څيزونه متبرك او معظم اوگڼړو. نو ممكن ده چه دغه شجره (اونه) حضرت عمر رضي الله عنه هم په دې وجه پرې كړې وى چه كله تيقن سره متعين نه ده چه دا هم هغه شجرهٔ رضوان ده نو بيا ددې دومره تعظيم او تبرك بې اصل دې. باقى پاتې شو دَ حضرت خديجه رضي الله عنها كور، غار حرا او غارثور وغيره مآثر قديمه، دا ټول خو تواتر په شان قرآن دَ تواتر طبقه نه ثابت دى چه مفيد للقطع واليقين دې په اتفاق سره، لكه چه دَ كتاب الايمان په شروع كښې دَ تواتر دَ اقسامو تحقيق كړې شوې. والله اعلم.

دويم جواب دويم دا چه دا روايت دَ سير دې بيا منقطع دې. (څكه چه دَ حضرت عمر رضي الله عنه دا واقعه بيانونكې حضرت نافع رحمه الله دې) اودَ حضرت نافع رحمه الله دَ حضرت عمر رضي الله عنه سره ملاقات نه دې شوې.

دريم جواب: بيا دا څه مرفوع څيز نه دې بلكه صرف دَ حضرت عمر رضي الله عنه رائې وه. دا څيز دَ هغه دلائلو په مقابله كښې هيڅ وزن نه لرى كوم چه (پورته) ذكركړې شو. په كوم كښې چه بعضې دَ صحيحينو متفق عليه، بعضې دَ بخارى او بعضې دَ نورو كتابونودَ حديث قابل احتجاج روايات دى.

څلورم جواب: بيا په دې كښې يو څيز بل دې چه حضرت عمر رضي الله عنه كوم څه كړې وو هغه ئې دَ وخت دَ يو مصلحت دَ وجې نه كړې وو او هغه مصلحت هم دغه "سد ذرائع وحسم مادته" (يعنى دا انديښنه وه چه چرته دَ دغه ونې نه تبرك حاصلولوكښې غلو اونه شى او تبرك دَ شرك حد ته اونه رسى. هم دَ دغه انديښنې دَ وجې نه ئې هغه ونه پرې كړه. چه راتلونكى وخت كښې كله دَ شرك سبب جوړيدې شو) هغه څه دَ شرعى مسئلې په وجه باندې نه وو (يعنى دَ هغې وجه دا نه وه چه تبرك په خپل اصل اعتبار سره شرعاً منع دې). كه چرې تاسو هم دَ مصلحت متعلق څه وئيل غواړئ نوغور اوكړئ. دا تاسو چه دغه مآثر سره كوم سلوك كړې په دې كښې مصلحت شوې دې كه دَ مصلحت خلاف شوې دې؟ ستاسو په دې كار كولو سره دَ هر طرف په مسلمانانوكښې يو كشمكش پيدا شو چه اوكوړئ دَ ابن سعود حكومت څه اوكړل په كوم سره چه دَ حج غونډې شعائر اسلام له راتلونكى خلق شك شبه كوى. نودا څنگه مصلحت شو؟

دَ شيخ عبدالله بن بليهد اخر اعتراف: په دې باندې شيخ الاسلام هيڅ اونه وئيلې شو. په آخره كښې ئې منلو سره صرف دومره اووئيل چه څه اوكړم زمونږ قوم نه منى. (فضل البارى: ١٢٦/٣-١٢٩)

(١) كشف البارى، كتاب الصلاة، باب: الصلاة فى الثوب الأحمر، ص: ٥٥٨-٥٥١.

(٢) عمدة القارى: ٢٤٤/٤.

١٤-بَابٌ: المَسَاجِدِ فِي البُيُوتِ

دا باب په کورونو کښې د جماتونو جوړولو په جواز کښې دې

د ترجمة الباب وضاحت:

په کورونو کښې د جماتونو جوړولو مطلب: په کورونو کښې دننه جماتونه داسې جوړولې شي چه د کور يوه کوټه يا يو کوټ د خپل عبادت د پاره مخصوص کړې شي. هلته پوزکې يا د لرګی تخت وغيره خور کړې شي. او د کور خلق هم دغه ځائی کښې نوافل وغيره اداکوی. دا جمات به اصطلاحی جمات نه وی او نه به وقف وی. دلته د مونځونو د پاره اذان کول هم ضروری نه دی. چنانچه دا ځائی به د کور د مالك په وراثت کښې هم جاری وی. خو په دغه ځائی کښې به هغه ثواب نه ملاویږی کوم چه په اصطلاحی جمات کښې ملاويږی. دغه شان جماتونه په کورونو کښې جوړول مسنون او مستحب دی.

په سنن ابوداؤد کښې يو روايت دې: (١)په کوم کښې چه په صراحت سره دا خبره ذکر ده چه رسول الله ﷺ مونږ ته حکم راکړو چه مونږ په خپلو کورونو کښې جماتونه جوړ کړو، يعنی د عبادت د پاره ځائی خاص کړو. شارحينو د دې دوه مطلبونه بيان کړی دی:(٢). چه په خپلو کورونو کښې جماتونه جوړکړئی او دويم دا چه په خپله محله کښې جماتونه جوړ کړئی. خو د ابوداؤد شريف دا حديث چونکه د امام بخاری رحمه الله د شرائطو مطابق نه وو په دې وجه ئې دا د ترجمة الباب لاندې رانوړو. البته د خپلې مدعیٰ د اثبات د پاره هغوی د حضرت عتبان رضي الله عنه دا حديث ذکرکړې دې.

په کورونو کښې د جمع کولو حکم: د څه عذر د وجې په کور کښې په جمع سره مونځ ادا کول صحيح دی. مثلاً کله په څه وجه باندې د جمات په جمع کښې حاضر نه شی نو کور کښې محرم ښځې وغيره يو ځائی کولو سره په جمع سره مونځ ادا کول صحيح دی. ليکن بغير د عذر نه د دې عادت جوړول ښه نه دی. بلکه د داسې سړی باره کښې سخت وعيد هم دې چه رسول الله ﷺ ارشاد فرمائيلې دې زما زړه غواړی چه يو څو ځوانانو ته حکم ورکړم چه هغوی د ير زيات خشاك راجمع کړی، بيا زه هغه خلقو له لاړ شم چه بغير د عذر نه په کورونو کښې مونځونه کوی او د هغوی کورونه اوسوزوم.(٣)

حضرت شيخ الحديث صاحب رحمه الله په خپله رساله فضائل نماز کښې پوره يو فصل په دې

---

(١) عن عائشة قالت: أمر رسول الله صلى الله عليه وسلم ببناء المساجد فی الدور، وأن تنظف وتطيب. (سنن أبی داؤد، كتاب الصلاة، باب: اتخاذ المساجد فی الدور، رقم الحديث: ٤٥٥). وأيضًا: حدثنی خبيب بن سليمان عن أبيه سليمان بن سمرة، عن أبيه سمرة قال: إنه كتب إلى بنيه: أما بعد! فإن رسول الله صلى الله عليه وسلم كان يأمرنا بالمساجد أن نَصنعَها فی دورنا، ونُصلح صَنعَتَها و نُطهِّرها.(أيضًا، رقم الحديث: ٤٥٦).

(٢) بذل المجهود، كتاب الصلاة، باب: اتخاذ المساجد فی الدور، رقم الحديث: ٤٥٥، ٢٩٢/٣

(٣) عن أبی هريرة رضی الله عنه قال: قال رسول الله صلى الله عليه وسلم: لقد هممت أن امر فتيتی، فيجمعو الی حزما من حطب، ثم آتی قوماً يصلون فی بيوتهم، ليست بهم علة، فأحرقها عليهم (صحيح مسلم، كتاب المساجد، باب: ماروی فی التخلف عن الجماعة، رقم الحديث: ١٤٨١).

باره کښې قائم کړې دې په کوم کښې چه ئې هغه احاديث راجمع کړی دی کومو کښې چه د جمع په پرېخودو باندې راغلې وعيدونو ذکر دې. هغه فصل خاص توګه باندې او پوره رساله بالعموم دَ کتلو لائق ده. فقهاؤ ليکلی دی چه په کور کښې جمع کولو سره به دَ جمع ثواب ملاؤ خو شی ليکن په جمات کښې دَ ادا کړې شوې دَ جمع ثواب به نه ملاويږي. دَ مونځ په موضوع باندې ليکلې شوې دَ ټولو نه تفصيلی کتاب منية المصلی کښې دَدې تفصيل کتلې شی.[1]

دَ ترجمة الباب مقصد: علامه عينی رحمه الله فرمايی چه دا باب او سابقه باب په حقيقت کښې هم يو دی. په دې وجه امام بخاری رحمه الله دواړو ابوابو کښې هم يو حديث دَ حضرت عتبان بن مالك رضي الله عنه راوړې دې. او هم دغه حديث امام صاحب په بخاری شريف کښې په څومقاماتو کښې ذکرکړې دې، چرته مختصر او چرته مفصل او دَدې ټولو نه مقصود مختلف تراجم قائمول دی.[2]

امام بخاری رحمه الله ترجمة الباب مطلق ساتلې دې حالانکه زمونږ دَ خيال مطابق په دې کښې دَمعذورانو دَپاره قيد لګول پکار وو. نوهر کله چه داسې نه ده نو مطلب به دا شی چه دَ امام بخاری رحمه الله په نيز دَ معذور او غير معذور دواړو په کور کښې جمات جوړول او هلته مونځ کول صحيح دی. يعنی چه دَ عذر قيد وې نو مطلب به دا مخې ته راتلو چه هغوی معذورانو ته په کور کښې دَ مونځ کولو اجازت ورکول غواړی. خو چه کله هغوی دَ قيد نه بغيردا اوفرمائيل چه په کور کښې دَ جمات جوړولو بيان، نو مطلب دا شو چه بغير دَ عذر او بغيردَ قيد نه کور کښې دَ جمات دَ جوړولو او دَ مونځ کولو بيان. په دليل کښې هغوی دَ حضرت براء بن عازب رضي الله عنه تعليق هم بيان کړې دې. دَليل داسې چه هغه دَ رسول الله ﷺ يو جليل القدر صحابی دې. هغه ته څه عذر هم نه وو دَدې باوجود هغه دَ جمات جمع پرېخودو سره په کورکښې مونځ اوکړو نو که په دې کښې څه نقصان يا ممانعت وې نو هغه به داسې ولې کول؟

که چرې دا ټول صحيح فرض کړې شی نودَدې جواب به دا ورکولې شی چه دَدې خبرې قوی احتمال موجود دې چه هغوی به داسې هغه وخت کړی وی کوم وخت چه دَ هغوی نه په جمات کښې جمع فوت شوې وی او هغوی به په کورکښې دَ کور خلق راجمع کولو سره په جمع مونځ اداکړې وی چه دَ جمع دَ مونځ ثواب حاصل شی. چنانچه دَدې نه استدلال کولوسره په کور کښې بغيردَ عذر نه هم جمات جوړولو سره مستقل توګه باندې په کورکښې دَ مونځ کولو جواز نه شی راوتلې. اودَ حديث باب نه استدلال هم ممکن نه دې ځکه چه په دې کښې دَ حضرت عتبان بن مالك رضي الله عنه رخصت دَ هغه دَعذر دَ وجې نه وو لکه چه حديث باب کښې

---

[1]) وإن أقيمت فی المسجد بجماعة وتخلف عنها رجل من أفراد الناس وصلی فی بيته فقد ترک الفضيلة. وإن صلی فی بيته بالجماعة لم ينالوا فضيلة الجماعة فی المسجد وهكذا فی المكتوبة. (منية المصلی، كتاب الصلاة، صلاة التراويح، ص: ١٤٥، مكتبة طيبة، كوئته).

[2]) عمدة القاری: ٢٤٥/٤.

تفصيل راځی.

تعليق: وَصَلَّى الْبَرَاءُ بْنُ عَازِبٍ: «فِي مَسْجِدِهِ فِي دَارِهِ جَمَاعَةً».

دَ تعليق تخريج: حافظ ابن حجر رحمه الله او علامه عينی رحمه الله فرمائی چه ابن ابی شيبه رحمه الله په خپل مصنف كښې دَدې اثر هم معنې يوه قصه ذكر كړې ده.(۱)

دَ تعليق رجال: دَ تعليق راوی حضرت براء عازب رضي الله عنه دې. دَ دوی ذكر كشف الباری كښې تيرشوې دې. (۲)

دَ تعليق ترجمه او تشريح: حضرت براء بن عازب رضي الله عنه دَ خپل كور په جمات (دَ مانځه دَ پاره مقرر كړې شوی ځائې) كښې په جمع سره مونځ ادا كړو.

"جماعة" دلته دا لفظ په نصب سره دې خودَ كشميهنی روايت كښې دې نه مخكښې "في" حرف جر دې. يعنی "في جماعة". (۳)

دَ تعليق مقصد: دَ تعليق مقصد واضح دې چه ترجمة الباب ثابتول مقصود دی.

دَ تعليق دَ ترجمة الباب سره مناسب: ترجمة الباب هم دغه دې چه په كوركښې دې جماتونه جوړ كړې شی. يعنی په كورونو كښې دې دَ عباداتو او مونځونو وغيره دَ پاره ځايونه متعين كړې شی. او په مذكوره تعليق كښې هم دا امر ذكر دی چه حضرت براء بن عازب رضي الله عنه په خپل كوركښې دَمونځ دَ پاره مقرر كړې شوی ځائی كښې مونځ ادا كړو.

حديث باب [حديث نمبر ۴۱۵]

- ۴۲۵ حَدَّثَنَا سَعِيدُ بْنُ عُفَيْرٍ قَالَ حَدَّثَنِي اللَّيْثُ قَالَ حَدَّثَنِي عُقَيْلٌ عَنِ ابْنِ شِهَابٍ قَالَ أَخْبَرَنِي مَحْمُودُ بْنُ الرَّبِيعِ الْأَنْصَارِيُّ أَنَّ عِتْبَانَ بْنَ مَالِكٍ (۴) -وَهُوَ مِنْ أَصْحَابِ رَسُولِ اللَّهِ- صلى الله عليه وسلم -مِمَّنْ شَهِدَ بَدْرًا مِنَ الْأَنْصَارِ- أَنَّهُ أَتَى رَسُولَ اللَّهِ -صلى الله عليه وسلم- فَقَالَ يَا رَسُولَ اللَّهِ، قَدْ أَنْكَرْتُ بَصَرِي، وَأَنَا أُصَلِّي لِقَوْمِي، فَإِذَا كَانَتِ الْأَمْطَارُ سَالَ الْوَادِي الَّذِي بَيْنِي وَبَيْنَهُمْ، لَمْ أَسْتَطِعْ أَنْ آتِيَ مَسْجِدَهُمْ فَأُصَلِّيَ بِهِمْ، وَوَدِدْتُ يَا رَسُولَ اللَّهِ أَنَّكَ تَأْتِينِي فَتُصَلِّي

---

۱) فتح الباری: ۶۷۲/۱، عمدة القاری: ۲۴۶/۴. راقم وائی چه سره دَ كوشش المصنف لابن ابی شيبة كښې دَ حضرت براء بن عازب رضي الله عنه دغه مذكوره يا دَدې دَمعنې والا څه اثر ملاؤ نه شو. تردې چه هم دَ حافظ صاحب رحمه الله تصنيف تغليق التعليق اوكتلو نو هلته هم دَدې تعليق دَ تخريج په مقام باندې بياض وو. يعنی نه حافظ رحمه الله پخپله دَدې تخريج كړې دې او نه محشی حضراتو دَدې تخريج كړې دې. وئی كورئی: تغليق التعليق: ۸۲/۲. البته په المصنف كښې دَ حضرت ابوالمجلز معمول ذكردی چه هغوی به په خپل كوركښې جمات جوړكړې وو په كوم كښې چه به اكثر وختونو كښې خپل دكور خلق او غلامان راجمع كول او په جمع سره به ئې مونځ اداكولو. وئی كورئی: حدثنا زيد بن حباب، عن مطهر بن جويرية قال: "رأيت أبامجلز، وله مسجد في داره، فربما جمع أهله وغلمانه". (المصنف لابن أبي شيبة، كتاب الصلاة، باب: في الرجل يؤم النساء، رقم الحديث: ۶۲۱۰).

۲) كشف الباری، كتاب الإيمان، باب: الصلاة من الإيمان: ۳۷۵/۲.

۳) فتح الباری: ۶۷۲/۱، عمدة القاری: ۳۴۶/۳.

۴) مر تخريجه تحت الحديث السابق الرقم: ۴۱۴.

فِي بَيْتِي، فَأَتَّخِذَهُ مُصَلًّى. قَالَ فَقَالَ لَهُ رَسُولُ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - «سَأَفْعَلُ إِنْ شَاءَ اللَّهُ». قَالَ عِتْبَانُ فَغَدَا رَسُولُ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - وَأَبُو بَكْرٍ حِينَ ارْتَفَعَ النَّهَارُ، فَاسْتَأْذَنَ رَسُولُ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - فَأَذِنْتُ لَهُ، فَلَمْ يَجْلِسْ حَتَّى دَخَلَ الْبَيْتَ ثُمَّ قَالَ «أَيْنَ تُحِبُّ أَنْ أُصَلِّيَ مِنْ بَيْتِكَ». قَالَ فَأَشَرْتُ لَهُ إِلَى نَاحِيَةٍ مِنَ الْبَيْتِ، فَقَامَ رَسُولُ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - فَكَبَّرَ، فَقُمْنَا فَصَفَّنَا، فَصَلَّى رَكْعَتَيْنِ ثُمَّ سَلَّمَ، قَالَ وَحَبَسْنَاهُ عَلَى خَزِيرَةٍ صَنَعْنَاهَا لَهُ. قَالَ فَثَابَ فِي الْبَيْتِ رِجَالٌ مِنْ أَهْلِ الدَّارِ ذَوُو عَدَدٍ فَاجْتَمَعُوا، فَقَالَ قَائِلٌ مِنْهُمْ أَيْنَ مَالِكُ بْنُ الدُّخَيْشِنِ أَوِ ابْنُ الدُّخْشُنِ فَقَالَ بَعْضُهُمْ ذَلِكَ مُنَافِقٌ لاَ يُحِبُّ اللَّهَ وَرَسُولَهُ. فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - «لاَ تَقُلْ ذَلِكَ، أَلاَ تَرَاهُ قَدْ قَالَ لاَ إِلَهَ إِلاَّ اللَّهُ. يُرِيدُ بِذَلِكَ وَجْهَ اللَّهِ». قَالَ اللَّهُ وَرَسُولُهُ أَعْلَمُ. قَالَ فَإِنَّا نَرَى وَجْهَهُ وَنَصِيحَتَهُ إِلَى الْمُنَافِقِينَ. قَالَ رَسُولُ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - «فَإِنَّ اللَّهَ قَدْ حَرَّمَ عَلَى النَّارِ مَنْ قَالَ لاَ إِلَهَ إِلاَّ اللَّهُ. يَبْتَغِي بِذَلِكَ وَجْهَ اللَّهِ». قَالَ ابْنُ شِهَابٍ ثُمَّ سَأَلْتُ الْحُصَيْنَ بْنَ مُحَمَّدٍ الأَنْصَارِيَّ - وَهْوَ أَحَدُ بَنِي سَالِمٍ وَهُوَ مِنْ سَرَاتِهِمْ - عَنْ حَدِيثِ مَحْمُودِ بْنِ الرَّبِيعِ، فَصَدَّقَهُ بِذَلِكَ.

د حديث ترجمه: د ابن شهاب رحمه الله نه روايت دې چه ماته محمود بن ربيع انصاري خبر راکړو چه حضرت عتبان بن مالك رضي الله عنه چه د هغه انصاري صحابه کرامو نه دې کوم چه بدر کښې شريك وو. د رسول الله ﷺ په خدمت کښې حاضر شو اوعرض ئې اوکړو اې د الله رسول! زما نظر کمزورې شوې دې او زه د خپل قوم خلقو ته جمع ورکوم. کله چه باران وی نو په دغه وادئی کومه چه زما د کور او هغه خلقو په مينځ کښې راځی، کښې اوبه راځی د کوم په وجه چه زه د هغوی جمات ته نه شم رسيدې چه هغوی ته جمع ورکړم. يارسول الله! زما زړه غواړې چه تاسو زما کور ته تشريف راوړئ او زما په کور کښې مونځ اوکړئ نو زه به هغه ځائی د ځان د پاره د خپل مونځ ځائی جوړ کړم.

راوی وائی چه رسول الله ﷺ ارشاد اوفرمائيلو چه ان شاء الله ډير زر به زه داسې اوکړم. حضرت عتبان رضي الله عنه اوفرمائيل چه په دويمه ورځ کله ورځ روښانه شوه نو رسول الله ﷺ او حضرت ابوبکر رضي الله عنه تشريف راوړو (اوکور کښې د داخليدو) اجازت ئې اوغوښتلو نو ما اجازت ورکړو. رسول الله ﷺ چه کله کور ته داخل شو نو تشريف ئې کينخودو او وئې فرمائيل چه ته په خپل کور کښې کوم ځائی غواړې چه زه مونځ اوکړم؟ حضرت عتبان رضي الله عنه وائی چه ما حضورپاك ته د کور د يو کوټ طرف ته اشاره اوکړه نو حضورپاك اودريدو او (د مونځ شروع کولو د پاره ئې تکبير يعنی) الله اکبر اووئيلو مونږ هم اودريدو او رسول الله مونږ (خپل ځان پسې شاته يو) صف کښې اودرولو. حضورپاك دوه رکعته اوکړل او سلام ئې اوګرځولو.

حضرت عتبان بن مالك رضي الله عنه وائی چه ما حضورپاك د حليم (خوراك) د پاره ايسار کړو چه مونږ په (خاص توګه سره) د حضورپاك د پاره تيار کړې وو.

حضرت عتبان رضي الله عنه اووئيل چه بيا د محلې څوکسان زما کور ته راغله او جمع شو. بيا په

هغوی کښې يو وينا کونکی اووئيل چه مالك بن دخيشن يا مالك بن دخشن چرته دې؟ نو د هغوی نه چا اووئيل چه هغه خو منافق دې، الله او دَ هغه رسول ﷺ سره محبت نه لري نو رسول الله ﷺ اوفرمائيل داسې مه وايئ آيا تاسو نه ګورئې چه هغه صرف دَ الله دَ رضا دَ پاره لا اله الا الله وائي. نو هغه سړی اووئيل چه الله او دَ هغه رسول ﷺ ښه پوهيږي. مونږ خو دَ هغه توجه او همدردی دَ منافقانو سره ګورو. رسول الله ﷺ اوفرمائيل چه الله تعالی په هر هغه سړی باندې دوزخ حرام کړې دې کوم چه دَ الله تعالی دَ راضی کولو په غرض لا اله الا الله وائي.

ابن شهاب رحمه الله وائي چه بيا ما حصين بن محمد انصاری نه چه دَ قبيله بنو سالم يو کس او دَ هغوی دَ سردارانو نه دې، محمود بن ربيع رضي الله عنه دَ دې حديث باره کښې تپوس اوکړو نو هغوی دَ دې تصديق اوکړو.

تراجم رجال: دَ مذکوره حديث مبارك په سند کښې ټول شپږ راويان دي.

① **سعيد بن عفير رحمه الله:** دا سعيد بن کثير بن عفير رحمه الله دې. دَ دوی احوال کشف الباری، کتاب العلم، باب: من يرد الله به خيرا يفقهه فی الدين لاندې تيرشوی دی. (1)

② **الليث رحمه الله:** دا ليث بن سعد بن عبد الرحمن رحمه الله دې. دَ دوی احوال کشف الباری، کتاب بدء الوحی دريم حديث لاندې تيرشوی دی. (2)

③ **عقيل رحمه الله:** دا عقيل بن خالد بن عکرمه رحمه الله دې. دَ دوی مختصر احوال کشف الباری، کتاب بدء الوحی دَ دريم حديث لاندې او تفصيلی احوال کتاب العلم، باب: فضل العلم لاندې تيرشوی دی. (3)

④ **ابن شهاب رحمه الله:** دا محمد بن مسلم، بن عبيد الله، بن عبد الله بن شهاب الزهری رحمه الله دې. دَ دوی احوال کشف الباری، کتاب بدء الوحی دريم حديث لاندې تير شوی دی. (4)

⑤ **محمود بن الربيع الانصاری رضي الله عنه:** دا محمود بن ربيع بن سراقه بن عمرو خزرجی رضي الله عنه دې. دَ دوی احوال کشف الباری، کتاب العلم، باب: متی يصح سماع الصغير لاندې تيرشوی دی. (5)

⑥ **عتبان بن مالك رضي الله عنه:** دا صحابئ رسول حضرت عتبان بن مالك رضي الله عنه دې. دَ دوی احوال دَ کشف الباری هم په دې جلد کښې تير شوی دی. (6)

---

(1) كشف الباري: ٣/٢٧٤.
(2) كشف الباري: ١/٣٢٤.
(3) كشف الباري: ١/٣٢٥، ٣/٤٥٥.
(4) كشف الباري: ١/٣٢٦.
(5) كشف الباري: ١/٣٢٦.
(6) كشف الباري.

د حديث شرح:

قوله: عَنِ ابْنِ شِهَابٍ، قَالَ: أَخْبَرَنِي مَحْمُودُ بْنُ الرَّبِيعِ الأَنْصَارِيُّ، أَنَّ عِتْبَانَ بْنَ مَالِكٍ وَهُوَ مِنْ أَصْحَابِ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مِمَّنْ شَهِدَ بَدْرًا مِنَ الأَنْصَارِ أَنَّهُ أَتَى رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَقَالَ: يَا رَسُولَ اللَّهِ قَدْ أَنْكَرْتُ بَصَرِي.

د ابن شهاب رحمه الله نه روايت دې چه ماته محمود بن ربيع انصاري رضي الله عنه خبر راکړو چه حضرت عتبان بن مالك رضي الله عنه چه د هغه انصاري صحابه کرامو نه دې کوم چه بدر کښې شريك شوي وو. د رسول الله ﷺ په خدمت کښې حاضر شو او عرض ئې اوکړو چه اې د الله رسول! زما نظر کمزورې شوې دې.

قوله: عتبان، دا نوم د عين فتحې او کسرې دواړو سره استعماليږي.(١)

قوله: أنه أتى، دې نه معلوميږي چه حضرت عتبان بن مالك رضي الله عنه پخپله د حضورپاك په خدمت کښې حاضر شو. حالانکه په صحيح مسلم کښې د حضرت انس رضي الله عنه نه روايت نقل دې په کوم کښې چه دی چه د حضورپاك په خدمت کښې ئې څوك قاصد اوليږلو چه راوئې غواړي.(٢) ددې تعارض په حل کولو کښې شارحينو حضراتو دوه احتمالات ذکر کړي دي:

① دلته پخپله د حاضريدو خبره مجازاً کړې شوې ده ګنې هم قاصد ئې ليږلې وو.

② داسې دوه ځل شوي وو يو ځل پخپله حاضر شو او په دويم ځل ئې قاصد اوليږلو او قاصد ليږلو کښې هم دوه احتمالات دي چه هغه ابتداء کورته د تشريف راوړلو مطالبه اوکړه او دويم دا چه مطالبه خو حضرت عتبان رضي الله عنه پخپله کړې وه او قاصد صرف د ياداشت د پاره لاړو.(٣)

طبراني رحمه الله د ابی اويس رحمه الله په طريق سره يو روايت نقل کړې دې په کوم کښې چه دی کله چه حضرت عتبان رضي الله عنه د نبی کريم ﷺ کورته د راوستو خبره اوکړه نو په هغه ورځ د جمعې مبارکې ورځ وه. او هم په دغه روايت کښې دا خبره ده چه حضورپاك د هفتې په ورځ د هغه کورته تشريف يوړو.(٤)

---

(١) فتح الباري: ٦٧٣/١ اوعلامه ابن الملقن رحمه الله د عين ضمه سره استعماليدل خودلي دي. (التوضيح لابن الملقن: ٤٤٢/٥)

(٢) حدثنا شيبان بن فروخ، حدثنا سليمان يعني ابن المغيرة، قال: حدثنا ثابت، عن أنس بن مالك، قال: حدثني محمود بن الربيع، عن عتبان بن مالك، قال: قدمت المدينة، فلقيت عتبان، فقلت: حديث بلغني عنك، قال: أصابني في بصري بعض الشيئ، فبعثت إلى رسول الله صلى الله عليه وسلم، ومن شاء الله من أصحابه، فدخل وهو يصلي في منزلي وأصحابه يتحدثون بينهم، ثم أسندوا عظم ذلك وكبره إلى مالك بن دخشم، قالوا: ودوا أنه دعا عليه فهلك، ودوا أنه أصابه شر، فقضى رسول الله صلى الله عليه وسلم الصلاة، وقال: أليس يشهد أن لا إله إلا الله، وأني رسول الله؟ قالوا: إنه يقول ذلك، وما هو فلى قلبه، قال: لا يشهد أحد أن لا إله إلا الله، وأني رسول الله، فيدخل النار، أوتطعمه، قال أنس: فأعجبني هذا الحديث، فقلت لابني: اكتبه فكتبه. (صحيح مسلم، كتاب الإيمان، باب: من لقى الله بالإيمان وهو غير شاك فيه دخل الجنة وحرم النار، رقم الحديث: ٥٤)

(٣) فتح الباري: ٦٧٣/١، عمدة القاري: ٧٤٢/٤.

(٤) فتح الباري: ٦٧٣/١.

حضرت عتبان بن مالک رضي الله عنه نابينا وو که کم نظر والا؟:

قوله: "قد أنكرت بصري" دَدې جملې معنی دا ده چه زما نظر کمزورې شوې دې اوس دَ مخکښې په شان نه دې.(۱). په دې روايت کښې دَ "قد أنكرت بصري" الفاظ دی. په بل روايت کښې "أنا رجل ضرير البصر" الفاظ دی.(۲). هم دَ صحيح بخاری په روايت کښې دی "أن عتبان بن مالك كان يؤم قومه وهو أعمى".(۳)

دَ صحيح مسلم په يو روايت کښې "إن بصري قد ساء" الفاظ دی. (۴)او په بل روايت کښې "أصابني في بصري بعض الشيئ" الفاظ دی.(۵) دَ طبرانی په يو روايت کښې "وأن بصري قد ذهب" الفاظ دی. (۶)او په بل روايت کښې "لما ساء بصري" الفاظ دی.(۷)

خلاصه دا چه دَ اختلاف روايت دَ وجې نه يو تعارض پيدا کيږی چه دَ يو روايت مطابق هغه نابينا وو او دَ نورو رواياتو مطابق دَ نظر کمزوری معلوميږی. نو په ټولو کښې تطبيق کول

---

۱) صحيح البخاري، كتاب الصلاة، باب: الرخصة في المطر، رقم الحديث: ۶۳۶

۲) صحيح البخاري، كتاب الصلاة، باب: الرخصة في المطر، رقم الحديث: ۶۶۷

۳) صحيح البخاري، كتاب الصلاة، باب: الرخصة في المطر، رقم الحديث: ۶۳۶.

۴) وحدثنا إسحاق بن إبراهيم، أخبرنا الوليد بن مسلم، عن الأوزاعي، قال: حدثني الزهري، عن محمود بن الربيع، قال: إني أعقل مجة مجها رسول الله صلى الله عليه وسلم من دلو في دارنا، قال محمود: فحدثني عتبان بن مالك، قال: قلت: يارسول الله! إن بصري قد ساء، وساق الحديث إلى قوله، فصلى بنا ركعتين، وحبسنا رسول الله صلى الله عليه وسلم على جشيشة صنعناهاله، ولم يذكر ما بعده من زيادة يونس، ومعمر. (صحيح مسلم، كتاب الصلاة، باب: الرخصة في التخلف عن الجماعة بعذر، رقم الحديث: ۲۵۶).

۵) حدثنا شيبان بن فروخ، حدثنا سليمان يعني ابن المغيرة، قال: حدثنا ثابت، عن أنس بن مالك، قال: حدثني محمود بن الربيع، عن عتبان بن مالك، قال: قدمت المدينة، فلقيت عتبان، فقلت: حديث بلغني عنك، قال: أصابني في بصري بعض الشيئ، فبعثت إلى رسول الله صلى الله عليه وسلم أني أحب أن تأتيني فتصلي في منزلي........ (صحيح مسلم، كتاب الإيمان، باب: من لقى الله بالإيمان، رقم الحديث: ۳۳).

۶) حدثنا علي بن عبدالعزيز، ثنا عارم أبوالنعمان، ثنا حماد بن زيد، ثنا علي بن زيد، قال: كنا عند أنس بن مالك فقال لابنه أبي بكر حدثهم حديث عتبان بن مالك الأنصاري، فحدثنا أبوبكر، وأنس، شاهد فقال: خرجت مع أبي إلى الشام فلما أقبل من الشام مشى معنا محمود بن الربيع الأنصاري فشيعنا حتى إذا أراد أن يفارقنا قال: ألا أحدثكم بحديث عتبان بن مالك؟ قلنا: بلى! قال: فإنه حدثني أنه ذهب بصره على عهد رسول الله صلى الله عليه وسلم فقال: يارسول الله! فلو أتيت منزلي، فبوأت لي فيه مسجدا، وصليت فيه، فأتخذه مسجدا، وإن بصري قد ذهب،وضعفت عن الخروج إلى المسجد.....(المعجم الكبير للطبراني،عتبان بن مالك الأنصاري، رقم الحديث: ۱۴۷۵۴).

۷) حدثنا العباس بن الفضل الأسفاطي، ثنا إسماعيل بن أبي أويس، حدثني أبي، أخبرني ابن شهاب، عن محمود بن الربيع الأنصاري، أخبرني عتبان بن مالك، أنه كان إمام قومه وقد شهد بدرا فقال للنبي صلى الله عليه وسلم: أنه لما ساء بصري شقت على إجازة الوادي إذا سال بيني وبين مسجد قومي، .... (المعجم الكبير للطبراني، عتبان بن مالك الأنصاري، رقم الحديث: ۱۴۷۶۱).

داسې ممکن دی چه د اعمیٰ نه مراد حقیقي نابینا کیدل نه دی بلکه مراد دادې چه هغه نابینا کیدو ته نیزدې شوې وو لکه څنګه چه د بل روایت نه د نظر کمزوری ثابتیږی. بله دا چه د

صحیح بخاری په کوم روایت کښې چه "اعمٰی" ذکردې په هغې کښې دا احتمال هم کیدې شی چه کله د راوی پورې دا حدیث راؤرسیدو نو هغه وخت حضرت عتبان ﷺ پوره نابینا شوې وو. یعنی په شروع کښې ئې نظر کمزورې شوی وو بیا زیاتیدو زیاتیدو سره پوره نابینا شو.[1]

قوله: وَأَنَا أُصَلِّي لِقَوْمِي فَإِذَا كَانَتِ الأَمْطَارُ سَالَ الْوَادِي الَّذِي بَيْنِي وَبَيْنَهُمْ، لَمْ أَسْتَطِعْ أَنْ آتِيَ مَسْجِدَهُمْ فَأُصَلِّيَ بِهِمْ، وَوَدِدْتُ يَا رَسُولَ اللَّهِ، أَنَّكَ تَأْتِينِي فَتُصَلِّيَ فِي بَيْتِي، فَأَتَّخِذَهُ مُصَلًّى.

اود خپل قوم خلقوته مونځ ورکوم. کله چه باران وی نو هغه وادی کومه چه زما د کور او د دغه خلقو په مینځ کښې ده، هغې کښې اوبه راځی د کوم په وجه چه زه د هغوی جمات ته نه شم رسیدې چه هغوی ته مونځ ورکړم. یارسول الله! زما زړه غواړی چه تاسو زما کور ته تشریف راوړئی اوزما په کورکښې مونځ اوکړئی نو زه به هغه ځائې د خپل ځان د پاره د مونځ ځائې جوړ کړم.

قوله: سَالَ الْوَادِي، د دې مطلب دادې چه په وادئی کښې اوبه بهیږی، په دې جمله کښې د محل اطلاق په حال باندې کړې شوې دې.[2]

د صحیح مسلم[3] او طبرانی[4]. روایت کښې د دې جملې په ځائې "إذا كانت الأمطار سالت الوادی الذی بینی وبینهم، ولم أستطيع أن آتی مسجدهم" الفاظ هم راغلی دی چه کله بارانونه وی نوهغه وادی کومه چه زما او زما د قوم په مینځ کښې ده هغه د اوبو نه ډکیږی د کوم په وجه

---

[1]) فتح الباري: ۶۷۳/۱، عمدة القاري: ۷۴۲/۴.

[2]) عمدة القاري: ۲۴۷/۴.

[3]) حدثنی حرملة بن يحيى التجيبي، أخبرنا ابن وهب، أخبرنی يونس، عن ابن شهاب، أن محمود بن الربيع الأنصاري، حدثه أن عتبان بن مالک – وهو من أصحاب النبی صلى الله عليه وسلم ممن شهد بدرا من الأنصار – أنه أتى رسول الله صلى الله عليه وسلم، فقال: يارسول الله! إنی قد أنكرت بصری، وأنا أصلی لقومی، وإذا كانت الأمطار سال الوادی الذی بينی وبينهم ولم أستطع أن آتی مسجدهم فأصلی لهم، وددت أنک يارسول الله! تأتی فتصلی فی مصلی، فأتخذه مصلی، قال: فقال: رسول الله صلى الله عليه وسلم: سأفعل إن شاء الله.......(صحيح مسلم، كتاب الصلاة، باب: الرخصة فی التخلف عن الجماعة بعذر، رقم الحديث: ۲۵۶).

[4]) حدثنا مطلب بن شعيب الأزدی، ثنا عبدالله بن صالح، حدثنی الليث، عن عقيل – ح – وحدثنا عمرو بن أبی الطاهر بن السرح المصری، ثنا محمد بن عزيز الأيلی، ثنا سامة بن روح، عن عقيل، أخبرنی محمد بن مسلم، أن محمود بن الربيع الأنصاری، أخبره أن عتبان بن مالک، وهومن أصحاب رسول الله صلى الله عليه وسلم ممن شهد بدرا من الأنصار أتى رسول الله صلى الله عليه وسلم فقال: يارسول الله! إنی قد أنكرت بصری وإنی أصلی بقومی، فإذا كانت الأمطار سال الوادی بينی وبينهم، فلم أستطع أن آتی مسجدهم فأصلی لهم...... (المعجم الكبير للطبرانی، عتبان بن مالک، رقم الحديث: ۱۴۷۵۹)

چه زه د جمات پورې د راتلو قدرت نه لرم.

قوله: بيني وبينهم، د اسماعيلي په روايت کښې دي: "بين مسکني وبين مسجد قومي". (۱)

قوله: وودِدتُ، د دال کسره او فتحه دواړه شان مستعمل دي. هم دغه شان د دې مصدر "وُدّ" او "وَدّ" هم دواړه شان يعني د واؤ فتحې او ضمې سره مستعمل دي. (۲)

قوله: فتصلي:، او "فأتخذه" دواړه مجزوم او منصوب لوستل جائز دي. (۳)

قوله: قَالَ: فَقَالَ لَهُ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «سَأَفْعَلُ إِنْ شَاءَ اللَّهُ» قَالَ عِتْبَانُ: فَغَدَا رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَأَبُو بَكْرٍ حِينَ ارْتَفَعَ النَّهَارُ، فَاسْتَأْذَنَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَأَذِنْتُ لَهُ:

راوي وائي چه رسول الله ﷺ ارشاد اوفرمائيلو ان شاء الله ډير زر به زه داسې اوکړم. حضرت عتبان رضي الله عنه فرمائي چه په دويمه ورځ چه کله ورځ رڼا شوه نو رسول الله ﷺ او حضرت ابوبکر رضي الله عنه تشريف راوړو او (کور ته د داخليدو) اجازت ئې اوغوښتلو نو ما اجازت ورکړو.

د ان شاء الله وئيلو مقصد:

قوله: سَأَفْعَلُ إِنْ شَاءَ اللَّهُ، په دې جمله کښې لفظ ان شاء الله نه مقصود تبريك نه دې بلکه تعليق دې چه که د الله تعالى رضا ماسره شوه نو زه به راځم. دويم قول دا دې چه لفظ ان شاء الله هم د برکت حاصلولو دپاره دې نه چه د تعليق دپاره، دا معنى به په هغه صورت باندې محمول وي چه د الله تعالى د طرف نه حضور پاك ته خبر ورکړې شو چه زر به تاسو دا کار کوئى. (۴)

قوله: قال عتبان: فغدا، دې نه د مخکښې پورې عبارت د محمود رحمه الله راوي وو او ددې پس مکمل روايت هم د حضرت عتبان بن مالك رضي الله عنه په خله دې، په دې اعتبار سره د اوس نه د مخکښې پورې روايت به د هغوي په مراسيلو کښې شميرلې شي ځکه چه ظاهر هم دغه دې چه هغوي به دا هم د حضرت عتبان رضي الله عنه نه اوريدلې وي مګر بيان ئې د حوالې نه بغير اوکړو. (۵)

نبي کريم ﷺ سره څومره صحابه کرامو تشريف راوړو؟:

قوله: فَغَدَا رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَأَبُو بَكْرٍ، په دې روايت کښې رسول الله ﷺ سره صرف حضرت ابوبکر رضي الله عنه تشريف راوړې وو. تردې چه د اوزاعي رحمه الله د روايت مطابق حضرت عتبان رضي الله عنه داخبره بيانولو سره د دغه دواړو حضراتو دپاره د تثنيې صيغه او هم د تثنيې

---

(۱) فتح الباري: ۱/۶۷۳ عمدة القاري: ۴/۲۴۷.
(۲) فتح الباري: ۱/۶۷۳ عمدة القاري: ۴/۲۴۷.
(۳) فتح الباري: ۱/۶۷۴ عمدة القاري: ۴/۲۴۷.
(۴) فتح الباري: ۱/۶۷۴ عمدة القاري: ۴/۲۴۷.
(۵) فتح الباري: ۱/۶۷۴.

ضمير استعمال کړو، يعنى "فاستأذنا فأذنت لهما"(¹) ليکن په نورو رواياتو کښې د حضرت عمر رضي الله عنه هم د تشريف راوړلو ذکر ملاويږى.(²).

د طبراني په روايت کښې "لي نفر من أصحابه" الفاظ دى.(³) په يو بل روايت کښې "فأتاني ومن شاء الله من أصحابه" الفاظ دى.(⁴)

په دې مختلفو رواياتو کښې شارحينو داسې تطبيق کړې دې چه په شروع کښې د حضور پاک سره صرف هم حضرت ابوبکر رضي الله عنه وو بيا ورسره حضرت عمر رضي الله عنه او بعضې نور صحابه کرام هم يو ځائې شو.(⁵)

قوله: فَلَمْ يَجْلِسْ حَتَّى دَخَلَ الْبَيْتَ، ثُمَّ قَالَ: «أَيْنَ تُحِبُّ أَنْ أُصَلِّيَ مِنْ بَيْتِكَ» قَالَ: فَأَشَرْتُ لَهُ إِلَى نَاحِيَةٍ مِنَ الْبَيْتِ، فَقَامَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَكَبَّرَ، فَقُمْنَا فَصَفَّنَا فَصَلَّى رَكْعَتَيْنِ ثُمَّ سَلَّمَ:

رسول الله ﷺ چه کله کورته ورداخل شو نو تشريف ئې کينخودو او معلومات ئې اوکړو چه

---

¹) فتح الباري: ۱/۶۷۴ عمدة القاري: ۴/۲۴۷.

²) حدثنا مطلب بن شعيب الأزدي، ثنا عبدالله بن صالح، حدثني الليث، عن عقيل –ح– وحدثنا عمرو بن أبي الطاهر بن السرح المصري، ثنا محمد بن عزيز الأيلي، ثنا سلامة بن روح، عن عقيل، أخبرني محمد بن مسلم، أن محمود بن الربيع الأنصاري، أخبره أن عتبان بن مالك، وهومن أصحاب رسول الله صلى الله عليه وسلم ممن شهد بدرا من الأنصار أتى رسول الله صلى الله عليه وسلم فقال: يارسول الله! إنى أنكرت بصرى وإنى أصلى بقومى، فإذا كانت الأمطار سال الوادى بينى وبينهم، فلم أستطع أن آتى مسجدهم فأصلى لهم،فوددت يارسول الله! أن تصلى فى مصلى أتخذه مصلى، فقال رسول الله صلى الله عليه وسلم: سأفعل إن شاء الله فقال عتبان: فغدا رسول الله صلى الله عليه وسلم وأبوبكر وعمر حيث ارتفع النهار.....(المعجم الكبير للطبراني، عتبان بن مالك، رقم الحديث: ۱۴۷۶۲)

³) حدثنا محمدبن العباس المؤدب، ثنا محمد بن بكير الحضرمي، ثنا عامر بن يساف، عن سعيد بن أبي عروبة، عن قتادة، عن النضر بن أنس، عن أنس قال: لما أصيب عتبان بن مالك فى بصره، بعث إلى رسول الله صلى الله عليه وسلم، أحب أن تأتينى فتصلى فى بيتى، وتدعولنا بالبركة، فقام رسول الله صلى الله عليه وسلم فى نفر من أصحابه، فدخلوا عليه، فتحدثوا بينهم فذكروا مالك بن الدخشم، فقال بعضهم: يارسول الله! ذاک كهف المنافقين ومأواهم، فأكثروا فيه، فقال رسول الله صلى الله عليه وسلم: أوليس يصلى؟ قالوا: نعم يا رسول الله! صلاة لا خير فيها، فقال رسول الله صلى الله عليه وسلم: نهيت عن قتل المصلين، مرتين. (المعجم الكبير للطبرانى، عتبان بن مالك الأنصارى، رقم الحديث: ۱۴۷۵۳).

⁴) حدثنا شيبان بن فروخ، حدثنا سليمان يعني ابن المغيرة، قال: حدثنا ثابت، عن أنس بن مالک، قال: حدثني محمود بن الربيع، عن عتبان بن مالک، قال: قدمت المدينة، فلقيت عتبان، فقلت: حديث بلغني عنک، قال: أصابني في بصري بعض الشيئ، فبعثت إلى رسول الله صلى الله عليه وسلم أني أحب أن تأتيني فتصلي في منزلي،فأتخذه مصلى، قال: فأتى النبي صلى الله عليه وسلم، ومن شاء الله من أصحابه، فدخل وهو يصلي في منزلي وأصحابه يتحدثون بينهم، ثم أسندوا عظم ذلک وكبره إلى مالک بن دخشم، قالوا: ودوا أنه دعا عليه فهلک، وددوا أنه أصابه شر، فقضى رسول الله صلى الله عليه وسلم الصلاة،....... (صحيح مسلم، كتاب الإيمان، باب: من لقي الله بالإيمان، رقم الحديث: ۳۳).

⁵) فتح الباري: ۱/۶۷۴ عمدة القاري: ۴/۲۴۷.

ته په خپل کور کښې کوم ځائې غواړې چه زه مونځ اوکړم؟ حضرت عتبان رضي الله عنه اوفرمائيل چه ما حضورپاک ته د کور يو کوټ طرف ته اشاره اوکړه نورسول الله ﷺ اودريدو او مونځ شروع کولو دپاره ئې تکبير يعنې الله اکبر ئې اووئيلو. مونږ هم اودريدو او حضورپاك مونږ (خپل شاته يو) صف کښې اودرولو. حضورپاك دوه رکعته مونځ اوکړو او سلام ئې اوګرځولو.

په دوو مختلفو مقاماتو کښې د نبی ﷺ مختلف عمل:

قوله: فَلَمْ يَجْلِسْ، د حضرت عتبان بن مالك رضي الله عنه کور ته تشريف راوړلو واقعه کښې دي چه حضورپاك د هغه په کورکښې کينه ناست بلکه کور ته رسيدو سره ئې تپوس اوکړو چه وايه د کور په کومه حصه کښې په ما باندې مونځ کول غواړې. او حضورپاك عليه السلام يوځل داسې د حضرت ام سليم رضي الله عنها په کور کښې هم مونځ اداکړې وو نو هلته رسيدو سره ئې مونځ نه وو اداکړې بلکه هلته ئې اول خوراك اوکړو بيائې مونځ کړې وو.

نو په دواړو واقعاتو کښې د عمل د فرق وجه دا معلوميږي چه د حضرت عتبان بن مالك رضي الله عنه کور ته د تشريف راوړلو مقصد هلته صرف هم مونځ ادا کول وو. لهذا هلته په رسيدو سره ئې اصلي مقصد پوره کړو هغې نه پس ئې ورسره خوراك هم اوکړو. او د حضرت ام سليم رضي الله عنها د طرف نه خو دعوت هم د خوراك ملاؤ شوې وو لهذا د هغې کورته په رسيدو سره ئې اول خوراك اوکړو او بيا ئې دې سره سره د هغې په درخواست باندې: برکت د پاره مونځ هم اداکړو.(١)

حضرت عبدالله بن ام مکتوم رضي الله عنه ته خو په کورکښې د مونځ کولو اجازت نه وو ملاؤ شوې بيا ده ته څنګه ملاؤ شو؟: دلته يو سوال پيدا کيږي چه ابن ام مکتوم رضي الله عنه هم حضورپاك نه په کورکښې د مونځ اداکولو اجازت غوښتې وو او حضرت عتبان رضي الله عنه هم اجازت اوغوښتو ليکن حضورپاك ابن ام مکتوم رضي الله عنه ته اجازت ورنه کړو او ده ته ئې اجازت ورکړو، د دې فرق څه وجه ده؟

نو د دې جواب دادې چه ابن ام مکتوم رضي الله عنه پيدائشي نابينا وو او داسې بنده حسيات ډير تيز وي د هغه د پاره تلل راتلل مشکل نه وو، آسان وو، په دې وجه ئې هغه ته اجازت ورنه کړو په خلاف د ده چه دې پيدائشي نابينا نه وو اول ئې نظر کمزورې شو بيا دغه د نظر کمزوری زياتيدله نو د هغه د پاره زيات مشقت وو په دې وجه هغه ته اجازت ملاؤ شو.

دويم جواب دادې چه ابن ام مکتوم رضي الله عنه د مسجد نبوی نه د تخلف اجازت غوښتې وو او دوی د محلې د جمات نه د تخلف اجازت اخستې وو.

دريم جواب دا دې چه د ابن ام مکتوم رضي الله عنه تعلق د نبی کريم ﷺ سره په نسبت د حضرت عتبان بن مالك رضي الله عنه زيات وو په دې وجه هغه ته اجازت ملاؤ نه شو.

څلورم جواب دادې چه د سورت عبس د نازليدلو نه پس به حضورپاك د ابن ام مکتوم رضي الله عنه ډير زيات خيال ساتلو هم د دې په وجه ئې هغه د خپل ځان نه لرې کول مناسب نه ګڼړل.

---

(١) فتح الباري: ١/٦٧٤ عمدة القاري: ٤/٢٤٧.

پښخم جواب دادې چه ابن ام مکتوم ﷺ ته ئې په عزيمت باندې د عمل کولو دعوت ورکړو او حضرت عتبان ﷺ ته ئې په رخصت باندې د عمل کولو اجازت ورکړو.

قوله: حَتّٰى دَخَلَ: دا د کشميهنی روايت دې په نورو رواياتو کښې د "حين دخل" الفاظ هم ملاويږي. په دې صورت کښې به معنی دا شي چه حضورپاك د هغه په کور کښې داخليدو پورې چرته به ځائې کښې کيناستو بلکه نيغ ئې د هغه کور ته تشريف يوړو. (١)

قوله: قَالَ وَحَبَسْنَاهُ عَلٰى خَزِيرَةٍ صَنَعْنَاهَا لَهُ: حضرت عتبان بن مالك ﷺ اووئيل چه ما حضورپاك د حليم (خوړلو) د پاره ايسار کړو چه مونږ په (خاص توګه) د حضورپاك د پاره تيار کړې وو.

قوله: وَحَبَسْنَاهُ: د دې معنی ده چه مونږ حضورپاك د واپس کيدو نه منع کړو. (٢)

لا "خَزِيرَة" معنی: خَزِيرَةٍ، د خاء په فتحې او زاء کسرې سره د عربو د يو قسم خوراك نوم دې. د کوم د پخوولو طريقه دا وه چه د غوښې به وړې وړې ټکړې جوړې کړې شی او بيا به ئې هغه په اوبو کښې پخولې چه کله به ښه پخې شوې نود پاسه به ئې پرې اوړه دوړول. (٣)

قوله: قَالَ: فَثَابَ فِي الْبَيْتِ، رِجَالٌ مِنْ أَهْلِ الدَّارِ ذَوُو عَدَدٍ، فَاجْتَمَعُوا، فَقَالَ قَائِلٌ مِنْهُمْ: أَيْنَ مَالِكُ بْنُ الدُّخَيْشِنِ أَوِ ابْنُ الدُّخْشُنِ؟ فَقَالَ بَعْضُهُمْ: ذٰلِكَ مُنَافِقٌ لَا يُحِبُّ اللّٰهَ وَرَسُولَهُ:

حضرت عتبان ﷺ اووئيل چه بيا د محلې يو څو کسان راغله راجمع شو بيا په هغوی کښې يو وينا کونکی اووئيل چه مالك بن دخيشن يا مالك بن دخشن چرته دې؟ نو په هغوی کښې چا اووئيل چه هغه خو منافق دې د الله او د هغه رسول ﷺ سره محبت نه لری.

قوله: فَثَابَ فِي الْبَيْتِ، رِجَالٌ، په عام توګه دستور دا وی چه يو بزرګ چرته تشريف راوړی نو خلق د هغه د زيارت، مصافحې او ملاقات د پاره حاضريږی. نو دلته هم داسې اوشو چه د حضرت عتبان ﷺ په کور کښې خلق راجمع شو او ولې به نه راجمع کيدل؟ هلته خود صحابه کرامو محبوب ترين هستی رسول الله ﷺ تشريف راوړې وو.

قوله: فَثَابَ، معنی جمع کيدل او راټلل دی. (٤)

قوله: مِنْ أَهْلِ الدَّارِ، د دې نه مراد محله ده لکه څنګه چه په يو بل حديث شريف کښې هم د "دار" نه محله مراد اخستې شوې ده. (٥)

قوله: فَقَالَ قَائِلٌ مِنْهُمْ، دا وينا کونکې څوك وو؟ دې باره کښې وضاحت نه ملاويږی.

---

(١) فتح الباري: ١/٦٧٤ عمدة القاري: ٤/٢٤٧.

(٢) فتح الباري: ١/٦٧٤ عمدة القاري: ٤/٢٤٧.

(٣) فتح الباري: ١/٦٧٥ عمدة القاري: ٤/٢٤٧.

(٤) عمدة القاري: ٤/٢٤٩.

(٥) عمدة القاري: ٤/٢٤٩.

صحيح لفظ "الدخيشن" نه بلكه "الدخيشم" دي:

قوله: ابن الدُّخَيْشِنِ أَوابْنُ الدُّخْشُنِ؟ ، دَدې دواړو اسمونو په مينځ كښې دَ كلمې او مطلب دادې چه راوئ حديث ته شك شوې دې چه دا اسم تصغير سره "الدُّخَيْشِن" دې يا تصغير نه بغير "الدُّخشُنِ". نو په دې باره كښې ځان پوهه كړئى چه په دې اسماء كښې دواړه لغات صحيح نه دى ځكه چه صحيح لفظ "ابن الدُّخَيْشِم أوابنُ الدُّخشُم" دې. يعنى دَ نوم په آخره كښې ميم دې نه چه نون. لكه چه دَ صحيح مسلم په روايت كښې مالك بن دخشم ذكر دې. او امام طبرانى رحمه الله هم دَ احمدبن صالح رحمه الله نه نقل كړې دى چه صحيح په ميم سره دې.يعنى دخشم.([1])

قوله: فَقَالَ بَعْضُهُمْ، دَدغه قائل باره كښې داخبره ملاويږى چه دا دَ حديث راوى حضرت عتبان رضي الله عنه وو. علامه ابن عبدالبر رحمه الله په التمهيد كښې دا خبره ذكر كړې ده چه هغه سړې چاچه نبى كريم صلى الله عليه وسلم سره دَ منافقانو نه دَ يوسړى دَ قتل كولو باره كښې غوږكښې پټه خبره اوكړه هغه عتبان وو. اوهغه سړې دَ كوم طرف ته چه دَ نفاق اشاره اوكړې شوه هغه مالك بن دخشن وو.([2])

حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائى چه ابن عبدالبر رحمه الله دَدې خبرې دَ ذكركولو نه پس دَ حضرت عتبان رضي الله عنه مذكوره حديث شريف ذكركوى. حالانكه دَ هغوى په دې دعوىٰ چه نبى كريم صلى الله عليه وسلم سره غوږكښې پټه خبره كونكې سړې عتبان وو، باندې هيڅ دليل نشته دې.([3])

ابن حجر رحمه الله نور فرمائى چه المغازى لابن اسحاق كښې داخبره ذكر ده چه نبى كريم صلى الله عليه وسلم مالك (بن دخشم) او معن بن عدى رضي الله عنهما مسجد ضرار سوزولو دَ پاره ليږلى وو. حضورپاك دغه دواړه حضرات دَمنافقانو جوړكړې شوى جمات ته اور لګولو دَ پاره ليږل دَدې خبرې دليل دې چه دا دواړه حضرات دَنفاق دَ تهمت نه برى دى. يا چه دَ كوم نفاق دَ هغوى طرف ته تهمت لګولې شوې وو هغه نفاق دكفر والا نفاق نه وو نو بيا صحابه كرامو رضي الله عنهم هغوى داسې ځكه ګنړلې وو چه دوى منافقانو سره څه تعلقات لرل. دَ كوم په وجه چه هغوى هم دَ منافقانو په صف كښې شامل اوګنړلې شول. حالانكه په مدينه كښې اوسيدونكى منافقان دَ قبيلهٔ اوس اوخزرج نه وو نو هغوى سره دَمعاشرتى تعلقات خو ئى وو. دَدې نه علاوه دَ يوې بلې خبرې احتمال هم دې چه هغه وخت دَ هرمنافق سرې حالت دَ نفاق په توګه باندې ښكاره نه وو لهذا عين ممكن ده چه دَحضرت مالك بن دخشم چه دَ چا سره تعلقات وو هغه دَ دوى په نظر كښې منافق نه وو اودَ نورو په نظركښې منافق وو.([4])

---

[1]) فتح الباري: ۶۷۵/۱ عمدة القاري: ۲۴۹/۴.

[2]) وأما الرجل الذى سار رسول الله صلى الله عليه وسلم فهو عتبان بن مالك، الرجل المتهم بالاتفاق والذى جرى فيه هذا الكلام هومالك بن الدخشم. (التمهيد لابن عبدالبر، تابع حرف الميم، تابع لمحمد بن شهاب الزهرى،ا الحديث السابع والثلاثون:۱۰/۱۴۹).

[3]) فتح الباري: ۶۷۵/۱ عمدة القاري: ۲۴۹/۴.

[4]) فتح الباري:۶۷۵/۱.

ابن حجر رحمه الله يو بل جواب ليکلي دي چه ممکن ده د دغه تعلقاتو په حواله د هغه حاطب بن ابی بلتعه، طرف ته څه عذر وی.(۱)

الغرض دا خبره يقيني ده چه حضرت مالك بن دخشم رضي الله عنه منافق نه وو ګنې نبی کريم ﷺ به د هغه براءت نه کولو.

قوله: فَقَالَ رَسُولُ اللّٰهِ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: "لَا تَقُلْ ذٰلِكَ، أَلَا تَرَاهُ قَدْ قَالَ: لَا إِلٰهَ إِلَّا اللّٰهُ، يُرِيدُ بِذٰلِكَ وَجْهَ اللّٰهِ" قَالَ: اللّٰهُ وَرَسُولُهُ أَعْلَمُ، قَالَ: فَإِنَّا نَرَى وَجْهَهُ وَنَصِيحَتَهُ إِلَى الْمُنَافِقِينَ، قَالَ رَسُولُ اللّٰهِ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: "فَإِنَّ اللّٰهَ قَدْ حَرَّمَ عَلَى النَّارِ مَنْ قَالَ: لَا إِلٰهَ إِلَّا اللّٰهُ، يَبْتَغِي بِذٰلِكَ وَجْهَ اللّٰهِ:

نو رسول الله ﷺ اوفرمائيل داسې مه وايئ آيا تاسو نه ګورئی چه هغه صرف د الله تعالی د رضا د پاره لا اله الا الله وائی. نو دغه سړی اووئيل چه الله او د هغه رسول ډير ښه پوهيږی مونږ خو د ده توجه او همدردی د منافقانو سره ګورو. رسول الله ﷺ اوفرمائيل الله تعالی په هر هغه سړی باندې جهنم حرام کړې دې چه د الله تعالی د راضی کولو د پاره لا اله الا الله اووائی.

قوله: فَإِنَّا نَرَى وَجْهَهُ: په دې جمله کښې د "وجهه" نه مراد توجه ده. يعنی مونږ د هغه توجه د

---

۱) فتح الباری: ۶۷۵/۱. حافظ ابن حجر رحمه الله په خپل دې قول کښې د حاطب بن ابی بلتعه چه د کوم عذر طرف ته اشاره کړې ده د هغې نه مراد هغه قصه ده په کوم کښې چه حاطب بن ابی بلتعه د غزوه احد په موقع د مکې د مشرکانو طرف ته د جنګ خبر رسولو کوشش کړې وو. بيا چه کله حضرت عمر فاروق رضي الله عنه اجازت اوغوښتو چه اې د الله رسوله! د ده سټ دې والوزولی شی نو حضور پاك اوفرمائيل چه نه دا د اصحاب بدر نه دې. د دې چه ټول ګناهونه الله تعالی معاف کړی دی. او هغه په خبر ورکولو کښې دا عذر بيان کړې وو چه اې د الله رسوله! دا وجه هيڅ کله نه وه چه په الله او د هغه په رسول باندې زما ايمان باقی پاتې نه وو بلکه زما مقصد صرف دومره وو چه په قريشو به زما دا يو احسان اوشی د کوم په وجه چه به هغوی هلته زما د بال بچ حفاظت کوی. نو نبی کريم ﷺ د هغه د دې قول تصديق اوکړو او هغه ئې بری کړو. پوره قصه د عام فائدې د خاطره دلته نقل کولې شی: عن علی رضی الله عنه قال بعثنی رسول الله صلی الله عليه وسلم وأبا مرثد الغنوی والزبير بن العوام وکلنا فارس، قال: انطلقوا حتی تأتوا روضة خاخ، فإن بها امرأة من المشرکين معها کتاب من حاطب بن ابی بلتعة إلی المشرکين ، فأدرکناها تسير علی بعير لها حيث قال رسول الله صلی الله عليه وسلم فقلنا: الکتاب؟ فقالت: ما معنا کتاب، فأنضناها، فالتمسنا، فلم نر کتاباً، فقلنا: ماکذب رسول الله صلی الله عليه وسلم، لتخرجن الکتاب أو لنجردنک، فلما رأت الجد أهوت إلی حجزتها وهی محتجزة بکساء، فأخرجته فانطلقنا بها إلی رسول الله صلی الله عليه وسلم، فقال عمر: يارسول الله! قدکان الله ورسوله والمؤمنين، فدعنی فلأضرب عنقه، فقال النبی صلی الله عليه وسلم ماحملک علی ماصنعت؟ قال حاطب: والله ما بی أن لا أکون مؤمنا بالله ورسوله صلی الله عليه وسلم، أردت أن يکون لی عندالقوم يد يدفع الله بها عن أهلی ومالی وليس أحد من أصحابک إلا له هناک من عشيرته من يدفع الله به عن أهله وماله، فقال النبی صلی الله عليه وسلم: صدق، ولا تقولوا له إلا خيرا، فقال عمر: أنه قد خان الله ورسول له والمؤمنين، فدعنی فلأضرب عنقه، فقال: أليس من أهل بدر، فقال: لعل الله اطلع إلی أهل بدر، فقال: اعملوا ما شئتم، فقد وجبت لکم الجنة أو فقد غفرت لکم، فدمعت عيناعمر، وقال: الله ورسوله أعلم. (صحيح البخاری، کتاب المغازی، باب: فضل من شهدبدرا، رقم الحديث:۳۹۸۳).

منافقانو طرف ته ګورو.(1)

قوله: وَنَصِيحَتَهُ إِلَى الْمُنَافِقِينَ: علامه كرماني رحمه الله ليكلي دي چه كه چرته دلته څوك اشكال اوكړي چه په دې جمله كښې دَ "نصيحته" صله "إلى" صحيح نه ده ځكه چه دَدې صله لام استعماليږي إلى نه نو دَدې جواب دادې چه نصح په دې مقام باندې دَ إلى معنې ته متضمن دې.(2)

حافظ ابن حجر رحمه الله دَ علامه كرماني جواب نقل كولو نه پس ليكلي دي چه دا جمله "إلي المنافقين" دَ "وجهه" سره متعلق كړې شي نو بيا هيڅ اشكال نشته، ځكه چه دَ "وجهه" صله "إلي" استعماليږي او په دې صورت كښې كه دَ "نصيحته" صله محذوف اوګڼړلې شي نو خبره به صحيح شي.(3)

په دې باندې علامه عيني رحمه الله په حافظ صاحب باندې هم رد كولو سره دا فرمائي چه دومره خبره كافي ده چه په دې جمله كښې "إلى المنافقين" دَ "وجهه" سره متعلق كړې شي او په دې باندې "نصيحته" عطف كړې شي دَدې نه پس دَ نورې وينا كولو ضرورت نشته چه "نصيحته" صله محذوف اوګڼړلې شي نو خبره به صحيح شي. ځكه چه معطوف خو دَ معطوف عليه په حكم كښې وي دَدې وجې نه دَ معطوف دَ پاره دَ جدا صلې محذوف راويستلو حاجت نشته دې.(4)

شيخ الحديث صاحب نور الله مرقده فرمائي كه چرې دې حضراتو دَهغه په نه راتلو باندې دَ غصې په وجه داخبره اوكړه نو په دې كښې هيڅ خبره نشته، په غصه كښې داسې كيږي او كه چرې غصه نه وه بلكه په واقع كښې ئې داسې ګڼړلو سره دا اووئيل نو هغوى ته به معلومه نه وه او حضورپاك ته به دَ وحى په ذريعه معلومه شوې وى. په دې وجه حضورپاك "لا تقل ذلك، ألا تراه قد قال: لا إله إلا الله، يريد بذلك وجه الله" اوفرمائيل.(5)

قوله: قَالَ ابْنُ شِهَابٍ: ثُمَّ سَأَلْتُ الْحُصَيْنَ بْنَ مُحَمَّدٍ الْأَنْصَارِيَّ- وَهُوَ أَحَدُ بَنِي سَالِمٍ- وَهُوَ مِنْ سَرَاتِهِمْ، عَنْ حَدِيثِ مَحْمُودِ بْنِ الرَّبِيعِ الْأَنْصَارِيِّ: «فَصَدَّقَهُ بِذَلِكَ»:

ابن شهاب رحمه الله اووئيل چه بيا ما دَ حصين بن محمد انصاري نه چه دَ قبيله بنو سالم يو كس او دَ هغوى دَ سردارانو نه دې دَمحمود بن ربيع دَدې حديث باره كښې تپوس اوكړو نو هغوى دَدې تصديق اوكړو.

قوله: قَالَ ابْنُ شِهَابٍ، دَدې نه دَ يو نوى تعليق بيان نه دې بلكه دا قول په سابقه سند سره

---

1) فتح الباري: ۱/۶۷۶ عمدة القاري: ۴/۲۵۰.

2) شرح الكرماني: ۴/۸۵.

3) فتح الباري: ۱/۶۷۶.

4) عمدة القاري: ۴/۲۵۰.

5) تقرير بخاري شريف: ۳/۱۵۸.

هغوی ارشاد کړي دي. [1] ليکن د علامه عینی رحمه الله خیال دې طرف ته دې چه دا تعليق دې ځکه چه د "قال ابن شهاب" شروع د حرف عطف نه بغير ده. [2]

قوله: قَالَ ابْنُ شِهَابٍ: ثُمَّ سَأَلْتُ، شیخ الحديث مولانا محمد زکریا کاندهلوی رحمه الله فرمائی چه د سوال وجه داده چه د روايت نه په ظاهره اهمال عمل په پوهه کښې راځی او نورو روايتونه عمل غواړي نو هغوی سوال اوکړو چه آیا دا صحيح محفوظ دې یا د نسیان طریان شوی دې. [3]

قوله: مِنْ سَرَاتِهِمْ، داجمع ده دَدې واحد "سری" دې، دَدې معنی "من خيارهم" يعنى د قوم د سردارانو نه یو. [4]

په روايت باب کښې د محمود بن الربيع رحمه الله د حضرت عتبان بن مالک رضی الله عنه نه د سماع صراحت نشته دې. په دې وجه امام بخاری دویم سند راوړلو سره د محمود بن الربيع تصديق اوکړو. د صحيحين نه علاوه دَدې حديث په دويم طريق کښې د محمود بن الربيع د حضرت عتبان بن مالک رضی الله عنه نه د سماع تصريح شته. [5]

د روايت د ترجمة الباب سره مطابقت: د مذکوره حديث شريف د ترجمة الباب سره مناسبت او مطابقت پوره شان سره واضح دې چه ترجمة الباب او روايت دواړو کښې په خپل کور کښې په قائمیدونکې جمات کښې په جمع سره د مونځ ادا کولو ذکر دې. [6]

د حديث شريف نه مستنبط شوی فوائد او احکام: د مذکوره حديث شريف نه ډیرزیات فوائد او احکام معلومیږی په کوم کښې چه څه دلته لاندې نقل کولې شی:

① د عذر د وجې د جمع نه پاتې کیدل او په کورکښې خپل مونځ کول جائز دی. [7]
② په نیکانو خلقو په یو ځائی کښې په مونځ کولو سره برکت حاصلول جائز دی. [8]
③ د برکت د حاصلولو په غرض څوک خپل کور ته راوغوښتې شی نو هغه له هم پکاردی چه دده دعوت قبول کړی. [9]
④ د مذکوره حديث نه د وعدې پوره کولو او سرته د رسولو هم علم کیږی. [10]

---

[1]) فتح الباري: ٦٧٦/١.
[2]) عمدة القاري: ٢٥٠/٤.
[3]) تقرير بخاري شريف: ١٥٨/٢.
[4]) فتح الباري: ٦٧٦/١ عمدة القاري: ٢٥٠/٤.
[5]) عمدة القاري: ٢٥١/٤.
[6]) عمدة القاري: ٢٤٦/٤.
[7]) شرح الكرماني: ٨٦/٤ عمدة القاري: ٢٥١/٤.
[8]) شرح الكرماني: ٨٦/٤ التوضيح لابن الملقن: ٤٢/٥ عمدة القاري: ٢٥١/٤.
[9]) شرح الكرماني: ٨٦/٤ التوضيح لابن الملقن: ٤٢/٥ عمدة القاري: ٢٥٢/٤.
[10]) شرح الكرماني: ٨٦/٤ عمدة القاري: ٢٥٢/٤.

⑤ کله چه کور ته څوك نيك بنده يا عالم وغيره راوغوښتې شي نو دَ هغه دَ خوراك څښـاك په څه خيزسره اکرام هم کول پکاردی.[1]

⑥ داهم معلوميږی چه دَ حاکم په وړاندې دَ يو فاسق وغيره باره کښې خبر ورکول جائز دی.[2]

⑦ دا هم معلومه شوه چه کله دَ جمعې وخت وی او دَ مونځ ګذارو نه څوك چرته غيب وی نو امام له پکاردی چه دَ هغه باره کښې تپوس پوښتنه اوکړی.[3]

⑧ داهم معلومه شوه چه دَ يو کشر دَپاره خپل مشر دَ څه مصلحت په غرض خپل خوا له په راغوښتلو کښې څه بې ادبی يا حرج نشته دې.[4]

⑨ دَ کور والو په رضا او اجازت سره دَميلمه دَ کوربه په کور کښې په جمع مونځ کول جائز دی.[5]

⑩ دَ چاکورته دَ داخليدو اجازت اخستل پکاردی اګرچه راتلونکې سړې دَ هغوی په رابللو راغلې وی.[6]

① داهم معلومه شوه چه چرته يو بزرګ شخصيت راځی نو دَ هغه دَ زيارت اوملاقات دَ پاره حاضريدل پکاردی.[7]

② په کورکښې دننه يو ځائی دَ مونځ دَ پاره مستقل کولو کښې هيڅ حرج نشته. په خلاف دَ جمات چه هلته دَ يو مونځ ګذار يو ځائی مستقل کول مکروه دی.[8]

③ دَ کوم سړی مرګ چه په توحيد باندې وی هغه به هميشه په دوزخ کښې نه وی.[9]

④ دَ نابينا سړی دَ امامت جواز هم معلوميږی.[10]

⑤ دَ جمات نسبت دَ قوم طرف ته دَ کولو جواز هم معلوميږی.[11]

⑥ دَ يو سړی په خپل ځان باندې دَ واقع کيدونکې مصيبت خبر ورکول په شکايت کښې داخل نه دی.[12]

---

[1]) شرح الکرمانی: ٤/٨٦ عمدة القاری: ٤/٢٥٢.
[2]) شرح الکرمانی: ٤/٨٦ التوضيح لابن الملقن: ٥/٤٥٥ عمدة القاری: ٤/٢٥٢.
[3]) شرح الکرمانی: ٤/٨٦ التوضيح لابن النلقن: ٥/٤٥٥ عمدة القاری: ٤/٢٥٢.
[4]) شرح الکرمانی: ٤/٨٦ التوضيح لابن الملقن: ٥/٤٤٦ عمدة القاری: ٤/٢٥٢.
[5]) شرح الکرمانی: ٤/٨٦ التوضيح لابن الملقن: ٥/٤٥٣ عمدة القاری: ٤/٢٥١.
[6]) شرح الکرمانی: ٤/٨٦ التوضيح لابن الملقن: ٥/٤٤٦ عمدة القاری: ٤/٢٥٢.
[7]) شرح الکرمانی: ٤/٨٦ عمدة القاری: ٤/٢٥٢.
[8]) شرح الکرمانی: ٤/٨٦ التوضيح لابن الملقن: ٥/٤٥١ عمدة القاری: ٤/٢٥١.
[9]) شرح الکرمانی: ٤/٨٦ عمدة القاری: ٤/٢٥٢.
[10]) شرح الکرمانی: ٤/٨٦ عمدة القاری: ٤/٢٥١.
[11]) شرح الکرمانی: ٤/٨٦ عمدة القاری: ٤/٢٥٢.
[12]) عمدة القاری: ٤/٢٥١.

⑥ په كوركښې جمات جوړول مباح دی ليكن دا جوړشوې جمات به شرعی جمات نه وی، لهذا دَدې خرڅول به جائز وی.(۱)

۱۵ - بَابٌ: التَّيَمُّنِ فِي دُخُولِ الْمَسْجِدِ وَغَيْرِهِ

دا باب په جمات كښې ښې خپې سره دَ داخليدو او (جمات ته دَ داخليدو نه علاوه) دَنورو كارونو دَ ښی طرف نه دَ شروع كولو باره كښې دې.

دَترجمة الباب تشريح: دَ ترجمة الباب تشريح كولو سره علامه كرمانی رحمه الله ليكلی دی چه دَ لفظ "غيره" عطف به په "دخول" باندې وی نه په "مسجد" باندې او دغه شان "التيمن" باندې به هم عطف نه وی.(۲) حافظ ابن حجر رحمه الله هم دَ علامه كرمانی رحمه الله والا قول اختيار كړې دې.(۳) علامه عينی رحمه الله دَ دواړو حضراتو تحقيق ذكر كولو نه پس فرمائی چه دَدې خبرې هيڅ وجه نشته دې چه دَ لفظ "غيره" عطف په مسجد باندې او نه كړې شی بلكه دَدې عطف خو په مسجد باندې صحيح دې. نو اوس به مطلب دا شی چه كه مسجد وی او كه غير مسجد يعنی كور وغيره هر دواړو ځايونو كښې دخول هم په ښې خپې سره كول پكاردی.(۴)

حضرت شيخ الحديث صاحب رحمه الله هم دغه خبره ارشاد فرمائی: **قوله:** وغيره، دَدې عطف په دخول باندې دې او په مسجد باندې هم دَدې عطف كيدې شی. حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائی چه په دخول باندې عطف كول زيات مفيد دی. حضرت شيخ صاحب رحمه الله فرمائی چه زما په نيزدويم احتمال (په مسجد باندې عطف كول) راجح دی او غرض دا چه دَ حضور پاك دَ ټولو امورو عموم كښې مسجد ته تلل هم شامل دی. مطلب دا چه دَمسجد نه علاوه په نورو متبرك ځايونو كښې هم دَ ښی طرف خيال ساتل پكاردی.(۵)

دَ ترجمة الباب مقصد: حضرت شيخ الحديث صاحب رحمه الله فرمائی چه ما په شروع كښې بيان كړې وو چه امام بخاری رحمه الله ۵۵ ابواب دَمساجد ذكر كړی دی او په دغه ابوابو كښې هغوی درې څيزونه ذكر كوی. يو هغه افعال كوم چه په جمات كښې كول جائز دی. دويم دَ مسجد آداب او دريم هغه امور دكومو چه په جماتونو كښې كول دَ احترام خلاف دی. نو حضرت امام بخاری رحمه الله دلته دا ادب ذكر كړو چه جمات ته دَ داخليدو ادب دادې چه اول دی ښې خپه داخله كړی او دَدې وجه داده چه جمات متبرك ځائی دې او ښې خپه مكرم ده. لهذا دَ متبرك دَ پاره دې مكرم استعمال كړې شی او دَ جمات نه وتلو كښې دَدې خلاف يعنی ګسه خپه دې اول اوباسی.(۶)

---

(۱) التوضيح لابن الملقن: ۴۴۲/۵.
(۲) شرح الكرمانی: ۸۶/۴.
(۳) فتح الباری: ۶۷۸/۲.
(۴) عمدة القاری: ۲۵۲/۴.
(۵) الأبواب والتراجم: ۲۱۲/۲.
(۶) تقرير بخاری شريف: ۱۵۸/۲ سراج القاری: ۷/۳.

تعليق: وَكَانَ ابْنُ عُمَرَ: «يَبْدَأُ بِرِجْلِهِ الْيُمْنَى فَإِذَا خَرَجَ بَدَأَ بِرِجْلِهِ الْيُسْرَى»

دَ تعليق ترجمه: حضرت ابن عمر رضي الله عنهما به جمات کښې دَ داخليدو په وخت اول خپله ښۍ خپه دننه کيخودله او کله چه به وتلو نو اول به ئې ګسه خپه بهر راويستله.

دَتعليق تخريج: امام بخاري رحمه الله مرفوعا هيڅ يو روايت نه دې پيش کړې. البته دَ صحابى عمل ئې دَدې عمل دَ پاره ذکر کړې دې. او حضرت عبدالله بن عمر رضي الله عنهما چه به په سنت باندې په خومره سختئ سره عمل کونکې وو هغه دَنمر په شان ښکاره ده. البته دَ حضرت ابن عمر رضي الله عنهما دَدې فعل تائيد دَ المستدرك للحاکم دَ يو روايت نه کيږي.(١) په کوم کښې چه حضرت انس رضي الله عنه دا فرمائى چه دا عمل سنت دې چه کله ته جمات ته داخليږې نو دَ ښې خپې داخليدو سره شروع کوه او کله چه راوځې نو په ګس قدم سره دَ وتلو شروع کوه.

اوس هم دا روايت ولې امام بخاري رحمه الله پيش نه کړو. نو دَدې جواب دادې چه دا حديث دَهغوى دَ شرائطو مطابق نه وو. په دې وجه هغوى دَدې په ځائې دَحضرت ابن عمر رضي الله عنهما اثر پيش کولو باندې اکتفاء کړې ده.(٢)

شارحينو په خپلو کتابونو کښې دا خبره ليکلې ده چه دَ صحابى رسول "من السنة کذا" وئيل دَ نبي عليه السلام نه مرفوعاً ثبوت باندې محمول وى.(٣)

دَ تعليق مقصد: خپله مدعا ثابتولو دَپاره چونکه امام بخاري رحمه الله سره دَ هغه دَ شرائطو مطابق څه مرفوع حديث نه وو. په دې وجه هغوى دا اثر دَ صحابى ذکر کولو سره دَ خپلې قائم کړې شوې ترجمې اثبات کړې دې.

دَ تعليق دَ ترجمة الباب سره مطابقت: دَتعليق او دَ ترجمة الباب مطابقت دَ دواړو دَ مضمون نه بالکل ښکاره دى چه په دواړو کښې جمات ته داخليدل ښې خپې سره کيدل ذکر دى.(٤)

حديث باب [حديث نمبر ۴۱۶]

-۴۲۶ حَدَّثَنَا سُلَيْمَانُ بْنُ حَرْبٍ قَالَ حَدَّثَنَا شُعْبَةُ عَنِ الأَشْعَثِ بْنِ سُلَيْمٍ عَنْ أَبِيهِ عَنْ مَسْرُوقٍ عَنْ عَائِشَةَ قَالَتْ(٥) كَانَ النَّبِيُّ -صلى الله عليه وسلم- يُحِبُّ التَّيَمُّنَ مَا اسْتَطَاعَ فِي شَأْنِهِ كُلِّهِ فِي طُهُورِهِ وَتَرَجُّلِهِ وَتَنَعُّلِهِ.

د حديث ترجمه: حضرت عائشه رضي الله عنها فرمائى چه څومره به ممکن کيدې شوه دومره به رسول

---

١) حدثنا أبوحفص عمر بن جعفر المفيد المبصرى ثنا أبوخليفة القاضى ثنا أبوالوليد الطيالسى ثنا شداد أبوطلحة قال سمعت معاوية بن قرة يحدث عن انس بن مالک أنه كان يقول: "من السنة إذا دخلت المسجد أن تبدأ برجلک اليمنى، وإذا خرجت أن تبدأ برجلک اليسرى". هذا حديث صحيح على شرط مسلم. (المستدرک على الصحيحين، كتاب الصلاة، رقم الحديث: ۷۹۱، ۲۱۸/۱).

٢) فتح البارى: ۶۷۸/۱.

٣) فتح البارى: ۶۷۸/۱عمدة القارى: ۲۵۲/۴.

٤) عمدة القارى: ۲۵۲/۴.

٥) مرتخريجه تحت الحديث، الرقم: ۱۸۶، كشف البارى، كتاب الوضوء، باب: التيمن فى الوضوء والغسل.

الله ﷺ په هرکار کښې دَ ښي طرف نه شروع خوښوله. مثلاً طهارت حاصلولو کښې، ګمنزه کولو کښې او پیزار اچولو کښې.

تراجم رجال: دَ مذکوره حدیث شریف په سند کښې ټول شپږ رجال دي:

① **سلیمان بن حرب** رحمه الله: دا سلیمان بن حرب بن بجیل بصری رحمه الله دې. دَدوی تفصیلی ذکر کشف الباری، کتاب الإیمان، باب: من کره أن یعود فی الکفر کما یکره أن یلقی فی النار من الإیمان کښې تیر شوې دې.(۱)

② **شعبه** رحمه الله: دا شعبه بن الحجاج رحمه الله دې. دَدوی تفصیلی ذکر کشف الباری، کتاب الإیمان ،باب: من سلم المسلمون من لسانه ویده کښې تیر شوې دې.(۲)

③ **الأشعث بن سلیم** رحمه الله: دا الاشعث بن سلیم رحمه الله دې. دَدوی تفصیلی ذکر کشف الباری، کتاب الوضوء باب: التیمن فی الوضوء والغسل دَ دویم حدیث لاندې تیر شوې دې.(۳)

④ **أبیه** رحمه الله: دا سلیم بن الاسود المحاربی رحمه الله دې. دَدوی تفصیلی ذکر کشف الباری، کتاب الوضوء باب: التیمن فی الوضوء والغسل دَ دویم حدیث لاندې تیر شوې دې.(۴)

⑤ **مسروق** رحمه الله: دا مسروق بن الاجدع بن مالك همدانی کوفی رحمه الله دې. دَدوی تفصیلی ذکر کشف الباری، کتاب الإیمان، باب: علامة النفاق، الحدیث الثانی کښې تیر شوې دې.(۵)

⑥ **عائشه** رضي الله عنها: دا ام المؤمنین حضرت عائشه بنت ابی بکر صدیق رضي الله عنهما ده. دَدوی تفصیلی ذکر کشف الباری، کتاب بدء الوحی دَ دویم حدیث لاندې تیر شوې دې.(۶)

دَ حدیث شرح:

قوله: عَنْ عَائِشَةَ، قَالَتْ: «كَانَ النَّبِيُّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يُحِبُّ التَّيَمُّنَ مَا اسْتَطَاعَ فِي شَأْنِهِ كُلِّهِ، فِي طُهُورِهِ وَتَرَجُّلِهِ وَتَنَعُّلِهِ»:

حضرت عائشه رضي الله عنها فرمائی چه څومره به ممکن کیدې شو رسول الله ﷺ به دومره خپل هرکار دَ ښي طرف نه شروع کول خوښول. (مثلاً) طهارت حاصلولو کښې، ګمنزل کولو کښې او پیزار اچولو کښې.

دَ مذکوره حدیث شریف تفصیلی شرح کتاب الوضوء، باب: التیمن فی الوضوء والغسل دَدویم حدیث لاندې تیره شوې ده. هلته مراجعت او کړئی. دلته څه ضروری تشریح ذکر کولې شي.

---

(۱) کشف الباری: ۱۰۵/۲.
(۲) کشف الباری: ۶۷۸/۱.
(۳) کشف الباری، کتاب الوضوء، باب: التیمن فی الوضوء والغسل.
(۴) کشف الباری، کتاب الوضوء، باب: التیمن فی الوضوء والغسل.
(۵) کشف الباری: ۲۸۱/۲.
(۶) کشف الباری: ۲۹۱/۱.

قوله: يُحِبُّ التَّيَمُّنَ، دَ حضرت عائشه صديقه رضي الله عنها چونكه حضورپاك سره ډير زيات محبت وو په دې وجه هغې ته دَ نبي اكرم ﷺ دَ محبوب عادت معلوميدل قرين قياس دى. اوس داعلم څنګه اوشو؟ نو ددې جواب دادې چه دا علم پخپله دَ نبي كريم ﷺ په خودلوسره كيدل هم ممكن دى اود هغوى قرائنو نه اندازې لګولو په ذريعه هم ممكن دى. والله اعلم بالصواب.(١)

حضرت شيخ الحديث رحمه الله فرمائي چه امام بخارى رحمه الله ددې روايت دَ عموم نه تيمن فى دخول المسجد باندې استدلال كړې دې چه كله ئې په هر څيز كښې ښې طرف خوښولو نو جمات ته دننه داخليدل كوم چه يو متبرك عمل دې په دې كښې به ئې په درجۀ اولى دا خوښولو.(٢)

قوله: مَا اسْتَطَاعَ، دكلمۀ ما باره كښې علامه عيني رحمه الله فرمائي چه دا موصوله هم كيدې شي اودَ تيمن نه بدل هم كيدې شي اودَ ما دام په معنى هم كيدې شي.(٣)

ابن حجر رحمه الله فرمائي چه دې لفظ سره دا احتمال راوځي چه مقصود دَهغه څيزونو نه احتراز كول دى كوم چه كول په شرعى توګه په ښي لاس سره صحيح نه دى. مثلاً دَ جمات نه وتل، ليټرين كښې داخليدل وغيره. دغه شان ناخوښه كارونه هم په ښى لاس سره نه شى كولې لكه استنجاء كول، دَ پوزې نه بلغم صفا كول وغيره.(٤)

قوله: فِي شَأْنِهِ: ددې جار مجرور تعلق به التيمن سره وى داهم ممكن ده چه دَ المحبة سره متعلق وى او ددې هم احتمال دې چه دواړو سره متعلق وى، دتنازع په توګه.(٥)

قوله: طُهُورِهِ: دا لفظ دَ طاء په ضمې سره دې. ددې معنى طهارت حاصلول دى. يعنى اودس كول. او "ترجُّله" معنى ويښتو كښې ګمنزل كول دى. او "تنعُّله" معنى په خپو پيزار اچول دى.

"طُهوره" په تركيبى اعتبار سره دَ "شأنه" نه بدل دې. بدل البعض من الكل دَ قبيل نه.

علامه عيني رحمه الله په دې تركيبى احتمال باندې يو سوال او دَهغې جواب هم نقل كړې دې. كه چرې دا بدل البعض من الكل دَ قبيل نه اوګرځولې شى نو په دې سره بعضې اموروكښې دَ ښى طرف اهتمام كول مستحب كيدل ثابت شى. حالانكه دَ "فى شأنه" دَ دې تاكيد "كله" تقاضا داده چه استحباب دې په ټولو امورو كښې وى نه چه په بعضې امورو كښې. نو ددې جواب دادې چه دا تخصيص بعد التعميم دې. او په دې دريو كارونو كښې دَ ښى طرف نه شروع كول

---

(١) فتح البارى: ٦٧٨/١. علامه عيني رحمه الله دا خبره دَ سوال او جواب په انداز كښې ذكركړې ده چه محبت خو امرباطنى دې. نوحضرت عائشه رضي الله عنها په دغه امر باطنى څنګه خبر شوه؟ نو ددې ئې هم هغه جواب ذكركړې دې كوم چه پورته ذكرشو. (عمدة القارى: ٢٥٣/٤)

(٢) الكنز المتوارى: ١٢٥/٤ الأبواب والتراجم: ٢١٢/٢ تقرير بخارى شريف: ١٥٨/٢.

(٣) عمدة القارى: ٢٥٣/٤.

(٤) فتح البارى: ٦٧٨/١.

(٥) عمدة القارى: ٢٥٣/٤.

دَدې شرف اودَدې دَ اهميت دَ وجې نه دې. بل بدل دى بدل الكل من الكل اوګرځولې شى نوبياهم صحيح دې. په دې توګه چه "طهور" دَ ټولو عباداتو کنجى ده. "ترجل" يعنى دګمنزلو تعلق دَ سر سره دې او دَ "تنعل" تعلق دَ خپو سره دې اودَ انسان ټول احوال يا خودَه دَ پورته حصې سره متعلق وى يا لاندې حصې سره يا دَ اطرافو سره، نو په دې کښې ئى دَ هرحالت سره متعلق هم دَهغې په شان لفظ ذکرکړو. دې دَ پاره چه دَ ټولو احوالو احاطه اوشى.(١)

دَ حديث مبارک دَ ترجمة الباب سره ربط: دَدې حديث دَ ترجمة الباب سره ربط دَدې حديث شريف دَعموم په وجه دې ځکه چه ئى شأنه کله کښې نورو کارونو سره جمات ته داخليدل هم دى.(٢)

۱۶ -بَابٌ: هَلْ تُنْبَشُ قُبُورُ مُشْرِكِي الجَاهِلِيَّةِ، وَيُتَّخَذُ مَكَانُهَا مَسَاجِدَ لِقَوْلِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «لَعَنَ اللَّهُ اليَهُودَ اتَّخَذُوا قُبُورَ أَنْبِيَائِهِمْ مَسَاجِدَ»

[ر: ١٣٢٤]

وَمَا يُكْرَهُ مِنَ الصَّلاَةِ فِي القُبُورِ، وَرَأَى عُمَرُ بْنُ الخَطَّابِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ أَنَسَ بْنَ مَالِكٍ يُصَلِّي عِنْدَ قَبْرٍ، فَقَالَ: «القَبْرَ القَبْرَ، وَلَمْ يَأْمُرْهُ بِالإِعَادَةِ»

داباب په دې باره کښې دې چه آيا دَ جاهليت دَمشرکانو قبرونه کنستل اودَ هغې په ځائى جماتونه جوړول جائز دى؟ ځکه چه نبى کريم ﷺ ارشاد فرمائيلې دې چه دَ الله تعالى لعنت دې وى په يهوديانو باندې، ځکه چه هغوى دَ خپلو انبياؤ په قبرونو باندې جماتونه جوړکړل. او (دا باب په دې باره کښې دې چه) په قبرستان کښې مونځ کول صحيح نه دى. چنانچه يو ځل حضرت عمر رضي الله عنه حضرت انس رضي الله عنه (دَ لاعلمئ دَ وجې) دَ قبر سره په مونځ کولو باندې اوليدلو نو قبر قبر وئيلو سره ئى هغه خبردار کړو خودَ مونځ دَ واپس راګرځولو حکم ئى ورته اونه کړو.

دَ ترجمة الباب تشريح: امام بخارى رحمه الله باب قائم کړې دې: هل تنبش قبور مشركى الجاهلية ويتخذ مكانها مساجد، آيا دَ جاهليت دَ مشرکانو قبرونه به وران کړې شى اودَ هغې په ځائى جماتونه جوړولې شى؟ "هل تنبش" ئى فرمائيلى دى او هل دَ استفهام دَپاره راځى دکوم معنى چه به داسې شى آيا داسې کيدلى شى؟ جواب به وى آوجى داسې کيدې شى. ليکن په عام توګه دَ شارحينو رائې داده چه دلته هل دَ قد په معنى دې. سوال جوړول او بيا دَ هغې جواب راويستل، دَدې ضرورت نشته دې.

علامه قسطلانى رحمه الله فرمائى: ﴿هَلْ أَتَى عَلَى الْإِنْسَانِ حِينٌ مِنَ الدَّهْرِ﴾ په دې آيت کښې چه ځنګه

---

١) عمدة القارى: ٢٥٣/٤.

٢) عمدة القارى: ٢٥٢/٤.

هل په معنی د قد دې دغه شان دلته هم هل د قد په معنی دې. (۱) حضرت ابن عباس رضي الله عنهما امام زجاج، امام فرا او امام مبرد رحمهم الله ﴿هَلْ أَتَىٰ عَلَى الْإِنسَانِ حِينٌ مِّنَ الدَّهْرِ﴾ په دې آيت کښې هل د قد په معنی ګرځولې دې. (۲) دلته هم دا د قد په معنی اخستې شي. اوس به د دې مطلب دادې چه وی مشرکانو به د جاهليت قبرونه به ورانولی شي او هلته به جماتونه جوړولې شي.

ليکن حضرت شيخ الحديث صاحب رحمه الله فرمائي چه د شارحينو رائې داده چه "هل" د "قد" په معنی دې او د دې وجه داده چه په روايت کښې د مسجد نبوی د جوړولو ذکر دې او په دې کښې تصريح ده چه د مشرکانو د قبرونو نبش کړې شوې وو نو بيا هل په خپل اصلی معنی اخستل غلط دی. په دې وجه دا د "قد" په معنی دې او زما په نيز قد په خپله اصل معنی دې لکه چه وړاندې به ئې بيان کړم. (۳)

قوله: لِقَوْلِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «لَعَنَ اللَّهُ الْيَهُودَ اتَّخَذُوا قُبُورَ أَنْبِيَائِهِمْ مَسَاجِدَ»: (۴)

ترجمة الباب کښې يوه خبره ذکر کولونه پس امام بخاری رحمه الله "لقول النبی صلی الله عليه وسلم: "لعن الله اليهود، اتخذوا قبور أنبيائهم مساجد" فرمائيلی دی.

په دې سلسله کښې حافظ ابن حجر، علامه قسطلانی او د دوی نه مخکښې علامه کرمانی رحمهم الله تقرير د استدلال دا کړې دې چه رسول الله صلی الله عليه وسلم د لعنت تخصيص کړې دې د انبياء عليهم الصلاة والسلام په قبرونو باندې د جماتونه جوړونکو سره. د دې نه معلومه شوه چه که د انبياؤ علهم السلام قبرونه نه وی بلکه د نورو قبرونه وی مثلاً د کافرانو قبرونه دی نو د نبش نه پس هلته جمات جوړولو کښې به هيڅ قباحت نه وی.

د انبياؤ عليهم السلام په قبرونو باندې که چرې جمات جوړ کړې شی نو د دوؤ حالاتونه به خالی نه وی يا خو به قبرباقی ساتلو سره جمات جوړولې شی نو إفضاء إلى الشرك به لازم شی.

---

(۱) إرشادالساری: ۸۶/۲

(۲) تنوير المقباس من تفسير ابن عباس، سورة الإنسان، رقم الآية: ۱، ۴۹۵/۱. معانی القرآن وإعرابه للزجاج، سورة الإنسان، رقم الآية: ۱، ۲۵۷/۵. معانی القرآن للفراء، سورة الإنسان، رقم الآية: ۱، ۲۱۳/۳ دارالمصريه. و"هل" تخرج من حدالمسألة فتصير بمنزلة "قد" نحو: قوله عزوجل ﴿هَلْ أَتَىٰ عَلَى الْإِنسَانِ حِينٌ مِّنَ الدَّهْرِ لَمْ يَكُن شَيْئًا مَّذْكُورًا﴾ المقتضب للمبرد، هذا باب أم، وأو، ۲۸۹/۳، وزارة الأوقاف لجنة إحياء التراث الإسلامی.

(۳) تقرير بخاری شريف: ۱۵۸/۲.

(۴) دا تعليق امام بخاری رحمه الله په نورو مقاماتو کښې موصولاً نقل کړې دې، وئی ګورئی:
حدثناموسی بن إسماعيل، حدثنا أبوعوانة، عن هلال هو الوزان، عن عروة، عن عائشة رضی الله عنها قالت: قال رسول الله صلی الله عليه وسلم فی مرضه الذی لم يقم منه: لعن الله اليهود والنصاری اتخذوا قبور أنبيائهم مساجد، لو لا ذلک أبرزقبره غير أنه خشی - أو خشی - أن يتخذ مسجداً: (صحيح البخاری، کتاب الجنائز، باب: ماجاء فی قبرالنبی صلی الله عليه وسلم، رقم الحديث: ۱۳۹۰) وأيضاً بهذا السند حدثنا الصلت بن محمد، حدثنا أبوعوانة، عن هلال الوزان، عن عروة بن الزبير، عن عائشة رضی الله عنها، قالت:........ (صحيح البخاری، کتاب المغازی، باب: مرض النبی صلی الله عليه وسلم ووفاته، رقم الحديث: ۴۴۴۱).

او كه چرې د انبياء كرامو عليهم الصلوة والسلام د قبرونو نبش اوكړې شي نوهغه به ورانولې شي نو سپكاوې به لازم شي په خلاف د كافرانو او مشركانو د قبرونو چه د هغې په نبش كښې د سپكاوى هيڅ سوال نشته. هغه د احترام مستحق نه دى. لهذا د كافرانو او مشركانو د قبرونو په ځائې د نبش نه پس جمات جوړولو كښې هيڅ بديت نشته دې. او صالحين چونكه د انبياؤ عليهم الصلاة والسلام سره ملحق دى لهذا د انبياؤ په قبرونو باندې هم اود صالحينو په قبرونو باندې هم جمات جوړونكى به د لعنت مستحق وى.[۱]

د لعنت په سبب كښې د علامه نووى رحمه الله تشريح: علامه نووى رحمه الله فرمائى چه د علماء كرامو د بيان مطابق د دې ممانعت مقصد دادې چه چرته د قبر په تعظيم كښې مبالغه اونه كړې شى اوخلق په خپله عقيده كښې خلل پيدا كولو سره په فتنه كښې پرينوځى. ځكه چه بيا هم دغه څيز كفر ته رسوى لكه څنګه چه په پخوانو امتونو كښې داسې شوى دى.[۲]

د لعنت په سبب كښې د ملاعلى قارى رحمه الله تشريح: ملاعلى قارى رحمه الله ليكلى دى چه د لعنت سبب خو يا دا وو چه يهوديانو به د انبياؤ په قبرونو باندې تعظيمى سجدې كولې كوم چه شرك جلى وو. يا دا وو چه هغوى به د الله تعالى مونځ د انبياء په قبرونو كښې دهغوى قبرونو طرف ته توجه كولو سره ادا كولو چه عبادت د الله او تعظيم د انبياؤ. دواړه په يوځائې سر ته اورسوى كوم چه شرك خفى وو ځكه چه په دواړو كښې حدود د اذن خداوندى نه متجاوز شوې وو. دا زمونږ ائمو كښې بعضې شارحينو ذكركړى دى.[۳]

د لعنت په سبب كښې د حضرت ګنګوهى رحمه الله تشريح: ليكن حضرت ګنګوهى رحمه الله چه د استدلال كوم تقرير فرمائيلې دې هغه دادې چه حضورپاك لعنت فرمائيلې دې د **تشبه بعبادة الأصنام** د وجې نه. او تشبه به هله لازميږى چه كله به قربانى كيږى. لهذا چه د صالحينو او انبياؤ قبرونه وى او هغه برابر كړې شي يا دا چه د هغوى عظام راويستلى شى او په ادب او احترام سره چرته بل مقام كښې دفن كړى شى نو بيا هلته جمات جوړول هم جائز دى او تركومې چه تعلق دې د مشركانو د قبرونو په هغې كښې نبش متعين اومقرر دې. د هغوى هډوكى به راويستې شي او غورزولې به شى اوپه هغه ځائې به جمات جوړولې شى.[۴]

علامه طحطاوى رحمه الله د مراقى الفلاح په حاشيه كښې دا ليكلى دى چه د ميزاب رحمت لاندې د حجر چه كوم ځائې دې هلته د حضرت اسماعيل عليه السلام قبر دې اود حجر اسود او مقام ابراهيم په مينځ كښې د ۷۰ انبياؤ عليهم الصلاة والسلام قبرونه دى. ليكن چونكه زمكه برابر كړې شوې ده اود قبر نشان باقى پاتې نه دې لهذا هلته جمات دې او په دې كښې څه

---

[۱]) شرح الكرماني: ٤/٨٨ فتح الباري: ۱/٦٧٩ إرشادالساري: ۲/٨٧.

[۲]) شرح النووي على صحيح مسلم، كتاب المساجد ومواضع الصلوة،باب: النهى عن بناء المسجد على القبور واتخاذ الصور: ٥/١٣.

[۳]) مرقاة المفاتيح، كتاب الصلاة، باب المساجد ومواضع الصلاة: ۲/۳۸۹.

[۴]) لامع الدرارى: ۱/١٦٥.

حرج او مضائقه نشته دي.(۱)

دَ لعنت په سبب کښې دَ کشمیری رحمه الله **تشریح:** دې نه علاوه حضرت مولانا محمد انورشاه کشمیری صاحب دَ نکتې یوه خبره ذکرکړې ده چه ومایکره من الصلوة فی القبور کښې "ما" موصوله او که چرې "من" بیانیه دی نو دَدې مطلب به داوی چه په قبرستان کښې مونځ مکروه دې. لیکن "من" که چرته تبعیضیه واخستلې شی نو بیا به دَدې مطلب دا وی چه امام بخاری دَ صلوة فی القبر کراهت بیانوې. که چرې بالکل مخامخ وی نو کراهت به ډیر سخت وی او که چرې قبر ښې طرف ته وی نو دَ مخامخ کیدو په مقابله کښې به کم کراهت وی او چه ګس طرف ته وی نو دَ ښی طرف په مقابله کښې به نور هم کم کراهت وی. او که چرې شاته وی نو بیا به هډو کراهت نه وی.(۲)

دَ لعنت په سبب کښې دَ علامه شبیر احمد عثمانی رحمه الله **تشریح:**

قوله: لعن الله الیهود، بعضې روایتونو کښې دَ نصاری هم ذکر راغلې دې. هلته اشکال راځی چه دَ نصاراؤ دَ نبی یعنی دَ عیسی علیه السلام خو قبر نشته دې بیا په هغوی باندې "اتخذوا قبور انبیائهم....." څنګه صادق علیه السلام لعنت اوکړو؟ چا دا جواب ورکړو چه یهودو چه دَ کوم انبیاؤ سابقین مثلاً ابراهیم علیه السلام وغیره منل نصاری هم نیزدې نیزدې هغه ټول منل نو دَ هغوی د قبرونو سره به ئې داسې کول.

لیکن صحیح جواب دادې چه دَ مسلم په روایت کښې یو لفظ زائد دې. "قبور أنبیائهم وصلحائهم" نو اوس هیڅ اشکال باقی پاتې نه شو. آخر صالحین دَ هغوی په نیز هم وو هغوی سره به ئې دا معامله کوله. والله اعلم.(۳)

دَ لعنت په سبب کښې دَ حضرت شیخ الحدیث صاحب رحمه الله **تشریح:** دَدې نه استدلال داسې دې چه حضور پاك دَ انبیاء کرامو قبرونه جماتونه جوړونکو باندې لعنت فرمائیلې دې نو دَ مشرکانو به څه حال وی؟ لهذا که چرته هلته دَ جمات دَ جوړولو ضرورت وی نو دَ مشرکانو دَ قبرونو نبش به کولې شی.(۴)

دَ قبر مخامخ دَ مونځ کولو حکم:

دَ احنافو مذهب: دَ احنافو په نیز په قبرستان کښې که چرته دَ مونځ دَ پاره جدا څه ځائی جوړ کړې شوې وی یعنی متعین کړې شوې وی او هغه ځائی کښې څه قبر نه وی، نه څه پلیتی وی او نه دَ مونځ کونکی مخې ته څه قبر وی یعنی دَ مونځ ګذار قبله دَ قبر طرف ته نه

---

(۱) حاشیة الطحطاوی علی مراقی الفلاح،ص: ۳۵۷-۳۵۶ وکذافی مرقاة المفاتیح، کتاب الصلاة، باب المساجد ومواضع الصلاة: ۳۸۹/۲.

(۲) فیض الباری: ۳۸/۲.

(۳) فضل الباری: ۱۴۰/۳-۱۳۹.

(۴) تقریربخاری شریف: ۱۵۸/۲.

وي نو داسې ځائی کښې مونځ کول مکروه نه دی. او که قبر ښی، گس یا شاته وی یا چه قبر مخې ته وی او دې د ستړې مخې ته مونځ او کړې نو بیاهم څه کراهت نشته دې. او بغیرد څه حائل د قبر مخې ته مونځ کول صحیح نه دی.(١)

د مالکیوُ مذهب: د مالکیوُ په نیز په قبرستان کښې مونځ اداکول جائز دی که هغه قبرستان آباد وی که آباد نه وی، بلکه وران شوې وی د هغې نه مړی راویستلې شوې وی که نه وی راویستلې شوې، که هغه قبرستان د یو مسلمان وی او که د مشرکانو، په هرصورت کښې مونځ کول جائز دی.(٢)

د حنابلوُ مذهب: د حنابلوُ په نیز په قبرستان کښې مونځ کول جائز نه دی که قبرستان زوړ وی او که نوې، د هغه ځائی نه مړی ویستلې شوې وی او که نه وی ویستلې شوې. د دوی نه نقل دی چه د قبرونو نه چاپیره چه کوم ځائی هم د قبرستان د نوم لاندې راځی هلته مونځ اداکول جائز نه دی.

د حنابلوُ په نیز د قبرستان تعریف: البته د قبرستان په تعریف کښې د حنابلوُ نه نقل دی چرته چه د دریو نه زیات قبرونه وی هغې ته به قبرستان وئیلی شی لیکن که قبرونه د دریو نه کم وی نو هغې ته به د قبرستان نوم نه شی ورکولې. او هلته به مونځ اداکول هم جائز وی. دغه شان که په کور کښې د ننه مړی خښ کړی شوې وی نو هلته هم مونځ اداکول جائز دی اګرچه هلته د دریو نه زیات قبرونه وی ځکه چه دې ته هم د قبرستان نوم نه شی ورکولې.(٣)

د شوافعوُ مذهب: د شوافعوُ په نیز په دې مسئله کښې لږ تفصیل دې. د هغوی په نیز که د قبرستان نه مړی ویستلې شوې وی نو دغه ځائی کښې مونځ کول په اتفاق (عندالشوافع) صحیح نه دی. ځکه چه زمکې سره د مړو پیپ وغیره شامل شوې وی. دا حکم په هغه صورت کښې دې چه کله په دغه د قبرستان والا زمکه باندې څه کپړا خورولو نه بغیر مونځ اداکړې شی. او که چرته څه کپړا وغیره خورولو سره مونځ اداکړې شی نو د کراهت سره به مونځ ادا شی. او که د قبرستان نه مړی نه وی ویستلې شوې نو د هغوی په نیز بغیرد څه اختلاف په دغه زمکه باندې مونځ ادا کول صحیح دې. البته مکروه تنزیهی دی. د جواز وجه داده چه په

---

(١) ردالمحتار، كتاب الصلاة، مطلب في تعريف الإعادة: ٤٢٥/٢ دارعالم الكتب. البحرالرائق، كتاب الجنائز، فصل: السلطان أحق بصلاته: ٣٤١/٢. فتاوى قاضي خان على هامش الفتاوى الهندية، كتاب الصلاة: ٢٩/١. الموسوعة الفقهية الكويتية، حرف الميم، المقبرة، الصلاة في المقبرة: ٣٤٦/٣٨. فضل الباري: ١٣٩/٣.

(٢) المدونة الكبرى، كتاب الصلاة، الصلاة في المواضع التي تكره فيها الصلاة: ١٨٢/١. مناهج التحصيل ونتائج لطائف التأويل في شرح المدونة وحل مشكلاتها، كتاب الصلاة، المسألة التاسعة في المواضع الذي تجوزفيه الصلاة وما تكره فيه الصلوات: ٣٣٠/١-٣٢٩. الموسوعة الفقهية الكويتية، حرف الميم، المقبرة، الصلاة في المقبرة: ٣٤٦/٣٨.

(٣) الكشاف القناع عن متن الاقناع، كتاب الصلاة، باب: اجتناب النجاسة ومواضع الصلاة، فصل: في بيان المواضع التي نهى عن الصلاة فيها: ٢٩٨، ٢٨٩/١. الإنصاف في معرفة الراجح من الخلاف للمرداوي، كتاب الصلاة، الأماكن التي لا تصح الصلاة فيها كالمقبرة ونحوها: ٤٩١/١-٤٨٩. نيل المآرب بشرح دليل الطالب، كتاب الصلاة، باب: شروط الصلاة، الموضع المنهي عنها: ١٢٨/١. الموسوعة الفقهية الكويتية، حرف الميم، المقبرة، الصلاة في المقبرة: ٣٤٦/٣٨.

کومه زمکه باندې مونځ اداکولې شي هغه پاکه ده او د کراهت وجه داده چه مونځ په قبرستان کښې اداکیږي کوم چه د نجاست د دفن کولو ځائې دې.
او که چرې معامله مشکوك وي چه آیا د دې قبرستان نه مړي ویستلې شوي دي که نه. نو د اصح قول مطابق مونځ به سره د کراهت نه صحیح شي. ځکه چه په زمکه کښې اصل د دې پاکیدل دي د شك په وجه په دې د نجاست حکم نه شي لګولې کیدې. د اصح قول په مقابله کښې يو بل قول دادې چه مونځ نه صحیح کیږي ځکه چه د بنده په ذمه اصل د ده فرض باقي پاتې کیږي او د دې په ساقط کولو کښې که چرې شك وي نو شك سره به فرض ساقط نه شي.(١)

قوله: وَمَا يُكْرَهُ مِنَ الصَّلَاةِ فِي الْقُبُورِ: د دې جملې باره کښې علامه کرماني رحمه الله دا فرمائيلي دي چه د دې عطف "هل ينبش قبور مشركي الجاهلية" باندې دې او دا د ترجمې دويم جز دې.
په دې باندې دا اشکال اوکړې شو چه "مايكره من الصلوة فى القبور" جمله خبريه ده او "هل ينبش قبور مشركي الجاهلية" جمله انشائيه ده. استفهام په دې کښې راغی نو بيا به دا عطف ځنګه صحيح شي؟ نو د دې جواب علامه کرماني رحمه الله دا ورکړې دې چه "هل" چونکه هلته د "قد" په معنی دې لهذا هغه هم جمله خبريه ده او "مايكره من الصلوة فى القبور" هم جمله خبريه ده لهذا په عطف کښې هيڅ مضائقه نشته دې.
او نور شراح هم دا فرمائي چه د "مايكره من الصلوة فى القبور" عطف په "هل ينبش قبور مشركي الجاهلية" باندې دې. او دا د ترجمې دويم جز دې ليکن د دې جز ثبوت د حديث شريف نه نه کيږي کوم چه امام بخاري رحمه الله وړاندې بيان کړې دې. په دې وجه شراح فرمائي چه امام بخاري رحمه الله د دې جز ثابتولو د پاره د حضرت عمر بن خطاب رضي الله عنه اثر نقل کړې دې:

قوله: وَرَأَى عُمَرُ بْنُ الْخَطَّابِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ أَنَسَ بْنَ مَالِكٍ يُصَلِّي عِنْدَ قَبْرٍ، فَقَالَ: «الْقَبْرَ الْقَبْرَ». چه د قبر نه جدا شه د دې طرف ته مخ کولو سره مونځ مه کوه.

قوله: ولم يأمره بالاعادة: ليکن حضرت عمر رضي الله عنه حضرت انس رضي الله عنه ته د مونځ د راګرځولو حکم ورنه کړو. د دې نه معلومه شوه چه مونځ خو کيږي ليکن مکروه دې دا رائې د شراحو ده.(٢)

د حضرت شيخ الحديث صاحب رحمه الله رائې: ليکن د حضرت شيخ الحديث مولانا محمدزکريا رحمه الله رائې د دې برعکس ده هغوی فرمائي چه دا د ترجمة الباب جز دې او د باب لاندې داخل

---

(١) الحاوى الكبير فى فقه مذهب الإمام الشافعى رحمه الله للماوردى المعروف بشرح مختصر المزنى، كتاب الصلاة، باب: الصلاة بالنجاسة ومواضع الصلاة: ١/٢٦١-٢٦٠. فتح العزيز شرح الوجيز للرافعى رحمه الله مطبوع تحت المجموع شرح المهذب، كتاب الصلاة، الباب الخامس فى شرائط الصلاة: ٤/٣٦. المجموع شرح المهذب، كتاب الصلاة، باب: مواقيت الصلاة، باب: طهارة البدن وما يصلى فيه وعليه: ٣/١٥٨-١٥٧. الموسوعة الفقهية الكويتية، حرف الميم، المقبرة الصلاة فى المقبرة: ٣٨/٣٤٦.

(٢) شرح الكرماني: ٤/٨٨ فتح الباري: ١/٦٧٩ إرشاد الساري: ٢/٨٧.

دي او په دې باندې دَ عطف نښان هم لګيدلې دې. اوس سوال دادې چه دَ كراهة صلوة فى المقابر امام بخارى رحمه الله څه روايت نه دې ذكر كړې. شراح دَدې جواب دا وركوى چه اثر انس بن مالك رضي الله عنه باندې اكتفاء اوكړې شوه اودَ حضرت انس رضي الله عنه دَ اثر نه استدلال داسې دې چه حضرت عمر رضي الله عنه قبرونو سره په مونځ كولو باندې اوټوكلو او دَ واپس راګرځولو حكم ئې ورنه كړو نومعلومه شوه چه مكروه خودې ليكن مونځ به اوشى. كه چرې مونځ نه صحيح كيدو نو دَ واپس راګرځولو حكم به ئې وركولو.

اوس اشكال دادې چه امام بخارى رحمه الله دَدې نه پس يو مستقل باب كراهية الصلوة فى المقابر ترى لهذا ترجمه مكرر شوه اودا خبره په اصولو كښې معلومه شوې ده چه كه چرې دَ تراجم غرض يو وى او الفاظ ئې بدل شى نو دا به تكرار وى. اوكه چرې الفاظ يو وى ليكن اغراض ئې جدا جدا وى نودا به تكرار نه وى. ليكن دلته دَ دواړو بابونو غرض هم يو دې.

شراح دَدې جواب دا وركوى چه دلته دا باب تبعاً دې او راتلونكې باب قصداً دې. مګر زما په نيز په دې باندې اشكال دې چه دَ قصد اوتبع وئيلو ضرورت خو به هغه وخت پيښيږى چه كله چرته بل صورت نه وى اودلته دَدې نه علاوه يو صورت بل هم شته هغه دا چه زما په نيز

هل په خپل اصل معنى دې او مطلب دادې چه آيا دَ جاهليت دَ مشركانو دَ قبرونو نبش اوكړې شى او په هغې جماتونه جوړكړې شى؟ ځكه چه حضورپاك دَ انبياؤ قبرونه جماتونه جوړونكو باندې لعنت وئيلې دې. نودَ مشركانودَ قبرونو به څه حال وى؟ اودا ځكه چه صلوة فى المقابر مكروه دى نوزما په نيز "ومايكره من الصلوة" دَترجمې جز نه بلكه دَ لام لاندې داخل دې او په قول باندې عطف دې اوداهم يو علت دې، زما دَ قول مطابق چه كله دا په ترجمه كښې داخل نه دې نودَ روايت ضرورت پاتې نه شو. په دې وجه دَ اثر نه دَ ثابتولو هم ضرورت نشته او نه تكرار شو دكوم دَ لرې كولو چه كوشش اوكړې شى؟

اوس دلته اشكال دادې چه هل په خپل اصل معنى څنګه صحيح كيدې شى؟ حالانكه دَ مسجد نبوى دَتعمير په وخت دَمشركانودَ قبرونو نبش شوې دې. ددې جواب دادې چه امام بخارى رحمه الله يو څو ابوابه پس باب: الصلوة فى مواضع الخسف والعذاب ترى. په هغې كښې دا دى چه حضرت على رضي الله عنه په بابل كښې دَ موضع عذاب كيدو په سبب مونځ كول مكروه اوګڼړلو نودَ حضرت على رضي الله عنه كراهت دموضع عذاب كيدو په سبب وو. اوچرته چه مشركان خښ شوى وى هغه پخپله موضع عذاب دې. لهذا دَدې طرف ته اشاره كولو دَپاره ئې په ترجمه كښې لفظ هل راوړلو. او كه څوك دا اووائى چه دَ قبرونو دَ نبش نه پس هلته څه پاتې شو؟ نودَدې جواب دا دې چه په بابل كښې كله خسف واقع شوې وو، اوس هلته څه پاتې شوې وو؟ بالكل نه،لهذا لكه څنګه چه هلته باوجود دَكراهت دَ موضع عذاب كيدو دَ وجې نه وو، نوداهم موضع عذاب شوې دې.(١)

---

١) تقرير بخارى شريف:١٥٩/٢.

د حضرت عمر رضی الله عنه د اثر تخريج: حضرت ابن ابى شيبه رحمه الله او عبد الرزاق رحمه الله په خپل خپل مصنف كښې او امام بيهقى رحمه الله په السنن الكبرى كښې په څه اندازه مختلف الفاظو سره ددې اثر تخريج كړې دې. دَ المصنف لابن ابى شيبه روايت دادې: «حدثنا حفص، عن حميد، عن أنس، قال أبصرني عمر قائما أصلي إلى قبر، فجعل يقول: يا أنس! القبر، فجعلت أرفع رأسي أنظر إلى القمر، فقالوا: إنما يعني: القبر». (۱)

المصنف لابن عبد الرزاق كښې دَ موجود اثر الفاظ دادى: «عبد الرزاق، عن معمر، عن ثابت البناني، عن أنس بن مالك قال: رآني عمر بن الخطاب وأنا أصلي عند قبر، فجعل يقول: القبر، قال: فحسبته يقول: القمر، قال: فجعلت أرفع رأسي إلى السماء، فأنظر، فقال: إنما أقول، القبر، لا تصل إليه، قال ثابت: فكان أنس بن مالك يأخذ بيدي إذا أراد أن يصلي فيتنحى عن القبور» (۲)

السنن الكبرى كښې دَموجود اثر الفاظ دادى: «أخبرنا محمد بن موسى بن الفضل حدثنا أبو العباس، محمد بن يعقوب حدثنا محمد بن هشام حدثنا مروان بن معاوية حدثنا حميد عن أنس قال: قمت يوما أصلي وبين يدي قبر لا أشعر به، فناداني عمر: القبر القبر، فظننت أنه يعني: القمر، فقال لي بعض من يليني: إنما يعني: القبر، فتنحيت عنه». (۳)

دَ صالحينو دَ مزاراتو سره نيزدې دَ جماتونو حكم. نن صبا هرطرف ته دا په كتلو كښې راځى چه كوم يو ځائى كښې هم چه دَ الله والا قبر وى نو هغې سره نيزدې يو جمات هم وى نو داسې كولو كښې هيڅ حرج نشته دې، صحيح دى. چنانچه علامه عينى رحمه الله په دې باره كښې تحرير فرمائى چه كه څرته دَ يو نيك صالح انسان قبر سره داسې جمات جوړ كړې شى چه قبر دَ جمات نه بالكل جدا وى. مزار سره نيزدې دَ جمات جوړولو مقصود صرف دَ بركت حاصلول وى، په مونځ كښې دَ صاحب قبر تعظيم يا دَ هغه طرف ته توجه نه وى نو په دې كښې بديت نشته دې دا به په مذكوره وعيد كښې داخل نه وى. (۴)

---

(۱) المصنف لابن أبى شيبة، كتاب الصلاة، الصلاة بين القبور، رقم الحديث: ۳۷۵۳۲، ۱۴/۱۴۰.

(۲) المصنف لابن عبدالرزاق، كتاب الصلاة، باب الصلاة على القبور، رقم الحديث: ۱/۴۰۴، ۱۵۸۱.

(۳) السنن الكبرى للبيهقى، كتاب الصلاة، باب النهى عن الصلاة إلى القبور، رقم الحديث: ۴۴۵۰. تغليق التعليق، كتاب الصلاة، باب: هل تنبش قبور مشركى الجاهلية ويتخذ مكانها مساجد لقول النبى صلى الله عليه وسلم: لعن الله اليهود، اتخذوا قبور أنبيائهم مساجد، وما يكره من الصلاة فى القبور. ورأى عمر أنس بن مالك يصلى عندالقبر، فقال: القبر القبر، ولم يأمره بالإعادة: ۲۲۸-۲/۲۲۹. مسندالفاروق لابن الكثير، كتاب الصلاةباب فى مواطن السجود، رقم الحديث: ۷۸، ۱/۱۸۷. المطالب العالية بزوائد المسانيد الثمانية، كتاب الصلاة، باب: مايصلى إليه وما لا يصلى إليه، رقم الحديث: ۳۳۹، ۳/۴۱۷. سلسلة الآثار الصحيحة أو الصحيح المسند من أقول الصحابة والتابعين، كتاب الصلاة، الصلاة عندالقبر: ۲/۲۷۷.

(۴) فأما من اتخذ مسجدا فى جوار صالح وقصد التبرك بالقرب منه لا للتعظيم له، ولا للتوجه إليه، فلا يدخل فى الوعيد المذكور. عمدة القارى: ۴/۲۵۸.

حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائي چه دَ يو صالح سړي قبر سره (دغه پورته تفصيل سره) جمات جوړول په وعيد کښې شامل نه دي. [1]

ملاعلي قاري رحمه الله فرمائي چه پاتې شوه داخبره چه که چرې دَ صالحينو نه دَ چا مزار سره نيزدې جمات جوړ کړې شي يا په مقبره کښې مونځ اوکړې او دَ هغه دَ روح نه دَ تقويت حاصلولو يا دَ هغه دَ عبادتونو دَ اثراتو نه دَ فائدې اوچتولو اراده وي، په مونځ کښې دَ هغه تعظيم يا دَ هغه طرف ته توجه نه وي نو دغه جمات جوړولو کښې هيڅ حرج نشته دې. [2]

خلاصه دا چه دَ صالحينو مزاراتو سره نيزدې دَ شرائطو خيال ساتلو سره جمات جوړول جائز دي.

حديث باب [حديث نمبر ٤١٧]

٤٢٧ - حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ الْمُثَنَّى قَالَ حَدَّثَنَا يَحْيَى عَنْ هِشَامٍ قَالَ أَخْبَرَنِي أَبِي عَنْ عَائِشَةَ أَنَّ أُمَّ حَبِيبَةَ وَأُمَّ سَلَمَةَ [3] ذَكَرَتَا كَنِيسَةً رَأَيْنَهَا بِالْحَبَشَةِ فِيهَا تَصَاوِيرُ، فَذَكَرَتَا لِلنَّبِيِّ - صلى الله عليه وسلم - فَقَالَ « إِنَّ أُولَئِكَ إِذَا كَانَ فِيهِمُ الرَّجُلُ الصَّالِحُ فَمَاتَ بَنَوْا عَلَى قَبْرِهِ مَسْجِدًا، وَصَوَّرُوا فِيهِ تِلْكَ الصُّوَرَ، فَأُولَئِكَ شِرَارُ الْخَلْقِ عِنْدَ اللَّهِ يَوْمَ الْقِيَامَةِ.

دَ حديث ترجمه: حضرت عائشه رضي الله عنها فرمائي چه حضرت ام حبيبه او حضرت ام سلمه رضي الله عنهما دَ نبي کريم ﷺ په وړاندې دَ يوې ګرجې ذکر اوکړو چه هغوی په حبشه کښې ليدلې وه. په کومه کښې چه تصويرونه لګيدلي وو. نو نبي کريم ﷺ اوفرمائيل چه دَ هغه خلقو دا دستور وو چه کله به دَ هغوی څوك نيك سړې وفات شو نو هغوی به دَ هغه په قبر باندې دَ عبادت ځائي جوړولو او په هغې کښې به ئې دَ هغوی بتان کيخودل. (بيائې اوفرمائيل چه) دَ قيامت په ورځ به داسې کونکې خلق دَ الله تعالى په نيز په مخلوق کښې بدترين خلق وي.

تراجم رجال: دَ مذکوره حديث شريف په سند کښې ټول پنځه راويان دي.

---

[1]) فتح الباري: ٦٨٠/١. دَ سلفي حضراتو په فتح الباري باندې اعتراض اودَهغې رد: دَ فتح الباري دارالسلام نسخې (دکوم چه حواله ورکړې شوې ده) حاشيه کښې به دې مقام باندې دَ محشي طرف نه داحاشيه "هذا غلط واضح، والصواب تحريم ذلک، ودخوله تحت الأحاديث الناهية عن اتخاذ القبور مساجد. فانتبه واحذر، والله الموفق" موجود دی کوم چه صحيح نه دې. ځکه چه دَ ماقبل تفصيل نه داخبره واضحه ده چه دَ ممانعت تعلق دَ منکراتو سره دې ددې نه بغيرسره نه دې. او دَ حافظ ابن حجر رحمه الله او علامه عيني رحمه الله ذکر کړې شوې تفصيل دَ منکراتو نه دَ بچ کيدو سره دَ جماتونه جوړولو سره مقيد دې. فلااشکال.

[2]) أما من اتخذ مسجدا في جوار صالح أو صلى في مقبرة وقصدالا ستظهار بروحه أو وصول أثر ما من أثر عبادته اليه لا للتعظيم له والتوجه نحوه، فلا حرج. (مرقاة المفاتيح، کتاب الصلاة، باب المساجد ومواضع الصلاة: ٣٨٩/٢).

[3]) أخرجه البخاري أيضا في الصلاة في البيعة، رقم الحديث: ٤٣٤، وفي الجنائز، باب: بناء المسجد على القبر، رقم الحديث: ١٣٤١، وفي فضائل أصحاب النبي صلى الله عليه وسلم، باب: هجرة الحبشة، رقم الحديث: ٣٨٧٨. ومسلم في صحيحه، في المساجد، باب: النهي عن بناء المسجد على القبور، رقم الحديث: ٥٢٨. والنسائي في سننه، في المساجد، باب: النهي عن اتخاذ القبور مساجد، رقم الحديث: ٧٠٥. وفي جامع الأصول، حرف الزاء، الكتاب الثالث: في الزينة، الباب السابع: في الصور والنقوش والستور، الأحاديث الواردة في ذم المصورين، رقم الحديث: ٢٩٦١، ٨٠٢/٤.

① محمد بن المثنى رحمه الله: دا حضرت محمد بن المثنى بن عبيد عنزي بصري رحمه الله دي. دَ دوی احوال كشف الباري، كتاب الإيمان، باب: حلاوة الإيمان لاندې تير شوی دي.(١)

② يحيى رحمه الله: دا يحيى بن سعيد بن فروخ القطان تميمي رحمه الله دي. دَ دوی احوال كشف الباري، كتاب الإيمان، باب: من الإيمان أن يحب لأخيه مايحب لنفسه لاندې تير شوی دي.(٢)

③ هشام رحمه الله: دا هشام بن عروه بن زبير بن العوام قرشي اسدي مدني رحمه الله دي. دَ دوی مختصر احوال كشف الباري، كتاب بدء الوحي په دويم حديث او تفصيلي احوال كتاب الإيمان، باب: أحب الدين إلى الله أدوم لاندې تيرشوی دي.(٣)

④ ابي رحمه الله: دا عروه بن زبير بن العوام قرشي اسدي مدني رحمه الله دي. دَ دوی مختصر احوال كشف الباري، كتاب بدء الوحي په دويم حديث او تفصيلي احوال كتاب الإيمان، باب: أحب الدين إلى الله أدوم لاندې تيرشوی دي.(٤)

⑤ عائشه رضي الله عنها: دا ام المؤمنين حضرت عائشه بنت ابي بكر صديق رضي الله عنهما ده. دَ دوی احوال كشف الباري، كتاب بدء الوحي، دويم حديث لاندې تير شوی دي.(٥)

دَ حديث شرح:

قوله: عَنْ عَائِشَةَ أُمِّ الْمُؤْمِنِينَ، أَنَّ أُمَّ حَبِيبَةَ، وَأُمَّ سَلَمَةَ ذَكَرَتَا كَنِيسَةً رَأَيْنَهَا بِالْحَبَشَةِ فِيهَا تَصَاوِيرُ:
حضرت عائشه رضي الله عنها فرمائي چه حضرت ام حبيبه او حضرت ام سلمه رضي الله عنهما دَنبي كريم صلى الله عليه وسلم په وړاندې دَ يوې ګرجې ذكر اوكړو چه هغوی په حبشه كښې ليدلې وه. په كومه كښې چه تصويرونه لګيدلي وو.

قوله: كَنِيسَةً: دَ عيسايانو عبادت خانې ته كنيسه وائي.(٦) دَ دغه كنيسه نوم ماريه خودلې شي.(٧)

قوله: ذَكَرَتَا: دَ تثنيه دَدې صيغې ضمير حضرت ام حبيبه او حضرت ام سلمه رضي الله عنهما طرف ته راګرځي. دَمستملي او حموي په نسخو كښې دا لفظ "ذكرا" دَمذكر صيغه ده چه دَ اصل خلاف دې. ظاهر دا معلوميږي چه دا به دَ نسخې ليكونكو نه غلطي نه وی شوې.(٨)

---

(١) كشف الباري: ٢٥/٢.
(٢) كشف الباري: ٢/٢.
(٣) كشف الباري: ٢٩١/١، ٤٣٢/٢.
(٤) كشف الباري: ٤٣٦/٢.
(٥) كشف الباري: ١/٢٩١.
(٦) شرح الكرماني: ٨٨/٤.
(٧) فتح الباري: ٦٨٠/١، عمدة القاري: ٢٥٧/٤.
(٨) عمدة القاري: ٢٥٧/٤.

قوله: رَأَيْنَا: دالفظ دَ جمع صيغې سره استعمال شوې دې حالانکه کتونکي دوه وو، نو د دې په جواب کښې وئيلي شي چه دَ جمع نسبت صرف دَ دغه دوو طرف ته نه بلکه دَ دغه دواړو سره نور کوم کسان هم چه شريك وو هغه ټول په دې روايت کښې شامل کړې شوی دی. دويمه خبره دَ اقل دَ جمع دوه وی لهذا په دې اعتبار سره هم دَ اشکال څه خبره نشته دې.

دريمه خبره دا چه بعضې نسخو کښې مثلاً دَ کشميهني او اصيلي په نسخه کښې "رأتا" لفظ هم ملاويږي. فلا اشکال.(١)

قوله: فَذَكَرَتَا لِلنَّبِيِّ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَقَالَ: «إِنَّ أُولَئِكَ إِذَا كَانَ فِيهِمُ الرَّجُلُ الصَّالِحُ فَمَاتَ، بَنَوْا عَلَى قَبْرِهِ مَسْجِدًا، وَصَوَّرُوا فِيهِ تِلْكَ الصُّوَرَ، فَأُولَئِكَ شِرَارُ الْخَلْقِ عِنْدَ اللّٰهِ يَوْمَ الْقِيَامَةِ»

نونبی کريم ﷺ اوفرمائيل چه دَ هغه خلقو دا رواج وو چه کله به دَ هغوی څوك نيك سړې وفات کيدو نو هغوی به دَ هغه په قبر باندې عبادت خانه جوړوله او په هغې کښې به ئې دَ هغه سړی بتان کيخودل. (بيائې اوفرمائيل چه) دَ قيامت په ورځ به دا سې کونکی دَ الله تعالی په نيز په مخلوق کښې بدترين خلق وی.

قوله: فَأُولَئِكَ: په يو بل روايت کښې دَ فاء په ځائې واؤ يعنی وأولئك دې.(٢)

قوله: فَمَاتَ: دَدې عطف به په کان باندې وی. او وړاندې دَ بنوا جمله به دَ إذا دَ پاره جواب شی.(٣)

دَ بت پرستئ شروع څنګه شوې ده؟

قوله: وَصَوَّرُوا فِيهِ: قاضی عياض مالکی رحمه الله ليکلی دی چه دا دَ بت پرستئ شروع وه يعنی بت پرستی په دې طريقه درجه په درجه شروع شوه.(٤)

علامه قرطبی رحمه الله ليکلی دی چه دَ هغوی طريقه دا وه چه کله به نيکان خلق وفات کيدل نو دَ هغوی تصويران به ئې جوړول او هغه به ئې زوړندول او دَ هغوی مقصد به دا وو چه دغه تصويرانو ته په کتلو دَ هغوی زړونه تسلی او سکون حاصل کړی او دَ هغوی نيکا اعمال ياد کړی او بيا هم دَ هغوی په شان په عبادت کښې سعی او کوشش اوکړی او دَ هغوی قبرونو سره به خواکې دوی مونځونه کول ليکن قبرونه به ئې خپلې مخې ته نه ساتل. دغه ړومبنی چه فوت شو او دَ هغوی نه پس روستو جانشين دَ هغوی په ځائې راغله نو هغوی دَ دغه ړومبنو او متقدمينو مقصد خو فوت کړو او شيطان دَ هغوی په زړونو کښې دا وسوسه واچوله چه ستاسو بزرګانو خو به دَ قبرونو عبادت کولو لهذا تاسو هم دَ دوی عبادت کوئې. نو روستو راتلونکو دَ قبرونو عبادت شروع کړو.

---

(١) شرح الکرمانی: ٨٨/٤ فتح الباری: ٦٨٠/١ عمدة القاری: ٢٥٧/٤.

(٢) عمدة القاری: ٢٥٧/٤.

(٣) فتح الباری: ٦٨٠/١.

(٤) إکمال المعلم بفوائد مسلم، کتاب: فی المساجد، باب النهی عن بناء المساجد علی القبور، رقم الحديث: ٥٢٨، ٤٥٠/٢.

په دې باندې حضورپاك دا نكير اوفرمائيلو چه دَ حضورپاك امت دا طريقه اختيارولو سره په شرك كښې اخته نه شي او هم دَدې دَ پاره حضورپاك دا ارشاد اوفرمائيلو چه زما نه پس زما قبر سره دا معامله اونه كړې شي.(١)

دَ "شرار" لغوى تحقيق:

قوله: فَأُولَٰئِكَ شِرَارُ الْخَلْقِ عِنْدَ اللّٰهِ يَوْمَ الْقِيَامَةِ: شرار دَ شين په كسرې سره جمع ده دَ شر او دَ بعضو په نيزدَ شرير جمع ده.(٢)

دَ شرار الخلق مصداق كوم خلق دى؟: علامه كرمانى رحمه الله په دې ځائى يو اشكال كړې دې چه حضورپاك خو "فَأُولَٰئِكَ شِرَارُ الْخَلْقِ عِنْدَ اللّٰهِ يَوْمَ الْقِيَامَةِ" فرمائيلى دى، دَدې نه خو په ظاهره دا معلوميږى چه دَ قبر طرف ته مونځ كول حرام دى او علماء دې ته صرف مكروه وائى؟ بيائى هم پخپله دَدې جواب وركړو چه په اصل كښې دَ كراهت نه كراهت تحريمى مراد دې لهذا دَ شرار الخلق په اطلاق كښې هيڅ اشكال نشته. دَدې اطلاق تقاضا دا وه چه قبر مخې ته وى نو مونځ حراميدل پكار دى او علماء كرامو چه دې ته مكروه تحريمى اووئيل نو دا په حكم كښې هم دَ حرام دې.

علامه كرمانى رحمه الله دويمه خبره دا فرمائى چه كه چرې دَ كراهت نه كراهت تنزيهى مراد واخستې شى نو بيا به دَدې مطلب داوى چه حضورپاك دَ تصوير په مذمت كښې "فَأُولَٰئِكَ شِرَارُ الْخَلْقِ عِنْدَ اللّٰهِ يَوْمَ الْقِيَامَةِ "فرمائيلى دى. په دې باندې علامه رحمه الله اشكال كړې دې چه كه چرې دَ تصوير په مذمت كښې ئى "فَأُولَٰئِكَ شِرَارُ الْخَلْقِ يَوْمَ الْقِيَامَةِ" فرمائيلى دى نو تصوير خو صرف معصيت دې او شرار الخلق كيدو نه دا لازميږى چه هغوى دې كافر اوګرځولې شى. نو دَ ګناه په كولو سره دَ كافر اطلاق څنګه اوكړې شو؟

دَدې جواب بيا هغه وركړې دې چه په اصل كښې دوى ته شرار الخلق څكه اووئيلې شو چه هغوى به دَ تصوير عبادت كولو اوكافران هم وو په دې وجه په دې اطلاق كښې څه اشكال نشته.(٣)

يوه بله خبره ئى داهم كړې ده چه دَ شرار الخلق اطلاق به په كفر باندې هله اوشى چه كله شرار الخلق على الاطلاق مراد وى. هسې دَ شر لفظ دَ خير په مقابله كښې هم راځى او شرار دَ خيار په مقابله كښې استعماليږى. لكه څنګه چه په حديث شريف كښې دَ رسول الله ﷺ

---

(١) المفهم لما أشكل من تلخيص كتاب مسلم، كتاب الصلاة، باب: تحويل القبلة من الشام إلى الكعبة، والنهى عن بناء المساجد على القبور وعن التصاوير فيها، رقم الحديث: ١٢٥، ٥٤/٥.

(٢) عمدة القارى: ٢٥٧/٤.

(٣) شرح الكرمانى: ٨٩/٤.

ارشاد دې: «إن شر الناس عندالله منزلة من تركه الناس اتقاء شره»[1] دلته د شرالناس مطلب كافر نه دې. دغه شان په بل حديث كښې حضورپاك فرمائي: «ألا أخبركم بشر الناس؟ رجل يسأل بالله ولا يعطى به»[2] چه د الله تعالى واسطه وركولو سره د هغه نه سوال اوكړې شي او د دغه واسطې باوجود هم هغه ورکړه اونه کړی هغه شرالناس دې. دغه شان په حديث كښې راځى حضورپاك فرمائي: «إن شر الناس ذوالوجهين الذى يأتى هؤلاء بوجه وهؤلاء بوجه»[3] دا هم د كفر د وجې نه نه دى وئيلى شوى. غرض دا چه د شرار اطلاق د اخيار په مقابله كښې هم كيږى لهذا دا هم وئيلې شى چه دلته نبى ﷺ د تصوير د وجې هغوى ته شرارالخلق وئيلى دى دا ئې ني مقابلة الأخيار وئيلى دى.

د حديث شريف د ترجمة الباب سره مناسبت: علامه عينى رحمه الله فرمائي چه د دې حديث شريف د ترجمة الباب سره مناسبت د ترجمې جز "لعن الله اليهود" په وجه دې. په دې اعتبار سره چه په دې قول كښې داخبره ده چه نبى ﷺ په يهودو باندې ځكه لعنت اووئيلو چه هغوى د انبياؤ قبرونه د سجدو ځايونه جوړكړى وو. او په دې حديث كښې د نصاراؤ په داسې طريقې سره مذمت اوكړې شو چه د لعنت نه هم زيات دې. په وجه د دې خبرې چه په هغوى كښې دا دستور پيدا شوې وو چه كله به د هغوى څوك نيك سړې وفات شو نو د هغه په قبر باندې به ئې جمات جوړولو او په هغې كښې به ئې د هغه سړى تصويرونه زوړندول.[4]

علامه شبير احمد عثمانى رحمه الله فرمائي دلته شارحين حيران دى چه په دعوىٰ او دليل كښې

---

[1]) حدثناعمرو بن عيسى، حدثنامحمد بن سواء، حدثنا روح بن القاسم، عن محمد بن المنكدر، عن عروة، عن عائشة: أن رجلا استأذن على النبى صلى الله عليه وسلم، فلما رآه قال: بئس أخوالعشيرة، وبئس ابن العشيرة، فلما جلس تطلق النبى صلى الله عليه وسلم فى وجهه وانبسط إليه، فلما انطلق الرجل قالت له عائشة: يارسول الله! حين رأيت الرجل قلت له كذا وكذا، ثم تطلقت في وجهه وانبسطت إليه؟ فقال رسول الله صلى الله عليه وسلم: ياعائشة! متى عهدتنى فحاشا، إن شرالناس عندالله منزله يوم القيامة من تركه الناس اتقاء شره. (صحيح البخارى، كتاب الأدب، باب لم يكن النبى صلى الله عليه وسلم فاحشا ولا متفحشا، رقم الحديث: ٦٠٣٢).

[2]) حدثنا قتيبة، قال: حدثنا ابن لهيعة، عن بكير بن عبدالله بن الأشج، عن عطاء بن يسار، عن ابن عباس، أن النبى صلى الله عليه وسلم قال: ألا أخبركم بخير الناس؟ رجل ممسك بعنان فرسه فى سبيل الله. ألا أخبركم بالذى يتلوه؟ رجل معتزل فى غنيمة له يؤدى حق الله فيها. ألا أخبركم بشرالناس؟ رجل يسأل بالله ولا يعطى به. هذا حديث حسن غريب من هذا الوجه، ويروى هذاالحديث من غير وجه، عن ابن عباس، عن النبى صلى الله عليه وسلم. (جامع الترمذى، فضائل جهاد، أى الناس خير، رقم الحديث: ١٦٥٢).

[3]) حدثنا قتيبة، حدثنا الليث، عن يزيد بن أبى حبيب، عن عراک، عن أبى هريرة، أنه سمع رسول الله صلى الله عليه وسلم، يقول: إن شرالناس ذوالوجهين، الذى يأتى هؤلاء بوجه، وهؤلاء بوجه. (صحيح البخارى، كتاب الأحكام، باب: ما يكره من ثناء السلطان وإذا خرج قال غير ذلک، رقم الحديث: ٧١٧٩).

[4]) عمدة القارى: ٢٥٦/٤.

څه مناسبت دې؟ په دعوىٰ كښې يعنى ترجمة الباب كښې دمشركانو دَ قبرونو «ذكر» دې او دليل يعنى حديث دَ انبياء كرامو دَ قبرونو متعلق دې. او په دعوىٰ كښې دَ قبرونو دَ نبش «ذكر» دې او په دليل كښې دَ قبرونو دَ جماتونو جوړولو نفى ده. «الغرض دعوىٰ دا ده چه دَ مشركانو قبرونه كنستلو سره په هغه ځائى جماتونه جوړول جائز دى او په دې باندې دليل دادې چه حضورپاك دَ انبياؤ قبرونونه جماتونه جوړولونه منع فرمائيلې ده. نو په دې دواړو كښې څنګه مناسبت راغې؟». «فرمائى» زما په نيز دلته مناسبت داسې دې چه «دلته» دوه مسئلې دى:

① يوه مسئله خو «په قبر باندې دَ جمات جوړولو سره متعلق ده. اودَدې دوه صورتونه دى «اول صورت» دا چه دَ قبرونو په موجودګئ كښې په هغې جمات جوړول، دَچاهم چه قبر وى دَ انبياؤ اولياؤ يا دَيو كافر او فاسق. بل صورت دا چه قبر نبش كړې شى «يعنى هغه ورانولو سره برابر كړې شى» بيا دغه ځائى كښې جمات جوړ كړې شى. دَدې متعلق فقهاؤ ليكلى دى چه دَ قبرونو په موجودګئ هلته جمات جوړول صحيح نه دى دَ چا هم چه قبر وى كه هغه دَ نبى وى او كه دَ يو كافر وى. اودَممانعت علت دَ قبرونو موجودګى ده. اوس كه قبرونه وران كړې شى او برابر كړې شى چه نښه ئى باقى پاتې نه شى «اوبياهلته جمات جوړ كړې شى» نوددې حكم امام بخارى رحمه الله خودل غواړى.

② دويمه مسئله دا ده چه دَ كومو قبرونو نبش جائز دې؟ دَدې متعلق مسئله دا ده چه دَ انبياؤ او صالحينو بلكه بغيردَ ډير سخت ضرورت نه دَ عام مؤمنانو دَ قبرونو نبش هم جائز نه دې. دَ مشركانو او كافرانو دَ قبرونو نبش جائز دې. ﴿أُولَٰئِكَ كَالْأَنْعَامِ بَلْ هُمْ أَضَلُّ﴾.

نو اوس امام بخارى رحمه الله دَ اولنئ مسئلې دويم صورت «قبر ورانول او بيا جمات جوړولو» متعلق حكم بيانول غواړى چه دَ قبرونو ورانولو نه پس هلته جمات جوړول جائز دى. لقول النبى........ «وجه دَ استدلال دا ده چه» ګورئى حضورپاك لعنت په هغه صورت كښې كړې دې كله چه قبرونه موجود وى او په هغې باندې جمات جوړ كړې شى «چنانچه» دَ يهودو فعل په كوم چه آقا ﷺ لعنت كړې دې هم داسې وو چه دَ انبياؤ قبرونه ئى باقى ساتلو سره تعظيما جماتونه جوړول. «نو كله چه لعنت، قبرونه باقى ساتلو سره په هغې باندې دَ جماتونو جوړولو په صورت كښې دې نو معلومه شوه چه قبرونه ورانولو سره په هغه ځائى جمات جوړول جائز دى» نو دعوىٰ سره دَ دليل مناسبت پيدا شو.

باقى پاتې شوه دويمه مسئله چه دَ كومو قبرونو نبش جائز دې؟ دَ انبياؤ دَ قبرونو نبش جائز دې كه نه؟ دَدې سره متعلق دلته هيڅ بحث نشته. چونكه دَ مشركانو دَ قبرونو نبش جائز وو په دې وجه ئى په ترجمه كښې دا بالتخصيص ذكركړو. اصل مقصودخو دا مسئله بيانول دى چه دَ قبرونو نبش كولو سره هلته جمات جوړول جائز دى كه نه؟ نو دائى ثابت كړل چه دَ نبش نه پس جائز دى.[1]

---

[1]) فضل البارى: ۳/۱۳۹-۱۳۸.

دَ حديث شريف نه مستنبط شوی فوائد او احكام: ① معلومه شوه چه که یو سړي دَ عجائباتو نه دَ څه څيز مشاهده اوكړي نو دَ نورو خلقو په مخكښې دَ هغې دَ بيانولو ګنجائش شته.[1]

② دَ كوم سړي په وړاندې چه څوك څه خبره بيانوي اوهغه سړې دَ دغه خبرې حكم پيژندونكې وي نو په هغه باندې دَ هغه خبرې حكم بيانول او په محرماتو كښې دَ اخته كيدو مذمت كول واجب دي.[2]

③ دا هم معلومه شوه چه په احكامو كښې اعتبار دَ شريعت دې نه چه دَ عقل.[3]

④ دَدې حديث نه په قبرستان كښې دَمونځ اداكولو دَ كراهت علم هم اوشو. برابره ده چه قبر سره متصل وي، دَ قبر دَ پاسه وي اوكه دَ قبر مخې ته اودريدو سره وي.[4]

⑤ دَدې حديث نه دَ تصوير حرمت خصوصاً دَ نيكانو صالحانو كسانو دَ تصوير حرمت معلوم شو.[5]

حديث باب (دويم حديث) [حديث نمبر ۴۱۸]

- ۴۲۸ حَدَّثَنَا مُسَدَّدٌ قَالَ: حَدَّثَنَا عَبْدُ الْوَارِثِ عَنْ أَبِي التَّيَّاحِ عَنْ أَنَسٍ[6] قَالَ: قَدِمَ النَّبِيُّ - صلى الله عليه وسلم - الْمَدِينَةَ فَنَزَلَ أَعْلَى الْمَدِينَةِ، فِي حَيٍّ يُقَالُ لَهُمْ بَنُو عَمْرِو بْنِ عَوْفٍ. فَأَقَامَ النَّبِيُّ - صلى الله عليه وسلم - فِيهِمْ أَرْبَعَ عَشْرَةَ لَيْلَةً، ثُمَّ أَرْسَلَ إِلَى بَنِي النَّجَّارِ فَجَاءُوا مُتَقَلِّدِي السُّيُوفِ، كَأَنِّي أَنْظُرُ إِلَى النَّبِيِّ - صلى الله عليه وسلم - عَلَى رَاحِلَتِهِ، وَأَبُو بَكْرٍ رِدْفُهُ، وَمَلَأُ بَنِي النَّجَّارِ حَوْلَهُ، حَتَّى أَلْقَى بِفِنَاءِ أَبِي أَيُّوبَ، وَكَانَ يُحِبُّ أَنْ يُصَلِّيَ حَيْثُ أَدْرَكَتْهُ الصَّلَاةُ، وَيُصَلِّي فِي مَرَابِضِ الْغَنَمِ، وَأَنَّهُ أَمَرَ بِبِنَاءِ الْمَسْجِدِ، فَأَرْسَلَ إِلَى مَلَإٍ مِنْ بَنِي النَّجَّارِ فَقَالَ «يَا بَنِي النَّجَّارِ ثَامِنُونِي بِحَائِطِكُمْ هَذَا». قَالُوا لَا وَاللَّهِ، لَا نَطْلُبُ ثَمَنَهُ إِلَّا إِلَى اللَّهِ. فَقَالَ أَنَسٌ فَكَانَ فِيهِ مَا أَقُولُ لَكُمْ، قُبُورُ الْمُشْرِكِينَ، وَفِيهِ خَرِبٌ، وَفِيهِ نَخْلٌ، فَأَمَرَ النَّبِيُّ - صلى الله عليه وسلم - بِقُبُورِ الْمُشْرِكِينَ فَنُبِشَتْ، ثُمَّ بِالْخَرِبِ فَسُوِّيَتْ، وَبِالنَّخْلِ فَقُطِعَ، فَصَفُّوا النَّخْلَ قِبْلَةَ الْمَسْجِدِ، وَجَعَلُوا عِضَادَتَيْهِ الْحِجَارَةَ، وَجَعَلُوا يَنْقُلُونَ الصَّخْرَ، وَهُمْ يَرْتَجِزُونَ، وَالنَّبِيُّ - صلى الله عليه وسلم - مَعَهُمْ وَهُوَ يَقُولُ «اللَّهُمَّ لَا خَيْرَ إِلَّا خَيْرُ الْآخِرَهْ فَاغْفِرْ لِلْأَنْصَارِ وَالْمُهَاجِرَهْ»

دَ حديث ترجمه: دَ حضرت انس بن مالك رضي الله عنه نه روايت دې چه نبى كريم ﷺ مدينې منورې ته تشريف راوړو نو حضورپاك چه دَ مدينې برنۍ علاقې په كومه محله كښې قيام اوكړو هغه دَ بنو عمرو بن عوف وه. دلته نبى كريم ﷺ څوارلس شپې قيام اوكړو. بيا حضورپاك بنو نجار ته پيغام اوليږلو او راوئې غوښتل نو هغه خلقو تورې زوړند وې او په خدمت

---

[1] فتح الباري: ۶۸۰/۱ عمدة القاري: ۲۵۷/۴.

[2] فتح الباري: ۶۸۰/۱ عمدة القاري: ۲۵۷/۴.

[3] فتح الباري: ۶۸۰/۱ عمدة القاري: ۲۵۷/۴.

[4] فتح الباري: ۶۸۰/۱.

[5] عمدة القاري: ۲۵۷/۴.

[6] مرتخريجه في البخاري، كتاب الوضوء، باب: أبوال الإبل والدواب والغنم ومرابضها، رقم الحديث: ۲۳۴.

کښې حاضر شو (د راوئ حديث بيان دې) لکه چه هغه نظاره زما مخې ته ده چه زه نبی کريم ﷺ په خپله سورلئ باندې ناست وينم. حضرت ابوبکر رضي الله عنه حضورپاک پسې شاته په سورلئ ناست دې او د بنونجار يو جماعت د حضورپاک نه چاپيره دی. په دې حال کښې نبی ﷺ حضرت ابو ايوب رضي الله عنه د کور مخې ته خپل سامان راکوز کړو. حضورپاک به دا خبره خوښوله چه حضورپاک ته به چرته هم د مونځ وخت راتلو هم هلته به ئې مونځ کولو. (تردې چه) حضورپاک د چيلو په باړه کښې هم مونځ ادا کړې دې. حضورپاک په هغه ځائې کښې د جمات جوړولو حکم اوکړو. حضورپاک بنونجار راؤغوښتل او وئې فرمائيل اې بنو نجار! تاسو دا دې خپلې زمکې قيمت واخلئ. هغوی عرض اوکړو نه، په الله قسم چه نه، مونږ به تاسو نه ددې قيمت نه اخلو، مونږ به ددې بدله صرف د الله تعالى نه اخلو.

حضرت انس رضي الله عنه اوفرمائيل لکه څنګه چه زه تاسو ته وايم چه دلته د مشرکانو قبرونه وو. په دې زمکه کښې يو شاړ ځائې وو او د کهجورو ونې وې. نو نبی کريم ﷺ د مشرکانو د قبرونو د ورانولو حکم ورکړو او د هغه شاړ ځائې د برابرولو حکم ئې ورکړو او ونې پرې کړې شوې. خلقو دغه ونې د جمات د قبلې طرف ته خورې کړې او د کاڼړو په ذريعه ئې هغه مضبوطې کړې. صحابه کرامو رضي الله عنهم به کاڼړې اوچتولو سره رجزيه اشعار وئيل او نبی کريم ﷺ هم هغوی سره وو او ودائی فرمائيل اې الله! د آخرت د ښيګړې نه علاوه بل هيڅ ښيګړه (د توجه قابل) نه ده نو د انصارو او مهاجرينو مغفرت اوکړې.

تراجم رجال: د مذکوره حديث شريف په سند کښې ټول څلور راويان دی.

① مسدد رحمه الله: دا مسدد بن مسرهد الاسدى البصرى رحمه الله دې. د دوی مختصر احوال کشف البارى کتاب الإيمان باب: من الإيمان أن يحب لأخيه مايحب لنفسه، او تفصيلى احوال کتاب العلم باب: من خص بالعلم قوما دون قوم كراهية أن لايفهموا لاندې تيرشوې دی. [1]

② عبدالوارث رحمه الله: دا عبد الوارث بن سعيد التميمى رحمه الله دې. د دوی احوال کشف البارى، کتاب العلم، باب: ماكان النبى صلى الله عليه وسلم يتخولهم بالموعظة والعلم كى لاينفروا لاندې تير شوی دی. [2]

③ ابى التياح رحمه الله: دا ابو التياح يزيد بن حميد الضبعى رحمه الله دې. د دوی احوال کشف البارى، کتاب العلم، باب: ماكان النبى صلى الله عليه وسلم يتخولهم بالموعة والعلم كى لاينفروا لاندې تير شوی دی. [3]

④ انس رضي الله عنه: دا مشهور صحابئ رسول حضرت انس بن مالک رضي الله عنه دې. د دوی تذکره کشف البارى، کتاب الايمان، باب: من الإيمان أن يحب لأخيه مايحب لنفسه لاندې تيره شوې ده. [4]

[1]) کشف البارى: ٤/٥٨٨.
[2]) کشف البارى: ٣/٢٥٨.
[3]) کشف البارى: ٣/٢٦١.
[4]) کشف البارى: ٢/٤.

د حدیث شرح:

قوله: عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ، قَالَ: قَدِمَ النَّبِيُّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ المَدِينَةَ فَنَزَلَ أَعْلَى المَدِينَةِ فِي حَيٍّ يُقَالُ لَهُمْ بَنُو عَمْرِو بْنِ عَوْفٍ:

د حضرت انس بن مالك رضی الله عنه نه روایت دې چه نبی اکرم ﷺ مدینې منورې ته تشریف راوړو نوحضورپاك د مدینې د برنۍ علاقې په کومه محله کښې چه قیام کړې وو هغه د بنوعمروبن عوف وه.

د نبی کریم ﷺ مدینې ته راتګ کله شوې وو؟:

قوله: قَدِمَ النَّبِيُّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ المَدِينَةَ: امام حاکم رحمه الله ذکرکړې دې چه اخبار تواتر ته رسیدلی دی په دې خبره باندې چه کله نبی کریم ﷺ قباء ته تشریف راوړو نود ربیع الاول اتم تاریخ وو اود اتوار ورځ وه.

ابن سعد رحمه الله په الطبقات الکبری کښې داخبره ذکرکړې ده چه نبی اکرم ﷺ د غار نه راؤوتلو د ربیع الاول څلورم تاریخ او د اتوار شپه وه. او یو قول داهم دې چه د ربیع الاول دولسم تاریخ وو.[1]

قوله: أَعْلَى المَدِينَةِ: په یو روایت کښې صرف د المدینة لفظ دې. د "أعلى" نه بغیر.[2]

خود سنن ابی داؤد په روایت کښې د"أعلى" په ځائی د"علو" لفظ دې داهم د "أعلى" په معنی دې.[3]

قوله: فَأَقَامَ النَّبِيُّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِيهِمْ أَرْبَعَ عَشْرَةَ لَيْلَةً: دلته نبی اکرم ﷺ څوارلس شپې قیام اوکړو. بعضې نورو نسخو (د مستملی او حموی په نسخو) کښې څلیریش شپې د قیام کولو ذکر دی. حافظ ابن حجر رحمه الله د څوارلسو شپو د قیام والا خبره راجح ګرځولې ده.[4]

علامه شبیراحمد عثمانی رحمه الله هم د څوارلسو شپو قیام اختیارکړې دې.[5]

حضرت شیخ الحدیث صاحب رحمه الله څلیریش شپو ته ترجیح ورکړې هغه تقریر هم د کتلو لائق دې.[6]

---

[1] الطبقات الکبری لابن سعد، ذکر خروج رسول الله صلى الله علیه وسلم وأبي بکر إلى المدینة للهجرة: ۱۷۹/۱.

[2] عمدة القاری: ۲۵۹/٤.

[3] حدثنا مسدد، حدثنا عبدالوارث، عن أبي التیاح، عن أنس بن مالک، قال: قدم رسول الله صلى الله علیه وسلم المدینة، فنزل فی علوا لمدینة فی حی یقال: لهم بنوعمرو بن عوف، فأقام فیهم أربع عشرة لیلة، ثم أرسل إلى بنی النجار، فجاءوا متقلدین سیوفهم........(سنن أبي داؤد، کتاب الصلاة، باب: فی بناء المساجد، رقم الحدیث: ٤٥۳)

[4] فتح الباری: ۶۸۰/۱.

[5] فضل الباری: ۱٤۲/۳.

[6] قوله: أربعا وعشرین لیلة، داد حضورپاك د هجرت واقعه ده. په دې کښې مختلف روایات دی چه حضورپاك په قباء کښې څومره ورځې قیام کړې دی؟ په دې روایت کښې ۲۴ ورځې معلومیږی او پخپله د بخاری شریف په یو روایت کښې ۱۴ ورځو د قیام ذکر دې. ښکاره خبره ده چه په دې کښې به یو خلاف واقعه وی. نودې نه معلومه شوه چه د بخاری شریف د روایاتو د صحیح کیدو نه دا نه لا زمیږی........

بهرحال كه قيام ۲۲ ورځې وى او كه ۱۴ ورځې دَدې نه دا ثابتيږى چه جمعه فى القرىٰ جائز نه ده. ځكه چه په دې خبره باندې اتفاق دې چه حضورپاك مدينې منورې طرف ته دَ راتلو نه پس جمعه په قباء كښې نه ده ادا كړې. بلكه چه بنوسالم كښې حضورپاك مدينې منورې ته اورسيدو نو بيا ئى جمعه ادا كړه. په دې باندې دَ فريقينو اتفاق دې اودا خبره هم متعين ده چه جمعه دَ هجرت نه مخكښې واجب شوې وه. حضورپاك چونكه مكه مكرمه كښې اوسيدو سره جمعه ادا كولو باندې قادر نه وو په دې وجه هلته خو حضورپاك جمعه ادا نه كړه ليكن چه كله حضورپاك مدينې ته راغلو نو هلته په راتلو باندې ئى جمعه ادا كړې ده.

دَ جمعې فرضيت مكه كښې شوې وو: حافظ جلال الدين السيوطى رحمه الله په اتقان كښې [۱] ابن حجرمكى رحمه الله په شرح المنهاج كښې [۲] او امام شوكانى رحمه الله نيل الاوطار كښې [۳] دا خبره منلې ده چه په حضورپاك باندې جمعه دَ مكې مكرمې په قيام كښې فرض شوې وه ليكن دَ عدم قدرت دَ وجې نه حضورپاك هلته (مكه كښې) نه وه ادا كړې اودَ هجرت نه پس چه كله حضورپاك تشريف راوړو نو په قباء كښې دَ څوارلسو ورځودَ قيام باوجود هلته حضورپاك دَجمعې مونځ نه وو كړې. بلكه مدينې منورې ته په راتلو ئى كړې دې.

.... چه ټول روايات دې هم دَ واقعه مطابق هم وى. نو احناف هم دَدې قاعدې مطابق وائى. چه بخارى كښې دَ رفع يدين تذكره راتللو سره دا لا زم نه دى چه هغه دې د واقعه مطابق هم وى. يعنى د حضورپاك آخرى فعل دې هم وى. اوس دلته دواړه روايات مشكل دى. ځكه چه ټول محدثين او مؤرخين په دې خبره باندې متفق دى چه حضورپاك دَ پير په ورځ قباء ته اورسيدو اوهم دِ پير په ورځ د مكې نه تلې وو. نو پير له روان شو او هم پير له قبا ته اورسيدو او مدينې ته ئى په ورځ د جمعه تشريف يوړو. اود ټولو نه اول جمعه ئى بنوسالم كښې وركړه نو په دې دواړو باندې اتفاق دې چه د پير په ورځ قبا ته اورسيدو او د جمعې په ورځ ئى دَ قبا نه مدينې ته تشريف يوړو. اوس دوه قسمه روايات دى يو دَ ۲۴ او بل د ۱۴ ورځو اودَ دواړو نه يوهم دَدې آقوالو په رڼا كښې صحيح كيږى نه. ځكه چه كه ۱۴ واخستې شى نو پير له حضورپاك قبا ته تشريف راوړو او د پير نه بل پير پورې اته او دريم پير پورې ۱۵ ورځې جوړيږى لهذا څوارلسمه ورځ يكشنبه باندې راځى حالانكه په دې باندې اتفاق دې چه د جمعې په ورځ مدينې ته لاړو. اود ۲۴ والا روايت هم نه جوړيږى ځكه چه د پير نه بل پير پورې اته، اودريم پير پورې پنځلس او څلورم پير له ۲۲ ورځې جوړيږى او نهې له ۲۳ او چارشنبې له ۲۴ ورځې جوړيږى. نو بيا هم دَ جمعې په ورځ ۲۴ ورځې نه جوړيږى. اوس دا دواړه خو صحيح نه شو لهذا زما رائې دادَه چه د ۲۴ روايت صحيح دى اودَدې صورت دادې چه راوى يوم الدخول او يوم الخروج نه دې شميرلې نو پير خو يوم الدخول فى قباء وو او جمعه يوم الخروج منه وه اوس چه دواړه اوباسې نو ۲۴ صحيح كيږى. او د قول متفق سره تعارض هم نه راځى. په دې وجه به اوس شمير دَ نهې د ورځ نه كيږى ځكه چه پير خو ترې اووتلو. نو د نهې نه د نهې پورې اته، اود دريمې نهې پورې پنځلس او د څلورمې نهې پورې ۲۲ او چارشنبه ۲۳ او جمعرات ۲۴ جوړيږى.

او جمعه چه يوم الخروج ده هغه هم خارج دِه لهذا اوس بالكل صحيح شوه. اوس په دې سره زما يو تائيد اوشو هغه دا چه حضورپاك په قباء كښې دَ دريو جمعو پورې قيام كړې او يوه جمعه ئى هم دَ كلى كيدو د وجې نه نه ده ادا كړې ګنى بله څه خبره وه. (تقرير بخارى شريف: ۱۶۰/۲)

[۱] الاتقان فى علوم القرآن، النوع الثانى عشر ماتأخر حكمه عن نزوله وما تأخر نزوله عن حكمه: ۱۳۴/۱.

[۲] تحفة المحتاج فى شرح المهاج لابن حجر الهيثمى، كتاب الصلاة، باب: صلاة الجمعة: ۴۰۵/۲.

[۳] نيل الأوطار للشوكانى، كتاب الجمعة، باب: انعقاد الجمعه بأربعين وإقامتها فى القرى: ۲۷۴/۳.

قوله: ثُمَّ أَرْسَلَ إِلَى بَنِي النَّجَّارِ، فَجَاءُوا مُتَقَلِّدِي السُّيوفِ: بیا حضورپاك بنونجار ته پیغام ولیږلو سره راؤغوښتل نو هغه خلقو توري زوړندي کړي وې او په خدمت کښې حاضر شو. بنونجار دَ حضورپاك ماماخیل وو.(۱)

توري زوړندولو سره دَ راتلو څه مقصد وو؟:

قوله: مُتَقَلِّدِي السُّيُوفِ، دا په اصل کښې متقلدین السیوف وو دَ اضافت دَ وجې نه نون پریوتلو. دا مرکب دَ "جاءُوا" دَ ضمیر نه حال جوړیږی.(۲) علامه برماوی رحمه الله فرمائی چه دَهغوی دا سې راتلو کښې حکمت دا وو چه په دې سره ئې یهودیان ویرول مقصود وو دې دَ پاره چه هغوی اوګوری چه دَمدینې انصار دَ حضورپاك دَ امداد او نصرت دَپاره څنګه تیاری کړې دې.(۳) حضرت شیخ الحدیث صاحب رحمه الله فرمائی چه داد هغه زمانې دستور وو چه کله به دَ چا دَ استقبال دَ پاره تلل نو توره وغیره به ئې ځان سره اوړل لکه څنګه چه نن صبا دَ شیروانی اچولو رواج دې.(۴)

قوله: كَأَنِّي أَنْظُرُ إِلَى النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عَلَى رَاحِلَتِهِ، وَأَبُوبَكْرٍ رِدْفُهُ وَمَلَأُ بَنِي النَّجَّارِ حَوْلَهُ حَتَّى أَلْقَى بِفِنَاءِ أَبِي أَيُّوبَ:

(دَ راوی حدیث بیان دې چه) لکه هغه نظاره زما مخې ته وی چه زه نبی اکرم ﷺ په خپله سورلئ باندې سور وینم، حضرت ابوبکر صدیق رضی الله عنه حضورپاك پسې شاته په سورلئ ناست دې. اودَ بنونجار یو جماعت دَ حضورپاك نه چاپیره دې. هم په دې حال کښې نبی مکرم ﷺ دَ حضرت ابو ایوب رضی الله عنه دَ کور مخې ته خپل سامان راکوز کړو.

قوله: رَاحِلَتِهِ: دَ اوښ سورلئ ته راحلة وائي. برابره ده که اوښ نر وی او که ماده لیکن هغه وخت حضورپاك په اوښه باندې سور وو دَ کومې نوم چه قصواء وو.(۵)

قوله: أَبُوبَكْرٍ رِدْفُهُ: ردیف هغه سړی ته وائی چه اصل سور پسې شاته هم په هغه سورلئ ناست وی.(۶)

دَ حضرت ابوبکر رضی الله عنه دَ نبی کریم ﷺ دَ ردیف جوړیدو وجه: دَ روایت مطابق حضرت ابوبکرصدیق رضی الله عنه سره خو خپله اوښه هم وه بیا دَ حضورپاك ردیف ولې جوړشو؟

نو په دې باره کښې شراحو لیکلی دی چه ممکنه ده دَ څه مرض وغیره دَ وجې نه هغوی خپله اوښه قبیلهٔ عمرو بن عوف کښې یا چرته بل ځائی پریخودې وه. یا هغه اوښه ئې واپس کور ته لیږلې وه. دې دَپاره چه کور والا ئې استعمال کړی. یا یوه بله وجه ده چه ډیره بهتر

---

۱) التوضیح لابن الملقن: ۴۶۷/۵ عمدة القاری: ۲۵۹/۴.
۲) عمدة القاری: ۲۵۹/۴.
۳) اللامع الصبیح بشرح الجامع الصحیح: ۱۷۶/۳.
۴) تقریر بخاری شریف: ۱۶۰/۲.
۵) النهایة فی غریب الحدیث والأثر، باب: الراء مع الحاء: ۶۴۵/۱ عمدة القاری: ۲۵۹/۴.
۶) معجم الصحاح، ردف، ص: ۴۰۱،ردفه، المرتدف، أی یرکب خلف الراکب. (اللامع الصبیح بشرح الجامع الصحیح: ۱۸۶/۳).

معلوميږي چه د هغوی اوښه هم ورسره وه ليکن هغه په دې سور نه شو دې د پاره چه د نبی اکرم ﷺ د رديف جوړيدو شرف حاصل کړي. او په دې کښې دې خبرې طرف ته هم اشاره کيدې شي چه د حضورپاك نه پس هم هغوی د حضورپاك خليفه جوړيدل وو.([1])

قوله: وَمَلَأُ بَنِي النَّجَّارِ حَوْلَهُ: الملاء نه مراد د قبيلې معزز او سرداران خلق دی. دې نه علاوه دملاء نه مراد جماعت هم وی.([2])

قوله: أَلْقَى: دې ځائی کښې دَدې فعل مفعول محذوف دې کوم چه رحله دې، يعنی خپله کجاوه ئې واچوله.([3])

قوله: بِفِنَاءِ: دې نه مراد دکور مخې ته خالی ځائې دې.([4])

اوښه دَ الله تعالى دَ طرف نه مامور وه: په انصارو کښې هرسړی دَدې نيك بختئ تمنا لرله چه حضورپاك دَ هغه سره قيام اوکړي. حضورپاك اوښه پريخوده او وئی فرمائيل "إنها مأمورة" هغه اوښه دَ حضرت ابوايوب انصاری رضی الله عنه دَ کورمخې ته په خالی ځائی کښې کيناسته. بعضې رواياتو کښې دا هم راځی چه په اول ځل کيناسته بيا پاسيده دوه څلور قدمه تلو سره دوباره هم هلته کيناسته.

دَدې واقعې سره متعلق دَ سير يو عجيبه روايت: علامه نيسابوری رحمه الله خپل کتاب "شرف مصطفی صلی الله عليه وسلم" کښې يوه واقعه نقل کړې ده دکوم مفهوم چه څه داسې دې. يو صحابی وو جبار بن صخر رضی الله عنه دَ هغه کور دَ حضرت ابوايوب انصاری رضی الله عنه دَ کور نه لږ شان وړاندې وو هغه غوښتل چه (اوښه) لږ شان وړاندې خوئيدو سره زما دَ کور مخې ته اودريږی هغه په پټه باندې اوښه باندې څکوندئی اولګوله. حضرت ابوايوب انصاری رضی الله عنه چه دا اوکتل نو غصه کښې راغلو وئی وئيل والله که چرته نن اخوت اسلامی يعنی اسلامی رور ولی نه وې نو ما به ستا سټ الوزولې وو. ته زما نه دا سعادت په زور اخلې او خپل کور ته ئې بوتلل غواړې کوم چه الله تعالى په خپل فضل سره ماته راکړې دې.([5])

---

[1]) التوضيح لابن الملقن: ٤٦٨/٥ عمدة القاري: ٢٥٩/٤.

[2]) النهاية في غريب الحديث والأثر، باب: الميم مع اللام: ٦٧٢/٢ عمدة القاري: ٢٥٩/٤.

[3]) اللامع الصبيح بشرح الجامع الصحيح: ١٨٦/٣ عمدة القاري: ٢٥٩/٤.

[4]) النهاية في غريب الحديث والأثر، باب: الفاء مع النون: ٢/٣٩٧ عمدة القاري: ٤/٢٥٩.

[5]) قال لما دخل رسول الله صلى الله عليه وسلم المدينة قام إليه المنذر بن عمرو وأبو دجانة وجامعة من أشرافهم يقولون: هلم يا رسول الله إلى العز والثروة، وجعل رسول الله صلى الله عليه وسلم يقول: بارك الله عليكم، خلوا سبيلها فإنها مأمورة، حتى جاء إلى باب أبي أيوب فبركت ناقته هناك، فجاء جبار بن صخر فنخسها بالرحل، فقال أبوأيوب: أعن منزلي تنحيها، فما؟ والذي بعثه بالحق لولا الإسلام لضربتك بالسيف. (مناحل الشفا ومناهل الصفا بتحقيق كتاب شرف المصطفى صلى الله عليه وسلم للنيسابوري، باب: ذكر مقدم النبي صلى الله عليه وسلم قباء وبناء المسجد: ٣٦٥/٢). دَدې کتاب محقق الشيخ ابوالقاسم عبدالکريم بن هوازن القشيري دا واقعه نقل کولو نه پس ليکلی دی چه په دې قصه کښې نکارت دې وئی ګورئی. وفي السياق نكارة، لأن جبار بن صخر هذا كان ممن أسر يوم بدر فيما ذكره أصحاب المغازي والسير، ومحمدبن الحسن ممن يضعف في الحديث، وانظر التعليق التالي (حواله بالا).

د حضرت ابوایوب انصاري رضی الله عنه د کور تاریخ: علامه زرقاني رحمه الله نقل کړي دي چه د یمن د بادشاهانو لقب "تبع" دې او دا مشهوره خبره ده. د حضورپاک د هجرت کولو نه اته سوا کاله وړاندې د یمن یو بادشاه جنګ کول تردې چه مدینې پورې راؤ رسیدو. کله چه هغه مدینې ته راؤرسیدو نو یو یهودي عالم هغه ته اووئیل چه ته دلته جنګ مه کوه. دا د خاتم النبیین ﷺ د هجرت ځائې دې. حضورپاک به دلته راځي او قیام به کوي. لهذا د ادب تقاضا داده چه دلته جنګ اونه کړې شي. دغه د یمن بادشاه چه د یهودي عالم خبره واوریدو نو هلته ئې جنګ بند کړو اونه یوازې دا چه جنګ ئې بند کړو بلکه هغه هلته یو مکان جوړ کړو او وئې وئیل په دا د نبي آخرزمان د پاره دې او څه نور مکانات ئې هم جوړ کړل چه د یهودیانو احبارو ته ئې ورکړل. اودې نه پس هغه د حضورپاک په نوم باندې یو خط اولیکلو په هغې کښې ئې دا اولیکل چه دا مکان کوم چه ما د نبي آخرزمان د پاره جوړ کړې دې. کله چه هغوی تشریف راوړي نو هغوی ته دې پیش کړې شي. په دغه خط کښې هغه داهم اولیکل چه زه په هغه باندې ایمان راوړم او دا وعده کوم که چرې ماته د هغه زمانه ملاؤ شوه نو زه به د هغه خادم جوړ شم. هغه په دغه خط کښې یو شعر هم اولیکلو:

شهدت علی أحمد أنه — رسول من الله باری النسم

فلو مد عمری إلی عمره — لکنت وزیراله وابن عم

یعنی که چرې ما هغه زمانه اوموندله نو زه به د هغه خادم، وزیر او د تره ځوئې جوړ شم.
چنانچه علامه زرقاني رحمه الله فرمائي هغه خط او کور منتقل کیدو سره حضرت ابو ایوب انصاري رضی الله عنه ته اورسیدو. چنانچه کله چه حضورپاک تشریف راوړو نوحضرت ابو ایوب رضی الله عنه هغه خط حضورپاک ته پیش کړو او د حضورپاک اوښه کومه چه د مدینې منورې د رسیدو نه پس د حضرت ابوایوب رضی الله عنه د کور مخې ته رامنع شوه دا په حقیقت کښې د الله تعالی د وحی اثر وو لکه څنګه چه د حدیبیه په مقام باندې کله حضورپاک مکه مکرمه کښې داخلیدل غوښتل نو اوښه کیناسته او د تلو نه ئې انکار کړې وو، هغه هم د وحی اثر وو. کله چه حضورپاک اوفرمائیل که چرې کافرانو اومشرکانو زما سره څه داسې معاهده اوکړه په کوم کښې چه هغوی د شعائر الله احترام کونکي وي نو زه به هغه منظور او قبوله کړم. او حضورپاک مکې مکرمې ته د تلو او ښار کښې د داخلیدو اراده روستو کړه نو هغه اوښه فورې اودریده او حضورپاک د حدیبیه مقام ته تلو سره هلته ایسار شوې وو. دغه شان دلته هم د حضرت ابوایوب انصاري رضی الله عنه د کور مخې ته راغله اوکیناسته. یو ځل کیناسته اودې نه پس پاسیده اخوا دیخوا تلو راتلو سره بیا واپس هم هلته راغله اوکیناسته دا د الله تعالی حکم سره اوشو.(۱)

دې نه پس علامه زرقاني لیکي چه حضورپاک د حضرت ابوایوب انصاري رضی الله عنه په کور کښې ایسار شو نو دا هم د حضورپاک کور وو چه هم د حضورپاک د پاره جوړ کړې شوې وو

(۱) شرح العلامه الزرقاني علی المواهب اللدنیة للقسطلاني، باب: هجرة المصطفی وأصحابه إلی المدینة، خاتمة: فی وقائع متفرقة حصلت فی الهجرة: ۱۶۳/۲.

حضورپاك د بل چا په كوركښې قيام نه دې كړې.(١)

پاتې شوه دا خبره چه اوښې ته وحي، نو دا څه داسې خبره نه ده ﴿وَأَوْحَىٰ رَبُّكَ إِلَى النَّحْلِ أَنِ اتَّخِذِي مِنَ الْجِبَالِ﴾ دَ قرآن مجيد آيت دې چه الله تعالى دَ شاتو مچئى ته وحي كړې ده.

قوله: وَكَانَ يُحِبُّ أَنْ يُصَلِّيَ حَيْثُ أَدْرَكَتْهُ الصَّلاَةُ، وَيُصَلِّي فِي مَرَابِضِ الغَنَمِ: حضورپاك دا خبره خوښوله چه چرته هم په هغوى دَ مونځ وخت راغلې هم هلته مونځ ادا كړى. (تردې چه) حضورپاك دَ چيلو په باړه كښې هم مونځ اداكړې دې.

قوله: وَيُصَلِّي فِي مَرَابِضِ الغَنَمِ: دَ ويصلى عطف په يحب باندې دې نه چه په يصلى باندې.(٢)

قوله: مَرَابِضِ: دَ چيلو دَ ايساريدو ځائى ته مَرِبض وائى اودَ دې جمع مرابض استعماليږى.(٣) دَ چيلو په باړه كښې دَ مونځ دَ مباح كيدو په بيان كښې مستقل يو باب وړاندې راروان دې.

قوله: وَأَنَّهُ أَمَرَ بِبِنَاءِ المَسْجِدِ، فَأَرْسَلَ إِلَى مَلَإٍ مِنْ بَنِي النَّجَّارِ فَقَالَ: «يَا بَنِي النَّجَّارِ ثَامِنُونِي بِحَائِطِكُمْ هَذَا»، قَالُوا: لاَ وَاللَّهِ لاَ نَطْلُبُ ثَمَنَهُ إِلَّا إِلَى اللَّهِ:

چنانچه حضورپاك په هغه ځائى كښې دَ يو جمات جوړولو حكم وركړو. چنانچه حضورپاك بنونجار راؤغوښتل او ورته ئې اوفرمائيل اې بنونجار! تاسو دَدې خپل ځائى قيمت واخلئ، هغوى عرض اوكړو نه، په الله قسم چه نه، مونږ به تاسو نه دَدې قيمت نه اخلو مونږ خو به دَدې اجر صرف دَ الله تعالى نه اخلو.

قوله: وَأَنَّهُ أَمَرَ بِبِنَاءِ المَسْجِدِ: يوروايت كښې داكلام دَإِن نه شروع كيږى په دې وجه چه دا مستقل كلام دې چه حضورپاك دَ جمات جوړولو حكم وركړو.(٤) او په يوبل روايت كښې "أَمَرَ" دَ معروف په ځائى "أُمِرَ" مجهول صيغه ده.(٥) په دې صورت كښې به دَ "أنه"، "هو" ضمير، ضمير شان وى.

قوله: ثَامِنُونِي بِحَائِطِكُمْ: علامه كرمانى رحمه الله دَدې جملې ترجمه "تبيعونيه بالثمن" سره كړې ده چه تاسو ما باندې دَزمكې دا ټكړه دَ قيمت په بدله خرڅه كړئى.(٦) بعضې حضراتو دَدې مطلب

---

(١) (فعلى هذا) المذكور من أن تبعًا بنى للمصطفى – صلى الله عليه وسلم – دارًا (إنما نزل فى منزل نفسه لا فى منزل غيره،، كذا حكاه فى تحقيق النصرة) فى تاريخ دارالهجرة لقاضيها الشيخ زين الدين بن الحسين المراغى من مراغة الصعيد من فضلاء طلبة الجمال الإستوى. (شرح العلامة الزرقانى على المواهب اللدنية للقسطلانى، باب: هجرة المصطفى وأصحابه إلى المدينة، خاتمة: فى وقائع متفرقة حصلت فى الهجرة: ١٦٤/٢).

(٢) اللامع الصبيح بشرح الجامع الصحيح: ١٨٦/٣.

(٣) معجم الصحاح، رب ض، ص: ٣٨٦، النهاية فى غريب الحديث والأثر، باب: ربض: ٦٢٦/١.

(٤) عمدة القارى: ٢٦١/٤.

(٥) مصابيح الجامع بشرالجامع الصحيح البخارى: ١٣٥/٢، عمدة القارى: ٢٦١/٤.

(٦) شرح الكرمانى: ٩٠/٤.

"اذكروالي ثمنه" ذكر كړي دي. دكوم مطلب چه دا دي چه تاسو ماته دَدې قيمت اوښايئ.(١)

علامه ابن الملقن رحمه الله "قدروا ثمنه لأشتريه منكم وبايعوني فيه" سره دَدې ترجمه كړې ده، چه تاسو دَدې قيمت مقرر كړئ چه زه تاسو نه دازمكه واخلم او تاسو په دغه قيمت دا زمكه په ما خرڅه كړئ.(٢)

دَدې ټولو معانيو نه پس علامه عيني رحمه الله فرمائي چه دَدې ټولو مطلبونو نه يو هم دَدې مادې/صيغې "ثامنوني" دَ تفسير جوړيدو صلاحيت نه لرى اګرچه دا ټولې معانى په مقصود باندې دلالت كوى. ليكن دَدې صحيح تفسير هغه دې كوم چه ما په شرح ابوداؤد كښې كړې دې چه كله يو سړې دَ بل نه څه څيز اخستلو دَ پاره بيع وغيره كوى نو هغه وخت دَ ثامنوني لفظ استعمالولې شي. نو دلته به هم دا مراد وى چه ماته دَدې زمكې دَ ټكړې قيمت اوښايه چه زه تانه دَ زمكې دا ټكړه واخلم.(٣)

حضرت شيخ الحديث صاحب رحمه الله فرمائي چه دا دَ دوو يتيمانو زمكه وه حضورپاك هغوى ته اوفرمائيل چه تاسو دَدې زمكې قيمت اوښايئ. هغوى اووئيل چه مونږ خودا بغير دَ قيمت نه دركوو مګر حضورپاك دا منظوره نه كړه او هم په قيمت ئې ترې زمكه واخستله. ځكه چه دغه دَ يتيمانو مال وو. دلته روايت مختصر دې په ابواب هجرت كښې به پوره شي.(٤)

قوله: بِحَائِطِكُمْ: دَ حائط نه مراد باغ دې صرف ديوال نه دې. دَدې دليل وړاندې راتلونكې قول "وفيه نخل" دې.(٥)

قوله: لَا وَاللهِ: دا اجمال دې وړاندې قول "لانطلب ثمنه إلا إلى الله" دَدې اجمال نه پس تفصيل دې. او دَ اجمال تفصيل اوقع فى النفس وى لكه ﴿فَلَا وَرَبِّكَ لَا يُؤْمِنُونَ حَتَّىٰ يُحَكِّمُوكَ فِيمَا شَجَرَ بَيْنَهُمْ﴾.

قوله: إِلَى اللهِ: كښې كلمه "إلى" دَ من په معنى ده. دَ لغت علماؤ ليكلى دى چه "إلى" دَ انتهاء غايت بيانولو دَ پاره راځى.(٦) لهذا "لانطلب ثمنه إلا إلى الله" كښې بنونجارو حضورپاك ته عرض اوكړو چه زمونږ انتهاء غايت دَ الله تعالى نه طلب دَ اجر دې. دَ الله تعالى دَ رضا طلب دې مونږ ته قيمت نه دې پكار. اودا بالكل داسې ده لكه چه حضرت عيسى عليه السلام فرمائيلې وو: ﴿مَنْ أَنصَارِي إِلَى اللَّهِ ۖ قَالَ الْحَوَارِيُّونَ نَحْنُ أَنصَارُ اللَّهِ﴾ (آل عمران: ٥٤)

---

(١) علامه عيني رحمه الله دلته بعضې حضرات وئيلو سره ذكر كړې دې خودَدې قائل حافظ ابن حجر رحمه الله دې. وئې ګورئې: فتح البارى: ٦٨١/١ اوحافظ صاحب رحمه الله هم داجمله دَ علامه دماميني رحمه الله نه دَ هغوى طرف ته دَ نسبت كولو نه بغير نقل كړې ده. اوګورئې: مصابيح الجامع شرح الجامع الصحيح البخارى: ١٣٥/٢.

(٢) التوضيح لابن الملقن: ٤٧١/٥.

(٣) عمدة القارى: ٢٦١/٤.

(٤) تقريربخارى شريف: ١٦٠/٢.

(٥) التوضيح لابن الملقن: ٤٧١/٥عمدة القارى: ٢٦١/٤.

(٦) معجم الصحاح، المادة: ا ل، ص: ٤٩.

دلته حضرت عیسیٰ علیہ السلام مبتدا خپل ذات جوړ کړو او منتهی ئې د الله تعالیٰ ذات جوړ کړې وو. حواریینو جواب ورکړو: ﴿نَحْنُ أَنصَارُ اللَّهِ﴾ [1] مبتدا هغوی غائب کړه او صرف د منتهی هغوی رعایت اوکړو. هلته هم "إلی" د منتهاء غایت د بیانولو د پاره دې.

علامه کرماني رحمه الله چه د دې جملې کومه معنی بیان کړې ده د هغې حاصل دا دې چه مونږ د هغه زمکې قیمت نه اخلو کومه چه به د الله تعالیٰ په لار کښې استعمالیږي.

بیا سوال دا پیدا کیږي چه هغوی د دغه زمکې بدل اخستل نه غوښتل نو د لفظ ثمن استعمال ئې په کوم بنیاد اوکړو؟ جواب دادې چه دا لفظ د مشاکلت په توګه استعمال کړې شو. مطلب دا چه کله نبی کریم ﷺ دا فرمائیلي وو چه د دې د قیمت په بدله کښې په ما خرڅه کړئ نو په جواب کښې هم هغوی هغه لفظ استعمالولو سره اووئیل چه مونږ به د دې قیمت هم د الله تعالیٰ نه وصول کوو. بیا علامه کرماني رحمه الله یو اشکال او د هغې جواب نقل کړې دې چه که څوك دا اعتراض اوکړي چه د "الطلب" د مصدر صله خو "من" استعمالیږي د کوم تقاضا چه داده چه دا وئیلې شوې وې "إلا من الله" نه چه "إلا إلی الله".

نو د دې جواب دادې چه په دې جمله کښې به په معنوی توګه دا مقدر منلې شي: "لانطلب من أحد لکنه مصروف إلی الله". [2]

علامه قرطبي رحمه الله فرمائي چه د دې نه معلومیږي چه سړې چرته د اوسیدو اهتمام اوکړي، کوم ځائی چه خپل وطن جوړ کړي نو هلته دې جمعه او د جمع د قائمولو او د شعائر اسلام د اظهار په خاطر جمات قائم کړي. (په دې کښې دا ضروري دی چه د مخکښې نه هلته جمات نه وي بیا وي خو، لیکن د آبادئي په اعتبار سره ناکافي وي). [3]

قوله: فَقَالَ أَنَسٌ: فَكَانَ فِيهِ مَا أَقُولُ لَكُمْ قُبُورُ الْمُشْرِكِينَ، وَفِيهِ خَرِبٌ وَفِيهِ نَخْلٌ: حضرت انس رضی الله عنه اوفرمائیل لکه څنګه چه زه تاسو ته وایم چه دلته د مشرکانو قبرونه وو. په دې ځائی کښې یو شاړ ځائی وو او د کهجورو ونې وې.

قوله: فَكَانَ فِيهِ: د ضمیر مرجع "الحائط" ده په کوم کښې چه مکان جوړ شوې وو. [4]

قوله: قُبُورُ الْمُشْرِكِينَ: دې نه وړاندې راوی اووئیل: "ما أقول لکم" چه په دې ځائی کښې هغه وو کوم چه زه تاسو ته بیانوم. د دې نه پس به دا جمله د بدل په توګه یا به د بیان په توګه وي. [5]

---

[1] ایضاً.

[2] شرح الکرماني: ۹۰/۴.

[3] المفهم لما أشکل من تلخیص کتاب مسلم، کتاب الصلاة، باب: ابتناء مسجد النبی صلی الله علیه وسلم: ۱۲۱/۲.

[4] فتح الباري: ۶۸۱/۱.

[5] عمدة القاري: ۲۶۲/۴.

قوله: خَرِبٌ: دا دَ جمع صيغه ده دکوم واحد چه "خَرِبة" دې. لکه دَ کَلِمَة جمع کَلِم ده.(١)

قوله: فَأَمَرَ النَّبِيُّ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بِقُبُورِ الْمُشْرِكِينَ، فَنُبِشَتْ، ثُمَّ بِالْخَرِبِ فَسُوِّيَتْ، وَبِالنَّخْلِ فَقُطِعَ، فَصَفُّوا النَّخْلَ قِبْلَةَ الْمَسْجِدِ وَجَعَلُوا عِضَادَتَيْهِ الْحِجَارَةَ:
نونبی کریم ﷺ دَمشرکانو دَ قبرونو دَ ورانولو حکم ورکړو او دَ شارِ ځائی دَ برابرولو حکم ئې ورکړو. او ونې ئې پرې کړې. خلقو دغه ونې دَ جمات دَ قبلې طرف ته خورې کړې او دَ کانړو په ذریعه ئې دَ هغې دوه ستنې جوړې کړې.

قوله: فَأَمَرَ النَّبِيُّ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بِقُبُورِ الْمُشْرِكِينَ، فَنُبِشَتْ: نبی کریم ﷺ دَ مشرکانو دَ قبرونو دَ ورانولو حکم ورکړو نوهغه وران کړې شو.

په وخت دَ ضرورت دَ مشرکانو قبرونو ورانولو جواز: قبرونه ورانول، هغه وخت چه کله دَ مشرکانو، کافرانو وی، مړی خاورې شوې وی، دَ غصب په ځائی کنبې خښ کړې شوې وی، جائز دی. دَ قبر احترام دَدې خبرو نه علاوه صورت کنبې دې. خلاصه دا چه داسې کول دَ ضرورت په وخت جائز دی. لیکن دَمسلمانانو قبرونو سره په داسې معامله نه شی کولې.(٢)

قوله: ثُمَّ بِالْخَرِبِ فَسُوِّيَتْ: دَ بالخرب عطف په بقبور المشرکین باندې دې. مطلب دا چه په زمکه کنبې جوړې شوو کندو وغیره باره کنبې ئې حکم اوفرمائیلو چه دا دې برابر کړې شی یعنی دکې دې کړې شی دې دپاره چه زمکه هواره شی بنکته پورته یا بې ترتیبه پاتې نه شی.

قوله: وَبِالنَّخْلِ: دې نه مراد هم دغه دې چه دَ کهجورو اونو دَ پرې کولو حکم ئې ورکړو.(٣)
علامه قرطبی رحمه الله لیکلی دی چه دَدې نه معلومیږی چه میوه دارې ونې هم دَ ضرورت اوحاجت په وخت پرې کولې شی.(٤)

قوله: فَصَفُّوا النَّخْلَ قِبْلَةَ الْمَسْجِدِ: علامه سمهودی رحمه الله دَدې قول په تشریح کنبې دا فرمائیلی دی چه دغه ونې دَ قبلې طرف ته دَ دیوال نه جدا دَ ستنو په توګه اودرولې شوې.(٥)
علامه سهیلی رحمه الله دَ ابن اسحاق په واسطه دَ یونس بن بکیر رحمه الله روایت نقل کړې دې چه دَ جمات دَ قبلې والا طرف په خښتو باندې پوخ کړې شو بلکه وئیلی شوی دی چه هغه دیوال په کانړو سره داسې پوخ کړې شو چه یو کانړې په بل کانړی کنبې داخل وو.(٦)

---

١) الغرب: يجوز أن يكون بكسر الخاء، وفتح الراء، جمع خَرِبة، كنَقِمَة، ونِقَم، أو يجوز أن تكون، جمع خِرْبة – بكسرالخاء ، وسكون الراء على التخفيف – كنِعمَة ونِعَم، ويجوز أن يكون، الخَرِب، بفتح الخاء، وبكسرالراء، كَنَبِقَة، ونَبِق، وكلمَة، وكَلِم، وقد روى بالحاء المهملة، والثاء المثلثة، يريد به: الموضع المحروث، للزراعة. (النهاية في غريب الحديث والأثر، خ ر ب: ١/٤٧٧).
٢) المفهم لما أشكل من تلخيص كتاب مسلم،كتاب الصلاة، باب: ابتناء مسجد النبى صلى الله عليه وسلم:٢/١٢٢.
٣) عمدة القاري: ٤/٢٦٢.
٤) المفهم لما أشكل من تلخيص كتاب مسلم، كتاب الصلاة، باب: ابتناء مسجد النبى صلى الله عليه وسلم: ٢/١٢٢.
٥) خلاصة الوفاء بأخبار دار المصطفى صلى الله عليه وسلم، عمارة النبى صلى الله عليه وسلم مسجدالمدينة: ٢/٨.
٦) الروض الأنف: ٢/٢٤٨.

دَ "قبلة المسجد" نه مراد دَ قبلې طرف دې، نه چه دَ نن صبا دور کښې موجوده قبله.[1]

قوله: وَجَعَلُوا عِضَادَتَيْهِ الحِجَارَةَ: عضاد واحد دې او عضادتيه تثنيه ده دَدې معنی ده دَ لارې اړخ، دَ تالاب غاړې، کله چه هغه په کاڼرو سره مضبوط کړې شي، دَ چوکاټ دواړه درشلې مضبوطول، دې ځائې کښې مراد دوه ستنې اودرول دی، کومې چه دَ کاڼرو وې.[2]

دَ حضرت عمار بن ياسر رضی الله عنه دَ شهادت خبر: په دې موقع چه دَ مسجد نبوی آبادې کيده نبی اکرم صلی الله عليه وسلم او ټولو صحابه کرامو رضی الله عنهم په دې آبادی کښې حصه واخستله نو هغه وخت حضرت عمار بن ياسر رضی الله عنه دَ جمات دَ آبادی دَ پاره دوه دوه خښتې اوچتولې او راوړلې ئې. يوه خښته دَ خپل طرف نه او دويمه دَ نبی کريم صلی الله عليه وسلم دَ طرف نه. هغه وخت نبی کريم صلی الله عليه وسلم هغه ته ارشاد اوفرمائيلو چه دَ ټولو دَ پاره يو اجر دې اوستا دَ پاره دوه اجرونه دی. (اواې عمار!) په دې دنيا کښې به ستا آخرى خوراك دَ پيو ګوټ وی او تا به يو باغى ډله شهيد کړی.[3]

قوله: وَجَعَلُوا يَنْقُلُونَ الصَّخْرَ وَهُمْ يَرْتَجِزُونَ وَالنَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مَعَهُمْ: صحابه کرامو رضی الله عنهم به کاڼرې اوچتولو سره رجزيه شعرونه وئيل او نبی کريم صلی الله عليه وسلم هم دَ هغوی سره وو.

دَ نبی کريم صلی الله عليه وسلم او دَ صحابوُ ز شعرونه وئيل:

قوله: يَرْتَجِزُونَ: رجز ئې وئيلو.[4]

---

[1] التوضيح لشرح الجامع الصحيح لابن الملقن: ٤٧٥/٥.

[2] المعجم الوسيط، ص: ٦٠٦.

[3] الجامع للإمام معمر بن راشد ومعه المصنف لابن عبدالرزاق، باب أصحاب النبی صلی الله عليه وسلم، رقم الحديث: ٢٠٤٢٦، ٢٤٠/١١-٢٣٩.

[4] علامه احمد رضا خان بجنوری رحمه الله ليکی چه حضرت شاه صاحب رحمه الله فرمائيلی دی چه دَ اخفش (امامِ نحو) رائې ده چه رجز دَ بحور اشعار نه نه دې نو علماء دَ نحو ئې هم ددې نه منی. مګر زما په نيز دَ اخفش رائې مضبوطه او ژوره ده رجز دَ اردو فقرې بندی وتك بندی په شان دې او شعر او رجز مقابل ګڼړلې شی. چنانچه دَ تباع يمن سره به راجز هم وو اوشاعران هم، اودَ ټولو شاعرانو نه پس به راجز اوريدلې کيدو، لهذا رجز دَ شعر نه علاوه دې. بيا چه کوم خلق رجز په شعر کښې داخل ګڼړی هغوی هم په دې کښې قصد او اراده ضروری ګڼړی او وائی چه دَ حضورپاك نه خو انشاءِ دَ شعر چرته ثابت نه دې يعنی حضورپاك پخپله شاعری نه ده کړې، نه ئې چرته څه شعر وئيلې دې ځکه چه دَ حضورپاك دَ لوئی شان سره مناسب او موزون نه وو. البته دَ نورو شعرونه او رجز ئې وئيلې دې او په اشعارو کښې به ئې هم نه په قصد سره وزن ماتولو. په کوم باندې چه به حضرت ابوبکر رضی الله عنه فرمائيل هم چه حضرت داسې نه دې او حضورپاك به په جواب کښې فرمائيل چه زه شاعر نه يم. دَ حضورپاك نه دا شعر وئيل ثابت دی دَ کوم په اسناد کښې چه ائمه نحو دی:

تفاءل بما تهوى يكن فقلما   يقال لشيئ كان الا تحقق

په اصل شعر کښې "تحققا" په الف سره وو کوم چه حضورپاك مات کړو. العرف الشذی او فيض الباري کښې "تحققا" چهاپ شوې دې کوم چه غلط دې ځکه چه سنن بيهقی ص: ٤٢ ج ٧ کښې دی چه حضرت عائشه رضی الله عنها اوفرمائيل چه حضورپاك کله هم پوره شعر نه دې وئيلې مګر يو او بيائی هم دغه پورتنې شعر ذکر کړو. دې نه پس امام بيهقی رحمه الله اوفرمائيل چه دَ رجز وئيلو ثبوت دَ حضورپاك نه ....

په دې خبره کښې د ماهرينو اختلاف دې چه رجز د شعر د قسمونونه دې که نه؟ د اکثرو عروضيينو او د اهل ادبو اتفاق دې چه رجز شعر نه دې ځکه چه نبی اکرم ﷺ هم دا ونيلې دې. که چرې دا شعر وې نو نبی علیه السلام ته به د شعر علم کيدل لا زم شی حالانکه په قرآن حکيم کښې دی: ﴿وَمَا عَلَّمْنٰهُ الشِّعْرَ﴾ (١) الله تعالی فرمائيلی دی چه مونږ نبی علیه السلام ته شعر نه دې خودلې. ليکن دا قول صحيح نه دې ځکه چه په نيم شعر وئيلو سره يا کله کله شعر وئيلو سره څوك شاعر نه جوړيږی او نه داسې سړې ته د شاعر نوم ورکولې کيږی. او نه هغه شعرونه د دغه سړی طرف ته منسوب کولې شي.(٢)

صحيح قول هم دغه دې چه رجز هم د شعر يو قسم دې، ځکه چه شعر هغه موزون کلام ته وائی په کوم کښې چه د قافيه رعايت اوکړې شی او رجز هم دغه شان دې.(٣)

علامه قرطبی رحمه الله فرمائی چه په دې کښې داسې هيڅ دليل نشته دې چه نبی کريم ﷺ به اشعار وئيل بلکه ظاهره خبره خودا ده چه صحابه کرامو رضی الله عنهم به رجز وئيلو او نبی کريم ﷺ به هلته موجود وو ځکه چه واؤ حاليه دې او جمله "النبی صلی الله عليه وسلم معهم" د حال په ځائی دې. او دويم احتمال دا هم دې چه د دې جملې "النبی صلی الله عليه وسلم معهم" عطف د "يرتجزون" په ضمير باندې دې. په دې صورت کښې اشعار ويونکو کښې صحابه رضی الله عنهم او نبی علیه السلام ټول وو.(٤)

د سماع په مباح کيدو باندې استدلال: علامه قرطبی رحمه الله فرمائی چه صوفياء کرامو د نبی علیه السلام او صحابه کرامو رضی الله عنهم د دې شعرونو وئيلو نه د سماع په مباح کيدو باندې دليل نيولې دې. ليکن په موجوده دور کښې په دې کښې غلو شوې ده، د جواز د حد نه ئی تجاوز کړې شوې دې، د موسيقئ آلات جائز ګرځولې شوی دی حالانکه دغه حرام دی، ګډا کانې جائز ګنړلې شی، دا خود ليونو، اهل باطل او فاسقانو خلقو کارونه دی. کوم چه هغوی په دين کښې داخل کړی دی حالانکه دا د دين نه نه دی. الله تعالی دې په خپل فضل او احسان سره مونږ د دې نه محفوظ اوساتی، آمين.(٥)

.... ضرور شوې دې او بيائی په سندونو سره وئيلې شوی د ډيرو رجزونو ذکر ئی اوکړو. بيا دا اختلاف دې چه د قرآن مجيد نه شعر کښې اقتباس جائز دې که نه؟ مثلاً

ايها الناس اتقوا ربکم — زلزلة الساعة شيئ عظيم

ومن يتق الله يجعل له — ويرزقه من حيث لا يحتسب

دلته ئی يو يو لفظ کمولو سره شعر جوړ کړې دې داسې د شافعيؤ په نيز جائز دی مګر زمونږ په نيز جائز نه دی او دې نه خو زما هسې ويره ده که چرې بغير د کمولو اوشی نو خير دې. (انوار الباري: ٤٠/١٤-٣٩).

(١) يسن: ٦٩.

(٢) عمدة القاری: ٢٦٣/٤.

(٣) المفهم لما أشكل من تلخيص كتاب مسلم، كتاب الصلاة، باب: ابتناء مسجد النبی صلى الله عليه وسلم: ١٢٣/٢.

(٤) المفهم لما أشكل من تلخيص كتاب مسلم، كتاب الصلاة، باب: ابتناء مسجد النبی صلى الله عليه وسلم: ١٢٤/٢.

(٥) المفهم لما أشكل من تلخيص كتاب مسلم، كتاب الصلاة، باب: ابتناء مسجد النبی صلى الله عليه وسلم: ١٢٤/٢.

قوله: وَهُوَ يَقُولُ:

«اللّٰهُمَّ لَا خَيْرَ إِلَّا خَيْرُ الْآخِرَةْ ... فَاغْفِرْ لِلْأَنْصَارِ وَالْمُهَاجِرَةْ»

اودائی فرمائیل اې الله، د آخرت د ښیګړې نه علاوه بله هیڅ ښیګړه (د توجه قابل) نه ده، نو د انصارو او مهاجرینو مغفرت اوکړه.

قوله: وَهُوَ يَقُولُ: دا جمله حال ده د النبي نه. (۱)

قوله: اللّٰهُمَّ لَا خَيْرَ إِلَّا خَيْرُ الْآخِرَةْ: هم د صحیح بخاری یو روایت او د صحیح مسلم یو روایت کښې "اللّٰهُمَّ إنه لَا خَيْرَ إِلَّا خَيْرُ الْآخِرَةْ" دې. په دې کښې د معنې په اعتبار سره څه خاص فرق نشته دې چه اې الله! اصل خیر خو هم د آخرت خیر دې. (۲) دې نه علاوه په یو بل روایت کښې د "اللّٰهُمَّ إن الخَيْرَ خَيْرُ الآخِرَة" الفاظ هم نقل دی. (۳)

---

[1]) عمدة القاري: ۴/۲۶۴.

[2]) حدثنا مسدد، حدثنا عبدالوارث، ح وحدثنا إسحاق بن منصور، أخبرنا عبدالصمد، قال: سمعت أبي يحدث، حدثنا أبوالتياح يزيد بن حميدالضبعي، قال: حدثني أنس بن مالك رضي الله عنه، قال: لما قدم رسول الله صلى الله عليه وسلم المدينة، نزل في علو المدينة، في حي يقال لهم بنوعمرو بن عوف، قال: فأقام فيهم أربع عشرة ليلة، ثم أرسل إلى ملأ بني النجار، قال: فجاءوا متقلدي سيوفهم، قال: وكأني أنظر إلى رسول الله صلى الله عليه وسلم راحلته وأبوبكر ردفه، وملأ بني النجار حوله، حتى ألقى بفناء أبي أيوب، قال: فكان يصلي حيث أدركته الصلاة، ويصلي في مرابض الغنم، قال: ثم إنه أمر ببناء المسجد، فأرسل إلى ملا بني النجار فجاءوا، فقال: يابني النجار! ثامنوني حائطكم هذا فقالوا: لا والله، لا نطلب ثمنه إلا إلى الله، قال: فكان فيه ما أقول لكم، كانت فيه قبور المشركين، وكانت فيه خرب، وكان فيه نخل، فأمر رسول الله صلى الله عليه وسلم بقبورالمشركين فنبشت، وبالخرب فسويت، وبالنخل فقطع، قال: فصفوا النخل قبلة المسجد، قال: وجعلوا عضادتيه حجارة، قال: قال: جعلوا ينقلون ذاک الصخر وهم يرتجزون، ورسول الله صلى الله عليه وسلم معهم، يقولون: اللهم إنه لا خير إلا خير الآخره، فانصر الأنصار والمهاجره. (صحيح البخاري، كتاب مناقب الأنصار، باب: مقدم النبي صلى الله عليه وسلم وأصحابه المدينة، رقم الحديث: ۳۹۳۲). حدثنا يحى بن يحى، وشيبان بن فروخ، كلاهما عن عبدالوارث، قال يحيى: أخبرنا عبدالوارث بن سعيد، عن أبي التياح الضبعي، حدثنا أنس بن مالک، أن رسول الله صلى الله عليه وسلم قدم المدينة، فنزل في علوالمدينة، في حي يقال لهم بنوعمروبن عوف، أقام فيهم أربع عشرة ليلة، ثم إنه أرسل إلى ملأ بني النجار، فجاءوا متقلدين بسيوفهم، قال: فكأني أنظر إلى رسول الله صلى الله عليه وسلم راحلته، وأبوبكر ردفه، وملأ بني النجار حوله، حتى ألقى بفناء أبي أيوب، قال: فكان رسول الله صلى الله عليه وسلم يصلي حيث أدركته الصلاة، ويصلي في مرابض الغنم، ثم إنه أمر بالمسجد، قال فأرسل إلى ملأ بني النجار فجاءوا، فقال: يابني النجار، ثامنوني بحائطكم هذا قالوا: لا، والله لا نطلب ثمنه إلا إلى الله، قال أنس: فكان فيه ما أقول: كان فيه نخل وقبورالمشركين وخرب، فأمر رسول الله صلى الله عليه وسلم بالنخل فقطع، وبقبور المشركين فنبشت، وبالخرب فسويت، قال: فصفوا النخل قبلة، وجعلوا عضادتيه حجارة و قال: فكانوا يرتجزون، ورسول الله صلى الله عليه وسلم معهم، وهم يقولون: اللهم إنه لا خير إلا خير الآخره، فانصر الأنصار والمهاجره. (صحيح مسلم، كتاب المساجد ومواضع الصلاة، باب: ابتناء مسجد النبي صلى الله عليه وسلم، رقم الحديث: ۵۲۴).

[3]) حدثناعمرو بن علي، حدثنا خالد بن الحارث، حدثنا حميد، عن أنس رضي الله عنه: ....

قوله: فَاغْفِرْلِلْأَنْصَارِ: په دې روايت كښې "للأنصار" دې خود مستملى او حموى په روايت كښې د لام حرف جر نه بغير "الأنصار" دې. (١)او د سنن ابى داؤد په روايت كښې د "فاغفر" په ځائې "فانصر" دې يعنى "فانصر الأنصار". (٢)

د انصارو د تسميه وجه: انصار جمع د نصير ده لكه شريف جمع د أشراف ده. دې ډلې ته انصار په دې وجه وائى چه هغوى د نبى كريم ﷺ امداد اونصرت كړې دې او د حضور پاك نبى د هغوى د دښمنانو نه حفاظت كړې دې. دا جماعت په خپل دې صفت كښې داسې ممتاز شو چه د هغوى نوم انصار شو. اوداسې معروف او مشهور شو لكه چه د يوې قبيلې نوم انصار دې. (٣)

د مهاجرينو د تسميه وجه:

قوله: وَالْمُهَاجِرَةْ: دې نه مراد هغه جماعت دې چاچه د نبى كريم ﷺ په محبت كښې او د آخرت د كاميابئ په طلب كښې مكه مكرمه پريخودو سره د مدينې منورې طرف ته هجرت اوكړو. د هجرت اصل يوځيز پريخودل او ترك كول دى. بيا دا لفظ يوه زمكه پريخودو سره د بلې زمكې طرف ته د تلو د پاره استعمال شو او د ړومبې معنې استعمال متروك شو. (٤)

علامه كرمانى رحمه الله فرمائى چه كله دا شعر د شعر په انداز كښې وئيلې شى نو لفظ "آخرة" او

.... خرج النبى صلى الله عليه وسلم، فى غداة باردة، والمهاجرون والأنصار يحفرون الخندق، فقال:

اللهم إن الخير خير الآخره فاغفر للأنصار والمهاجره

فأجابوا:

نحن الذين بايعوا محمدا على الجهاد ما بقينا أبدا

(صحيح البخارى، كتاب الأحكام، باب: كيف يباع الإمام الناس، رقم الحديث: ٧٢٠١).

(١) فتح البارى: ٦٨١/١ عمدة القارى: ٢٦٤/٤.

(٢) حدثنا مسدد، حدثنا عبدالوارث، عن أبى التياح، عن أنس بن مالك، قال: قدم رسول الله صلى الله عليه وسلم المدينة فنزل فى علوالمدينة فى حى يقال: لهم بنوعمرو بن عوف فأقام فيهم أربع عشرة ليلة، ثم أرسل إلى بنى النجار فجاءوا متقلدين سيوفهم، فقال أنس: فكأنى أنظر إلى رسول الله صلى الله عليه وسلم على راحلته، وأبوبكر ردفه، وملأبنى النجار حوله حتى ألقى بفناء أبى أيوب، وكان رسول الله صلى الله عليه وسلم يصلى، حيث أدركته الصلاة، ويصلى فى مرابض الغنم، وإنه أمر ببناء المسجد، فأرسل إلى بنى النجار فقال: يا بنى النجار، ثامنونى بحائطكم هذا فقالوا: والله! لا نطلب ثمنه إلا إلى الله عزوجل قال أنس: وكان فيه ما أقول لكم، كانت فيه قبورالمشركين، وكانت فيه خرب، وكان فيه نخل، فأمر رسول الله صلى الله عليه وسلم بقبور المشركين، فنبشت وبالخرب فسويت وبالنخل فقطع، فصفوا النخل قبلة المسجد، وجعلوا عضادتيه حجارة، وجعلوا ينقلون الصخر، وهم يرتجزون والنبى صلى الله عليه وسلم معهم، وهو يقول: اللهم لا خير إلا خيرالآخره فانصر الأنصار والمهاجره (سنن أبى داؤد، كتاب الصلاة، باب: فى بناء المسجد، رقم الحديث: ٤٥٣).

(٣) المحكم والمحيط الأعظم لابن سيده، المدة: ن ص ر: ٢٩٩/٨. لسان العرب، فصل النون: ٢١٠/٥.

(٤) عمدة القارى: ٢٦٤/٤.

"المهاجرة" باندې به وقف کولو سره لوستلې شي. لیکن نقل دادی چه نبی کریم ﷺ دا شعر د شعر د وزن نه ویستو سره تاء متحرکه سره لوستلې وو.(۱)

د حدیث مبارک د ترجمة الباب سره مناسبت: د مذکوره حدیث شریف د ترجمة الباب سره مناسبت بالکل ښکاره دې ځکه چه په ترجمه کښې هم او په حدیث شریف کښې هم د مشرکانو د قبرونو د ورانولو ذکر دې.(۲)

د حدیث مبارک نه مستفاد امور او احکام: د دې حدیث شریف نه ډیر احکام او آداب مستنبط کیږي په هغې کښې څه دلته لیکلې کیږي.

① هم په یوه سورلئ باندې سور پسې شاته د بل بنده د کینولو جواز معلومیږي.(۳)

② د چیلو د تړلو ځائی کښې د مونځ د ادا کولو د جواز علم اوشو.(۴)

③ د هبه یا بیع د وجې نه چه څوك د قبرستان مالك جوړ شوې وی په هغه قبرستان کښې د تصرفات کولو د جواز علم اوشو.(۵)

④ دا هم معلوم شوچه د مشرکانو قبرونه ورانول جائزدی ځکه چه هغه د احترام قابل نه دی.(۶)

⑤ دا هم معلومه شوه چه کله په قبر کښې د مړی هډوکی ختمیدو سره خاورې شی نو په هغه زمکه باندې مونځ کول صحیح دی.(۷)

⑥ دا هم معلومه شوه چه تازه میوه دارې ونې په وخت د ضرورت پرې کول او استعمالول هم صحیح دی.(۸)

⑦ د ذهنونو د تازه ساتلو د پاره د شعرونو وئیلو د جواز هم معلوم شو.(۹)

⑧ د علامه قرطبی رحمه الله قول مخکښې تیرشوې دې هغوی فرمائی: د دې نه معلومیږی چه سړې چرته د اوسیدو اهتمام اوکړی او هغه خپل وطن جوړ کړی نو هلته دې جُمعه او جمع قائمولو او د شعائر اسلام د اظهار په خاطر جمات قائم کړی. «په دې کښې دا ضروری دی چه د مخکښې نه هلته جمات موجود نه وی یا وی خو صحیح لیکن د آبادئی په اعتبار سره ناکافی وی».(۱۰)

---

(۱) شرح الکرمانی: ۹۰/۴.
(۲) عمدة القاری: ۲۵۸/۴.
(۳) عمدة القاری: ۲۶۴/۴.
(۴) عمدة القاری: ۲۶۴/۴.
(۵) فتح الباری: ۶۸۱/۱ عمدة القاری: ۲۶۴/۴.
(۶) أعلام الحدیث فی شرح صحیح البخاری للخطابی: ۳۹۱/۱. فتح الباری: ۶۸۱/۱. عمدة القاری: ۲۶۴/۴.
(۷) التوضیح لابن الملقن: ۷۴۷/۵. عمدة القاری: ۲۶۵/۴.
(۸) التوضیح لابن الملقن: ۷۴۷/۵. عمدة القاری: ۲۶۵/۴.
(۹) عمدة القاری: ۲۶۵/۴.
(۱۰) المفهم لما أشکل من تخلخیص کتاب مسلم، کتاب الصلاة، باب: ابتناء مسجد النبی صلی الله علیه وسلم: ۱۲۱/۲.

١٧ - بَابٌ: الصَّلَاةِ فِي مَرَابِضِ الْغَنَمِ

دا باب دې دَ چیلو دَ ترلو په ځائی کښې دمونځ کولو باره کښې

قوله: مرابض: ماده ده ر ب ض، دَ کوم معنی چه دَ یو ځائی کښې ایساریدل. دا جمع دَ مَرِبِض ده دَ میم په فتحې او باء په کسرې سره. ربَض، يَربِضُ دَ باب ضرب يضرِبُ نه اسم مکان دې. دکوم معنی چه دَ چیلو دَ اوسیدو ځائی دې کوم ته چه باړه او کندواژ هم وائی. (١) بعضې حضراتو دا لفظ مِربَض په کسرې دَمیم ونیلې دې. لیکن دا علامه عینی رحمه الله غلط گرځولې دې. (٢)

دَترجمة الباب مقصد: حضرت شیخ الحدیث مولانا محمدزکریاکاندهلوی رحمه الله فرمائی چه نورو ځناورو مثلاً غوا، میخه، اس او اوښ وغیره په مقابل په چیلوکښې مسکنت یعنی عاجزی وی. په دې وجه به حضورپاک دَ نورو ځناورو مقابله کښې دَ چیلو په باړه کښې مونځ کول خوښول. (٣)

دارنګ هغوی اوفرمائیل چه دَ امام بخاری رحمه الله مقصود دَدې ترجمې نه دا دې چه دَ مسجد نبوی دَ جوړیدو نه مخکښې دَ حضورپاک په مرابض غنم یعنی دَ چیلو ځائی کښې مونځ کول څه اتفاقی امر نه وو بلکه قصداً وو. (٤)

حدیث باب [حدیث نمبر ٤١٩]

٤١٩- حَدَّثَنَا سُلَيْمَانُ بْنُ حَرْبٍ قَالَ حَدَّثَنَا شُعْبَةُ عَنْ أَبِي التَّيَّاحِ عَنْ أَنَسٍ (٥) قَالَ كَانَ النَّبِيُّ - صلى الله عليه وسلم - يُصَلِّي فِي مَرَابِضِ الْغَنَمِ، ثُمَّ سَمِعْتُهُ بَعْدُ يَقُولُ كَانَ يُصَلِّي فِي مَرَابِضِ الْغَنَمِ قَبْلَ أَنْ يُبْنَى الْمَسْجِدُ.

دَ حدیث ترجمه: حضرت ابوالتیاح رحمه الله دَ حضرت انس رضی الله عنه نه نقل کوی چه هغوی اوفرمائیل چه نبی کریم ﷺ به دَ چیلو په باړه کښې مونځ اداکولو. بیا دَدې نه پس ما هغوی داسې وینا کولو سره واؤریدل چه حضورپاک به دَ مسجد نبوی جوړیدو نه مخکښې دَ چیلو په باړه کښې مونځ کولو.

تراجم رجال: دَ مذکوره حدیث شریف په سند کښې ټول څلور راویان دی:

① سلیمان بن حرب رحمه الله: دا ابوایوب سلیمان بن حرب بن بجیل ازدی واشحی بصری رحمه الله دې. دَدوی تفصیلی احوال کشف الباری، کتاب الإیمان، باب: من کره أن یعود فی الکفر کما یکره أن یلقی فی النار من الإیمان کښې تیرشوی دی. (٦)

---

(١) المحکم والمحیط الأعظم، المادة: رب ض: ١٩٤/٨. الصحاح للجوهری، المادة: ر ب ض: ١٠٧٦/٣.
(٢) عمدة القاری: ٢٦٥/٤.
(٣) الأبواب والتراجم: ٢١٤/٢. الکنزالمتواری: ١٣٣/٤.
(٤) سراج القاری: ١٤/٢.
(٥) مرتخریجه تحت رقم الحدیث: ٢٣٢، کتاب الرضوء، باب: أبوال الإبل والدواب والغنم ومرابضها.
(٦) کشف الباری: ١٠٥/٢.

② شعبه رحمه الله: دا شعبه بن الحجاج بن الورد واسطی بصری رحمه الله دی. دَدوی احوال کشف الباری، کتاب الإیمان، باب: من سلم المسلمون من لسانه ویده کښې تیرشوی دی.[1]

③ ابی التیاح رحمه الله: دا ابوالتیاح یزید بن حمید الضبعی رحمه الله دی. دَدوی احوال کشف الباری، کتاب العلم، باب: ماکان النبی صلی الله علیه وسلم یتخولهم بالموعظة والعلم کی لاینفروا لاندې تیر شوی دی.[2]

④ انس رضی الله عنه: دامشهور صحابئ رسول حضرت انس بن مالك رضی الله عنه دی. دَ دوی احوال کشف الباری، کتاب الایمان، باب: من الإیمان أن یحب لأخیه مایحب لنفسه لاندې تیر شوی دی.[3]

دَ حدیث شرح: دَ مذکوره حدیث شرح په تفصیل سره کتاب الوضوء باب: أبوال الإبل والدواب والغنم ومرابضها کښې تیره شوې ده.[4]

دَدې حدیث خلاصه داده چه نبی کریم صلی الله علیه وسلم دَ الله تعالی دَ حکم دَ وجې امت محمدیه علی صاحبها الصلوة والتسلیم دَپاره دَ آسانئ او سهولت والا معامله کولو سره تول مخ دَ زمکې دَ مونځ او طهارت ځائی جوړ کړې دی. دَ کوم تقاضا چه داده چه په چا باندې کوم ځائی کښې هم دَ مونځ وخت راشی هغه دې دَ ځائی دَ پاکوالی لحاظ ساتلو سره هلته مونځ ادا کړی. دا دَدې امت امتیازی صفت دې. دَدې په عمومیت کښې دَ چیلو په باړه کښې اداشوې مونځ هم شامل دې.

دویمه خبره داده چه دَ روایت مطابق دَ نبی کریم صلی الله علیه وسلم دا عمل دَ مسجد نبوی دَ جوړیدو نه مخکښې وو اودَ مسجدنبوی دَ آبادیدو نه پس دَ حضورپاك معمول په جمات کښې دَ مونځ ادا کولو وو یعنی دَ چیلو په باړه کښې مونځ مطلوب او محمود نه دی بلکه دَ ضرورت په وخت داسې ځائی کښې مونځ ادا کول جائز دی.

قوله: ثم سمعته بعدُ: دَدې قول قائل څوك دې؟ په دې باره کښې علامه برماوی رحمه الله داخبره اختیار کړې ده چه دَدې قائل ابوالتیاح دې چا چه دَ حضرت انس رضی الله عنه نه داخبره اوریدلې ده.[5] او حافظ ابن حجر رحمه الله داخبره اختیار کړې ده چه دَدې قائل حضرت شعبه رحمه الله دې کوم چه داحدیث دَ حضرت ابوالتیاح رحمه الله نه روایت کوی.[6] اودَ علامه عینی رحمه الله په نیز په دې کښې دواړه احتمالات دی.[7]

---

[1] کشف الباری: ۶۷۸/۱.

[2] کشف الباری: ۲۶۱/۳.

[3] کشف الباری: ۴/۲.

[4] کشف الباری کتاب الوضوء باب: أبوال الإبل والدواب والغنم ومرابضها، رقم الحدیث: ۲۳۴.

[5] اللامع الصبیح بشرح الجامع الصحیح: ۱۸۹/۳.

[6] فتح الباری: ۶۸۲/۱.

[7] عمدة القاری: ۲۶۶/۴.

ددې اضافي مفهوم دادې چه ترکومې پورې مسجد نبوی نه وو جوړ شوي ترهغه وخته پورې به نبی کریم ﷺ دَ ضرورت په وخت چه کله چرته بل ځائی نه ملاویدو نو دَ چیلو په باړه کښې به ئې هم مونځ ادا کولو. خو چه کله مسجد نبوی جوړ شو نوبیا دَهغې نه پس حضورپاک داسې ځائی کښې مونځ نه دې ادا کړې. اګرچه په داسې ځائی کښې دَ ناپاکئ وغیره نه دَ سلامتیا په صورت کښې دَ مونځ ادا کولو جواز برقرار دې.(١)

دَ حدیث شریف دَ ترجمة الباب سره مناسبت: دَ حدیث شریف دَ ترجمة الباب سره مناسبت بالکل واضح دې چه په دواړو کښې دَ چیلو باړه کښې دَمونځ دَ ادا کولو ذکر دې.(٢)

١٨- بَابٌ: الصَّلَاةِ فِي مَوَاضِعِ الْإِبِلِ

داباب دَ اوښانو دَ اوسیدو ځائی کښې دَ مونځ دَ اداکولو په باره کښې دې.

قوله: مواضع الإبل: په دې ترجمة الباب کښې امام بخاری رحمه الله مواضع الإبل لفظ استعمال کړې دې حالانکه په احادیثو کښې دا لفظ نه دې استعمال شوې. بلکه دَ حضرت براء او جابر بن سبره رضی الله عنهما په حدیث کښې دَ "مبارك الإبل" الفاظ دی.(٣) دَ حضرت ابوهریره رضی الله عنه په روایت کښې دَ "أعطان الإبل" الفاظ دی.(٤). اودَ حضرت أسید بن حضیر رضی الله عنه په روایت کښې دَ "مناخ الإبل" الفاظ دی. (٥)اودَ حضرت عبدالله بن عمرو رضی الله عنه په روایت کښې دَ "مرابد الإبل" الفاظ

---

(١) عربوبه چیلئ او اوښان ساتل هم دغه دَ هغوي معیشت وو. چرته چه به هغوی دَ شپې په وخت راوستل او تړل به ئې. په هغې کښې به ئې یو طرف ته دَ خپلې ناستې پاستې ځائی هم جوړولو دکوم دَ صفایئ خیال به چه ئې ساتلو. چونکه جماتونونه لا تر دغه وخته پورې آباد شوی نه وو اود مونځ کولو دَ پاره په اسلام کښې څه دَ خاص ځائی قید نه وو. په دې وجه حضورپاک هم او صحابه کرامو هم دَ چیلو په دغه باړو کښې مونځ ادا کړې دې. بیا دَدې ځائی څه تخصیص نه وو چرته چه به هم دَمونځ وخت کیدلو هغوی به فوری ادا کولو. کله چه جمات جوړ شو نو اوس په عامو حالاتو کښې مونځ هم په جمات کښې کول بهتراوکرځولې شو.(انوارالباري: ١٤/٤٠).

(٢) عمدة القاري: ٤/٢٦٥.

(٣) عن البراء بن عازب، قال: سئل رسول الله صلى الله عليه وسلم عن الوضوء من لحوم الإبل، فقال: توضؤوا منها، وسئل عن لحوم الغنم، فقال: لا توضؤوا منها، وسئل عن الصلاة فى مبارك الإبل، فقال: لا تصلوا فى مبارك الإبل، فإنها من الشياطين، وسئل عن الصلاة فى مرابض الغنم، فقال: صلوا فيها فإنها بركة. (سنن أبى داود، كتاب الطهارة، باب: فى الضوء من لحوم الإبل، رقم الحديث:١٨٧). عن جابر بن سمرة أن رجلا سأل رسول الله صلى الله عليه وسلم أأتوضأ من لحوم الغنم؟ قال: إن شئت فتوضأ، وإن شئت فلا توضأ. قال أتوضأ من لحوم الإبل؟ قال: نعم فتوضأ من لحوم الإبل، قال: أصلى فى مرابض الغنم؟ قال: نعم. قال: أصلى فى مبارك الإبل؟ قال: لا. (صحيح مسلم، كتاب الطهارة، باب الوضوء من لحوم الإبل، رقم الحديث:٩٧).

(٤) عن أبى هريرة رضى الله عنه قال: قال رسول الله صلى الله عليه وسلم: صلوا فى مرابض الغنم، ولا تصلوا فى أعطان الإبل.(سنن الترمذي، كتاب الصلاة، باب ماجاء فى الصلاة فى مرابض الغنم وأعطان الإبل، رقم الحديث: ٣٤٨)

(٥) فتح البارى: ١/٦٨٢.

نقل دى. (١) ليكن حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائى چه امام بخارى رحمه الله دا ټول الفاظ ترك كولو سره دَ "مواضع الإبل" لفظ استعمال كړې دې ځكه چه دا لفظ سابقه ټولو معانيو ته شامل دې. (٢) دَدې ټولو الفاظو معنى دَ لږ شان فرق سره تقريبًا هم يوه ده.

قوله: "مَبَارِك" دَدې معنى ده په زنګونونو باندې دكيناستو. كوم وخت چه اوښ په زنګونونو باندې په زمكه كينى نو دَ هغه دَ ناستې ځائى ته مَبرَك او دَدې جمع ته مَبارِك وائى. (٣)

قوله: "معاطن" جمع ده دَ "معطِن"، دَدې معنى ده دَ تالاب نه ګيرچاپيره دَ اوښ دَ كيناستو ځائى. داسې په عام توګه هغه وخت كيږى كله چه اوښ يا چيلئ وغيره اوبه څكلو سره ښه خړوب شى. دې نه پس هغوى دَ تالاب نه ګير چاپيره كينولې شى دې دَ پاره چه څه وخت پس هغه بيا اوبه اوڅكى. ځكه چه هغه دَ ټولې هفتې دَ پاره په خپله خيټه كښې اوبه ذخيره اوجمع كوى، نو دې ځائى ته معاطن وائى. (٤)

قوله: "مرابض" جمع ده دَ "مربض"، دَدې معنى هم دَ اوښ كينولو او تړلو دَ ځائى ده. (٥)

قوله: "مناخ" دَدې معنى هم دغه ده. (٦)

دَترجمة الباب مقصد: دَامام بخارى رحمه الله مقصود دَدې باب نه دَاوښانو دكيناستو ځايونو كښې دَمونځ دَ ادا كولو صحيح كيدل بيانول دى اودَ امام احمدبن حنبل رحمه الله رد كول دى. دَ هغوى په نيز دَ اوښانو تړلو ځايونو كښې مونځ كول جائز نه دى. (٧)

---

(١) عن عبدالله بن عمرو: أن رسول الله صلى الله عليه وسلم كان يصلى فى مرابد الغنم، ولا يصلى فى مرابدالإبل والبقر. (مسندأحمد بن الحنبل، مسندعبدالله بن عمرو بن العاص، رقم الحديث:٦٦٥٨، ١١/٢٣٩)

(٢) فتح البارى: ٦٨٢/١.

(٣) الصحاح تاج اللغة، برك: ١٥٧٤/٤. المعجم الوسيط: باب الباء: ٥٢/١.

(٤) النهاية فى غريب الحديث والأثر، عطن: ٢٥٨/٣. لسان العرب، فصل العين المهملة: ٢٨٦/١٣.

(٥) الصحاح تاج اللغة: ٤٧١/٢. المعجم الوسيط: باب الباء: ٥٢/١. لسان العرب، فصل الراء: ١٧٠/٣. المعجم الوسيط: باب الراء: ٣٢٢/١.

(٦) المغرب فى ترتيب المعرب، العين مع الطاء: ٣١٩/١.

(٧) علامه بجنورى رحمه الله ليكى چه په دې باب اوحديث سره امام بخارى رحمه الله داخودل غواړى چه دَ اوښانو په طبيله كښې د مونځ كولو ممانعت چه په كومو آحاديثوكښې موجود دې هغه په نورو وجوهاتو سره دې چه بعضې اوښان شرير وى ورانيږى نو مونځ په تسلئ سره كول مشكل وى وغيره. ګنى كه اموخته كړې شوى وى اود سورلئ وى چه اكثر ديرزيات شريف مزاج وى نوكه دَ هغوى په نيزديكت كښې في نفسه څه خرابى په مونځ كښې راتلې شوه نوحضورپاك به پخپله ولې مونځ كولو؟ ليكن امام احمد رحمه الله دلته دَ فقهى نظر نه د كار نه اخستو په وجه د حديث دَ ظاهرى د ممانعت د وجې د اوښانو په طبيله كښې مونځ كول صحيح ګرځولى دى او هم ددې رد امام بخارى رحمه الله كړې دې. حافظ صاحب رحمه الله دلته ليكلى دى چه د ممانعت والا احاديث به دَ امام بخارى رحمه الله په شرط باندې نه وو په دې وجه ئې هغه ذكر نه كړل. مګر زه وايم چه امام بخارى رحمه الله دَ نورو مسلكونو والا دَ احاديثو د روايت كولو التزام كله كوى چه مذكوره تاويل اوكړې شى. والله اعلم. (انوارالبارى: ٤١/١٤).

دَ علامه سندهي رحمه الله رائې: دَ علامه سندهي رحمه الله رائې داده چه امام بخاري رحمه الله "مواضع ابل" او "معاطن ابل" کښې فرق بيانوی چه معاطن بل شئ دې او مواضع بل شئ. معاطن هغه ځائی ته وائی چرته چه اوښ دَ اوبو څکلو وخت کښې اودرېږی. او نهی مذکور خاص ده دَ معاطن ابل سره. لهذا دَ اوښ دَ ناستې پاستې نور ځايونه به په دې باندې قياس کولې نه شی. چنانچه په دغه ځايونو کښې به مونځ جائز وی.(۱)

دَ حضرت گنگوهی رحمه الله رائې: حضرت مولانا رشيد احمد گنگوهی رحمه الله فرمائی چه دَدې باب په قائمولو سره امام بخاری رحمه الله دا خودل غواړی چه هغه ممانعت کوم چه دَ اوښانو په باره کښې دَمونځ کولو متعلق دې هغه په خپل عموم باندې نه دې او نه هغه ممانعت دَ يو داسې علت په وجه دې کوم چه دَ اوښ په ذات کښې موجود وی. بلکه دَدې ممانعت وجه داده چه داسې ځايونو کښې مونځ ادا کولو سره يکسوئی او توجه باقی نه پاتې کيږی. په زړه کښې دَ اوښ دَ طرف نه دَ نقصان، شرارت او دَ نجاست وسوسې راوچتيږی لهذا که دَدغه امورو نه تحفظ ممکن وی اودَ زړه تسلی حاصله وی نو بيا په داسې ځايونو کښې دَ مونځ دَ صحيح کيدو نه هيڅ منع کونکې څيز نشته دې. څنګه چه دَ کجاوې دَ لرګی وغيره طرف ته مخ کولو سره مونځ ادا کول صحيح دی لکه څنګه چه دَ حضرت ابن عمر رضي الله عنهما دَ اثر نه دَدې طرف ته اشاره ملاويږی لهذا دَ امام بخاری رحمه الله دَ ابن عمر رضي الله عنهما دَ اثر نه استدلال کولو سره دَ اوښانو په باره کښې دَ مونځ دَ کولو جواز اختيارول صحيح دی.(۲)

دَ علامه کاندهلوی رحمه الله رائې: علامه محمد ادريس صاحب کاندهلوی رحمه الله فرمائی لکه چه امام بخاری دَدې ترجمې په ذريعه دَ هغه احاديثو طرف ته اشاره کول چه دَ اوښانو په باره کښې دَ مونځ ادا کولو نه دَمنع باره کښې راغلی دی او هغه دَ امام بخاری رحمه الله په شرط باندې نه پوره کيږی. يعنی دَدې باب دَ قائمولو په ذريعه امام بخاری رحمه الله دَ اوښانو په باره کښې دَ مونځ جواز ښائی.(۳)

دَ اوښانو باړه کښې دَ مونځ کولو حکم: ائمه ثلاثه رامام مالک رحمه الله، امام ابو حنيفه رحمه الله او امام شافعی رحمه الله) په نيزدَ اوښانودَ تړلو په ځائی کښې کوم وخت چه هلته اوښان تړلې وی هلته مونځ ادا کول مکروه دی. اودَ کراهت وجه داده چه اوښ شرير ځناور دې دَ هغه دَ شرارت اودَ هغه دَ تيختې او چقړی کولو دَ ويرې دَ وجې په مانځه کښې دَ خلل انديښنه ده اودا وجه هم کيدې شی چه دَ اوښانو په باړه کښې نجاست زيات وی په خلاف دَ چيلو په باړه کښې. اوکه چرې داسې ځايونو کښې ځائې پاک صفا وی يا څه پاکه کپړا خوررولو سره مونځ اوکړې شی نو بيا کراهت هم نشته دې.(۴)

۱) حاشية السندهی، كتاب الصلاة، باب: الصلاة فى مواضع الإبل: ۱۲۶/۱،الطاف سنز.
۲) اللامع الدرارى: ۱۶۶/۱.
۳) تحفة القارى: ۴۸۸/۲.
۴) بدائع الصنائع، كتا ب الصلاة، فصل شرائط أركان الصلاة: ۱۱۵/۱. حاشية ابن عابدين. ....

د امام احمد بن حنبل رحمه الله په نيز داسې خايونو کښې مونځ نه کيږي. د هغوی دليل د سنن ابی داؤد هغه حديث دې په کوم کښې چه نبی کريم ﷺ د اوښانو باره کښې د مونځ ادا کولو باره کښې فرمائيلي دی چه ددې باره کښې مونځ کوئی ځکه چه د دوی خلقت د شيطانانو نه دی.(۱) البته د هغوی په نيز د اوښانو د تګ راتګ په ځايونو کښې، عارضي د ساتلو ځائی (لکه په لاره باندې د څه وخت د پاره حصاريدل او کيناستل يا د ګيا خوړلو د پاره ناست وی وغيره وغيره) کښې مونځ ادا کول جائز دی.(۲)

د حنابله د دليل جواب: علامه سهارنپوری رحمه الله فرمائی د حديث جملې "فإنها من الشياطين" کښې د "ه" ضمير مرجع ماقبل جمله کښې لفظ "مبارك" جوړيږی يا بيا لفظ "ابل"، دواړه احتماله موجود دی. که چرې اول احتمال مراد وی نو په دغه صورت کښې به "الشياطين" نه مخکښې مضاف اليه محذوف وی يعنی "مأوى الشياطين" د اوښانو بارې د شيطانانو ځايونه دی. او که چرې دويم احتمال مراد وی يعنی ضمير راجع وی د "ابل" طرف ته نو په دې سره به لا زم راځی چه اوښ د شيطانانو د نسل نه دې. دا احتمال مخې ته کولو سره د بعضو وينا ده چه دا جمله په خپل حقيقت باندې محمول ده. د کوم مطلب چه به داشی چه اوښان هم د شيطانانو د اوبو نه راپيدا کړې شوی دی. او بعضې دا وئيلي دی چه دلته حقيقی معنی مراد نه ده بلکه مجازی معنی مراد ده. يعنی اوښانو له د شيطانانو سره په شيطانت کښې تشبيه ورکړې شوې ده لکه څنګه چه شيطانان شرير وی هم دغه شان اوښان هم شرير وی.

او د بعضې علماؤ داهم وينا ده چه شيطانان هم دوه قسمه دی يو هغه چه د جناتو د نسل نه دې او مشهور او معروف دی او دويم هر سرکش او شرير باندې هم د شيطان اطلاق کيږي. لهذا د اوښانو باره کښې "فإنها من الشياطين" وئيلو کښې هم دغه دويم قسم مراد دې.

بيا ممانعت "لاتصلوا فى مبارك الإبل" علت د جمهورو په نيز دا نه دې چه هغه د شيطان د نسل نه دی ګنی په دې صورت کښې خو به هغوی ته نيزدې کيدو او د هغوی طرف ته مخ کولو

.... كتاب الصلاة: ۳۸۰/۱. حاشية الطحطاوی على مراقى الفلاح: ۳۵۷/۱. شرح التلقين للمازرى المالكى، كتاب الصلاة، فصل : الأماكن التى تكره فيها الصلاة: ۸۲۰/۱. المدونة، كتاب الصلاة، الصلاة فى المواضع التى تكره فيهاالصلاة: ۱۸۳/۱. مواهب الجليل فى شرحم مختصر الخليل، كتاب الصلاة، فائدة: تكره الصلاة فى أربعة عشر موضعا: ۴۱۹/۱. البيان فى مذهب الإمام الشافعى، كتاب الصلاة، مسألة: الصلاة فى أعطان الإبل: ۱۱۱/۲. التهذيب فى فقه الإمام الشافعى، كتاب الصلاة: ۲۰۵/۲. النجم الوهاج فى شرح المنهاج، كتاب الصلاة، فصل: ۲۴۳/۲.

(۱) عن البراء بن عازب، قال: سئل رسول الله صلى الله عليه وسلم عن الوضوء من لحوم الإبل، فقال توضؤوا منها، وسئل عن لحوم الغنم، فقال: لا توضؤوا منها، وسئل عن الصلاة فى مبارك الإبل، فقال: لا تصلوا فى مبارك الإبل، فإنها من الشياطين، وسئل عن الصلاة فى مرابض الغنم، فقال: صلوا فيها فإنها بركة. (سنن أبى داؤد، كتاب الطهارة، باب: فى الوضوء فى لحوم الإبل، رقم الحديث: ۱۸۷).

(۲) المغنى لابن قدامة، كتاب الصلاة، مسألة: الصلاة فى المقبرة: ۵۳/۲.

سره یا په هغې باندې سوریدو سره هم مونځ جائز نه وی خودې تولو جواز نقل دې بلکه د ممانعت په علت کښې څو احتماله دی. مثلاً:
بعضې وئیلی دی چه د اوښانو والو دا عادت وی چه هغوی د اوښ پناه کیناستو سره متیازې او د کې متیازې او استنجاء کوی، په دې وجه منع کړې شو. بعضې وائی د اوښانو مالك اوښان پاك صفا او ستهرا نه ساتی. بعضې وائی اوښ ډیر شریر وی، د انګی او توپونه وهی د کوم په وجه چه په مونځ کښې نقصان او ضرر رسیدو خطره وی. بعضې وئیلی دی چه د اوښانو نه ډیر کرکژن بوائی راځی د کوم په وجه چه منع کړې شو. او د امام شافعی رحمه الله یو قول دې چه د کراهت وجه د شیطان نیزدیوالې دې ځکه چه په حدیث کښې اوښ ته "من جنس الشیاطین" وئیلې شوې دې.(۱)

د غواګانو باره کښې د مونځ ادا کولو حکم: حافظ ابن حجر رحمه الله او علامه عینی رحمه الله لیکلی دی چه د غواګانو باره کښې د مونځ ادا کول د چیلو باړې والا حکم سره یوځائی کړئی نه چه د اوښانو باړه کښې د مونځ حکم سره. یعنی د غواګانو په باړه کښې مونځ ادا کول بغیر د کراهت جائز دې.

بیا علامه صاحب رحمه الله دا هم ذکر کړی دی چه که چرته څوك اووائی چه مسند احمد کښې یو حدیث موجود دې په کوم کښې چه د غواګانو باړه کښې د مونځ حکم د اوښانو باړه کښې د مونځ کولو د حکم سره یوځائی کړې شوې دې نو د دې جواب دا دې چه هغه حدیث ضعیف دې په هغې باندې عمل نه شی کیدلې.(۲)

حدیث باب [حدیث نمبر ۴۲۰]

۴۳۰- حَدَّثَنَا صَدَقَةُ بْنُ الْفَضْلِ قَالَ أَخْبَرَنَا سُلَيْمَانُ بْنُ حَيَّانَ قَالَ حَدَّثَنَا عُبَيْدُ اللهِ عَنْ نَافِعٍ قَالَ (۳) رَأَيْتُ ابْنَ عُمَرَ يُصَلِّي إِلَى بَعِيرِهِ وَقَالَ رَأَيْتُ النَّبِيَّ -صلى الله عليه وسلم- يَفْعَلُهُ.

د حدیث ترجمه: حضرت نافع رحمه الله فرمائی چه ما حضرت عبدالله بن عمر رضی الله عنهما د خپل اوښ طرف ته مخ کولو سره په مونځ اداکولو لیدلې دې. او حضرت ابن عمر رضی الله عنهما او فرمائیل چه ما

---

(۱) بذل المجهود، کتاب الطهارة، باب: فی الوضوء من لحوم الإبل، رقم الحدیث: ۱۸۷، ۹۸/۲. الکنز المتواری: ۱۳۴/٤-۱۳۳. أوجز المسالک، کتاب الطهارة، باب: سترة المصلی فی السفر، رقم الحدیث: ۳۵۸، ۲۸۹/۳-۲۸۸. شرح الکرمانی: ۹۲/٤.

(۲) فتح الباری: ۶۸۳/۱. عمدة القاری: ۳۶۹/٤.

(۳) أخرجه البخاری أیضا فی سترة المصلی، باب: الصلاة إلی الراحلة والبعیر والشجر والرحل، رقم الحدیث: ۵۰۷. ومسلم فی صحیحه، فی الصلاة، باب: سترة المصلی، رقم الحدیث: ۵۰۲. وأبوداؤد فی سننه، فی الصلاة، باب: الصلاة إلی الراحلة، رقم الحدیث: ۶۹۲. والترمذی فی جامعه، فی الصلاة، فی باب: ماجاء فی الصلاة إلی الراحلة، رقم الحدیث: ۳۵۲. وفی جامع الأصول، حرف الصاد، الکتاب الأول: فی الصلاة، القسم الأول: فی الفرائض وأحکامها، الباب الأول: فی الصلاة وأحکامها، الفصل السادس: فی شرائط الصلاة، الفرع السابع: فی قبلة المصلی، النوع الثانی: فی سترة المصلی، رقم الحدیث: ۳۷٤٤، ۵۲۱/۵.

نبی کریم ﷺ داسې په مونځ کولو لیدلې دې.

تراجم رجال: دَ مذکوره حدیث په سند کښې ټول پنځه رجال دی.

① **صدقه بن الفضل** رحمه الله: داابو الفضل صدقه بن الفضل مروزی رحمه الله دې. دَدوی تفصیلی احوال کشف الباری، کتاب العلم، باب: العلم والعظة باللیل لاندې تیر شوی دی. (1)

② **سلیمان بن حیان** رحمه الله: دَدوی نوم حافظ سلیمان بن حیان الازدی الکوفی دې. او کنیت ئې ابوخالد الاحمردې. دَ دوی دَ پیدائش ځائې جرجان او دَ پیدائش کال ۱۱۴هجری دې.

دَ دوی په استاذانو کښې عبیدالله بن عمر، حمید الطویل، داؤد بن ابی هند، ابن عون، یحی بن سعید انصاری، ابن عجلان، هشام بن عروه، ابن جریج، هشام بن حسان، یزید بن کیسان، عاصم لاالأحول، حاتم بن ابی صغیره رحمهم الله شامل دی. اودَ دوی په شاګردانو کښې صدقه بن الفضل، آدم بن ابی ایاس، اسد بن موسٰی، ابو کریب، ابو سعید الاشج، یوسف بن موسٰ القطان، عمرو الناقد، محمد بن عبدالله بن نمیر او حمید بن الربیع رحمهم الله شامل دی.

ابن معین رحمه الله او ابن المدینی رحمه الله دَدوی باره کښې وائی: ثقة. عثمان الدارمی دَ ابن معین رحمه الله نه نقل کوی: لیس به بأس. امام نسائی رحمه الله هم دغه شان فرمائی. عباس الدوری دَ ابن معین رحمه الله نه نقل کوی: صدوق ولیس بحجة. ابو هشام الرفاعی رحمه الله وائی: الثقة الأمین. ابو حاتم رحمه الله وائی: صدوق. خطیب رحمه الله وائی دَ حدیث په معامله کښې په دوی باندې هیڅ طعن نشته دې. دَ ابن عدی رحمه الله وینا ده: له أحادیث صالحة. ابن حبان رحمه الله دَ دوی ذکر په ثقاتو کښې کړې دې. دَعجلی رحمه الله وینا ده: ثقة ثبت صاحب سنة. دې اصلاً شامې وو لیکن په کوفه کښې لوئې شوې دې. دَ دوی وفات ۱۸۹هجری کښې شوې دې. (2)

③ **عبیدالله** رحمه الله: دا عبیدالله بن عمر بن حفص بن عبدالله بن عمر بن خطاب رحمه الله دې. دَدوی احوال کشف الباری، کتاب الوضوء، باب: التبرز فی البیوت لاندې تیر شوی دی. (3)

④ **نافع** رحمه الله: دا مولی دَ عبدالله بن عمر القرشی رحمه الله دې. دَدوی احوال کشف الباری، کتاب العلم، باب: ذکر العلم والفتیا فی المسجد لاندې تیر شوی دی. (4)

⑤ **ابن عمر** رضی الله عنهما: دا حضرت عبدالله بن عمر رضی الله عنهما دې. دَدوی تفصیلی احوال کشف الباری، کتاب الإیمان، باب: الإیمان وقول النبی صلی الله علیه وسلم: بنی الإسلام علی خمس لاندې تیر شوی دی. (5)

---

(1) کشف الباری: ۳۸۸/٤.

(2) تاریخ الإسلام ووفیات المشاهیر، والأعلام للذهبی: ۸۵۹/٤ تهذیب التهذیب: ۱۸۱/٤. إکمال تهذیب الکمال: ۵۰/٦. سیر أعلام النبلاء: ۱۹/۹. لسان المیزان: ۳۱۷/۹. الطبقات الکبری لابن سعد: ۳۹۱/٦.

(3) کشف الباری، کتاب الوضوء، باب: التبرز فی البیوت، ص: ۳٦۰.

(4) کشف الباری: ٦۵۱/٤.

(5) کشف الباری: ٦۳۷/۱.

د حديث شرح:

قوله: رأيت النبي صلى الله عليه وسلم يفعله: كښې د "يفعله" مطلب "يصلي والبعير في طرف قبلته" دې. دا علامه عيني رحمه الله بيان کړې دې. په دې تشريح کښې دَدې خبرې بيان دې چه صرف دَ قبلې طرف ته ئې مخ نه وو بلکه هغه اوښ هم دَ قبلې طرف ته وو، ځکه خو به مونځ صحيح شي ګڼی نه دې صحيح. (١)

داخبره وړاندې هم تيره شوې ده چه دَ علامه سندهي رحمه الله رائې داده چه امام بخاري رحمه الله "مواضع الإبل" او "معاطن الإبل" کښې فرق بيانوی چه معاطن بل شئ دې او مواضع بل شئ دې. معاطن هغه ځائی ته وئيلی شی چرته چه اوښ دَ اوبو څکلو وخت کښې اودريږی. او نهی مذکور خاص ده دَ معاطن اهل سره. لهذا دَ اوښ دَ ناستې پاستې ځائی به په نورو ځايونو باندې نه شی قياس کولې. چنانچه په هغه ځايونو کښې به مونځ جائز وی. (٢) په نورو روايتونو کښې دَدې خبرې تصريح ده چه نبی اکرم ﷺ دَ خپل اوښ طرف ته مخ کولو سره مونځ ادا کړې دې. (٣)

حضرت ګنګوهي رحمه الله فرمائی چه دَ اوښانو په ځائی کښې مونځ کول جائز دی. خوچه دَ اوښ دَ اودريدو نه او دَ تکليف رسولو نه په امن کښې وی. دلته په حديث کښې دَ بعير نه مراد سورلی ده ځکه چه دَ بعير نسبت، اضافت دَ نبی عليه السلام طرف ته دې اوداخبره بالکل واضحه ده چه دَ هغې دَ پاسه به سامان نه اوړلې کيدو ګڼی هغې ته حامله وائی. او نه به دَ هغې نه کار روزګار اخستې شو ګڼی هغې ته راحله وئيلی شی او نه به په هغې باندې پټی اوبه کولې شو ګڼی هغې ته به سانيه وئيلې شو.

دلته اوښ ستره جوړولو سره دَمونځ کولو وجه دا وه چه دَ هغه دَ شرارت او فتنې نه حفاظت وو. ځکه چه بعضې سورلو کښې ډيرداسې صفات وی کوم چه په نورو کښې نه وی. لهذا په دې باندې به هغه صورت هم قياس کولې شی چرته چه دَ ځناور دَ تکليف نه انسان محفوظ او په امن کښې وی ځکه چه دَ نهی دَ علت په نه موجوديدلو يا په نه موجوديدلو باندې دَ حکم مدار وی. بل دَ ځناور طرف ته مخ کولوسره دَ مونځ کولو سبب داهم دې چه ځناور يو دَ ساه والا شئ دې ليکن په دې کښې دَ بت پرستئ مشابهت نشته دې ځکه چه دَ اهل باطلو نه چا هم دَ اوښانو عبادت نه دې کړې. (٤)

---

(١) شرح الكرماني: ٩٢/٤، عمدالقاري: ٢٨١/٤.

(٢) حاشية السندهي، كتاب الصلاة، باب: الصلاة في مواضع الإبل: ١/١٢٦الطاف سنز.

(٣) عن ابن عمر رضي الله عنهما أن النبي صلى الله عليه وسلم صلى إلى بعيره، أو راحلته، وكان يصلي على راحلته حيث توجهت به (جامع الترمذي، كتاب الصلاة، باب: ماجاء في الصلاة إلى راحلة، رقم الحديث: ٣٥٢).

(٤) الكوكب الدري، كتاب الصلاة، باب: ماجاء في الصلاة إلى الراحلة، رقم الحديث: ٣٥٢، ١/٣٣٨.

دَ حديث شريف دَ ترجمة الباب سره مناسبت: په ظاهرى توګه خو په ترجمة الباب او حديث كښې مناسبت نشته دې ځكه چه په ترجمة الباب كښې ئې "مواضع الإبل" كښې دَ مونځ جواز خودلې دې او حديث باب كښې "صلوة إلى البعير" ذكردى. ليكن مناسبت او مطابقت به په دې اعتبار سره وى چه دَ امام بخارى په تراجمو اومطالبو كښې توسع ډيره زياته وى نودلته هم "صلوة إلى البعير" په "مواضع الإبل" شامل كړې شوې دې.

علامه ادريس كاندهلوى رحمه الله فرمائى مطابقت دادې چه (دَ اوښانو باره كښې چه داكوم وئيلې شوى دى چه دا دَ شيطانانونه دى) كه چرې دَ اوښانو دَ شيطانانو كيدل دَ مونځ دَ صحت نه مانع وى نوبيا دَ مونځ ګذار په مخكې دَ اوښ موجوديدل، يا په اوښ باندې سوريدلو سره مونځ اداكول هم نه وو صحيح كيدل پكار. حالانكه نبى كريم ﷺ په اوښ باندې دَ سورلئ په حالت كښې نفل مونځ اداكړې دې.[1]

دَ حديث مبارک نه مستنبط فوائد او احكام: دَ حديث شريف نه يوڅو خبرې واضح كيږى كومې چه دلته ذكركولې شى:

① دَ مذكوره حديث نه دا خبره ثابتيږى چه كله ځناور قبلې طرف ته ناست وى نودَ دغه ځناور طرف ته مخ كولو سره مونځ كول صحيح دى.[2]

② داهم معلومه شوه چه اوښ سره نيزدې مونځ اداكول جائز دى په خلاف دَ هغې دَ معاطنو چه په هغې كښې مونځ اداكول مكروه دى.[3]

③ اودَ اوښ كجاوه وغيره ستره جوړولو سره هم مونځ اداكيدې شى.[4]

....

[1]) تحفة القارى: ۴۸۹/۲.

[2]) التوضيح لابن الملقن: ۴۸۳/۵ عمدة القارى: ۲۷۱/۴.

[3]) التوضيح لابن الملقن: ۴۸۳/۵ عمدة القارى: ۲۷۱/۴.

[4]) عمدة القارى: ۲۷۱/۴.

۱۹ - بَابٌ: مَنْ صَلَّى وَقُدَّامَهُ تَنُّورٌ أَوْنَارٌ، أَوْشَيْءٌ مِمَّا يُعْبَدُ، فَأَرَادَبِهِ اللّٰهَ

دا باب دَ هغه سړي باره كښې دې چا چه مونځ په داسې حال كښې اوكړو چه دَ هغه مخې ته تنور، اور يا څه داسې څيز وى دَ كوم چه عبادت كيدې شي، ليكن دَ دغه مونځ په ذريعه هغه دَ الله تعالى دَ رضامندئى اراده اوكړه.

دَ ترجمة الباب تشريح:

قوله: وَقُدَّامَهُ تَنُّورٌ: دا جمله اسميه خبريه ده چه حال به واقع كيږي. او "قدامه" خبر مقدم دې او "تنور" مبتداء مؤخر ده. دَ لفظ **قدّام** معنى ده مخې ته. يعنى دَ **خلف** ضد.[۱]

قوله: تَنُّورٌ: معنى دا هغه كنده ده په كوم كښې چه اور بليږي اودَدې نه مراد هغه مخصوص اومعروف كنده هم ده په كومه كښې چه روټئ پخولې شي. اوكله په كښې تركارى هم پخولې شي. كله دا كنده دَ خاورې نه جوړولې شي اوكله دَ اوسپنې نه جوړولې شي.[۲]

قوله: أَوْنَارٌ: دَدې عطف په تنور باندې دې. په دې باندې دا سوال كولى شي چه كه صرف هم دا لفظ ذكر كړې شوې دې نوهم كافى وو. دتنور دَ ذكركولو ضرورت نه وو. دَدې جواب دادې چه دادَ **عطف العام على الخاص** دَ قبيل نه دې دې لره دَ مستقل ذكركولو فائده دا ده چه په مجوسيانو كښې ډير دَ اور عبادت كونكى هغه دى چه صرف هم دَ هغه اور عبادت كوى كوم چه ښكارى. حالانكه كله كله تنور دَ خپل ژوروالى دَ وجې نه يا دَ اوردَ كميدو دَ وجې نه خپل اور نه ښكاره كوى. بلكه دَ هغې اور هم دَ تنور په هغه كنده كښې پټ پروت وى. په دې وجه دَ تنور اودَ اور دواړو ذكر جدا اوكړې شو.[۳]

قوله: أَوْشَيْءٌ مِمَّا يُعْبَدُ: دَدې جملې عطف هم په ماقبل باندې دې اودَدې تقديرى عبارت به داسې وى "**من صلى وقدامه شيئ مما يعبد كالأوثان والأصنام والتماثيل والصور ونحو ذلك مما يعبد ه أهل الضلال والكفر**". مطلب دا چه كوم سړې په داسې حال كښې مونځ اوكړى چه دَ هغه مخې ته څه داسې څيز وى دَ كوم چه عبادت كيږى لكه بت او تصوير وغيره او هرهغه څيز دَ كوم عبادت چه كافران كوى. دَ ترجمة الباب دا حصه دَماقبل دواړو الفاظو نه هم زياته عام ده.[۴]

قوله: فَأَرَادَبِهِ اللّٰهَ: دَترجمة الباب دَدې حصې نه مقصود دا دې چه دَمونځ گذار مخې ته داسې څيزونو كښې چه څه هم مخې ته وى ليكن دَهغه مقصود دا څيزونه نه وى بلكه دَ الله تعالى رضامندى ئې مقصود وى نو په دې وجه داسې ادا شوې مونځ به مكروه نه وى.[۵]

---

[۱] المحكم والمحيط الأعظم: ۳۲۲/۱ مختارا لصحاح: ۲٤۹/۱.
[۲] النهاية فى غريب الحديث والأثر: ۱۹۹/۱. المخصص لابن سيده: ۱٦۹/۳.
[۳] عمدة القارى: ۲۷۳/٤.
[۴] عمدة القارى: ۲۷۳/۲-۲۷۲.
[۵] عمدة القارى: ۲۷۳/٤.

دَ ترجمة الباب مقصد: رومبې خبره خودا ده چه د امام بخاری رحمه الله په نیز مسئله داده چه که څوك خالص دَ الله تعالی دَ رضا دَ پاره مونځ ادا کولو دَ پاره ولاړ وی او دَ هغه مخې ته تنور، اور یا څه بل داسې څیز راشی دَ کوم چه عبادت کولې شی لکه وِنه، نمر، سپوږمئ، غوا وغیره نو دَدې په وجه دَ هغه مونځ گذار په مونځ کښې هیڅ خرابی یا کراهت نه پیدا کیږی بلکه دَ هغه مونځ صحیح دې.

په دې باندې یو سوال پیدا کیږی چه امام بخاری رحمه الله خو په ترجمة الباب کښې دَ کراهت یا عدم کراهت څه ذکر نه دې کړې بلکه حکم ئې مجهول یا مبهم ساتلې دې نو بیا دَ کراهت جهت د متعین کولو څه وجه ده؟ نو دَدې جواب دادې چه امام بخاری رحمه الله دا باب قائمولو سره چه کوم دوه احادیث ذکر کړی دی یو تعلیقًا او دویم موصولًا، نو دَدې نه په عدم کراهت باندې دلالت کیږی. اگرچه دَ ډیرو زیاتو وجوهاتو نه دَدې احادیثو نه په عدم کراهت باندې استدلال تام نه دې. (۱)(وضاحت وړاندې راځی). خودَدې مقابل دَ ډیرو زیاتو تابعینو (۲) حنابله (۳) او دَ احنافو (۴) په نیز په داسې صورت کښې مونځ ادا کول مکروه تنزیهی دې.

چنانچه دَ خپلې خبرې دَ ثابتولو او دَ کراهت قائلینو باندې دَ رد کولو دَ پاره امام بخاری رحمه الله دا باب قائم کړې دې او دَ دلیل په توگه باندې ئې دوه احادیث پیش کړی دی یو تعلیقًا او بل موصولًا.

تعلیق: وَقَالَ الزُّهْرِيُّ: أَخْبَرَنِي أَنَسٌ قَالَ: قَالَ النَّبِيُّ ﷺ: (عُرِضَتْ عَلَيَّ النَّارُ وَأَنَا أُصَلِّي) [ر: ۹۲]

دَ تعلیق ترجمه: حضرت زهری رحمه الله فرمائی چه ماته حضرت انس رضی الله عنه او فرمائیل چه ماته نبی کریم ﷺ فرمائیلی دی: زما مخې ته اور راوړلې شو په داسې حال کښې چه ما مونځ ادا کولو.

---

(۱) فتح الباری لابن رجب: ۲۲۸/۳ عمدة القاری: ۲۸۱/٤.

(۲) علامه ابن رجب حنبلی رحمه الله، حافظ ابن حجر رحمه الله او علامه عینی رحمه الله وغیره خپلو کتابونو کښې دَ حضرت ابن سیرین رحمه الله باره کښې دا نقل کړې دی چه هغوی به دَ تنور طرف ته مخ کولو سره مونځ ادا کول مکروه گنړل او تنور ته به ئې بیت النار وئیلو. دَ ابن سیرین رحمه الله او حضرت سفیان رحمه الله نه هم کراهت نقل دې. اوگورئی: فتح الباری لاپن رجب: ۲۲۹/۳ فتح الباری لابن حجر: ٦٨٤/١ عمدة القاری: ۲۷۳/٤.

(۳) کشف القناع عن متن الإقناع، کتاب الصلاة، باب صفة الصلاة، فصل: ما یکره وما یباح وما یستحب فی الصلاة: ۳۷۰/۱. المغنی لابن قدامة، کتاب الصلاة، پاب: الأمامة وصلاة الجامعة، فصل الصلاة مستقبلا وجه الإنسان: ۱۷۸/۲. المبدع فی شرح المقنع، کتا ب الصلاة، باب: مکروهات الصلاة: ٤٢٨/١.

(۴) دررالحکام شرح غرر الأحکام، کتاب الصلاة، مکروهات الصلاة: ۱۰۹/۱. حاشیة الطحطاوی علی مراقی الفلاح شرح نورالإیضاح، کتاب الصلاة، فصل فی مکروهات: ۱۳۲/۱. المحیط البرهانی، کتاب الاستحسان والکراهة، الفصل الراب فی الصلاة، والتسبیح، وقراءة القرآن والذکر، والدعاء، ورفع الصوت عند قراءة القرآن والذکر والدعاء: ۳۰۸/۵.

دَ تعلیق تخریج: امام بخاری رحمه الله دا تعلیق موصولاً کتاب الصلاة کښې (۱) باب: "وقت الظهر عند الزوال" کښې بیان کړې دې. مکمل تخریج به په متعلقه مقام باندې راشي. ان شاء الله العزیز.

تعلیق او ترجمة الباب کښې مطابقت: په دې تعلیق او ترجمة الباب کښې مناسبت په دې اعتبار سره دې چه نبی کریم ﷺ دَ مونځ دوران کښې خپلې مخې ته دَ اور مشاهده او کړه او په ترجمة الباب کښې هم دغه دی چه د مونځ ګذار مخې ته اور وی او هغه مونځ اداکوی. لیکن په دې مطابقت او په غرض دَ استدلال دا تعلیق دَ ترجمة الباب لاندې راوړلو کښې اشکالات دی، چه په تفصیل سره وړاندې راځی.(۲)

دَ تعلیق نه طریق دَ استدلال: امام بخاری رحمه الله فرمائی چه ګورئی نبی کریم ﷺ دَ مونځ په حالت کښې وو په دې حالت کښې دَ حضورپاک مخې ته دَ دوزخ اور پیش کړې شو یعنی اور دَ حضورپاک مخکې ته وو او حضورپاک مسلسل په مونځ کښې وو. که دَ کراهت قول اختیار کړې شی نو لا محاله به دا لا زم شی چه دَ حضورپاک مونځ په دې صورت کښې دَ کراهت سره ادا شو نو دا صحیح نه ده. لهذا چه کله داسې صورت پیښ شی نو مونځ بغیر دَ کراهت نه صحیح دې.

دَ احنافو مسلک او دَ امام بخاری رحمه الله دَ استدلال جواب: دَ احنافو مسلک په دې باره کښې دا دې چه که دَ مونځ ګذار مخې ته اور یا تنور وغیره وی یعنی داسې څیز وی دَ کوم چه عبادت کیږی نو دَ مجوسیانو سره دَ مشابهت دَ وجې به دَ هغه په مونځ کښې هم کراهت راځی لیکن دَ دغه مونځ ګذار دَ عبادت دَ ارادې دَ نه کیدو دَ وجې به هغه کراهت تنزیهې وی تحریمی به نه وی. پاتې شوه خبره دَ امام بخاری رحمه الله دَ استدلال، نو هغه دَ تام نه کیدو دَ وجې مونږ هغه نه منو. دَ دې استدلال ناقص یا دَ تام نه کیدو اول وجه دا ده چه دَ دوزخ اور کوم چه حضورپاک ته دَ مونځ په حالت کښې خودلې شوې وو هغه دَ حضورپاک دَ اختیار نه بغیر وو یعنی داسې نه وو چه اور دَ مخکښې نه بلکېدو او حضورپاک دَ هغې مخې ته اودریدو سره مونځ ادا کول شروع کړل. بلکه داسې اوشو چه حضورپاک ﷺ مونځ شروع کړو او په دې حالت کښې دَ حضورپاک مخې ته دَ حضورپاک دَ ارادې، خوښې او اختیار نه بغیر جنت او دوزخ مخې ته راوړلې شو. حالانکه زمونږ کلام او بحث خو دَ هغه صورت باره کښې دې چه یو څوک کښې اور بلیږی او یو سړې دَ هغې مخې ته اودریږی او مونځ اداکول شروع کړی.

(۱) حدثنا أبوالیمان، قال: أخبرنا شعیب، عن الزهری، قال: أخبرنی أنس بن مالک، أن رسول الله صلی الله علیه وسلم خرج حین زاغت الشمس، فصلی الظهر، فقام علی المنبر، فذکر الساعة، فذکر أن فیها أمورا عظاما، ثم قال: من أحب أن یسأل عن شیئ فلیسأل، فلا تسألونی عن شیئ إلا أخبرتکم، مادمت فی مقامی هذا فأکثر الناس فی البکاء، وأکثر أن یقول: سلونی، فقام عبدالله بن حذافة السهمی، فقال: من أبی؟ قال: أبوک حذافة، ثم أکثر أن یقول: سلونی، فبرک عمر علی رکبتیه، فقال: رضینا بالله ربا، وبالإسلام دینا، وبمحمد نبیا، فسکت، ثم قال: عرضت علی الجنة والنار آنفا فی عرض هذا الحائط، فلم أر کالخیر والشر. (صحیح البخاری، کتاب الصلاة، باب: وقت الظهر عند الزوال، رقم الحدیث: ۵۴۰)

(۲) عمدة القاری: ۲۷۳/۴.

لهذا دا حدیث یا واقعه دلیل جوړول صحیح نه دی.[1]

دویمه وجه داده چه دَ دوزخ خودل په توګه دَ کشف شوی وو. دلیل دادې چه حضورپاك سره شریك په جمات کښې صحابه کرامو رضي الله عنهم ته دا کشف نه دې شوې یعنی دَ دوزخ دغه اور ښکاره نه شو حالانکه زمونږ بحث خو په عالم حسی کښې دَ مونځ ګذار مخې ته دَ اور کیدو په صورت کښې دې، لهذا په دې وجه هم استدلال تام نه دې.[2]

دریمه وجه دا ده چه زمونږ بحث دَدې دنیا دَ اور باره کښې دې او هغه اور کوم چه حضورپاك ته دَ مونځ دوران کښې خودلې شوې وو هغه دَ آخرت اور وو.[3]

ابن رجب حنبلي رحمه الله دَدې خبرې دَ دلیل په توګه یو قول نقل کړې دې چه کله حضرت جبرائیل علیه السلام دَ حضورپاك قلب اطهر څیرلې وو او دَ جنت په اوبو سره ئې هغې ته غسل ورکړې وو نودا ټول عمل دَ سرو زرو په رکیبئ کښې اوکړې شو کومه چه حضرت جبرائیل علیه السلام خپل ځان سره راوړې وو. نودَ هغې سرو زرو دَ رکیبئ استعمال باندې دَ حرمت حکم اونه لګیدو ځکه چه هغه لوښې دَدې دنیا نه وو بلکه دَ جنت نه راوړلې شوې لوښې وو اودَ حرمت تعلق په دنیاکښې دَ سرو زرو دَ لوښی په استعمالولو سره دې. چنانچه په دې باب کښې ذکرکړې شوې تعلیق کښې خودلی شوی اخروی اور باندې به هم دَ دنیاوی اور حکم نه شی لګولې. نو چه کله دا دواړه قسمه اور جدا شو نودَ یو اور نه دَ بل اور حکم نه شی مستنبط کیدلې.[4]

څلورمه وجه داده چه زمونږ بحث په هغه اور کښې دې کوم چه دَ مونځ ګذار مخې ته وی. حالانکه هغه اور کوم چه حضورپاك ته خودلې شوې وو هغه ضروری نه ده چه مخې ته وی بلکه ممکن ده چه هغه ښی یا ګس طرف ته وو.[5]

علامه محمد ادریس کاندهلوی رحمه الله فرمائی چه دې احتمالاتو ته کتو سره صفا محسوسیږی چه امام بخاری رحمه الله جزئی مسائل بیانول غواړی اودَ هغې دَ حکم بیانولو دَ پاره دَ احادیثونه دَحکم مستنبط کولو کوشش کښې دې. خو چه کله هغه دَ شرائطو مطابق واضح حدیث نه مومی نو بیا په ډیرو تاوولو او راښکلو سره داسې دَ لرې استدلالات کوی.[6]

علامه کاندهلوی رحمه الله یو توجیه بله پیش کړې ده چه که چرې دا په خیال کښې اوساتلې شی نوښیلې کیدې شی چه دَ امام بخاری رحمه الله کلام دَ نورو فقهاؤ مقابل او مخالف نه دې. هغه دا چه کله دَمونځ ګذار مخې ته داسې اور وی چه دَ نورو مونځ کونکو مخې ته نه وی یعنی دَ هغوی دَ نظر نه غیب وی او هغه په داسې حیثیت سره وی چه دَ هغه اور دَ مونځ ګذار مخې

---

[1]) فتح الباري لابن رجب: ۲۲۹/۳ عمدة القاري: ۲۷۲/٤ تحفة القاري: ٤٩٠/٢.
[2]) عمدة القاري: ۲۷۲/٤ تحفة القاري: ٤٩٠/٢.
[3]) عمدة القاري: ۲۷۲/٤ تحفة القاري: ٤٩٠/٢.
[4]) فتح الباري لابن رجب: ۲۲۹/۳.
[5]) عمدة القاري: ۲۷۲/٤.
[6]) تحفة القاري: ٤٩٠/٢.

ته په کیدو سره د مجوسیانو سره مشابهت لازم نه راځی نو په داسې حالت کښې په مونځ ادا کولو کښې هیڅ کراهت نشته دې.[1]

د امام بخاری رحمه الله په مسلک باندې یو اعتراض: حضرت شیخ الحدیث صاحب رحمه الله د امام بخاری رحمه الله په اختیارکړې شوې مسئله باندې د معترضینو د طرف نه کیدونکې یو اعتراض نقل کړې دې د هغې جواب ورکولو سره فرمائی چه د امام بخاری رحمه الله رائې داده چه کله د مونځ گذار مخې ته اور وی نو د هغې طرف ته مخ کولو سره مونځ کول مکروه نه دی. په دې باندې دا اشکال راځی چه امام بخاری رحمه الله په وړاندې صفحه ۴۲ باندې "باب: الصلاة فی ثوب مصلب أو تصاویر" ترلوسره تصویر یا صلیب والا کپړا کښې مونځ کول مکروه گرځولی دی او د هغې د مکروه کیدو علت د دې نه سوا هیڅ نه دی چه په دې کښې تشبیه بعبادت الغیر لازمیږی کوم چه شرعاً منع دی او دا علت دلته موندلې شی په دې وجه دلته هم مونځ مکروه کیدل پکاردی؟

د دې په جواب کښې علامه کرمانی رحمه الله فرمائی چه د تماثیل حکم د نورو تولو معبودانو د حکم نه جدا دې. ځکه چه تصویر خو په خپله یو منکرشئ دې که د هغې عبادت اوکړې شی او که اونه کړې شی. په خلاف د اور وغیره چه هغه پخپله قبیح نه دې البته د دې عبادت حرام دې. بل مذهب دادې چه تصویرونه په مونځ کښې په مکمل توگه مصروف کیدو نه غافل کونکی دی په دې وجه د تصویر والا کپړا کښې مونځ مکروه دې.[2]

حدیث باب [حدیث نمبر ۴۲۱]

۴۲۱- حَدَّثَنَا عَبْدُ اللهِ بْنُ مَسْلَمَةَ عَنْ مَالِكٍ عَنْ زَيْدِ بْنِ أَسْلَمَ عَنْ عَطَاءِ بْنِ يَسَارٍ عَنْ عَبْدِ اللهِ بْنِ عَبَّاسٍ[3] قَالَ انْخَسَفَتِ الشَّمْسُ، فَصَلَّى رَسُولُ اللهِ - صلى الله عليه وسلم - ثُمَّ قَالَ «أُرِيتُ النَّارَ، فَلَمْ أَرَ مَنْظَرًا كَالْيَوْمِ قَطُّ أَفْظَعَ».

د حدیث ترجمه: حضرت عبد الله بن عباس رضی الله عنهما اوفرمائیل چه نمر تندر اونیولو نو رسول الله ﷺ مونځ ادا کړو. بیائی اوفرمائیل ماته جهنم اوخودلې شو. ما د نن په شان ویرونکې منظر کله نه دې لیدلې.

تراجم رجال: د دې حدیث شریف په سند کښې ټول پنځه راویان دی:

① **عبدالله بن مسلمه رحمه الله:** دا ابوعبد الرحمن عبد الله بن مسلمه بن قعنب حارثی بصری رحمه الله دې. د دوی احوال کشف الباری، کتاب الإیمان، باب: من الدین الفرار من الفتن لاندې تیر شوی دی.[4]

---

[1]) تحفة القاری: ۴۹۰/۲.

[2]) الأبواب والراجیم: ۲۱۵/۲ الکنزالمتواری: ۱۳۶/۴ سراج القاری: ۹۳/۳.

[3]) مرتخریجه فی کشف الباری تحت کتاب الإیمان، باب: کفران العشیر وکفربعد کفر، رقم الحدیث: ۲۹، ۲۰۶/۲.

[4]) کشف الباری: ۸۰/۲.

④ مالك رحمه الله: دا ابوعبدالله امام مالك بن انس بن مالك رحمه الله دې. دَدوى احوال كشف البارى، كتاب الإيمان، باب: من الدين الفرار من الفتن لاندې تير شوى دى.[1]

③ زيد بن اسلم رحمه الله: دا ابواسامه زيد بن اسلم قرشى عدوى مدنى رحمه الله دې. دَدوى احوال كشف البارى، كتاب الإيمان، باب: كفران العشير وكفر بعد كفر، رقم الحديث ۲۹، لاندې تير شوى دى.[2]

④ عطاء بن يسار رحمه الله: دا ابومحمد عطاء بن يسار هلالى مدنى رحمه الله دې. دَدوى احوال كشف البارى، كتاب الإيمان، باب: كفران العشير وكفر بعد كفر، رقم الحديث ۲۹، لاندې تير شوى دى.[3]

⑤ عبدالله بن عباس رضي الله عنهما: دا مشهور صحابى رسول حضرت عبدالله بن عباس رضي الله عنهما دې. دَدوى احوال كشف البارى، كتاب بدء الوحى دَ څلورم حديث لاندې تير شوى دى.[4]

دَ حديث شرح:

قوله: "الخسفت": دا دَ "انكسفت" په معنى دې.[5]

دَ صلاة كسوف اوخسوف مصداق: دَ نمر يادَ سپوږمئ پوره رنړا يا څه رنړا ختميدو اودَ سپوږمئ او نمر توريدو ته كسف وائى. كسفت الشمس او خسفت الشمس دواړه شان استعماليږى. اودغه شان كسف القمر او كسف القمر دواړه شان استعماليږى.

يو قول دادې چه كسوف دَ نمر دَ پاره او خسوف دَ سپوږمئ دَ پاره استعماليږى. او هم دغه لغت ډير مشهور دې. او يو قول داهم دې چه دَ تندر نيولو دَ شروع وختونو ته كسوف او آخرى وختونو ته خسوف وائى ليكن زيات واضحه تعبير او تعريف او قول هم هغه دې كوم چه پورته ذكر شو.

خلاصه داده چه هغه مونځ كوم چه دَ نمر يا سپوږمئ نه دَ يو په مكمله توګه يا بعضې حصې توريدو په وخت په مخصوص طريقه باندې ادا كړې شى هغې ته صلاة كسوف وائى.[6]

قوله: "فصلى": دَدې فعل مفعول محذوف دې كوم چه الكسوف دې. يعنى حضورپاك دكسوف مونځ ادا كړو.[7]

---

[1] كشف البارى: ۸۰/۲.
[2] كشف البارى: ۲۰۳/۲.
[3] كشف البارى: ۲۰٤/۲.
[4] كشف البارى: ٤۳۵/۱.
[5] شرح الكرمانى: ۹۳/٤.
[6] تاج العروس، ك س ف: ۳۰۹/۲٤. لسان العرب، فصل الكاف: ۲۹۹/۹.
[7] شرح الكرمانى: ۹۳/۴ عمدة القارى: ۲۷۳/۴ ،صلاة كسوف او صلاة خسوف دَ جمهور ....

قوله: "أُريت": دا دَ ماضي مجهول صيغه ده. مرادي معنی داده چه ما دَ مونځ ادا کولو وخت کښې اور اوليدلو. [۱]

قوله: "وكَالْيوم": دا لفظ به دَ مصدر محذوف صفت جوړشي. يعنى "رؤية مثل رؤية اليوم" دَ نن دَ ليدو په شان ليدل ما چرته نه دی ليدلی. "كاليوم" کښې كاف دَ تشبيه دپاره دې دَ مثل په معنی. [۲]

قوله: "أفظع": دا لفظ دَ ډيرزيات قباحت معنى بيانوی. [۳]

قوله: "قط": دا دَ زمانهٔ ماضي منفي دَ استغراق معنی پيداکوی. مراد دادې چه دَ کله نه زه پيدا شوې يم نودَ هغه وخت نه ما چرته داسې قبيح منظر نه دې ليدلې. [۴]

دَترجمة الباب سره مطابقت: دَ ترجمة الباب مناسب دَ حديث شريف "أريت النار" دَ جملې په وجه په داسې توګه چه کله چرې دَ مونځ ګذار مخې ته اورموجوديدل ناخوښه او مقسد صلوٰة وې نو الله تعالى به دا دَ خپل حبيب ﷺ مخې ته نه پيش کولو. [۵]

دَ حديث مبارک نه مستفاد امور: دَ مذکوره حديث شريف نه چه کوم فوائد او احکام مستنبط کيږی په هغې کښې څه دلته نقل کولې شی:

① دَ کسوف دَ مونځ دَ مستحب کيدو علم اوشو. [۶]

② دَ اهل سنت والجماعت په نيز جنت او جهنم پيدا کړې شوی دی په خلاف دَ معتزلۀ. [۷]

③ دَ نبي كريم ﷺ په معجزاتو کښې يوه معجزه دلته ذکر شوه چه الله تعالى دَ حضورپاك دَ سترګو دَ وړاندې نه پردې اخوا کړې اودَ دوزخ اور ئې دَ حضورپاك سترګو ته مخامخ کړو. حضورپاك دغه اور په خپلو سترګو باندې هم داسې اوليدلو لکه څنګه چه دَ معراج نه په واپسئ باندې ئې مسجداقصى ليدلې وو. دَ ابن الملقن رحمه الله بيان دې چه دلته يو احتمال داهم دې چه دَ حضورپاك دا رؤيت، رؤيت علمي وی دَ کوم خبر چه دَ وحی په ذريعه

.... ائمه کرامو په نيز سنت مؤکده دې. دَدې مونځونو وخت دَ تندر نيولو دَ وخت نه شروع کيږی اودَ تندر نيولو دَ ختميدو پورې باقي وی. ځکه چه دَ نبي كريم ﷺ ارشاد دې: "إذا رأيتموها فادعوا الله وصلوا حتى ينجلي" يعنى کله چه تاسو دا اووينئ نودَ الله تعالى نه دعا غواړئ. او مونځ کوئ ترديې چه هغه تندر نيول ختم شی. حضورپاك دَ تندر ختميدل دَمونځ انتهاء اوخودله بل دا چه دَدې مشروعيت دَ الله تعالى نه ددې خواهش دَ څرګندونې دَ پاره دې چه هغه دَ رڼا نعمت دوباره رانصيب کړی اوکله چه دا مقصود حاصل شو نودَ مونځ مقصود حاصل شو. (الموسوعة الكويتية الفقهية: ۲۷/۲۸۰).

[۱]) شرح الكرماني: ۹۳/٤ عمدة القاري: ۲۷٤/٤.

[۲]) شرح الكرماني: ۹۳/٤ عمدة القاري: ۲۷٤/٤.

[۳]) شرح الكرماني: ۹۳/٤ عمدة القاري: ۲۷٤/٤.

[۴]) عمدة القاري: ۲۷۵/٤-۲۷٤.

[۵]) عمدة القاري: ۲۷۳/٤ الأبواب والتراجم: ۲۱۵/۲ سراج القاري: ۱۹/۳.

[۶]) شرح الكرماني: ۹۳/٤ عمدة القاري: ۲۷۵/٤.

[۷]) شرح الكرماني: ۹۳/٤ التوضيح لابن الملقن: ٤۸۸/۵ عمدة القاري: ۲۷۵/٤.

حضور پاك نه او كړي شو.(۱)

④ دَ امام بخاری رحمه الله دَ ترجمة الباب مطابق چه كله دَ مونځ گذار مخې ته اور وی ليكن دَ دغه مونځ گذار مقصود دَ دغه اور عبادت كول نه وی بلكه دَ الله تعالى رضامندی ئی مخې ته وی نو په داسې مونځ كښې هيڅ كراهت نشته دې.(۲)

دَ جماتونو دَ قبلې والا ديوال كښې هيټر يا گيس يا ليمپ وغيره دَ لگولو حكم: موجوده وخت كښې بعضې داسې علاقې چرته چه ډيره زياته يخنى وى. هلته په جماتونو كښې چه كومې هيټرې دَ قبلې طرف ته لگولې شى دې دَپاره چه مونځ گذار حضرات دَدې په تاؤ سره دَ يخنئى نه بچ شى اودَ جمات ماحول په دې سره گرم وى يا دَ رڼرا په خاطر دَ گيس ليمپ، موم بتئ يا ډيوه وغيره دَ قبلې ديوال كښې لگولې شى نودَ ضرورت په وجه دَدې شرعًا گنجائش شته. خو بياهم په ظاهرى توگه دَ مجوسيانو دَ مشابهت نه دَ بچ كيدو په خاطر انتظاميه له پكاردى چه داسې هيټرې يا نوردَ اور والا څيزونه دې مخامخ دَ قبلې والا ديوال كښې نه لگوى. بلكه ښى طرف ته أو گس طرف ته اودَ مونځ گذارو شاه طرف ته دې لگوى. يا كه هم دَ قبلې طرف ته لگول وى نو دَ مونځ گذارو دَ سرونو نه پورته دې په ديوال كښې لگوى.(۳)

۲۰ - بَابٌ: كَرَاهِيَةِ الصَّلَاةِ فِي الْمَقَابِرِ

دا باب دې په قبرستان كښې دَمونځ كولو دَ مكروه كيدو په بيان كښې

قوله: كَرَاهِيَةِ: بعضې نسخو كښې "كراهة الصلاة" دې نه چه "كراهية الصلاة"، په معنوى اعتبارسره هيڅ حرج نشته، ځكه چه كراهة او كراهية دواړه مصادر دى.(۴)

قبرستان كښې دَ مونځ حكم: قبرستان كښې دَمونځ دَ جواز يا عدم جواز په باره كښې دَ ائمه

---

(۱) التوضيح لابن الملقن: ۴۸۸/۵ عمدة القاري: ۲۷۵/۴.

(۲) عمدة القاري: ۲۷۵/۴.

(۳) (و)لا [يكره] إلى(مصحف أو سيف مطلقًا أو شمع أو سراج) أو نار توقد، لأن المجوس إنما تعبدالجمر، لا النار الموقدة، قنية. (الدرالمختار، كتاب الصلاة، باب: ما يفسد الصلاة وما يكره فيها: ۸۹/۱دارالكتب العلمية).ومن توجه فى صلاته إلى تنور فيه نار تتوقد أو كانون فيه نار يكره، ولو توجه إلى قنديل أو إلى سراج لم يكره. كذا فى محيط السرخسى وهو الأصح. كذا فى خزانة الفتاوى. (الفتاوى الهندية، كتاب الصلاة، الباب السابع: فيما يفسد الصلاة وما يكره فيها وما لا يكره، الفصل الثانى: فيما يكره فى الصلاة وما لا يكره: ۱۰۸/۱). (نجم الفتاوى، كتاب الصلاة، مسجد ميں نمازيوں كے سامنے ہيٹر لگانے كا حكم: ۵۶۵/۲) (خير الفتاوى، احكام المساجد، مسجد ميں گيس كے ہيٹر دائيں بائيں لگائے جائيں، يا انسانى قد سے اوپر لگائے جائيں: ۵۵۰/۲) بعضې علاقې ډيرې زياتې يخې وى په هغې كښې دَ يخنئ نه دَ بچ كيدو دَپاره مختلف څيزونه استعماليږى. په هغې كښې يو دَ گيس هيټر هم دې چه په مكان، دوكان او جماتونو كښې لگولې شى. دَدې گيس دَ هيټر په پليټونو باندې دَ سروتكو شكل جوړشوى وى كله چه دا هيټر لگى نو هغه دَ سروتكو په شان برقيږى. داسې هيټرې مخې ته كيخودو سره مونځ جائز خودې مگر دَ آتش پرستو دَ مشابهت نه دَ بچ كيدو دَپاره دا دَ جمات په اطرافو كښې يا دَ سجدې دَ ځائى نه اوچت لگول پكار دى.(المسائل المهمة فيما ابتليت العامة، كتاب الصلاة، نماز كے مكروہات ومفسدات: ۱۱۳/۵).

(۴) عمدة القاري: ۲۷۵/۴.

اربعه دَ مذاهبو تفصیل درې ابوابه وړاندې باب "هل تنبش قبور مشرکی الجاهلیة ویتخذ مکانها مساجد" کښې تیر شوې دي.

دَ ترجمة الباب مقصد: ددې ترجمة الباب نه مقصود مطلقًا دَ قبرونو په مینځ کښې دَمونځ مکروه کیدو بیان دې. او ماقبل کښې چه کوم باب: " هل تنبش قبور مشرکی الجاهلیة ویتخذ مکانها مساجد " تیر شو په هغې کښې خاص دَ قبرمخې ته اودریدو سره دَمونځ اداکولو دَ کراهت بیان وو په داسې توګه چه دَ مونځ ګذار مخې ته قبر وی. نودا خبرې مخې ته کیخودو سره دَ تکرار قائلینو باندې رد کیږی. (۱)

حدیث باب [حدیث نمبر ۴۲۲]

- ۴۲۲ـ حَدَّثَنَا مُسَدَّدٌ قَالَ حَدَّثَنَا يَحْيَى عَنْ عُبَيْدِ اللَّهِ قَالَ أَخْبَرَنِي نَافِعٌ عَنِ ابْنِ عُمَرَ (۲) عَنِ النَّبِيِّ -صلى الله عليه وسلم- قَالَ «اجْعَلُوا فِي بُيُوتِكُمْ مِنْ صَلاَتِكُمْ، وَلاَ تَتَّخِذُوهَا قُبُورًا».

دَ حدیث ترجمه: حضرت عبدالله بن عمر رضي الله عنهما فرمائی چه نبی کریم ﷺ ارشاد اوفرمائیلو په خپلو کورونو کښې هم مونځ کوئی دا قبرستان مه جوړوئی.

تراجم رجال: دَمذکوره حدیث شریف په سند کښې ټول پنځه راویان دی:

① **مسدد** رحمه الله: دا مسدد بن مسرهد الاسدی البصری رحمه الله دې. دَ دوی مختصر حالات کشف

---

(۱) تحفة القاری للکاندهلوی: ۴۹۰/۲. حضرت مولانا فخر الدین احمدصاحب نورالله مرقده فرمائی چه یوڅو صفحې وړاندې " هل تنبش قبور مشرکی الجاهلیة " اودې سره "مایکره من الصلاة في القبور" تیر شوې دې. اوهلته تفصیل بیان شوی دې چه په قبرستان کښې دَ مونځ کولو په مسئله کښې دَ فقهاؤ کرامو څه اختلاف دې. دلته امام بخاری رحمه الله مستقلاً ددې مسئلې وضاحت کول غواړی چه په قبرستان کښې مونځ کول مکروه دی. ددې وضاحت وجه داده چه دَ زمکې په هره حصه باندې مونځ کول جائز دې. دَ حضورپاك ارشاد دې "جعلت لی الأرض مسجدا وطهورا" اومقابر هم دَ زمکې یوه حصه ده. امام بخاری رحمه الله بیانول غواړی چه دَ اصل په اعتبارسره دَ زمکې هره یوه حصه دَ مونځ قابله وه لیکن دَ عوارضو دَ وجې نه په خاص خاص حصو کښې دَ مونځ کولو نه منع کړې شوې ده. دا عوارض کله په زمکه کښې وی اوکله په ماحول کښې وی هم ددې عوارضو په بنیاد قبرستان کښې مونځ کول مکروه دی. ځکه چه په قبرستان کښې دَ مونځ کولوعمل دَ بت پرستو یا قبر پرستو سره تشبه پیداکوی. په دې وجه فقهاء اربعه په دې باندې متفق دی چه قبرستان کښې مونځ کول مکره دی. (ایضاح البخاري: ۱۸۰/۴).

(۲) أخرجه البخاری ایضا فی التطوع، باب: التطوع فی البیت، رقم الحدیث: ۱۱۸۷. ومسلم فی صحیحه، فی صلاة المسافرین وقصرها، باب: استحباب صلاة النافلة، رقم الحدیث: ۷۷۲. وأبوداؤد فی سننه، کتاب الصلاة، باب: فی فضل التطوع فی البیت، رقم الحدیث: ۱۴۴۸. والترمذی فی جامعه، کتاب الصلاة، باب: ماجاء فی فضل صلاة التطوع فی البیت، رقم الحدیث: ۴۵۱. والنسائی فی سننه، کتاب فی صلاة اللیل، باب: الحث علی الصلاة فی البیوت والفضل فی ذلک، رقم الحدیث:۱۵۹۸. وابن ماجة فی سننه، کتاب الصلاة باب: ماجاء فی التطوع فی البیت، رقم الحدیث: ۱۳۷۷. وفی جامع الأصول، حرف الصاد، الکتاب الأول: فی الصلاة القسم الأول: فی الفرائض وأحکامها، الباب الأول: فی الصلاة وأحکامها، الفصل السادس: فی شرائط الصلاة، الفرع الرابع: فی أمکنة الصلاة، النوع الرابع: فی أحادیث متفرقة، رقم الحدیث: ۳۶۸۳، ۴۸۳/۵.

الباری، کتاب الإیمان، باب: من الإیمان أن یحب لأخیه مایحب لنفسه، لاندې او تفصیلی حالات کتاب العلم، باب: من خص بالعلم قوما دون قوم کراهیة أن لایفهموا لاندې تیر شوی دی.[1]

② یحیی رحمه الله: دا یحیی بن سعید بن فروخ القطان تمیمی رحمه الله دې. دَ دوی احوال کشف الباری، کتاب الإیمان، باب: من الإیمان أن یحب لأخیه مایحب لنفسه لاندې تیر شوی دی.[2]

③ عبیدالله رحمه الله: دا عبیدالله بن عمر بن حفص بن عبدالله بن عمر بن خطاب رحمه الله دې. دَدوی احوال کشف الباری، کتاب الوضوء، باب: التبرز فی البیوت ص: ۳۶۰ لاندې تیر شوی دی.[3]

④ نافع رحمه الله: دا مولی دَ عبدالله بن عمر القرشی رحمه الله دې. دَدوی احوال کشف الباری، کتاب العلم، باب: ذکر العلم والفتیا فی المسجد لاندې تیر شوی دی.[4]

⑤ ابن عمر رضی الله عنهما: دا حضرت عبدالله بن عمر رضی الله عنهما دې. دَدوی تفصیلی احوال کشف الباری، کتاب الإیمان، باب: الإیمان وقول النبی صلی الله علیه وسلم: بنی الإسلام علی خمس لاندې تیر شوی دی.[5]

دَ حدیث شرح:

قوله: "اجعلوا فی بیوتکم من صلاتکم": یعنی تاسو نوافل په خپلو کورونو کښې ادا کوئی.

په کورونو کښې دَنوافل کولو باره کښې دَ علامه قرطبی رحمه الله موقف: په دې عبارت کښې "من صلاتکم" کښې چه کوم "مِن" دې، دَدې باره کښې علامه قرطبی رحمه الله فرمائی[6] چه دا دَ تبعیض دَپاره دې او په دې صورت کښې به دَ "صلاتکم" نه مراد نوافل مونځونه وی او په دې باندې دلیل دَ صحیح مسلم هغه روایت دې په کوم کښې چه راغلی دی: «إذا قضی أحدکم الصلاة فی مسجده، فلیجعل لبیته نصیبا من صلاته»[7] چه کله څوک په تاسو کښې په جمات کښې فرض مونځ اداکړی نودَ خپل مونځ څه حصه یعنی نوافل دې په کورکښې اداکوی

دَ قاضی عیاض رحمه الله موقف: او قاضی عیاض رحمه الله فرمائی چه دَدې مونځ نه مراد فرض مونځ دې نفل نه، مراد دادې چه تاسو کله کله فرض مونځ په کورکښې هم اداکوئی دې دَپاره چه

---

[1]) کشف الباری: ۲/۲، ۵۸۸/۴.

[2]) کشف الباری: ۲/۲.

[3]) کشف الباری، کتاب الوضوء، باب: التبرز فی البیوت، ص: ۳۶۰.

[4]) کشف الباری: ۶۵۱/٤.

[5]) کشف الباری: ۶۳۷/۱.

[6]) المفهم لما اشکل من تلخیص کتاب مسلم، کتاب الصلاة، ومن باب: فضل النوافل، رقم الحدیث: ۶۵۳، ۲/ ٤۱۱.

[7]) وحدثنا أبوبکربن أبی شیبة، وأبوکریب، قالا: حدثنا أبومعاویة، عن الأعمش، عن أبی سفیان، عن جابر، قال: قال رسول الله صلی الله علیه وسلم: إذا قضی أحدکم الصلاة فی مسجده، فلیجعل لبیته نصیبا من صلاته، فإن الله جاعل فی بیته من صلاته خیرا. (صحیح مسلم، کتاب الصلاة، ومن باب: فضل النوافل، رقم الحدیث: ۶۵۳).

هغه کسان کوم چه جمات ته نه شي راتلې لکه ښځې، غلام، مريض وغيره، هغوی ته په کورکښې په جمع سره مونځ ورکوئي.(۱)

دَ جمهورو مؤقف: دَ جمهورو په نيز داحکم دَ نوافلو په باره کښې دې نه چه دَ فرائضو باره کښې، ځکه چه دَ نوافل خو پټ او ځان له دَ ادا کولو حکم ورکړې شوې دې. دَ کوم چه بهترين طريقه هم دغه ده چه فرائض په جمات کښې دَ ادا کولو نه پس نوافل کورته په راتلو سره ادا کوئی. او يو بل دليل هم دې په کوم کښې چه فرمائيلې شوی دی چه دَ فرض مونځ نه علاوه غوره مونځ هغه دې کوم چه په کورکښې اداکړې شی.(۲)

علامه نووی رحمه الله فرمائی چه زياته صحيح خبره داده چه دَدې مونځ نه دې مراد هم نفل مونځ وی نه چه فرائض ځکه چه دَدې باب ټول احاديث هم دَدې امر تقاضا کوی. لهذا په دې حديث کښې ذکر شوې دَ مونځ امر په فرائضو باندې محمول کول صحيح نه دی.(۳) ليکن حافظ ابن حجر رحمه الله په خپله شرحه فتح الباری کښې دَ قاضی صاحب رحمه الله کلام نقل کولو نه پس فرمائی چه مذکوره حديث خودَدې خبرې احتمال لری ليکن رومبې احتمال راجح دې.(۴)

دَدې پوره تفصيل نه پس واورئی چه زمونږ په نيز دَ علامه نووی رحمه الله خبره راجح ده او کومه خبره چه حافظ صاحب رحمه الله فرمائی چه دَ حديث نه هغه احتمال هم راوځی کوم چه قاضی صاحب رحمه الله بيان کړې دې دغه ډيره لرې خبره ده. دَ سوچ خبره ده چه کله دَ نبی اکرم ﷺ حديث موجود دې چه دَ فرض مونځ نه علاوه دَ سړی افضل مونځ هغه دې کوم چه په کورکښې اداکړې شی، نو بيا دا احتمال څنګه ممکن دې؟(۵)

په کورونوکښې دَ نوافل کولو فائدې: په احاديثوکښې ترغيب ورکړې شوې دې چه دَ نوافلو ادا کول دې په کورونو کښې اوکړې شی ځکه چه دا پټ مونځ دې، کوم چه دَ رياکارئی نه لرې وی. ددې په وجه په کورونو کښې برکت راځی، دَدې عمل په وجه په کورونو کښې رحمت رانازليږی. درحمت فرښتې کورته راځی او شيطانان دَ کورونونه تختی.(۶)

قوله: "ولاتتخذوهاقبورا": دا کورونه قبرستان مه جوړوئی، دَدې جملې نه امام بخاری رحمه الله دا مسئله اخذ کړې ده چه قبرونه دَ عبادت ځايونه نه دی، لهذا په داسې ځايونو کښې مونځ اداکول مکروه دی.

ک. ونه قبرستان نه جوړولو سره متعلق دَ حضرت شيخ الحديث رحمه الله رائې: حضرت شيخ

(۱) إکمال المعلم بفوائدمسلم، کتاب الصلاة، باب: استحباب صلاة النافلة فی بيته، رقم الحديث: ۷۷۷، ۱٤٤/۳.

(۲) عمدة القاري: ۲۷۶/٤.

(۳) شرح النووی علی مسلم، کتاب الصلاة، باب: استحباب صلاة النافلة فی بيته، رقم الحديث: ۷۷۷، ۶۷/۶.

(۴) فتح الباری: ۶۸۵/۱.

(۵) فتح الملهم، کتاب الصلاة، باب: استحباب صلاة النافلة فی بيته، رقم الحديث: ۷۷۷، ۱٤۳/۵.وکذا فی ذخيرة العقبی، کتاب الصلاة، باب: الحث علی الصلاة فی البيوت، رقم الحديث: ۱۵۹۸، ۲۶۰/۱۷.

(۶) شرح النووی علی مسلم، کتاب الصلاة، باب: استحباب صلاة النافلة فی بيته، رقم الحديث: ۷۷۷، ۶۷/۶. ذخيرة العقبی، کتاب الصلاة، باب: الحث علی الصلاة فی البيوت، رقم الحديث: ۱۵۹۸، ۲۶۰/۱۷.

الحديث رحمه الله فرمائى چه د حديث پاك د دې جملې په معنى كښې مختلف اقوال دى:
يو مطلب خو دادې چه په كورونو كښې مونځونه كوئى، په كورونو كښې مونځ نه كول دَ كورنه قبرستان جوړول دى ځكه چه په مقبره كښې مونځ نه شي كولې. لهذا كورونه دَ قبرستان په شان مه جوړوئى. ددې مطلب نه دَ امام بخارى رحمه الله تائيد كيږى اودَ امام بخارى رحمه الله مقصد هم دغه دې او هم ددې نه ترجمه ثابتيږى.
دويم مطلب دادې چه په كورونو كښې مونځونه كوئى او په كورونو كښې قبرونه مه جوړوئى ځكه چه بيا به دغه مقبره جوړه شي او په مقبره كښې مونځ جائز نه دې.
دريم مطلب دادې چه په قبرستان كښې كور مه جوړوئى ځكه چه كله كله مقبروته تلو سره عبرت حاصليږى. كه چرې انسان هم هلته كور جوړ كړى نو بيا به دَ عبرت حاصلولو موقع پاتې نه شي بلكه عادت به شي.
څلورم مطلب دادې چه كه چرته څوك راشى نو خوراك چائى اوبو وغيره سره دَ هغه ميلمستيا اوكړئى څه خوراك څښاك پرې اوكړئى كورونه دَ مقبرو په شان مه جوړوئى.(١)
دې جملې ته په كتو سره دَ يو جماعت رائې داده چه په كورونو كښې مونځ ادا كول مستحب دى ځكه چه مړى خو مونځ نه كوى، لكه چه نبى اكرم ﷺ ارشاد اوفرمائيلو چه تاسو دَ هغه مړو په شان مه كيږئى چه په كورونو كښې په مونځ ادا كولو باندې قادر نه دى.
بعضې فقهاؤ ددې نه دا مستنبط كړى دى چه قبرستان دَ عبادت كولو ځائى نه دې، چنانچه په قبرستان كښې مونځ ادا كول مكروه دى. ددې خبرې دليل دادې چه نبى كريم ﷺ ارشاد فرمائيلې دې: په پوره زمكه كښې مونځ ادا كيدې شى سوا دَ قبرستان اوحمام نه دې دوو ځايونو كښې مونځ اداكول جائز نه دى.(٢)
دَ علامه خطابى رحمه الله رائې: علامه خطابى رحمه الله فرمائى چه يوه معنى داهم ده چه تاسو خپل كورونه صرف دَ اوده كيدو دَپاره مه استعمالوئى چه كله خو په كور كښې دَ مونځ اداكولو نوبت هم رانه شى. چونكه خوب دَ مرګ خور ده او مړې خو مونځ نه كوى.(٣)
دَ علامه توربشتى رحمه الله رائې: علامه توربشتى رحمه الله فرمائى چه يو احتمال داهم دې چه هغه سړې كوم چه ذكر كوى او څوك چه ذكر نه كوى، دَ دوى مثال دَ ژوندى اودَ مړى په شان دې. او ژوندى خلق په كورونو كښې اوسيږى او مړه خلق په قبرونو كښې اوسيږى. نو هغه سړې څوك چه په كور كښې مونځ نه كوى هغه خپل كور ځان له دَ قبر قائمقام جوړوى لكه چه هغه پخپله دَ مړ سړى په شان وى.

---

(١) الكنزالمتوارى: ١٤١/٤ سراج القارى: ٢١/٣.
(٢) عن أبى سعيد قال: قال رسول الله صلى الله عليه وسلم: الأرض كلها مسجد إلا الحمام والمقبرة. (سنن أبى داؤد، كتاب الصلاة، فى المواضع التى لا تجوز فيهاالصلاة، رقم الحديث: ٤٩٢).
(٣) أعلام الحديث فى شرح صحيح البخارى: ٣٩٣/١. فتح الملهم، كتاب الصلاة، باب: استحباب صلاة النافلة فى بيته، رقم الحديث: ٧٧٧، ١٤٣/٥.

دویم احتمال دادې چه قبرستان هغه ځائی دې چرته چه مونځ نه شی ادا کیدې ځکه چه هغه د هغه خلقو یعنی د (مړو) د اوسیدو ځائی دې چه په احکاماتو باندې د عمل کولو مکلف نه دی. د عمل دروازه د هغوی د طرف نه بنده شوې ده. لیکن په کورونو کښې تاسو مونځونه کوئی ځکه چه تاسو ژوندی یئی مکلف یئ د عمل کولو طاقت په تاسو کښې موجود دې.

دریم احتمال دادې چه بیشکه تاسو په قبرستان کښې د مونځ کولو نه منع کړې شوې یئ. نو تاسو په خپلو کورونو کښې مونځونه کول مه پرېږدئ. که چرې تاسو داسې اوکړل نو په داسې صورت کښې به تاسو په خپلو کورونولره د قبرستان سره تشبیه ورکونکې جوړشئ.[١]

د ملاعلی قاری رحمه الله رائې: ملاعلی قاری رحمه الله یوه معنی دا ذکرکړې ده چه تاسو په قبرستان کښې خپل د استوګنې ځائی مه جوړوئی دې د پاره چه تاسو نه د زړه نرمی، د نصیحت حاصلول او د رحمت حاصلول زائل نه شی (دا په دې وجه چه کله بنده په یوځائی کښې اوسیدل شروع کړی نو هغه د هغه ځائی عادت شی، نوچه کوم سړې په قبرستان کښې د اوسیدو عادت شی نو قبرستان ته تلو کښې کوم مقصود دې هغه به فوت شی) بلکه تاسو قبرستان ته د قبرونو د زیارت د پاره ځئ او بیا خپلو کورونو ته واپس راځئ.

او نور اقوال ذکرکولو نه پس ئی یو بل قول ذکر کړې دې چه د ارباب لطائف نه د بعضو قول دادې چه د دې معنی داده چه تاسو خپل کورونو ته راتلونکی میلمنو د پاره د کورنه د قبرستان په شان مه جوړوئی چه په هغوی نه خوراك کوئی او نه پرې اوبه څکوئی او نه د هغوی نور څه اکرام اوکړئی. (چونکه په قبرستان کښې داسې څه کار نه کیږی په دې وجه کورونه ئی د میلمنو د پاره داسې جوړولو نه منع اوکړه).[٢]

د علامه خطابی رحمه الله یو اشکال او د هغې جواب: علامه خطابی رحمه الله د یو قول تردید کړې دې چه چا دا تاویل بیان کړې دې چه د حدیث شریف په دې جمله کښې په کورونو کښې مړی خښولو نه منع کړې شوې ده. نو د هغوی دا تاویل صحیح نه دې. ځکه چه حضورپاك هم په هغه کوټه کښې دفن کړې شو په کومه کښې چه حضورپاك اوسیدلو.[٣]

علامه کرمانی رحمه الله د دې داجواب ورکړې دې چه مذکوره تاویل صحیح دې ځکه چه دا خبره عین ممکن ده چه په کورونو کښې د خښولو جائز کیدل د نبی کریم ﷺ سره خاص وی لکه چه په احادیثو کښې ذکر دی چه د أنبیاء کرامو وفات کوم ځائی کښې اوشی هغوی هم په هغه ځائی کښې خښولې شی.[٤]

---

[١] المیسرفی شرح مصابیح السنة للتوربشتی، کتاب الصلاة، باب: المساجد ومواضع الصلاة، رقم الحدیث: ٤٧٩، ١/٢٠٥.
مرقاة المفاتیح، کتاب الصلاة، باب: الصلاة علی النبی صلی الله علیه وسلم، رقم الحدیث: ٩٢٦، ٢/٧٤٤.

[٣] أعلام الحدیث فی شرح صحیح البخاری: ١/٣٩٣.

[٤] قال الکرمانی: "أقول: هوشیئ، ودفن الرسول صلی الله علیه وسلم فیه لعله من خصائصه سیما، وقد روی: الأنبیاء یدفنون حیث یموتون". (شرح الکرمانی: ٤/٩٤) وقال ابن حجر العسقلانی رحمه الله: قلت: هذا الحدیث ....

دَ حديث شريف دَ ترجمة الباب سره مناسبت: دَ ترجمة الباب "كراهية الصلاة فى المقابر" مطابقت دَ حديث شريف دَدې جملې "ولاتتخذوها قبورا" سره دې. په دې معنى کښې چه کورونو نه قبرستان مه جوړوئى په دې کښې تشبيه په عدم صلاة کښې ده. مطلب دا چه څنګه په قبرستان کښې مونځ نه ادا کيږى نو تاسو خپل کورونه هم داسې مه جوړوئى چه په کورونو کښې هډو مونځ نه کوئى، هم دا دَ امام بخارى رحمه الله مقصد دې او هم په دې سره ترجمة الباب ثابتيږى.[1]

دَ علامه کورانى رحمه الله رائې: علامه کورانى رحمه الله دَ حديث شريف جمله "ولاتتخذوها قبورا" ذکرکولو نه پس فرمائى چه دا هغه مقام دې چه ترجمة الباب ثابتوى. وړاندې فرمائى چه په دې باندې اشکال راځى چه دا جمله خو په ترجمة الباب باندې دلالت نه کوى ځکه چه دَ حديث مبارك معنى داده چه تاسو نوافل په خپلو کورونو کښې ادا کوئى. نودَې جواب دادې چه په دې جمله کښې دَ دوو معنو احتمال دې. يوخو هم دغه چه اعتراض کونکى ذکرکړې ده او دويمه معنى داده چه په قبرستان کښې مونځ اداکول جائز نه دى. په دې معنى باندې ترجمة الباب او حديث شريف کښې مناسبت او مطابقت ښکاره دې.[2]

....

.... رواه بن ماجه مع حديث ابن عباس عن أبى بكر مرفوعا: "ما قبض نبى إلا دفن حيث يقبض" وفى إسناده حسين بن عبدالله الهاشمى، وهو ضعيف. وله طريق أخرى مرسلة ذكرها البيهقى فى الدلائل. وروى الترمذى فى الشمائل، والنسائى فى الكبرى، من طريق سالم بن عبيدالأشجعى الصحابى، عن أبى بكر الصديق، "أنه قيل له: فأين يدفنون رسول الله صلى الله عليه وسلم؟ قال: فى المكان الذى قبض الله فيه روحه، فإنه لم يقبض روحه إلا فى مكان طيب". إسناده صحيح، لكنه موقوف. والذى قبله أصرح فى المقصود، وإذا حمل دفنه فى بيته على الاختصاص لم يبعد نهى غيره عن ذلك، بل هومتجه، لأن استمرار الدفن فى البيوت ربما صيرها مقابر، فتصير الصلاة فيها مكروهة، ولفظ حديث أبى هريرة عند مسلم أصرح من حديث الباب، وهو قوله: "لا تجعلوا بيوتكم مقابر"، فإن ظاهره يقتضى النهى عن الدفن فى البيوت مطلقا. والله أعلم. (فتح البارى: ۱/۶۸۶-۶۸۵).

[1]) مستفاد از تقرير بخارى شريف: ۲/۱۶۲. قال العلامة الدمامينى فى شرحه: "حمله البخارى على منع الصلاة فى المقابر، وتعقب بأن القصد الحث على الصلاة فى البيت، فإن الموتى لا يصلون فى قبورهم، وكأنه قال: لا تكونوا كالموتى، وليس فيه تعرض لجواز الصلاة فى المقابر، ولا منعها" (مصابيح الجامع اللدمامينى: ۲/۱۳۸).

[2]) الكوثر الجارى: ۲/۱۲۲-۱۲۱.

۲۱ - بَاب: الصَّلَاةِ فِي مَوَاضِعِ الْخَسْفِ وَالْعَذَابِ

دا باب دې خسف (په زمکه کښې د ځښېدلو) او د عذاب په ځايونو کښې د مونځ اداکولو مکروه کيدو باره کښې

د ترجمة الباب تشريح:

قوله: "خسف": د يومکان د هغې د دروازو سره په زمکه کښې ځښېدلوته خسف وائي.(۱) هم دې سره متعلق د قرآن پاك آيت: ﴿فَخَسَفْنَا بِهِ وَبِدَارِهِ﴾ سورت قصص کښې دی، بيا مونږ ورځښ کړل هغوی او د هغوی کورونه.(۲)

قوله: "والعذاب": د دې ذکر د "الخسف" نه پس د ذکر العام بعد الخاص د قبيل نه دې. ځکه چه خسف هم عذاب دې، ليکن د مخصوص نوعيت عذاب، چه په زمکه کښې ورځښول، او د دې نه پس عام قسم عذاب ذکر دې. مراد دادې چه کوم ځائی کښې عذاب نازل شوې وی که هغه خصوصی وی چه په زمکه کښې ورځښ کړې شوې وی، يا څه بل قسم عذاب نازل وی، هلته مونځ اداکول ناخوښه، دی مکروه دی.(۳)

د خسف نه مراد کومه واقعه ده؟: حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائي چه خسف نه مراد هغه واقعه ده کومه چه الله تعالى آيت مبارك: ﴿فَأَتَى اللَّهُ بُنْيَانَهُم مِّنَ الْقَوَاعِدِ فَخَرَّ عَلَيْهِمُ السَّقْفُ مِن فَوْقِهِمْ﴾ کښې بيان کړې ده.(۴)

د دې په تشريح کښې علامه بغوی رحمه الله معالم التنزيل کښې د حضرت ابن عباس رضي الله عنهما نه نقل کړې دی چه نمرود بن کنعان په بابل ښارکښې يو محل جوړ کړې وو. د کوم اوچتوالې چه پنځه زره لاسه او پلنوالې ئې درې زره لاسه وو. د دې مقصد دا وو چه آسمان ته اوخيژی او د هغه ځائی حالات معلوم کړی او د آسمان والوسره جنګ اوکړی. الله تعالى يوه هوا راؤليږله کومې چه دغه محل راغوزار کړو او د هغې چت په نمرود باندې او د هغه په متبعينو باندې راپريوتلو په کوم سره چه هغوی هلاك شو.(۵)

---

۱) مختار الصحاح، خ س ف: ۹۰/۱. المصباح المنير في غريب الشرح الكبير، خ س ف: ۱۶۹/۱. القاموس المحيط، فصل الخاء: ۸۰۴/۱. لسان العرب، فصل الخاء المعجمة: ۶۷/۹.

۲) القصص: ۸۱.

۳) عمدة القاري: ۲۷۹/۲. حضرت شيخ الحديث رحمه الله فرمائي چه په دې ترجمه کښې امام بخاری رحمه الله د تعميم بعد التخصيص په توګه عذاب ذکرکړې، ځکه چه خسف هم د عذاب نه دی. لکه چه امام بخاری رحمه الله په دې ترجمه سره اشاره اوکړه چه دا حکم صرف د خسف سره خاص نه دې، بلکه هرعذاب په دې کښې داخل دې ځنګه چه د حضورپاك قول: "لا تدخلوا على هؤلاء المعذبين" په دې باندې دلالت کوی. لکه چه امام بخاری رحمه الله په دې لفظ سره عموم ثابت کړې دې. (الكنزالمتواری: ۱۴۱/۴، سراج القاری: ۳۰/۳).

۴) فتح الباری: ۶۸۶/۱.

۵) معالم التنزيل للبغوی، سورة النحل، الآية: ۲۶، ۱۶/۵.

صاحبِ روح المعانی یوقول دا هم لیکلی دې چه پخپله نمرود هغه وخت هلاك شوې نه وو بلکه د محل دَ بربادئی نه پس ژوندې پاتې شو او الله تعالى هغه دَ يو ماشی په ذریعه هلاك کړو، کوم چه دَ هغه دماغو ته رسیدلی وو.[1]

دَ ترجمة الباب مقصد: په دې ترجمة الباب سره امام بخاری رحمه الله دا خودل غواړی چه دَ عذاب په ځایونو کښې مونځ ادا کول مکروه دی. دَ احادیثو نه دا خبره معلومه شوې ده چه دَ زحمت اودَ عذاب والا ځائی دَ رحمت والا ځائی مه جوړوئی. لهذا دَ خسف او عذاب په ځائی کښې مونځ مه کوئی. بل دَ عذاب والا دَ ځایونو نه دَ تختیدو حکم دې. لهذا په داسې ځایونو کښې مونځونه ادا کولو سره دا دَ قرار ځائی مه جوړوئی. دَدې نه علاوه دَ حدیث مفهوم دې چه په داسې ځایونو کښې په ژړا سره تیریدل پکاردی. حالانکه په مونځ کښې هرچا ته ژړا نه ورځی.

یو اشکال اودَ هغې جواب: حضرت شیخ الحدیث رحمه الله فرمائی چه په دې باندې اشکال دا دې چه مونځ دَ رحمت سبب دې نو دَ خسف په ځائی کښې خو نور هم زیات مونځونه کول پکاردی. دې دَ پاره چه دَ عذاب اثر کم شی. دَدې جواب دا دې چه مونځ اګرچه رحمت دې لیکن دعا هم ده او مواضع خسف کښې که څرته زیات اخلاص نه وی نو دَ دعا دَ رد کیدو اندیښنه ده. دا یاد ساتئ چه امام بخاری رحمه الله دَ جواز صلاة فی مواضع الخسف قائل دی.[2]

تعلیق: وَيُذْكَرُ أَنَّ عَلِيًّا رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ كَرِهَ الصَّلَاةَ بِخَسْفِ بَابِلَ.

دَ تعلیق تخریج: دَدې تخریج اصل [3] هغه اثر دې کوم چه المصنف لابن ابی شیبه کښې موجود دې. [4] چه حجر بن عنبس الحضرمی فرمائی چه مونږ دَحضرت علی رضی الله عنه سره دَ نهروان طرف ته لاړو. تردې چه مونږ دَ بابل ښار ته اورسیدو نو دَ مازیګر وخت داخل شو. مونږ حضرت علی رضی الله عنه ته عرض اوکړو چه مونځ اداکړو؟ هغه چپ پاتې شو مونږ بیا (لږ ساعت پس) اووئیل چه مونځ ادا کړو؟ نو هغه بیا خاموش پاتې شو (څه جواب ئی ورنه کړو) بیا چه کله مونږ دَ بابل ښار نه اووتلو نو بیا هغوی رضی الله عنه دَ مازیګر مونځ ادا کړو. بیائی اوفرمائیل چه زه داسې ځائی کښې مونځ نه ادا کوم څرته چه یو قوم ته په زمکه کښې خښولو سره عذاب ورکړې شوې وی. حضرت علی رضی الله عنه دا خبره دَرې ځل ارشاد اوفرمائیله.

---

[1] تفسير روح المعاني، سورة النحل، الآية، ٢٦، ٣٦٧/٧-٣٦۶.

[2] تقرير بخاري شريف: ١۶٢/٢.

[3] تغليق التعليق: ٢٣١/٢.

[4] عن حُجر بن عنبس الحضرمي، قال: خرجنا مع علي إلى النهروان، حتى إذا كنا ببابل حضرت صلاة العصر، قلنا: الصلاة، فسكت، ثم قلنا: الصلاة، فسكت، فلما خرج منها صلى، ثم قال: "ما كنت أصلي بأرض خسف بها ثلاث مرات". (المصنف لابن أبي شيبة، كتاب الصلاة، باب: في الموضع الذى خسف به، رقم الحديث: ٧٥٥۶، ١٥١/٢). حدثنا وكيع عن سفيان عن عبدالله بن أبي المحل عن علي أنه كره الصلاة في الخسوف. (المصنف لابن أب شيبة، كتاب الصلاة، باب: في الموع الذى خسف به، رقم الحديث: ٧٥٥٧، ١٥١/٢) وحدثنا ابن عيينة عن عبدالله بن شريک عن أبي المحل أن عليا مر بجانب من بابل فلم يصل بها(المصنف لابن أبي شيبة، كتاب الصلاة، باب: في الموضع الذى خسف به، رقم الحديث: ٧٥٥٨، ١٥٢/٢).

هم دغه شان هم د حضرت علی ﷛ يو اثر سنن ابی داؤد کښې دې.(١)

دَ تعليق ترجمه: ذکر کړې شوی دی چه حضرت علی ﷛ به په بابل ښار کښې دَ خسف عذاب دَ نازليدو دَ وجې نه مونځ ادا کول ناخوښه ګڼړل.

دَ تعليق دَ ترجمة الباب سره مناسبت: يوه خبره خو داده چه دا تعليق دَ ترجمة الباب جز دې او که چرې جدا هم دې نو بيا هم ترجمة الباب او په دې تعليق کښې مشترك امر هم دغه دې چه په داسې ځايونو کښې مونځ ادا کول مکروه دی.(٢)

بابل ښار: بابل دَ يو عظيم الشان ښار نوم دې. چه پخوانۍ زمانه کښې دَ فرات درياب په دواړو طرفونو کښې واقع وو. او دَ فرات درياب به دَ دغه ښارونو په مينځ کښې تيريدلو. نن هم دَ دغه ښار کنډرې دَ فرات درياب دواړو طرفو ته موجود دې. دَ يوې اوږدې مودې پورې دا ښار دَ عراق دَ حکومت دار الخلافه وه. او دَ بخت نصر دَ زمانې پورې دَ لوئی شان او شوکت والا ښار وو. ٥٢٨ قبل مسيح نه پس په دې ښار باندې داسې تباهی راغله چه دَ هميشه دَپاره دَ دغه ښار خاتمه اوشوه. بابل ښار کښې چه په هغه دور کښې دَ جادو او سحر کومه غلبه وه دَ هغې مثال چرته نه وو. دا لفظ دَ مشهور نحوی دَ اخفش دَ بيان مطابق غير منصرف دې. په عربی کښې دَ هر مؤنث شی نوم کله چه هغه علَم وی او دَ دريو حروفو نه زيات وی غير منصرف وی.(٣)

دَ بابل دَ تسميه وجه: په اسرائيلياتو کښې دی چه کله دَنمرود بن کنعان جوړ کړې شوې محل دَ الله تعالی په حکم سره په زمکه کښې ورخښ شو نودَ ويرې او دهشت دَ وجې نه دَ خلقو

---

(١) حدثنا سليمان بن داؤد، أنا ابن وهيب، حدثنى ابن لهيعة، وحيى بن أزهر، عن عمار بن سعد المرادى، عن أبى صالح الغفارى، أن عليا مر ببابل وهو يسير، فجاءه المؤذن يؤذنه بصلاة العصر، فلما برز منها أمر المؤذن، فأقام الصلاة، فلما فرغ، قال: إن حبى عليه الصلاة والسلام نهانى أن أصلى فى المقبرة، ونهانى أن أصلى فى أرض بابل، فإنها ملعونة. (سنن أبى داؤد، كتاب الصلاة، باب: فى اموا ضع التى لا تجوز فيها الصلاة، رقم الحديث: ٤٩٠). دَ دې حديث آخرى جمله کښې حضرت علی ﷛ اوفرمائيل چه زما محبوب نبی ﷺ زه بابل ښار کښې دَ مونځ اداکولو نه منع کړې يم ځکه چه دَهغه زمکه داسې ده چرته چه دَ الله تعالی لعنت نازل شوې دی. علامه خطابی ﷫ ددې حديث په شرح کښې ليکی چه دَدې حديث په سند کښې کلام دی. زما په علم کښې يو عالم هم دَ بابل په زمکه باندې مونځ کولو ته حرام نه دی وئيلی. علاوه دَدې نه چه "جُعِلَت لِیَ الأرض مسجداً وطهوراً" (زما دَ پاره ټوله زمکه دَ سجدې قابله او پاکه کړې شوې ده) کوم چه دَدې نه زيات صحيح دې، ددې معارض دی. (زه فرض کړه چه) دا حديث ثبوت ته اورسی نو ددې معنی به داشی چه حضور پاك دَ بابل زمکه وطن جوړول اوهلته دَ اقامت اختيارولو نه منع کړې ده ځکه چه کله هلته اقامت اختيار کړې شی نو لا محاله هلته به مونځ هم کولې کيږی. بيا چه په دې باره کښې کومه نهی راغلی ده هغه هم مخصوص ده. دَ "نهانی" په الفاظو باندې غور اوکړئی (دَ کوم معنی چه ده زه منع کړې شوم) غالبًا دَ هغه محنت او مشقت نه ويرول مقصود وو کوم چه حضرت علی ﷛ په کوفه کښې اوچتولو. دَ کوفې ښير هم دَ بابل په زمکه کښې دی. دَ حضرت علی ﷛ نه مخکښې خلفاء راشدينو ﷡ نه څوك هم دَ مدينې نه نه دې منتقل شوې. (معالم السنن للخطابى، كتاب الصلاة، باب: المواضع التى لا تجوز فيها الصلاة: ١٤٨/١).

(٢) عمدة القارى: ٢٧٩/٤.

(٣) معجم البلدان: ١٨/٢، ط: مصر. لغاب القرآن للنعمانى: ١١/٢.

ژبې ګونګې شوې. په يو بل کښې ګډوډ شو. هغوی قسم قسم خبرې کول شروع کړې نو په ۷۲ ژبو کښې تقسيم شو. دا په عربي ژبه کښې تَبَلْبَلَتْ أَلْسُنُ النَّاسِ مِنَ الفزع سره تعبير کړې شو. هم ددې نه د بابل ښار نوم مشهور شو. دې نه مخکښې دَ اهل بابل ژبه سرياني وه.(۱)

حديث باب [حديث نمبر ۴۲۳]

- ۴۲۳- حَدَّثَنَا إِسْمَاعِيلُ بْنُ عَبْدِ اللهِ قَالَ حَدَّثَنِي مَالِكٌ عَنْ عَبْدِ اللهِ بْنِ دِينَارٍ عَنْ عَبْدِ اللهِ بْنِ عُمَرَ -رضي الله عنهما (۲)- أَنَّ رَسُولَ اللهِ -صلى الله عليه وسلم- قَالَ «لَا تَدْخُلُوا عَلَى هَؤُلَاءِ الْمُعَذَّبِينَ إِلَّا أَنْ تَكُونُوا بَاكِينَ، فَإِنْ لَمْ تَكُونُوا بَاكِينَ فَلَا تَدْخُلُوا عَلَيْهِمْ، لَا يُصِيبُكُمْ مَا أَصَابَهُمْ».

دَ حديث ترجمه: حضرت عبدالله بن عمر رضي الله عنهما فرمائي چه نبي کريم ﷺ ارشاد فرمائيلي دي چه دَ هغه خلقو علاقو ته مه ځئ چاته چه عذاب ورکړې شوې دې، مګر په ژړا سره. که چرې تاسو اونه ژړلې شئ نو دَ هغوی علاقو ته مه ځئ، داسې نه وی چه په تاسو باندې هم هغه عذاب راشي کوم چه هغوی په ګيره کښې اخستی وو.

تراجم رجال: دَ مذکوره حديث شريف په سند کښې ټول څلور راويان دي:

① **اسماعيل بن عبدالله رحمه الله:** دا ابوعبدالله اسماعيل بن ابی اويس عبدالله بن عبدالله بن اويس بن مالک اصبحي مدني رحمه الله دې. دَ دوی احوال کشف الباري، کتاب الإيمان، باب: تفاضل أهل الإيمان في الأعمال لاندې تير شوی دی.(۳)

② **مالک رحمه الله:** دا ابوعبدالله امام مالک بن انس بن مالک رحمه الله دې دَ دوی احوال کتاب الإيمان، باب: من الدين الفرار من الفتن لاندې تير شوی دی. (۴)

③ **عبدالله بن دينار رحمه الله:** دا ابوعبدالرحمن عبدالله بن دينار ورشي عدوی مدني رحمه الله دې. دَ دوی مختصر حالات کشف الباري، کتاب الإيمان، باب: أمور الإيمان او تفصيلي حالات کتاب العلم، باب: قول المحدث: حدثنا وأخبرنا وأنبأنا لاندې تير شوی دی. (۵)

---

(۱) روح المعاني، النحل: ۲۶، ۳۶۷/۷-۳۶۶. معالم التنزيل للبغوي، النحل، الآية: ۲۶، ۱۶/۵.

(۲) أخرجه البخاري أيضا في الأنبياء، باب: قول الله تعالى: ﴿ وَإِلَىٰ ثَمُودَ أَخَاهُمْ صَالِحًا ﴾ رقم الحديث: ۳۳۸۰، وفي المغازي، باب: نزول النبي صلى الله عليه وسلم الحجر، رقم الحديث: ۴۴۲۰-۴۴۱۹، وفي تفسير سورة الحجر، باب: ﴿ وَلَقَدْ كَذَّبَ أَصْحَابُ الْحِجْرِ ﴾ رقم الحديث: ۴۷۰۲، ومسلم في صحيحه، في الزهد والرقائق، باب: لا تدخلوا مساكن اللذين ظلموا أنفسهم إلاأن تكونوا باكين، رقم الحديث: ۲۹۸۰، وفي جامع الأصول، حرف الذال، الكتاب الثالث: في ذم الدنيا، وذم أماكن من الأرض، الفصل الثاني، في ذم أما كن من الأرض، رقم الحديث: ۲۶۱۱، ۵۱۲/۴.

(۳) کشف الباري: ۱۱۳/۲.

(۴) کشف الباري: ۸۰/۲.

(۵) کشف الباري: ۶۵۸/۱، ۱۲۵/۳.

④عبدالله بن عمر رضي الله عنهما: دا حضرت عبدالله بن عمر رضي الله عنهما دي. دَ دوی احوال کشف الباری، کتاب الإیمان، باب الإیمان وقول النبی صلی الله علیه وسلم: بنی الإسلام علی خمس کښې تیر شوی دی.[1]

دَ حدیث شرح:

قوله: عن عبدالله بن عمر رضی الله عنهما أن رسول الله صلی الله علیه وسلم قال: "لاتدخلوا علی هؤلاء المعذبین":

حضرت عبدالله بن عمر رضي الله عنهما فرمائی چه نبی کریم ﷺ ارشاد اوفرمائیلو چه دَ هغه خلقو علاقو ته مه ورځئ چاته چه عذاب ورکړې شوې دې.

قوله: لاتدخلوا: دا نهی دَ حضورپاك دَ طرف نه هغه وخت شوې وه کوم وخت چه رسول الله ﷺ دَ تبوك طرف ته تللو. هغه وخت په حجر مقام کښې دَ قوم ثمود تباه شوی مکاناتو باندې تیریدل اوشو نو هغه وخت حضورپاك دا حکم اوفرمائیلو.[2]

حجر کوم یو مقام دې؟: هغه مکان دَ کوم احاطه چه دَ کاڼرو نه جوړه کړې شی هغې ته حجر وائی. چونکه دَ ثمودیانو آبادئی دَ کاڼرو په تراشلو سره جوړې کړې شوې وې ځکه ورته حجر وئیل شی. ارشاد دې: ﴿كَذَّبَ أَصْحٰبُ الْحِجْرِ الْمُرْسَلِينَ﴾ دَ حجر والو رسولان دروغژن اوګڼړل. په ۹ھ کښې حضورپاك تبوك ته دَ تللو په وخت په دغه ښار تیر شوې وو. دَ عثمانیه دولت په زمانه کښې دا دَ حجاز ریلوې سټیشن وو اودَ کاڼرو راتاوولو مقصود حفاظت او منع کول وی او عقل هم دَ انسان حفاظت کوی اودې منع کوی په دې وجه دې ته هم حجر وئیلې شی. ارشاد دې: ﴿هَلْ فِي ذٰلِكَ قَسَمٌ لِّذِي حِجْرٍ﴾ آیا په دې کښې دَ عقل والو دَپاره قسم دې.[3]

دَ حجر نور تفصیل که چرته څوك کتل غواړی نو "اردو دائره معارفِ اسلامیہ" کوم چه دَ اردو لغت دَ ټولو نه لوئی کتاب دې، کښې دې اوګوری.[4]

---

[1]) کشف الباری: ۱/۶۳۷.

[2]) فتح الباری: ۱/۶۸۷.

[3]) لغات القرآن للنعمانی، الحجر: ۲/۲۷۳.

[4]) "الحجر" دَ جنوبی عرب یو ښاردې کوم چه دَ "تیما" جنوب کښې دَ وادی القری نه دَ یوې ورځې په مسافت باندې واقع وو. دا د پخوانۍ زمانې هم هغه تجارتی ښار وو کوم چه بطلیموس او پلینی د (Egra) په نوم سره ذکرکړې دې. دا ښار اوس موجود نه دې. موجوده زمانه کښې ددې اطلاق بد وی په هغه سپاټ زمکه باندې کوی کوم چه د مبرک الناقة او بیر الغنم په مینځ کښې د څومیلو پورې خوره شوې ده. ددې په آباده زمکه کښې ډیر کوهیان دی چرته چه بدوی په ډیر زیات تعداد کښې خپلو مالونو سره راځی او خیمه زن کیږی. د الحجر نه دوه سرکونه د مکې طرف ته ځی. یو د نجد سړك په کوم چه نن صبا حاجیان تیریږی او بل شاهراه مرو. په کوم باندې چه به په پخوانۍ زمانه کښې زائرین مکې مکرمې ته تلل. د الحجر په مغرب کښې یو غر دې چه د شکې کاڼرو په پنځو منفرد چټانونو باندې مشتمل دې. کوم ته چه اثالث وائی. او په دې باندې ډیر ښکلې یادګارونه تراشلې جوړکړې شوی دی. (په دې کښې قصر البنت، بیت الشیخ، بیت اخریمات، محل المجلس او دیوان شامل دې، چه د مرغو ....

قوله: هؤلاء المعذبين: هغه خلق چانته چه عذاب ورکړې شوې دې دَ هغوی علاقو ته مه ورځئ. دَ صحیح بخاری په نورو روایاتو کښې دی چه کله حضورپاك مقام حجر سره تیریدو نوارشاد ئې اوفرمائیلو: "لاتدخلوا مساکن الذین ظلموا أنفسهم" چه کومو خلقو په خپلو ځانونو باندې (دَ الله تعالی نافرمانه جوړیدو سره) ظلم اوکړو دَ هغوی کورونو ته مه ورځئ.(١)

قوله: إلا أن تکونوا باکین، فإن لم تکونوا باکین، فلاتدخلوا علیهم: مګر په ژړا سره، که چرې تاسو اونه ژړلې شئ نودَ هغوی علاقې ته مه ورځئ.

.... او ځناورو ډیر زیات تراشلې شوی شکلونه او په ډیرو تختو سره ښائسته کړې شوی دی).

"چارلس ډاؤتی"، د یورپ د ټولو نه اولنې اوسیدونکې وو چاچه په کال ١٨٧۶ء او ١٨٧٧ء کښې دَ الحجر سیل کړې وو. اود دغه کانړو او په هغې باندې تراشلې شوی عمارتونو ئې په غور سره مشاهده اوکړه. هغه پسه اولګوله چه دا عمارتونه (په استثناء دَ دیوان) مقبرې (یعني خانداني د ځنبولوځایونه) دی. په کوم کښې چه طاخونه اودَ جسمانی اجسامو باقیات موجود دی. مکې ته تلونکی زائرین یو ورځ دَ پاره دَ اثالث په غرونو باندې قیام کوې او مونځ ادا کوی. پخوانئ زمانه کښې څه بې دین او متکبر خلق چه په ثمود باندې یادیدل اباد وو. د چا متعلق چه په قرآن پاك کښې وئیلې شوې دی چه هغوی به غرونه پرې کول او هلته به ئې کورونه جوړول. دغه خلق په نیغه لار باندې د راوستلو دپاره هم دَ دوی د قوم نه الله تعالی صالح علیه السلام پیغمبر جوړولو سره دوی له راؤلیږلو (او اوښه ئې د نشانې په توګه پیش کړه که چرې دې ته نقصان اورسولې شو نو عذاب به نازلیږی) لیکن کله چه هغه خلقو خپله بت پرستی جاری اوساتله او هغه اوښه ئې مړه کړه. حالانکه حضرت صالح علیه السلام به هغوی دَدې اوښې ته دَ ضرر نه رسولو وینا کوله نو الله تعالی په هغوی باندې یوه زلزله نازل کړه په کوم سره چه هغوی نیست او نابود شو. دَ الحجر د شګلنو کانړوته سره د هغه یادګارونو چه په هغې کښې دننه تراشلو سره جوړکړې شوی دی دَ حضرت صالح علیه السلام په نوم باندې مدائن صالح یعنی د صالح ښار هم وئیلې شی.

دَ عربو دَ روایت مطابق حضرت ابراهیم دَ خپل پروردګار په حکم سره حضرت هاجره او دَ هغې ځوئې حضرت اسماعیل په الحجر کښې پریخودوسره تلې وو. دا هم وئیلې شی چه حضرت اسماعیل علیه السلام د خپلې مور په اړخ کښې دفن دې. په سیرت نبوی کښې هم دَ الحجر ذکر راځی. کله چه ٩هجری/٦٣١ء کښې رسول الله ﷺ دَ تبوك طرف ته تشریف اوړلو نو په الحجر دَ حضورپاك تیریدل اوشو. صحابه کرامو غوښتل چه دلته آرام اوکړی او دَدې ځائې دَ کوهیانو نه اوبه اوڅکی او ځانونه تازه کړی لیکن رسول الله ﷺ هغوی ته ددې اجازت ورنه کړو چه هغوی دې داسې ځائی کښې دمه اوکړی چرته چه دَ الله تعالی قهر نازل شوې وو.

دَ حال په زمانه کښې دَ سعودی امیر دلته یو ښار آبادول غوښتل لیکن په یو داسې مقام باندې چه دَ الله تعالی دَ طرف نه پرې لعنت او عذاب راغلې وو دَ نوی سره نه یو ښار آبادولو باندې دَ دین دَ علماؤ دَ سختو اعتراضاتو دَ وجې دغه منصوبه پوره نه شوه.

دَ ډاؤتی نه پس ملك الساتیا (Alsatia) یو سیلانی "C, Huber" دوباره دَ الحجر سیل اوکړو. یو ځل ١٨٧٩ء کښې او په دویم ځل (Euting) سره ١٨٨۴ء کښې. (اردو دائرۃ معارف اسلامیه، الحجر، ٩٥٧/٧-٩۴٥ دانشګاه پنجاب لاهور).

(١) حدثنا عبدالله بن محمد الجعفی، حدثنا عبدالرزاق، أخبرنا معمر، عن الزهری، عن سالم، عن ابن عمر رضی الله عنهما، قال: لما مر النبی صلی الله علیه وسلم بالحجر قال: لا تدخلوا مساکن الذین ظلموا أنفسهم، أن یصیبکم ما أصابهم، إلا أن تکونوا باکین، ثم قنع رأسه وأسرع السیر حتی أجاز الوادی. (صحیح البخاری، المغازی، باب: نزول النبی صلی الله علیه وسلم الحجر، رقم الحدیث: ٤٤٢٠-٤٤١٩).

قوله: إلاأن تكونواباكين: دَدې جملې په ذريعه په هغه ځايونو کښې په ژړا سره اودَ عبرت حاصلولو سره دَ داخليدو اجازت ورکړې شو چه که چرې داسې داخل شئ نو مباح دی. اودا جمله په دې خبره باندې هم دلالت کوی چه په دغه ځائی کښې اذا شوې مونځ فاسديږی نه.(¹)

قوله: باكين: دا ژړل په هغوی باندې دَ شفقت دَ وجې نه وی، يا دَ دې ويرې نه چه چرته دَ الله تعالى عذاب په مونږ باندې هم نازل نه شی.(²)

حضرت مولانا شبيراحمد صاحب رحمه الله فرمائی چه "بكاء" نه مراد بكاء قلب دې. خو که ورسره بكاء عين هم وی نو نوره هم بهتر ده.(³)

قوله: لايصيبكم ما أصابهم: داسې نه وی چه په تاسو باندې هم هغه عذاب راشی، کوم چه هغوی راګير کړی وو.

علامه خطابی رحمه الله چه فرمائی دَدې حديث معنی داده چه هغه سړی چه دَ يو داسې قوم په علاقو کښې داخل شی په کوم چه دَ الله تعالى عذاب نازل شوې وی او په هغه باندې هلته دَ داخليدو په وخت دَ عبرت، ويرې او دَ ژړا آثار ښکاره نه شی نو هغه ډير سخت زړه والا دې. اودَ خشوع په اعتبار سره ډير دَ کمی والا دې. دَ ويرې او دهشت اثر نه قبلوی، نو په داسې حالت کښې ويره ده چه داسې سړې هم هغه عذاب راګيرکړی کوم چه په هغه کلی والو باندې راغلې وو.(⁴)

قوله: لا يصيبكم ما اصابهم، باندې يوشبه اودَ هغې جواب: حضرت مولاناشبيراحمد رحمه الله فرمائی چه که چرې شبه اوکړې شی چه په امت محمديه باندې دَ داسې قسم عذاب دَ نه راتلو وعده کړې شوې ده. نو اوس خودَ دغه طرف نه امن او تسلی ده نو بيا حضورپاک عليه السلام داځنګه فرمائيلی دی چه "لايصيبكم ما أصابهم"؟

نو ياد لرئ چه اولاً خودغه وعده وغيره هم هغه ځا ته هر وخت مستحضر وی دَ ځا په زړه باندې چه دَ الله تعالى دَ ويرې تسلط نه وی ګنی دَ ويرې دَ غلبې په وخت دا ټولې وعدې يادې نه وی (اوښکاره خبره ده چه دَ نبی پاک عليه السلام په زړه باندې هروخت مکمل غلبه وه). دې نه علاوه وعده دَدې خبرې ده چه عام عذاب داسې راشی چه ټول امت هلاك شی داسې به نه کيږی. باقی په يوخاص خطه يا جماعت باندې راتلې شی. چنانچه هم پخپله په حديث کښې دی چه په دې امت کښې به خسف هم وی او مسخ هم.(⁵)

---

¹) عمدة القاری: ٢٨٢/٤.

²) إرشاد الساری: ٤٣٤/١.

³) فضل الباری: ١٤٧/٣.

⁴) أعلام الحديث للخطابی: ٣٩٤/١.

⁵) فضل الباری: ١٤٨/٣-١٤٧.

دَ حدیث شریف دَ ترجمة الباب سره مناسبت: دَ حدیث شریف دَ ترجمة الباب سره مناسبت داسې دې چه حضور پاك هغه عذاب نازلیدو والا ځائی کښې راکوز نه شو، دَ کوم چه لا زمی خاصه ده چه کله ئی هلته حصاریدل مناسب اونه ګڼړل نو هلته مونځ کول خو ډیره لرې خبره ده. یعنی عدم نزول مستلزم دې عدم صلاة ته، او عدم صلاة په وجه دَ کراهت دې. او دا باب هم دَ کراهت دَ بیانولو دَپاره قائم کړې شوې دې.(١)

دَ حدیث شریف نه مستنبط شوی احکام او اداب: دَدې حدیث شریف نه چه کوم احکام مستنبط کیږی دَ هغې نه بعضې دلته نقل کولې شی:

① په کومو علاقو کښې چه دَ الله تعالی عذاب نازل شوې وی هغه ځایونه خپل وطن نه دی جوړول پکار.(٢)

② داسې علاقونه ډیر په تیزئی سره بغیردَ ایساریدو تیریدل پکاردی.(٣)

③ که چرته تلل وی نو دَ عبرت حاصلولو سره په ژړا سره، اودَ زړه په ویرې سره تلل پکار دی.(٤)

④ په دې حدیث شریف کښې انسان له دَ مراقبې طرف ته رغبت ورکړې شوې دې.(٥)

٢٢ - بَابُ: الصَّلَاةِ فِي الْبِيْعَةِ

داباب دې په ګرجاګهر کښې دَمونځ کولوباره کښې

دَ ترجمة الباب تشریح: قوله: الْبِيْعَةِ، دَ عیسایانودَ عبادت ځایی ته ګرجاګهر وائی. اودې ته په عربی کښې "الْبِيْعَةِ" وائی دَ باء په کسرې سره.(٦)

"بیعة" او "کنیسه" کښې فرق: "الْبِيْعَةِ" دَ نصاریٰ عبادت خانې ته وائی اودَدې جمع "البیع" راځی. او "کنیسة" دَ یهودو عبادت خانې ته وائی اودَدې جمع "الکنائس" ده. بله دا چه اهل لغت دَ عیسایانو او یهودیانو دواړو عبادت خانودَ پاره دَ "البیعة" لفظ هم استعمالوی.(٧)

په دې تشریح سره دَدې اشکال هم جواب اوشو چه په ترجمة الباب کښې خو "الْبِيْعَةِ" ذکر دې او په حدیث کښې دَ "کنیسة" ذکر دې ځکه چه دَ البیعة والکنیسة استعمال دَ یهودو او

---

(١) عمدة القاري: ٢٨١/٤.
(٢) فتح الباري: ٦٨٧/١ عمدة القاري: ٢٨٣/٤.
(٣) فتح الباري: ٦٨٧/١ عمدة القاري: ٢٨٣/٤.
(٤) فتح الباري: ٦٨٧/١ عمدة القاري: ٢٨٣/٤.
(٥) التوضیح لابن الملقن: ٥٠٢/٥ فتح الباري: ٦٨٧/١.
(٦) مختار الصحاح، ب ی ع: ٤٣/١. القاموس الفقهی، حرف الباء: ٤٦/١.
(٧) طلبة الطلبة في الاصطلاحات الفقهية، کتاب اللقطة: ٩٣/١. المخصص لابن سیده، الأصنام: ٦٧/٤. تاج العروس، ب ی ع: ٣٦٩/٢٠.

نصاريٰ دواړو عبادت خانو باندې کيږي.

دَ ترجمة الباب مقصد: امام بخاري رحمه الله مذکوره باب قائمولو سره دا خودل غواړي چه که دَ نصارى په معبد کښې تصويرونه وغيره وي نو هلته مونځ اداکول مکروه دى او که چرته هلته داسې څه نه وي نو څه حرج نشته دې.(١)

دَ حضرت ګنګوهي رحمه الله رائې: حضرت مولانا رشيد احمد ګنګوهي رحمه الله فرمائي چه کيدې شي چه دَ امام بخاري رحمه الله مراد دَدې باب نه دا وي چه که په دغه (معبد نصارى) کښې معصيت لکه شرك بالله، تصويرونه او قبرونه وغيره نه وي نو بغيردَ کراهتهَ په دې کښې مونځ کول جائز دى او که په دې کښې دَ مذکوره څيزونونه څه وي نو مونځ به مکروه وي. آثار او روايات کوم چه په دې باب کښې راغلى دى دَ هغې سره دَدې معنې مطابقت واضح دې، ځکه چه دَ دغه تصويرونو وجود اودَ تصويرونو ساتل دَ هغوى دَ پاره دَ لعنت سبب جوړ شو. بيا به دغه څيز دَ هغه خلقو دَ پاره هم دَ لعنت سبب جوړيږى چه هلته هغوى سره په عبادت کښې شريك وى. اګرچه لعنت به دَدې څيزونو په جوړونکو او ساتونکو باندې زيات سخت وى په مقابله دَ هغه مسلمانانو څوك چه هلته مونځ وغيره کوى.(٢)

سابقه يو باب سره تعارض اودَ هغې حل: اشکال دادې چه دې باب او وړاندې تيرشوى باب کښې تعارض دې. داسې څان پوهه کړئ چه وړاندې تيرشوى يو باب "من صلى وقدامه نار أو تنور" کښې بيان شو چه که دَ مونځ ګذار مخې ته اور وغيره وى ليکن دَ دغه مونځ ګذار دَ دغه مونځ نه مقصود صرف دَ الله تعالى رضا وى نو په داسې صورت کښې مونځ اداکولو کښې څه حرج نشته دې. خو په دې باب کښې دَ غير مسلمو عبادت خانه کښې صرف دَ تصوير دَ وجې نه مونځ اداکول دَ مکروه کيدو بيان دې؟

دَدې تعارض دا جواب ورکړې شوې دې چه دغه وړاندې تير شوى باب کښې دَ مونځ مکروه کيدو وجه دا وه چه هلته دَ مونځ ګذار مخې ته دَ اور وغيره کيدو تعلق دَ هغه په اختيار سره نه وو يعنى دَ مونځ ګذار دَ اختيار نه بغير دَ اور وغيره دَ مخې ته کيدو په صورت کښې دَ هغه مونځ ګذار په مونځ کښې څه کراهت رانغلو ځکه چه دَ هغه نيت دَ الله تعالى دَ پاره دَ مونځ کولو وو. او په دې باب کښې دَ قصد او ارادې دخل دې لکه چه حضرت عمر رضي الله عنه اوفرمائيل مونږ به ستاسو عبادت خانو ته نه داخليږو، لهذا اوس هيڅ تعارض باقى پاتې نه شو.(٣)

رومبې تعليق: وَقَالَ: عُمَرُ رَضِيَ اللهُ عَنْهُ: إِنَّا لَا نَدْخُلُ كَنَائِسَكُمْ مِنْ أَجْلِ التَّمَاثِيلِ الَّتِي فِيهَا الصُّوَرُ.

دَ تعليق ترجمه: اوحضرت عمر رضي الله عنه اوفرمائيل چه مونږ به ستاسو ګرجاګهرو کښې هغه دَ

(١) عمدة القاري: ٢٨٣/٤.

(٢) لامع الدراري: ١٧١/١-١٧٠. الأبواب والتراجم: ٢١٦/٢.

(٣) فتح الباري: ٦٨٨/١ عمدة القاري: ٢٨٣/٤.

تماثیلو یعنی تصویرونو د وجې نه نه داخلیږو کوم چه هلته وی.

دَ تعلیق تخریج: دا تعلیق موصولاً المصنف لبعد الرزاق کښې نقل کړې شوې دې چه کله حضرت عمر ﷺ دَ ملك شام ته راغلو نو یو نصرانی سړی دَ هغه دَ پاره خوراك تیار کړو او هغوی ته ئې دعوت ورکولو سره اووئیل اې عمر! زه غواړم چه تاسو ماسره تشریف راوړئې او تاسو سره دَ خپلو ملګرو ماله راشئ او ماته عزت راکړئ. هغه سړې دَ نصارئ لوئې پادری وو. حضرت عمر ﷺ جواب ورکړو چه مونږ ستاسو ګرجو ته دَ دغه تصویرونو دَ وجې هم نه داخلیږو کوم چه هلته موجود دی.(۱) دَ عیسایانو دَ دغه لوئې پادری نوم قسطنطین وو. کوم چه حضرت مسلمه بن عبد الله الجهني ﷺ کیخودې وو.(۲)

دَ تعلیق تشریح:

قوله: كنائسكم: په دې حدیث شریف کښې "كنائسكم" په خطاب سره دې خو دَ اصیلی په روایت کښې "كنائسهم" دَ غائب په ضمیر سره دې.(۳)

حضرت عمر ﷺ اوفرمائیل چه مونږ ستاسو په کنیساؤ کښې نه داخلیږو. دَ کنیسه معنی پورته واضحه کړې شوې ده چه دَ یهودو دَ عبادت خانو دَ پاره استعمالیږی. او دَ نصاری پ عبادت خانو باندې هم ددې اطلاق کیږی.

قوله: التي فیها: دا جمله دَ التماثیل صفت جوړیږی. او الصور به مکسور وئیلې شی کوم چه ب دَ التماثیل دَ پاره بدل شی. او یا به عطف بیان. پورته دَ تعلیق چه کومه ترجمه کړې شوې د دغه ترکیب په خیال کښې ساتلو سره کړې شوې ده.(۴) خو ددې جملې په ترکیب کښې نو احتمالات هم موجود دی.(۵)

دَ تعلیق دَ ترجمة الباب سره مطابقت: ددې اثر دَ ترجمة الباب سره مطابقت په دې اعتبار سر دې چه دَ حضرت عمر ﷺ دَ نصاری په کنیسه کښې نه داخلیدل دَ هغه تصویرونو دَ وجې و کوم چه په هغې کښې موجود وو. که چرې هلته تصویرونه نه وې نو دَ هغه په دغه کنیسه

---

(۱) عبدالرزاق عن معمر عن أیوب عن نافع عن أسلم أن عمر حین قدم الشام، صنع له رجل من النصاری طعام وقال لعمر: إنی أحب أن تجیئنی، وتکرمنی أنت وأصحابک، وهو رجل من عظماء النصاری، فقال عمر: إنا ندخل کنائسکم من أجل الصور التی فیها یعنی: التمائیل. (المصنف لعبدالرزاق، کتاب الصلاة، باب: الصلاة ف البیعة، رقم الحدیث: ۱۶۱۱، ۱/۴۱۲-۴۱۱).

(۲) فتح الباری: ۱/۶۸۸.

(۳) فتح الباری: ۱/۶۸۸. عمدة القاری: ۴/۲۸۴.

(۴) فتح الباری: ۱/۶۸۸. عمدة القاری: ۴/۲۸۴.

(۵) هغه دا دی چه "التی فیها الصور" جمله اسمیه ده. داسې چه "الصور" به مبتداء مؤخروی او "فیها" خ مقدم دې. دَ ها ضمیر مرجع به "الکنائس" وی. دا پوره جمله به دَ موصول دَپاره صله شی. او موصول به خپلې صلې سره دَ "الکنائس" دَپاره صفت شی نه چه دَ "التمائیل" دَپاره، ځکه چه په دې سره په معنی کښ فساد راځی. (فتح الباری: ۱/۶۸۸ عمدة القاری: ۴/۲۸۴).

داخليدو نه هيڅ څيز مانع نه وو. چنانچه په دې صورت کښې به هغه هلته مونځ هم ادا کولې ځکه چه څه مانع نه وو. او په دې صورت کښې به هلته د هغه په مونځ اداکولو کښې څه کراهت هم نه وو.[1]

د دې خبرې تائيد د هغه اثر نه کيږي کوم چه ابن ابي شيبه رحمه الله په المصنف کښې ذکر کړې دې چه کله اهل نجران مسلمانانو نوهغوی حضرت عمر رضي الله عنه ته خط اوليکلو چه مونږ دلته د ګرجاګهر نه زيات صفا اوښکلې زمکه نه بيامومو (نو آيا مونږ دلته مونځ ادا کړو؟) حضرت عمر رضي الله عنه هغوی ته اوليکل چه هلته (صفائي کولو سره) اوبه چړکاؤ کړئې او مونځ اداکړئې.[2]

دويم تعليق: وَكَانَ ابْنُ عَبَّاسٍ يُصَلِّي فِي الْبِيْعَةِ، إِلَّا بِيْعَةً فِيهَا تَمَاثِيلُ.

د تعليق ترجمه: حضرت ابن عباس رضي الله عنهما به په ګرجاګهر کښې مونځ ادا کولو سوا د هغه ګرجې چرته چه به صورتونه يعنې تصويران وو.

د تعليق تخريج: حافظ ابن حجر رحمه الله تغليق التعليق کښې ليکلي دي چه ابو القاسم البغوي رحمه الله دا اثر موصولاً نقل کړې دې. وئي ګورئي: «عبيد الله العيشي ثنا العيشي ثنا عبد الواحد بن زياد ثنا خصيف عن مقسم مولى ابن عباس قال كان ابن عباس إذا دخل الكنايس التي فيها الصور والتماثيل لم يصل فيها وخرج» دارنګ دا تعليق امام بغوي رحمه الله په الجعديات کښې هم موصولاً نقل کړې دې. او په هغې کښې دا اضافه هم ده: "فإن كان فيها تماثيل خرج فصلى في المطر". وئي ګورئي: «ثنا على بن الجعد ثنا شريك عن خصيف عن مقسم عن ابن عباس أنه كان يصلي في البيع مالم يكن فيها تماثيل، فإن كان فيها تماثيل خرج فصلى في المطر».[3]

د تعليق د ترجمة الباب سره مطابقت: د تعليق د ترجمة الباب سره مطابقت بالکل واضح دې چه په داسې ځايونو کښې د مونځ د کراهت اثبات کيږي.

حديث باب رومبې حديث [حديث نمبر ۴۲۴]

۴۲۴- حَدَّثَنَا مُحَمَّدٌ قَالَ أَخْبَرَنَا عَبْدَةُ عَنْ هِشَامِ بْنِ عُرْوَةَ عَنْ أَبِيهِ عَنْ عَائِشَةَ أَنَّ أُمَّ سَلَمَةَ ذَكَرَتْ لِرَسُولِ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - كَنِيسَةً رَأَتْهَا بِأَرْضِ الْحَبَشَةِ يُقَالُ لَهَا مَارِيَةُ، فَذَكَرَتْ لَهُ مَا رَأَتْ فِيهَا مِنَ الصُّوَرِ، فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - «أُولَئِكَ قَوْمٌ إِذَا مَاتَ فِيهِمُ الْعَبْدُ الصَّالِحُ - أَوِ الرَّجُلُ الصَّالِحُ - بَنَوْا عَلَى قَبْرِهِ مَسْجِدًا، وَصَوَّرُوا فِيهِ تِلْكَ الصُّوَرَ، أُولَئِكَ شِرَارُ الْخَلْقِ عِنْدَ اللَّهِ».[4]

---

[1] عمدة القاري: ۲۸۴/۴.

[2] حدثنا أبوبكر قال: حدثنا سهل بن يوسف، عن حميد، عن أبي بكر، قال: "كتبتُ إلى عمر من نجران: لم يجدوا مكانا أنظف ولا أجود من بيعة، فكتب: انضحوها بماء وسدر وصلوا فيها. (المصنف لابن أبي شيبة، كتاب الصلاة، الصلاة في الكنائس والبيعة، رقم الحديث: ۴۸۶۱، ۴۲۳/۱)".

[3] تغليق التعليق، كتاب الصلاة، باب: الصلاة في البيعة: ۲۳۳/۲ فتح الباري: ۶۸۸/۱ عمدة القاري: ۲۸۴/۴.

[4] مرتخريجه تحت باب: هل تنبش قبور مشركي الجاهلية ويتخذ مكانها مساجد، رقم الحديث: ۴۱۷.

دَ حديث ترجمه : دَ حضرت عائشه رضي الله عنها نه روايت دي چه حضرت ام سلمه رضي الله عنها رسول الله ﷺ ته دَ يوې ګرجې ذکراوکړو کومه چه هغې په حبشه کښې ليدلې وه. کومې ته چه به ماريه وئيلې کيدل. بيا هغوی (حضرت ام سلمه رضي الله عنها) رسول الله ﷺ ته دَ هغه تصويرانو ذکراوکړو چه په هغه ګرجه کښې ئې ليدلی وو. نو رسول الله ﷺ ارشاد اوفرمائيلو چه په هغه خلقو کښې چه به يو نيك بنده (يائې داسې اوفرمائيل چه) يو بنده به مړ شو نو دغه خلقو به دَ هغه په قبر باندې جمات جوړولو او په هغې کښې به ئې دغه تصويرونه جوړول. دا خلق دَ الله تعالى په نيز بدترين خلق دی.

تراجم رجال: دَدې حديث شريف په سند کښې ټول پنځه راويان دی:

① **محمد** رحمه الله: دا ابو عبدالله محمد بن سلام بن الفرج البيکندی رحمه الله دې. په دې سند کښې دَدې خبرې تصريح نشته دې چه دا راوی چه دَ ټولونه وړاندې دې "محمد" دا کوم يو دې؟ چنانچه حافظ ابن حجر رحمه الله دَ ابن سکين رحمه الله په نسبت سره دا نقل کړې دی چه دا محمد بن سلام دې.[1] دَ دوی احوال کشف الباری، کتاب الإيمان، باب: قول النبی صلی الله عليه وسلم: "أنا أعلمکم بالله"، وأن المعرفة فعل القلب لاندې تيرشوی دی.[2]

② **عبدة** رحمه الله: دا عبدة بن سليمان بن حاجب بن زراره کلابی کوفی رحمه الله دې. بعضې خلقو وئيلی دی چه دَ دوی نوم عبدالرحمن دې او عبده دَدوی لقب دې. دَ دوی احوال کشف الباری، کتاب الإيمان، باب: قول النبی صلی الله عليه وسلم: "أنا أعلمکم بالله"، وأن المعرفة فعل القلب لاندې تيرشوی دی.[3]

③ **هشام بن عروه** رحمه الله: دا هشام بن عروه بن زبير بن العوام قرشی اسدی مدنی رحمه الله دې. دَ دوی مختصر احوال کشف الباری، کتاب بدء الوحی په دويم حديث او تفصيلی احوال کتاب الإيمان، باب: أحب الدين إلى الله أدومه لاندې تيرشوی دی.[4]

④ **ابيه** رحمه الله: دا عروه بن زبير بن عوام قرشی اسدی مدنی رحمه الله دې. دَ دوی مختصر احوال کشف الباری، کتاب بدء الوحی، دويم حديث لاندې او تفصيلی احوال کتاب الإيمان باب: أحب الدين إلى الله أدومه لاندې تير شوی دی.[5]

⑤ **حضرت عائشه** رضي الله عنها: دا ام المؤمنين حضرت عائشه بنت ابی بکر صديق رضي الله عنهما ده. دَ دوی احوال کشف الباری، کتاب بدء الوحی، دويم حديث لاندې تير شوی دی.[6]

---

[1]) فتح الباری: ۶۸۸/۱.
[2]) کشف الباری: ۹۳/۲.
[3]) کشف الباری: ۹٤/۲.
[4]) کشف الباری: ۲۹۱/۱، ٤۳۲/۲.
[5]) کشف الباری: ۲۹۱/۱، ٤۳۶/۲.
[6]) کشف الباری: ۲۹۱/۱.

دَ حديث شرح: دَمذكوره حديث مكمل تشريح وړاندې پنځه ابوابه مخکښې **باب: هل تنبش قبور مشركي الجاهلية ويتخذ مكانها مساجد، رقم الحديث: ٤٢٧** تيره شوې ده.

دَ حديث شريف دَ ترجمة الباب سره مطابقت: دَمذكوره حديث شريف دَترجمة الباب سره مطابقت دَ حديث دَدې جملې: "بنوا على قبره مسجدا وصوروا فيه تلك الصور" په وجه دې ځکه چه ترجمة الباب دې "الصلاة في البيعة" اودا خبره تيره شوې ده چه په ګرجه کښې دَ مونځ کراهت په هغه صورت کښې دې کله چه په هغې کښې تصويرونه وي.(١)

حديث باب (دويم حديث):

دَ نسخو فرق: دَ كشف البارى دَمتن دَ پاره چه كومه نسخه بنياد جوړه کړې شوې ده هغه دَ الدكتور المصطفى ديب البغا نسخه ده. په دې نسخه کښې دَدې حديث شريف نه مخکښې دَ"باب" عنوان نشته دې. خودَ صحيح بخارى په نورو نسخو کښې او زمونږ په هندى نسخو کښې هم په دې مقام باندې يعنى دَدې حديث نه وړاندې لفظ باب موجود دې. اګرچه دَدې باب هيڅ عنوان نه دې قائم کړې شوې ليکن دا باب بغيردَ ترجمې موجود دې.

دَدې باب فى الجمله دَ ماقبل باب سره تعلق دَ قائم مقام فصل دې. دَ دواړو ابوابو دَ اشتراك وجه دا ده چه دَ انبياء كرامو عليهم السلام قبرونه جماتونه جوړولو نه منع کړې شوې ده. لکه چه امام بخارى رحمه الله په دې باب سره دا بيانول غواړى چه "صلاة في البيعة" مطلقًا مذموم دى كه په هغې کښې تصوير وي اوكه نه وي.(٢)

حضرت شيخ الحديث صاحب رحمه الله فرمائى چه دويم غرض دادې چه دَ بابِ سابق نه نفى صلاة فى معابد النصارى ثابت کړې وو او دې باب سره صلاة فى معابد اليهود ثابتوى او هم دغه زمارائې ده. په باب سابق کښې د تصويرونو ذكر دې او په دې باب کښې دَ تصويرونو ذكرنشته دې. بل دا چه په مخکينى باب کښې دَ نصارىٰ دَ عبادت خانې ذكر وو په كومه کښې چه تصويرونه وي او دلته دَ يهوديانو دَ عبادت خانې ذكر دې په كوم کښې چه تصويرونه نه وي. لكه چه امام بخارى رحمه الله په دې باپ سره دَ عموم طرف ته اشاره کړې ده. په دې معنى چه دَ يهودو او نصارىٰ دَ عبادت په ځايونو کښې كه تصويرونه وي اوكه نه وي په هرصورت په دې کښې مونځ مكروه دې. دَ باب سابق نه دَ امام مالك رحمه الله دَ مذهب تائيد كيږي اودَدې باب نه دَ جمهورو دمسلك تائيد كيږي.(٣)

---

(١) عمدة القارى: ٢٨٤/٤.

(٢) فتح البارى: ٦٨٩/١ عمدة القارى: ٢٨٥/٤-٢٨٤.

(٣) الأبواب والتراجم: ٢١٧/٢. سراج القارى: ٢٥/٢. علامه فخرالدين احمد صاحب رحمه الله فرمائى: زمونږ خيال دادې چه امام بخارى رحمه الله په سابقه باب کښې دا بيان کړې دې چه دَ يهوديانو او نصارىٰ په عبادت خانو کښې دَ مونځ كولو دَ كراهت وجه داده چه هلته مجسمې او تصويرونه لګيدلې وي. ګنى دَ اصل په اعتبار سره هرخانى کښې مونځ جائز دې. "جعلت لى الأرض مسجدا" په دې وجه دَ اصل په اعتبار سره ....

[حديث باب: حديث نمبر ۴۲۵]

۴۲۵و۴۲۶-حَدَّثَنَا أَبُو الْيَمَانِ قَالَ أَخْبَرَنَا شُعَيْبٌ عَنِ الزُّهْرِيِّ أَخْبَرَنِي عُبَيْدُ اللَّهِ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عُتْبَةَ أَنَّ عَائِشَةَ وَعَبْدَ اللَّهِ بْنَ عَبَّاسٍ (١) قَالَا لَمَّا نَزَلَ بِرَسُولِ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - طَفِقَ يَطْرَحُ خَمِيصَةً لَهُ عَلَى وَجْهِهِ، فَإِذَا اغْتَمَّ بِهَا كَشَفَهَا عَنْ وَجْهِهِ، فَقَالَ وَهُوَ كَذَلِكَ «لَعْنَةُ اللَّهِ عَلَى الْيَهُودِ وَالنَّصَارَى اتَّخَذُوا قُبُورَ أَنْبِيَائِهِمْ مَسَاجِدَ.» يُحَذِّرُ مَا صَنَعُوا.

د حديث ترجمه: حضرت عائشه رضي الله عنها او حضرت ابن عباس رضي الله عنهما اوفرمائيل چه کله د نبی کريم ﷺ آخری وخت راغلو نو حضورپاك به بار بار خپل څادر مبارك په خپل مخ مبارك باندې اچولو. بيا چه به ئې کله دَدې د وجې ګرمی محسوسوله نو دا به ئې دَ خپل مخ مبارك نه اخوا کولو. حضورپاك هم دَدې اضطراب په حالت کښې وو چه ارشاد ئې اوفرمائيلو: په يهودو او نصارىٰ دې دَ الله تعالىٰ لعنت وی هغوی دَ خپلو انبياء کرامو قبرونه جماتونه جوړ کړل (راوي وائي چه) حضورپاك دَ هغوی دَدې عمل نه ويرول کول

تراجم رجال: دَ مذکوره حديث شريف په سند کښې ټول شپږ راويان دی:

.... خو مونځ صحيح کيدل پکاردی. ليکن دَ تصويرونو په بنياد باندې په دغه عبادت خانوکښې دَ مونځ نه منع کړې شوې ده. اوس امام بخاری رحمه الله ترقی کولوسره خودل غواړی چه دَ منکراتو دَ موجودګئ دَ وجې دَ مونځ منع والې صرف دَ يهوديانو او دَ نصارىٰ دَ عبادت ځايونو سره خاص نه دې بلکه که دَ مسلمانانو په جمات کښې هم څه داسې صورت پيدا کړې شی مثلاً دا چه په جماتونو کښې قبرونه په ښکاره توګه اوساتلې شی نو چونکه په جمات کښې دَ قبر ساتل يو دَ لعنت قابل فعل دې په دې وجه که چرته داسې صورت پيدا شی نو په دغه جماتونو کښې به مونځ کول هم دَ کراهت نه خالی نه وی. لکه چه امام بخاری رحمه الله په دې باب کښې دا بيان کړل چه په جماتونو کښې قبرونه ساتل هم داسې دی لکه دَ يهوديانو او نصارىٰ په عبادت خانوکښې چه تصويرونه وی ځکه چه دَ جمات باره کښې صفا ارشاد فرمائيلې شوې دې: ﴿وَأَنَّ الْمَسَاجِدَ لِلَّهِ فَلَا تَدْعُوا مَعَ اللَّهِ أَحَدًا﴾ [سورت الجن:١٨] (اودا جماتونه دَ الله تعالىٰ دَ ذکر دَ پاره دی نو الله تعالىٰ سره بل څوك مه رابلئ). په دې وجه په جماتونو کښې دَ ځاخاص يا دَ عام قبر دباقی ساتلو جواز نشته دې. البته که دَ قبرونونه څه راتاؤ کړې شی او هغه دَ جمات نه جدا کړې شی نوګنجائش شته دې.

بهر حال امام بخاری رحمه الله باب بغيردَ ترجمې قائمولوسره واضحه کړه چه که په جماتونوکښې قبرونه باقی اوساتلې شونو په دې کښې هم مونځ مکروه دې. دغه شان دلته ترجمۀ جديده داسې منعقد کيدې شی، باب: كراهية الصلاة في المساجد التي فيها قبور. (ايضاح البخاري: ٣/١٨٦-١٨٥).

(١) أخرجه البخاري أيضا في الجنائز. باب: ما يكره من اتخاذ المساجد على القبور، رقم الحديث: ١٣٣٠، وفي أحاديث الأنبياء، باب: ما ذكر عن بني إسرائيل، رقم الحديث: ٣٤٥٤-٣٤٥٣ وفي المغازي، باب: مرض النبي صلى الله عليه وسلم ووفاته، رقم الحديث: ٤٤٤٣،٤٤٤١ وفي اللباس، باب: الأكسية والخمائص، رقم الحديث: ٥٨١٥، ٥٨١٦. ومسلم في صحيحه، في المساجد، باب: النهي عن بناء المساجد على القبور واتخاذ الصور فيها، رقم الحديث: ٥٣١. والنسائي في سننه، في المساجد، باب: النهي عن اتخاذ القبور مساجد، رقم الحديث: ٧٠٣. وفي جامع الأصول، حرف الصاد، الكتاب الأول: في الصلاة، القسم الأول: في الفرائض وأحكامها، الباب الأول: في وجوبها أداء وقضاء، الفصل السادس: في شرائط الصلاة، الفرع الرابع: في أمكنة الصلاة، النوع الثاني: الأمكنة المكروهة، رقم الحديث: ٣٦٧٠، ٤٧٣/٥.

① ابو الیمان رحمه الله: دا ابو الیمان حکم بن نافع بهرانی حمصی رحمه الله دې. دَ دوی احوال کشف الباری: کتاب بدء الوحی، الحدیث السادس لاندې تیر شوی دی. [1]

② شعیب رحمه الله: دا ابو بشر شعیب بن ابی حمزه القرشی الاموی رحمه الله دې. دَ دوی احوال کشف الباری: کتاب بدء الوحی، الحدیث السادس لاندې تیر شوی دی. [2]

③ زهری رحمه الله: دا محمد بن مسلم، بن شهاب الزهری رحمه الله دې. دَ دوی احوال کشف الباری، کتاب بدء الوحی دَ دریم حدیث لاندې تیر شوی دی. [3]

④ عبید الله بن عبد الله بن عتبه رحمه الله: دا عبید الله بن عبد الله بن عتبه بن مسعود رحمه الله دې. دَ دوی احوال کشف الباری: کتاب بدء الوحی، الحدیث الخامس او تفصیلی احوال کتاب العلم، باب: متی یصح سماع الصغیر لاندې تیر شوی دی. [4]

⑤ عائشه رضی الله عنها: دا ام المؤمنین زوجهٔ رسول، بنت ابی بکر صدیق حضرت عائشه رضی الله عنها ده. دَ دوی تفصیلی احوال کشف الباری، کتاب بدء الوحی دَ دویم حدیث لاندې تیرشوی دی. [5]

⑥ عبد الله بن عباس رضی الله عنهما: دا حضرت عبد الله بن عباس بن عبد المطلب رضی الله عنهما دې. دَدوی مختصراحوال کشف الباری، کتاب بدء الوحی څلورم حدیث لاندې او تفصیلی حالات کتاب الإیمان، باب: کفران العشیر، وکفر دون کفر لاندې تیرشوی دی. [6]

دَ حدیث شرح:

قوله: أن عائشة وعبدالله بن عباس قالا: لما نَزَل برسول الله صلی الله علیه وسلم، طَفِقَ یطرح خَمِیصةً له علی وجهه:

یعنی حضرت عائشه رضی الله عنها او ابن عباس رضی الله عنهما اوفرمائیل کله چه دَ نبی کریم ﷺ آخری وخت راغلو نو حضورپاك به بار بار خپل څادر په خپل مخ مبارك باندې اچولو.

قوله: لما نَزَل: دَ ابی ذر دَ روایت مطابق دا دَ معروف صیغه ده او فاعل ئې محذوف دې کوم چه "الموت" دې. اودَ ابی ذر دَ نسخې نه علاوه نسخوکښې دا دَ مجهول صیغه ده. نائب فاعل به په دې صورت کښې هم الموت محذوف وی. [7]

---

[1] کشف الباری: ۱/ ۹۷٤.

[2] کشف الباری: ۱/ ٤۸۰.

[3] کشف الباری: ۱/۳۲۶.

[4] کشف الباری: ۳/ ۳۷۹، ۱/ ٤۶۶.

[5] کشف الباری: ۱/ ۲۹۱.

[6] کشف الباری: ۱/ ٤۳۵، ۲/ ۲۰۵

[7] التوضیح لابن الملقن: ۵/ ۵۰۷، فتح الباری: ۱/ ۶۸۹، عمدة القاری: ٤/ ۲۸۵.

قوله:طفِقَ: دا دَ جعَل په معنی دې.(١)

قوله:الخَمِيصَةُ: داسې څادر په کوم باندې چه نقش ونګار شوې وی. هغې ته "الخميصة" وائی.(٢)

قوله:غتم بها كشفها عن وجهه، فقال: وهوكذلك: بيا چه به ئې دَدې دَ وجې ګرمی محسوسوله نودا به ئې دَ خپل مخ مبارك نه اخوا کولو. حضورپاك هم دَدې اضطراب په حالت کښې وو چه ارشاد ئې اوفرمائيلو

قوله:اغتم: مراد دادې چه کله به ئې ګرمی او ويره محسوسوله.(٣)

قوله:وهوكذلك: مراد دادې چه دَ ويرې او اضطراب هم په هغه حالت کښې وو. لکه څنګه چه دَ ويرې په حالت کښې يو سړې کله دَ خپل ځان نه کمبل او څادر وغيره اخوا کوی او کله ئې اغوندی. هم دغه کيفيت دَ رسول الله ﷺ وو.

احتمال دادې چه دَ نبی پاك ﷺ دا کيفيت شروع کيدو په وخت حضرت ام سلمه رضي الله عنها او ام حبيبه رضي الله عنها دَ حبشې په زمکه باندې دَ ليدونکې ګرجې ذکرکړې وو او لکه چه نبی پاك ﷺ ته معلومه شوې وه چه دَ هغوی دا مرض به مرض الموت ثابتيږی اودا هم ويره پيدا شوه لکه څنګه چه په تيره زمانه کښې دَ نورو انبياؤ قبرونو سره شوی دی داسې دَ هغوی قبر سره هم اونه کړې شی. په دې وجه حضورپاك دَ يهودو او نصارىٰ دَدې قبيح فعل دَ وجې لعنت کولوسره دَدې فعل قباحت او شناعت طرف ته اشاره اوکړه.(٤)

قوله:عنة الله على اليهود والنصارى، اتخذوا قبور أنبيائهم مساجد": يعنی يهوديانو او نصارىٰ باندې دې دَ الله تعالى لعنت وی، هغوی دَ خپلو انبياؤ قبرونو جماتونه جوړکړل

قوله:اتخذوا: دا جمله جملۀ مستانفه ده چه دَ ماقبل جملې سبب نه جوړيږی. يعنی دَ لعنت دَ نازليدلو سبب. لکه چه دلته مکالمه اوشوه چه په يهودو او نصارىٰ باندې دې دَ الله لعنت ولې نازل شی؟ نو حضورپاك جواب ورکړو چه هغوی دَ خپلو انبياؤ قبرونز جماتونه جوړکړل.(٥)

قوله:"اتخاذ": نه مراد عام دې چه هغوی په شروع کښې قبرونه دَ سجدو ځايونه جوړکړل. يا دَ يهودو اتباع کولوسره ئې قبرونه دَ سجدو ځائی جوړکړی وی، دواړه مراد دی. چنانچه ددې بدکار شروع يهوديانو کړې وه اونصارىٰ دَ هغوی تابعداری اوکړه. او په دې کښې هيڅ شك نشته چه نصارىٰ به داسې دَ ډيرو انبياؤ تعظيم کولو دَ چا تعظيم چه به يهوديانو کولو.(٦)

قوله:يُحَذِّرُمَا صَنَعُوا: (راوی وائی چه) حضورپاك دَ هغوی دَ هغه عمل نه ويرول کول.

(١) التوضيح لابن الملقن: ٥٠٧/٥. فتح الباري: ٦٨٩/١. عمدة القاري: ٢٨٥/٤.

(٢) التوضيح لابن الملقن: ٥٠٧/٥. فتح الباري: ٦٨٩/١. عمدة القاري: ٢٨٥/٤.

(٣) عمدة القاري: ٢٨٦/٤.

(٤) فتح الباري: ٦٨٩/١. عمدة القاري: ٢٨٦/٤.

(٥) فتح الباري: ٦٨٩/١. عمدة القاري: ٢٨٦/٤.

(٦) فتح الباري: ٦٨٩/١.

قوله: يُحَذِّرُ ما صَنَعُوا: دا هم دَماقبل كلام نه جدا يو مستقل كلام دې. كوم چه دَ حديث دَ راوي نه صادر شوې دې. او دا هم لكه دَ يوسوال جواب دې چه كله په هغه نازك وخت كښې چه مرض الموت وو حضورپاك دَ يهودو او دَ نصارىٰ دَ كار مذمت اوكړو او په هغوى ئې لعنت اوكړو نو په دې كښې څه حكمت وو؟ يا دَدې څه وجه وه؟ نو راوي دَحديث جواب وركړو چه دَ نبي كريم ﷺ دَدې قول وجه دا ده چه حضورپاك خپل امت خبرداره كولو چه تاسو دَ هغوى په نقش قدم باندې تلو سره داسې مه كوئى.(١)

يواشكال اودَ هغې جواب: په دې مقام باندې يو اشكال پيدا كيږى چه حضورپاك ارشاد اوفرمائيلو چه په يهودو او نصارىٰ دې دَ الله تعالىٰ لعنت وى چه هغوى دَ خپلو انبياؤ قبرونه دَ سجدې ځائي جوړ كړو. حالانكه دا خبره خو دَ يهودو باره كښې صحيح كيدې شى چه دَ هغوى ډير زيات انبياء دنيا ته راغله ليكن دَ نصارىٰ خودَ عيسىٰ عليه السلام نه پس بل څوك نبي نه دې راغلې تردې چه رسول الله ﷺ مبارك مبعوث شو. نو بيا هغوى هم دَ يهوديانو سره دَ هغوى په قبيح فعل كښې شريك گرځول او دَهغوى باره كښې داوينا څنگه صحيح كيږى چه هغوى هم دَ خپلو انبياؤ قبرونه دَ سجدو ځايونه جوړ كړى وو؟

دَدې څو جوابونه وركړې شوى دى مثلاً:

① انبياء دَ جمع صيغه مجموعه دَ يهودو اونصارىٰ په مقابله كښې ده دَ كوم نتيجه چه به دا راوځى چه ټول انبياء به دَ يهودو مقابل راشى اودَ نصارىٰ مقابل به صرف هم يو نبي لهذا اشكال به ختم شى.(٢)

② نبي پاك عليه السلام چه كوم دَ انبياؤ ذكر كړې دې دَدې نه مراد صرف انبياء نه دى بلكه انبياء اودَ هغوى كبار متبعين كوم چه صالحين وو دواړه مراد دى. (٣)دَدې قول تائيد دَ صحيح مسلم دَهغه حديث نه هم كيږى په كوم كښې چه نبي كريم ﷺ فرمائيلى دى چه هغوى دَ خپلو انبياؤ او خپلو صالحانو خلقو قبرونه دَ سجدو ځايونه جوړ كړى وو. البته نبي پاك عليه السلام صرف دَ انبياؤ ذكر اوكړو. (٤)

③ أصالةً دا كار خو به هم يهوديانو كولو اوهم هغوى دَ دغه مشركانه بدعمل اصلى موجد دى. ليكن نصارىٰ دَ هغوى دا كار بد اونه گنړلو اوهغوى هم دَ يهوديانو سره ملاؤ شو او دَ هغوى اتباع ئې كوله په دې وجه په لعنت كښې دَ يهودو سره سره نصارى هم شريك كړې

---

(١) فتح الباري: ٦٨٩/١، عمدة القاري: ٢٨٦/٤.

(٢) فتح الباري: ٦٨٩/١.

(٣) فتح الباري: ٦٨٩/١.

(٤) عن عبدالله بن الحارث النجراني، قال: حدثني جندب، قال: سمعت النبي صلى الله عليه وسلم قبل أن يموت بخمس، وهو يقول: إني أبرا إلى ا لله أن يكون لي منكم خليل، فإن الله تعالى قد اتخذني خليلا، كما اتخذ إبراهيم خليلا، ولو كنت متخذا من أمتي خليلا لاتخذت أبابكر خليلا، ألا وإن من كان قبلكم كانوا يتخذون قبور أنبيائهم وصالحيهم مساجد، ألا فلا تتخذوا القبور مساجد، إني أنهاكم عن ذلك. (صحيح مسلم، كتاب المساجد، باب: النهى عن بناء المساجد على القبور واتخاذ الصور فيها والنهى عن اتخاذ القبور مساجد، رقم الحديث: ٥٣٢).

شو.[1]

③ داخبره هم پوره نه ده منلې شوې چه دَ نبى كريم ﷺ او حضرت عيسىٰ عليه السلام په مينځ كښې بل څوك نبى نه دې راغلې لكه چه سورت ياسين كښې دى: ﴿ وَاضْرِبْ لَهُمْ مَثَلًا أَصْحَابَ الْقَرْيَةِ إِذْ جَاءَهَا الْمُرْسَلُونَ ﴿١٣﴾ إِذْ أَرْسَلْنَا إِلَيْهِمُ اثْنَيْنِ فَكَذَّبُوهُمَا فَعَزَّزْنَا بِثَالِثٍ فَقَالُوا إِنَّا إِلَيْكُمْ مُرْسَلُونَ ﴿١٤﴾ ﴾ [يس: ١٤ - ١٣] او دَ هغوى په وړاندې دَ اهل قريه مثال بيان كړئ چه كله هلته رسولان اورسيدو، كله چه مونږ دَ هغوى طرف ته دوه اوليږل نو هغوى دوى دروغ او ګڼړل بيا مونږ دريم ليږلو سره هغه ته تقويت ورکړو.

په دې آيت كښې دَ رسولانو نه مراد دَ اهل انطاكيه دَ هدايت او لارخودنې دَپاره دَ حضرت عيسىٰ عليه السلام دَ طرف نه ليږلې شوى قاصدان مراد اخستې شوى دى. دَ كومو دَ نومونه چه دَ حضرت كعب رحمه الله طرف ته دَ روايت منسوب كيدو سره بعضې مفسرينو صادق، مصدوق او شلوم يا شمعون ليكلى دى. په دې دَ وجه په دې اعتبار سره په نصارىٰ كښې هم دَ انبياؤ وجود تسليم كيدې شي. په دې صورت كښې دَلعنت مصداق دَ يهودو سره سره نيغ په نيغه نصارىٰ هم جوړيږى.[2] ليكن په دې تقرير باندې اشكال هم پيدا كيږى چه دا خود الله تعالىٰ رسولان نه وو بلكه دَ حضرت عيسىٰ عليه السلام رسولان وو يعنى دَ هغوى دَ طرف نه دَ دعوت پيغام وركولو سره ليږلې شوى وو.[3]

ايا ښځه نبى كيدې شي؟: دې نه علاوه حافظ ابن حجر رحمه الله حضرت مريم عليها السلام لره هم په دې مقام باندې جواب وركولو سره نبيه شمير كړې دى[4]، خو دَ جمهورو مسلك په دې باره كښې هم دا دې چه هغه نبيه نه وه. بلكه ولية وه، ځكه چه نبوت دَ سړو سره مخصوص دې په ښځو كښې دَ نبوت سلسله نشته دې.[5]

دَ حديث دَ شريف ترجمة الباب سره مطابقت: دَ حديث شريف دَ ترجمة الباب سره مطابقت هم واضح دې دَ هيڅ قسم اشتباه نشته دې. هغه دا سې چه كله يهود او نصارىٰ دَ خپلو انبياء كرامو قبرونه جماتونه جوړكړل نو هغوې به هلته عبادت كولو، مونځ به ئې كولو، او دَ دغه جماتونو نومونه هغوى ګرجې كيخودلې كوم ته چه "البِيَع" او "الكنائس" وائى. او بل طرف ته

---

[1]) فتح البارى: ٦٨٩/١.

[2]) ﴿إِذْ أَرْسَلْنَا إِلَيْهِمُ اثْنَيْنِ﴾ ،قال وهب: اسمهما يوحنا وبولس. ﴿فَكَذَّبُوهُمَا فَعَزَّزْنَا﴾ يعنى فقوينا. ﴿ بِثَالِثٍ﴾ ، برسول ثالث وهو شمعون، وقرأ أبوبكر عن عاصم: ﴿ فَعَزَزْنَا ﴾ بالتخفيف وهو بمعنى الأول كقولك: وشددنا، وشدَّدنا، بالتخفيف والتثقيل، وقيل:أي: فغلبنا، من قولهم: من عزبز. وقال كعب الرسولان: صادق ومصدوق، والثالث شلوم. وإنما أضاف الله الإرسال إليه لأن عيسى عليه السلام إنما بعثهم بأمره تعالى، ﴿فَقَالُوا﴾، جميعا لأهل أنطاكية، ﴿إِنَّا إِلَيْكُمْ مُرْسَلُونَ ﴾. (تفسير البغوى، سورة يس، الآية: ١٤، ١٢/٧). (الكشف والبيان المعروف بتفسير الثعلبى، سورة يس، الآية: ١٤، ١٢٥/٨). (البحرالمحيط، سورة يس، الآية: ١٤، ٥٣/٩) .

[3]) عمدة القارى: ٢٨٧/٤.

[4]) فتح البارى:٦٨٩/١.

[5]) عمدة القارى: ٢٨٧/٤.

باب هم "الصلاة فى البيع" قائم كړې شوې دې. (١)

حديث باب (دريم حديث) [حديث نمبر ٤٢٦]

- ٤٢٦ - حَدَّثَنَا عَبْدُ اللهِ بْنُ مَسْلَمَةَ عَنْ مَالِكٍ عَنِ ابْنِ شِهَابٍ عَنْ سَعِيدِ بْنِ الْمُسَيَّبِ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ (٢) أَنَّ رَسُولَ اللهِ - صلى الله عليه وسلم - قَالَ «قَاتَلَ اللهُ الْيَهُودَ اتَّخَذُوا قُبُورَ أَنْبِيَائِهِمْ مَسَاجِدَ».

د حديث ترجمه: د حضرت ابوهريره رضي الله عنه نه روايت دې چه رسول الله ﷺ اوفرمائيل چه الله تعالى دې يهوديان هلاك كړي هغوى د انبياء كرامو قبرونه جماتونه جوړ كړل.

تراجم رجال: د مذكوره حديث شريف سند كښې ټول پنځه راويان دى:

① **عبدالله بن مسلمه** رحمه الله: دا عبدالله بن مسلمه بن قعنب حارثى بصرى رحمه الله دې. د دوى احوال كشف البارى، كتاب الإيمان، باب: من الدين الفرار من الفتن لاندې تير شوى دى. (٣)

② **مالك** رحمه الله: دا امام مالك بن انس رحمه الله دې. د دوى تذكره كشف البارى، كتاب بدء الوحى د دويم حديث او تفصيلى احوال كتاب الإيمان، باب: من الدين الفرار من الفتن لاندې تيرشوى دې. (٤)

③ **ابن شهاب** رحمه الله: دا محمدبن مسلم، بن عبيدالله، بن عبدالله بن شهاب الزهرى رحمه الله دې. د دوى احوال كشف البارى، كتاب بدء الوحى، دريم حديث لاندې تير شوى دى. (٥)

④ **سعيدبن المسيب** رحمه الله: دا مشهور تابعى سعيد بن المسيب بن حزن بن ابى وهب قرشى مخزومى رحمه الله دې. د دوى احوال كشف البارى، كتاب الإيمان، باب: من قال إن الإيمان هو العمل لاندې تير شوى دى. (٦)

⑤ **ابوهريرة** رضي الله عنه: دا مشهور صحابئ رسول حضرت ابوهريره رضي الله عنه دې. د دوى احوال كشف البارى، كتاب الإيمان، باب: امور الإيمان لاندې تير شوى دى. (٧)

---

(١) عمدة القاري: ٢٨٥/٤.

(٢) أخرجه أبوداؤد فى سننه، فى الجنائز، باب: فى البناء على القبر، رقم الحديث: ٣٢٢٧. ومسلم فى صحيحه، فى المساجد، باب: النهى عن بناء المساجد على القبور، رقم الحديث: ٥٣٠. والنسائى فى سننه، فى الجنائز، باب: اتخاذ القبور مساجد، رقم الحديث: ٢٠٤٧. وفى جامع الأصول، حرف الصاد، الكتاب الأول: فى الصلاة، القسم الأول: فى الفرائض وأحكامها، الباب الأول: فى وجوبها أداء وقضاء، الفصل السادس: فى شرائط الصلاة، ت الفرع الرابع: فى أمكنة الصلاة، النوع الثانى: الأمكنة المكروهة، رقم الحديث: ٣٦٧٠، ٤٧٢/٥.

(٣) كشف البارى: ٨٠/٢.

(٤) كشف البارى: ٢٩٠/١،٨٠/٢.

(٥) كشف البارى: ٣٢٦/١.

(٦) كشف البارى: ٨٠/٢.

(٧) كشف البارى: ١٥٩/٢.

د حدیث شرح:

قوله: قَاتَلَ اللّٰهُ: په دې جمله کښې قاتل دَ باب مفاعله نه دَ فعل ماضی صیغه ده. لیکن په معنی دَ ثلاثی مجرد دې. یعنی دَ "قَتَلَ" په معنی دې او داسې کیږی. او معنی دا ده چه الله تعالی دې په هغوی باندې لعنت اوکړی، هغوې دې هلاك کړی. دَ قتال نه مراد په دې مقام کښې لعنت دې یعنی دَ رحمت نه لرې کیدل. (١) (باقی تشریح خو وړاندې تیره شوې ده)

٢٣ - بَابُ: قَوْلِ النَّبِيِّ ﷺ (جُعِلَتْ لِيَ الْأَرْضُ مَسْجِدًا وَطَهُورًا)

دا باب دې د نبی اکرم ﷺ د قول: زما دَ پاره ټوله زمکه جمات او پاکونکې جوړه کړې شوې، باره کښې دې.

دَ ترجمة الباب مقصد: په مخکینو ابوابو کښې چه په کومو ځایونو کښې دَ مونځ دَ ادا کولو دَ کراهت بیان اوشو دَ هغې دَ جواز دَ پاره په توګه دَ دلیل دا باب قائم کړې شوې دې. چه کله حضور پاك "جعلت لی الأرض مسجدا وطهورا" فرمائیلی دی نو دَ دې عموم لاندې ټول ځایونه راغلی دی چه په هر ځائی کښې مونځ جائز دې البته دَ بعضې عوارضو دَ وجې کوم چه وړاندې بیان کړی شوی، کراهت راځی.

حضرت شیخ الحدیث صاحب رحمه الله فرمائی چه په تیر شوو ابوابو کښې چه کومه دَ کراهت خبره تیره شوې ده هغه دَ تحریم دَپاره نه وه بلکه په خلاف اولی باندې محمول ده ځکه چه دې امت ته په مخ دَ زمکه په هره یوه حصه باندې دَ مونځ کولو اجازت ورکړې شوې دې. او دَ دې باب مقصد دادې چه که چرې یو سړې په مذکوره ځایونو کښې مونځ کوی نو دَ هغه مونځ به مکروه وی لیکن مونځ به ئې کیږی. دلیل دَ "جعلت لی الأرض مسجدا وطهورا" عموم دې. (٢)

حدیث باب [حدیث نمبر ٤٢٧]

٤٢٨- حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ سِنَانٍ قَالَ حَدَّثَنَا هُشَيْمٌ قَالَ حَدَّثَنَا سَيَّارٌ- هُوَ أَبُو الْحَكَمِ- قَالَ حَدَّثَنَا يَزِيدُ الْفَقِيرُ قَالَ حَدَّثَنَا جَابِرُ (٣) بْنُ عَبْدِ اللّٰهِ قَالَ قَالَ رَسُولُ اللّٰهِ- صلى الله عليه وسلم- « أُعْطِيتُ خَمْسًا لَمْ يُعْطَهُنَّ أَحَدٌ مِنَ الْأَنْبِيَاءِ قَبْلِي، نُصِرْتُ بِالرُّعْبِ مَسِيرَةَ شَهْرٍ، وَجُعِلَتْ لِيَ الْأَرْضُ مَسْجِدًا وَطَهُورًا، وَأَيُّمَا رَجُلٍ مِنْ أُمَّتِي أَدْرَكَتْهُ الصَّلَاةُ فَلْيُصَلِّ، وَأُحِلَّتْ لِيَ الْغَنَائِمُ، وَكَانَ النَّبِيُّ يُبْعَثُ إِلَى قَوْمِهِ خَاصَّةً، وَبُعِثْتُ إِلَى النَّاسِ كَافَّةً، وَأُعْطِيتُ الشَّفَاعَةَ».

دَ حدیث ترجمه: حضرت جابر بن عبد الله رضی الله عنه بیان کړې دې چه رسول الله ﷺ ارشاد فرمائیلې دې چه ماته پنځه څیزونه داسې راکړې شوی دی چه ماته مخکښې یو نبی ته هم نه دی ورکړې شوی. ① دَ یوې میاشتې په مسافت باندې زما رعب اچولو سره زما امداد اوکړې

(١) عمدة القاری: ٤/٢٨٦.
(٢) الأبواب والتراجم: ٢١٧/٢ سراج القاری: ٢٧/٣.
(٣) مرتخریجه تحت کتاب التیمم، الباب الأول، رقم الحدیث: ٣٢٨ رقم الصفحة: ٨٣.

شو. ② زما دَ پاره ټوله زمکه جمات او پاکونکې جوړه کړې شوه. زما دَ امت چه څوک دَ مونځ وخت رالاندې کړي نو هغه له پکار دي چه هم هلته مونځ اوکړي. ③ او زما دَپاره دَ غنیمت مال حلال کړې شو. ④ (سابقه) انبیاء به په خاص توګه باندې دَ خپل قوم طرف ته رالیږلې شو او زه دَ ټولو خلقو طرف ته مبعوث کړې شوی یم ⑤ او ما ته دَ شفاعت حق راکړې شوې دې.

تراجم رجال: دَ مذکوره حدیث شریف په سند کښې ټول پنځه راویان دي.

① **محمد بن سنان رحمه الله:** دا محمد بن سنان عوقلی باهلی بصری رحمه الله دې دَدوی احوال کشف الباری، کتاب العلم الحدیث الأول لاندې تیر شوی دي. (1)

② **هشیم رحمه الله:** دا ابو معاویه هشیم بن بشیر بن قاسم واسطی رحمه الله دې. دَدوی احوال کشف الباری، کتاب التیمم، الباب الأول، رقم الحدیث: ۳۲۸ لاندې تیر شوی دي. (2)

③ **سیار رحمه الله:** دا ابو الحکم سیار بن ابی سیار واسطی رحمه الله دې. دَدوی احوال کشف الباری، کتاب التیمم، الباب الأول، رقم الحدیث: ۳۲۸ لاندې تیر شوی دي. (3)

④ **یزید الفقیر رحمه الله:** دا ابو عثمان یزید بن صهیب کوفي الفقیر رحمه الله دې. دَدوی احوال کشف الباری، کتاب التیمم، الباب الأول، رقم الحدیث: ۳۲۸ لاندې تیر شوی دي. (4)

⑤ **جابر بن عبدالله رضی الله عنه:** دا مشهور صحابئ رسول حضرت جابر بن عبد الله رضی الله عنه دې. دَدوی احوال کشف الباری، کتاب الوضوء، باب: من لم یر الوضوء إلا من المخرجین، من القبل والدبر لاندې تیر شوی دي. (5)

دَ حدیث شرح: دَ مذکوره حدیث شریف مکمل او تفصیلي شرح، دَ خصائص نبی ﷺ په تعداد کښې اختلاف او دَ هغې په مینځ کښې تطبیق کتاب التیمم کښې تیر شوې دې. هغه خاص دَ کتلو سره تعلق لري هغه دې او کتلې شي. (6)

دَ حدیث مبارک دَ ترجمة الباب سره مطابقت: دَ حدیث شریف دَ ترجمة الباب سره مطابقت هم بالکل واضح دې چه په دواړو کښې "جعلت لی الأرض مسجدا وطهورا" دَ اشتراک وجه ده.

......

(1) کشف الباری: ۳/ ۵۴-۵۳.
(2) کشف الباری، کتاب التیمم، رقم الصفحة: ۸۳.
(3) کشف الباری، کتاب التیمم، رقم الصفحة: ۸۸.
(4) کشف الباری، کتاب التیمم، رقم الصفحة: ۸۹.
(5) کشف الباری، کتاب الوضوء، باب: من لم یر الوضوء إلا من المخرجین، من القبل والدبر
(6) کشف الباری، کتاب التیمم، الباب الأول، رقم الحدیث: ۳۲۸، رقم الصفحة: ۸۸ — ۱۲۷.

۲۴- بَابٌ: نَوْمِ الْمَرْأَةِ فِي الْمَسْجِدِ

دا باب دي دَ ښځې په جمات کښې دَ اوده کیدو باره کښې

دَ ترجمة الباب مقصد: شيخ الحديث مولانا محمدزكريا صاحب كاندهلوي رحمه الله فرمائي چه امام بخاري رحمه الله دوه ابوابه ترلي دي. يو "نوم المرأة في المسجد" او دويم "نوم الرجال في المسجد". په ظاهره دَ امام بخاري رحمه الله غرض دَ دواړو بابونو نه جواز بيانول دي ځکه چه کوم روايات ذکرکړې شوي دي هغه په جواز باندې دلالت کوي. مګر "نوم المرأة" ئې په "نوم الرجال" باندې دَ اهتمام دَ وجې مقدم کړوځکه چه ښځه محل فتنه ده. په دې وجه ممکن دي چه دَ عدم جواز ويره وې نو امام بخاري رحمه الله دا مقدم کولو سره جواز واضح کړو او هم په دغه محل فتنه کښې دَ اخته کيدو دَ وجې دَ مالکيؤ مذهب دادې چه مطلقاً دَ ښځې په جمات کښې اوده کيدل جائز نه دي. وإن كانت عجوزة. او دَ ائمه ثلاثو په نيز جائز دي مګر خلاف اولى دي ځکه چه دَ فتنې محل دې اوپه نوم رجال کښې دَ امام مالک رحمه الله په نيز تفصيل دې فرمائي: که چرته دَ اوده کيدو ځائي دَ نائم نه وي نو په جمات کښې اوده کيدې شي اوکه بل ځائي وي نو اوده کيدل جائز نه دي. او دَ ائمه ثلاثو په نيز جائز دي مګر اولى دادي چه که چرته بل ځائي وي نو بهر دې اوده شي.(۱)

په يوه خبره باندې په ښه شان سره پوهيدل پکاردي چه دَ امام بخاري رحمه الله چه کوم مقصد دي دَ هغې نه جواز خو ثابتيږي ليکن ددې دا مطلب هيڅ کله نه دې چه دَ امام صاحب رحمه الله دَ طرف نه دا ترغيب ورکولې شي چه دا کار کوئي، بلکه مطلب دادې چه دا امور دَ رخصت په درجه کښې دي که چرې داسې حالت جوړشي نودَ فتنې نه دَ امن په صورت کښې دَ داسې کولو ګنجائش شته.

حديث باب [حديث نمبر ۴۲۸]

۴۲۹- حَدَّثَنَا عُبَيْدُ بْنُ إِسْمَاعِيلَ قَالَ حَدَّثَنَا أَبُو أُسَامَةَ عَنْ هِشَامٍ عَنْ أَبِيهِ عَنْ عَائِشَةَ (۲) أَنَّ وَلِيدَةً كَانَتْ سَوْدَاءَ لِحَيٍّ مِنَ الْعَرَبِ، فَأَعْتَقُوهَا، فَكَانَتْ مَعَهُمْ قَالَتْ فَخَرَجَتْ صَبِيَّةٌ لَهُمْ عَلَيْهَا وِشَاحٌ أَحْمَرُ مِنْ سُيُورٍ قَالَتْ فَوَضَعَتْهُ أَوْ وَقَعَ مِنْهَا، فَمَرَّتْ بِهِ حُدَيَّاةٌ وَهُوَ مُلْقًى، فَحَسِبَتْهُ لَحْمًا فَخَطِفَتْهُ قَالَتْ فَالْتَمَسُوهُ فَلَمْ يَجِدُوهُ قَالَتْ فَاتَّهَمُونِي بِهِ قَالَتْ فَطَفِقُوا يُفَتِّشُونَ حَتَّى فَتَّشُوا قُبُلَهَا قَالَتْ

---

(۱) تقرير بخاري شريف: ۱۶۳/۲. فرمائي په اعتبارِدَقياس دَ ښځې په جمات کښې اوده کيدل ناجائز کيدل پکار وو ځکه چه په دې سره يو خوبې پردګي کيږي بل دا هم ممکن دي چه حيض وغيره راشي په کوم سره چه دَ جمات دَ ناپاکه کيدلو انديښنه ده. دريم دا چه دَ فتنې سبب دې نودَ امام بخاري رحمه الله مقصد ددې فتنو نه دَ امن په صورت کښې جواز ثابتول دي چه نفس نوم مرأة في المسجد کښې هيڅ حرج نشته دي. (الأبواب والتراجم: ۲۱۷/۲، سراج القاري: ۲۸/۲).

(۲) أخرجه البخاري أيضا في صحيحه، في فضائل أصحاب النبي صلى الله عليه وسلم، باب: أيام الجاهلية، رقم الحديث: ۳۷۳۵. وفي جامع الأصول، كتاب اللواحق، الفصل الرابع، في أحاديث متفرقة من كل نوع لا يضمها معنى، ولا يحصرها فن، وهي عشرة أنواع، نوع عاشر: متفرق، رقم الحديث: ۹۴۷۶، ۷۷۶/۱۱.

وَاللّٰهِ إِنِّي لَقَائِمَةٌ مَعَهُمْ، إِذْ مَرَّتِ الْحُدَيَّاةُ فَأَلْقَتْهُ قَالَتْ فَوَقَعَ بَيْنَهُمْ قَالَتْ فَقُلْتُ هٰذَا الَّذِي اتَّهَمْتُمُونِي بِهِ -زَعَمْتُمْ- وَأَنَا مِنْهُ بَرِيئَةٌ، وَهُوَ ذَا هُوَ قَالَتْ فَجَاءَتْ إِلَى رَسُولِ اللّٰهِ -صلى الله عليه وسلم- فَأَسْلَمَتْ. قَالَتْ عَائِشَةُ فَكَانَ لَهَا خِبَاءٌ فِي الْمَسْجِدِ أَوْ حِفْشٌ قَالَتْ فَكَانَتْ تَأْتِينِي فَتَحَدَّثُ عِنْدِي قَالَتْ فَلَا تَجْلِسُ عِنْدِي مَجْلِسًا إِلَّا قَالَتْ وَيَوْمَ الْوِشَاحِ مِنْ أَعَاجِيبِ رَبِّنَا أَلَا إِنَّهُ مِنْ بَلْدَةِ الْكُفْرِ أَنْجَانِي قَالَتْ عَائِشَةُ فَقُلْتُ لَهَا مَا شَأْنُكِ لَا تَقْعُدِينَ مَعِي مَقْعَدًا إِلَّا قُلْتِ هٰذَا قَالَتْ فَحَدَّثَتْنِي بِهٰذَا الْحَدِيثِ.

د حديث ترجمه: حضرت عائشه رضي الله عنها فرمائي چه د عربو د يوې قبيلې سره يوه حبشي وينځه وه. هغوی دا آزاده کړې وه مګر دا به هم د هغوی سره اوسيدله. هغه وائي چه يو ځل د هغوی جينۍ بهر اووتله، د هغې په بدن باندې د تسمو سور هار وو. دغه جينئی هغه پخپله اوويستلو يا هغه د دې نه پريوتلو. هلته يو تپوس تيريدو او دغه غورزيدلي هار ئې د غوښې ټکړه اوګڼړله په هغې راپريوتلو او يوېړه. هغه خلقو هغه اولټولو مګر بيا ئې مونډلې شو. (دغه) وينځې اووئيل چه د قبيلې والو په ما باندې (د غلا) الزام اولګولو. بيائې زما تلاشي واخستله تردې چه زما د شرمګاه ئې هم تلاشي واخستله. زه هم هغه خلقو سره ووم چه هم هغه تپوس هلته تير شو نو هغه هغه هار هلته اوغورزولو. (دغه) وينځې اووئيل هغه هار زمونږ مخې ته راپريوتلو. (هغه) وينځې اووئيل چه ما هغه خلقو ته اووئيل چه دا هغه هار دې د کوم چه تاسو په ما باندې د غلام الزام لګولې وو حالانکه زه د دې نه برې ووم. هغه هار دادې (ستاسو مخې ته) پروت دې.

حضرت عائشه رضي الله عنها فرمائي چه (د دې واقعې نه پس) هغه وينځه رسول الله ﷺ له راغله او اسلام ئې قبول کړو نو هم په جمات کښې د هغې د پاره يوه خيمه يا جونګړه جوړه کړې شوه. حضرت عائشه رضي الله عنها فرمائي چه هغه وينځه به ما له راتلله او ما سره به ئې خبرې کولې. خو چه هغه به کله هم راتلله نو په خبرو کښې به ئې دا شعر ضرور وئيلو (د کوم ترجمه چه داده) هار (د ورکيدو) ورځ زما د رب د عجائباتو نه ده، واورئې هم د دې (هار د دې واقعې) ما له د کفرستان نه خلاصې راکړې دې. حضرت عائشه رضي الله عنها فرمائي چه ما هغې ته اووئيل چه آخر څه خبره ده چه ته کله هم ما سره کينې نو دا خبره خامخا کوې؟ حضرت عائشه رضي الله عنها اوفرمائيل چه بيا هغې ماته دا واقعه واؤروله.

تراجم رجال: د مذکوره حديث شريف په سند کښې ټول پنځه راويان دی.

① **عبيدالله بن اسماعيل رحمه الله:** داعبيد بن اسماعيل قرشي عبادي کوفي رحمه الله دې. د دوی احوال کشف الباری، کتاب الحيض باب: نقض المرأة شعرها عند غسل المحيض لاندې تير شوی دی.[1]

② **ابواسامه رحمه الله:** دا ابواسامه حماد بن اسامه رحمه الله دې. د دوی احوال کشف الباری، کتاب العلم ، باب: فضل من علِم وعلَّم، لاندې تير شوی دی.[2]

---

[1] کشف الباري، کتاب الحيض، ص: ۳۹۸.

[2] کشف الباري: ۴۱۴/۳.

③ هشام بن عروة رحمه الله: دا هشام بن عروه بن زبیر بن عوام قرشی اسدی مدنی رحمه الله دې. دَ دوی مختصر احوال کشف الباری، کتاب بدء الوحی دَ دویم حدیث او تفصیلی احوال کتاب الإیمان، باب: أحب الدین إلى الله أدومه لاندې تیرشوی دی.(١)

④ ابیه رحمه الله: دا عروه بن زبیر بن عوام قرشی اسدی مدنی رحمه الله دې. دَ دوی مختصر احوال کشف الباری، کتاب بدء الوحی، دویم حدیث لاندې او تفصیلی احوال کتاب الإیمان باب: أحب الدین إلى الله أدومه لاندې تیر شوی دی.(٢)

⑤ حضرت عائشه رضی الله عنها: دا ام المؤمنین حضرت عائشه بنت ابی بکر صدیق رضی الله عنهما ده. دَ دوی احوال کشف الباری، کتاب بدء الوحی، دویم حدیث لاندې تیر شوی دی.(٣)

دَ حدیث شرح:

قوله: عن عائشة: أن وليدة كانت سوداء لحيّ من العرب: حضرت عائشه رضی الله عنها فرمائی چه دَ عربو یوې قبیلې سره حبشی وینځه وه.

قوله: وليدة: معنی وینځه ده. دَ ولیده اصل استعمال دَ ماشومې دَپاره کیدلو، بیا دَدې استعمال دَ وینځې دَپاره شروع شو. عام خبره ده چه که وینځه دَ کم عمر وی اوکه دَ ډیر عمر وی، دَدې جمع الولائد ده.(٤)

قوله: كانت سوداء: مراد دادې چه هغه غټه بنځه وه چه غنم رنګې وه. په کتابونو کښې دَ دغه وینځې دَ نوم، دَ هغې دَ قبیلې نوم اونه دَ هغه ماشومې نوم دَ چا هار چه ورک شوې وو هیڅ ذکر نشته.(٥)

قوله: فكانت معهم، قالت: فخرجت صبية لهم، عليها وشاح أحمر من سيور: هغوی هغه آزاده کړې وه مګر هغه هم دَ هغوی سره اوسیدله. هغه وائی چه یو ځل دا ماشومه هغوی نه بهر اووتله دَ هغې په بدن باندې دَ تسمو سور هار وو.

قوله: قالت: فخرجت: په دې عبارت کښې دَ قالت فاعل حضرت عائشه رضی الله عنها ده او دَ فخرجت فاعل هغه "الوليدة" ده.(٦)

---

(١) کشف الباری: ٢٩١/١، ٤٣٢/٢.
(٢) کشف الباری: ١/٢٩١، ٤٣٦/٢.
(٣) کشف الباری: ١/٢٩١.
(٤) النهايه في غريب الحديث والأثر: ٢٣٥/٥، المكتبة الإسلامية، رياض. مختار الصحاح، و ل د: ٢٤٥/١. تاج العروس، و ل د: ٣٣٣/٩.
(٥) فتح الباري: ٦٨١/١ عمدة القاري: ٢٨٨/٤.
(٦) فتح الباري: ٦٩١/١.

قوله: صبیة لهم: په دې جمله کښې هم ضمیر دَ الحی طرف ته راګرځی. مراد دادې چه هغه جینئی هم دَدې قبیلې والو نه دَ یو کس وه. (١)

قوله: وشاحٌ: (په کسرې دَ واؤ او په ضمې دَ واؤ) دَ څرمنې هغه پټئ یا هغه بلټ کوم چه ښځه دَ تشی نه تیرولو سره په اوګه باندې اچوی او په هغې باندې غمی اوملغلرې تکوالې شوې وی. دا لفظ دَ واؤ په همزې سره بدلول "إشاح" لوستل هم جائز دی. (٢)

قوله: سُیورٍ: هغه تسمه یا تار په کوم باندې چه څرمن ګنډلې شی. هغې ته سَیُروائی دَدې جمع سُیُور استعمالیږی. (٣)

علامه عینی رحمه الله یو اشکال اودَ هغې جواب ذکرکړې دې چه دَدې لفظ "سیور" نه معلومیږی چه هغه پټئ دَ څرمنې وه په کوم چه ملغلرې تکوالې شوې وې. نو بیا هغه ټپوس په دې باندې دَ غوښې ګمان څنګه اوکړو چه هغه ئی اوچت کړو او ویویړو؟ نودَدې جواب دادې چه صفا خبره ده چه کله ئی په سره څرمن باندې پړقیدونکی ملغلرې اولیدلې نو ګمان ئی اوکړو چه چاقه تازه غوښه ده لهذا اوچت ئی کړو. (٤)

قوله: قالت: فوضعته، أووَقَع منها، فمرت به حُدَيَّاةٌ وهوملقًى، فحسِبَته لحماً فخطِفَته: دغې جینئ دا پخپله کوز کړو یا هغه دَدې نه پریوتلو، هلته یو ټپوس تیریدو، اودغه پریوتلې هار ئی دَ غوښې ټکړه ګنړلو سره په هغې حمله اوکړه او ویویړو.

قوله: أووَقَع، دادَ راوی دَ شك بیان دې. په دواړو کارونو کښې یو واقع شوې دې. (٥)

قوله: حُدَيَّاةٌ: دا دَحُدأةٌ تصغیر دې کوم چه دَ عِنَبَةٌ په وزن باندې دې چه په اصل کښې "حُدَیئَةٌ" وو دَ یاء ساکنه نه پس همزه ده. په دې وجه ئی همزه په یاء سره بدله کړه دَ یاء په یاء کښې ادغام اوکړې شو. بیا دَ یاء دَ فتحې اشباع کولو سره الف جوړکړې شو نو حُدَيَّاةٌ شو. دا معروف مرغئ ده کوم چه دَ ټپوس په نوم سره پیژندلې شی. (٦)

---

(١) عمدة القاری: ٢٨٨/٤.

(٢) المحکم المحیط الأعظم لابن سیده، و ش ح: ٤٦٩/٣. النهایة فی غریب الحدیث والأثر، و ش ح: ١٨٧/٥. المصباح المنیر فی غریب الشرح الکبیر، وشح: ٦٦٠/٢. شرح الکرمانی: ٩٨/٤.داسې هار کوم چه ښځې دَ ګردنئ په شکل کښې دَ اوګې اوتشی په مینځ کښې تړی. (سراج القاري ٣٠/٣).

(٣) مختارالصحاح، س ی ر: ١٥٩/١. المصابیح المنیر فی غریب الشرح الکبیر، س ی ر: ٢٩٩/١. تاج العروس، سیر: ١١٧/١٢. شرح الکرمانی: ٩٨/٤

(٤) عمدةُ القاری: ٢٨٩/٤.

(٥) فتح الباری: ٦٩١/١. عمدة القاری: ٢٨٩/٤.

(٦) المخصص لابن سیده، الأدوات التی تعتمل فی القطع: ١٦٣/٣. النهایة فی غریب الحدیث والأثر، حدأ: ٣٤٩/١. فتح الباری: ٦٩١/١. عمدة القاری: ٢٨٩/٤.

قوله: وهوملقّى: دا جمله حاليه ده يعنى هغه هار پرپوتلې پروت وو. (١)

قوله: فخطِفَته: دا صيغه دَ سمِع يسمَع نه هم مستعمل ده او دَ ضرب يضرب نه هم، ليكن مشهور دَ سمِع يسمع نه مستعمل ده. (٢)

قوله: قالت: فالتمَسوه فلم يجدوه، قالت: فاتّهَموني به، قالت: فطفِقوا يفتّشون، حتى فتّشوا قُبُلَها: هغه خلقو دغه اولټولو خو بيائى نه موندلو (دې) وينځې اووئيل چه دَ قبيلې والو په ما باندې (دَغلا) الزام اولګولو (دغه) وينځې اووئيل چه بيائى زما تلاشى واخستله تردې چه زما دَ شرمګاه ئى هم تلاشى واخستله.

قوله: فالتمَسوه: معنى داده چه دَ قبيلې والو دغه هار اولټولو اودَ هغې باره كښې ئى دَ يو بل نه تپوسونه اوكړل. (٣)

قوله: يفتّشون: بعضې رواياتو كښې دا صيغه دَ يائې متكلم سره ده. يعنى يُفَتِّشونِ، دَ كوم چه اصل هم يُفَتِّشونَنى دې. يو نون تخفيفًا حذف كړې شوې دې. (٤)

قوله: حتى فتّشوا قُبُلَها: ظاهره دا ده چه دا جمله دَ حضرت عائشه صديقه رضي الله عنها ده ګنى كه دغه كلام هم دَدې وينځې وې نو "قُبُلِي" به وې نه چه "قُبُلها"، اوكه چرې داهم دَ وينځې كلام وى لكه چه بعضو ليكلى هم دى نو بيابه وئيلى شى چه دلته وينځې خبرې كولو كښې دَ خطاب نه دَ غيوبت طرف ته التفات كړې دې. (٥)

قوله: قالت: والله إني لقائمة معهم، إذ مرت الحُدَيّاة فألقته، قالت: فوقع بينهم، قالت: قلت: هذا الذي اتّهمتموني به، زعمتم وأنا منه بريئة، وهوذا هو،

زه هم هغه خلقو سرهووم چه هغه تپوس هلته تيريدو نوهغه هغه هار هلته راغوزار كړو، (دې) وينځې اووئيل چه هغه هار زمونږ مخې ته راپريوتلو، (دې) وينځې اووئيل چه ما هغه خلقو ته اووئيل چه دا دې هغه هار دَ كوم دَ غلا چه تاسو په ما باندې الزام لګولو حالانكه زه دَهغې نه برى ووم. هغه هار دا دې (ستاسو په وړاندې) پروت دې.

قوله: زعمتم: دَدې فعل مفعول محذوف دې. يعنى "زعمتم أني أخذته". (٦)

قوله: وأنا منه بريئة: دا جمله هم حاليه ده. دَ "منه" دَ "ه" ضمير مرجع "الزعم" جوړيږى په كوم چه "زعمتم" دلالت كوى. يا دَدې ضمير مرجع "وشاح" جوړيږى يعنى زه دَدې هار دَ اخستلو نه يا دَ

---

(١) عمدة القاري: ٤/٢٨٩.

(٢) التوضيح لابن الملقن: ٥/٥١١عمدة القاري: ٤/٢٨٩.

(٣) عمدة القاري: ٤/٢٩٠.

(٤) شرح الكرماني: ٤/٩٩، عمدة القاري: ٤/٢٩٠.

(٥) شرح الكرماني: ٤/٩٩، فتح الباري: ١/٦٩١ عمدة القاري: ٤/٢٩٠.

(٦) شرح الكرماني: ٤/٩٩ عمدة القاري: ٤/٢٩٠.

پټولو نه بری یم. [١]

قوله: وهوذاهو: په دې جمله کښې چه کوم دویم "هو" دې هغه به د "ذا" خبر شی او "ذا" مبتداء به د خپل خبر سره د اول "هو" دپاره خبر شی. یا به "هو" خبر ثانی شی د رومبی هود پاره. ددې دپاره نور هم احتمالات ممکن دی. د ابونعیم په روایت کښې دا جمله "هاهوذا" ده. او د ابن حزیمه په روایت کښې دا جمله "وهوذا کماترون" ده. [٢]

قوله: قالت: فجاءت إلى رسول الله صلى الله عليه وسلم فأسلمت، قالت عائشة: فكان لها خِباء في المسجد أوحِفش،

حضرت عائشه رضي الله عنها اوفرمائیل چه (ددې واقعې نه پس) هغه وینځه حضورپاك له راغله او اسلام ئې قبول کړو. نو هم په جمات کښې د هغې د پاره یوه خیمه یا وړه شان جونګړه جوړه کړې شوه.

قوله: الخِباء: د وړئې یا ویښتو یا دې نه علاوه نه جوړې شوې خیمې ته وائی. چه په دوو یا دریو ستنو باندې لګولې شی. [٣]

قوله: حِفش: بكسرة مهملة وسكون الفاء وبعدها شين معجمة داسې وړوکې کور د کوم چت چه د زمکې سره نیزدې وی یا د بدوانو وړې خیمې ته وایئ. [٤]

قوله: فكانت تأتيني فتحدث عندي، قالت: فلا تجلس عندي مجلسا، إلا قالت: حضرت عائشه رضي الله عنها اوفرمائیل چه هغه وینځه به ماله راتلله اوما سره به ئې خبرې کولې، خو چه هغه به کله هم راتلله نو په خبرو کښې به هغې دا شعر خامخا وئیلو.

قوله: فكانت: ددې فاعل هغه وینځه ده او د کشمیهنی په روایت کښې ددې په ځائې "فکان" دې. [٥]

قوله: فتحدث: دا د مضارع صیغه ده د یو تاء په حذف سره، یعنی په اصل کښې "فتتحدث" وو. [٦]

ويومَ الوِشاحِ مِنْ أعاجِيبِ ربِّنا ألا إنه مِن بَلدةِ الكُفرِ أنجاني

(د کوم ترجمه چه دا ده چه) د هار د (ورکیدو) ورځ زما د رب د عجائباتو نه ده. واورئی د هغه (هار واقعې) ماته د کفرستان نه خلاصې راکړې دې.

---

[١]) عمدة القاري: ٢٩٠/٤.

[٢]) شرح الكرماني: ٩٩/٤ فتح الباري: ٦٩١/١ عمدة القاري: ٢٩٠/٤.

[٣]) شرح الكرماني: ٩٩/٤ فتح الباري: ٦٩١/١ عمدة القاري: ٢٩٠/٤.

[٤]) فتح الباري: ٦٩١/١ عمدة القاري: ٢٩٠/٤.

[٥]) فتح الباري: ٦٩١/١.

[٦]) شرح الكرماني: ٩٩/٤ فتح الباري: ٦٩١/١ عمدة القاري: ٢٩٠/٤.

قوله: أعاجیب: دَدې واحد "أعجوبة" دې. بعضې نسخوکښې "تعاجیب" دې. دکوم چه دَدې لفظ نه واحد نه راځي. (١)

قوله: قالت عائشة: فقلت لها: ما شأنك، لاتقعدین معي مقعدا إلا قلت هذا؟ قالت: فحدثني بهذا الحدیث: حضرت عائشه رضي الله عنها فرمائي چه ما هغې ته اووئیل چه آخر خبره څه ده چه کله هم ته ماسره کینې نودا خبره خامخا کوې؟ حضرت عائشه رضي الله عنها اوفرمائیل چه بیا هغې ماته دا واقعه واوروله.

قوله: قلتِ هذا: یعنی دا شعر ته وائې.(٢)

قوله: بهذا الحدیث: مراد دادې چه دا قصه.(٣)

دَ حدیث شریف دَ ترجمة الباب سره مطابقت: دَ مذکوره حدیث شریف دَ ترجمة الباب سره مطابقت په دې جملې "وکان لها خباء في المسجد" کښې دې ځکه چه خیمه دَ شپې تیرولو اودَ خوب کولو دَ پاره لګولې شي.(٤)

دَ حدیث شریف نه مستفاد فوائد او احکام: دَ مذکوره حدیث شریف نه ډیر احکامات مستنبط کیږي. په هغې کښې بعضې دلته ذکرکولې شي.

① په مسلمانانو کښې چه دَ چا څه ځائې نه وی دَ هغه دَپاره په جمات کښې شپه تیرول اوخبرې اترې کول جائز دی. دا حکم دَ سړی دَ پاره هم دې او دَ ښځې دَ پاره هم دې، شرط په کښې دا دې چه دَ فتنې نه محفوظ وی.(٥)

② دَ پورته ذکرشوی مقصد دَ حاصلولو دَپاره په جمات کښې دَ سوری انتظام کول مثلاً خیمه وغیره لګول جائز دی.(٦)

③ یو ښار وغیره دَ مصیبتونو اومشکلاتو دَ وجې پریخودل اودَ یو داسې ښار طرف ته سفر کول جائز دی چرته چه دَ هغه دَ پاره خیر او ښیګړه متوقع وی.(٧)

④ دارالکفر پریخودو سره دارالاسلام طرف ته هجرت کول هم معلوم شو (٨)

⑤ دَمظلوم سره امداد کول هم معلومیږی که هغه مظلوم کافر ولې نه وی. په حدیث کښې

---

(١) التوضیح لابن الملقن: ٥١١/٥ فتح الباری: ٦٩١/١ عمدة القاری: ٢٩٠/٤.

(٢) شرح الکرمانی: ٩٩/٤ عمدة القاری: ٢٩١/٤.

(٣) شرح الکرمانی: ٩٩/٤ عمدة القاری: ٢٩١/٤.

(٤) عمدة القاری: ٢٨٨/٤.

(٥) شرح ابن بطال: ٩٠/٢، شرح الکرمانی: ٩٩/٤، التوضیح لابن الملقن: ٥١١/٥، فتح الباری: ٦٩١/١، عمدة القاری: ٢٩٠/٤.

(٦) شرح الکرمانی: ٩٩/٤، فتح الباری: ٦٩١/١، عمدة القاری: ٢٩٠/٤.

(٧) شرح ابن بطال: ٩٠/٢، شرح الکرمانی: ٩٩/٤، التوضیح لابن الملقن: ٥١١/٥، فتح الباری: ٦٩١/١، عمدة القاری: ٢٩٠/٤.

(٨) فتح الباری: ٦٩١/١، عمدة القاری: ٢٩٠/٤.

دذكر شوي قصي سياق او سباق نه معلوميږي چه هغه وينځه كافره وه. حضورپاك له د راتلو نه پس هغه مسلمانه شوې وه.[1]

٢٥-بَابٌ: نَوْمِ الرِّجَالِ فِي الْمَسْجِدِ

دا باب په جمات كښې د سړو د اوده كيدو باره كښې دې

دَدې باب لاندې امام بخارى رحمه الله د خپلې مدعا د ثابتولو دپاره دوه تعليقاتونه او درې احاديث ذكر كړي دي.

د ترجمة الباب مقصد: دَدې ترجمة الباب نه دَ امام بخارى رحمه الله مقصود هم هغه دې كوم چه دَ باب سابق نه وو، چه په جمات كښې اوده كيدل جائز دي. البته دَ سړي او ښځې په جمات كښې دَ اوده كيدو جواز بيانولو دپاره دَ جدا جدا باب قائمولو وجه داده چه دَ ښځې په جمات كښې په اوده كيدو باندې اشكال زيات وو په نسبت دَ سړو. نودَدې جواز ئې مستقلاً په يو باب كښې بيان كړو. دَ سابقه باب لاندې ذكركړې شوى حديث كښې چونكه دَ يوې وينځې دَ اوده كيدو ذكر وو په دې وجه په سابقه باب كښې دَ واحد صيغه "نوم المرأة" ذكركړې وو اودلته چونكه په څو روايتونو كښې دَ سړو دَ اوده كيدو ذكر ملاويږي په دې وجه په دې ترجمه كښې دَ جمع صيغه "نوم الرجال" ذكركړې شوه. دې نه علاوه دَ صحيح بخارى بعضې نسخو كښې دَ "نوم الرجل" ترجمه هم موجود ده.[2]

امام بخارى رحمه الله دَدې وجې نه هم داباب قائم كړې دې چه بعضې روايتونو كښې په جمات كښې دَ اوده كيدَو ممانعت هم نقل دې.[3] په دې وجه امام صاحب رحمه الله دَ دغه رواياتو په مقابل كښې خپل رجحان دَ جواز والا روايات پيش كولو په ذريعه ښكاره كوى چه په جمات كښې اوده كيدل جائز دي.

---

[1]) فتح البارى: ٦٩١/١، عمدة القارى: ٢٩٠/٤.

[2]) عمدة القارى: ٢٩١/٤.

[3]) عن عطاء قال قال رجل لابن عباس إنى يمتُ فى المسجد الحرام فاحتلمتُ، فقال: أما أن تتخذه مبيتا أو مقيلا لا، وأما أن تنامَ تستريحَ أو تنتظرَ حاجةً فلا بأس. (المصنف لابن أبى شيبة، كتاب الصلاة، باب فى النوم فى المسجد، رقم الحديث: ٤٩١٥، ٤٢٧/١). عن عطاء و طاؤس ومجاهد أنهم كرهوا النوم فى المسجد. (المصنف لابن أبى شيبة، كتاب الصلاة، باب: فى النوم فى المسجد، رقم الحديث: ٤٩١٦، ٤٢٧/١). حدثنا وكيع عن أيمن بن نابل قال: رآنى سعيد بن جبير وأنا نائم فى الحجر، فأيقظَنى وقال:مثلُك ينامُ هاهنا. (المصنف لابن أبى شيبة، كتاب الصلاة، باب فى النوم فى المسجد، رقم الحديث:٤٩١٩، ٤٢٧/١). عن عمرو الشيبانى قال: رأيتُ ابن مسعود نعَس فى المسجد ليلا، فلا يدعُ سواداً فى المسجد إلا أخرجَه إلا رجلا يصلى. (المصنف لابن أبى شيبة، كتاب الصلاة، باب فى النوم فى المسجد، رقم الحديث:٤٩٢٠، ٤٢٧/١). عبدالرزاق عن يحيى بن العلاء عن حرام بن عثمان عن ابنى جابر عن جابر بن عبدالله قال: أتانا رسول الله صلى الله عليه وسلم ونحن مضطجعون فى مسجد، فضربَنا بعَسيبب كان فى يده، وقال: قوموا! لا تر قُدوا فى المسجد. (المصنف لعبدالرزاق، كتاب الطهارة، باب: الوضوء فى المسَجد، رقم الحديث: ١٦٥٥، ٤٢٢/١).

دريم تعليق: وَقَالَ أَبُو قِلَابَةَ، عَنْ أَنَسٍ: قَدِمَ رَهْطٌ مِنْ عُكْلٍ عَلَى النَّبِيِّ ﷺ فَكَانُوا فِي الصُّفَّةِ. [ر: ٦٤١٩]

دَ تعليق ترجمه: حضرت ابوقلابه دَ حضرت انس رضی الله عنه نه نقل کولو سره بیان اوکړو چه دَ قبیله عکل څه خلق دَ رسول الله ﷺ په خدمت کښې حاضر شو او په صفه کښې ایسار شو.

دَ تعليق تخريج: دا تعليق دَ قصة العُرَنِيِّين جز دې. دَ کوم واقعه چه کتاب الطهارة کښې تیره شوې ده. اوهم دا تعليق موصولاً امام بخاری رحمه الله کتاب الحدود، باب: لم يسق المرتدون المحاربون حتى ماتوا، رقم الحديث: ٦٨٠٤ کښې ذکر کړې دې.([1])

دَ تعليق رجال: دَدې تعليق په سند کښې دوه راويان دی:

① ابوقلابه رحمه الله: دا مشهور تابعی حضرت عبدالله بن زيد جرمی رحمه الله دې. دَ دوی احوال کشف البارى، كتاب الإيمان، باب: حلاوة الإيمان لاندې تيرشوی دی.([2])

② انس رضی الله عنه: دا مشهور اومعروف صحابئ رسول حضرت انس بن مالك رضی الله عنه دې. دَ دوی احوال کشف البارى، كتاب الإيمان، باب: من الإيمان أن يحب لأخيه ما يحب لنفسه لاندې تيرشوی دی.([3])

دَ تعليق دَ ترجمة الباب سره مطابقت: دَمذکوره تعليق دَترجمة الباب سره مطابقت داسې دې چه دغه راتلونکې قبيله په صفه کښې ايساره کړې شوه نوچه کله دَ هغوی قيام هلته اوشو نو ښکاره خبره ده چه دَ هغوی اوده کيدل به هم هلته وو. اودا خبره متفق عليه ده چه صفه دَ جمات حصه وه. چه دَ تنبو (سائبان) لاندې جوړه کړې شوې وه. هم دغه خبره په ترجمة الباب کښې ده چه په جمات کښې دَ سړو اوده کيدل جائز دی.

دويم تعليق: وَقَالَ عَبْدُ الرَّحْمَنِ بْنُ أَبِي بَكْرٍ: كَانَ أَصْحَابُ الصُّفَّةِ الْفُقَرَاءَ. [ر: ٥٧٧]

دَ تعليق ترجمه: حضرت عبدالرحمن بن ابی بكر رضی الله عنه وائی چه صفه کښې اوسيدونکی صحابه فقيران وو.

دَ تعليق تخريج: مذکوره تعليق امام بخاری رحمه الله وړاندې کتاب مواقيت الصلاة کښې اوکتاب ا

---

[1]) حدثنا موسى بن إسماعيل، عن وهيب، عن أيوب، عن أبي قلابة، عن أنس رضى الله عنه، قال: قدِم رهطٌ من عُكل على النبى صلى الله عليه وسلم، كانوا فى الصفة، فاجتوروا المدينة، فقالوا: يارسول الله! أبْغِنا رِسلاً، فقال: ما أجدلكم إلا أن تلحقوا بإبل رسول الله، فأتوها، فشربوا من ألبانها وأبوالها، حتى صحوا وسمِنوا وقتلوا الراعى واستاقوا الزودَ، فأتى النبى صلى الله عليه وسلم الصريخُ، فبعَث الطَّلَبَ فى آثارهم، فما ترجَّل النهارُ حتى أُتِيَ بهم، فأمر بمساميرَ فأحميتْ، فكَحَلَهم، وقطع أيديهم وأرجلَهم وما حسَمَهم، ثم ألقوا فى الحَرَّة، يستسقون فما سُقُوا حتى ماتوا، قال أبوقلابة: سرقوا وقتلوا وحاربوالله ورسوله. (صحيح البخارى، كتاب الحدودَ، باب: لم يسق المرتدون المحاربون حتى ماتوا، رقم الحديث: ٦٨٠٤).

[2]) كشف البارى: ٢/٢٦.

[3]) كشف البارى: ٢/٤.

لمناقب، باب المعاملات كښې موصولاً نقل كړې دې.(١)

د تعليق رجال: دَدې تعليق په سند كښې صرف يو راوى دې.

عبدالرحمن بن ابى بكر رضي الله عنه: دا دَحضرت ابوبكرصديق رضي الله عنه ځوئى حضرت عبدالرحمن رضي الله عنه دې. دَ دوى احوال كشف البارى، كتاب الحيض، باب: امتشاط المرأة عند غسلها من المحيض، لاندې تيرشوى دى.(٢).

صفه او اصحاب صفه: حضرت مولانا محمد ادريس كاندهلوى رحمه الله دَ صفه باره كښې فرمائى چه دَ تحويل قبلې نه پس كله چه دَ مسجد نبوى مخ بيت الله شريف طرف ته شو نودَ قبلهٔ اول طرف ديوال اودې سره متصل چه كوم ځائى وو هغه دَ هغه فقيرانو او غريبانو دَ اوسيدودَپاره پريخودې شو دَ چاچه څه كور يا ځائى نه وو. دغه ځائى دَ صفه په نوم باندې مشهور وو.

صفه په اصل كښې تنبو او دَسورى والا ځائى ته وائى. هغه كمزورى مسلمانان او شكركونكى فقيران چه په خپل فقر باندې نه يوازې دا چه صبر كونكى وو بلكه دَ اميرانو او غنيانونه زيات شاكر او خوشحال وو. كله چه به دَ احاديث قدسيه او كلمات نبويه دَ اوريدو په غرض دَ رسول الله ﷺ دربار ته حاضريدل نو هم دلته به پراته وو. خلقو به دغه حضرات دَ اصحاب صفه په نوم سره يادول. لكه چه دا دَ هغه بشير او نذير او فقير نبى خانقاه وه چا چه په زړګونو رجاء او رغبت فقرته دَ دنيا په بادشاهئ باندې ترجيح وركړه.

او اصحاب صفه دَ ارباب توكل او اصحاب تبتل يوه ډله وه چه شپه ورځ به دَ نفس دَ صفايئ او دَ كتاب او حكمت تعليم حاصلولو دَپاره دَ حضورپاك په خدمت كښې حاضر وو. نه دَهغوى تجارت سره څه مطلب وو اونه ئى زميندارئى وغيره سره څه كار وو. دې حضراتو

---

(١) عن عبدالرحمن بن ابى بكرأن أصحاب الصفة كانوا أناسًا فقراء، وأن النبى صلى الله عليه وسلم قال: من كان عنده طعام اثنين فليذهب بثالث، وإن أربع فخامسٌ أو سادسٌ، وأن أبابكر جاء بثلاثة. فانطلق النبى صلى الله عليه وسلم بعشرة: قال: فهو أنا وأبى وأمى، فلا أدرى قال: وامرأتى، وخادم، بيننا وبين بيتَ أبى بكر. وإن أبابكر تعشّىٰ عندالنبى صلى الله عليه وسلم، ثم لبث حيث صُلّيتِ العشاءُ، ثم رجع فلبث حتى تعشّىٰ النبى صلى الله عليه وسلم، فجاء بعدما مضى من الليل ما شاء الله.

قالت له امرأته: وما حبسك عن أضيافك؟ أو قالت ضيفك، قال: أوَ ما عشَّيْتِيهم؟ قالت: أبَوا حتى تجى، قد عُرضوا فأبوا، قال: فذهبت أنا فاختبأتُ، فقال: يا غُنثَرُ! فجدَّع وسبَّ، وقال: كلوا لا هَنيئًا، فقال: والله لا أطعَمُه أبدًا، وآيم الله، ما كنا نأخذ من لقمة إلا ربا من أسفلها أكثر منها، قال: يعنى حتى شبعوا، وصارت أكثرَ مما كانت قبل ذلك، فنظر إليها أبوبكر فإذا هى كما هى أو أكثر منها، فقال لامرأته: يا أختَ بنى فراس ما هذا؟ قالت: لا وقرة عينى، لهىَ الآن أكثرُ منها قبل ذلك بثلاث مرات، فأكل منها أبوبكر وقال: إنما كان ذلك من الشيطان، يعنى يمينَه، ثمَ أكل منها لقمة، ثم حملها إلى النبى صلى الله عليه وسلم فأصبحت عنده، وكان بيننا وبين قوم عقدٌ، فمضى الأجل، ففرّقَنا اثناعشر رجلاً مع كل رجل منهم أناسٌ الله أعلم كم مع كل رجل، فأكلوا منها أجمعون، أو كما قال. (صحيح البخارى، كتاب: مواقيت الصلاة، باب السمر مع الضيف والأهل، رقم الحديث: ٦٠٢).

(٢) كشف البارى، كتاب الحيض، باب: امتشاط المرأة عند غسلها من المحيض.

خبلې سترګې د حضورپاك د دیدار چه د نور نه ډك وو د پاره او غوږونه د حضورپاك د کلمات قدسیه د اوریدو د پاره او بدنونه د حضورپاك د صحبت او ملګرتیا د پاره وقف کړې وو.

وإن حدثوا عنها فكل مسامع وكل إذا حدثتهم ألسن تتلو

حضرت کاندهلوي رحمه الله نور هم ډیر ښه تفصیل بیان کړې دې کوم چه کتلو سره تعلق لري.(۱)

---

۱) سیرت مصطفی للکاندهلوي:۴۵۲/۱-۴۴۴. د جامعه علوم اسلامیه علامه بنوري ټاؤن، کراچۍ نه جاري ماهنامه "بینات" کښې د دغه صفه او اصحاب صفه سره متعلق یو ښکلې تحریر د نظر نه تیر شوې وو دهغې څه حصه د عام فائدې په غرض دلته نقل کولې شي: مدینه طیبه کښې د مسجد نبوي علی صاحبها الصلوٰة والسلام شمال مشرقي طرف ته یو د تنبو په شکل سوري کښې یو څو بزرګانو تعلیم او تربیت حاصلولو. دغه بزرګانو خپل ژوند د علم د حاصلولو د پاره وقف کړې وو. په دوی کښې یو څو حضرات داسې وو چه کله کله به ئې د ورځې په څه حصه کښې د ځنګل نه لرګي راوړل او خرڅول به ئې او په هغې باندې به ئې وخت تیرولو. د هغوی د احوالو او تعداد باره کښې قدما و محدثینو مستقل کتابونه لیکلي دي. په کوم کښې چه امام حدیث ابونعیم اصبهاني او امام حدیث ابو عبدالله حاکم او ابن الاعرابي او سلمي وغیره رحمهم الله نومونه د ذکر قابل دي. د دوی تعداد په مختلفو اوقاتو کښې تول یو څانې کولوسره څلور سوو ته رسیږي. هسې خود رسول الله ﷺ تول ژوند مبارك هم تعلیمي وو او په امت محمدیه کښې صحابه کرام رضي الله عنهم د ټولو نه رومبي متعلمین او شاګردان وو. لیکن هم د دغه علم د حصول سره د اکثر حضراتو د تجارت او د زراعت وغیره مشاغل هم وو. د حضرت عمر فاروق رضي الله عنه غوندې د اهم شخصیت یو زمانه داسې تیره شوې ده چه د مدینې نه بهر عوالي مدینه کښې د هغوی قیام وو او د مسافت د لرېوالي نه علاوه د معاشي مشغولیت د وجې روزانه د حضورپاك دربار کښې د حاضرئ نه معذور وو. لیکن هغوی خپل یو انصاري ګاونډي (غالبًا د هغه نوم اوس بن خولي دې) سره دا انتظام کړې وو او نمبر ئې مقرر کړې وو چه یوه ورځ دې هغه د نبي علیه السلام په دربار کښې حاضري کوي او کومه وحي د نبوت (د قرآن کریم آیت) چه نوې نازل شوې وي یا څه اهم حدیث حضورپاك بیان کړي هغه د شپې عمر فاروق رضي الله عنه ته اوروي. او یوه ورځ به حضرت عمر فاروق رضي الله عنه دا خدمت پوره کوي د کوم تفصیل چه صحیح بخاري کښې موجود دې.

الغرض هغه صحابهٔ کرام رضي الله عنهم کومو چه روزانه حاضري نه شوه لګولې هغوی به هم د علم د حاصلولو د پاره پوره اهتمام او انتظام کولو لیکن څه حضرات داسې هم وو د چا چه شپه ورځ ژوند هم د دغه علم د حاصلولو د پاره وقف وو. د بال بچ نه ازاد، نه د تجارت سره غرض او نه د زراعت سره، مطلب چه نه ئې د خپل معاش څه فکر وو اونه د بال بچ. دا هم هغه د اصحاب صفه بزرګان دي د چا شمیر چه به په یو یو وخت کښې اویا اویا پورې هم رسیدلو. هم د دغه بزرګانو نه اویا شهیدان د بیرمعونه دي کوم چه د کافرانو یو څو قبیلو بني لحیان، ورعل او ذکوان وغیره د دین د تعلیم او د اسلام د تبلیغ په غرض سره د رسول الله ﷺ نه په توګه د معلم او مبلغ غوښتو د پاره راغلي وو او حضورپاك دغه قاریان د دې دیني خدمت د پاره لیږلي وو. دغه بدګمانه قبائلو هغوی بوتلل او شهیدان کړي ئې وو. د کوم د وجې چه رسول الله ﷺ ته ډیر زیات خفګان رسیدلې وو او د سحر په مونځ کښې حضورپاك دعاء قنوت نازله ویل شروع کړي وو. هم د دغه بزرګانو نه د دې شهادت د واقعې نه پس اویا داسې صحابهٔ کرام رضي الله عنهم هم وو د چا متعلق چه د حضرت ابوهریره رضي الله عنه دا بیان صحیح بخاري کښې د عبرت او بصیرت قابل دې: ((رأيت سبعين من أصحاب الصفه، ما منهم رجل عليه رداء، إما ازار وإما كساء، قد ربطوا في أعناقهم، فمنها ما يبلغ نصف الساقين، ومنها ما يبلغ الكعبين، فيجمعه بيده كراهية أن تعرى عورته)).(صحيح البخاري، كتاب الصلاة، باب: نوم الرجال في المسجد).

ترجمه: ما اويا داسې اصحاب صفه ليدلي دي په كوم كښې چه چا سره (ځان دَ پاسه دَ اغوستلو دَپاره) څادر نه وو، يا هغوي سره صرف لنګ وو يا (دبدن پټولو دَپاره) يوه كمبله كومه چه په هغوي دَ ستې نه (لاندې) تړلې وه. ځنې كمبله خو به دَ ګيټو پورې رسيدله او ځنې به دَ پندو پورې رسيدله (دَ ركوع سجدې په وخت) به ئې دا په لاس سره نيوله چه د (بدن) پټه حصه ښكاره نه شي.

هم ددغه بزرګانو نه يخپله حضرت ابوهريره ﷺ هم وو په چا به چه بعضې وخت دَ اولګې نه دَ بې هوشئ دورې راتلې او په مسجد نبوي كښې د منبر نبوي او د رسول الله ﷺ دَ كور په مينځ كښې روضه كښې به بې هوشه پروت وو او دَ عامو حضراتو به دا ګمان كيدو چه په ده باندې دمرګى دوره راغلې ده حالانكه د سختې اولږې او دَ فاقو دَ زياتوالى نه به په هغه دا قسم حالات راتلل. يخپله هم د هغوى دَ ځلې نه په صحيح بخارى كښې دا ټول تفصيل ذكر دې. آخردې دومره سختو او د طالبې ددې انداز چه كوم حيرانونكې نتيجې كيدل پكار وو هغه د امت مخې ته راغلې او يخپله هم د هغوى په ژبه صحيح بخارى كښې روايت دې: ((صحبت رسول الله صلى الله عليه وسلم ثلاث سنين فلم أكن في سني أحرص على أن أعي الحديث مني)).

ترجمه: زه درې كاله (هروخت) رسول الله ﷺ سره پاتې شوم ما په خپل عمر كښې دَ خپل ځان نه زيات دَ احاديثو يادونكې حريص (ډيرشوقى) بل څوك نه دې ليدلى.

په دومره مختصر زمانه كښې چه. كوم روايتونه دَ احاديثو دَ كتابونو مدونينو ته دَ هغوى نه رسيدلى دى د هغې شمير په زرګونو دې، نه ده معلومه چه نور به څومره روايتونه وى چه دَمدونين كتب حديث پورې به دَ هغوى د معيار مطابق نه وى رسيدلې كوم چه يقينا د دغه پاك صحبت او په دې علم كښې دَ فناه كيدو دَ جذبې بركات دى. چنانچه پوره اته سوا صحابو او تابعينو ته دَ هغوى نه دَ شاګردئ شرف حاصل شو اوددين ډيره لويه حصه ځانله هم ددوى د روايتونو نه امت ته اورسيدله. هم دغه وجه ده چه دَ يورپ مستشرقين اود حديث منكرين مستغربين اود دوى نه علاوه دَ اسلام دَ دښمنانو ټول زور په حضرت ابوهريره ﷺ باندې طعن تشنيع او عيبونه لګولو باندې خرچ كيږى. دَ وينا مطلب دادې چه آخر هغه څه اسباب وو د كوم دَ وجې چه دغه اصحاب صفه دا فقر او افلاس برداشت كړې شو؟ او هغوى ئې د معاش دَ فكر طرف ته ولې متوجه نه كړې شو؟ ولې هغوى د زراعت و صنعت اوحرفت طرف ته رغبت ورنه كړې شو؟ او ولې دهغوى د خيتې دمړولو اود هغوى د وخت تيرولو دَپاره دَ زكوة او صدقات انتظام كولې شو؟ اوكله چه به دَ ډيرې مجبورئ حالت راتلو او دَ اولګې دَ پاسه به اولګه لګيدله نو رسول الله ﷺ به يو يو صحابى ته دَ صفه والو نه يويو كس دَ خوراك وركولو دَپاره خپلو كورونو ته دَ بوتلو ارشاد فرمائيلو او يخپله به ئې هم لس لس كسان ځان سره بوتلل. ځكه چه دَ ازواج مطهرات تعداد ۹ وو او لسم حضورپاك وو. په دې لحاظ سره لكه چه طعام الواحد يكفى الاثنين په اصول باندې چه كوم حديث مرفوع ذكر دې يخپله دَ پيغمبرﷺ په كورونو كښې په هغې عمل وو. نودا خو احاديث نبويه على صاحبها الصلوة والسلام شواهد او بينات دى. اوس لږ شان دَ قرآن كريم ارشاد هم واورئ: ﴿ لِلْفُقَرَآءِ الَّذِينَ أُحْصِرُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ لَا يَسْتَطِيعُونَ ضَرْبًا فِي الْأَرْضِ يَحْسَبُهُمُ الْجَاهِلُ أَغْنِيَآءَ مِنَ التَّعَفُّفِ تَعْرِفُهُم بِسِيمَٰهُمْ لَا يَسْـَٔلُونَ النَّاسَ إِلْحَافًا ﴾ (البقره).

ترجمه: هغه حاجت مند (ستاسو دَ امداد او تعاون مستحق دى) چه دَ الله په لار كښې (خوارئ اومحنت نه) منع كړې شوى دى. هغه (دَ رزق حاصلولو دَپاره) په مخ دَ زمكه كښې (چرته) تلې نه شى. ناخبره سړې خود هغوى (سوال كولو نه) دَ بچ كيدو دَ وجې په هغوى باندې دَ مالدارو ګمان كوى (ليكن) تاسود هغوى فقر اوافلاس د هغوى د مخ د څهرې نه پيژندلې شئ هغوى دَ خلقو نه سوال نه كوى (چه وريسې اولګى او) اصرار اوكړى.

دَ مفسرينو اتفاق دې چه دا آيت مبارك هم ددغه بزرګانو متعلق نازل شوى دى دَ چا دَ ژوند مقصد چه صرف تعليم او جهاد وو. په يخو دماغو او زړه سره دَ غور كولو مقام دې چه الله تعالى اود هغه رسول ﷺ نه يوازې دا صورت حال قائم اوساتلو بلكه دَ هغوى تعريف اوصفت ئې په وحى متلو........

د تعليق د ترجمة الباب سره مطابقت: د حضرت عبد الرحمن بن ابی بکر رضی الله عنه د قول مطابق په صفه کښې اوسيدونکي صحابه فقيران وو يعنی هغوی سره خپل هيڅ د اوسيدو ځائی وغيره نه وو چه هلته هغوی شپه تيره کړی چنانچه هغوی به هم هلته (صفه) د شپې اوده کيدل. اوهم دغه په ترجمه کښې ذکر دی.

حديث باب (رومبی حديث) [حديث نمبر ۴۲۹]

-۴۳۰ حَدَّثَنَا مُسَدَّدٌ قَالَ حَدَّثَنَا يَحْيَى عَنْ عُبَيْدِ اللَّهِ قَالَ حَدَّثَنِي نَافِعٌ قَالَ أَخْبَرَنِي عَبْدُ اللَّهِ أَنَّهُ كَانَ يَنَامُ وَهُوَ شَابٌّ أَعْزَبُ لَا أَهْلَ لَهُ فِي مَسْجِدِ النَّبِيِّ - صلى الله عليه وسلم -.[1]

د حديث ترجمه: د حضرت نافع رحمه الله بيان دې چه حضرت عبد الله بن عمر رضی الله عنهما ماته اووئيل چه هغه به په مسجد نبوی کښې اوده کيدلو په داسې حال کښې چه هغه ځوان وو، ځلمې وو کور وغيره ئې نه وو.

تراجم رجال: د مذکوره حديث مبارك په سند کښې ټول پنځه راويان دی:

① **مسدد رحمه الله:** دا مسدد بن مسرهد الاسدی البصری رحمه الله دې. د دوی مختصر احوال کشف الباری **کتاب الإيمان باب: من الإيمان أن يحب لأخيه مايحب لنفسه** او تفصيلی احوال **کتاب العلم، باب: من خص بالعلم قوما دون قوم کراهية أن لايفهموا** کښې تيرشوی دی.[2]

② **يحيى رحمه الله:** دا يحيی بن سعيد بن فروخ القطان تميمی رحمه الله دې. دَدوی احوال کشف الباری **کتاب الإيمان باب: من الإيمان أن يحب لأخيه مايحب لنفسه** لاندې تير شوی دی.[3]

.... کښې هم بيان کړو. آيا دا واضح او صفا دليل دَدې خبرې نه دې چه په امت کښې څه کسان داسې کيدل پکاردی د چا پاك ژوند چه په مکمله توګه د دين د علم د پاره وقف شوی وی. دَدې مقدس شغل نه علاوه د هغوی بل څه شغل نه وی. اوس پاتې شو دا سوال چه هغوی به خوراك څښاك د کوم ځائی نه کوی او د معاش ضرورتونه به څنګه پوره کوی؟ نود قرآن حکيم په تعليماتو او د رسول الله صلی الله عليه وسلم په تعامل کښې دَدې واضح جواب صرف هم دغه ملاويږی چه د دوی د ضرورت پوره والې او تپوس پښتنه په امت محمديه باندې فرض ده چه هغوی به يه خپل صدقات، خيرات او زکوة سره د هغوی خدمت کوی. په دې وجه په علم دين کښې مهارت او خصوصيت فرض کفايه دې فرض عين نه دې اودا د هرسړی د وس کار نه دې. (ماخوز از ماهنامه بينات، ذوالحجه ۱۴۲۸هـ بمطابق جنوری ۲۰۰۸ء).

[1] أخرجه البخاري أيضا في التهجد، باب: فضل قيام الليل، رقم الحديث: ۱۱۲۱، وباب: من تعارض من الليل فصلى، رقم الحديث: ۱۱۵۶، وفي فضائل أصحاب النبي صلى الله عليه وسلم، باب: مناقب عبدالله بن عمر، رقم الحديث: ۳۷۳۸، ۳۷۴۰ وفي التعبير، باب: الاستبرق ودخول الجنة في المنام، رقم الحديث: ۷۰۱۵ وباب: الأمن وذهاب الروح في المنام، رقم الحديث: ۷۰۲۸، وباب: الأخذ على اليمين في النوم، رقم الحديث: ۷۰۳۰. ومسلم في صحيحه في فضائل الصحابة، باب: من فضائل عبدالله بن عمر رضي الله عنهما، رقم الحديث: ۲۴۷۹. والترمذي في جامعه، في الصلاة، باب: ماجاء في النوم في المسجد، رق الحديث: ۳۲۱. والنسائي في سننه، في المساجد، باب النوم في المسجد، رقم الحديث: ۷۲۳. وفي جامع الأصول، حرف الميم، الكتاب الأول: في المواعظ والرقائق، الكتاب السادس: في المساجد ومايتعلق به أولا وآخرا، رقم الحديث: ۸۷۵۵، ۲۰۶/۱۱.

[2] کشف الباری: ۲/۲، ۵۸۸/۴.

[3] کشف الباری: ۲/۲.

④ عبيدالله رحمه الله: دا عبيد الله بن عمر بن حفص بن عبد الله بن عمر بن خطاب رحمه الله دې. دَ دوى احوال كشف البارى كتاب الوضوء باب: التبرز فى البيوت لاندې تيرشوى دى. (١)

④ نافع رحمه الله: دا مولى دَ عبد الله بن عمر القرشى رحمه الله دې. دَ دوى احوال كشف البارى، كتاب العلم، باب: ذكر العلم والفتيا فى المسجد لاندې تير شوى دى. (٢)

⑤ ابن عمر رضي الله عنهما: دا حضرت عبد الله بن عمر رضي الله عنهما دې. دَ دوى احوال كشف البارى، كتاب الإيمان، باب: الإيمان وقول النبى صلى الله عليه وسلم: بنى الإسلام على خمس كښې تير شوى دى. (٣)

دَ حديث شريف شرح:

قوله: وهوشاب: دا جمله اسميه ده كومه چه دَ "ينام" فعل دَ ضمير نه حال واقع كيږى. "شاب" هغه سړى ته وائى دَ چاعمر چه دَ ديرشو نه څلويښتو كالو پورې وى، دَدې جمع "شُبّان" استعماليږى. مؤنث شابة او دَدې جمع شواب استعماليږى. (٤)

دَ انسانى عمر مختلف ارتقائى ادوار: زمونږ دَ اردو ژبې سينه ډيره تنګه ده ليكن دَ عربئ ژبې سينه ډيره كولاؤ ده. دَ انسانى ژوندون چه څومره مراحل دى دَ هغې ټولو دَپاره په عربئ ژبه كښې جداجدا نومونه متعين دى. مثلاً تركومې پورې چه بچې دَ مور په خيټه كښې وى هغې ته "جنين" وائى، كله چه پيدا شى هغې ته "وليد" وائى، كله چه دَ اووه ورځو شى هغې ته "صديغ" وائى، بيا چه تركومې پورې پيئ څكى هغې ته "فطيم" وائى، بيا چه كله كلك خوراك كول شروع كړى نوهغې ته "جحوش" وائى. بيا دغه شان مخكښې تلو سره هغه "مترعرع، ناشئ، يافع، مراهق، حزور او غلام" سره يادېږى. بيا دې "فتى" او "شارخ" شى. بيا "مجتمع" شى. بيا "شاب" او دې نه پس په آخر كښې ورته "كهل" وئيلې كيږى.

ائمة اللغات دَدې ټولو نومونو تفصيلات خپلو كتابونو كښې جمع كړى دى. (٥)

---

(١) كشف البارى كتاب الاصوء باب: التبرز فى البيوت، ص: ٣٦٠.

(٢) كشف البارى: ٥٦١/٤.

(٣) كشف البارى: ١/٦٣٧.

(٤) المحكم والمحيط الأعظم، الشين والباء: ٢٣٦/٧. مختار الصحاح، شبب: ١٦٠/١. المصباح المنير فى غريب الشرح الكبير، ش ب ب: ٣٠٢/١.

(٥) الفصل الأول: "فى ترتيب سن الغلام. عن أبى عمرو عن أبى العباس عن ابن الأعرابى، يقال للصبى: إذا ولد "رضيع وطفل. ثم: "فطيم. ثم: "دارج. ثم: "حفر. ثم: "يافع. ثم: "شدخ. ثم: "مُطَبَّخ. ثم: "كوكب.

الفصل الثانى: "أشفى فنه فى ترتيب أحواله وتنقل السن به إلى أن يتناهى شبابه.

عن الائمة المذكورين "ما دام فى الرحم فهو جنين. فإذا ولد فهو وليد. وما دام لم يستتم سبعة أيام فهو "صديغ. لأنه لا يَشتَدُّ صُدْغُهُ إلي تمام السبعة. ثم ما دام يرضع فهو "رضيع. ثم إذا قطع عنه اللبن فهو "فطيم. ثم إذا غلظ وذهبت عنه ترَارَةُ الرَّضاع فهو "جَحْوَش........

قوله: أعزب: دا صفت دې د شاب، د ابی ذر په روايت کښې دعزب لفظ دې، بغيرد الف د او رجل عزب داسې سړی ته وئيلی شی چه ځلمې وی، د چا چه ښځه نه وی. نصر ينصر نه د دې استعمال کيږی. عازب اسم فاعل او د دې جمع عزاب استعماليږی. کوم سړې چه د نکاح ترک کونکې وی د هغه د پاره په عربی ژبه کښې د تعزب الرجل جمله استعماليږی. او د چا د (ترک نکاح) زمانه چه ډيره اوږده شی تردې چه د هغه په نکاح کښې رغبت ختم شی هغه ته "العزابة" وائی. (۱)

حضرت شيخ الحديث صاحب رحمه الله فرمائی چه ناواده کړی ځوان سړی ته د احتلام اندېښنه زياته وی. ددې باوجود به حضرت عبدالله بن عمر رضي الله عنهما په جمات کښې اوده کيدو او ظاهره خبره ده چه حضورپاك ته به د دې خبر هم وو. بيا هم حضورپاك هغه منع نه کړو نو په دې سره په جمات کښې د اوده کيدو جواز معلوميږی او هم دغه د ترجمة الباب مقصد دې. (۲)

د "العلماء العزاب" تعارف: علماء او فقهاء داسې ډير تير شوی دی چاچه د خپل علمی او فقهی مصروفياتو د وجې واده نه دې کړې. د داسې علماؤ تفصيلات شيخ عبدالفتاح ابوغده رحمه الله په خپل کتاب کښې جمع کړی دی. د کوم نوم چه "العلماء العزاب" دې هغه هم د

...... عن الأصمعي، وأنشد للهُذَلي (من الوافر):

قَتَلْنَا مَخْلَداً وابْنَيْ حراقٍ　　　وآخَرَ جَحْوَشاً فَوْقَ الفَطِيمِ

قال الأزهري: كأنه مأخوذ من "الجحش" الذي هو ولد الحمار، ثم هو إذا دب ونما فهو "دارج". فإذا بلغ طوله خمسة أشبار فهو "خماسي". فإذا سقطت رواضعه فهو "مثغور". عن أبي زيد، فإذا نبتت أسنانه بعدالسقوط فهو "متغر" بالثاء والتاء.

عن أبي عمرو، فإذا كاد بجاوز العشر السنين أو جاوزها فهو "مترعرع وناشئ". فإذا كاد يبلغ الحلم أو بلغه فهو "يافع ومراهق". فإذا احتلم واجتمعت قوته فهو حَزَوَّر وَحَزْوَر. واسمه في جميع هذه الأحوال التي ذكرنا "غلام". فإذا خضر شاربُه وأخذ عِذارُهُ يَسيلُ قيل: بَقَل وجهُه. فإذا سار ذاكتاء فهو "فتىً وشارخ". فإذا اجتمعت لحيتُه وبلغ غايةَ شبابه فهو "مُجتَمِع". ثم مادام بين الثلاثين والأربعين فهو "شاب". ثم هو "كهل" إلى أن يستوفي الستين. (فقه اللغة للثعالبي، الباب الرابع عشر في أسنان الناس والدواب وتنقل الأحوال بهما وذكر ما يتصل بهما وينضاف إليهما: ۶۷/۱). په اردو ژبه کښې د "صبي" ترجمه بچی سره کولې شی. په عربی ژبه کښې د عمر مختلف مرحلو د پاره جدا جدا الفاظ وئيلې کيږی. ماشوم چه ترکومې پورې د مور په خيټه کښې وی هغې ته "جنين" وائی. د پيدا کيدو نه تربلوغ پورې "صبي". د بلوغ نه پس ۱۹ کالو پورې "غلام"، دې نه پس ۳۴ کالو پورې "شباب" بيا د ۵۱ کالو پورې "کهل" اودې نه پس آخری عمر پورې "شيخ". فقهاء کرامو په دې تعبير کښې څه تدرې فرق کړې دې چه د پيدائش نه تربلوغ پورې صبي او غلام، د بالغ کيدو نه پس ۳۰ کالو پورې فتی او شاب، ۵۰ کالو پورې کهل او د ۵۰ کالو نه اخوا باندې د شيخ اطلاق کيږی. (قاموس الفقه، صبي: ۲۱۲/۴).

(۱) المحكم والمحيط الأعظم، ع زب: ۵۳۰/۱. غريب الحديث للجوزي، باب العين مع الزاء: ۹۱/۲. النهاية في غريب الحديث والأثر، عزب: ۲۲۸/۳. فتح الباري: ۶۹۳/۱.

(۲) سراج القاري: ۳۳/۳.

کتلو ځیز دي.[1]

قوله:لاأهل له: په دې جمله کښې دَ "له" ضمير مرجع دَ حضرت ابن عمر ﷠ ذات دې. دلته يو سوال پيدا کيږي چه عزب يا عازب هم هغه سړی ته وئيلی شی دَ کوم چه بچی نه وی، دَ چا چه ښځه نه وی. بيا چه کله دَ شاب صفت اعزب استعمال شوې وو نو بيا دَلاأهل له دَ ذکرکولو څه وجه ده؟ په ظاهره خو ددې څه فائده نشته دې.

نو ددې جواب دادې چه دا جمله دَ تاکيد په توګه ذکرکړې شوې ده. يا دَ تعميم په توګه ذکرکړې شوې ده. ځکه چه دَ أهل لفظ دَ زوجه په نسبت عام دې. يعنی دَ "لاأهل له" مطلب دادې چه دَ چا ښځه نه وی اودغه شان دَ کومې ښځې چه خاوند نه وی دَ هغې دَ پاره هم "لا أهل لها" استعماليږی.[2]

قوله:في مسجد: دا جار مجرور به ما قبل کښې دَ ينام سره متعلق وی.[3]

دَ حديث مبارک دَ ترجمة الباب سره مطابقت: دَ مذکوره حديث شريف دَ ترجمة الباب سره مطابقت بالکل ښکاره دې.

دَ حديث شريف نه مستفاد امور او اداب: دَمذکوره حديث شريف نه معلوميږی چه دَ مسافر نه علاوه دَ نور کسانو هم دَ ضرورت په وخت په جمات کښې اوده کيدل جائز دی. پاتې شوه دَ احتلام انديښنه نو ددې دَ وجې هم دَ اوده کيدو ممانعت نشته دې. البته ددې نه احتياطی تدابير اختيارول هم لازم دی.

په جمات کښې دَ اوده کيدو باره کښې دَ ائمه کرامو مذهب: جمات کښې دَ يوکس دَ اوده کيدو باره کښې دَ فقهاؤ کرامو مختلف اقوال دی. کوم چه دلته نقل کولې شی:

دَ احنافو مسلک: جمات کښې اوده کيدل دَ احنافو په نيز مکروه دې. البته مسافر او معتکف دَپاره څه حرج نشته دې.[4]

دَ مالکيو مسلک: دَ صحراء په جمات کښې دَ يوميلمه قيام کول جائز دی. هم دغه حکم دَ وړوکی کلی دَ جمات حکم دې. دَ ښار په لوئی جمات کښې ميلمه ايسارول جائز نه دی. او داسې سړې دَ چا چه کور وغيره نه وی بال بچ ئی نه وی يا وی ليکن دَ شپې دَ څه دَ وجې هغې ته رسيدل ممکن نه وی نو دَ داسې کسانو دپاره شپه په جمات کښې تيرول جائز دی. دارنګ دَ قيلولې دَ پاره دَ ورځې په جمات کښې سملاستل دَ هرچا دَ پاره صحيح دی. دې نه علاوه

---

[1]) العلماء العزاب الذين آثرواالعلم على الزواج، دَ شيخ عبدالفتاح ابوغده ﷫ دا کتاب دَ حلب مکتب المطبوعات الاسلاميه نه چهاپ شوی دی. ۱۵۶ صفحاتو باندې مشتمل دې.

[2]) فتح الباری: ۶۹۳/۱ عمدة القاری: ۲۹۲/۴.

[3]) فتح الباری: ۶۹۳/۱، عمدة القاری: ۲۹۲/۴ - ۲۹۳.

[4]) المبسوط للسرخسی، ما يحدث فی المسجد: ۲۵/۲۷. البحرالرائق، کتاب الصوم، باب الاعتکاف، اعتکاف المرأة: ۳۲۷/۲. فتح القدير، کتاب الصيام، باب الاعتکاف: ۳۹۸/۲.

دمعتكف دپاره خو په جمات كښې خوراك څښاك كول په وجه د ضرورت مطلقاً جائز دى.(١)
دشوافعو اوحنابلو مسلک: شوافعو(٢) او حنابله(٣) په نيزجمات كښې اوده كيدل مطلقاً جائز دى.
دَ تبليغى جماعت والو په جمات كښې اوده كيدل: په موجوده دور كښې دَ دين دَ محنت او تبليغ دَ پاره دَ مسلمانانو جماعتونه اوځى. دَدوى قيام په جماتونو كښې وى نوبغير دَ څه شك او شبهې نه دَدوى قيام او طعام په جمات كښې كول دې كښې هيڅ شك نشته چه صحيح دې. يو خو په دې وجه چه هغوى اكثر مسافر وى. دويم په دې وجه هم چه هغوى په جماتونو كښې دَ اعتكاف په نيت سره اوسيږى. دريمه خبره دا چه وتونكى جماعتونو ته په ډير اهتمام سره په هدا ياتو كښې په جماتونو كښې دَ قيام آداب خودلې كيږى دَ كوم په وجه چه په جماتونو كښې ايساريدل او كار كول بالكل صحيح دى.
او نن صبا خو يوه بله ښه فضا قائميږى چه په جماتونو كښې دَ جماعت والو دَ انتظام او طعام وغيره دَ پاره جدا كمره جوړولې شى. دا نور هم ښه دستور دې دا عام كول پكاردى او د داسې ځائى په موجودګئ كښې هم دغه استعمالول پكار دى. بغير دَ ضرورت نه په جمات كښې دَ خوراك څښاك نه احتياط كول پكاردى. او كه داسې څه كوټه يا دَ جمات نه بهر ځائى نه وى نو بيا دَ جمات دَ آدابو خيال ساتلو سره دَ اعتكاف په نيت سره دَ خوراك څښاك او دَ اوده كيدو اجازت دى.(٤)
دَ دينى مدارسو دَ طالبانو په جمات كښې اوده كيدل: زمونږ په دينى مدارسو كښې هم په ډيرو ځايونو كښې كتلې شى چه بعضې وخت دَ طالبانو دَ اوسيدو بندوبست په جمات كښې كړې شوې وى. نودَدې حكم هم دغه دې چه كه چرې دَ هغوى دَ پاره دَ جمات نه بهر دَ قيام بل څه

---

(١) التاج والإكليل لمختصر خليل، كتاب إحياء الموات، باب: المنافع المشتركة فى البقاع كالشوارع والمساجد: ٦١٦/٧، الشرح الكبير للشيخ الدردير وحاشية الدسوقى، باب: موات الأرض وإحياءها: ٧٠/٤.

(٢) الأم للشافعى، جماع التيمم للمقيم والمسافر، باب: ما يوصل بالرجل والمرأة: ٧١/١. المجموع شرح المهذب، باب: الإحداث التى تنقض الوضوء، فصل: فى المساجد وأحكامها: ١٧٤/٢. إعلام الساجد بأحكام المساجد، الباب الرابع فيما يتعلق بسائر المساجد: ٣٠٦/١. حاشية الورقة السابقة.

(٣) المسائل الفقهية من كتاب الروايتين والوجهين، كتاب الصلاة، مسائل فى السهو والسجودله، اتخاذ المسجد مبيتا ومقيلا: ١٤٨/١.

(٤) قال العلامة الحصكفى رحمه الله تعالى: وأكل ونوم المعتكف وغريب إلخ. وقال العلامة ابن عابدين رحمه الله تعالى: (قوله: وأكل ونوم) وإذا أراد ذلک ينبغى أن ينوى الاعتكاف، فيدخل ويذكر الله تعالى بقدر مانوى، ويصلى، ثم يفعل ماشاء. فتاوى هندية. (الدرالمختار مع ردالمحتار، كتاب الصلاة، مطلب: فى الغرس فى المسجد: ٦٦١/١ سعيد). ويكره النوم والأكل فيه، أى: المسجد لغير المعتكف، وإذا أراد أن يفعل ذلک، ينبغى أن ينوى الاعتكاف، فيدخل فيه ويذكرالله تعالى بقدر مانوى. ولا بأس للغريب ولصاحب الدار أن ينام فى المسجد فى الصحيح فى المذهب، والأحسن أن يتورع، فلا ينام. اهـ (الفتاوى الهندية، كتاب الصلاة، الباب الخامس فى آداب المسجد: ٣٢١/٥ رشيديه). والنوم فيه لغير المعتكف مكروه، وقيل: لا بأس للغريب أن ينام فيه، والأولى أن ينوى الاعتكاف،ليخرج من الخلاف.(الحلبى الكبير،كتاب الصلاة،فصل:فى أحكام المسجد،ص:٦١٢،سهيل اكيدمى لاهور)

خائی نه وی نو د اعتکاف په نیت د جمات د آدابو خیال ساتلو سره او سیدې شي.(١)

١) د احسن الفتاوي فتوی: سوال: دعلم د طالبانو په جمات کښې اوده کیدل جائز دی که نه؟ بینوا توجروا.
الجواب باسم ملهم الصواب: د جمات جوړیدل د ذکر او عبادت دپاره دی. د دې قسم کارونو دپاره نه دی. په دې وجه په عام حالاتو کښې خود چا دپاره هم په جمات کښې اوده کیدل جائز نه دی که هغه طالب وی او که نور څوك. او که د مجبورئی د وجې نه د طالبانو په جمات کښې اوده کیدل وی نو په دې شرطونو سره د دې ګنجائش شته:
① د جمات نه علاوه بل څه عارضی یا مستقل د قیام ځائې موجود نه وی، او نه متولی او نه منتظم د دې انتظام کولې شي.
② د جمات د آدابو پوره خیال دې ساتی چه شور غوغا، خنداګانی او توقې مسخرې او فضول خبرو نه پرهیز اوکړی. د صفائې پوره اهتمام اوساتی اود اعتکاف نیت دې اوکړی.
③ مونځ ګذاروته چه د هغوی نه هیڅ قسم تکلیف اونه رسی، اذان کیدو سره دې پاسی اود مونځونو نه پس هم چه کله خلق سنت نوافل یا ذکر او تلاوت وغیره کښې مشغول وی نو د هغوی په عبادتونو کښې دې خلل نه اچوی.
④ طالبان د ډیرې والا یا کم نه کم د جمات د آدابو نه واقف او شعور والا وی، کم عمر او بې شعوره ماشومان جمات کښې اوده کول جائز نه دی. الغرض د ممکن حده پورې د دې نه د بچ کیدو کوشش اوکړې شی او د مجبورئی خبره خو جدا ده. والله اعلم. ۲۴/ ربیع آخر سنه ۸۷هـ.
(احسن الفتاوی، باب المساجد، سوال: مسجد میں سونا: ۶/۸-۴۴۷، ۴۴۸، ایچ ایم سعید)
سوال مثل بالا: سوال: د یومقیم سړی د پاره په جمات کښې کېټ اچولو سره یا بغیرد کټ نه سملاستل جائز دی که نه؟ بله دا چه نن صبا رواج دې چه تبلیغی جماعت حضرات هم په جمات کښې سملی، هم په جمات کښې خوری څکی او نور معمولات پوره کوی. آیا شرعاً د دې ګنجائش شته؟ بینواتوجروا.
الجواب باسم ملهم الصواب: د معتکف او مسافر دپاره په جمات کښې د خوراك څښاك او د اوده کیدو ګنجائش شته. لهذا د تبلیغی جمات دغه دستور جائز دې ځکه چه تبلیغی حضرات هم عموماً مسافر وی. سره د دې دا بهتره ده چه د اعتکاف نیت دې اوکړی اودې دې هم خیال اوساتی چه که جمات سره نیزدې څه حجره وغیره وی په کومه کښې چه تول ملګرې راتلې شی نو جمات کښې دې نه اوده کیږی او خوراك دې هم بهر کوی، په جمات کښې کټ اچول د چا د پاره هم جائز نه دی.
قال العلامة الحصكفي رحمه الله تعالى: وأكل ونوم المعتكف وغريب إلخ. وقال العلامة ابن عابدين رحمه الله تعالى: (قوله: وأكل و نوم) وإذا أراد ذلک ينبغي أن ينوی الاعتكاف. فيدخل ويذكر الله تعالى بقدر مانوی، ويصلى، ثم يفعل ما شاء، فتاوی هندية. (ردالمحتار، ۶۱۹/۱)والله تعالى اعلم. ۲۷/ ربیع الاول سنه:۸۹هـ.
(احسن الفتاوی، باب المساجد، سوال: مسجد میں سونا: ۶/۹-۴۴۸، ۴۴۹، ایچ ایم سعید)
د فتاوي مفتي محمود فتوی: سوال: څه فرمائی علماء دین په دې مسئله کښې چه په جمات کښې اوده کیدل جائز دی که نه؟که چرې جائز وی نو په کومو کومو صورتونو کښې اوده کیدې شی. مثلاً مسافر یا غیر مسافر یا صحیح سالم یا معتکف وغیره؟
وفي الدرالمختار: وأكل و نوم المعتكف وغريب إلخ. وفي ردالمحتار: (قوله: وأكل و نوم) وإذا أراد ذلک ينبغي أن ينوي الاعتكاف، فيدخل ويذكر الله تعالى بقدر مانوی، ويصلى، ثم يفعل ما شاء.(ص: ۴۸۹/۱) دې نه معلومه شوه چه بغیرد معتکف او مسافر نه د نورو د پاره په جمات کښې اوده کیدل مکروه دی. لیکن که چاته سخت ضرورت وی نود ا حیله دې اوکړی چه په جمات کښې دې د لږ ساعت د پاره د اعتکاف نیت اوکړی او بیا دې جمات کښې داخل شی او لږ وخت دې په عبادت او ذکر کښې تیرکړی بیا دې هلته اوده سی او سحردې پاسی مونځ دې اوکړی او د جمات نه دې بهر راوځي. فقط والله تعالى اعلم. بنده محمد اسحاق غفرله، نائب مفتی مدرسه قاسم العلوم ملتان. ۲۳ رجب ۱۴۰۰هـ........

حديث باب: (دويم حديث) [حديث نمبر ٤٣٠]

۴۳۱- حَدَّثَنَا قُتَيْبَةُ بْنُ سَعِيدٍ قَالَ: حَدَّثَنَا عَبْدُ الْعَزِيزِ بْنُ أَبِي حَازِمٍ، عَنْ أَبِي حَازِمٍ، عَنْ سَهْلِ بْنِ سَعْدٍ قَالَ (١): جَاءَ رَسُولُ اللَّهِ -صلى الله عليه وسلم- بَيْتَ فَاطِمَةَ، فَلَمْ يَجِدْ عَلِيًّا فِي الْبَيْتِ

.... (فتاوى مفتى محمود، كتاب المساجد، مسجد ميں سونا، ۲۶۱/۱، جمعيت پبلیکنز، لاہور)

دَ فتاوى محموديه نه منتخب فتاوى: سوال: په جمات كښې اوده كېدل دَعوامو يا خواصو په كټ باندې يا بغير د كټ، بوډا وى كه ځوان وى صحيح دى كه نه؟ سره دَ كتابونو د حوالې تشريح اوليكئ؟

الجواب حامداومصليا: دَ معتكف او داسې مسافر چه دَ هغه ځائى وغيره نه وى صحيح دى. كه په كټ كښې وى او كه بغير دَ كټ نه وى، كه ځوان وى او كه بوډا، نورو له احتياط كول پكاردى ځكه چه په جمات كښې اوده كېدل مكروه دى.

"ويكره النوم والأكل فيه، أي: المسجد لغير المعتكف، وإذا أراد أن يفعل ذلك، ينبغي أن ينوي الاعتكاف، فيدخل فيه ويذكر الله تعالى بقدر مانوى. ولا بأس للغريب ولصاحب الدار أن ينام في المسجد في الصحيح ى المذهب. والأحسن أن يتورع، فلا ينام، ا هـ". عالمگيرى: ۳۲۱/۵.

د بعضې صحابو نه بعضې وخت په جمات كښې اوده كېدل ثابت دى. لكه چه بخارى شريف كښې دَ حضرت ابن عمر رضي الله عنهما متعلق نقل دى: «إنه كان ينام وهو شاب أعزب لا أهل له في مسجد النبي صلى الله عليه وسلم» زمونږ علماؤ دا په ضرورت باندې محمول كړى دى. كذا في فيض الباري. فقط والله اعلم.

دارنګ: الجواب حامد اومصليا: مستقل دَ جمات نه كور جوړول او هلته كښې اوسېدل نه دى پكار دا مكروه اود جمات دَ احترام خلاف دى. ليكن كه په چا باندې د خوب غلبه وى او د هغه جمع پاتې كېږى او په جمات كښې دَ اوده كېدو سره د جمع دَ مونځ پابندى نصيب كېږى يا دَ تهجدو توفيق ملاوېږى. يا دَ جمات حفاظت مقصود وى يا بل څه دينى ضرورت وى چه بغير د جمات دَ اوده كېدو نه نه حاصلېږى نو د هغه د پاره اجازت هم دې. بعضې صحابه به هم د دينى ضرورت دپاره په جمات كښې اوده كېدل. فقط والله سبحانه اعلم.

دارنګ: الجواب حامداومصليا: كله چه بل ځائى موجود وى نو بيا په جمات كښې اوده كېدل او هغه هم روزمره اوده كېدل مكروه دى. ددې نه بچ كېدل پكاردى. فقط والله اعلم

دارنګ: الجواب حامد اومصليا: جمات د مونځ ځائى دې دَ اوده كېدو او دَ آرام كولو ځائى نه دې. كوم مسافر چه پرديسى وى يا څوك اعتكاف كونكې وى دَ هغه دپاره ګنجائش شته. تبليغى جماعتونه عموماً پرديسى وى يا په جمات كښې دَ شپې پاتې كېدو سره په تسبيح او نوافل كښې اكثر مشغول وى. څه وخته پورې آرام هم كوى. دغه شان كه هغوى سره مقامى خلق هم شپه روڼره كړى نو په نيت د اعتكاف دې كوى. فقط والله اعلم

دارنګ: الجواب حامداومصليا: (جمات كښې كټ خورول او اوده كېدل) دَ جمات دَ احترام خلاف دى اودَ نورو خلقو دپاره دَتوحش موجب دى. نن صبا په جمات كښې كټ اچول د جمات بې ادبى ګڼرلې شى په داسې مسائلو كښې د عرف لحاظ كول پكاردى. فقط والله اعلم ؟

دارنګ: الجواب حامداومصليا: نفلى اعتكاف بغير دَ رمضان نه هم كېدې شى اودَ داسې معتكف هم په جمات كښې قيام كول صحيح دى. فقط والله اعلم. (فتاوى محموديه، كتاب الوقف، باب: آداب المسجد، مسجد ميں سونے اور ٹھہرنے کا بیان: ۲۲۸/۱۵-۲۳۱، ادارہ الفاروق، کراچی).

(١) أخرجه البخاري أيضا، في فضائل أصحاب النبي صلى الله عليه وسلم، باب: مناقب علي بن أبي طالب، رقم الحديث: ٣٧٠٣، وفي الأدب، باب: التكني بأبي تراب، رقم الحديث: ٦٢٠٤ وفي الاستئذان، باب: القائلة في المسجد، رقم الحديث: ٦٢٨٠ وأخرجه مسلم في صحيحه، في فضائل الصحابة، باب: من فضائل.........

فَقَالَ «أَيْنَ ابْنُ عَمِّكِ». «قَالَتْ كَانَ بَيْنِي وَبَيْنَهُ شَيْءٌ، فَغَاضَبَنِي فَخَرَجَ فَلَمْ يَقِلْ عِنْدِي. فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ -صلى الله عليه وسلم- لإِنْسَانٍ «انْظُرْ أَيْنَ هُوَ». فَجَاءَ فَقَالَ يَا رَسُولَ اللَّهِ، هُوَ فِي الْمَسْجِدِ رَاقِدٌ، فَجَاءَ رَسُولُ اللَّهِ -صلى الله عليه وسلم- وَهُوَ مُضْطَجِعٌ، قَدْ سَقَطَ رِدَاؤُهُ عَنْ شِقِّهِ، وَأَصَابَهُ تُرَابٌ، فَجَعَلَ رَسُولُ اللَّهِ -صلى الله عليه وسلم- يَمْسَحُهُ عَنْهُ وَيَقُولُ «قُمْ أَبَا تُرَابٍ، قُمْ أَبَا تُرَابٍ».

د حديث ترجمه: حضرت سهل بن سعد ﷺ بيان اوكړوچه يو ځل رسول الله ﷺ د حضرت فاطمه ﷺ كور ته تشريف راوړو نو په كوركښې ئې حضرت علي ﷺ اونه ليدلو. نو تپوس ئې اوكړو ستا د تره ځوئې چرته دې؟ حضرت فاطمه ﷺ جواب وركړو چه زما او د هغه په مينځ كښې څه خبرې اترې ترخې شوې دي نو هغه ماته غصه شو او د كور نه بهر لاړو او زما سره هغه قيلوله هم اونه كړه.

رسول الله ﷺ يو سړي ته اووئيل اوګوره چه هغه چرته دې؟ (څه ساعت پس) هغه سړې راغلو خبر ئې وركړو يا رسول الله ﷺ! هغه خو په جمات كښې اوده دې. نو حضور پاك (جمات ته) تشريف راوړو نو هغه (حضرت علي ﷺ) ملاست وو. څادر د هغه د اړخ نه اخوا شوې وو او په بدن باندې ئې خاورې لګيدلې وې. رسول الله ﷺ د هغه د بدن نه خاوره صفا كوله او فرمائيل به ئې پاسه ابوتراب پاسه ابوتراب.

تراجم رجال: د مذكوره حديث شريف په سند كښې ټول څلور راويان دي:

① قتيبه بن سعيد رحمه الله: دا ابورجاء قتيبه بن سعيد بن جميل ثقفي رحمه الله دې. د دوى احوال كشف الباري، كتاب الإيمان، باب: إفشاء السلام من الإسلام لاندې تير شوى دى. [1]

② عبدالعزيز بن ابي حازم رحمه الله: دا ابوتمام عبدالعزيز بن ابي حازم سلمه بن دينار المدني دې. د لبني اشجع آزاد كړې شوې غلام دې. دې چه د كومو استاذانو نه د حديث روايت كوى په هغوى كښې د ده پلار، زيد بن اسلم، علاء بن عبدالرحمن، سهيل بن ابي صالح، يزيد بن عبدالله بن الهاد، هشام بن عروه، موسى بن عقبه وغيره رحمهم الله شامل دى. او د دوى نه روايت كونكو كښې حميدى، ابومصعب، علي بن حجر، عمرو الناقد، يعقوب الدورقى، يحيى بن اكثم وغيره رحمهم الله شامل دى.

علامه ذهبي رحمه الله د دوى باره كښې ليكى: كان إماما كبير الشأن. فلاس رحمه الله وائى چه ما ابن مهدى د دوى نه به يو هم حديث روايت كولو سره هم نه دې ليدلې. ابن ابي خيثمه رحمه الله وائى چه ما ابن معين رحمه الله اوريدلى چه ابن ابي حازم رحمه الله د خپل پلار نه روايت كولو كښې ثقه نه دې. علامه ذهبي رحمه الله په دې باندې رد كولو سره وائى چه نه دې خود خپل پلار او د هغه نه

.... علي بن أبي طالب رضي الله عنه، رقم الحديث: ٢٤٠٩. وفي جامع الأصول، حرف الهمزه، الكتاب الثامن: في الأسماء والكنى، الفصل الثاني: فيمن سماه النبي صلى الله عليه وسلم ابتداء، رقم الحديث: ١٥٤، ٣٦٣/١.

[1]) كشف الباري: ١٨٩/٢.

علاوه د نورو نه په روایت کولو کښې حجت دې. ابن معین رحمه الله د دوی باره کښې وائي: صدوق. د ابوحاتم رحمه الله وینا ده چه دې د دراوردی نه زیات فقیه دې. امام ابن حنبل رحمه الله د دوی باره کښې فرمائی چه دې د حدیث په طلب کښې زیات مشهور اومعروف نه وو. البته دا خبره ده چه د امام مالك رحمه الله نه پس مدینه منوره کښې د دوی نه څوك لوئی فقیه نه وو.

د دوی پیدائش ۱۰۷ هجری کښې شوې وو. او وفات ئې په ۱۱۲ هجری کښې د جمعې په ورځ په مسجد نبوی کښې د سجدې په حالت کښې شوې دې.(۱)

③ ابي حازم رحمه الله: دا ابو حازم سلمه بن دینار الأعرج الزاهد المدني رحمه الله دې. د دوی احوال کشف الباری، کتاب الوضوء باب: غسل المرأة أباها الدم عن وجهه لاندې تیرشوی دی. (۲)

④ سهل بن سعد رضي الله عنه: دا ابو العباس ابن سعد الساعدي الأنصاری الخزرجي رضي الله عنه دې. د دوی احوال کشف الباری، کتاب الوضوء باب: غسل المرأة أباها الدم عن وجهه لاندې تیرشوی دی. (۳)

د حدیث شرح:

قوله: عن سهل بن سعد، قال: جاء رسول الله صلى الله عليه وسلم بيت فاطمة، فلم يجد عليا في البيت، فقال: "أين ابن عمك"؟

حضرت سهل بن سعد رضي الله عنه بیان اوکړو چه یو ځل رسول الله صلى الله عليه وسلم د حضرت فاطمه رضي الله عنها کور ته تشریف راوړو نو په کور کښې ئې حضرت علي رضي الله عنه اونه موندلو. نوتپوس ئې اوکړو ستا د تره ځوئې چرته دې؟

قوله: أين ابن عمك؟: د دې جملې نه د نبی کریم صلى الله عليه وسلم مراد د حضرت علي رضي الله عنه باره کښې معلومات کول وو. حضرت علي رضي الله عنه په حقیقت کښې د نبی اکرم صلى الله عليه وسلم د تره ځوئې وو. لیکن چه کله حضورپاك د فاطمه رضي الله عنها کور ته تشریف راوړې وو نو حضورپاك محسوس کړې وه چه د لور او ځوم په مینځ کښې څه خبره شوې ده. څه د برداشت نه بهر معامله شوې ده. نو حضورپاك د ماحول د نرمولو د پاره اونه لګوله چه اې فاطمې ستا خاوند، ستاسختن چرته دې؟ یا د هغه نوم اخستو سره ئې پته اونه لګوله چه اې فاطمې علي چرته دې؟ بلکه حضورپاك د غه خپلوی او رشته داری وریادولو سره سوال اوکړو کوم چه د هغه دواړو په مینځ کښې په نسلی اعتبارسره موجود وه چه اې فاطمه ستا هغه د تره ځوئې چرته لاړو؟(۴)

---

(۱) الطبقات الکبری لابن سعد: ۴۲۴/۵، الأعلام للزرکالي: ۱۸/۴، میزان الاعتدال: ۶۲۶/۲، تاریخ اسلام للذهبي: ۹۱۳/۴، سیر أعلام النبلاء: ۳۶۳/۸، تهذیب الهذیب: ۳۳۴/۶.

(۲) کشف الباری، کتاب الوضوء باب: غسل المرأة أباها الدم عن وجهه

(۳) کشف الباری، کتاب الوضوء باب: غسل المرأة أباها الدم عن وجهه

(۴) فتح الباري: ۶۹۳/۱ عمدة القاري: ۲۹۴/۴-۲۹۳. حضرت شیخ الحدیث صاحب رحمه الله فرمائی چه مجازاً حضورپاك "ابن عمک" اووئیل یا دا چه د دې مضاف محذوف دې. په اصل کښې "أین ابن عم أبیک" ځکه چه حضرت علي رضي الله عنه خو په اصل کښې د نبی کریم صلى الله عليه وسلم د تره ابوطالب ځوئې دې. د حضرت فاطمه رضي الله عنها د تره ځوئې نه دې. چونکه حضورپاك ته د هغوی په مینځ کښې د خفګان اندازه شوې وه په دې......

قوله: كَانَ بيني وبينه شيء فغاضبني فخرج: حضرت فاطمه رضي الله عنها جواب ورکړو چه زما او دَ هغه په مينځ کښې څه خبره اتره شوې ده. نو هغه ماته غصه شو او بهر تلې دې.

دَناخوښئ خبره دَ دواړو طرفونه شوې وه:

قوله: فغاضبني: دا دَ باب مفاعله نه دې دَ کوم خاصه چه دَ اشتراك معنی بيانول دی. چنانچه مطلب به دا شی چه حضرت فاطمه رضي الله عنها اوفرمائيل اې بابا جان! زما او دَ هغه په مينځ کښې په څه خبره باندې تکرار راغی هغه ماته غصه شو او زه هغه ته غصه شوم نو دَخبرو تريخوالی دَ وجې هغه زمانه خفه شوې او دَ کوره تلې دې.(١)

دَ حضرت فاطمه رضي الله عنها صفا خبره: سبحان الله دَ نبی اکرم ﷺ دَ زړه ټکړه دَ حضرت فاطمه رضي الله عنها څومره رښتيا وئيل، صفا خبره او دَ انصاف بيان مخې ته راغلو حالانکه په عام توګه په داسې موقعو باندې دَ ښځو دا مزاج مخې ته راځی چه خپله خطا ورته مخې ته نه راځی او مقابل يعنی دخپل خاوند ټول قصور بيانوی چه هغه دا کړی، هغه دا کړی وغيره وغيره. ليکن حضرت فاطمه رضي الله عنها دَ دغه خفګان راتلو باوجود صرف دا اونه فرمائيل چه هغه ما ته غصه شوې دې، خفه شوې دې اوزه ئې او رټلم او لا بيا خفه هم لاړو بلکه صفا ئې عرض اوکړو چه اې باباجان! هغه هم غصه شو او زه هم غصه شوم. سبحان الله.

لوښی خو کړنګيږی: اودا څه داسې خبره هم نه ده چه په کورنئ کښې دَ ښځې اوخاوند په مينځ کښې څه نا څه ترخه خبره يا وړه جګړه وغيره نه وی، انسانان دی فطرت او مزاج مختلف وی او بيا دَ بهر دَ حالاتو هم په دغه معاملاتو کښې لوئی عمل دخل وی. نودا خبرې راتلل څه دومره لويه خبره نه وی. ځکه چه يو ځائی کښې کله لوښی پراته وی نو هغه په خپل مينځ کښې کړنګيږی هم او شور هم پيدا کيږی.

ليکن دَ کتلو او غور کولو خبره داده چه په داسې حالاتو کښې هم دَ انصاف معامله دَ لاس نه خطا نه شی اودغه خفګان په سر باندې سور نه کړی شی بلکه دَ غصې يخيدو نه پس صلح هم کول پکاردی. اودَمشرانو هم ذمه واری جوړيږی چه په طرفينو کښې دمحبت اوشفقت، حکمت او بصيرت سره صلحه اوکړی. لکه چه دلته دَ نبی اکرم نمونه زمونږ مخې ته راغله.

قوله: فلم يَقِل عندي: او زما کور کښې هغه قيلوله هم اونه کړه.

قوله: فلم يَقِل: دا دَ باب ضرب يضرب (قَالَ يَقِيلُ) نه دَ نفی جحد بلم صيغه ده دَ کوم معنی چه قيلوله کول دی يعنی دَ غرمې وخت کښې اوده کيدل.(٢) خودَاصيلی او ابن عساکر دَ روايت مطابق داصيغه دَياء په ضمې اوقاف په کسرې سره ده.(٣)

........وجه حضور پاك دَاستعطاف په اراده داتعبير اختيارکړواودَهغه دواړونسبی نيزديوالې ئې ذکرکړو.(سراج القاري: ٣/٣٤). حضرت علامه شبيراحمد عثمانی رحمه الله فرمائی چه په دې تعبيرکښې اشاره ده چه (ستاسو دواړو په مينځ کښې) دَ ښځې او خاوند نه علاوه بله رشته هم ده لهٰذا په مينه اومحبت سره او سيدل پکاردی.(فضل الباري: ٢/١٥٣).

(١) عمدة القاري: ٤/٢٩٤.

(٢) شرح الكرماني: ٤/١٠١ فتح الباري: ١/٦٩٣ عمدة القاري: ٤/٢٩٤ إرشادالساري: ١/٤٣٧.

(٣) إرشادالساري: ١/٤٣٧.

د قيلوله حكم: د غرمې خوراك كولو نه پس لږ شان ارام كولو ته قيلوله وائى. ددې دپاره د خوب راتلل ضرورى نه دى، صرف استراحت (ارام) باندې هم د قيلولې اطلاق كيږى.(١)
ليكن كه د چا اراده د اوده كيدو هم وى نو د اوده كيدو په وخت دعا وغيره وئيلوسره په اودس كښې اوده كيدل پكار دى. يعنى د شپې د وخت چه كوم سنت دى هغه د شپې اوده كيدو سره خاص نه دى بلكه د دغه سنتو تعلق صرف د اوده كيدو سره دې كه د ورځې اوده كيدل وى اوكه د شپې، چنانچه د ورځې د اوده كيدو په وخت هم ددې اهتمام كول پكاردى.
قيلوله كول سنت عمل دې په دې سره د شپې په عبادت كښې امداد ملاويږى.(٢)په يو حديث شريف كښې دى چه قيلوله كوئى ځكه چه شيطان قيلوله نه كوى.(٣)

قوله:فقال رسول الله صلى الله عليه وسلم لإنسان: "انظر أين هو"، فجاء فقال: يارسول الله! هو فى المسجد راقد:
رسول الله ﷺ يو سړى ته اوفرمائيل اوګوره چه هغه چرته دې؟ (لږ ساعت پس) هغه سړې راغلو خبر ئى وركړو يارسول الله! هغه په جمات كښې اوده دې.

قوله:لإنسان: د طبرانى په روايت كښې دى: "فأمر إنسانا معه".(٤)
حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائى چه د دغه انسان نه مراد به هم سهل بن سعد رضي الله عنه وى ځكه چه په

---

(١) قال الأزهرى: القيلولة والمقيلُ عندالعرب الاستراحة نصف النهار، وإن لم يكن مع ذلك يوم، بدليل قوله: ﴿وَأَحْسَنُ مَقِيلًا﴾ [الفرقان:٢٤] والجنةُ لا نوم فيها. (مرقاة المفاتيح، كتاب الجمعة، باب: الخطبة والصلاة، رقم الحديث: ١٤٠٢، ١٠٤/٣).

(٢) عن ابن عباس رضى الله عنهما عن النبى صلى الله عليه وسلم قال:"استعينوا بطعام السحر على صيام النهار والقيلولة على قيام الليل".(سنن ابن ماجة، كتاب الصيام، باب: ماجاء فى السحور، رقم الحديث: ١٦٩٣). عمل السلف والخلف على أن القيلولة مطلوبة لإعانتها على قيام الليل، قال حجة الإسلام: وإنما تطلب القيلولة لمن يقوم الليل ويسهر فى الخير، فإن فيها معونة على التهجد كما أن فى السحور معونة على صيام النهار، فالقيلولة من غير قيام الليل كالسحور من غير صيام النهار. (فيض القدير، حرف القاف، رقم الحديث: ٦١٦٨، ٥٣١/٤).

(٣) عن أنس بن مالك رضى الله عنه عن النبى صلى الله عليه وسلم: قيلوا، فإن الشيطان لا يقيل. (المعجم الأوسط، من اسمه أحمد، رقم الحديث: ٢٨، ١٣/١)عن مجاهد قال: بلغ عمر أن عاملاً له لم يقل، فكتب إليه عمر رضى الله عنه: قِل، فإنى حُدِّثتُ أن الشيطان لا يقيل. قال مجاهد: إن الشياطين لا يقيلون. (المصنف لابن أبى شيبة كتاب الأدب، باب: مايذكر فى القائلة نصف النهار، رقم الحديث: ٢٦٦٧٦، ٣٣٩/٥).

(٤) حدثنا الحسين بن إسحاق التسترى، ثنا يحيى الحمانى، ثنا سليمان بن بلال، عن أبى حازم، عن سهل بن سعد قال: سمعته يقول: إن كانت لأحب أسماء على رضى الله عنه إليه: أبوتراب، وإن كان ليفرح أن يدعوه بها، وما سماه أباتراب إلا رسول الله صلى الله عليه وسلم، غاضب يوما فاطمة رضى الله عنها، فخرج فاضطجع إلى الجدار، فجاء رسول الله صلى الله عليه وسلم يطلبه، فلم يجده فى البيت، فقال لفاطمة: أين ابن عمك؟، قالت: خرج آنفا مغضبا، فأمر رسول الله صلى الله عليه وسلم إنسانا معه يطلبه، فقال: مضطجع فى الجدار، وقد زال رداؤه عن ظهره، وامتلأ ترابا، فجعل رسول الله صلى الله عليه وسلم يمسح التراب عن ظهره، ويقول: اجلس يا أباتراب. (المعجم الكبير للطبرانى، سليمان بن بلال عن أبى حازم، رقم الحديث: ٥٨٠٨، ١٤٩/٦).

روايت كښې تردغه وخته د بل سړي د موجود ګئ ذكر نشته دې.([1])

قوله: هوفي المسجد راقد: په دې روايت كښې په جمات كښې د اوده كيدو ذكر دې. خو اوس د المعجم الكبير للطبراني په روايت كښې تير شو چه هغه د ديوال په سورى كښې ملاست وو.([2]) په دواړو كښې تطبيق ممكن دې چه د جمات د ديوال په سورى كښې اوده وو.

قوله: سول الله صلى الله عليه وسلم وهو مضطجع، قد سقط رداؤه عن شقه، وأصابه تراب:

نو رسول الله ﷺ جمات ته تشريف راوړو نو هغه (حضرت على رضي الله عنه) پروت وو، څادر د هغه د اړخ نه اخوا شوې وو او په بدن باندې ئې خاورې لګيدلې وې.

قوله: وهو مضطجع: دا جمله اسميه ده چه حال به واقع كيږى. د جاء د فاعل رسول الله نه، يعنى كله چه رسول الله ﷺ جمات ته اورسيدو نو حضرت على رضي الله عنه ئې په خپله ډډه باندې اوده اوليدلو. تقديرى عبارت به داسې شي: "فجاء رسول الله صلى الله عليه وسلم إلى المسجد، ورآه وهو مضطجع".([3])

قوله: قد سقط رداؤه: دا جمله هم حاليه ده.([4])

قوله: عن شقه: نه مراد عن جانبه دې.([5])

قوله: فجعل رسول الله صلى الله عليه وسلم يمسحه عنه ويقول: "قم أبا تراب، قم أبا تراب:

رسول الله ﷺ د هغه د بدن نه خاوره صفا كوله او فرمائيل ئې پاسه ابوتراب، پاسه ابوتراب.

قوله: أبا تراب: دې نه مخكښې حرف نداء محذوف دې اصل كښې وو قم، يا أبا تراب.([6])

د حضرت على رضي الله عنه كنيت د ابوتراب د تسميه وجه: دا ړومبې موقعه وه چه نبى كريم ﷺ حضرت على رضي الله عنه ابوتراب وئيلو سره مخاطب كړو، دا د شفقت په وجه وو. دې نه مراد د خاورو پلار نه دې بلكه اې د خاورې والا مراد دې. ځكه چه هغه وخت د حضرت على رضي الله عنه په اړخ باندې د كچه زمكې خاوره لګيدلې وه.

د حضرت على رضي الله عنه دا كنيت ډير خوښ وو ځكه چه دا د هغه محبوب نبى عليه السلام د هغه د پاره خوښ كړې وو. حضرت سهل بن سعد رضي الله عنه دا بيان كړې دې لكه چه څنګه د طبرانى په روايت كښې دى: ((عن سهل بن سعد قال: سمعته يقول: إن كانت لأحب أسماء على رضى الله عنه إليه: أبو تراب، وإن كان ليفرح أن يدعوه بها)).([7])

---

[1] فتح البارى: ٦٩٣/١.

[2] (المعجم الكبير للطبرانى، سليمان بن بلال عن أبى حازم، رقم الحديث: ٥٨٠٨، ٦/١٤٩).

[3] عمدة القارى: ٤/٢٩٤.

[4] أيضا.

[5] عمدة القارى: ٤/٢٩٤.

[6] شرح الكرمانى: ٤/١٠١ عمدة القارى: ٤/٢٩٤.

[7] (المعجم الكبير للطبرانى، سليمان بن بلال عن أبى حازم، رقم الحديث: ٥٨٠٨، ٦/١٤٩).

د حدیث مبارک د ترجمة الباب سره مطابقت: د حدیث شریف دترجمة الباب سره مطابقت د حدیث په دې جمله "وهو راقد فی المسجد" کښې دی.[1] حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائی چه د دې باب رومبې حدیث د حضرت ابن عمر رضی الله عنهما په جمات کښې اوده کیدو والا روایت د داسې سړی په جمات کښې په اوده کیدو باندې دلالت کوی د چا چه بال بچ نه وی، هغه ناواده کړې وی. او دا حدیث په کوم کښې چه د حضرت علی رضی الله عنه په جمات کښې د اوده کیدو ذکر دې په دې کښې تعمیم دې ځکه چه دې خو واده کړې وو او د بال بچ والا وو. نو د دواړو قسم کسانو په جمات کښې اوده کیدل ثابت شو. هسې په دواړو احادیثو کښې لږ فرق کول هم ممکن دی. هغه داسې چه د حضرت عبدالله بن عمر رضی الله عنهما سملاستل باقاعده اوده کیدل وو او د حضرت علی رضی الله عنه سملاستل خو اوده کیدل نه وو بلکه صرف قیلوله وه چه د پاره د هغې خوب لازم نه دې. که وی نو هم اوکه نه وی نو هم دواړو صورتونو ته به قیلوله وئیلې شی.[2]

د حدیث مبارک نه مستفاد امور و اداب: د مذکوره حدیث شریف نه چه کوم امور او آداب وغیره مستنبط کیږی د هغې نه څه دلته نقل کولې شی:

① په جمات کښې د قیلولې په غرض سره د سملاستلو جواز هم معلوم شو.[3]

② کوم سړې چه په غصه کښې وی هغه سره داسې خبرې اترې کول په کوم سره چه هغه نور په غصه کښې نه راځی بلکه په هغه خبرو اترو سره انس حاصل کړی دا جائز دی.[4]

③ د اولاد نه علاوه د څه بل نوم طرف ته نسبت کولو سره کنیت کیخودل هم جائز دی.[5]

④ یو سړې په داسې کنیت سره رابلل په کوم سره چه هغه خفه کیږی نه، صحیح دی.[6]

⑤ پلار د خپلې لور کور ته د هغې د خاوند د اجازت نه بغیر هم تلې شی. په دې شرط چه خوم به ئې په دې تګ راتګ باندې راضی وی.[7]

⑥ د سخر د خپل خوم خاطر مدارات کول او د هغه د زړه د ساتلو د پاره داسې خبره کول په کوم سره چه د هغه غصه یخه شی، بهتر دی.[8]

⑦ غیر مسافر او غیر فقیر د پاره هم په جمات کښې د اوده کیدلو جواز معلومیږی.[9]

⑧ د خپلولۍ الفاظ په خبرو اترو کښې ذکرکولو سره د چا مانوس کولو هم علم اوشو.[10]

---

[1]) عمدة القاری: ۲۹۳/۴.

[2]) فتح الباری: ۲۹۴/۱-۲۹۳.

[3]) التوضیح لابن الملقن: ۵۱۷/۵ فتح الباری: ۶۹۴/۱ عمدة القاری: ۲۹۳/۴.

[4]) فتح الباری: ۶۹۴/۱ عمدة القاری: ۲۹۳/۴.

[5]) شرح الکرمانی: ۱۰۱/۴ التوضیح لابن الملقن: ۵۱۷/۵ فتح الباری: ۶۹۴/۱ عمدة القاری: ۲۹۳/۴.

[6]) شرح الکرمانی: ۱۰۱/۴ التوضیح لابن الملقن: ۵۱۷/۵ فتح الباری: ۶۹۴/۱.

[7]) شرح الکرمانی: ۱۰۱/۴ فتح الباری: ۶۹۴/۱ عمدةالقاری: ۲۹۳/۴.

[8]) شرح الکرمانی: ۱۰۱/۴ التوضیح لابن الملقن: ۵۱۷/۵ فتح الباری: ۶۹۴/۱ عمدة القاری: ۲۹۳/۴.

[9]) شرح الکرمانی: ۱۰۱/۴ التوضیح لابن الملقن:۵۱۷/۵.عمدة القاری: ۲۹۳/۴

[10]) عمدة القاری: ۲۹۳/۴.

⑨ د دې حديث شريف نه د حضرت علي رضي الله عنه فضيلت او منقبت هم په ښه شان سره ښکاره کيږي.[1]

⑩ د کوم سړي ستر چه په لباس کښې پټ وي، هغه لباس اغوستونکې دې اګرچه د ستر نه علاوه د بعضې اندام نه کيږې اخوا شوې هم وي.[2]

حديث باب (دريم حديث) [حديث نمبر ۴۳۱]

۴۳۲- حَدَّثَنَا يُوسُفُ بْنُ عِيسَى قَالَ حَدَّثَنَا ابْنُ فُضَيْلٍ عَنْ أَبِيهِ عَنْ أَبِي حَازِمٍ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ قَالَ:[3] رَأَيْتُ سَبْعِينَ مِنْ أَصْحَابِ الصُّفَّةِ، مَا مِنْهُمْ رَجُلٌ عَلَيْهِ رِدَاءٌ، إِمَّا إِزَارٌ وَإِمَّا كِسَاءٌ، قَدْ رَبَطُوا فِي أَعْنَاقِهِمْ، فَمِنْهَا مَا يَبْلُغُ نِصْفَ السَّاقَيْنِ، وَمِنْهَا مَا يَبْلُغُ الْكَعْبَيْنِ، فَيَجْمَعُهُ بِيَدِهِ، كَرَاهِيَةَ أَنْ تُرَى عَوْرَتُهُ.

د حديث ترجمه: حضرت ابوهريره رضي الله عنه اوفرمائيل چه ما د اصحاب صفه نه اويا کسان په داسې حال کښې ليدلي دي چه هغوی کښې چا سره (د پاسه اچولو د پاره) څادر نه وو. يا هغوی سره صرف لنګ وو يا (د بدن پټولو د پاره) يوه کمبله، کومه چه به هغوی د سټ نه (لاندې) تړلې وه، اودا به په هغوی کښې د چا د ګيټو پورې رسيدله اود چا د پنډو پورې رسيدله (د رکوع اوسجدې په وخت کښې) به ئې هغه په لاس نيوله چه چرته د هغوی شرمګاه ښکاره نه شي.

تراجم رجال: د دې حديث په سند کښې ټول پنځه راويان دي:

① يوسف بن عيسى رحمه الله: دا يوسف بن عيسى رحمه الله دې. د دوی احوال کشف الباري، کتاب الغسل، باب: توضأ في الجنابة ثم غسل سائر جسده ولم يعد غسل مواضع الوضوء مرة أخرى لاندې تير شوی دی.[4]

② ابن فضيل رحمه الله: دا ابوعبدالرحمن محمد بن فضيل بن غزوان کوفي رحمه الله دې. د دوی احوال کشف الباري، کتاب الإيمان، باب: صوم رمضان احتسابا من الإيمان لاندې تير شوی دی.[5]

③ أبيه (فضيل بن غزوان رحمه الله): دا ابومحمد فضيل بن غزوان بن جرير الضبي الکوفي رحمه الله دې. دا د ابوالفضل الکوفي پلار دی. دې چه د کومو مشائخو او استاذانو نه د حديث روايت کوي په هغوی کښې ابوحازم الاشجعي، ابوزرعه البجلي، عکرمه، سالم بن عبدالله بن عمر، زبيد اليامي، طلحه بن عبيدالله بن کريز، عاصم بن بهدله، عبدالله بن واقد بن

---

[1]) التوضيح لابن الملقن: ۵۱۹/۵، عمدة القاري: ۲۹۳/۴.

[2]) شرح الکرماني: ۱۰۱/۴ التوضيح لابن الملقن: ۵۱۹/۵.

[3]) هذا الحديث من أفراد البخاري، وفي جامع الأصول، حرف الزاي، الکتاب الثاني: في الزهد والفقر، الفصل الثاني: فيما کان النبي صلى الله عليه وسلم وأصحابه عليه من الفقر، رقم الحديث: ۲۸۱۳، ۷۰۱/۴.

[4]) کشف الباري، کتاب الغسل، باب: توضأ في الجنابة ثم غسل سائر جسده ولم يعد غسل مواضع الوضوء مرة أخرى.

[5]) کشف الباري: ۳۱۸/۲.

عبدالله بن عم، عبد الرحمن بن ابی نعم البجلی وغیرهم رحمهم الله شامل دی.
اوډ دوی نه روایت کونکو کښې ډ هغوی ځوئي محمد بن فضیل، جریر بن عبد الحمید، عبدالله بن مبارك، اسحاق الا زرق، ابن نمیر، یحیی بن سعید القطان، حفص بن غیاث، ابو اسامه حماد بن اسامه، سعید بن محمد الوراق، سفیان ثوری، سیف بن عمر التمیمي، عبدالله بن داؤد الخریبی، عبد الرحمن بن محمد المحاربی، عیسی بن یونس، مروان بن معاویه الفراری وغیرهم رحمهم الله شامل دی.
امام احمد بن حنبل رحمه الله وغیره ډدوی توثیق کړې دې. یحیی بن معین رحمه الله ډ دوی باره کښې وائي: ثقة. ابن حبان رحمه الله ډ دوی ذکر کتاب الثقات کښې کړې دې. ډ دوی وفات ۱۴۰ هجری نه ۱۵۰ هجری په مینځ کښې یو کال کښې شوې دې.(١)

④ ابی حازم رحمه الله: دا ابو حازم سلمان الاشجعي الکوفی عزة الاشجعیه رحمه الله دې. واضحه دې وی چه په دې سند کښې کوم حازم دې ډدې نه مراد ابو حازم سلمان الاشجعي رحمه الله دې. نه چه ابو حازم سلمة بن دینار رحمه الله. ډدې تصریح علامه ابن حجر رحمه الله او علامه عینی رحمه الله وغیره کړې ده.(٢)

فائده: ډ ابو حازم کنیت والا یو بل راوی سلمة بن دینار الاعرج رحمه الله دې. په دې دواړو راویانو کښې اشتباه راځی ځکه چه په کنیتونو کښې اشتراك دې. دواړه تابعیان دی. دواړه ډ صحابه کرامو نه روایت کوی اودواړه ثقه هم دی. البته په دواړو کښې دا فرق دې چه ډ ابو حازم سلمان الاشجعي انتقال ډ اولې صدئی په اختتام باندې یعنی ډ حضرت عمر بن عبد العزیز رحمه الله په دور خلافت کښې شوې دی اوډ ابو حازم سلمة بن دینار انتقال ۱۳۵ ه کښې شوې دې. دویم فرق دادې چه ډ ابو حازم سلمان الاشجعي روایتونه په صحیحین کښې صرف ډ حضرت ابو هریره رضی الله عنه نه دی او ابو حازم سلمة بن دینار سوا ډحضرت سهل بن سعد رضی الله عنه ډ بل یو صحابی نه روایت نه دې اخستې. والله اعلم (٣)
ډغه دواړو حضراتو ډ پیژندګلو یو طریقه داهم ده چه په کوم سند کښې ډ ابو حازم رحمه الله شیخ، حضرت ابو هریره رضی الله عنه وی نو ډ هغه ابو حازم نه مراد سلمان الاشجعي رحمه الله دې. او که چرې ډ هغه شیخ، حضرت سهل بن سعد رضی الله عنه وی نو ډ هغه ابو حازم نه مراد سلمه بن دینار اعرج کوفی رحمه الله دې. (٤)تفصیل کشف الباری، کتاب العلم، باب: هل یجعل للنساء یوم علی حدة فی العلم ډ لاندې اوګورئی.(٥)

---

(١) تهذیب الکمال: ۳۰۱/۲۳. سیر أعلام النبلاء: ۲۰۳/۶. التاریخ الکبیر لإمام البخاری: ۱۲۲/۷. الجرح والتعدیل: ۷۴/۷. تهذیب التهذیب: ۲۹۷/۷. تاریخ الإسلام: ۹۵۱/۳. الثقات لابن حبان: ۳۱۶/۷.
(٢) فتح الباری: ۶۹۴/۱. عمدة القاری: ۲۹۴/٤.
(٣) عمدة القاری: ۱۳۵/۲.
(٤) إرشادالساری: ٤۳۸/۱.
(٥) کشف الباری: ۱۰۱/٤.

⑤ أبي هريرة رضي الله عنه: دا مشهور صحابئ رسول حضرت ابوهريره رضي الله عنه دې. دَ دوی احوال کشف الباري، کتاب الإيمان، باب: أمور الإيمان لاندې تيرشوی دی. (۱)

دَ حديث شرح: عن أبي هريرة، قال: لقد رأيت سبعين من أصحاب الصفة:
حضرت ابوهريره رضي الله عنه اوفرمائيل چه ما دَ اصحاب صفه نه اويا کسان ليدلی دی.

قوله: لقد رأيت: دَ صحيح بخاری په نورونسخو کښې دَ "لقد" نه بغيرصرف دَ "رأيت" لفظ دې. (۲)

قوله: سبعين من أصحاب الصفة: دا اويا اصحاب رسول ﷺ دَ هغه اوياؤ صحابه کرامو نه علاوه دی کوم چه په دهوکې سره دَ بير معونه په مقام باندې شهيدان کړې شوې وو. ځکه چه هغوی خود ابوهريره رضي الله عنه دَ اسلام قبلولو نه مخکښې شهيدان کړې شوې وو. (۳)

دَ اصحاب صفه تعداد: دَ اصحاب صفه دَ تعداد باره کښې اختلاف دې. دَدې وجه داده چه داخلق به دَ علم زده کولو دَ پاره راتلل او په صفه کښې به ئې قيام فرمائيلو بيا به تلل. دَدې په وجه به دَ هغوی تعداد زياتيدو او کميدو. کله کله خو به دَ هغوی تعداد دوو سوو پورې رسيدلو او په عام توګه به اوياؤ پورې دَ هغوی تعداد وو.

دَ مدارسو او خانقاهونو اصل: هم دغه صفه دَ مدرسې والو او خانقاه والو اصل دې. دَمدارسو اصل خو په دې وجه دې چه خلق به دَ علم دَ زدکړې دَپاره راتلل. اودَ خانقاه اصل په دې وجه دې چه دَدغه حضرات صحابه کرامو رضي الله عنهم اصل مقصد دَ حضورپاك نه روحانی فيض حاصلول وو. اودا اشکال دلته نه راځی چه بعضې علماؤ مدارس بدعت حسنه شمير کړی دی. ځکه چه دَ مدارسو خاص هيئت، دَ مدرسينو کيدل يا دَ ملازمينو کيدل، دَ وختونو پابندی وغيره دا هر څه هلته نه وو نولکه چه هيئت خاصه حادث دې. او اصل تعليم او متعلمين خودَ حضورپاك دَ زمانې نه دی. هم دغه شان دَ خانقاه حال دې چه دا هيئت خاصه نه وو. (۴)

قوله: ما منهم رجل عليه رداء: چه په هغوی کښې چا سره هم (دَ پاسه دَ اچولو) څادر نه وو.

قوله: رداء: دَ راء په کسرې سره هغه څادر په کوم سره چه دَ بدن پورتنې حصه پټولې شی. (۵)

---

(۱) کشف الباري: ۶۵۹/۱.
(۲) إرشادالساري: ۴۳۸/۱.
(۳) عمدة القاري: ۲۹۴/۴. إرشادالساري: ۴۳۸/۱.
(۴) الکنزالتواري: ۱۵۶/۴ سراج القاري: ۳۵/۳.
(۵) فتح الباري: ۶۹۴/۱ عمدة القاري: ۲۹۴/۴ إرشادالساري: ۴۳۸/۱. علامه سيد فخرالدين احمد صاحب رحمه الله فرمائی چه يوه ترجمه خوداده چه دَ بدن دَ پورتنې حصې دَ ستر دَپاره هيڅ څه مستقل کپړا نه وه بلکه يوه کمبله به وه. کومه چه به هغوی په سټ کښې غوټه ورکولوسره تړله او دَ ټول بدن دَ ستر دَپاره به ئې استعمالوله. او يوه ترجمه شيخ الاسلام دهلوی رحمه الله کړې ده: "نبود از ايشان مردے که بروے چادرے باشد بالائے ازار". (شيخ الاسلام، ۴۱۱/۱)، په هغوی کښې يو سړی هم داسې نه وو چه هغه سره دَ لنګ سره دَ پاس اچولو دَ پاره څادر وی. دا ترجمه زياته صفا ده چه چا سره هم دَ بدن دَ دوارو حصو دَ پاره جدا جدا لباس نه وو. (ايضاح البخاري: ۱۹۴/۳).

قوله: إما إزاراً وإما كساء، قد ربطوا في أعناقهم: يا دَ هغوى سره لنګ وو يا (دَ بدن دَ پټولو دَپاره) يوه كمبله، كومه چه هغوى دَ سټ نه (لاندې پورې) تړلې وه.

قوله: إما إزار: مطلب دادې چه صرف ازار يعنى لنګ به وو دَ پورته حصې دَ پاره څادر وغيره نه وو. (١)

قوله: إما كساء: مطلب دا چه صرف څادر يا كمبل وغيره به وه لنګ او ازار به نه وو. (٢)

قوله: قد ربطوا: دَدې فعل مفعول ضمير محذوف دې كوم چه "الكساء" طرف ته راګرځى. دا فعل جمع ځكه راوړلې شو چه "الرجل" جنس دې چه دَ واحد او جمع دواړو دَپاره استعماليږى. لهذا دَ جمع په اعتبار سره ئې اووئيل: قد ربطوا الأكسية (٣)

قوله: فمنها ما يبلغ نصف الساقين، ومنها ما يبلغ الكعبين، فيجمعه بيده، كراهية أن ترى عورته: اودا به په هغوى كښې دَ چا دَ ګيټو پورې رسيدلو اودَ چا به دَ پنډو پورې رسيدلو (دَ ركوع سجدې په وخت به ئې) هغه په لاس باندې نيولو چه چرته دَ هغوى شرمګاه ښكاره نه شى.

قوله: فمنها: كښې دَ هاء ضمير مرجع "الأكسية" دې. جمع په دې اعتبار سره چه "الكساء" پخپله اسم جنس دې دَ كوم اطلاق چه په واحد او جمع هرو دوؤ باندې كيږى. (٤)

قوله: فيجمعه: أى: الواحد منهم، يعنى په دغه فقيرانو صحابه كرامو كښې دَ چا چه به دغه پورته ذكر شوې حالت وو، هغه به په خپلو لاسونو دغه څادر راغونډولو. (٥)

قوله: بيده: په دې مقام باندې دَ اصيلى په نسخه كښې څه اضافه ده او هغه دا ده: "حال كونهم في الصلاة" يعنى دَ هغوى په داسې شان سره په خپلو لاسونو خپل څادر راغونډول به په دې وجه وو چه چرته دَ څادر كولاويدو سره عورت راښكاره نه شى. (٦)

دَ حديث مبارك دَ ترجمة الباب سره مطابقت: دَ مذكوره حديث شريف دَ ترجمة الباب سره مطابقت دَ حديث دَدې لفظ "اصحاب صفه" په وجه دې. هغه داسې چه كله دَ دغه صحابه كرامو رضي الله عنهم استوګنه او وخت تيرول هم په دغه صفه كښې وو چه دَ شرعى جمات حصه وه نو يقيناً دَ هغوى شپه تيرول به هم هلته وو او هم دغه خبره دَ ترجمة الباب ده.

خلاصه دا چه په دې باب كښې ذكر شوى دواړه تعليقاتو او دريواړو احاديثو نه دا ثابتيږى چه دَ سړو په جمات كښې اوده كيدل جائز دى. ليكن په دې باندې ځان په ښه شان سره پوهه

---

(١) فتح الباري: ٦٩٤/١ عمدة القاري: ٢٩٥/٤ إرشادالساري: ٤٣٨/١.
(٢) فتح الباري: ٦٩٤/١ عمدة القاري: ٢٩٤/٤ إرشادالساري: ٤٣٨/١.
(٣) فتح الباري: ٦٩٤/١ عمدة القاري: ٢٩٤/٤ إرشادالساري: ٤٣٨/١.
(٤) فتح الباري: ٦٩٤/١ عمدة القاري: ٢٩٤/٤ إرشادالساري: ٤٣٨/١.
(٥) فتح الباري: ٦٩٤/١ عمدة القاري: ٢٩٤/٤ إرشادالساري: ٤٣٨/١.
(٦) فتح الباري: ٦٩٤/١ عمدة القاري: ٢٩٤/٤ إرشادالساري: ٤٣٨/١.

کول پکاردی چه په دې باب سره د امام بخاری رحمه الله مقصود ترغیب ورکول نه دی چه په جمات کښې اوده کیږئی بلکه مقصود ئې دادې چه دَ اوده کیدو دا اجازت صرف دَ ضرورت په وخت دې ځکه چه دَ جماتونو اصلی مقصد عبادت دې.

۲۶-بَابٌ: اَلصَّلَاةِ إِذَا قَدِمَ مِنْ سَفَرٍ

دا باب دَ سفر نه په واپسئ باندې دَ مونځ کولو په بیان کښې دې.

دَ ترجمة الباب مقصد: دَدې ترجمة الباب نه مقصود دَدې امر بیان دې چه کله انسان دَ سفر نه واپس راشی نو مستحب دادی چه کورته دَ تلو نه مخکښې جمات ته لاړشی او دوه رکعته نفل دَ شکرانې په توګه باندې اداکړی اودَدې نه پس کورته لاړشی. هم دَدې استحباب بیانولو په غرض باندې دا باب قائم کړې شوې دې. په دې موقع باندې اداکیدونکی مونځ دَ تحیة القدوم من السفر په نوم سره پیژندلې شی.

علامه عینی رحمه الله فرمائی چه دا ابواب کوم چه شروع دی دا اکثر هم دَ جمات سره متعلق دی. لهذا دَ ابوابو په خپل مینځ کښې مناسبت هم یو دې یعنی جمات سره دَ تعلق. لهذا دَدې مناسباتو په لټون کښې دې پسې دَلګیدلو ډیر ضرورت نشته دې.(۱)

حضرت شیخ الحدیث صاحب رحمه الله فرمائی چه دې ته تحیة القدوم من السفر وائی. دا دَ انمو په نیز هغه وخت دی چه کله انسان دَ سفر نه واپس راشی نو اول دې جمات ته لاړشی دوه رکعته تحیة السفر دې اوکړی دې دَ پاره چه شروع دَ مبارک مقام نه اوشی او برکت حاصل شی او په دې وجه هم چه خلق په عام توګه په جماتونو کښې راجمع کیږی نوهغوی سره ملاقات هم کیږی.(۲)

تعلیق: وَقَالَ كَعْبُ بْنُ مَالِكٍ: كَانَ النَّبِيُّ ﷺ إِذَا قَدِمَ مِنْ سَفَرٍ بَدَأَ بِالْمَسْجِدِ فَصَلَّى فِيهِ. [ر: ۴۱۵۶]

دَ تعلیق ترجمه: حضرت کعب بن مالک رضی الله عنه اوفرمائیل چه نبی کریم ﷺ به کله دَ سفر نه واپس تشریف راوړو نو دَ ټولو نه مخکښې به ئې جمات ته تشریف اوړلو او هلته به ئې (دوه رکعته) مونځ اداکولو.

---

(۱) أی: هذا باب فی بیان الصلاة إذا قدم الرجل من سفر، وغالب الأبواب فی هذا الموضع فیما یتعلق بالمساجد فلا یحتاج إلی زیادة طلب وجوه المناسبات، فیها.(عمدة القاری: ۴/۲۹۵).

(۲) د تقریر بخاری شریف: ۲/۱۶۵-۱۶۴. تقریر بخاری شریف په حاشیه کښې دَ تقریر مولوی احسان په حواله سره دا تفصیل موجود دې. دَ آداب سفر نه دادی چه کله واپس راشی نو اول دې جمات ته لاړ شی تحیة المسجد دې اوکړی او څه وخت دې هلته کینی چه دوستانو وغیره سره ملاویدو کښې څه تکلیف نه وی. صرف مونځ کول خود هر یو دَ پاره مندوب دی اود مانځه نه پس کیناستل صرف دَ هغه چا دَپاره دی دَ چا چه دوستان وغیره زیات وی. دَدې باب په حدیث کښې دَ قدوم من السفر ذکر نشته دې. لیکن دَ امام بخاری رحمه الله په اصولو کښې استدلال بالعموم هم دې. او هم دا حدیث به وړاندې شی په کوم کښې چه د سفر ذکر دې. (حاشیه تقریر بخاری شریف: ۲/۱۶۵).

دَ تعليق تخريج: دا تعليق دَ سند سره پخپله امام بخارى رحمه الله په صحيح البخارى كښې هم دَ غزوه تبوك په بيان كښې ذكر كړې دې. په كوم كښې چه دَحضرت كعب بن مالك رضي الله عنه او دَ هغه دوؤ نورو ملګرو رضي الله عنهم په غزوه تبوك كښې دَ نه شريكيدو قصه بيان كړې شوې ده. هم په دې كښې چه چرته حضرت كعب رضي الله عنه دَخپلې توبې تفصيلي قصه نقل كړه هم هلته هغوى دا ذكر كړې دى چه دَ حضورپاك دا معمول وو چه كله به ئې دَ يو سفر نه واپس تشريف راوړلو نو دَ ټولو نه مخكښې به ئې جمات ته تشريف اوړلو او هلته به ئې دوه ركعته مونځ ادا كړو څه وخته پورې به ايسار شو. تلونكو راتلونكو سره به ئې ملاقات كولو اودَې نه پس به ئې خپل كورته تشريف اوړلو.(۱)

دَ تعليق راوى: په دې تعليق كښې هم يو راوى دې:

حضرت كعب بن مالك رضي الله عنه: دا صحابئ رسول دې. دَ دوى پوره نوم عمرو بن القين بن كعب بن سواد بن غنم بن كعب ابن سلمه الانصارى الخزرجى العقبى الاحدى دې.

دَ دوى نه روايت كونكو كښې دَ دوى خپل خامن، عبدالله، عبدالرحمن، عبيدالله، محمد، بنوكعب، جابر، ابن عباس، ابوامامه، عمر بن الحكم، عمر بن كثير بن افلح، اودَ دوى نمسى عبدالرحمن بن عبدالله، وغيرهم رحمهم الله شامل دى.

عبدالله بن احمد بن حنبل رحمه الله فرمائي چه په زمانه دَ جاهليت كښې دَ دوى كنيت ابوالبشير وو. دَ اسلام نه پس نبى كريم صلى الله عليه وسلم دَدوى كنيت ابوعبدالله كيخودو. دې نه علاوه دَ دوى كنيت باره كښې يو قول دَ ابوعبدالرحمن هم دې.

دَ ابن ابى حاتم رحمه الله بيان دې چه دې دَ اهل صفه نه وو. دا ډير مشهور شاعر وو. دَ ابن سيرين رحمه الله بيان دې چه دَ نبى كريم صلى الله عليه وسلم درې لوئى مشهور شاعران وو: حسان بن ثابت، عبدالله بن رواحه اوكعب بن مالك رضي الله عنهم. دَ دوى دَ پلار دَ دوى نه علاوه نو اولاد نه وو. دې دَ هغه اوياؤ كسانو نه وو چه په بيعت عقبه كښې شريك شو، په غزوه بدر كښې دوى نه وو شريك شوى. دَهغې نه پس غزوه احد او نوروغزواتو كښې شريك شو. په غزوه احد كښې چه كله دَ نبى كريم صلى الله عليه وسلم دَ شهادت دَ دروغو خبره خوره شوه نوحضرت كعب رضي الله عنه فرمائي چه هغه وخت دَ ټولو نه رومبې سړې زه ووم چاچه رسول الله صلى الله عليه وسلم ژوندې اوپيژندلو نو ما په اوچت آواز سره مؤمنانو ته دَ نبى پاك عليه السلام دَ ژوندى اوصحيح سلامت كيدو زيرې وركړو. هم په دې غزوه كښې هغوى رضي الله عنه ته دَ اوياؤ نه زيات زخمونه لګيدلى وو. بيا په غزوه تبوك كښې هم نه وو شريك شوې. بيا دَ اوړدې مودې (۵۰ ورځو) نه پس الله تعالى دَ هغوى توبه قبوله كړه. دَ كومې تفصيلي قصه چه پخپله بيانوى كومه چه امام بخارى رحمه الله په خپل صحيح كښې نقل

---

(۱) هذا التعليق ذكره البخارى فى صحيحه فى غزوة تبوك، وهو حديث طويل، يرويه عن يحيى بن بكير عن الليث عن عقيل عن ابن شهاب عن عبدالرحمن بن عبد ابن كعب بن مالك: أن عبدالله ابن كعب بن مالک، وكان قائد كعب من بنيه حين عمى، قال: سمعت كعب بن مالک يحدثنى تخلف عن غزوة تبوک...... الحديث بطوله، يأتى إن شاء الله تعالى، وفيه. "وأصبح رسول الله قادما، وكان إذا قدم من سفر بدا بالمسجد فركع فيه ركعتين ثم جلس للناس". الحديث. (عمدة القارى: ۲۹۵/۴).

کړې ده.(١)

---

١) دَ صحیح بخاری دَدغې اوږد ایمان تازه کونکې حدیث ترجمه په فوائد کثیره باندې دَمشتمل کیدو دَ وجې نه دلته مکمل ذکر کولې شی:
عبدالرحمن بن عبدالله دَ خپل پلار عبدالله بن کعب نه چه خپل پلار به ئې دَ نابینا کیدو دَ وجې مخ نیولو او کرخولو به ئې روایت کوی چه ما دَ کعب بن مالك رضي الله عنه نه واؤریدل چه هغوی اووئیل چه زه حضورپاك سره په ټولو جنګونو کښې حاضر ووم. مګر په تبوك او بدر کښې شاته پاتې شوم. مګر په بدر کښې شاته پاتې کیدونکو باندې دَ الله تعالی عتاب اونه شو. په جنګ بدر کښې دَ حضورپاك غرض دا وو چه دَ قریشو دَ قافلې تعاقب اوکړې شی. دښمنان الله تعالی ناڅاپی رامخامخ کړل او جنګ اوشو. زه په لیلة العقبه کښې دَ رسول الله صلی الله علیه وسلم په خدمت کښې حاضر شوم. حضورپاك دَ ټولو نه په اسلام باندې دَ قائمیدو وعده واخستله او ماته خولیلة العقبه دَ جنګ بدر په مقابله کښې عزیز ده. اګرچه جنګ بدر ته په خلقو کښې زیات شهرت او فضیلت حاصل دې.
او په جنګ تبوك کښې دَ نه شریکیدو وجه داده چه دَدې نه مخکښې چرته هم ماسره دوه سورلئ نه وې جمع شوې. مګر په دغه غزوه کښې زه دَ دوو سورلو مالك جوړ شوم. دې نه علاوه دَ حضورپاك دا دستور وو چه کله به ئې دَ جنګ خیال کولو نو صفا صفا پته او نښه او ځائې به ئې نه خودلو بلکه څه په ګول مول الفاظو کښې به ئې ښکاره کول دې دَپاره چه نور خلق ئې بل مقام او ګنړی. غرض دا چه کله دَ جنګ وخت راغلو نو ګرمی ډیره سخته وه. لاره ډیره اوږده او بې اوبو او بې ګیا وه. دَ دښمن تعداد زیات وو. لهذا حضورپاك مسلمانان په پوره توګه باندې خبر کړل چه مونږ تبوك ته ځو دې دَپاره چه تیاری اوکړی. هغه وخت حضورپاك سره په کثیر شمیر کښې مسلمانان موجود وو مګر څه داسې کتاب وغیره نه وو چه په هغې کښې دَ ټولو نومونه لیکلې شوی وی. کعب رضي الله عنه وائی چه یو مسلمان داسې نه وو چه په دې جنګ کښې ئې شریکیدل نه غوښتل مګر دې سره به ئې دا خیال هم کولو چه دَ چا غیرحاضری حضورپاك ته تر هغه وخته پورې نه شی معلومیدې ترڅو مې پورې چه وحی رانه شی.
غرض دا چه حضورپاك دَ جنګ تیارې شروع کړو او دا هغه وخت وو چه میوه پخیدله او په سوری کښې کیناستل ښه لګیدل. ټولو تیارې کولو مګر ما به هر سحر دا سوچ کولو چه زه به تیارې اوکړم څه تادی ده؟ زه خو هروخت تیارې کولې شم. دغه شان ورځې تیریدلې. یوسحر حضورپاك روان شو. ما وئیل چه دوی پریږده چه څې زه به یو ورځ، دوؤ کښې تیارې اوکړم او په لار کښې به دوی سره شامل شم. غرض دا چه بل سحر ما تیارې کول غوښتل مګر اومې نه کړې شو او زه هم داسې پاتې شوم. په دریمه ورځ هم دغه شان اوشو او بیا زما هم دغه حال شو. اوس ټول خلق ډیر لرې وتلی وو. ما خو خل اراده اوکړه چه حضورپاك سره ملاؤ شم مګر په تقدیر کښې مې نه وه. افسوس چه دامې کړې وې.
چنانچه دَ حضورپاك دَ تلو نه پس چه به زه په مدینه کښې ګرځیدم نو ماته به یا منافقان ښکاریدل او یا به هغه خلق ښکاریدل څوك چه کمزورې اوضعیفان او بیماران وو. ماته به ډیر افسوس کیدلو. حضورپاك په لاره زه چرته هم یاد نه کړم. البته چه تبوك ته اورسیدو او ټولو خلقو کښې کیناستو نو حضورپاك اوفرمائیل کعب بن مالك چرته دې؟ دَ بنی سلمه یو سړی عبدالله بن انیس رضي الله عنه اووئیل چه یا رسول الله صلی الله علیه وسلم هغه خو په خپل حسن او جمال باندې ناز کولو د وجې پاتې شوې دې. نو معاذ رضي الله عنه اووئیل تا ښه خبره اونه کړه. په الله قسم اې دَ الله رسوله! مونږ خو هغه ښه سړې ګڼړو. حضورپاك چه دا واؤریده نو خاموش شو. دَ کعب بن مالك رضي الله عنه بیان دې چه کله ماته دا معلومه شوه چه حضورپاك راروان دې نو ما سوچ کولو چه څه داسې حیله او بهانه په لاس راشې چه دَ حضورپاك دَ غصې نه ما بچ کړې شی. بیا ما دَ خپل کور هوښیارانو خلقو سره مشوره اوکړه چه تاسو هم په دې سلسله کښې څه سوچ اوکړئ. خو چه کله دا خبره معلومه شوه چه حضورپاك مدینې ته بالکل رانیږدې شوې دې نو زما دَ زړه نه ددې حیلې دا خیال لرې شو او ما یقین اوکړو چه دروغ مې دَ نبی پاك علیه السلام دَ غصې نه بچ کولې نه شی.
سحر حضورپاك مدینې ته تشریف راوړو او دَ حضورپاك طریقه داوه چه دَ سفرنه به کله ....

.... واپس شو نواول به جمات ته تلو او دوه رکعته مونځ به ئې کولو. اوس چه کوم خلق شاته پاتې شوي وو هغوی راتلل شروع شو او خپل خپل عذورونه ئې بیانول او قسمونه ئې خوړل. دا خلق اتیا کسان وو یا ددې نه څه زیات. حضورپاك د هغوی نه د دوی عذرونه قبول کړل او د هغوی نه ئې دوباره بیعت واخستو او د هغوی دپاره ئې د مغفرت دعا اوکړه او د هغوی د زړونو خیالات ئې الله تعالی ته حواله کړل.
کعب رضي الله عنه وائي چه زه هم راغلم السلام علیکم مې اووئیل. حضورپاك به داسې مسکا سره په کوم کښې چه غصه هم شامله وه جواب راکړو وئې فرمائیل راشه. زه مخې ته لاړم کیناستم. حضورپاك زمانه تپوس اوکړو کعب! ته ولې شاته پاتې شوې؟ حالانکه تا خود سورلئ هم انتظام کړې وو. ما عرض اوکړو ستاسو فرمائیل صحیح دي. زه که چرې د بل چا مخې ته ووم نو ممکن وه چه هغه ته مې څه بهانه وغیره کولو سره دروغ وئیلي وې خکه چه زه ښه وئیلي هم شم مګر الله ګواه دې چه زه پوهیږم که ما دروغ وئیلو سره تاسو راضی کړئې نو صبا به الله تعالی تاسو زمانه ناراضه کړی په دې وجه به زه هم رښتیا وایم که تاسو په ما باندې غصه ولې اونه کړئې. راتلونکې وخت کښې خو به د الله تعالی نه مغفرت او د بخشش امید پاتې وی. په الله قسم زه قصور وار یم حالانکه په مال او دولت کښې څوك هم زما برابر نه دی مګر ماسره ددې هرڅه موجودیدو باوجود زه شریك نه شوم.
حضورپاك دې اوریدو سره اوفرمائیل کعب صحیح خبره بیان کړه. ښه ده زه او د الله تعالی د حکم په خپل حق کښې انتظار کوه. غرض زه پاسیدم او لاړم نو د بنی سلمه خلق هم ماسره شو او وئې وئیل چه مونږ خو تراوسه پورې ستا هیڅ ګناه نه ده لیدلې. تا به هم د نورو خلقو په شان د حضورپاك په مخکښې څه بهانه پیش کړې وه. نو د حضورپاك دعا او مغفرت به ستا د پاره کافي شوي وي. هغوی یو شان ماته هم دغه وئیل تردې چه زما په خیال کښې راغله چه واپس حضورپاك له لاړشم او اولنې خبره غلطه ثابتولو دپاره څه بهانه پیش کړم. بیا ما د هغوی نه تپوس اوکړو چه ایا نور هم څوك شته؟ چا چه زما په شان د خپلې ګناه اعتراف کړې دې. هغوی وئیل چه او دوه کسان نور هم دي چا چه اقرار اوکړو او حضورپاك هغوی ته هم دغه اوفرمائیل څه ئې چه تاته فرمائیلي دي. ما د هغوی د نومونو تپوس اوکړو نو وئې وئیل یو مرارة بن ربیع عمروی رضي الله عنه او دویم هلال بن امیه واقفي رضي الله عنه دي. دا دواړه نیکان وو او په جنګ بدر کښې شریك شوي وو. د هغوی سره ملاویدل په ما ښه لګیدل. غرض دا چه د دغه دوو کسانو نومونه اوریدو سره زما تسلي اوشوه او زه لاړم.
رسول الله صلی الله علیه وسلم ټول خلق منع کړی وو چه دغه دریو کسانو سره به څوك خبرې نه کوی. مګر نور شاته پاتې کیدونکو او د دروغو بهانې پیش کونکو دپاره داحکم نه وو. آخر خلقو زمونږ نه جدا اوسیدل شروع کړه او مونږ داسې شو چه مونږ هڅو څوك پیژنی نه. لکه چه زمکه او آسمان بدل شوي وی. غرض ۵۰ شپې په دې کښې دغه شان تیرې شوې. زما دواړه ملګری خو په کور کښې کیناستل مګر زه د همت والا ووم راوتلم به. د جمع په مونځ کښې به شریکیدم، بازار وغیره ته به تلم مګر چا به راسره خبره نه کوله.
زه به نبی کریم صلی الله علیه وسلم له هم راغلم هغوی به په خپله مصله باندې تشریف فرما وو. ما به سلام کولو او ماته به داسې شبه کیدله چه د حضورپاك شونډې مبارکې خوزیږی کیدې شی د سلام جواب راکوی. بیا به ما د حضورپاك سره نیزدې مونځ کول شروع کړه مګر د سترګې پټولو سره به مې حضورپاك ته هم کتل چه حضورپاك څه کوی. کله به چه زه په مانځه ووم نو حضورپاك به ماته کتل او کله چه به زما نظر هغوی سره ملاویدو نو حضورپاك به مخ واړولو. په دې حال کښې موده تیره شوه او زه د خلقو د خاموشئ نه تنګ شوم. بیا د خپل تره خوئې حضرت ابو قتاده رضي الله عنه له باغ ته راغلم او سلام مې اوکړو. د هغه ماسره ډیره مینه وه مګر په الله قسم هغه زما د سلام جواب رانه کړو. ما هغه ته اووئیل اې ابوقتاده ته ما د الله او د هغه د رسول طرفدار ګڼرې او که نه؟ مګر هغه جواب رانه کړو. بیا ما قسم خوړلو سره هم دغه خبره اوکړه مګر جواب ملاؤ نه شو. ما په دریم ځل هم دغه اوکړه نو ابوقتاده رضي الله عنه صرف دومره جواب راکړو الله او د هغه رسول ته ښه معلومه ده. بیا زه ټینګ نه شوم او اوښکې مې روانې شوې او واپس لاړم.
زه یوه ورځ بازار کښې روان ووم چه یو نصراني زمیندار څه د شام د ملك اوسیدونکې وو. د غلې خرڅولو دپاره راغلې وو هغه زما پته د چانه معلوموله نو خلقو زما طرف ته اشاره اوکړه چه ....

...... دغه کعب بن مالك رضي الله عنه دي. هغه ماله راغلو او دَ غسان دَ نصراني بادشاه يو خط ئې ماته راکړو په کوم کښې چه ليکلي وو چه ماته معلومه شوې ده چه ستاسو رسول په تا باندې ډيرزياتي کوي حالانکه الله تعالى ته ذليل کړې نه يې. ته ډير دَ کار سړې ئې، ته ماله راشه، مونږ به تا ډير په ارام سره اوساتو. ما وئيل دا بل ازميښت دې او بيامې هغه خط د اور په تنورکښې واچولو.
اوس لا ۴۰ ورځې تيرې شوې وې او لس ورځې پاتې وې چه دَ رسول الله ﷺ قاصد حزيمه بن ثابت رضي الله عنه راغلو ماته ئې اووئيل چه رسول الله ﷺ فرمائي چه ته دَ خپلې بى بى نه لرې اوسيږه. ما وئيل څه مطلب دې؟ طلاق ورکړم يا څه بل څه اوکړم؟ حزيمه رضي الله عنه وئيل بس جدا اوسيږه او کوروالي وغيره مه کوه. هم دغه شان حکم زما نورو دوو ملګرو ته هم شوې وو. غرض دا چه ما خپلې بى بى ته اووئيل ته خپلو خپلوانو کره لاړه شه ترڅو مې چه الله تعالى زما فيصله اونه کړي.
کعب رضي الله عنه وائي چه بيا دَ هلال بن اميه رضي الله عنه بى بى دَ حضورپاك په خدمت کښې حاضره شوه وئې وئيل اې دَ الله رسوله! هلال بن اميه رضي الله عنه زما خاوند ډير بوډا دې که زه دَ هغه کار خدمت کوم نو څه ګناه خو نشته دې؟ حضورپاك وئيل هيڅ هم نشته مګر هغه صحبت نه شي کولې. هغې عرض اوکړو حضورپه هغه کښې خو څه داسې خواهش هم نشته دې. او دکله نه چه دا خبره شوې ده ژاړي او دهغه وخت نه دهغه هم دا حال دې.
کعب رضي الله عنه وائي چه ماته زما رشته دارو اووئيل چه ته هم حضورپاك له لاړشه دَ خپلې بى بى باره کښې هم داسې اجازت حاصل کړه دې دَ پاره چه هغه ستا خدمت کوي. لکه څنګه چه دَ هلال رضي الله عنه بى بى ته اجازت ملاؤ شو. ما وئيل په الله قسم زه چرې هم داسې نه شم کولې. معلومه نه ده چه حضورپاك به څه فرمائي. زه ځوان سړې يم د هلال رضي الله عنه په شان ضعيف نه يم. غرض دا چه دې نه پس هغه لس شپې هم تيرې شوې او زه دَ پنځوسمې شپې دَ سحرد مونځ نه پس خپل کور سره ناست ووم او داسې ښکاريدله چه ژوند مې سخت شوې دې او زمکه زما دَپاره باوجود دَ وسعت تنګه شوې ده. چه په دې کښې دَ سلع غر نه يو آواز کونکي په چغه سره اووئيل چه اې کعب بن مالك رضي الله عنه تاته زيرې درکولې شي. دَدې آواز په اوريدو سره زه دَ خوشحالئ نه په سجده راپريوتلم او يقين مې اوکړو چه اوس دا مشکل آسان شو. څکه چه حضورپاك دَ سحر دَمونځ نه پس خلقو ته اوفرمائيل چه الله تعالى ستاسو قصور معاف کړې دې. اوس خو خلق ما له او زما هغه ملګرو له دَ زيرې او مبارکبادئ دَپاره راتلل. او يو سړې زبير بن عوام رضي الله عنه خپل اس زغلولو سره ماله راغلو او يو بل سړې دَ بنى سلمه په سلع غر باندې اوختلو اود هغه آواز زر زما غوږونو ته اورسيدلو. دغه وخت زه دومره خوشحال شوم چه خپلې دوه کپړې مې اوويستلې او هغه ته مې ورکړې. ما سره ددغې نه علاوه نورې څه کپړې نه وې. ما دَ ابوقتاده رضي الله عنه نه دوه کپړې واخستې او وامې غوستلې. بيا دَ حضورپاك په خدمت کښې حاضر شوم. په لاره کښې دَ خلقو يوه ګڼړه وه چه ما ته ئې مبارکى راکوله او وئيلې ئې چه دَ الله تعالى دغه انعام تاته مبارك شه. کعب رضي الله عنه وائي چه زه جمات ته لاړم حضورپاك هلته تشريف فرما وو او نور خلق هم ناست وو. طلحه بن عبيدالله رضي الله عنه زما په ليدو رامنډې کړې ماسره ئې لاس ملاؤ کړو، بيائې مبارکى راکړه. په مهاجرينو کښې داکار صرف طلحه رضي الله عنه اوکړو. الله ګواه دې چه زه به دَ هغه دا احسان کله هم هير نه کړم. کعب رضي الله عنه وائي چه بيا ما حضورپاك ته سلام اوکړو اود حضورپاك مخ مبارك دَ خوشحالئ نه پړقيدو نو حضورپاك اوفرمائيل اې کعب دا نن ورځ دې تاته مبارك شي کومه چه د ټولو نه ښه ده ستاد پيدا کيدو نه تر نن پورې. ما عرض اوکړو چه حضور دا معافى دَ الله تعالى دَ طرف نه شوې ده که ستاسو دَ طرف نه؟ وئې فرمائيل دَ الله تعالى دَ طرف نه معاف کړې شوې. او حضورپاك چه به کله خوشحاله وو نو مخ مبارك به ئې د سپوږمئ په شان پړقيدو. او مونږ به د حضورپاك خوشحالي پيژندله.
بيا ما دَ حضورپاك مخې ته کيناستو سره عرض اوکړو اې دَ الله تعالى رسوله! زه دَ خپل خلاصى او معافئ په شکريه کښې خپل ټول مال دَ الله اود هغه د رسول ﷺ دَپاره خيرات نه کړم؟ حضورپاك اوفرمائيل لږ شان اوکړه او څه دخپل ځان دَ پاره هم اوساته څکه چه دا ستا دَپاره فائده مند دې. ما عرض اوکړو ټيك دَه زه خپله دَ خيبر حصه پاتې کوم. ما بيا عرض اوکړو اې دَ الله رسوله! ما دَ رښتيا وئيلو په وجه خلاصې بيامونده. اوس به زه ټول ژوند کښې هم رښتيا وايم. په الله قسم زه نه شم وئيلې......

د ابن اسحاق رحمه الله بيان دے چه کله د مدينې منورې طرف ته هجرت اوشو نو نبی کريم ﷺ د حضرت طلحه بن عبيد الله رضي الله عنه او د هغه په مينځ کښې مؤاخات قائم کړې وو. خو د حضرت عروه رحمه الله بيان دے چه د حضرت زبير رضي الله عنه او حضرت کعب رضي الله عنه په مينځ کښې مؤاخات قائم کړې شوې وو. د ابن سيرين رحمه الله بيان دے چه حضرت کعب رضي الله عنه دوه داسې شعرونه اووئيل چه د قبيلهٔ دوس د اسلام راوړلو سبب جوړ شو، هغه شعرونه دا دی:

قضينا من تهامة كل وتر وخيبر ثمّ أغمدنا السيوفا

نخيرها، ولو نطقت لقالت قواطعهن: دوسًا أو ثقيفًا

يعنى مونږ د تهامه او خيبر نه هر طاق کار کولو سره توري په تيکو کښې کړې که چرې د هغې ژبې وې نو مونږ ته به ئې وئيلی وی، چه دوس او ثقيف والو لره به د دې تورو نه زياتی پرې کونکې وی

کله چه قبيلهٔ دوس ته دا خبره معلومه شوه نو هغوی اووئيل چه د خپل بچاؤ سامان تيار کړئی داسې نه وی چه کوم آفت په ثقيف باندې راغلې دې هسې نه چه په تاسو باندې راشی. کله چه حضرت علی بن ابی طالب رضي الله عنه شهيد کړې شو هغه وخت دوی وفات شو. د معاويه رضي الله عنه په خلافت کښې نابينا شوې وو. بخاری رحمه الله د دوی د وفات مختصر ذکر کړې دې چه هغوی د حضرت عثمان رضي الله عنه مرثيه کړې ده. مونږ ته د حضرت علی او معاويه رضي الله عنهما د جنګ باره کښې د هغوی هيڅ خبره معلومه نه شوه. د بغوی رحمه الله قول دې چه ماته دا خبره معلومه شوې ده چه هغه د حضرت معاويه رضي الله عنه په خلافت کښې په شام کښې وفات شوې دې.(۱)

...... چه د رښتيا وئيلو په وجه الله تعالى په ما باندې داسې مهربانی فرمائيلې وی لکه څنګه ئې چه په ما کړې ده. د هغه وخت نه کله نه چه ما رسول الله ﷺ ته رښتيا خبره کړې ده بيا د هغه وخت نه تر دې وخته پورې ما دروغ نه دی وئيلی. او زه دا اميد کوم چه الله تعالى به ما د دروغو نه بچ کوی. او الله تعالى په خپل رسول ﷺ باندې دا آيت نازل کړو: ﴿لَقَدْ تَّابَ اللّٰهُ عَلَى النَّبِيِّ وَالْمُهٰجِرِيْنَ وَالْأَنْصَارِ﴾ [التوبة: ۱۱۷] يعنى الله تعالى نبی، مهاجرين او انصار معاف کړل په الله قسم د اسلام قبلولو نه پس ما د دې نه لوئی څه انعام او احسان نه دې ليدلې چه الله تعالى د حضورپاک په مخکښې ماته د رښتيا وئيلو توفيق راکړو او زه ئې د هلاکت نه بچ کړم کنې د نورو خلقو په شان به زه هم تباه او هلاک شوې ووم چا چه حضورپاک ته دروغ اووئيل. د دروغو قسم ئې اوخوړلو نو بيا دا آيت نازل شو ﴿سَيَحْلِفُوْنَ بِاللّٰهِ لَكُمْ اِذَا انْقَلَبْتُمْ﴾ [التوبة: ۹۵] يعنى دا خلق دروغژن دی

کعب رضي الله عنه وائی مونږ دريواړه د دغه منافقانو نه جدا يو کومو چه نه ده معلومه چه څومره بهانې جوړې کړې او د دروغو قسمونه ئې اوخوړل او حضورپاک د هغوی خبره قبوله کړه او د هغوی نه ئې بيعت واخستلو او د مغفرت دعا ئې ورته اوکړه. خو زمونږ معامله ئې پريخوده تردې چه الله تعالى دا آيت نازل کړو: ﴿وَّعَلَى الثَّلٰثَةِ الَّذِيْنَ خُلِّفُوْا﴾ [التوبة: ۱۱۸] يعنى دغه درې ئې معاف کړل کوم چه شاته پاتې شوی وو. د دې نه هغه خلق مراد نه دی چه په قصد سره پاتې شوې وو بلکه مطلب دا دې چه مونږ د هغوی نه شاته پاتې شو چا چه قسمونه اوخوړل، عذر ئې بيان کړو، او رسول الله ﷺ د هغوی عذر قبول کړو. (صحيح البخاری، کتاب المغازی، غزوة تبوک، باب: حديث کعب بن مالک، وقول الله تعالى عزوجل: ﴿وَّعَلَى الثَّلٰثَةِ الَّذِيْنَ خُلِّفُوْا﴾ رقم الحديث: ۴۴۱۸).

(۱) الإصابة: ۴۵۶/۵ دارالکتب العلميه. معرفة الصحابة لأبى نعيم: ۲۳۶۶/۵. أسد الغابة: ....

د تعليق مقصد: د مذكوره تعليق مقصد دادې چه د نبي اكرم ﷺ د عمل په ذريعه خپله مدعا يعني ترجمة الباب ثابت شي. چنانچه كعب بن مالك رضي الله عنه دَدې خبرې ذكراوكړو چه نبي كريم ﷺ به دَسفرنه واپس راتللو نوجمات ته به ئې تشريف اوړلو اوهلته به ئې دوه ركعته مونځ كولو. دَدې تعليق نه پس چه امام بخاري رحمه الله كوم حديث راوړى دى په هغې كښې دَ نبي كريم ﷺ دَ قول نه دَ دغه دوؤ ركعتو د سفر ثبوت دې. يعني تعليق سره خودا وهم كيدې شو چه دا دَ نبي ﷺ فعل دې په دې وجه به دا دَ حضورپاك خصوصيت وى ليكن په حديث كښې دَ قولي حكم كيدو د وجې دا احتمال ختم شو.(١)

حديث باب [حديث نمبر ٤٣٢]

-٤٣٢حَدَّثَنَا خَلَّادُ بْنُ يَحْيَى قَالَ حَدَّثَنَا مِسْعَرٌ قَالَ حَدَّثَنَا مُحَارِبُ بْنُ دِثَارٍ عَنْ جَابِرِ(٢) بْنِ عَبْدِ اللَّهِ قَالَ أَتَيْتُ النَّبِيَّ -صلى الله عليه وسلم- وَهُوَ فِي الْمَسْجِدِ -قَالَ مِسْعَرٌ أُرَاهُ قَالَ ضُحًى- فَقَالَ «صَلِّ رَكْعَتَيْنِ.» وَكَانَ لِي عَلَيْهِ دَيْنٌ فَقَضَانِي وَزَادَنِي.

د حديث ترجمه: حضرت جابر رضي الله عنه اوفرمائيل چه زه د نبي كريم ﷺ په خدمت كښې حاضر شوم. حضورپاك په جمات كښې ناست وو. مسعر اووئيل چه زما خيال دې چه محارب

...........٤٦٠/٤ – ٤٦١. الاستيعاب فى معرفة الأصحاب: ١٣٢٣/٣. مختصر تاريخ دمشق لابن عساكر: ١٧٦/٥٠. سيرأعلام النبلاء: ٥٢٣/٢. التاريخ الكبير: ٢١٩/٧. الجرح والتعديل: ١٦٠/٧. تهذيب التهذيب: ٤٤٠/٨.

(١) فتح البارى: ٦٩٥/١.

(٢) أخرجه البخارى فى صحيحه فى كتاب العمرة، باب: لا يطرق أهله إذا بلغ المدينة، رقم الحديث: ١٨٠١. وفى البيوع، باب شراء الدواب والحمير، رقم الحديث:٢٠٩٧. وفى الوكالة، باب إذا وكل رجل رجلاً أن يعطى شيئًا ولم يبين كم يعطى فأعطى على ما يتعارفه الناس، رقم الحديث: ٢٣٠٩. وفى الاستقراض، باب: من اشترى بالدين وليس عنده ثمنه، رقم الحديث: ٢٣٨٥. وباب: حسن القضاء، رقم الحديث: ٢٣٩٤. وباب: الشفاعة فى وضع الدين، رقم الحديث: ٢٤٠٦. وفى المظالم، باب: من عقل بعيره على البَلاط أو باب المسجد، رقم الحديث: ٢٤٧٠. وفى الهبة، باب: الهبة المقبوضة وغير المقبوضة والمقسومة وغير المقسومة، رقم الحديث: ٢٦٠٤-٢٦٠٣. وفى الشروط، باب: إذا اشترط البائع ظهر الدابة إلى مكان، رقم الحديث: ٢٧١٨. وفى الجهاد، باب: من ضرب دابة غيره فى الغزو، رقم الحديث: ٢٨٦١. وباب: استئذان الرجل الإمام، رقم الحديث: ٢٩٦٧. وباب: الصلاة إذا قدم من سفر، رقم الحديث: ٢٩٨٧. وباب: الطعام عندالقدوم، رقم الحديث:٣٠٨٩، ٣٠٩٠وفى المغازى باب: ﴿إِذْ هَمَّتْ طَّائِفَتَانِ مِنكُمْ أَن تَفْشَلَا وَاللَّهُ وَلِيُّهُمَا﴾ رقم الحديث: ٤٠٥٢. وفى النكاح، باب: تزويج الثيبات، رقم الحديث: ٥٠٨٠-٥٠٧٩.وباب لا يطرق أهل ليلهإذا أطال الغيبةمخافة أن يخونهمأو يلتمس عثراتهم، رقم الحديث:٥٢٤٣، ٥٢٤٤ وباب: طلب ا لولد، رقم الحديث: ٥٢٤٦-٥٢٤٥. وباب: تستحد المغيبة وتمتشط الشَعثة، رقم الحديث: ٥٢٤٧. وفى النفقات، باب: عون المرأة زوجها فى ولده، رقم الحديث: ٥٣٦٧. وفى الدعوات، باب: الدعاء للمتزوج، رقم الحديث: ٦٣٨٧. و مسلم فى صحيحه، فى صلاة المسافرين، باب: استحباب تحية المسجد بركعتين وكراهة الجلوس قبل صلاتهما، وأنها مشروعة فى جميع الأوقات، رقم الحديث: ٧١٥. وفى جامع الأصول، حرف الصاد، الكتاب الأول: فى الصلاة، القسم الثانى: فى النوافل المقرونة بالأوقات، الفصل الرابع: فى صلوات متفرقة، تحية المسجد، رقم الحديث: ٤٣٥٤، ٢٤٩/٦.

اوونيل چه د چاشت په وخت نوحضورپاك (حضرت جابر رضي الله عنه ته) اوفرمائيل چه دوه ركعته مونځ اوكړه. (حضرت جابر رضي الله عنه اوفرمائيل چه) زما څه قرضه نبي كريم ﷺ پورې وه نوحضورپاك ماته هغه قرضه اداكړه (اودَ هغه مقدار نه) ئې نور زيات هم راكړه.

تراجم رجال: دَ مذكوره حديث په سند كښې څلور راويان دي:

① خلادبن يحيى رحمه الله: دا ابومحمد خلاد بن يحيى ابن صفوان الكوفي السلمي رحمه الله دې.

دَدوى تفصيلي احوال كشف البارى، كتاب الغسل، باب: من بدأ بشق رأسه الأيمن في الغسل كښې تيرشوى دى.(١)

② مسعر رحمه الله: دا ابومسلمه مسعر بن كدام بن ظهير بن عبيده بن الحارث الهلالي العامري الكوفي رحمه الله دې. دَدوى تفصيلي احوال كشف البارى، كتاب الوضوء باب: الوضوء بالمد كښې تيرشوى دى.(٢)

③ مُحارب بن دِثار رحمه الله: دَدوى پوره نوم مُحارب بن دثار بن كُردوس بن قرواش السدوسي الكوفي رحمه الله دې. دې دَ يو لوئي جماعت نه دَ حديث روايت كوى. په دغه جماعت كښې جابر بن عبدالله، ابن عمر، عبدالله بن يزيد الخطمي، اسود بن يزيد رضي الله عنهم شامل دى. اودَ دوى نه روايت كونكو كښې مسعر، زبيد اليامي، شعبه، ثوري، قيس بن ربيع رحمهم الله اويو لوئي جماعت شامل دى.

دې دَ كوفې يو لوئي نوموړې قاضي وو. سفيان ثوري رحمه الله فرمائي چه ما دَ محارب بن دثار نه افضل څوك نه دې ليدلې. احمد بن حنبل رحمه الله او يحيى بن معين رحمه الله دَدوى توثيق كړې دى. ابن عيينه رحمه الله وائي چه ما محارب بن دثار په جمات كښې كيناستو سره فيصله كونكې ليدلې دې.

عبدالله بن ادريس رحمه الله دَ خپل پلار نه روايت كوى چه هغه حكم رحمه الله اوحماد بن سليمان رحمه الله دَ محارب بن دثار رحمه الله دَ فيصلو والا مجلس كښې ناست ليدلى دى. يو دَ هغه نه ښى طرف ته او بل كس طرف ته ناست وو. دَ محارب بن دثار رحمه الله وفات ١١٦ هجرى كښې شوې دې.(٣)

④ جابربن عبدالله رضي الله عنه: دا مشهور صحابئ رسول حضرت جابر بن عبدالله رضي الله عنه دې. دَدوى احوال كشف البارى، كتاب الوضوء، باب: من لم ير الوضوء إلا من المخرجين، من القبل والدبر كښې تيرشوى دى.(٤)

---

(١) كشف البارى، كتاب الغسل، باب: من بدأ بشق رأسه الأيمن في الغسل

(٢) كشف البارى، كتاب لوضوء باب: الوضوء بالمد.

(٣) سيرأعلام النبلاء: ٢١٧/٥. التاريخ الكبير للبخاري: ٢٨/٧. الجرح والتعديل: ٤١٦/٨. تاريخ الإسلام: ٢٩٧/٤. ميزان الاعتدال: ٤٤١/٣. تهذيب التهذيب: ٤٩/١٠. تاريخ دمشق لابن عساكر: ٥٤/٥٧. إكمال تهذيب الكمال: ٨٧/١١ الطبقات الكبرى لابن سعد: ٣٠٧/٦.

(٤) كشف البارى كتاب الوضوء، باب: من لم يرالوضوء إلا من المخرجين، من القبل والدبر.

دَ حديث شرح:

قوله: "قال مسعر أراه قال: ضحى": دا كلام مدرج دې يعنى دا دَ راوئ حديث خپل كلام دې دَ حديث حصه نه ده. "أراه" دَ همزې په ضمې سره دَ "أظن" په معنى دې او دَ "ه" ضمير مرجع محارب بن دثار رحمه الله دې.[1] مطلب به داشى چه محارب رحمه الله دَ حضرت جابر رضي الله عنه نه روايت كولو سره دا خبره اوكړه چه زه كله دَ نبى كريم صلى الله عليه وسلم په خدمت كښې حاضر شوم نو هغه دَ چاشت وخت وو.[2]

قوله: "وكان لى عليه دين": دَ اكثرو نسَاخو په روايت كښې هم دغه الفاظ دى. البته دَ حموى په روايت كښې "وكان له" لفظ دې. په دې صورت كښې دَ "ه" ضمير مرجع جابر بن عبد الله رضي الله عنه دې. يعنى "وكان لجابر على النبى صلى الله عليه وسلم دين". دا دَين دَ حضرت جابر بن عبد الله رضي الله عنه دَ اوښ قيمت وو كوم چه نبى كريم صلى الله عليه وسلم دَ هغه نه اخستې وو.

او دا هم وئيلى شوى دى چه دَ حموى په دې روايت كښې دَ متكلم ضمير نه دَ غائب ضمير طرف ته التفات شوې دې. يعنى دَ اكثرو په روايت كښې "وكان لى" په ضميرِ متكلم سره وو او دَ حموى په روايت كښې دَ ضميرِ متكلم نه ضميرِ غائب طرفته التفات اوشو يعنى "وكان له".[3]

علامه نووى رحمه الله فرمائى چه دا دوه ركعته دَ سفر نه واپس راتلونكى دَ پاره دى كوم چه دَ تحية المسجد نه جدا دى.[4]

دَ حديث دَ ترجمة الباب سره مناسبت: په دې حديث شريف كښې دَ سفر نه دَ واپسئ ذكر نشته دې حالانكه په ترجمة الباب كښې دا قيد دې چه دَ سفر نه په واپسئ باندې دې دوه ركعته مونځ اوكړې شى. ليكن هم په صحيح بخارى كښې تفصيلى روايت موجود دې په كوم كښې چه دَ دې خبرې تصريح هم شته چه نبى كريم صلى الله عليه وسلم حضرت جابر بن عبد الله رضي الله عنه ته دا حكم دَ هغه دَ سفر نه په واپس راتلو باندې وركړې وو.[5]

---

[1]) فتح البارى: ٦٩٥/١ عمدة القارى: ٢٩٦/٤.

[2]) شرح الكرمانى: ١٠٣/٤.

[3]) فتح البارى: ٦٩٥/١. عمدة القارى: ٢٩٦/٤.

[4]) شرح النووى على صحيح مسلم، كتاب الصلاة، باب: استحباب صلاة الضحى وأن أقلها ركعتان، رقم الحديث: ٧١٧، ٢٢٧/٥.

[5]) حدثنا محمد بن بشار، حدثنا عبدالوهاب، حدثنا عبيدالله، عن وهب بن كيسان، عن جابر بن عبدالله رضى الله عنهما، قال: كنت مع النبى صلى الله عليه وسلم فى غزاة، فَأَبطَأَبى جمَلى وأعيا، فأتى على النبى صلى الله عليه وسلم، فقال: جابر؟ فقلت: نعم، قال: ما شأنُك؟ قلت: أبطأ علىّ جملى وأعيا، فتخلَّفتُ، فنزل يَحجُنُهُ بِمِحجَنِه، ثم ال: إركَب، فركبتُ، فلقد رأيتُه أكُفُّه عن رسول الله صلى الله عليه وسلم، قال: تزوجتَ، قلت: نعم، قال: بكراً أم ثيبًا؟ قلت: بل ثيبا، قال: أفلا جارية، تُلاعبها وتلاعبُك، قلت: إن لى أخوات، فأحببت أن أتزوّجَ امرأةً تجمَعُهُن، وتَمشُطُهُن، وتقوم عليهن، قال: أما إنك قادم، فإذا قدمت، فالكيسَ الكيسَ، ثم قال: أتبيعُ جملَك؟ ....

علامه کرمانی رحمه الله فرمائی چه که چرته څوك دا سوال اوکړي چه په دې حديث او ترجمة الباب کښې څه مناسبت دې؟ (په دې توګه چه په ترجمه کښې خود سفر نه په راتلو سره په جمات کښې د مونځ کولو بيان دې او په دې روايت کښې خود سفر نه د راتلو ذکر نشته دې). نو دې جواب به دا ورکوم چه دا حديث د هغه اوږد حديث يوه ټکړه ده کوم چه د صحيح بخاری په کتاب البيوع او نورو ډيرو ابوابو کښې موجود دې. او په هغه اوږد روايت کښې دا خبره موجود ده چه زه په يوه غزوه کښې نبی کريم ﷺ سره ووم. هم په دغه سفر کښې حضورپاك مانه د يوې اوقيه چاندئی بدله کښې زما اوبن واخستو. بيا رسول الله ﷺ د غزوې نه واپس راغلو او زه د سحر په وخت (د چاشت په وخت کښې) واپس راؤرسيدلم نو نبی کريم ﷺ مې د جمات په دروازه کښې اوليدلو. نبی کريم ﷺ تپوس اوکړو چه هم دې وخت راؤرسيدې؟ نوما جواب ورکړو آوجي. بيا نبی کريم ﷺ حضرت بلال رضي الله عنه ته اوفرمائيل چه يوه اوقيه د چاندئی وزن اوکړه نوهغه وزن اوکړو. نو د (نبی کريم ﷺ په وينا باندې) ئی په وزن کښې تيته يعنی درنه اوتلله (يعنی زما د قيمت نه ئی زيات ماله راکړو). (١)

د حديث مبارک نه مستفاد امور او اداب: د دې حديث نه ډير فوائد مستنبط کيږي، چونکه دا ټکړه ده د يو اوږد حديث، په دې وجه د ټولو فوائدو بيان خو به هم په متعلقه ځائې راځی. فوری به هم د هغه حصې د فوائدو بيان وی کوم چه د ترجمة الباب لاندې ذکرده. مثلاً

① د سفر نه راتلونکی سړی د پاره مستحب دی چه هغه واپس راشی نو اول دې دوه رکعته مونځ اوکړی بيا دې کور ته ځی.

② هم د سحر وخت کښې د سفر نه د واپس کيدو کوشش پکار دې.

③ کوم سړې چه مشر وی او د هغه په واپس راتللو باندې د خلقو خواهش وی چه هغه سره ملاقات اوکړی، زيارت او مصافحه وغيره اوکړی نو داسې سړی له پکاردی چه واپس راشی خلقو سره دې نيزدې په څه ځائی، بهتر داده چه په جمات کښې ايسار شی دې د پاره چه خلق د هغه سره ملاقات اوکړی بيا دې هغه خپل کورته ځی لکه چه په مذکوره معامله کښې نبی کريم ﷺ اوکړل.

④ چه د قرض د اداکولو بندوبست وی نو په دې کښې تاخير نه دی کول پکار فوری ادا کول پکاردی.

⑤ افضل دادی چه کله د چا د قرض ادا کړې شی نو څه دې زياتی ورکړې شی چه د هغه د

.... قلتُ: نعم، فاشتراه منى بأوقية، ثم قدم رسول الله صلى الله عليه وسلم قبلي، وقدمتُ بالغداة، فجئنا إلى المسجد، فوجدتُه على باب المسجد، قال: الآن قدمت؟ قلت: نعم، قال:فدع جملک، فادخُل، فصلِّ ركعتين، فدخلتُ فصليتُ، فأمر بلالا أن يزن له أوقيةً، فوزن لى بلال، فأرجَح لى فى الميزان، فانطلقتُ حتى وَلّيتُ، فقال: ادعُ لى جابراً، قلت: الأن يردعليَّ الجمل، ولم يكن شيئ أبغض إلى منه، قال: خذ جملک ولک ثمنه. (صحيح البخاري، كتاب البيوع، باب: شراء الدواب والحمر، رقم الحديث: ٢٠٩٧).

(١) شرح الكرماني: ١٠٣/٤ فتح الباري: ٦٩٥/١٢ عمدة القاري: ٢٩٥/٤.

احسان بدله شي. ليکن دا په هغه صورت کښې دی چه د مخکښې نه شرط نه وی ښکه چه که هغه زياتوالي مشروط شو نودا به سود شی.(١)

٢٧ -بَابٌ: إِذَا دَخَلَ الْمَسْجِدَ فَلْيَرْكَعْ رَكْعَتَيْنِ

داباب دې چه کله تاسو کښې يو سړې جمات ته داخل شی نوهغه له پکاردی چه د کيناستو نه وړاندې دوه رکعته (تحية المسجد) اوکړی.

دَدې ترجمة الباب باره کښې مختلفې نسخې دی. بعضو کښې هم داسې دی څنګه چه پورته ذکر شو او بعضو کښې دی: "إذا دخل المسجد فليركع ركعتين" او بعضو کښې دی: إذا دخل المسجد فليركع قبل أن يجلس. "فليركع" کښې فاء کلمه دَ إذا شرطيه په جواب کښې ده. (٢)

دَترجمة الباب مقصد: په دې ترجمة الباب سره امام بخاری رحمه الله دَ **تحية المسجد** استحباب بيانوی. چنانچه دَدې دَپاره هغوی هم دَحديث الفاظ ترجمة الباب جوړولو سره پيش کړی دی.

دَدې ترجمې دَ الفاظو يا دَ حديث دَ الفاظونه پنځه مسئلې ثابتيږی. دوه مسئلې دَ إذا دخل نه، يوه مسئله دَ فليركع نه او دوه مسئلې دَ ركعتين نه. دا ټولې مسئلې نمبر وار لاندې ذکرې کولې شی:

ړومبۍ مسئله: په مکروه وختونوکښې دَ تحية المسجد حکم: دَ ټولو نه اولنۍ مسئله کومه چه دَ "إذا دخل" نه ثابتيږی هغه داده چه "إذا" ظرفيه دې دَکوم تقاضا چه مخې ته کولو سره ظاهری مطلب دا راوځی چه کوم وخت هم په جمات کښې داخل شی نو تحية المسجد دې اداکړی. که هغه مکروه او ممنوع وخت وی اوکه مباح وخت وی. چنانچه په دې مسئله کښې دَ ائمه کرامو اختلاف شوې. جمهور فقهاء مثلاً: امام ابوحنيفه رحمه الله (٣) امام مالک رحمه الله (٤) او امام

---

(١) شرح النووی علی صحيح مسلم، کتاب الصلاة، باب: استحباب صلاة الضحى وأن أقلها ركعتان، رقم الحديث: ٧١٧، ٢٢٧/٥. شرح الکرمانی: ١٠٣/٤.

(٢) مذکوره باب چونکه دَ کشف الباری دَ مذکوره جلد آخری باب دی. په دې وجه په دې مقام باندې دَدې امر تجديد ضروری معلوميږی چه دکشف الباری دَ پاره منتخب کړې شوې دَ "الدکتور مصطفى ديب البغا" والا نسخې مطابق ددې باب نمبر ٢٧ دې خو په نورو نسخوکښې کوم چه فتح الباري يا عمدة القاري کښې استعمال کړې شوی دی دَ هغې مطابق ددې باب نمبر ٦٠ دې.
عمدة القاری: ٢٩٦/٤. إرشادالساری: ١٠٣/٢.

(٣) المبسوط للسرخسی، کتاب الصلاة، باب: مواقيت الصلاة: ١٥٣/١. بدائع الصنائع، کتاب الصلاة، فصل: بيان مايکره من التطوع: ٢٩٦/١. شرح مختصر الطحاوی للجصاص، کتاب الصلاة، باب المواقيت: ٥٤٢/١.

(٤) الکافی فی فقه أهل المدينة، کتاب الصلاة، باب: الأوقات التی تکره فيها عندنا النوافل: ١٩٦/١. التاج والإکليل لمختصر خليل، کتاب الصلاة، باب: فی صلاة التطوع: ٣٧٤/٢. الفواکه الدوانی علی رسالة ابن أبی زيد، کتاب الصلاة، باب: أقل الشفع: ٢٠٢/١. دَ دخول نه مراد کيناستودَپاره طهارت سره داخليدل، چه مکروه وخت نه وی نودَ کيناستو نه مخکښې مستحب دی واجب نه دی، که چرې کيناستو نو بيا هم ....

احمد بن حنبل رحمه الله (۱) د دې خبرې قائل دی چه که د جمات د داخليدو په وخت د مکروه وختونونه يو وخت نه وی نو تحية المسجد اداکول مستحب دی اوکه چرې مکروه وخت وی نو هغه وخت تحية المسجد اداکول ممنوع دی.

امام شافعی رحمه الله کلمه د "إذا" عموم مخې ته کيخودو سره دَدې خبرې قائل دې چه دَ جمات دَ داخليدو کوم يو وخت هم وی تحية المسجد اداکول جائز دی.(۲)

امام احمدبن حنبل رحمه الله په مکروه وختونو کښې دَ تحية المسجد په عدم جواز کښې دَ جمهورو سره دې ليکن دَ جمعې دَ خطبې په وخت جمات ته دَ داخليدو په صورت کښې دَ تحية المسجد په جواز کښې دَ امام شافعی رحمه الله سره دې، اودَ جمهورو په نيز هغه وخت هم تحية المسجد جائز نه دی.(۳)

دويمه مسئله: تحية المسجد صرف په داخليدونکی باندې دې، اوکه تيريدونکی باندې هم؟:

"إذادخل" نه دويمه مسئله دا پيدا کيږی چه په کوم قسم داخليدو سره دَتحية المسجد حکم متوجه کيږی؟ ځکه چه داخليدل خو په عام توګه دَ عبادت دَپاره وی اودَدې نه علاوه کله صرف دَ مروز دَپاره وی اوکله دَ کيناستو دَپاره. نو په دې باره کښې دَجمهور فقهاؤ، امام ابو حنيفه رحمه الله (۴)

.... دا فوت نه دی. (تنبيه): علم من كلام المصنف أن المار أو الداخل على غير وضوء أو فى وقت نهى لا تستحب التحية فى حقه صلاة، وإنما يستحب له أن يقول أربع مرات: سبحان الله والحمدلله ولا إله إلا الله والله أكبر. قال سيدى أحمد زروق: ينبغى أن يقولها فى أوقات النهى، قال الحطاب: وهو حسن لمكان الخلاف، لأن التحية بمعنى الصلاة وإن سقطت لا يسقط بدلها. (الشرح الكبير للشيخ الدردير وحاشية الدسوقى، كتاب الصلاة، فى بيان حكم صلاة النافلة: ۳۱۳/۱).

(۱) المغنى لابن قدامة، كتاب الصلاة، فصل: الإنصات من حين يأخذ الإمام فى الخطبة: ۲۳۷/۲. المحرر فى الفقه على مذهب الإمام أحمد بن حنبل، كتاب الصلاة، باب: صلاة الجمعة: ۱۵۲/۱. الشرح الكبير على متن المقنع، كتاب الصلاة، مسألة: ومتى سجد بعدالسلام جلس فتشهد: ۷۳۹/۱. الحاوى الكبير، كتاب الصلاة، فصل: ۴۲۹/۲.

(۲) التنبيه فى الفقه الشافعى، كتاب الصلاة، باب: صلاة التطوع: ۳۵/۱. الوسيط فى المذهب، كتاب الصلاة، الطرف الثالث فى السنن والآداب: ۲۸۳/۲. البيان فى مذهب الإمام الشافعى، كتاب الصلاة، مسألة: تحية المسجد: ۲۸۶/۲. المجموع شرح المهذب، كتاب الصلاة، باب: صفة الصلاة: ۲۵۵/۳. المجموع: مسائل مهمة تتعلق بصلاة الليل: ۵۱/۴. أسنى المطالب فى شرح روض الطالب: ۴۸۶/۱.

(۳) المغنى لابن قدامة، كتاب الصلاة، فصل: الإنصات من حين يأخذ الإمام فى الخطبة: ۲۳۷/۲. المحرر فى الفقه على مذهب الإمام أحمد بن حنبل، كتاب الصلاة، باب: صلاة الجمعة: ۱۵۲/۱. الشرح الكبير على متن المقنع، كتاب الصلاة، مسألة: ومتى سجد بعدالسلام جلس فتشهد: ۷۳۹/۱. الإقناع فى فقه الإمام أحمدبن حنبل، فصل: يسن أن يغتسل للجمعة: ۱۹۸/۱.

(۴) المبسوط للسرخسى، كتاب الصلاة، باب: مواقيت الصلاة: ۱۵۳/۱. بدائع الصنائع، كتاب الصلاة، فصل: بيان مايكره من التطوع: ۲۹۶/۱. شرح مختصر الطحاوى للجصاص، كتاب الصلاة، باب المواقيت: ۵۴۲/۱.

امام شافعي رحمه الله (١) او د امام احمدبن حنبل رحمه الله (٢) په نيزجمات ته داخليدل چه كوم مقصد دپاره هم وى نو تحية المسجدبه مستحب به وى.
اود امام مالك رحمه الله په نيزكوم سړى چه جمات ته د عبادت وغيره د پاره داخل شى د هغه د پاره تحية المسجد مستحب دى او هغه سړى چه جمات كښې صرف تيريدل غواړى، جمات كښې د كيناستو يا په عبادت وغيره كښې د مشغوليدو اراده ئې نه وى نو د هغه د پاره دا مستحب نه دى. (٣)

دريمه مسئله: تحية المسجد واجب دى كه مستحب؟: دريمه مسئله د "فليركع" نه پيدا كيږى چه دا دوه ركعته مونځ واجب دې او كه مستحب؟ په دې باره كښې ظاهريه د وجوب قائل دى. (٤)

---

(١) الحاوى الكبير، كتاب الصلاة، فصل: ٤٢٩/٢. التنبيه فى الفقه الشافعى، كتاب الصلاة، باب: صلاة لتطوع: ٣٥/١. الوسيط فى المذهب، كتاب الصلاة، الطرف الثالث فى السنن والآداب: ٢٨٣/٢.

(٢) الإقناع فى فقه الإمام أحمدبن حنبل، فصل: يسن أن يغتسل للجمعة: ١٩٨/١. الشرح الكبير على متن المقنع، كتاب الصلاة، مسألة: وكتى سجد بعدالسلام جلس فتشهد: ٧٣٩/١. المغنى لابن قدامة، كتاب الصلاة، فصل: الإنصات من حين يأخذ الإمام فى الخطبة: ٢٣٧/٢.

(٣) حاشية الصاوى على الشرح الصغير، كتاب الصلاة، النوافل المندوبة والرغائب: ٤٠٥/١. الكافى فى فقه أهل المدينة، كتاب الصلاة، باب: الأوقات التى تكره فيها عندنا النوافل: ١٩٦/١. التاج والإكليل لمختصر خليل، كتاب الصلاة،باب: فى صلاة التطوع:٣٧٤/٢. الفواكه الدوانى على رسالة ابن أبى زيد،كتاب الصلاة، باب: أقل الشفع: ٢٠٢/١.

(٤) اتفق جماعة أهل الفتوى على أن تأويل هذا الحديث محمول على الندب، والإرشاد مع استحبابهم الركوع لكل من دخل المسجد، وهو طاهر، فى وقت تجوز فيه النافلة. قال مالك: ذلك حسن وليس بواجب. وأوجب ذلك أهل الظاهر فرضا على كل داخل فى وقت تجوز فيه الصلاة. وقال بعضهم: ذلك واجب فى كل وقت، لأن فعل الخير لا يمنع منه إلا بدليل لا معارض له.
قال الطحاوى: وحجة الجماعة أن رسول الله صلى الله عليه وسلم أمر سُلَيْكًا حين جاء يوم الجمعة وهو يخطب أن يركع ركعتين، وأمر مرةً أخرى رجلاً رآه يتخطى رقاب الناس بالجلوس ولم يأمره بالركوع، حدثنا بحُر بن نصر، حدثنا عبدالله بن وهب، عن معاوية بن صالح، عن أبى الزاهرية، عن عبدالله بن بسر قال: جاء رجل يتخطى رقاب الناس فى يوم الجمعة، فقال له رسول الله: "اجلس فقد آذيت وآنيت"، فهذا يخالف حدث سليك، واستعمال الأحاديث هو على ما تأولهاعليه جماعة الفقهاء.
قال الطحاوى: وأما قول من قال من أهل الظاهر أن عليه أن يركع فى كل وقت دخل المسجد فهو خطأ، لنهيه عليه السلام عن الصلاة عند طلوع الشمس وعند غروبها وغير ذلك من الأوقات المنهى عنها، فمن دخل المسجد فى هذه الأوقات، فليس بداخل فى أمره بالركوع عند دخوله فى المسجد، وإنما يدخل فى أمره بذلك كل من لو كان فى المسجد قبل ذلك، فأراد الصلاة، كان له ذلك، فأما من لوكان فى المسجد قبل ذلك لم يكن له أن يصلى، فليس بداخل فى ذلك.
وقدروى عن جماعة من السلف أنهم كانوا يمرون فى المسجد ولا يركعون، فروى ابن أبى شيبة عن عبدالعزيز الدراوردى، عن زيد بن أسلم قال: كان كبار أصحاب رسول الله صلى الله عليه وسلم يخرجون ....

او جمهور فقهاء كرام د استحباب قائل دی.(١)

څلورمه مسئله: دَنفل مونځ دَ کم نه کم څو رکعاته؟: دَ "رکعتين" دَ لفظ نه دا مسئله ثابتيږی چه دَ نوافلو دَ کم نه کم دوه رکعتونه دی. دَ دوو رکعتو نه کم نفل نه وی. چنانچه دَ ائمو نه احناف (٢) اودَ مالکيه (٣) په نيز او دَ حنابلو په يو روايت کښې دَ يو رکعت مونځ نه وی. خود شوافع (٤) اوحنابله په نيز په يو روايت کښې (کوم چه علامه مرداوی صالحی رحمه الله راجح

.... ولا يصلون. قال زيد: وقد رأيت ابن عمر يفعله ، وذكر ذلك مالك عن زيد بن ثابت، وسالم بن عبدالله، وكان القاسم بن محمد يدخل المسجد، فيجلس فيه ولا يصلى وفعله الشعبي، وقال جابر بن زيد: إذا دخلت مسجداً فصل فيه، فإن لم تصل فيه، فاذكرالله فكأنك قد صليت. (شرح ابن بطال: ١١٦/٢).

١) المبسوط للسرخسي، كتاب الصلاة، باب: مواقيت الصلاة: ١٥٣/١. بدائع الصنائع، كتاب الصلاة، فصل: بيان مايكره من التطوع: ٢٩٦/١. شرح مختصر الطحاوى للجصاص، كتاب الصلاة، باب المواقيت: ٥٤٢/١. الحاوى الكبير، كتاب الصلاة، فصل: ٤٢٩/٢. التنبيه في الفقه الشافعي، كتاب الصلاة، باب: صلاة التطوع: ٣٥/١. الوسيط في المذهب، كتاب الصلاة، الطرف الثالث في السنن والآداب: ٢٨٣/٢. الإقناع في فقه الإمام أحمد بن حنبل، فصل: يسن أن يغتسل للجمعة: ١٩٨/١. الشرح الكبير على متن المقنع، كتاب الصلاة، مسألة: ومتى سجدبعد السلام جلس فتشهد: ٧٣٩/١. المغنى لابن قدامة، كتاب الصلاة، فصل: الإنصات من حين يأخذ الإمام في الخطبة: ٢٣٧/٢. الكافي في فقه أهل المدينة، كتاب الصلاة، باب: الأوقات التي تكره فيها عندنا النوافل: ١٩٦/١. التاج والإكليل لمختصر خليل، كتاب الصلاة، باب: في صلاة التطوع: ٣٧٤/٢. الفواكه الدواني على رسالة ابن أبي زيد، كتاب الصلاة، باب: أقل الشفع: ٢٠٢/١.

٢) ومحمل حديث ابن عمر عندهم الحصر في الأشفاع، يعني: لا يجوز القعود على الأكثر أو الأقل من ركعتين، وعليه حمله صاحب الهداية إذ قال: ومعنى ما رواه شفعا لا وترا. (أوجز المسالك، كتاب الصلاة، كتاب صلاة الليل، رقم الحديث: ٢٥٣، ٥٧٠/٢). قال صاحب البدائع: التنفل بالركعة الواحدة غير مشروع. (بدائع الصنائع، كتاب الصلاة، فصل: في التطوع، فصل: في بيان مقدار مايلزم منه بالشروع في صلاة التطوع: ٢٩٣/١). الهداية، كتاب الصلاة، باب: في النوافل: ٦٧/١. ولوقال: عبده حر إن صلى اليوم صلاة، فصل ركعة قطعها، لا يحنث في يمينه، لأن المنفي باليمين فعل الصلاة، وأن يكون المفعول صلاة، فمطلق الاسم ينصرف إلى الكامل، والركعة الواحدة ليست بصلاة كاملة، لأنها لا تفيد حكم الصلاة لأنها بتيرة، فإن النبي صلى الله عليه وسلم نهى عن البتيراء والبتيراء ركعة واحدة. (المحيط البرهاني، كتاب الصلاة، الفصل الثاني عشر: في الحلف على الأفعال: ٢٧٣/٤)

٣) واستدل به أيضاً على عدم النقصان من ركعتين في النافلة ما عدا الوتر، وقد اختلف العلماء فيه (اتفق أبوحنيفة وأبويوسف ومحمدعلى أفضلية الرباعية نهاراً كما في "شرح المهذب: ٧٥/٥". والمغنى: ٧٦٥/١. واتفق الشافعي وأحمد وأبويوسف والثورى والليث على أفضلية الثنائية ليلاً. والشافعي وأحمد منهم على أفضليتها نهاراً أيضاً، وشذ مالك في القول بعدم جواز الرباعية ليلاً استدلالاً بإفادة التركيب القصر، كما حكاه ابن دقيق العيد في العمدة): فذهبت طائفة إلى المنع وهومذهب أبي حنيفة ومالك. (التعليق الممجد على مؤطا محمد، كتاب الصلاة، باب: صلاة الليل: ٥٠٧/١). وقال ابن رشد في بداية المجتهد، والجمهور على أنه لا يتنفل بواحدة، وأحسب أن فيه خلافا شاذا. (بداية المجتهد ونهاية المقتصد، كتاب الصلاة، الباب الثالث: في النوافل: ٢١٧/١). نيل الأوطار، كتاب الصلاة، باب الوتر بركعة وبثلاث: ٤١/٣.

٤) النجم الوهاج في شرح المنهاج، كتاب الصلاة، باب: ٣١٣/٢. الإقناع في حل ألفاظ أبي شجاع، ....

کرځولې دي، نفل مونځ یو رکعت هم کیږي.(١) لیکن د تحیة المسجد مونځ ددې حضراتو په نیز هم د دوؤ رکعتو نه کم نه دې.(٢)

پنځمه مسئله: دَ تحیة المسجد وخت: دَ ترجمة الباب آخرى لفظ "قبل أن يجلس" يعنى جمات ته داخليدونكې دې دَ كيناستو نه وړاندې وړاندې دوه رکعته تحية المسجد اوکړي. اوس سوال

.... كتاب الصلاة، فصل: القول فيمن تجب عليه الصلاة: ۱۱۹/۱. فتح المعين بشرح قرة العين بمهمات الدين، كتاب الصلاة، فصل: فى صلاة النفل: ۱۶۹/۱.

(١) قوله (وهل يصح التطوع بركعة؟ على روايتين) وأطلقهما فى المذهب، والبلغة، وابن تميم، والنظم، ومسبوك الذهب، والمستوعب، والحاوى الصغير، والزركشي، إحداهما: يصح، وهوالمذهب صححهما فى التصحيح، وابن منجا فى شرحه، قال فى الخلاصة: يصح أن يتطوع بركعة على الأصح، قال فى التلخيص: ويصح التطوع بركعة فى أصح الروايتين ونصره فى مجمع البحرين، والمجد فى شرحه وقدمه فى الفروع، والمحرر، والهداية، والرعايتين، والحاوى الكبير، الفائق وغيرهم، وجزم به فى الإفادات، ونهاية ابن رزين، ونظمها وصححه أبوالخطاب فى رءوس المسائل، الرواية الثانية: لا يصح جزم به فى الوجيز، وهى ظاهر كلام الخرقى، ونصرها المصنف فى المغنى والشرح، وقال فيه ابن تميم، والشارح: أقل الصلاة ركعتان، على ظاهر المذهب.

فائدة: قال المجد فى شرحه، وابن تميم، والزركشي، وابن حمدان فى رعايته وصاحب الحاوى، ومجمع البحرين، وغيرهم: حكم التنفل بالثلاث والخمس حكم التنفل بركعة فيه الروايتان، ولا نعلم مخالفا قال فى الفروع: ويصح التطوع بفرد ركعة. (الإنصاف فى معرفة الراجح من الخلاف للمرداوى، كتاب الصلاة، باب: صلاة التطوع: ۱۹۲/۲).

فصل: قال بعض أصحابنا: ولا يزاد فى الليل على اثنين، ولا فى النهار على أربع. ولا يصح التطوع بركعة ولا بثلاث. وهذا ظاهر كلام الخرقى. وقال القاضى: لوصلى ستا فى ليل أونهار، كره وصح. وقال أبوالخطاب: فى صحة التطوع بركعة روايتان. إحداهما، يجوز. لما روى سعيد، قال: حدثنا جرير، عن قابوس، عن أبيه، قال: دخل عمر المسجد فصلى ركعة، ثم خرج، فتبعه رجل، فقال: ياأميرالمؤمنين! إنما صليت ركعة.قال: هو تطوع، فمن شاء زاد، ومن شاء نقص. ولنا، أن هذا خلاف قول رسول الله صلى الله عليه وسلم: "صلاة الليل مثنى مثنى". ولأنه لم يرد الشرع بمثله، والأحكام إنما تتلقى من الشارع، إما من نصه، أو معنى نصه، وليس هاهنا شيئ من ذلك. (المغنى لابن قدامة، كتاب الصلاة فصل: التطوعات قسمان: ۹۲/۲).

(وهل يصح التطوع بركعة)أى: بفرد، (على روايتين) كذا فى (الهداية) إحداهما: تصح، قدمها فى المحرر و الفروع ونصرها أبوالخطاب، وابن الجوزى، وهوقول عمر. رواه سعيد: حدثنا جرير عن قابوس عن أبيه عنه. ولأن الوتر مشروع، وهوركعة، والثانية: لا. جزم بها فى الوجيز وهى ظاهر الخرقى، وقواها فى المغنى، لأنه خلاف قوله عليه السلام: صلاة الليل مثنى مثنى، ولأنه لا يجزء فى الفرض، فكذا فى النفل كالسجدة، ولم يرد أنه فعل فى غير الوتر. (المبدع فى شرح المقنع، كتاب الصلاة، التطوع بركعة: ۳۰/۲). نيل المآرب بشرح دليل الطالب، كتاب الصلاة، قيام الليل: ۱۶۳/۱.الروض المربع شرح زادالمستقنع، كتاب الصلاة، فصل: فى صلاة الليل: ۱۱۸/۱.

(٢) الإقناع فى حل ألفاظ أبى شجاع، كتاب الصلاة، فى من تجب عليه الصلاة: ۱۱۷/۱. التنبيه فى الفقه الشافعى، كتاب الصلاة، باب: صلاة التطوع: ۳۵/۱. الوسيط فى المذهب، كتاب الصلاة، الطرف الثالث فى السنن والآداب: ۲۸۳/۲. الإقناع فى فقه الإمام أحمد بن حنبل، كتاب الصلاة، فصل يسن أن تغتسل للجمعة: ۱۹۸/۱. كشاف القناع عن متن الإقناع، كتاب الصلاة، فصل: يسن أن يغتسل للجمعة: ۴۶/۲. نيل المآرب بشرح دليل الطالب، كتاب الصلاة، سنة الوضوء وتطوعات أخرى: ۱۶۴/۱.

دادې چه که چرې يو سړى جمات ته داخليدو سره تحية المسجد ادا نه کړل بلکه کيناستو، بيا پاسيدو اوتحية المسجد ئې اوکړه. نو دَ ده تحية المسجد به فوت ګنړلې شي که ادا به ګنړلې شي؟ چنانچه په دې باره کښې هم دَ ائمو اختلاف دې، کوم چه دلته ذکر کولې شي:

دَ احنافو (١) اومالکيه (٢) په نيز که چرې يو سړې جمات کښې داخليدو سره کيناستو او څه وخت پس اودريدو او تحية المسجد ئې ادا کړل نو هيڅ حرج نشته، تحية المسجد به ئې صحيح شي. ليکن افضل هم دغه دی چه دَ کيناستو نه مخکښې تحية المسجد اداکړي.

دَ شوافع په نيزکه چرې په هيره سره لږ ساعت کيناستو بيا يادې دو سره ئې تحية المسجد اداکړل نو هيڅ حرج نشته. او که چرې هير شو ترې او ډير وخته پورې کيناستو يا په قصد سره کيناستو لږ ساعت يا ډير ساعت، نو په هرو دواړو صورتونو کښې به تحية المسجد فوت

---

[1]) وفى حاشيته المسمى بحاشية الطحطاوى، قوله: سنن تحية المسجد، أى: تحية رب المسجد لأن التحية إنما تكون لصاحب المكان لا للمكان، ويستثنى المسجد الحرام، فإن تحيته الطواف، وصرح المنلا على: بأن من دخل المسجد الحرام لا يشتغل بتحية، لأن تحية هذا المسجد الشريف هوالطواف، لمن عليه طواف، أو أراده، بخلاف من لم يرده أو أراد أن يجلس، فلا يجلس حتى يصلى ركعتين تحية المسجد ١هـ قوله: بركعتين، وإن شاء بأربع والثنتان أفضل، قهستانى، قوله: "فى غير وقت مكروه، فى القهستانى: إذا دخل المسجد بعدالفجر أو العصر لا يأتى بالتحية، بل يسبح، ويهلل، ويصلى على النبى صلى الله عليه وسلم، فإنه حينئذ يؤدى حق المسجد، كما إذا دخل للمكتوبة فإنه غير مأمور بها كما فى التمرتاشى١هـ. وفى الدر عن الضياء عن القوت: من لم يتمكن منها لحدث أو غيره، يقول: كلمات التسبيح الأربع أربعا ١هـ وهى: سبحان الله والحمدلله ولا إله إلا الله والله أكبر. قوله: قبل الجلوس، هذا بيان للأولى، كما يأتى، وهذا قول العامة وهوالصحيح. وقيل: يجلس أولا ثم يصلى. قوله: "وإن كان الأفضل فعلها قبله ، هذا يدل على أنهم حملوا النهى فى حديث: "فلا يجلس حتى يركع ركعتين"على التنزيه. (حاشية الطحطاوى على مراقى الفلاح،كتاب الصلاة فصل فى تحية المسجد: ٣٩٥/١-٣٩٤). (حاشية ابن عابدين، كتاب الصلاة، باب: الوتر والنوافل: ١٨/٢دارالفكر،بيروت). (البحرالرائق، كتاب الصلاة، أعظم المساجد حرمة: ٣٨/٣،دارالكتاب الإسلامى). (مراقى الفلاح شرح نور الإيضاح، كتاب الصلاة، فصل: فى تحية المسجد: ١٤٨/١).

[2]) "ويكره جلوسه قبل التحية حيث طلبت ولا تسقط به، وذكر سيدى أحمد زروق عن الغزالى وغيره أن من قال: سبحان الله والحمدلله ولا إله إلا الله والله أكبر، أربع مرات، قامت مقام التحية" (شرح مختصر خليل للخرشى، كتاب الصلاة، فصل: فى بيان صلاة النافلة وحكمها: ٥/٢).

فالحاصل أن تحية المسجد لها ثلاثة شروط: أن يدخل على طهارة، وأن يكون مراده الجلوس فى المسجد، وأن يكون الوقت وقت جواز، والشرط الثانى يفهم من قوله فلايجلس، والأصل فى ذلك قوله صلى الله عليه وسلم: إذا دخل أحدكم المسجد فلا يجلس حتى يصلى ركعتين. رواه مسلم. وفى رواية: إذا دخل أحدكم المسجد فليركع ركعتين قبل أن يجلس، والنهى على الأولى للكراهة، والأمر فى الثانية على جهة الندب، وورد: أعطوا المسجد حقها، قالوا: وما حقها يارسول الله! قال: صلاة ركعتين قبل الجلوس، وكونهما قبل الجلوس على جهة الندب، فلوجلس لا يفوتان ولو طال زمان الجلوس. (الفواكه الدوانى على رسالة ابن أبى زيد، كتاب الصلاة، باب: أقل الشفع: ٢٠٢/١). (حاشية الصاوى على الشرح الصغير، كتاب الصلاة، النوافل المندوبة والرغائب: ٤٠٥/١).

شي.(١) دَ حنابلو په نيز كه لږ شان ساعت كيناستو په هيره سره يا په قصد سره نو تحية المسجد نه فوت كيږي. اوكه زيات وخت كيناستو په هيره سره يا په قصد سره نو تحية المسجد به فوت شي.(٢)

حديث باب [حديث نمبر ٤٣٣] (٣)

٤٣٣ - حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ يُوسُفَ قَالَ أَخْبَرَنَا مَالِكٌ عَنْ عَامِرِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ الزُّبَيْرِ عَنْ عَمْرِو بْنِ سُلَيْمٍ الزُّرَقِيِّ عَنْ أَبِي قَتَادَةَ السَّلَمِيِّ (٤) أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - قَالَ «إِذَا دَخَلَ أَحَدُكُمُ الْمَسْجِدَ فَلْيَرْكَعْ رَكْعَتَيْنِ قَبْلَ أَنْ يَجْلِسَ».

---

١) لوجلس فى المسجد قبل التحية وطال الفصل، فاتت ولا يشرع قضاؤها بالاتفاق، كما سبق بيانه فإن لم يطل الفصل، فالذى قاله الأصحاب: إنها تفوت بالجلوس، فلا يفعلها بعده، وذكر الأصحاب هذه المسألة فى كتاب ا لحج فى مسألة الإحرام لدخول الحرم وقاسوا عليها أن من دخله بغيرإحرام لا يقضيه بل فاته بمجرد الدخول كما تفوت التحية بالجلوس، وذكر الإمام أبوالفضل ابن عبدان من أصحابنا فى كتابه المصنف فى العبادات: أنه لونسى التحية وجلس ثم ذكرها بعد ساعة صلاها، وهذا غريب، وقد ثبت عن جابر رضى الله عنه قال: جاء سليک الغطفانى يوم الجمعة ورسول الله صلى الله عليه وسلم قاعدا على المنبر فقعد سليک قبل أن يصلى، فقال له النبى صلى الله عليه وسلم: أركعت ركعين؟ قال: لا، قال: قم اركعهما. رواه مسلم بهذااللفظ. ورواه البخارى أيضا بمعناه، فالذى يقتضيه هذا الحديث أنه إذا ترک التحية جهلا بها أو سهوا يشرع له فعلها ما لم يطل الفصل، وهذا هو المختنار، وعليه يحمل قول ابن عبدان، ويحمل كلام الأصحاب على ما إذا طال الفصل لئلا يصادم الحديث الصحيح، وهذا الذى اختاره متعين لما فيه من موافقة الحديث والجمع بين كلام الأصحاب وابن عبدان والحديث، والله أعلم.(المجموع شرح المهذب، كتاب الصلاة، مسألة مهمة تتعلق بصلاة الليل: ٥١/٤). (أسنى المطالب فى شرح روض الطالب، كتاب الصلاة، الباب السابع: فى صلاة التطوع: ٢٠٥/١). (الغرر البهية فى شرح البهجة الوردية، كتاب ا لصلاة، فصل: فى بيان صلاة الليل: ٣٩٥/١).

٢) مذكرة القول الراجح مع الدليل، كتاب الصلاة، إذا تكرر خروج الإنسان من المسجد، هل تشرع كلما خروج ورجع أم لا؟: ٩١/٣. (الفروع وتصحيح الفروع، كتاب الصلاة: من دخل المسجد فى الخطبة لم يمنع من التحية: ١٨١/٣). (الإقناع فى فقه الإمام أحمد بن حنبل، كتاب الصلاة، فصل: يسن أن يغتسل للجمعة: ١٩٨/١).

٣) مذكوره حديث چونكه د كشف الباري دَمذكوره جلد آخري حديث دي په دي وجه به دي مقام باندي دَدي امر تجديد ضروري معلوميږي چه د كشف الباري د پاره منتخب كړې شوي دَ الدكتور مصطفى ديب البغاء والا دَ نسخې مطابق ددي حديث نمبر ٤٣٣ دې خو په نورو نسخوكښې كوم چه فتح الباري يا عمدة القاري كښې استعمال كړې شوي دى د هغې مطابق ددې حديث نمبر ٤٤٤دي.]

٤) أخرجه البخارى فى صحيحه أيضا: فى التهجد، باب: ماجاء فى التطوع مثنى مثنى، رقم الحديث: ١١٦٣. ومسلم فى صحيحه: فى صلاة المسافرين، باب: استحباب تحية المسجد بركعتين وكراهة الجلوس قبل صلاتهما، وأنها، مشروعة فى جميع الأوقات،رقم الحديث: ٧١٤. وأبوداؤد فى سننه، فى الصلاة، باب: ماجاء فى الصلاة عند دخول المسجد، رقم الحديث: ٤٦٨-٤٦٧. والترمذى فى جامعه: فى الصلاة، باب: ماجاء إذا دخل أحدكم المسجد فليركع ركعتين، رقم الحديث: ٣١٦. والنسائى فى سننه: فى المساجد، باب: الأمر بالصلاة قبل الجلوس فى المسجد، رقم الحديث: ٧٣١. وفى جامع الأصول، حرف الصاد، الكتاب الأول: فى الصلاة، القسم الثانى: من كتاب الصلاة: فى النوافل، الفصل الرابع: فى صلوات متفرقة، تحية المسجد، رقم الحديث: ٢٤٥٣، ٢٤٨/٦.

دَ حديث ترجمه: دَ حضرت ابوقتاده سلمی رضي الله عنه نه روايت دې چه رسول الله ﷺ ارشا
اوفرمائيلو چه کله په تاسو کښې يو سړې جمات ته داخل شي نوهغه له پکاردی چه
کيناستو نه مخکښې دوه رکعته مونځ (تحية المسجد) اوکړي.

تراجم رجال: دَ مذکوره روايت په سند کښې پنځه رجال دی:

① عبدالله بن يوسف رحمه الله: دا عبدالله بن يوسف التنيسی دمشقی رحمه الله دې. دَ دوی مختص
احوال کشف الباری، کتاب بدء الوحی دويم حديث او تفصيلی احوال کشف الباری، کتاب العلم
باب: ليبلغ العلم الشاهد الغائب لاندې تير شوی دی.[1]

② مالك رحمه الله: دا مالك بن انس بن مالك بن ابی عامر المدنی رحمه الله دې دَ دوی تذکره کشف
الباری، کتاب بدء الوحی دَ دويم حديث او تفصيلی احوال کتاب الإيمان، باب: من الدين الفرار من
الفتن لاندې تيرشوې دې.[2]

③ عامر بن عبدالله بن الزبير رحمه الله: دا ابوالحارث عامر بن عبدالله بن زبير بن العوام قرشي
اسدی رحمه الله دې. دَ دوی تفصيلی احوال کتاب العلم، باب: إثم من كذب على النبي صلى الله عليه وسل
دَ دويم حديث لاندې تيرشوی دی.[3]

④ عمرو بن سليم الزرقی رحمه الله: دَ دوی پوره نوم عمرو بن سُليم بن خلده بن مَخلد بن عامر اب
زُريق الزُرَقي انصاری مدنی رحمه الله دې. دوی چه دَ کومو مشايخو نه دَ حديث روايت کوی پ
هغوی کښې ابوقتاده، ابوسعيد خدری، ابوهريره، عبدالله بن زبير، عبدالله بن عمر ب
خطاب، سعيد بن مسيب، عاصم بن عمرو المدينی، عبدالرحمن بن ابی سعيد خدری
ابوحميد ساعدی رضي الله عنهم وغيره شامل دی.

اودَ دوی نه روايت کونکو کښې عامر بن عبدالله بن زبير، بکير بن عبدالله بن الاشج، زيد ب
ابی عتاب، سعيد بن ابی سعيد المقبری، عبدالله بن ابی بکر بن محمد بن عمرو بن حزم
عبدالله بن ابی سلمه الماجشون، عبدالله بن عامر الاسلمی، عبيدالله ابن عالمگيره ب
معيقيب، عثمان بن ابی سليمان، ابوبکر بن محمد بن عمرو بن حزم، ابوبکر بن المنکدر ا
پخپله دَ هغوی خوئی سعيد بن عمرو بن سُليم الزرقي وغيره رحمهم الله شامل دی.

محمد بن سعد رحمه الله دَ هغوی باره کښې فرمائی: کان ثقة، قليل الحديث. امام نسائی رحمه الله

---

[1]) کشف الباری: ۱/۲۸۹، ٤/۱۱۳.
[2]) کشف الباری: ۲/۱۸۰/۲۹۰.
[3]) کشف الباری: ٤/۱٦۲.

هغوی باره کښې فرمائی: ثقة. امام عجلی رحمه الله د هغوی باره کښې فرمائی: مدنی تابعی ثقة. ابن حبان رحمه الله د هغوی ذکر کتاب الثقات کښې کړې دې. علامه ذهبی رحمه الله د دوی باره کښې فرمائی: ماعلمت فیه شیئا یشینه. ابن حجر رحمه الله فرمائی: ثقة من کبار التابعین.(۱)

⑤ ابی قتادة السلمی رضي الله عنه: دا صحابئ رسول حضرت ابوقتاده انصاری سلمی رضي الله عنه دې. د دوی تفصیلی احوال کشف الباری، کتاب الوضوٴ، باب: النهی عن الاستنجاء بالیمین لاندې تیرشوی دی.(۲)

د حدیث شرح: د مذکوره حدیث شریف ټول الفاظ چونکه هم د ترجمة الباب حصه وه، په دې وجه متعلقه مباحث د ترجمة الباب د تشریح لاندې بیان کړې شوی دی. علاوه د دې نه چه "إذا دخل أحدکم المسجد" په دې حکم کښې دا خبره شامل ده چه هغه دې په اودس کښې هم وی ګنی اول دې اودس اوکړی بیا دې **تحیة المسجد** ادا کړی.(۳)

قوله: فلیرکع: معنی "فلیصل" ده. جزء وئیلو سره کل مراد اخستې شوې دې.(۴)

قوله: رکعتین: دې نه مراد **تحیة المسجد** دې او د دې تثنیې په لفظ سره دا لازم نه راځی چه د دوؤ رکعتونه زیات کول جائز نه دی. البته د دوؤ رکعتو نه کم کولو باره کښې د فقهاؤ اختلاف دې او معتبر خبره داده چه **تحیة المسجد** د دوؤ رکعتو نه کم ادا کول جائز نه دی.(۵)

د حدیث مبارکه د ترجمة الباب سره مناسبت: د مذکوره حدیث شریف د ترجمة الباب سره مناسبت بالکل واضح دې د هیڅ قسم اخفاء نشته دې.

....

(۱) تهذیب الکمال: ۵۵/۲۲. التاریخ الکبیر للبخاری: ۶ / الترجمه: ۲۵۵۹، ثقات العجلی، ص: ۴۲، الثقات لابن حبان: ۱۶۷/۵. الکاشف: ۲ / الورقه: ۱۰۰، تاریخ الإسلام: ۴۰/۴. میزان الاعتدال: ۳ / الترجمة: ۶۳۸۰ تهذیب التهذیب: ۴۵-۴۴/۸. تقریب التهذیب: ۷۱/۲.

(۲) کشف الباری، کتاب الوضوء، باب: النهی عن الاستنجاء بالیمین، ص: ۴۱۱.

(۳) إرشادالساری: ۱۰۳/۲.

(۴) تحفة الباری: ۴۸۹/۲.

(۵) التوضیح لابن الملقن: ۴۸۳/۵ عمدة القاری: ۲۷۱/۴.